

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია

არნ. ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი

ვარლამ თოფურია

შრომები
II

თბილისი
„ქართული ენა“
2002

ვ. თოფურიას შრომების II ტომში ძირითადად შევიდა როგორც გამოქვეყნებული, ისე გამოუქვეყნებელი ნაშრომები სვანური ენის შესახებ და აგრეთვე გამოკვლევები, ქართული და მერულ-ჰანური ენებისადმი მიძღვნილი (უფრო — ადრეული პერიოდის ნაშრომები). მათი უმრავლესობა ძველ პერიოდულ გამოცემებშია გამოქვეყნებული და დღეს ძნელად ხელმისაწვდომია.

II ტომის რედაქტორები — გ. კვარაცხელია
გ. თოფურია

ISBN 99928-907-6-2

მ. თოფურია

სახელთა ღაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში¹

ა. სახელობითი ბრუნვა

როგორც პროფ. აკ. შანიძემ აღნიშნა, სვანურ სახელებს წრფელობითისა და სახელობით ბრუნვათა განსასხვავებლად არაერთარი ფორმალი ელემენტი არ გააჩნია: ორისავე ბრუნვის ნიშანი ნულითაა წარმოდგენილი. ანალოგიურ მოვლენას ვამჩნევთ ზოგიერთ თანამედროვე ქართულ დიალექტსაც, სახელდობრ: ხევსურულსა და ინგილოურს. მაგრამ ხსენებულ კილოებში ეს მოვლენა რომ შედარებით გვიანდელი წარმოშობისაა, მტკიცდება იმით, რომ ძველს ქართულში სახელობით ბრუნვას თავის საკუთარ დაბოლოებად **ი** მოეპოვებოდა, რომელიც დღევანდელ სალიტერატურო ქართულში თანხმონიან ფუძეებს² შეუბოროცდა ისე, როგორც ეს მეგრულში მოხდა და ამით გაბატონებულ იქმნა სახელობითი ბრუნვა, ხოლო ხმოვნიან ფუძეებს² მოეკვეცა და ამითვე წრფელობითი ბრუნვის ხშირ ხმარებას მიეცა დასაბამი. ამდენად, ახალს ქართულსა და მეგრულში ეს ფორმით განსხვავებული ორი ბრუნვა ფუნქციით ერთმანეთს შეხვდა და დღეს თანაბარ მოვალეობას ასრულებს; ხევსურულსა და ინგილოურში კი ფუნქციურ იდენტობას ფორმალი მსგავსებაც დაერთო, ოღონდ სახელობითი ბრუნვის ნაცვლად წრფელობითი მოგვევლინა. სვანურიც ასე მოქცეულა. ამიტომაც, რომ იქ სახელთა უმრავლესობა თანხმონიანი ფუძეებით გვხვდება. მაგრამ სვანური რომ დასახელებულ კილოებთან შედარებით უფრო შორს არის წასული და სახელ. ბრუნვის **ი** დაბოლოებასთან ერთად ფუძისეული ხმოვანიც აქვს მოკვეცილი, ჩანს იქიდან, რომ ხმოვნიანი ფუძეები ქართულ-მეგრულ (-ქანურ)თან შეფარდებით სვანურში მცირე გვხვდება, თუ კი, რასაკვირველია, ხმოვნებს — როგორც ფორმალ კუთვნილებად — გამოვრიცხავთ. აი რამოდენიმე ნიმუში:

¹ წაითხულია მოხსენებად ქართული სენათმეცნიერო საზოგადოების საქარო სხდომაზე 1926 წლ. 28 დეკემბერს.

² სიმოკლისათვის თანხმონიან დათავებულ ფუძეს თანხმონიან ფუძეს, ხოლო ხმოვნიან დასრულებულს — ხმოვნიან ფუძეს ვეძახით, თუმცა მას საკმაო უხერხულობა ახლავს თან.

ფუძისეული: -ა	-ე	-ი	-უ
ღმნა ქალიშვილი	ბალე ფოთოლი	კული შალი	ფუტუ ხვრელი
ღმრა გაყინული თოვლი	გჷწარე ტყავი თე თვალი	კჷწში ქალი ტელეფი (მცენ.) ში ხელი	ტჷწუ პატარა ქოთანნი ჰნბუ ნიშა, შუბლზე თეთრი ნიშანი, და სხვადასხ.
კა ფიქალი (ქვა)	მწრე კაცი		
კენჰა ნეკი	ფხულე თითი		
კადა ნაჯახი	ჯახე სახელი		
შნრა წისკვილის ქვა	ღჷწსე ქონი ღალე ფრთა		
ჩერდა კვირისთავი	ეჷთეფე ღვიძლი წგსხე ფესვი		
ტაფწელა(მცენ.)	ღწრე სათიბი		
ჰეჰა მაჯა			

თქმულისდა კვალად კითხვა იბადება თუ: 1. რა დაბოლოება უნდა ქონოდა სვანურ სახელებს სახელობით ბრუნვაში და 2. რომელი ფუძისეული ხმოვანი (-ა, -ე, -ი თუ -უ) უნდა იყოს მოკვეცილი? თავის წერილში პროფ. აკ. შანიძე შეეცადა პირველი კითხვისათვის სათანადო პასუხი გაეცა. მისი აზრით: „ქართულში სახელობითის ნიშნად ი გვაქვს, რომელიც „იგი“ ართრონის ნაშთი უნდა იყოს. სვანურად „იგი“, არის ეჭი ანუ ეჭა და ამიტომ სვანურშიც სახელობითის ნიშნად ამ ეჭი'ს ანუ ეჭა'ს შემოკლებაა მოსალოდნელი, თითქო ე“ (უმლაუტი სვან., გვ. 219). ამას მან გამართლებაც კი მოუპოვა ხალხურ ლექსებში. რაც შეეხება მეორე საკითხს, ამის შესახებ მასვე გაკვრითა აქვს ნათქვამი: „ჭერ კიდევ ნათლად არა ჩანს, თუ რა დამოკიდებულებაა ამ „უტყვ“ (ა ე ი) ხმოვნებს შორის და რას უნდა მივაწეროთ მათი ხმარება ლექსებში. შეიძლება მართლაც აღმოჩნდეს, რომ ერთი მათგანი (ი ან ე) განსაზღვრული ნომინატივის ნიშანი იყოს, სხვები კი ფუძის მოკვეცილი ბოლოკიდური“ (ib., 220; დაწვრილებით: აკ. შანიძე, უმლაუტი სვანურში: „არილი“ პროფ. ივ. ჯავახიშვილისადმი მიძღვნილი კრებული, გვ. 218-220). მაშასადამე, პასუხი ასე თუ ისე გაცემულია. ახლა ჩვენ მიზანია დასმული საკითხების გადასაჭრელად ლიტერატურაში არსებული მოსაზრების ან მიღება ან უარყოფა. მაგრამ ვიდრე პირდაპირ საკითხის განხილვაზე გადავიდოდე, საჭიროდ მიმაჩნია გაკვრით მაინც სვანურ უმლაუტს შევეხო, რადგანაც მის გაუთვალისწინებლად ქვემო მსჯელობა ბუნდოვანი და არადამაჭერებელი იქნება.

„უმლაუტს სვანურში“ პროფ. აკ. შანიძემ მშვენიერი გამოკვლევა უძღვნა (დასახელებ. წერილი, გვ. 171-231), სადაც უმლაუტთან დაკავშირებით წამოჭრილი ყველა საკითხი აუარებელი ფაქტებით ჭეოვნადაა გაშუქებული: ამიტომ უმლაუტის შესახებ ჩვენ აქ ლაპარაკი არ მოგვიხდება, მხო-

ლოდ დებულბებს დავესესებთ: უმლაუტი — ერთ-ერთი ძირითადი ფონეტიკური მოვლენაა სვანური ენისა, რომელიც ასხევებს მას არა მარტო მისი მოძმე ქართულ-მეგრულისაგან, არამედ თვით სვანურ კილოებსაც ურთიერთს უპირისპირებს. უმლაუტობა ახასიათებს არაგრძელ ა ო უ და გრძელ ა ო უ ხმოვნებს; გვაქვს: ა ო უ; ა ო უ. ორი უკანასკნელი უფრო ხშირად უე (=ა)|| უე (=ა) და უი (=უ) || უი (=უ)'ს სახით გამოითქმის და ჩვენც გრაფიკულად ასე ვადმოვცემთ. „უმლაუტის წარმოშობას განსაზღვრული ფონეტიკური საფუძველი აქვს, — ეს გახლავს ე'ნისა და განსაკუთრებით კი ო'ნის გავლენა. გავლენისათვის კი საჭიროა, რომ საუმლაუტო ხმოვნიან მარცვალს უშუალოდ მოსდევდეს ო'ნიანი ან ე'ნიანი მარცვალი, სადაც უმლაუტის გამომწვევი ხმოვანი ე ან ი შეიძლება ფაქტიურად კიდევაც იყოს, ან არა, იმისდა მიხედვით, თუ როგორია მარცვალთა ურთიერთობა. მაგრამ თუ ფაქტიურად მეუმლაუტე ხმოვანი არ არის, თეორიულად იგი მაინც უნდა იგულისხმებოდეს, ე. ი. შეიძლება ამოღებულიც იყოს რედუქციის გზით“ (ib., 171-175)... აი რამოდენიმე მაგალითი:

კუწ ^ა ში კადი	ხმოვნის ამოღებით:	
ლ ^ა ში თესლი	შიხ ნახშირი: ხუწ ^ა შიხ ვწვაე	ლაღელ დღე: ლაღლიშ
ლაგ ^ა ჭი ზღურბლი	ეიმ [სი-ყმ-ილი; მეგრ. ყუმ-ენი	კემ თივა: აწმე თიბავს
ჰარო ცარიელი	(წყურილი)] აწმე ახრობს	ტებღი თბილი:
	*ტიხ ატხე აბრუნებს	ატბიღე ათბობს

„უნი, როგორც ისედაც საკმაოდ ვიწრო ხმოვანი, უფრო ნაკლებად განიცდის დავიწროებას, ვიდრე ო ან მით უმეტეს ა. იგი, ჩვეულებრივ, მაშინ არის ხოლმე დავიწროებული, როცა უმლაუტის გამომწვევი ონი თვითონ დაკარგულია რედუქციის ძალით. ამიტომ გვაქვს:

სუბი ცეკვავს სუბდა (*სუბიდა) ცეკვავდა, სუბღელს (*სუბიღელს) ცეკვავდეს.

ტული იძახის ტულდა (*ტულიდა) იძახდა და სხვ. (ib., 177-8)... და ამიტომაც არის, რომ უუმლაუტოდ გვხვდება:

უ:	
კული შალი	მურგუი (მცენ.)
ღეხხური საცოლი	ბურღუი (მცენ.)
ფუაუი მშრალი	მუსყული გვირილა და, სხვ. ¹

მამასადამე, უმლაუტის გამომწვევი ო თუ უმეშვეოდ მოსდევს ა || ა'ს ან ო || ო'ს, მაშინ წინამავალ ხმოვნებს დავიწროებს და მოგვეცეს ა || ა'-სა და ო || ო'-ს, ხოლო თუ რედუქციით ამოღებულია, მაშინ ამათ გარდა უ || უ'ზედაც მოქმედობს და გვაძლევს უ || უ'. ე კი ბალსზემოურის მიხედვით უთუოდ ამოღებული უნდა იყოს, რომ მან მხოლოდდამხოლოდ ა'ზე მოახდინოს გავლენა და ა წარმოგვიდგინოს. ასეთია მოკლედ საქმის ვითარება სვანურში და ასე აქვს იგი უმლაუტის ავტორს განხილული. გადავიღეთ სახელებზე.

¹ იშვიათად ო'ც უუმლაუტოა -ის წინ: ლღი (მცენ.); ხკღი ლრბა; ქღი [ქწმღიას] გრძელა...

I

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სახელთა უმრავლესობა სვანურში თანხმოვნანიანი ფუძეებით არის წარმოდგენილი, რომელთა ბოლოკიდურ დახურულ მარცვლებში ძალიან გავრცელებულია უმლაუტი, „იმდენად გავრცელებული, რომ პირველი შეხედვით კაცს ეგონება, რომ სვანური მეტყველების ფიზიოლოგია ბოლოკიდურ დახურულ მარცვლებში ვერ ითმენს ფართო ა ო უ ხმოვნებს და ავიწროებს მათო. ეს მოვლენა ვრცელდება, როგორც წმინდა სვანური ჩამომავლობის სიტყვებზე, ისე სხვა ენებიდან ნასესხებზედაც“... (უმლ., გვ. 215). აი თვით ფაქტი:

ა:

ბარ ბარი	თარ ჩირჩი	შდამ (მეცხ.; იჭმება)
ათუ სი(ცხ)	კუშაშ საქონელი	ჭუნან ქონი
აფხა აფხაზი	ლარტუ სარტყელი	ჩაწ ცხენი
ბახუ მარწყვი	მეგვარ მკლავი	ძინარ დილა
ბაწ ნაბიჯი	მანკ მანკი	ჭოლან (სოფელია)
განჯ ჟანგი	ტარ ბრალი	ხამ ლორი
დაცხ სუსტი	ღართ ნაბადი	კანდ მეუკელი
ჟინარ აზნაური	ჟარ ყაგარი	კან ხარი
ზანგლან ზარი	ჰაკჟანდ კუდი	კარ გარ(ელი)...

ა

ა

გაშე საქმი	ბაწნტუ ნისლი	რომ მოყვანილ მაგალითებში უმლაუტი გვაქვს, მტკიცდება იმით, რომ თუ მათ მრავლ. რიცხვში გადავიყვანთ, მაშინ ჟენს ნაცვლად ყველგან ო და უშუის მაგიერ უ აღგვიდგება: გაშე : გაშარ გაშეფ : გაშფარ... ჟიშაჟ : უშაჟარ ღუხ : ღუხარ ჟიშაჟი : უსაჟარ...
გაშე გოჭი	გაშეჩ წაბლი	
გაშეფ ეშმაკი, გულთმისანი	ღუხ რთვილი	
ჟერ მიწა	ჟიშაჟი ვაშლი	
ჟერბ ორბი	ჟიქმ ჟქმი	
ჟეპ ბზე	ჟიშაჟი პირისახე	
ღაშე სკა	ჟიშდ წიხლი	
	თხაჟი თაჯი	
ჰაშე ტარი (ფოქის და სხვ.)	კაშილ საჯდომი ჭირკი; მკარ. „ჩე-ლა“	
ჟაშელჟ კერის გარშემო ადგილი	კაშიმპარ კვირტი	
ჰაშერ ყაგვი(ერთგ.)	მაშაჟ რქა	
გაშე გომი	ჟაშეჟ ჩიყვი...	
მგაშარანტ ლოკონა...		

სამივე შემთხვევისათვის მაგალითების მოყვანა შემეძლო უამრავად, მაგრამ მათ ქვემოთ მოვიტან.

რამ გამოიწვია აქ უმლაუტი? ნუთუ იმან, რომ მარცვლი დახურულია? პროფ. აკ. შანიძემ ცხადყო, რომ მარცვლის დახურვა აქ არაფერ შეუაშია: „არის შემთხვევებიც, სადაც შეიძლება ისეთი სუფიქსიც დაერთოს, რომ მარცვლი გაიღოს, მაგრამ უმლაუტი მაინც დარჩეს: ტრტურ უხელო“ (უმლ., გვ. 217) ანდა არის მრავალი სიტყვა, რომელთაც ბოლოკიდურ დახურულ მარცვლებში არავითარი უმლაუტი არ გააჩნიათ, მაგ.:

ა:	ო:	უ:	
ამახუ მტერი	კაბ ახალუხი; კაბა	ჟოლ მყინჯარი (უმდნარი თოვლი მთაზე)	საუდ მონატრა(?)
აფხუ ბაყაყი	კალ ფთილა	მოლ ახო	ტუუბულ სოკო
აშხალ შტო	კალ კალა (სოფელია)	ნაბოზ სალამო	ფუნს (ფუნს) ბატონი
ბარჯ ბეჭი	ლახუ მთა	ყორ კარი	ქუთჟელ მუხლი
გუხალ შვილი	მხალ (ოდნა	ყოშ კოჯი	უშგულ (სოფელია)
გარდ წრი	სტამან სტამანი	ქორ სახლი	ნათხუმ ნათაერი, და სხვ.
ჟად ნატრა	სკარხალ სერყვა	ფოყ თეძო	
ზურნალ ქალი	სარაგ წყარო	როგუ (ერ/ვი)	
თანად მთა	ფაყუ ქუდი	კოჭ კლდი	
ნხნაჟ სიზმარი	ქათალ ქათამი	შორ მორი	
ცხამ ღვარძლი	ღანაჟ ორ- სული...		

მაგალითები ამისთვისაც საკმაოა.

მაშასადამე, თანხმობინანი ფუძეები ორ ნაწილად იყოფიან: პირველ ჯგუფს შეადგენენ ის სახელები, რომელთაც დახურულ მარცვალში უმლაუტობა ახასიათებს, ხოლო მეორეთ ასეთი რამ არ გააჩნიათ. ამდენად, მარცვლის დახურვა-გაღება, ვითარცა უმლაუტობის მიზეზი, უნდა მოიხსნას.

მაშ სად ვეძიოთ მიზეზი პირველი ჯგუფის სახელებში უმლაუტის წარმოშობისა? რატომ არა გვაქვს იგი მეორე ჯგუფისაში?

უმლაუტს, როგორც ზევით ვთქვით, ი ან რედუქციით ამოღებული ე იწვევს. მაშასადამე, უმლაუტიან სახელებს დაბოლოებად ამ ორი ხმოვნიდან ერთ-ერთი უნდა ჰქონოდა ოდესღაც, რომელიც დროთა ვითარებაში ალბათ მოიკვეცა და შედეგი (უმლაუტი) კი დაგვრჩა. ხოლო უუმლაუტო სახელებს დანარჩენ (ა ო უ) ხმოვანთაგან ერთ-ერთი ჰქონდათ დართული და ის დაეკარგათ. ეს მოსაზრება პროფ. შანიძეს ვინაობის სახელებთან დაკავშირებით უფრო დაბეჯითებით აქვს გატარებული: „ვინაობის სახელებს ძველად ბოლოში -ი სუფიქსი ჰქონდათ, რომელიც წინა მარცვლის ხმოვანზე გავლენას ახდენდა“ (უმლ., გვ. 215).

მართალია თუ არა ეს? და თუ მართალია, როგორ და რა საშუალებით მოვანახოთ ის ხმოვანი, რომელიც თანხმობინან ფუძეებს სახელობით ბრუნვაში მოეპოვებოდა?

მაგალითებზე დაკვირვებაში და მათ სხვადასხვა კონსტრუქციებში მოქცევამ დაგვარწმუნა, რომ:

1. უკეთეს სახელი უმლაუტიანია, მას უთუოდ ნათესაობით ბრუნვაში -იშ ფორმანტი გაუჩნდება, ხოლო
2. თუ სახელი უუმლაუტოა, მას იმავე ბრუნვაში -აშ დაბოლოება ეკლინება. ვნახოთ მაგალითებით:

ა	ბ	ჟ	
nom. gen.	nom. gen.	nom. gen.	
ჟაჰ	ჟაჰ-იშ ზვაგი	კჟებ კჟებ-იშ ფოლაქი	ჟიჰჰ ჟიჰჰ-იშ მარხვა
საბ	საბ-იშ შუმა (წვრილი)	შერ შერ-იშ მიწა	თჟერ თჟერ-იშ ორთქლი
ტულაბ	ტულაბ-იშ ტულაბი	გჟემ გჟემ-იშ	კჟილფხ კჟილფხ-იშ ძუძუს თავი
ტან	ტან-იშ ჩირგვი	ღჟებ ღჟებ-იშ	კჟითხ კჟითხ-იშ წვეთი
ფარფ	ფარფ-იშ ნაპირი, კიდე	ჟემჰ ჟემჰ-იშ...	ქჟინ ქჟინ-იშ სული
ქლანჟ	ქლანჟ-იშ ნიაგი		ჟჟილ ჟჟილ-იშ ცალი
ქჟალბ	ქჟალბ-იშ ცელის გამოსა- კვრავი (გრდემ- ლი პატარა)		შგჟირ შგჟირ-იშ სირცხვილი
ჩანთრ	ჩანთრ-იშ ჩელტი		შგჟიბ შგჟიბ-იშ რკო
კალ	კალ-იშ გაშლილი ორივე ხელი		ჟჟინჰ ჟჟინჰ-იშ მამალი
კაბ	კაბ-იშ. ნაკვალევი		სჟფ სჟფ-იშ მოედანი
ჰანწ	ჰანწ-იშ ნაკელი		ფჟკჟ ფჟკჟ-იშ ვაცი
ჰანკ	ჰანკ-იშ შალეული		სგჟირ სგჟირ-იშ ტილო
ნაშხ	ნაშხ-იშ წვინტლი		ხჟირ ხჟირ-იშ ხვალი
ბანკ	ბანკ-იშ ნაბიჭი		ჰჟლ: ჰჟლ-იშ ჭორი
მანკ	მანკ-იშ მანკი		
ხან	ხან-იშ ღორი		

ანალოგიური მდგომარეობაა ორ- და მეტ-მარცვლიან სიტყვებშიაც:

ა	ბ	ჟ	
გიცარ	გიცარ-იშ ვერიძი	გინდორ გინდორ-იშ სათიბი ველი (n. pr.)	კუნკჟილ კუნკჟილ-იშ ცალი, კაკალი
ჟოფლანდ	ჟოფლანდ-იშ (მცენარეა)	ფიმფონს ფიმფონს-იშ „ფიმფი“	მჟბჟერ მჟბჟერ-იშ ბნელი

ჟოხნარ ჟოხრ-იშ (ქურჭელია წყლის)	კიბდრნ კიბდუნ-იშ კილობანი	საკურცხუილ საკურცხულ-იშ
ლაგანჳ ლაგფ-იშ კერძი	სანწჳეფ სანწჳეფ-იშ (ხეხილია)	შიეჳილ შიეჳულ-იშ პეჳვი
მათხანჳ მათხფ-იშ ღამჳურა	მადჳენლ მადჳენლ-იშ სურღო	სანცხჳიარ სანცხჳურ-იშ სათოფური და სხვა
ტაბანჳ ტაბგ-იშ ტაბაკი		
ფაკან ფაკნ-იშ ჳამი		

მაგრამ ამათ დავუპირისპიროთ უშუალოდ თანხმონიანი ფუძეები შემდეგი მაგალითებით:

ა: აჳ აჳ-შ სარიანი ზვინი ჭირნახულისა	ო: ბოლ ბოლ-შ ბოლო	უ: ფუნს ფუნს-შ ბატონი
ბრატ ბრატ-შ მყესი	ჟოლ ჟოლ-შ მყინ- ვარი	საუდ საუდ-შ მონატ- ვრა(?), და სხვ.
გჳულ გჳულ-შ ბაგა	კოჳ კოჳ-შ კლდე	
ზად ზად-შ ალაო	ყორ ყორ-შ კარი	
თალ თალ-შ სოლი	ქორ ქორ-შ სახლი	
კანხჳ კანხჳ-შ კოჳლი	ტრმბ ტრმბ-შ ტბა (ნაწვიმარი)	
ნაჳმ ნაჳმ-შ სტუმარი	ქრნ ქრნ-შ კარტო- ფილის მთელი ძირი	
სხაბ სხაბ-შ ხერხემ- ლის ძვალი		
ჳაფ ჳაფ-შ ტვირთი		
ჳაჳ ჳაჳ-შ ფაფა		
ჳართ ჳართ-შ თალგამი		
ღჳაშ ღჳაშ-შ ჳინჯი		
ყჳაბ ყჳაბ-შ გუნდა (თოვლისა...)		

მდგომარეობა უცვლელია ყველა უფრო ზემოთმოყვანილი მაგალითებისა და ორ- და მეტ-მარცვლიანი სიტყვების მიმართაც:

მარანჳ მარანჳ-შ გოდორი	ნანბოზ ნანბოზ-შ (metath.) საღამო	ნაჳგუნ ნაჳგუნ-შ საწამ- ლაფი
მალლაჳ მალლაჳ-შ შაჳვი	ლათოფ ლათოფ-შ „როფე“	ნაჳყუნ ნაჳყუნ-შ შეჳამადი
მურყჳამ მურყჳამ-შ	ნახგოჳ ნახგოჳ-შ ნაბრძანები	ღოშღულ ღოშღულ-შ მთვარე
ნედარ ნედრ-შ კასრი	კჳიიდროლ კჳიიდროლ-შ კოდოლა	ხულუჳ ხულუჳ-შ ხუ- ლოგი (უფხო პური)

სწმაქ სწმქ-აშ ქალ- ნალძიჰორ ნალძიჰორ-
 იშვილი აშ ძეხვი, კუპატი
 (ხორცისა)

სკარხალ სკარხლ-აშ
 სეტყვა

ქათალ ქათლ-აშ
 ქათამი

ჰაშამ ჰაშმ-აშ მად-
 ლობა

მაშასადამე, ზემოთ ნაჩვენები მასალა ორსავე ჩვენს დებულებას ადასტურებს. აქ არმოტანილი შემთხვევებიც ამათავარად ნაწილდებიან.

მაგრამ ახლა თვით -იშ, -აშ დაბოლოების მიმართ ისმება კითხვა: არიან თუ არა ესენი ნათესაობითი ბრუნვის სუფიქსები? ქართველური ენების ისტორიიდან ვიცით, რომ დასახელებულ ბრუნვას მხოლოდ ერთი დაბოლოება მოეპოვება: ამდენად, ერთ-ერთი მათგანი, განსაკუთრებით უკანასკნელი -აშ ფლექსიის ა ხმოვანი, ვითარცა ბრუნვითი სუფიქსი გენეტივისა, უნდა გამოვრიცხოთ. მაშ რა უნდა იყოს იგი? ჩვენ ვფიქრობთ, რომ -იშ, -აშ ბოლოსართებში ორი ელემენტი უნდა გვქონდეს თავმოყრილი A. -ი, -ა სახელობითისა და ფუძისეული ხმოვნები და B. -შ ნათესაობითი ბრუნვის ფლექსია. თუ ეს ასეა, მაშინ ისა და ა'ს შორის შემდეგნაირად იქნებოდა როლი განაწილებული: ყველა უმლაუტიიან სახელს (ზოგიერთს გარდა, რასაკვირველია, რომელთა შესახებ ქვევით ვიბასებთ) სახელობით ბრუნვაში -ი -ი დაბოლოება ექნებოდა, რომელიც დროთა ვითარებაში მოეკვცა, მაგრამ შედეგი (უმლაუტი) დაგვიტოვა: ხოლო ბოლოკიდურ ფუძისეულ ას არავითარი გავლენის მოხდენა არ შეეძლო და ამიტომაც მისი დაკარგვით ფუძის ხმოვნები არ შეცვლილა, ე. ი. მაგალითებით რომ ვთქვათ, ასე უნდა ყოფილიყო:

ა:
 შუშპარ (ცეკვა) <*შუშპარი
 ქუიორაფ (ხვიმირი) <*ქუიორაფი
 ძინარ (დილა) <*ძინარი
 ლესკარ (დიდი პური)
 ლაგაც (ხუმრობა) <*ლაგაცი

ა:
 გეზალ (შვილი) <*გეზალა
 მურყუამ (ციხე) <*მურყუამა
 ბაპ (მღვდელი) <*ბაპა
 ბარჯ (ბეჭი) <*ბარჯა
 ღუამალ (ყვავი) <*ღუამალა

რ:
 კუმე (ფოლაქი) <*კუმეი <*კომი
 შერ (მიწა) <*შერი <*(შ)ორი
 გუმეშ (საქმე) <*გუმეში <*გომი
 ღუმე (სკა) <*ღუმეი <*ღომი

ო:
 ქორ (სახლი) <*ქორა
 კოჯ (კლდე) <*კოჯა
 ფოყ (თეძო) <*ფოყა
 ნაცხმორ (გადაწვის შემდეგ ამოსული ტყე) <*ნაცხმორა

უ:
 დუხ (რთვილი) <*დუხი <*დუხი

უ:
 ქუთჟელ (მუხლი) <*ქუთჟელა

ტუბი (ხვი) <*ტუბი <*ტუბი დოშდულ (მთვარე) <*დოშდულა
 ეწირეწი (საგდებელი) <*ეწირეწი ფუსნ (ბატონი) <*ფუსნა
 <*ყურყუბი
 შგუბი (რკო) <*შგუბი <*შგუბი... ნაცმუნ (ქონი) <*ნაცმუნა...

მოცემულ მაგალითებში აღდგენილია ის სახე, რომელიც, ვთქვათ, დღესა აქვს სალიტერატურო ქართულის ნომენებს, სადაც -ი სახელობითი ბრუნვის მახასიათებელია და -ა კი ფუძისეული ხმოვანი. გვექნებოდა თუ არა სვანურ ნომინატივში *მურყუამა-მ, *ფუსნა-მ (-მლ-ი) ძველი-ქართულისა და ზოგი ცოცხალი კილოს მამა-მ, დედა-მს მსგავსად, სხვა საკითხია; იგი ჩვენ ამჟამად არც გვინტერესებს. ამგვარად, ნათესაობითი ბრუნვის მეოხებით თითქოს შესაძლებელი გახდა სახელობითი ბრუნვისა და ნომენთა ბოლოკიდური ფუძისეული ხმოვნის აღდგენაც. მაგრამ ეს ხომ დაშვებაა, ჰიპოთეზია; მას დამტკიცება და დასაბუთება სჭირია.

II

უკანასკნელი დებულებაც რომ სწორი უნდა იყოს ამას ამტკიცებს: 1. მოძმე ენებიდან ნასესხები სიტყვები, 2. სიტყვათა წარმოება თვით სვანურში და 3. ხალხური ლექსები. გავშალოთ ნათქვამი და მაგალითებიც მოვაჯაროთ.

1. ქართულიდან და მეგრულიდან საკმაოდ ბლომად შევკრილა ლექსიკური მასალა სვანურს ენაში, მაგრამ მათ, როგორც ეს ჩვეულებრივ ხდება ხოლმე, „იქაური ქუდი დაუხურავთ“, დაქვემდებარებიან ადგილობრივ წესს და ზოგჯერ ძნელი გამოსარჩევია სვანური სიტყვებიდან. თუ ხმოვან-თანხმოვნის და იშვიათად მთელი მარცხლის გამოცლა-ჩართვას არ მივიღებთ მხედველობაში, მაშინ უმთავრესად მათი „დამორჩილება“ იმაში გამოიხატება, რომ ბოლოკიდური -ი დაბოლოება და ა, ე, ო, უ ფუძისეული ხმოვნები მოკვეცილან, მაგრამ პირველ შემთხვევაში (ის დაკარგვის გამო) უმლაუტს დარჩენია ადგილი.

A. აი როგორ არის -ი მოკვეცილი სიტყვები წარმოდგენილი:

	ა:	ა	უ			
ჰაბჯარ	გან	ჰან	გუმი	სუმიტ	შამფურ	ჩუმი
აბაზ	გუშ	ლაჩქ	გუმი	ძუმი	ჭიქ	ფურ
ჰარაყ	გუშარ	მანკ	ჭუმი	ჭუმი	კუმიტ	ქართულ
(ა)არაღ	დუფან	ქალქ	თუფ	ლორ	კუმიჭ	თუთუინ
ბარ	თუშან	ქაჭ	ტუმი		მუხუმი	
					მუხური	
ბარგ		ჩანგ	ლომ		თუინგ...	
ბან		ღარ				
ბაჭგ		ცუშარ				

B. მაგრამ ამას თუ შევადარებთ -ა მოკვეცილ სიტყვებს, დავინახავთ, რომ იქ უმლაუტს არ ექნება ადგილი. დავრწმუნდეთ ფაქტებით:

ა:	მ:	ო:	უ:
ბაბ (მეგრ. პაპა) მღვდელი	მარხუ	მორ მორვა	ლენხუმ (მეგრ. ლენხომა)
ბარაქ	რაჭ	ტრმბ (მეგრ. ტაბა) ტბა	შუკუ შუკა
გარჯ	ტარხან (მეგრ. ტახანა)		
გაკ კაკალი	ხუარს (მეგრ. ხვარცა) მუნი		
თანაფ (მეგრ. თანაფა) აღდგომა	კარჯ ხახა		
კაბ	ჭაუჭუ		
კათხ	ჭაჭ აჭა		
კარდალ კარდალა			

მეტის მოყვანა საჭიროდ არ მიგვიჩნია¹. განმარტებაც ზედმეტია. ნ ა ს ე ს ხ ე - ბ ი ს ი ტ ვ ე ბ ი თ ჩ ე ვ ნ ი დ ე ბ უ ლ ე ბ ა დ ა მ ტ კ ი ც ე ბ უ ლ ი ა .

ამით პირველი საბუთი ამოწურული იქნებოდა, რომ სხვა დაბოლოება არ გვინტერესებდეს. სისრულისათვის მივხედოთ მათაც. -ი, -ა'ს გარდა -ე, -ო, -უ ხმოვნიანი სიტყვებიც არის სვანურში შესული. მაგრამ ესენიც მოკვეცილნი გახლავთ. ნათესაობით ბრუნვაში მათ მაგიერ ან -ი, ან -ა აღდგება, რაც მათ სახელობით ბრუნვაში საკუთარის ნაცვლად სვანური დაბოლოება მიუღიათ. მართლაცა გვაქვს:

a. -ო'ს მაგიერ -*ა:

გაშ	გაშ-ა-შ გემო	
ჟოქჟურ	ჟოქჟურ-ა-შ (იხმარება სამს უკანასკნელ მაგალითში ო > უ.	
	ჟოქჟურ-ე-შ'ი(ც) ოქრო	
ბოლ	ბოლ-ა-შ ბილო	
ჟოყალ	ჟოყალ-ა-შ აყალო	
წაჭურ	(* < წაჭურ) წერო	
კალჟ	კალჟ-ა-შ კალო	
ჰაჭუ	ჰაჭუ-ა-შ ეხო...	

b. -ო'ს ნაცვლად *ჟ-ი; *-ი:

უცხუ ჟიცხუ	gen. უცხუ-ი-შ უცხუ-ა-შ -ე-შ უცხო
მიშილ	„ მიშილ-ი-შ მიშინო
კუბ	„ კუბ-ი-შ კუბო

c. -ე'ს მაგიერ -*ი:

საზ საზ-ი-შ სახე (ტანი) [რ]: ღჟენ ღჟენ-ი-შ ღონე

¹ ვისაც მსურს ნათქვამის სისწორე მეტის მაგალითებით შეამოწმოს. მას მივუთითებთ ეგნ. გაბლიანის წიგნზე („ძველი და ახალი სვანეთი“, ტფ. 1925, გვ. 176-194), სადაც დაგროვილია ქართულიდან სვანურში შესული სიტყვები, ოღონდ ურჩევთ სიფრთხილით მოეპყრას წიგნს. რადგანაც კორექტურული შეცდომები საკმაოდ მოიპოვება.

ჟოსარ ჟოსარ-ო-შ (მეგრ. ოსარე) პერანგი ჩოხა
სათალ სათლ-ო-შ სათჟალე;
ღურბინდი

მეწუმ (<მწუმ > მუმუმ > მეწუმ)
მონუმე
ჟერჩხ (<მორჩხ-ო [მეგრ. ორჩხე])
ჟერჩხ-ო-შ ჟარჟაში

სარკ სარკ-ო-შ სარკი

ბად ბად-ო-შ ბადე

[ჟ]: მომსახჟორ მოსამსახურე

ან თვით -ო და -ა ენაცვლებიან ურთიერთს შემდეგ მაგალითებში:

d. -ის ნაცვლად -*ა:

სახ.	ნათ.	ო:	სტოლ	უ:	მამულ ¹
ა: შკაფ	შკაფ-ა-შ		სტოლ-ა-შ		მამულ-ა-შ
დანდალ	დანდალ-ა-შ				ზანდუჯ ¹ , და სხვ.
დაშდჟ	დაშდჟ-ა-შ				
	დათვი				

კლას

სტამან

ფატჟ

ფირკი

ქათალ

ქათამი

ჭარღჟ

(მეგრ. ჭერღვი)

ძარღვი

დამბალ

(*თჟალ)

თჟალ-ა-შ თჟალისა

(*ტან)

ტან-ა-შ ტანისა

} კარგი შესახედავი

კალმან

ბად ბად-ა-შ

e. ახლა პირუკუ: -ას მაგიერ -*ო:

nom.

gen.

ქონაბ

ქონაბ-ო-შ (?) ქონება

გონაბ

გონაბ-ო-შ (?) დარდი

ნინ ნინ-ო-შ (მეგრ. ნინა ენა)

ნაბ

ნაბ-ო-შ (?) ნება

ტბტ ტბტ-ო- (მეგრ. ტუტა ნაქარი).

ო^{ზე} დაბოლოებული სიტყვა სვანურში თითქმის არ მოგვეპოვება, ამიტომ გასაკვირი არაა -ო ბოლოკიდურიანი სიტყვების სხვადასხვა ჭკუფში მოქცევა. ოლონდ გაუგებარია ჩვენთვის, თუ რამ გამოიწვია ასეთი არეუდარევა დაბოლოებათა განსაკუთრებით იმ შემთხვევებში, სადაც გარკვეული ბოლოკიდური ხმოვანი იჭდა. ზოგიერთის მიმართ, როგორც მაგ. მამულ არის, სადაც -ულ შეიძლება მიეჩნათ ვითარცა სვან. კინოზითობის სუფიქსი, წარმომდგარი *-ულ (||*-ილა) სვან, ასეთი შეცვლა გასაგებია: სხვებისა კი საკვლევეი. ყოველ შემთხვევაში ჩვენი წესი აქაც არ დარღვეულა.

მაშასადამე, თუ ნათესაობით ბრუნვაში -ოშ დაბოლოება გაქვთ, მაშინ სახელობითში -ო უნდა აღადგინოთ, ხოლო

¹ ვხვდება აგრეთვე მამულ, ზანდუჯი.

თუ -აშ. მაშინ — ა. პირველ შემთხვევაში უმლაუტს ექნება ადგილი, უკანასკნელში — არა. ან პირუკუ: უმლაუტიან სახელებს ნათესაობითში -იშ მოველინება¹, უუმლაუტოებს კი -აშ.

დავემატოთ სხვა საბუთებიც: განვიხილოთ

2. სიტყვათწარმოება სვანურში: ჯერ I. -*ისათვის:

A. ადგილის საკუთარი სახელი ნათესაობითში ზოგი -ი-შს ირთავს და ზოგიც -ა-შს. მაგ.:

ზეგან gen.	ზეგნ-ი-შ	მუჟნალ	მუჟნალ-ა-შ (სოფლებია ყველა)
ლალამ	ლალმ-ი-შ	უმგულ	უმგულ-ა-შ
იფარ	იფარ-ი-შ	მულახ	მულახ-ა-შ
ფარ	ფარ-ი-შ... მაგრამ	კალ	კალ-ა-შ

მაგრამ ამ გეოგრაფიული ნომენკლატურიდან ვინაობის სახელებს თუ ვაწარმოებთ მგ-პრეფიქსით, მაშინ ყველას უმლაუტი მოუვა:

მგიფარგ	მგიფარ-ი-შ	იფარელი	მუმგულ	მუმგულ-ი-შ	უმგულელი
მგზეგენ	მგზეგენ-ი-შ ² (sic)		მგკალ	მგკალ-ი-შ	კალელი
	ზეგნელი		მგრანჟ	მგრანჟ-ი-შ	რაჟველი

სახელობითში აქაც -*ი ყოფილა. მას ჩვენ ზემონათქვამისდა მიხედვით მართლაც მოველოდით. სარწმუნოს ხდის კიდევ ბალსკვემოური, სადაც მგ-პრეფიქსთან ერთად -ი სუფიქსიც ჩნდება, მაგ.:

ბერჟი	მგბრჟი	ბერჟილი	ლენგერ	მგლენგერი	ლენგერილი
ზან	მგზანი	მეგრული	ლატლი	მგლატლი	ლატალილი

(იხ. უმლაუტი სვან., გვ. 214-215; შდრ. ქართ. მ—-ელ-ი; მ-ეგვიპტ-ელ-ი; მ-აჩბ-ელ-ი).

B. ნივთის ქონების აღმნიშვნელი ბოლოსართი ქართულში -ი-ან-ი, -ე-ან-ი, ხოლო მეგრულში -ამ-ი გახლავთ, სვანურში კი მათ შესატყვისად ლგ-პრეფიქსი გველინება, რომელსაც ოდესღაც -ი სუფიქსიც რომ ერთვოდა, ეს მტკიცდება უმლაუტობითა და ნათესაობითი ბრუნვით: ავილოთ უუმლაუტო

აშხალ შტო	მაგრამ:	ლგაშხალ	gen. ლგაშხალ-ი-შ	შტოიანი
მურყუამ ციხე		ლგმურყუამ	ლგმურყუამ-ი-შ	ციხიანი
გაგ კაკალი		ლგგაკ	ლგგაკ-ი-შ	კაკლიანი, და სხვ.

C. ვნებითი გვარის ნამყოსრულის მიმღებობის მაწარმოებელ ქართ. -ილ-ი, -ულ-ი და მეგრულ -ირ-ი, -ერ-ი სუფიქსებს სვანურში კვლავ ლგ-პრე-

¹ უნის მამართ ეს საკვლადებელი არ არის. ჩვენ გვიქვს მთელი რიგი სიტყვებისა, რომელთაც ნათესაობითში -იშ ველინება. მაგრამ ფუძეში წმინდა უ რჩება: მუს მუს-ი-შ (თიკლა); ტუფ ტუფ-ი-შ (ტუფი); კუბ კუბ-ი-შ (კუბი); ლენ ლენ-ი-შ (ხბი); ფუჟუ ფუჟუ-ი-შ (დადი მუწევი)...

² აღსატყურებს ეს პრიორიტეტობას. იხ. ქვემოთ 3 < 6

ფიქსი შეესატყვისება, ხოლო -ი ფლექსია დაკარგულად უნდა ვიგულოთ:
nom. gen.

ლგჳან ლგჳან-ი-შ ხნული ლგშდჳდჳ ლგშდჳდჳ-ი-შ დამარხული.
ლგლწ ლგლწ-ი-შ თესილი

ახლა განვიხილოთ II. *ა'სათვის:

A. საშუალი გვარის ზმნების მასდარის ქართ. -ობა ელემენტი დღეს სვანურში არაიშვიათ ხმარებაშია; მოკვეცილი -ა ნათესაობითში ჩვეულებისამებრ აღუდგება ხოლმე:

დაგრობ დაგრობ-ვ-შ მკვლელობა ჟარგობ ჟარგობ-ვ-შ აზნაურობა
დარობ დარობ-ვ-შ დარობა მთაჭრობ
ძჳირობ ძჳირობ-ვ-შ ჰვადრობ
გლეხობ სანდლობ...

B. პროფ. ი. ყიფშიძის შენიშენით (Гр. мингр. яз., § 32), მეგრულში ზედშესრულთაგან იწარმოება თანაბრობითი ფორმა, რომელსაც პრეფ.-სუფიქსად გამოყენებული აქვს მა-—ა. სვანურში ეგვევ თავსართი, ცოტა სხვა მნიშვნელობით, დღესაც იხმარება, ხოლო -ა დაკარგულია; იგი ნათეს.-ში ჩნდება და ფუძეც უშუალოდ:

მაწრანჳ (< წგრნ-ი წითელი) მაწრან-ვ-შ (შდრ. მეგრ. მა-ჳით-ა „*მაწითლა“)
მანთჳან' (< თჳეთნე თეთრი) მანთჳან-ვ-შ (მეგრ. მა-რ-ჩი-ა „*მათეთრა“)

ჯ C. მეგრულში ვნებითი გვარის ნამყოსრულის მიმღობის საწარმოებლად სხვა ფორმანტთა შორის გამოყენებულია ნა-—ა თავსართ-ბოლოსართი (Гр. мингр. яз., § 105, b, 3), რაც სვანურშიაც გვევლინება, ოღონდ სახელობითში მოკვეცილი -ა სუფიქსი ნათესაობითში აღდგება:

ა: gen.
ნატყაბჳ ნატყაბ-ვ-შ მეგრ. ნა-ჳე-ა ნაწიი (<ლიტყებე)
ნაკლაჳ ნაკლაჳ-ვ-შ ნა-კელ-ა ნალწი (<ლიკლანჳი)
ნალწჳჳ ნალწჳჳ-ვ-შ ნა-თას-ა ნათესი (<ლილწჳი)
ნაჳანჳ ნაჳან-ვ-შ ნა-ხონ-ა ნახნაი (<ლიცნი)
ო:
ნაგოჳ ნაგოჳ-ვ-შ ნა-ქუ-ა ნაღიი (<ლიგოჳჳ)
ნასგოჳ ნასგოჳ-ვ-შ ნა-ზოჳ-ა ნაბრძანეი (<ლისგოჳჳი)
ნაჳოდჳ ნაჳოდჳ-ვ-შ ნა-ჯლონ-ა ნაძლოლი (<ლიჳოდჳ)
უ:
ნასგურ ნასგურ-ვ-შ ნა-ხუნ-ა ნაჯდომი (<ლისგურჳ)
ნაშდოდჳ ნაშდოდჳ-ვ-შ ნა-თხორ-ა ნასათლაიეი (<ლიშდოდჳ)

და სხვ. (უშლაუტი, 201-202).

D. ლა- თავსართით სვანურში შეიძლება ვაწარმოოთ: a. არსებით სახ.

ელთაგან ადგილის ან დანიშნულების სახელწოდებანი, ხოლო **ბ.** ზმნათაგან მყოფადი დროის მიძლეობა (უკანასკნელს ენიჭება მნიშვნელობა როგორც იარაღისა, ისე მოქმედების ადგილისა...). ორსავე შემთხვევაში ბოლოკიდურ ხმოვანს ფუძეში უმლაუტობა არ ახასიათებს. მამასადამე, ნათესაობითში -**ვ-შ**ს უნდა მოველოდეთ. მართლაც ასეა:

- ა. ლა-შუჲ** (<შიუჲ ჩიდი) გენ. **ლა-შუ-ვ-შ** გოდორი (ზურგზე მოსაკიდებელი)
- ლარტამ** **ლარტმ-ვ-შ** ბოსტანი
- ბ. ლაშგომ** (<ლიშგუმ თხოვა) **ლაშგუმ-ვ-შ** სათხოვარი
- ლაზობ** (<ლიზუმებ ჰამა) **ლაზუმ-ვ-შ** საჭმელი
- ლალხორ** **ლალხორ-ვ-შ** საკრები
- ლაქუმ** (<ლიქუმ ჩაქმა) **ლაქუმ-ვ-შ** საცვამი
- ლაგამ** (<ლიგემ დგმა) **ლაგამ-ვ-შ** დასადგამი, და სხვ. (უმლ., 203).

მოყვანილსა და მსგავს შემთხვევებში რომ მართლაც ფუძისეული ბოლოკიდური -**ა** მოკვეცილია, ჩანს იქიდან, რომ სვანურში მოგვეპოვება მთელი რიგი მაგალითებისა, რომელთაც **ლა-** პრეფიქსთან ერთად ჩვენ მიერ ნათესაობ. ბრუნვითა და უუმლაუტობით აღდგენილი -**ა** შემოუნახავთ, მაგ.:

- ლარდა** (< ლირდე ყოფნა) სამყოფი შდრ. **ლაშგომ** სათხოვი
- ლაყურა** (< ლიყურე წოლა) საწოლი **ლაზობ**
- ლახგურა** (< ლიხგურე ჯდომა) საჯდომი **ლარტამ**, და სხვ.
- ანდა: **ლაჭურა** (< ჭურუ ხერელი) ფანჯარა (უმლ., ib.).
- Е** -**ა** მოკვეცილი უნდა ჰქონდეთ:

ა. გვარებს:

ყოფიან	ყოფიან-ვ-შ	ჭურდიან	ჭურდიან-ვ-შ
გუჭეჩიან	გუჭეჩიან-ვ-შ	მარგიან	მარგიან-ვ-შ
ქალდან	ქალდან-ვ-შ	ფირიან	ფირიან-ვ-შ , და სხვ.

ბ. კნინობითობის აღმნიშვნელ -გლდ (|| -ულდ); -**ელ**; -**ლ** || -**ლდ** სუფიქსებით წარმოებულ სახელებს:

- ჟინღლდ** (< ჟინაღ ბატკანი) **ჟინღლდ-ვ-შ** **მეგმღლდ-ვ-შ** (< მეგამ ხე) (მცენ.)
- მნღლდ** (< მნღ მელა) **მნღლდ-ვ-შ** **დწღლდ** (< დწღლდ დათვი)
- ლაშუღლ** (< ლაშუჲ საზურგეი) **ლაშუღლ-ვ-შ**
- ფაქნღლ** (< ფაქან ჯამი) **ფაქნღლ-ვ-შ**
- შხარღლ** (< ნიშა ხარი) **შხარღლ-ვ-შ**
- დწღლდ-ვ-შ**
- შუანჟულდ** (< შუანჟუ მწყერი)
- შუანჟულდ-ვ-შ**

¹ ამ მაგალითებში **ვ** ესაგან არის წარმომდგარი. იხ. ქვემოთ.

კჷიდრლ	(< კჷიდ საზომია)	კჷიდრლ-ა-შ	კოდოლა
კენქრლ	(< კენქა ნიკი)	კენქრლ-ა-შ	
კოქრლ	(< კოტრლ)	კოქრლ-ა-შ	პატარა, მცირე

c. მა- პრეფიქსიან აბსტრაქტულ სახელებს:

მაჟალ	შიში	მაჟალ-ა-შ	მალატ	სიყვარული	მალატ-ა-შ
მახალ	კოდნა	მახალ-ა-შ	მაჯჷნამ	მადლობა	მაჯჷნამ-ა-შ

d. -მაქ სუფიქსიანებს:

ქორმაქ (< ქორ)	ქორმაქ-ა-შ	სასახლი (მასალა)
ზექმაქ (< ზექ)	ზექმაქ-ა-შ	საშეშე
დამმაქ (< დამ)	დამმაქ-ა-შ	საყანი
დოლმაქ	დოლმაქ-ა-შ	ცხვარი ...

და სხვადასხვა

მაშასადამე, თუ მოსალოდნელია -ა, მაშინ უმლაუტი არა გვაქვს ფუძეში და ნათესაობითშიც -ა-შ ჩნდება, როცა ველით -ის, უმლაუტიც არის და ნათესაობითსაც -ის-შ — აშშვენებს. ეს დებულება, ვფიქრობთ, მეორე საბუთითაც — სიტყვათა წარმოებით — დამტკიცებული უნდა იყოს.

გადავიდეთ მესამე და უკანასკნელი საბუთის ხალხური ლექსების განხილვაზე.

3. ხალხურ ლექსებს პროფ. ა. შანიძემ თავის ზემოხსენებულ წერილში ყურადღება მიაქცია და აღნიშნა, რომ მათში ადრინდელი ფორმებია შემონახული. დღევანდელ სვანურთან შედარებით მათში თითქოსდა ზედმეტად ხმარებულ ხმოვნებს „უტყვი“ ხმოვნები უწოდა და შესაძლებლად სცნო ზოგიერთი მათგანისთვის (სახელდობრ **ო ან ე**სთვის) განსაზღვრული ნომინატივის ფორმანტობა დაეკისრებინა და ზოგიც (მაგ.: **ა**) ფუძის ხმოვნად გამოეცხადებინა (უმლ., 219-220). ჩვენც სხვა გზითა და სხვა საბუთებით ამ დასკვნამდე მივდით. ოღონდ ხალხურ ლექსებს თუ მივპირათავთ ახლა, ეს იმიტომ, რომ შევაჯეროთ თეორიულად აღდგენილი ფორმები ხალხურ ლექსებში ხმარებულ ფორმებს. თუ ისინი ერთმანეთს შეხვდებიან და ფორმით უმეტნაკლებოდ მსგავსნი იქნებიან, მაშინ ჩვენ უფლება მოგვეცემა აქედან ორი დასკვნა გავაკეთოთ, რომ: 1. ხალხურ ლექსებში არსებული „უტყვი“ ხმოვნები ის ხმოვნებია, რომელნიც სახელობითი ბრუნვის ფორმასა და ფუძის ბოლოკიდურ კუთვნილებას წარმოადგენენ. ამდენად, ხალხურ ლექსებს სიტყვათა წინანდელი სახე დაცული ჰქონიათ, და 2. ჩვენ მიერ თეორიულად აღდგენილი ფორმა და ფუძე სწორია და უეჭვო.

შევადართ : ლექსით ¹ :	ჩვენი ალღენით : -ა:
მურყუჟამა ისგუი მორყუჟამა (გ.გ. ბ: (იხეი, შენი (იხეი)	მურყუჟამა
ლახჟა-ს ხულობ ლაქგრჩანარდ (გ.გ. ბ27 მიც. ბრ.: მთაში აქვთ ჯამებად)	ლახჟა
ფუნსნა ოთარ (მ24.5.6: ბატონი ოთარი) მი ხუი ნამყსურ ჯაჟჟულანა (10s: მე გარ ნამყსურ ჯაჟჟილიანი)	ფუნსნა ჯაჟჟულანა (იხ. E,a)
დაშნილ მიჩა ბარჯა-ს ესრეჟ (1026 მიც. ბრ.: ხმალი თვისი მხარზე ჩამოიკიდა)	ბარჯა
ჰადა ფოჟა-ს უჯ ჭიჩხგანა (1414 მიც. ბრ.: ნაჯახი გვარდზე გირჟივა)	ფოჟა
სი ჰეჟინტგლდა (16: შენ ჰეჟინტგლდაჟ: საჟ. სახ. < ჰეჟინტ [ბიჟი]+-გლდ (ინიხ. ფორმა, იხ: E, b)	
თეთრენი ისგუი ჰორულდა (2413: თეთრი შენი სახლაჟი)	„
დარჯგლს ყორა-ს ჰა ხოსკინა (2817 მიც. ბრ.: დარჯგლ ჰარით გამხტარა)	ყორა
ჟიბაჟ ესერ კოჯა შდებენილა (4217: ზეჟით ჰლდი იწეჟაო)	კოჯა
ჰა ხოსკინა (sic) ბეთჟანს კოჯა-ს (4228 მიც. ბრ.: გადამხტარა ბეთჟან ჰლდიზე)	„
სეჟი ლჟემინ არა ღჟაშა-ს (იჟგ. გაბლიანი, ძე. და ახ. სჟანეთი, 20730: სამ ტჟაჟელა რჟიან რჟა ჭიხეს) და სხ.	ღჟაშა
მოვიყვანოთ -ი-სათვის :	
საჟია ანჟუთან ლაშგარი (211: ოსეთის ლაშჟარი დაიძრა)	ლაშგარი
ჰრისდი ზაგარი-დ ონჟრედი (215 მიმართ. ბრ.: ჰრისტეს მთამდე მოჟედი)	ზაგარი
იშალე ტუბი-დ ამჟედლიხ (1010 მიმართ. ბრ.: სადლაჟ ხეჟამდე მოსჟლან)	ტუბი

¹ ხალხური ლექსები მეც საკმაოდ მაქვს ადგილობრივ ჩაწერილი, მაგრამ, რადგანაც იგი მკითხველისათვის ხელმიუწვდომელია, ამიტომ ესარგებლობ *Сборник мат. для опис. мест. и пл. Кавказа's* მე-XXXI ტომში დაბეჭდილი ლექსებით (გვ. 1 — 44). ჩვენთვის საინტერესო მაგალითები უკლებლად იქნება მოყვანილი მიუხედავად იმისა, რომ მასალები საერთოდ შეცთომებითაა გადმოცემული.

სგა ჩგვრანგი ღიმაზგრაბ 20 ₂₂ : თჷენ წმ. გიორგის შევედრისხართ)	ჩგვრანგი
ლგშჷადი მინე თოფარე (22 ₂₄ : მოჷედილი მათი თოფები)	ლგშჷადი (part. perf.. 2, I. C.).
ისგან ლახრჷრე მინე აბჯარო-ს, ჩაბშხან ლახრჷრე მინე ატლასი-ს (28 _{24 25} მიც. ბრ.: შიგ- ნით ჩავეიჯამ აბჯარს, გარეთ ჩავეიჯამ ატლასს)	აბჯარო ატლასი
ჩეთ-ჷიშჷედარო-ს (sic, 42 ₂₂ მიც. ბრ.: ხაჷპაჷურ- ჷიშედარს), და ასე სხვა მრავალი ¹ .	ჷიშედარო

მაშასადამე, ჩვენი მოლოდინი გამართლდა: ხალხურმა ლექსებმაც დაამტკიცეს აღდგენილი ფორმები. ამით „უტყვი“ ხმოვნების ბელიც გადაწყდა: ისინი აღრინდელი ფორმალი და ფუძისეული ელემენტები გამოდგნენ. პროფ. ა. შანიძის მოსაზრებაჲ: „სადაც პოეზიაში „უტყვი“ ანია, პროზაში იმის წინ ხმოვანი უცვლელია და სადაც „უტყვი“ ინია, იმის წინ უმლაუტს აქვს ადგილი“ (უმლ., გვ. 220), მართებული აღმოჩნდა. მაშ დაგვასკვნათ: ყველა ზემომოტიანი საბუთებიდან გამოდის, რომ უმლაუტიან თანხმოვნიან ფუძეებს სახელობით ბრუნვაში -ო დაბოლოება კჷონიათ, ხოლო უუმლაუტეებს -ა. ეს დებულება ვრცელდება სხვა სახელებზედაც: თუ ნომენს ნათესაობით ბრუნვაში -ო-შ აღუდგება, მაშინ მის დაბოლოებად ნომინატივში -ო ვივარაუდოთ, თუ -ა-შ, მაშინ — -ა.

III

თითქოს საკითხი გადაწყვეტილია: საძებნი მონახულია და მასალებს შეცვრებული; ამით სახელობითი ბრუნვის დაბოლოება აღდგენილია. მაგრამ ეს ერთის შეხედვით. მართლაცდა: ნომინატივში -ო-ს არსებობის დაშვებას ზომ უმლაუტი გვიკარნახებდა! უმლაუტის მიღების საკითხში კი მოკვეცილ ე-საც იმდენივე პრეტენზია აქვს, რამდენიც ო-ს! ამ მხრით მათ შორის თითქმის არავითარი განსხვავება არ არის. შესაძლებლობა ორსავე ამ შემთხვევაში ერთდაიგივე მოეპოვება. ამდენად -ო-ს სიმკვიდრე, ვითარცა სახ. ბრ. ფლექსიისა, ეს მიერ შეარყეულია. — ეს ერთი.

აგრეთვე -ო-სკენ ნათეს. ბრ. -ო-შ ელემენტი გვითითებდა. მაგრამ ხსენებული ბრუნვის ერთადერთი მესაჷე მართო -ო-შ არ არის. მას გვერდით, თუმცა არც ისე ხშირად, მაგრამ მაინც, -ე-შ ფორმანტი ევლინება. აი თუნდაც რამდენიმე ნიმუში:

¹ მკითხველთ შეუძლიათ დამატებითი მგალითები ამოკრიფონ *Сб. мат.'ის X ტომის მე-II განუ.-დან; მე-XVIII ტ. 91-93 გვ. ეგნ. გაბლიანის წიგნიდან, გვ. 196-199; 205-213. ყველა ამით, როგორც ზემოთ შევნიშნეთ, საკმაო რიცხვი შეცთომებისა ახასიათებთ. გამონაკლისს შეადგენს არს. ონიანის „ლუმუე ამბუარ ლღლაშუე შუმი ნინშე“, სადაც ლექსები მოყვანილია 82-86 გვერდზე.*

აკად. ნ. მარის მიერ შედგენილ (*Извлечение из сванско-русского словаря. Пттр. 1922*) ლექსიკონში უმლაუტიანი სიტყვები სისწორით ყველა ვერ არის გადმოცემული.

nom.	gen.	nom.	gen.
მუ მამა	მუ-ე-შ	მიჟ მზე	მიჟ-ე-შ
დი დედა	დი-ე-შ	ლწშხ ლაშხეთი	ლწშხე თხჟმს (სვან ტიქსტ. ა. ონიანისა, 134).
გიმ გინა	გიმ-ე-შ	ლიც წყალი	ლიცი პილჟი (სვან. ტიქსტ., 52c)
დეც (ი)	დეც-ე-შ	(დეცელწარტჷ კისარტყელა)	და სხ.

ლექსებიდანაც:

თხჟიმ თავი თხჟმ-ე-შ (ლიწურალ ამჟედელი 40z: საკუთარი სისხლის
აღების დრო მოსულა; შდ.

თხჟიმ-ი ლწწურელი მამგენა 10i: თავი ნასისხლები მგონია):

თხჟმ-ე-შ (ი ჰგშხე ნწსგა: ეგნ. გაბლ., 209; თავსა და ფეხს შუა)'...

ესეც ხომ საეჭვოდ ხდის -ის, როგორც სახელ. ბრუნვის ერთადერთ დაბოლოებას! ეს მეორე.

შეიძლება -ის საწინააღმდეგოდ მესამე უფრო ძლიერი საბუთიც მოვიტა-
ნოთ. ხალხური ლექსების შესწავლამ უმლაუტის ატორი იმ დასკვნამდე მი-
იყვანა, რომ -ე მრავლ. რიცხვის სახელობითი ბრუნვის დაბოლოებად გამოც-
ხადდა. (უმლ., გვ. 219). აი თვით მეტყველი სინამდვილე, რომელიც თქმულს
აქვე დაამოწმებს:

მაგ ლტოში ყოფიანარე	ყველა რჩიული ყოფიანები
მაგ ლტოში მახაშარე...	ყველა რჩიული მახაშლები (გვ. 20; 14-15)
ნანბდარე ისგჟე ფაჟურე...	ნანბლები თქვინი ქუდები (გვ. 26-7)
ნაუ, ჰა-ჰა, მახე-ღუაჟარე...	აუ, ჰა-ჰა, ახალგაზრდებო (გვ. 12c)
ქამეშხან ისგჟი ძლუდარე...	გარკიდან შენნი ზლუდენი (გვ. 2z)
ნლაღგანა (sic) ისგჟი ჰანარე...	შეწირული შენი ხარები (ibid), და სხ.

მაშასადამე, 1. უმლაუტობა ფუძეში, 2. ნათესაობით ბრუნვაში -ე-შ
ფორმანტის გამოვლენა და 3. მრ. რ. სახ. ბრ. -ე'ს გამოყენება ხალხური ლე-
ქსების მიხედვით, თუ მეტს არა, ყოველ შემთხვევაში არა ნაკლებ შესაძლებ-
ლობას ჰბადებს, რომ სასწორი ე'სკენ გადავხაროთ და იგი გამოვაცხადოთ
სახ. ბრ. და¹. ლოებად მხოლ. რიცხვშია². მაგრამ ესეც ერთის შეხედვით³.
ჩვენ მიერ საბუთებად გამოყენებულმა ნასესხებმა სიტყვებმა და სიტყვათწარ-
მოებამ სწორედ იწისკენ მიგვაქციენეს ყურადღება. ხოლო იგი უმლაუტმა
და ნათეს. ბრ.-ში გამოვლენილმა ფორმანტმა შეამაგრეს, კიდევ მეტი: თუ იგი
მართლაც სახ. ბრ.-ის ელემენტი იყო, ნუთუ მან ერთხელაც მაინც ვერ პოვა

¹ გაზდა პირველი ორი (დი, მუ) მაგალითისა, დანარჩენები უმეტესს შემთხვევაში ნათეს.
ბრ.-ში -ის ელემენტს ირთავენ. მაგრამ ეს შეიძლება ანალოგიის მივანეროთ.

² ამ შემთხვევაში ესარგებლობ არან. ჩიქობავას მიერ მოხსენების გამო გამართული
მსჯელობის დროს მოკემული შენიშვნით. სადაც ის ცდილობდა მრ. რ. ის -ე სვანურში ჰანურ
-უსთან ერთად მხოლ. რიცხვშიაც გადმოეტანა და ამით ქართ. -ისთვის მორფოლოგიური
ეჭვფაღენტი მოეპოვებინა: სვან. -არ-ე = ქან. -ეფ-ე.

³ შეიძლება ზემოთ მოსაზრება მართლაც ქართველური ენების ბრუნვათა დაბოლოების
ისტორიულ-შედარებითი მეთოდით შესწავლამ გაამართლოს; დღევანდელი და დროით ცოტა
დრინდელი სვანურის მიმართ ეს არ გვეთქმის.

ადგილი ხალხურ ლექსებში, იმ ლექსებში, სადაც ადრინდელი სახე სიტყვებისა დღემდე დაცულა? ეგების გვითხრან: დაიკარგაო. მაგრამ რატომ -ე დაიკარგა და -ი შემოინახა? უკანასკნელი ხომ ნამდვილად გვხვდება: გუიღამი, ლაშგარი; ზაგარი-ღ, ჰოკერი-ღ (გვ. 2); ხარჯი-ს (8); საღგომი (24) და სხ. მაშ რა -ე- არის ის -ე-, ნათეს. ბრ.-ის ელემენტად რომ ჩნდება? ჩვენ იგი უფრო ფუნქციულ ხმოვნად მიგვაჩნია, ვიდრე სახელობ. ბრ.-ის დაბოლოებად. ამას გვაფიქრებინებს ზოგიერთი მათგანის ქართულ-მეგრულთან შედარება, მაგ.: *მიფ-ე = მზე; *გიმ-ე (მიწა, ადგილი), შდრ. მეგრ. გიმე'ს (ქვევით: პროფ. ა. შანიძის შენიშვნით): *ღიე < (?) დედე და სხ. რაც შეეხება მრ. რ. -ე'ს, იგი მართლაც ბრუნვითი ფორმანტია და სწორედ სახელ. ბრუნვისა. მაშ როგორ შევეთანხმეთ -ი მხ. რ. და -ე მრავლ. რიცხვისა ერთმანეთს? ან ერთი უნდა იყოს, ან მეორე! კითხვა თითქოს ჩიხში გვაძწყვედვს, მაგრამ გამოსავალიც არის; სვანურის ანალოგიური მდგომარეობა ჭანურსაც ახასიათებს: იქაც მხ. რიცხვისათვის -ი გვაქვს და მრავლობითისათვის -ე- უკანასკნელის შესახებ კი აკად. ნ. მარი ამბობს: Рядом с -о... в Им. падеже чанский язык обнаруживает и е... судя по Им. падежу мн. числа, где оно восстанавливается вм. -о... (ე-ფე вм. ი-ფე), это е и представляет специальное чанское, я бы сказал - тубал-кайнское окончание Им. падежа (Гр. чан. яз., § 10, b). შენიშვნა მისაღებია, მაგრამ არა დღევანდელი ჭანურისათვის, არამედ წინარესთვის. დღეს კი ჭანურში ქართ. -ი არის გაბატონებული: მან მხ. რ.-ში -ე განდევნა. ხოლო უკანასკნელი მრავლ. რიცხვს შეპჩჩა . მეგრულსა და სვანურშიც ისეთივე მდგომარეობა იქნებოდა ოღეს-ღაც, როგორც ჭანურის მიმართ არის დაშვებული. მაგრამ ქართ. იმ აქაც თავისი ძლევამოსილება გამოიჩინა და მოსალოდნელი -ე შეიწირა; შეიწირა ჭანურსა და სვანურში მხოლოდ მხოლ. რიცხვში, მაგრამ მეგრულში მრ. რიცხვშიც მიაყოლა. თუ როდის მოხდა ის ეს გაბატონება, ან დაშვებული მართალია თუ არა — ეს მომავალი დროისთვის გადაგვიდეთ. ისე კი დღევანდელი და, როგორც შენიშვნაში ვთქვით, დროით ცოტა ადრინდელი სვანურისათვის მხ. რ. სახელობით ბრუნვის ფორმალკუთვნილებად ჩვენ -ი მივიჩინეთ. ეს დაგვიდასტურეს ნასესხებმა სიტყვებმა, სიტყვათწარმოებამ და ხალხურმა ლექსებმა².

აკად ნ. მარი ს მრ. რ.-ის სუფიქსის ანალიზს ჩვენ არ ვიზიარებთ. მას -ეფეში პირველი -ე- მოაჩინა სხ. ბრ.-ის ელემენტად და ასე ანაწევრებს -ე-ფე (იხ. § 18); ჩვენ კი პირველ უკანასკნელ -ე-ში გვადვით ბრუნვით ფლექსიას და ასე ეწოდება -ეფე (შდრ. ქართ. -ებ-ი, მეგრ. -ეფ-ი; სვან. -არ-ე-.)

² ამით თითქოს სხ. ბრ.-ის დაბოლოების საკითხი გადაიჭრა: გენიტინი -ი-ში თუ არის, სახელობითში -ის უნდა მოელოდეთ, თუ -ა-ში. მაშინ -ა-ს მაგრამ ყველა სახელის მიმართ ეს არ ითქმის, რადგანაც, როგორც შევნიშნეთ, ზოგს სახელს შეიძლება ანალოგიით მიეღოს ეს დაბოლოება და ნამდვილად კი სხვა ჰქონოდა (შდრ. ლტ-ე-ში || ლიე-ი-ში; გიმ-ე-ში || გიმ-ი-ში და სხ.); ანდა: არის მთელი რიგი სახელებისა, რომელნიც ნათ. ბრ.-ში მეგრულობს განსყდიან. ან უკეთ: ორსავე ელემენტს იღებენ. მაგ.: შარჩხე-ი-ში (მყენ.): შარჩხე || შარჩხე-ა-ში; შუქუს (რაყის ქვა): შუქუსე-ი-ში || -ა-ში; შალატ: შალატ-ა-ში (იხ. E. c). მაგრამ: შაზგ (ჭირი): შაზგ-ი-ში; ფაჭე (თმა): ფაჭე-ი-ში || -ა-ში; კარბ (კიდ. ნაბირი): კარბ-ი-ში || -ა-ში. წარმოადგინეთ, თვით ლექსებშიაც ყველაფე მდგომარეობა: თხუე-ი-ი (10.) = თხუე-ა-ი (7); თხუე-ა-დ (7); ტუბ-ი-დ (10.) = ტუბ-ა-დ (26)... მაგრამ ასეთნი არც ისე ბევრნი არიან. რომ საერთო სისტემა შეარ-

IV

ზევით დავასკვნით, რომ ნათ. ბრ.-ის -ი-ში ბოლოსართი საშუალებას ვვაძლევს, რომ სახ. ბრ.-ში -ი ვიგულოთ; ან: ფუძეში უმლაუტი თუ არის, სახელობითში ი უნდა ვიგულისხმოთ. ეს ორი მოვლენა ერთმანეთზე მჭიდროდ არის გადახლართული: ერთიდან მეორე გამომდინარეობს; უამრავი მაგალითი ადასტურებს და, ამდენად, დებულება სწორი ხდება. იქმნება მთელი სისტემა. მაგრამ ყველა სვანურ ნომენს თუ განვიხილავთ, აღმოვაჩინთ ისეთ შემთხვევებს, რომელნიც თავიანთი უმლაუტობითა და ნათეს. ბრუნვაში მოსალოდნელი -ი-შის ნაცვლად -ა-ში ელემენტით (უფრო სწორად: ელემენტებით) ჩვენს ამდენი ფაქტით შეჯერებულსა და დადასტურებულ დებულებას შეაარ-ყევენ და თვით სისტემას საეჭვოდ გახდიან; აი როგორი შემთხვევებია:

nom.	gen.	nom.	gen.	
ბან	ბან-ა-ში	ჩეა	ფანტე	ფანტე-ა-ში ფირჯი
გამ	გამ-ა-ში	გიმო	ჭუნაჭ	ჭუნაჭ-ა-ში ერჩიანი (მაჭი)
გან	გან-ა-ში	დანა	ჭანცე	ჭანცე-ა-ში მომწიფო მსხალი
განტ	განტ-ა-ში	ჩართო	ღანჭე	ღანჭე-ა-ში ბუზია ერთგვარი
ღანტე	ღანტე-ა-ში	მღვიგი;	შუანტე	შუანტე-ა-ში მწყერი
		ჩირჩირტი		
ღანშღე	ღანშღე-ა-ში	დათვი	შუნალ	შუნალ-ა-ში ხელი,ი
ღანბ	ღანბ-ა-ში	ყანა	ჩანტე	ჩანტე-ა-ში ჩელტი (მარხილისა)
თანკე	თანკე-ა-ში	თოკი	ცხანკე	ცხანკე-ა-ში ქორი
კანჭი	კანჭი-ა-ში	კაჭი	ჭუნად	ჭუნად-ა-ში კედელი
		(კვირში)		
კანცხ	კანცხ-ა-ში	წვირი,	კანფ	კანფ-ა-ში ფრინველია
		ბოლო		
სანტე	სანტე-ა-ში	მარხილი	რანჭე	რანჭე-ა-ში კურდღელი
ლანჩე	ლანჩე-ა-ში	ირეგი	ჭანტან	ჭანტან-ა-ში არყის წყ, და სხ.
ნელანტე	ნელანტე-ა-ში	თიქანი		

და (შდ. ლგც-ე-ში || ლიც-ი-ში; გიმ-ე-ში || გიმ-ი-ში და სხ.); ანდა: არის მთელი რიგი სახელებისა, რომელნიც ნათ. ბრ.-ში მერყეობას განიცდიან, ან უკეთ: ორსავე ელემენტს იღებენ, მაგ.: მანჩინტე (მცენ.): მანჩინტე-იში || მანჩინტე-ა-ში; მუქუხ (რყის ქვა): მუქუხნე-იში || -ა-ში; მალატ : მალატ-ა-ში (იხ. E, c), მაგრამ: მანზიგ (ჭირი) მანზიგ-იში; ფანტე || -ა-ში; კარბ (კიდე, ნაბირი): კარბ-იში || -ა-ში. წარმოიდგინეთ, თვით ლექსებშიაც ეგეთივე მდგომარეობაა: თხუმი-ი (10₁) = თხუმ-ა-ს (28₂₃; თხუმ-ა-დ 2₂₁); ტუბ-ი-დ (10₁₀) = ტუბ-ა-დ (26₁₀)... მაგრამ ასეთნი არც ისე ბევრნი არიან, რომ საერთო სისტემა შეარყიონ, ოღონდ საჭიროა სხვა გზით მათი ნამდვილი დაბოლოების აღდგენა.

ესეც კმარა. ფუძეში უმლაუტი და ნათეს.-ში -ა-ში ჩვენი დებულებით

დაუშვებელია. მაშ: ან ჩვენი დებულება მცთარია, ან მაგალითები არ ვარგა. — ენის ფაქტს ვერ მივჩქმალავთ. სიტყვების მართლწერა სწორია: გამოთქმაში ა ისმის. დებულებაც სხვადასხვა საბუთებით შემაგრებულია. ერთ-მანეთს ვერც შეარყევენ და ვერც გამორიცხავენ. თუ უთანხმოებაა, დისპარ-მონიაა, მათ შორის, ეს ალბათ სხვა ფაქტორს მიეწერება. მართლაც: უმლაუ-ტის გამომწვევი „მიზეზთა მიზეზი“ ი ან ე სრულებით არა ჩანს; ვერც თე-ორიულად აღვადგენთ. ფუძისეულ ბოლოკიდურ ხმოვნად კი -*ა გვევლინება. გენეტივის ელემენტებად -ა-შის პარალელურად (ზოგიერთს გარდა: გატ-ა-შ || გატ-ი-შ; შუაბ-ა-შ || შუაბ-ი-შ სტვენა...) -ი-შ არა გვაქვს. მაშასადამე მიზეზი სრულებით გამორიცხულია; უმლაუტი კი არის. რატომ? საიდან ან რისგან მივიღეთ? ჭერ მასალა:

1. ვნახოთ ნ ა ს ე ს ხ ე ბ ი ს ი ტ ყ ვ ე ბ ი ქ ა რ თ უ ლ - მ ე გ რ უ ლ ი დ ა ნ :

- a. ბაჭ ნაბიჯი = ფერჯი (არ ნ. ჩიქობავეას ჩვენებით)
 დაჭ მღვევი; ჩერჩეტი ნაბ ნება
 დეკაჭილ დეკეული ფატუ ფეტვი
 თაკუ თოკი (> თუეკ > თეკუ უჭარულ „ყვერული“ (= ლაფშა)
 [metath.] > თაკუ)
 კაჭირ კეერი წაჭრ წერო (> წერუ > წეურ > წაჭრ)
 კაჭ კენჭი (კაეი) ჭუნად კედელი (იხ. ნ. მარი, (Тубал-кайн. вклад в св.)
 კან (მეგრ. ნა-კერ-უა) ჭარღუ (მეგრ. ჭერღვი) ძარღვი
 შაჭიჭ მეჭეჭი ჰაჭუ ეხო
 ფანჩხ (მეგრ. ფერჩხი) ფიჩხი გამ გემო
 დაღუ დეღალი¹.
- b. ქართ. -ებ-ა სუფიქსიც -აბ სახით არის წარმოდგენილი
 ანღლაბ ამალღება
 სილი მოხსნაბ სულის მოხსენება (პროფ. აკ. შანიძის ჩვენებით)
 გონაბ „გონება“ (მნიშვნელობა შეცვლილი აქვს სვანურში)
 დიდაბ დიდება
 მეგრდაბ მორიდება
 მოგაბ, წაგაბ მოგება, წაგება
 ქონაბ ქონება, და სხვ.

2. აკად. ნ. მარს დადგენილი აქვს, რომ ქართ. ას მეგრულში ო და სვანურში ე შეესატყვისება. ამის მიხედვით: დათუ-ისა და მეგრ. თუნთ-ის (< *დოთუ) ექვივალენტად სვანურში დეშდუ არის მოსალოდნელი და ასეც იხმარება ლაშხურში. მაგრამ ბალსზემოურში ეს დეშდუ აღ გამოითქმის. სწორედ ამ სახით უნდა იყოს სვანურში დაბ (ყანა *დებ-ისაგან წარმომდგარი, რომელსაც სემასიურად და ფონეტიკურად ქართ. მ-დაბ-ალი — პროფ.

¹ შალიც ამათ რიცხვში შედის; მიღებულია სესხების გზით შელაზგან -ას მოყვეთა და ეს ალ გადასვლით, ოლონდ უმლაუტობა არა გვაქვს შერჩენილი.

აკ. შანიძის შედარებით — და მეგრ. დობ-ირა უნდა ჰფარავდეს.

ამგვარად, მოყვანილ მაგალითებში უმლაუტი სულ სხვა წარმოშობისაა. უმლაუტიანი ა ესაგან არის მიღებული: ე ა დ გადაქცეულა. ამას უეჭვოდ ხდის ნასესხები სიტყვები და ფონეტიკური შედარება.

მაგრამ მარტო უცხო მასალის ე კი არ შეცვლილა ა დ, არამედ თვით საკუთარი სვანურიც: ბალსზემოურში ა რომ გვაქვს, მაშინ ლაშხურსა (ჩვეულებრივ) და ბალსქვემოურში (ზოგჯერ) ე მოგვეპოვება.

დავუპირისპიროთ:

3. ბალსზ.:		ბალსქვემ.:	ლაშხური:
ბან	ჩა		ბენ
ანდლანბ	ამდღება		ანდღებ
გჷარე	ტყვი	გჷირე	გჷირე
გამ	გემო		გემ
გონანბ			გჷნებ
გან	დანა		გენ
დანდჷ	დღდალი		დღდჷ
ჷარე	წერი	ჷირე	
თრანჷ	(წიდი, გლახა		თრეჷ
ჷან	თავთავობა		ჷანა
ჷანცხ	ბოლო, წერი		ჷანცხ
მანგარ	მსხვილფეხი		მანგერ
	საქონელი		
მეგამ	ხე	მეგემ	მეგემ
ნანბოზ	სალამო	ნებოზ	ნებოზ
ნანბარ	ფრინველი		ნებარ
ჷანჷარ	არყის ხე		ჷანჷარ
სანჷ	მარხილი		სეჷ
დჷანსე	ბადღეონი	დჷნსე	და სხ. მრავალი

ამ შემთხვევაში ა რომ ესაგან უნდა იყოს წარმომდგარი, ამას დაპირისპირების გარდა, ისიც ამტკიცებს, რომ უმლაუტი გვაქვს ხმოვნით დაბოლოებულ ფუძეშიაც, როგორც არიან, მაგ., ბანგჷრა (მცენ.); ჷარე (წერი); ჷანდჷრა (საზღვარი); ჷანა (თოფის სატენი ქაღალდი); ცჷანრა (დატოვება)... ანდა: ნანბოზ (სალამო); ნანჷუნ (შექამადი); ნანჷანდჷრ (სახურავის წყალი); ნანმენ (კოლის ძმა); ჷანდჷრ (ბქვ. ჷედურ; ლაშხ. დედურ „მთელი, ჯანმრთელი, ჯანსალი“)..., სადაც უმლაუტობის გამომწვევ ის ან ეს არავითარი ადგილი არა აქვს.

კიდევ სხვა თვალსაჩინო დაპირისპირებანი:

4. ნამყოსრულში 1-სა და 2 პირში ე გვაქვს ლანჷნსგ ზმნაში, ხოლო ხუთთა ფორმაში

ა:	1. მი ჷანჷქა ვუთხარ	რანჷქა (< რანჷქა) ვთქვი
	2. სი ჷანჷქა	რანჷქა
	3. ეჩნემ ნანჷქუ	რანჷქუ

- ან პირუტყუ: 1. მი ლწხუნამ ვკამე
2. სი ლწხანმ
3. ეჯნემ ლალემ...

5. ზმნები, რომელნიც ვნებითს ფუძის დრეკადობით აწარმოებენ და რომელთაც პროფ. ა. შანიძე მეორე უღვლილებას ეძახის (გვ. 195), ნამყოსრულის მესამე პირში ეს ა 'დ წარმოგვიდგენენ¹: აი მაგ.:

ბალსქვ.

1. მი ოტეხ მივბრუნდი	}	მაგრამ ბალსზემოურში პირველს ორს პირში ე მოღებულება და ამის გამო ა გაუშლაუტებულება, ხოლო მესამე პირში ე > ა 'დ: მი ატახ, სი ატახ, ეჯა ატახ.
2. სი ატეხ		
3. ეჯა ატახ		

ამას მისდევენ: ლიდეგ (ქრობა); ლირედუ (დაცემა, დანგრევა); ლიჩედ (წასვლა) და სხვ. მრავალი.

6. ეს და ა 'დ შეცვლის შემთხვევები ნამყოსრულსა და I კონიუნქტივში პროფ. აკ. შანიძეს შენიშნული აქვს იმ ზმნების მიმართ, „რომელთაც აწმყოში თემატური ე აქვთ“ და აგრეთვე „რომლებშიც ე ხმოვანი შედის [-ი-ელ (-ა-ელ), -ნსგო, -ნშგო, -ერ, -ემ]“... (გვ. 207-209); მაგ.:

პირი: აწმყო:	ნამყოსრული:	კონიუნქტივი I:
a. 1. ხუამარე ვამზადებ	ხუამარანს	
2. ხამარე	ხამარანს	
3. ამარე	ამარა	
b. 1. დუწსგო ვდებ	დუწსგდანს	დუწსგდემდ
2. დნსგო	დწსგდანს	დწსგდემდ
3. დნსგო	დწსგდა	დწსგდემდს
c. 1. ხუაბემ ვაბამ	ხუაბანმდანს	ხუაბანმდემდ
2. ხუიქუმემ ვიკვამ	ხუიქუმანმდანს	ხუიქუმანმდემდ
d. ხუათერ ვატყობ	ხუათარდანს	ხუათარდემდ
e. ხუიკედ ვიღებ	ხუიკანდანს	ხუიკანდემდ
f. ხოდნშგო ვართმევ	ხოდწშგდანს	ხოდწშგდემდ
g. ხუელდედ ვწყესავ	ხუელდანდანს	ხუელდანდემდ
h. მატკლებ მენანება	მატკლანბ-გნ და სხ. (შდრ. უმლ. 208-209)	

7. ვნებითის სუფიქსად -ენ ელემენტიც არის ხმარებული სვანურში, მაგ: *დუეგ-ენ-ი (> დუეგნი ვქრები); *ტუეხენი (> ტუეხნი ვბრუნდები) და სხ., რომლის შეცვლილი -ან სახე ნამყოსრულში უნდა გვევლინებოდეს:

1. უწახუამარან მოემზადდი	<	უი ა-ხუ-ი-მარ-ან	(სუბიექტ. პრეფიქსებს შემდეგ ი რომ იგულისხმება. ეს პროფ. ა. შანიძეს აქვს ნათქვამი: უმლ.. 197).
2. უწახმარან	<	უი ა-ხ-ი-მარ-ან	
3. უწანმარან	<	უი ან-ი-მარ-ან	

¹ მესამე პირის ფუძე გამოსავალია მრავლობითი რიცხვისათვის, ამიტომ მათ აქ არ ვიკონებ:

აქ ყველა პირის -ან სუფიქსი -ენისაგან უნდა იყოს მიღებული, ამას გვიმოწმებს: 1. თვით -ენ ელემენტის ფუნქცია და 2. ლაშხურსა და ბალსქვე-მოურში მისი პირველს ორს პირში -ენ სახით გამოყენება (მაგალ. იხ. უმლ., 197)...

გვგონია, კმარა საბუთები. ნათლად ჩანს, რომ ე შეიძლება ად წარმო-გვიდგეს¹. ამდენად, უმლაუტიან ას წარმოშობას ორი გზა ჰქონია: 1. გავ-ლენა მომდევნო ინისა ან ენისა (ბალზ.-ში რედუქციით ამოღებული ენისა) და 2. ეს აბლაუტი². ამიტომ ზემომოყვანილი დებულება, თითქოს: თუ უმლაუტია ფუძეში, ნათესაობითში უთუოდ -ი-შ გაჩნდებაო, შეიძლება ასე შემოვზღუდოთ: უკეთუ ფუძეში მოცემული ა არ არის ეს შენაცვლება, მაშინ ნათესაობითში მართლაც უთუოდ -ი-შს უნდა მოელოდეთ.

მაშასადამე, ბან, გან და სხვა ამისთანა შემთხვევები ჩვენს დებულებას ვერ ჰვნიებენ. მათი ა წარმომდგარია ესაგან და ამიტომ თამამად შეუძლიათ ნათეს.-ში -ა-შ იქონიონ.

ყველა ზემოთქმულის მიხედვით დავასკვნით:

1. უმლაუტიან სახელებს სახელობითი ბრუნვის (მხ. რ.) დაბოლოებად -ი უნდა ჰქონოდათ; ხოლო უუმლაუტოებს -ა. უკანასკნელი ფუძისეული ხმოვანია.

2. პირველს შემთხვევაში სახელებს ნათესაობით ბრუნვაში -ი-შ ევლინებათ, მეორისას კი -ა-შ.

შენიშვნა I. ა უმლაუტიანი სახელებიდან უნდა გამოვრიცხოთ ის ნომენები, რომელთა ა მიღებულია ესაგან.

შენიშვნა II. -ი დაბოლოების ნაცვლად წინარე სვანურში -ე გვქონდა თუ არა, ან ფუძისეულ ბოლოკიდურ -ას პარალელურად სხვა ფუძისეული ხმოვანიც იყო თუ არა, ეს საკითხები შედარებითი გრამატიკისა და წინარე სვანური ენის ისტორიის კვლევის საქმეა.

3. ნათეს. ბრუნვაში გამოვლენილი -ი-შ, -ა-შ, ერთის შეხედვით თითქოსდა დაბოლოება — ორი ელემენტისაგან შედგება: ა. ი, ა ხმოვნები ფლექსიისა [ი] და ფუძისეული [ა] ხმოვნებია. ისინი ადრინდელი სვანურის სახელებს დართული ჰქონდა. დროთა ვითარებაში მოეკვეცნენ და პირველმა უმლაუტი დატოვა ფუძეში, მეორემ კი ვერა. ხოლო ხ. -შ ნათესაობითი ბრუნვის დამახასიათებელი სუფიქსია.

განვიხილოთ ახლა თვით

ბ. ნათესაობითი ბრუნვა.

ზემოთ ნათქვამით ნათ. ბრუნვისათვის ერთი -შ ელემენტი მონახულია, ოღონდ დასამტკიცებელია შემდეგი: 1. ნათ. ბრუნვის სუფიქსად მარტო -შ იყო, თუ მას უძლოდა რომელიმე ხმოვანი წინ ან შემდეგ და 2. რა იწვევს -ა-შ-ში

¹ თუ რა იწვევს, რომ ე > ად, ამის მიზეზი ჭერჭერობით არ ჩანს.

² ამიტომ, ბუნებრივია, რომ არ გავიზიაროთ პროფ. აკ. შანიძის მოსაზრება ლაშხ. ეს (ბენ და სხვ.) შესახებ, თითქოს იგი უმლაუტიან ასაგან იყოს მიღებული (უმლ., გვ. 226 და სხვ.).

უმლაუტის¹. უმლაუტი კი აწ გარდა -ო და -უ ხმოვნინანებსაც ახასიათებს, მაგ.:

სახ. ბრ. -ო	ნათეს. ბრ.
ნიკო	ნიკაჭიშ
გოგო ბოგანო, ნაკლები გგარისა	გოგაჭიშ
პალტო	პალტაჭიშ...
-უ:	
მეგუ თანასწორი	მეგაჭიშ
გაბუ ჟრჟო თხა	გაბაჭიშ
ფუტუ ნახვრეტი	ფუტაჭიშ და სხ.

საკითხის გადასაწყვეტად თუ ქართული ენის ისტორიით მივივლიებით ან შედარებით-ისტორიულ მეთოდს მოვიმარჯვებთ, მაშინ -შს წინ ხმოვანი უნდა ვივლით. მაგრამ, როგორც ახლაც დავინახავთ, აქედან ვერ გამოვალთ; ვერ გამოვალთ იმიტომ, რომ ნათ. ბრ.-ში მაშინ ჩვენ ყველგან გრძელ ხმოვნებს მივიღებდით, რადგანაც: *გან-ო² + (ვთქვათ) *-იშ > *განაშ, ნამდვილად კი ასე არ არის. მეორეც: რაც უმთავრესია, უმლაუტის ახსნა შეუძლებელი იქნებოდა. ამიტომ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ -შს ხმოვანი ახლდა, მაგრამ ახლდა შემდეგ და ისიც ისეთი ხმოვანი უნდა ყოფილიყო, რომ მის დაკარგვას უმლაუტობა გამოეწვია, ე. ი. უნდა გვექონოდა ან ი ან ე. უპირატესობას პირველს ვაძლევთ სახ. ბრ.-ის -ისთან დაკავშირებით. მაშასადამე, აღდგენილი სახე ამ ბრუნვისა ასე წარმოვიღებთ:

სახელ.	ნათ.
*გან-ი განი	*გან-ი-ში
*ღართ-ი ნაბაღი	*ღართ-ი-ში, და სხ.

აბა ვნახოთ, თუ როგორ დაგვიდასტურებს ამას ხალხური ლექსები!

ლიმზირ ჭაგადი ზღღდაში	ლოცვა გამართებს დიდისა.
ძღუდილ ჭაცხები ჭოქჭრეში (234)	ზღუდე გარტყია ოქროსა.
მაჟგრ ჭადა ბოფშარეში (pl.),	ბრალი (შეცოდება) გვექონდა ბავშვებისა,
მაკახს ჩაყლებ ლირეხიში (44-5)	იმედს გაძლიერ (გოგონებისა) დაბრუნებისას.
ქვრჩინს ჩამინებ სატიაში (417)...	ქარჩინს გაქმევენ ოსეთისა...
ნაბღუილიალე ჯანარეში	ნაბულრავე ხარებისა,
ჯანარეში უსხტარეში (63-4)...	შეწირული (უსხი) ხარებისა...
ქარჟან ლაჭხუიდაზ შყაჟაში (2027)	ქარავანი შეგხვდათ მწყურისა, და სხ.

¹ სხვა ნათესაობ. ბრუნვასთან დაკავშირებით წამოკრილი მრავალი საკითხი, როგორც არის: 1. შიშ ელემენტის დართვა (მაგ.: ხეხუ-შიშ, ვან-შიშ... შარ-შიშ, ლარ-შიშ); 2. ფუძისეული ბოლოკიდური ხმოვნების ნათეს. ბრ.-ში დაგრძელება (კუაშუშ, კულაშუ; დინაშუ...); 3. -ნ || - გნ სუფიქსის გაჩენა (ამგნ ხოჩა... იხ. ჭერჭერობით აკად. ნ. მარის Где сохр. сс. снл.); 4. რელექციის ამბავი და სხ., ამჟამად ჩვენი ურადლების ცენტრის გარეშე დგას. - ი სახ. ბრ. დაბოლოება შესწორებულია ფუძეს, როგორც ეს ხალხ. ლექსებიდან ჩანს (იხ. უმლა. 219 და თვით ლექსებიც).

თქმული ლექსებმაც დაამოწმეს. მაშასადამე, ადრინდელი სვანური თავის სახელობითსა და ნათესაობითი ბრუნვების დაბოლოებით, როგორცაა

სახ.	ნათ ¹ .	მრ. სახ.	მრ. ნათ.
*ბოგა ხიდი	*ბოგა-ში	*ჭან-არ-ე	*ჭან-არ-ე-ში
ნიკო	*ნიკო-ში		
ფუტუ	*ფუტუ-ში	*ფუტუ-არ-ე	*ფუტუ-არ-ე-ში

ახლოსა დგას მეგრულთან, ხოლო ჭანურის სრულს ანალოგიას წარმოადგენს როგორც მხ.რ.-ში, ისე მრავლობითში; შევადაროთ:

სვან.	მეგრ. - ჭან.
-------	--------------

სახელ.	ნათ.	სახელ.	ნათ.	
-ი: *ჭან-ი	*ჭან-ი-ში	ხოჭ-ი	ხოჭ-ი-ში	ხარი
*ხამ-ი	*ხამ-ი-ში	ღეჭ-ი	ღეჭ-ი-ში	ლორი
-ა: *ლახუა	*ლახუა-ში	გოლა	გოლა-ში	გორა
*ბაპა	*ბაპა-ში	პაპა	პაპა-ში	მღვდელი

(უკანასკნელი მხოლოდ მეგრულშია)

მრავლობითში სახელობით ბრუნვაში გვაქვს:

სვან.	მეგრ.	ჭან.
ჭან-არ-ე	ხოჭ-ეფ-ი	ხოჭ-ეფ-ე
ლახუ-არ-ე	გოლ-ეფ-ი	გოლა-ფ-ე ²

და სხ.

ამგვარად, ნათ. ბრუნვის საკითხიც მოვლილია. მას -ში სუფიქსი აქვს. -ის მოკვეცი თმლაუტი ჩნდება ნათ. ბრ. აღდგენილ ფუძეში. ამით ეს კითხვა გადაწყვეტილად უნდა ჩაითვალოს.

ხოლო თუ რა წარმოშობისაა სახ.-ის -ი, ნათეს. -ში, რა ურთიერთობაშია იგი მეგრ.-ჭანურის -ი, -ში სუფიქსებთან, ეს ამჟამად ჩვენს საკითხს არ შეადგენს. ისე კი მათი ერთგვარობა გვაფიქრებინებს, რომ სვანურს ამ ელემენტებში საკუთარი არაფერი მოეპოვება³ ...

27. XII. 1926

ტფილისს

¹ ნათესაობითი ბრუნვის -ში სუფიქსის წინ უძველეს სვანურში, როგორც ეს პროფ. აკ. შანიძეს დასაშვებლად მიანიია, -ში იქნებოდა, რომლის გამოძახილი ეგების ხმოვნიან ფუძეთა ხმოვნების დავრთვებებში (ფნწშ, კულწშ) გვეტყვნა, მაგრამ გვიანდელი სვანურისათვის ნათ. ბრუნვის -შის სუფიქსობაში ეჭვი რომ არ უნდა გვეპარებოდეს, ამას მეგრულისა (Грам. минир. №3. § 16) და ჭანურის (Грам. чанск. №3. § 14) ანალოგიური დაბოლოება გვაფიქრებინებს, სადაც პირიანდელ სუფიქსად -ში გვეტყვნებოდა და რომლის ნაშთს ადგილის საკუთარი სახელი ჭიხა-ი-ში უნდა წარმოადგენდეს.

² ფულისხმობთ, რომ -ფ-ის წინ ე დაკარგულია. ეგების სვანურშიაც ასევე იყოს ა არ-ე¹ ში ამოკარგნილი? უფრო საფიქრებელია, რომ ფუძისეული ა ს არ გამოვლენაში სვანური მეგრ.-ქართულთან ახლოს იდგას.

³ დიდი მადლობა პატივცემულთ: მერი გუჭეჩიანს, ზაქარ მარგვიანსა და მათე პირველს სვანური მჯგალითების შემოწმებისათვის.

გ. თოფურია

კვლავ უმლაუტისათვის სვანურში¹

სვანური უმლაუტის შესახებ უკვე არსებულ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ **o** ან რედუქციით ამოღებული **o** და **e** წინამორბედ **a** **o** უს სვანურის სამს კილოში აუმლაუტებენ და ამიტომ არის, რომ გვევლინება ბალსქვემოურსა (შემოკლებულად ბქვ.) და ლენტეხურში (ლნტ.) **ა** **ო** **ჲ**, ხოლო ბალსზემოურში (ბზ.) ანათ გარდა **ა** **ჲ** **ჲ**: ლაშხურში (ლშხ.) კი უმლაუტს ადგილი არა აქვს². უმლაუტიანი **o** **ჲ** (**ო** **ჲ**) ბეტწილად **ჲ** **ჲ** (**ჲ** **ჲ**)³ დისმის და გრაფიკულადაც ასე გადმოვცემთ. დიალექტთა დაპირისპირებით საილუსტრაციოდ რამოდენიმე მაგალითი გვეყოფა:

[**ო** **ჲ**] **ჲ**:

[**ჲ** **ჲ**] **ჲ**:

ლშხ. ბზ.	ბ.ქვ. ³ ლნტ.	ლშხ. ბზ.	ბ.ქვ. ლნტ.
ღობ ღჲებ	ღებ ღჲებ	სკა უსკჲ	ჲისგჲ
ჲომ ჲჲემ	ჲემ ჲჲემ	ტარი შგურ	შგჲირ
გომ გჲემ	გემ გჲემ	გოჲი თხუმ	თხჲიმ
ტობ ტჲებ	ტებ ტჲებ	თათი კჲმ	კჲიმ
		კჲიმ	კჲიმ
		კჲიმ	კჲიმ
		კჲიმ	კჲიმ
		კჲიმ	კჲიმ

მაგრამ, როგორც სვანური ენის სინამდვილე გვიჩვენებს, **ჲ** **ჲ** დიფთონგმა შეიძლება ბაგისმიერ ბგერებთან მეზობლობაში ლაბიალობა დაკარგოს და მარტო **e** **o** შემოგვინახოს, როგორც ამას ქვემოთყვანილი გვიდასტურებს:

ლშხ.	ბზ.	ბ.ქვ.	ლნტ.
კალონ	კალენ (კალონ)		კალენ
სბონდიკ	სბენდიკ (სბენდიკ)		სპენდიო
მოლოჲ	მოლენჲ		მოლოჲჲ
ლობი	ლენბი (ლობი)		ერდო (?)

¹ წაკითხულია მოხსენებად ქართ. სენათმეცნიერო საზოგადოების საჯარო სხდომაზე 19 აპრილს 1927 წ.

² ა. შანიძე, უმლაუტი სვანურში („არლი“, პროფ. ივ. ჭიჭინაძის მიხედვით), გვ. 171-231; ვ. თოფურია, სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში („ტფ. უნივ. მოამბე“, VI, გვ. 287 და სხვ.).

³ ბალსქვემოურთა აქ ნაგულისხმევია ეცერუღი, რომელსაც უს დაკარგვა ახასიათებს, ხოლო ბალსქვემოურშივე შემავალი ბეჩოური საკუთარი სახელით იქნება აღნიშნული.

ბორკილ	ბერკილ (ბზრკილ)	ბერკილ	ბორკილი
მოცქულ	მეცქილ	მოცქილ	მოციქული
ბობშ	ბეფშე	ბეფშ	ბოჭმი
ობგობოლ	ანუგობელ		ვიწყინე
ჰილოფ	ჰილოფ	ჰილოფ	ჰილობი
თამურ		თამირ	1 წლის გოჭი
ფურსკჷ	ფხირსკჷ	ფხურსკ	ფხირსკჷ
ფიკჷ		ფიკჷ	კოჭი
ხუერულ	ხუარჷლ	ხუარილ	ხუერილ
ბუმბულ	ბუმბილ		„აგერული“=ლაფშა
ოთბუჷ	ოთბიჷ		ბუმბული
ოსბენალუნ	ოსბამინ	ოსბამუნ	ათუაბუჷ
ოსბენუნ	ოსბამინ	ოსბამუნ	დავალბე
ქ'ობტყაბუნ	ქ'ობტყაბინ		დავამეგინე
ბუნტყულ	ბინტყილ		შეგაწიგინე ¹
			ბურტყილი და სხ.

ამათ ჩვენ ქვემოთ პირვანდელი ე ოსაგან განსასხევებლად ნაუმლაუტევი ე ოს დავუძახებთ.

სხვადასხვა პირთა გამოთქმებზე დაკვირვებით შეიძლება ვარიაციების დადგენა ამ დიფთონგთა მიმართ, მაგ. გვხვდება ასეთი პარალელები: ბზ: კიბღჷენ || კიბღენ (ლშხ. კიბღონ || კიბღონ „კილობანი“); მირჷჷენ || მირჷჷენ (ლშხ. მირონ „მირონი“); სანუღჷურ || სანუღჷურ (ლშხ. სანუღურ ← „სანუღურ“); უდუნბჷურ || უდუნბიურ (ლშხ. უდუნბიურ „დაბურული“, „უდაბური“, „ხშირი ტყე“); ლნტ.: ბოხჷენ || ბოხენ (ლშხ. ბოხონ „ბოხონი“) და სხ. ან არის შემთხვევები, როცა მეტათეზისთან გვაქვს საქმე:

ლშხ.	ბზ.		ლშხ.	ბზ.	ლნტ.
მოწმ	მეწჷმ (< *მწჷმ >	მოწმე	ჰაბიგჷ	ჰაბუკი	
	*მეწჷმ < მეწჷმ)		მინგჷ	მუნჯი	
ტაროს	ტარესჷ (< *ტარჷს)	ტაროსი	ფურ	ფჷრ	ფირჷ ძროხა, „ფურ“
ბონდ	ბენდჷ	ნაგაჷი	ბუშ	ბუშ	ბიშჷ ბუში, და სხ.
მორს	მერსჷ	ნამკი(კი			

ამგვარად, ნაუმლაუტევი ე ო რომ სულ სხვა წარმოშობისაა და არაფერი საერთო არა აქვს პირმარ ე ოსთან, ამას კარგად ამტკიცებს ერთის მხრით ლაშხური, სადაც ე ოს შესატყვისად ო უ გვევლინება (იხ. მაგალითები ზემოთ); მეორეს მხრით ქართულ-მეგრულიდან ნასესხები სიტყვები, როგორცაა მაგ.:

ქართ. ო >	სვან. ე:	შდ. ლშხ.	ქართ. უ >	სვან. ი:	შდ. ლშხ.
კალაპოტ-ი	კალბეტჷ	კალპოტ	თუთუნ-ი	თუთინ	თუთუნ
გოდორ-ი	გოდერ	კოწახურ-ი	გოწხირ ²		

¹ შდ. ა. შანიძე, უმლაუტი სვან., გვ. 221 და მისივე: „შემთხვევა ბერძნული სიტყვის აკონტაქტური ფორმით სესხებისა სვანურში (აღფ. უნ. მოამბე“, V, 256, c).

² ე თოფური ი. ა. ვ და ხ სიბილანტ-ფერიკატებთან მეზობლობაში: „საქართვე. არქივი“, წ. II, გვ. 176.

ქოლოკი-ი	ქოლიკ		კონჭილო-ი	კუნჭილ	კონჭილ
ზოლოკი-ი	ბოლიკ	ბოლოკ	ბუმბილო-ი	ბუმბილ	ბუმბილ
კოლოფი-ი	კოლიფ	კოლოფ			და სხ.

და მესამე მხრით, რაც ჩვენთვის მთავარ დასაყრდენს წარმოადგენს, გახლავთ ის, რომ ნაუმლაუტევე ე ის წინამავალ ა ო უს გაუმლაუტება ვერ ძალუძთ, რის დასამტკიცებლად ესეც კმარა: ჭაბიგუ (შდ. სანდილ, დწვით...): საპენ — ნათეს. ბრ. სანპ-ი-შ (და არა სანპნიშ, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო, რომ ნაუმლაუტევე ეს არა ჰქონოდა ადგილი. ამიტომაც ლენტეხურშიც საპენ ნაცვლად სანპენისა, შდრ. ლანდელ) და ასე: ტარესუ — ტარსუ-ი-შ || ტარსუ-ა-შ: გოდერ — გოდრ-ი-შ: ხუამინ (ბზ.), ხუამინ (ბქვ., ლნტ., < *ხუამუნ ვაჰამე): ლაშხირ (ლნტ. დიდი მდინარე: ← ლშხ. ლაშხურ ცხენისწყალი): კოლეფ — კოლფარ (pl.), და სხ.

კითხვა ისმება: ეს უკანასკნელი დებულება შეიძლება თუ არა მიუყენოთ ისეთ შემთხვევებს, რომელთაც ფუძეში „ი“ მოეპოვებათ და უმლაუტის გამოწვევა კი ვერ ძალუძს? ჭერ მაგალითები:

1. ჭიშხ (ყველა კილოზე „ფეხი“): genet.: ჭიშხ-ი-შ || ჭვშხ-ე-შ (ბზ.); ჭიშხ-ე-შ (ლნტ., ლშხ.); pl. ჭვშხ-არ (ბზ., ბქვ., ლნტ.); ჭვშხანშ (ბზ.) || ჭიშხანშ (ლშხ. „ფერხული“) აქედან: ლაჭიშხ (ბზ., ბქვ.) || ლაჭშხი (ბქვ.) || ლაჭვშხ (ბერ., „საფეხე“): ლაჭშხარ (ბზ.) || ლაჭშხარ (ლშხ.²) || ლაჭშხარ (ბქვ., ბერ., ლნტ. „ქუდის კალაპოტი“); ნაჭვშხუ (ბზ.) || ნაჭვშხ (ბქვ., ბერ., ლნტ. „ნაფეხი“): ნაჭშხარ (ბზ. „მარხილის ფეხის ამონალები ადგილი“): აჭშხე (ბზ., ბქვ., ბერ. „მეცდარს აპატიოსნებს“)...

2. ჭიშილ (ბქვ., ბერ. „ძმა დისათვის“) || ჭვშილ (ბზ., ლნტ.): მრავლ. რ. ლაჭშილა (ყველა კილოზე).

3. ლიც (ყველა კილოზე „წყალი“ || ნიც ლშხ.): ნათ. ბრ. ლიც-ი-შ (ბზ., ლნტ.) || ლვც-ე-შ (ბზ.) || ლვცემ (ბქვ., ბერ.) მრ. რ. ლვცარ (ბზ., ბერ., ლნტ.) || ლიცარ (ლნტ.): ლალიც (ბზ.) || ლალვც (ბზ., ბქვ., ბერ., ლნტ. „საწყლე“, „ჰაობი“): ნალვცუ (ბზ.) || ნალვც (ბერ., ლნტ. „ნაწყლევი“): ლალვცრა (ბზ. „სარწყავი“): ლალვცარ (ბზ. „წყლის ჭურჭელი“): ნალვცარუ (ბზ. „ნარწყავი“): ლალვცე (ბზ.) || ლალცი (ბქვ. „საწყლე ჭურჭელი“): ხუალვცუნე (ყველა კილოზე „ვრწყავე“)...

4. მიყ (ბზ., ბქვ., ლნტ.) || მვყ (ლშხ. „მზე“): ნათ. ბრ. მვყ-ე-შ (ბზ.) || მიყ-ი-შ (ლნტ., ბზ.) || მვყემ ბქვ., ბერ.); მვყელანდე (ლნტ. „კვირა“, შდ. მეგრ. 'ბ'უაშხა); მვყალუ (სოფ. ზემოსვანეთში): ლამვყ (ბზ., ბქვ., ბერ., ლნტ. „სამზეო ადგილი“): ნამვყუ (ბზ.) || ნამვყ (ლნტ. „ნამზევი“): ნამვყარუ (ბზ. „ნამზევი“): ლამვყარ (ბზ. ბქვ., ბერ.) || ხუამვყუნე (ლნტ. „ვამზეურბე“)...

5. შიყ (ყველა კილოზე „ზურგი“): ნათ. ბრ. შიყ-ი-შ || შვყ-ე-შ (ბზ.): შიყ-ი-შ/ე-შ (ლნტ.) || შვყემ (ბქვ.); მრ. რ. შვყარ (ბზ.) || შიყარ (ლნტ.): ლაშვყ (ბზ. „გოდორი“, ბქვ.-ში იხმარება „იმედ“-ის, ზურგის გამაგრების მნი-

¹ მდინარის საკუთარი სახელი განზოგადებულია: ლაშხირ (← ლაშხურ „ცხენისწყალი“) და რიშენ („რიონი“). პირველი ლენტეხურად და მეორე უშგულურად დიდ მდინარეს ნიშნავს. ლაშხურს. როგორც უმლაუტო კილოს, ქვეით არ მიუყვანო.

შენელობით: მიშგუ ლაშეჟ ლი „ჩემი იმედია“; ლაშე (ბეჩ. „საზურგე“); ნაშეჟუ (ბზ. „ნაზურგი“)...

6. შდიმ (ბზ., ბქვ., ბეჩ.) || შტიმ ლნტ., ლშხ. „ყური“; ნათ. ბრ. შდიმ-ო-შ (ბზ., ბეჩ.) || შტიმ-ო-შ (ლნტ.) || შდემემ (ბქვ.) || შდემ-ე-შ (ბზ.); მრ. რ. შდემარლ (ბზ.) || შდემარან (ბეჩ.) შტემარანლ (ლნტ.); ნაშდემულდ || მაშდემულდ (ბზ. „მწერი; ყური; უჯანა ნაწილი“) || მაშდემულ (ბქვ., ბეჩ. „მწერია ერთგვარი, ყურში ძვრება“); მაშდემულდ (ბეჩ.) || ლაშტმოლდი (ლნტ. „ყურის უჯანა ნაწილი“); ნაშდემჟუ (ბზ. „ნაყურევი“)...

7. შდიქ (ბზ., ბქვ., ბეჩ.) || შტიქ (ლნტ. „უბილი“); ნათ. ბრ. შდიქ-ი-შ (ბზ.) || შტიქ-ი-შ (ლნტ.) || შდქემ (ბქვ., ბეჩ.) || შდქე-ე-შ (ბზ.); მრ. რ. შდქჟარ (ბზ., ბეჩ.) || შტქჟარ (ლნტ.); ლაშდიქ (ბზ.) || ლაშტიქი (ლნტ. „საკბილე“; „ერთი ხნისა“, „ტოლი“); მრ. რ. ლაშტიჟარ (ბზ., ბქვ., ლნტ.) || ლაშტიჟარ (ლშხ. „ტოლები“; ბზ. „კარის ჩარჩობები“); ნაშდქჟუ (ბზ.) || ნაშდქჟ (ბეჩ. „ნაკბილევი“)...

8. ჭიმ (ყველა კილოზე „მარილი“); ნათ. ბრ. ჭიმ-ი-შ (ბზ., ლნტ.) || ჭემ-ი-შ (ბეჩ.) || ჭემემ (ბქვ.); ლაჭემ || ლაჭიმ („ადგ. მარილიანი“) || ლაჭმარ (ბზ.) || ლაჭმარ (ბქვ., ბეჩ.) || ლაჭმარი (ლნტ. „სამარილე“); ლალჭემ (ბზ. „ადგ. მარილიანი“); ნაჭემ (ბზ. „ნამარილევი“); ჭუაჭმუნე (ბქვ., ბეჩ.) || ჭუაჭმუნე (ლნტ. „საქონელს ვაჰმევე მარისლ“); ჭუაჭმი (ბზ., ბქვ., ბეჩ. „ვამარილებ“); ნაჭმუნ (ბეჩ.) || ნაჭმუნ (ლნტ. „ნამარილევი“, „მარილნაჰმევეი საქონელი“)...

9. ბიკ (ყველა კილოზე „ჭირკი“, „ბუკი“); ნათ. ბრ. ბიკ-ი-შ (ბზ., ბქვ., ლნტ.); ნაბიკჟუ (ბზ. „ნაჭირკევი“); ლაბკარ (ბზ.) || ლაბკ (ბზ., ბქვ.) || ლაბიკ (ბზ., ბქვ., ბეჩ. „საჭირკე“)...

10. ბიქუ (ბზ., ბქვ., ლნტ. „ქარი“); ლაბიქუ (ბზ.) || ლაბკჟუ (ბქვ. „საქარე“)...

მოტანილი მაგალითები უდავოდ მიგვაჩინა: ადგილობრივ შემოწმებულ და დადასტურებულა მრავალი სვანის მიერ;¹ მაშასადამე, მართლწერა სწორია. ინდივიდუალური განხრანი, როგორც არიან მაგ.: ლაშდიქ || ლაშდიქ (ბზ.), ლაშდიმ || ლაშდიმ (ბზ.); ნაშტიმ (ლნტ. „ნაყურევი“); ლაბიკ || ლაბიკ (ბზ., ბქვ.); ლალცი (ბქვ.) || ლაშცი (ბეჩ.); ნაშეჟუ (ლნტ.)... იმუნად მცირეა გამომქმელთა რაოდენობით შედარებით საერთოდ დაკვირვების ობიექტთა რიცხვთან, რომ შეიძლება შემთხვევითად გამოვაცხადოთ ან ანალოგიით ავხსნათ², ანალოგიით იმ სიტყვებისა, რომელთა ფუძისეულ ეს შესწევს ძალა წინამავალი ა გააუმლაუტოს, სახელდობრ: შიხ (ყველა კილოზე „ნახშირი“): ლაშხიხ (ბზ.) || ლაშხიხ (ბქვ.) || ლაშხიხ (ბეჩ.,

¹ მათ შორის ისეთ პირთა მიერაც, რომელნიც სვანურის ცოდნაში საკმაო დაკვირვებას იჩენენ საერთოდ და კერძოდ კი უმლაუტში კარგად ერკვევიან, როგორც მაგ.: თენგიზ დადემქელიანი (ბერლიდან), მერი გუჭყეიანი, ისაკ გვიდანი, გველო მარგანი, სილბისტრო და გიორგი ნავერიანი (მულახიდან), გიორგი სარზიანი (კალიდან). სები გულედანი (ლენჯერიდან), დომენტი პაკელიანი, ბიძურზა აფრასიძე (ცეცერიდან), რაჟდ. არღელიანი (ცხუმარიდან), ივანე ბენდელიანი (ლენტეხიდან).

² უშგულური არა მხედველობაში მიღებული: იქ, გ. ხარზიანის სამართლიანი შენიშვნის არ იყოს, უმლაუტი გვარიანადაა შერყეული და ამიტომ ასეთი საკითხის გადაჭრაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა მიიწვევა.

ლნტ. „სანანშირე“); კირ (ყველა კილოზე „კირი“), ლწკირ (ბზ., ბერ., ლნტ.) || ლწკრი (ბქვ. „საკირე“); ნწზისწ'უ' (ბზ., ბქვ., ბერ., ლნტ. „ნასისხლევე“); ლწზისხ (ბზ. „სასისხლე“) ← ზისხ („სისხლი“) და სხვ.

ამგვარად, მასალა ექვს არ იწვევს: ფუძეში o გვაქვს და, მაშასადამე, საერთო წესის ძალით უმლაუტი უნდა მოეცა; უმლაუტი კი არ არის. რით ავხსნათ ეს გარემოება? თუ მოვიგონებთ ზემო ნათქვამსა და მოტანილ მაგალითებსაც დავაკვირდებით, უნებლიეთ კითხვა წამოიჭრება: ხომ არა გვაქვს აქ საქმე ნაუმლაუტეც ისთან, ე. ი. ხომ არ იყო *შუჟე → *შუჟე → შიჟ; შდჟშ¹ → *შდჟშ → შდიშ და სხ.? ეგების დავამტკიცოთ ეს დაშვება!

1. ზემოდასახელებულ ათ შემთხვევაში ნახევარი მინც ნასესხები ა ქართულ-მეგრულ(-ჰანურ)იდან, სადაც ფუძეში გარკვეული უ მოგვეპოვება, მაგ.:

სვან.	მეგრ.	ჰან.	ქართ.	შდ. ლაშხ.
ბიქუ			ბუქი	ბუქუ
ბიკ	ბუკი		ბუკი	(იმერულ დიალექტში)
ჭიმ		ჭუმუ		
ჭიმილ ჭგმილ		ჭუმა		
ჭაშუ	კუნხი	კუნხე	კჭარცხ-ლ-ი...	

ორი უკანასკნელი განმარტებას საჭიროებს: სვანური ჭიმილ || ჭგშლ კინობითი ფორმაა -ილ ფორმანტით, ძირეული ჭიმ კი მეგრულ ჭიმა²სთან ერთად მიღებულია ჰანური ჭუმა² სახიდან, რომლის პრიმარი ფორმა *ჭომა უნდა ყოფილიყო როგორც ამას მოითხოვს მისი ფონეტიკურ-სემასიური ქართ. ძამ-ია შესატყვისი³. რაც შეეხება ჭიშხს, იგი გადმოსვანურებული ჰანური კუნხე ან მეგრ. კუნხია, რომელსაც ზურგს უმაგრებს ანალოგიური მაგალითი ჭაშ = მეგრ. კოჩი = ქართ. კაცი (იხ. აკად. ნ. მარი, Турга-кинский вклад в сванском, СПб. 1912, 1093-4). სვან. ჭიშხ-ი-შ (ნათ. ბრ.) თუ კი ანალოგიით ნაწარმოებად მივიჩნიეთ და ჭგშხ-ე-შ ძველ ფორმად გამოვაცხადეთ, მაშინ უდავოა უკანასკნელის პირველ წყაროდ ჰანური კუნხე²ს აღიარება (კუნხე ← *კუშხე. ეს ბოლო სახე უნდა იყოს გადასვანურებული *ჭუშხედ, რომელსაც ეს მოკვეცილ უმლაუტი მოველინა. *ჭუშხე → ჭიშხ). თვით მეგრ.-ჰან. კუნხი || კუნხე ← *კუნხი-ი/ე, როგორც ამას გვაფიქრებინებს მისი ქართული ექვივალენტი კჭარცხ-ლ-ი (პირველი შემადგენელი ნაწილი კჭარცხლ-ბერკი კომპოზიტისა, პროფ. ა. შანიძის შენიშვნით).

¹ V (vokaliz) პირობითი ნიშანია ერთ-ერთი (ამ შემთხვევაში ე ან o) ხმოვნისა).

² უკრადლებას იქვევს მეგრულ-ჰანურში უ.—ის სუბსტიტუცია: გუნძე || გინძე (ჰან.). გიძე || გირძე (მეგრ. „ჭრქელ“); გურუნი || გირინი (ჰან. „კირი“); ოზუმე || ოზიმე (ჰან.; ზიმეა — მეგრ. „ზომეა“), თუთხუ || თითხუ (ჰან. „თხელი“) და სხვ. ჟიკმას მომდევნო თანმიოვანი ამჟამად ჩვენთვის სინტერესო არ არის.

³ იხ. აკად. ნ. მარი. Ифетич. происхождение абхазских терминов родства. (СПб. 1912, გვ. 428-9).

II. ფუძეები რომ მართლაც უ იყო, ამას გვიდასტურებს თვით სვანური ფორმები:

1. ბიჭუ: ლაბუჭუ (ბზ., ბქვ., ბეჩ., ლნტ. „საჭარე“); ნაბუჭუ (ბზ., ლნტ. „ნაჭარე“)...

2. ჭიშხ: მოქმედ. ბრ.-ში ჭიშხშუ || ჭეშხშუ სახით გვევლინება, მაგრამ ზოგიერთის გამოთქმაში ჭუშხშუც ისმის.

3. ჭიმილ || ჭემილ: ქვემოსვანურში, განსაკუთრებით ლაშხურში, ჭემილ, მრ. რ. ლაჭემილა იხმარება.

4. ლიც: აქედან აწმყოში ალცუნე („რწყავს“), ხოლო ნამყოში ალლუცუნე (ბზ., ბქვ., ბეჩ.) || ადალუცუნე (ლნტ. „მორწყო“) გვხვდება...

5. მიყ: აწმყოში ამყუნე (ბზ., ბეჩ.) || ამყუნე (ლნტ. „ამზეურებს“), ნამყოში კი აღმუყუნე (ბზ., ბქვ.) || აღმუყუნე (ბეჩ. „გაამზეურა“) არის...

III. უმლაუტიანი უს შემცველი ფუძეები მიცემით ბრუნვაში ორგვარი ფორმით გვევლინება: ან a. სახელობითი ბრუნვის ფორმას ხ ელემენტის დართვით ანდა b. უუმლაუტო ფუძით არის წარმოდგენილი: მაგალითებით რომ გვათვალსაჩინოთ, ეს ნიშნავს: ფურს ხუიყდი || ფურ ხუიყდი („თროხას ვყიდულობ“); თხუიშ ხუაჭუცე || თხუ მხუაჭუცე („თავს ვსჭრი“) და ამათგვარ შემთხვევათა კარალელულობას, რაც მართლაც ასეთ გავრცელებული. ანალოგიური მოვლენა ახასიათებს ჩვენს ზემომოყვანილ ალსადგენ სიტყვებსაც:

ლიცს ხუითრე || ლც ხუითრე (ბზ., ჭიშხს ხუაჭუცე || ჭეშხ ხუაჭუცე ბეჩ. „წყალსა ვსვამ“); (ბზ., ბქვ., „ფეხს ვსჭრი“);

ჭიმს ხუიშბი || ჭემ ხუიშბი (ბზ., ბქვ. შდიშ ხუაჭუცე || შდემ ხუაჭუცე „მარილს ვჭამ“); (ბზ., ბქვ., „ყურს ვსჭრი“);

მიყს ხოსგდი || მყ ხოსგდი (ბზ., ბქვ. შდიქს ხუაჭუშე || შდემ ხუაჭუშე „მზეს ვუყურებ“); (ბზ., ბქვ., „კბილს ვსტეხ“)...

ამგვარად, ეს ფაქტიც მხარს უჭერს, ჩვენს დებულებას.

მაგრამ, მიუხედავად ამდენი მტკიცებისა, ეგების ვინმე ჩვენი საკითხის დაყენება უმართებულოდ მიიჩნის და კითხვა ასე დავისვას: ჭიშხ, შდიშ, შდიქ და სხვების ი რატომ ნაუმლაუტე იდ უნდა გამოვაცხადოთ და არა გ'საგან მიღებულად? მართლაც: ერთის მხრით გ'სა და ი'ს სუბსტიტუცია, როგორც მაგ.: მყ (ლშხ. და მიყ (სხვა კილოში); მერმამენ, მესმამენ (ბეჩ. „მეორეყრ, მესამეყრ“) და მერმამან, მესმამან (ბზ.); კამინ (ბზ.) || კამილ (ლნტ. „მტკაველი“) და კამელ (ლშხ.) და სხვ. მეორის მხრით ე'ს უძლურება უმლაუტის გამოწვევაში (ბგგი „მაგარი“: ხუაბგე „ვამაგრებ“) და მესამის მხრით ე'ს გამოვლენა ზემოდასახელებული სიტყვების ნათ. ბრ. მრ. რ. ფუძეებში (ჭეშხ-ე-შ, ჭეშხ-არ; შეყ-ე-შ, შეყ-არ; შდემ-ემ, შდემ-არ...) ხომ დაჟინებით მიგვითითებს ფუძეში გ'ს დაშვებას და არა უ'სას?!

მაგრამ ამ შესაძლებელ დაშვებას ორი ძალუმი გარემოება გვატოვებინებს უყურადღებოდ: 1. ნასესხები სიტყვები, სადაც გარკვევით უ მოგვეპოვება და მხოლოდ უმლაუტის მეშვეობით ი'ს იძლევა და 2. მიცემითი ბრუნვის უ-ს-ანოდ წარმოება: გ'ს შემცველ ფუძეთ მიცემით ბრ.-ში ხ დართვის (მაგ.:

ზესე „რწყილი“, Dat. ზესეს „რწყილს“) მაშინ, როცა ჩვენ მიერ ზემოდანახე-
ლებულ შემთხვევებს იგი არა სჭირია, და მე-3-ც: უ შეიძლება გ'დ იქცეს¹.
უკანასკნელის სარწმუნო ილუსტრაციად თუ ჩვენს ჭუმბლ II ჭემბლ, *მუჟV
— მჟჟ, *ჟუშხV — ჟუშხ და სხვათა საეჭუოდ მიიჩნევენ, მაშინ ხჟამინ (ბზ. ←
*ხჟამინ ვაჟამე) ლაშხურში ხჟამინით წარმოდგენილი ხომ უეჭვოა?!

მაშასადამე, უეჭვო თქმულით შემდეგი დასკვნის გამოტანა შეგვიძლია:

1. სვანური ენის ხმოვნებში ორგვარი ო ე გვევლინება, რომელთაც
ჩვენ პრიმარ და ნაუმლაუტევე ო ეს ვუწოდებთ. ფიზიოლოგიურად და
აკუსტიკურად ისინი დღეს განურჩევლნი არიან, თუმცა გენეტურად სულ
სხვადასხვა წარმოშობისანი გახლავთ.

2. ქართველურ ენათა შედარებით ფონეტიკაში პრიმარ ო ეს სხვა ექვი-
ვალენტი მონახვება და ნაუმლაუტევეს კი კიდევ სხვა. უკანასკნელნი უ ოსა-
გან წარმოდგენ უმლაუტის გზით და ამიტომაც, რომ ისინი უძღურნი არიან
წინამავალი ო ო უ ხმოვნების გაუმლაუტებაში. სვანურ სიტყვათა რეკონს-
ტრუქციისას, ე. ი. მათი წინანდელი სახის აღდგენისას, ნაუმლაუტევი ო ეს
აღდილს მათი წინაპარი უ ო დაიჭერს.

ამდენად, ეს დებულება მნიშვნელოვანია როგორც შედარებითი ფონეტი-
კისათვის, ისე სვანური სიტყვის ისტორიისათვისაც, მისი მიყენება შეიძლება,
გვერდია, ისეთი მაგალითებისათვის, როგორიც არიან: ჳაჟინ (ბზ., ბჟვ.,
„ჩხიკვი“: კაჩუ ლშხ., კარჩუ ლნტ.); კამინ (ბზ., ბჟვ., ბეჩ.; კამგლ ლშხ.,
კამბლ ლნტ. „მტკაველი“, თუ ეს ქართულიდან არ არის შესული!); ჳაბირ
(ბზ., ბეჩ.; „ბანდული“); ლუმირ (ბზ., ლნტ. „ნაძვი“), და სხვა ალბათ მრავალი;
ორს უკანასკნელ მაგალითში რომ ნაუმლაუტევი ოა, ამას ადასტურებს ჳაბჟრ
(ბჟვ.) და ჳაბჟრ (ლნტ.) და ლუმიჟრ (ლშხ. „წიწვიანი ხე“ საერთოდ)...

დასასრულ, ერთი გარემოებაც უნდა გავითვალისწინოთ, თუ გვინდა
რომ ჩვენი მსჯელობა უეჭვო იყოს. საკითხი გულისხმობს შემდეგს: ჳიშხ, ბიჟ,
შდიჟ და სხ. თუ ნაუმლაუტევი გახლავთ, ლაშხურს ხომ უმლაუტი არ ახა-
სიათებს, მაშასადამე, უკანასკნელში მოსალოდნელია დაცული იყოს ის სახე,
რომელიც ჩვენ აღვადგინეთ (ე. ი. *ჟუშხV, *შტუშV, *შდუჟV...), წინააღმდეგ
შემთხვევაში ჩვენი დებულება სიმტკიცეს მოკლებული იქნება, რადგანაც
ლაშხურსა და სხვა უმლაუტიან კილოთა შორის ამ მაგალითებში განსხვავება
არ არსებობს. როგორ დავაღწიოთ თავი ამ წინააღმდეგობას? მართალია,
ლაშხურს, როგორც უუმლაუტო დიალექტს, მოსალოდნელი იყო
დაეცვა *ლუტV, *ბუჟV და სხ. პირვანდელი სახით ისე, როგორც, ვთქვათ,
ბუჟჟუ („ქარი“), მორს („ნამცეცი“), ფურსჟუ („კოჭი“) და მსგავსნი მათნი
შემოინახა, მაგრამ თუ ეს ასე არ არის, არ არის ალბათ იმიტომ, რომ
ლაშხურიც ოდენსმე მისი მოძმე დიალექტების ფონეტიკურ მოვლენას
იზიარებდა, ე. ი. ისიც უმლაუტიანი იყო. ამ მოსაზრების დასაშვებას
აძლიერებს რიგი შემთხვევებისა, რომელთაც უმლაუტის აშკარა კვალი ატყვია,

¹ მეოთხე, ფუძეში უს არსებობის დამამტკიცებელი სვანური ფორმები, როგორცაა ადლუ-
ცინე, ადლუჟინე, აქ არ მოგვაყვას, რადგანაც შეიძლება ვისმე უ (ლუტ- მუჟ-ში) კაუზატივის
მაწარმოებელ -უნ- სუფიქსის სრული რეგრესული ასიმილაციით აფხნა, თუმცა ეს შეცთობა
იქნებოდა.

როგ. მაგ.: გოწხირ, ფიკუ (იხ. ზემოთ), თეკუ (←*თჱკ-ი→თეკუ „თოკი“),
 ჭერბ („ორბი“), ლაფენ („ფონი“) და სხ¹; ან არადა: ნასესხები იქნებიან
 უმლაუტით დაშვებულნი კილოდან. ყოველ შემთხვევაში ჩვენთვის სასჯად
 საინტერესონი განმარტოებულ შემთხვევებს არ წარმოადგენენ, არამედ მათ
 გვერდით უდგასთ ისეთი უმლაუტიანი ენობრივი ფაქტები, როგორც გოწხირ,
 ფიკუ და სხვ. არიან, და რა განმარტებაც ამათთვის იქნება გამოყენებული,
 იგივე განმარტება თავისუფლად მიუღდება ჩვენს ჭიშხ, შტიმ და მისგვარ
 შემთხვევებს, იქნება ეს ახსნა სესხების ფაქტორს დაყრდნობილი, თუ
 ლაშხურის უმლაუტობით გაშუქებული.

14. XI. 1927.

ტფილისს

¹ სიფრთხილისათვის არ ვიმოწმებთ სხვა დიალექტების მსგავსად ლაშხურში ხმარებულთ:
 გუიფ (ეშმაკი), ტუილ (მეგრ. „ველა“ — „ჟორკო“ გურულად), ზუიჩ (ხელი), გუიჭ (წაბლი),
 უუილ (ყალი), შუიბ (რკო) და სხვებს. რადგანაც შეიძლება აქ უმლაუტთან არა გვექონდეს
 საქმე, მიუხედავად იმისა რომ მრ. რიცხვში ესენი ო უღ გადადიან ბალსზემოურში: გოფ-პრ,
 გუჭ-პრ... მრ. რიცხვში მათი ო უღ შეცვლა უმლაუტობის დამამტკიცებლად რომ დიდი
 ღირებულების არ არის, ეს ჩანს ქართული მგალითებიდან, როგ. არის: ღვედ-ო სვანურში:
 ღვიდ, pl. ღოდ-პრ, კვირა — კუინ, pl. კონ-პრ, ან თვით სვან. გუიშ (საქმე), pl. გოშ-პრ,
 გუიშ ნაუმლაუტები რომ არ უნდა იყოს, ამას ჩვენს უკრადლებას აუერობს მისგან ნაწარმოები
 მიც. ბრუნვა: დემგუიშ („არადერს“), რომლის ეს აბლაუტი ალ სწორედ მიც. ბრ.ის
 ფორმალაობა, როგორც ეს მოსდის ხმოვანფუძიანების ე ჯგუფს: შპრე (კაცი), Dst. შპრა, და სხ. .

3. თოფურია

რ და ნ თანხმობანთა მონაცემოზისათვის სვანურ ზმნეზში

ენათმეცნიერებაში ცნობილია გრამატიკულ პროცესთა ექვსი მთავარი ტიპი. ესენია: აფიქსაცია, ფუძის ფლექსია, სიტყვათწყობა, შერწყმა, რედუქციაცია (ფუძის განმეორება) და აქცენტუაცია (მახვილი, ინტონაცია). ჩვეულებრივ, ერთ-ერთი ამათგანი, ძირითადად, დამახასიათებელია ამა თუ იმ ენისა, დანარჩენები კი მეტ-ნაკლებად მოქმედებენ მის პარალელურად: მაგ., ინგლისურში ადგილი აქვს ყველა ზემოდასახელებულ საშუალებას (თუმცა არათანაბრად), ჩინურში გადამწყვეტია სიტყვათწყობა, საკმაოდ ფართოდაა გამოყენებული შერწყმა, ინტონაციაც, მაგრამ გამორიცხულია აფიქსაცია; სემიტურ ენებში კი მთავარია ფუძის ფლექსია (ხმოვანთმონაცვლეობა), ხშირია აფიქსაციაც, სამაგიეროდ თითქმის უგულებელყოფილია შერწყმა¹.

ქართველურ ენებში გაბატონებულია აფიქსაცია, გარკვეულ როლს ასრულებენ აგრეთვე აქცენტუაცია, განმეორება..., მაგრამ კითხვის ქვეშ დგას ფუძის ფლექსია, როგორც გრამატიკული პროცესი.

ფუძის ფლექსიის ერთი სახეობა — ხმოვანთმონაცვლეობა, რომელსაც ქართულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ფუძის დრეკადობასაც ეძახიან, ახასიათებს მთელ რიგ ენებს, პირველ რიგში სემიტურს (ძველ ებრაულს, არაბულს), ინდოევროპულთაგან — ბერძნულს, ინგლისურს, გერმანულს, რუსულს, ზოგიერთ კავკასურ ენასაც და სხვებს.

ქართულში ხმოვანთმონაცვლეობა შენიშნულია მოვედ — მოვიდა²სა და ე. წ. ფუძედრეკად (ა. შანიძის ტერმინოლოგიით *გრებლი*) ზმნებში, როგორცაა: გრეხს — გრეხა, დრეკს — დრეკა და სხვ. თუ მოვედ — მოვიდაში, ამ ერთადერთ ზმნაში, სადაც I და II პირის ფუძე (მო-ვედ) განსხვავებულია III პირის ფუძისაგან (მო-ვიდ) ე და ის მონაცვლეობით, ფუძის ფლექსია შეიძლება ავხსნათ ფონეტიკური პროცესით, სამაგიეროდ ჭერჭერობით გადაუჭრელი რჩება საკითხი ფუძედრეკად ზმნებში ხმოვანთმონაცვლეობისა. თუ ამ შემთხვევაში ე—ის მონაცვლეობა გრამატიკული პროცესია და ეს ასხვავებს I და II სერიის ფუძეებს ერთმანეთისაგან (გრეხ—გრეხი), მაშინ გაუგებარია, რატომღა -ე- I სერიის ვნებითში: ი-გრეხ-ება, ი-გლიჯ-ება... თუ

¹ Эдуард Сепир, Язык (რუს. თარგმანი), 1934, თავი V.

ფონეტიკური პროცესია და ე იქცევა იღ მომდევნო ხმოვნის გავლენით (გრიხ-ა, გრიხ-ეს), მაშინაც გაუგებარია, რატომ არ ვრცელდება ეს პროცესი I სერიის ფუძეზე, რომელსაც ერთვის იმავე ხმოვნი დაწყებული სუფიქსი: გრეხ-ენ, გრეხ-ა, გრეხ-ილი... ერთი სიტყვით, ნათლად არ ჩანს, თუ რომელ პროცესთან გვაქვს აქ საქმე: ფონეტიკურთან თუ მორფოლოგიურთან.

მეგრულში მორფოლოგიური დანიშნულების ხმოვანთმონაცვლეობა უნდა გვკონდეს საერთო ძირის მქონე მოქმედებით და ვნებით ზმნებსა თუ ნაზმნარ სახელებში, როგორცაა: შქირი ტუა „შრეტა“ — შქირა ტუა „შრტომა“... ყვეყ-ერე „პირშეშუბეპული“ — ი-ყვეყ-ინანს „პირშეშუბეპული ადამიანი იშირება, მოწყენილი გამოიყურება“ — ყვეყ-ირი „ძალზე სველი“¹ ...

სვანურში II ჯგუფის ზმნათა აქტიური და პასიური ფორმები გარჩეულია ერთმანეთისაგან აფიქსებთან ერთად ფუძის ფლექსიით:

დიგი „აქრობს“ — დეგ-ნი „ქრება“
 ა-დიგ „გააქრო“ — ა-დჰგ (ა-დაგ) „გაქრა“
 კვიში „ტრებს“ — კვიშ-ნი „ტრდება და სხვა მრავალი.

ასეა ნაზმნარ სახელებშიც:

ლი-კვი[ი]შე (-ი ამოღებულია) „ტება“ — ლი-კვეშ „ტყდომა“
 ლნტ. ლგ-ჰიდ „მოტანილი“ — მე-ჰედ-ე „მოსული“ და სხვ.

აქ ყველაგან ი გვაქვს მოქმედებითს ფორმებში, ხოლო ე — ვნებითში². ირკვევა, რომ ხმოვანთმონაცვლეობა, როგორც მორფოლოგიური პროცესი, უცხო არ არის მეგრულ-სვანურისათვის.

ფუძის ფლექსიის მეორე სახეობა — თანხმობანთმონაცვლეობა შედარებით ნაკლებადაა გავრცელებული საზოგადოდ. იგი გვხვდება ინგლისურში, კელტურ ენებში, ფულ ენაში (სუდანშია) და სხვ. მართალია, ქართულსა და მეგრულშიც შეინიშნება თანხმობანთა შენაცვლება: ადეგ — ადექ, ჰყი-დის — ჰყიდის... კოჩეფი „კაცები“ — კოჩენს „კაცებს“... მაგრამ ყველა ეს ფონეტიკური პროცესის შედეგია. ქართული და მეგრული ენები თანხმობანთმონაცვლეობას, როგორც გრამატიკულ პროცესს, არ იცნობენ.

სვანურში თოთხმეტობედ ზმნა იცვლის ფუძისეულ რს სხვადასხვა დროისა და გვარის ფორმებში წდ და ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს თანხმობანთმონაცვლეობა მორფოლოგიურ პროცესს წარმოადგენდეს; მაგ.: აყვ-რე „წევს“, მაგრამ აყვენე „აწვენს“; ხამქირ „ეზარება“, მაგრამ ხამქინდა „ეზარებოდა“... ვიდრე ამ მოვლენის ახსნას შევეუდგებოდეთ, საჭიროა მოვიგონოთ მორფოლოგიური წარმოების ზოგიერთი წესი.

1. გრძნობის გამოხატველ ზმნებს (verba sentiendi) ნაყო უწყვეტელში აწარმოებს -გნ, ლშხ. -გნ სუფიქსი:

ხალატ, ლშხ. ხალატ „უყვარს“ — ხალტ-გნ, ლნტ. ხალატ-გნ,

¹ ფუძედრეკად ზმნებს მეგრულში იკლევს სტუდ. დავ. ქანტური. მან ვრცელი მოხსენება წაიკითხა დასახელებულ ზმნათა შესახებ.

² ატორის „ფონეტ. დავირებანი ქართულურ ენებში“, II: „თბ. უნივ. მოამბე“, X, გვ. 295; სვანური ენა, I. ზმნა, გვ. 41 და სხვ.

ლშხ. ხალტ-ჴნ „უყვარდა“

ხანხაღ, ეცერ. ხანხაღ, ლშხ. ხანხაღ „უხარია“ — ხანხაღ-ჴნ, ეცერ. ხანხაღ-ჴნ, ლშხ. ხანხაღ-ჴნ „უხაროდა“.

2. ვნებითის II სერიაში ახასიათებს -ენ ბოლოსართი, რომელიც ნამყო წყვეტილის III პირში იქცევა ბზ -ჴნ, ეცერ. -ჴნ, ბეჩ.ლნტ. -ან და ლშხ. -ჴნ სახით:

ბზ.	ბ.ჴ.	ლნტ.	ლშხ.	
ათჴმბ-ჴნ	ოთშმბ-ენ	ათჴმბ-ენ	ოთშმბ-ენ	„დაიწვი“
ათშმბ-ჴნ	ათშმბ-ენ	ათშმბ-ენ	ეთშმბ-ენ	„დაიწვი“
აღშმბ-ჴნ	ეცერ. აღშმბ-ჴნ	ბეჩ. აღშმბ-ან	ელშმბ-ჴნ	„დაიწვა“

3. იძულეებითის ფორმას ვიღებთ -უნ სუფიქსის მეშვეობით: ტიხე, ლშხ. ტგხე „აბრუნებს“ — ხან-ტხ-უნ-ე, ლშხ. ხა-ტხ-უნ-ე „აბრუნებინებს; არ-წყევს, პირს აღებინებს“... გარკვეულ პირობებში -უნ რედუცირდება და იღებს -ჴნ სახეს; წინამავალ წყვილბაგისმიერ ბგერასთან -ჴ იკარგება და რჩება მარტო -ნ. ამ გზითაა მიღებული ბზ. ხანმე (ბჴე-ლნტ. ხანმე) „აჴამა“. იგი წარმომდგარია *ხან-ემ-უნ-ესაგან.

4. მაქტიურებელი სუფიქსებია -ენ-, -ინ-, -უნ-, -ჴნ-... მათი დართვით გარდაუვალი ზმნა გარდამავალი ხდება, ორპირიანი გარდამავალი გასამპირი-ანდება: ხაბჴა, ლნტ. ხაბჴა „ჴგონია“ — ჴს. ლშხ. ი-ბჴ-ენ-ი „იგებს“... ხოჴიბ „სცალია“ — ი-ჴბ-ინ-ე, ლნტ. ი-ჴბ-ი-ენ-ე „იცილის“... ბზ. ი-გ-ზ-ინ-ელ „იზმორება“ — ა-გ-ზ-უნ-ე „ჴიშავს“... მკციხ „სიცივე“ — ბზ. ლი-მცხ-ჴნ-ე „გაცივება“, გაღ-ან „ვალი“ — ლი-გ-ღ-ჴნ-ე „ვალება“ (შღრ. ხა-გ-ღ „მართებს“)¹ ...

ყველა აქ დასახელებული ბოლოსართი თავის გამომხატულებას პოვებს -რ მონაცვლე ზმნებში; სახელდობრ:

გარძობის გამომხატველი თუ სხვა მნიშვნელობის ზმნები ბოლოკიდურ -რს ნამყო უწყვეტელში ცვლიან -ნთი:

ხოშგურ, ლნტ. ხოშკურ „რცხვენია“ — ხოშგუნ-და, ლნტ. ხოშკუნ-და

(|| ხოშკურ-და), ლშხ. ხოშგუნ-და „რცხვენოდა“

ხამჴირ, ლნტ. ხამჴირ „ეზარება“ — ხამჴინ-და, ლშხ. ხამჴინ-და,

ლნტ. ხამჴინ-და „ეზარებოდა“

ხაჴარ, ლშხ. ხაჴარ „სწყინდება“ — ხაჴან-და, ლშხ. ხაჴან-და „სწყინდებოდა“

ხოჴირ „ეცოდება“ — ხოჴინ-და, ლნტ. ხოჴუნ-და, ლშხ. ხოჴუნ-და² „ეცოდებოდა“

ამათ მსგავსადგვა აღბათ ნაწარმოები ბზ. ხოშგინ-და (|| ხოშგირ-და „სწყენდა“) ფორმაც.

უდავოა, რომ ფუძისეული რს აღგილი დაიპირა -ნ'მ; -ნ კი ელემენტია ნამყო უწყვეტელის -გნ, ლშხ. -გნ ფორმანტისა, რომლის -გ- უგულუბელყოფილია ჴემოსვანურსა და ლენტეხურში, სამაგიეროდ ჴს სიგარჴე გადაეცა ფუძისეულ ხმოვანს ლაშხურში (ნ. ხამჴინ-და და სხვ.).

¹ სვანური ენა. I. ჴმნა, გვ. 85, 94; 199; 239; 241-2.

² ამ ჴმნებს უწყვეტელის ფუძე გადაჴყვებათ კავშირებით I-ში და II სერიის დრო-კილოვებში (ბზ. ხოშგუნ-ღნდს „რცხვენოდეს“, ჴს. ლოხ-შგუნ-და „შერცხვა“...).

2. ზს.ლნტ. აღგარი „კლავს“ და მისი ვნებითი იდგარი „კვდება“ („იკვდება“) || სერიაში რ და წს მონაცვლეობით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან; მაგ., ნამყო წყვეტილში:

ბზ.ლშხ.	ბზ.	ლშხ.	ლნტ.
1. ოდაგ რ „მოკალი“	— ოდაგ	ოდგან-დ	← „ჩქ“ადგაგენ „მოკალი“
2. ადაგ რ	— ადაგ	ადგან-დ	← ადაგენ
3. ადგარ, ლშხ. ადგარ	— ადგან	ადგან(და)	← ადაგან

აქ ვნებითის ფორმებში უთუოდ ვნებითის -ენ არის გამოვლინებული. ამას ამტკიცებს: 1. ლაშხურში ნამყო წყვეტილის III პირში -წნის გაჩენა (იგი მომდინარეობს -ენისაგან), 2. ლენტეხურში ნამყო წყვეტილსა და ბალს-ზეპორ-ლენტეხურში კავშირებით II-ში -ენის ხმარება, როგორც მაგ.:

ბზ.	ლნტ.	ბზ.	ლშხ.
ოდგენ	← „ჩქ“ადგაგენ „მოკალი“ (შდრ. მოქმ. ოდგარი	← ოდგარი	„მოკალი“
ადგენ	← ადაგენ	ადგარი	← ადგარი
ადგენ-ს	← ადაგენ-ს	ადგარის	← ადგარის)

3. ლითრე „სმა“ და ლითვნე „სმევა, დალევინება“ (პირტყვისათვის) და მათგან ნაწარმოები ფორმები შეინაცვლებენ რ და წს: ითრე (ლშხ. გთრე) „სვამს“ — ათვნე „ასმევს პირტყვს“ (შდრ. ხათრე „ასმევს ადამიანს“), ხოთ-ვნა „დალევინება“ (პირტყვისათვის, ადამიანისათვის). აშკარაა, რომ აქ კაუზატივის (იძულებითის) -უნ- → -ვნ- არის გამარჩეველი. ეს ჩანს მნიშვნელობის გარდა თუნდაც მასდარში (ლი-თვნ-ე, შდრ. ლი-თრ-ე); -უნ- შეუბ-ლაღავადა დაცული წინდებულის ფორმებში: ზს. ად-თუნ-ე „დალევინა“, ოთ-თუნ-ა „დალევინება“, ბზ. ად-თუნ-ი „დალევინებს“ და სხვ.

4. რიგ გარდაუვალ ზმნათა გარდამავლად ქცევისას, ან ორპირიან გარდავაღალთა გასამპირიანებისას შემჩნეულია -რს გადასვლა -ნდ; მაგ.:

ლიყვრე „წოლა“, აყვრე „წევს“ — ლიყვნე „დაწვენა“, აყვნე, ლშხ. „აწვენს“; თერა, ლნტ. თერე „ჩანს“ — ზს. ათნე „აჩენს; ამხელს; ბადებს“; ღვარა (ბზ.ლშხ. დიდელ ღვარა „დღდას გეფიცები“) — ზს.ლშხ. ი-ღვნ-ე „იფიცებს“; ლითვრი „სწავლა“, ითვრი „სწავლობს“ — ბზ.ლშხ. ლითონე „სწავლება, ჩვენება; ლშხ. ლიმშგვარ, ბზ. ლიმშგვარე „სტუმრება“ — ბზ.ლშხ. ლიმშგვანე, ლშხ. ლიმშგვანნი „გასტუმრება“ (მაგ., ვალისა); ზს.ლშხ. იკვრი „იკვდება, ისროლება“ — ბზ.ლშხ. აკვანე, ბქვ. „ისვრის, ავდებს“...

მაგრამ ეს სხვაობები გამოწვეულია მააქტიურებელი -ინ-, -ენ-, -ვნ- და -წნ- სუფიქსებით. მართლაც:

-ინ- ბოლოსართითაა ნაწარმოები ლიყვნე (← *ლი-ყვ-ინ-ე). ამას ადასტურებს აყვნე, სადაც ა გამოწვეულია ამოღებული -ი-ს მიერ (*ა-ყვინ-ე), -ინ- კი სრულად შემონახულია წინდებულის ფორმებში: ბზ.ლშხ. ად-ყვინ-ნე, ლნტ. ჩად-ა-ყვინ-ი „დააწვენს“; ჩად-ყვინ-ე ← ლნტ. ჩად-ა-ყვინ-ე „დააწვინა“ (შდრ. ბზ. ჩად-ყურ-და, ლშხ. ჩადყურ-და ← ლნტ. ჩადყურ-და, ლშხ. ჩადყურ-ა „დაწვა“).

-ენ- სუფიქსი აწარმოებს ათენ და იღვნე ზმნებს და ამით ასხვავებს მათ თერა და ღვარა 'საგან. -ენ- კარგად არის დაკული პრევერბიან ფორმებსა და ლენტეხურის აწმყოში: ლნტ. ათენე „აჩენს; ამხილებს“; ზს.ლშხ. ან-თენ-ე „აჩინა; ამხილა; დაბადა“; ბზ. ლშხ. ლობთენ-ნე „მიუჩენს“; ბზ. ან-თენ-ი, ბქვ. ან-თენ-ისგ „დაბადებს; გამოაჩენს“... ასევეა: ბზ. ად-ღვენ-ე (ლხმ. ად-ღონ-ე) „დაიფიცა“, ლშხ. ად-ღვენ-ე „დააფიცა“; ბზ. ად-ღვენ-ი, ლხმ. ად-ღენ-ისგ „დაიფიცებს“ და სხვ.

-გნ- ბოლოსართი უნდა გვქონდეს ბზ. ლშხ. ლითონეში „სწავლება; ჩვენება“, რომელიც უპირისპირდება ლითვირის „სწავლა“:

ზს.ლშხ. ითვირ „სწავლობს“, ხათვირ „სწავლის“ — ხათონე „უჩვენებს“.

ბზ. ან-თვერ (←*ან-ი-თორ-ე) „ისწავლა“ — აბ-თვენ || აბ-თონ-ე „ასწავლა“. უკანასკნელი თონ წარმომდგარი უნდა იყოს თორ + გნისაგან; ოს სიგარძე ო და გს შერწყმით აიხსნება.

-ან- საწარმოებელ ელემენტს შეიცავენ ბზ. ლშხ. ლი-კვანე „სროლა“ და ლიშშგვანე „გასტუმრება“, რომელთაგან ნაწარმოებ ფორმებს შეიძლება დავუპირისპიროთ -ანის უქონელი შემთხვევები:

ლშხ. ხაკვარა, ზს. ხაკრა „აგღია“; ზს. იკვირ „იგდება“ — ბზ. ლშხ. აკვანე „აგდებს, ისვრის“; ბზ. ადკვანე, ბქვ. ადკვანე, ლშხ. ადკვანე „გაისვრის“ და სხვა (II და III სერიისი -ან- არ გადაჰყვება: ზს. ადკვარ, ლშხ. ადკვარ „ისროლა“; ხოკვრა „უსვრია“ და სხვ.).

ლშხ. ხეშშგვარ, ზს. ხეშშგვარ „ესტუმრება“ — ბზ. ლშხ. იშშგვანე, ლხმ. იმუშგვანი „ისტუმრებს“ (ვალს...);

ბზ. ლან-მუშგვარ-ან, ლშხ. ლენ-მუშგვარ-ან „ესტუმრა“ — ბზ. ად-მუშგვან-ე, ლშხ. ედ-მუშგვან-ე „გაისტუმრა“ და სხვ.

ასეთივე ბოლოსართული წარმოებითი მონაცვლეობა უნდა იყოს ზს. ლინწირ, ლშხ. ლიმწირ და ბზ. ლშხ. ლინწეს („მორევა“) შორის. აწმყოს წრეში -რს შემცველი ფორმებია, მყოფადის წრესა და სხვა დროებში -წა-რიანიია: ზს. ხაწრე || ბზ. ხენწირ (ლშხ. ხაწრე || ხემწირი) „ერევა“ — მყოფადში: ბზ. აბ-წინ-ი, ლშხ. ებ-წინ-ი, ლხმ. ათ-წინ-ი „მორევა“ და სხვ.

ყველა ზემოდასახელებულ თოთხმეტიოდე მაგალითში ერთი შეხედვით ჩანს რ და წს მონაცვლეობა და ეს თანხმომავანთმონაცვლეობა თითქოს შეიძლებოდა გრამატიკულ პროცესად წარმოგვედგინა, მაგრამ სინამდვილეში ირკვევა, რომ საქმე გვაქვს საწარმოებელ ფორმანტთა დართვასთან და ფუძისეულ რს დაკარგვასთან, სახელოდრ:

ლშხ. ხომგუნ-და ← *ხომგუნ-რ'+გნ-და „რცხვენოდა“

„ ადგან-და ← *ადგარ'+ან-და „მოკვდა“

„ ათენე ← *ა-თ'გარ'+უნ-ე „ასმევეს“

„ იშშგვანე ← *ი-მუშგვარ'+ან-ე „ისტუმრებს“

(ნაწარმოებია სახელი-საგან *მუშგვარი → მუშგვრი „სტუმარი“)

„ აკვანე ← *ა-კვ'არ'+ან-ე „ისვრის“ და სხვ.

ეს მოსაზრება გამოთქმული გვქონდა „სვანურ ენაში“¹ სავარაუდოდ. ფორმათა ანალიზმა, საწარმოებელ სუფიქსთა ფუნქციის გამორკვევამ ნათელიყო, რომ ვარაუდი სწორია.

დასკვნა. 1. სვანურის თოთხმეტიოდე ზმნაში რ და ნ-ს მონაცვლეობა მოჩვენებითია: ამდენად, მას გრამატიკულ პროცესად ვერ მივიჩნევთ. საერთოდ ფუძის ფლექსიის ერთი სახეობა — თანხმობანთმონაცვლეობა ქართველურ ენათათვის უცხოა, მეორე სახეობა — ხმოვანთმონაცვლეობა კი სვანურსა და მეგრულში უდაოა, ქართულში — დასამტკიცებელია.

2. რ-სა და ნ-ს ეს მოჩვენებითი მონაცვლეობა წარმომდგარია -ნ- ელემენტიან ბოლოსართთა დართვით და ფუძისეული -რ-ს დაკარგვით. დართულია სუფიქსები — ნამყო უწყვეტელისა -გნ- (ხამჰნ-და), ვნებითისა -ენ- (ადგენ-ს), კაუზატივისა -უნ- (ათვენე), მამქტიურებელი -ინ- (ადყვინე), -ენ- (ანთენე), -გნ- (ხათწნე) და -ან- (ადმუშგვანე).

3. რ-ს დაკარგვა ფონეტიკური პროცესია, თუ საწარმოებელ აფიქსთა შენაცვლებით გამოწვეული, გამოსარკვევია. ზოგიერთი მაგალითის მიხედვით ჩანს, რომ დაკარგული რ ხმოვნითურთ ძირის კუთვნილებას არ წარმოადგენს და ამდენად საკითხი თითქოს წყდება აფიქსთა შენაცვლების სასარგებლოდ.

В. ТОПУРИА

К ВОПРОСУ О ЧЕРЕДОВАНИИ СОГЛАСНЫХ г И п В СВАНСКИХ ГЛАГОЛАХ

Резюме

1. В 14 сванских глаголах обнаруживается чередование согласных г и п в качестве грамматического процесса (აყვრე აqvrე лежит — ჰყენე ḡqvrე укладывает; ადგარ adgar убил — ადგან adgān умер...), но это явление кажущееся. Вообще, картвельские языки не знают внутреннего изменения согласных, тогда как перегласовка (чередование гласных) свойственна сванскому и мегрельскому языкам.

2. Кажущееся чередование согласных получено путем прибавления к глаголам суффиксов -გნ- -əp-, -ენ- -ep-, -ინ- -ip-, -უნ- -up- или -ან- -āp- и исчезновения исходного -რ -r (напр. ხოშგურთ-გნ-და xošgurθ-əp-da → ხოშგუნ[რ]-და xošgün[r]da ему было стыдно и т. д.).

¹ 6. გვ. 85, 94, 99, 241, 257.

3. თოფურიბა

ბრუნების სისტემისათვის სიანურში სხვა ქართულურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით*

წინასწარი ცნობა

დადგენილია, რომ ქართულში ერთი ბრუნებაა და ექვსი ბრუნვა (წოდებითი გამოტოვებულია). ფონეტიკურ პროცესთა გაუთვალისწინებლად ბრუნებათა დაბოლოვება:

სახ. -ი	მიც. -ს	მიმართ. (ვითარ.) -ღ
მოთხრ. -მან	ნათ. -ის	მოქმ. (დაწყებ.) -იძ

ამათგან -ი და -მან თითქმის ჩვენ თვალწინ გაჩენილი ბოლოსართებია: წარმოშობით ნაცვალსახელება და ფუნქციით მსაზღვრელები ([1], § 23; [2], გვ. 173-176). სხვებში ყურადღებას იქცევს თანხმოვან ელემენტთა მსგავსება: მიც. და ნათ.-ში საერთოა -ს. მიმართ. და მოქმ.-ში -ღ (-ით ← -იდ); ხმოვან ელემენტთა მიხედვით კი მსგავსია ნათ. და მოქმ.: საერთოა -ი- (-ის — -ისთ). ეს მოვლენა შენიშნული ჰქონდა ნ. მარს ([1], § 21), ოღონდ მისთვის ამოსავალი იყო არაბული და ამიტომ ამ ოთხი ბრუნვიდან ძირითადად მიაჩნდა ნათ. და მიცემითი, ხოლო მეორეულად — მოქმედებითი და თანდებულის მიცემითად — მიმართულებითი. მოქმედებითს თვლიდა ნათ.-ის სახეცვლილებად: ს→ც და დესიბილატიით მოგვცაო მ), პირველი გარდანაქმი (перерождение) -იცი კი დატულია სომხურში (§§ 27, 32, 40, 41).

ნ. მარსის მოსაზრებათაგან არაა მისაღები, 1. თითქოს მიმართ. თანდებულის მიცემითი იყოს და 2. ნათ.-ის ბოლოსართი -ის → -იჰ → -იძ, მაგრამ გასაზიარებელია: ერთი — ნათ. და მოქმ. -ის და -იძ ნიშნების დაშლა ხმოვან და თანხმოვან ელემენტებად (-ი-ს, -ი-ძ), სადაც საერთოა -ი, და -იჰ (-იჰ) სომხურში შესულია ქართულიდან, ოღონდ იგი სახეცვლია -იძ დაბოლოებისა და არა -ის-ისა; მეორეც — დაკავშირება მიც. და მიმართულბითისა, ერთი მხრივ, და ნათ. და მოქმედებითისა, მეორე მხრივ.

მართლაც, მიც. და მიმართ. სინტაქსური ფუნქციით რიგ შემთხვევაში ფარავენ ერთმანეთს და ამიტომაც შესაძლებელი მათი მონაცვლიება: მაგ.:

* წაკითხულია მოხსენებდ საზოგადოებრივ მკვლევებათა განკ. XV სამეცნიერო სესიაზე 29 თებერვალს 1944 წ. იბეჭდება საქმაოდ "შემოკლებით. სახელთა ბრუნება სვანურში სრულადაა წარმოადგენილი „სვანური ენის“ II ნაწილში, რომელიც სასტამბოდ მზადდება.

„და ვა შევიდა ივ სახლსა“ (მიც.: ტბ. მთ IX, 28) — „და ვა შევიდეს იგინი სახიდ“ (მიმართ.: XVII, 25)... „და საკმარ იყო ჩნდა... ძელი აღსამართებელად მისსა“ (ნანათეს. მიც.: კიმ. 266ვ) — „სასუმლად მისა [იყო] წყალი“ (ნანათეს. მიმართ. მისდა: იქვე, 322ვ)... ასეთი სინტაქსური მორიგეობა შემჩნეულია სხვა ენებშიც. იგი განზოგადებული აქვს ი. მეშჩა-ნინოვს: «...в том же дательном падеже имеется оттенок сближения, ввиду чего он по своему содержанию в значительной степени направителен...» ([3], გვ.251).

ანალოგიური სინტაქსური მონაცვლეობა ჩანს ნათ. და მოქმ.-ში. კითხვაზე საიდან გამოყენებულია ორივე ბრუნვა; მაგ.: „და გამოვიდა ივ ტაძრისა მისგან“ (ნათ.: მთ XXIV, 1) — „და გამოვიდეს საფლავით მათით“ (მოქმ.: XXVII, 53)... ნათესაობითია ნაცვლად მოქმედებითისა: „აღმოვიღო წუელი თუალისაგან შენისა“ (მთ VII, 4) და სხვა. მეგრულში ეფშა „სავსე“ სიტყვასთან ნათ.-იც იხმარება და მოქმედებითიც: წყარიშ ეფშა (ნათ.) — წყარით ეფშა (მოქმ.) ([4], § 135c). შემთხვევით არ არის აგრეთვე მსაზღვრელ-საზღვრულის შეთანხმებისას ნათ.-ის დასმა მოქმედებით-თან: „ჩვენის აზრით“... არც ისაა შემთხვევითი, რომ დალისტნის ენებში ერგატის საერთო აქვს მოქმედებითთან და ზოგან ნათესაობითთან.

რადგანაც მიც. და მიმართ., ერთი მხრივ, და ნათ. და მოქმ., მეორე მხრივ, ფუნქციით ერთმანეთს ხვდებიან, მათი დაბოლოების დანიშნულებაც ერთი და იგივე უნდა იყოს: ს უნდა უდრიდეს ღს და -ის — -ითს (← -იდ). ხმოვანი ელემენტის გამოკლებით შეფარდება: ს : ღ = ს : ღ (→ -თ). საბოლოოდ რჩება ორი თანხმოვანი: -ს — მიც.-ნათესაობითისა და -ღ — მიმართ.-მოქმედ.-ისა.

სხვა ბოლოსართებიც ამ ბრუნვებისა აღნუსხულია ნ. მარის მიერ.

მაგრამ ჭერ შენიშვნა. მიმართულეობითში -ღს პარალელურად -ად იხმარება ბოლოთანხმოვნიანებთან და მისი ეკვივალენტია მეგრულში -ით: კაქად = კოჩით. ამ -ის შესახებ სხვადასხვა მოსაზრებაა გამოთქმული¹. თუ მართლაც ს = ღ, მაშინ -ადის კორელატი იქნება -ის. ნ. მარს ჩამოთვლილი აქვს თითქმის ყველა -ის დაბოლოებიანი ფორმა: ადგილას, ალაგას, პირას (ზღვის პირას), განაპირას (სოფლის განაპირას. დავძენთ: ნაპირას), ძირას (ბუჩქის ძირას), წამას (დავძენთ: წუთას), წესას და ძველ ქართულში ურთიერთას, რომელიც შემდეგ გააზრიანებულ იქნა: ურთიერთარს (§ 36). ეტყობა, აქაც იგივე -ა-ა, რაც ვითარებითში, ოღონდ შეზღუდულად და ისიც ახალი ქართულის მაგალითებითაა წარმოჩენილი ერთის გამოკლებით. მასასადამე, -ის ისე შეფარდება -ად-ს, როგორც -ს — ღს.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ნაჩვენებია -ით სუფიქსი მოქ.-ის ნიშნად:

იკორდნი	(← კორდი)	ძლინი	(← ძალი)	შიშოლინი	(„შიშელი)
ირგულინი	(„ რგული)	ღმრთინი	(„ ღმერთი)	მარჯუნინი	(„მარჯუენი)
ფრჯინი	(„ ფერჯი)	სიზმრინი	(„ სიზმარი)	მარცხინი	(„მარცხენი)

([1], § 44c)

¹ ჩვენ მას ცალკე მოხსენებაში შევხებით, აქ საჭირო არაა დაუბრუნდეთ.

და ასე: მარჩბი (ა. ჩიქობავა), მკრიზ, ცოცხლი (კიმ 142₂₄), ქურიზ (←ქმრივ), მხარილიზ... -იზ ამჟამად ხშირად იხმარება უარყოფით მიმღობასთან და თითქმის შეეხორცა -მბრ და -ობრ საწარმოებლებს: განუწყვეტლიზ... მამობრიზ-ი... ([5] §97, 175).

თუ მოქმედებითს -იზ მოეპოვებოდა, მაშინ მიმართ.-ში მოსალოდნელია ყოფილიყო -ვი ან -ავ. ორი მაგალითია დასახელებული -ავ სუფიქსის მქონე: კულავ (= კულად: კიმ. 31₁₅: ← სიტყვისაგან კული) და ფიცხლავ (← ფიცხელი: § 44c). დავეძინთ: ნამეტნავ.

ამგვარად, -იო სუფიქსს გვერდში უდგას -იზ და ალ'ს — -ავ.

ნათ.-ის -ის ნიშანსაც აღმოაჩინდა თავისი პარალელი. დამტკიცებული უნდა იყოს, რომ ნათ.-ის მეორე დაბოლოებაა -ინ: თვის — თვინ, დღემდის — დღემდინ, მერმის — მერმინდელი, ხვალის — ხვალინდელი, დღეის — დღეინდელი და სხვა ([1], §§ 39, გვ. 038; [6], 192).

ნათ.-ის მიხედვით მიც.-შიც სავარაუდებელია -ნ. იგი საძებნია, -ან ნახულია ზმნისართებში: გვან, ძოლან (§§ 39, 137), რაც დამტკიცებას საჭიროებს.

ამგვარად, მიც.-ს ჰქონია დაბოლოება -ს -ას *ან, მიმართულებითს -ლ -ალ -ავ, ნათესაობითს -ის -ინ, მოქმედებითს -იო (← ილ) -იზ.

თუ ხმოვნითი ელემენტითა და სინტაქსური ფუნქციით დავაჯგუფებთ, მივიღებთ ორ ერთეულს:

მიც.-მიმართ.-ს 0 ან -ა- ხმოვნითა და -ს -ნ -ლ -ვი თანხმოვნით და ნათ.-მოქმ.-ს -ი- ხმოვნითა და -ს -ნ -ლ (->თ) -ვი თანხმოვნით

ჩანს, ორი ძირითადი ბრუნვა იყო: მიც.-მიმართ. და ნათ.-მოქმედებითი. ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდნენ ხმოვნითი ელემენტებით, თანხმოვანი ელემენტები კი საზიარო ჰქონდათ ([1], § 21).

მეგრულ-ქანურშიც ერთი ბრუნვაა და ძირითადად იგივე ბრუნვებია, რაც ქართულში. დაბოლოებად გამოიყოფა

სახ. -ი/-მ მიც. -ს ვითარ. -ო, -იო (← ღ)
მოთხრ. -ძ ნათ. -იზ მოქმ. -იო (← ღ)¹

ამათგან -ი/-მ და -ძ ნაცვალსახელურ-ზმნისართული წარმოშობისაა და მსაზღვრელებია ([2], გვ. 170-174). დანარჩენი ოთხი ბრუნვიდან მიცემითის -ს ზმნისართებშიც ჩანს: გოწოს „მარშან“... შქას „შუაში“... ([4], §118c, d). იგი ნაცვალსახელისგანაა წარმომდგარი და საერთო სუფიქსი უნდა იყოს ქართველურ ენათა (შდრ. [7], გვ. 53). ნათ.-ში -შ დაერთვის, რადგანაც ყველა ფუძე ბოლოხმოვანიან გახდა; იყო კი -იზ, რაც მშვენივრად დატული ჭიხაიზ სახელში. უფრო ადრე იქნებოდა -იზ, შესატყვისი ქართ. -ის ნიშნისა. რაც შეეხება ვითარ. და მოქმ.-ს, ორივე შემთხვევაში თანხმოვანი ელემენტია -ო (ვით.-ში ჩვეულებრივ იკვეცება). იგი ეკვივალენტია ქართ. -ლ ელემენტისა და მიღებულია უკანასკნელის დაყრუებით. ვით.-ში ხმოვნითი ნაწილი -ი- წარმოდგენილია ბოლოთანხმოვანიანებში და უდრის ქართ. -ა-ს (კოჩ'ოთ) =

¹ დაშორებითი, დანიშნულებითი და მიმართულებითი, როგორც მეორეული ბრუნვები, გამოტოვებულია.

კაცად), მოქმ.-ის -ი- კი იკარგვის ნათ.-ის -ი-ს მსგავსად. აქაც -მთ (←*-ედ) უნდა ყოფილიყო ქართ. -მთის ტოლად. საინტერესოა, რომ სახ. და ნათ.-მოქმედებითის ხმოვანი ნიშნები ერთმანეთს ხვდებიან: ქართ. -ი და ზანურში -ი- ან -მ- (შდრ., [1], § 28).

აღსანიშნავია ერთი გარემოება: რიგი ვითარებითი ზმნისართი მეგრულში -ას დაბოლოებიანია: ძვირას „ძვირად“, შხირას „ხშირად“, ეფას „იაფად“... ი. ყიფშიძე ფიქრობდა, რომ -ას არის «арханческое окончание Дательного картского падежа ([4], 18 d, შნშ. 1). ფუნქციით ამის ბაღალია ქართ. -ად.

ამგვარად, ზანური სავსებით მიჰყვება ქართულის ს და ლ რიგს:

მიც.-მიმართ. -ს 0 ან (-მ-), -ა- ხმოვნითა და -ს -მთ (←ლ) თანხმოვნით და ნათ. მოქმ.-ს -ი- (-მ-) ხმოვნითა და -შ' -მთ (←ლ) თანხმოვნით აკლია ნ და მ.

სვანური თვალსაჩინოდ განსხვავდება ქართულ-ზანურისაგან თავისი ორფუძიანობითა და ბრუნვის ბოლოსართთა მრავალფეროვნებით. სვანურის ბრუნების შესახებ საკმაო ლიტერატურაა. ვიყენებთ ყველაზე მნიშვნელოვანთ.

ბ. მარის გამოკვლევა *Где сохранилось сванское склонение?*, თავის დროზე ეგების გაუგებარი, კვლევის მეთოდის მხრივ ზადიანი, მაგრამ მიხედრილობითა და დასკვნებით იშვიათი ღირებულებისა, ალგვიდგენს იმ ფორმანტებს, რომლებიც დღეს თითქმის მართლდება. ესენია *im im iv* და *an am av* [8].

ს. ჯანაშიას გამოკვლევამ, რომელიც მოხსენებდა იყო წაკითხული 1929 წელს და დაიბეჭდა 1942 წ. [9], შუქი შეიტანა როგორც სვანური ბრუნების სისტემის გაგებაში, ისე ჭრელ დაბოლოებათა გენეზისის საკითხში. მყარი დებულებებია: სვანურში მოიპოვება სამი სისტემა: ქართველური, ჩერქეზული და ნარევი. (-ე)მ დაბოლოებას „ევალება გამოხატოს არა მარტო ქვემდებარის ბრუნვა, არამედ მთელი რიგი არაპირდაპირი ბრუნვები, მათ შორის — არაპირდაპირი დამატების ბრუნვა“. მ ბოლოსართი ფუნქციითაც და მატერიალურადაც „საცხებით ემთხვევა ჩერქეზული (ადილეური) ენების სათანადო მექანიზმის ფორმანტს“. იგი დამახასიათებელია ბრუნების ჩერქეზული სისტემისა სვანურში. ჩერქეზული ერთ-ერთი მძლავრი ფენაა სვანურისა (გვ. 254, 261-2).

არნ. ჩიჭოზავას გამოკვლევაში წამოყენებულია საკითხი სახელთა ორფუძიანობის შესახებ და ამით სვანური დაკავშირებულია რიგს კავკასიურ ენებს. დასკვნა ასეთია: „სახელობითის ფუძეს გვერდით უდგას ახალი ეფუძე, მეორე ფუძე. თუ მიცემითის დაყვანა მოთხრობითამდის აღარ მოხერხდება, მაშინ ორი ფუძე კი არა, სამი ფუძე აღმოგვაჩინდებოდა: 1. სახელობითის ფუძე, 2. მოთხრობითი, როგორც ფუძე მასზე დამყარებული ნათესაობითისა, 3. მიცემითი, როგორც ფუძე მასზე დამყარებული მიმართულებითისა“ ([10], გვ. 56).

ბრუნების მხრივ სვანურ კილლთა შორის ყველაზე მნიშვნელოვანია ზემოსვანური, კერძოდ, ბალსკვემოური, სადაც კარგადაა წარმოდგენილი

ჩერქეზული სისტემა. მას ადასტურებს თავის გადმონაშთებით ბალსზემოური. ქვემოსვანური გამარტივების გზას ადგას: ადგილი აქვს უნიფორმაციას — ბრუნების დაყვანას ერთ სისტემაში (ჰიბრიდები აქაც ჩანს). გაანალიზებულია ბრუნებასთან დაკავშირებული ყველა სახელი (არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი და ნაცვალსახელი) და ზმნისართი. თვალსაჩინო ნიმუშები ასეთია:

I. ბოლოთანხმოვნია ნებები

	ბალსზ.	ბალსქვ.	ლენტეხ.	ლაშხ.	შდრ.	ბალსქვ.
სახ.	ჰან „ხარი“	ჰან	ჰან	ჰან		ხან „ლორი“
მიც.	ჰან-ს ჰან-რ	ჰან-რ	ჰან-ს	ჰან-ს		ხან-ს
მოთხრ.	ჰან-დ ჰან-რ-ემ	ჰან-რ-ემ	ჰან-დ	ჰან-დ		ხან-ემ
ვით.	ჰან-დ	ჰან-რ-დ	ჰან-დ	ჰან-დ		ხან-დ
ნათ.	ჰან-იშ ჰან-მ-იშ	ჰან-რ-ემ	ჰან-იშ	ჰან-იშ		ხან-ემ
მოქ.	ჰან-შრ ჰან-შრ	ჰან-რ-შრ	ჰან-შრ	ჰან-შრ		ხან-შრ

II. -ბოლოხმოვნია ნებები

	ბზ.	ბქვ.	ლშხ.	ლტ.
სახ.	დინა	დინა	დინა	დინა „ქალიშვილი“
მიც.	დინა-ს	დინა-ს	დინა-ს	დინა-ს
მოთხ.	დინა-დ	დინა-დ	დინა-დ	დინა-დ
ვით.	დინა-დ	დინა-დ	დინა-დ	დინა-დ
ნათ.	დინაშ	დინაშ	დინაშ	დინა-დშ
მოქმ.	დინარშ	დინარშრ ←	დინა-რშ	დინა-რშ

შეადარე

	ხოშა	ხოშა	ხოშა	ხოშა „უფროსი“
სახ.	ხოშა	ხოშა	ხოშა	ხოშა
მიც.	ხოშამ	ხოშამ	ხოშა-ს ხოშამ	ხოშა-ს
მოთხ.	ხოშემ ხოშემნემ	ხოშემ	ხოშა-დ	ხოშა-დ
ვით.	ხოშამ-დ	ხოშამ-დ	ხოშამ-დ	ხოშა-დ
ნათ.	ხოშემ-იშ	ხოშემ	ხოშემ-იშ	ხოშამშ ხოშემ-იშ
მოქმ.	ხოშამ-შრ	ხოშომშ	ხოშა-რშ ხოშამ-შრ	ხოშა-რშ

III. -ბი ხმოვნია ნებები

A. -ე ბოლოხმოვნია ნები

	ბზ.	ბქვ.	ლშხ.
სახ.	მარე	მარე	მარე „აკი“
მიც.	მარა	მარა	მარა-ს
მოთხრ.	მარად მარემ მარემნემ	მარემ	მარა-დ
ვით.	მარა-დ	მარა-დ	მარა-დ
ნათ.	მარემ-იშ	მარემ	მარემ-იშ
მოქმ.	მარომ	მარომრ	მარა-რშ

B. -მ- შიგნიხმოვნიაანი

სახ. ჟილ		ჟილ ლნტ. ლშხ. ჟილ „ძაღლი“
მიც. ჟილ-ს	ჟალ-წ	ჟალ-წ
მოთხ. ჟილ-დ	ჟალ-წ-ემ	ჟალ-წ-ემ
ვით. ჟილ-დ	ჟალ-წ-დ	ჟალ-წ-დ
ნათ. ჟილ-მშ	ჟალ-წ-ემ ჟილ-მ-მშ	ჟალ-წ-ემ
მოქმ. ჟილ-მწ	ჟალ-წ-მ(წ)	ჟილ-მწ ჟილ-ემ
		ჟალ-წ-მწ

ირკვევა, რომ სვანურში არის ბრუნების ოთხი სისტემა: 1. ქართველური (ქართულ-ზანური), 2. ადიღეური (ჩერქეზულ-დაღისტნური), 3. სვანური resp. ქართულ-კავკასიური და 4. ნარევი. ბრუნვა ექვსია. ფუძე სისტემისდა მიხედვით ან ერთია (სახ.), ან ორი (სახ. და მიც.).

ქართველური სისტემა გაბატონებულია ბალსზემოურსა და ქვემოსვანურში, შედარებით ნაკლებადაა ბალსქვემოურში. მას ექვემდებარება ბოლოთანხმოვნიათა აბსოლუტური უმრავლესობა, -ა, -ა, -უ, -ი ბოლოთანხმოვნიათა და საკუთარი სახელები (კ. დონდუა. იხ. ნიმუშები: ვან, დინა). ფუძე ერთია — სახელობითისა, დაბოლოება ქართულ-ზანურია; სახელდობრ:

სახ.	*-ი/ე	მიც. -ს	ნათ. -იშ/-ეშ
მოთხ.	-დ	ვით. -დ	(მოქმ. (ალ.ჟი დგას)

სახ. -ი ქართულ-მეგრულიდანაა შესული. მისი ძველი ვარიანტია -ე. -ი თუ -ე — ორივე მოკვეცილია და მათი კვალი ეტყობა სახელს უმლაუტიანობაში: ვან (<*ვანი)... ფუძის მხრივ ზანურისებრი მდგომარეობაა: სახ. ფორმა (უმლაუტიანი!) უცვლელი რჩება თითქმის ყველგან ([11], გვ. 303-305).

მოთხ. -დ ფონეტიკურადაც და მორფოლოგიურადაც ეკვივალენტია ქართ. -ნ სუფიქსისა (მაგ., მანში: [2], გვ. 172-3).

მიც. -ს საერთო ქართველურია (გვ. 343)¹ ისევე, როგორც ვით. -დ.

ნათ. -იშ და უფრო ძველი -ეშ ზანური წარმოშობისაა და შემონახულია ბოლოთანხმოვნიათთან და ლენტეხურში ბოლოთანხმოვნებთანაც, ხოლო -ი/-ე ელემენტი ამოღებულია -ა -ი -უ -ი ბოლოთანხმოვნებთან და საკომპენსაციოდ ფუძის ბოლოკიდური ხმოვნები დაგრძელებულია ბალსზემოურსა და ლაშურში და გაუმლაუტებულია ზემოსვანურში: მაგ., იხ. დინა, აგრეთვე: ნიკო: — ნათ. ბზ. ნიკტემ, ლშხ. ნიკომ, ბქვ. ნიკემ ← ლნტ. ნიკომშ. დაბოლოების ვარიანტებია -შა და პოეზიაში -იშა, -იშა და -იში. -შა ჩვეულებრივია საკუთარი და პროფესიის სახელისგან ნაწარმოებ გვარებში: უოთარშა „ოთარანთ“... მგშკიდშა „მკედლიანთ“² ... ნაცვალსახელებში იმ-შა „რისა“, ეჩა (<*ეჯ-შა) „იმისი“, მიჩა (<*მიჯ-შა) „მისი“... ზისხიშა „სისხლისა (პოეზია 20₁₆)... ლესგიშე „გვერდისა“ (10₅₄)... ლიტეხიში „დაბრუნებისა“ (22₂₆)... -ე, -ა, -ი ემფატიკურები უნდა იყვნენ (შდრ. ქართ. და მეგრ.). ყოველ შემთხვევაში ბრუნვის გამოხატვა მათ არ ევალება.

¹ აქ : 5. გვ. 49.

² არ იბრუნვის. მრ.-ში უოთარშერ, გიოშერ... მოთხ.-ში დაერთვის -ემ: ვოთარშერემ...

მოქმ. -**შჷ** (-**შუმ**) ყველა სისტემაში ერთნაირია. საფიქრებელია, რომ მოქმ. წარმოშობილია ნათესაობითისაგან: საერთო ელემენტია -**შ**; **შ**'ს ახსნა ძნელი არ უნდა იყოს. ეტყობა, მოქმ. მეორეულია.

ეს სისტემა საკმაოდ ძველი ჩანს. ამას ამტკიცებს ნათ. ფორმით მოღწეული რელიგიურ-რიტუალური ტერმინები, გეოგრაფიული სახელები, დღის სახელწოდებები და სხვა: სუმნიშ „სვიმონობა“... ჰგშნაშ „ფერხული“... კოლაშ...

ამგვარად, ამ საინტერესო ოთხი ბრუნვიდან მიც. -**ს** და ვით. -**დ** საერთო ქართველურია, ნათ. -**წ**/**წ**-**წ** კი ზანურია ([8], გვ. 1200).

მეორე — **ადიდეური სისტემა** გაბატონებულია ბალსქვემოურში, განსაკუთრებით ეცერულ-ლახამულურში, საკმაოდ რიგიანადაა წარმოდგენილი გადმონაშთებით ბალსზემოურში, ღარიბად — ქვემოსვანურში. ეს სისტემა ემყარება -**ე** ბოლოხმოვნიანებს, რიგს -**ე**- შიგნისმოვნიანებს (ხეხუ „კოლი“, გუმე „საქმე“, ეელ... ეშუე „ერთი“, სემი „სამი“...), -**ა** ბოლოხმოვნიან რიცხვით სახელებსა და გაქვავებულ შედარებით ხარისხებს (არა „რვა“... ხოშა „უფროსი“, ხოჩა „კარგი“ და სხვ.) და აგრეთვე რიგს ბოლოთანხმოვნიანებს. მას ახასიათებს 1. ორ ფუძიანობა; 2. ფუძედ გამოყენება სახ. და მიცემითი ფორმებისა; 3. -**შ** და -**ჷ** ბოლოსართების ხმარება ცალ-ცალკე, ან ორივესი ერთად ყველა ბრუნვაში (სახ. გამოკლებით); 4. მოთხ. და ნათესაობითის წარმოდგენა ერთი ფორმით და 5. ბრუნვების გამოხატვა ხმოვნებით: მიც.-ისა — -**ა** აფიქსით და მოთხრ.-ნათ.-ისა — -**წ**ითი (იხ. მაგალითები: ვწწ, ეელ, ხოშა, მწრე)...

მართლაც, მიცემითის ფორმა ამოსავლია ყველა დანარჩენი ბრუნვისათვის. მიც.-ის სუფიქსია ან ინფიქსია -**ა**: მწრ-**ა** „კაცს“... სამ „სამს“ (სახ. სემი)¹ ...-**ა** ბოლოხმოვნიანთა -**ა** გრძელია ალბათ -**ა** სუფიქსის დართვის გამო: ხოშა-**ა** (←*ხოშა + -**ა**)... უთუოდ -**ა** იგულისხმება და ამიტომაც მიღებული უშუღლაუტო ფორმა უშღლაუტიანთაგან: ხამ (სახ. ხამ), ფურ „ძროხას“ (სახ. ფურ || ფირ), თხუმ „თავს“ (სახ. თხუმი)... ამის გარდა -**ჷ** დაერთვის ჩვეულებრივ ბოლოთანხმოვნიანებს და -**მ** — ბოლოხმოვნიანებს (-**ე** ბოლოხმოვნიანთა გამოთიშვით): ჟალ-**ჷ**... ხოჩა-**მ** (ანალოგიით: მწრამ „მეორეს“; საკმარისი იყო მწრამ ან მწრამ-**მ**: სახ. მწრმე).

ვით. და მოქმ. ურთავენი მიცემითს ქართველურ სუფიქსებს. -**დ** -**შჷ**: მწრ-**დ** „კაცად“, ხოშა-**დ**... მწროშ — **ლშ**. მწრა-**ჷ** „კაცი“, ხოშა-**შჷ**...

მოთხრობითიც ემყარება მიცემითს, ოღონდ თუ ქართველური -**დ** გამოიყენა, მაშინ მას საზიარო ფორმა აქვს ვით.-თან (მწრ-**დ**), ხოლო თუ ადიდეურ სისტემას გასდია, მაშინ ემთხვევა იგი ნათესაობითს.

მოთხ. და ნათ. ირთავენი -**მ** ბოლოსართს, რომლის -**მ**- ბრუნვის ნიშანია (შღრ. -**მ**-**შ** = -**მ**-**ს**) და -**მ** საერთო ელემენტია მიცემითთან; მაგ.: ჟალ-**მ** „ძალმა — ძალის“, ჰქე. აშჷ-**მ** „ერთმა — ერთის“... მიც.-ის -**ა**'ს იმსგავსებს -**მ**(**მ**) და -**მ**- გრძელდება: მწრა + **ეშ** → მწრჷშ „კაცმა“... ბალსზემოურში სადიფერენციაციოდ ნათ.-**მა** გაიჩინა -**წ**შ დაბოლოება: მწრჷშ-**წ**შ „კაცისა“...

¹ -**ა**-ს გაინფიქსება ფუძედრეკადობის შთაბეჭდილებას ტოვებს: სახ. ხამუ „კოლი“ — მიც. ხამუ „კოლს“...

თუ -ი- ხმოვანი გრძელი არაა, იგი იკუმშება და რჩება -მ-იშ, თითქოს მთლიანი სუფიქსი: ჳიშხ-მ-იშ „ფეხისა“ (პ. 24ა)... ჩანს, გაცვეთასთან კი არა გვაქვს საქმე, არამედ გართულებასთან. მასალის ანალიზით უდავო ხდება, რომ მოთხ.-ნათ. ზიარი ფორმა აღრინდელია და, ამდენად, მნიშვნელოვანი არა მარტო ბრუნვათა ისტორიისათვის...

ამგვარად, მიცემითის აფიქსია -ა- და იგი გართულებულია -ჟ ან -მ თანხმოვნით; მოთხრობითისა და ნათესაობითის ნიშანია -ე- და ისიც გართულებულია -მ-ით. მაშასადამე, -მ აქვს მიცემითსაც, მოთხრობითსაც და ნათესაობითსაც. ამდენად სვანური სავეებით იმეორებს ჩერქეზულს, რომელთანაც საერთო აქვს არა მარტო მატერიალური ნაწილი -მ, არამედ მისი გამოყენების მექანიზმიც, ამიტომ ეწოდა ამ სისტემას ადილეური ([9], გვ. 262-3: შდრ. [12], გვ. 104-107). ორფუძიანობით კი ჰგავს დალისტინის ენებს და ამდენად შეიძლება დაარქმეოდა ადილეურ-დალისტინური.

მოთხ. და ნათ. რომ ერთი ფორმით შეიძლება გამოიხატოს, ამას ადასტურებს ლაკური ენა: ეს კი საგულისხმო ფაქტია მოთხრობითისა და ერგატიული კონსტრუქციის სხვაგვარად გაგებისათვის. მიცემითი რომ ფუძედ შეიძლება დაედვას სხვა ბრუნვებს, ამას მოწმობს უღური ([13], გვ. 861), და მიც.-ის ფორმანტი -ა იყოს, ამას უჩვენებს იგივე უღური (იქვე) და სხვა კავკასიური ენა. ამის შემდეგ საეჭვო არ უნდა იყოს მიც.-ის -ა-ს არსებობა ქართულსა და მეგრულში (ძირას, ეფას, ფიცხლავ; გვ. 343-4). გასაგები ხდება აგრეთვე, რომ სვანურ ლექსებში ნახმარი -ას და -აღ დაბოლოებიანი ფორმების -ა, თუ ის ფუძისეული არ არის, მიც.-ის ნიშანია: თხუმს (პ. 1ა)... თხუმაღ 22ა;)... ([8], გვ. 1200). აგრეთვე ზმნისართები: ჳედღიას „შორს“, ფედღიას „ახლოს“...

მესამე — სვანური (ქართველურ-კავკასიური) სისტემა მკვდარია. იგი ხასიათდება ნ ფორმანტით. გადმონაშთების ანალიზით მტკიცდება მიც.-ში -ნ და ნათ.-ში -ინ ბოლოსართები ([6], გვ. 190). დავუმატებთ ახალ მაგალითებს: თე „თვალი“ — მიც. თა-ნ-ჟ; ჳოლაშის ჩუბენ (224₁₀₃) — არცხელინ ჩუბენ (222₈₅) „ჳოლაშს ქვემოთ — არცხელს ქვემოთ“...

ვით.-შიც -ნ გვაქვს. მას ენაცლება -ღ და ნაცვალსახელებში ჟე. -ნ და -ღს მონაცვლეობა ჩვეულებრივია იდიომატურ თქმებში, შედარებით-ალმატე-ბით ხარისხთან, გუტში და მაჟულნი სიტყვებთან და ზმნისართებში: ჩინ მაჩენე = ჩიღ მაჩენე (12:5) „ყველაზე უკეთესი“; მახან (24₁₀) = მახად (52₇₀) „ახლად“; კუტეცენ || კუტეცენ გუტეში ლი „ხორბლით სავსეთ; მი მამ მაჟულნი ისგვან || ისგოტ || ისგოტ-ღ „მე არ მეშინია შენი“... (შდრ. [8], გვ. 1204).

ჩანს, -ნ გამოყენებულია მიც., ნათ.-სა და ვით.-ში იგი საზიაროა.

მეოთხე — ნარევი (პიბრიდული) სისტემა წარმოადგენს სხვადასხვა სისტემის შერწყმის შედეგს. იგი ყველაზე ახალია და უფრო გავრცელებულია ბალსზემოურსა და ქვემოსვანურში. დანალექთა ანალიზი ააშკარავებს, რომ ეწნემ „იჰან“, ამწნემ „აჰან“ ← ეწგნ, ამგნ მიც. (III სისტ.) + ჟმ (II სისტ.); მარწმწმე „კაცმა“ ორგზის გაფორმებულია: -წმ + -ნ-წმ (უკანასკნელი აღდგენილია ამ-წმშისაგან) და სხვ. [9].

რა გამოირკვა? სვანურში მოიპოვება სამი ფენა:

1. ქართულ-ზანური	2. ადიღური და	3. სვანური
მიც. (-ა)-ს	(-ა)-მ	-ნ
ნათ. ი-/ი-შ	(-ი)-მ	-ი-ნ
ვით. (-ა)-ღ	—	-ნ

პირველი ორი შეთვისებულია, მესამე საკუთარია და იმავე დროს საერთოა ქართულ-კავკასიურ ენებთან, ძირითადი ბრუნვებია: მიც.-ვით. და ნათესაობითი. ბრუნვებს აქვთ განსხვავებული ხმოვნები და საზიარო თანხმოვნები.

	სვან.	შდრ.	ქართ.	ზან.
მიც.-ვით.	0- ან ა + ს ნ ღ ტ მ	0 ან ა + ს ნ ღ ვ	0 ან ო/ა + ს ღ	
ნათ.	ი/ე + შ ნ — — მ	ნათ.-მოქმ. ი + ს ნ ღ ვ		ი/ე + შ ღ

განსხვავება ერთში ჩანს: -მ მეტია სვანურში, სხვა მხრივ სრული დამთხვევაა, ჩანს, ეს -მ ან ნასესხებია სვანურის მიერ, ან საერთო ქართველური იყო და ქართულში დაიკარგა (ან ეგების შში გადავიდა)¹. ჩვენც ვფიქრობთ, რომ იგი ჩერქეზულის ფენის კუთვნილებაა სვანურში.

ეგვევ თანხმოვანი ელემენტები წარმოდგენილია ზმნის მრ. რ. III პირში და ზმნისა და სახელის მრ. რიცხვში: III პ. -ს, -ნ; მრ. რ. -ეს, -ენ (-ან); თ—ეთ ← ღ — ეღ (სვანურში). არ ჩანს ვ და შ². ასევე ხალდურში: ერთი და იგივე ნიშანი ni სახელშიც იხმარება და ზმნაშიც ([14], §§ 13, 35), ჩერქეზულში შ ბრუნვის სუფიქსიცაა და III პირის ნიშანიც ([9], გვ. 263; [15], გვ. 122)...

ქართულისებრ ყურადღებას იქცევს აგრეთვე ფორმანტთა პარალელური ხმარება ზოგიერთ კავკასიურ ენაში; მაგ., აფხაზურში ვით.-ს აწარმოებს ნვ და ს, ს': იბზიანვ „ყარგად“ (ის რალაც), ნას „მერმე“... ტაბანტურში — -თა: ლასგთა „ჩქარა“... ([16], გვ. 191-3). ასეთ შემთხვევაში ჩერქეზული მიმართავს აწ სუფიქსს: ლ'აშაწ „ძლიერი“... ([12], გვ. 111). ჩანს, თავს იყრის ს ნ ტ (←ღ?) ტ. აქაც სრული დამთხვევაა ქართულთან. ამდენად, საეჭვოა -ს'ს სესხება ქართულიდან.

ამგვარად: 1. ქართველურ ენებში ერთი და იგივეა: ა) მიც. და ვით. და ბ) ნათ. და მოქმ. ბრუნვები. პირვანდელი ჩანს მიც. და ნათ.; 2. ბრუნვებს აწარმოებენ ხმოვნები: მიცემითს — ა-/ი-/ი- (ან ნიშანი არა აქვს), ნათ.-ს — -ი-/ი- (1), § 28; [8], 1200—1205); 3. ირიბი ბრუნვის ზიარი თანხმოვნებია: ს (შ) ნ ღ (→ ტ) ვ მ. ბევრი მათგანი ზმნაშიც იხმარება; 4. ზმნასა და ბრუნვებში ერთ ნიშანთა გამოყენება მათს ერთფუნქციანობაზე და ერთწარმოშობილობაზე მიუთითებს. ფუნქციით ისინი მსაზღვრელები უნდა იყვნენ ([1], § 23), წარმოშობით — ნაცალსახ.-ზმნისართები.

¹ ყურადღებას იქცევს დონდუას აზრი (-ღ)მ ფორმანტის შესახებ. „... ორივე ტიპი სვანური ენის შინაგანი წყობის კუთვნილებაა, ...ერგატივის ადიღური ტიპი წარმოშობით სვანური ერგატიული კონსტრუქციის ჩამოყალიბების თანადროული მოვლენა“. მოხსენებაში აღნიშნული იყო -ეშის ხმარების ადგილი და წარმოშობა (საქ. სსრ მეცნ. აკად. საზოგადოებრივ მეცნ. განყ. X სამეცნ. სესიის თეზისები).

² გამოსარკვევია, მსთან ერთად მ რამდენად ქართველურია.

მართლაც, შესაძლებელი ხდება ამ ნიშნების ნაცვალსახელთან დაკავშირება: ს იგივეა, რაც ნაცვალსახელში ეს, ის, სომხ. *lsh* (ზანურ.-სვან. შ უკავშირდება ზმნისართს თა-ში „ასე“, ეშ „ისე“)... ნ — ხალდ. *ini*, სომხ. *sh* მეგრ. ინა „ის“ ([1], § 038)... დ—სომხ. *sh*, მეგრ. თი, ლაკ. თა „ის“... მ—ქართ. შან, ეგვევა ჩერქეზ. შგ... იგი სახელსა და ზმნაში გვევლინება და ნაცვალსახელისაგან მიღებულად თვლიან ს. ჭანაშია და გ. როგავა ([9], გვ. 263-4; [15], გვ. 122). ვ-ს შესატყვისი ნაცვალსახ. ქართველურ ენებში არ ჩანს. მოიძებნება კი სხვაგან.

მაგრამ ამაზე ცალკე.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
აკად. ნ. მარის სახ. ენის ინსტიტუტი
თბილისი

(რედაქციაში შემოვიდა 11.4.1944)

К СИСТЕМЕ СКЛОНЕНИЯ СВАНСКОГО ЯЗЫКА В СРАВНЕНИИ С СКЛОНЕНИЕМ ДРУГИХ КАРТВЕЛЬСКИХ ЯЗЫКОВ

Предварительное сообщение

Резюме

1. Склонение сванского языка отличается от склонения других картвельских языков как использованием двух основ, так и многообразием падежных окончаний. Наличие изменений в аффиксах и основе в грузинском и занском языках — результат фонетического процесса, а в сванском — морфологического.

2. Устанавливается наличие четырех систем органического склонения; грузинско-занской, адыгейской, сванской *гесп.* картвельско-кавказской и смешанной. Из них первая система является господствующей, вторая — более или менее распространенной, третья — пережиточной, а четвертая — результатом скрещения разных систем. Последняя, как новообразование, не дает материала для установления хронологической последовательности первых трех систем — (С. Н. Джанашиа).

3. Некоторые системы применяют две основы: одну — в форме «прямого» — именительного падежа, а другую — в форме косвенного — дательного падежа. Дательный падеж использован в качестве основы при образовании всех остальных падежей, в числе них и повествовательного.

4. Можно допустить разложение показателей родит. и творит. падежей на гласный и согласный элементы: -i-s, -i-t. Согласный элемент (m/v, s/š; n, d/t) выступает в роли определителя имени (Н. Я. Марр).

5. Выясняется связь согласного элемента падежных окончаний с показателями лица и числа в глаголах картвельских языков: -s, -n, -d/t. Все эти элементы местоименного (resp. наречного) происхождения (ср. m- — черк. тә, груз. m-а "тот": С. Н. Джанашва, s — груз. e-s "этот", n — мегр. e-n-а, t-t-e-а "этот" и т. д.). Этим и объясняются функциональные встречи разных падежей.

Академия Наук Грузинской ССР
Институт языка им. акад. Н. Я. Марра
Тбилиси

ციტირებული ლიტერატურა – ЦИТИРОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Н. Марр. Грамматика древнелитературного грузинского языка. Лнгр., 1925.
2. არნ. ჩიქობავა. მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის: უნივ. შრ., ტ. X.
3. Акад. И. И. Мещанинов. Новое учение о языке. 1936.
4. И. Кипшидзе. Грамматика мингрельского языка. С.-Пб. 1914.
5. ა. შანიძე. ქართული გრამატიკის საფუძვლები. თბილისი, 1942.
6. ვ. თოფურია. ნ და ს ფენებისათვის: მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. II, № 1—2.
7. არნ. ჩიქობავა. ჟანურის გრამატიკული ანალიზი. თბილისი, 1936.
8. Н. Я. Марр. Где сохранилось сванское склонение? Известия АН, С.-Пб., 1911.
9. ს. ჭანაშვია. სვანურ-ადიღეური (ჩერქეზული) ენობრივი შეხვედრები (ქართველურ-ადიღეური პარალელები. I): ენიმკის მოამბე, XII, თბილისი, 1942.
10. არნ. ჩიქობავა. სვანური მოთხრობითის ერთი ვარიანტი და სახელთა ბრუნვის ორფუძიანობა ზოგ კავკასიურ ენაში: სტალინის სახ. თბილისის სახელმწ. უნივ. შრ., XVIII.
11. ვ. თოფურია. სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის: ტფ. უნივ. მოამბე, VII.
12. გ. როგავა. ქვემოადიღეურის ბრუნვათა საკითხისათვის: ენიმკის მოამბე, IV₂.
13. ვლ. ფანჩვიძე. მოთხრობით-მოქმედებითის სუფიქსისათვის უღურ ენაში: საქართ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. II, № 9, 1941.
14. И. Мещанинов. Язык Ванской клинописи. II. Структура речи. Ленинград, 1935.
15. გ. როგავა. პოლიპერსონალიზმი ქვემო-ადიღეურ ზმნებში: ენიმკის მოამბე, XII.
16. ქ. ლომთათიძე. ბრუნვის საკითხი აფხაზურში: ენიმკის მოამბე, XII.

მ. თოფურია

გარდამავალი დიალექტის საკითხისათვის სვანურში კილოების მონაცემთა მიხედვით

(წინასწარი მოხსენება)¹

გარდამავალი დიალექტი ფართოდ ცნობილი ტერმინია საენათმეცნიერო ლიტერატურაში, კერძოდ, ქართულ ენაზე არსებულ დიალექტოლოგიურ გამოკვლევებსა და ზოგად ენათმეცნიერებაში. ნიმუშებიც დასახელებულია.

მოხსენებაში არ ვხვებით შერეულ, გარდამავალ და ურთიერთგავლენით სახეცვლილ დიალექტებს, ასეთ დიალექტთა შედგენილობაში მონაწილე კილოთა ინტენსიობას, რომელია ამოსავალი და რომელმა კილომ რა სიძლიერით მოახდინა გავლენა.

არც იმას შევეცდებით განვიხილოთ, საერთოდ როგორ დგას ზოგად ენათმეცნიერებაში საკითხი კილოთა შესახებ. ერთი მიმართულების წარმომადგენელთა თვალსაზრისით, დიალექტი სულ არ არსებობს; მეორე მიმართულების მიხედვით, დიალექტი ერთი ენის ფარგლებში თავისებურებათა ერთობლიობაა, რითაც განსხვავდება მეორე, ასევე თავისებურებათა ერთობლიობის მქონე დიალექტისაგან. ჩვენც ამ პოზიციაზე ვდგავართ და ამ პოზიციიდან ვიხილავთ გარდამავალ დიალექტსაც.

ურთიერთგავლენის ნიმუშს წარმოადგენენ სურამის ქედის კალთებზე მოსახლეთა ზემოიმერული და ქართლური მეტყველება (შდრ. გ. ახვლედიანის გამოკვლევაში წამოყენებული დებულება), ზემოსვანურში მომიჯნავე კილოკავები ლატალური და ბეჩოური და სხვ.

ნარეკ დიალექტად მიიჩნევა არაგვის ხეობის ქართლური და მთიულურ-გუდამაყრული ანანურის ზონაში და ქართლური და ფშაური ყინვალის მიდამოებში (ფშავის არაგვის ხეობაში); განსაკუთრებით საყურადღებოა თიანური, რომელშიც თავმოყრილია კახური და ფშაური, კახური და ხევსურული და სხვ., ან ყველა ერთად.

ნარევი დიალექტია უთუოდ ზემოსვანურში ცხუმარული და ქვემოსვანურში ჩოლურული მეტყველება.

¹ წაკითხულია მოხსენებად ფილოლოგიის ფაკულტეტის VII სამეცნიერო სესიაზე 10. V. 1963 წ.

ცხუმარული შესწავლილი და აღწერილი აქვს თინ. შარაძენიძეს გამოკვლევაში „სვანური ენის ცხუმარული კილოკავის ძირითადი თავისებურებანი“ (იკე, IX-X). ამ კილოკავს მომხსენებელიც კარგად გაეცნო 1955 წ. ისიც მოწმე იყო იმ ხანგრძლივი და ცხარე მსჯელობისა, რომელიც წინ გაიშალა ახალგაზრდა და ძველი თაობის წარმომადგენელთა შორის. ჩვენი მასალებიც ადასტურებენ დასახელებულ შრომაში აღნიშნულ თავისებურებებს.

თ. შარაძენიძის დაკვირვებით, ცხუმარულში „...ცვლილებები შედარებით მოკლე ხანში ხორციელდება... უახლესი წარმოშობისაა. ხერხდება ოთხი თაობის მეტყველების დაპირისპირება“: I თაობა მოხუცები, II — შუახნისანი, III თაობის წარმომადგენელთ სკოლაში უსწავლიათ და მეტყველებას აკვირდებიან და IV — ბავშვებია (სასწავლებელში სწავლობენ, მაგრამ არც დაკვირვების უნარი შესწევთ და არც ქართულს არიან კარგად დაუფლებულნი).

ცხუმარულის მორფოლოგიაში „სპეციფიკას ქმნის ბეროურისა და ეცერულისათვის დამახასიათებელ ნიშანთა თავმოყრა“... და ნაჩვენებია პარალელური ხმარება ბეროური და ეცერული პარადიგმებისა.

ბ ე ჩ ო უ რ ი	ე ც ე რ უ ლ ი
ხეჩქდალდანს(ა)	ხეჩქდალ „ეციოთხებოდი“
ხეჩქდალდანს(ე)	ხეჩქდალ
ხეჩქდალდა	ხეჩქდალ
ან: ხეახტაჟიდანსა	ხეახტაჟ „ეხატაჟი“
ხახტაჟიდანსა	ხახტაჟ
ახტაჟიდა	ახტაჟი

ავტორი ამ ორივე კილოკავის მოვლენებს ისტორიულად ბალსქვემოურის საერთო მოვლენად თვლის და ზოგი ბეროურმა შემოინახა და ზოგი ეცერულ-მამო და ამდენად, ცხუმარული უძველესი გამოვავო.

ახლა შეკამათებას არ ვაპირებთ, ისე კი უნდა ითქვას, რომ ეცერულის თავისებურება ცხუმარულისათვის საზიარო და საერთო იყო და იგი დაიცვა ძველმა თაობამ, ბეროურის თავისებურება კი შემოტანილია ბეროურის გავლენით და მას იყენებს ახალი თაობა. ამას ერთვის ადგილობრივ წარმოქმნილი ახალი მოვლენებიც. ამდენად, ცხუმარულში გვაქვს არქაული (ეცერული) თავისებურებები და ბეროურიდან გვიან შემოსული (ამდენად ახალი) მოვლენები.

მაშასადამე, ცხუმარულის ნარეობა განაპირობა ბეროურის შემოჭრამ. ნარევი იგი ახალი თაობისათვის, ძველისათვის კი რაც არქაულია, ის ეცერულია.

სულ სხვა ვითარებაა ჩოლურულში.

ჩოლურულს აკაკი შანიძე ასე ახასიათებს: „უნდა შევნიშნო, რომ ჩოლურული ცალკე კილოს არ წარმოადგენს. ენობრივად იგი ორ ნაწილად იყოფა: ზემო ნაწილი ლაშხურის კილოკავია, ქვემო ნაწილი კი (სოფ. საყდარი, ბულეში, მუწდი) — ლენტეხურია. თუმცა უნდა აღვნიშნო ისიც, რომ ზემო ჩოლურულში უძლათებშიც არის, რომლებიც მას ლენტეხურთან აახლოვებს, ხოლო ქვემო ჩოლურულში გრძელი ხმოვნებიც მოიპოვება, რაიცა მას ლაშ-

ხურთან აკავშირებს" (უმლაუტი სვანურში: „ქართ. ენის სტრუქტურისა და ისტ. საკითხები“, 323).

ამგვარად, ჩოლურული ფონეტიკურად ლენტეხურსაც უკავშირდება (უმლაუტი) და ლაშხურსაც (გრძელი ხმოვნები). მაგრამ კილო ხომ თავისებურებათა ერთობლიობაა, მაშასადამე, საჭიროა სხვა თავისებურებათა გათვალისწინებაც, მანამდე ჩოლურულის კვალიფიკაცია ნადრევი გამოვა. სამაგიეროდ სოფ. საყდრის მეტყველება გარდამავალი დიალექტის იშვიათ ვგზემპლარს უნდა წარმოადგენდეს.

საყდარი ჩოლურის ხევის სოფელია. იგი შედის თეკალის სასოფლო საბჭოში. ამ საბჭოში გაერთიანებულია ჩოლურის სხვა სოფლებიც: ჭველიერი, ტიბი, თეკალი, ლეუშერი, მამი, ფანაგა, ჭველფი. საყდარში სახლობს 33 კომლი. მოსახლეობის ძირითად და მეტ ნაწილს შეადგენენ ბენდელიანები, შემდეგ მუყბანიანები, ურევია ლიპარტელიანები და ზურაბიანები. ამთგან მუყბანიანები და ზურაბიანები, როგორც ადგილობრივი შენიშნავენ, ჩამოსახლებულები არიან.

საყდარი პატარა სოფელია, გაშენებულია მდლობ ვაკე ადგილზე განმართებით ცხენიწყლის მარცხენა ნაპირზე. ლენტეხიდან დაშორებულია 11 კილომეტრით. საყდრელთა მეტყველება, როგორც ადგილობრივმა მოსახლემ მასწავლებელმა გალაქტიონ ივანეს ძე ლიპარტელიანმა ხაზგასმით აღნიშნა, „საყდარი ხალხი ნინ მერმე სახიშ ლი მერმა სოფელარე ნამსკიდან — საყდრის ხალხის ენა სხვა სახისაა სხვა სოფლებთან შედარებით“.

ვიმუშავე ნახევარ დღეს ხელსაყრელ პირობებში. ტექსტი პირველად ჩავიწერე 70 წლის იასონ ბენდელიანისაგან. ესწრებოდა ლუიზა ხაბულიანი (ჩოლურელი, სოფ. მამიდან). იგი ნათქვამს ადასტურებდა. მოწვეული მყავდა მასწ. გალაქტიონ ლიპარტელიანი (44 წლ.). ამისგანაც ჩავიწერე რამდენიმე გვერდი და შევამოწმე წინა (იასონ ბენდელიანისაგან) ჩანაწერებიც. გალ. ლიპარტელიანისაგან ჩანაწერებში თავს იჩენდა საკმაო რაოდენობით ლენტეხური ფორმები, ლენტეხური ფორმები შეიტანა მან იას. ბენდელიანის ნათქვამშიც. საჭირო იყო მეტყველების შემოწმება სხვა პირებთანაც. მივმართე ცალკეულ სიტყვათა შემოწმებას, სახელთა ბრუნებისა და ზმნის პარადიგმების ჩაწერას ახალგაზრდებისაგან. ესენი იყვნენ: არტემ მეშველიანი 27 წლისა, კორნელი ბენდელიანი 25 წლისა, ყორა მუყბანიანი 36 წლისა. ესწრებოდნენ სხვებიც და გალაქტ. ლიპარტელიანიც, რომელმაც დაადასტურა ამათი ნათქვამის სისწორე.

გამოირკვა საყდრის მეტყველების შემდეგი თავისებურებანი:

ლ ე ნ ტ ე ხ უ რ ი ს დამახასიათებელი მოვლენებია ფონეტიკიდან:

1. დაცულია უმლაუტი, მაგრამ არასისტემატურად.

ჰ გვაქვს სიტყვები: ნან (ჩვენ), ზგითე (შინისაკენ), სილან (სილა), სგან (შეგნით), ლგფან ი უფხანა (ფხიანი და უფხო), ნალიან (ნალია), თეკალ (სოფ.), ზნან (წლიანი), გოლან (ბორცვი), აიტან (პიტნა), ხვანერგავიდ (ვრგავთ)...

თ → გე: ხვედღაბ (აძლევდნენ), თვეი (ჩოლ. თოდ „თვე“)...

უ → ვი: ფირვ (ძროხა), ვისკვ (ვაშლი), გვიჯ (წაბლი)...

მაგრამ უმლაუტი არ ახასიათებს ისეთ სიტყვებსა და გრამატიკულ ფორმებს, სადაც იგი ლენტეხურში აუცილებელია; ასეთებია;

ჟან (ხარი), ხვახტავი, (ვხატავ), არი (არის)...

ნათ. ბრ. ქორამ (სახლისა), მრ. რ. ქორვალ (სახლები), ნადირალ (ნადირები), დაშტვარ (დათვები), რაჟვალ (კურდღლები)...

მუთორი (მასწავლებელი; მოსწავლე)...

ნამყო უწყვეტელში -დას სუფიქსი (I და II პ.)...

ვნებითი გვარის ზმნათა ფორმებში პრევერბის ა ხმოვანს უმლაუტი არ მოუღის წყვეტილში:

ჩვათვიხენ (დავიწვი), კონიუნქტივ II-ში: ჩვათვიხენ (დავიწვა).

ჩვათვიხენ

ჩვათვიხენ

ჩვადვიხან

ჩვადვიხენს

ასევეა მყოფადმიც.

თურმეობით I-ში II ჯგუფის (ფუძედრეკად) ზმნებში:

ამეტეხლხვი

ლნტ. აშეტეხე ხვი (დავბრუნებულვარ)

ამეტეხლხი

.. აშეტეხე ხი

ამეტეხ II ამეტეხლი

აშეტეხე ლი)...

მოკმედებითი გვარის ზმნებშიც თურმეობით I-ში პრევერბისეული ა-უუმლაუტოა:

ქამმარა (ლნტ. ქამმარა (მომიმზადებია)

ქაჯმარა ქაჯმარა

ქახომარა ქახომარა) და სხვ.

მაშასადამე, უმლაუტი ძალზე განელებულია. შეიძლება ითქვას, რომ იგი უფრო შემორჩენილია, ვიდრე დაცული და მით უფრო მოკმედი.

2. ლენტეხურის მთავარ ფონეტიკურ სხვაობას ქმნის ურედუქციობა. ქცევისეული ხმოვნებიდან იკარგება მხოლოდ სათავისო და ვნებითის **ჲ**, სხვა ნიშნები დაცულია.

ხმოვანი დაცულია აგრეთვე ფუძეებშიც, თუნდაც ეს ფუძე ნაწარმოები სახელი იყოს.

საყდრის მეტყველებაში ორი მოვლენა ებრძვის ერთმანეთს: ურედუქციო და რედუქციანი.

პირველი ჩანაწერის შემოწმებისას ცვლილება პირველ რიგში შეეხო რედუქციურებულ ფორმებში ხმოვნის „აღდგენას“:

იასონ ბენდელიანის თქმით გალ. ლიპარტილიანმა და სხვებმა შეიცვალეს

ხეაჩნიდ ხეაჩანიდ (ჩხნაჩთ)

ხეაჩჩიდ ხეაჩჩიით (ჩჭრიით)

ჩეადძინ ჩეადძინა (დაკლაჟა)

ჩიღნი ჩიღინი (მოღის, მოჟა)

ხმოვანი დაცულია: სოფელარ (სოფლები, ნათ. სოფელარემ), საყდარალ (საყდრელები), იგენი (დგება), წვრანი (წითელი), თვეთენე (თეთრი), მეშეხე (შავი), ლეჟამგრი (საქმრო), ახატავი (ხატავს), ლიჟემე (თიბვა)... ნაცვლად სხვა დიალექტებში ხმარებული ფორმებისა: სოფლარ, სოფლარემ, საყდარალ,

იგნი, წგრნი, თვეთნე, მეშხე, ლეჭშური, ახტავი, ლიჭმე...

ფუძედრეკად ზმნებში დაცულია ვნებიტის ე: ტუხენი (ბრუნდება), ჰედენი (მოღის, მოვა) და სხვა (შდრ. ტუხნი, ჰედნი).

ქცევის ნიშანიც (ი-ს გარდა) შემონახულია:

ქახვამარ (მოვამზადე) ქანამარე (მომამზადა)

ჩვათვახატავ (დავხატე)

ჩვათახატავ

ჩვადახატავე

ჩვათახატავენა (დახატვია)

ჩვათოხატავა (დაუხატავს)

უნდა შევნიშნოთ, რომ ეგვე სიტყვები რედუცირებული სახითაც იხმარება: ჰედნი, ხვაჰნიდ, ხვაჰჩედ, ჩვადინა და სხვა.

საერთოდ არის ტენდენცია რედუქციისაკენ.

3. თანხმოვანთა კომპლექსები სგ, შდ ლენტეხურში წარმოდგენილია სკ და შტ-დ.

საყდრულ მეტყველებაშიც ასეა:

სკ: ხენსკა (ნახევარი), ლესკ (გვერდი), ლემშკედ (ჩრდილოეთი), ვისკე (ვამლი)... მაგრამ გავრცელებულია უსგვა (ექვსი).

შტ: მეშტ (10), მერვეშტ (20), სემეშტ (30), ვოხვიშტ (5), ნაშტაქ (ნამგალი), შტა (თავთავი), შტიხრა (თხილნარი), დაშტვ (დათვი)...

4. ბრუნებისა და უღვლილებისას შემონახულია ლენტეხურის თავისებურება.

უწყვეტლის I და II პ. -დას (უნდა: -დას).

S₁ გ- პრეფიქსს პრევერბისეული ა- ხმოვანი არ ემსგავსება ატვებ (დავბრუნდი), ქახვამარ (მოვამზადე), ჩვათვახატავ (დავხატე) და სხვ.

მაგრამ, მეორე მხრივ, ამავე სოფლის მეტყველებას ძალზე აახლოებს ჩოლურულ-ლაშხურთან შემდეგი მოვლენები:

1. პირველ რიგში გრძელი ხმოვნის საკმაოდ ხშირად და თავის ადგილას ხმარება: ხვამარედ (ემზადებთ; ლიმარე მომზადება), ხვალაში (ვთესავ, ლილაში თესვა).

მარე (კაცი), ყორ (კარი), ყარ (ყვარი), ლეთ (ღამე), მანაშ (ჰვაი), ვრშთხვ (4), ხვატულიდ (ვძახით), ხვავდიდ (ვაძლევთ), ხვასყვრედ (ვარჩევთ), ეჩანლო (იმის შემდეგ)...

ნესგამეზი (შუამავალი), დინაშ (ქალიშვილისა), ლოლმაქ (ცხვარი), კვაში (მჭადი), ნათი (გამონაყოფი, ნათესავი) მერბე (მეორე), კოკოლ (ცოტა) და სხვა მრავალი.

ბენდელიან, მუყბანიან, ლიპარტელიან, ზურაბიან (გვარებია)...

მრ. რ. თხნრალ (მგლები), „აკოშკალ“ (ფანჯრები), მავლარ (მელები)...

წ: მერვანს (ვისაც), სგან (შიგნით)...

მაგრამ არის ჩვეულებრივი ხმოვნიტაც ნაცვლად გრძელისა: მანკვი (პირველად, წინათ), ხვავდიდ || ხვავდიდ (ვაძლევთ) და სხვ. პირველად იას. ბენდელიანისაგან ჩაწერილი ტექსტის ჩასწორებაც გრძელ ხმოვნებს შეეხო: იყო ერ (რომ), ნესგა, ხვავდიდ, ეჩანლო და გრძლად დავაწერინეს.

2. უღვლილებიასა მწკრივთა გაფორმება მისდევს ჩოლოურულ-ლაშხურის წარმოებას, განსაკუთრებით ეს კარგად ჩანს უწყვეტლის წარმოებაში:

ლენტებურ I და II პირში -ე სუფიქსიანთან -ჲს მოუღის, -ი სუფიქსიანთან — -ღჲს.

ლაშხურ-ჩოლოურულს კი ყველგან -ის აქვს, საყდრულშიც -ის არის:

ხვამარის (ნაცვლად: ლენტებ.	ხვამარჲს (ვაშხადებდი)
ხამარის	ხამარჲს
ხვახატავის	ხვახატჲვდჲს (ვხატავდი)
ხახატავის	ხახატჲვდჲს (ხატავდი)

ფუძედრეკადებში: ტუხის II ტუხდას, ტეხის II ტეხდას (ნაცვლად ლენტებ. ტეხჲს, ტიხჲს) (ვბრუნებდი, აბრუნებდი).

კავშირებით I-შიც, როგორც ლაშხურშია: ტეხდე, ტეხდეს (ნაცვლად ლენტებ. ტიხდე, ტიხდეს აბრუნებდე, აბრუნებდეს).

ხვამარდე (ვაშხადებდე): აქ ლაშხურის გრძელი ხმოვანია

ხამარდე

ამარდეს

თურმეობითეშშიც ლაშხურისებურია II ჯგუფის ზმნები გრძელი ხმოვნებით:

მიტრხა (მიბრუნებია), მიტრხახი (მიბრუნებიახარ)

ჯიტრხა ჯიტრხახვი (გებრუნებიავარ), როგორც ლაშხურშია

ამტრხან (მებრუნებინა)

აჯტრხან...

პრეფიქსიანი ვნებითი გვარის წარმოებაც ლაშხურს მისდევს გრძელი ხმოვნებით:

უწყვეტ.	ხვიშხოლ(დას)	შდრ. ლაშხ.	ხვიშხოლ (ვიწყვოდი)
	ხიშხოლ(დას)		ხიშხოლ
	იშხოლ(და)		იშხოლ

თურმეობით I-ში: ჩვალშიხელხვი შდრ. ლენტებ. ჩვალშიხეხვი (დავმწკარვარ)

ჩვალშიხელხი ჩვალშიხე ხი

ჩვალშიხელი ჩვალშიხე ლი

აქ ლაშხურია გრძელი ხმოვანი და III პირიდან ლ-ს გადმოსვლა I და II პირში, მაგრამ ლენტებურია I პ. აღშიხელღვი, ნაცვლად ლაშხური ფორმისა ო ლ შ ი ხ ე ლ ხ ვ ი .

II ჯგუფის ზმნათა მოქმედებითი გვარის ფორმებიც ლაშხურისებურია: ტეხე (ლენტებ. ტიხე) (აბრუნებს).

ამავე ზმნათა ვნებითიც ლაშხურისებრ დაბოლოებას იღებს:

უწყვეტელი: ტეხენოლ(დას), ლენტებ. ტეხენ'დას' (ვბრუნებოდი)

ტეხენოლ(დას) ტეხენ'დას'

აქ თავს იყრის: ლაშხ. -ოლ სუფიქსის დართვა, ლენტებ. S₁ გ ნიშნის ინფიქსაცია, -დას სუფიქსის გამოყენების შესაძლებლობა. ეგვევ ითქმის კავშირებით I-ზედაც: ტეხენოლდე (ლენტებ. ტეხენდე) (ვბრუნებოდე)

	შდრ.	ლაშხ.	ლენტეხ.	
კავშირებით II-ში:	ანტიკიხე	ონტიკიხე	ანტიკიხე	(დაიბრუნდი)
	ანტიკიხე	ანტიკიხე	ანტიკიხე	
	ანტიკიხის	ანტიკიხის	ანტიკიხის	

აქ ლენტეხურია: S₁ ვ რომ არ იმსგავსებს პრევერბის ა-ს, მაგრამ ლაშხურია სუფიქსი -ე.

თურმ. I-ში:

ამეტეხელხვი	(ლენტეხ.
ამეტეხელხი	ამეტეხ'ე'ხვი)
ამეტეხელი II ამეტეხ	

ამ ფორმებში ლენტეხურია: ურედუქციობა (ე-სი: ამეტეხე → ლშხ. ემტეხე), ლაშხურია: უუმლაუტობა (შდრ. ლენტეხ. ამეტეხ'ე'), ლ-ს გადმოყოლა I და II პ. და ხმოვნის დაგრძელება (ამეტეხელ, შდრ. ლენტეხ. ამეტეხე).

ალსანიშნავია ისიც, რომ პრევერბის ა- ხმოვანელემენტი ნაკლებად იქცევა ე-დ ქცევისა თუ გვარის ამოღებული ი-ს ზეგავლენით, ლაშხურში ჩვეულებრივია ე-დ გადასვლა:

ლშხ. ედმგი, საყდრ. ადმგი (დამწიფდა).

რა გამოირკვა?

როგორც ანალიზიდან ჩანს, საქმე გვაქვს მეტად საინტერესო და იშვიათ დიალექტურ ერთეულთან, ერთეულთან, სადაც თავს იყრის ორი მკვეთრად ჩამოყალიბებული კილოს თავისებურებები, ერთი მხრით, ლენტეხურისა და, მეორე მხრით, ლაშხურისა და ჩოლურულის მეშვეობით. ეს კილოთა მონაცემები (ფონეტიკურ-გრამატიკული) ხან ცალ-ცალკე მოქმედებენ, ხან კიდევ დამოუკიდებელ თავისებურებებს კი არ წარმოადგენენ, არამედ შერწყმულს, სინკრეტულს და ერთად მოქმედს. საყდრული მეთყველება განსხვავდება სხვა შერეული კილოსაგან იმით, რომ აქ ერთ ფორმაში ორივე კილოს თავისებური მოვლენები, ორი და მეტიც, ერთად მოქმედებს.

ასეთი დიალექტი გარდამავალია. მაშასადამე, საყდრული მეთყველება გარდამავალია.

ამგვარად, გარდამავალი დიალექტი წარმოიქმნება მომიჯნავე დიალექტთა ფონეტიკური და გრამატიკული თავისებურებების შერევით იმგვარად, რომ თავიანთი ინდივიდუალობა არ დაკარგონ, და თავისებურ მოვლენათა შერწყმა-შეჯვარებით.

რით აიხსნება ასეთი მოვლენა?

შეიძლება დავასახელოთ ორი ფაქტორი.

ერთ-ერთ ფაქტორად შეიძლება მივიჩნიოთ ხანგრძლივი კონტაქტის გამო ერთი კილოს ძლიერი გავლენა მეორე კილოზე; მეორე, იმავე კონტაქტის გამო სესხება ერთი კილოდან მეორეში, მესამე, ლენტეხური კილოს განაპირა მეთყველების თანდათან შინაგანი განვითარება და ამ გზით ჩოლურულ მოვლენათა შექმნა, რასაც უთუოდ ჩოლურულთან კონტაქტიც ხელს შეუწყობდა. მაგრამ ამ დასახელებული სამი ფაქტორიდან ერც ერთი არ უნდა იყოს ახსნისათვის დამაკმაყოფილებელი. თანდათან განვითარებით ასეთი

შერეულ-შერწყმული ფორმები არაა მოსალოდნელი; სესხება ასე ფართოდ ვერ მოიცავს მთელ ენობრივ სისტემას და გავლენაც ასეთ ნარევე ხასიათს ვერ მიანიჭებდა მეტყველებას.

უფრო საფიქრებელია, რომ ეს გამოწვეული იყოს მოსახლეობის — ლენტეხელთა და ჩოლურელთა — შერევით. მართლაც, საყდარში სახლობენ ბენდელიანებთან ერთად მუყბანიანებიც, სხვადასხვა კილოს წარმომადგენლები. ამოსავალი უნდა იყოს ლენტეხური, ტენდენცია განვითარება - ცვლისა ჩოლურულისკენაა, ჩოლურულად ქცევის მიდრეკილება მკაფიოდ მჟღავნდება.

საინტერესოა თვით ჩოლურული, რომლის დაწვრილებით შესწავლას ახლა ვიწყებთ.

საყდრის მეტყველების ნიმუშები

1. საყდარ

სოფელ საყდარ ასლრი თეკალი საბჭოთეესა. თეკალი საბჭოს ჯვინალდ ი ათხე ჩოლირ ხაჟხა. თეკალი საბჭომსი ასლრი იშეკენ სოფელარ: ჭოლიერ, თეკალ, ლეუშერ, მამ, ფანაგა ი ჰველფ. საყდარი ხალხი ნინ მერამე სახიშ ლი მერმა სოფელარე ნამსკიდან.

საყდარისა იზგე სემეშტისემი მეზგე მერამე-მერამე გვარიშ: მერ ლიხ ბენდელიანარ, მუყბანიანარ ი ხერდახ ი ლიპარტელიან. ზურაბიან ი მუყბანიან — აღმარ სგა მევედენიხ მერმა სოფელხენ. წმინდ მესაყდარ ბენდელიანარ გარ ლიხ.

საყდარ, კოჭრლ სოფელ, ნაკისა ლი. მიე ლაწადხენ შტვილი სოფელ ლი, მიე ლავარხენ ნაწორი ტვერ ლი, ლემშვედხენ — გოლამ, მევეთხვა ლესკხენ — ლიც ლაშხურ. საყდარხენქა ლენტეხათედსა ხოზი მეშტეშხუ კილომეტრ.

საყდარისა ლი სამკითხველო, საფერშლო პუნქტ, ვოშთხვუნან კლას. აღ კლასი ლგვანთან ბოფმარ ასლრიხ თეკალი მეშტეშხუნან კლასთე. ეჩი მერვამს ხოცხა, ბინად იგენიხ აშხუდ ლარდა ქორისა — ინტერნატისა. თეკალე კლასი ლგვანთან ხოჩა მუთორი ბოფმარ ასლრიხ უმალღესთე. ნათორალ ამშიეხ მერმა-მერმა ადგილარჟი.

საყდარალ ხოშა ნალალდ აღაშხიხ სიმიდს, მანაშს, ქართოფილს (|| კარტოფილს), ათხად აღაშდახ კვეცენს.

ლარტამისა ხვანერგავიდ (დელანშია: ხვარენგავიდ) ხახვს, პრასს, ოხრახვიშს, სტანფილოს, ლახანას, წგრანი ფხალს, პიმპილამს, პატრიჯანს, ქინძს, პიტანამს.

საყდარს მერუ ლესკენხ ხაცხიბ ტვერ. ტვერისა არიხ ნადირალ: ლაშტვარ, თხერალ, მავლარ, რაჭვალ, კვენარ, მანჩვარ, მალინტუ; ჟიხი კოჯარისა არიხ კვიცრალ, მერსკნალ.

ცხეკისა (|| ტვერისა) იცხემხ წიფრა, გვიჯრა, ჯირა, შაირა, ჩიჟინდრა, რალ, ცხვიმრა, ცაირა, ცაცხვა, ჟაჯვრა, მერხვლა, შტიხრა, შაირა, ჩიჟინდრა, წანწვეფრა, გოგლანდრა.

ხილხენ არი: ვისკე, ვიცხ, ქილვარდ, ჭანჭურ, ბარყვენ, ოღნაშო, გაკ, შტიხ, გვიჯ, მებ, ატამ, ყურძენ.

ყურძენ ლი მეშეხე ი თვეთენე ადესა. ამხენქა ლვინალსი ხვასყიდ ი აში ხვიზბილ ი არაყდი ხვაძრაყდი.

გალაქტიონ ლიპარტელიანი.

2. ლიჯნი-ლილანში

ლიჯნის ხვიზნედ მარტისა. მანკვი ხვალანშილ კვეცენს, მანანს, კარტოფილს || *ქართოფილს*, აპრილისა ხვიზნედ სიმიინდი ლილანშის. კვეცენ ლი ლგფხანა ი უფხანა. უფხანდას ხულუგს ხვატულთილ, ლგფხანს — დიკას. ლგჯანუნლო || *ლიჯანინლო* კვალს ხვასყიდ ი კარტოფილს || *ქართოფილს* ჩუ ხვაბჭურედ ი ჩუ ხვანერგავიდ || *ხვანერგავიდ*. მერვინ || *ირვინ* ჩუ ხვაჟგენედ ბერგვშ.

აპრილისა ჩუ ხვანწედ დაბს, ეჯის ჩუ ფხუჟედ, ჩუ ხვანდილ || ხვაჯანიდ გუთანშე ი ჩუ ხვალანშილ სიმიინდს. *ჟ'ერ ჯედნი* || *ჟი ჟრ ჯედენი*, ჩუ ხვაჟგენედ მერვინ || *ირვინ*. ჩუ ერ ედმეი || *ადმეი* სიმიინდ, ეჩქა *ჟი* ხვაქჩედ || *ხვაქჩედ* ნაშტაქშე || *ნაშტაქშე* ი ეჯის ქა ხვაჟგენედ შტას, შტას ავითე ხვაესდ. აჯის ქა ხვასყვირედ || ხვასყვირედ ი *ჟი* შულედ ნალიანთეჟი. ნაქუჩალს ჩუ ხვიშხვინდი კირავისა, ნასმიინდს (ლენტეხ. ჩალს) ჩუ ხვამწვალიდ || *ხვამაწველიდ* კუმამიშედ || *კუმამიშედ*.

ჩუ ერ ედფერი || *ადფერი* სიმიინდ, ქა ხვაცხვედ || *ხვაცხვედ* ჩავისა, ეჩანლო || *ეჩანლო* ქა ხვაწყვლიანიდ, ქა ხვაგვედ წყგზემ ფექს || *ფექს* ი ქა ხვანყედ თორნისა კვანშის.

კარტოფილს || *ქართოფილს* *ჟი* ხვაშთხარდ, ეჩანლო || *ეჩანლო* ჩუ ხვაშთხარდ თხრილს ი სგა შულედ კარტოფილს || *ქართოფილს*. ეჩანლო ერ || *ეჩანლო* ჟრ გავწეხ ლექმარიდ ი ნერგდ, ეჩხენეი ხვიკედ.

იასონ ბენდელიანის თქმით, 70 წლისა, შეცვლილი ფორმები (აწყობილი გორდუზიანის შრიფტით) ეკუთვნის
გალაქტიონ ლიპარტელიანს.

3. ქვერწილ

მეხვს (|| *ლეიბჭურის*) ერ || *ჟრ* ხვიშგოდ, ხოვზიდ მარას, ნესგამწზის || *ნესგამწზის* (მოცქვილს). ნებას ერ || *ჟე* გვექვენ დინა, ეჩქა ლგმანს ხვაგდიდ || *ხვაგდიდ*. ეჩუნლო || *ეჩანლო* ჩუ ხვიყდანიდ: ხვაგდიდ || ხვაგდიდ თეთრს (ვოხვიშტ აშირს, ათას მანათს) ი ლერექქვს ხოყდიდ. სახინახობეი ნაქვლაშს იკედდახ დინა დიმეჟ ხოჩა ჯანს.

მერუ-სემი თეუნლო || *თეინლო* იჩოდახ || *იჩოდახ* ქვერწილს. ჯყინტ (ლექაშჯრი) ადმესნა მაყარს მესტოვოხვიშტ მარას. მერბა || *მერბა* ლწთ ანჯდახ დინას (წვილს), ანჯდა ეჯი მაყარდ მერვეშტოვოხვიშტ მარას, ჩვადძინა || *ჩვადძინა* მასძელ ჯანს ი ჩვაწინდა || *ჩვაწინდა* სოფელს ი ნთი მარას. დინას ხავედდახ || *ხავედდახ* ზითედდ დედ-მ მამა ფირეს, ჯანს, ლოლმაქს.

მათივე თქმით

4. ქორი ლიგემ

ქორს ამჟი ხვიგემდ ნამ: ჟი ხვამარედ ბაჩს, ხვამარედ ემტუსგვა საჯენ ბაჩს, სილამს, ჟი ხვიბნედ ლიგემს. ჳელვანს ხვიქრამდ მერუ მარას. ჩუ ხვამთხარდ ხუნს, ეჯის მანკვი ჟი ხვავემილედ ბაჩმვ. ეჩანლო სგა ხოფმვდედ გირწყალს. ეჩუნლო || ეჩანლო || *ეჩანლო* ჟი ხვიბნედ ჳვადვარე ლიგემს. მუმურჯვი || *მუმარჯვი* გვაყა სემი-ვრმთხვ. მარე ბაჩე მგეს ი თუქიმ ი ხალიკიმ. ხვავემდ მერუ თომს || თვემს. ხუგემდ მერუ სართულს ლგდგრბაზს || *ლგდარბაზს*, ხვავემდ ნაჯვდან ემტუსგვა ალაბს. ალეს ხვეჩოდ აკომკალს || *აკომკალს*, ყორალს, ნაკლათხან ხვიჩოდ ჩხარა ალაბს. ჩუ ხუნშკიდ || *ხვილშკიდ* ყარშე მურგვალდ, ჟი ხვიცვიმდ || *ხვიცვიმდ* სვან ი ქანენ კირმვ ი სილამშე, ეჩუნლო || *ეჩანლო* ხვეჩოდ ჳერს ი ლამფას.

5. ლაკორ

ხვამარედ ადგილობრივ მარმალ ბაჩს ედ სბონდიკს საჯენ ი საჯენი ხუნსკას. ჳექს ხვამარედ უსგვა საჯენს. ჩუ ხვამთხარიდ || ჩუ *ხვამთხარდ* ფატანს (ორმოს), ქა ხვიწინედ სემი-ვრმთხვ მარას ი ჩუ ხუგემდ || *ხვიგემდ* ლაკირს, სგა ხრშვედ ვოხვიშტ ლადელ ი ჩუ ხვამშიდ კირდ.

იასონ ბესის ძე ბენდელიანის თქმით, სამივე (2-5) ტექსტი დადასტურებულია ჩოლურელ ლუიზა დისიონის ასულ ხაბულიანისაგან, საყდრულ მეტყველების თავისებურებანი კი (აწყობილია გორდუზიანის შრიფტით) დამატებულია გალაქტიონ ლიპარტელიანის მიერ.

ზმნის უღვლილების ზოგი ნიმუში

	აწმყო ჳგ.	
ხვამარე „გამზადებ“	ხვახარაჯი „გხარაჯ“	ტოხე „გაბარუნებ“
ხამარე	ხახარაჯი	ტგხე
ამარე	ახარაჯი	ტგხე
ნამყო უწყვეტელი		
ხვამარის „გამზადებდი“	ხვახარაჯის „გხარაჯიდი“	ტოხის ტოხდას „გაბარუნებდი“
ხამარის	ხახარაჯის	ტგხის ტგხდას
ამარა	ახარაჯდა	ტგხა ტგხდა

კონიუნქტივი |

ხვამარდი „გამზადებდი“	ხვახარაჯდი „გხარაჯიდი“	ტოხდი „გაბარუნებდი“
ხამარდი	ხახარაჯდი	ტგხდი
ამარდის	ახარაჯდის	ტგხდის

ნამყო წყვეტილი

ჟახვამარ „მოგამზადე“	ჩვათვახარაჯ „დაგხარე“	ატოხ „დაგაბარუნე“
ჟახამარ	ჩვათახარაჯ	ატგხ
ჟახამარო	ჩვადახარაჯი	ატიხ

კავშირებითი II

წ'ახვამწრა „მოკამზადლო“	ჩვათვახატაჲა „დავხატო“	ატუხი „დავბრუნო“
წ'ახამწრა	ჩვათახატაჲა	ატუხი
წ'ანამწრას	ჩვადახატაჲას	ატუხის

თურმეობითი I

წ'ამმწრა „მომზადებია“	ჩვამხატაჲა „დამიხატავს“	ამტრხა „დამიბრუნებია“
წ'აგმწრა	ჩვაგხატაჲა	აგტრხა
წ'ოხმწრა	ჩვათოხატაჲა	ათოტრხა და სხვა.

ვნებითი გვარო

აწყყო

ხვიშხი „ვიწვი“	ტუიხენი „ვბრუნდები“
ხიშხი	ტიხენი
იშხი	ტიხენი

ნამყო უწყვეტელი

ხვიშხოლ ხვიშხოლდას „ვიწვოდი“	ტუეხენოლ ტუეხენოლდას „ვბრუნდებოდი“
ხიშხოლ ხიშხოლდას	ტიეხენოლ ტიეხენოლდას
იშხოლ იშხოლდა	ტიეხენოლ ტიეხენოლდა

კავშირებითი I

ხვიშხოლდი „ვიწვოდი“	ტიეხენოლდი „ვბრუნდებოდი“
ხიშხოლდი	ტიეხენოლდი
იშხოლდი	ტიეხენოლდის

ნამყო წყვეტილი

ჩვათვუიხენ „დავიწვი“	ანტუიხ „მოვბრუნდი“
ჩვათუიხენ	ანტუიხ
ჩვადუიხენ	ანტახ

კონიუნქტივი II

ჩვათვუიხენ „დავიწვა“	ანტუიხი „მოვბრუნდი“
ჩვათუიხენ	ანტუიხი
ჩვადუიხენს ჩვადუიხენდის	ანტუიხის

თურმეობითი I

ჩვალუიხენლხი „დავმწვიარავარ“	ამიტუიხენლხი „დავბრუნებულავარ“
ჩვალუიხენლხი	ამიტუიხენლხი
ჩვალუიხენლი	ამიტუიხ ამიტუიხენლი

და სხვა.

ახალი ქართული ენის
კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 5. 5. 1965 წ.)

В. Т. ТОПУРИА

СВАНСКИЙ ЯЗЫК

§ 1. Сваны называют себя შუანარ "сваны" (ед. ч. შუანი "сван"), а свой язык – ლუშნუ ნიხ "сванский язык". На сванском языке говорит около 34 550 человек. Живут сваны в Сванетии (в Местийском и Лентехском р-нах Грузинской ССР). Сванский – бесписьменный, племенной язык. Письменным языком сванов является грузинский.

Лексический материал впервые был зафиксирован А. И. Гюльденштедтом и затем повторен Ю. Клапротом. Первый грамматический обзор был дан Г. Розеном; в дальнейшем его работу использовали Ф. Бопп, Ф. Мюллер и А. Цагарели. Лексико-грамматические образцы опубликовал Р. Эркерт. Довольно пространно изложен грамматический строй сванского языка М. Завадским, а А. Дирр на основе его труда охарактеризовал структуру этого языка. Грамматические очерки и заметки дали П. Услар, А. Грен и В. Нижарадзе, а «Русско-сванский словарь» составил И. Нижарадзе. Наряду с этим были опубликованы записи И. Бартоломея и тексты, собранные А. Стояновым, А. Греном и И. Нижарадзе. Однако все эти обзоры и тексты неудовлетворительны с точки зрения точности записи. Научное изучение сванского языка связано с именем Н. Я. Марра, который выделил основные диалекты, установил отдельные звуковые соответствия, указал на смешанную природу сванского языка и дал образец составления словаря. А. Шанидзе расширил и углубил исследование сванского языка в сравнительно-историческом аспекте. Он установил две фонетические закономерности – редукцию и умлаут – а в связи с ними разрешил ряд вопросов морфологии и лексики. И. Джавахишвили рассмотрел круг вопросов структуры и лексики данного языка. В дальнейшем широко развернулось всестороннее изучение сванского языка и его диалектов. Свои исследования различным проблемам структуры сванского языка посвятили: С. Джанашиа, А. Чикобава, К. Дондуа, Г. Рогава, С. Жгенти, Г. Ахвледиани, В. Топуриа, Т. Шарадзенидзе, К. Ломтадзе, М. Калдани, Н. Абесадзе, Г. Мачавариани, Т. Гамкрелидзе, Г. Климов, З. Чумбуридзе, А. Мартиросов, Ал. Ониани, Т. Зурабишвили, Г. Качарава и др., а из зарубежных ученых – Г. Деетерс, В. Полак, К. Шмидт, Г. Фогт, Р. Лафон и др. Интерес к сванскому языку объясняется его большим

значением для исторической фонетики и грамматики и сравнительного словаря картвельских языков, а также для постановки и разрешения проблем языкознания.

Наряду с научными трудами изданы сванские прозаические тексты в двух томах и сборник сванской поэзии с переводом на грузинский язык, а также материалы на лашхском диалекте.

Выделены четыре основных наречия: верхнебальское, нижнебальское, лашхское и лентехское. Верхнебальское и нижнебальское наречия подразделяются на говоры. В основу настоящего очерка положено верхнебальское наречие.

ФОНЕТИКА

§ 2. В сванском языке шесть гласных: *а*, *у*, *о*, *м*, *ц* и *г*. В сванских диалектах эти же гласные бывают долгие и умлаутированные; к последним относятся *ä*, *ö*, *ä*, *ö* и *ü*, *ü*. Они отличаются от обычных гласных артикуляционно.

Классификация гласных

ц̈	ц̈̄	о	о̄	ц	ц̄	г	г̄
ä	ö	ү	ү̄	м	м̄		
		ä	ö	ä	ö		

В сванском языке имеются восходящие и нисходящие дифтонги. Их образуют *а* + гласный, гласный + *а* или *ү* (например, *дц̈ц̄* "десять", *б̄д̄* "мы").

§ 3. Система согласных сванского языка совпадает с системой согласных древнегрузинского. В некоторых случаях твердым *ц* или придыхательным (*з*) приступом сопровождается начальный гласный в слове: *ц̄з̄б* (междометие), *ц̄з̄дц̄р̄* "все", "совсем".

§ 4. В сванском языке не наблюдается стечения согласных в начале слова; во избежание его между согласными вставляется *г* или в начале слова добавляются гласные *а*, *о* или *ä*. Стечение согласных изредка обнаруживается в конце слова.

Ударение — динамическое (интенсивное), подвижное и свободное.

§ 5. Из фонетических изменений умлаут и аблаут выполняют морфологическую функцию. Причиной редукции считается динамическое ударение. Редуцию вызывает префикс с гласным исходом или суффикс с начальным гласным. Ей подвергаются все шесть кратких гласных. Редуцируется обычно один гласный, синкопа же двух гласных одновременно бывает лишь в определенных случаях. Умлаут возникает в результате частичной ассимиляции. Суживаются, главным образом, *ä*, *ö*, сравнительно реже — *м*, *м̄* и *ц*, *ц̄*. Умлаут вызывается влиянием последующих редуцированных или усеченных гласных *о* и *ү*, а также находящихся в слове *о*: *ц̄м̄б̄* < **ц̄м̄б̄о* "жжет" (ср. *ц̄м̄б̄* "он сжег"), *б̄м̄з̄р̄* < **б̄м̄з̄р̄г* "свины". Аблаут (перегласовка) распространен в особенности в ушгульском говоре. Аблаутом является

переход η в $\ddot{\sigma}$, а также, по мнению некоторых исследователей, чередование σ и η в глаголах II группы.

Наблюдаются все виды ассимиляции согласных и гласных как по месту, направлению, так и по характеру (контактная и дистантная, прогрессивная и регрессивная, полная и частичная). Префикс, например, объектной версии σ - полностью ассимилирует элементы превербов σ -, а иногда η -, за исключением лентехского наречия ($\sigma\eta\eta\eta\eta\eta < \text{лнт. } \sigma\eta\eta\eta\eta\eta$ "он скосил ему то"). Сравнительно слабой является ассимиляция согласных по способу образования ($\eta\sigma\eta\eta\eta > \eta\sigma\eta\eta\eta$ "идет туда"). В композитах и в словах с послелогам ассимиляция элемента местоименного компонента $\eta\eta$ "тот" с начальным глухим согласным другого компонента очень распространена ($\eta\eta\eta\eta\eta > \eta\eta\eta\eta\eta$ "такой", "подобный", $\eta\eta\eta\eta > \eta\eta\eta\eta$ "оттуда"). Наблюдаются и другие случаи уподобления.

Диссимиляция плавных согласных ($\sigma-\sigma > \sigma-\text{л}$, $\eta-\eta > \text{л}-\eta$) чаще всего встречается в нижнесванском и отчасти в верхнебальском. Диссимиляции подвергаются окончание множественного числа $-\sigma\eta$ -, суффиксы неименности $-\eta\eta$ и принадлежности $-\sigma\eta$: $\eta\sigma\eta\eta > \eta\sigma\eta\eta$ "дома", $\eta\sigma\eta\eta\eta$ ($\eta\sigma\eta\eta\eta$ -и) "закон" и т. д. Очень распространено диссимилятивное озвончение: из двух согласных один превращается в звонкий ($\eta\sigma\eta\eta\eta < \text{груз. } \eta\sigma\eta\eta\eta$ -и "барбарис", $\eta\sigma\eta < \eta\sigma\eta$ "священник").

Чаще всего метатезе подвергается η . Он как показатель I-го субъектного лица вместо префикса становится инфиксом ($\eta\sigma\eta\eta\eta$ "возвращаю"), а как элемент умлаутных $\eta\eta$, $\eta\eta$ перемещается ($\eta\sigma\eta\eta < \eta\sigma\eta\eta < \eta\sigma\eta\eta$ "корова").

Нередко в сванском переплетаются два, три фонетических процесса и, действуя одновременно, видоизменяют первоначальный вид слова. Так, например, ассимиляция следует за редукцией в $\eta\sigma\eta\eta < \eta\sigma\eta\eta$ "называется". В результате ассимиляции выпадает звук: $\eta\sigma\eta\eta\eta \parallel \eta\sigma\eta\eta\eta < \eta\sigma\eta\eta\eta$ "он, оказывается, дал". С редукцией связана метатеза: $\eta\sigma\eta\eta\eta$ "форель", но мн. ч. $\eta\sigma\eta\eta\eta$. Наблюдаются и другие фонетические процессы — утрата согласных, вставка, субституция звуков и т. п.

МОРФОЛОГИЯ

§ 6. Имя существительное имеет две категории: падежа и числа. Падежей шесть: именительный, дательный, эргативный (повествовательный), обстоятельственный (направительный), творительный и родительный. По основе и падежным показателям выделяются четыре типа склонения в зависимости от диалектов. Основа бывает двух видов: с согласным и гласным исходом (первый более распространен). Система склонения наиболее проста в нижнесванском, лучше всего она сохранилась в верхнесванском, однако в верхнебальском наблюдается тенденция к ее упрощению вследствие унификации.

склонение существительных

	В.-бальск., Лентех.	Лашх.	Н.-бальск.	
Им.	ხამ	ხამ	ხამ	"свинья"
Дат.	ხამ-ს	ხამ-ს	ხამ-ს	
Эрг.	ხამ-დ	ხამ-დ	ხამ-დ ხამ-რბ	
Обст.	ხამ-დ	ხამ-დ	ხამ-დ	
Твор.	ხამ/ამ-შჳ	ხამ-შჳ	ხამ-შჳ	
Род.	ხამ-იშ	ხამ-იშ	ხამ-რბ	

К I типу склонения относится большинство имен с согласным исходом, все гласные основы (за исключением უ), собственные имена и формы множественного числа. Характерными признаками их являются: одноосновность, общекартвельские окончания именительного падежа — отпавшее -ო или реже -ჟ, дательного — -ს, обстоятельственного — -დ, заксские показатели родительного — -იშ или реже — -რშ, с которыми можно увязать суффикс творительного падежа -შჳ.

II тип склонения сравнительно хорошо сохранен в нижнебальском и в речи старшего поколения в верхнебальском, но слабо — в нижнесванском.

	Н.-бальск.	В.-бальск.	Лашх.	Лентех.	
Им.	მარე	მარე	მარე	მარე	"человек"
Дат.	მარ-ა	მარ-ა	მარა-ს მარე-ს	მარ-ა-ს მარე-ს	
Эрг.	მარ-რბ	მარ-ა-დ მარ-რბ მარრმწრბ	მარა-დ	მარ-ა-დ მარე-დ	
Обст.	მარ-ა-დ	მარ-ა-დ	მარ-ა-დ	მარ-ა-დ მარე-დ	
Твор.	მარ-ო-შჳ	მარ-ო-შ	მარ-ა-ჳშ	მარა-ჳ-შჳ მარე-ჳშ	
Род.	მარ-რბ	მარ-რბ-იშ	მარ-რბ-იშ მარრ-დშ	მარ-რბ-იშ მარე-დშ	

Исходной основой для всех падежей (кроме именительного) является форма дательного падежа, показателем которого надо считать -ა. Присоединяясь к нему, суффикс эргативного падежа -რბ удлиняет гласный უ, а окончание творительного падежа -შჳ ассимилирует ა. За типом მარე следуют имена с "внутренней флексией" (т. е. аблаутом гласных) с добавлением -ჳ в дательном и других падежах.

	В.-сванск.	В.-бальск., Н.-сванск.	
Им.	ჩილ	ჩილ	"собака"
Дат.	ჩილ-ჳ	ჩილ-ს	
Эрг.	ჩილ-ჳ-რბ	ჩილ-დ	
Обст.	ჩილ-ჳ-დ	ჩილ-დ	
Твор.	ჩილ-ჳ-შჳ	ჩილ-შჳ	
Род.	ნб. ჩილ-ჳ-რბ, ვბ. ჩილ-ჳ-მ-იშ	ჩილ-იშ	

Кроме того, к некоторым именам с гласным исходом -ა (к окаменелым формам сравнительной степени, числительным, местоимениям) присоединяется гласный + მ в дательном и последующих падежах.

	Н.-бальск.	В.-бальск.	Н.-сванск.	
Им.	ხოშა	ხოშა	ხოშა	"старший"
Дат.	ხოშა-მ	ხოშამ	ხოშა-ს лшх. ხოშამ	
Эрг.	ხოშ-ემ	ხოშემ ხოშემნემ	ხოშა-დ	
Обст.	ხოშ-ა-მ-დ	ხოშამ-დ	ხოშა-დ	
Твор.	ხოშო-შჷ	ხოშამ-შჷ	ხოშა-ჷმ лшх. ხოშამ-შჷ, лнт. ხოშა-ჷშჷ	
Род.	ხოშ-ემ	ხოშემ-იშ	лшх. ხოშემ-იშ, лнт. ხოშემიშ ხოშამ-იშ	

|| тип характеризуют общая форма эргативного и родительного падежей (двойное окончание -ემ-იშ вторичного происхождения) и применение артикля -vმ (-მ).

||I тип склонения непродуктивен. Обнаружены в виде пережитков в дательном и обстоятельственном падежах показатели -ბ || -გ-ბ и в последнем — заменяющий суффикс -დ, а в родительном -იბ, да и то в местоимениях и наречиях: ლეთნ ი ლადელნ "ночью и днем", ჩინ || ჩიდ მაჩნ-ნე "лучше всех".

Смешанный IV тип более распространен в верхнебальском в эргативном и дательном падежах, окончание включает в себя несколько формантов с одной функцией (эрг. пад. მარემნემ < მარ-ა-ემ-ნა-ემ "человек").

Для выражения множественного числа имен служат простые и сложные аффиксы: -პრ, -არ, -პრ (диссим. -პლ, -ალ, -პლ): -პლ, -ელ, -ოლ; -ა, -უ, -ირ, -ერ, -არუ, -ედუ, -იპდუ, ლა—ა и их диалектные варианты. Суффиксы распределены по основам и типам имен, например: суффикс -პრ, -არ (реже -პრ) используется в именах с согласной, а также с гласной основой на ი, ო и უ: ხამ-პრ < ხამარე. -პლ, -ელ, -ოლ употребляются в именах с гласной основой на ა и ე: მარპლ, მარელ, მაროლ "люди", а суффикс -ა — в именах, выражающих профессию и т. д. Склонение во множественном числе происходит по I типу.

Большое количество существительных образуется двумя способами: аффиксацией и словосложением от именных и глагольных основ. При аффиксации образование бывает префиксальное, суффиксальное или, чаще, префиксально-суффиксальное. От глагольных основ образуются абстрактные имена с помощью аффиксов -ა, -ობ, ლი—ი/-ე, მა—(ა). От существительных получено довольно большое количество субстантивов при помощи аффиксов, придающих именам уменьшительно-ласкательное значение: -გლ, -გლდ, -ილდ, -ულდ, -ოლდ, -პდ и их вариантов -ილ, -ულ, -ოლ, -გდ, -იდ, -ოდ. მგ—ი, реже მა—ი, მე—(ი), обозначают профессию, ремесло, деятельность лица: მგპჷ, лнт. მგპჷი, "конюх" (ჩჷე "лошадь") и др. Эти же аффиксы მგ—ი указывают на происхождение человека.

С л о в о с л о ж е н и е. Известны два типа композит: тип редупликационных соединений и тип разноосновных соединений. Последний более широко распространен. Характерными признаками для редупликационных композит являются: повторение слогов или самостоятельных слов, чередование

(перегласовка) гласных в основе, замена начального согласного или начального слога и др. При этом союз *o* "и" не употребляется: ბგო — ბგოდ "крепко-накрепко". Разноосновные композиты по типу соединения бывают копулятивные и асиндетические, по значению — однозначные и многозначные, а по составу — двухкомпонентные и многокомпонентные: ხეხუ-ჭანუ "жена (и) муж", но ლტყემარი "мужественный человек" (букв. "сын-человек") и др.

§ 7. Отдельно взятые прилагательные субстантивированы и склоняются по соответствующим основам существительных. Выступая в роли определения, прилагательные могут согласоваться с определяемыми в падеже. Обычно определение предшествует определяемому. Атрибутивные прилагательные с согласной или гласной основой на *-o*, *-u* и большинство на *-a* не склоняются. Согласованные прилагательные, имеющие в основе конечный или внутренний *-g*, изменяются по падежам: в именительном падеже они оканчиваются на *-g*, а в остальных падежах — на *-o*. Однако в речи молодого поколения наблюдается тенденция к выравниванию основы, т. е. к унификации склонения.

Склонение прилагательных

Им.	მახე ჰორ "новый дом"	ბოჩა მარი "хороший человек"
Дат.	მახა მახე ჰორ-ს	ბოჩამ ბოჩა მარ-ა
Эрг.	მახა მახე ჰორ-დ	ბოჩამ ბოჩა მარნმ
Род.	მახა მახე ჰორ-ემ	ბოჩამ ბოჩა მარნმიმ ი др.

В сванском две степени сравнения: сравнительная и превосходная. Сравнительная степень образуется аналитическим и синтетическим способами. В первом случае использованы с качественными прилагательными наречия *გუბ* "очень", *ძღვღ* "более", "весьма", во втором случае — префикс *ბ-* и суффикс *-ა*: წვრანი — ბწვრანა "краснее", მაშრი — ბმშარა "шире" и др. Сохранилась в окаменелом виде синтетическая форма сравнительной степени от пяти прилагательных, исходная основа которых до нас не дошла: ბოჩა "хороший", ბოლა "плохой", ბოდრა "низкого качества", ბოშა "старший", ბოხტრა "младший". Превосходная степень образуется с помощью аффиксов *მა-*—*ე*: მაწვრანე "краснейший", მამშარე "широчайший". В окаменелые формы типа ბოჩა вставляется суффикс *-ენ*, ებ: მაჩენე "самый лучший", მაპოტენე "самый младший" и др.

Путем аффиксации образуются относительные прилагательные от разных частей речи. К ним относятся и все виды причастий, если они не субстантивированы. Некоторые аффиксы причастий и отыменных прилагательных являются общими.

Для образования притяжательных прилагательных использованы: префикс *ლგ-* и усеченное окончание *-ე* или *-o*; суффикс *-მარ*, *-მარ*, *-მარ* (диссим. *-მლო*, *მლო*, *-მლო*).

Для выражения неизменяемости служит суффикс *-ურ* (диссим. *-ულ*), для на-

значения, места, растений — аффиксы: ლე—ი, ლე—ი, ლა—ა и -მჟ.

Для образования прилагательных от географических и этнических названий (не относящихся к человеку) служат аффиксы ლგ—უ (ლე—უ): ლგზნუ > ლუზნუ "занский" (< ზან "Мегрелия"), ლუშნუ "сванский" (< შუან "Сванетия").

§ 8. Количественные числительные от 1 до 10 включительно и 100—простые; ეშუ "один", დორი (დერუ, დერბი) "два", სემი "три", ურშობხუ (ურშობხუ) "четыре", უობტიმდ (უობტიმტ, უობუმდ) "пять", უსგუა (უსკუა) "шесть", იშგუიდი (იშკუიდი) "семь", არა "восемь", ჩხარა "девять", დემდ (დეშტ) "десять", ამირ "сто". От 11 до 19 — сложные: "десять" + названия единиц: (ა)ეშდეშუ (ეშტეშუ) "одиннадцать", (ა)ეშდდორი (ეშტდერბი) "двенадцать", (ა)ეშდსემი "тринадцать", и т. д., დერუემდ (დერბემტ) "двадцать", букв. "два десять". От 20 до 100 и выше (за исключением десятиричных) — составные. В них между "двадцатью" и названиями единиц употребляется союз ი "и": დერუემდიეშუ "двадцать один", დერუემდდორი "двадцать два", დერუემდისემი "двадцать три" и т. д.

Система счета в зависимости от диалектов двоякая: десятиричная и двадцатиричная. Первая характерна для верхнебальского и лашхского, вторая — для нижнебальского и лентехского. В основу кладется "десять" или "двадцать", им предшествуют единицы и при посредстве союза ი "и" добавляются числа от 1 до 9.

Десятиричные	Двадцатиричные	
დერუემდ, лнт. დერბემტ	—	"двадцать"
სემემდ	ნბ. დერუემდიეშუ	"тридцать"
ვბ ურშობხუემდ	ურინ(ა)დერუემდ	"сорок"
უსგუაემდ	სუმინ(ა)დერუემდ	"шестьдесят"
იშგუიდიემდ	სუმინ(ა)დერუემდი(ა)ემდ	"семьдесят" и т. д.

Порядковые числительные образуются от количественных с помощью მე—ი: მერმე (მერბე, лнт. მერბე) "второй", მესმე (მესმე, лнт. მესემე) "третий" и т. д. "Первый" передается заимствованным из грузинского словом პირველ или сванским ეშუ или მანკუი, имеющим и другое значение.

Имена числительные склоняются подобно прилагательным как отдельно взятые, так и в роли определения. Существительные при именах числительных ставятся в единственном числе, сравнительно реже — во множественном.

§ 9. Местоимения личные: 1 л. მი "я", ნამ (ნა, ნამ) "мы"; 2 л. სი "ты", სვამ (სვა, სვა, სვამ) "вы"; 3 л. ალა (ალი, ალე) (находящийся около 1 л.); ეჯა (ეჯი) (находящийся около 3 л.). "он", "она", "оно", აღმარ (აღმარ, აღმინ), ეჯამარ (ეჯამინ) "они"; მიბ "они сами". Указательные простые: აღ "этот", ეჯ "тот" — те же личные местоимения с усеченной гласной в роли

определяющего; сложные — ამკალი, ამგუბარ "этакий", ეჯკალი, ეჯგუბარ "такой", ამიშთან "такой", "подобный этому", ამშელღ, ამზუმ, ეჯშელღ, ეჯზუმ "столько" и т. д. Притяжательные: მიშგუ (მიშგუტი, მიშკუტი) "мой", ნიშგუტეღ (экскл.), გუშგუტეღ (გუშგუტე, გუშკუტე) (инкл.) "наш"; ისგუტუტი, ისკუტი "твой", ისგუტეღ (ისკუტე) "ваш"; ამიშ (ამშა) "этого", ეჯიშ (მიჩა) "его". Взаимные: უშხუნ/არ "друг друга". Вопросительные: გარ (გარ) "кто", შან (შან, შან) "что", ხეღა/ი "который", ხემა "какой", ტოშა "сколько", მანკალი, მანკალი, მაგუბარ "какой". Вопросительно-притяжательные: იშა ([ღ]ეშა) "кого", იშა ("чего") "чей". Отрицательные: ღარ (ღარ, ღარ) "никто", ღეშგარ (ღეშგარ) "никто" и др. Они, как составные, включают в себя отрицательную частицу и вопросительное местоимение. Многие из составных местоимений превратились в частицы, утратив значение указательных местоимений: ღეშამ, ნომა, ღესა "не" и др. Определительные: შან (შან) "все", ჰი "сам", იშგენ (იშგენ) "другой" и т. д. Относительные состоят из вопросительных местоимений и частицы -ტან: გერტან, "кто", მანტან "что" и др. Неопределенные слагаются из вопросительных местоимений и частицы -ტანღე: გერტანღე "кто-то", ხეღტანღე "какой-то" и т. п.

Местоимения склоняются, но многие из них имеют ряд особенностей. Личные местоимения 1 и 2 л. не склоняются, а ალა и ეჯა изменяются по смешанной системе, если они взяты самостоятельно.

В.-бальск.

Им.	ალა "он (этот)"	ეჯა "он (тот)"
Дат.	ალას ამის (//ამგნ)	ეჯას ეჩას (ეჩგნ)
Эрг.	ამნგმ (ამნგმღ)	ეჯნგმ (ეჩნგმ)
Обст.	ამნარ (ამნარღ)	ეჯნარ (ეჩნარღ)
Твор.	ამნოშ	ეჯნოშტუ ეჩნოშტუ
Род.	ამიშ (ამშა, ამნგმიშ)	ეჯიშ (ეჩა)

Вопросительные გარ и შან склоняются, но во множественном числе не употребляются:

Им.	გარ "кто"	შან "что"
Дат.	გას (< გარს)	იშ
Эрг.	გარღ	იშნგმ
Обст.	იმნარღ	იმნარ
Твор.	იმეშტუ	იმნოშ
Род.	იშა	იშა

Определительное местоимение также замещает свою основу: им. შან, შან "все", дат. ჩი, ჩი, ჩინს, эрг. ჩიგმ и др.

§ 10. Глагол в сванском языке имеет следующие категории: лицо, число, время, наклонение, аспект, залог, версия и контакт (каузатив).

Показатели субъектного лица различаются в зависимости от основы. При основах с начальной гласной префиксом 1 л. является ხტ-, 2 л. — ხ- и 3

л. — л- в трех непереходных глаголах (л-и "есть", л-сн̄т̄ "был" и л-гг "стоит"); при основах на согласную показатель 1 л. — инфикс -т̄, 2 л. не имеет префикса; предполагают, что таковым был 3-. Для 3 л. использованы в определенных формах всех глаголов суффиксы -с, -а, -г. -с характерен для сослагательных наклонений, -а — для прошедшего несовершенного и -г — для прошедшего совершенного. Множественное число 1 и 2 л. субъектных лиц выражено суффиксом -д, а 3 л. — суффиксом -б. В 1 л. различаются инклюзив и эксклюзив. Показателями инклюзива являются префикс л- (перед согласным лг-) и суффикс -д, а эксклюзива — те же бт̄- или -т̄- и суффикс -д.

Показатели субъектного лица и числа

Ед. число	Мн. число
1 л. бт̄-, -т̄-	инкл. л-—д-, лг-—д экскл. бт̄-—д-, т̄-—д
2 л. б- (*3-)	б-—д
3 л. л-	л-—б -с, -а, -г -а, -г-—б

Префиксом 1-го объектного лица служит ɸ-, 2 л. — ɸ-, 3-го косвенного объектного лица — б-. Префикс 3-го объектного лица л- сохранился в виде пережитка в глаголах лалл̄м "съел" и лшх. лалл̄м "выпил"; в остальных случаях показатель не представлен.

1-е объектное лицо верхнесванском различает инклюзив и эксклюзив. Первый выражается префиксом гт̄-, а второй — б-. В нижнесванском такое различие, должно быть, исчезло и употребляется общий префикс гт̄-. 1 л. не нуждается в показателях множественного числа, 2 и 3 л. инверсивных глаголов используют суффикс -б.

Ед. число	Мн. число
1 л. ɸауа "имеется у меня"	гт̄ауа } бауа } гт̄ауа
2 л. ɸауа (об одуш. предм.)	ɸауаб
3 л. бауа	бауаб

Показатели объектного лица и числа

При согласных основах

Ед. число	Мн. число
1 л. ɸ-, ɸг-	инкл. гт̄-, гт̄у- экскл. б-, бг-
2 л. ɸ-, ɸг-	ɸ- — -(б), ɸг- — (-б)
3 л. л- — *3- > б-	л- — прямой объект *3-, б- — (-б) косвенный объект

Глаголы делятся на три группы. Первую группу составляют переходные глаголы, образующие страдательный залог с помощью префикса о- или г-. Во вторую группу входят глаголы с чередующимся гласным в основе о/г. В

действительном залоге имеется -ո, а в страдательном — -ց (Երեք "возвращает" — Երեքն "возвращается"). Третью группу образуют глаголы среднего залога и статические формы с суффиксом -ա (սեղոր "сидит", Խաչիկ "называется" и др.).

Провербы обозначают направление движения и местоположение предмета в пространстве. Впоследствии они приобрели дополнительные функции — выражать совершенный вид, образовывать будущее время, изменять значение корня. К простым провербам относятся четыре основных и четыре общих с послелогоми: ած-, աճ-/ա-, ցև- (ան-) и ևա-. Послелоги-провербы: ցի, հի, սգա (ոսգա, սյա) и յա. Путем соединения последних с основными провербами получены сложные: ցի + ած > ց'ան-, հի + աճ > հի'աճ-, յա + ցև > յե'և- и т. д.

Проверб ած- обозначает направление действия сюда, к 1 л. (անճրո "идет сюда"), а աճ-/ա- и ցև-/ան- направление туда, к 3 л., ցի- обозначает направление действия снизу вверх, հի- — сверху вниз, внутрь, սգա- (ոսգա-) — снаружи внутрь и յա-, наоборот, — изнутри наружу.

Из трех наклонений (изъявительного, сослагательного и повелительного) специальными показателями характеризуется только сослагательное; повелительное использует формы изъявительного и сослагательного.

Основные времена: настоящее, прошедшее и будущее. Два последних имеют свои разновидности. С морфологической и синтаксической точек зрения времена и наклонения разбиты на три серии. В I серию входят настоящее, будущее совершенное и другие временные формы. От основы настоящего времени образуются прошедшее несовершенное, сослагательное I, будущее несовершенное, заглазное I и II. От основы будущего совершенного получают условное и сослагательное. I серию характеризует одна исходная основа и одинаковая синтаксическая конструкция. II серию составляют прошедшее совершенное и сослагательное II. Они имеют одинаковую основу и две конструкции (одну — при переходных глаголах, другую — при непереходных). III серия включает в себя результативное I и II и сослагательное III. Основа смешанная (I и II серий), конструкция при переходных глаголах инверсивная.

I серия. Основы глаголов в настоящем времени оканчиваются на -ց, -ո или на согласный. Последний — результат усечения суффиксов -ո или -ց. В статических глаголах окончание -ա — показатель результативного I (Խաչիկ-ա "называется"). Прошедшее несовершенное время имеет сложное образование. Оно базируется на основе настоящего времени, используя суффиксы -ա, -ճա, -ցե и -ջճ. Форма 3 л. использована в качестве основы множественного числа. Вместе с разнообразием суффиксов сложность создается и фонетическими изменениями в основе, вызванными усечением окончания -ո, утерей умлаута, аблаутом и т. д. Сослагательное I образуется при помощи суффикса -ճի, -ճիճ. Он присоединяется к основе настоящего или прошедшего несовершенного в зависимости от диалекта и глагольной основы. Будущее несовершенное имеет окончание -ոճ-ո, лшх. -ջե-ո, а в непереходных глаголах в

верхнебальском -об-о. Заглазное I соответствует грузинскому прошедшему несовершенному с частицей თუბჟე "оказывается". Глагол — релятивный, формообразующие суффиксы: нб. თუბ-ა, вб., нс. -об-ა. Они присоединяются к основе настоящего времени с префиксом ა- и с усеченным суффиксом -ჟ или -ო. Заглазное II (по форме — абсолютный глагол сложного состава) выражает заочное действие и передает услышанное от другого; образуется путем наращенного на основу настоящего времени префиксов ლგ-, მ- и суффиксов თუბ-ჟ или -ჟ и добавления вспомогательного глагола. Показатель 3 л. вспомогательного глагола ლ- примыкает к суффиксу -ჟ и удлиняет его. Будущее совершенное время образуется тремя способами: 1) основной преверб + основа настоящего времени, 2) основа настоящего времени + суффикс и 3) преверб-основа настоящего времени + суффикс. Кроме того, формы настоящего времени некоторых глаголов использованы и в значении будущего. Условная форма производится от будущего как несовершенного, так и совершенного. В первом случае суффикс -ო отпадает, но наращивается формообразователь -რლ, -ოლ, в эцёрском — суффикс თუბ, который в 1 и 2 л. иногда умлаутируется, а в 3 л. за -ო следует -ჟ. Во втором случае вместо -ო в верхнебальском употребляется -ბს, в лентехском — -ოლ, в лашхском в 1 и 2 л. — -ობ, который в 3 л. редуцируется вследствие наращенного -ა, а в нижнебальском вместо -ისგ выступает -ასგჟ. Глаголы с суффиксом -ს в условном оформляются как прошедшее несовершенное, за исключением лашхского.

II серия. Модель прошедшего совершенного времени состоит из преверба + показатель лица + префикс версии + атематическая основа глагола + суффикс -ჟ или нулевой показатель. Суффикс -ჟ в 1 и 2 л. усекается и вызывает умлаут, в 3 л. сохраняется, редуцируя предшествующий гласный (за исключением лентехского). Из показателей версии выпадает все (за исключением лентехского). В форме 3 л. глаголов с нулевым показателем усечен суффикс -ჟ. В формах 1 и 2 л. преверб ა- или префикс версии ა- является носителем ударения, а в 3 л. ударение перемещается на последний гласный:

1 л. რლათ "я покрасил"	ბჟებურ "я причинил"
2 л. ალათ	ბებურ
3 л. აღბუ (ა с ударением)	ბაებურ

Непереходные глаголы с наращенным в прошедшем несовершенном суффиксом -გბ, -გბ или -ობ, -ობ, а также ряд глаголов с окончанием -ლა, в эцёрском — -ჟ, для передачи значения прошедшего совершенного присоединяют преверб. Сослагательное II полностью повторяет основу прошедшего совершенного с усеченным -ჟ и образуется с помощью суффиксов -ა, -ჟ или -ო. Неperеходные глаголы с суффиксами -გბ, -გბ, -ობ, -ობ или -ლა принимают показатели сослагательного I: დჟედ, დჟე, -ჟ. Повелительное наклонение во 2 л. оспользует формы прошедшего совершенного времени, в 3 л. ед. ч. и в 1 л. мн. ч. — формы сослагательного II. Для выражения просительного-

повелительного наклонения используется форма 2 л. прошедшего несовершенного. Эта же форма употребляется и в том случае, если глагол не способен образовать прошедшее совершенное. Для передачи отрицательного повелительного наклонения берется обычная форма настоящего времени или сослагательного наклонения с частицей отрицания: б̄м̄ (б̄м̄), б̄м̄ис, б̄м̄, б̄м̄а, б̄м̄а "не".

III серия. В III серии глаголы действительного залога инверсивны: морфологический субъект является реальным объектом (прямым дополнением), морфологический объект — реальным субъектом (подлежащим). Строй глагола обычно объектный, версия объектная. Непереходные релятивные глаголы имеют префикс а-. Исходная основа для III серии общая со II серией. Результативное I имеет суффикс -а (за исключением абсолютных форм), к которому примыкает в нижнесванском в 1 и 2 л. вспомогательный глагол в настоящем времени, причем -а в лашхском удлиняется (вб. м̄д̄з̄а м̄о б̄о, но лшх. м̄д̄з̄а м̄о б̄о "оказывается, я тебя готовил" и т. д.). В основах глаголов II группы -о- становится долгим, а в формы непереходных и статических глаголов перед окончанием -а часто вставляется суффикс -н̄б, -н̄б: б̄н̄б̄ла || б̄н̄б̄н̄ба "оказывается, он знал". Результативное II (давнопрошедшее) выражает действие, предшествующее другому. оно использует те же суффиксы, что и страдательный залог в прошедшем времени: -з̄б, -з̄б/ -н̄б, -з̄б, -з̄б. В статических глаголах префикс а- обычно заменяется показателем страдательного залога г- и на конце часто добавляется суффикс прошедшего несовершенного -ла. Сослагательное III базируется на основе результативного II, применяет суффиксы страдательного залога сослагательного II: -н̄б, -н̄б|| н̄б. -н̄б-г.

Аспект (вид). беспревербные глаголы действительного и страдательного залогов — несовершенного вида, формы же глаголов в I серии будущего времени и II и III серий выражают совершенный вид с помощью превербов. Этого же вида и беспревербные глаголы типа б̄з̄к̄т̄ "он сказал".

Страдательный залог — конверсивная форма действительного залога. Абсолютная, одноличная форма образуется от двухличного глагола I группы с помощью префикса о-. Форманты о- и г- употребляются в первых двух сериях. Глаголы с аблаутом основы II группы образуют страдательный залог при помощи инфикса -г-:

I серия. В настоящем времени в качестве суффикса использован -о. В глаголах II группы в лентехском диалекте перед суффиксом -о появляется формант -н̄б, который подвергается редукции в других наречиях. Прошедшее несовершенное в глаголах I группы с усеченной основой использует суффикс -л̄л, -л̄л, часто осложненный показателем прошедшего несовершенного -д̄з̄б, -д̄з̄а, а в нижнебальском не наблюдаются различия между действительным и страдательным залогами. Сослагательное I строится на основе прошедшего несовершенного, образователями являются суффиксы того же времени: -д̄н̄л̄, -д̄л̄. Будущее несовершенное отличается от той же формы

глаголов действительного залога употреблением показателей страдательного залога *o*- или *ɟ*-. В формы глаголов II группы и некоторых других перед *-ɟb-o*, *-b-o* вставляется суффикс *-ɾl*, *-ol*. Заглазное I и II время в отличие от форм действительного залога принимает суффикс *-ɾl*, *-ol*, который вызывает редукцию в формантах *-ob-a*, *-ɟb-a*. В страдательных глаголах II группы наблюдается разное образование. В заглазном II в глаголах II группы сохраняется только в лентехском, *-ɾl*, *-ol* вставляется в нижнебабальском и лашхском, и инфикс *-ɟ* > *-ɟ̄* — в верхнебабальском. Будущее совершенное глаголов I группы образуется по формуле: *преверб + основа настоящего времени + суффикс -o*, показатели же страдательного залога *o*- и *ɟ*- выпадают (в лентехском *ɟ*- сохраняется), а образование будущего от глаголов II группы более простое: *преверб + основа настоящего времени*. Двухтемные глаголы упрощаются, теряя тематические суффиксы *-ɟb*, *-ɟɾ* и присоединяя *-ɾl-o*, *-ol-o*.

Условная форма состоит из основы будущего совершенного и несовершенного и наращенного вместо *-o* суффикса *-ɾl*, *-ol*, а в эцёрском образуется по образу прошедшего несовершенного. Глаголы II группы принимают *-ol*, *-ɾl* в бечойском и лашхском, а *-o* отпадает в верхнебабальском и лентехском.

II серия. Прошедшее совершенное характеризуется вместе с префиксом *o*- или *ɟ*- суффиксом *-ɟb*, который в верхнебабальском заменяется в I и 2 л. показателем *-ɟb*, а в 3 л. и во множественном числе — *-ɟ̄b*, *-ɟb*, *-ɟ̄b*, *-ɟb*. В некоторых глаголах суффикс *-ɟb/-ɟb* отсутствует. Наблюдаются особенности в применении превербов и префиксов версии. Встречаются формы и без преверба. Для образования сослагательного II служат основа прошедшего совершенного и суффикс *-ɟb* в его разновидностях: *-ɟ̄b*, *-ɟb*, *-ɟb-ɟ*. В формах II группы показатель сослагательного II *-ɟ*- сохраняется в нижнебабальском и лашхском, отсутствует в верхнебабальском и лентехском.

III серия. Страдательные глаголы в III серии могут быть абсолютными и релятивными. Абсолютные формы передаются описательно: причастие прошедшего времени + вспомогательный глагол соответствующего времени. Для придания органического образования описательным формам к последним приставляются превербы, вставляется префикс *l*- субъектного лица, показатель 3 л. вспомогательного глагола *l*- часто сливается с конечным гласным *-ɟ* в верхнебабальском и лашхском, однако часто суффикс *-ɟ* отпадает. В релятивных глаголах префиксом служит *ɔ*-, сохраняющийся в лентехском и в беспревербных формах других диалектов. Суффиксы те же, что и в глаголах действительного залога III серии. Результативное I использует суффикс *-ɔ*, перед которым часто вставляется в лашхском *-ɟ̄b*, реже (в лентехском) — *-ɟb*; в результативном II имеются *-ɟ̄b*, *ɟb*, *-ɟ̄b*, *-ɟb* и в сослагательном III — *-ɟ̄b*, *-ɟb*.

Абсолютные и релятивные глаголы среднего залога спрягаются подобно действительным только в группе настоящего времени. Релятивные глаголы

по конструкции — косвенно-объектные, по форме — нейтральной или объектной версии с префиксом *ə-* или *ɱ-*. Средние глаголы II группы выражаются в основе с помощью *-o-* и при присоединении преверба получают значение будущего совершенного. Показателями их в прошедшем несовершенном и в сослагательном I служат суффиксы действительного залога. Вторая возможность их образования — с помощью префикса *ɟ-* или *ɱ-* и аблаута гласного основы *-ɟ-*. Они по форме — прошедшее совершенное и сослагательное II, но по значению — прошедшее несовершенное и сослагательное I. При присоединении к ним превербов они приобретают значение II серии.

Переходные глаголы имеют три версии: нейтральную, субъектную и объектную. Показателями версии служат: нейтральной — нулевой префикс или *ə-*, субъектной — *-o-*, объектной — *-ɱ-*. В объектном строе формы субъектной и объектной версий в 1-м и 2-м лицах одинаковы, однако они отличаются друг от друга количеством объектов и изменением показателей в 3 л. При субъектной версии имеется один прямой объект и во всех лицах префикс *o-*, а при объектной версии — два объекта: прямой и косвенный и в I и 2 л. префикс *o-*, а в 3 л. — *ɱ-*. Абсолютные (безобъектные) глаголы категории версии не имеют. Двухличные глаголы страдательного и среднего залогов могут образовать нейтральную и объектную версии. Префиксом нейтральной использован *ə-*, объектной — *ɱ-* или *ɟ-*.

Контакт (каузатив, побудительный залог) выражается при помощи суффикса *-ʉb*, перед которым параллельно появляются показатели множественности или, скорее, многократности *-ʉl*, *-ʉl* или *-ʉ̃*, *-ʉ*, в лашхском — *-ʉs*, редко *-ʉ̃d* и в эцерском — *-ʉs*. Суффикс контакта *-ʉb* — словообразовательный. При помощи него непереходный глагол превращается в переходный и имя — в переходный глагол.

Основа глагола бывает двух видов: простая и сложная, точнее, с одной темой и двумя темами. Простой вид характеризуется одной общей основой в I и II сериях, глаголы сложного вида имеют в I серии суффиксальные, а во II серии — атематические основы и поэтому считаются двухтеменными.

Тематические показатели представлены в основе настоящего времени: это — суффиксы *-ɟ* и *-o*, отсутствующие во II серии. Кроме них встречаются в определенных глаголах суффиксы *-ɟɱ* (> *-ɟɱ*), *-ɟr*, *-ɟsɱ-o* (*-ɟsɱ||-oɱsɱ*, *-ɟsɱ(ɟ)*, *-ɟsɱ*), *-ɟɱsɱ-o* (*-ɟɱsɱ*, *-ɟɱsɱ*, *-ɟɱsɱ*), *-ɟl-o* || *-ɟl-o*, *-ɟb-o*, *-oɱ-ɟ* (> *-ɟ-ɟ*) и основы с аблаутом *ɟ : o*. Все суффиксы сложные, на что указывают конечные *-o* и *-ɟ* (*-ɟsɱ-o*, *-ɟl-o*, *-oɱ-ɟ*). По-видимому, *-o* наличествовал и после *-ɟɱ* и *-ɟr*, у которых первоначальный гласный был *ə* (**əɱ-o* > *-ɟɱ*).

Отглагольные имена образуются от основ глаголов. Отглагольными считаются масдар, абстрактные имена, причастие, имена назначения и материала. Все они относятся к существительным или прилагательным и в склонении особенностей не проявляют.

Причастие имеет ряд общих категорий с глаголом: время, направление, аспект, залог и контакт. Причастие бывают действительные и страда-

тельные. Действительное причастие не имеет категории времени, опирается на основу настоящего времени. Его префиксами являются: მგ-, მე-, მო- и მა-. Из них მგ- употребляется при основах действительных глаголов, მე- и მო- — при непереходных глагольных основах, а მა- — большей частью при основах II группы страдательных глаголов. Страдательное причастие бывает будущего или прошедшего времени. Причастие будущего времени состоит из основы настоящего времени и аффиксов ლე- или ლა-—ა, ლა-—(ი). Причастия с префиксами ლე- и ლა-—ა по содержанию отличаются друг от друга: первые выражают назначение и относятся к прилагательным, а вторые — место действия или орудие, предмет действия и причисляются к существительным. Причастие прошедшего времени имеет несколько образовательных аффиксов: ლგ-—ე, მგ-—(*·ე) მე-—ე, ნა-—(ა); основа — в большинстве случаев прошедшего совершенного.

Аффиксы ლგ-—ე или префикс ლგ- с усеченным ე часто применяются в глаголах II группы, гласный основы которых ი становится долгим. მგ-—*·ე иногда чередуются с аффиксами ლგ-—ე: გტყბე < ლტ. ლგტყპბ(ე) — მგტყპ/ბ "жареный". მე-—ე характерные показатели страдательных глаголов II группы: მევეღე < ლტ. მევეღე "пришедший". ნა- используется с основой настоящего времени, конечные показатели которой ი или ე не подразумеваются. В верхнебальском, а иногда в других диалектах присоединяется -ჲ. Например: ნამწ/არტჲ, ნამწ/არ "приготовленный", ნწ/აზტჲ "пройденный", "след", ნწ/ატბტჲ "возвращенный" и т. д.

Отрицательное причастие — тоже страдательного залога. Его аффиксы ე-—ა присоединяются главным образом к основе настоящего времени; в глаголах II группы ი удлиняется. В некоторых случаях суффикс -ა отпадает: უმწ/არა "неподготовленный", უტრ/იხა "невозвращающийся", но ლტ. უტრეხა > ნბ. უტრ/ახ, ვბ. უტრბტჲ "невозвращенный".

Кроме причастий, присоединением к основе настоящего времени аффиксов образуются отглагольные имена. Так, аффиксы ნა-—უბ обозначают материал (ნაღფუბ < ლტ. ნაღაფუბ "краска", ნწ/აჭღფუბ "то, что должно быть принесено", "налог"). Отсутствие умлаута в конечном гласном суффикса -უბ приводит к предположению об усечении здесь гласного окончания -ა. Образование имен от отглагольных имен — распространенное явление. Форма масдара с усеченным окончанием ე или ი и присоединением суффикса -აღტჲ, -აღლჲ, -წ/აღლ-ღ, -წლ-ღ соответствует грузинскому масдару с послелогом -მდე "до", а присоединением -იწლ (-წრ), -იელ (-იერ), -ელ обозначает время действия.

Дефектные глаголы бывают недостаточными в отношении лица, числа, времени, залога, версии. Недостаточные глаголы в отношении лица в то же время недостаточны в отношении числа. Это — impersonalia (უჩხე "дождь идет", ირჰწლ "рассветает" и др.). Глаголы с недостающим временем в сериях меняют корни или вообще не употребляются в той или иной серии. Таким считается в первую очередь вспомогательный глагол ლი "есть", ლწსტჲ

"был" ირი/ა "будет"; корни меняют: ანღრი "идет сюда", იზბი "ест", ვორე "пьет", во II серии — ანჯღ "пришел", ლაღმე "съел", ლაიშ "выпил". Глаголы недостаточные в отношении залога или версии, имеют только одну из форм залога или версии (ხოხალ "знает", ხალატ "любит").

§ 11. По происхождению наречия бывают первичными и производными. Первичных мало, большинство наречий получено от имен существительных, прилагательных и др. По составу они могут быть простыми и сложными. По содержанию наречия делятся на разряды: времени, места, обстоятельства образа действия, причины, цели, меры и веса, вопросительные, относительные и неопределенные. По форме наречия представляют собою бесформенные слова или окаменелую форму того или иного падежа (чаще — дательного или обстоятельственного) с послелогом или без него.

Простые наречия: ეი "над", ჩუ "под", ისგა "внутри", ქა "через", გარ "только", ათხე "теперь", ძეჭარ, სურუ "очень" и др. (первые четыре употребляются в качестве послелогов и предлогов). Сложные имеют в своем составе: 1) местоимение + наречие или послелог, 2) адвербный послелог + послелог или формант. Местоимение ამ(ე/ა) "этот", ექ(ე/ი) "тот" + адвербный послелог (ლო, ჩუ) или послелог (-ხან, -ხო): ამეი "этак", ექეი "так", იმეი "как", ამეეი "на этом"; ამჩუ || ამეჩუ "здесь", ერეჩუ (|| ერჩუ) "там", ამეისგა "здесь", " в этом", ამხანგ "отсюда", ალა < ლთ. ამაღა "для этого" и т. д. Адвербный послелог + послелог или формант или же частица: ეი-ჩუეი "вверх-вниз", ენ/იბ, ეიქან, ეიბა/ოტ "вверх", "высоко", ეიხი "чуть выше" и мн. др.

Показатель кратности -იბ, -ებ вместе с числительным дает наречие: ამხეიბ "однажды", სუმიბ "трижды", აშირგბ "сто раз" и др. Часто встречаются наречия-композицы, полученные путем редупликации или соединения разных компонентов: ჩიქე-ჩიქე "пока", ამეი-ამეი "так и так", ერეგ-ამეგ "там и сям", ამელეეა "выше этого" и т. д. Относительные и неопределенные наречия производятся от вопросительных путем присоединения частиц -ტმდ и -ტმლე.

§ 12. По составу послелогов бывают простые и сложные. Примыкают они к именам в двух падежах: дательном и родительном. В родительном ставится только собственное имя человека. Простые послелогов: ეი, -ჩუ, -ისგა (-ისკა, -ლისგა, -ისა), -ქა, -თე, -ხო, -ხან / -ხენ, -მეც, -ნუბ. Простые четыре являются и предлогами, что исторически свидетельствует об их независимости. В качестве послелога употребляется и ლა "для". Сложные послелогов состоят из простых послелогов -თე, -ხან, -ხენ или -ხო, указывающих на направление действия, и послелогов месторасположения ეი ჩუ и других, часто усложненных формантами. Например: -თეეი, -თემსგა || -თესგა, -თემსა. -თექა, -ხანქა, -ხენქა и т. д.

В функции послелогов, управляя дательным или родительным падежом, часто выступают многие наречия места и времени. Их называют адвербными послелогоми. К ним относятся: -ლო "после", "за", ეიქან "над", ჩუქტან "под",

ჩუქუანხჷ "из-под", "однако -ლო употребляется с древним падежным окончанием -გზ: ამგზლო "после этого", ეჩქანლო "после него".

Союз. Простые союзы: ი "и", ჰე || ჰა, ა "или", დედ "или"; сложные: ელო, აღო, (< ჰე ღო) "а то", ლახე (< ლახ ჰე) "если" и др. По назначению они делятся на две группы: сочинительные и подчинительные. По функции сочинительные, в свою очередь, составляют подгруппы: соединительные, разделительные и противительные. Подчинительными союзами являются все относительные местоимения и наречия: დერჷმდ "кто", შომჷმდ "когда", იმჷმდ "где", а также ერე, ე/ერ "что", ჟოდე "пока" и др.

§ 13. К междометиям в сванском языке относятся: ცჷბ "ах", ცობ "ох", ეე "эх", ცოდ ცოდტ (выражает удивление), ხიად, ხიადული "радость моя", ძალო "ну-ка". В песнях при именах в звательном падеже часто появляются междометия: ო, ოდ, ჟო, ჟოდ, ოტ, ოდ/ჟო საბრელა "о, несчастный" и т. д.

Частицы в сванском языке делятся на вопросительные: -ა, -ჟ/-გ, მა, მო; относительные: ჷმდ, ჷად, ჷმდ (добавляются к вопросительным местоимениям и наречиям); неопределенная частица -ჷმლე, -ჷალე; усилительная частица -ი "и" (მუი "и отец"); утвердительные: ადე, იე "да"; отрицательных частиц очень много. По составу многие из частиц сложные: частица + местоимение или наречие. Исходными являются: დე, მნ/მა, ნე "не" или დრ/ო, მრ/ო, ნრ/ნო "не". Частицы с элементом ა или ე употребляются в повествовательных предложениях, а с элементом ო — в предложениях, где сказуемое сослагательного наклонения.

Вторым компонентом сложной частицы можно выделить: Vმ > მ, -დე, -ერ и др. Например: მნმა, მამა > მმმ, მამ, მნ "не", иногда "ничего"; დემეგ, დნმა, დნმა < დნ/ემ, в дательном падеже დნ/ემის, დნმამ "не", "ничего"; მნ/ადე, მადე > მნდ, მნდ "не". Эти же вторые компоненты используются с частицами დო, მო, ნო: მრმა || ვბ. მრმ, მრ "не"; მრდე || მრდ, მოდე "не"; ნომეგ, ნრმა || ნრ / მო "не" и др. Частица -შ придает оттенок невозможности: დეშ, დოშ "не может" и др. Указательная частица -ა "вот это" сливается со словом с гласным исходом, причем гласный становится долгим: აღს "вот этот", "вот он". Частица -ჟ > ჷ, -ჟჷ, -ოჷ, -ოდ, -ოდ, -ჟდჷ, -ჟდჷჷ придает глаголу изъявительного наклонения значение сослагательного. Частицы, служащие для передачи чужой речи в 3 л.: ესერ, როჷ, როჷჷ, ლოჷ; в 1 и 2 л.: -გჷ, -იჷ. Часто встречается частица -გდ, -(ი)დ, -ჟდ "еще", "опять", "снова" и т. д.

СИНТАКСИС

§ 14. Синтаксическая структура сванского языка полностью совпадает с грузинской. Единственное отличие — это передача чужой речи в 3 л.

Связь между членами бывает сочинительная и подчинительная. Различают три подчинительной связи: согласование, управление и примыкание.

Согласование происходит в падеже и числе. В падеже согласуется оп-

ределение с подлежащим, дополнением и обстоятельством, выраженным именем существительным. Сказуемое согласуется в числе с подлежащим и личным дополнением только в 1 и 2 л.; в 3 л. сказуемое, выраженное переходным глаголом, согласуется с подлежащим, инверсивное же сказуемое – с реальным косвенным дополнением.

Управление бывает одностороннее и взаимное. При одностороннем управлении: а) подлежащее управляет сказуемым в лице, б) один из членов предложения (подлежащее, дополнение, определение или обстоятельство) – определением в родительном падеже, в) сказуемое – простым дополнением и г) послелог – простым дополнением или обстоятельством в падеже. В последних двух случаях управление может быть опосредствованным.

Взаимное управление наблюдается между главными членами предложения, именно: подлежащее и личное дополнение (прямое и косвенное) управляют переходным сказуемым в лице и, наоборот, сказуемое управляет ими в падеже; косвенное дополнение управляет непереходным сказуемым в лице и, наоборот, сказуемое управляет падежом косвенного дополнения.

Примыкание исключает согласование и управление. Его иногда трудно отличить от управления.

§ 15. Сказуемое, простое и сложное, при подлежащем и дополнении – управляемый или управляюще–управляемый и вместе с тем условно согласуемый в числе член предложения.

Подлежащее при непереходном сказуемом (за исключением инверсивных) во всех трех сериях времен ставится в именительном падеже, а при переходном – в именительном падеже в I серии, в эргативном – во II серии и в дательном – в третьей. В последней переходное сказуемое является инверсивным. Прямое дополнение стоит в I серии в дательном падеже, во II и III сериях – в именительном, косвенное дополнение находится при непереходном и переходном сказуемом в дательном падеже в I и II сериях, в III серии превращается в простое дополнение с послелогом.

Простое дополнение – управляемое или примыкающее – встречается в разных падежах с послелогом и без него (за исключением именительного и эргативного).

§ 16. Сложное предложение бывает как сложносочиненное, так и сложноподчиненное. Предложения, входящие в сложное, связываются друг с другом по смыслу и синтаксически следующими способами: союзами, союзными словами и интонацией. В сложносочиненном предложении используются те же сочинительные союзы, что и в слитном, а в сложноподчиненном – подчинительные союзы или союзные слова (относительные местоимения или относительные наречия). Союзное слово является членом придаточного предложения и связывается со своим сказуемым посредством управления или примыкания, но во множественном числе не согласуется; коррелятами могут быть указательные местоимения (აღ, ეჭ, ეჭვალბი и др.). Подчинительные союзы не считаются членами предложения.

Передача чужой речи в сванском языке отличается от грузинского: во-первых, для 1 и 2 л. применяются одни и те же частицы: -ц̣ʰ/-о̣ʰ; во-вторых, для 3 л. используются две частицы с одинаковой функцией ц̣ʰʁ и ʁʁʁ и в-третьих, прямая речь 3 л. в форме 1 л. передается формой 3 л., как в русском языке, но с прибавлением частицы ц̣ʰʁ или ʁʁʁ.

ЛЕКСИКА

§ 17-18. Сванский язык обладает богатой лексикой. Особенно разнообразны термины и выражения бытового характера; названия построек, домашней утвари, сельскохозяйственных орудий, религиозных представлений и др. Богатство лексики обусловлено наличием в диалектах широкой синонимии, применением разных аффиксов с одинаковой функцией для образования новых лексических единиц. Многие слова основного лексического запаса сванского языка имеют общие корни с грузинским и занским и являются общекартвельскими; имеется определенное количество слов, заимствованных из грузинского, адыгейского, балкарского и других языков.

КРАТКИЕ СВЕДЕНИЯ О ДИАЛЕКТАХ

§ 19. Имеются четыре главных наречия: в верхнесванском — верхнебальское и нижнебальское, в нижнесванском — лашхское с чолурским и лентехское. В основу их классификации положены три основных фонетических явления: долгота, умлаут и редукция. Из этих признаков для верхнебальского характерны долгота, умлаут и редукция, для лашхского — долгота и редукция, для нижнебальского — умлаут и редукция, а для лентехского — умлаут и слабая редукция. Кроме того, они отличаются друг от друга особенностями склонения, спряжения, составом лексики.

Верхнебальское наречие наиболее богато звуковым составом и фонетическими процессами; в нем хорошо сохранились архаизмы. Выделяются центральный (мулахско-местийский) и два территориально крайних говора: ушгульский и латальский. Ушгульский говор, хотя значительно удален от нижнесванского диалекта, испытал довольно большое влияние лашхского наречия как в форме 1-го объектного лица глагола, так в образовании некоторых времен и наклонений и, отчасти, в лексике. Латальский говор расположен в непосредственном соседстве с бечойским говором нижнебальского наречия и испытывает его влияние. Нижнебальское наречие является самым раздробленным, хотя его говоры территориально не очень удалены друг от друга и между ними нет естественных преград. Оно подразделяется на пять говоров: бечойский, цхумарский, эцерский, чубехевский и лахамульский. Особенно выделяется последний говор. Бечойский говор находится в соседстве с латальским и под его влиянием в нем широко представлены явления верхнебальского наречия. Эцерский говор отличается от бечойского и других

главным образом своеобразием спряжения и склонения. В цхумарском говоре различается речь старшего и младшего поколений. Старшее поколение сохраняет особенности эцерского говора, положенного в основу цхумарского, младшее же поколение испытывает сильное влияние бечойского говора. Кроме того, здесь отмечаются внутренние изменения. Лахамульский говор сильно отклоняется от эцерского и чубухевского. В нем своеобразны фонетические и морфологические явления. Лашхское наречие – единое, не дробящееся на говоры. Помимо долготы и редукции характерными чертами его являются отсутствие умлаута, различия в грамматических образованиях и в лексике. Лентехское наречие также представляет собою неделимую диалектную единицу. Небольшие отклонения между селами не дают основания выделить говоры. Кроме отсутствия долготы, характерными для него следует считать особенности умлаута и полногласие. Чолурский говор территориально занимает среднее место между лашхским и лентехским наречиями и потому у него общие с лашхским долгие гласные, редукция, грамматический строй и лексика, а с лентехским – умлаут. Умлаут, по-видимому, – результат влияния лентехского диалекта, и потому чолурский следует отнести к лашхскому наречию.

ТЕКСТ

В ГРУЗИНСКОЙ ГРАФИКЕ

შუანრემ ი ამხუარე ლიშიაღ

იშიაღდახ შუანარ ი მინე ამხუარ. შუანარ ხაწრახ ლეზუებ ჩოთმდახხ. ალას ამხუარ გულ ავადხ ი ათონხ: «ათხე შუანარს მადიმე ლიშიაღ მამ ხემდედიხ ი ჟალწინიღ». მარე შუანარდ ლადაბინეხ ლედრე ლიკდე. ალ ლედერს ჩი შუკუარქა შიდახ, ეჩქანლო ჟი იხურიქლახ ი იზობდახ. ალას ერ ამხუარ ქა ხეწადხ, რაქუებ: «ალ შუანარს მად ახწინი, ლეზუებ ჩოთმდახხ ი ათხე ბაჩარს იზბიხ». ათყალუნდახ ი ჩაქუციხ ლიშიაღ.

В ФОНЕТИЧЕСКОЙ ТРАНСКРИПЦИИ

šwanreš i amxwäre lišiał

išiałdax šwanār i mine amxwār || šwanār xāçrax || lezweb čotšdāxx || alas amxwār gud aqādx i atčōnx | «atxe šwanārs māidšw lišiał mam xemjedix i žāļçinid» || mare šwanārd lājbinex yedre liqde || al yçders çī šuqwārka šidax | ečkarŋo ži ixuriēlax i izobdax || alas ēr amxwār ka heçādx | rākwex: «al šwanārs māj āxçini | lezweb čotšdāxx i atxe baçārs izbix» || atqalūndax i çakwicx lišiał ||

ПЕРЕВОД

ВОЙНА МЕЖДУ СВАНАМИ И ВРАГАМИ

Воевали сваны и их враги. Сваны побеждали. Тогда у сванов вышла пища. Враги догадались и обрадовались: «Теперь сваны не смогут воевать и (мы их) победим». Но сваны начали приносить горох. Этот горох разбрасывали по всем дорогам, потом собирали и ели. Когда враги это увидели, сказали: «Этих сванов что победит — пища вышла у них и теперь камни едят». Испугались и прекратили воевать.

БИБЛИОГРАФИЯ

Дондуа К. Д. К вопросу об особой форме множественного числа в сванских терминах родства. — Материалы для истории Грузии и Кавказа, вып. VII. Тбилиси, 1937.

Марр Н. Я. Из поездок в Сванию. — Христианский Восток, т. II, вып. I. СПб., 1913.

Марр Н. Я. Где сохранилось сванское склонение? — Изв. имп. АН, 1911.

Марр Н. Я. Извлечение из сванско-русского словаря. — МЯЯ, X. Пг., 1922.

აბესაძე ნ. ჰიპოტაქსის წევრ-კავშირები და კავშირები სვანურში. — «თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები», ტ. 93. თბილისი, 1960.

გამყრელიძე თ., მაჭავარიანი გ. სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში. თბილისი, 1965.

ლონდუა კ. ადილეური ტიპის მოთხრობითი ბრუნვა სვანურში. «იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება», ტ. I, თბილისი, 1946.

თოფურია ვ. ბრუნების სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით: «საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე». ტ. V, № 3, თბილისი, 1944.

თოფურია ვ. სვანური ენა. 1. ზმნა, თბილისი, 1931.

მაჭავარიანი გ. ბრუნების ერთი ტიპის გენეზისისათვის სვანურში. «თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები», ტ. 93. თბილისი, 1960.

უღენტი ს. სვანური ენის ფონეტიკის საკითხები, თბილისი, 1949.

ქალდანი მ. მ-ს გენეზისისათვის სვანურში. «ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები», 1. თბილისი, 1959.

ქალდანი მ. ცხვირისმიერობის შესახებ სვანური ენის ლაბიალურ კილოკავში. — «იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება», ტ. IV. თბილისი, 1953.

შანიძე აკ. წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის. ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწადეული, I—II. თბილისი, 1923-1924.

შანიძე აკ. უმლაუტი სვანურში. ჟარილი, პროფ. ივ. ჭავჭავაძის სახელობის მიძღვნილი კრებული. თბილისი, 1925; то же см.: ქართული ენის სტრუქტურისა და ისტორიის საკითხები, I. თბილისი, 1957.

შარაძენიძე თ. ბრუნებათა კლასიფიკაციისათვის სვანურში. იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VII. თბილისი, 1955.

შარაძენიძე თ. ორფუძიანობის ერთი ტიპის შესახებ სვანურ სახელთა ბრუნებაში. — ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II. თბილისი, 1961.

შარაძენიძე თ. სახელთა მრავლობითი რიცხვის წარმოება სვანურში ბალსზემოური კილოს მიხედვით. — იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. VI. თბილისი, 1954.

ჩიქობავა არნ. სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში. თბილისი, 1942.

ჩიქობავა არნ. სვანური მოთხრობითის ერთი ვარიანტი და სახელთა ბრუნების ორფუძიანობა ზოგ კავკასიურ ენაში. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, XVIII. თბილისი, 1941.

ჭანაშია ს. სვანურ-ადიღეური (ჩერქეზული) ენობრივი შეხვედრები. — ენიმკის მოამბე. ტ. XII. თბილისი, 1942.

В. ТОПУРИА

СВАНСКИЙ ЯЗЫК*

Общие сведения

1. Сванский язык – один из основных членов иберийско-кавказской семьи языков. Грузинский, занский (мегрельско-чанский) и сванский языки составляют картвельскую (иберийскую, южную) группу этой семьи. Сваны называют себя *šwanāg* "сваны" (ед. ч. *mušwāp*, *mušwpi* "сван"), а свой язык – *lušpu pin* "сванский язык". Грузинское название их *svanebi* сваны (ед. ч. *svani*, отсюда фамилии: *svani*, *svaniže*, *svanaže*, *svanišvili* а занское – *šoni* (отсюда фамилия *šonia*), язык же называется по-грузински *svanugi epa*, по зански – *šonugi pina* сванский язык.

2. На сванском языке говорят сваны, общее количество которых около 34.550 человек (6100) дворов.

3. Живут они в Сванети, расположенной в северо-западной части Грузии на юго-западных склонах Главного кавказского хребта. Сванети делится на две части: Земо-Сванети (Верхняя Сванетия – Местийский район) и Квемо-Сванети (Нижняя Сванетия – Лентехский район). Первая расположена вдоль верхнего течения р. Ингури, в вторая – р. Цхенисцкали.

До революции семь обществ Земо-Сванети (Ушгули, Кала, Ипари, Мулахи, Местия, Ленджер и Латали) составляли Свободную (вольную) Сванетию (*tavisupali svaneti*), а шесть обществ (Бечо, Цхумари, Эцери, Пари, Чубехеви и Лахамула) – Дадешкеланскую Сванетию (*sadadeškeliāno svaneti*, по фамилии владетеля Дадешкелиани).

В настоящее время господствующим наименованием является *balszemo* и *balskvemo svaneti* – Верхнебальская и Нижнебальская Сванетия, по названию перевала Баль.

Три общества (Лашхети, Чолури и Лентехи) принадлежали владетелю Дадяни и поэтому Квемо-Сванети называлась Дадяновской (*sadadiano svaneti*).

По сведениям греческих писателей, сваны занимали ту же территорию, что и сейчас, еще во II веке до нашей эры. Грузинские исторические доку-

* Печатается по тексту, опубликованному в Ежегоднике ибер.-кавказ. языкознания, т. XII, 1985, 100-148.

менты, топонимика, а также некоторые языковые данные позволяют считать, что сваны населяли и верхнюю часть Лечхуми и Рачи, расположенную южнее Нижней Сванетии. Живут сваны в значительном количестве и в Абхазии.

4. Сванский язык — это язык одного из древнейших картвельских племен — сванов. Он отделился от языка-основы в глубокой древности. В нем хорошо сохранились общие с грузинским и занским языками корнесловы, грамматическая структура, а также архаизмы.

Сванский — бесписьменный, племенной язык. Общим для картвельских племен разговорным и письменным языком всегда был и остается грузинский язык.

5. Краткая история изучения сванского языка. Лексический материал впервые был зафиксирован А. Гюльденшtedтом а потом повторен Ю. Клапротом. Грамматический обзор же первым дал Г. Розен, а в дальнейшем его работу использовали Ф. Бопп, Ф. Мюллер и А. Цагарели. Лексико-грамматические образцы опубликовал Р. Фон Эркерт. Довольно пространно изложил грамматический строй сванского языка М. Завадский и А. Дирр, основываясь на его работе, охарактеризовал структуру этого языка. Грамматические очерки и заметки дали П. Услар, А. Грен и В. Нижарадзе (Под псевдонимом *tavisupali svani* свободный сван), а Русско-сванский словарь составил И. Нижарадзе.

Наряду с работами, были опубликованы записи И. Бартоломея и тексты, собранные А. Стояновым, А. Греном и И. Нижарадзе. Однако, все эти обзоры и тексты неудовлетворительны с точки зрения точности записи.

Начало научного изучения сванского языка связано с именем Н. Марра, который установил четыре основных наречия и их говоры и подговоры, отметил его смешанную природу и черты склонения, определил взаимоотношение сванского с другими картвельскими языками на основе фонетических корреспонденций и дал образец составления сванско-русского словаря.

А. Шанидзе расширил и углубил исследование сванского языка. Он уточнил классификацию сванских диалектов, дав им соответствующие названия, вошедшие в научный оборот. Он же установил две фонетические закономерности — редукцию и умляут — и показал ареал их действия сванского и других картвельских языков. Ценны его изыскания и в области морфологии и этимологии.

И. Джавахишвили в своем капитальном труде "Первоначальный строй и родство грузинского и кавказских языков" рассмотрел обширный круг вопросов их структуры, сходства и расхождения в области фонетики, морфологии и лексики, выявив сходство в категориях "грамматического рода", падежа, числа, в лексике и т. д. и дав этимологию многих слов. Сванский материал использован надлежащим образом.

В дальнейшем широко развернулось всестороннее изучение структуры сванского языка и его диалектов.

С. Джанашиа выявил сванско-адыгские (черкесские) морфологические и лексические параллели и, что особенно существенно, первым, дав классификацию, выделил две системы склонения и ясно показал сходство как в структурной, так и материальной части падежного знака -т с адыгейским (черкесским) языком.

А Чикобава выяснил вопрос о принципе двух основ в склонении имен и их состав, подробно указав место и первоначальную функцию словообразовательных формантов – детерминантов и формообразующих аффиксов. Он же внес в сравнительный словарь сванские лексические соответствия с грузинскими и занскими.

К. Дондуа посвятил несколько работ таким вопросам, как образование множественного числа терминов родства, инклюзив и эксклюзив, повествовательный падеж (эргатив) и др. Следует отметить, что он считает экспонент эргатива -т, возникшим на сванской почве.

Г. Рогава широко пользуется данными сванского языка для исторической фонетики и лексики картвельских языков. Им изучены рефлексy фарингальных смычных, звуковые соответствия и этимология слов.

С. Жгенти опубликовал экспериментальное исследование основных вопросов фонетики сванского языка, в котором описана звуковая система, дана попытка объяснить происхождение долгих гласных и природу акцентуации и выявить фонетические процессы. В другой работе представлена структура слога в картвельских языках.

Автором данной статьи изучена система спряжения и склонения, установлены звуковые соответствия и выявлены, в результате умляута, вторичные е и і. Разработаны им другие вопросы в историческом плане.

Приятно отметить, что плодотворно исследуют структуру сванского языка и молодые языковеды. Т. Шарадзендзе подробно изучила вопросы склонения имен, выделив пять типов с их основами и окончаниями, а также вопрос образования множественного числа, выявила все отрицательные частицы и входящие в их состав элементы, исследовала несколько говоров. Она продолжает разработку актуальных тем.

М. Калдани особое внимание уделяет сванским диалектам. Им точно описаны фонетические особенности и морфологические отличия говоров (лахамульского, эцерского и бечойского) и лентехского наречия, выяснены генезис и морфологическая функция звука -j, изучена сванская топонимика в Лечхуми и др.

З. Чумбурндзе, исследовав лентехский диалект, показал его фонетические особенности и звуковые процессы. Касается он также вопросов склонения собственных имен.

Н. Абесадае всесторонне изучает вопросы сложного предложения. Она в своей работе, посвященной гипотаксису, выявила все союзные слова и союзы, их этимологию и функцию, а также их место в сложноподчиненном предложении. Кроме того, ею описаны послелогии.

Г. Мачавариани рассмотрел вопросы категорий глагола в картвельских языках, происхождения падежного окончания -m от указательного местоимения. В особенности он занимается вопросами фонетики, уделяя внимание классификации гласных и их соответствиям, аблауту в основе и др.

Т. Гамкрелидзе попытался объяснить, в связи с соответствиями сибилантов возникновение заднеязычных согласных в комплексах sg, žg и показать первоначальный вид личных и притяжательных местоимений.

В своей совместной большой работе оба автора исследуют систему сонантов и аблаут в картвельских языках, где данные сванского языка занимают подобающее место.

Ал. Ониани изучает сванскую идиоматику в сравнении с грузинской, а также вопросы фонетики (долгота гласных, соответствие ž и l) и др.

Отдельные вопросы разработаны сравнительно-историческим методом А. Мартиросовым, Т. Зурабишвили, Г. Качарава.

Факты сванского языка всегда привлекали и привлекают внимание при разрешении актуальных проблем общей фонетики, взаимоотношения грузинского и других кавказских языков, крупных языковедов Г. Ахвледиани, К. Ломтатидзе и др.

Г. Климов уделяет большое место сванскому при реконструкции звуковой системы, склонения имен картвельских языков, а также в этимологическом словаре.

В. Абаев выявил сванские лексические единицы в осетинском языке.

Исследуют сванский язык и зарубежные ученые. Г. Деетерс опубликовал монографию о глаголе картвельских языков и другие работы, где выдвинул заслуживающие внимания положения.

В. Полак на основе звукосоответствий допускает наличие двух рядов гласных в занском, двух рядов г и l, четырех рядов сибилантных спирантов и аффрикат в картвельских языках, причем соответствия гласных объясняет действующей оппозицией долгих и кратких гласных. Поставлены и другие спорные, но интересные вопросы.

К. Х. Шмидт в своей монографии попытался реконструировать звуковую систему картвельского языка-основы и дал в этой же книге сравнительный словарь картвельских языков. В работе освещается ряд основных вопросов (взаимоотношение языков иберийской группы, характеристика звуков и их корреспонденции, ударение, фонетические процессы и т. д.).

Известный картвелолог Г. Фогт в своих исследованиях по фонетике и морфологии грузинского языка часто использует сванские языковые данные. Заслуживают внимания и работы Р. Лафона.

Такой огромный интерес к всестороннему исследованию сванского языка объясняется его важным значением для сравнительно-исторического изучения картвельских языков и реконструкции языка-основы, а также для постановки и разрешения как частных, так и общелингвистических вопросов.

Наряду с научными трудами, изданы сванские прозаические тексты (т. I и II, печатается III¹) и сванская поэзия с переводом на грузинский язык (т. I), а также материалы на лашхском диалекте (под ред. Н. Марра). Народные песни по языку интердиалектны, в них смешаны диалектные особенности. Тексты собраны и опубликованы А. Шанидзе, В. Топуриа, М. Калдани, М. Гуджеджиани и А. Давитиани.

6. Диалекты. Выделены четыре основных наречия: верхнебальское, нижнебальское (в Земо-Сванети), лашхское и лентехское (в Квемо-Сванети). Верхнебальское наречие подразделяется на три говора: ушгульский, мулахско-местный и латальский, а нижнебальское — на четыре говора: бечойский, эцерский, чубехевский и лахамульский. Различия между ними проявляются в фонетике, в грамматических и лексических особенностях.

В этой статье, главным образом, представлено верхнебальское наречие (см. § 97).

Фонетика

7. Вокализм. Сванский язык особенно богат гласными. Общесванскими считаются шесть гласных: а, е, и, о, у, э. Все они, за исключением э, артикуляционно сходны с грузинскими. Из них о и у — лабиализованные, а э — деллабиализованный. э может быть получен разным путем: в результате редукции и (и → э), из умляутированного и (ü → и → э), появляется он для разъединения согласных. Во всех случаях э вторичного происхождения. Изредка встречается в корне слова (ჯუდ большой, очень). Подударное э переходит в і (áqol закрый, áqil он закрыл).

В сванских диалектах эти же гласные бывают долгие и умляутированные. Последними являются ā ā̄, ö ȫ и ü ǖ. Они отличаются от обычных гласных артикуляционно: в результате приближения языка к твердому небу умляутные гласные суживаются. ā ā̄ приближаются к е ē, а ö ȫ часто произносятся как we, wē. а ü ǖ — как wi, wī, причем в нижнебальском we, а в некоторых случаях и wī деллабиализуется, оставшиеся е, і считаются секундарными, и они не способны умляутировать предшествующие гласные, за исключением лахамульского говора.

Классификация гласных

ü ǖ	iī	u ǖ	э ē̄
ö ȫ	e ē̄		o ȭ
	ā ā̄	a ā̄	

Гласные по диалектам распределяются следующим образом: в верхнебальском 18 гласных: а е і о у э ā ē ī ö ü ē̄ ā̄ ȫ ǖ ā̄ ȫ ǖ

¹ Работа вышла в 1967 г. напечатан и IV т. (Лашхский диалект): 1979. (Прим. ред.).

в лашхском 12: а е і о и э ä ē ī ō ū ǫ

в нижнебальском и лентехском по девяти: а е і о и э
 ä ō ū

Назализация гласных, в особенности а, характерна только для лахамульского говора. Отмечалась она и в речи села Паки (raqi – Лентехский р-н), да и то в произношении старшего поколения. Эта особенность не отмечена в таблице.

8. Долгие гласные. Все шесть долгих гласных употребляются в верхнебальском и лашхском наречиях (в первом и умляутированные: ä, ö, ü), а в нижнебальском и лентехском они не встречаются. Однако наличие их в прошлом и в этих диалектах подтверждается тем, что они не подвергаются редукции, а в лентехском – умляутированию. В сванском различаются *natura longa syllaba* и *positione longa syllaba*. Первые – по природе долгие – наблюдаются во многих корнях и формантах, а вторые – позиционно долгие – возникают на комбинаторной почве: путем слияния соседних гласных аффикса или преверба и основы, слияния двух гласных в основе; при выпадении слога или согласного h; предполагают также влияние звонких, особенно плавных согласных, а также воздействие ударения.

Следует отметить, что возникновение долгих гласных комбинаторным путем, неустойчивое их положение в некоторых словах и формантах, игнорирование долготы в народных песнях, ее нефонологическая функция дают основание некоторым исследователям считать долготу гласных вторичным явлением для сванского языка. Однако существует и противоположное мнение, согласно которому это явление признано первичным, историческим, общесванским, да и общекартвельским. Доводом в пользу выдвинутого положения служат: наличие долгих по природе гласных, неспособность звонких, в особенности плавных согласных вызывать долготу, слабое воздействие ударения и др.

9. Консонантизм. Система согласных совпадает с системой древнегрузинского языка. В сванском языке насчитывается 30 согласных звуков: b g d (v) z t k l m n j r ž r s t w p k γ ç š č s z ç ħ x ç ž h. По месту образования они делятся на губно-губные, губно-зубные, передне-, средне- и заднеязычные, фарингальные; по способу образования – на звонкие и глухие (глухие – на придыхательные и абруптивные – резкие смычные); по составу – на простые и сложные (аффрикаты), кроме того – на одиночные, парные и троечные.

Артикуляция сохранилась в сванском задняя и более закрытая, поэтому не претерпели изменения фарингальные q и ç, хотя исчез фарингальный звонкий q̣.

Выяснено, что звонкость согласных более интенсивна. Этим объясняется, по-видимому, передача глухих согласных в заимствованных словах звонкими согласными.

в губно-губной согласный, независимо от того, коренной он или результат редукции о, и представлен во всех диалектах, только в лентехском, наряду с ним, обнаруживается губно-зубной согласный v, в основном в заимствованных словах.

j — это неслоговой i, получен из i путем редукции или воздействия предшествующего гласного; кроме того, он замещает h в нижнесванском и l в нижнебальском диалектах, или является рефлексом префикса II объектного лица j̄ в нижнебальском и лашхском наречиях.

10. Дифтонги. В сванском имеются дифтонги восходящие и нисходящие. Их образуют j + гласный, гласный + j или w. Напр.: ješd десять... päj мы, хоcāw да хороший. j и w различного происхождения (союз, частица, заменяющий h или гласный u и др.).

11. Приступ гласных. С дифтонгом связан в некоторых случаях приступ начального гласного в слове. Наблюдается приступ твердый (') или придыхательный (h). Первый характеризует вообще междометия: 'āx, 'ojj и др., второй же (придыхательный) очень распространен в верхнесванском: hādurd (xādurd) все, совсем... harāq (← araq) водка... h в нижнесванском замещается согласным j (перед о звуком w), или исчезает: лашх. jedurd, araq... hoqeg, лашх. woqeg низ, вниз, в конце и др.

12. Состав слова. Исторически модели корня слова в основном бывают трех видов: C, CV, CVC, другие же их виды CCVC, CVCC и т. п. вторичного происхождения на фонетической или морфологической почве.

Сванский язык не терпит стечения согласных в начале слова, и если оно возникает в результате редукции или по другим причинам, то во избежание его между согласными вставляется э, или в начале слова добавляется гласный а, или ha (груз. mrgvali → margwal круглый... qba → a-qba, haqba челюсть...). Стечение согласных терпимо в конце слова. Оно — результат редукции или усечения конечного гласного, перехода о в w, добавления согласного форманта и др. (груз. usxo → usxw чужой, veršwšw ребенком...). Гармонические комплексы полностью сохранены: zu, c̄x, cx, c̄q, c̄q, j̄y.

13. Ударение. Ударение в сванском выражено более рельефно, чем в грузинском языке. Оно динамическое (интенсивное), подвижное и свободное, может быть в начале, в середине или в конце слова (ápugi идет сюда, хоқlátxa высший, katál курица). Носителем ударения является гласный корня, аффикса, проверба или послелога. О подвижности ударения свидетельствует перемещение его с корня на суффикс или с одного суффикса на другой (došdúl — род. п. dóšdwlāš луны, ličód уходить, mécde ушедший). О силе ударения говорит его влияние на последующий гласный, который редуцируется, теряет долготу, или усекается (xósgwš ты приказал, но xosgwéš он приказал...). Благодаря воздействию ударения иногда выпадает целый слог (qavari → qāg dranka).

Предполагают, что сванское ударение смешанного характера. Музыкальное и количественное ударение более раннее, чем динамическое. Отмечается и фразовое ударение, однако эти вопросы требуют дальнейшего изучения.

Фонетические процессы

Из фонетических изменений следует отметить редукцию, умляут, абляут, ассимиляцию, диссимиляцию, метатезу, вставку и выпадение звуков, субституцию и др.

14. Редукция – это общекартвельский звуковой процесс. Редукция или синкопирование действует шире и интенсивнее в сванском языке (за исключением лентехского наречия, где она ослаблена), чем в грузинском. Причиной ее считается динамическое ударение.

Правила таковы:

1. Редукцию вызывает префикс с гласным исходом или суффикс с начальным гласным.

2. Редукции подвергаются все шесть недолгих гласных, а в лентехском, главным образом, *i*. Бесследно исчезают *a* и *э*, а в лашхском – также *e* и *i* (кроме глагольных форм II серии), следы оставляют *e* и *i*, умляутируя предшествующие гласные, а *o* и *u* переходят в *w*.

3. Редукцию испытывает одно- или двусложная основа, превращаясь в трехсложную. Синкопирование отмечается в двусложной основе в верхнебальском диалекте в формах I и II лица глаголов II серии, в лахамульском же говоре – в глаголах прошедшего времени с тематическим *-em*.

4. Редуцируется обычно один гласный, синкопа же двух гласных одновременно бывает в определенных случаях.

5. Редукция – явление вторичное, позднее. Первоначальное полногласие основы подтверждается данными: лентехского наречия и занского языка, сванскими народными песнями и историческими документами, составленными в Сванети.

15. Умляут – специфическое фонетическое явление, выполняющее и морфологическую функцию. Он возникает на сванской почве в результате частичной ассимиляции. Суживаются, главным образом, *a* *ā*, сравнительно реже – *o* *ö* и *u* *ū*. Умляут вызывает влияние последующих редуцированных или усеченных гласных *i* и *e*, а также отсутствующих в слове *i* (за исключением ушгульского говора) и *e* (кроме верхнебальского). Например: *āšxi* (← *ašixi* жжет, срв. *āšix* он сжег, *xaṃāg* ← *xaṃage* свиньи, лнт. *ātecc* старит). Умляутированные гласные палатальные, поэтому непосредственно предшествующие согласные приобретают оттенок палатальности, а *g* *k* *q* йотируются: *kām* произносится как *kjām* снаружи.

Умляут характеризовал весь сванский язык, но его действие прекратилось в лашхском наречии вообще, проявляется он только в провербах, но вместо *ā* – *e* (вб. *ādšixān*, лшх. *edšixān* сторел).

16. Абляут (перегласовка). Абляут распространен в сванском, в особенности в его ушгульском говоре. Часто он совмещает морфологическую функцию. Абляутом является переход с в \bar{a} , а также, по мнению некоторых исследователей, чередование \bar{i} и \bar{e} в глаголах II группы. Во многих случаях абляут можно смешивать с переходом \bar{a} в \bar{e} , но различить их не трудно по соответствиям гласных и заимствованным словам (например, груз. *kopēba* → св. *kolāb* имущество).

17. Палатализация согласных под влиянием умляутированных гласных акустически выражена очень слабо, и поэтому палатализованные согласные не внесены в таблицу классификации. Она в свое время была активно действующим процессом, о чем свидетельствует переход заднеязычных троечных согласных в переднеязычные и их аффрикатизация (напр. *eʒa* ← *ega* тот, *ḥu* ← *kwe* вниз, под, *čaš* ← **kaš-i* = *ka-s-i* человек, показатель II объектного лица *ʒ* ← *g*). В настоящее время ни палатализация и ни аффрикатизация не имеют места.

18. Лабио-веляризация предполагает развитие одного из заднеязычных согласных перед губно-губным w (*γwačag* ← *vačag-i* купец, *gweši*, *goši* ← груз. *sa-vs-e* полный). Сейчас этот процесс не действует. В комплексах *sg*, *ʒg*, соответствующих грузинскому *ʒ*, компонент *g* считают развитым перед w (*išgwid* семь), хотя w не всегда представлен.

19. Аффрикатизация и дезаффрикатизация. Аффрикатизация на ранней ступени была связана с палатализацией (см. § 17), а в других случаях она носит частный характер, и в основном это наблюдается в заимствованных словах (*icx* ← *mxal-i* груша, *saʒep* сажень и др.).

Дезаффрикатизация также имела место, главным образом, в словах занского слоя и в дальнейшем прекратилась: *ʒeu*, зан. *ʒoʒoʒi* собака, *čišx* ← *kišx-i* нога. Имеются примеры перехода аффрикат в спиранты: *ʒkicd* → *ʒikid* действительно, груз. *marcqvī* → *basq* земляника и др.

20. Ассимиляция. Наблюдаются все виды ассимиляции согласных и гласных как по месту, направлению, так и по характеру (контактная и дистанционная, прогрессивная и регрессивная, полная и частичная). Например:

Префикс объектной версии *o-* полностью ассимилирует элементы преверба *a-*, а иногда *e-*, за исключением лентехского наречия (*oičeme* ← лнт. *atočeme* он скосил ему то). Сравнительно слабой является ассимиляция согласных по способу образования (*esʒri* || → *esxri* идет туда, архнег ← груз. *atxanagi* товарищ...). Согласные элементы $-d-$ и $-s-$ превербов *ad-* и *es-* редко уподобляются начальному согласному глагола, причем по соседству с абруптивами d произносится как t , а s с шипящим $ʒ$ \bar{c} как \bar{s} (*adqime* || → *ačqime* он утопил, *ešwēn* || → *ešwēn* вернулся...).

h уподобляется согласному x в словах (*hexw* ← **hexw*, нс. *jexw*) жена, *xohwga* младший (срв. *māhwēne* самый младший) и др.

В композитах и в словах с послелогоми ассимиляция \check{z} элемента местоименного компонента е \check{z} "тот" и начального глухого согласного другого компонента очень распространена (e \check{z} kāli || → e \check{c} kāli такой, подобный, e \check{z} xān → e \check{c} xān оттуда...; род. п. е \check{c} ← e \check{z} ka его и т. п.). Наблюдаются и другие случаи уподобления.

21. Диссимиляция плавных согласных (г - г → г - l, п - п → l - n) чаще всего встречается в нижнесванском и отчасти в верхнебальском. Диссимиляции подвергаются окончание мн. числа -ar, суффиксы неименности -ur и принадлежности -āg. Например: ko \check{g} ār || → \check{c} o \check{g} āl, лшх. \check{c} o \check{g} al дома; tet \check{r} ul нб. tet \check{r} ul без денег... \check{c} alwep (← \check{c} anoni) закон, an \check{b} āw (← ambavi) слово и т. д.

Очень распространено диссимилятивное озвончение: из двух глухих согласных один превращается в звонкий (zisx ← груз. sixli кровь, go \check{c} xir ← груз. \check{c} o \check{c} axuri барбарис; срв. krisde ← kriste Христос, sgel ← груз. skeli толстый). Возможно с этим процессом связаны комплексы sd šd sg šg, которые в лентехском представлены в виде s \check{t} š \check{t} s \check{c} š \check{c} (dāš \check{t} w медведь, š \check{c} ur стыд; срв. dāš \check{d} w, š \check{c} ur). По мнению некоторых исследователей, это явление в лентехском вторичного происхождения.

22. Метатеза. Чаще всего метатезе подвергается w. Он как показатель I субъектного лица вместо префикса становится инфиксом (iwixе возвращаю, лнт. a \check{c} wex я вернулся), а как элемент умялутных we, wi, перемещается (angwlez ← *anglwcz ← anglōz ангел, pi \check{r} w ← *p \check{r} wir ← p \check{r} g, груз. pi \check{r} i коро-ва). В лентехском наречии личные показатели вставляются в преверб as-: alx \check{r} id, вместо вб. e \check{t} rid мы идем; am \check{t} u \check{c} wa несy туда. Нередки случаи перестановки и в основах.

23. Последовательность фонетических процессов. И в сванском языке переплетаются два, три фонетических процесса и, действуя одновременно, видоизменяют первоначальный вид слова. Так, например, ассимиляция следует за редукцией: xašxa ← лнт. xašaxa называется. В результате ассимиляции выпадает звук: lohoda || loxoda ← loxhoda он, оказывается, дал. После редукции (и ассимиляции) исчезает звук: нб. āzih он зарезал, но lāsa ← *lasha ← lāzha ← *lāziha убойный. С редукцией связана метатеза: \check{c} almax, но мн. \check{c} alxmār форели.

Особо надо отметить возникшую вслед за редукцией или метатезой и ассимиляцией утрату губно-губного w, когда он, как показатель I субъектного лица или как элемент личных префиксов xw- и gw-, а также элемент окончания творительного падежа -šw ассимилирует превербный, суффиксальный или аусляют основы а и е, превращая их в о, сам исчезает (o \check{c} alāw ← лнт. at \check{w} a \check{c} alāw я обмолотил, dīnoš ← лшх. dīnawš (← dīnašw) девочкой).

Мы не касаемся других фонетических процессов – утраты или вставки согласных, субституции звуков и т. п., хотя интересных примеров для иллюстрации не мало. Напр.: аффикс или формантный w исчезает в соседстве с w или u основы, или, соединяясь с ə, переходит в u: \check{c} wec ← l. * \check{c} wec

стону, gɨwɨa ← *gɨwɨwa имеем, aɨx ← *aɨwɨx я вернул... ala, als, ali этот, adɨɨ лнт. adɨ ты ушел и т. д.

24. Части речи делятся на изменяемые и неизменяемые. Изменяемы все имена (существительные, прилагательные, числительные, местоимения) и глагол; неизменяемы наречия и служебные слова: послелоги, союзы и частицы, к ним же причисляют междометия.

Морфология

25. Имя существительное имеет две категории: падежа и числа. Падежей шесть: именительный, дательный, эргативный (повествовательный), обстоятельственный (направительный), творительный и родительный. Все они имеют свои окончания (суффиксы). Звательный не считается падежом.

Сванское склонение весьма сложно. Оно отличается от грузинского и занского наличием двух основ и разнообразием падежных показателей. По основе и падежным формантам выделяют четыре, даже пять типов склонения в зависимости от диалектов.

Основа бывает двух видов: с согласным и гласным исходом. Первый вид более распространен. Умляутирование гласного в основе вызвано выпадением показателя именительного падежа -i или -ɛ, а гласный без умляута – усечением конечного а или перехода о → w (xāɨ ← xam-i свинья, baɨ ← baɨa лопатка, плечевая кость). Все три гласные i, a, ɛ появляются в формах родительного падежа.

26. Система склонения. Установлены четыре системы склонения: картвельская, адыгейская (черкесско-дагестанская), сванская (древнегрузинско-кавказская) и смешанная (гибридная).

Из всех диалектов система склонения наиболее проста в нижнесванском; лучше всего она сохранилась в верхнесванском, в особенности в нижнебальском наречии, однако наблюдается тенденция к упрощению вследствие унификации в верхнебальском.

I. Картвельская система

	вб. лнт.	лшх.	[срв. нб.	
Им.	xāɨ	xam	xāɨ	свинья
Дат.	xāɨ-s	xam-s	xāɨ-s	
Эрг.	xāɨ-d	xam-d	xāɨ-d xam-em	
Обст.	xāɨ-d	xam-d	xāɨ-d	
Твор.	xā/am-šw	xam-šw	xam-šw	
Род.	xāɨ-iš	xam-iš	xam-em]	

Такие же окончания имеют с безумляутными основами, за исключением род. падежа с -āš, в котором -a усеченная часть основы, а -š ← -iš суффикс, где утраченный i умляутирует предшествующий гласный (laxw гора, род. п. – laxwāš).

К этому же типу относятся имена с конечными гласными а, і, о или и.

	вб.	лшх.	лнт.	нб.	
Им.	dīna		dena	dīna	девочка
Дат.	dīna-s		dena-s	dīna-s	
Эрг.	dīna-d		dena-d	dīna-d	
Обст.	dīna-d		dena-d	dīna-d	
Тв.	dīnoš dīna-wš		dena-wš	dīnoš	
Род.	dīnāš dīnā-š		denā-jš	dīnāš	

Характерными признаками этой системы являются: одноосновность (принцип одной основы) и общекартвельские окончания именительного падежа -і или -е, дательного -s обстоятельственного -d, занские показатели родительного -iš/-cš, суффикс же творительного -šw увязывается с родительным.

Картвельскую систему составляют большинство имен с согласной основой, имена с гласным исходом, за исключением основ с конечным е, собственные имена и формы множ. числа.

II. Адыгейская система сравнительно хорошо сохранилась в нижнебальском (эц.-лхм.), довольно полно – в речи представителей старшего поколения в верхнебальском наречии, но слабо выражена она в нижнесванском. Напр.:

	нб.	вб.	лнт.	лшх.
Им.	māre	māre	mare	māre
Дат.	marā	māra	mare-s mara-s	māra-s
Эрг.	mārem	māra-d mārēin mārēinnēm	mare-d mara-d	māra-d
Обст.	marā-d	māra-d	mare-d mara-d	māra-d
Твор.	marošw	māroš	mare-wš mara-wšw	māra-wš
Род.	mārem	mārēm-iš	mare-iš marem-iš	mārēm-iš

Надо полагать, что здесь показателем дат. падежа является -а, который, сливаясь с суффиксом эргатива -em, удлиняется, а окончание творит. падежа -šw или ассимилирует -а (-a-šw → -o-šw → -o-š), или подвергается метатезе в некоторых диалектах (-a-šw → -a-wš).

За типом māre следует имена с внутренней флексией с добавлением -w в дат. и других падежах. Напр.:

	нб.	вб.	вб. нс.	
Им.		žey	žey	собака
Дат.		žay-w	žey-s	
Эрг.		žay-w-em	žey-d	
Обст.		žay-w-d	žey-d	
Твор.		žay-w-šw	žey-šw	
Род.	нб.	žay-w-em вб. žey-m-iš	žey-iš лнт. žey-em	

Таковы из имен числительных: ešxu один, jori два, semi три; из существительных: lemesg огонь, yeŋbet бог и некоторые другие с умляутированным или без умляута гласным: qāp бык, čāž лошадь, rūg корова, čišx нога и т. п., которые в дат. падеже, теряя умляут, принимают окончание -w, или видоизменяют основу (qāp – дат. qap-w быку, эрг. qapw-em, но čišx – дат. čōšx ← *čūšx нога, rūg – дат. rug корова). В них показателем дат. падежа считают -w и поэтому данный тип выделяют отдельно. В соседстве с билабиальным w исчезает.

Кроме того, в дат. падеже присоединяется -m (-Vm), повторяющийся во всех последующих падежных формах. Напр.:

	нб.	вб.	нс	
Им.	хоša	хоša	хоša	старший
Дат.	хоša-m	хоšā-m	хоša-s лшх. хоšām	
Эрг.	хоš-em	хоš-ēm хоšēmnēm	хоša-d	
Обст.	хоša-m-d	хоšā-m-d	хоša-d, лшх. хоšām-d	
Твор.	хоšo-šw	хоšā-m-šw	хоšā-w-šw, лшх. хоšawš хоšām-šw	
Род.	хоš-em	хоšēm-iš	хоšā-iš хоšemiš, лшх. хоšēm-iš	

К этому типу относятся окаменелые формы релятивной (сравнительной) степени на -а (хоša хороший, хохwга младший...), количественные числительные ага восемь, čага девять, а также местоимения woša сколько и др.

Из таблицы склонения видно, что для адыгейской системы характерны:

1. принцип двух основ (в данном случае основ именительного и дательного); а также общая форма эргатива и родительного, что связывает сванский с адыгейско-дагестанскими языками; 2. применение артикля -m (-Vm) во всех падежах, кроме именительного, что давало основание исследователям считать модели и материальную часть заимствованными из адыгейского.

Суффиксом эргатива и генитива является -e, датива -а, положенного в основу других падежей. В пользу наличия -а в прошлом в дательном падеже свидетельствуют формы дательного с окончанием -а-s и родительного -ā-š, сохранившиеся в народных песнях, бытовых терминах и географических названиях (lxwim голова, дат. lxum ← lxum-a-s голове; čišx нога, дат. čōšx ← čōšx-a, род. čōšx-ā-š хоровод; čāž лошадь, дат. čāžw ← čāž-a, род. čāž-ā-š (название деревни). -m – это артикль – определяющий. Формант -w, считающийся показателем датива, в некоторых случаях принадлежит основе. Что касается конечного -e в именит. падеже, то он возник в результате ассимиляции конечного гласного -а основы с суффиксом номинатива -i: -atī → -ei → -ej → -e. Таким образом, принцип двух основ исторически восходит к одной основе.

III. Сванская (древнегрузинско-кавказская) система непродуктивна. В виде пережитков обнаруживаются в дательном и обстоятельном падежах окончание -п (-əp), а в последнем заменяющий его -d, в родительном

-in, да и то в местоимениях и наречиях (lein i ladeɣn ночью и днем, čin mačēne || čid mačēne лучше всех, didābin gošia полный славы и др.).

IV. Смешанная (гибридная) система более распространена в верхнебальском, менее — в нижнесванском. Она наблюдается в эргативе и дативе и включает в себя несколько формантов с одинаковой функцией (эрг. pāgēm-n-ēm ← māga + -em + -na + -ēm человек, дат. лшх. māga-s человеку). Особенности характеризует местоимение хеда который, форма род. падежа которого является дативной, исходной для других падежей (дат. хедāš, эрг. хедāš-n-ēm, род. хедāš-iš ...).

Таким образом, в сванском языке надо считать основным, господствующим, склонение картвельской системы, а параллельным в нижнебальском наречии — склонение адыгейской системы.

27. Множественное число. Для выражения множественности имен служат простые и сложные аффиксы: -ār, -ār̄ (дисс. -āl, -āl̄); -āl, лшх. -ēl, нб. -ol; -a, -u, -īr, -ēr, -āru, -ēdu/-iādu, la—a и их диалектные варианты. Кроме них имеются объектные суффиксы -āl, -al, -iēl, -iel, -cl, -ār, -ər, обозначающие множественность объекта в глагольных и причастных формах. Суффиксы распределены по основам и названиям имен. Напр.: суффикс -ār (реже — -ār̄) используют имена с согласной, а также с гласной основой на i, o и u, причем умяют в основе не наблюдается, окончание именит. падежа -e усечено, но след его отмечен в суффиксе в виде умялута, сохранено в народных песнях в именит. падеже и во всех именах в род. падеже: хатār ← хатаре свиньи, род. хатrēš; zurār, лшх. zurālēl женщины (ед. хāp, zurāl).

-āl, -el, -ol употребляются в именах с гласной основой на -a и -e: māāl, лшх. māēl нб. marol люди (ед. māge человек) и т. д. В некоторых случаях имеется и -ār: haq̄bār (ед. haq̄ba челюсть).

Суффикс -a образует множ. число от имен, выражающих профессию и от субъектных (активных) причастий: mežwga (ед. mežweg гуртовщик), maldya (ед. maldēy пастух), а -u систематически употребляется в именах с суффиксом -āj и в причастных формах: q̄witrāu (ед. q̄witrāj вор), lədgaru (ед. lədgār мертвый)...

-īr отмечен в одном слове: gezlīr (ед. gezal сын, дочь), -ēr в фамильных именах с основой на -ša: otaršēr (ед. otarša Отаров), baršēr (ед. barša попв)...

С помощью аффиксов la—a образуется множ. число в названиях родства: lāxhwa (ед. хехw жена), lačša (ед. čaš муж) и т. д. Собственно говоря, la—a не образовательные аффиксы множ. числа терминов родства, а выражают место, предназначение. Оно позднее приобрело функцию образования множ. числа, что исторически оправдано.

Что же касается остальных аффиксов, они по составу сложны: включают в себя вышеуказанные суффиксы -a, -u, именно: -ār-u, -ēd-u, -iād-u, -āl-a. Сложными считают также суффиксы -īr, -ēr. Из них -ēdu, -āru встречаются редко: kun-āru (ед. kwīn, kun душа); p̄snēdu (ед. p̄sn господин). -iādu рас-

пространен в причастиях: *lutwǵiǵdu* (ед. *lutwǵer* ученый). Полагают, что исходными являются *-ǵr*, *-ǵl*, *-ǵd*, *-a*, *-u*.

Склонение во множ. числе происходит по картвельской системе.

28. Образование имен существительных. Большое количество имен существительных образуется двумя способами: аффиксацией и словосложением. При аффиксации образование бывает префиксальное, суффиксальное или, чаще, префиксально-суффиксальное. Существительное можно образовать как от имен (прилагательных, числительных и др.), так и от глагольных основ. Различие между диалектами – фонетическое.

1) От глагольных основ образуются абстрактные имена с помощью аффиксов:

-a: *xwɕa*, вб. *xwǵa* истребление, вымирание.

ma--a: *ma-ǵǵn-a* → *maǵǵn* боль (*xostǵni* болит), *ma-xal* знание (*xoxal* знает).

-ob: (← груз. -ob-a): *kač-ob* ранение, ранить.

li--e, *li--i* → *li--*: *li-mč-e* старить, *li-mčw*, лшх. *li-mč* стареть (← *mč-i* старый, старик). Они обозначают масдар, имя действия.

2) Для субстантивирования прилагательных и отрицательных причастий использованы аффиксы *pa--i*: *pa-bg-i* твердость, крепость (← *bǵ-i* крепкий)... *pa-wǵalw-i* необмолоченность (← *wǵalw-a* необмолоченный).

3) От существительных образовано довольно большое количество субстантивов при помощи аффиксов, какими являются *-ǵld*, *-ild*, *-uld*, *-old*, *-ǵd* и их варианты: *-ǵl*, *-il*, *-ul*, *-ol*, *-ǵd*, *-id*, *-od*, придающие именам уменьшительно-ласкательное значение: *mǵl-ǵld* (← *mǵl* лиса), *qǵn-ild* (← *qǵn* бык) и много др. Некоторые из них произносятся с долгим гласным: *lcmǵil* (*lcmǵsg* огонь), *qǵǵl* (← *qǵǵ* дверь). *-ǵl*, *-il*, *-ǵd*, *-i* – результат усечения *-d* или выпадения *-l*. Усечен конечный гласный *-a*, который сохранился в народных песнях или появляется в род. падеже: *eterila*, *qǵinǵalda* соб. имя, *ǵogilda* (← *ǵog*, *ǵweg* стадо)... *ǵdikild*, род. *ǵdikildǵ* зуба и т. д.

mǵ--i, реже *ma--i*, *mč--* 'i' обозначают профессию, ремесло, деятельность лица: *mǵ-čǵz-i*, лнт. *mč-čǵz* конюх (*čǵz* лошадь) и др.

Эти же аффиксы *mǵ--i* указывают на происхождение человека. Они полностью сохранились в нижнебалхском, а в других диалектах суффикс *-i* усечен: *zǵn* Мегрелия, но *mǵ-zn-i*, *mǵ-zǵn* мегрел.

-*ra* обозначает в собирательность растений: *icx-ra* грушовик (← *icx* груша), *had-ra* (← *had* одурь кавказская)...

-*ǵj*, нб. *-ǵ* вместе с именем существительным обозначает любовь, страстие к чему-нибудь: *leǵw-ǵj* любитель мяса (← *leǵw* мясо). Абстрактные имена II группы глаголов с суффиксом *-a* с тем же окончанием *-j* выражают характерный для действующего лица признак и соответствуют грузинскому типу *qbenia* кусачий; напр.: *qerǵj* кусающийся, кусачий (← *qera* кусанье). Образование с помощью *-ǵj* часто служит для передачи оттенков пренебрежительности, насмешки над фамилией или образования прозвища: *kaqǵblǵj* любитель картофеля, *uzǵnǵj* соня и т. д.

29. Композиция (словосложение) – один из основных способов словообразования. Она не очень широко использована в сванском языке в сравнении с грузинским. Известны два типа композитов: тип редупликации соединений и тип разноосновных соединений. Последний более широко распространен. Характерными признаками для редупликационных композитов являются: повторение слогов или самостоятельных слов, чередование (перегласовка) гласных в основе, замена начального согласного или начального слога и др. Примечательно, что союз *i* „и“ не употребляется. Например: *bəgi-bəgid* крепко-накрепко, *γāgi-γuga* ущелье и т. д.

Разноосновные композиты по типу соединения бывают копулятивные и асиндетические, по значению – однозначные и многозначные, а по составу – дву- и многокомпонентные. В копулятивных композитах использован союз *i*, а именно: в именах числительных, в особенности свыше двадцати, и в наречиях: *jerwešdiseini* двадцать три, *qōm-i-qoḡn* по дворам и т. д., а в асиндетических композитах союз *i* опущен, если композит многозначен, т. е. все его компоненты сохраняют свое значение, но *i* не подразумевается в однозначных композитах; напр.: *lēt-ladeḡ* ночь (и) день, *xcxw-ḡaš* жена (и) муж, но *γvāžtmāge* мужественный человек (досл. сын-человек) и др.

Составными частями однозначных композитов являются: определяющие (существительное, прилагательное, числительное, местоимение, наречие, послелог или частица) + определяемое (существительное). Они создают группу *composita determinativa*, первый компонент которых иногда представлен в падеже с усеченным окончанием: *mišladeḡ* (← *mižiš ladeḡ*) воскресенье (досл. день солнца). Вторую группу составляют *composita possessiva*, включающие в себя существительное + причастие: *txvimmckwce* обезглавленный, перен. опозоренный и т. д.

Таким образом, сванские композиты как по составу, так и по способу образования почти не отличаются от грузинских сложных слов, разница заключается лишь в том, что тот или иной вид менее распространен.

30. Имя прилагательное. Анализ качественных прилагательных показывает, что многие из них производные, так же как и относительные. Это подтверждают аффиксы, вызывающие редукцию: *ḡəḡni* ← лнт. *ḡəḡni* красный, *twetne* ← лнт. *twetene* белый и др. Отдельно взятые прилагательные субстантивированы и склоняются по соответствующим основам существительных; выступая в роли определения, они с синтаксической точки зрения могут быть атрибутивными, согласованными с определяемыми в падеже, и управляемыми. В современном сванском языке господствует прямой, препозиционный строй: определяющее предшествует определяемому.

Атрибутивные прилагательные с согласной или гласной основой на *-i*, *-u* и большинство на *-a* не склоняются.

Согласованные прилагательные, имеющие в основе конечный или внутренний гласный *e*, изменяются по падежам: в именит. они оканчиваются на *-e*, а в остальных падежах на *-a*. К ним относятся также окаменелые формы

релятивной степени и числительные с конечным -а, которые присоединяют артикль -Vim по адыгейской системе. Однако в речи молодого поколения наблюдается тенденция к выравниванию основы, т. е. к унификации склонения.

Таблица склонения прилагательных-определений

Им.	dambal kor	низкий дом	mašri šuḳw	широкая дорога
Дат.	dambal kor-s		mašri šuḳw-s	
Эрг.	dambal kor-d		mašri šuḳw-d	и т. д.

Но согласованы в падежах:

Им.	maxe kor	новый дом	xoča māre	хороший человек
Дат.	maxa maxe kor-s		xočām xoča māra	
Эрг.	maxa maxa kor-d		xočām xoča māgēm	
Род.	maxa maxa kor-āš		xočām xoča māgēmiš	и др.

При тенденции к унификации определения maxe, xoča и им подобные не изменяются.

Инверсионный строй редко встречается, но при таком строе оба имени склоняются: дат. kor-s dambal-s, эрг. šuḳw-d mašri-d и т. д.

Управляемое определение прямого и инверсионного строя стоит в родительном падеже, однако в прямом строе элемент падежного окончания -š усечен во всех диалектах, за исключением нижнеабхазского. Напр.:

Им.	bāčā kor	каменный дом	kor bāčāš
Дат.	bāčā kor-s		kor-s bāčāš
Эрг.	bāčā kor-d		kor-d bāčāš и т. д.

В склонении имен преобладают новые формы, ранние же формы сохранились в прилагательных с основой на -е и в редких случаях — на -а. Очевидно, сильна тенденция к унификации, в чем и находим большое сходство с грузинским языком.

31. Степени сравнения. В сванском две степени сравнения: релятивная (сравнительная) и превосходная. Образуются они описательным (аналитическим) и органическим (синтетическим) способом. В первом случае использованы с качественными прилагательными наречия gup очень, зуэд более, весьма, čid всех..., во втором случае — префикс хс- и суффикс -а. Вследствие редукции основа изменяется: сәпI красный — хо-сәп-а краснее, маšгI широкий — хо-маšг-а шире и др. Сохранились в окаменелом виде пять форм сравнительной степени, исходная основа которых до нас не дошла: хоča хороший, хола плохой, ходга низкого качества, хоša старший, хохwга младший. Генезис формантов выяснен: они соответствуют сохранившимся в древнегрузинских ханмэтных текстах (V в.) аффиксам хи--с. Из них х- — префикс III объектного лица, груз. и-, сван. о- — показатель объектной версии и груз. -е, сван. -а образовательный суффикс. Таким образом, сванский

сохранил древнее состояние.

Превосходная степень характерна только для сванского языка. Она образуется с помощью аффиксов та--е: та-ҭап-е краснейший, та-тҭаг-е широчайший. В окаменелые формы типа хоҭа вставляется суффикс -ѳп: та-ѳп-е самый лучший, та-тҭтѳп-е самый младший и др.

Умерительная и уравнивательная формы не являются степенью сравнения, поскольку при них нет сравниваемого объекта.

32. Образование имен прилагательных. Путем аффиксации получают относительные прилагательные от имен существительных, прилагательных, числительных, местоимений и других частей речи. К ним относятся и все виды причастий, если они не субстантивированы. Некоторые аффиксы причастий и отыменных прилагательных являются общими.

1) Для образования притяжательных прилагательных использованы: префикс лә- и усеченное окончание -е или -и, равные по значению грузинским суффиксам -ian, -ovan, -osan: лә-қәп имеющий быка, lu-txwim (← лә-txwim) с головой, имеющий голову...

Суффикс -әғ, -ағ, -ағ (диссим. -әл, -әл, -әл): таҭәғ с сыром, сырный (← таҭ сыр); баҭәғ каменный (← баҭ камень).

Образованные таким способом некоторые слова превратились в географические названия: ирәғ название села (← ир ясень) и др.

2) Для выражения неизменения служит суффикс -уг (диссим. -ул): txum-ug без головы, tetr-ul без денег. Материально этот суффикс равен мегр. -ug, а по своей функции – груз. u-о, груз.-мегр. u-—ug, мегр. u-—е, -ug.

3) От существительных образуются имена назначения, места, растений с помощью аффиксов: le-—i (-е) и la-—'a', -jāk: lerāq̄w для шапки (материал), leḥšōri жених (← ḥaš муж)... laməž солнечное место (← miž солнце)... Этим и же аффиксами la-—a формируется множ. число терминов родства (см. § 27).

-jāk: ḥaḥiāk жених, kojāk для дома (материал).

4) Деривационными показателями местонахождения, принадлежности нечеловека являются аффиксы, которые присоединяются к географическим и этническим названиям: лә-—u (lu-—u): лә-zn-и занский (← zān Мегрелия), lu-šp-и сванский (← šwān Сванети).

Таковую же функцию выполняют форманты тә-—i-ег: тә-zn-i-ег занский... Надо полагать, что тә-—i – это аффиксы названия лица по месту жительства (см. § 28).

Другие аффиксы здесь не рассматриваются.

33. Имя числительное. 1) Количественные числительные от 1 до 10 включительно и 100 по составу – простые:

1	eḥxu	7	išgwid лнт. iškwid
2	jori, jeru, лнт. jerbi	8	ara

3	semi	9	ѓхара
4	wōštɣw, woštɣw	10	ješd, лнт. ješɟ
5	woxwišd, woxušd, лнт. woxwiš	100	ašir
6	usgwa, лнт. usqwa		

От 11 до 19 – сложные. Их составляют десять + единицы: 11 ješdešɣu, (лнт. ješɟešɣu)

12 ješdʒori, 13 ješdsemi и т. д., 20 jerwešd, лнт. jerbešɟ (“два десять”).

От 20 до 100 и выше (за исключением десятичных) – составные. В них между двадцатью и единицами употребляется союз i “и”: 21 jervešdiešɣu, 22 jervešdʒori, 23 jervešdisemi и т. д.

Система счета в зависимости от диалекта двоякая: десятичная (десятичная) и вигезимальная (двадцатеричная). Первая характерна для верхнебальского и лашхского, вторая – для нижнебальского и лентехского. В основе счета лежит десять или двадцать, им предшествуют единицы и при посредстве союза i “и” добавляются числа от 1 до 9.

Десятеричные Двадцатеричные:

	20	jerwešd, лнт. jerbešɟ	
	30	semešd, лнт. semešɟ	нб. jervešdiešd
вб.	40	wōštɣwješd	urinʃj'erwešd
	60	usgwašd	suminjervešd
	70	išgwidāšd	suminjervešdiešd и т. д.

2) Порядковые числительные образуются от количественных с помощью аффиксов те--е:

mēte, meṣte, лнт. merbe второй
mēsme, meṣme, " meṣeme третий и т. д.

Первый передается заимствованным из грузинского словом pirvel или сванским словом māpkwī, имеющим и другое значение.

В верхнебальском диалекте в произношении некоторых лиц элемент -с-префикса те- долгий по аналогии с mēte.

3) Дробные числительные имеют всего три формы. Аффиксами их являются па--i: pamsmī треть, pawštɣwī четверть, pawxušdī одна пятая. Половина выражена словом хәпсга, этимология которого вызывает большой интерес.

Имена числительные склоняются подобно прилагательным как отдельно взятые, так и в роли определяющего.

Существительные при именах числительных ставятся в единственном числе, сравнительно реже – во множ. числе: semi gezal три сына, ješd māge десять человек, но semi dina и semi dīnāl три девочки. исключение составляет тухwbe брат, который в сказках при числительных semi три, ѓхара девять стоит во множ. числе: semi laxwba три брата, ѓхара laxwba девять братьев.

34. Местоимение. Местоимения делятся на те же разряды, что и в грузинском языке.

Личные: 1 л. *mī* я; *nāj*, *naj*, *nā* мы; 2 л. *si* ты. *sgāj*, *sgā*, *sgaj*, *škā* вы; 3 л. *ala*, *ale*, *ali* (около 1 л.); *eža*, *eži* (около 3 л.) он, она, оно; *aljār*, *aljar*, *ežjar*, *ežmin*, лнт. *almin* они; *min* они сами.

Указательные: простые: *al* этот, *ež* тот — те же личные местоимения с усеченной гласной в роли определяющего; сложные: *amkālī*, *amgwār* этаким, *ežkālī*, *ežgwār* такой, *amīštān* такой, подобный этому, *amšeld*, *amzum*, *ežšeld*, *ežzum* столько и т. д.

Притяжательные: *mišgu*, *mišku* мой, *nišgvej*, *gwišgvej* лнт. *gwiškvej* наш; *isgu*, *išku* твой, *isgvej*, *iškvej* ваш; *amīš* этого, *ežīš* его, *mīca* (← **mīžša*), *eča* (← **ežša*) его; *aljareč* этих, *ežjareč*, *minč*: их и др. Некоторые местоимения III л. представляют собою формы род. падежа.

Взаимные: *uškwār* друг друга.

Вопросительные: *jār* кто, *māj*, *mā* что, *хеда* который, *хепа* какой, *воša* сколько, *mājkāli*, *magwār* какой...

Вопросительно-притяжательные: *iša* кто, *imša*, чего, чей.

Отрицательные: *dār*, *dār*, *dar* никто, *dešjar* никто, *dēsama*, *dešsama*, *pōsama* ничто и др. Они, как составные, включают в себя отрицательную частицу и вопросительное местоимение. Многие из составных местоимений превратились в частицы, утратив значение указательных местоимений: *dētam*, *pōta*, *posama*, *dēsa* не и др.

Определительные: *māg* все, *ži* сам, *išgen*, *išgen* другой и т. п.

Относительные состоят из вопросительных местоимений и частицы *-wāj*, соответствующей грузинской частице *-с*: вб. *jerwāj* (=vinc) кто, *mājwāj* (=rac) что, *хедwāj* (=romelic) который и др.

Неопределенные слагаются из вопросительных местоимений и частицы *-wālc*: *jerwālc* кто-то, *хедwālc* какой-то, который-нибудь, *wošwālc* несколько; *jerxi* лнт. *jerexi* некоторый и т. д.

Местоимения склоняются, но многие из них характеризуются своеобразием. Отметим основные особенности.

Личные местоимения 1 и 2 л. не склоняются и тем самым сохраняют древнейшую стадию. *ala* и *eža* изменяются по смешанной системе, если они взяты самостоятельно.

Верхнебальское

Им.	<i>ala</i>	он; этот	<i>eža</i>	он; этот
Дат.	<i>alas</i> <i>amis</i> (<i>amən</i>)		<i>ežas</i> <i>ečas</i> , <i>ečən</i> (<i>ežən</i>)	
Эрг.	<i>amnēm</i> <i>annēm-d</i>		<i>ežnēm</i> <i>ečnēm</i>	
Обст.	<i>amnār(d)</i>		<i>ežnār(d)</i>	
Твор.	<i>amnoš</i>		<i>ežnošw</i> <i>ečnošw</i>	
Род.	<i>amiš</i> , <i>amša</i> ; <i>amnēmiš</i>		<i>ežiš</i> <i>eča</i>	

Местоимение *ala*, как в грузинском *es*, двух основное: в дат. и других падежах заменяется основой *am*.

Вопросительные *jāg* и *māj* склоняются, но во множ. числе не употребляются:

Им.	<i>jāg</i> кто	<i>māj</i> что
Дат.	<i>jās</i> (← <i>jāg-s</i>)	<i>im</i>
Эрг.	<i>jāg-d</i>	<i>imnēm</i>
Обст.	<i>imnārd</i>	<i>imnār</i>
Твор.	<i>išešw</i>	<i>imnoš</i>
Род.	<i>iša</i>	<i>imša</i>

Определительное местоимение замещает основу *mäg*, *mag* основой *či*:

Им.	<i>mäg</i> , <i>mag</i> все
Дат.	<i>či</i> <i>či</i> , лшх. <i>čiš</i>
Эрг.	<i>čiem</i>
Обст.	<i>čid</i> <i>čin</i> <i>činārd</i>
Твор.	<i>činowš</i>
Род.	<i>čimiš</i> (<i>čiāš</i>)

Взаимное *ušxwār*, *ušxwā/ag* встречается и в дат. падеже без окончания, а в родительном с суффиксом *-iš/-eš*: *ušxwāriš*, *ušxwāreš*.

Совершенно своеобразно склоняется *xeda* который.

Что же касается остальных местоимений, то отдельно взятые они изменяются по той или иной системе, только в некоторых случаях обнаруживают два или больше формантов с одинаковой функцией: эрг. *jerwālēm*||*jerdwālēm* кто-нибудь, дат. *jeswāl-a* кому-нибудь... Однако, *mišgu*, *išgu* и неопределенные местоимения с частицей *-wāle*, использованные в качестве определяющего, принимают окончание *-a*, за исключением именит. падежа: дат. *mišgwa* *mus* моему отцу, эрг. *išgwa* *tuxwbēm* твой брат, род. *jerwāla* *архнегиš* кого-нибудь товарища и др.

Из анализа местоимений видно, что они имеют много общего с грузинским как в корнесловах, так и в структуре.

35. Глагол в сванском имеет те же категории, что и в других картвельских языках. Это – лицо, число, время, наклонение, аспект, залог, версия и контакт (каузатив). Механизм картвельского глагола сложен, но еще сложнее он в сванском. В сравнении с грузинским в нем больше форм – инклюзива и эксклюзива, заглазного I и II, будущего несовершенного и др. Все это ставит ряд актуальных вопросов, связанных с их генезисом.

36. Лицо. Глагол полиперсонален. В нем находит отражение и лицо субъектное (действующее лицо, подлежащее) и лицо объектное (недействующее, лицо прямого и косвенно-дательного дополнения).

Субъектное лицо. Показатели субъектного лица различаются в зависимости от основы. При основах с начальной гласной префиксом I л. является хw- (параллельно лнт. m-), 2 л. – х- и 3 л. – l- в трех непереходных глаголах (l-i есть, l-āsw был и l-əg стоит); при основах на согласную показатель I л. инфикс -w-, 2-ое лицо не имеет префикса; предполагают, что таким был h-. Для 3 л. использованы в определенных формах всех глаголов суффиксы -s, -a, -e. -s характерен для сослагательных наклонений, -a – для прошедшего несовершенного и -e – для прошедшего совершенного.

37. Число. Множественное число 1 и 2 субъектных лиц выражено суффиксом -d, а 3 л. – суффиксом -x. В I лице различаются инклюзив и эксклюзив. Показателями инклюзива являются префикса l- (перед согласным lə-) и суффикс -d, а эксклюзива – те же хw- или -w- и суффикс -d. Напр.: lidgeд и хwidged, но lədged и dwiged мы тушим.

Таблица показателей субъектного лица и числа

ед. ч.		мн. ч.	
1 хw-, -w-	инкл. l--d	lə--d	
	экскл. хw--d	-w--d	
2 х- *h-	х--d	*h--d	
3 l- -s, -a, -e	l-, -a,	-e--x	

38. Объектное лицо. Префиксом I объектного лица употребляется m-, 2 л. – ž-, 3 косвенного объектного лица – х- или в некоторых случаях, как предполагают, – h-.

Префикс 3 прямого объектного лица l- сохранился в виде пережитка в глаголах lalēm съел и лшх. lalēs выпил, в остальных случаях показатель не представлен.

39. Число. I объектное лицо в верхнесванском различает инклюзив и эксклюзив. Первый выражается префиксом gw-, а второй – p-. В нижнесванском такое различие, должно быть, исчезло и употребляется общий префикс gw-. I л. не нуждается в показателях множественного числа, 2 и 3 л. инверсивных глаголов используют суффикс -x.

Напр.: 1 таqа имеется у меня	gwaqа	} нс. gwaqа
	paqа	
- 2 žаqа	žаqах	
3 хаqа	хаqах	

Таблица показателей объектного лица и числа

ед. ч.		мн. ч.	
при согл. основах		при согл. основах	
1. m- mə-	инкл. gw-	gw-	gw-
	экскл. p-	p-	p-
2. ž- žə-	ž-	ž- - 'x'	žə- - 'x'

3. l-,	Ø-	l-, Ø-	прямой объект
*h-,	x-	*h-, x—x	косвен. объект

ǰ- — результат палатализации g-. О генезисе инклюзива и эксклюзива высказаны два исключаяющих друг друга мнения. Полагают, что система инклюзива — эксклюзива исторически первичная, общая для всех картвельских языков, а по мнению других — она вторичная, формировавшаяся на сванской почве. Вопрос требует дальнейшего исследования.

40. Взаимоотношение лиц. Полиперсонализм означает, что глаголы могут быть двухличными и трехличными. Они противопоставляются одноличным. Последние — абсолютные глаголы, в которых отражен только субъект с помощью показателей лица и числа. В двух- и трехличных глаголах выражены субъект и косвенный объект в релятивно-непереходных глаголах и субъект и прямой объект или вместе с ними косвенный объект — в релятивно-переходных глаголах. В таких случаях объектами I субъектного лица могут быть 2 и 3 л., II л. — 1 и 3 л., а III л. — все три лица. При наличии субъектного префикса показатель объекта отсутствует и, наоборот, при объектном префиксе субъектный префикс исключается. Напр.:

mi xwalāq ečas	я люб ему			
si xalāq ečas	ты люб ему, но			
si malāq mi	ты люб мне,	mi ǰalāq	si	я люб тебе
eǰa malāq mi	он люб мне,	mi xwalāq	ečas	я люб ему и т. п.

Предполагают, что исторически в релятивных глаголах был выражен только объект.

41. Группы глаголов. Глаголы делятся на три группы. Первую группу составляют переходные глаголы, образующие страдательный залог с помощью префикса i- или e-. Во вторую группу входят глаголы с чередующимся гласным в основе i/e. В действительном залоге имеется -i-, а в страдательном -e- (ǰixe возвращает — ǰexni возвращается). Третью группу образуют глаголы среднего залога и статические формы с суффиксом -a (sgug сидит, xaǰxa называется и др.).

42. Превербы. Превербы использованы для образования времен и наклонений (поэтому они рассмотрены раньше других глагольных категорий). Первоначальная и основная их функция — это обозначение направления движения и месторасположения предмета в пространстве. Впоследствии они приобрели дополнительные функции — выражать совершенный вид, образовывать будущее время, изменять значение корня.

Превербы простые и сложные. Простых восемь: четыре основных и четыре общих с послелогоми: an-, ad-/a-, es-, нс. as- и la-. Послелогипревербы: ǰi, ǰu, sga (← нб. isga), лнт. ǰka и ka. Путем соединения последних с основными превербами получены сложные.

an- обозначает направление действия сюда, к I лицу и соответствует груз. превербу ориентации mo- (an-ǰi, mo-dis идет сюда).

ad-/a- и es-/as- противоположны превербу an-, они выражают направление туда, к III л. и равны груз. mi-, da-, ga-, ça- (es-үти идет туда, ād-qid отнес, a-tāx вернулся туда и т. д.).

la- указывает на направление туда и соответствует груз. še-, иногда mi-, ça- ži (груз. ze, мегр. ži) обозначает направление действия снизу вверх, ču – сверху вниз, внутрь, sga (груз. še-) – снаружи внутрь и ka (груз. ga-), наоборот, – изнутри наружу.

Превербы претерпевают фонетические изменения. Отметим некоторые из них:

1) Согласный элемент превербов an-, ad- и es- отсутствует при объектных префиксах I и II л. и при показателе инклюзива l-; -n- исчезает при личных префиксах хw- и х-, а -d- переходит в -t-. Преверб as- сохраняется в лентехском и при объектных показателях, являющихся инфиксами (amsuwe = етуwa несу).

2) Из гласных элементов -i- преверба ži исчезает перед гласными; ču редуцируется перед а и е, превращаясь в čw, перед о элемент w теряется; sga и ka, сливаясь с гласным, удлиняется в верхнебальском и лашхском, а в нижнебальском и лентехском происходит элизия (вб. лшх. kādķwā/ār нб. kadāķwār, лнт. kadaķwār ← ka adaķwār прогнал, выбросил).

Слиянием простых превербов получены сложные превербы, показывающие направление действия:

- zi an- → ž'an – снизу вверх сюда
- zi ad- → ž'ad – снизу вверх туда
- ču an- → čwan – сверху вниз
- sga an- → sgān-, лнт. sķan- – внутрь сюда
- ka es- → kēs, лнт. kas- – изнутри туда и т. д.

43. Наклонение. Из трех (изъявительного, сослагательного и повелительного) наклонений специальными показателями характеризуется только сослагательное: повелительное использует формы изъявительного и сослагательного. Изъявительное и сослагательное наклонения имеют каждое свое время и поэтому их рассматривают вместе, называя системой времени и наклонений.

44. Время. Основные времена: настоящее, прошедшее и будущее. Два последних имеют свои разновидности. С морфологической и синтаксической точек зрения времена и наклонения разбиты на три серии.

В I серию входят настоящее и будущее совершенное и другие временные формы. От основы настоящего времени образуются прошедшее несовершенное, сослагательное I (конъюнктив I), будущее несовершенное, глазное I и II – все они составляют круг настоящего времени.

От основы будущего совершенного получаются условное и сослагательное, составляющие круг будущего совершенного. I серию характеризует одна исходная основа и одинаковая синтаксическая конструкция: субъект

(подлежащее) – в именительном падеже и объекты (прямой и косвенный) – в дательном.

II серию составляют прошедшее совершенное и сослагательное II (конъюнктив II). Основа атематическая, конструкции две: при непереходном глаголе субъект стоит в именительном падеже, а объект косвенный – в дательном; при переходном глаголе субъект в эргативе, прямой объект – в именительном, а косвенный – в дательном.

III серия включает в себя релятивное I и II и сослагательное III (конъюнктив III). Основа смешанная (I и II серий), конструкция при переходных глаголах инверсивная: субъект – в дательном, прямой объект – в именительном, косвенный же объект превращается в простое дополнение, а при непереходных релятивных глаголах субъект стоит в именительном падеже, а косвенный объект – в дательном.

I серия

45. Настоящее время. Основы глаголов в настоящем времени оканчиваются на -с, -i. -а или на согласный. Последний – результат усечения суффиксов -i или -е. основным показателем надо считать -i, который, соединяясь с внутрисловным -а-, превращает его в -е- (əgɔip-i → əgɔip стрит). В статических глаголах окончание -а – показатель результативного I (хəχх-а называется).

46. Прошедшее несовершенное – сложного образования. Оно базируется на основе настоящего времени, используя суффиксы -а, -da, -əп и -əđ. -а употребляется при глаголах с суффиксом -е, а -əп или -əđ при verba sentiendi в остальных случаях – -da. Окончаниями 1 и 2 л. являются в верхнебальском и лентехском -ās, -dās, в бечойском – asgw, -dasgw, или -āsgw и их фонетические разновидности, в лашхском – -is, а в эцерском они вообще усечены. 3 лицо, использованное в качестве основы множ. числа, имеет форманты -а, -da, -əп и -əđ, а в эцерском вместо -da – суффикс -w.

Вместе с разнообразием суффиксов сложность создается и фонетическими изменениями в основе, вызванными усечением окончания -i, утерей умляута, абляутом и т. д.

Образец образования прошедшего несовершенного.

1. хвəχχəjəwdās,	вб.	хwaxəjəwdās,	лнт.	хwaxəjəwidasgw я рисовал
		хwaxəjəw,	лшх.	хwaxəjəwis,
3. аχəjəwda,		аχəjəwda,	беч.	аχəjəwida, аχəjəwiw
		лшх.		аχəjəwda,

47. Сослагательное I (конъюнктив I) образуется при помощи суффикса -de, вб. -dēd. Он присоединяется к основе настоящего или прошедшего несовершенного, в зависимости от диалекта и глагольной основы. Показатель 3 л. – суффикс -s. Образование усложняется фонетическими изменениями, имеющими место в основе и формообразующем суффиксе. В верхне-

бальском в окончании *-de* гласный *-e* усекается и наступает заместительное удлинение предшествующего *-s*, в нижнесванском гласные основы *e* и *i* отпадают и в лентехском предшествующий *a* умляутизируется. Напр.: вб. *aṃāṛēds* чтобы он готовил; *aḫāwdēds*, нб. *aḫāwides*, лнт. *aḫāwdes*, лшх. *aḫawdes* чтобы он рисовал.

Надо полагать, что *-de* состоит из показателей прош. несовер. *-d* и конъюнктива *-e*. В верхнебальском *-dēd* получен, по-видимому, в результате слияния *-dc* и *-ed*.

48. Будущее несовершенное по значению соответствует русскому сложному (составному) будущему (буду делать). Оно имеет окончания *-up-i*, лшх. *əp-i*, а в непереходных глаголах в верхнебальском *-ip-i*. С ними и с основой связаны фонетические процессы, именно: суффиксы основ наст. времени *-e* или *-i* усекаются, гласный окончания *u*, *ə* редуцируется, если основа не стягивается, и *u* переходит в *w*, а усеченный *i* вызывает умляут и т. д.

49. Заглазное I переводится прошедшим несовершенным с частицей *ṭiṃte* "оказывается". Глагол – релятивный, формообразующие суффиксы – в нижнебальском *-up-a*, в верхнебальском и нижнесванском *-ip-a*. Они присоединяются к основе настоящего времени с префиксом *a-* и с усеченным суффиксом *-e* или *-i*. Гласные элементы *u* и *i* редуцируются, оставляя след в виде *w* или умляута: вб. *ḫāgmīna*, лшх. *ḫāgmīna*, лнт. *ḫāgemna*, но нб. *ḫāgmīna* он, оказывается, строил.

50. Заглазное II по форме – абсолютный глагол сложного состава. Выражает заочное действие и передает услышанное от другого. Оно образуется путем наращения на основу настоящего времени префиксов *lə-ma-* и суффиксов *-up-e* или *-e* и добавления вспомогательного глагола. В результате фонетических процессов видоизменяются формы: префикс *ma-* большей частью редуцируется под влиянием *lə-* (за исключением лентехского), суффикс *-e* усекается и *-up* вследствие умляута представляется в виде *-ūp*, *-wip* или *-ip*, но при сохранении *-e* суффикс *-up* → *-wp*, иногда *-p*. Показатель 3 л. вспомогательного глагола *l-* примыкает к суффиксу *-e* и удлиняет его. Бессуффиксные формы распространены в лентехском, сравнительно меньше их в других диалектах. Из аффиксов *lə-—e* – форманты причастия прошедшего времени, *ma-* (лнт. *mā-*) требуют объяснения. Напр.: вб. *ləmgāmūn* || *ləmgāipūn li*, вб. лшх. *ləmgā/cmñēli*, эц. *ləmgāmpne li* ← лнт. *ləmgēm li* он, оказывается, строил; вб. *ləmpār* || *ləmpārēli*, эц лнт. *ləmpār* || *ləmpārēli* он, оказывается, был и т. д.

51. Будущее совершенное по строю и, в особенности, по значению совпадает с грузинским провербным и русским простым будущим. Оно образуется тремя способами: 1. основной проверб + основа наст. времени, 2. основа наст. времени + суффикс и 3. проверб + основа наст. времени + суффикс. Кроме того, формы наст. времени некоторых глаголов использова-

ны и в значении будущего. При помощи первого способа будущее образуют глаголы I и II группы: *ā|xε* вернет, *laʃtəgε* выпьет (наст. *i|xε*, *ətε*).

Второй способ образования менее распространен. В качестве суффиксов использованы *-in-ε* → лнт. *-пс* или *-i*: вс. *xāzɣg-in-ε*, лнт. *xāzɣg-n-ε* толкает, атакует; *xāpn-i* дает есть.

Третий способ считается господствующим. Суффиксами являются те же *-i*, *-in-ε* и в верхнебальском *-ε*, причем *-i* представлен в нижнебальском в виде *-isg* (|| беч. *-is*), а *-in-ε* в результате редукции → *-n-ε*: вб., лшх. *adxaʃw-i*, нб. *adxaʃw-isg* || беч. *adxaʃw-is* нарисует; вс. *apʒb-in-ε*, лшх. *apʒab-n-ε* ← лнт. *apaʒāb-n-ε* сварит.

В верхнебальском и нижнебальском наблюдаются случаи чередования суффиксов *-i* и *-n-ε*: вб. *apnāg-i* || *apnāg-n-ε* приготовит; *lejzob-i* || *lejzob-n-ε* съест и т. д.

52. Условное. Оно образуется как от будущего несовершенного, так и от совершенного посредством суффиксов прошедшего несовершенного.

В первом случае суффикс *-i* отпадает и наращивается формообразователь *-ōl*, *-ol*, в эцёрском при усечении *-i* суффикс *-un* в 1 и 2 л. иногда умляутизируется, а в 3 л. за *-i* следует *-w*.

Во втором случае вместо *-i* в верхнебальском употребляется *-is*, в лентехском *-ol*, в лашхском в 1 и 2 л. *-in*, который в 3 л. редуцируется благодаря наращению *-a*, а в нижнебальском вместо *-isg* выступает *-asgw*. Глаголы с суффиксом *-i* в условном оформляются так же, как прошедшее несовершенное, за исключением лашхского. Напр.:

Условное от будущего несовершенного:

вб. *iqnpōl*, лшх. *iqnəpōl*, лнт. беч. *iqnupol*, эц. *iqnupiw* он пахал бы.

Условное от будущего совершенного:

вб. *adxaʃwīs*, лшх. *adxaʃawna*, лнт. *adxaʃawol*, нб. *adxaʃwasgw* он нарисовал бы и т. д.

II серия

53. Прошедшее совершенное. Модель данного времени полностью соответствует грузинской. Ее составляют преверб + показатель лица + префикс версии + атематическая основа глагола + суффикс *-ε* или нулевой показатель. Суффикс *-ε*, повидимому, образователь прошедшего совершенного, однако он в 1 и 2 л. усекается и вызывает умляут, в 3 л. сохраняется, редуцируя предшествующий гласный (за исключением лентехского). Из префиксов версии в верхнесванском и лашхском выпадают все, а в лентехском только *i*:

1	<i>otxaʃāw</i>	← лнт.	<i>atwaxaʃāw</i>	я нарисовал
2	<i>atxaʃāw</i>		<i>alaxaʃāw</i>	
3	<i>adxaʃε</i>		<i>adxaʃāwe</i>	

Глаголы с нулевым показателем напоминают грузинские редуцируемые основы типа *moḳal*. В форме 3 л. гласный основы умялутизирован, что дает основание предположить усечение суффикса -е, соответствующего грузинскому -а. В формах 1 и 2 л. редуцируемых глаголов преверб а- или префикс верси является носителем ударения, а в 3 л. ударение перемещается на последний гласный:

1	óуар	я покрасил	хwāḡг	я причинил
2	áуар		хаḡг	
3	ауāр	(ā с ударением)	хаḡг	

Следует отметить, что непереходные глаголы с наращенным в прошедшем несовершенном суффиксом -эп, -ēп или -ōп, -оп, а также ряд глаголов с окончанием -d-а, в эцёрском -w, для передачи значения прошедшего совершенного присоединяют преверб. В таких случаях мы имеем дело скорее с совершенным аспектом, чем со своеобразным способом образования прошедшего совершенного: прош. несоверш. хаḷḷэп он любил, — соверш. laxlaḷḷэп он полюбил и др.

54. Сослагательное II (конъюнктив II) полностью повторяет основу прошедшего совершенного с усеченным -е и образуется с помощью суффиксов -а, -е или -i. Показатель третьего лица — -s.

Суффиксы конъюнктива II распределены следующим образом: -а вместо -е присоединяется к глаголам прошедшего совершенного; -е — к глаголам II группы, в основе которых *i* → *э*, а -i — к глаголам типа ауāр: adḳalwas ← лнт. adḳalawas пусть обмолотит; adages пусть потушит; aqnis ← лнт. aqanis пусть впашет и т. д.

Часты случаи параллельного употребления этих суффиксов: лшх. adages || adagas || adəgis, лнт. adəges || adəgis, вб. adəges || adəgas; вб., лнт. āntəšes || āntəšas, лнт. antəšis и т. д.

Непереходные глаголы с суффиксами -эп, -ēп, -ōп, -оп или -da в сослагательном II принимают показатели конъюнктива I: вб. laxlaḷḷəndēds, лшх. laxlaḷḷəndes, лнт. laxlaḷḷəndes, нб. laxlaḷḷənes пусть полюбит и др.

Основным и наиболее древним суффиксом конъюнктива II является, вероятно, -с, что можно подтвердить данными картвельских языков.

55. Повелительное наклонение не имеет собственного образования. Оно во 2 л. использует формы прошедшего совершенного, в 3 л. ед. ч. и в I л. множ. ч. — формы сослагательного наклонения.

По содержанию повелительное наклонение бывает: категорическое (положительное), отрицательное (запретительное) и просительное. При формах категорического повелительного наклонения местоимение обычно не употребляется; под влиянием ударения, стоящего на начальном гласном, конечный согласный в некоторых глаголах отпадает.

Для выражения просительно-повелительного наклонения используется форма 2 л. прошедшего несовершенного (*si locs xiḱodās i meḡārdās* (если

бы ты молился и просил меня). Эта же форма употребляется и в том случае, если глагол не способен образовать прошедшее совершенное (sgurdās сиди).

Для передачи отрицательного повелительного наклонения берется обычная форма настоящего времени или конъюнктива с частицей отрицания. При наст. времени применяется частица вб. *poṃ*, *pōmīs*, лшх. *pōm*, лхм. *peṃ*, а при конъюнктиве – *poṃa*, *pōsa*, *poṣa*. Из них частица *poṃ*, *peṃ* соответствует груз. *pu* и обозначает запрещение, а *poṃa*, *poṣa* – груз. *ar* и придает значение отрицания. Напр.: *poṃ xiṣo* не делай, но *poṃa ṣweminc*, лнт. *poṃa / poṣa ṣominc* не делай и т. д.

III серия

56. Инверсивность глаголов. В III серии глаголы действительного залога инверсивны: морфологический субъект является реальным объектом (прямым дополнением) и стоит в именительном падеже, а морфологический объект – реальным субъектом (подлежащим) и представлен в дательном падеже. Строй глагола обычно объектный, но многие из них могут быть и субъектными, версия объектная. Непереходные релятивные глаголы имеют префикс *a-*. Из них глаголы чувственного восприятия (*verba sentiendi*) тоже инверсивны, остальные неинверсивны. При неинверсивных глаголах функция субъекта и объекта не меняется: субъект (подлежащее) находится в именит. падеже, а объект – в дательном. Исходная основа для III серии общая со II серией.

57. Результативное I. Суффикс во всех глаголах *-a* (за исключением абсолютных форм), к которому примыкает в нижнесванском в 1 и 2 л. вспомогательный глагол в наст. времени, причем *-a* в лашхском удлиняется (*mimā/ara mi si*, но лшх. *mimāgāxi*, лнт. *mimagaḥi* оказывается, я тебя готовил и т. д.). *-i-* в глаголах II группы становится долгим, перед окончанием *-a* непереходных и статических глаголов часто вставляется суффикс *-ēp*, *-ep* (вб., лшх. *hoḥiḥa* оказывается, он вернул; *haḥlēpa* || *haḥla* оказывается, он знал).

В лентехском не исключена возможность использования основы настоящего времени.

58. Результативное II (давнепрошедшее) выражает действие, предшествующее одно другому. Оно опирается на результативное I, только вместо *-a* использует те же суффиксы, что и страдательный залог в прошедш. совершенном: *-āp*, *-āp/-ēp*, *-āp*, *-ap* (*hoḥṭawāp* оказывается, он нарисовал). В нижнесванском в 1 и 2 л. может быть добавлен вспомог. глагол в прошедшем времени.

В статических глаголах префикс *a-* обычно заменяется показателем

страдат. залога -с- и на конце часто добавляется суффикс прош. несовершенного -da. Наблюдаются случаи, когда -āp, -āp чередуются с суффиксом -op или -ep (хаџха стат. глагол наст. вр. – хаџхān'da', лшх. хејџхān'da', эц. хāџхān он назывался; хебзān'da', лшх. хебзān, но лнт. хабазān'da', эц. хебзān ему казалось и т. д. Это явление имеет свое объяснение.

59. Сослагательное III (конъюнктив III) базируется на основе результат. II и использует суффиксы страдательного залога сослагат. II: -ēp, -ep || нб. -ep-с. Показатель 3 л. здесь -с. В нижнебальском при суффиксе -ep часто употребляется показатель конъюнктива -е и для усиления значения к этой полной форме прибавляется дополнительно -е, в лашхском же – -de (вб. atkačēns, нб. atkačens || atkačenes || atkačenes с ← лнт. atakačens если бы у него его ранили).

Следует отметить, что форма конъюнктива III встречается редко. Вместо него обычно употребляется результативное II сбчастницей u →bw, нб. -uw, -ow, -oγ.

60. Аспект (вид). Беспревербные глаголы действительного и страдательного залогов – несовершенного вида, за исключением некоторых, формы же глаголов в I серии будущего круга и II и III серий выражают совершенный вид с помощью превербов, этого же вида и беспревербные глаголы типа гākw он сказал. Последнее имеет значение как для истории аспекта, так и для подтверждения вторичности аспектной функции преверба.

Страдательный залог

61. Страдательный залог – конверсивная форма действительного залога, имеющая на одно лицо меньше. Абсолютная, одноличная форма образуется от двухличного глагола I группы с помощью префикса i-, а релятивная, двухличная – от трехличного при посредстве префикса e-. Образователи i- и e- употребляются в первых двух сериях.

I серия

Глаголы с абляутом основы II группы I серию образуют страдательный залог при помощи инфикса -с-. В качестве суффикса использован -i, который в редких случаях замещается -a или отпадает (igwši наполняется, но īgi || īga будет). Глаголы с формантами -āi, -iēi и некоторые другие сохранили окончание -e в народных песнях и в разговорной речи (xelywāzāle рождается у нее, хелсе ← лнт. хелесе пасет).

В глаголах II группы в лентехском диалекте перед суффиксом -i появляется формант -ep, который подвергается редукции в других наречиях. Эти же глаголы образуют страдательный залог от действительного залога при помощи префиксов i- или e-, с удлинением гласного основы i и добавлением в настоящем времени суффикса -i (iīxi, срв. лнт. iexepi → iexpi или iīxi возвращается).

62. Прошедшее несовершенное в глаголах I группы с усеченной основой использует суффиксы *-ōl*, *-ol*, часто осложненные показателем прош. несовершенного *-dās*, *-da*, а в нижнебальском не наблюдаются различия между действительным и страдательным залогами. Глаголы же II группы применяют суффиксы действительного залога, за исключением лашхского, где употребляется *-ōl'da'* (*išxōl'da'*, лнт. *išxolda* беч. *išxida*, эц. *išxiw* горел; срв. *ɬexn'da'*, беч. *ɬexnida*, эц. *ɬexniw*, лшх. *ɬexnōl'da'* возвращался).

63. Сослагательное I (конъюнктив I) строится на основе прошедшего несовершенного, а образователями являются суффиксы того же времени: *-dēd*, *-de* (*išxōldēds*, нс. *išxō/oldes*, нб. *išxides* что-бы он горел; *ɬexendēds*, лнт. *ɬexendes*, нб. *ɬexnides*, но лшх. *ɬexnōldes* что-бы он возвращался).

64. Будущее несовершенное своим образованием отличается от той же формы глаголов действительного залога употреблением показателей страдательного залога *i-* или *e-*. В формы глаголов II группы и некоторых других перед *-wɩ-i*, *-n-i* вставляется суффикс *-ōl*, *-ol* (вб. *хеҭwдиәлwни*, лшх. *хеҭwдиәлни* ← лнт. *хеҭwдиәлни* если его спрашивать будет; *išxō/olni* если будет гореть; вб. *ɬхпәлни*, лнт. *ɬхепwни*, вб. *ixānwни* если будет возвращаться). В нижнебальском формы глаголов I группы с префиксом *e-* понимаются как формы объектной версии действит. залога (*хетигwни* если будет готовить для него).

65. Заглазные I и II в отличие от форм действительного залога принимают суффикс *-ōl*, *-ol*, который вызывает редукцию в формантах *-ɩn-a*, *-ɩn-a*. В страдательных глаголах II группы наблюдается разное образование, а именно: перед *-ol* отсутствует суффикс *-ep* в нижнебальском и лентехском, *-ol* не используется в верхнебальском, при этом *-ep* → *-āp*, а в том же лентехском встречается параллельная форма с суффиксом *-ep*.

В заглазном II в глаголах II группы *-ep* сохраняется только в лентехском, *-ōl*, *-ol* вставляется в нижнебальском и лашхском и инфикс *-e-* → *-ā-* в верхнебальском.

Например, за гл. I: *хатәгәлна*, *хатаролна* оказывается, готовилось у него; *хәҭхәлна*, лшх. *хәҭхепәлна*, лнт. *хәҭхепна* || *хәҭхәлна*, нб. *хәҭхәлна*, оказывается, возвращалось у него.

за гл. II: *ләмгәмәлүн*, лшх. *ләмгемәлин*, лнт. *ләмәгемәл*, нб. *ләмгемәлин* || эц. *ләмгемәлне* li оказывается он строился.

66. Будущее совершенное глаголов I группы образуется по формуле: *преверб + основа настоящего времени + суффикс -i*, показатели же страдательного залога *i-* и *e-* выпадают, за исключением лентехского, где *e-* сохраняется, а образование будущего от глаголов II группы более простое: *преверб + основа наст. времени*: *әдšixi*, лшх. *edšixi* (← *äd-i-šix-i*) сгорит; *әтšixi*, лшх. *eṭšixi* ← лнт. *ät-e-šix-i* сгорит у него; *a/ānṭxeni* ← лнт. *nṭxeneni* вернется...

Часть релятивно-непереходных глаголов для выражения страдат. залога использует аффиксы *e-i*, вставляя иногда суффикс *-ēp*, *-ep*. Вместо *-i* не

часто выступает -а.

По форме эти глаголы настоящего времени, но по значению – будущего времени. Присоединение преверба придает им совершенный вид. Двухтемные глаголы упрощаются, теряя тематические суффиксы -еп, -ег, и присоединяя -ōl-i, -ol-i: хелџи будет любить, но lāxlāṭi полюбит; хеҭwē/eni у него будет, будет иметь; ādgi || ādgōli, лшх. edgi || edgōli будет построен.

67. Условное строится на основе будущего совершенного и несовершенного с наращением вместо -i суффикса -ōl, -ol за исключением эцерского, где условное образуется по образцу прошед. несовершенного. Глаголы II группы принимают -ōl, ol в бечойском и лашхском, а -i отпадает в верхнебальском и лентехском. Напр.: условное от будущего несоверш.: вб. хебōlwnpōl, лнт. хеbolnol если будет привязан.

От будущего соверш.: ādšixō/ol, лшх. edšixōl, эц. ādšixiw сторел бы; āṅхеп, беч. āṅхепol, лшх. aṅхепōl'da', ← лнт. aṅхеп'da', эц. āṅхениw вернулся бы.

II серия

68. Прошедшее совершенное характеризуется вместе с префиксом i- или e-, суффиксом -еп, который в верхнебальском заменяется в 1 и 2 л. показателем -āп, а в 3 л. и во множ. числе -āп, в лашхском -āп, беч., лнт. -ап, эц. -āп. В некоторых глаголах суффикс -āп/-еп отсутствует и под влиянием сохраняющегося префикса e- редуцируется недолгий гласный основы.

В основе абсолютных форм II группы в 1 и 2 л. e- стягивается, в 3 л. и во мн. числе вследствие абляута e → ā в верхнебальском и эцерском, в а в других диалектах.

Наблюдаются особенности в применении превербов и префиксов серии. Встречаются формы и без преверба.

Напр.: ādšixāп, лшх. edšixāп, эц. ādšixāп, лнт., беч. ādšixan он сторел;

1 вб. āṭwx нб., лшх. oṭex лнт. aṭwex он вернулся

2 āṭxw лшх. aṭex

3 aṭāx эц. aṭāx || лшх. aṭax aṭax

Ср. вс., лшх. 1 л. oteqṣ, 3 л. ātqāṣ, лшх. etqāṣ ← лнт. āteqāṣ он отвязался, покинул; хеṣā/ad он увидел и др.

69. Для образования сослагательного II (конъюнктива II) служат основа прошедшего соверш. и суффикс -еп в его разновидностях: вб., лшх. -ēп, лнт. -еп, нб. -еп-е. В некоторых глаголах суффикс -еп отпадает, оставляя след в виде умляута. В формах II группы показатель конъюнктива II -е сохраняется в нижнебальском и лашхском, но отсутствует в верхнебальском и лентехском.

Напр. вб. ādšixēns, лшх. edšixēns, лнт. ādšixens → нб. ādšixene-s пусть сторит; ср. вб. āxpāss, нб. āxpases ← лнт. āxpāsen-s получится, выйдет у него; aṭexs, нб., лшх. aṭexes пусть вернется и т. д., ср. хеṣes ← хеṣed-s пусть увидит.

III серия

70. Страдательные глаголы в III серии могут быть абсолютными и релятивными. Абсолютные формы передаются описательно: причастие прош. времени + вспомогательный глагол соответствующего времени. Для придания органического образования описательным формам к последним приставляются провербы, вставляется префикс I субъектного лица, показатель 3 л. вспомогательного глагола I- часто сливается с конечным гласным е в верхнебалском и лашхском, однако часто отпадает суффикс -е и не добавляется вспомогательный глагол ни в одном из диалектов. С этими явлениями связаны фонетические изменения. К примеру можно привести формы результативного I: вб. *ām̄t̄exēli*, лшх. *em̄t̄exēli*, нб. *om̄t̄exē li* ← лнт. *ām̄t̄exē li* || вб. *ām̄t̄ex*, лшх. *em̄t̄ex*, нб. *om̄t̄ex* ← *ām̄t̄ex* оказывается, он вернулся и др.

Результ. II: вб. *ām̄t̄exēlās̄w*, лшх. *em̄t̄exēlās̄w*, нб. *om̄t̄exēlās̄w*, лнт. *ām̄t̄exēlās̄w* оказывается, он вернулся...

В конъюнктиве III повторяется основа результ. II, а вспомогательный глагол ставится в конъюнктиве: *ām̄t̄exēles̄w*, нб. *am̄t̄exeles̄w* и др.

В релятивных (косвенно-объектных) глаголах префиксом служит а-, сохраняющийся вообще в лентехском и в беспревербных формах других диалектов. Суффиксы те же, что и в глаголах действительного залога III серии.

Результативное I использует -а, перед которым часто вставляется в лашхском -ēп, реже - в лентехском -еп; в результативном II имеются -āп, -āп, -āп, -ап и в конъюнктиве III -ēп, -еп.

Результ. I: *lāx̄ex̄a* ← лнт. *lāxāex̄a* оказывается он вернулся к нему; *x̄ā/āçda* ← *x̄açda* оказывается, он увидел.

Результ. II: *lāx̄ex̄āп*, лшх. *lāx̄ex̄āп/ēп*, *lāx̄ex̄ā/ап* ← лнт. *lāxāex̄aп* он оказывается, вернулся к нему; если он вернулся бы...

Конъюнктив III: *lāx̄ex̄ē/еп-s* ← лнт. *lāxāex̄eпs* чтобы он вернулся и др.

71. Глаголы среднего залога абсолютные и релятивные спрягаются подобно действительным только лишь в круге настоящего времени. Релятивные глаголы по конструкции – косвенно-объектные, по форме – нейтральной или объектной версии с префиксом а- или о-. Средние глаголы II группы выражаются в основе с помощью і и при приставлении проверба получают значение будущего совершенного. Напр.: *x̄āg*, *x̄ag* стоит над... *x̄ōg*, *x̄og* стоит у него... II гр.: *šid* возможно, годится, *x̄ašid* помогает...

Показателями их в прошедшем несовершенном и в конъюнктиве I служат суффиксы действительного залога -da или -эн, -ēп'da'; в конъюнктиве I – -dēd, -de или основа прошедш. несов. + -dēd, -de или -e: *x̄obicda*, вс. *x̄obcēп*, лшх. *x̄obcēп*, лнт. *x̄obicēп* он мог; кон. I: вб. *x̄obcēпdēdēs*, лшх. *x̄obcēп'de's*, лнт. *x̄obicdes* || *x̄obicēпdes*, нб. *x̄obcēпes* если бы он мог...

Известна и вторая возможность образования с помощью префикса е- или о-, вызывающего в I и 2 л. редукцию и абляют гласного основы е. Они по форме – прошедшее соверш. и конъюнктив II, но по значению – про-

шешд. несоверш. и конъюнктив I. При приставлении к ним провербов, они приобретают значение времен II серии:

1 л. хwсšqd, 2 л. хеšqd, 3 л. хсšqād помнил, помнилось;

Конъюнктив I: хсšqcs если бы он помнил... Но те же формы с провербом – прошедшее совершенное и сослагат. II: вб. 1 л. lōхwešqd, 2 л. lāхеšqd, 3 л. lāхšqād вспомнилось и др.

72. Версия. Переходные глаголы имеют три формы версии: нейтральную, субъектную и объектную. Показателями версии служат: нейтральной – нулевой префикс или а-, субъектной – i-, объектной – о-. В объектном строе формы субъектной и объектной версий в 1 и 2 лицах количеством объектов и изменением показателей в 3 л. При субъектной версии имеется один прямой объект и во всех лицах префикс i-, а при объектной версии – два объекта: прямой и косвенный и в 1 и 2 л. префикс i-, а в 3 л. – о-:

Ср.	mirđi mi eža	он воспитывает	mirđi mi eža ežas	он воспитывает
	žirdi si eža	меня для себя	žirdi si eža ežas	ет для меня
	irdi ežas eža		xordi eža ežas ežas	

Абсолютные (безобъектные) глаголы категории версии не имеют.

Двухличные глаголы страдательного и среднего залогов могут образовывать нейтральную и объектную версии. Префиксом нейтральной использован а-, объектный – о- или е-.

Субъектная версия некоторых глаголов употребляется в значении нейтральной (ibne начинает). Формы III серии выражают одну версию, но они значения версии не имеют.

Образцы версий: апāге готовит, ipāге готовит для себя, хотāге готовит для него; хепāiāl готовится; diге тушит, idге тушит для себя, хodge тушит для него; хodgeṇi тушится у него, хedgeni тушится над ним и т. д.

73. Контакт (каузатив, побудительный залог) выражается при помощи суффикса -up, перед которым параллельно появляются показатели множественности или, скорее, многократности в верхнебальском -āl или -ā, в нижнебальском и лентехском -al или -a, но в лашхском – -as, редко -upd и в эцерском -asg, а за ними редуцированный -wṇ или -n. В таких случаях имеет двойное образование. Напр.: вб. хамāṇune → лшх. хамapwṇe, эц., лнт. хамapwṇe || вб., лшх. хамāṇālṇe, вб. хамāṇāwṇe, нб. хамapalṇe заставляет готовить; ср. вб. хāšxunāwṇe ← лшх. хāšxunālṇe, эц. хāšxunawṇe || хāšxunapwṇe заставляет жечь и т. д.

Суффикс контакта -up словообразовательный. При его помощи переходный глагол превращается в переходный и имя – в переходный глагол: iwže спит – awžune усыпляет; liс вода – alciṇe поливает; г – элемент основы переходит в п: aqṇe лежит – aqṇe укладывает и др.

74. Основа глагола бывает двух видов: простая и сложная, точнее: с одной темой и двумя темами. Простой вид характеризуется одной общей основой в I и II сериях и поэтому глагол называется *однотемным*, глаголы сложного вида имеют в первой серии суффиксальные, а во второй серии – атематические основы и потому считаются *двухтемными*.

Тематические показатели представлены в основе настоящего времени, это – суффиксы *-e* и *-i*, отсутствующие во второй серии. Кроме них встречаются в определенных глаголах суффиксы *-em* (→ нс. *-en*), *-er*, *-ësg* (нб. *-esg* || *-isg*, лнт. *-es'esq'* лшх. *-ëš*), *-ëšgi* (нб. *-ešg*, лнт. *csq*, лшх. *-ëš*), *-ël-i||-el-i*, *ep-i*, *-ne* (лнт. *-n-e*) и основы с абляутом *e* → *i*. За исключением последних, все суффиксы сложные, на что указывают конечные *-i* и *-e* (*-ëšgi*, *-ël-i...*, *-ip-e*). Надо полагать, что *-i* наличествовал и после *-em* и *-er*, у которых первоначальный гласный был *a*, уподобившийся усеченному суффиксу *-i* (**am-i* → *-em*, **ag-i* → *-er*). Очевидно, *-e* и в других тематических признаках получен из *-a* в результате ассимиляции с *-i* (*-ëšgi* ← **asg-i*, *-el-i* ← **al-i* и др.).

Таким образом, в прошедш. несовершенном мы имеем дело не с абляутом *-e*, а с проявлением первоначального *-a*, умляют которого объясняется влиянием последующего *-i* (*-em* = груз. *-am*: *xabet* → нс. *xã/aben* груз. *abam-s*, привязывает и др.).

Как видно из сказанного, модели и аффиксы сходны с грузинскими.

75. Отглагольные имена образуются от основ глаголов. Отглагольными считаются *масдар* (nomen actionis), абстрактные имена, причастие, имена назначения и материала. Все они относятся к существительным или прилагательным и в склонении особенностей не проявляют.

Из II группы глаголов страдательные имеют в основе *-e||* → *-ä-*, а действительные *-i/-ə-*.

76. Причастие широко распространено в сванском языке. Оно имеет ряд общих категорий с глаголом: время, направление, аспект, залог и контакт. Причастия бывают действительные и страдательные.

77. Действительное причастие представляет действующее лицо, активный субъект (nomen actoris); оно не имеет категории времени, базируется на основу настоящего времени в глаголах всех трех залогов. Образователями являются префиксы *тə-*, *тe-*, *тo-* и *та-*. Из них *тə-* (вследствие ассимиляции с *w* основы получается *тu-*) употребляется при основах действительных глаголов (*тəget* строящий, строитель; *тutwti* ← лнт. *tutweri* учитель...).

тe- и *тo-* встречаются при непереходных глагольных основах (*тezeläl* ходящий; *тесех* возвращающийся; *теде* находящийся; *тoлиt* || *тeлаt* любящий...).

та- используется большей частью при основах II группы страдательных глаголов (лшх. *таqed*, вс., лнт. *таqã/ad* урожай ("приходящий"), а также вб. *таžоу*, лшх. *таžоуw* предводительствующий...).

78. Страдательное причастие бывает будущего или прошедшего времени. Оба они образуются от переходных глаголов.

I. Причастие будущего времени состоит из основы настоящего времени и префикса *le-* или *la-*, однако при использовании *la-* на место конечного суффикса основы *-e* появляется *-a*, а конечный *-i* отпадает, оставляя след в виде умляута, так что образователями следует считать *la--a*, *la--(-i)*.

Причастия с аффиксами *le-* и *la--a* по содержанию отличаются друг от друга: первые выражают назначение и относятся к прилагательным, а вторые — место действия (*locus actionis*) или орудие, предмет действия и относятся к существительным. Напр.:

le: *lemā/age* подлежащий приготовлению, *lešxi* то, что должно сгореть...

la--a || *la-:* *lamā/aga* место, где должно быть приготовлено; *laqni* → вб. *laqān* пахотное (место); *laɛx* → *laṭā/ax* то, что будет возвращено; *lāz*, *laz* то, что будет пройдено; проход.

II. Причастие прошедшего времени имеет несколько образовательных аффиксов: *lə--e*, *mə--(*e)*, *pa--'a'* основа — в большинстве случаев прошедшего совершенного, но иногда и настоящего времени.

Аффиксы *lə--e*, или префикс *lə-* с усеченным *-e*, вызывающим умляут, часто применяются; в глаголах II группы гласный основы *-i-* становится долгим — *lēmā/age* приготовленный; *ləšix* || *ləšxe* сгоревший; *ləṭix*, *ləṭix* возвращенный и др.

*mə--*e* иногда чередуются с аффиксами *lə--e:* *ləqbe* ← лнт. *ləqāb'e'* = *məqā'ab* жаренный.

mə--e характерные показатели страдательных глаголов II группы: *meqde* ← лнт. *meqede* пришедший...

pa- используется с основой настоящего времени, конечные показатели которой *-i* или *-e* не подразумеваются. В верхнебалхском, а иногда и в других диалектах присоединяется *-w*. При префиксе *-pa* следует предположить окончание *-a*, на что указывают отсутствие умляута и наличие в мегрельском аффиксов *pa--a*. Напр.: *paṁā/aww*, *paṁā/ag* приготовленный, *pā/azw* пройденный; след; *pā/aṭixw* возвращенный и т. д.

III. Отрицательное причастие — тоже страдательного залога. Его суффиксы *u--a* присоединяются, главным образом, к основе настоящего времени; в глаголах II группы *-i-* удлиняется. В некоторых случаях суффикс *-a* отпадает (*uṁā/aga* неподготовленный; *uṭi/ixa* невозвращающийся, но лнт. *uṭexa* → нб. *uṭā/ax*, вб. *uṭāxw* невозвращенный).

79. Кроме причастий образуются отглагольные имена присоединением к основе настоящего времени:

1) Аффиксов *pa--uṁ*, обозначающих материал (*paṁuṁ* ← лнт. *paṁuṁ* краска, *pā/aqṁuṁ* то что должно быть принесено, налог...). Отсутствие умляута в конечном гласном суффиксе *-uṁ* приводит к предположению об усечении гласного окончания *-a*, так что первоначальный вид аффиксов должен

был быть па—ип-а.

2) Для выражения назначения, причины или цели – аффиксов вб. па—ǰgv, лнт. па—ǰg, лшх. па—ǰg, беч. па—ier (|| па—ur), эц. па—'w'er (|| па—ǰg). Значение этих форм передается с помощью предлогов за, для, союз чтобы (вб. nǎqǰǰgv, лшх. nǎqǰǰr, беч. nǎqǰier, эц. nǎqǰer || nǎqǰwir ← лнт. nǎqǰwir для того, чтобы прийти, для прихода...).

80. Образование имен от отглагольных имен – распространенное явление. Форма масдара с усеченным окончанием -е или -і.

1) Присоединением суффикса вб. -ǎlw, лнт. -alu, лшх., нб. -al-d, -ǎ/al-d соответствует груз. масдару с послелогом -mde до (вб., лнт. limǎrǎ/alw, лшх., нб. limǎ/arǎ/ald до приготовления...).

2) Присоединением вб. -iēl (-iēg), нс. -iel (лшх. -ier), нб. -cl обозначает время действия (liqniē/el ← лнт. liqaniē/el, эц. diqnel время пахоты...).

3) Присоединением -ǎ/ǎl, -ǎ/al выражает время действия и абстрактность имени (liçmǎl, liçǎ/al время косовицы) и т. д.

81. О словообразовательных формантах. Некоторые аффиксы являются общими как для отыменных, так и для отглагольных имен. Они рассмотрены отдельно, хотя по происхождению и функции идентичны. Это – префиксы тэ-, те-, le-, la-, lə-; па- и суффиксы -е, -а, -і. Последние обычно отпадают, но сохранились в народных песнях и появляются в род. и творительном падежах (род. вб. liyǎle drǒw время пения; malǰǎš ← лнт. malaǰǎš любви...; твор. вб. laɣalušv || laɣǎlošw ← лнт. laɣaraluš пением...) и др.

82. Дефектные (недостаточные) глаголы. ими изобилует сванский язык. Эти глаголы бывают недостаточны в отношении лица, числа, времени, залога, версии.

Недостаточные глаголы в отношении лица в то же время недостаточны в отношении числа. К ним относятся метеорологические явления, impersonalia (ицхе дождь идет, irhǎl рассветает и др.).

Глаголы с недостающим временем в сериях меняют корни или вообще не употребляются в той или иной серии. Таким считается в первую очередь вспомогательный глагол li есть, lǎsw был, iɣi/a будет; корни меняют апути идет сюда, izbi есть, əlre пьет... во второй серии: aqǎd пришел, lalēm съел, laiš выпил...

Недостаточные глаголы в отношении залога или версии имеют только одну из форм залога или версии (хохал знает... халǎц любит...) и много др.

83. Наречие. По происхождению наречия бывают первичные и производные. Первичных мало, большинство наречий получено от имен (существительных, прилагательных и др.).

По составу они могут быть простые и сложные.

По содержанию наречия делятся на разряды: времени, места, об-

стоятельства образа действия, причины, цели, меры и веса, вопросительные, отрицательные и неопределенные.

По форме наречия представляют собою бесформенные слова или окаменелую форму того или иного падежа с послелогом или без него.

Простые наречия: ži над, ču под, sga внутрн, ka через, gaг только, atxe теперь; mčwaг, suчi очень и др. первые четыре наречия употребляются в качестве послелогов и предлогов (см. §42, 84).

Сложные имеют в своем составе: 1) местоимение + наречие или послелог, 2) адverbный послелог + послелог или формант. Напр.:

Местоимение am'e' этот, im'e' тот, e'ž'e' → eč'e' тот + адverbный послелог (yo, ču...) или послелог (-xān, -xo): amži этак, e'žži так, imži как; amčzi на этом; amču || amčeu здесь, ečeu (|| eču) там... amčjsга здесь, в этом, amxā/en отсюда, amya ← лнт. апаya для этого и т. д.

Адverbный послелог + послелог или формант или же частица: ži-čuzi вверх-вниз... ži/ib, žikā/an, žiba/ow вверх, высоко... žixi чуть выше... čwī/ib, čūb, čwā/āb, čwān, čuba/ow вниз. низко... čuxi чуть ниже т. п.

Показатель кратности -in, -ən вместе с числительным дает наречие: ašxwīn однажды, sumin трижды, ašigən сто раз и др.

Часто встречаются наречия-композицы, полученные путем удвоения (редупликации) или соединения различных компонентов: čike-čike пока, amžī-amžī так так, ečsg-ameg там и сям, amelčza выше этого и т. д.

Из падежных форм наиболее часто встречаются дательный и обстоятельственный.

Наречия в дательном падеже: hamis, zinā/ars утром, āgis дома, pč/edias вблизи, ečkas тогда, čīāg (← čī āgis) всюду... Древний суффикс этого падежа -n хорошо сохранился в наречиях: guп очень, hamп i nābozn утром и веченом и др. Иногда окончание -s отпадает: am lēt этой ночью и т. д.

В обстоятельственно падеже наречия образуются преимущественно от прилагательных, числительных, а также от других частей речи при помощи суффикса -d или заменяющего его -n: хоčāmd хорошо, čkā/ard быстро, ečkad до тех пор... ašxud вместе и др.

Наречия в творительном падеже имеют единственный суффикс -šw, -wš: lētšw ночью, laγrāluš пением и т. п.

В родительном падеже согласный элемент окончания -š усечен: lādi (← lādyiš) сегодня, bāzi (← bāziš) этой ночью, lēti (← lētiš) прошлой ночью... В некоторых окаменелых наречиях сохранен древний суффикс -in: sgwebin, sgobin вперед, впереди и др.

Относительные и неопределенные наречия производятся от вопросительных путем присоединения частиц -wāj и -wālc. Напр.: вопросительные: ime, imeg где; inte, imox куда, woša сколько, šoma когда...

Относит.: imwāj (=груз. sadac) где, šomwāj (груз. rodesac) когда, но imwāle где-то, šomwāle когда-то.

84. послелог. По составу послелоги бывают простые и сложные. Применяют они к именам в двух падежах: дательном и родительном. В родительном ставится только собственное имя человека.

Простые послелоги: -žī, -čū, -isga, -ka, -te, -xo, -xāp, -təq, -nup. Первые четыре являются и предлогами, что исторически свидетельствует об их независимости.

Сложные послелоги характерны только для сванского языка.

žī, žīp, žīnep – эквивалентны грузинским ze, zed, zeda на, над: tχumžī на голове, balʁonžīncp на балконе... С древней формой: isganžī выше поясницы...

čū, čū/ɬp равны груз. kve, kveš, kvena под: tχumčū под головой... встречается вместе с древним суффиксом -əp: išgəncū ниже поясницы...

-isga, нб. -lisga, нс. -isa || лнт. iškа соответствует груз. -šī "в": tχumisg/ka → tχumisa, нб. tχumlisg в голове, лшх. lāšxisa в Лашхети... Обращает на себя внимание, что в нижнесванском g выпадает (-isga → -isa) и в верхнебалхском и лашхском -i- становится неслоговым и под его влиянием предшествующий гласный удлиняется (lūrājsa в сенокосе; в именит. lārc);

-ka обозначает через: lāraka через сенокос, сенокосом... С древней формой: atəpka кроме этого, holātpəpka кроме плохого...

-te выражает направление, отвечая на вопрос куда? соответствует груз. -qep; "к": lārate к сенокосу, mišgwate ко мне, но levanište к Левану и др.

-xo, с усечением -x встречается в лентехском и заменяет -te в той же функции "к". Он употреблялся и в ушгальском, о чем свидетельствуют народные песни. Напр.: kalākxo к городу, в город, səpəxo к Цене, в Цену... atəx сюда, itəx куда и др.

-xep, вб. -xāp указывает на исходный пункт, на источник, отвечая на вопросы: откуда? от кого? от чего? переводится при посредстве груз. -gəp и русск. "от, из": kalākxāp из города, māgəxāp от человека, čīxāp, čī/xep со всех сторон, но levanišxāp от Левана...

-nup наблюдается только в лашхском, выражая предел (пространственный, временный, степени и т. д.), и соответствует груз. -mdə до. В других диалектах форме с послелогом -nup равен обстоятельственный падеж: лшх. kalaknp = вс. kalākd до города...

-təq обозначает совместное пребывание и носит значение грузинского послелога -tap, у, при, с: māgatəq у человека, с человеком, mišgwəpəq у меня, при мне, со мною... levaništəq у Левана, с Леваном...

К простым послелогам можно причислить -šāl, -šal (мегр. -šoro) = груз. vit, подобно, как: māgəšal, подобно человеку, как человек.

В качестве послелога употребляется -ya (= -tvis), "для": māgəya для человека, rāsyə для цены... Указательное местоимение с -ya применяется как наречие, а также союз: atəya для этого, поэтому... ežy'ere (← ežya ere) для того, чтобы, потому что...

Сложные послелоги состоят из простых послелогов -te, -xāp,

-хсп или -хо, указывающих на направление действия и послелогов место-расположения: ži, ču и других, часто усложненных формантами: -teži, -tčjsga || tčsga, tčjsa, čcka, -xānka, хенка и т. д. Напр.: uḡwirteži по направлению к (перевалу) Угвирн, ipārtičjsga в с. Ипарн... māgaxānka от человека, matēḡxspka от Матвея.

Предполагают, что -сахān "у, при, с" – сложный послелог, содержащий са "один" и -хān "от" и выражающий совместность: māgасахān с человеком, lcvānīсахān (← lcvānīсахān – -š исчезает перед с) с Леваном вместе и др.

Часто выступают многие наречия места в времени в функции послелогов, управляя дательным или родительным падежом. Их называют адвербными послелогоми. К ним относятся: уо после, за; žikān над, čukwān под... čukwānхānka из-под; однако уо (|| uve) употребляется с древним падежным окончанием -ап: апəḡуо после этого, sorcləḡуо за деревней, ескāḡуо после него и т. д.

85. Союз. Простые союзы i и, he || ha, а или jed, или; сложные: e/ado (← he do) а то, laxe (← lax he) если и др. По назначению они делятся на две группы: сочинительные и подчинительные. По функции сочинительные со своей стороны составляют подгруппы:

соединительные: i и, ha || he, нс. а/е или. i в композите может перейти в j и удлинить предшествующий гласный или же исчезнуть: dījmi мать и отец, но хехwčāš жена и муж.

Разделительные: jed, ed или, jed... jed или... или, jcs to, jes... jes то... то и др.

Противительные: marc но, e/ado а то, mādej не то и т. д.

Подчинительными союзами являются все относительные местоимения и наречия: jegwāj кто, šomwāj когда, ipwāj где, а также, ege, eg что, eḡ'ere потому что, vode, voddo, vodemčikad пока и др.

86. Междометие. Междометия не считаются членами предложения, они могут находиться в начале, середине и в конце предложения; выражают они эмоции и различные переживания: радость, печаль, восхищение, удивление, досаду, призыв и т. д. Иногда одно и то же междометие может передать противоположные чувства. Сванский не богат междометиями. Вот некоторые из них: 'āx ах, 'ox ох, 'e эх, 'oj, ojt (выражает удивление), χiad, χiadul радость моя, jaḡо ну-ка... В песнях при именах в звательном падеже часто появляются междометия: o, oj, wo, woj, oḡ, od...: wo || od sabrela о, несчастный и т. д.

87. Частицы. Сванский язык изобилует частицами. Они не имеют самостоятельного значения, не изменяют формы слова. Одни из них сливаются со словом, становятся энклитикой, другие же раздельны с ним. По значению они делятся на:

1) Вопросительные: -а, лнт. -шэ, -та, -то : Из них -а общая с древнегрузинским.

2) Относительные: -wāj и его диалектные варианты: -wāj, -wāj. Добавляются к вопросительным местоимениям и наречиям (см. § 34).

3) Неопределенная частица -wālc, -walc (см. § 34).

4) Усилительная частица -i и, jaγo ну-ка: muī и отец. В лентехском вместо i используется наречие läid, läidi || läj и, тоже.

5) Утвердительные: ādu, ie да.

6) Отрицательных частиц очень много. Большинство из них – общесванское, а некоторые встречаются в одном или двух диалектах. По составу многие из частиц сложные: частица + местоимение или наречие. Часто значение второго компонента сглаживается. Исходными являются: de, mā/a. пе не или do/ō, mo/ō, no/ō не. Частицы с элементом а или с употребляются в повествовательных предложениях, а с элементом о – в предложениях, где сказуемое представлено в форме сослагательного наклонения.

Вторым компонентом сложной частицы можно выделить: Vma → ma, -de, -er, -Vsa и др. Напр.: māma, mama → mam, mām, лшх. mā не, иногда ничего; нб. demeg, в других диалектах dēma, dēma → dē/em, в дат. dē/emis, лшх. dēmam не ничего; mā/ade, лнт. māde → mād, mād не; dēsa, desa не.

Эти же вторые компоненты используются с частицами do, mo, no; mōma || вб. mōm, лшх. mō не, mōde || mōd не; нб. pomcg, вб., лнт. pōma, poma || pō/om лнт. pum || pəm не, pō/osa, pō/omis нб. pomeg и много др.

Частица š придает оттенок невозможности: deš, doš лнт. mādš || → māš, dešma не может и др.

Наблюдаются случаи слияния трех частиц: madma, лнт. mādma (← ma+de+ma) не, ничего, pomma (← po+ma+ma) не, ничего и др.

Выделенные вторые компоненты -Vma, -de, -Vsa, -er – местоимения, которые в настоящее время не функционируют, что указывает на их древность.

7) Указательная частица а "вот, это" сливается со словом с гласным исходом, причем гласный становится долгим: alā, xalo, anγi вот он, Xalo, идет...

8) Частица u → w, нб. uw, ow, ou, uy, uyw, uywi придает глаголу изъявительного наклонения значение сослагательного: sgāw aļāx, вб. sgow aļāx пусть повернется, чтобы повернулся и т. д.

9) Частицы, служащие для передачи чужой речи: eser, gok, gokw, лшх. lok, -əž || -iž (см. § 94).

10) Ограничительные: гаг только, лишь, γста, -ode приблизительно.

Кроме них часто встречаются частицы, выражающие жалость: γal, esnār, esep оказывается; -əd, нб. -fī'd, лшх. -ud еще, опять, снова и другие.

Синтаксис

88. Синтаксическая структура сванского языка полностью совпадает с грузинской. Типы и члены предложения, связь между членами те же, что и в грузинском языке. Единственное отличие – это передача чужой речи в III лице.

89. По модальности предложения бывают повествовательные, прощительные, восклицательные и вопросительно-восклицательные. Интонация предложения вследствие рельефности ударения выражена более ярко.

Вопросительное предложение выражается при помощи вопросительных местоимений и наречий (кто, что, какой, откуда, как...), а при их отсутствии – с помощью вопросительных частиц -а, -и/э, -та, -то и интонации. В лахмульском говоре встречается, очевидно, древнейшая частица ha (ср. груз. ha). Ударение падает на частицу (apugia? лхм. apugihā? идет?).

Восклицательное предложение характеризуется интонацией, зависимой от выражаемого предложением чувства и эмоции. С целью усиления может быть использовано междометие или частица.

По составу простое предложение бывает односоставное и двусоставное. Двусоставное содержит главные члены: подлежащее, сказуемое и личные дополнения (прямое и косвенное) и второстепенные члены: простое дополнение, определение и все обстоятельства (места, времени, образа действия, причины и цели).

90. Связь членов в предложении. Связь между членами бывает сочинительная и подчинительная. Различают три вида подчинительной связи: согласование, управление и примыкание.

Согласование происходит в падеже и числе. В падеже согласуется определение с подлежащим, дополнением и обстоятельством, выраженным именем существительным. В препозитивном строе атрибутивное определение с основой на гласные е и ре же на а согласуется в падеже, другие же остаются без изменений; в постпозитивном строе все атрибутивные определения согласуются в падеже, однако этот строй встречается редко. В числе согласуется только сказуемое с подлежащим и личным дополнением в 1 и 2 л., а в 3 л. выраженное переходным глаголом сказуемое – с подлежащим, инверсивное же сказуемое – с реальным косвенным дополнением.

Управление бывает одностороннее и взаимное. При одностороннем управлении: а) подлежащее управляет сказуемым в лице, б) один из членов предложения (подлежащее, дополнение, определение или обстоятельство) – определением в род. падеже. в) сказуемое – простым дополнением и г) послелог – простым дополнением или обстоятельством в падеже. В последних двух случаях управление может быть опосредствованным.

Взаимное управление наблюдается между главными членами предложения, а именно: подлежащее и личное дополнение (прямое и косвенное) управляют сказуемым в лице и, наоборот, это же сказуемое управляет им в падеже, а косвенное дополнение управляет непереходным сказуемым в лице, и наоборот, сказуемое управляет падежом косвенного дополнения.

Примыкание исключает согласование и управление. Его иногда трудно отличить от управления. Примыкающими членами считаются неизменяемые обстоятельства, некоторые управляемы посредством послелогов дополнения.

91. Члены простого предложения. Сказуемое бывает простое и составное. Оно при подлежащем и дополнении управляемый или управляюще-управляемый и вместе с тем условно согласуемый в числе член предложения.

Подлежащее – управляющий член предложения непереходным сказуемым и управляюще-управляемый при переходном сказуемом. Оно встречается в именительном падеже при непереходном сказуемом (за исключением инверсивных) во всех трех сериях, а при переходном – в именительном падеже в I серии: в эргативном – во II серии и в дательном – в III. В последней переходное сказуемое, выражающее эмоции (*verba sentiendi*) и "имение", – при них подлежащее стоит в дательном падеже. Таким образом, эргативный – специфический падеж подлежащего, именительный и дательный – общие для подлежащего и лицевого дополнения.

Дополнение бывает троякого рода: прямое, косвенное и простое. Первые два – управляюще-управляемые. Прямое дополнение имеется при переходном сказуемом, а косвенное – как при переходном, так и при непереходном. Они отражаются в сказуемом при помощи личных показателей, тогда как простое дополнение не выражается.

Прямое дополнение изменяется по падежам: оно находится только при переходном сказуемом и стоит в I серии в дательном падеже, во II и III сериях – в именительном, а косвенное же дополнение стоит при непереходном сказуемом в именительном падеже, а при переходном – в дательном в I и II сериях. В III серии превращается в простое дополнение с послелогом.

Напр.: *beršw akre qōg* – ребенок открывает дверь
beršwd adkare qōg – ребенок открыл дверь и т. д.

Простое дополнение – управляемое или примыкающее и может находиться в обстоятельном, творительном, родительном или дательном падежах с послелогом, так и без него.

Несмотря на то, что подлежащее и прямое дополнение сходны друг с другом тем, что они могут быть представлены одними и теми же частями речи, встречаются в именит. и дат. падежах и имеют одинаковую синтаксическую связь со сказуемым, отличаются они функцией друг от друга: подлежащее – действующее лицо, а дополнение – объект действия.

Определение – согласованный или управляемый член предложения. Оно употребляется при подлежащем, дополнении, определении и выраженном существительном обстоятельстве. Определение управляется в родит. падеже, согласуется во всех падежах, причем испытывает фонетические изменения.

Обстоятельство (места, времени, образа действия, причины, цели, меры и количества) – управляемое или примыкающее. Они встречаются при сказуемом, определении и обстоятельстве, а также при отглагольном подлежащем и дополнении. Могут находиться во всех падежах с послелогом или без него (за исключением именит. и эргатива). Морфологически и синтакси-

чекской связью они сходны с простым дополнением и различить их иногда бывает трудно.

92. Слитные предложения бывают следующих видов: с однородными подлежащими, однородными сказуемыми и др., могут быть и смешанные случаи. Однородные подлежащие, стоящие в единственном числе, согласуют сказуемое во множ. числе. Однородные члены предложения связываются при помощи сочинительных союзов (см. § 85) или без них.

93. Сложное предложение встречается двух типов – сложносочиненное и сложноподчиненное. Оба типа очень распространены.

По строению члены сложного предложения могут быть или все простые, или все слитные, возможны также смешанные – простые и слитные.

В сложноподчиненном предложении выделяются главное и придаточное. Последние встречаются всех видов (определятельное, дополнительное, обстоятельственное, условное и др.). Расположение придаточных предложений с союзными словами свободное: они могут предшествовать главному, следовать за ним или находиться в середине его, однако расположение придаточного с союзом сравнительно ограничено.

Предложения, входящие в сложное, связываются друг с другом по смыслу и синтаксически следующими способами: союзами, союзными словами или без них и интонацией. В сложносочиненном предложении используются те же сочинительные союзы, что и в слитном (i, mare и т. д.), а в сложноподчинительном – подчинительные союзы или союзные слова, в роли которых выступают относительные местоимения или относительные наречия (jerwāj... imwāj...).

Союзное слово является членом придаточного предложения и связывается со своим сказуемым посредством управления или примыкания, но во множ. числе не согласуется, поскольку относительное местоимение не имеет категории числа; коррелятами последних могут быть указательные местоимения (al, ež, ežšeld, ežkalib и др.). Что касается союзных слов, представленных относительными наречиями, они определяют сказуемое главного предложения или определение, выраженное именем существительным. Коррелятами бывают наречия: ešēci там, ešxāw туда, ešxāp оттуда, ežži так и др.

Подчинительные союзы не считаются членами предложения. К ним относятся ege, eg что; laxc. he если и др. eg || ege употребляется во всех видах придаточных предложений.

В диалектах отмечаются варианты союзов и союзных слов и небольшое различие в употреблении. Структура сванского сложноподчиненного предложения идентично с грузинским.

94. Чужая речь. Передача чужой речи в сванском отличается от грузинского, во-первых, тем, что для 1 и 2 л. применяются одни и те же частицы: -əž || -iž, во-вторых, для 3 л. используются две частицы с одинаковой функцией ešeg и gok, последняя с вариантами gokw, lok, из которых ešeg

распространена в верхнебальском, и, в третьих, прямая речь, сказанная III лицом в форме I лица: передается формой III л., как в русском языке, но с прибавлением частицы *eser* или *lok*; напр.: *ʒ'ëser mine gczal li on-de* их сын = груз. *mə-o tkvcni švili var* ("я-де ваш сын"). По происхождению частицу *eser* связывают с армянской *šutʀ* сказал, а *rok, rokw, lok* – с глаголом *gākw, lā/ëkw* сказал (ср. груз. *o* ← *tko* ← *tkva*).

Лексика

95. Сванский язык обладает богатой лексикой. Особенно разнообразна она терминами и выражениями бытового характера (это – названия построек, домашней утвари, сельскохозяйственных орудий, религиозных представлений и др.). Богатство лексики обусловлено наличием во всех диалектах двух или нескольких наименований одного и того же предмета или действия, применением разных аффиксов с одинаковой функцией и другим способом (напр.: *dačvir* сестра брата, но *udil* сестра сестры; *liḡāl* = лшх. *libriāl* пение, петь... *ka lənqə* = *ka tənāq* выпеченный и т. д.).

Многие слова из основного лексического запаса сванского языка имеют общие корни с грузинским и занским и являются общекартвельскими, однако определенное количество слов заимствовано. Заимствование слов вызвано экономическим и культурным взаимоотношением сванов с населением Северного Кавказа – с черкесами, кабардинцами, балкарцами, а также с абхазами и армянами. Родство сванов с грузинами и занами, их общегосударственный строй общий литературный и разговорный язык способствовали большому влиянию грузинского языка на нижнесванское и верхнебальское наречия, а мегрельского – на нижнебальское. Занским слоем пронизан весь сванский язык. Кроме того, обнаруживаются следы влияния адыгейского и кабардинско-черкесского языков в области грамматического строя. В этом отношении сванский язык дает важный материал для изучения проблемы субстрата. Заимствование в настоящее время еще сильнее.

96. В основу классификации диалектов сванского языка положены три основных фонетических явления: долгота, умляут и редукция. Из этих признаков характерны для верхнебальского: долгота, умляут и редукция, лашхского – долгота и редукция, для нижнебальского – умляут и редукция, а для лентехского – умляут и слабая редукция.

Кроме того, они отличаются друг от друга особенностями склонения, спряжения, а также состава лексики.

97. Верхнебальское наречие наиболее богато звуковым составом и фонетическими процессами, в нем лучше всех сохранились арханзмы и являются неологизмы. Выделяются центральный (мулахско-местийский) и два территориально крайних говора: ушгульский и латальский.

А) Ушгульский, хотя значительно удален от нижнесванского диалекта, испытал довольно большое влияние лашхского наречия как в форме I

объектного лица, так и в образовании некоторых времен и наклонений и отчасти в лексике.

Из фонетических процессов отметим некоторые:

1) Наличный формант *-i* не вызывает умляута; напр.: *idgari* умирает, *xwašixdäs* я жег (ср. *xwašxi* жгу), хотя имеются и умляутные формы *pāj* || *pā* мы, *māj* || *mā* что и др.

2) Абляут *е* в *ä* очень распространен. Это явление наблюдается, кроме известных случаев, в основах с гласным *е* в разных формах времен и наклонений: *admäce* состарил, *soṇpāca* оказывается, состарил (ср. *теci* старый)... *qäsär* (← *qēsar*) Цезарь; в превосходной степени: *tačāne* ← *tačēne* лучший из всех и др.

3) Преверб *čw* упрощается и переходит в *č*: *čadmāce* состарил (ср. беч. и другие говоры).

4) Показатель творительного падежа не уподобляет себе конечные гласные основы имен *-е* и *-а*, так же, как и нижнесванском: *dīpawš* девочкой и др.

Б) Латальский раположен в непосредственном соседстве с бечойским говором нижнебальского наречия и испытывает его влияние:

1) Комплексы *wē* и *wī* часто делабиализуются, как это имеет место в нижнебальском, в особенности в эцерском и лахамульском *četin* (← вб. *čwetin*) он сделал, *laḫčedda* (← *laḫčwedda*) он спросил.. *žinel* (← *žwinel*) старый...

2) Между гласными вставляется *j*: *хохаја?* знает ли он?

3) Употребляются общие с нижнебальским диалектом слова: *lāid* очень, *paug* мальчик, *ešeg* там и другие.

98. Нижнебальское наречие по сравнению с другими диалектами является самым раздробленным, хотя его говоры территориально не очень удалены друг от друга и между ними нет естественных препятствий. Особенно выделяется лахамульский говор. Речь каждого поселения характеризуется специфическими явлениями настолько наглядно, что сами местные жители почти безошибочно могут назвать тот или иной говор. Особо следует отметить, что в произношении разница ощущается не только в пределах одной деревни, но и в речи старого и нового поколения; более того, в речи соседних семей и даже членов одной семьи.

А) Бечойский говор находится в соседстве с латальским и под его влиянием в нем широко представлены явления верхнебальского наречия.

Из фонетических и морфологических особенностей обращают на себя внимание:

1) Ослабление умляута как в словах, так и в формантах: *mazig* чума, *izelal* (вм. *izelāl*) ходит туда сюда...

2) Абляут *е* в *a* (вместо вб. и эц. *ā*): *ačad* ушел, *ädsogān* с ума сошел и др.

3) Замена *j* в восходящем дифтонге согласным *j*: *jer* кто, *jerxi* некоторый...

4) Параллельное употребление формантов в род. падеже -iš и -st, причём элемент -š в определяющем слове исчезает: bogā pils на краю моста...

5) Особое образование некоторых времен и наклонений, использование, должно быть, древних суффиксов -asgw, -dasgw и их позднейших вариантов и др.

Б) Эцерский говор отличается от бечойского и др., главным образом, своеобразием спряжения и склонения. Кроме них:

1) Умляют вызывает и наличествующий гласный e: nägст построенный, lälet съел...

2) Деллабиализация we очень распространена: geč (← gwčš) дело, geč (← gwčš) поросенок и т. д.

3) Глагольный суффикс -i/iel представлен в виде -el: hečwdel спрашивает...

4) Объектный префикс ž → j: ajkweša (← ažkweša) оказывается, у тебя сломалось...

5) Употребляется послелог -lisga вместо -isga: txumlisga в голове... и др. явления.

В) В цхумарском говоре различается речь старшего и младшего поколений. Старшее поколение сохраняет особенности эцерского говора, поскольку основой цхумарского надо признать эцерский говор, младшее же поколение испытывает сильное влияние бечойского говора и потому цхумарский видоизменился. Кроме того, отмечаются внутренние изменения, а именно: параллельно с умляутным превербом употребляется преверб с гласным e: čwäduwaž || čweduwaž (ср. лашхский говор).

Г) Лахамульский сильно отклонился от остальных нижнебалхских говоров. Из фонетических явлений вызывают интерес: 1) назализация гласных под влиянием соседних m и n; 2) деллабиализация we, как это наблюдается в эцерском; 3) переход h или ž в j; 4) замена элемента форманта l согласным w в уменьшительных именах, во множ. числе и др. (liciwđ = licild водичка, mağow = mağol люди...); 5) e как умляутизирующий гласный (ipāxe новый... ср. лентехский говор) и др., а из морфологии специфически надо считать употребление преверба ad- без изменений в 1 и 2 л., своеобразное производство времен и наклонений и т. д.

99. Лашхское наречие – единое, цельное, не дробящееся на говоры. Помимо долготы и редукции его характерными чертами являются: отсутствие умляута, следы действия которого отмечаются в превербах (ap-, ad- → ep-, ed- в результате ассимиляции с последующим -i); Исчезновение аспирированного приступа (jeb ← heb черешня); упрощение комплекса sg, žg путем утери согласного g (lemes ← lemegs огонь); различия в грамматических образованиях и лексике.

100. Лентехское наречие представляет собою также неделимую диалектную единицу. Небольшие отклонения между селами не дают основания выделить говоры. Как выше было отмечено, лентехское наречие характери-

აუთ: отсутствие долготы, особенности умляута и полногласие.

1) Своим полногласием лентехский диалект напоминает мегрельский (gargala → ვბ. gārgla разговор, [ɛbɛdi → [ɛbdi теплый и т. д.). Однако имеется случаи редукции: laxwba братья, sādɫur без обеда, префикс i- редуцируется.

2) Комплексы sd, šd, sg, šg представлены с абруптивами ɟ и ɟ̥: st, št, sk, šk.

О других явлениях говорилось выше.

101. Чолурский говор территориально занимает среднее место между лашхским и лентехским наречиями и потому общее у него с лашхским: долгие гласные, редукция, грамматический строй и лексика, с лентехским — умляут. Надо полагать, что умляут — результат влияния лентехского диалекта и потому чолурский следует отнести к лашхскому наречию за исключением речи сел. Сакдари.

102. Как видно из этого краткого обзора, сванский является отдельной ветвью общекартвельского языка, выделившейся на раннем этапе. По своему звуковому составу, фонетическим процессам, грамматической структуре и лексике он родственен грузинскому и занскому языкам. Изучение их родственных взаимоотношений при помощи сравнительно-исторического метода заложило фундамент научного исследования и реконструкции картвельских языков. В этом отношении данные сванского языка весьма значительны и ценны, о чем свидетельствует существующая научная литература.

(Поступило 29. I. 1983)

3. თოფურია

ხვანური ენა

რეზიუმე

ნაშრომში შეკუმშულადაა მოცემული სვანური ენის მიმოხილვა — გაშუქებულია ფონეტიკის, მორფოლოგიის, სინტაქსისა და ლექსიკის, აგრეთვე დიალექტოლოგიის საკითხები. გამოკვლევა ძირითადად ეყრდნობა სვანური ენის ბალსზემოური დიალექტის მონაცემებს, გათვალისწინებულია სხვა დიალექტების მასალაც.

ამ გამოკვლევის ძალზე შემოკლებული ვარიანტი დაიბეჭდა „Языки народов СССР. IV. Иберийско-кавказские языки“ (მოსკოვი, 1967). ამჟამად იბეჭდება ნაშრომის სრული ტექსტი. არქივში დაცულია ხელნაწერი, საიდანაც გადაბეჭდილი ტექსტის ნაწილი ჩასწორებულია თვით ავტორის მიერ და

მასში შეტანილია რედაქციული ხასიათის ცვლილებები. წინამდებარე ტექსტი იბეჭდება. ხელნაწერისა და მანქანაზე გადაბეჭდილი ტექსტის მიხედვით.

არქივში ინახება აგრეთვე ამ გამოკვლევის ქართული ვარიანტი. იგი ავტორის შრომების ამ ტომში იბეჭდება.

გამოკვლევა დაწერილია 1965 წელს.

V. TOPURIA (Tbilisi)
THE SVAN LANGUAGE

Summary

The work (written in 1965) presents a condensed analysis of the Svan language – its phonetics, morphology, syntax and vocabulary, as well as questions of dialectology. The study is largely based on the Upper-Bal dialect, the evidence of other dialects having also been taken into consideration.

A short variant of the work was published in the collection: Languages of the Peoples of the USSR. IV. The Ibero-Caucasian Languages (Moscow, 1967, in Russian). This time the complete text is being published. Its manuscript and a typed texts are preserved in the author's archive. The author had proof-read a part of the typed text and made some editorial alterations. The present text is based on the manuscript and the typed text.

A Georgian version of this study is also preserved in the archive. It is envisaged to include it in the 2nd volume of V. Topuria's collected works.

მ. თოფურია

წოდებითი ბრუნვის ბენეფისისათვის მებრულ-ჭანურში

მეგრულ-ჭანურის შესახებ არსებულ სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ქართულთან შედარებით მეტი აქვს მეგრულს სამი ბრუნვა: მიმართულებითი, დაწყებითი და დანიშნულებითი, ხოლო ჭანურს — ორი ბრუნვა: იგივე მიმართულებითი და დაწყებითი, ანუ დაშორებითი. მაგ.:

	მეგრული	ჭანური	ქართული
მიმართულებითი	კოჩიშა	კოჩიშა	კაცის,ქენ (კაცთან...)
დაწყებითი	კოჩიშე	კოჩიშენ	კაცისაგან
დანიშნულებითი	კოჩიშო ¹	——	კაცისთვის ¹

ნ. შარისა და ი. ყიფშიძის² სიტყვით, მიმართულებითი არის „Чистый Дательный (=Д. =Н.) на შა с картскою огласовкою“..., ხოლო დაწყებითისათვის გამოყენებულია „Род. падеж с тубал-кайнскою огласовкою შე (|| ში)“. რაც შეეხება დანიშნულებითს, ის მიჩნეულია მეორე მიცემით ბრუნვად — „Другой Дательный (=Д. =Н.)“, собственно Дательный пользы, с тубал-кайнскою перегласовкою гласного элемента окончания а в о, напр., კოჩიშო, иногда с добавлением послелога т — კოჩიშო(თ) для человека“... ამ ბრუნვათა დაბოლოებებად გამოცხადებულია -შა, -შე, -შო და ესენი ახსნილია წარმომდგარად ბგერების გადასმით პირვანდელი *-აშ, *-ეშ, *-ოშ ფორმანტიებისაგან (ჭან. გრ. §§15, 16 b, 18; მეგრ. გრ. §§ 17 ab, 18 b). ამგვარად გამოდის, რომ მიმართულებითი და დანიშნულებითი ორივე — მიცემითია, პირველი — ქართული გახმოვნებით (-შა) და მეორე — მეგრულ-ჭანური გახმოვნებით (-შო), ხოლო დაწყებითი ნათესაობითია კვლავ მეგრულ-ჭანური გარდახმოვნებით (-შე). მაგრამ ამ მოსაზრებას ეწინააღმდეგება შემდეგი: 1. ქართველურ ენათა შედარებითი გრამატიკიდან ჩანს, რომ მიცემითს მეგრულ-ჭანურში არ ჰქონდა *-აშ (→ -შა) ან *-ოშ (→ -შო) დაბოლოება, 2. აუხსნელი რჩება დანიშნულებითისათვის -თს დართვა და მისი ფუნქცია, 3. გაუგებარია მეგრულდაბოლოებიან მიცემითთან ერთად ქართულ-მეგრულდაბოლოებიანი მიცემითის გამოყენება, 4. სხვაგვარ შედგენილობისად გამოდის პირთა ნაცვალსახელები ამ ბრუნვებში მაშინ, როცა მათი შედგენილობა

¹ არნ. ჩიქობავა, ჭანურის გრამატიკული ანალოზი, ტფ. 1936. გვ. 51-52.

² ნ. შარი, Грамматика чанского (лазского) языка, 1910; ი. ყიფშიძე, Грамматика мингрельского (иверского) языка, 1914.

თითქოს მთლიანად ემთხვევა ზოგადი სახელებისას და 5. რაც მთავარია, ხერხდება ამ ფორმათა მართალი ანალიზი.

სამივე ზემოდასახელებული ბრუნვა — მიმართულებითი, დაწყებითი და დანიშნულებითი — წარმომდგარია ნათესაობითისაგან. ამას ამტკიცებს: 1. საერთო ფუძე — შ დაბოლოებიანი (მიღებული ნათესაობითი ბრუნვისაგან), 2. ნაცვალსახელთა ბრუნება და 3. ანალოგიური წარმოება ზოგიერთ ქართულ დიალექტსა (როგორცაა: ფშაური, ხევსურული, გურული) და სვანურ ენაში. მაგ.:

მეგრულ-ქანური შდ. მეგრული ქანური

ნათესაობითი მიმართულ.	თომა-შ	თმისა	ჩქიმ	ჩქიმ	შქიმ	ჩემ
დაწყებითი დანიშნ. მეგრ.	თომა-შ-ა	თმისკენ	ჩქიმ-და	ჩქიმ-და	შქიმ-და	ჩემდა
	თომა-შ-ე	თმიდან	ჩქიმ-დე	ჩქიმ-დე ^ნ	შქიმ-დე ^ნ	ჩემგან
	თომა-შ-ოთ	თმისთვის	ჩქიმ-ოთ			ჩემთვის

და ასე სხვა პირთა ნაცვალსახელები: სქან/სკან „შენ“, სქან-და/სკან-და „შენდა“, სქან-დე/სკან-დე^ნ „შენგან“ და ა. შ.

შეპირისპირებიდან აშკარად ჩანს, რომ გამოსავალია ნათესაობითი ბრუნვა (ფუძეა: თომაშ, ჩქიმ...) და დანიშნულებითს გამოყენებული აქვს ყველა შემთხვევაში -ო^თ, ხოლო ერთმანეთისაგან განსხვავებით მიმართულებითს — ზოგად სახელებში -ა, ნაცვალსახელებში -და, დაწყებითს — ე, ქანურში -ე^ნ, ნაცვალსახელებში -დე, ქანურში -დე^ნ.

ცნობილია, რომ დანიშნულებითის -ო^თ იგივეა, რაც ე. წ. ვნებითის დაბოლოება (კოჩ-ოთ = კაც-ად); ასე რომ, დანიშნულებითი — ნანათესაობითარი ვნებითია. მსგავსი წარმოება ჩვეულებრივია იმ დიალექტებსა და ენაში, სადაც -თვის თანდებული არ მოიპოვება. მაგ.:

ხევსურულში: მეთორმეტისად რო შამაუკრავ ჯმალი... შაუძახნება ხთისად (ბ. გაბუერი, ჰევსურული მასალები: „წელიწდეული“, 159) = მეთორმეტისათვის რომ შემოუკრავს ხმალი... შეუძახნებია ღვთისათვის);

ერთ დღისად დაამზადებს (იქვე, 129) = ერთი დღისთვის დაამზადებს...

ფშაურში: ქმრისად სახელის მძებნელი (ვაჟა, III, 45) = ქმრისთვის...

სხვისად მიცემა აბჯრისა (იქვე, 50) = სხვისთვის...

სახლისადა ხარ ურგები („ 46) = სახლისთვის...

გურულში ვნებითის დ იმსგავსებს ნათესაობითის -ს ელემენტს და მის ზდ ქცევის შემდეგ თითონ იკარგვის¹: იმიზა არ გაქ ხეირი (ნიროშვილი, II, 179): იმიზა ← იმის-და „იმისთვის“.

მუშა კაციზა აგი დღეები ძვირად ღირს (იქვე, 180): კაციზა ← კაცის-და „კაცისთვის“ და სხვა მრავალი.

სვანურში: ვოხვიშდ ლიხ, ჩიმიშდ ხაყახ: ქვინიშდ, ღერთაშდ ი ამსვლდშ შდ.

ხუთნი არიან, ყველასად ვარგან: სულისად, ღვთისად და ადამიანისად¹
 ამსვლდაშ (ნათ.) + დ (ვნებ.) = ადამიანის + ად...

მერმა ლაღლიშდ ასდენიხ (არს. ონიანის ტექსტები, 41), — მეორე
 დღისთვის დარჩებთან: ლაღლიშ+დ = დღის-ად, დღის-და → დღიზა...
 ამგვარად, მეგრულის დანიშნულებითს სრული მორფოლოგიურ-ფონეტი-
 კური შესატყვისი მოეპოვება ქართულსა და სვანურში:

ქოთომ-ი-შ-ოთ = ქათმ-ის-ად ან (ქათმ-ის-და →) ქათმიზ-ა = ქათ-
 ლა-შ-დ, სადაც ნათესაობითის -იშ დაბოლოება უდრის ქართულის -ის ბო-
 ლოსართს და ვნებითის -ოთ — ქართულ -ად² და სვანურ -დს. ამგვარი-
 ვ შესატყვისობაა ნაცვალსახელებშიც: ჩქიმ-ოთ = ჩემ-ად || ჩემ-და.

რაც შეეხება მიმართულებითსა და დაწყებითს, მათ შესახებ ზევით ითქვა,
 რომ ზოგადი სახელების -ა მიმართულებითში (კოჩ-იშ-ა) და -ე/-ე³ დაწყე-
 ბითში (კოჩიშ-ე³ ნ³) იგივეა, რაც ნაცვალსახელების -და (ჩქიმ-და) და -დე/
 დე³ ნ³ (ჩქიმ-დე³ ნ³). მამასადაჲ, მათ ერთი და იგივე ფუნქცია აქვთ. ეს კი
 გვაფიქრებინებს, რომ -და და დე³ ნ³ ფორმანტები ერთვოდა ზოგადი სახ-
 ელების ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას, როგორც ნაცვალსახელებისას, და
 უნდა გვეჩინოდა კოჩიშ-და, კოჩ-იშ-დე³ ნ³ (შდ. ჩქინ-და, ჩქინ-
 დე³ ნ³ „ჩვენკენ“, „ჩვენგან“), მაგრამ ფონეტიკურ ნიადაგზე დ დაიკარგა და
 დარჩა ელემენტი -ა, -ე³ ნ³ (კოჩ-იშ-ა, კოჩ-იშ-ე³ ნ³). დს დაკარგვა გამოწვეუ-
 ლია ქართულ-მეგრულ ენათათვის უჩვეულო შდ კომპლექსის (კოჩიშდა) მი-
 ლების გამო. შენიშნულია, რომ რედუქციის შედეგად შეხვედრილი დ იქცევა
 თ ან ტ³ შს მეზობლად: *დამედ → დამთ-ი, *ნემედ-ი → ნემტ-ი...³ მე-
 გრულშიც ეგვე იყო მოსალოდნელი, მაგრამ შს მეზობლობაში ტ(თ)³ იკარ-
 გვის, რაც ჩანს სხვა შემთხვევებიდან: შტერი → შერი, შტრაფი → შრა-
 ფი... ასევე სტ კომპლექსი → ხ: დასურო (← დასტურ), ვერსი (← верста),
 ორსანტი (← ოსტატი: პ. ჰარაიას მიხედვით), კასრულა (← кастриля) და
 სხვა. აღსანიშნავია, რომ თან და თანა თანდებულის თ იკარგვის ბრუნვის
 -ს ნიშნის მეზობლად ქვემოიმერულსა და გურულში: ხესან (← ხეს-თან),
 ამასან (← ამას-თან) და სხვ.

დს დაკარგვა ნათეს. ბრუნვის ფორმასთან შენიშნულია ძველს ქართულ-
 შიკ ჩვენებითს ნაცვალსახელებსა და სხვაგან: მიავლინა მისა ელისე მო-
 ციქული (IV მეფეთა, 510), მიერითგან არღარავინ მიავლინა მისა (მუშანიკის
 წამება)... სადაც მისა ← მისდა.

ამგვარად, მიმართულებითსა და დაწყებითში -დ ელემენტი დაკარგულად
 უნდა ჩაითვალოს. დაიკარგა იგი მეგრულ-ჰანურში ნათეს. ბრუნვის შსთან
 დამსგავსების შემდეგ, თუ იმგვარად, როგორც ეს ძველ ქართულში მოხდა,
 საქმის ვითარებისათვის ამას არა აქვს მნიშვნელობა.

ზემოთქმულის მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ:

1. მიმართულებითი, დაწყებითი (დამორებითი) და დანიშნულებითი სპე-

¹ სარევე ქვაბი, სახურავი (ბუფი). როფი, დორა და არაჲი.

² არს. ჩიქობავა. ჰან. გრ. ანალიზი, გვ 54, 55.

³ დაწვრილებით ფტორის ფონეტიკური დაცვრებანი ქართულურ ენებში. II“ (ტფ უნივ
 მოამბ, II, გვ. 303-304).

ციფიკური ბრუნვებია მეგრულ-ჭანურისა. ამიტომ ისინი, როგორც ბრუნვები, ქართულსა და სვანურში არ გვხვდება და ვერც წინარქართულში ვივარაუდებთ მათ.

2. წარმოშობით ეს ბრუნვები მეორადია; მიღებული არიან: მიმართულე-ბითი-ნათესაობითი ბრუნვის ფორმისაგან + -ლა: კოჩ-იშ-და → კოჩ-იშ-ა (შდ. ჩქიმ-და „ჩემდა“):

დაწყებითი (დამორებითი)—ნათეს. ბრ. ფორმისაგან + -დე, ჭან. -დე^ნ: კოჩ-იშ-დე, ჭან. კოჩ-იშ-დე^ნ → კოჩ-იშ-ე, კოჩ-იშ-ე^ნ (შდ. ჩქიმ-დე, ჩქიმდე^ნ „ჩემგან“):

დანიშნულებითი (მეგრულში) — კვლავ ნათეს. ბრუნვის ფორმისაგან + ენებითის ნიშანი -ოთ: კოჩ-იშ-ოთ (შდ. ჩქ-იმოთ „ჩემდა“). ამდენად უქანასკნელი ნაგენეტივარი ვნებითია, პირველი ორი კი — ნაგენეტივარი ნაწილაკე-ბიანი ბრუნვები.

3. ქართველურ ენათა შედარებითს გრამატიკაში ესენი, როგორც ნაწარმოებნი — მეორადნი, ბრუნვებად არც კი შევლენ.

მინაწერი. ამჟამად არ ვვხვებით საკითხებს: 1. თუ რა წარმოშობისაა მეგრ.-ჭან. -ლა, -დე/-დე^ნ, 2. სადმე არიან შემონახულნი ესენი ქართულ-სვანურში თუ არა, 3. რა კავშირი აქვთ მათ სომხ. თე, თი სუფიქსებთან, დალესტინის ზოგიერთი ენის ანალოგიურ ელემენტებთან, აფხაზურ -ნ-ძა, სვანურ -თე¹, ფერეიდნულ -თი (კენ) თანდებულთან და სხვ. მათ შესახებ ცალკე.

V. TOPURIA

SUR LA GÉNÈSE DE QUELQUES CAS DANS LA LANGUE MÉGRÉLO-ÇANE

(RÉSUMÉ)

I. D'après la littérature spéciale concernant la langue mégrélo-çane (Marr, Qipšize, Čikobava), le mégrélien possède, relativement au géorgien, les trois cas suivants qui font défaut dans la langue géorgienne, à savoir: l'atif, l'élatif et le cas indiquant le but ou le cas final: *kočiša* 'vers l'homme', *kočiše* 'de l'homme', *kočišo¹* 'pour l'homme'. La langue çane possède, selon les mêmes sources, encore deux cas qui font également défaut dans le géorgien. Ce sont: l'atif et l'élatif susmentionnés. Ces cas, propres à la langue mégrélo-çane, manquent dans le géorgien et le svane, aussi bien que dans le prégéorgien.

2. Quant à leur origine, les dits cas sont secondaires. Les deux premiers sont des cas dont la particule a servi d'indice pour le génitif, et le dernier un

¹ ჩერქეზობით: ნ. შარი. Непочатый источник истории кавказского мира. 1917. გვ. 309 და სხვა.

passif ou transformatif issu du génitif: ainsi l'atif provient de la forme du génitif plus la particule *-da*: **çočiš+da* → *çočiša* 'vers l'homme'; l'élatif a pour son origine la forme du génitif plus la particule *-de* (*de'n* dans la langue çane): **çočiš+de* → *çočišc* (**çočiš+de'n* → *çočiše'n* pour la langue çane) 'de l'homme'; le final (dans le mégrélien) remonte à la forme du génitif plus la désinence du transformatif *-ot*: *çočiš + o't* 'pour l'homme'. La formation analogue à celle du final s'observe dans les dialectes de la langue géorgienne (xevsur., pšav. gurien: *kaç-is-ad*, gurien **kaçis-da* → *kaçiza* 'pour l'homme') et dans la langue svane (*mārēmiš-d* 'pour l'homme'), tandis que les deux premiers cas et leurs particules *-da*, *-de* se maintiennent dans les pronoms: *čkim+da* 'vers moi', *čkim+de*, *čkim-de'n* 'de moi'. Ayant une fois acquis de la ressemblance avec la désinence du génitif *-š*, le *-d-* de la particule *-da*, *-de* n'apparaît plus dans son voisinage: **çočiš-da* → *çočiš-ša* (*çočiš-ta?*) → *çočiša* (cf. *šteri* géorg. → *šeri* mégr.; *šrap* → *šrap* 'l'amende...').

3. Ces éléments là ne sont que dérivés et secondaires, et la grammaire comparée des langues kartvéliennes ne peut point les considérer comme des cas.

მ. თოფურია

-ენჯ სუფიქსი მებრულები

ქართულში არის სხვადასხვა ფუნქციით აღჭურვილი ორი -არ ბოლოსართი. ერთი მათგანი, ა. შანიძის გამოკვლევით, სადაურობის ანუ ვინაობის გამომნატველია. იგი ქართულში მეგრულ (-ჭანურიდანაა) შემოსული და რამდენიმე ძველად ნაწარმოებ სიტყვებშია დაცული, როგორცაა: ოლთის-არ-ი, მტბევ-არ-ი, ოდიშ-არ-ი, ვიხიკ-არ-ი და სხვ. დიდი ხანია, რაც მისი მოვალეობა დაეკისრა მის ეკვივალენტ -ელ (resp. -ურ, დისიმილაციის შემთხვევაში კი -ულ) სუფიქსს ქართულსა და -ურ, -ორ 'ს ჭანურში'. ამდენად, იგი დღეს ორივე ენაში (ქართ.-ჭანურში) მკვდარია. მეგრულში -არ შემონახულია მხოლოდითი რიცხვის სამიოდე სიტყვაში, როგორცაა: გუფუ-არ-ი, ჰყონდ-არ-ი, მარგ-ალ-ი (← მარგ-არ-ი), სხვა შემთხვევაში კი შეცვლილია -ურ (-ულ) ბოლოსართით, მაგ.: სანაკ-ურ-ი, ონტოფ-ურ-ი, ხორგ-ულ-ი (სენაკელი, ონტოფელი, ხორგელი)..., სამაგიეროდ, იგი ჩვეულებრივ იხმარება მრავლობითი რიცხვის ფორმებში: სანაკ-არ-ეფი (სენაკელები), ონტოფ-არ-ეფი (ონტოფელები), ზუჯიდ-არ-ეფი (ზუჯიდლები) და სხვა¹.

მეორე -არ ქართულში ცოცხალია და სათანადო თავსართებთან ერთად ფართოდაა გამოყენებული ყველა დროის მიმღეობის საწარმოებლად: მ-დევ-არ-ი, მ-წევ-არ-ი, მ-წოვ-არ-ი, მ-კვდ-არ-ი, მ-დგ-არ-ი... ნა-ქნ-არ-ი, ნა-წვიმ-არ-ი... სა-ტევ-არ-ი, (შე)სა-წევ-არ-ი და სხვა (მდრ. ნა-სახლ-არ-ი, ნა-სოფლ-არ-ი...). ამავე აწმყო-მყოფადის მიმღეობათა საწარმოებლად ქართულში ხსენებულ პრეფიქსებთან ერთად -ელ 'იც მოიპოვება. მისი შესატყვისია მეგრულში -ალ: მ-დგმ-ელ-ი = მა-დგმ-ალ-ი, მ-თესვ-ელ-ი = მა-თას-ალ-ი და სხვა.

კითხვა იმის: რა შეესატყვისება ქართულ -არ სუფიქსს მეგრულში? უკანასკნელის მიმღეობებში გვაქვს (-ონჯ), -ენჯ (ან ენჯ 'ის სახეცვლილება -ანჯ, -ინჯ) ბოლოსართი. მაგალითები:

ა) აწმყოს მიმღეობის მა- — ენჯ აფიქსიანი: მა-რ-ენჯ-ი მყოფი (← რ-ინ-ა ყოფნა); გი-მა-რ-ენჯ-ი ზედამდგომი. მა-რტ-ენჯ-ი, მა-

¹ ნ. შარი. Грамматика чанского языка, § 116 ж.

² დაწვრილებით ა. შანიძე, Два чано-мингрельских суффикса в грузинском и армянском языках, გვ. 365-369; ვინაობის სუფიქსი -არ ქართულ ენაში: ეურნ. „განათლება“, 1918, №1.

რტ-ინჯ-ი გამქცევი, მლტოლვი (← რტ-ებ-ა ვლტოლა).

მა-ხ-ენჯ-ი || მა-ხ-ინჯ-ი მპარავი, ქურდი

მა-ხვ-ენჯ-ი მქდომი; გი-მა-ხვ-ენჯ-ი ზედ მქდომი (← ხ-უნა ჯდობა)

მა-ქვ-ენჯ-ი მომგები (მაგ., ძროხა)

მა-გარ-ენჯ-ი მტირალა (გარა, ნ-გარა = გლო-ვა „ტირილი“)...

მა-ჩამ-ენჯ-ა, მა-ჩამ-ინჯ-ა || მა-ჩამ-ინდ-ა მკბენარა...

ბ) ნამყოს მიმღეობის ნა- — ენჯ აფიქსიანი:

ნა-რ-ენჯ-ი, ნა-რ-ინჯ-ი ნამყოფი

ნა-რტ-ენჯ-ი განაქცევი, ნალტოლვი

ნა-ხვ-ენჯ-ი, დო-ნა-ხვ-ენჯ-ი ნაქდომი, დანაქდომი...

გ) მყოფადის მიმღეობის ო- — ენჯ აფიქსიანი:

ო-რ-ენჯ-ი¹ სამყოფელი, სამყოფი: მულა-რ-ენჯ-ი (← მულა-ო-რ-ენჯ-ი) სადგომი, ბინა

ო-ხვ-ენჯ-ი საქდომი

ო-შქურ-ენჯ-ი, ო-შქურ-ანჯი || ო-შქურ-ანდ-ი საშიშარი, საშიში

ო-რცხ-ონჯი სავარცხელი (← რცხ-ონ-უ-ა ვარცხნა).

დ) უარყოფითი მიმღეობის უ- — ენჯ აფიქსიანი:

უ-რჩქ-ენჯ-ი, უ-ჩქ-ინჯ-ი || უ-რჩქ-ინდ-ი უცოდინარი, უციცი

უ-შქურ-ანჯ-ი || უ-შქურ-ანდ-ი უშიშარი.

ე) ენჯ სუფიქსიანი:

ლურ-ენჯ-ი მძინარი

იწო-რ-ენჯ-ი პირისპირ მდგომი (?)

მიკო-ქვ-ენჯ-ი, მუქო-ქვ-ენჯ-ი საცმელი, ტანისამოსი;

გინო-ქვ-ენჯ-ი ზედასაცმელი, მოსასხამი (← მიკო-ქუნა ჩაცმა,

გინო-ქუნა გადაცმა)

მე-ცვ-ენჯ-ი მიმყოლი; მო-ცვ-ენჯ-ი მომყოლი; გე-ცვ-ენჯ-ი მომღვენო

შქურ-ინჯ-ა² || შქურ-ინდ-ა მშიშარა

ქყორ-ინჯ-ა² მწყარალა

ჩანს, აწყყო-ნამყო-მყოფადის მიმღეობათა საწარმოებლად მეგრულს ქართულ-არ სუფიქსის ეკვივალენტად ენჯ (-ინჯ/-ანჯ) გააჩნია. მაგრამ დღეს

¹ ალბათ ამის სახეცვლილება ო-რ-ინჯ-ი → ორიჯ-ი || ორჯ-ი „საქონელი, პირუტყვი“ (ძროხა, ხარი). მის ამგვარ წარმოება-გაგებას მხარს უჭერს სა-ცხოვ-არ-ი, ცხოვ-არ-ი, ცხოვ-ელ-ი. ნ. შარი მართალი უნდა იყოს, რომ მას სომხურში სრულ მეგრულ(-ჰანურ)იდან შესვლად მიანიხი (Яфетические элементы в языках Армении. IV, გვ. 834). ინჯ-ა ისეთივე სახეცვლილება უნდა იყოს -ენჯ-ა ბოლოსართისა, როგორც -ინჯ არის -ენჯ-ისა: მახ-ენჯ-ი || მახ-ინჯ-ი, მარტ-ენჯ-ი || მარტ-ინჯ-ი... მაჩამ-ენჯ-ა || მაჩამ-ინჯ-ა... მაშასადამე, უნდა გვქონოდ: *შქურ-ენჯ-ა || შქურ-ინჯ-ა, *ქყორ-ენჯ-ა || ქყორ-ინჯ-ა... მაგრამ უკანასკნელი ფორმების (ქყორ-ინჯ-ა და სხვ.) გამტკიცების უთუოდ ხელი შეუწყო სახელზმნამ, როგორცაა: ქყორინ-ი. შქურინ-ი... ინჯა-ში -ა ეკვლავ საწარმოებელი ფორმანტია ქართულ-ის შესატყვისი. ამდენად ჟა'სა და მით უმეტეს ჟი'ს სუფიქსად მიჩნევა და გამოყოფა სწორი არ უნდა იყოს (ი. ყიფშიძე. Грамматика мингр. яз., §105 ა 5 6 6; § 127 у; აღ. ცაგარელი, Мингрельские этюды, II, § 384, შშ. მაგალითებიც იხ. იქვე). -ანჯ'ი (უ-შქურ-ანჯ-სა და სხვ.) სახეცვლილებად ჩანს -ენჯ-ისა. ზოგიერთ შემთხვევაში მიმღეობის თავსართის გამოუვლენებლობა (როგორცაა: ლურენჯ-ი, გინოქვ-ენჯ-ი, ქყორ-ინჯ-ა...) არ ნიშნავს, რომ -ენჯ'ს სხვა ფუნქცია აქვს.

ეს უკმ ფორმანტად უნდა ჩაითვალოს, რადგანაც ზემოაღნიშნულთ გარდა მით ახლების წარმოება ვერ ხერხდება. კიდევ მეტი: ამ შემთხვევებშიც მას ეცილება -ალ ბოლოსართი და ამის გამო გვაქვს პარალელური ფორმები: მაქვე-ენჯ-ი და მაქმინ-ალ-ი, მახ-ენჯ-ი და მახირ-ალ-ი, ო-ხვ-ენჯ-ი და დახუნ-ალ-ი და სხვ.

ქართ. -არ და მეგრ. -ენჯ არა მარტო მორფოლოგიურად ფარავენ ერთმანეთს, არამედ ფონეტიკურადაც ეკვივალენტები ჩანან ერთურთისა. ეს ბტკიდება ქართ.-მეგრული შედარებითი ფონეტიკის მონაცემებით.

ცნობილია, რომ ქართ. ა'ს მეგრულში შეესატყვისება სათანადო შემთხვევებში ო და არაიშვიათად ე¹; მაგ.: ძარღვი = ჭერღვი, ვენახი = ბინეხი, მოძღვარი = ჭღვერი, ტყავი = ტყები, აღ-წინდებული = ე პრევერბს (ავსება = ეფშაფა და სხვა)... ქათამი = ქოთომი, ასი = ოში, კაცი = კოჩი, ძალლი = ჭოლორი და მრავალი სხვა. ქართ. რ ხშირად მეგრულში ჭ'ს შეესატყვისებს, რაც აგრეთვე დიდი ხანია ლიტერატურაში აღნიშნულია²; მაგ.: ცერი = ჩანჭი, წვერი = წვანჭი, ძირი = ჭინჭი, ჭური = ჭკუჯი, ხარი = ხოჭი, ზამთარი = ზოთონჯი³, მარ(ილი) = მენჯი⁴, მ-ხარი = ხუჯი, ფური = ფუჯი და სხვა. რაც შეეხება ნს, ის განვითარებულია ფონეტიკურად. ამის არაერთი შემთხვევა გვქონდა ზევით: ჩანჭი = ცერი, ჭინჭი = ძირი და სხვ.⁵ ამგვარად, -ენჯ ფონეტიკურადაც შეესატყვისება -არ ფორმანტს⁶. მაშასადამე, სრული ეკვივალენტები იქმნებიან ჭყორ-ინჯ-ა (←*ჭყორ-ენჯ-ა) და მ-წყრ-ალ-ა (←*მ-წყრ-არ-ა), მა-ჩამ-ენჯ-ა „მკებენარა“ და მ-ცემ-არ-ა, მა-ქვ-ენჯ-ი (←*მა-ქმ-ენჯ-ი) და *მ-ქმ-არ-ი/მ-ქმ-არ-ი და ა. შ.

დასკვნა. -ენჯ მეგრულში მიმღობათა საწარმოებელი ფორმანტია -ინჯ, -ანჯ კი მის სახეცვლილებას წარმოადგენს⁷. დღეს იგი უკმი სუფიქსია: ხმარებიდან განდევნა მისმა მორფოლოგიურმა მონაცვლემ -ალ'მა. მას ფონეტიკურად და მორფოლოგიურად შეესატყვისება ქართული -არ ბოლოსართი, რომელთანაც ვინაობის საწარმოებელ -არ'ს კავშირი არა აქვს. უკანასკნელი ქართულში შემოსულია მეგრულიდან და მის ეკვივალენტად ქართულში გვევლინება -ელ ფორმანტი.

¹ ამჟამად არ ვარკვევთ, რა შემთხვევებში შეესატყვისება ქართ. ა'ს მეგრულში ო ან ე (იხ. ა. ცაგარელი, ორ. ც., §2 ბ 7; §4; პ. კარაია, მეგრული დიალექტის ნათესაობრივი დამოკიდებულება ქართულთან: „მომამე“, 1895, № XII).

² ა. ცაგარელი, ორ. ც. §5 38 ნ 7, 45; ნ. მარი, к вопросу о ближайшем средстве армянского яз. с иверским, 1909, გვ. 071-2 და სხვაგანაც.

³ ზამთარი არაა ირანულიდან ნასესხები სიტყვა, როგორც ეს იუსტ. აბულაძეს ჰგონია (XII საუკ. ქართ. საერო მწერლობა და „ვეფხ.-ტყ.“, ტფ. 1922, გვ. 102).

⁴ მეჩქი ნინაფს მლაშე ადგილს, ტბას (შრ. მუჯა „მლაშობი ადგილი“: საბას ლექსიკონი).

⁵ ნ (და აგრეთვე მ, რ, ბ... თანხმონების) გაჩენა მეგრულში სხვა ენებთან შედარებით საკმაოდ გავრცელებულია (ი. ყიფშიძე, ორ. ც. § 3 ი).

⁶ ალ. ცაგარელი ცდებოდა, როცა -ენჯის ნაცვლად ჭი ჰქონდა გამოყოფილი და მის შესატყვისად -რი და მით უმეტეს დი მიანდა და არა არ (იქვე, § 38, შნშ).

⁷ -ონჯ'ი იმავე -ენჯ'ის ფუნქციისაა და -არის შესატყვისი. გვაქვს სიტყვებში, როგორიცაა: ზოთონჯი „ზამთარი“, ჭომონჯი || ჭომოჯი „ქმარი“, ორცხონჯი „საეარცხელი“, მგვრამ ამათ შესახებ ცალკე.

V. TOPURIA

LE SUFFIXE -ENĶ DANS LE MÉGRÉLIEN

(RÉSUMÉ)

1. Le suffixe -enĶ, qui adopte aussi la forme de -inĶ, -anĶ, s'emploie dans le mégrélien pour former des participes. Mais il est chassé par sa variante -al, de sorte qu'il n'est plus usité. Il a dans le géorgien un équivalent phonétique et morphologique, le suffixe -ar, qui sert à former des participes. Par exemple, on a:

Participe présent: ma-čam-enĶ-a = m-ķben-ar-a "mordant ou celui qui mord";

Participe passé: na-rĶ-enĶ-i = ga-na-kcev-ar-i "couru ou celui qui s'est enfui";

Participe futur: o-ķkur-c/anĶ-i = sa-ķ-i-ķar-i "ce qui est à craindre";

Participe négatif: u-rĶk-enĶ-i = u-codin-ar-i "celui qui ignore; ignorant"...

Phonétiquement, e mégrélien = a géorgien, et ķ mégrélien = r géorgien, n étant une agjonction: ķerĶvi = zarĶvi "la veine"... xoķi = xari "le boeuf" etc.

2. La différence entre la suffixe -ar, qui sert à former des participes géorgiens, et le suffixe -ar marquant l'origine ou la provenance, consiste en ceci que ce dernier suffixe est emprunté au mégrélien et possède dans le géorgien un équivalent phonético-morphologique -el: Ķgond-ar-i (←*Ķgondid-ar-i), qui signifie en géorg. Ķgondid-el-i "originaire de Ķgondidi".

მ. თოფურია

სვანური ენა

ზოგადი ცნობები

1. **სვანური ენა** ერთ-ერთი ძირითადი წევრთაგანია იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახისა. ქართული, ზანური (მეგრულ-ჭანური) და სვანური ერთად შეადგენენ ამ ოჯახის ქართველურ (იბერიულ, სამხრულ) ენათა ჯგუფს. სვანები თავიანთ თავს უწოდებენ შტანარ სვანები (მხ. რ. მუშტან, მუშტნი სვანი), ხოლო ენას — ლუშნუ ნინ სვანური ენა, ქართველები ეძახიან სვანებს (მხ. რ. სვანი, აქედანაა გვარები: სვანი, სვანიძე, სვანაძე, სვანიშვილი), ზანები კი — შონენს (მხ. რ. შონი, აქედანაა გვარი შონია), ენას — სვანური ენა, ზან. შონური ნინა სვანური ენა.

2. **რაოდენობა.** სვანურ ენაზე მეტყველებენ სვანები, რომელთა საერთო რაოდენობა 34.547 სულია (6092 კომლი).

3. **სვანეთი.** სვანები სახლობენ სვანეთში, რომელიც მდებარეობს დასავლეთ საქართველოში კავკასიონის მთის ძირას და გარშემორტყმულია რაჭის, ლეჩხუმ-სამეგრელოსა და აფხაზეთის ქედებით. იგი იყოფა ორად: ზემო სვანეთად (მესტიის რაიონი) და ქვემო სვანეთად (ლენტეხის რაიონი). ზემო სვანეთი გასდევს მდ. ენგურის, ხოლო ქვემო სვანეთი მდ. ცხენისწყლის ზემო წელს.

რევოლუციამდე ზემო სვანეთის შვიდი საზოგადოება (უმგული, კალა, იფარი, მულახი, მესტია, ლენჯერი და ლატალი) შეადგენდა თავისუფალ სვანეთს, ხოლო ექვსი საზოგადოება (ბეჩო, ცხუმარი, ეცერი, ფარი, ჩუბეხევი და ლახა-ბულა) — სადადეშქელიანო სვანეთს (მფლობელი დადეშქელიანი). ამჟამად გაბატონებულია სახელწოდება ლატალსა და ბეჩოს შუა მდებარე ბალის გადასავალის მიხედვით ბალსზემო სვანეთი და ბალსქვემო სვანეთი. რაც შეეხება ქვემო სვანეთს, მისი შემადგენელი სამი საზოგადოება (ლაშხეთი, ჩოლური და ლენტეხი) ეკუთვნოდა მფლობელ დადიანს და ერქვა სადადიანო სვანეთი.

ბერძენ მწერალთა ცნობებით, სვანები სახლობდნენ იმავე ტერიტორიაზე, რომელიც ახლა უჭირავთ, ჯერ კიდევ II საუკუნეში ჩვენ ერამდე. ქართული ისტორიული წყაროებით, ტოპონიმიკითა და ლეჩხუმურისა და რაჭულის ზოგი ინტონაციური და ლექსიკურ-გრამატიკული მონაცემებით გამოირკვა, რომ ისინი მკვიდრობდნენ აგრეთვე ლეჩხუმში და რაჭის მთიან ნაწილში მდ. რი-

ონის სათავესთან. სვანეთის გარდა სვანები ცხოვრობენ საკმაო რაოდენობით აფხაზეთში და რამდენიმე კომლი — სამეგრელოში.

4. სვანური ენა ქართველთა უძველესი ტომის — სვანების — მეტყველებაა. იგი ქართველური ენაა, ფუძე-ენისაგან გამონაყოფი. დაშორება მომხდარა დიდი ხნით ადრე. მიუხედავად ამისა, მასში კარგად არის შემონახული ქართულ-ზანურთან საერთო ძირები და გრამატიკული სტრუქტურა. მეტად მნიშვნელოვანია მასში დაცული არქაიზმები.

სვანური უმწერლობო ენაა, იგი სვანთა სატომო, საშინაო მეტყველებაა. ქართველ ტომთა საერთო სალაპარაკო, სამწერლობო და სახელმწიფო ენა ყველთვის იყო ქართული და ქართულივე არის.

5. სვანურის შესწავლის მოკლე ისტორია. სვანური ენის ლექსიკური მასალები პირველად აქვს ფიქსირებული ი. გიულდენშტედტს (221 სიტყვა); იგი განმეორებული აქვს ი. კლაპროთს (142 სიტყვა და აგრეთვე ფრაზეოლოგია). მასალა ლაშხურ კილოზეა.

გრამატიკული მიმოხილვა პირველად წარმოადგინა გ. როზენმა ლაშხურ კილოზე. შემდეგ იგი გამოიყენეს ფ. ბოპმა, ალ. ცაგარელმა და ფრ. მიულერმა.

ი. ბართლომეის ჩანაწერები ბალსზემოურია, ხოლო რ. ფონ ერკეტის გამოქვეყნებული ლექსიკურ-გრამატიკული ნიშნულები უმჯობესია.

ამის შემდეგ უმჯობესი კილოკავი ფართოდ იყო გამოყენებული ბესარიონ და ივანე ნიჟარაძეების მეოხებით როგორც გრამატიკული მიმოხილვისათვის, ისე ტექსტებისათვის. მ. ზავადსკის საკმაოდ ვრცელი გრამატიკული დახასიათება, მ. ჭანაშვილის „ქართულ გრამატიკაში“ მოცემული შედარებანი, თავისუფალი სვანის (ბეს. ნიჟარაძის) „მოკლე განხილვა სვანური გრამატიკისა“, ივ. ნიჟარაძის „რუსულ-სვანური ლექსიკონი“ და „Сборник материалов“-ის X, XVIII და XXXI ტომებში გამოქვეყნებული ტექსტები თითქმის მთლიანად უმჯობესებს ემყარება.

ა. დირი მ. ზავადსკის შრომის საფუძველზე ახასიათებდა სვანურს.

ბ. უსლარმა პირველმა აღნიშნა გ. როზენის შრომის ნაკლი და თავის მხრით, მოგვცა „Грамматический очерк сванетского языка“ იფარული მეტყველების (ბალსზემოური კილო) მიხედვით.

ა. გრენის „Грамматические заметки“ ამჟღავნებს ავტორის სრულ უმწეობას როგორც ტექსტის ჩაწერაში, ისე გრამატიკულ ანალიზშიც. საგულისხმო აქ ისაა, რომ პირველად არის მოხმობილი ჩოლურული კილოკავი.

ა. სტოიანოვის შეკრებილი ტექსტები ბალსქვემოურია.

ამგვარად, სვანური დიალექტებიდან ყველაზე უფრო ხშირად იყენებდნენ უმჯობესებს, ნაკლებად — ლაშხურს, ბალსზემოურს, იშვიათად — ბალსქვემოურსა და ჩოლურულს. სრულებით არ ყოფილა დაკვირვების ობიექტად ლენტეხური. ესა თუ ის დიალექტი გამოცხადებული იყო მთელ სვანურ ენად. დავსძენთ, რომ არც ტექსტები და არც მიმოხილვები სანდო და დამაკმაყოფილებელი არ არის.

სვანურის მეცნიერული შესწავლის დასაბამი და განვითარება დაკავშირებულია ნ. მარის სახელთან. მან დაადგინა სვანურის ოთხი ძირითადი კილო

და კილოკავ-ტყეები, უჩვენა მათი დაყოფის საფუძველი (ხმოვანთა სიგრძე, უმლაუტი, სხვაობა ბრუნებასა და ულლებაში და ლექსიკური თავისებურებანი), აღნიშნა სვანურის ნარევი ბუნება და მასში შემავალი ფენები, გაარკვია სვანურის მიმართება სხვა ქართველურ ენებთან, მოგვცა ზოგი ფონეტიკური შესატყვისობა და სვანურ-რუსული ლექსიკონის შედგენის ნიმუში.

შემდეგ სვანურის შესწავლა გააღრმავა და გააფართოვა ა. შანიძემ. მან დააზუსტა სვანურ დიალექტთა დაყოფა და მისი საფუძველი, ჩოლოურულს მიუჩინა კუთვნილი ადგილი, კილოებს დაარქვა შესაბამისი სახელები (ბალს-ზემოური, ბალსქვემოური, ლაშხური, ლენტეხური), რომლებიც შევიდნენ მეცნიერულ ხმარებაში. მთავარი ისაა, რომ ა. შანიძემ დაადგინა ორი ფონეტიკური კანონზომიერება და უჩვენა მათი მოქმედების არეალი, ძალა და მნიშვნელობა ფონეტიკა-მორფოლოგიისათვის როგორც სვანურ, ისე სხვა ქართველურ ენათა განვითარების ისტორიაში. ესაა: რედუქცია და უმლაუტი. ფასეულია ავტორის სხვა გამოკვლევებიც ისტორიულ-შედარებითი თვალსაზრისით, სადაც სვანურის მონაცემებს თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს.

მომდევნო თაობის წარმომადგენლებმა ფართოდ გაშალეს სვანურის კვლევა-ძიება როგორც ფონეტიკაში, ისე გრამატიკასა და ლექსიკაში ისტორიულ-შედარებითი თვალსაზრისით, შეისწავლეს დიალექტური თავისებურებანი კილოკავებისა და სხვა. მოკლედ აღვსახავთ ძირითად შრომებს.

ს. ჭანაშიამ გამოავლინა სვანურ-ადილეური (ჩერქეზული) მორფოლოგიური და ლექსიკური პარალელები და, რაც არსებითია, პირველმა მოგვცა ბრუნების კლასიფიკაცია, სადაც გამოყოფილია სამი ბრუნება: ქართველური (ორგანული), „უცხო“ და ნარევი (ჰიბრიდული). კლასიფიკაციას საფუძვლად უძევს ბრუნვის ექსპონენტთა წარმომავლობა. მოთხრობითი ბრუნვის -მ სუფიქსი მიჩნეულია ჩერქეზულიდან მომდინარედ ფუნქციითაც და მატერიალურადაც.

არნ. ჩიქობავა შეეხო ფუძის საკითხს და აღნიშნა სვანურ სახელთა ორფუძიანობა ბრუნების დროს. ამოსავლად მიიჩნია სახელობითი, მოთხრობითი და, შეიძლება, მიცემითიც. ორივე ავტორის გამოკვლევებს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ბრუნების შემდგომი კვლევისათვის. გარდა ამისა, არნ. ჩიქობავამ ვრცლად გააშუქა ისტორიულ-შედარებითი თვალსაზრისით სახელთა ფუძის აღნაგობა და საწარმოებელ ფორმანტთა ადგილი და ფუნქცია, შედარებით ლექსიკონში შეიტანა ქართულისა და ზანური სიტყვების სვანური შესატყვისობანი.

კ. დონდუამ რამდენიმე მნიშვნელოვანი შრომა მიუძღვნა სვანურის ნათესაურ სახელთა მრავლობითი რიცხვის წარმოებას, ინკლუზივ-ექსკლუზივს, მოთხრობით ბრუნვასა და სხვებს. აღსანიშნავია, რომ ავტორი მკაფიოდ უჩვენებს მოთხრობითის -დ და -მ ნიშანთა დიფერენცირებული ხმარების კანონზომიერებას და უარყოფს -მ ფორმანტის სესხებას ადილეური (ჩერქეზული) ენიდან. მას იგი სვანურ ნიდაგზე წარმოშობილად თვლის.

გ. როგავა სვანურის მონაცემებს ფართოდ იყენებს ისტორიულ-შედარებითი ფონეტიკისა და ლექსიკისათვის. მეტად საყურადღებოა მის მიერ მოცემული ფარინგალურ ხშულთა ისტორიული შედგენილობა და რეფლექ-

ქსები, ბგერითი შესატყვისობები და მათი კვალიფიკაცია და ზოგი სიტყვის ეტიმოლოგია.

ს. ულენტმა გამოაქვეყნა ექსპერიმენტალური გამოკვლევა სვანური ენის ფონეტიკის ძირითად საკითხებზე. მასში შესწავლილია სვანური ბგერითი სისტემა პალატოგრაფული და რენტგენოგრაფიის მეთოდებით და განხილულია ბგერები ფონეტიკურ და ფონოლოგიურ მთლიანობაში. ცდაა გრძელი ხმოვნების წარმოშობის ახსნისა, აქცენტუციის ბუნების გარკვევისა და მახვილის ადგილის დადგენისა, ყურადღება გამახვილებულია ფონეტიკურ პროცესებზე. მოცემულია ხმოვანთა და თანხმოვანთა კლასიფიკაცია. მეორე შრომაში წარმოდგენილია მარცვლის აგებულება ქართველურ ენებში. ამ გამოკვლევებით ავტორმა გარკვეული წვლილი შეიტანა სვანურის კვლევაში.

ამ სტატიის ავტორმა მონოგრაფიულად შეისწავლა სვანური უღვლილების სისტემა, გამოყო ყველა კილოს მიხედვით ზმნის კატეგორიები და უჩვენა მათი წარმოებისა და ნაზმნარ სახელთა წარმოქმნის საშუალებები, ასევე განიხილა ბრუნების სისტემა (ტიპები, ბრუნვები და მათი ნიშნები, ფუძე), გამოავლინა უმლაუტის შედეგად მიღებული მეორეული გ და ძ (რომელთაც არ ძალუძთ უმლაუტის გამოწვევა) და სხვა ფონეტიკურ პროცესთა კვალი, აგრეთვე ბგერითი შესატყვისობანი და სხვ.

სიაშოვნებით უნდა აღენიშნოთ ახალგაზრდა ენათმეცნიერთა ნაყოფიერი კვლევა-ძიება სვანური ენის სტრუქტურისა. თინ. შარაძენიძემ ვრცლად გააშუქა სახელთა ბრუნების საკითხები ორფუძიანობის, ბრუნვის ნიშანთა და ბრუნების კლასიფიკაციისა, გამოყო ხუთი ტიპი და მათი დაბოლოებანი, გამოარკვია მრავლობითი რიცხვის წარმოება და ნიშნები. დაწვრილებით გაარჩია უარყოფითი ნაწილაკები და შეისწავლა რამდენიმე კილოკავი.

მაქს. ქალდანმა გამოიკვლია მთავარი კილოკავების (ლახამულურის, ეცერულის, ბეროურის) და ლენტეხური კილოს ფონეტიკური თავისებურებანი და ზოგი მორფოლოგიური სხვაობანი, ცხადყო ძ-ს გენეზისი, სვანური ტომონიმიკა ლეჩხუმში და სხვა.

ზ. ჭუმბურიძემ ვრცლად განიხილა ლენტეხური კილოს ფონეტიკური თავისებურებანი (ბგერითი სისტემა და პროცესები).

არ. მარტიროსოვმა გააანალიზა ნაცვალსახელი ქართულთან და ზანურთან შედარებით.

ნ. აბესაძემ შეისწავლა სვანურის სინტაქსიდან ჰიპოტაქსის საკითხები: რთული ქვეწყობილი წინადადების სახეობანი, მაქვემდებარებელი კავშირები, მათი ადგილი და შედგენილობა, აგრეთვე თანდებულები და სხვ.

თ. ზურაბიშვილმა საგანგებო შრომა უძღვნა ზედსართავ სახელთა ხარისხს, ვრცლად გააშუქა უფროობითი, აღმატებითი, თანაბრობითი და ოდნაობითი ხარისხის, მისი წარმოებისა და გენეზისის საკითხები ქართველურ ენებში.

გ. მაჭავარიანმა განიხილა ზმნის ძირითადი კატეგორიები ქართველურ ენებში, სადაც სვანურს სათანადო ადგილი უჭირავს, განსაკუთრებით შეეხო ფუძედრეკადი ზმნების ხმოვანთა მონაცვლეობას, ბრუნვათა -ში ფორმანტის წარმოშობას ჩვენებითი ნაცვალსახელისაგან, გარდა ამისა, ხმოვანთა კლასი-

ფიკაციასა და მათ შესატყვისობას, ზოგი სიტყვის ეტიმოლოგიას და სხვ.

თ. გამყრელიძემ თავის მონოგრაფიულ შრომაში სიბილანტთა შესატყვისობასთან დაკავშირებით განიხილა სქ/სგ კომპლექსიანი ფორმები და პირისა და კუთვნილებითი ნაცვალსახელები ქართველურ ენებში.

აღ. ონიანმა შეისწავლა სვანურის იდიომატიკა ქართულთან შეფარდებით. შეეხო აგრეთვე გრძელი ხმოვნის გენეზისის საკითხს, ლ და სვან. შთანხმოვანთა შესატყვისობას და ზოგ სხვას.

გ. კაჭარავამ გააანალიზა ზმნისართები ქართულთან და მეგრულთან შედარებით და უჩვენა მისი შედგენილობა და წყულები.

სვანურის მონაცემები ხშირად აქვთ გამოყენებული ცნობილ ქართველ ენათმეცნიერებს ქართულ და სხვა კავკასიურ ენათა პრობლემების გაშუქებისას (გ. ახვლედიანს, ქ. ლომთათიძესა და სხვ.).

გ. კლიმოვმა რეკონსტრუქციის თვალსაზრისით განიხილა საერთო ქართველურ ენათა ბგერითი სისტემა და ბრუნების პრობლემა, მოგვცა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი.

უცხოელთაგან რამდენიმე ენათმეცნიერი იკვლევს სვანურს. გ. დეიტერსმა გამოაქვეყნა კრეკლი გამოკვლევა ქართველურ ენათა ზმნის შესახებ, სადაც ისტორიულ-შედარებითი თვალსაზრისით ღრმად არის გაანალიზებული ლაშხური კილოს მასალები და წამოყენებულია საყურადღებო დებულებები.

მისმა მოწაფემ კარლ ჰორსტ შმიდტმა თავის მონოგრაფიაში მოგვცა ცდა ქართველური ფუძეების ბგერათსისტემის რეკონსტრუქციისა და იმავე წიგნში — ქართველურ ენათა შედარებითი ლექსიკონი. შრომაში მრავალი საკითხია გაშუქებული საენათმეცნიერო ლიტერატურასა და საკუთარ დაკვირვებებზე დაყრდნობით. დახასიათებულია თითოეული ბგერა და წარმოდგენილია მათი შესატყვისობანი.

სვანური ენობრივი მონაცემები გამოყენებული და გაშუქებული აქვს ცნობილ ქართველოლოგს ჰანს ფოგტს ბევრი ფონეტიკური და მორფოლოგიური საკითხებისათვის მიძღვნილ საფუძვლიან გამოკვლევაში, აგრეთვე — რენე ლაფონს.

სვანურ ელემენტებს ეძებს ვ. აბაევი ოსურ ენაში.

ზემოდასახელებულ შრომებს დიდი მნიშვნელობა და ფასი აქვს სვანური ენის სტრუქტურის აღწერითი და ისტორიულ ასპექტში შესწავლისათვის.

როგორც ვხედავთ, სვანურს მრავალი ენათმეცნიერი იკვლევდა და იკვლევს.

სვანურის ყოველმხრივი კვლევისადმი ეგოდენ უადრესი ინტერესი გამოწვეულია მისი განსაკუთრებული ღირებულებით ქართველურ ენათა ისტორიულ-შედარებითი შესწავლისა და ფუძე-ენის აგებულების რეკონსტრუქციისათვის. სვანურში დაცული არქაიზმები და მოგვიანებით მიღებული ინოვაციები, რთული ფონეტიკური პროცესები, სტრუქტურული სხვაობანი, დიალექტური თავისებურებანი, სხვა ენათა სუბსტრატის არსებობა და დიალექტთა ნარეობა ხელშესახებ მასალას იძლევა კერძო და ზოგადენათმეცნიერული საკითხების წამოსაყენებლად და გადასაჭრელად. ამ მხრივ ბევრი რამ გაკეთდა, მაგრამ ჯერ კიდევ ბევრი საკითხია შესასწავლი და გასაშუქებელი.

გამოკვლევათა გვერდით მოგვეპოვება ტექსტები. Св. мат.-ში¹ გამოქვეყნებული მასალა საყურადღებოა, მაგრამ შეუფერებელი გრაფიკისა და ჩაწერის სიზუსტის დაუცველობის გამო ნაკლოვანია. სანდოა ნ. მარის რედაქციით გამოქვეყნებული არსენ ონიანის ლაშხური კილოს ტექსტები და მცენარეების სახელწოდებათა კრებული; სვანურ პროზაულ ტექსტთა სერიიდან გამოსულია I ტ. — ბალსზემოური კილო, II ტ. — ბალსქვემოური კილო, III ტ. — ლენტეხური კილო (იბეჭდება)² და აგრეთვე სვანური პოეზია, I ტ. (ქართული თარგმანიურთ).

ხალხური სიმღერები ინტერდიალექტურია. კუთხური თავისებურებები არეულია. მასალები შეკრბეს და დაბეჭდეს ა. შანიძემ, ვ. თოფურიაშ, მ. ქალდანმა, მ. გუჭყიანიამ და ა. დავითიანმა.

6. დიალექტები. როგორც ზემოთ ითქვა, სვანურში ოთხი ძირითადი კილოა: ზემო სვანეთში — ბალსზემოური და ბალსქვემოური, ქვემო სვანეთში — ლაშხური და ლენტეხური (ჩოლურული ძირითადად ლაშხურს ეკედლება). ბალსზემოურს აქვს ორი კილოკავი, ბალსქვემოურს კი — ოთხი. მათ შორის სხვაობა ვლინდება ფონეტიკასა და ფონეტიკურ მოვლენებში, გრამატიკულ და ლექსიკურ თავისებურებებში. აქ უმთავრესად წარმოდგენილია ბალსზემოური. (დაწვრილებით — ქვევით)

ფონეტიკა

7. ვოკალიზმი. სვანური ენა განსაკუთრებით მდიდარია ხმოვნებით. საერთოსვანურია ექვსი ხმოვანი: ა ე ი ო უ და ჯ. ყველა ხმოვანი, ჯ-ს გამოკლებით, არტიკულაციურად და აქუსტიკურად ქართულისას ჰგავს: ა უკანა დაბალი ღია და ფართო ხმოვანია, ე ი შუა ვიწრო ხმოვნებია, მაგრამ ე წინა და ო უკანა რცისა; ხოლო ი უ დახურული ვიწრო მაღალი ხმოვნებია, ოლონდ ი წინა და უ უკანა რიგისა. ამათგან ლაბიალიზებულია ო უ, ხოლო ჯ დელაბიალიზებული უ ხმოვანია. იგი ხშირად უმლაუტიანი უ-ს შედგება: უ → უ → ი → ჯ, მაგრამ მიიღება სხვა გზითაც, სახელდობრ, ი-ს ნარედუქციალია: ი → ჯ ან კიდევ თანხმოვანთგასაყარია. ყველგან მეორეული ჩანს. იშვიათად ძირშიც გვხვდება: ძღღღ „დიდი“; „ძალიან“. მახვილიანი ჯ იქცევა ი-დ (აკვლ „დაკეტე“, მაგრამ აკრლ „დაკეტა“).

სვანურ კილოებში ეგვე ხმოვნები არის გრძელიც და უმლაუტიანიც: ა ა ა ა ა და უ უ უ. არტიკულაციურად უკანასკნელი განსხვავდებიან ჩვეულებრივისაგან: ენა წამოწეულია მაგარი სასისაკენ და ამის გამო შემცირებულია სარეზონანსო არე. ა ა იხრება ე-საკენ, მაგრამ უფრო ა-ა, ვიდრე ე: ა ა უფრო ხშირად იმლება უე, უე-დ და ასედაც ისმის, ოლონდ ბალსქვემოურში (ეცერულსა და უფრო ლახამულურში) დელაბიალიზდება და რჩება მარტო ე (გუეპ → გუპ „გოჭი“); ასევე უ უ უფრო მეტად წარმოდგენილია უი, უი-დ, ოლონდ უ წყვილბაგისმიერ ბგერათა მეზობლად ან იკარგვის, ან

¹ Сборник материалов по описанию местностей и племен Кавказа (რედ.).

² დაიბეჭდა 1967 წელს. დაიბეჭდა აგრეთვე IV ტ. (ლაშხური კილო), 1979 წ. (რედ. შენიშვნა).

მეტათვისი მოსდის, ლახამულურში კი უი ხშირად დელაბილიზდება და რჩება **ი**. ეს **ი-ც** მეორეულია, მაგრამ მეორეულ **ე-სა** და **ი-ს** უმლაუტის გა-მოწვევა შეუძლია იმავე ლახამულურში.

ხმოვანთა კლასიფიკაცია

ჟ ჟ ი რ	გ გ უ ჭ
რ რ ე ე	ო ო

ჰ ჰ

ა ა

დიალექტთა მიხედვით ასე ნაწილდება:

ბალსზემოურშია 18 ხმოვანი: ა ე ი ო უ გ ა ე რ ო ჟ გ

ჰ რ ჟ ჰ რ ჟ

ლაშხურში 12 ხმოვანი: ა ე ი ო უ გ ა ე რ ო ჟ გ

ბალქვემოურსა და ლენტეხურში ცხრა-ცხრა: ა ე ი ო უ გ

ჰ რ ჟ

ნაზალობა სვანურის დამახასიათებელი არ არის, თუმცა ნაზალური ა ხმოვანი შეინიშნება ლენტეხური კილოს სოფ. ფაყის მეტყველებაში და ისიც მოხუცთა წარმოთქმით ან- პრევერბთან ნ-ს შესუსტების გამო (ანლრი „მოღის). ამჟამად თითქმის აღარ ისმის. სამაგიეროდ, ნაზალიზაცია აქტიურად მოქმედია ლახამულურში. მას იწვევს მეზობელი ნ ან მ და ნაზალიზდება ჩვეულებრივ ა, შემდეგ ე, ო და უ. ნაზალური ა და ე იხრება ო-საკენ, ხოლო ო — უ'საკენ (ეს მოვლენა ტაბულაში არ არის აღნიშნული).

გრძელი ხმოვნები: ექვსივე გრძელი ხმოვანი დაცულია ბალს-ზემოურსა და ლაშხურში (ბალსზემოურში უმლაუტიანიც: ჰ, რ, ჟ), სხვაგან არა. მაგრამ იგი საერთოსვანური რომ იყო, ეს ჩანს შემდეგიდან: რედუქციას არ ექვემდებარება და ლენტეხურში არც უმლაუტდება. სვანურში ორივე სახის სიგრძე გვაქვს: *natura longa syllaba* და *positione longa syllaba*. პირველი, ბუნებრივი გრძელი ხმოვნები მოიპოვება მრავალ ძირსა და ფორმანტში: მარე „კაცი“, ლარე „სათიბი“, იმერალ „იღრუბლება“, თაშარ „ყველიანი“ (თაშ „ყველი“) და სხვა. მეორე, პოზიციური გრძელი ხმოვნები მიღებულია კომბინაციურ ნიადაგზე: აფიქსისეული და ფუძისეული ან პრევერბთა ხმოვნების შერწყმით (ხ-ა-გ ← *ხ-ა-გ-გ „ადგას“, ქ-აჩად ← ქ-აჩად „წავიდა“); შიგნი ხმოვანთა შეერთებით (დრკუნ ← დიკონ); მარცვლის ან ჰ-ს ამოღებით (ყარ ← ყავარ, ჯრრა ← ჯიპრა „მუხა“); გაუმარცვლებული უ და ი-ს გავლენით (ხოჩაჟ ← ხოჩაჟ „კარგიმცა“); ვარაუდობენ აგრეთვე მეზობელი მჟღერი, განსაკუთრებით ნარნარა თანხმოვნების გავლენას და მახვილის ზემოქმედებას.

გრძელ ხმოვანთა ეს კომბინაციური გზით წარმოშობა, ზოგიერთ ძირში მათი არამყარობა მდგომარეობა (ზურალ, მრ. ზურალარ „ქალები“; ლშხ. მურყუამ = ბზ. მურყუამ „კოშკი“), ხალხურ სიმღერებში სიგრძის უგულვებელყოფა და მათი არაფონოლოგიური, ფონეტიკური ხასიათი საფუძველს აძლევს მკვლევართა ერთ ნაწილს, რომ სიგრძე ხმოვნებისა ჩათვალოს მეორეულ, არაისტორიულ მოვლენად სვანურისათვის. მაგრამ არის საწინააღმდეგო

მოსაზრება, რომელიც ემყარება შემდეგს: სვანურს ახასიათებს ბუნებრივი გრძელი ხმოვნები, იგი საერთოსვანურია; მახვილით ჩვეულებრივ არაა გამოწვეული, რადგანაც სიტყვაში შეიძლება იყოს ორი და სამი გრძელი ხმოვანი და სიგრძე საერთოქართველური ჩანს, რამდენადაც ერთსა და იმავე პირობებში ზოგ სიტყვაში იკუმშება და ზოგში არა (ბალი — ბლის, მაგრამ ქალი — ქალის). ამდენად, იგი ისტორიულია, პირველადია და საერთოქართველური.

8. კონსონანტიზმი. თანხმოვანთა სისტემა ემთხვევა ძველი ქართულისას. ამჟამად გვაქვს 30 თანხმოვანი. ესაა ანბანის მიხედვით: ბ გ დ (ვ) ზ თ კ ლ მ ნ ე პ ყ რ ს ტ უ ფ ქ ლ ყ შ ჩ ც ძ წ ჳ ხ ჯ ჳ კ. წარმოების ადგილის მიხედვით ეს თანხმოვნები იყოფა წყვილბაგისმიერებად, წინა-, შუა- და უკანაენისმიერებად, ფარინგალებად; რაგვარობის, სახმო სიმთა მიხედვით: მკლერებად და ყრუად, ყრუ კიდევ თავის მხრით — ფშვინვიერად და აბრუპტივად (მკვეთრ ხშულებად); შედგენილობით — მარტივად და რთულად (რთულია აფრიკატები); წარმოების ადგილისა და მკლერობა-სიყრუის მიხედვით — სამეულე-ბად, წყვილეულე-ბად და ცალეულე-ბად.

სვანურში არტიკულაცია უკანაა და უფრო დახურული, ამიტომაც, რომ კარგად არის შემონახული ფარინგალები: ჳ ყ. მეექვსე სამეული დეფექტურია: აკლია მკლერი ფარინგალი ფ. ვარაუდობენ, რომ იგი შემორჩენილია ზოგიერთი სვანის ამა თუ იმ სიტყვის წარმოთქმაში, მაგრამ იგი მოქმედი ბგერა არ არის და ფონოლოგიური ფუნქცია არა აქვს. უკანა არტიკულაციით აიხსნება აგრეთვე ჟ-ს წინ ღ და გ-ს განვითარება, ჳ კ თანხმოვნის კომპლექსების წარმოქმნა.

ჟ, ძირისეულია თუ ო-, უ-ს რედუქციით მიღებული, წყვილბაგისმიერი თანხმოვანია. იგი გაბატონებულია მთელ სვანურში, ოღონდ ლენტეხურში მის გვერდით კბილბაგისმიერი ვ თანხმოვანიც გვევლინება, უპირატესად — ქართულიდან ნასესხებ სიტყვებში. ტექსტებში ვ ასოს ხმარება ტექნიკური სიადვილით არის გამართლებული.

ჲ უმარცვლო ო-ა, იგი დიფთონგის კომპონენტია და მიღებულია ო-საგან რედუქციით, ან მახვილის გადანაცვლების შედეგად, ან ჰ-ს მონაცვლეა, ან კიდევ ნაწილაკია, ენკლიტიკად ქცეული.

თანხმოვანთა კლასიფიკაცია

გარკვეულია, რომ მკლერობის ხარისხიანობა სვანურში უფრო ინტენსიურია, ვიდრე ქართულში და ამიტომ იგი კარგად ძლებს როგორც ანლაუტში, ისე აუსლაუტში. ამის შედეგია ნასესხებ სიტყვათა ყრუ ბგერების მკლერებად გადმოცემა: ზანგლგ ← ზანზალაკი „ზარი“ და სხვ.

9. დიფთონგი: სვანურში ორივე სახის დიფთონგია გავრცელებული: აღმავეალიც და დამავეალიც. მას ქმნის ხმოვანი + ჲ (უმარცვლო ო) და ჟ (უმარცვლო უ). აღმავეალი: მეშდ „ათი“, მგემ „დეგამს“... დამავეალი: ნამ „ჩვენ“, ხონჟ „კარგიმც“... ჲ და ჟ სხვადასხვა წარმოშობისაა (ნაწილაკია, ჰ-ს მონაცვლეა და სხვ.). დიფთონგებად მიაჩნიათ უმლაუტის შედეგი ჟე, ჟო, მაგრამ ეს სხვაგვარად კვალიფიცირდება.

10. ხმოვნის შემართვა. დიფთონგთან დაკავშირებულია ზოგჯერ სიტყვის თავიკიდური ხმოვნის შემართვა. იგი ორგვარია სვანურში: მაგარი და ფშვინ-ვიერი. მაგარი შემართვა საერთოდ ახასიათებს შორისდებულებს: ცუხ, ცოხ, ცოდრ და სხვ. ფშვინვიერი შემართვა კი ძალიან გავრცელებულია ზემოსვანურში საკუთარ და ნასესხებ სიტყვებში: კანდურდ (|| ხანდურდ) „სულ“, პარაყ „არაყი“, პანუტ „ეზო“... ჭ ქვემოსვანურში ან მ-ით (ო-ს წინ ჭ-თი) იცვლება, ან იკარგება: ლშხ. მადურდ, არაყ... ჰოკერ, ლშხ. ტოკერ „ძირი“, „ძირს“; „ბოლო“, „ბოლოს“ და სხვ.

11. სიტყვის აგებულება. ისტორიულად სიტყვის ძირის მოდელი უმთავრესად სამგვარია: C, CV, CVC ხოლო სხვა სახე CCVC, CVCC და მსგავსი მეორეული წარმოშობისა და მათი ახსნა შეიძლება ფონეტიკურ (ფიზიოლოგიურ) თუ მორფოლოგიურ ნიდაგზე. სვანური ვერ ითმენს თანხმოვანთა დაჭრუფებას თავში. თუ ასეთი რამ მოსალოდნელია რედუქციის შედეგად ან სხვა მიზეზით, მაშინ თანხმოვანთა შორის ჩაერთვის ნეიტრალური ხმოვანი ჯ ან თავში დაერთვის ხმოვანი ა, ჰა ან ი (მრგვალი → მგრგვალ, მგჭმე „მთიბავი“..., პაყბა, აყბა ← ყბა და სხვ.). ბოლოში თანხმოვანთა თავმოყრა ასატანია. მას ქმნის ბოლოკიდური ხმოვნის მოკვეცა, ო → ჭ, თანხმოვნიანი ფორმანტის დართვა და სხვ. (გარგალა → გარგლა „ლაპარაკი“, ბეფმუშუ „ბავშვით“, უცხუ ← უცხო...). პარმონიული კომპლექსები მთლიანად რჩება (ძღ, ცხ, წყ, ჯღ, ჩხ, ჰუ...). ხმოვანთა მოკვეცა გამოწვეულია მახვილით.

12. მახვილი. მახვილი სვანურში უფრო მკაფიოა, ვიდრე ქართულში. იგი დინამიკურია (ინტენსიურია) და მოძრავი. მას განსაზღვრული ადგილი არა აქვს. იგი გვხვდება სიტყვის თავშიც, შუაშიც და ბოლოშიც (ქათალ „ქათამი“, დომდულ „მთვარე“, ხოკლთხა „უმაღლესი“). მას ატარებს ძირის, აფიქსების, პრეფიქსისა თუ თანდებულის ხმოვანი. მოძრავი რომ არის, ამას ნათელყოფს მახვილის გადანაცვლება ძირიდან სუფიქსზე, სუფიქსიდან — სუფიქსზე და ა. შ. (დომდულ — ნათ. დომდულშ „მთვარისა“, ქათალ — მრ. ქათლარ, ტენხი „ბრუნდება“ — ატახ „დაბრუნდა“).

მახვილის სიძლიერეზე მეტყველებს მისი გავლენა მომდევნო ხმოვანზე — რედუქციას იწვევს, ან სიგრძეს უკარგავს, ან კვეცს (ხოსგუჭ „უბრძანე“, მაგრამ ხოსგუჭუჭ „უბრძანა“, ლობუცად „გაუცვალე“, მაგრამ ლობუცად „გაუცვალა“... კაბ ← კაბა, კალტ ← კალო...). შეიძლება მახვილის ზემოქმედებით წინა ხმოვანიც შეიკუმშოს (დედვალ ← დედოფალი). თუ კომპოზიტია, მახვილს ორივე კომპონენტი ატარებს, ოღონდ პირველი წევრის მახვილი მეორეხარისხოვანია: ლეზუტებ-ლეთრე „საქმელ-სასმელი“...).

გრძელი ხმოვანი თუა, მახვილი მასზე იგულისხმება (ღარე „სათიბი“, „ანმარან“ „მოეშადა“).

ვარაუდობენ, რომ სვანურის აქცენტუაცია ნარევია. მახვილი შეიცავს რამდენიმე მომენტს. მათგან მუსიკალური უფრო აღრინდელია, ვიდრე — დინამიკური. არის ფრაზის მახვილიც, მაგრამ ეს საკითხები დამატებით შესწავლას საჭიროებენ.

ფონეტიკური პროცესები

ფონეტიკური ცვლილებებიდან აღსანიშნავია რედუქცია, უმლაუტი, აბლაუტი, ასიმილაცია, დისიმილაცია, მეტათეზისი, ბგერათა ჩართვა თუ დაკარგვა, სუბსტიტუცია და სხვ.

13. რედუქცია საერთოპარტველური ბგერითი პროცესია. მას სინკოპე-საც უწოდებენ. იგი მოდებულია მთელს სვანურს, ოღონდ ლენტეხურში ძალზე შესუსტებულია. მის გამომწვევად მიჩნეულია დინამიკური მახვილი. მართლაც, სადაც მახვილი ინტენსიურია, იქ რედუქციაც მოქმედია. წესები ასეთია:

1. რედუქციას იწვევს ხმოვნით გათავებული პრეფიქსი ან ხმოვნით დაწყებული სუფიქსი. თუ პრეფიქსი უმოქმედოა (გრძელ ხმოვანს ვერ კუმშავს), მაშინ სუფიქსია ძალაში.

2. რედუქცია მოსდის ექვსივე არაგრძელ ხმოვანს. უკვალოდ ქრება ა და ზ, აგრეთვე ლაშხურში ე და ი (გარდა გარკვეული შემთხვევებისა), კვალს ტოვებენ ე და ი წინა ხმოვნის გაუმლაუტებით, ხოლო მარცვალს კარგავენ ო და უ და იქცევიან შ-დ.

3. რედუქციას არ განიცდის ერთმარცვლიანი ძირი თუ ფუძე გაორმარცვლიანების შემთხვევაში, აუცილებელია გასამმარცვლიანება. გაორმარცვლიანებისას რედუქცია შეინიშნება ზოგიერთ გარდამავალ და II ჯგუფის ვნებითი გვარის ზმნათა I და II პირის ფორმებში და ისიც ბალსზემოურში და -ემ თემის ნიშნთან ზმნებში ლახაპულურის ნამყო უწყვეტელში.

4. იკუმშება ჩვეულებრივ ერთი ხმოვანი, იშვიათია ორი ხმოვნის ერთდროულად სინკოპირება.

5. რედუქცია მეორეული, გვიანდელი მოვლენაა. თავდაპირველად სრულხმოვნობა უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი, რასაც ადასტურებენ ხალხური სიმღერები და სვანეთში შედგენილი ისტორიული წყაროები.

14. უმლაუტი. არსებითი მნიშვნელობისაა აგრეთვე სვანურში (ლაშხურის გამოკლებით) უმლაუტი, რომელიც ზოგჯერ მორფოლოგიურ ფუნქციასაც ასრულებს. ვიწროვდება უმთავრესად ა ან, შედარებით ნაკლებ ო ო და უ უ. აუმლაუტებენ შეკუმშული ან მოკვეცილი ი და ე და აგრეთვე არსებული ი (უმგულურის გამორიცხვით) და ე ბალსზემოურის გარდა. მაგ.: ხან ← *ხამ-ი „ღორი“, აშხი ← *აშიხი „წვავს“; ხამარ ← ხამარ-ე „ღორები“, ლნტ. აშეჩე „აბერებს“; ბზ. ტჷლდა „იძახდა“ (შდრ. ტჷლი „იძახის“) და სხვ.

პირველი პირის შუ ნიშანი ზმნის ფუძის მომდევნო ე და ი ხმოვნებთან ერთად შუ იქცევა ოდ, შუ ი კი შუდ: პორნი „ფვრენ“, კჷდე „კვლენ“.

უმლაუტი ლაშხურ კილოსაც ახასიათებდა. ამის მაჩვენებელია სახელის ფუძისეული და ზმნის პრევერბისეული ა-ს ქცევა ე-დ (დშმდჷ → დეშმდჷ „დათვი“; ადშიხან → ედშიხან „დაიწვა“). აღსანიშნავია, რომ ა → ე ზოგ სახელში ბალსზემოურშიც გავრცელებულია და ზმნის პრევერბში კი ცხუმარულ კილოკავში. ჩანს, უმლაუტი მთელ სვანურს ჰქონდა, ყველაზე ადრე ლაშხურში შეჩერდა.

უმლაუტი სპეციფიკური მოვლენაა, და, როგორც ირკვევა, მეორეული წარმოშობისა ჩანს სვანურ ნიადაგზე. იგი გარდამავალი საფეხურია ქარ-

თულსა და მეგრულში არსებული ნაწილობრივი ასიმილაციისა (ეიტანა, ნაცვლად აიტანა-სი).

გაუმლაუტებული ხმოვნები პალატალურია და მათ მეზობლობაში მყოფი წინამავალი თანხმოვნება პალატალობის ელფერს იძენენ, ხოლო გ კ ქ ოტაცისა: გარგლი (ისმის: გაძრგლი „ლაპარაკობს“), ქამ (ისმის: ქამჲ „გარეთ“).

15. აბლაუტი (გარდახმოვნება). აბლაუტად არის მიჩნეული ო ჩუჟის ზმნებში **o** და **e**-ს მონაცვლეობა, თუმცა დღეს მათ მხოლოდ მორფოლოგიური დანიშნულება აქვთ. აბლაუტია უდავოდ **e** → **o**-დ ბევრ შემთხვევაში (გნებითი ზმნების წყვეტილის ფორმებში). მისი აღრევა **o** → **e**-სთან შესაძლებელია, მაგრამ განსხვავებას გვიჩვენებენ ნასესხები სიტყვები და ხმოვანთშესატყვისობა (მაგ.: ქონაბ ← ქონება). იგი გავრცელებულია მთელ სვანეთში.

16. ასიმილაცია. უმლაუტი ნაწილობრივი ასიმილაციაა ხმოვნებისა, მაგრამ გვხვდება სხვა შემთხვევებიც უფრო ხმოვნებისა, ვიდრე თანხმოვნებისა. გვხვდება ადგილისა, მიმართულებისა თუ რავგარობის მიხედვით კონტაქტური და დისტანციური, პროგრესული და რეგრესული, სრული და ნაწილობრივი. დავასახელებთ ზოგიერთს.

სასხვისო ქცევის **o**- თავსართი სრულად იმსგავსებს პრევერბისეული **a**-ს და ზოგან **e** ხმოვანს ლენტეხურის გამოკლებით (ოთქემე ← ლნტ. ათოქემე „დაუთობა“).

თანხმოვანთა ასიმილაცია შედარებით სუსტია მყდერობა-სიყრუის მიხედვით. ესაა: ჯრჷმხხუ (← ჯრჷმხხუ „ოთხი“), აფხნეგ ← ამხანაგი, ესხრი ← ესლრი „მიდის“ და სხვ.

პრევერბის **o** (აღ-) და **o** (ეს-) ზეპირმეტყველებაში იშვიათად ემსგავსება ზმნის თავიკიდურ თანხმოვანს და აბრუპტივებთან **o** ისმის **o**-დ და **o** ფშინვიერ **ჟ**, **ჩ**, **შ**-სთან — **o**-დ: ატყომე ← აღყომე „დაახრჩო“... ეშჷუნ ← ესჷუნ „დაბრუნდა“ (სამეცნიერო ლიტერატურაში დასახელებულია). წარმოების ადგილის მიხედვითაა მიღებული ხეხუ (← ჰეხუ, ქეს. მეხუ „ცოლი“), ხოხურა (← ხოპურა „უმცროსი“, მაპურენე „ყველაზე უმცროსი“) და სხვ.

ყურადღებას იქცევს **o** ნაცალსახელის **ჟ** ელემენტის დამსგავსება რთულ სიტყვებში თავიკიდურ თანხმოვანთან ან კიდევ სუფიქსთან: ეჩჷა ← ეჩჷა „მაშინ“, ეჩხენ ← ეჩხენ „იქიდან“... ექჷალი ← ექჷალი „იმისთანა“... ეჩა ← *ეჩჷა „მისი“ და სხვ.

საგანგებოდ აღსანიშნავია წყვილზაგისმიერ **ჟ** თანხმოვნის მიერ პრევერბისეულ ან სუფიქსისეულ თუ ფუძისეულ **e** ხმოვნის დამსგავსება და **o**-დ ქცევა. ასეთია პირველი პირის სუბიექტური **ჟ** პრეფიქსის ან **ხჷ**- და **o** **გჷ**-ნიშანთა, აგრეთვე მოქმედებითი ბრუნვის **-ჟ** სუფიქსის **ჟ** ელემენტი: ოთკალჷვ ← ლნტ. ათჷაკალჷვ „გავლენე“, ჩოსსგუ ← ბზ. ჩჷესსგუ „დავქე“, დინოჷმ ← ლშხ. დინაჷმ „გოგოთი“...

17. დისიმილაცია ნარნარა თანხმოვნებისა (**რ** — **რ** → **რ** — **ლ**, **ნ** — **ნ** → **ლ** — **ნ**) ყველაზე უფრო გავრცელებულია ქვემოსვანურსა და ნაწილობრივ ბალსხემოურში. იგი მოსდის მრ. რიცხვის **-არ** დაბოლოებას, უქონლობის **-ურ** და ქონების **-არ** სუფიქსს. მაგ. ქორარ || ქორალ, ლშხ. ქორალ

„სახლები“: თეთრულ || ბქვ. თეთრურ „უფულო“; ბზ. როგუწლ || ბქ. როგუწრ „ცერცვიანი“; კალუნ ← კანონი; ანბაწ ← ქართ. ამაზ „სიტყვა“.

ძალიან გავრცელებულია დისიმილაციური გამყდრება: ორი ყრუ თანხმონიდან პირველი ან შემდეგი მყდრდება და გვაქვს რეგრესული ან პროგრესული სახეობა: სისხლ-ი → ზისხ, კოწახურ-ი → გოწხირ; ჭაბუკ-ი → ჭაბუგუ, ტახტ-ი → ტახდ და სხვ. ამათვე უნდა განეკუთვნებოდეს კომპლექსები სდ შდ, სგ შგ, რომელთა პირვანდელი სახე შემონახულია ლენტეხურში და მათს პრიმარობას ადასტურებს ქართულიდან და სხვა ენიდან შესული სიტყვები: დამდუ → ლნტ. დამტუ „დათვი“, შგურ → შქურ „სირცხვილი“, შდრ. ქრისდე „ქრისტე“, კოშგი „კოშკი“, სგელ „სქელი“, ლემესგ, ლნტ. ლემესკ ← ჩერქუზ მსსკ „ცეცხლი“ და სხვ. არის საწინააღმდეგო მოსაზრება, რომ ლენტეხური წარმოგვიდგენს მეორეულ საფესურს — მყდრის გამკვეთრებას.

18. მეტათეზისი. ყველაზე უფრო ხშირად მეტათეზისი მოსდის ჭ ბგერას. ნ₁ ჭ ნაცვლად პრეფიქსისა, ინფიქსად გვევლინება თანხმონით დაწყებულ ზმნებში (ტუხიხე „ვაბრუნებ“). ეგვევ მდგომარეობაა ლენტეხურში ა-, ან-, ახ- პრეფერბიან ზმნებში (ატუხეხ „დავბრუნდი“). ნაუმლაუტევი ჭ (ჭი კოპლექსისა) წყვილბაგისმიერებთან გადაისმის (პასიხუ ← პასუხ ← პასუხ-ი, მაგრამ ანგვლეზ ← ანგლოზ). ლენტეხურში პირის ნიშნები მეტათეზისის შედეგად შიგ ექცევა ახ- პრეფერბში: ალს-ხრიდ „მოვდივართ“, ამსულტ, აჭსულტა „მიმაქვს“, „მივაქვს“. ფუძეებშიც არაა იშვიათი თანხმოვანთა გადასმა: კიბდენ ← კილობანი, კალხმარ, მხ. კალმახ „თეზი“ და სხვა შემთხვევები.

19. ფონეტიკურ პროცესთა ერთდროული მოქმედება. სვანურშიც ორი, სამი ფონეტიკური მოვლენა ერთმანეთსაა ერთდროულად გადახლართული, რის გამოც სიტყვა შორდება პირველ სახეს. ასეთია, მაგ., ასიმილაცია რედუქციის შემდეგ: ხატკლებ ← ლნტ. ხადაკლებ „ენანება“, ხაშხა ← ლნტ. ხაყახა „ჰქვია“...

დაკარგვა ასიმილაციის შემდეგ: ლოპოდა || ლოხოდა ← ლოხპოდა ← *ლა-ხ-ო-პოდა „მიუცია“, ოხპერა → ოპერა „უხმია“...

რედუქციის შემდეგ ასიმილაციისა და ბგერის დაკარგვის მაგალითია: ბქვ. აზიპ „დაკლა“, მაგრამ ლჰსა ← *ლჰსპა ← ლჰსიპა „საკლავი“ და სხვ.

20. პალატალიზაცია. თანხმოვანთა შერბილებას იწვევს უმლაუტიანი ხმოვანი, მაგრამ გაპალატალება აკუსტიკურად იმდენად სუსტია ანუამად, რომ პალატალიზებულთა ვარიანტებად მიჩნევა ჭირს და ამიტომაც თანხმოვანთა კლასიფიკაციის ტაბულაში არაა შეტანილი. ერთადერთი, რაც თვალში ეცემა კაცს, არის უკანანისმიერ გ კ ქ სამეულის მოტაცია (იხ. § 14).

პალატალიზაცია თავის დროზე მოქმედი უნდა ყოფილიყო, ამას ადასტურებს ამავე სამეულის წინანისმიერად ქცევა და გააფრიკატება (მაგ. ჩუ = ქვე, ჭიშხ. = მეგრ. კუჩხ-ი „ფეხი“, ეჭა = იგი და O₂ გ ყოველთვის ჭ-დ არის წარმოდგენილი სვანურში და ითვლება პირის ნიშნად). ზოგ კილოკავში ჭ → მ. პალატალიზაციის გზით გააფრიკატების პროცესში ანუამად მოქმედი არ არის.

21. **ლაბიო-ველარიზაცია** გულისხმობს წყვილბაგისმიერი ჟ-ს წინ სა-მეულის ერთ-ერთი გ ქ კ თანხმოვნის განვითარებას: გჟეში, გოში ← ქართ. სა-ვს-ე, ლტაჭარ (← ვაჭარ). ეს პროცესიც ამაჟამად შეჩერებულია. საგულისხ-მოა, რომ ქართ. შიშინა თანხმოვნებს სვანურში შეესატყვისება შიშინა თუ სისინა + უკანანისმიერ თანხმოვანთა კომპლექსი: შგ, სგ = შ (იშგჟიდ = შვიდი, ხე-სგუ = შვ-ენის...) და სხვ. ამ მოვლენას ხსნიან სგ კომპლექსის მომ-დევნო ჟ ფონემის არსებობით.

22. **აფრიკატიზაციის** ადრინდელი საფეხურის ნიმუშები ზემოთ იყო დასახელებული პალატალიზაციასთან დაკავშირებით. სხვა შემთხვევები კერძო ხასიათისაა და უფრო ნასესხებ სიტყვებს შეეხება: საჭენ („საყენი“), იცხ ← მსხალი... ბერეე || ბერეჟ „რკინა“ და სხვ.

23. **დეზაფრიკატიზაცია** უმთავრესად ზანური ფენის სიტყვებს მოსვლია და შემდეგ შეჩერებულია: ეედ ← მეგრ. ჯოდ-ორ-ი „ძალი“, კაშ = მეგრ. კოჩ-ი „კაცი“ და სხვ. აქვე მოსაყვანია აფრიკატთა გასპირანტება თანხმოვანთან მე-ზობლობაში: ტკიც, მაგრამ ტკისდ || ტკიცდ „ნამდვილად“, მარწყვი → ბასუ და მისთ.

24. არ ვეხებით ბგერის დაკარგვას, ისეთსაც კი, როგორცაა ფორმან-ტისეული ჟ-ს გაქრობა ფუძისეული ჟ ან უ და ფორმანტ ო-სთან (კუტეც ← კუტეც „კვინის“; გულუა ← გჟ-ულუა „გაქვს“; ან კიდევ პრევერბის ხმოვნის დამსგავსების შემდეგ: ოტგხ = ლნტ. ატუხ ← ა-ტუტგხ „დავაბრუნე“); 0₁ გჟ-პრეფიქსის გ ელემენტის დაკარგვა ლახამულურში (ქაჭტაბა „გაგვიტლია“) და სხვ. არ ვეხებით არც ბგერის განვითარებას, არც სუბსტიტუციისა თუ სხვა მოვლენათა შემთხვევებს, თუმცა მაგალითები ბგერცაა და საინტერესოც.

მორფოლოგია

25. **მეტყველების ნაწილები.** სვანურ ენაშიც სიტყვები იყოფა ფორ-მაცვალებად და ფორმაუცვლელად. ფორმაცვალებადია ყველა სახელი (არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი და ნაცვალსახელი) და ზმნა. სახელი ბრუნებადია, ზმნა — უღვლილებადი. ფორმაუცვლელია ზმნისართი და დამხ-მარე სიტყვები: თანდებული და კავშირი. მათვე განუკუთვნებენ შორისდე-ბულსა და ნაწილაკებს. ნაწილაკები ცალკეც იხმარება და სიტყვასთან შერწყმითაც.

26. **არსებითი სახელი.** არსებით სახელს ორი კატეგორია აქვს: ბრუნვა და რიცხვი. გრამატიკული კლასის თუ სქესის კატეგორია მისთვის უცხოა. ბრუნვა ექვსია: სახელობითი, მიცემითი, მოთხრობითი, ვითარებითი, ნათესაო-ბითი და მოქმედებითი. მათ თავ-თავისი ფორმანტები აქვთ. წოდებითს დაბოლოება არ მოეპოვება და ამიტომ ბრუნვად არ იავლება.

სვანური ბრუნება მეტად რთულია. იგი განსხვავდება ქართულ-ზა-ნურისაგან ორფუძიანობით და ბრუნვით დაბოლოებათა მრავალფეროვნებით.

დაბოლოებათა და ფუძის მიხედვით გამოყოფენ ოთხ, ზოგი კიდევ ხუთ ტიპს. ეს ტიპები დამოკიდებულია დიალექტებზე.

ფუძე ორგავარია: ბოლოთანხმოვნიაანი და ბოლოხმოვნიაანი. პირველი მეტია რაოდენობით. იგი ჩვეულებრივ ხმოვანმოკვეცილია, ეს ხმოვანი ფორმანტია თუ ფუძისეული. თანაც ასეთი ფუძე უმლაუტიანია (ხამ „ლორი“) ან უუმლაუტო (გარჯ ← გარჯა). უმლაუტიანს მოკვეცილი აქვს სახელობითის დაბოლოება -ი ან -ე, ხოლო უუმლაუტოს ფუძის ბოლოკიდური ხმოვანი -ა, ან ო ქცეულია ჟ-დ. სამივე ხმოვანი -ი, -ე, -ა გამოვლინდება ნათესაობით ბრუნვაში.

ზოგად სახელთან -ე ბოლო და ზოგი შიგნიხმოვნიანები, აგრეთვე ზოგი -ა ბოლოკიდურიანი და ზოგიც ბოლოთანხმოვნიაანები ხასიათდებიან ორფუძიანობით: ერთია სახელობითისა და მეორეა მიცემითის ფორმა, რომელიც ფუძედ არის გამოყენებული სხვა ბრუნვებისათვის.

განარჩევნ ბრუნების ოთხ სისტემას: ქართველურს, ადიღურს (ჩერქეზულ-დაღესტნურს), სვანურს (ძველ ქართულ — კავკასიურსა) და ნარევეს (ჰიბრიდულს).

კილოთა მიხედვით ბრუნების სისტემა ყველაზე მარტივია ქვემოსვანურში, გამარტივების ტენდენციას უნიფიკაციის გამო ავლენს ბალსზემოური, ყველაზე უკეთ შემონახულია ზემოსვანურში, განსაკუთრებით — ბალსქვემოურში.

27. ქართველური სისტემა

ბრუნების ტაბულა

	ბზ., ლნტ.	ბქვ.	ლშხ	
სახ.	ხამ	ხამ	ხამ	„ლორი“
მიც.	ხამ-ს	ხამ-ს	ხამ-ს	
მოთხრ.	ხამ-დ	ხამ-ემ	ხამ-დ	
ჯითარ.	ხამ-დ	ხამ-დ	ხამ-დ	
ნათ.	ხამ-იშ	ხამ-ემ	ხამ-იშ	
მოქმ.	ხამ/ამ-შჟ	ხამ-შჟ	ხამ-შჟ	

ასეთივეა უუმლაუტო ბაპ „მღვდელი“, ვარჯ „ხახა“, ქათალ „ქათამი“ და სხვები, ოღონდ ნათესაობითში აქვს -წ-შ, რომლის -ა ფუძისეულია და -შ ← -იშ სუფიქსია. ამათგან -ი ელემენტი დაკარგულია და მისი კვალი ფუძის -ა-ს გაუმლაუტებით ჩანს.

ამ ტიპისაა -ა, -ი, -ო და -უ ბოლოხმოვნიაანი სახელები:

	ბზ., ლშხ.	ბქვ.	ლნტ.	
სახ.	დინა	დინა	დინა	„გოგო“
მიც.	დინა-ს	დინა-ს	დინა-ს	
მოთხრ.	დინა-დ	დინა-დ	დინა-დ	
ჯითარ.	დინა-დ	დინა-დ	დინა-დ	
ნათ.	დინაშ დინა-შ	დინაშ	დინა-ემ	
მოქმ.	დინოშ დინა-ჟშ	დინოშ	დინა-ჟშ	

ამგვარად, ქართველური სისტემის დამახასიათებელია: ერთფუძიანობა, ქართული და ზანური სუფიქსები. ესაა:

სახ.	-ი	ან	-ე
მიც.	-ს		
მოთხრ.-ვითარ.	-დ		
ნათ.	-იმ ან -ემ	(გიმ — გიმ-ემ „მიწისა“, დეც-ემ „ცისა“...)	
მოკმ.	-შტ		

ამათგან სახ. -ი ან -ე, მიც. -ს და ვითარ. -დ საერთო ქართველური და -იშ/-ემ ზანური დაბოლოებაა. მოკმ. -შტ უკავშირდება ნათესაობითს.

ქართველურ სისტემას ქმნიან ბოლოთანხმოვნიანთა უმეტესობა, ბოლოხმოვნიანები -ე-ს გამოკლებით, საკუთარი სახელები და მრავლობითი რიცხვის ფორმები.

28. ადიღეური სისტემა შედარებით კარგადაა დაცული ბალსქვემოურში (ეცერულ-ლახამულურში), რიგიანადაა შემონახული ბალსზემოურში მოხუცთა მეტყველებაში, სუსტადაა ქვემოხვანურში.

ამის ნიმუშია:

	ბქვ.	ბზ.	ლნტ	ლშხ.
სახ.	მარე	მარე	მარე	მარე „ჩაცი“
მიც.	მარა	მარა	მარე-ს მარა-ს	მარა-ს
მოთხრ.	მარემ	მარა-დ მარემ მარემნემ	მარე-დ მარა-დ	მარა-დ
ვითარ.	მარა-დ	მარა-დ	მარე-დ მარა-დ	მარა-დ
ნათ.	მარემ	მარემ-იმ	მარე-იმ მარემ-იმ	მარემ-იმ
მოკმ.	მაროშჷ	მაროშ	მარე-ჷშ მარა-ჷშჷ	მარა-ჷშ

აქ მიცემითის ნიშნად ვარაუდობენ -ა სუფიქსს. იგი ერწყმის მოთხრობითში -ემ ნიშანს და ე გრძელდება, მოქმედებითში -შტ ბოლოსართთან ასიმილაციის გამო ა→ჲ.

ნიშანთა ცხრილი ასეთია:

მიც.	-ა
მოთხ.	-ა-დ -ემ (← ა + ემ)
ვით.	-ა-დ
მოკმ.	-ოშ (← ა + შტ).
ნათ.	-ემ-იმ (← ა + ემ + იშ) -მ-იმ (← -ემ-იმ)

თვით -ე წარმომდგარია ფუძის -ა-ს ასიმილაციით სახ. -ე-სთან: -ა + ე → ეი → ე. ამდენად, ორფუძიანობა ისტორიულად არაა გამართლებული.

ამ ტიპს მისდევს -ე- შიგნითხმოვნიანი სახელები, ოღონდ სახელი მიცემითში გამოავლენს -ჷ ელემენტს და გაჰყვება ყველა ბრუნვაში.

	ბქვ.	ბზ., ჩსგ.	ბზ.
სახ.	ჲიდ	ჲიდ	„ძალი“
მიც.	ჲიდ-ჷ	ჲიდ-ს ჲიდ-ჷ	
მოთხრ.	ჲიდ-ჷ-ემ	ჲიდ-დ ჲიდ-ჷ-ემ	

ჯითარ.	ჟალ-ჟ-დ	ჟილ-დ ჟალ-ჟ-დ
ნათ.	ჟალ-ჟ-ემ	ჟილ-იმ ჟალ-ჟ-ემ ჟილ-მ-იმ ლმზ. ჟილ-ემ
მოქმ.	ჟალ-ჟ-შჟ	ჟილ-შჟ ჟალ-ჟ-შჟ

ასეთია რიცხვითი სახელებიდან: ეშხუ „ერთი“, დორი „ორი“; არსებითი სახელებიდან: ლემესგ „ცეცხლი“, ღწრბეთ „ღმერთი“ და სხვა სახელებიც, სადაც -ე- მიღებულია -ა-საგან სახელობითის -ი სუფიქსის გავლენით: ჟალ + ი → ჟელ. -ჟ ერთვის სხვასაც: ჳან „ხარი“, ჩჳჟ „ცხენი“ და უმლაუტი არა აქვთ (ჳანჟ, ჩჳჟჟ). ამათვე განაკუთვნიებენ უუმლაუტო და უნიშნო სახელებს: თხუმ „თავს“, ფურ „ძროხას“, ლც „წყალს“, კგშხ „ფეხს“ და სხვ.

ნიშანთა სქემა ასეთია:

მიც.	-ჟ
მოთხრ.	-ჟ-ემ
ჯით.	-ჟ-დ
ნათ.	-ჟ-ემ-იმ
მოქმ.	-ჟ-შ

ეს -ჟ მიჩნეულია მიცემითი ბრუნვის ნიშნად და ამის გამო ცალკე ტიპად არის გამოცხადებული.

ცალკე ტიპად არის გამოყოფილი ისეთი სახელებიც, რომელთაც მიცე-
მითში -შ დაერთვის და გასდევს იგი სხვა ბრუნვებშიც. მაგ.:

	ბქვ.	ბზ.	ქსგ.
სახ.	ხოშა	ხოშა	ხოშა
მიც.	ხოშა-მ	ხოშა-მ	ხოშა-ს ლმზ. ხოშამ
მოთხრ.	ხოშ-ემ	ხოშემ ხოშემნემ	ხოშა-დ
ჯითარ.	ხოშა-მ-დ	ხოშამ-დ	ხოშა-დ, ლმზ. ხოშამ-დ
ნათ.	ხოშ-ემ	ხოშემ-იმ	ხოშა-იმ ხოშემიმ, ლმზ. ხოშემ-იმ
მოქმ.	ხოშოშჟ	ხოშამშჟ	ხოშაჟშჟ, ლმზ. ხოშაჟშ ხოშამშჟ

ამ ტიპისაა -ა-ზე დასრულებული გაქვეავებული უფროობითი ხარისხის ფორმები (ხოშა „კარგი“, ხოშურა „უმცროსი“...), რაოდენობითი რიცხვითი სახელები (არა „რვა“, ჩხარა „ცხრა“) და ნაცვალსახელიც (ჟოშა „რამდენი“).

დაბოლოებათა ცხრილი ასეთია:

მიც.	-Vშ
მოთხრ.	-ემ, -ამ-დ, -ამ-ნემ
ჯით.	-Vშ-დ
ნათ.	-ემ-იმ
მოქმ.	-ამ-შჟ

ადილეური სისტემის დამახასიათებელია 1. ორ ფუძიანობა (სახ. და მიც. ფუძეთა გამოყენება), აგრეთვე მოთხრ. და ნათ. საზიარო ფორმა, რაც მას დადესტურ ენებთან აკავშირებს, და 2. -ჟ და -შ (-Vშ) არტიკლთა დართვა, რაც მას -შ ელემენტთა მოდელითაც და ფორმანტის მატერიალური ნაწილითაც ადილეურ ენებს ამსგავსებს.

აქ გამოყოფილი სამივე ტიპი ბრუნვის დაბოლოებათა მიხედვით ერთ (ადილეურ) სისტემად არის გამოცხადებული იმის გამო, რომ ყველგან მიცე-

მითის სუფიქსია -ა, ხოლო ნათ.-მოთხრობითისა -ე. მ განმსაზღვრელი ნიშანია ადიდებურის ტიპისა, ხოლო -ჟ, რომელსაც მიც. ნიშნად თვლიან, შეიძლება იყოს ან ფუძისეული, ან მ-ს ბადალი. აქაც მიცემითში -ა-ს გავარაუდებინებს ხალხურ სიმღერებში დაცული ფორმები და ნათესაობითში გამოვლენილი -აშ დაბოლოებაც (თხუიმ „თავი“, მიც. თხუმ ← *თხუმა: თხუმ-ა-ს; ჭიშხ „ფეხი“, მიც. ჭეშხ ← ჭეშხ-ა, ნათ. ჭეშხაშ; ჩაჟ „ცხენი“, მიც. ჩაჟ-ჟ, მაგრამ ნათ. ჩაჟაშ (სოფლის სახელია).

29. სვანური (ძველი ქართველური) სისტემა არაა პროდუქტიული. გადმონაშთად გვაქვს მიც. და ვნებითში -ნ, ნათ. -ინ და ისიც ნაცვალსახელებში, ზმნისართებსა და ზოგ სინტაქსურ ნაერთში (სინტაგმაში). მაგ. ლეთნ ი ლადან „დღე და ღამეს“; ჩიდ მაჩენე || ჩინ მაჩენე „ყველაზე უკეთესი“; დიდაბინ გოშია „დიდებით სავსე“ და სხვ.

30. ნარევი (კიბრიდული) სისტემა უფრო გავრცელებულია ბალს-ზემოურში, ნაყლებ — ქვემოსვანურში. იგი ჩანს მოთხრ. და მიცემითში: მარტმ-ნემ ← მარა+ემ-ნ+ემ „კაცმა“, ლშხ. ლერბათს „ღმერთს“ და სხვ.

ამგვარად, სვანურში ბრუნება თითქოს ძალზე დაშორებულია ქართულ-ზანურს, მაგრამ ისტორიულად იგი ძალიან ახლოს დგას მათთან და ერთ მთლიან სისტემას ქმნის.

31. მრავლობითი რიცხვი. მრავლობითი რიცხვის კატეგორიის გამო-სახატავად სვანურს საგანგებო ნიშნები აქვს: -არ (დისიმილაციით -ალ), -წლ (ლშხ. -წელ, ბქვ. -ოლ), -ა, -უ, -ნრ, -წდუ და ლა- — ა. ესენი განაწილებუ-ლია ფუძეთა მიხედვით:

ნათესაურ სახელთა (ტერმინთა) საწარმოებლად გამოყენებულია ადგი-ლისა და იარაღის (ინსტრუმენტის) აღმნიშვნელი აფიქსები: ლა- — ა: ხეხუ „კოლი“ — ლაზხხუ „კოლები“, ჭაშ „ქარი“ — ლა-ჭაშ-ა „ქარები“ და სხვ.

-ეღუ სულ რამდენიმე სახელს ახლავს: ფუჟან „ბატონი“ — ფუჟანღუ „ბატონები“.

-ნრ ერთ სახელშია დადასტურებული: გეზალ „შვილი“ — გეზალნრ „შვილები“.

-უ სისტემატურად მოეპოვება -აშ სუფიქსიან სახელებს: ქვითრაშ „ქურდი“ — ქვითრაუ „ქურდები“.

-ა პროფესიის, ხელობის სახელებთან და აქტიურ მიმღებობთან გვხვდება: მეჯუგე „მეჯოგე“ — მეჯუგ-ა „მეჯოგეები“...

-ა და -ე ბოლოსმოენიანებს -წლ (-წელ, -ოლ) ახასიათებთ: დინა — დინწლ, დინწელ, დინოლ „გოგოები“; მარწლ, მარწელ, მაროლ „კაცები“ და სხვ.

-არ მოუღის ბოლოთანმოენიანებსა და -ა და -უ ხმოენიანებს (ფუძეში არსებულ რ-სთან დისიმილაციის გამო გვაქვს -ალ/-ალ ბზ.-ქვემოსვანურში); ფუძის უმლაუტი არ ჩანს: ხამარ „ლორები“, თხუმ-არ „თავები“ და სხვ. (აქ არ ვეხებით ფუძეში გამოვლენილ თანხმოვნებს: თე „თვალი“ — თერალ „თვალები“). სახელობითის სუფიქსია მოკვეცილი -ე, რომლის კვალი უმ-ლაუტში ჩანს და რომელიც გამოვლინდება ნათესაობითში. -ე შემონახულია ხალხურ სიმღერებში. იბრუნება ქართველური სისტემით: ხამარ (← ხამარე),

მიც. ხაშარს, მოთხრ.-ვით. ხაშარდ, ნათ. ხაშრ-ე-შ, მოქმ. ხაშარ-შუ. რიცხვის ნიშანთა მრავალფეროვნებას თავისი ახსნა მოეპოვება.

32. არსებით სახელთა წარმოქმნა. ბევრი არსებითი სახელია წარმოქმნილი ორი ძირითადი საშუალებით — აფიქსაციითა და კომპოზიციით. აფიქსაციით იწარმოება არსებითი სახელი სახელისაგანაც და ზმნის ფუძისაგანაც. საწარმოებელი ელემენტებია პრეფიქსი, სუფიქსი ან უფრო მეტად პრეფიქს-სუფიქსი. დიალექტებს შორის სხვაობა ფონეტიკურია. აქ დავასახელებთ ზოგიერთს:

ზმნის ფუძისაგან მიიღება უმთავრესად აბსტრაქტული სახელები:

1. -ა სუფიქსი განყენებულ არსებით სახელს წარმოქმნის, უმთავრესად || ჭკუფის ზმნათა ფუძისაგან: დეგ-ა (ბზ. დაგ-ა) „ქრობა“, „დაფასება“, „გალატაკება“, გარგლ-ა ← ლნტ. გარგალ-ა „ლაპარაკი“...

2. ამავე შინაარსისაა მა- — -ა აფიქსებიანი ნაზმნარი სახელები: მასტუნ-ა → ბქვ., ლნტ. მასტუნ „ტკივილი“ (ხო-სტუნ-ი „სტიკვა“), მა-ხალ „ცოდნა“ (ხოხალ „იცის“)...

3. -ობ (= ქართ. -ობ-ა) ხშირად ენაცვლება -ა სუფიქსს: ლშხ. ცუერ-ა = ცუერ-ობ „მიტოვება“, ქარჩ-ობ „ჰრილობის მიყენება“... შეიძლება დაერთოს არსებით სახელსაც: მუს-ობ „თოვლობა“ (მუს „თოვლი“). იშვიათად შემონახულია სრული სახე -ობ-ა.

4. აქვე შეიძლება შემოვიტანოთ ლი-—-ე, ლი-—-ი ან ბოლო ხმოვნის მოკვეციტ ნაწარმოები მასდარიც: ლი-მჩ-ე „ბერება“ (← მეჩი „მოხუცი“), ლი-ლრწლ „მღერა“ (← *ილრწლ-ე „მღერის“).

ზოგი მიმღეობაც სუბსტანტივადაა ქცეული, მაგრამ აქ არ ვიხილავთ (იხ. ნაზმნარი სახელები).

5. ზედსართავ სახელთაგან ასუბსტანტივებს ნა-—-ი აფიქსები: ნა-ბგ-ი „სიმაგრე“, „ძალა“ (← ბგვი „მაგარი“), ნა-ფშირ-ი „სიმრავლე“ (← ფიშირ „მრავალი“...). ამგვარივეა უარყოფითი მიმღეობისაგან წარმოქმნილი აბსტრაქტული სახელები: ნა-ტჟალუ-ი ← ლნტ. ნატჟალატი „უღეწველობა“ (← უკლაჟა „უღეწავი“)...

არსებით სახელთაგან ნაწარმოები სუბსტანტივები საქმაოდ ბევრია.

6. პროფესიის, ხელობის სახელთა წარმოსაქმნელად გამოყენებულია მოქმედებითი გვარის მიმღეობის მგ-—-ი აფიქსები: მგ-ლც-ი „მეწყლე“ (← ლიც „წყალი“), მგ-ჩჟ-ი „მეცხენე“ (← ჩჟ/აე „ცხენი“). შედარებით იშვიათადაა გამოყენებული მგ-—-ი ან მა-—-ი: ლნტ. მეჩჟე „მეცხენე“, მა-თხუმ-ი „მეთაური“ (← თხუმ „თავი“).

7. კნინობითი სახელები ძალიან გავრცელებულია სვანურში (კერძოდ — ლაშხურში) და ქართული ენის მთის კილოებში (რაკულში, ფშაურში და სხვ.).

სუფიქსებად გამოყენებულია -გლდ (→ -ილდ), -ჟ-სთან შერწყმით ან ასიმილაციით — -ულდ, -ოლდ; -დ ელემენტის მოკვეციტ -გლ || -ილ. ყველა -ა სუფიქსიანი იყო. იშვიათად გვაქვს -წდ. ზოგჯერ -გლდ, -ოლდ გრძლად ისმის: მალ-გლდ „მელუნა“ (← მალ „მელა“), ვან-ილდ „ხარუკა“ (← ვან), შყაჟულდ „მწყერუნა“ (← შყაჟუ + გლდ)..., გიცლწდ „ვერძუნა“ (← გიცარ).

-გლ, -ილ-ს ხშირად კნინობითის ფუნქცია დაკარგული აქვს: დაჯ-გლ (მრ. დაჯარ) „თხა“...

8. -ჱ-ჲ, ბქვ. -ჱ არსებით სახელს დართული გამოხატავს მოყვარულს, ხელობას; მაგ.: ლელუჱჱ „ხორცის მოყვარული“, „მეხორცე“ (ლელუ „ხორცი“)... ეგვევ დაბოლოება აქვს -ა სუფიქსიან || ჭვუფის აბსტრაქტულ სახელებს და უდრის -ია-თი ნაწარმოებ ქართულ ფორმებს: ვეფჱჱ „კბენია“, „მკბენარა“ და სხვ. ეს წარმოქმნა ძალიან გავრცელებულია, ხშირად იგი ადა-მიანის, გვარის დაცინვას, შერქმეულ მეტსახელს აღნიშნავს. ამ ფორმის შემ-ცველი სიმღერაა ცნობილი.

9. კრებითობის აღმნიშვნელია -რა ბოლოსართი, რომელიც უმთავრესად იხმარება მცენარეთა სახელებთან: იცხ „მსხალი“ — იცხ-რა „მსხლობა“; „მსხლის ფქვილი“, ჰად „იელი“ — ჰად-რა „იელის კრებული“...

10. ვინაობა-სადაურობის აფიქსებია მგ---ი, რომლებიც კარგადაა დაცული ბალსქვემოურში, სხვაგან -ი მოკვეცილია. მაგ.: ზან „სამეგრელო“ — მგზან, ბქვ. მგ-ზნი „მეგრელი“; შუან „სვანეთი“ — მუშუან, ბქვ. მუშუნი || მუშნი (← მგ-შუან-ი) „სვანი“...

33. ნაწარმოებ სახელებს განეკუთვნება რთული სიტყვები ფუძის გან-მეორებით (რედუბლიკაციით) უცვლელად ან აბლაუტით, სხვადასხვა ფუძის შეერთებით (კომპოზიციით). მაგ.: ყორნ-ი-ყორნ „კარდაკარ“, კალარ-კულარ „კალელ-კულელები“, ღვინალ-ზედაშ „ღვინო-ზედაშ“ და სხვა მრავალი.

ზედსართავი სახელი

34. ზედსართავი სახელი სვანურშიც შინაარსობრივად ორი ჭვუფისაა: ვითარებითი, პირველადი, და მიმართებითი, სუბსტანტივებისაგან წარ-მოქმნილი.

ვითარებითი ზედსართავის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ისინიც ნაწარმოე-ბია. ამას უჩვენებენ აფიქსები, რომლებიც რედუქციას იწვევენ: წგრნ-ი ← წგრანი „წითელი“, თუთენე ← თუთენ-ენ-ენ „თეთრი“, მა-ხ-ენ „ახალი“, მგ-ცხ-ი „ცივი“... ორივე ჭვუფის ზედსართავი იბრუნება ცალკეც და მსაზღვრელადაც. ცალკე აღებული არსებითი სახელის ფუნქციას ასრულებს და იბრუნება შესაბამისი ფუძის მიხედვით, ხოლო მსაზღვრელად აღებული სამი ტიპისაა სინტაქსური თვალსაზრისით: ატრიბუტულია, მაგრამ უბრუნველი, შეთანხმე-ბულია ბრუნვაში ფუძით და მართულია. რიგის თვალსაზრისით პირდაპირია და ინვერსიული. დღევანდელ სვანურში გაბატონებულია პირდაპირი რიგი: ჯერ მსაზღვრელი და შემდეგ — საზღვრული.

ატრიბუტული პირდაპირი რიგის ზედსართავებიდან უბრუნველია ბოლოთანხმოვნიანი, -ჲ, -ჟ და ზოგი -ა ბოლოხმოვნიანი სახელები, ხოლო -ჱ ბოლო და შიგნითხმოვნიანები ფუძეს -ა-თი წარმოადგენენ, მაგრამ ბრუნვის ნიშანს არ დაირთავენ. -ა ბოლოხმოვნიანთაგან აღიღურ -Vშ არტიკლს დაირ-თავენ გაქვავებული უფროობითი ხარისხის ზედსართავი და რიცხვითი სახე-ლები, მაგრამ აქაც არის ტენდენცია ფუძის გათანაბრებისა და უბრუნველად წარმოადგენისა. მრავლობით რიცხვში მსაზღვრელი არ იხმარება.

ტაბულა მსაზღვრელთა ბრუნებისა:~

უბრუნველია

სახ.	დამბალ ქორ „დაბალი სახლი“	მაშრი შუკუტ „ფართო გზა“
მიც.	ქორს	შუკუტს
მოთხრ.	ქორდ	შუკუტდ
ვით.	ქორდ	შუკუტდ
ნათ.	ქორაშ	შუკუტეშ
მოქმ.	ქორშუ	შუკუტშუ

მაგრამ:

სახ.	მახე დომდულ „ახალი მთვარე“	ხოჩა მარე „კარგი კაცი“
მიც.	მახა დომდულს	ხოჩამ მარა
მოთხრ.	მახა დომდულდ	ხოჩამ მარემ მარად
ვით.	მახა დომდულდ	ხოჩამ მარად
ნათ.	მახა დომდულაშ	ხოჩამ მარემიშ
მოქმ.	მახა დომდულშუ	ხოჩამ მაროშ

ინვერსიული რიგი იშვიათია. თუ შეგვხვდა, ორივე სახელი იბრუნება.

მართული მსაზღვრელი პირდაპირი რიგისაა თუ ინვერსიულისა, უცვლელად დგას ნათესაობითში, ოღონდ -შ ელემენტი დაცულია ბალსკვემოურში და ინვერსიულ რიგში, სხვაგან მოკვეცილია.

სახ.	ბაჩა ქორ „ქვის სახლი“	ქორ ბაჩაშ
მიც.	ბაჩა ქორ-ს	ქორ-ს ბაჩაშ
მოთხრ.	ბაჩა ქორ-დ	
ვით.	ბაჩა ქორ-დ	და სხვ.
ნათ.	ბაჩა ქორ-აშ	
მოქმ.	ბაჩა ქორშუ	

აქედან ჩანს, რომ მსაზღვრელ-საზღვრულის ბრუნებისას სევანური ახალ ფორმებს წარმოგვიდგენს ძირითადად, ადრინდელი დაცულია -ჟ და ზოგ -ა ბოლოხმოვნინანებთან. ეტყობა, გამარტივების, გათანაბრების ტენდენცია ძლიერია.

35. ხარისხი. ხარისხის წარმოება შეიძლება ორი საშუალებით, ესაა: აღწერითი (ანალიზური) და ორგანული (სინთეზური). პირველისთვის გამოყენებულია ზმნისარტები: უფრო, ძალიან, ყველაზე უფრო, ფრიად, მეტად და სხვ., მეორისათვის კი — აფიქსები. ამოსავალია ვითარებითი ზედსართავი. სევანურში ხარისხი ორია: უფროობითი (შედარებითი) და აღმატებითი. შედარებითის ფორმანტებია პრეფიქსი ხო- და სუფიქსი -ა. რედუქციის გამო ფუძე იცვლება. მაგ.: წვრილი — ხოწრანა „უფრო წითელი“, მაშრი — ხომშარა „უფრო ფართო“ და სხვა.

უფროობითი ხარისხის ხუთი ფორმა გაქვავებული სახითაა მოღწეული, მათი ამოსავალი ფუძე არაა შენახული. ესენია: ხოჩა „კარგი“, ხოშა „უფროსი“, იგივეა, რაც ხუცესი, ხოხურა „უმცროსი“, ხოლა „ცული“ და ხოდრა „მდარე“. ფორმანტთა გენეზისი გარკვეულია: ხ- III პირის ობიექტური

თავსართია, -ო- სასხვისო ქცევის ნიშანი, -ა საწარმოებელი სუფიქსი. ასევეა ხანმეტ ქართულში: ზუ-ც-ე-ნისი. ამდენად სვანურმა შემოგვინახა ძველი ვითარება.

აღმატებითი ხარისხი სპეციფიკურია სვანურისათვის. მისი აფიქსებია: მა-—-ე: მა-წრან-ე „ყველაზე უფრო წითელი“, მა-მწარ-ე „ყველაზე უფრო ფართო“... გაქვევებული ხოჩა ტიპის ფორმები აღმატებით ხარისხში გამოივლენენ -ენ სუფიქსს: მაჩნენ „ყველაზე კარგი“, მაშნენ „ყველაზე ღიდი“, „უფროსი“, მაჭრნენ „ყველაზე უმცროსი“, მალნენ „ყველაზე ცუდი“ და მადრენენ „ყველაზე მდარე“. მა-—-ე აფიქსების შესატყვისად თვლიან მეგრულში თანაბრობითის ფორმანტებს მა-—ა (მაშხვა „სიმსხო“).

თანაბრობითი ფორმის აფიქსებია იგივე, რაც მეგრულშია მა-—ა, ოღონდ -ა ბოლოსართი მოკვეცილია (იგი გამოვლინდება ნათესაობითში) და ჩნდება -ჴ: მა-წრან-ჴ (მოწითალო, ნათ. მაწრანაშჴ).

ოღნაობითი ფორმა, რომელიც ხარისხად არის მიჩნეული ქართულსა და მეგრულში (მო-შავ-ო... წა-წი-თალო...), სვანურში გვხვდება მე-—ა აფიქსებით (მე-წრან-ა „მოწითალო“), მაგრამ, რამდენადაც არც აქ და არც თანაბრობითთან შედარება არ ხდება, მათ ხარისხად არ ცნობენ.

ხარისხის ფორმებს სინტაქსური ძალა აქვთ: მოითხოვენ შესადარებელ სახელს ვითარებით ბრუნვაში, რომლის ბოლოსართები -დ და -ნ ერთმანეთს ენაცვლებიან: ეჯა ხონსგლა ლი მერმად || მერმან „ის მეორეზე უფრო სქელია“; ჩიდ მაჩნენ || ჩინ მაჩნენ „ყველაზე უკეთესი“...

36. მიმართებითი ზედსართავი მეორეულია. იგი წარმოქმნილია უმთავრესად არსებითი სახელისაგან. მის ფუნქციას ასრულებს აგრეთვე ყველა სახის მიმღობა, თუ ის გასუბსტანტივებული არ არის. აფიქსები აქაც მიმღობისა და ამდენად საერთო სიტყვაწარმოებაა ნაზმნარ და ნასახელარ სახელებში. დავასახელებთ მთავარს.

1. ქონების გამოსახატავად ხშირადაა გამოყენებული მიმღობის ლგ-თავსართი და მოკვეცილი -ო (ან -ე) ბოლოსართი და უდრის ქართულ -იან, -ოვან, -ოსან სუფიქსებს. მაგ.: ლგ-ჴან „ხარიანი“, ლუთხჴიმ (← ლგ-თხჴიმ) „თავიანი“; ზოგჯერ სუბსტანტივად არის ქცეული: ლგ-ზელნრ „საშვილოსნე“ (← გეზალ „შვილი“). უმლაუტი მიგვანიშნებს, რომ მოკვეცილია -ო (ან -ე) სუფიქსი.

2. ასევე ქონების აღმნიშვნელია -წრ, -წრ, -წრ (დისიმილაციით -წლ, -წლ) სუფიქსი. ფუძის უმლაუტი არ ჩანს, სუფიქსს უთუოდ მოკვეცილი აქვს -ე ან -ო ბოლოსართი. მაგ.: თაშ-წრ „ყველიანი“ (← თაშ „ყველი“), როგუწლ „ცერციანი“ (← როგუ „ცერცი“). ზოგჯერ ასეთი წარმოქმნილი სიტყვა გეოგრაფიულ, ჭურჭლის ან იარაღის სახელად არის ქცეული: იფწრ სოფლის სახელია (← იფ „კობიტი“).

3. უქონლობის სახელის სუფიქსია -ურ (დისიმილაციით -ულ). დაერთვის უუმლაუტო ფუძეს: თხუმურ „უთავო“ (თხჴიმ „თავი“), თეთრულ „უფულო“ (← თეთრ „ფული“). მატერიალურად უდრის მეგრ. -ურ და ფუნქციით ქართ. უ-—-ო, უ-—-ურ, მეგრ. უ-—-ე აფიქსებს.

4. დანიშნულების აფიქსებია ლე-—*-(ე) და ლა-—*-(ა). პროდუქტიულია პრეფიქსები, მოკვეცილია სავარაუდო სუფიქსები, რომელთა კვალი პირველისა (ე-სი) წინა ხმოვნის გაუმლაუტებაში გამოიხატება, მეორისა (-ა-სი) — უშუალოდ: ლე-ფაჟუ „საქუდე“ (მასალა: ფაჟუ „ქუდი“), მაგრამ ლა-მეჟ „სამზეო“, „აღმოსავლეთი“: მიჟ „მზე“. ლა- პრეფიქსიანი აღნიშნავს უმთავრესად ადგილს, ჭურჭელს: ლამეჟ „გოდორი“ (← მიჟ „ზურგი“, ლამეჟ „საზურგე“). ამავე ლა-—ა აფიქსებით იწარმოება ნათესაურ ტერმინთა მრ. რიცხვი.

ლე-სთან ზოგჯერ იხმარება -გრ-ი სუფიქსები: ლეჭმური („საქმრო“: „ჭამქმარი“).

5. სადაურობის სადერივაციო ნიშნებია ნივთის სახელთათვის ლგ- — -ჟ. დაერთვის გეოგრაფიულ და ეთნიკურ სახელებს და გვიჩვენებს არაადამიანთა წარმომავლობას: ზან „სამეგრელო“ — ლგ-ზნ-ჟ „მეგრული“, შუან „სვანეთი“ — ლუშნუ (ნინ „სვანური ენა“), ლურსუ („რუსული“: *რუს.)...

6. ამავე მნიშვნელობისაა ბალსქვემოურში გავრცელებული მგ- — -ერ აფიქსებიანი ეგვეგ სახელები: მგ-ზნ-ერ „მეგრული“... სხვა აფიქსებს არ ვხვებით.

რიცხვითი სახელი

37. რიცხვითი სახელი ძირითადად ორგვარია: რაოდენობითი და რიგობითი. რაოდენობითი თავის მხრივ მარტივია ერთიდან ათამდე და ასი, რთულია ათიდან ასამდე და ასის შემდეგ. თვლის სისტემა შერეულია: ერთეულობითია ათამდე (ჩართვით), ათეულობითია ოცამდე და შემდეგ ათობითია ბზ.-სა და ლაშხურში, ოცობითია ბალსქვემოურსა და ლენტეხურში.

1. რაოდენობითი რიცხვითი სახელები

1	ეშხუ		
2	მორი, მერჟ, ლნტ. მერბი		
3	სემი		
4	ჟომთხუ, ჟომთხუ		
5	ჟომტიშდ, ბკვ., ლშ. ჟომხუშდ,	ლნტ. ჟომტიშტ	
6	უსგუა	„	ესკუა
7	იმგუიდ	„	იმკუიდ
8	არა		
9	ჩხარა		
10	მეშდ	„	მეშტ
11	მ ¹ ემდეშხუ	„	მეშტემშხუ
13	მემდსემი და სხვ.		
20	მერჟემშდ	„	მერბემშტ (= ორათი)

ოცეულსა და ერთეულს შორის იხმარება კავშირი ი „და“:

21	მერჟემდეშხუ	ლნტ. მერჟემტიემშხუ
24	მერჟემდეშხუმთხუ	მერჟემტიემშხუმთხუ

	ათობითია	ოცობითია
	ბზ. ლმხ.	ბქე. ლნტ.
30	სემემდ	მერჩემდღემდ
31	სემემდღემშუ	მერჩემდღემდღემშუ
40	ჩროშთხჩემდ	ურინ'მ'ერჩემდ
50	ჩროხჩემდღემდ	ურინ'მ'ერჩემდღემდ
60	უსგრწმდ	სუმინმერჩემდ
70	იშგრწმდ	სუმინმერჩემდღემდ
80	არწმდ	ჩროშთხჩერჩემდ
90	ჩხარწმდ	ჩროშთხჩერჩემდღემდ
100		აშირ

1965 ბზ. ეშუთ ათას ჩხარა აშირ უსგრწმდღემდ ჟოხტემდ

ბქე. " " " " " სუმინმერჩემდღემდღემდ

გაურკვეველი რაოდენობის გამომხატველია ცალკე ზედსართავადი სახელები: ხუნამ „ბევრი“, ფიშირ „მრავალი“, კოკოლ „კოტა“ და სხვ.

2. რ ი გ ო ბ ი თ ი რიცხვითი სახელები წარმოიქმნება რაოდენობითისაგან მე-—ე აფიქსებით, მაგრამ არა ყველასაგან, გავრცელებულია ათამდე, პირველისთვის გამოყენებულია ან პირველ ან ზოგჯერ მწკუთი, რომელსაც სხვა მნიშვნელობაც აქვს. მერმე, მერმე, ლნტ. მერბე „მეორე“; მქსმე, ლნტ. მესმე „მესამე“ და ა. შ.

ბალსხემოურში მე- გრძელია მერმეს ანალოგიით, სადაც ფორმანტისეული -ე- ფუძის ე არის შერწყმული.

3. წ ი ლ ო ბ ი თ ი ს სამიოდე ფორმა გვაქვს სვანურში. საწარმოებელი აფიქსებია ნა—ი, რაც მოგვაგონებს ქართულს: ნამსმი „ნასამალი“, ნაწმთხტი „ნაოთხალი“, ნავხუმტი „ნახუთალი“.

„ნახევარი“, სვანურად არის ხენსგა, რომლის ეტიმოლოგია საინტერესოა.

რიცხვითი სახელი ბრუნებადია. იბრუნება ცალკედაც და მსაზღვრელადაც შესაბამისი ტიპის მიხედვით.

ეშუთ, მერჩუ, სემი და რიცხვითი რიცხვითი სახელი იბრუნება -ე- ბოლოდა შიგნიხოვნიანთა მსგავსად; უსგრწა, არა, ჩხარა მიჰყვება ზოშა-ს ტიპს, დანარჩენი უცვლელია.

რიცხვით სახელთან არსებითი სახელი მხოლოდობითში დგას, მაგრამ სემი, ჩხარა-სთან „ძმა“ დასმულია მრავლობით რიცხვში და ძალზე გავრცელებულია ზღაპრებში: სემი ლახტბა, ჩხარა ლახტბა (= „სამი ძმები“, „ცხრა ძმები“); სხვა სახელები იშვიათად გვხვდება მრავლობითში: სემი გეზალ, მემდ მარე („სამი შვილი“, „ათი კაცი“), მაგრამ სემი დინწლ („სამი გოგოები“) და სხვ.

ნაცვალსახელი

38. ნაცვალსახელი სემანტიკის თვალსაზრისით იყოფა იმავე ჯგუფებად, როგორადაც ქართულში.

პირის ნაცვალსახელია: მი „მე“, სი „შენ“, ალა, ალე, ალი „ეს“, ეჭა (აჭა) „ის“, ნამ, ნამ „ჩვენ“, სგამ, სგამ, სკამ „თქვენ“, აღმარ „ესენი“, ეჭმარ

„ისინი“, მინ „ისინი“.

ჩვენი ენითია III პირის ნაცვალსახელი, ოღონდ ხმოვანმოკვეცილი: ალ „ეს“, ეჯ „ის“ (მრ.-ში არ იხმარება), ამკალი, ამგვარ „ამგვარი“, „ამისთანა“, ეჯკალი, ეჯგუარ „იმგვარი“, „იმისთანა“, ამრშთან „ამისთანა“ და სხვ.

კუთვნილებითია: მიშგუ, მიშკუ „ჩემი“, ისგუ, ისკუ „შენი“, მიჩა (← მიჯმა) „მისი“, ეჩა (← ეჯმა) „მისი“, ამრშ „ამისა“, ეჯრშ „იმისა“, ნიშგუდ და გუშგუდ, გუშკუდ „ჩვენი“ (ზემოსვანურში გარჩეულია ინკლუზივისა და ექსკლუზივის ფორმები), ისგუდ, ისკუდ „თქვენი“, ალდარემ „ამათი“, ეჯდარემ „იმათი“, მინემ „მათი“. III პირის მაგალითებიდან ჩანს მათი ნათესაობითი ბრუნვისგან წარმომავლობა.

კითხვითია: მარ „ვინ“, მამ „რა“, ხედა „რომელი“, ხემა „როგორი“, ჟომა „რამდენი“, იმსკიმ „სადაური“, მამკალი, მამგუარ „როგორი“...

კითხვით-კუთვნილებითია: იშა „ვისი“, იშმა „რისა“.

უარყოფითი ნაცვალსახელი შედგენილია: შეიცავს უარყოფით ნაწილსა და კითხვით ნაცვალსახელს: დარ (← დე-მარ) „არავინ“, დემერ „ვერავინ“.

უარყოფით ნაწილაკებში შემავალი -მა (მადმა, ლნტ. მამმა, „არ“, „არაფერი, დემის, დემის, დემამ, დემამ „არაფერს“, ნომმა, ნომმა „ნუარაფერი“...), -სა (დესა „არა“, „არ“) წარმოშობით ჩვენებითი ნაცვალსახელი ჩანს.

მიმართებითი ნაცვალსახელი შედგება კითხვითი ნაცვალსახელისა და -ჟმა ნაწილაკისაგან: მერჟმა „ვინც“, მამჟმა „რაც“, ხედჟმა „რომელიც“, ჟომჟმა „რამდენიც“...

ურთიერთობითის მაგალითი ერთია: უშხუარ „ერთმანეთს“.

განსაზღვრებითია: მამ „ყველა“, ჯი „თვითონ“, იშგენ „სხვა“ და განუსაზღვრელობითად ითვლება: მერხი „ზოგი“, -ჟალე ნაწილაკიანი კითხვითი ნაცვალსახელები: იერჟალე „ვილაც“, „ვინმე“, ხედჟალე „რომელიმე“, „რომელიდაც“, ჟომჟალე „რამდენიმე“ და სხვ.

39. ნაცვალსახელი იბრუნება, მაგრამ ზოგი მათგანი თავისებურებას იჩენს. დავასახელებთ მთავარს.

პირის ნაცვალსახელი მი, სი, ნამ და სგამ არ იბრუნება. იგი წარმოადგენს უძველეს საფეხურს. ალა და ეჯა იბრუნება, მაგრამ შერეული სახე აქვს, როგორც დამოუკიდებლივ (ქვემდებარედ ან დამატებად) ხმარებულს. ნიმუში ბზ.-ს მიხედვით:

სახ.	ალა	ეჯა
მიც.	ალას ამის ამკნ	ეჯას ეჩას ეჩგნ, ეჯგნ
მოთხ.	ამნრქ	ეჯნრქ
კით.	ამნარდ	ეჯნარდ
ნათ.	ამრშ	ეჩრშ
მო.ქმ.	ამნოშქ	ეჯ/ჩნოშქ

ალა ნაცვალსახელს ფუძე ეცვლება ქართულის მსგავსად — ამ. მიც. ამგნ ფორმა ფუნქცია გამოყენებული ყველა ბრუნვაში.

სახ.	მარ (← მერ) „ვინ“	მამ „რა“
მიც.	მანს	იმ

მოთხ.	დარდ	
ვით.	იმნარდ	
ნათ.	იშა	იმშა
მოკმ.	იმეშშჷ	

ფუძეს იცვლის აგრეთვე განსაზღვრებითი ნაცვალსახელი შვგ.

მიც.	ჩნ ჩი ლშხ. ჩნს
მოთხ.	ჩიქმ
ვით.	ჩიდ ჩინ ჩინარდ
ნათ.	ჩიშიშ (ჩიანშ)
მოკმ.	ჩინოჷშ ჩიეშშჷ ჩიანშშჷ

სრულებით თავისებურად იბრუნება ზედა, რომლის ნათ. ფორმაა აღებული მიცემითი და მას ემყარება ყველა სხვა ბრუნვა ვითარებითის გამოკლებით.

მიც.	ხედშ
მოთხრ.	ხედშნემ
ვით.	ხედნარდ
ნათ.	ხედშიშ
მოკმ.	ხედშშჷ ხედშიშშჷ

რაც შეეხება სხვა ნაცვალსახელებს, ისინი ცალკე იბრუნვიან ამა თუ იმ ტიპის მიხედვით, ოღონდ აქა-იქ ვლინდება ორი და მეტი ფორმანტი, ხოლო მსაზღვრელად გამოყენებულნი პირდაპირ წყობაში არსებულ წესს იცავენ, ოღონდ მიშგუ და ისგუ საბელობითის გარდა მიშგუა და ისგუა ფორმით იხმარება: მიშგუა მუს „ჩემს მამას“, ისგუა დაჩუირდ „შენს დამ“ და სხვა მრავალი.

ზმნა

40. სვანური უღვლილების სისტემა ქართველურია. ზმნას იგივე კატეგორიები მოეპოვება, რაც ქართულსა და ზანურს. ესაა უღვლილების კატეგორიები: პირი, რიცხვი, დრო, კილო და წარმოქმნისა: ასპექტი, გვარი, ქცევა და კონტაქტი. ქართველური ზმნის მექანიზმი საერთოდ რთულია, მაგრამ სვანურისა — განსაკუთრებით. მას მეტი აქვს ინკლუზივ-ექსკლუზივის ფორმები, თურმეობითი I და II, მყოფადი უსრული და სხვ. ეს ბალებს საკითხთა წყებას მათი გენეზისისა და პირველადობის შესახებ.

41. პირი. სვანური ზმნა პოლიპერსონალურია. მასში ასახვას პოულობს როგორც სუბიექტის პირი (ქვემდებარე), ისე პირდაპირი და ირიბი (მიცემითის) ობიექტის პირი (დამატება), ოღონდ ირიბი განსხვავდება პირდაპირისაგან III პირში ზ- თავსართის გამოყენებით.

42. სუბიექტური პირი. მისი ექსპონანტები გარჩეულია ფუძის მიხედვით. ხმოვნით დაწყებული ფუძესთან პირის ნიშნები უფრო სრულადაა წარმოდგენილი, ვიდრე თანხმოვნით დაწყებულთან, ისტორიულად კი ეს ნიშნები ერთი წარმოშობისაა.

სუბიექტის პირის ნიშანთა სქემა

ბმოვნით დაწყ. ფუძესთან
პირი

I ხტ-, პარალ. ლნტ. მ-
II ხ-
III ლ-

ბმოვნით დაწყ. ფუძესთან

ტ-
—
—, ან სუფიქსები -ს, -ა, -ე.

ვარაუდობენ, რომ II პირის თავსართი ჰ- იყო, რომელიც შერწყმულია ად- პრევერბის დ-სთან და აქცევს მას -თ-დ (ად + ჰ- → ათ-).

I პირის უ ინფიქსია. III პირის ლ- შემონახულია სამ ზმნაში: ლ-ი „არის“, ლ-სტ „იყო“, ლ-ესტ „იყოს“ და ლგგ „დგას“. იგი მომდინარეობს ნ-საგან.

-ს სუფიქსი დამახასიათებელია კავშირებითების III პირისა, -ა- ნამყო უწყვეტლისა და -ე ნამყო წყვეტილისა.

43. რიცხვი. სუბიექტურ პირთა მრავლობითობა გამოხატულია სუფიქსებით: I და II პ. — დ ბოლოსართით და III პ. — ხ ნიშნით. I პირი განარჩევს ინკლუზივსა და ექსკლუზივს ყველა კილოში. პირველის ნიშანია ლ- (თანხმოვანთან ლგ-) და მეორისა (ექსკლუზივისა) — იგივე ხტ- ან ტ-.

1	ხუიღვე „ვიქრობ“	დუიგე „ვაქრობ“
2	ხიდგე	დიგე
3	იდგე	დიგე
1-2	ლიღვედ	ლგდგედ
1-3	ხუიღვედ	დუიგედ
2	ხიდგედ	დიგედ
3	იდგებ	დიგებ

პირისა და რიცხვის აფიქსთა სქემა ასეთია:

I	ექსკლ.	ხტ-, ტ-,	ლნტ. მ-	— დ
I	ინკლ.	ლ-, ლგ-		— დ
II		ხ-, *ჰ-		— დ
III		ლ-, —, -ს, -ა, -ე	ლ-	— ხ

ფონეტიკური პროცესებით გამოწვეული ცვლილებები განხილულია სა-თანადო ადგილას.

44. ობიექტური პირი. პირდაპირი თუ ირიბი ობიექტის თავსართებია I პირისა მ-, II პირისა ჰ-, ხოლო III პირისა პირდაპირისათვის ნული, ირიბისათვის ხ- (ვარაუდობენ, რომ ისტორიულად ჰ- იყო). პირდაპირ ობიექტსაც უნდა ჰქონოდა თავსართი ლ-, რომელიც გადმონაშთის სახით გვაქვს ზმნებში ლაღემ „შეჰაბა“, ლაღემ „დალია“ და ფიქრობენ სხვა ზმნებშიც, სადაც ლა- პრევერბის შემდეგ ლ → მ. მაგრამ აღრინდელი პრეფიქსი დატულია ბალსქვემოურის ერთ-ერთ თქმაში: ლანთე → *ლალთე → ლაღთე „მოძკა“.

45. რიცხვი. ობიექტური პირიც განარჩევს რიცხვს ზემოსვანურში ინკლუზივსა და ექსკლუზივს, რომელთაც სათანადო პრეფიქსები აქვთ:

ინკლუზივის — გჷ- (იგივე ქართ. გჷ-) და ექსკლუზივის — ნ-. ქვემოსვანურში სხვაობა მოშლილია და გაბატონებულია ქართულთან საერთო გჷ-. მათ. მრ. რიცხვის ნიშანი არ სჭირდებათ. II და ინვერსიულ ზმნათა III პირი იყენებენ -ხ სუფიქსს (III პ. სუბიექტის ნიშანს მსგავსად ზანურისა), ხოლო III პირი არაინვერსიულ (პირდაპირობიექტიან) ზმნებში ნიშნით არ არის აღნიშნული.

მაგ.:	მამარე „მამზადებს“	მაყა „მაყავს“
	ჯამარე	ჯაყა
	ამარე	ხაყა
	გუამარე	გუაყა
	ნამარე	ნაყა
	ჯამარეხ	ჯაყახ
	ამარეხ	ხაყახ

ობიექტური პირის ნიშანთა სქემა

1. მ-	მგ-	გჷ- ნ-	გჷ- (გჷ+გ) ნ-გ-
2. ჯ-	ჯ-გ-	ჯ-—ხ,	ჯ-გ-—ხ
3. —	—	—	—
*პ-,	ხ-	*პ-, ხ-— ^ნ	

ჯ-, როგორც ცნობილია, ქართულ-ზანური პალატალიზებული გ- პრეფიქსია, -გ- თანხმოვანთგასაყარია.

ინკლუზივისა და ექსკლუზივის შესახებ ერთმანეთის გამომრიცხველი ორი მოსაზრებაა გამოთქმული. ზოგი მკვლევრის აზრით, იგი მეორეულია. ამით აიხსნება მათი გაურჩევლობა ქვემოსვანურში, არეულად ხმარება უშგულურსა და ხალხურ სიმღერებში, გ- ელემენტის ფონეტიკური განვითარება ჟ-ს წინ ქართულში. მაგრამ სხვების აზრით, იგი საერთოქართველურია: კარგადაა შემონახული, დღესაც ცოცხალია და პრაქტიკულადაც პროდუქტიული სუბიექტურ ფორმებში მთელ სვანურში, გარჩეულია ნ- და გჷ- კუთვნილებითს ნაცვალსახელებში (გჷთშგჷთჷ და ნიშგჷთჷ), გადმონაშთის სახით დაცულია მ- და გჷ-ს დაპირისპირება ძველ ქართულში და გჷ-ს შემორჩენა და ნ-ს დაკარგვა ქვემო სვანურში ქართულის გავლენით შეიძლება აიხსნას. საკითხი შემდგომ ძიებას მოითხოვს.

46. პირთა მიმართება. აბსოლუტურ გარდაუვალ ზმნაში მხოლოდ სუბიექტური პირია და მისი ნიშნები; პირთა მიმართება შეიძლება გვეჩვენოს მხოლოდ გარდაუვალ-რელატიურ და გარდამავალ-რელატიურ ზმნებში. პირველი ორპირიანია და მეორე — არპირიანი ან სამპირიანი.

III პირის სუბიექტს ობიექტად მოუდის I, II ან III პირი; II პირისას — I ან III, ხოლო I პირისას — II ან III პირი. თუ სუბიექტის თავსართია წარმოდგენილი, მაშინ ობიექტის ნიშანი არ ჩანს, ხოლო თუ ობიექტის პრეფიქსია, მაშინ სუბიექტის თავსართი გამორიცხულია. ეს ამჟამად ისტორიულად კი აბსოლუტურ ზმნას სუბიექტი ეუფლებოდა და რელატიურ ზმნას — ობიექ-

ტი, ამ მხრივ ქართველურ-სვანური დაღესტნურ ენებს უკავშირდებოდა თავის მოდელით. მაგ.:

ხუალაჲ მი ეჩას „ვუყვარვარ მე მას“ — აქ S₁-ს თავსართია ხჷ-, მაგრამ მოსალოდნელი O₃-ს ხ-ს არსებობა გამორიცხულია: მამარე სი მი „მამზადებ შენ მე“ — აქ O₁ ნიშანია მ, მაგრამ მოსალოდნელი S₂ ხ- არ ივარაუდება.

სქემა

რელატიურ-გარდაუვალი

რელატიურ-გარდამავალი

ჰ.

S

O

S

O

S

O³

S

O^რ

1

2

ჩ-

ჩ-

ჩ-

ჩ-

1

3

ხჷ-

-

ჷ-

ხჷ-

ჩ-

2

1

მ-

მ-

მ-

2

იქს.კლ.

ნ-

ნ-

ნ-

ნ-

2

3

ხ-

ხ-

და სხვ.

ობიექტურ ექსპონენტთა ცვლილებები გაშუქებულია თავის ადგილას.

47. ზმნათა კლასიფიკაცია. სვანური ზმნა ტიპოლოგიურად არ განირჩევა ქართულ-ზანურისაგან. აქაც იგი გაირჩევა პირისა, აგებულებისა და გარდამავლობის მიხედვით. მორფოლოგიური თვალსაზრისით ზმნა ერთპირიანია, ორპირიანი ან სამპირიანია. პირველი აბსოლუტურია, სხვები — რელატიური. ზოგის გამოკლებით (ლი „არის“, ესღრი „მიდის“), აბსოლუტური ზმნის რელატიურად გადაქცევა შეიძლება.

აგებულებით ზმნა სუბიექტური ან ობიექტური წყობისაა. აბსოლუტური ყველა სუბიექტური წყობისაა და იწყება სუბიექტური ნიშნებით, რელატიური ორივე წყობისა შეიძლება იყოს: სუბიექტური ან ობიექტური. უკანასკნელს ობიექტის პრეფიქსები მოუღის: მალატ — ხუალაჲ „მიყვარს — ვუყვარვარ“. ასეთია უმეტესობა, მაგრამ ბევრი ზმნა სემანტიკური თავისებურების გამო მხოლოდ ერთი წყობითაა წაროდგენილი: ხუაჲნი „ვხანავ“ (მაგრამ არაა მაჲნი „მხანავ“), მაჲხა „მქვია“ (მაგრამ არ იხმარება ხუაჲხა ვპქვივარ).

სინტაქსური თვალსაზრისით ზმნა იყოფა გარდამავლად და გარდაუვლად. გარდამავალ ზმნას ახლავს ბრუნვაში მართული სუბიექტი და მართულივე ერთი (პირდაპირი) ან ორი (პირდაპირი და ირიბი) ობიექტი. ამის მიხედვით ზმნა ერთობიექტიანია ან ორობიექტიანი. გარდაუვალ ზმნასთან გვაქვს სუბიექტი სახელობითში (ბრუნვაუცვლელი) და ობიექტი, თუ ასეთი მოეპოვება, — მიცემითში (ირიბი). გარდაუვალია ვნებითი და ე. წ. საშუალი გვარის ზმნები. გარდაუვალ ზმნებში განარჩევენ დინამიკურსა და სტატიკურს. მაგრამ ეს ცნება ყველა მკვლევარს ერგვარად არ ესმის. დინამიკურია ღეგნი „ქრება“, ანღრი „მოდის“, ხოლო სტატიკურია: ღგგ „ღგას“, აყურე „წევს“ და სხვ. ამ დაყოფის შესაბამისად გვაქვს აბსოლუტურ-გარდაუვალი, რელატიურ-გარდაუვალი და რელატიურ-გარდამავალი. უკანასკნელი მოქმედებითი გვარისაა, პირველი მეორე ვნებითი ან საშუალო გვარისა.

48. ზმნის ჭკუფები. ზმნები სამ ჭკუფად იყოფა. პირველ ჭკუფს შეადგენენ გარდამავალი ზმნები, რომლებიც ვნებითს აწარმოებენ **o-** ან **ე-** თავსართით. მეორე ჭკუფს განეკუთვნება ფუძედრეკადი ზმნები, რომელთაც აბლაუტი ახასიათებთ: მოქმედებითისათვის **o-** (დეგე „აქრობს“) და ვნებითისათვის **ე-** (დეგნი „ქრება“). მესამე ჭკუფს ქმნიან საშუალო ზმნები და აგრეთვე **-ა** სუფიქსიანი სტატიკური ფორმები (სგურ „ზის“, ხასგურ „აზის“, ხაუხა „პქვია“ და სხვ.).

49. პრევერბი. პრევერბს დრო-კილოთა წარმოებასთან მჭიდრო კავშირი აქვს და ამიტომ ადრე განვიხილავთ. პრევერბის ძირითადი ფუნქცია სვანურშიც, როგორც ქართულსა და ზოგ სხვა ენაშიც, მოქმედების მიმართულების ან სივრცეში საგნის ადგილმყოფობის აღნიშვნაა. ესაა მისი პირვანდელი მოვალეობა. შემდეგ მას დაეკისრა სრული ასპექტის გამოხატვა, მყოფადი სრულის წარმოება და აგრეთვე ზოგი ძირის მნიშვნელობის შეცვლაც. ეს ყველა მეორეული, გვიანდელი ფუნქციაა.

პრევერბი სვანურშიც ორგვარია: მარტივი და რთული. მარტივია სულ რვა. ოთხი ძირითადია და ოთხი — თანდებულთან საზიარო. ძირითადია: **ან-**, **ად-** / **ა-**, **ეს-**, **ქსვ.** **ახ-** და **ლა-**, ხოლო პრევერბ-თანდებულია **ჟი**, **ჩუ**, **სგა-**, **ლნტ.** **სკა-**, **ბქვ.** **-ისგა** და **ქა**. მათი შერწყმით (თანდებულ-პრევერბი + ძირითადი) მიიღება რთული ზმნისწინი.

ან- აღნიშნავს მიმართულებას იქიდან აქეთ, I პირისაყენ და უდრის ქართ. **მო-ს.** ამდენად იგი თითქოს ორიენტაციის მაჩვენებელია (ან-ღრი „მოღის“).

ად-/ა- და **ეს-/ახ-** მისი მოპირისპირება, საიქეთოა, III პირისაყენ მიმართულებას გამოხატავს, მაგრამ ორიენტაციას არ უჩვენებს, უდრის ქართ. **მი-**, **და-**, **გა-**, **წა-**ს (ეს-ღრი „მიღის“, აწვიდ „წაილო“, შღრ. აწვიდ „მოიტანა“).

ლა-ც საიქეთოა, უდრის ქართ. **შე-ს,** ზოგჯერ **მი-**, **წა-**ს.

პრევერბ-თანდებულთაგან ერთმანეთის მოპირდაპირება **ჟი** და **ჩუ**, **სგა** და **ქა**. **ჟი** აღნიშნავს მიმართულებას ქვევიდან ზევით, ხოლო **ჩუ** — ზევიდან ქვევით და **ჟი** შესატყვისება ქართ. **ზე-ს,** მეგრ. **ჟი-ს,** ხოლო **ჩუ-** ქართ. **ქვე-**ს (იგი მტკიცებით ნაწილაკადაც არის გამოყენებული). **სგა** გამოხატავს მიმართულებას გარედან შიგნით, როგორც ქართ. **შე,** და **ქა**, პირიქით, შიგნიდან გარეთ და უდრის ქართ. **გა-ს.**

პრევერბები საკმაო ცვალებადობას განიცდიან ფონეტიკურ ნიადაგზე.

1. პრევერბთა თანხმონითი ელემენტი **ნ-**, **ღ-**, **ს-** (ლენტეხურის გამოკლებით) არ ჩანს I და II პირის ობიექტურ და ინკლუზივის **ლ-** თავსართებთან, ხოლო **ნ-** ქრება სუბიექტურ და III პირის ობიექტურ თავსართებთან, **-ღ** იქცევა **-თ-**დ, **ს-** ელემენტი კი დაცულია (ლენტეხურში ობიექტურ პრეფიქსებთანაც, რომლებიც ინფიქსად გვევლინება: აჭს-ულჟე „მიგაქვს“).

2. **ჟი-ს** იკარგება ხმოვანთა წინ (ი-ს გამოკლებით) და აპოსტროფით აღინიშნება, **ჩუ-ს** რედუქცია მოსდის **ა-** და **ე-** ხმოვანთა წინ და იქცევა **ჩჟ-**დ, **ლ-ს** წინ **ჟ** ელემენტი იკარგება. **სგა** და **ქა** ერწყმის მომდევნო ხმოვანს და გრძელდება ბალსზემოურსა და ლამზურში, ხოლო ელიზია მოსდის ბალსქვე-

მოურ-ლენტეხურში (ლშხ. ქადკუპარ — ბქვ. ქადკუპარ, ლნტ. ქადაკუპარ ← ქა-ად-აკუპარ „გადააგდო“).

პრევერბთა შერწყმით მიღებულია:

ჟი ან- → ჟან- = აღმო-, ამო-

ჟი ად- → ჟად-, ჟი ა- → ჟა = ა-, ზე-, მი-, და გა-, წა-

ჩუ ან- → ჩუან = „ჩამო-, დამო-“

სგა ან- → სგან-, სგან-, ლნტ. სკან- = შემო-

ქა ეს- → ქეს-, ქეს-, ლნტ. ქა ას- → ქას = გა-, და-, წა-

და სხვა მსგავსი მრავალი.

პრევერბთა გენეზისს აქ არ ვეხებით.

50. კილო სამია: თხრობითი, კავშირებითი და ბრძანებითი. ამათგან საგანგებო ნიშნები მოეპოვება კავშირებითს, სხვებს — არა. თხრობითსა და კავშირებით კილოებს თავ-თავისი დრო აქვთ, ამდენად ისინი ერთმანეთთან არიან გადახლართული და ერთადაც განიხილავენ დრო-კილოთა სახელით.

51. დრო. ძირითადი დროა აწმყო, ნამყო და მყოფადი. ორ უკანასკნელს სისრულის მხრივ თავისი სახეობა აქვს. მორფოლოგიური და სინტაქსური თვალსაზრისით დრო-კილოებს სამ სერიად ყოფენ.

I სერიაში შედის ორი ძირითადი დრო: აწმყო და მყოფადი. აწმყოს ფუძისგან იწარმოება ნამყო უწყვეტელი, კავშირებითი I, მყოფადი უსრული, თურმეობითი I და II და ყველა ქმნის აწმყოს წრეს. მყოფადი სრულისაგან წარმოიქმნება პირობითი (თუ ხოლმეობითი) და შეადგენს მყოფადის წრეს. I სერიას ახასიათებს ერთი ამოსავალი ფუძე და ერთნაირი სინტაქსური კონსტრუქცია: სუბიექტი სახელობითში და ობიექტი (პირდაპირი და ირიბი) მიცემითში.

II სერიაში შედის ნამყო წყვეტილი (აორისტი) და კონიუნქტივი II. მათგან მიიღება ბრძანებითი კილოს ფორმები. ფუძე ათემატურია. სინტაქსურად ორი კონსტრუქცია გაირჩევა ზმნის გარდამავლობის მიხედვით: გარდაუვალთან სუბიექტი სახელობითშია და ობიექტი (ირიბი) მიცემითში, ხოლო გარდაუვალთან სუბიექტი მოთხრობითშია და პირდაპირი ობიექტი — სახელობითში, ირიბი კი — მიცემითში.

III სერიას შეადგენს შედეგობითი I (რეზულტატიური I), შედეგობითი II ანუ ნამყო წინარეწარსული (რეზულტატიური II) და კავშირებითი III. ფუძე შერეულია (იხმარება I სერიისა და მეორისა). კონსტრუქცია ინვერსიულია: სუბიექტი მიცემითშია, პირდაპირი ობიექტი სახელობითში, ირიბი იქცევა უბრალო დამატებად, ხოლო არაინვერსიულ გარდაუვალებთან სუბიექტი სახელობითშია და ირიბი ობიექტი — მიცემითში.

I სერია

52. აწმყო. აწმყო ერთგზისია. მისი ფუძე დამთავრებულია -ე, -ო, -ა ან ნულ სუფიქსით. უკანასკნელი შედეგია -ო ან -ე სუფიქსის მოკვეცისა, რასაც

ადასტურებს ფუძის ხმოვნის გაუმლაუტება (იღრწლ ← იღრწლჲ „მღერის“, ხოუჲელ, ლშხ. ხოუოო „უძღვის“). ფუძე აწმყოში უცვლელია პირისა და რიცხვის ფორმებში. სართადი ნიშანი -ო უნდა ჩანდეს, -ე ბოლო- თუ შიგ- ნიხმოვანია, უნდა იყოს მიღებული ფუძისეულ ა-სა და -ო სუფიქსის კონტრაქციით (აჲრ-ე ← აჲრა + -ო „ალებს“; გგემ ← *გგამ + -ო „დგამს“), ხოლო ხაჲხა ტიპის ზმნებში -ა | რეზულტატიურის ნიშანია.

53. ნამყო უწყვეტელი რთული წარმოებისაა. იგი იყენებს აწმყოს ფუძეს. მისი ძირითადი სუფიქსებია -ა, -და, -გნ და -გდ. -ა გვევლინება -ე სუფიქსიანებთან, -და კი -ო და ნულსუფიქსიანებთან, ეცრულში III პირში -ო სუფიქსიანები -ჲს ირთავენ, ლაშხურში არეულია. -ა და -და-ს პარალელურად შეიძლება იყოს -გდ. -გნ თუ -გდ ერთვის ქონება-გრძნობის ზმნებს (verba sentiendi). I და II პირის ფორმა განსხვავდება III პირისაგან, რომელიც მრ. რიცხვში ფუძედაა გამოყენებული. I და II პირს დაბოლოებად მოუდის ბზ., ლნტ. -ჲს, -დჲს, ბეჩ. -ახგჲ, -დასგჲ ან -ჲსგჲ, -დჲსგჲ ან უფრო გამარტივებული სახით -ჲსჲ, -დჲსჲ, ეცრულში სულ მოკვეცილია. უმლაუტი გამოწვეულია, ალბათ, -ო-ს დაკარგვით, რომელიც წარმოდგენილია ლაშხურში I და II პირის -ის დაბოლოებაში.

ფორმანტთა ნაირგვარობასთან ერთად სირთულეს ქმნის ფუძეში მომხდარი ფონეტიკური ცვლილებები. -ო იკვეცება ბალსზემოურსა და ქვემოსვანურში, ხოლო ბალსზემოური წინა ხმოვანს აუმლაუტებს და ერთმარცვლიან ფუძეში ხმოვანი გამოვლინდება (აჲნი „ხნავს“, აჲწნდა „ხნავდა“); -წლ, -წლ სუფიქსი უმლაუტს კარგავს, -ე-ს შემცველი თემატიური სუფიქსები -ეწლ, ეცრ. -ელ; -ემ, -ერ, -ესგო, -ეწგო, -წლო, ეცრ. -ესგ/-ოსგ, უმგ. -ელ-ი უწყვეტელში -ოწლ, ეცრ. -ალ სახეს იღებს, სხვა ბოლოსართები ბალსზემოურში უმლაუტიან -ა-დ მოგვევლინება, რაც მოკვეცილ -ო სუფიქსთან ასიმილაციის შედეგია, ეცრულში კი მხოლოდ წმინდა -ა ჩანს (გგამდა ← გგამ-იდა, შდრ. ეცრ. გგამ „აგებდა“; ხოლწმგდა ← ხოლ-წმგ-ი-და, შდრ. ეცრ. ხოლწმგჲ „ართმევდა“).

54. კონიუნქტივი I. საწარმოებელი სუფიქსია -დე, რომელიც დაერთვის აწმყოს ან ნამყო უწყვეტლის ფუძეს, რაც დამოკიდებულია კილოს და ზმნის ფუძეზე. III პ. ნიშანია -ხ ბოლოსართი. ბალსზემოურში (უშვულურის გამოკლებით) -ე სუფიქსიანებთან -დე-ს იკვეცება და საკომპენსაციოდ წინა -ე გრძელდება, სხვა ფუძეებს -დედ მოუდით, ლენტეხურში ფუძის -ე იკვეცება და წინა ხმოვანი უმლაუტდება, ლაშხურში ფუძის -ე და • იკარგება და კავშირებითის ნიშნად -დე-ს გვერდით -გდე-ც გვაქვს, მაგრამ ბალსქვემოურში უწყვეტლის -ა და -ო სუფიქსიანებს იგივე -დე ერთვის.

-დე სუფიქსში შეერთებულია უწყვეტლის -დ და კავშირებითის -ე ნიშნები, რასაც ადასტურებს -ე-ს დამოუკიდებელი გამოყენება უწყვეტლის -გდ და ბალსქვემოურში -გნ სუფიქსიანებთან. ბზ. -დედ კი მიღებული ჩანს -ედ და -დე სუფიქსთა კონტამინაციით. ჩანს, კავშირებითი I წარმოება გენეტურად საერთოა ქართულთან და მეგრულთან.

55. მყოფადი უსრული მნიშვნელობით უდრის რუსულ შედგენილ მყოფადს (судь чиста) და მეგრულ იცუათუ (იქნება) მეშველზმნიან კავშირებითს (წურდეს იქნება). მისი ფორმანტებია -უნ-ი, ლშხ. -გნ-ი, ხოლო გარდაუვალ ზმნებთან ბზ., ლნტ. -ინ-ი, რომელიც დაერთვის -ე ან -ი მოკვეცილ აწმყოს ფუძეს. ფონეტიკურ მოვლენათაგან აღსანიშნავია: თუ ფუძე არ იკუმშება, მაშინ სუფიქსებს მოსდით რადუქცია და ჩვეულებრივ უ → უ, რომელიც წყვილბაგისმიერებთან იკარგება, ხოლო ამოღებული -ი- უმლაუტს იწვევს. გარდა ამისა, -წლ/-წლ უმლაუტს კარგავს, ხოლო ბზ., ეცრ. -იწლ/-ელ, -ერ, -წსგი, -წლ-ი თემატური ნიშნების წ / ე → ბზ. წ, წ, წ და ეცრ..-ა-დ.

56. თურმეობითი I (заглазное I) რელატიური ზმნაა, აღნიშნავს უნახაობის აქტს და ითარგმნება თურმე ნაწილაკიანი ნამყო უწყვეტლით. საწარმოებელი სუფიქსებია ბქ. -უნ-ა და ბზ., ქვეც. -ინ-ა, დაერთვის სუფიქს-მოკვეცილ აწმყოს ფუძეს. როგორც რელატიურ ფორმას პრეფიქსად აქვს ა-ქვემოსვანურში I და II პირს დაერთვის მეშველი ზმნა. თავკიდური -უ- თუ -ი- ელემენტი შეიძლება შეიკუმშოს და დარჩეს კვალი უ ან -ი-ს ამოღებით უმლაუტი (ხამარ-ინ-ა || ხამარ-ნ-ა, ბქვ. ხამარ-უნ-ა „უშაღებდა თურმე“, შდრ. ლნტ. ხახატაჟ-ნა „უხატავდა თურმე“).

57. თურმეობითი II აბსოლუტური ზმნაა რთული შედგენილობისა. იგი გამოხატავს უნახაობის აქტს, გადმოსცემს სხვისგან განაგონს, ითარგმნება დიალექტური ფორმით: ნა- პრეფიქსიანი მიმღეობა + მეშველი ზმნა. წარმოება ასეთია: აწმყოს ფუძეს დაერთვის პრეფიქსები ლგ- + მზ- და სუფიქსები -უნ + -ე ან მარტო -ე. ამათგან ლგ-—-ე ნამყოს მიმღეობის აფიქსებია, რასაც ადასტურებს ბოლოს მეშველი ზმნის დართვა და თავში ძირითადი პრევერბის გამოყენების შესაძლებლობა. მზ- დაცულია ლენტეხურში, იშვიათად სხვაგან, წ-ს უმლაუტიანობა აუხსნელია, მას კუმშავს ლგ- თავსართი, -უნ სუფიქსი მოკვეცილი -ე-ს გავლენით, გაუმლაუტებულია და წარმოდგენილია -უნ ან -უნ ან -ინ-ის სახით, -ე-ს შემონახვისას -უნ → -უნ და ბზ. ეცრ. უ დაიკარგება და დარჩება მარტო წ. ბზ. ლშხ. III პირის ნიშანი ლ-ეკრის -ე სუფიქსს და აგრძელებს მას. უსუფიქსო ფორმები გავრცელებულია ლენტეხურში, შედარებით ნაკლებადაა სხვაგან. მათ მეშველი ზმნა III პირში არ სჭირდებათ: ლგმწ, ლგმწ, ლგმწ „მინავლა“. ლენტეხურში -ე-ს მოკვეცის გამო ფუძის ხმოვანი გაუმლაუტებულია: ლგმწქაწ ლი „ჭირდა თურმე“. მეშველი ზმნა შეიძლება იყოს ნამყოშიც და იშვიათად კავშირებით I-ში. პრევერბთაგან უფრო ხშირად გამოყენებულია თანდებულ-პრევერბი, ნაკლებად ძირითადი (ალმწ ← ან-ლგმწ „მინავლა“, ელმწ ← ეს-ლგ-მწ „მინავლა“).

58. მყოფადი სრული აღნაგობითაც და განსაკუთრებით მნიშვნელობით ემთხვევა პრევერბიან ქართულ და რუსულ მყოფადს. იგი იწარმოება სამი საშუალებით: 1. ძირითადი პრევერბი + აწმყოს ფუძე; 2. აწმყოს ფუძე + სუფიქსი და 3. პრევერბი + აწმყოს ფუძე + სუფიქსი. გარდა ამისა, ზოგი ზმნის აწმყოს ფორმა მყოფადის მნიშვნელობითაც გვევლინება.

პირველი საშუალებით (პრევერბი + აწმყოს ფუძე) მყოფადს აწარმოებენ || ჭუფუსა, ძირმონაცვლე და ზოგი ორთემიანი ზმნა (ატხე, ატხე „დააბრუნებს“, აწმყო: ტიხე; აღკუანე „გააღლებს“, აწმყო: აკვან/ანე; ლმთგრე, ლმხ. ლემთგრე „დაღვეს“, აწმყო: ითრე, გთრე, ნამყო: ლარშ, ლამშ „დალია“...). ზოგჯერ ანალოგიით შეიძლება გაუჩნდეს -ინ-ე სუფიქსები.

თუ ზმნის აწმყოს ფუძეს -ინ-ე ბოლოსართები აქვს, მყოფადში -ი- ელემენტი იკუმშება და ფუძეში აღდგება შეკუმშული უმლაუტიანი ხმოვანი (ანცხუპანე „მოიტაცებს“, აწმყო — იცხუპინე, ლნტ. იცხუპანი).

მეორე საშუალება (-ი, -ე მოკვეცილი აწმყოს ფუძე + სუფიქსი) ნაკლებ გავრცელებულია. სუფიქსებად გამოყენებულია -ინ-ე ან -ი (ხნ/აძგრ-ინ-ე, ლნტ. ხაძგრ-ნ-ე „აძგრებს“, აწმყო ხნ/აძგრი; ხნ/ამნ-ი „აჭმევს“, აწმყო ხნ/ამნე).

მესამე საშუალება — აწმყოს ფუძესთან პრევერბისა და სუფიქსის ერთდროული გამოყენება ყველაზე უფრო გაბატონებულია სვანურში. სუფიქსებიდან ძალიან გავრცელებულია -ი, ბქვ. -ისგ (→ || ბეჩ. -ის). პირვანდელი ჩანს -ისგ (აღხატუ-ი ← ლნტ. ადახატუ-ი, ბქვ. აღხატუ-ისგ || ბეჩ. აღხატუ-ის „დახატავს“, აწმყოში: ახტაუი).

მეორე სუფიქსია -ინ-ე, რომლის სინკოპირებული სახეა -ნ-ე. ამოღებული -ი- ფუძის ხმოვანს აუმლაუტებს (აღვან-ნ-ე, ლმხ. ჩუღვანე „მოხნავს“, შდრ. ან-ჯბ-ნ-ე, ლმხ. ან-ჯაბ-ნ-ე ← ლნტ. ან-აჯბ-ნ-ე „მოხარშავს“; ეგევე -ნ-ე დაერთვის -ენ-ი მოკვეცილ ზმნებს (ათლწუნე „დააწვავს“, აწმყო: აღწ-ენ-ი), რასაც ადასტურებენ: ა) პარალელური ფორმები: ათლწუნე და ზსვ. აღღწუნე და ბ) -ენ-ი სუფიქსების გვერდით -ი ან -ე ბოლოსართის ხმარება ზოგიერთ კილოში ერთსა და იმავე ზმნაში (ლმხ. აკრენი, მაგრამ ზსვ. აკრე, მყოფადში ლმხ. ჩუადკარნე ← ლნტ. ადაკარნე „გააღლებს“; ბზ., ლმხ. აღჯ-ენ-ი, ბქვ. ლნტ. ჯალჯ-ი „რგავს“, „კრავს“, მყოფადში ან-ლწჯ-ე „შეკრავს“, ათლწჯ-ნ-ე „დარგავს“).

არის შემთხვევები, რომ ბზ., ქვსვ. -ი ბოლოსართს ენაცვლება -ნ-ე (ანმწრ-ი || ანმწრნე „მოამზადებს“; ბზ., ლნტ. ლმზუბები || ლმზუბენე, ლმხ. ლემზობი || ლემზობნე „შეჭამს“). უნდა ვივარაუდოთ, რომ აქ -ნ-ე ანალოგიით უნდა იყოს გაჩენილი.

მესამე სუფიქსია -ე, რომელიც ბალსზემოურში -(ი)ნე სუფიქსის გვერდით იხმარება (აღლწჯ-ნ-ე || აღლწჯ-ე „დაირგავს“).

59. პირობითი თავისი წარმოებით მყოფადისეული ნამყო უწყვეტელია, მნიშვნელობითაც უდრის ქართულის მყოფადისეულ ნამყოს ანუ ხოლმეობითს. ნამყო უწყვეტლის ნიშნებში სხვაობაა დიალექტთა მიხედვით -ი ან -ისგ სუფიქსიან ფორმებში: ბზ. -ის იხმარება, ბქვ. -ისგ-ის ადგილას -ახგჟ, ლნტ. -ოლ, ხოლო ლაშხურში ყველგან ერთვის -ინ (I და II პ.), მაგრამ III პ. — ა სუფიქსი, რომელიც წინა ი ხმოვანს კუმშავს.

-ემ, -ერ და სხვა ორთემიანი ზმნები ბზ. -(ი)ნე-ს დართვასთან ერთად ფუძის -ე-ს წარმოგიდგენენ -ჰ-ს სახით, ხოლო ეცრ. -ა-დ და იყენებენ ბოლოსართ -ჟ-ს (ან-კად-ნ-ა, ეცრ. ან-კად-ჟ „აიღებდა“). ვარაუდია, რომ ბალსზემოურში აქ აბლაუტი კი არ არის, არამედ — სუფიქსისეული -ა-ს გამოვლენა.

პირობითი იწარმოება -ი მოკვეცილი მყოფადი უსრულისგან -წლ, -ოლ სუფიქსის მეშვეობით, ოღონდ ეცერულში -ი მოკვეცილია I და II პირში და ზოგან -უნ უმლაუტიანია, III პირს -ი-ს შემდეგ -ჟ ახლავს.

II სერია

60. ნამყო წყვეტილის მოდელი სავსებით ქართულისებურია. მასში შედის პრევერბი (მარტივი ან რთული) + პირის ნიშანი + მაქცევარი + ზმნის ფუძე + -ე სუფიქსი ან ნულნიშანი. -ე ნამყო წყვეტილის საწარმოებელი სუფიქსია, ოღონდ I და II პირში მოკვეცილია და წინა ხმოვანი გაუმლაუტებულია (ლაშხურის გამოკლებით), III პირში კი დაცულია, მაგრამ იწვევს წინა ხმოვნის რედუქციას (ლენტეხურის გამოკლებით) ორ და მეტმარცვლიანებში. მაქცევრებიდან ზსვ. და ლაშხურში ყველა ნიშანი და ლენტეხურში მხოლოდ ე- არის ამოღებული, ამიტომ ლენტეხურის ჩვენება და ხალხური სიმღერების მონაცემები ფრიად მნიშვნელოვანია ადრინდელი ფორმის აღსადგენად.

I ოთხატაჟ ← ლნტ. ათუახატაჟ „დავხატე“

II ათხატაჟ ათახატაჟ

III აღხატაჟ-ე ადახატაჟე

ნულსუფიქსიანები ქართულ მოკალ ტიპის ზმნებს მოგვაგონებენ, სადაც I და II პირში ნიშანი არ ჩანს, III პირში ფუძის ხმოვანი უმლაუტიანია, რაც გვაფარადებინებს -ე სუფიქსის მოკვეცას. ეს ნაგულისხმები -ე ქართ. -ა-ს შესატყვისი უნდა იყოს. ამ ტიპს შეადგენენ I ჯგუფის ერთი ნაწილი და II ჯგუფის თითქმის ყველა ზმნა. ამათ თუ მაქცევარი არა აქვთ, პრევერბად მოუდით ა-, რომელიც I და II პირში მახვილს ატარებს, III პირში კი მახვილი გადადის შიგნი ხმოვანზე.

I ოლაჟ „შევლებე“ ან ხუყარ „ვუყავ“

II ალაჟ ხყარ

III აღაჟ ხაყარ, ლნტ. ხყარ

-ე სუფიქსიან ზმნათა გარკვეული ნაწილი პრევერბს არ იყენებს და მაინც სრული ასპექტისაა. ამ მხრივ ემთხვევა ქართულს და ამტკიცებს, რომ პრევერბის ფუნქცია — სრული ასპექტის გამოხატვა — მეორეულია.

აღსანიშნავია, რომ გარდაუვალი ზმნები, რომელთაც ნამყო უწყვეტელში -გნ, -ღ-ა ან ეცერ. -ჟ სუფიქსი მოუდით, ან რ და ნ მონაცვლეა, ან კიდევ -წნ, -ონ ელემენტი გამოევილინებათ, ნამყო წყვეტილის შინაარსის გადმოსაცემად პრევერბს დაირთავენ და მიიღება ასეთი ფორმულა: პრევერბი + ნამყო უსრული = ნამყო წყვეტილს. ამგარაა, რომ აქ სრულ ასპექტთან უფრო გვაქვს საქმე, ვიდრე — წყვეტილის თავისებურ წარმოებასთან (ხალტგნდა „უყვარდა“ — ლახალატგნ'და', ლმხ. ლახალატგნ'და' ← ლნტ. ლახალატგნ-და „შეუყვარდა“; ხაყანდა „წყინდებოდა“ — ა-ხაყანდა ← ლნტ. უახა-ყან-და „მოსწყინდა“. აწყო: ხაყარ „სწყინდება“).

ნამყო წყვეტილის სუფიქსთა ტაბულა

პირი	ფუძიში	სუფიქსი	ფუძიში	სუფიქსი
1	უმლაუტი	← -*ე	ფუძი	
2	უმლაუტი	← -*ე	ფუძი	
3		-ე	უმლაუტი	← -*ე

ბ1. კონიუნქტივი II მთლიანად იმეორებს ნამყო წყვეტილის. -ე მოკვეცილ ფუძეს და საწარმოებლად იყენებს -ა, -ე ან -ო სუფიქსს. მხ. რ. III პირის ნიშანია -ხ ბოლოსართი. ბოლოსართები ასეა განაწილებული:

-ა სუფიქსი ერთვის ნამყო წყვეტილის -ე სუფიქსიან ზმნებს (ადკალ-ა-ს ← ლნტ. ადაკალა-ა-ს „გალეწოს“); -ე სუფიქსი აწარმოებს II ჯგუფის ზმნებს, რომელთაც ფუძეში ჯ ან (ჟგ →) უ ექნებათ (ადგ-ე-ს „გააქროს“, აუშ-ე-ს „გატეხოს“), ხოლო -ო მოუდით ნულნიშნიანებს (აღფ ტიპისას) (აუნ-ი-ს „მოხნას“, ანჯბ-ი-ს „მოხარშოს“, ნამყო წყვეტილში: აუნ, ანჯბ).

II ჯგუფის ზმნებთან -ე სუფიქსის პარალელურად იხმარება -ა (ბზ.), -ო (ლნტ.) და -ა ან -ო (ლშხ.) (ბქვ. ადგ-ე-ს || ბზ. ადგ-ა-ს || ლნტ. ადგ-ი-ს || ლშხ. ადგ-ი-ს || ადგ-ა-ს „გააქროს“).

I ჯგუფის ზმნები -ო სუფიქსის გარდა -ე-ს და ბზ.-ქვემოწვანურში -ა-საც ხშირად იყენებენ (ანთგშ-ე-ს || ბზ. ლნტ. ანთგშ-ა-ს || ლნტ. ანთგშ-ი-ს „აირჩიოს“).

ბალსზემოურსა და ლენტეხურში შეიძლება კონიუნქტივი II-ს -ო ნიშანი მოეკვეცოს და მისი კვალი ჩანდეს ფუძის ხმოვნის გაუშლალტებით ან ჯ გადასვლით -ო-დ (ბზ. ქრთუჟელის → ქრთუჟელ-ს „გაუძღვეს“).

ნამყო უწყვეტლისაგან პრევერბით განსხვავებული სრული ასპექტის (-ჯნ, -დ... სუფიქსიანი) ზმნები კონიუნქტივ II-ს პრევერბით განარჩევენ კონიუნქტივი I-საგან (ხალტგნდღდს, ხალტგნეს „უყვარდეს“, მაგრამ ლახლატგნდღდს, ლახლატგნეს „მეუყვარდეს“).

კონიუნქტივ II-ის სუფიქსთა შორის -ე ძირითადი და ყველაზე ადრინდელი ჩანს, -ო ეგების პერმანსივის სუფიქსი იყოს, -ა ასახსნელია ქართულშიც და სვანურშიც, იგი მეორეულია.

ბ2. ბრძანებითი კილო აქვეა განხილული და არა ცალკე იმის გამო, რომ მას საკუთარი წარმოება არა აქვს და თანაც იყენებს თხრობითი და კონიუნქტივი კილოს ფორმებს. შინაარსობრივად ბრძანებითი სამგვარია: კატეგორიული (წართქმითი), თხოვნითი და უკუთქმითი.

კატეგორიული (წართქმითი) ბრძანებითი II პირისათვის მიმართავს ნამყო წყვეტილის ფორმებს, ოღონდ ნაცვალსახელები არ იხმარება, თავიდან უხმოვანზე დასმული მახვილის გავლენით ზმნის ბოლო მარცვალზე თანხმოვანი ხშირად იკვეცება. თუ ზმნას ნამყო წყვეტილის წარმოება არ ძალუძს, მაშინ ნამყო უწყვეტლის ფორმაა აღებული (ჩუათახატა/აუ, ლნტ. ჩუათახატაუ „დახატე“, მაგრამ სგურდს, სგურდ „იჭექ“).

III და მრ. რ. I პირისათვის სვანური, ახალი ქართულის მსგავსად, იყენებს კავშირებითი II-ის შესაბამის ფორმებს (ჩუალხატა-ა-დ ← ლნტ. ჩუალხატა-ა-დ „დავხატო“, ჩუალხატა-ა-ს ← ლნტ. ჩუალხატა-ა-ს „დახატოს“).

თხოვნითი ბრძანებითი ემყარება ნამყო უწყვეტლის ფორმებს (სილოცს ხიჩოდს ი მეკვრალდს „შენ ლოცულობდე და მეხვეწებოდე“). თავისი მნიშვნელობითა და ნაწილობრივ აღნაგობით სვანური მოგვაგონებს ფშაურ-ხევსურულ-თუშურს.

უკუთქმითი ბრძანებითი ორგვარია: აკრძალვითი და უარყოფითი. პირველი იყენებს აკრძალვის ნომ, ლშხ. ნომ, ბზ. ნომის და ნემ ნაწილაკსა და

აწმყოს ფორმას (ნომ || ნემ ხიო „ნუ შერები“, ნომ || ნემ იო „ნუ შერება“, ასეა შრ. რიცხვშიც). მეორე (უარყოფითი) ბრძანებითი ხმარობს ნაწილაკს ნომა, ნოსა, ლნტ. ნოსა („არ“) და კავშირებით II-ს (ან-ს) (ნომა ჩუემინეს, ლნტ. ნომა || ნოსა || ნო ჩომინეს „არ ქნას“, ეცრ. ნომა ჩემნედ „არ ქნათ“ და სხვ.).

III სერია

63. III სერიაში მოქმედებითი გვარის ზმნათა ღრო-კილოთა ფორმები ინვერსიულია: ქვემდებარე მიცემითშია, დამატება — სახელობითში. წყობა ჩვეულებრივ ობიექტურია, შეიძლება სუბიექტურიც იყოს, ქცევა სასხვისოა. გარდაუვალი რელატიური ზმნები ა- პრეფიქსიანია. საშუალო გვარის გრძობა-ქონების გამოშხატველი ზმნებიც ინვერსიულია, სხვა საშუალო და აგრეთვე ვნებითი გვარისა — არა. უკანასკნელთან ქვემდებარე სახელობითშია, დამატება კი — მიცემითში. მიცემითში დასმული სახელი ქვემდებარეადა გაგებული თუ ირიბ დამატებად, III ბ. ობიექტური თავსართით აღინიშნება.

64. შედეგობითი (რეზულტატიური) I წარმოებით ქართულისაგან საკმაოდ განსხვავდება, მაგრამ ჰგავს მეგრულისას. მისი საწარმოებელი სუფიქსია ყველა ზმნასთან -ა, რომელსაც ქვსვ. I და II პირში დაერთვის მემვიკელი ზმნა აწმყოში და ლაშხურში -ა გრძელდება (მიმარ-ა, მიმარ-ა „მიშაღებია“, მი ხომავარა, ლშხ. ხომარახუტი, ლნტ. ხუმარახუტი „კუმშაღებივარ“). ა- პრეფიქსიან გარდაუვალ და აწმყოს სტატიკურ ფორმებს -ა ბოლოსართის წინ ხშირად ჩაერთვის -ენ/-ენ სუფიქსი (ხახლ-ენ/ენ-ა, ლნტ. ხახალ-ა „სკოდნია“, ხანამტუტ-ენ/ენ-ა „სჩვევია“, აწმყო ხანამტუტა). II ჯგუფის მოქმედებითი გვარის ზმნათა ი გრძელდება (ოხტკრდა „აულია“, ოთკტიშა „გაუტეხია“).

საფუძვლად აღებულია ჩვეულებრივ II სერიის ზმნათა საერთო ფუძე, თუმცა აწმყოსიც არაა გამორიცხული, მეტადრე — ლენტეხურში. II სერიის ფუძე თვალსაჩინოდ ჩანს ძირმონაცვლე და ორფუძიან ზმნებში (ხოქტთა, ხოქტთა „მოუპარავს“, აწმყოში იქტთერ, ნამყოში ატქტით, ლშხ. ეტქტით-ე; ხოქტა, ხოქტა „უთქვამს“, მაგრამ რაქტ, რაქტე „თქვა“, შდრ. ხოგა, ლნტ. ხოგემა „აუგია“, აწმყოში: ე/ავემ „ავგებს“).

65. შედეგობითი (რეზულტატიური) II იგივე ნამყო წინარეწარსულია (პლუსკვაპერფექტი) და შინაარსობრივად ქართ. თურმეობითი II-ის ბადალია. მთლიანად ემყარება რეზულტატიურ I-ს, ოღონდ -ა სუფიქსის ნაცვლად დაირთავს ყველა პირში -ან, ლშხ. -ან /-ენ, ეცრ. -ან, ბეჩ. ლნტ. -ან სუფიქსს (ხოხტატუნ, ლშხ. ხოხტატუნ, ეცრ. ხოხტატუნ ← ლნტ. ხოხტატუნ „დაუხატა“). უნდა ვიფიქროთ, რომ აქ ფორმანტის უნიფიკაციასთან გვაქვს საქმე: I და II პირში მოსალოდნელი იყო ბზ. -ან, სხვა დიალექტებში კი — -ენ. დავსძენთ, რომ შეიძლება ქვემოსვანურში I და II ბ. მემვიკელი ზმნის ნამყოს ფორმა დაიმატოს (ოთქაჩან/ენ ხუნეს „დავკროდი“); -ენ II -ენ სუფიქსი ხშირად უგულბებლყოფილია: ათხატუნ, ათხატუნ, ეცრ. ათხატუნ ← ლნტ. ათხატატუნ, თუმცა პარალელურად ათხატუნ-ენ-ან ეცრ. ათხატუნენან „დახატოდა“ დასაშვებია იყოს.

ყურადღებას იქცევს -ა სუფიქსიანი სტატიკური ზმნები. ისინი კონიუნქტივი II-ის სუფიქსის დართვის გარდა ა- თავსართს იცვლიან ვნებითის ე-პრეფიქსით და ბოლოში ხშირად იმატებენ ბალსზემოურსა და ლაშხურში ნამყო უწყვეტლის -და ნიშანს (ხეჟხან'და', ლშხ. ხეჟხან'და', ეცრ. ხეჟხან'ჟრქვა", აწყყო: ხაჟხა, ლშხ. ხაჟხა „ჰქვა"). არის შემთხვევები, რომ -ჰან, -ან, -ჰან, -ან სუფიქსს ენაცვლება ნამყო უწყვეტელში გამოვლენილი -ონ ან -ჰან ბოლოსართი (ბზ. ხეჟხან'და', ლშხ. ხეჟხან, მაგრამ ლნტ. ხაბაჟენ'და', ეცრ. ხეჟხან „ეგონა"). გარდა ამისა, შეიძლება პარალელურად გვეკონდეს როგორც ა- და ვნებითის ე- თავსართი, ისე იმავედროულად სუფიქსებიც (ბზ. ხეჟხან'და' || ხაბაჟენ „ეგონა"). ამას თავისი ახსნა მოეპოვება.

-ა სუფიქსიანი სტატიკურ ზმნებს აწყყოს მნიშვნელობა მიენიჭა და ნამყო წინარეწარსულს — ნამყო უწყვეტლისა, რაც სათანადო -ჰან || -ჰან-და სუფიქსით გამოიხატა, ხოლო ა- თავსართიან და -ჰან || -ჰან || -ჰან || -ან ბოლოსართიანებს — ნამყო წინარე წარსულისა (ხმამდღან „შეელო") და პოულობს თავის ანალოგს ქართულში: ჰგონია — ეგონა და ჰგონებია — ჰგონებოდა.

66. კონიუნქტივი III თავისი სუფიქსით ვნებითი გვარის ნამყო წყვეტილს ჰკავს. ესაა: ბზ. ლშხ. -ჰან, ბქვ. ლნტ. -ჰან || ბქვ. -ჰან-ჰან; აქაც მხ. რ. III პირის მაჩვენებელია -ხ ბოლოსართი, ფუძედ იყენებს ნამყო წინარეწარსულს (ათჰაჰენს, ეცრ. ათჰაჰენს || ათჰაჰენს ← ლნტ. ათაჰაჰენს „დასპროდეს"). ბალსქვემოურში -ჰან სუფიქსს კავშირებითის საერთო -ე ნიშანით ახლავს (ეცრ. ათჰუშურენს || ათჰუშურენს ან კიდევ გასაძლიერებლად ე: ათჰუშურენს ე „დამსხვრედეს"). ლაშხურში ერთვის კავშირებითი I-ის -დე, -დედ ან -ე სუფიქსი (ათმეჰენდეს „დაპბერებოდეს").

საგანგებოდ აღსანიშნავია, რომ კავშირებითი III იშვიათად იხმარება. მის ნაცვლად -ჰუ (→ ჰუ), ბქვ. -ოჰუ, ჰუჰუ, -ოლ ნაწილაკიანი ნამყო წინარეწარსულია გამოყენებული. ამ მხრივ ქართულს ემთხვევა, ოღონდ შესაბამისი -მცა ნაწილაკი ამჟამად აღარ გვხვდება.

67. მეშველი ზმნის დართვა. ქვემოსვანურში მეშველი ზმნის აწყყოს ფორმები დაერთვის ყველა ზმნის I სერიის დრო-კილოებს I და II პირში, ხოლო ნამყოს ფორმები — II და III სერიისას. ლაშხურში წინამავალი ხმოვანი გრძელდება (ხოტხეხუტი, ლნტ. ხუტხეხუტი „უბრუნებ“, ოთკალაჰ ხუტს ← ლნტ. ათჰკალაჰ-ხუტს „გავლევ"). თუ ზმნას ნამყო უწყვეტელში სუფიქსი აქვს, მაშინ მეშველი ზმნა არ იხმარება (ხუამარის „ვამზადებდი“, ლნტ. ხუარდჰს, მაგრამ ხუარდ-ხუტს „ვიყავი").

68. ასპექტი ორგვარია: სრული და უსრული. სრული ასპექტი გამოხატულია პრეფერბით მოქმედებითი და ვნებითი გვარის ზმნებთან I სერიის მყოფადის წრისა და II და III სერიის დრო-კილოთა ფორმებში. არის ერთი ნაწილი ზმნებისა, რომელნიც უპრეფერბოდაც აღნიშნავენ სრულ ასპექტს (რჰქჰ „თქვა“, ხოსგუჟე „უბრძანა"), ამას კი გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ასპექტის ისტორიისათვის, ერთი მხრივ, და პრეფერბის ამ მეორეული ფუნქციის მტკიცებისათვის, მეორე მხრივ. საშუალო ზმნებთან პრეფერბი ასპექტს არ უჩვენებს.

უთუოდ გადმონაშთია, რომ თხოვნითი ბრძანებითისათვის გამოყენებული ნამყო უწყვეტლის ფორმები მრავალგზისობის გაგებას იძლევიან.

69. ვნებითი გვარი. ვნებითი გვარი კონსტრუქციითა და წარმოებითაც ქართულისას ემთხვევა. იგი კონვერსიული ფორმაა მოქმედებითი გვარისა და ერთი პირით ნაკლებია მასზე. | ჭუფის ზმნათა ვნებითის საწარმოებლებია **ე-ან ე-** თავსართი. **ე-**ნიანი ფორმა აბსოლუტურია, ერთპირიანია და მიიღება მოქმედებითის ორპირიანისაგან, ხოლო **ე-**ნიანი რელატიურია, ორპირიანია და წარმოქმნილია სამპირიანისაგან. **ე-** ან **ე-** თავსართი ივარაუდება | და || სერიაში.

|| ჭუფის ფუძედრეკად ზმნათა ვნებითი ხმოვნის აბლაუტითა და სუფიქსებით გადმოიცემა (მოქმედებითის **ე-** / **გ-**ს ენაცვლება **ე-**).

| სერია

ვნებითის აწმყოში ბოლოსართად მოუღის **-ი**, რომელიც შეიძლება ზოგჯერ მოკვეცილი იყოს. და ეს ფუძის უმლაუტით გამოიხატოს, ზოგ ზმნაში კი შეიძლება **-ა** სუფიქსი შეენაცვლოს (იგუში „ივსება“, ხეგუში „ევსება“, შდრ. ხეშან „ასხია“, ირი || ირა „იქნება“). **-წლ**, **-იჟლ** ფორმანტიან ზმნებს აქაც ბოლოსართად უნდა ჰქონოდათ **-ე** სუფიქსი, რომელიც დაცულია ხალხურ სიმღერებში და ზოგიერთ ზმნაში (სიმღერის ხელლუაჟალე → ხელლვაჟალ „ემშობიარება“; ხელჩე, ლნტ. ხელჩე „მწყისი“).

ლენტეხურში || ჭუფის ზმნათა **-ი** სუფიქსის წინ | სერიაში გვევლინება **-ენ-** ფორმანტი, რომელიც რედუქციას არ ექვემდებარება ლენტეხურში (ლნტ. ტეხ-ენ-ი → ზს. ლშხ. ტეხ-ნი „ბრუნდება“). ეგვე ზმნები შეიძლება იწარმოს მოქმედებითი გვარისაგან ბალსზემოურსა და ქვემოსვანურში. **ე-** ან **ე-** პრეფიქსით, აწმყოში **-ი** ბოლოსართის დართვითა და ფუძის **ი-**ს გაგრძელებით (**ი-**ტნხ-ი „იბრუნება“); რაც შეეხება ორთემიან ზმნებს (**-ემ**, **-ერ** და სხვა სუფიქსიანებს), ისინი ვნებითში თემის ნიშნებს ხშირად იკვეცენ, მაგრამ შეიძლება დაცულიც ჰქონდეთ განსაკუთრებით მაშინ, თუ **ე-** თავსართიანებს მოქმედებითის, აქტიური მნიშვნელობა აქვთ (ხეჭუთი || ხეჭუნ/ით-ი „ეპარება“; „ჰპარავენ“, მაგრამ ხეჭუთერ „ეპარავს“).

70. ნამყო უსრულში | ჭუფის ზმნათა ვნებითს **-ი** ან **-ა** ბოლოსართი ეკვეცება უკვალოდ და დაერთვის **-წლ** || **-ოლ** ბალსზემოურსა და ლაშხურში. ბეჩოურში **-ი** რჩება და ნამყო უწყვეტლის ნიშანი ემატება და ამ მხრივ ბეჩ. და ეცრულში სავსებით ემთხვევა სათავისო ქვევის ფორმებს, ოღონდ | და || პირში ვნებითში ფუძის ბოლო ხმოვანი უმლაუტიანია და **-ჟ** შეიძლება აქაც დაემატოს. **-დჰს**, **-და** ხშირად ახლავს **-წლ** || **-ოლ** სუფიქსის შემდეგ ბალსზემოურსა და ლენტეხურში, ხოლო ლშხ. || პირში (იშხროლ'და, ლნტ. იშხოლდა, ბეჩ. იშხიდა, ეცრ. იშხიჟ „იწვებოდა“; ეცრ. ხიქჩ'ჟ, ხიქჩოლდჰს, ლშხ. ხიქჩოლ „იჭრებოლი“).

-ი ან **-ე** მოკვეცილებს მხოლოდ ნამყო უწყვეტლის ნიშანი ახლავთ, მაგრამ უმლაუტი არა აქვთ **-ე** მოკვეცილთ (ხეშანდა, ლშხ. ხეშანდა „ესხა“, მაგრამ ხეჭრანლ'და „ეხვეწებოდა“...).

რაც შეეხება II ჯგუფის ვნებიტებს, ისინი I ჯგუფის აქტივთა მსგავსად აწარმოებენ ნამყო უწყვეტელს, მხოლოდ ლშხ. დაირთავს -**წლ** სუფიქსს (ტეხენ-და, ბეჩ. ტეხნი-და, ეცრ. ტეხნიჲ, ლშხ. ტეხნოლ-და „ბრუნდებოდა“).

71. კონიუნქტივი I იყენებს ნამყო უწყვეტლის ფუძესა და კონიუნქტივი I-ის ცნობილ -დნდ, -დე სუფიქსებს, III პ. ნიშნად -ს ბოლოსართს (იშხო-ლდნდ-ს, ქვსვ. იშხო/ოლ-დე-ს, ბქვ. იშხი-დე-ს „იწვებოდეს“; II ჯგ. ზმნების ვნებ.: ტეხენ-დნდ-ს, ლშხ. ტეხნოლ-დე-ს, ლნტ. ტეხენ-დე-ს, ბქვ. ტეხნი-დე-ს „ბრუნდებოდეს“).

72. მყოფადი უსრული ვნებიტებში იმავე -უნ-ი → **‘ჴ’-ი**, ლშხ. -გნ-ი → -ნ-ი სუფიქსებს ვხედავთ, რაც აქტივში გვექონდა, ოღონდ აქ ვნებიტობას გამოხატავს ე- ან ი- თავსართი, ფუძე ნამყო უსრულისაა უნიშნოდ. II და ზოგი I ჯგუფის ზმნები ჩაირთავენ -**წლ** || -**ოლ** სუფიქსს (ბზ. ხეჭუდიანლ-უნ-ი, ბეჩ. ლშხ. ხეჭუდიელ-ნ-ი ← ლნტ. ხეჭუდიელ-ნ-ი „ეკითხებოდეს იქნება“, მაგრამ ლშხ. იშხ-ოლ-ნ-ი „იწვოდეს იქნება“). II ჯგუფის ვნებითათვის ნამყო უწყვეტლის ფუძეს ერთვის -**უნ-ი** ბალსზემოურსა და ლენტეხურში და -**ენ** სუფიქსს აბლაუტი მოსდის ბალსზემოურში (ბზ. ხეტხანტნი, ლნტ. ხე-ტეხენტნი „უბრუნდებოდეს იქნება“, იტხანტნი, ლნტ. ტეხენ-ტნი „ბრუნდებოდეს იქნება“). ამათ მისდევს -**ემ** მოკვეცილი ზმნებიც ბზ. ქვსვ. (იგროლ-ნ-ი || ლშხ. იგროლნი, ლნტ. იგროლოლნი „იდგმებოდეს იქნება“...). ბალსქვემოურში I ჯგუფის ზმნათა ამ ფორმებს ვნებითის გაგების ნაცვლად მოქმედებითის სასხვისო ქცევის მნიშვნელობა აქვთ (ხემარუნი „უშზადებდეს იქნება“).

73. თურმეობითი I და II მოქმედებითი გვარის თურმეობითთაგან განსხვავდება -**წლ** || -**ოლ** სუფიქსით, რომლის ჩართვის გამო -**ინ-ა** || -**უნ-ა** იკუმშება. II ჯგუფის ვნებიტებში -**წლ** || -**ოლ** ჩნდება ქვემოსვანურსა და ბალსქვემოურში, ოღონდ მასთან ერთად -**ენ** დაცულია ლაშხურში, ხოლო -**ენ** არაა ბალსქვემოურსა და ლენტეხურში, პარალელურად ლენტეხურში გვევლინება -**ენ** და ბზ. (-**ენ** →) -**ან** -**ოლ** სუფიქსის გარეშე (ბზ. ხაკტშან-ტნი-ნა, ლნტ. ხაკტშენ-ნა || ხაკტშოლნა, ბქვ. ხაკტშოლნა, ლშხ. ხაკტშენოლნა „უტყდებოდა თურმე“).

თურმეობითი II-ში ყველა კილო იჩენს -**წლ** || -**ოლ** სუფიქსს, სხვა მხრივ აქტივისას ჰგავს, ეცერულში -**ემ**-ს აბლაუტი არ ახასიათებს (ბზ. ლგმზამო-ლტნი || ლგმბემოლნენ ‘ლი’, ლნტ. ლგმზამოლო ‘ლი’ „იბმებოდა თურმე“).

II ჯგუფის ზმნათა ვნებიტებში -**წლ** || -**ოლ** არ ერთვის ბზ. ლნტ., ოღონდ ბალსზემოურში ფუძის ე → ა და -**ენ** შემონახულია მხოლოდ ლენტეხურში (ბზ. ლგმტახტნი ‘ლი’, ლნტ. ლგმტახტენ ‘ლი’, ლშხ. ლგმტახტოლ-ნტლი || ლგმტახტოლნი, ბქვ. ლგმტახტოლნი || ეცრ. ლგმტახტოლნე ლი „ბრუნდებოდა თურმე“).

74. მყოფადი სრული I ჯგუფის ზმნათაგან ასეთი ფორმულით იწარმოება: პრევერბი + აწმყოს ფუძე + -**ი** სუფიქსი, ხოლო თავსართები **ი-** და **ე-** ამოღებულია და პრევერბის **ა-** ელემენტი უშლაუტიანია, ლნტ. **ე-** დაცულია (აღ-მიხ-ი, ლშხ. ეღ-მიხ-ი „დაიწვება“, მაგრამ ათშიხი, ლშხ. ეთ-მიხ-ი ← ლნტ.

ათეშიხი „დაიწვება“). II ჯგუფის ზმნათა ფორმულა უფრო მარტივია: პრევერბი + აწმყოს ფუძე (ვ/ანტეხენი ← ლნტ. ან-ტეხენი „მობრუნდება“).

რელატიურ-გარდაუვალი ზმნების ნაწილი ვნებითებს ე—ო აფიქსებით აწარმოებს, ზოგიც -ენ/-ენ-ს ჩაირთავს. ესენი თუმცა ფორმით აწმყოსი არიან, მაგრამ მნიშვნელობა მყოფადის აქვთ (ხელტი ← ლნტ. ხელატი „ეყვარება“ ხელუქენი „ექნება“). თუ ამათ პრევერბი დაერთო, სრული სახისა იქნება (ლახლახტი „შეუყვარდება“). -ემ სუფიქსიანი მარტივდება და შეიძლება -რლ ჩაერთოს (აღგი || ად-გროლ-ი, ლშხ. ეღგი || ეღგროლი „დაიდგმება“). სუფიქსი -ო ზოგიერთ ზმნაში შესაძლებელია -ას შეენაცვლოს ეცერულის გამოკლებით (ხერი || ხერა „ექნება“).

ჩანს, მყოფად სრულში ბოლოსართია -ო (და არა -ოხგ).

75. პირობითი მყოფადი სრულისა და უსრულისაგან განსხვავდება მხოლოდ სუფიქსით: -ო-ს ნაცვლად -რლ || -ოლ ახასიათებს. ნამყო უწყვეტლის -დჰს, -და არ დაერთვის, ეცერულში კი მოქმედებითი გვარის ნამყო უწყვეტლის ფორმაა, I და II პირში -ო მოკვეცილია, მაგრამ III პირში -ო დაცულია და -ჟ დაერთვის. პირობითი მყოფადი უსრულისაგან: ლშხ. ხეტხენროლ-რლ, ბზ. ხეტხანროლ „უბრუნდებოდეს იქნებოდა“, ხოლო მყოფადი სრულისგან: ადმიხრო/ოლ, ლშხ. ედ-მიხროლ, ეცრ. ადმიხიჟ „დაიწვებოდა“. ლენჯერულსა და, როგორც ძველი ტექსტებიდან ჩანს, უმგულურ თქმაში წარმოდგენილია -აჟ (ადმიხაჟ).

II ჯგუფის ზმნებს ვნებითი სრული სახის ნამყო უსრულია ეცერულსა და ქვემოხვანურში, მყოფადი სრულის -ო მოკვეცილია ბალსზემოურსა და ლენტეხურში, ხოლო -ო-ს ადგილას -ოლ სუფიქსს ირთავს ბეროურში; -დჰს, -და შეიძლება დაემატოს ლენტეხურში, ხოლო მეშველი ზმნა I და II პირში ლაშხურში (ბზ. ანტხენ, ლნტ. ანტხენ'და', ეცრ. ანტხენიჟ, ბერ. ანტხენოლ, ლშხ. ანტხენროლ'და' „მობრუნდებოდა“).

II სერია

76. ნამყო წყვეტილი. ე- ან ე- პრეფიქსს გარდა ირთავს -ენ სუფიქსსაც, რომელიც იცვლება ბალსზემოურში I და II პირში -ან-ად, ხოლო III პირსა და მრ. რიცხვში -ან, ლშხ. -ან, ბერ. ლნტ. -ან და ეცრ. -ან სახით, ე-პრეფიქსი დაცულია ლენტეხურში (II პ. ბზ. ათშიხან, ლშხ. ეთშიხენ, ბქვ. ლნტ. ათშიხენ; III პ. ბზ. ადშიხან, ლშხ; ედშიხან, ბერ. ადშიხან, ეცრ. ადშიხან „დაიწვა“; ბზ. ათშიხან ← ლნტ. ათეშიხან „დაიწვა“).

თავისებურებათაგან აღსანიშნავია, რომ შესაძლებელია ლაშხურში III პირს ნამყო უწყვეტლის -და სუფიქსი დაერთოს, ზოგიერთ ზმნაში -ან || -ან || -ან ბოლოსართი მოეკვეცოს და გაუმლაუტება არ გამოიწვიოს (ადკაჟ, ბერ. ლნტ. ადკაჟ = ლშხ. ედკაჟან „წაიქცა“).

ზოგი ამ ტიპის ზმნა I და II პირშიც არ ივლენს -ან || -ენ სუფიქსს (ლაშხურის გამოკლებით) და ფუძისეულ გრძელ ხმოვანს ამოკლებს, ხოლო არაგრძელ ხმოვანს კუმშავს ვნებითის შემონახული ე-პრეფიქსის გავლენით, III პირში ფუძე სრულად არის წარმოდგენილი უუმლაუტოდ და გრძელი ხმოვანით (II პ. ათელკ, ბქვ. ლნტ. ათელკ = ლშხ. ეთლაკენ; III პ. ათლაკ, ლნტ.

ათელაჟ = ლშხ. ეთლაჟან „წააწყდა“ ან II პ. ადჟათ, III პ. ადჟათ = ლშხ. ეთჟათენ, ედჟათენ „წაიქცა“).

გამოსარკვევია -ენ-ის წარმომავლობა.

II ჯგუფის აბსოლუტური ფორმები ფუძეში ე-ს გამოივლენენ, რომელიც ბალსზემოურში შეკუმშულია მახვილის გავლენით, III პირსა და მრ. რიცხვში აბლაუტის გამო ე-ს ადგილას გვაქვს ბზ. ეცრ. ა, სხვაგან ა (II პ. ატბ ← ატბ „დაბრუნდი“, III პ. ბზ. ეცრ. ატაბ, სხვაგან ატაბ „დაბრუნდა“).

პრევერბთაგან გამოყენებულია ა-, ან- და ლა-, უკანასკნელი გრძელდება ბალსზ. და ლაშხურში (ლანტაბ, ლშხ. ლანტაბ, ლნტ. ლატაბ, ეცრ. ლატაბ „დაიხია“, „დაიწია“).

რელატიურ ფორმებში ირიბობიექტიანი საარვისო ქცევა გამოხატულია ე- პრეფიქსით, ხოლო სასხვისო ქცევა — თ-თი. ორივე დაცულია მხ. რ. I და II პირში, ხოლო ლენტეხურში — ყველა პირში (მაგ.: II პ. ათეჟჩ, ათეჟჩ, ლშხ. ეთეჟჩ „თავი დაანება“, III პ. ათჟაჩ, ბეჩ. ათჟაჩ, ეცრ. ათჟაჩ, ლშხ. ეთჟაჩ ← ლნტ. ათეჟაჩ „თავი დაანება“).

სასხვისო ქცევის -თ მკვიდრად არის წარმოდგენილი ლენტეხურში, მაგრამ ზემოსვანურის I და II პირში გაუმლაუტებული თ → ჟე გვევლინება, ან იმავე ზსვ. და ლაშხურში -ე, რომელიც ეგების გაუმლაუტებული თ-ს დელაბიალიზებული ხმოვანია, (თ → ჟე → ე) (მაგ., I პ. ბქვ. ლშხ. ჩოხოქბ ← ლნტ. ჩუახუქბ „ჩამოვტი“, II პ. ჩოხოქბ ← ლნტ. ჩუახოქბ „ჩამოვტი“, III პ. ჩოქაქაბ ← ლნტ. ჩუახოქაბ „ჩამოვტა“, მაგრამ II პ. ბზ. ჩოხუქბ, ბეჩ. ლშხ. ჩოხექბ „ჩამოვტი“).

რამდენიმე ზმნა უპრევერბოდაც გვხვდება (ხუეწდ „ვნახე“, ხეწა/ად „ნახა“, ბზ. ხუემხ, ეცრ. ხოტხ „დავეცი“, ხომა/აბ, ეცრ. ხოტაბ „დაეცა“).

77. კონიუნქტივი II იმავე -ენ II -ენ, ბქვ. კი -ენ-ე სუფიქსს იყენებს ყველა პირში. ლაშხურში დაერთვის კავშირებითი I-ის -დე სუფიქსი. ზოგ ზმნას აქაც -ენ ან -ე არ უჩნდება, მაგრამ მისი ფარული არსებობა უმლაუტით დასტურდება. II ჯგუფის ზმნებს ე აქვს ფუძეში და, გარდა ამისა, ბქვ., უშგ., ლშხ. -ე სუფიქსსაც დაერთავს; III პ. ნიშნად -ხ ბოლოსართი გვევლინება (მაგ.: ბზ. ადმიხენს, ლშხ. ედმიხენს, ლნტ. ადმიხენს ← ბქვ. ადმიხენს „დაიწვას“; შდრ. ათლასკ. ლნტ. ათელასკენს „წააწყდეს“. ბზ. ახფასს ← ბქვ. ახფასეს ← ლნტ. ახფასენს „გამოუვიდეს“; II ჯგ. აბსოლუტური: ატეხს ← ბქვ. უშგ. ლშხ. ატეხეს „დაბრუნდეს“; რელატიური: ლანტეხს ← ლნტ. ლანტეხს, ლშხ. ლეხტეხეს ← ბქვ. ლანტეხეს „დაუბრუნდეს“. უპრევერბოდ: ხეკუეს „უნდეს“; ბზ. ლნტ. ხეთელს ← ლშხ. ხეთელეს „შეეხოს“). სასხვისო ქცევის თ- კარგადაა დაცული, ამიტომ ობიექტური წყობის I და II პ. ფორმებშიც სასხვისოს თ- უნდა დავუშვათ და არა ე, როგორც ეს ნამყო წყვეტილშია (ამთუეფ, ბქვ. ამთუეფე ← ამითუეფე). II ჯგუფის ზმნებს ბოლოკიდური -დ ეკარგება (აჩეს ← *აჩედ-ს „წაივიდეს“).

III სერია

78. ვნებითი III სერიაში აბსოლუტურია და რელატიური. აბსოლუტური აღწერილობითია. რელატიური ირიბობიექტიანია და ზმნას თავსართად აქვს

ა-, რომელიც ლენტეხურში შემონახულია. ინვერსია აქ არ ხდება.

რეზულტატიურ I-ს სუფიქსად იგივე მოქმედებითი გვარის -ა და-ერთვის. ხშირად ორივე ჯგუფის ზმნებსა და სტატიკურ ფორმებს ბალსზ. და ლაშხურში, ნაკლებად — ლენტეხურში -ქნ||-ენ სუფიქსი ჩაერთვის (ათხატუქ/ენა = ლნტ. ათახატაჟა „დახატვია“; ხა/ამქტუქ/ენა „სჩვევია“; ხა/აწდა ← ლნტ. ხაწყდა „დანახვია“; მა/აკჟმა ← ლნტ. მაკჟმა || ლშხ. მაკჟმენა ← ლნტ. მაკჟმენა „დამტეხია“).

რეზულტატიურ II (ნამყო წინარეწარსულს) იგივე ვნებითის -ჰნ, -ჰნ, -ან, ლშხ. -ჰნ || -ჰნ სუფიქსები მოეპოვება, რაც მოქმედებითს. რეზულტატიურ I-ში ჩართული -ჰნ || -ენ ჩვეულებრივ არ ჩანს, განსაკუთრებით — ბალსზემოურში (ათხატუჰნ, ეცრ. ათხატუჰნ, ლშხ. ათხატუჰნ/ენ ← ლნტ. ათხატუჰნ „დახატოდა“). ამავე სუფიქსებით იწარმოება II ჯგუფის ზმნები (ხაწდჰნ, ბქვ. ხაწდჰ/ან, ლშხ. ხაწდჰ/ენა ← ლნტ. ხაწყდან „ნახოდა“...).

კონიუნქტივი III ნაცნობ -ჰნ / -ენ ბოლოსართს იყენებს, III პირის ნიშანია -ხ სუფიქსი (ათხატუჰნს „დახატოდეს“; ლახტეხენს, ბქვ. ლახტეხენს ← ლახატეხენს „მობრუნდებოდეს“).

79. აღწერილობითი ვნებითი ქართულის ანალოგიურია. იგი შეიცავს ზმნის ნამყოს მიმღეობას + მეშველი ზმნა. I ჯგუფის მიმღეობა ლგ.—ე და II ჯგუფის მე.—ე აფიქსებით არის წარმოქმნილი. მას ორგანული წარმოების მაჩვენებლები მოეპოვება, სახელდობრ: ირთავს ძირითად პრევერბებს, რომლებიც კუმშავენ ლგ- და მე- პრეფიქსებს და ასიმილაციის გამო პრევერბის ა უმლაუტდება, ლაშხურში ე-დ იქცევა, ხოლო თანხმოვნით ელემენტებს კარგავენ, ჩაირთავენ პირის S₁ ნიშანს, რომელიც იმსგავსებს პრევერბის ა ან ბქვ. და ლაშხურის ე ხმოვანს; II ჯგუფის ზმნები III პირში მეშველ ზმნას ხშირად არ საჭიროებენ, თუ ბზ. ლშხ. ბოლო -ე მოკვეცილია. პრევერბის ა- ბალსქვემოურში ო-დ არის წარმოდგენილი. მეშველი ზმნის III პირის ლ- თავსართი ბალსზ. და ლაშხურში მიმღეობის ე-სთან არის შეხორცებული და -ე- დაგრძელებულია (I პ. ჩოლშიხელხუი, ლნტ. ჩუალშიხე ხუი, ბქვ. ჩოლშიხე „დაეშვარა“; III პ. აღშიხელი, ლნტ. აღშიხე ლი, ბქვ. „დამწვარა“; II ჯგ. აშვედელი, ლშხ. ეშვედელი, ბქვ. ოშვედე ლი ← ლნტ. აშვედე ლი „მოსულა“ და სხვ.).

რეზულტატიურ II (ნამყო წინარეწარსულს) და კონიუნქტივი III-ში მიმღეობური ნაწილი შეუცვლელად რჩება, ხოლო მეშველი ზმნა იხმარება პირველთან ნამყოში და მეორესთან — კავშირებითში (აშვედელჰასუ, ეშვედელჰას, ოშვედე ლჰსუ, აშვედე'ე' ლას/ლეგ „დაბრუნებულიყო“; კავშირებით III-ში მეშველი ზმნადა იცვლება: ლესუ, ბქვ. ლნტ. ლესეს).

80. საშუალო ზმნები იუღლება გარდამავალთა მსგავსად მხოლოდ I სერიის აწმყოს წრეში. -ემ თემატურნიშნაინისაგან მიღებულია საარვისო ირიბობიექტიანი და სასხვისო ქცევის ფორმები -ემ-ის გარეშე (ხაბ, ხაბ, ხაბ „აბია“ და ხობ „უბია“). II ჯგუფის ზმნათა საშუალო აბსოლუტურია ან რელატიური და ფუძეში o აქვს. შეიძლება პრევერბიც ჰქონდეს და ზოგჯერ მყოფადი სრულის გაგება ექნეს (გიჟ „ძლებს“, ხოგიჟ „უძლებს“; ხაშიდ

„ახსოვს“; ანტიზ „ბრუნდება“, ესკიპ „მისდევს“, მაგრამ ახკიპ ← ლნტ. ახაკიპ „გამოეკიდება“, ესაკიპ ← ლნტ. ასაკიპ „დასჯერდება“). ნამყო უწყვეტელში: შიღდა || ლშხ. შიღღნ „შეიძლებოდა“, „ვარგოდა“; ხაშყიდღდა „ახსოვდა“; კავშირებით I-ში: ხაშყიდღღს, ხაშყიდღღს „ახსოვღღს“...

ამავე დროებში ეგვევე აბსოლუტური ზმნები შესაძლებელია ვნებითის ფორმით წარმოგვიდგეს, მაგრამ რელატიურები || სერიის უპრევერობო ვნებითის ფორმით გვევლინება, მას თავსართად მოუღის ე-, მნიშვნელობით ნამყო უსრულია ან კავშირებითი I და ამიტომ შეუძლია დაირთოს -და, -დე სუფიქსები (გეკენდა, ლშხ. გეკენღლ, ეცრ. გეკენიჲ „ძლებდა“; რელატიური: ხეშყა/ად „ახსოვდა“). კავშირებით I-ში: ბჰ. გეკენღღღს, ლშხ. გეკენღღღს, ლნტ. გეკენღღღს, ბჰვ. გეკენიღღს „ძლებღღს“; ხეშყეს „ახსოვღღს“. არის პარალელური ფორმებიც: ხობიღდა || ხობცენ, ლშხ. ხობცენ ← ლნტ. ხობიღენ || ხობა/ად „შეეძლო“; კონიუნქტივი I: ხობცენღღღს || ხობციენს || ხობეცს, ლშხ. ხობეცეს || ხობცენღღღს, ბჰვ. ხობცენეს, ბეჩ. ლნტ. ხობიღღღს, ლნტ. ხობიღღღს „შეეძლოს“.

|| ჭგუფის ზმნებს || სერიაში პრევერბის დართვა ნამყო წყვეტილისა და კავშირებითი || მნიშვნელობას ანიჭებს: ხეშყა/ად „ახსოვდა“, მაგრამ ლნხ-შყა/ად ← ლნტ. ლნხეშყად „მოაგონდა“; კავშირებითი ||: ხეშყეს „ახსოვღღს“, მაგრამ: ლნხეშყეს ← ლნტ. ლნხეშყეს „მოაგონღღს“ და სხვ.

81. მედიოაქტივი და მედიოპასივი ზმნები აწმყოს წრეში საშუალია და მყოფადის წრესა და || სერიაში ან მოქმედებითი ან ვნებითი გვარისაა. აწმყოს წრეში მათ აქვთ -აღ, -აღ, ბჰვ. ლნტ. -აღ || -აღ ან -იჲლ, -იჲლ, ეცრ. -იჲლ სუფიქსები. || ჭგუფის ფორმებში ფუძისეული o დაკულია და გრძელდება, ხოლო -იჲლ სუფიქსთან o ამოღებულია. თავსართად I და || სერიაში გასდევს სათავისოს ან ვნებითის o- თავსართი I და || სერიაში გასდევს სათავისოს ან ვნებითის o- თავსართი (იმპარე „იმზადებს“, მაგრამ იმპარა/აღ, იმპარა/აღ „ემზადება“; იჲტიშა/აღ, იჲტიშა/აღ „ტყდება“, ხემპარა/აღ „ემზადება... აფშღღი ← ლნტ. აფშღღი, მაგრამ იფშღღი/ელ ← ლნტ. იფშღღი/ელ, ეცრ. იფშღღელ „კვებულობს“; ხეტხი/ელ, ეცრ. ხეტხელ „უბრუნებს“.

|| ჭგუფის ვნებით ფუძესთან ამ სუფიქსთა გამოყენებისას -ურ სუფიქსი ჩაერთვის და ე გრძელდება (ხეტხურა/აღ, ხეტხურა/აღ „უბრუნდება“ (ხშირად). შეიძლება სუფიქსები ერთმანეთს ენაცვლებოდნენ (ხეტხურა/აღ || ხეტხურა/აღ, ჭვსვ. ხეტხ/ეხტურიელ; იცხენი/ელ || ბჰვ. იცხენალ და სხვ.).

|| სერიაში იფშღღი/ელ მოქმედებითი გვარის ფორმითა გვხვდება: ადფაშღღი/ელ, ლშხ. ედფაშღღი/ელ, ეცრ. ადფაშღღალე „იტრაბახა“, მაგრამ იმპარა/აღ ვნებითად წარმოგვიდგება: ანმპარა/აღ, ენმპარა/აღ, ანმპარა/აღ „მომზადდა“ და სხვ.

დიალექტებში ერთგვარობა არ არის ამ მხრივ: ერთში ვნებითია, მეორეში კი — მოქმედებითი: ეცრ. ქანგრბალ = ბჰ. ქანგრბი/ელა, მაგრამ ლშხ. ენგრბი/ელ „იხაბაზა“, „პური აცხო“ და სხვ.

82. საშუალოთაგან მოქმედებითი გვარის წარმოება. სუფიქსებად გამოყენებულია -ე, -გნ-ე, -ინ-ე, -ენ-ო, ან პირველად ზმნათა თუ სახელთაგან

ზნის წარმოსაქმნელად — -ჟ/-ჟრ-ე, -ილ-ე, -ან-ე, -გნ-ი და სხვ. მაქცევრები ყველა ხმარებაშია (ა-, ი-, -ო-).

-ე: სიპ „ტრიალებს“ — ზსვ. ასპ-ე „აბრუნებს“;

-გნ-ე: სიპ — ა/ასპგნე, ზსვ. ასპუნე „ატრიალებს“;

-ინ-ე: წყშ/ული „წყშის“ — ბქვ. აწკულინე, ბზ. ლნტ. აწკუნი/ილნე, ქესვ. აწკუნილნე „აწკუნილებს“.

-ენ-ი: ხაბაჟა ← ლნტ. ხაბაჟა „ჰგონია“ — იბეენი, ლნტ. იბაჟნე „იგებს“...

სახელთაგან: -ჟ/ჟრ-ე: ტუფ „ტყავი“ — ატფჟრე, ბქვ. ატმჟრე „ატყავებს“...

-ილ-ე: გვეში, გოში „სავსე“ — ბზ. აგუშილე, ლნტ. აგოშლე „ავსებს“ და სხვ.

-ან-ე: კუდა „კლებს“ — ლშხ. ხაკუდანე „აკლებს“ და სხვ.

83. ნატვრას გამოხატავს ირიბობიექტიანი ზმნა -უნ-ი → || -ჟნ-ი ან ბზ. -უნ-ე → -ჟნე ფორმანტის საშუალებით: ხატ/ანუნე, ხან/ანუნე || ხაჟნე „წასვლა ენატრება“; ბზ. ხაჟუნე, ეტრ. ლშხ. ხან/აკჟნე, ლნტ. ხაჟნე „თიბვა ენატრება“.

84. საქცევი. გარდამავალ ზმნას სამი ქცევის ფორმა აქვს: საარვისო, სათავისო და სასხვისო. საარვისო ითავსებს ირიბობიექტიან ა- თავსართიან (ე. წ. საზედაო ქცევის) ფორმებსაც. საარვისოს ზოგი ქცევად არ თვლის. საარვისოს პრეფიქსია ნული და ა-, სათავისოსი — ი-, სასხვისოსი ო- სუბიექტური წყობის ზმნებში, ხოლო ი- ობიექტური წყობის I და II პირში (ა-დგარი „კლავს“, ხადგარი „ზედ აკლავს“, ი-დგარი „იკლავს“, ხოდგარი „უკლავს“).

აღსანიშნავია, რომ ზმნათა ერთი მკირე ნაწილი სათავისოს ვერ აწარმოებს (სგვეჯ „ბრძანებს“, რაჟუ „თქვა“); ზოგი კიდევ სათავისოს იყენებს საარვისო ქცევის მნიშვნელობით (იბნე „იწყებს“, იქუთერ „იპარავს“...).

ობიექტურ წყობაში სასხვისო და სათავისო ქცევის ფორმები ერთნაირია I და II პირში, მაგრამ განარჩევენ ერთმანეთისაგან ობიექტთა რაოდენობითა და მაქცევართა ცვლით III პირში:

მირლი	„მიზრდის თავისთვის“	მირლი „მიზრდის“
ჯირლი		ჯირლი
ირლი		ხორლი

სათავისო ქცევას ერთი პირდაპირი ობიექტი ახლავს და ყველა პირში ი- თავსართი აქვს, ხოლო სასხვისო ქცევას ორი — პირდაპირი და ირიბი ობიექტი მოეპოვება და III პირში ო- მოუდის.

აბსოლუტურ (უობიექტო) ზმნას ქცევის კატეგორია არა აქვს. ვნებითი გვარისა და საშუალ ზმნებს საარვისოსთვის ა-, სასხვისოსთვის ო- ან ე- პრეფიქსები აქვს (ხეგუში „ეგვება“; ხოდგენი „უქრება“, ხედგენი „აქრება“; ხასგურ „აზის“, ხოსგურ „უზის“).

ზმნას შეიძლება მარტო ერთი ქცევის ფორმა ჰქონდეს. ასეა III სერიაში ან სხვა დროში (ხალატ „უყვარს“; ხოტინა „უბრუნება“). ამგვარ ფორმებს უქცევოს უწოდებენ, მაგრამ ქცევის ნიშანი მაინც აქვთ.

ქცევა ობიექტის კუთვნილებას გამოხატავს, ამიტომ ვარაუდობენ, რომ ქცევა სათავისო და სასხვისო, ხოლო საარვისო — არა.

85. კონტაქტი (კაუზატივი) გამოხატავს სუბიექტის მოქმედებას ობიექტზე სხვა პირის მეშვეობით. მისი ნიშანია -უნ- (აწმყოში -უნ-ე), ზოგჯერ რედუქციის შედეგად -უნ-ე, ან -ნ-ე. მის წინ შეიძლება გამოვლინდეს ობიექტის მრავლობითობის ან მრავალგზისობის -ალ || -ალ ან ბზ. -წ, ბქვ. ლნტ. -ა, გარდა ამისა ლშხ. -წხ, ეტრ. ლხმ. -ასგ (← -ესგ), ან -უნ-დ. ზოგჯერ ამ ელემენტებთან -უნ ორგზისაა გამოყენებული: თავში და ბოლოში (ხწ/ატხ-უნ-ე „აბრუნებინებს“; პირს აღებინებს“; ბზ. ხამარუნე → ხამარუნე „ამზადებინებს“, ხამარალუნე || ბზ. ხამარატუნე, ბქვ. ხამარალუნე „ამზადებინებს“; ლშხ. ხაშხუნალუნე || ხაშხუნასტუნე, ლნტ. ხაშხუნალუნე, ბზ. ხაშხუნანტუნე || ხაშხუნე, ბქვ. ხაშხუნანტუნე || ხაშხუნასტუნე || ხაშხუნანტუნე || ხაშხუნე „აწვევინებს“).

კონტაქტის -უნ სიტყვასაწარმოებელი სუფიქსია. იგი გარდაუვალ ზმნას აქცევს გარდამავლად (იზგე „სახლობს“ — წ/აზგუნე „ასახლებს“); სახელისგან აწარმოებს გარდამავალ ზმნას (ლიც „წყალი“ — აღცუნე „რწყავს“). ფუძისეულ რ-ს ცვლის ნ-დ: აყურე „წევს“ — აყუნე ← *აყურუნე „აწვენს“ და სხვები.

86. ზმნის ფუძე ანუ თემა ორგვარია: მარტივი და რთული, უფრო ზუსტად: ერთთემიანი და ორთემიანი. ერთთემიან ზმნას საერთო ფუძე აქვს | და || სერიაში (ხო-ხალ „იცის“ და ლნტ. ლახო-ხალ-და „ეგონა“), ორთემიანს კი | სერიაში სუფიქსიანი, თემატურნიშნისანი და || სერიაში განსხვავებული, ათემატური ფუძე მოეპოვება. მათ არ გადაჰყვება თემატური სუფიქსები.

თემის ნიშნები ახლავს აწმყოს ფუძეს. ესენია: -ე და -ო (-ა), რომლებიც მეორე სერიაში არ ჩანან (ტიხ-ე „აბრუნებს“ — ატიხ „დააბრუნა“, აკლანტი ← აკალანტი „ღეწავს“ — აღკალანტე ლნტ. აღაკალანტე „გაღეწა“).

სხვა თემატური სუფიქსებია: -ემ, -ერ, ბზ. -მსგ-ი, -მშგ-ი, -მლ-ი, აგრეთვე -ენ-ი, -ინ-ე და -ე-ს აბლაუტი ი-დ. უკანასკნელის გამოკლებით ყველა ორმაგი ნიშნებია, რასაც უჩვენებს ბოლო -ი და -ე (-მსგ-ი... -ინ-ე). -ი უნდა ჰქონოდა -ემ, -ერ-საც, რომელთა -ე პირვანდელი -ა უნდა ყოფილიყო (-ამ-ი, არ-ი). აქაც და -მსგ-ი, -მშგ-ი, -მლ-იში ე მიღებული ჩანს -ა-საგან -ის გავლენით. ამდენად, ნამყო უწყვეტელში ე-ს აბლაუტთან კი არა გვაქვს საქმე, არამედ — პირვანდელ -ა-ს გამოვლენასთან, რომლის გაუშლაუტება მომდევნო -ის გავლენის შედეგია.

-ემ (← *-ამ-ი) სუფიქსი ბევრ ზმნას არა აქვს. ის იგივეა, რაც ქართული -ამ და თითქმის ყველა საერთო ზმნაში გვაქვს: ხაბემ → ქვსგ ხწ/აბ-ენ „აბამს“, ი-ქლ-ემ „იცვამს“, ი-ცლ-ემ „იკიდებს“, ი-ცხ-ემ „იზრდება“, ხო-სლ-ემ „უსვამს“, „უსობს“ და ასე: მ-გ-ემ, ლშხ. აგემ „აგებს“, „ამენებს“; ბქვ. ქვსგ-ან-ქლ-ემ „ამხობს“ — ნამყო წყვეტილში: სგა ლახ-ბ-ე, ბქვ. სგვა ლახ-ბ-მ „შეაბა“; ბზ. ლნტ. სგ/კა ლმ-ქლ-ე, ეტრ. სგა ლმ-ქლ „აიცივა“, ბქვ. ქწანი-ცლ „მოიკიდა“ და სხვ.

-ერ (← *-არ-ი?) სუფიქსს ერთადერთი ზმნით ვიცნობთ: იქლთ-ერ „იპარავს“ — ნამყო წყვეტ.: ელ-ქლთით, ლშხ. ელ-ქლთით-ე „მოიპარა“.

-მსგ-ი = ბქვ. -ისგ (||-ესგ), ლნტ. -ესკ, ლშხ. -მს: ი-დ-მსგ, ბქვ. ი-დ-ისგ, ლნტ. ი-დ-ესკ, ლშხ. ი-დ-მს „იღებს“, „იცვამს“ — სვგ. ლნტ. სგ/კალმ-დ-

დ-ე, ლშხ. სგა ლემ-დ-ე „ჩაიცვა უცებ“. ასეა: ა-მ-ესგ-ი, ა-ისგ, ა-^რმ-ეს^რკ, ა-მ-ეს „მიაქვს“; ხა-ხუმ-ესგი, ბქვ. ხა-ხუმ-ესგ... „ახვედრებს“.

-**წშგ-ი**, ბქვ. -**ეშგ** (ლნტ. -**ეშკ**), ლშხ. -**წშ** ერთ ზმნაშილა მოგვეპოვება: ხო-ლ-წშგი, ხო-ლ-ეშგ, ხო-ლ-წშ „ართმევს“ — ოთ-ლ-ე „წაართვა“.

-**წლ-ი**, -**ელ-ი** ესეც ერთ ზმნას ახლავს: ი-თხ-წლი, ლნტ. ი-თხ-ელი „ეძებს“, „შოულობს“ — ი-თხ-ე „იშოვა“, ე^წან-თხ-ე, ეენ-თხ-ე „მონახა“. ვნე-ბითში -**წლ** შეხორცებულია: ხეთხწლ-ი „ეძებს“ — ბერ. ახ-თხელ-და, ეცრ. ლხმ. ახ-თხელ-ი-წ, ბზ. ახ-თხალ-და „დაძებნა“, „იკითხა“.

-**ენ-ი** ბევრ ზმნას ახლავს, ოღონდ ყველა დიალექტში შეიძლება არ ჰქონდეს ერთსა და იმავე ზმნას, ლენტეხურში მას ზოგჯერ -**ინ-ე** ცვლის: ლშხ. რ-ენ-ი, მაგრამ ზსვ. ძირი „იწერს“; აკრ-ენ-ი, მაგრამ ზსვ. ა-კრ-ე, ლნტ. აკრ-ე და სხვ.

-**ინ-ე**, ლნტ. -**ენ-ე** გავრცელებულია: ხო-წბ-ინე, ლნტ. ხო-წებ-ნე „ჰკიდებს“ — ოხ^რ-წ^რ-წებ, ლშხ. ოხ-წებ-ე, ლნტ. ჩუახო-წებ „დაჰკიდა“ და სხვ.

ფუძედრეკადებს განეკუთვნება ზმნები, რომელთა ე → ი: იყერ „იციმს“ — იყირ „იციმა“, „მოირტყა“; თერ „ცნობს“ — ათირ „იციწ“...

როგორც ვხედავთ, მოდელითა და სუფიქსებით მსგავსებაა ქართულ-ზანურთან: -**ემ** = ქართ. -**ამ**, **ენ** = ქართ. -**ებ**, **ი** = **ი**, ფუძედრეკადობაც.

87. ნაზმნარიო სახელები. ზმნისაგან წარმოქმნილ სახელებს ნაზმნარი ეწოდება. ნაზმნარია მასდარი, აბსტრაქტული სახელი, მიმღეობა, მასალისა და დანიშნულების სახელები. ამათგანაც იწარმოება ახალი სახელები სხვადასხვა მნიშვნელობისა. ისინი განეკუთვნებიან არსებით ან ზედსართავ სახელებს და იბრუნებიან დამოუკიდებელი ან ატრიბუტულ მსაზღვრელად. ბრუნებისას თავისებურებას არ იჩენენ.

|| ჭგუფის ზმნათაგან ვნებითებს ფუძეში ე აქვთ, მოქმედებითებს — **ი/გ**. მასდარისა და აბსტრაქტულ სახელთა შესახებ ზემოთ გვქონდა საუბარი.

88. მიმღეობა ფართოდაა გავრცელებული. აქტიური მიმღეობა ემყარება უმაქცევრო აწმყოს ფუძეს და ხმარობს **მგ-**, **მე-**, **მო-**, **მა-** თავსართებს. მნიშვნელობით მოქმედია, აქტიურია.

მოქმედებითი გვარის მიმღეობის საწარმოებელია **მგ-** (ფუძისეულ **წ**-სთან დამსგავსებით **მჟ-**) თავსართი (მგგემ „მშენებელი“, მგდგემ „მჭრობელი“, მუთტერი ← ლნტ. მუთტერი „მასწავლებელი“).

მე- გვევლინება -**წლ** || -**ალ**, -**იწლ** ელემენტებიანთან და || ჭგუფის ვნებითებთან და აგრეთვე საშუალებით (მეზელწ/წლ, მეზელწლ/ალ „მოსიარულე“; მეთხუმწ/არ, მეთხუმწარ „მონადირე“..., მედეგ „რომელიც ქრება“..., მერდე „მყოფი“ და სხვ.).

ზოგჯერ **მე-**ს პარალელურად **მგ-** იხმარება: მერბიწ/ელ, ეცრ. მერბელ, ქვსვ. მერბიელ || მგრბიელ „მცხობი“.

მო- (ზოგან პარალელურად **მე-**) გარდაუვალ ზმნათა მიმღეობას აქვს: მომწ/არგ || მემწარგ „ვარგისი“, მოლწ || მელწ „მოყვარული“.

მა- პრეფიქსი || ჭგუფის ვნებითებს ერთვის, ოღონდ ფუძისეულ ე-ს აბლაუტი, მოსდის ა/ა-ს სახით, თანაც შეიძლება **მე-** პრეფიქსი იქნეს

შემცვლელი (ლშხ. მაკედ → ზსვ. ლნტ. მაჯან/ად „მოსავალი“, შდრ. მეკედ → ლნტ. მეკად „მომსვლელი“; ლშხ. მაჟოლუ = ლნტ. მეჟელუ „გამძლოლი“).

მყოფადის მიმღეობა ვნებითია. იგი მასდარის ლი- უთავსართო ფუძესთან ერთად ორ თავსართს იყენებს: ლე- და ლა-ს, მაგრამ ლა-სთან ცვლილებაა სუფიქსებში: -ე ბოლოსართიანებს -ა აქვთ, -ი ბოლოსართიანები მას იკვეცენ ბალსზემოურსა და ლაშხურში, იშვიათად — ბქვ-ლენტეხურში.

ლე-: ლემან/არე „მოსამზადებელი“, ლევდე „მოსატანი“, ლეში „საწვავი“, ლეგემ „ასაგები“, ლეზებ, ეცრ. ლეზებ, ლშხ. ლეზობ „საქმელი“, ლელან/ატ „საყვარელი“.

ლა—ა: ლამან/არა „მოსამზადებელი“ (ადგილი), ლაჯდა „მოსატანი“, ლაჟურა „საწოლი“; ბქვ. ლნტ. ლაში → ბზ. ლშხ. ლჟში „დასაწვავი“; ლან/აირ „წერილი“, „წიგნი“ (მასდარი: ლიირი „წერა“); ლან, ლან „სავალი“ (მასდარი: ლნი/ზი „წასვლა“). ფუძისეულ ე-ს აქაც აბლაუტი ახასიათებს ა/ა-დ (ლაგან/ამ, ლშხ. ლაგემ „ასამენებელი“; ლატან/ახ, ლშხ. ლატებ „დასაბრუნებელი“).

ლე- და ლა- თავსართიანი მყოფადის მიმღეობე-ი შინაარსობრივად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. ლე- პრეფიქსიანი ზედსართავი სახელია, ლა- პრეფიქსიანი არსებითი სახელი. პირველი დანიშნულებას გამოხატავს, მეორე — სამოქმედო ადგილს (locus actionis) ან მოქმედების იარაღს, ან ნივთს: ლეთრე „დასალევი“ (წყალი) — ლათრა „დასალევი ადგილი ან წყლის სასმელი“, „სქურჭელი“.

ნამყოს მიმღეობა აგრეთვე ვნებითია. საწარმოებელი აფიქსები სხვადასხვაა: ლგ—ე, მგ—*ე, ნა—*ა; ფუძე უმთავრესად ნამყო წყვეტილისაა, ზოგჯერ აწმყოსიც.

ლგ—ე ჩვეულებრივ გვევლინება ნამყო წყვეტილში -ე-თი ნაწარმოებ და თანხმოვან-ხმოვნის ან ხმოვან-თანხმოვნისაგან შემდგარ ფუძეებთან (ლემან/არე „მომზადებული“; ლგთე, ქვსვ. ლგთე || ლშხ. ლგთი „მომკილი“; ბზ. ქა ლგუშეპ, ეცრ. ქა ლგეპ, ლნტ. ლგუჟე „დაფქული“). მაგრამ ნამყო წყვეტილში III პ. -ე მოკვეცილ და თანხმოვანკომპლექსიან ფუძეებთან ლგ-გვხვდება, სუფიქსი -ე მეტწილად დაკარგული ჩანს, რაც უმლაუტით დასტურდება. II ჯგუფის მოქმედებითი გვარის ფუძეთა ო გრძელდება (ლგ-დგან/არ „მკვდარი“, „მოკლული“; ლგშიხ || ლგშხე „დამწვარი“; ლგტნხ, ლგტინხ „დაბრუნებული“). არის პარალელური ფორმები: ზსვ. ლგლფარე || ზსვ. ლშხ. ლგლფან/არ ← ლნტ. ლგლფან/რე „დაფარებული“.

მგ—*ე ზოგჯერ მონაცვალეა ლგ—ე აფიქსებისა: ლგტყებ ← ლნტ. ლგტყანბე → ბქვ. ლშხ. ლგტყანბ || მგტყან/აბ „მეწვარი“.

მე—ე || ჯგუფის ვნებითთა მიმღეობის აფიქსებია (მეკედ ← ლნტ. მეკედე „მოსული“, მედგე ← მედეგე „გამქრალი“).

ნა- თავსართთან აწმყოს ფუძეა აღებული, ბოლო ნიშანი -ი ან -ე უგულებელყოფილია, იშვიათია ნამყოს ფუძის გამოყენება. უმლაუტი არა ჩანს. თუ არის, ე-ს აბლაუტის შედეგია. ბალსზემოურში და ზოგჯერ სხვა კილოში -ჟ ერთვის, რომლის ფუნქცია უცნობია. ითარგმნება ნა- თავსართიანი მიმღეობით (ბზ. ნადგარუ „ნაკლავი“; ლშხ. ნაზელან, ბზ. ნაზელანუ,

ბქ. ლნტ. ნა/აზელალ „ნასიარულები“; ზსვ. ლნტ. ნატიხუ, ლშხ. ნატიხ „ნაბრუნები“; ბზ. ეკრ. ნაგამჟუ, ლნტ. ნაგამჟუ = ბეჩ. ლშხ. ნა/აგემ „ნაშენები“; ბზ. ნარღუ, ბქვ. ნა/არღუ, ლნტ. ნარღუ, ლსხ. ნარღ „ნაზარდი...“. ნა- პრეფიქსთან უნდა ვივარაუდოთ -ა ბოლოსართი, რომელსაც უშუალოდ გვიჩვენებს და მეგრულში ნა—ა აფიქსთა მოქმედება.

უკუთქმითი (უარყოფითი) მიმღობაც ვნებითაა. მისი ნიშნებია უ—ა, ერთვის უმთავრესად აწმყოს ფუძეს (უმ/არა „მოუშადღებელი“; უმჩა-უღგარა, ლნტ. უმჩა-უღგარა „უბერებელ-უკვდავი“; უთხა || ბზ. ლშხ. უთხლა, ლნტ. უთხელა „უნახავი“, „უპოვარი“). || ჭგუფის ზმნათა ი გრძელდება (უტრ/იხა „უბრუნებელი“, ჩუ უქტრ/იცა „უწყვეტელი“...). ზოგჯერ ბოლოსართი -ა იკვეცება, ჩვეულებრივ კი || ჭგუფის ვნებითან, სადაც ე აბლაუტდება და -ჟ ერთვის (ზსვ. ლშხ. უტკლება ← ლნტ. უდაკლება || ბზ. უტკლანბუ, ლნტ. უდაკლანბ „უნანებელი“; უტეხა, ლშხ. უტეხ, ბქვ. უტვ/ახ, ბზ. უტახუ „დაუბრუნებელი“).

89. მასალის სახელთა საწარმოებელი აფიქსებია ნა—უნ, ერთვის -ი, -ე მოკვეცილ აწმყოს ფუძეს (ნა/აბჟუნ ← ლნტ. ნაბჟუნ „საბჟელი“, „საბელი“ (თოკი); ნაღფუნ ← ლნტ. ნაღფუნ „საღებავი“; ნა/აკღუნ „მოსატანი“, „გადასახადი“). ლაშხურში მრ. რ. ფორმები გვიჩვენებს, რომ -უნ სუფიქსის წინ -ჟ არის, რომელიც დაკარგულია. წარმოქმნილი სახელის ბოლოკიდური ხმოვნის უშუალოდ გვაგვარაუდებინებს, რომ -ა მოკვეცილია. სრული სახით უნდა ყოფილიყო ნა—უნ-ა.

90. დანიშნულების ან მიზეზის თუ მიზნით სახელთა წარმოსაქმნელად იმავე აწმყოს ფუძეს უნიშნოდ ერთვის აფიქსები: ბზ. ნა—ჟრჟუ, ლნტ. ნა—ჟრ, ლშხ. ნა—ჟრ, ბეჩ. ნა—იერ || ნა—ურ, ეკრ. ნა—ჟერ || ნა—ჟრ ფუძის რ-ს გავლენით აფიქსის რ დისიმილირდება, ე, ე აბლაუტდება; ქართულად გადმოიკცება -ის თვის, სა-ად. ზოგჯერ -ნრ, -ჟრ წარმოდგენილია -ჟნრ, ლნტ. ეკრ. -ჟირ-ის სახით (ბზ. ნაჯდჟრჟუ, ლშხ. ნაჯდჟრ, ბეჩ. ნაჯდიერ, ეკრ. ნაჯდერ || ნაჯდირ ← ლნტ. ნაჯდირ „მოსვლისათვის“; ბზ. ნაქტთარჟლუ ← ლნტ. ნაქტთე/არჟილ, ლშხ. ნაჯდირ „მოსვლისათვის“; ბზ. ნაქტთარჟლუ ← ლნტ. ნაქტთე/არჟილ, ლშხ. ნაქტთერჟლ, ბეჩ. ნაქტთერიერ || ნაქტთიერ „მოპარვისათვის“). -ჟრჟუ, -ჟრ სუფიქსის უშუალოდ გამოწვეულია, ალბათ, მოკვეცილი -ე ნიშნით.

91. ნაზმნარ სახელთაგან სახელის წარმოქმნა. ასეთებია: მიწვევითი, მოქმედების დრო, „ტირიას“ ტიპი და სხვ.

მიწვევითი სახელი უდრის -მდე თანდებულებიან მასდარს. წარმოიქმნება სუფიქსმოკვეცილ მასდარს + ბზ., ლნტ. -ა/ალჟუ, ლშხ. -ა/ლდ, ბქვ. -ა/ა/ლდ: ლიმარალჟუ, ლიმარალჟუ, ლიმარალდ, ლიმარა/ა/ლდ. „მომზადებამდე“. ეგვე შეიძლება გადმოიკცეს აღწერილობითაც: ბზ. ბეჩ. ლნტ.: მასდარი + -ა/ლ, -ალ + ჩიქდ „ვიდრე“, ხოლო ლშხ. ჩიქდის ნაცვლად თანდებულებით -ნუნ „მდე“ (ლიმარალ ჩიქდ, ბეჩ. ლნტ. ლიმარალ ჩიქდ, მაგრამ ლშხ. ლიმარალნუნ „მომზადებამდე“).

მოქმედების დროს გადმოსაცემად მასდარს უნიშნოდ დაერთვის ბზ. -იელ (-იერ), ბეჩ. ქვსვ. -იელ || ლშხ. -იერ, ბქვ. -ელ (ლიჰნიელ, ლიჰნიელ ← ლნტ. ლიჰნიელ, ეტრ. ლიჰნელ „ხენის დრო“). შეიძლება სუფიქსად იყოს აგრეთვე ბზ. -წლ, ლშხ. -წლ, ლნტ. ბქვ. -წ/-ალ (ლიტხწლ, ლიტხწლ, ლიტხწალ ← ლნტ. ლიტხწლ „დაბრუნების დრო“). ეს ფორმანტები პარალელურადაც იხმარება ერთსა და იმავე დიალექტში: ლნტ. ლიშხიელ || ლიშხწლ „წვის დრო“; ბზ. ლიქმწლ = ლნტ. ლიქემიელ „თიბვის დრო“.

„ტირიას“ ტიპის ფორმათა საწარმოებლად -ა ბოლოსართიან აბსტრაქტულ სახელებს ერთვის (ი → ე, რომელიც -ა-ს აუშლაუტებს და თვითონ ეცერულსა და ლენტეხურში იკარგება (ვეფხვაძე. ეტრ. ლნტ. ვეფხვა „კენია“; შდრ. § 32).

აღსანიშნავია, რომ ბევრი ნაზმნარი სახელის სუბსტანტივად არის გადასული და მისი წარმოქმნილობა ძნელად ჩანს, მით უფრო მაშინ, როცა იგი სხვა აფიქსებით (კნინობითობისა, ქონებისა, დანიშნულებრსა) არის გართულებული (მაგ.: ლარდო/ოლ „პატარა ბინა“, ნწ/აზულდ, ლშხ. ნაზულ „პატარა კვალი“, ზსვ. ლეჭუჭერ ← ლეგუჭერ, ქვსვ. ლეგუჭერ „საფუკავი“, „წისკვილი“; შაიდ შიშშილი — შაიდწარ „შშიერი“ და სხვ.).

92. ობიექტის სიმრავლის გამოხატვა ზმნასა და ნაზმნარს სახელში. ამისათვის გამოყენებულია სუფიქსები -წლ-ი, -წლ-ი, -წალ-ი, -იწ/ელ-ი, ეტრ. -იელ-ი, -ჭ/-გრ-ე:

-წლ-ი, -წლ-ი, -წ/-ალ-ი: ამარწალ-ი, ამარწალ-ი „აშადებს ბევრს“, ატურწალ-ი, ატურწალი ← ლნტ. ატურალ-ი „ანთებს სანთლებს“ და სხვ.

-იწლ-ი, ბეჩ. ქვსვ. -იელ-ი || ბზ. -იწლ-ე, ლშხ. -იელ-ე, ეტრ. -იელ-ი: ამყუდიწელი-ი ← ლნტ. ამყუდიელი, ეტრ. ამყუდიელი „რეცხს“ (ტანისამოსს), მაგრამ ამყუდი „რეცხს“; იხტრ-იწ/ელ-ე, ეტრ. იხტრ-ელი „იგროვებს ბევრს“ — იხტრი „იგროვებს“.

-ჭრ-ე, ბქვ. ლნტ. -გრ-ე ხშირადაა ნახმარი || ჯგუფის ზმნებთან, იშვიათად პირველისასთან: ახბჭ/გრე „ხეთქს ბევრს“ (← ხი/გვე „ხეთქს“); აქუშჭ/ურ-ე ← აქუშ-ჭრე „ამტვრევს“ (კუშე „ტეხს“).

-წლ-ი, -წლ-ი და -იწლ-ი, -წლ-ი, -წლ-ი და -ჭ/-გრე ერთმანეთს ენაცვლებიან კილოებში, ან -იწლ, -ჭრ-ს შეიძლება დაერთოს -წლ-ი, -წლ-ი, -წლ-ი და მოგვევლინოს ორმაგი სუფიქსი: აქუშჭრ-წლ-ი, ბქვ. აქუშჭრწ/ალი „ამტვრევს“ და სხვ.

ეს სუფიქსები დამოუკიდებელ სიტყვებს ქმნიან და ამიტომაა შეტანილი სიტყვაწარმოებაში.

93. სიტყვასაწარმოებელ ფორმანტათვის. ზოგი ამ აფიქსთაგანი საზიაროა სახელისა და ზმნისაგან წარმოებ სახელთათვის. ისინი ცალცალკე არიან განხილული, მაგრამ წარმოშობითა და ფუნქციით ერთი და იგივეა. აეთები: მგ-, მე-; ლე-, ლა-; ლგ-, ნა- (იხ. § 32).

პრეფიქსებთან ერთად სუფიქსები ან დაცულია, ან მოკვეცილი. უკანასკნელი გამოვლინდება ბრუნების (ნათ. და მოქმ.) ან უღვლილების დროს. მაგ.:

მასწარში -წლ, წლ... -იწ/ელ ელემენტებიანებს მოკვეცილი აქვთ -ე, იგი გაზოგადინდება ნათესაობისა. დ.დ.წლ-ე დ.წ.წ. წლ. წლ.ა ← ლწლ.

ლიღარაღე დრო „სიმღერის დრო“: ბზ. ლიჭუდიღელე სერდე „კითხვის ჯავრი“...

|| ჭგუფის ვნებით ზმნათა მასღარს აკლია -ი, იგი ჩანს ნათესაობითში: ლიტეხიშ „ღაბრუნებისა“.

-ა-ც ამავე ბრუნვაში გამოვლინდება: ლილატუ-შ „ყვარებისა“. -ა აღუღგებათ ნათესაობითში მა-, -ობ, ლა- აფიქსებს: მალტაშ „სიყვარულისა“ (← მალატ); დაგრობა/აშ „მკვლელობისა“; ბზ. ლაჭუდიღელეშ „საკითხავისა“, ან: მოქმ. ბრ. ლღარნღ-უშუ || ლღარნღოშუ, ეცრ. ლღარღოშუ, ლნტ. ლღარნღოშუ „სიმღერით“; ნარღუ-შუშუ „ნამყოფისა და სხვ.

ზოგი აქ სრული სახით წარმოდგენილი ფორმები დაცულია ხალხურ სიმღერებში, თუმცა არის შემთხვევები ბოლოსართთა შენაცვლებისა სიმღერების გარდა მეტყველებაშიც: ლიღარნღელე ← ლნტ. ლიღარნღელე || ლიღარნღიშ ეცრ. ლიღარნღიშ „სიმღერისა“; ბზ. ლიღრიღელეშ, ეცრ. ლიღრიღიშ, ბეჩ. ლიღრიღიშ || ლიღრიღელეშ „ხაბაზობისა“... ლშხ. ლღშკადე (სიმღერაში) || ბზ. ლშხ. ლღშქანღიშ, ეცრ. ლნტ. ლღშქანღიშ || ლნტ. ლღშკადეშ „მოჭედილისა“ და სხვ.

94. დეფექტური (ნაკლული) ზმნები. ამ ზმნათა თავისებურება ის არის, რომ ისინი არ იუღვლებიან ყველა პირსა, რიცხვსა და დროში, ამიტომ მათ უწოდებენ პირნაკლ, რიცხვნაკლ, გვარ- და ქცევანაკლ ზმნებს.

პირნაკლი და იმავე დროს რიცხვნაკლია უმთავრესად ბუნების პროცესების, მეტეოროლოგიური მოვლენების აღმნიშვნელი ზმნები: უჩხე „წვიმს“, ირქაშ „თენდება“ და სხვ.

ღრონაკლი ზმნა ხშირად სერიებში ძირს იცვლის და ამდენად ძირმონაცვლეა, ან რომელიმე სერიაში არ იხმარება; ასეთია უწინარეს ყოვლისა მეშველი ზმნა ლი, ლიზ „არის“, ლაშუ „იყო“, ლესუ „იყოს“, ირი || ირა „იქნება“.

I და III სერიაში იუღლება პირი „არის“, „იმყოფება“ ზმნა როგორც აბსოლუტური, ისე რელატიური. ძირს იცვლის: ანღრი „მოღის“ — ანჯა/ად „მოვიღა“, ესღრი „მიღის“ — აჩა/ად „წავიღა“, იზბი „ჭამს“ — ლაღემ „შეჭამა“, ითრე „სვამს“ — ლაღემ „ღალია“, ხაჭღდი „აძღვეს“ — ლახტემ „მისცა“, ყღღე „ამბობს“ — რაჭტე „თქვა“, ხაჭყცი „სცემს“, „არტყამს“ — ხაჯიდ „სცემა“, ხაჩო „უშვრება“ — ხაყერ „უყო“, ში || აღწეგი, „მიაქვს“ — ნამყო წყვეტიღის III პ. ანჯიდ „მოიტანა“ და სხვ. ზოგი ზმნა II სერიაში არ იუღვლება: ხუღღა „აქვს“, ხაყა „აყავს“...

გვარნაკლ ზმნას ერთ-ერთი გვარის ფორმა აკლია, ხოლო ქცევანაკლი ერთი ქცევის ფორმით იხმარება: ხოხღლ „იცის“, ხაღა/აღტ „უღვარს“. იზარ „იბანს“...

მაგვარი ნაკლული ზმნა ბევრია და მათი აქ მოყვანა შორს წავგვიყვანს.

ფორმაუცვლელი და დამხმარე სიტყვები

95. ფორმაუცვლელი და დამხმარე სიტყვები ცალკე ჭგუფს ქმნიან. ისინი სახელისა და ზმნისაგან და ერთმანეთისგანაც განსხვავდებიან გრამატიკულად:

არც იბრუნებიან და არც იუღლებიან. გარდა ამისა, ზოგი დამოუკიდებელი სიტყვაა, ზოგი კიდეც — დამოკიდებული, არათავისთავადი, დამხმარე. პირველი წარმოადგენს ზმნისართს, სხვები კი თანდებულსა და კავშირს, ნაწილაკს: ცალკე დგას შორისდებული.

96. ზმნისართი. ზმნისართი ორგვარია: პირველადი და ნაწარმოები. პირველადი ცოტაა, დიდიწილი მიღებულია სახელისაგან (არსებითია, ზედსართავი, რიცხვითი თუ ნაცვალსახელი) და გაქვევებულია ამა თუ იმ ბრუნვაში. შედგენილობით მარტივია ან რთული.

მარტივია: ყი „ზე“, ჩუ „ქვე“, სგა „ში“, ქა ვერვ, „გავლით“, გარ „მხოლოდ“, ათხე „ახლა“, ლო „შემდეგ“, მუვარ, სურუ „ძალიან“, აშ „ასე“ და სხვები. პირველი ოთხი იბმარება თანდებულადაც და წინდებულადაც (იხ. § 49, 97).

რთულია, როცა ზმნისართში შედის: ა) ნაცვალსახელი + ზმნისართი ან თანდებული, ბ) აღვერბიული თანდებული + თანდებული ან კიდეც ფორმანტი, მაგ.:

ნაცვალსახელი ამ^ე, იმ^ე, ამ^ი, იმ^ი, ეჩ^ე → ერ^ე „ის“, იმ^ი + აღვერბიული თანდებული ან თანდებული. ამეი „ასე“, ამეი „ამაზე“, ეჭეი „ისე“, იმეი „როგორ“; ერეი „იქ“, ამჩუ || ამეჩუ „აქ“, ერჩუ || ერეჩუ „იქ“, იმჩუ || იმეჩუ „სად“, „რა ადგილას“...

ამედსგა „აქ“, „ამაში“; ერედსგა „იქ“, „იმაში“...

ამექა „აქ“, „ამაზე“; ერექა „იქ“, „იმაზე“; ერქა „ამაში“.

ამე ← ამეგ (← ამე აგის) „აქ“, „ამ ადგილას“; ერე ← ერეგ „იქ“; იმე ← იმეგ „სად“, იმთე „საითენ“, ლნტ. ამოხ „აქეთ“.

ამხან/ენ „აქედან“, ერხან/ენ „იქიდან“, იმხან/ენ „საიდან“, ამლა ← ლნტ. ამალა „ამისთვის“, ეჯლა „იმისთვის“.

აღვერბიული თანდებული + თანდებული ან საკუთარი ან ნაცნობი ფორმანტები, ან კიდეც ნაწილაკი:

ჟი — ჩუჟი „ზევით-ქვევით“; ყიქან/ან „ზევით“, „მაღლა“.

-აბე: ბქვ. ჟაბე „ზემო“, ჩუაბე, ჩუბე „ქვემო“; ჩუხან, ჩუხან „ქვევით“, „დაბლა“; ყინბ, ყინბ „ზევით“, „მაღლა“; ჩუინბ, ჩუინბ „ქვევით“. „დაბლა“, „ქვეშ“.

-ან: ლშხ. ჩუან „ქვევით“, „დასავლეთით“; სგან, სგან „შიგნით“;

-ამ (← ამე): ქან/ან, ქან/ამ „გარეთ“, „კარში“;

-ხი: ყინხი „ცოტა ზევით“, ჩუხი „ცოტა ქვევით“, სგა/ახი, ლშხ. სგახი, ლნტ. სკახი „უფრო შიგნით“. ქახი, ეცრ. ქახი „ცოტა შორს“, „მოშორებით“...

აჯალ „ისევ“.

ლე: ლეჟა „ზევით“. „აღმოსავლეთისაკენ“, ლექა „ქვევით“. ლა: ლან/ისგ, ლნტ. ლანისკ „შუა“. „შუათანა“:

-ნ (← -ნა) დაურთვის თანდებულიან დროიმდს: ყიქან/ან „ზევით“. „მაღლა“; ამეჩუნ „აქ“; ერეჩუნ „იქ“. ქან/ან „გარეთ“; ლექან „შარშან“, ჩუქან „ქვევით“, „ქვეშ“; ამეჩუნ „ასე“, ეჯეჩუნ „ისე“, იმეჩუნ „როგორ“.

-აჟუ || -ოჟუ: ყინბ/აოჟუ „ზევით(კენ)“, ჩუხბ/აოჟუ „ქვევით(კენ)“, „დაბლისკენ“, ქანბ/აოჟუ, ქამბ/აოჟუ „გარეთ(კენ)“; ამხაუ „აქეთ“. ერხაუ „იქით“ და სხვ.

ჯერადობის -ინ (-გნ) რიცხვით სახელთან ერთად იძლევა ზმნისართს: აშხუინ. აშხუნ „ერთხელ“, მარგნ || მორინ „ორჯერ“, აშირგნ „ასჯერ“... უომამგნ „რამდენჯერ“ და სხვ.

ამათვე დაერთვის თანდებულები: ლშხ. ენისა „ზემოდან“, „აღმოსავლეთიდან“, სგანისა „შიგნიდან“: სგანქა, სგანქა „შიგნიდან“, სგან/ანჩუ, ეცრ. სგანჩუ „შიგნით“: ქანმან, ქანმენ „გარედან“, ბქვ. ეჩხენჩუ „იქიდან“, ლნტ. ქამხო „გარეთ“, ბქვ. ეჩქანლუე „მას შემდეგ“ და სხვ.

არის შემთხვევები, რომ ნათესაობითი ბრუნვა თანდებულთან: ბქვ. სგაშხენ, ლნტ. სკაშხენ „შიგნით“...

ამავე ზმნისართთაგან არის წარმოქმნილი საკუთარი გეოგრაფიული და ზედსართავი სახელი ან ნათ. ბრუნვის ფორმით, ან სიტყვაწარმოებული აფიქსებით ენბემ, ჩუბბინი სოფელია მულახის საბჭოში: ენბინი, ჩუბინი სოფელია უშგულის თემში: ჩუბტევე (საკუთარი სახელი), ენ/ანბიმ, ჯანბიმ „ზედაური“: ამჩუნანშ „აქაური“, იმსგნშ „სადაური“: ბზ. მანკბ „ზედა სართული“, მანჩბ, მანჩუბ „ქვედა სართული“ და სხვ.

ხშირია ზმნისართ-კომპოზიტები, მიღებული ან გაორკეცებით, ან სხვადასხვა კომპონენტისაგან: ჩიქე-ჩიქე „ჯერ-ჯერობით“, იმე-იმე „სად-სად“, ამყი-ამყი || ამყი ი ამყი „ასე და ასე“... აშიმდ „ახლავე“, დემეგ „არსად“, ამელეყა „ამის ზევით“, ეჩგ-ამეგ „იქა-აქ“, ეჩხან-ამხან „იქით-აქეთ“ და სხვ.

ფორმის მხრივ ზმნისართი ან უფორმანტოა, ან გაქვევებულია ბრუნვაში. ხშირად ბრუნვის ნიშანი მოკვეცილია. ან მთელი სიტყვა შეკვეცილია. ბრუნვათაგან ყველაზე უფრო გამოყენებულია მიცემითი და ვითარებითი.

ზმნისართი მიცემითის ფორმით: ბზ. ჰამს, ძინარს „დილას“, ნა/ებოზს „საღამოს“, აგის „შინ“, ლათ „გუშინ“, ამზაუ „წელს“, ფე/ელიას „ახლოს“, ჯტე/ელიას, ჯრდიას „შორს“, ეჩქას „მანინ“, ამჩიქს „ამასობაში“, „ამ დროს“, დტრეტს და დრეტეი „დროს“, ჩიპგ (← ჩნ აგის) „ყველგან“... ამავე ბრუნვის ძველი ფორმანტი -ნ კარგადაა შემონახული ზმნისართში: გუნ „ძალიან“ (← გუ „გული“), ლეთ ი ლადელნ „დღედალაძე“, ჰამნ ი ნაბოზნ „დილა-საღამოს“ და სხვ. -ნ ნიშანმოკვეცილია: ამ ლეთ „ამაღამ“.

ვითარებითის ფორმით. ნიშანია -დ; ან მისი მონაცვლე -ნ, ერთვის უმთავრესად ზედსართავს, ზოგჯერ — რიცხვით სახელს: ბგვიდ „მაგრად“, ბზ. ჩქარდ „ჩქარა“, მგხიმდ „მწარედ“, ვეშგდ „უკან“, ხოჩმდ „კარგად“, ხოლმდ „კუდად“. გირკიდ „გარემო“, ჯვინელი „ძველად“, მახან || მახად „ახლად“, ტედდ || ტედნ „ძლივს“, აშხუდ „ერთად“, ეჩქად „მანამდე“ და სხვ. ზოგჯერ ვითარებითის ფორმები ენაცვლება მიცემითის ფორმებს და პარალელურად იხმარება: ფედიას || ფედიდ „ახლოს“, ლშხ. ჯრდიას || ჯრდიდ „შორს“. ეს მოსალოდნელიც იყო მიც. და ვითარებითის ერთი წარმოშობის გამო.

მოქმედებითის ფორმას -შჟ ან მეტათეზისით -ჟშ სუფიქსი აქვს: ლტთშუ „ღამით“, ლადელშუ „დღისით“, ლალრალშუ „სიმღერით“ და მსგავსი ფორმები.

ნათესაობითში -შ ელემენტი მოკვეცილია: ლეთი (← ლეთიმ) „წიხელ“. ბაზი (← ბაზიმ) „ამაღამ“, ლდი (← ლდდიმ) „დღეს“... ზოგ ზმნისართში აქაც დაცულია ძველი სუფიქსი -ინ: სგტბინ, სგობინ „წინ“, ექემგინ, ექემგინ „უკან“ და სხვ.

შინაარსის (მნიშვნელობის) მხრივ ზმნისართი შემდეგ ჯგუფებად იყოფა: დროისა, ადგილისა, ვითარებისა, მიზეზისა, მიზნისა, ზომა-ოდენობისა, კითხვითი, მიმართებითი და განუსაზღვრელობითი. ყველას მაგალითი ზემოთ მოყვანილი იყო.

კითხვითია: იმე, იმეგ „სად“ (იმთე, ლნტ. იმობ „საითკენ“, იმხა/ენ „საიდან“), იმეი „როგორ“, მაგვარდ „რავგვარად“, შომა „როდის“, იმლა „რატომ“, იმნარ „რისთვის“, უოშამენ „რამდენჯერ“...

მიმართებითი მიიღება კითხვითი ზმნისართი + -ი → მ „ცა“ ან -ჴმჴ ნაწილაკის დართვით: იმჴმჴ „სადაც“, შომჴმჴ „როდესაც“, უომჴმჴ „რამდენიც“...

განუსაზღვრელობითი შეიცავს კითხვით ზმნისართსა და -ჴმლჴ ნაწილაკს: იმჴმლჴ „სადაც“, შომჴმლჴ „ოდესღაც“; იმეიჴომ „როგორმე“ და სხვ.

როგორც ვხედავთ, ქართულთან მსგავსება აშკარაა. მათ ანალიზს მნიშვნელობა აქვს ნაცვალსახელთა და ბრუნვის ნიშანთა შედგენილობისა და მნიშვნელობის განვითარების ისტორიისათვის.

97. თანდებული. თანდებულები უმთავრესად გამოხატავენ მიმართულებას ან საგნის ადგილმყოფობას, დანიშნულებას და სხვ. შედგენილობით მარტივია ან რთული. უკანასკნელი შედგება მიმართულების ან მდებარეობის თანდებული + თანდებული. დაერთვის სახელებსა და თანდებულებს, სახელებს მხოლოდ ორ ბრუნვაში: მიცემითსა და ნათესაობითში. ნათესაობითში მხოლოდ ადამიანის საკუთარი სახელი დაისმის. ზოგი ზოგადი სახელი ჰიცემითში გვევლინება უთანდებულოდ. ხოლო თანამოვანდუქიანი გეოგრაფიული სახელები ხშირად იმავე ნიშანმოკვეთლ მიცემითშია. ესაა Dativus loci (პგის პრი, ქორს პრი „შინ არის“, ცბეკს პრი „ტყეშია“... ცაგერ პრი „ცაგერშია“, იფარ პრი „იფარშია“, მაგრამ შჴანს პრი „სვანეთშია“, მესტიას პრი „მესტიაშია“). დანიშნულების გამოსახატავად გამოყენებულია ვითარებითი ან ნანათესაობითარი ვითარებითი ბრუნვა უთანდებულოდ. უკანასკნელს ლაშხურში -ჴ ელემენტი დაერთვის (აღმარდ „ამათვის“, მარჴმომდ, ლშმ. მარჴმომდ „კაცისად“). ეს საერთოქართველური მოვლენაა.

მარტივია: თე, ხან. ნუნ. ხო. ნჴჴ, ეი, ჩუ. ისგა, ქა. უკანასკნელი ოთხი წინდებულიცაა, რაც მათი დამოუკიდებლობის მაუწყებელია ისტორიულად.

რთულია: თეეი, თეიი... ცახან, ხანქა, ჟიქან, ჩუქჴან.

-თე „ეენ“ მიმართულებას უჩვენებს კითხვაზე საით(კენ). იგი ყველა დიალექტში იხმარება (ლენტეხურის გამოკლებით. იხ -ხო): ქალაქისკენ, ლარათე „სათიბისკენ“ (ლარე „სათიბი“), მიშჴათე „ჩეჴკენ“ (მიშჴე „ჩეში“), მაგრამ: ლევანიშთე „ლევანისკენ“, მათჴმთე „მათესკენ“.

ხან, ბჴვ. ქვსვ. ლშხ. ხენ „გან“, კითხვაზე ვისგან ან რისგან და საიდან: იმხა/ენ „საიდან“, ქალაქხან „ქალაქიდან“, მარახან „კაცისგან“, ჩიხან. ჩიხენ „ყოველი მხრივ“, ყველა ადგილიდან... ლევანიშხან „ლევანისგან“, მათჴმხან „მათესგან“.

მჴე „თან“, გამოხატავს თანაობას ადგილის მხრივ, ერთად მყოფობას, უდრის ქართ. -თან თანდებულს და ნანათესაობითარ მიცემითს -ისახ:

ქალაქმცე „ქალაქთან“. მარამცე „აკატან“, „აკაცისას“, მიშგუამცე „ჩემთან“, „ჩემსას“. თხუმმცე „თავთან“, ლევანიშმცე „ლევანისას“, მათუმმცე „მათუსთან“. ნათესაობითში ზოგჯერ ზოგადი სახელიც გვხვდება, როცა ივარაუდება ვინმეს სახლ-კარი (ხელმწიფიშმცე „ხელმწიფისას“, ერმცე „მისას“...).

ჟი, ჟინ, ჟინენ „ზე“, ეკვივალენტია ქართ. ზე, ზენა-სი, იგივე მეგრული ჟი-ა: მარაჟი „აკაზე“, თხუმჟი „ა ავზე“, ბალკონჟინენ „აივანზე“... ძველ ფორმასთან: ისგენჟი „წელსზემით“, შუასზემით“.

ჩუ, ჩუ/უნ „ქვეშ“, „ქვემოთ“; შესატყვისია ქართ. ქვე, ქვენა-სი: თხუმჩუ „თავქვეშ“, ლარაჩუ „სათიბის ქვემოთ“, „ქვემო მიმართულებით“... გვხვდება ძველ -უნ სუფიქსთან ერთად: გიმენჩუ „მიწის ქვეშ“, ისგენჩუ „წელს ქვევით“.

ისგა. ბქვ. ლისგა, ქესვ. ისგა || ლნტ. ისკა „ში“: თხუმისგა, ბქვ. თუმ-ლისგა, ქესვ. თხუმისა || ლნტ. თხუმისკა „თავში“; ლაშხისა „ლაშხეთში“... ადამიანის საკუთარ სახელთან იშვიათია.

საყურადღებოა, რომ ლაშხურში (ლენტეხურშიც) გ აქაც იკარგება (ისგა → ისა), ლაშხურში o უმარცვლოვდება და წინა ხმოვანს აგრძელებს (ლარანისგა „სათიბში“). ლისგა-ში ეგების ლი- გამოიყოფოდეს და ლ-ს დაკარგვით o იყოს დარჩენილი. ამოსავალია სგა.

ქა აღნიშნავს გავლით, через, durch: ძულუაქა „ზღვით“, „ზღვაზე გავლით“, ლარაქა „სათიბით“, „სათიბზე გავლით“ და სხვ. ძველ ფორმასთან: ამგენქა „ამის გარდა“, დინანქა „ქალიშვილის გარდა“, ხოლამგენქა „კულის გარდა“...

თანდებულადაა გამოყენებული ლა „თვის“: მარალა „აკაცისთვის“, ფასლა „ფასისთვის“: მიცემითის ძველ ფორმასთან: გუნლა „გულისთვის“. გვაქვს მიზნის (მიზეზის) გარემოების ზმნისართად და აგრეთვე წინადადების კავშირად: ამლა „ამისთვის“, ევლა „იმისთვის“, ევლქრე „იმისთვის რომ“...

შალ, შალ (მეგრ. შორო) „ვით“ აგრეთვე თანდებულია: მარაშალ „აკაცივით“, მიშგავაშალ „ჩემსავით“.

ნუნ მხოლოდ ლაშხურის კუთვნილებაა, გამოხატავს ადგილის მიწვენი-თობას და უდრის ქართ. -მდე თანდებულს, სვანურ ვითარებით ბრუნვას: ქალაქნუნ = სხვ. ქალაქდ „ქალაქამდე“, „ქალაქად“.

-ხო. შეკვეცილად ხ „კენ“ ლენტეხურშია და -თე თანდებულის შემცვლელია. იგი უშგულურშიც იხმარებოდა, როგორც ამას ხალხური სიმღერები ადასტურებენ: ქალაქხო „ქალაქისაკენ“, მარახო „აკაცისკენ“; სიმღერებიდან: ცენახო „ცენისკენ“, ზესხვახო „ზესხვასკენ“ და სხვ. მა, რამ ამოხ „აქეთკენ“, იმოხ „საითკენ“...

რთული თანდებული დამახასიათებელია მხოლოდ სვანურისათვის. იგი შედგება მიმართულების -თე + თანდებულ-წინდებული ჟი, ჩუ, ისგა, ქა, რაც იძლევა: თეჟი, თეჩუ, თემსგა || თემსგა || თემსა || თემსა, თელისგა, თექა თანდებულებს. მაგალითები სიმღერებიდან: უღვირთეჟი „უღვირ(ისკენ)ზე“, ლეფხანჭუთეჩუ „პანტა მსხლ(ისკენ) ქვეშ“, იფართესგა = იფართემსგა „იფარ(ისკენ)ში“, ... ზავთექა „წლამდე“, ოთახხანქა „ოთახიდან“.

ასევეა ლნტ. ხომსკა და სხვ.

ცახან „თან“, ვარაუდობენ, რომ შეიცავს ცა „ცალი“, „ერთი“ და ხან

„გან“ თანდებულს, გამოხატავს თანაობას: მარაცხან „კაცთან“, მიშგუტაცხან „ჩემთან ერთად“... ლევანიტახან „ლევანთან“, მათეცხან „მათესთან“. აქ ც-ს წინ ნათესაობითის -შ ელემენტი დაკარგულია.

ხანქა, ხენქა იგივეა, რაც ხან „გან“, ოღონდ უფრო ხშირად გვხვდება; მარახანქა „კაცისგან“, მათეშხანქა „მათესგან“.

ადგერბიალური თანდებულებია: ღო „შემდეგ“, უქან „ზევით“, ჩუქუნან „ქვევით“, „ქვეშ“... ესეც შეიძლება გართულდეს: ჩუქუნანხანქა „ქვევიდან“, „ქვეშიდან“... მოითხოვენ მიცემითს, ოღონდ ღო იხმარება -გნ, -ნ დაბოლოების მიცემითთან ნაცვალსახელებში: ამენღო „ამის შემდეგ“, ერენღო „იმის შემდეგ“, ერქანღო „მას შემდეგ“... -გნღო, -უნღო, -ნღო შეხორცებულია და მთლიანად იხმარება: სოფელგნღო „სოფლის შემდეგ“, მარანღო „კაცის შემდეგ“, ზაუნღო „წლის შემდეგ“, ლაყურა ჩუქუნანხანქა „საწოლქვეშიდან“.

სხვა ნაზმნისართალი თანდებულები გვხვდება მიცემით ან ნათესაობით ბრუნვასთან: ამუნ ჩუბავ „ამის ქვევით“, ერი ერხანჩუ „იმის იქიდან“, „იმის იქით“...

თანდებულიანი ზმნისართებია: ვეშგიმისგა „უკან“, სგაშხან „შიგნით“, ქაშხან „გარეთ“ და სხვ.

98. კავშირი. კავშირის ფუნქცია და ჭკუფები საერთოდ ცნობილია. შედგენილობით კავშირიც მარტივია (ი; ჰე||ჰა, ა; დედ და სხვ) და რთული (ედო, ლახე/ა და სხვ). ფუნქციითაც ორ ჭკუფს წარმოადგენს: მაერთებელსა და მაქვემდებარებელს. მაერთებელი იყოფა ქვეჭკუფებად, ესენია:

მაჭკუფებელი: ი „და“, ჰა||ჰე, ჰესვ. აე „თუ“. ამთგან ი შეიძლება კომპოზიტში ხმოვნის შემდეგ ძ-დ იქცეს და წინა ხმოვანი დააგრძელოს ან სულ არ ჩანდეს: დიმჟუ „დედა და მამა“, მაგრამ ხეხუჭუშ „კოლ-ქმარი“.

მაცალკეებელი: დედ||ედ „ან“, დედ... იედ „ან... ან“, იეს „ხან“, ჰნ/ა, ჰნ/ე, ან/ე „თუ“... მაპირისპირებელია: მარე „მაგრამ“, მანდე „კი არა“, ჰე მრდე „თუ არა“, დერი „კი არა“, ედო||ადო „თორემ“...

მაქვემდებარებელი კავშირია ყველა მიმართებითი ნაცვალსახელი და ზმნისართი. მათ ახლავს ნაწილაკი -ჰნ/ან, -ჰნ/ა||-ჰნ: იერჰნ „ვინც“, ხედჰნ „რომელიც“, შომჰნ „როდესაც“, იმჰნ „სადაც“ და სხვ. აგრეთვე: ერე „რომ“, ეჯღა ერე → ეჯღნერე „იმისათვის, რომ“; „იმიტომ რომ“; „ქნესა თუ“, ჰნჰუ „თუ რომ“; ვოდე, ვოდ ღო, ვოდე ერქად, ვოდემ ჩიქად „ვიდრე“, სანამ“.

წარმოშობით რთული კავშირები შედგება მარტივთაგან: ედო ← ჰე ღო „თუ არ“, ლახე ← ლახ ჰე „თუ“, უოდე ← უოდ ჰე „ვიდრე“, ქნესა ← ჰა ჰე მანჰუ...
 მანჰუ...

99. შორისდებულთა ადგილი, ფუნქცია და ჭკუფები თითქმის ყველა ენის გრამატიკებში ერთნაირია. იგი წინადადების წვერი არ არის, იხმარება თავშიც, შუაშიც და ბოლოსაც. როგორც გრძნობის, ემოციის გამოხატვლები ქმნიან ალტაცების, მწუხარების, გაკვირვების, წყენის, მოწოდებისა და სხვ. ჭკუფებს. ზოგჯერ ერთი და იგივე შორისდებული საპირისპირო გრძნობას უჩვენებს. სვანური ენა შორისდებულით მდიდარი არ არის. დავასახელებთ

ზოგიერთს: ეზბ, ეპა „აზ“, „აპ“; ეოზ „ოზ“; ეოიტ, ოდტ, კატ, ეე, ეო, ე, კე, ო; კა, ა, რ, პა-პა-პა: ხიად, ხიადულ „სიხარულო“; მალი „აბა“.

წოდებითში სახელებთან სიმღერებში ხშირია შორისდებულები: ო, ომ, უო, უომ, ოდ, ოტ, ად: ო, ხიადულ „ო, სიხარულო“; ომ, აზნაურ „ო, აზნაურო“; ვო, საბრელა „ო საბრალო“; ვომ, ლკჩევე ლი ლირდე მიშგუი „ოპ, ნეტავი ჩემს სიცოცხლეს“; ად, სი თავბეჟე „ა შე თავბეჟე“; ოდ, საბრელა „ო, საბრალო“...

100. ნაწილაკი. ნაწილაკს დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არა აქვს. იგი ფორმას არ უცვლის, მაგრამ ნიუანსი შეაქვს სიტყვაში, როცა მას ერთვის. ზოგი ერწყმის, ენკლიტიკაა, ზოგიც ცალკეა.

ადგილის მიხედვით იგი სიტყვას წინ ახლავს ან უკან; გარეგნულად ნაირგვარია. დიალექტთა მიხედვით ვარიაციებს იძლევა. წარმოშობით ზოგი საერთო ქართველურია, ზოგიც სპეციფიკურ სვანურს. მნიშვნელობით იყოფა: მიმართებითისაა — -ჟნა, -ჟნა, -ჟნა, და უდრის ქართ. -ც-ს. მას შლიან ჟა + ა „ც“. ახლავს კითხვით ნაცვალსახელსა და ზმნისართს მერჟნა „ვინც“, იმჟნა „სადაც“...

კითხვითია ა || ლნტ. უ/გ; მა, მო. ამათგან ა საერთოა ძველ ქართულთან. ბალსქვემოურში ა ნაწილაკს თუ ა ან ე უძღვის, ჰიატუსისთვის ჩაერთვის მ, ლახამულურში ჰა იხმარება და ეს უნდა იყოს უძველესი (შდრ. ქართ. ჰა). იხმარება წინადადებაში, სადაც კითხვითი სიტყვა არ არის, მახვილი ნაწილაკს ეცემა (ანღრია, ლხმ. ანღრიაჰ „მოღის“?).

ლენტეხურში ა იშვიათია, მის ნაცვალად გამოყენებულია მახვილიანი უ ან ჯ (აჩადუ || აჩადგ „წავიდა?“).

მო ფუნქციით უდრის ა ნაწილაკს. მახვილი წინა ხმოვანს მოსდის, მა ნაწილაკი კი თვითონ ატარებს. ბალსქვემოურში მა-ს შეიძლება დაერთოს ა და ჩაერთოს მ, ხოლო ლახამულურში ჟ: ანჯად მამა? ლხმ. ანჯად მატა? „მოვიდა“? წარმოშობით ორივე მა || მო უარყოფითი ნაწილაკია და ეკვივალენტი მოეპოვება იბერიულ-კავკასიურ ენებში.

განუსაზღვრელობითია -გვ/ალე (პირვანდელია -გვ/ალა), დაერთვის კითხვით ნაცვალსახელებსა და ზმნისართებს და ანიჭებს მათ განუსაზღვრელობას: მერვ/ალე „ვინმე“..., შომვ/ალე „ოდესღაც“ (იხ. ნაცვალსახ. და ზმნისართი). ამ ნაწილაკს შლიან გა + ალე (ნაცვალსახელები).

გაძლიერებით ნაწილაკადაა გამოყენებული კავშირი ი „ცა“, „კიდევ“ (რუსული и ლათინ. que), რომელიც მახვილს ატარებს და ზოგჯერ გრძლადც ისმის: მურ „მამაც“, ბიკრ ხწყლდა „ბუკიც ეკიდა“... ლენტეხურში ი იშვიათია და მის ნაცვალად იხმარება ზმნისართული ლწიდ, ლწიდრ || ლწა „ც“. ეს ი ხშირად ახლავს უკუთქმით ნაწილაკებს.

ი ხშირად გვევლინება შეკითხვის განმეორებისას პასუხის წინ: მწა ხაკუ? მწდრ ისგუ ლიწედ „რა უნდა? რა-და შენი ნახვა“; მწა ესერ? „რაო?“ მწა ესერ-ი... უოქტრ ი ვერცხლ „რაო-და... ოქრო და ვერცხლი“.

უკუთქმითი ნაწილაკები უამრავია, კილოებში სიგრძისა და უმლაუტის სხვაობის გარდა ყურადღებას იქცევს ვარიანტები. ბევრი მათგანი საერთოვანურია, ზოგიც ერთ ან ორ კილოში იხმარება. შედგენილობით ბევრი

მათგანი რთულია: ნაწილაკი + ნაცვალსახელი. უკანასკნელის არსებობა შესაძლებელს ხდის, რომ ნაწილაკი იდგეს მიცემით ბრუნვაში. ეს ნაწილაკები ჩვეულებრივ ზმნას წინ უძღვიან, ან მოსდევნ ან დამოუკიდებლივ დგანან. მნიშვნელობით ნაწილაკი და ზოგჯერ უარყოფითი ნაცვალსახელიც, ხშირად მნიშვნელობა მეორე შემადგენელი კომპონენტისა მიჩქმალულია.

ამოსავალი მარტივი ნაწილაკებია: დე „არც“, ბქვ. „არ, არა“; მწ/ა „არ“; ნე „ნუ“ ან დო/რ, მწ/ო, ნწ/ო;

5, ე-ს შემცველი ნაწილაკი იხმარება ყველა ტიპის თხრობით წინადადებაში, ხოლო თ ელემენტისანი — არათხრობით წინადადებაში, სადაც შემასმენელი კავშირებითი კილოსია. რთულის მეორე კომპონენტად ითვლება: -მა→-მ, -მეგ, -დე, -სა, -ერ, -თა. მაგალითები: მწ/ამ, მწ/ამა „არ“, „არა“, ზოგჯერ „არათერი“; ბქვ. ლნტ. მწ/აღმა „არ“, „არათერი“; დემეგ (ბქვ.), დწ/ემა „არ“, „არა“; შეკვეცილად დწ/ემ. მიცემითში დწ/ემის „არ“, „არა“, „არათერს“; ლწხ. დწ/ემამ „არ“, „არათერს“; მწ/ადე, ლნტ. მწ/დე „არ“, „არა“; მწ/დედ „არადა“; ე შეკვეცილი მწ/დ, მწ/დ; დწ/ესა „არ, არა“; ბქვ. ლნტ. დერ „არ, არა“; ლწხ. დეთამ, ლნტ. დეთამ/ი (-ი ნაწილაკია) „არც“.

ეგვე მეორე კომპონენტები გვაქვს დო/რ, მო/რ, ნო/რ ნაწილაკებთან: მრმა || ბზ. მრმ, ლწხ. მო „არ“, „არა“ (ბქვ. ლენტესურში არაა); მრდე || მრდ, ლწხ. მრდე.

დო „არ“ ყველა კილოშია. ხშირად იგი წაქეზებას, თხოვნა-რჩევას გამოხატავს და ითარგმნება „დაე, მოდი, ხომ არ“: დრმა || დრმ, დრმა (იშვიათია ბზ.); დრმის „არ“, „არათერს“ (იშვიათია ბზ.); დრ/ოსა (ბალსკვემოურში არაა), ეტრ. დორ უნდა ყოფილიყო ქვემოსვანურში, რადგანაც გვხვდება დორი, დორი || დორი. ბზ. დრტე || ბზ. ლწხ. დრტ, ბქვ. დოლტე || დოლტუ || ბქვ. ლნტ. დოტ „კი არ“, „ვამთუ“.

ნო (ლაშხურში არაა), ლწხ. ნე „ნუ“, „ნურც“: ნწ/ომა || ბზ. ლნტ. ნუ/გმა, ნწ/ომ, ლნტ. ნუმ||ნემ „ნუ“; ნწ/ომის, ნომეგ (ბქვ.) „ნუ“; ნწ/ოსა (ბალსკვემოურში არაა) „ნუ“.

შეუძლებლობის ნაწილაკი შ-ს შემცველია: მწ/დშ → || მწ (ლნტ.), დემ, დომ „ვერ“, „ვერა“ (ბალსკვემოურში არ გვხვდება), დეშმა „ვერ“, „ვერაფერი“; მიც. დემშამ (გავრცელებულია ლაშხურში), დეშსა „ვერ“.

რამდენიმე შემთხვევაა, რომ სამი ნაწილაკია შერწყმული: მადმა (ბქვ.), მწ/დმა (ლნტ.), ლწხ. მოდმა „არ“, „არათერი“; დომმა (ლწხ.) „არ“; ნომმა „ნუ“, ნურათერი“ (ლაშხურის გამოკლებით).

ამგვარად, უკუთქმითი ნაწილაკების ანალიზით ირკვევა, რომ უმეტესობა მათგანი რთული შედგენილობისაა და გამოყოფილი მეორე კომპონენტები ნაცვალსახელებია, რომლებიც ამჟამად არ გვხვდება, და ეს კი ნაწილაკთა სიძველეზე მიუთითებს.

სხვათა სიტყვის ნაწილაკებია: ესერ, როქ || როქტუ, ლწხ. ლოქ, -გქ || -იქ. უკანასკნელი იხმარება I და II პირის ნათქვამის სიტყვასიტყვით გამოსაცემად და უდრის ქართ. -მეთქი (I პ.) და -თქო (II პ.) ნაწილაკებს, სხვები კი III პირისათვისაა გამოყენებული და ეტოლება ქართ. -თ-ს. ესერ მოგვავაონებს, როგორც ფიქრობენ, სომხ. ասիր „თქვა“ს, ხოლო როქტუ, ლოქ წარმომდგარია ზმნისაგან რქტუ, ლწქტუ „თქვა“, როგორც ეს

ქართულშია: თქვა → თქო → ო.

შიგებითი ნაწილაკებია: დადასტურებითი — ალღ, ა/აღღ, ბქვ. ეე „ლიახ“, „პო“, ხოლო უარყოფითია — დქ/ესა, მამა, ბქვ. დემეგ „არა“, დემ „ვერა“.

სხვა ნაწილაკთაგან აღსანიშნავია:

-ა, -ა, ჰა „აი, ეს“ მითითებითი, იხმარება თანხმობისთვის (თანადასტურებითი) და სიტყვასთან ერთად, გამოიყოფა დეფისით, ხმოვნიანს კი ერწყმის და აგრძელებს: აღა, ხალო, აშმიგდს „აი ეს, ხალო, მუშაობდეს“; ა, ეჟა ისგუ გუემ მამა ლი „აი, ის შენი საქმე არ არის“.

ნატვრითი-კავშირებითი ნაწილაკია -უ, -უ, ბქვ. -უუ, -ოუ, ოდ, უღუ, ლექსებში: უღუი „მცა“, აშამადაც პროდუქტიული, ერთვის თხრობით კილოს და კავშირებითის მნიშვნელობას ანიჭებს: ბზ. სგაუ ატაზ, ბქვ. სგოუ ატა/ახ „შებრუნდეს“ და სხვ.

ნატვრითია: ნატიელ „ნეტავ“;

სიბრალულის ნაწილაკია: ღალ, ღალე;

ბრძანების გასაძლიერებელი: ძალო „აბა“

დასკვნითი: ემოხ „მამ“

თურმეობითი: ესრან, ესნარ „თურმე“

კითხვითი: აშ დამ „ხოშ“.

მიახლოების ნაწილაკი რიცხვით სახელთან: ღეთ, ღეთა „ოღე“, სამა ღეთა თანასულღი „სამიოდე ჯანის განმავლობაში (ერთ-ნახევარ დღე-ღამეში). გარ „მხოლოდ“, „ლა“, ღალღუთაშუ „თითქოს“.

-გდ, ბქვ. -ფღ, ღმზ. -უღ „კიდევ“, „კვლავ“: ბზ. სგად, ბქვ. სგაიდ, ღმზ. სგაუღ ტეხნი „კვლავ შემობრუნდება“.

შესაძლებლობის ნაწილაკია: არგებს „ეგების“, ქართულიდან შესული ზმნაა.

ჯერობის, გზისობის ნაწილაკია: -ინ, -გნ -უნ: აშბუნ, ეშბუნ „ერთხელ“, ერთგზის“, სუმინ „სამჯერ“...

ზოგის მნიშვნელობა ნათელი არაა: ღენ, ენგი, გომნ, მირ, ჭურ. ჭურ, როგორც ფიქრობენ, იგივე წული უნდა იყოს, სიმღერებში გვხვდება და თარგმნიან სხვადასხვაგვარად: 220₃₅, 224₃₂ „თურმე“¹.

სინტაქსი

101. წინადადების ტიპები. სვანური ენის სინტაქსური სტრუქტურა სავსებით ემთხვევა ქართულისას. აქაც იგივე წინადადების ტიპებია, წევრები და მათი სინტაქსური დამოკიდებულებაა. ერთადერთი განსხვავება III პირის სხვათა სიტყვის გადმოცემაშია.

მოდალობის მიხედვით წინადადება ოთხგვარია: თხრობით, კითხვითი, ძახილისა და კითხვით-ძახილისა. წინადადების ინტონაცია და საერთოდ მელოდიკა მახვილის რელიეფურობის გამო უფრო მკვეთრია.

კითხვითი წინადადება გამოიხატება კითხვითი ინტონაციით, ან კითხვითი

¹ ნ. სვანური პოეზია, I, 1939 (რედ. შენიშვნა).

სიტყვებით (ვინ, რა, როგორი, სადაური, როგორ, სად და სხვ.) ან, თუ ეს არ არის, კითხვითი ნაწილაკებით (იხ.). არის შემთხვევები, როცა გამოყენებულია -ჟსა, რომელიც წინა ხმოვანს ერწყმის.

დახილის წინადადების, ინტონაციის სახეობა დამოკიდებულია გრძნობა-ემოციურობაზე: ბრძანებითა (კატეგორიული თუ თხოვნითი), მოწოდებაა, ალტაცებაა თუ სხვა. გასაძლიერებლად შეიძლება ახლდეს შორისდებული, ზმნისართი ან ნაწილაკი.

აგებულების მიხედვით წინადადების ტიპებია: მარტივი, შერწყმული და რთული.

მარტივი შეიძლება შეიცავდეს ქვემდებარეს, შემასმენელს, დამატებას, განსაზღვრებასა და ყველა სახის გარემოებას.

შედგენილობის მიხედვით მარტივი წინადადება ორგვარია: ერთშემადგენლიანი და ორშემადგენლიანი. ორშემადგენლიანი შეიცავს მთავარ წევრებს: ქვემდებარეს, შემასმენელს და პირშიმართ დამატებას (პირდაპირს ან ირიბს ან კიდევ ორივეს ერთად). ერთშემადგენლიანში შედის ერთ-ერთი მთავარ წევრთაგანი.

წინადადების წევრთა წარმოდგენის მიხედვით (по наличию) გვაქვს სრული და არასრული, გავრცობილი და გაუვრცობელი წინადადება. პირველ შემთხვევაში ყველა მთავარი წევრი წარმოდგენილია ან აკლია ერთ-ერთი მათგანი, ხოლო მეორე შემთხვევაში მეორეხარისხოვანი წევრი არის ან არ არის.

ქვემდებარის უქონლობის მიხედვით ერთშემადგენლიანი მარტივი წინადადებაა უსუბიექტო, იმპერსონალია, განუსაზღვრელპირიანი და განზოგადებულპირიანი. უსუბიექტო წინადადებაში ქვემდებარე არა ჩანს, შემასმენელი მხ. რ. III პირის ფორმითაა წარმოდგენილი. ასეთია ჩვეულებრივ ბუნების მოვლენები (უჩხე „წვიმს“, „შლუე „თოვს“, ირჰალ „თენდება“...), ორი უკანასკნელი გავრცელებული არ არის. სახელდებითი ანუ ნომინატიური წინადადება მწიგნობრულია და იგი სვანურში არა გვაქვს.

102. სიტყვათა შეკავშირება. შესიტყვებაში სინტაგმის წევრთა შეკავშირების ორ ტიპს არჩევენ: შერწყმულსა და დაქვემდებარებულს. უკანასკნელს განეკუთვნება: შეთანხმება, მართვა და მირთვა.

შეთანხმება გვაქვს ბრუნვასა და რიცხვში. ბრუნვაში ეთანხმება განსაზღვრება ქვემდებარეს, დამატებას, არსებითი სახელით წარმოდგენილ გარემოებას. პრეპოზიციული წყობისას -ე და -ა ბოლოხმოვნიანი ფუძის განსაზღვრება დაბოლოებას იცვლის, სხვები უცვლელად რჩება: პოსტპოზიციურ წყობაში ყველა სახის ფუძიანი განსაზღვრება დაბოლოებას იღებს, ოღონდ ეს წყობა იშვიათია. განსაზღვრება რიცხვში არ ეთანხმება. სამაგიეროდ, შემასმენელი ეთანხმება რიცხვში ქვემდებარესა და პირშიმართ დამატებას I და II პირში, ხოლო III პირში გარდამავალი შემასმენელი ცოცხალსა და არაცოცხალ ქვემდებარეს და ინვერსიული შემასმენელი — ირიბ დამატებას.

მართვა გვაქვს ცალმხრივი და საურთიერთო. ცალმხრივი მართვაა: ა) ქვემდებარის მიერ გარდაუვალი შემასმენლისა პირში; ბ) წინადადების წევრის (ქვემდებარის, დამატების, განსაზღვრების თუ გარემოების) მიერ განსაზღვრებისა პრეპოზიციულ და პოსტპოზიციურ წყობაში; გ) შემასმენლის მიერ

უბრალო დამატებისა; დ) თანდებულის მიერ წინადადების მეორეხარისხოვანი წევრის — უბრალო დამატებისა თუ გარემოებისა. უკანასკნელ შემთხვევაში შუალობითი მართვაა.

საურთიერთო მართვაა მთავარი წევრების — ქვემდებარისა და პირდაპირი და ირიბი დამატების მიერ გარდამავალი შემასმენლისა პირში და პირუკუ, ამავე შემასმენლის მიერ იმავე მთავარი წევრებისა — ბრუნვაში, ხოლო ირიბი დამატების მიერ გარდაუვალი შემასმენლისა პირში და, პირუკუ, შემასმენლის მიერ ირიბი დამატებისა ბრუნვაში. ეგვევ სინტაქსური ურთიერთობა გვაქვს მიცემითის კონსტრუქციაში ქვემდებარესა და შემასმენელს შორის.

მირთვა გამორიცხავს შეთანხმებასა და მართვას. იგი ზოგჯერ ძნელად გაირჩევა მართვისაგან. მას განუკუთვნებენ უფორმო გარემოებას ან ზოგს შუალობით მართულ გარემოებასა და უბრალო დამატებას.

103. მარტივი წინადადების წევრები. შემასმენელი მართულია ან მმართავ-მართულია ქვემდებარესა და დამატებასთან. იგი მარტივია ან შედგენილი. მარტივია, როცა მხოლოდ ზმნაა, შედგენილია, როცა მეშველ ზმნასთან სახელადი ნაწილიცაა: მარე აჩანდ „აკცი წავიდა“ — მარტივია: ეჭა ხოჩა ლი „ის კარგია“ — შედგენილია: ხოჩა ლი.

ქვემდებარე მმართავია გარდაუვალ შემასმენელთან, მმართავ-მართულია გარდამავალთან. იგი გვხვდება სამ ბრუნვაში: სახელობითში, მოთხრობითსა და მიცემითში. სახელობითშია გარდაუვალ შემასმენელთან (ინვერსიულის გამორიცხვით) სამივე სერიაში, ხოლო გარდამავალთან სახელობითშია პირველ სერიაში, მოთხრობითში — მეორე სერიაში და მიცემითში — მესამე სერიაში. უკანასკნელში გარდამავალი შემასმენელი ინვერსიულია. ინვერსიულია აგრეთვე გრძნობა-ემოციის (*verba sentiendi*) და ქონების გამოხატველი შემასმენელი და მასთანაც ქვემდებარე მიცემითშია. ამგვარად, მოთხრობითი გარდამავალი შემასმენელის ქვემდებარის სპეციფიკური ბრუნვაა. სახელობითი და მიცემითი საზიაროა დამატებასთან.

დამატება სამგვარია: პირდაპირი, ირიბი და უბრალო. პირდაპირი და ირიბი მმართავ-მართულია და პირველი ახლავს გარდამავალ შემასმენელს, ირიბი — გარდამავალსაც და გარდაუვალსაც. ორივე პირმმართია, უბრალო დამატება კი პირმიუმართავია.

ბრუნვის მიხედვით პირდაპირი დამატება ბრუნვაცვალდებადია: იგი ახლავს გარდამავალ შემასმენელს და დგას I სერიაში მიცემითში, II და III სერიაში — სახელობითში, ხოლო ირიბი ბრუნვაუცვლელია, გარდამავალთან დგას მიცემითში I და II სერიაში, მაგრამ III სერიაში იქცევა თანდებულისა უბრალო დამატებად, ხოლო გარდაუვალთან ყოველთვის მიცემითშია, მაგ.: ორპირიანი გარდამავალი შემასმენელი:

ბეთშუ აკრე ყორს — ბავში აღებს კარს

ბეთშუდ აღკარე ყორ — ბავშმა გააღო კარი

ბეთშუს ოთკარა ყორ — ბავშვს გაუღია კარი.

გარდამავალი სამპირიანი შემასმენელი:

დი ხმნე ბეთშუს დირს — დედა აკმევს ბავშვს პურს

დიდ ხაზზე ბეფშუს დიარ — დედამ აჰამა ბავშვს პური
 დის ხომნა ბეფშისუღდ დიარ — დედას უჭმევია პური ბავშვისათვის.
 გარდამავალი ერთპირიანი შემასმენელი:

ბეფშუ ტეხნი — ბავშვი ბრუნდება

„ ატახ — ბავშვი დაბრუნდა

„ მეტხელი — ბავშვი დაბრუნებულა

გარდაუვალი ორპირიანი შემასმენელი:

თხუიმ ხეჭუცი ეჩას — თავი ეჭრება მას

თხუიმ ახჭუც ეჩას — თავი მოეჭრა მას

თხუიმ ახჭუცა ეჩას — თავი მოსჭრია მას.

უბრალო დამატება მართულია ან მირთული და გვევლინება უთანდებულოდ ან თანდებულთ ვითარებებში, მოქმედებითში, ნათესაობითსა და მიცემითში.

მეტყველების ნაწილებიდან ქვემდებარისა და დამატებისათვის გამოყენებულია არსებითი სახელი, ნაცვალსახელი და გასუბსტანტივებული ზედსართავი და რიცხვითი სახელი, ზოგჯერ — უფორმო სიტყვაც.

ამგვარად, ქვემდებარე და პირმომართი დამატება გარდამავალ შემასმენელთან ჰკვანან ერთმანეთს მეტყველების ნაწილით, სახელობითსა და მიცემითში დასმითა და გრამატიკული კავშირით შემასმენელთან, მაგრამ შინაარსით, ფუნქციით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან: ქვემდებარე მოქმედია, დამატება — სამოქმედო.

განსაზღვრება შეთანხმებულია ან მართული და ახლავს ქვემდებარეს, დამატებას, განსაზღვრებასა და არსებითი სახელით გადმოცემულ გარემოებას. თვითონ უპირატესად ზედსართავი სახელია, მიმღობა, რიცხვითი სახელი, ზოგჯერ ნაცვალსახელი და არსებითი სახელი. შეთანხმებულია ყველა ბრუნვაში და მართულია ნათესაობითში. მართულ განსაზღვრებას ნათ. ნიშნის -ში ელემენტი ეკვეცება ბქე-ის გამოკლებით ყველა კილოში. შეთანხმებისას ახალი თაობა ახდენს უნიფიკაციას: ყველანაირ ფუძიან განსაზღვრებას უცვლელად ხმარობს, ძველი თაობის წარმომადგენელი სახ. -ჟ ბოლოხმოვნიან და ზოგ შიგნიხმოვნიან ფუძეს მიცემითში -ა-თი იყენებს, -ა ფუძიანს -შ-ს ურთავს და ა-ს აგრძელებს, კუთვნილებით ნაცვალსახელს მიშვთი და ისგუთი-ს-ს -ა-თი ცვლის. დნ/ავითი გეზალ ← ბქე. დავითიშ გეზალ „დავითის შვილი“, მიშვთა მუს „ჩემს მამას“, თუთენე ჳან — მიც. თუთენა ჳანს „თეთრ ხარს“; ხოჩამ მარა „კარგ კაცს“.

გარემოება ექვსია: ადგილისა, დროისა, ვითარებისა, მიზეზისა, მიზნისა და ზომა-რაოდენობისა. იგი მართულია ან უმთავრესად მართულია და ახლავს შემასმენელს, განსაზღვრებას ან გარემოებას ან კიდევ ნაზმნარი სახელით გადმოცემულ ქვემდებარესა და დამატებას. შეიძლება იყოს ყველა ბრუნვაში თანდებულთ ან უთანდებულოდ სახელობითისა და მოთხრობითის გამორიცხვით. მეტყველების ნაწილებიდან გამოყენებულია ყველა სახელი, უმთავრესად არსებითი და ზედსართავი, აგრეთვე რიცხვითი და ნაცვალსახელი, ძალიან ხშირად ზმნისართი. მორფოლოგიურად (ზმნისართის გამოკლებით) და სინტაქსური კავშირით ჰგავს უბრალო დამატებას და ზოგჯერ ჳირს მათი გამოიყენა ერთმანეთისაგან.

104. შერწყმული წინადადება გვაქვს ყველა სახისა: ერთგვარქვემდებარიანი, ერთგვარშემასმენლიანი და სხვა, აგრეთვე ნარევი. სინტაქსური ურთიერთობა აქაც ისეთივეა, როგორც მარტივი წინადადების წევრთა შორის. მხოლოდობითი დასმული ქვემდებარეები შემასმენელს ითანხმებენ მრავლობით რიცხვში. ერთგვარი წევრები შეერთებულია მაერთებელი კავშირით ან უკავშიროდ.

რაც შეეხება განკერძოებულ სიტყვებს, ჩართულ სიტყვებს თუ წინადადებებს, მიმართვასა და სხვებს, ისინი თავისებურებას არ ქმნიან და ამდენად მათ არ ვეხებით.

105. რთული წინადადება ორგვარია: თანწყობილი (პარატაქსი) და ქვეწყობილი (ჰიპოტაქსი). ორივე წინადადება სრულყოფილად ჩამოყალიბებულია და განვითარების მაღალ საფეხურზე დგას, თანაც ძალზე გავრცელებულია.

რთული წინადადების წევრი წინადადებები ერთმანეთთან დაკავშირებულია აზრობრივად და სინტაქსურად შემდეგი საშუალებებით: კავშირით, წევრ-კავშირით, უკავშიროდ, ინტონაციითა და წყობით (დალაგებით).

თანწყობილ წინადადებაში გამოყენებულია მაერთებელი კავშირი, იგივე, რაც შერწყმულ წინადადებაში (ი „და“, მარე „მაგრამ“ იხ. კავშირი §98), ხოლო ქვეწყობილ წინადადებაში — მაქვემდებარებელი კავშირი, წევრ-კავშირი, რომელიც გადმოცემულია მიმართებითი ნაცვალსახელით ან მიმართებითი ზმნისართით (გერტუნა „ვიც“, ხედუნა „რომელიც“... იმუნა, „სადაც“, ხამუნა, „როგორც“, შომუნა „როდესაც“...). ინტონაციაც შემაკავშირებელია, რამდენადაც დასრულებულობის ინტონაცია ახასიათებს რთულ წინადადებას და არა მასში შემავალ წევრ წინადადებებს.

აღნიშნული რთული წინადადების წევრები შეიძლება იყოს ან ყველა მარტივი, ან ყველა შერწყმული, ან კიდევ ნარევი — მარტივი და შერწყმული. ქვეწყობილ წინადადებაში აქაც გაიჩნევა მთავარი და დამოკიდებული ერთი ან ერთზე მეტი წინადადება ყველა სახისა (განსაზღვრებითი, დამატებითი, გარემოებითი, პირობითი და სხვ.).

აღვიწყობილ წინადადებაში მიმართებითი ნაცვალსახელიანი ან ზმნისართიანი დამოკიდებული წინადადებისა თავისუფალია: იგი შეიძლება მთავარ წინადადებას წინ უსწრებდეს, ან შიგ იყოს, ან მოსდევდეს, ხოლო კავშირისა შედარებითი შეზღუდულია.

წევრ-კავშირი (მიმართებითი ნაცვალსახელი თუ ზმნისართი) დამოკიდებული წინადადების წევრია და თავის შემასმენელს უკავშირდება მართვით ან მირთვით. მათგან მიმართებითი ნაცვალსახელი ენაცვლება ასახსნელი წინადადების სახელურ წევრს და დგას იმ ბრუნვაში (უთანდებულოდ თუ თანდებულოდ), რომელიც შეეფერება მის ფუნქციას და მოითხოვს დამოკიდებული წინადადების შემასმენელი ან სახელური წევრი (ქვემდებარე, დამატება, გარემოება, განსაზღვრება). მისამართ წევრს წევრ-კავშირი — მიმართებითი ნაცვალსახელი — მრავლ. რიცხვში არ ეთანხმება, რამდენადაც უკანასკნელს რიცხვის კატეგორია არ ახასიათებს.

მიმართებითი ნაცვალსახელით გადმოცემულ წევრ-კავშირს კორელატად

აქვს მთავარ ან ასახსნელ წინადადებაში ჩვენებითი ნაცვალსახელი ალა „ეს“, ევა „ის“, მან „ყველა“ ქვემდებარედ ან დამატებად, ხოლო განსაზღვრებად ალ „ეს“, ევ „ის“, ევზუმ „იმდენი“, ევშელდ „იმდენი“, ევკალიბ „ისეთი“ და სხვ.

მთავარი წინადადების სასაზღვრ წევრს ან შემასმენელს საკმაოდ ხშირად ერთვის მახვილიანი -ა ან -ე ნაწილაკი, რომელიც ერწყმის წინა ხმოვანს და აგრძელებს ბზ., ლაშხურში (მაგ., ალა მნ ჩუ მამდნდა, დავლიდარე ლირკალი-დ აღნ, ხალო ამშინდს მიშგუა მგქაფ — „ეს მეც შემძლია, აი, თხების გარეკვა და აი ამან, ხალომ, იმუშაოს ჩემ ნაცვლად“; პ'ალა ლსსუ ი ევა მამე პა — „ეს იყო, ის არა, აი“).

მიმართებითი ზმნისართით გადმოცემული წევრ-კავშირი განსაზღვრავს მთავარი წინადადების ზმნა-შემასმენელს ან არსებითი სახელით გადმოცემულ განსაზღვრებას.

მიმართებითი ზმნისართებია: იმუნძ „სადაც“, იმუნძჟი „როგორც“, ხამუნძ „როგორც“, შომუნძ „როდესაც“, პალ „როგორც კი“, ვოდდო „ვიდრე“, ვოდემჩიქა „სანამ“ და სხვ. მათ კორელატებად გვევლინება მთავარ წინადადებაში წევრ-კავშირები: ამეჩუ „აქ“, ეჩეჩუ „იქ“, ეჩხანუ „იქითკენ“, ეჩხან „იქიდან“, ჩინგ „ყველგან“, ეჩქა შიმდ „მამინვე“, ეჩქად „მანამდე“, ეჭუი „ისე“, ევკალიბდ „იმგვარად“ და სხვ.

მაქვემდებარებელი კავშირები შედარებით მცირეა: ერე „რომ“, ლახე „თუ“, „რომ“; ჰე „თუ“ და მისი შემცველი ჰემა, ჰესა, პანუ „თუ“. ერე, ერ გვევლინება ყველა სახის დამოკიდებულ წინადადებაში. წინადადების წევრები არ არიან და ესენი უმთავრესად განსაზღვრავენ ზმნა-შემასმენელს.

კავშირთა თუ წევრ-კავშირთა და კორელატთა ანალიზით გამორკვეულია, რომ უმეტესობა შედგენილია და შეიცავს კავშირთან ერთად ნაცვალსახელს ან ზმნისართს თუ ორივეს ერთად (ფერ-უნძ-ე = ვინ+ეს+ცა, შომუნძ = შომა + უძ + ე როდის + ეს + ცა და სხვ.).

დიალექტებში აღნიშნულია კავშირთა თუ წევრ-კავშირთა ვარიანტები და ხმარების მცირე სხვაობა, ძირითადად კი სრულად წარმოდგენილია ბალ-სზემოურში და ემთხვევა როგორც ძველ, ისე ახალ ქართულს.

106. სხვათა სიტყვა. სხვათა სიტყვის გადმოცემა განსხვავდება ქართულისაგან, ერთი, იმით, რომ I და II პირისათვის ერთი და იგივე ნაწილაკია გამოყენებული: -გჳ ან -იჳ, მეორე, III პირისათვის ორი ნაწილაკია მოშველიებული: ესერ და როქ, უკანასკნელი ვარიანტებით: როქჳ, ლშხ. ლოქ, რომელთაგან ესერ გავრცელებულია ბალსზემოურში, და, მესამე, III პირის ნათქვამის გადმოსაცემად III პირის ფორმებია აღებული, როგორც რუსულში. წარმოშობით ესერ ნაწილაკს უკავშირებენ სომხ. ახსჳ „თქვას“, ხოლო როქ, როქჳ, იგივე რწჳჳ, ლწჳჳ „თქვა“ ზმნაა (შდრ. ქართ. ო ← თქო ← თქვა). მაგ.: მან ესერ ხაკუჩ II მან ლოქ ხაკუჩ? „რა გინდაო?“ მგცხნსერ ხარ „მცივაო“.

ლექსიკა

107. ლექსიკა. სვანური, თუმცა უმწერლობო ენაა, მდიდარია ლექსიკური ერთეულებით. განსაკუთრებით მრავალფეროვანია ლექსიკური მარაგი საყოფაცხოვრებო სიტყვებითა და ტერმინებით (სოფლის მეურნეობის მოქმედებისა და იარაღების სახელწოდებებით, სარწმუნოებრივი ტერმინოლოგიითა და სხვა). სიმდიდრეს კმნის ერთი, ერთსა და იმავე საგნის თუ მოქმედების ორი და მეტი სახელი ყველა დიალექტში (მაგ.: და ძმისთვის არის დაჩუირ, დისთვის კი — უდილ, ძმა ძმისთვის მუხუბე-ა, ხოლო დისთვის — ჯგვილ); დიალექტებში სხვადასხვა სახელწოდებით ან ერთი სიტყვის სხვადასხვა მნიშვნელობით ხმარება (ლილრანლ = ლშხ. ლიბრინლ „მღერა“); მესამე, ერთი და იმავე ფუნქციის სხვადასხვა აფიქსით სიტყვაწარმოება (ქა ლგწყე = ქა მგნაყ „გამომცხვარი“); მეოთხე, სიტყვაწარმოება აფიქსაციისა და კომპოზიციის მეშვეობით (იხ. § 32) და სხვ.

სვანური ძირითადი მარაგიდან ბევრი სიტყვა საერთო ძირის მქონეა ქართულ-ზანურთან, საერთოქართველურია. ბევრიც ნასესხებია. სესხება გამოწვეულია იმ ეკონომიკურ-კულტურული ურთიერთობით, რომელიც ჰქონდათ ჩრდილო კავკასიის მოსახლეობასთან (ჩერქეზ-ყაბარდოელებთან, აფხაზებთან, ბალყარებთან და სხვ.). ზანებთან ტომობრივი და სახელმწიფოებრივი კავშირი ზომ ისტორიულია და მათი გავლენაც ძლიერია. ქართულის გავლენა ჩანს ქვემოსვანურსა და ბალსზემოურზე, მეგრულისა — ბალსქვემოურზე. ზანურის ფენა მთელ სვანურში გააძვარია. გარდა ამისა, ჩერქეზულის გრამატიკულ-ლექსიკური ფენაც გამოვლინებულია სვანურში. შეიმჩნევა აფხაზურისა და სომხურის გავლენის კვალიც. ამ მხრივ სვანური ლექსიკა სუბსტრატისა და სესხების შესასწავლად ხელშესახებ მასალას იძლევა. გავლენა და სესხება ამაჟამად უფრო ძლიერია. სვანურში შედის საზოგადოებრივი ურთიერთობის, ეკონომიკური, ტექნიკური და საერთოდ კულტურის დარგის სიტყვები და ტერმინები, მაგრამ ექვემდებარება სვანურის ფონეტიკურ-გრამატიკულ ნორმებს.

108. მოკლე ცნობები დიალექტთა შესახებ. სვანურში გამოყოფილია ოთხი მთავარი დიალექტი: ბალსზემოური, ბალსქვემოური, ლაშხური და ლენტეხური. მათ კლასიფიკაციას საფუძვლად უძევს სამი ძირითადი ფონეტიკური მოვლენა: სიგრძე, უმლაუტი და რედუქცია. გრძელი ხმოვნები აქვს ბალსზემოურსა და ლაშხურს, მაგრამ ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან უმლაუტით: ლაშხურს უმლაუტი არ ახასიათებს. ბალსქვემოურსა და ლენტეხურს ბალსზემოურთან აერთიანებს უმლაუტი, მაგრამ აშორებს მისგან ხმოვნის სიგრძე, ხოლო ლენტეხურს ბალსქვემოურისგან — რედუქციის სისუსტე. ამგვარად, ბალსზემოურის ნიშნებია — გრძელი ხმოვნები, რედუქცია და უმლაუტი, ლაშხურისა — გრძელი ხმოვნები და რედუქცია, ბალსქვემოურისა — რედუქცია და უმლაუტი, ლენტეხურისა — სუსტი რედუქცია და უმლაუტი.

გარდა ამისა, მათ განასხვავებს ერთმანეთისაგან ბრუნებისა და უღვლილებისა და აგრეთვე ლექსიკური თავისებურებანი.

109. ბალსზემოური კილო ყველაზე უფრო მდიდარია ბგერითი შედგენილობითა და ფონეტიკური პროცესებით, ყველაზე უკეთ აქვს შემონახული არქაიზმები, ჩნდება ნეოლოგიზმები. მასში გამოიყოფა ორი განაპირა კილოკავი: აღმოსავლეთით — უშგულური და დასავლეთით — ლატალური. ნ. მარის მიერ გამოცალკეებული ხალღური, იფარული, მუჟალ-მულახური უმნიშვნელოდ განსხვავდება მესტიურისაგან და კილოკავებს არ წარმოადგენენ.

110. უშგულური ბალსზემოურის კილოკავია, იგი საკმაოდ დაშორებულია ქვემოსვანურის კილოს, ლაშხურს, მაგრამ საკმაოდ გავლენა განუტღია მისი როგორც ობიექტური | პირის ფორმებში, ისე ზოგი დრო-კილოს წარმოებაში.

ფონეტიკურ თავისებურებათაგან აღსანიშნავია:

ა) o ხმოვნის უძლურება უძლურების გამოწვევაში, როცა o წარმოდგენილია (მაგ.: იდგარი „კვდება“, ხვაშიხდანს „უწვავდი“, მაგრამ ხვანში „უწვავ“), თუმცა გვაქვს უძლურტიანი ფორმები: ნამქან „ჩვენ“, სგამქსგან „თქვენ“, მამქმან „რა“ და სხვ.

ბ) ე-ს აბლაუტი ა/ა-დ ცნობილია მთელი სვანურისათვის I და II ჯგუფის ვნებით ფორმებში და სახელთა ფუძეებში (ვედნი „მოდის“ — ანვანდ „მოვიდა“; ანმარან ← ანმარენ „მომზადდა“... მეგამ ← მეგემ „ხე“; ნანობ ← ნებობ „საღამო“ და სხვ.). უშგულურში ეს მოვლენა ძალზე ხშირია, იგი გვაქვს არა მარტო კილოებში შენიშნულ შემთხვევებში, არამედ სახელებში და ზმნათა | თურმეობითში, ნამყო უწვეტელსა და კონიუნქტივ II-ში და სხვ. (კანსარ = კესარ „კეისარი“, ვანფ = ვეფანა „კბენია“... აღმანზე „გააშავა“ (მღრ. მეშხე „შავი“; მეჩი „მოხუცი“... ჩოთმაჩა „დავაბერო“, აღმანხას „გააშავოს“... და სხვ. უფროობით ხარისხში ენ → ან: მაჩანე (= მაჩენე) „ყველაზე უკეთესი“ და სხვ.

გ) პრევერბისეული უძლურტიანი ა ემსგავსება სუბიექტის | პირის ჟ ნიშანს და ო-დ იქცევა, როგორც კალურსა და იფარულშია.

დ) ჩუ ზმნისწინი გამარტივებულია ჩ-ს სახით: ჩადვარ „მოკლა“.

ე) მოქმედებით ბრუნვაში -შჟ ნიშანი ვერ იმსგავსებს ფუძის ბოლოკიდურ ა-სა და ე-ს: დინანჟუ „გოგონათი“, მარეჟუ „აკით“...

ვ) ლექსიკური შეხვედრებია ლაშხურთან: მეხუ „ცოლი“, ლაბნა „ხბო“...

არის თავისებურებაც, საფიქრებელია, ძველი: აჯა „ის“, აჯი „ისე“, აჯუმ „იმდენი“, აჩას „იმას“, აჩენჯა „იმის გარდა“ და სხვ.

111. ლატალური უშუალო მეზობლობაშია ბალსქვემოურის ბეჩოურ კილოკავთან და, ეტყობა, საკმაოდ გავლენაც განიცადა, მაგრამ აქვს საკუთარი თავისებურებებიც. აი ზოგი მათგანი:

ა) დელაბიალიზაცია ხშირად ჟე და ჟი კომპლექსებისა: ჩემინ „ქმნა“, მინდერ „მინდორი“, ლახვედლა „აკითხა“, ჯინელ „ძველი“, ცირე „ტოვებს“, აგრეთვე ჟ-ს დაკარგვა თანხმოდანთა შორის: ფიშდე „უშვებს“... ლემ „ლომი“, თეთნე „თეთრი“ და სხვა. ჟე კომპლექსის დელაბიალიზაცია გავრცელებულია ბალსქვემოურში.

ბ) ე-ს ჩართვა ხმოვანთა შორის: ხობადა? „იცი?“

გ) მოქმედებითის -შჟ ნიშნის შ-დ წარმოდგენა: მაყალმ „შიშით“, შგურმ „სირცხელით“...

დ) ჩუ პრევერბის ჩ-დ ხმარება, როგორც ეს უმგულურშია: ჩანვად „ჩამოვიდა“, ჩადგან „მოკვდა“...

ე) საერთო ლექსიკური ერთეულები ბალსქვემოურთან: ლაიდ „ძალიან“, ფაშლი „ყმა“, ნაურ „ვაჟი“, ეჩეგ „იქ“ და სხვ.

112. ბალსქვემოურის კილოკავები. ბალსქვემოური ყველა კილოზე უფრო დაქუცმაცებულია, თუმცა ხევები თუ თემები არც ისე დაშორებულია ერთმანეთისაგან და არც ბუნებრივი დაბრკოლებებია მათ შორის გადასალახავი. ბალსქვემოური აერთიანებს ძველიდანვე არსებულ საზოგადოებათა მეტყველებას: ბეჩოურს, ცხუმარულს, ეცერულს, ფარულს, ჩუბეხეურსა და ლახამულურს. განსაკუთრებით გამოირჩევა ლახამულური. ზოგ კილოკავს შორის სხვაობა იმდენად ნათელია, რომ თვით სვანებიც კი აღნიშნავენ თავისებურებებს. სხვაობა შეიძინევა არა მარტო ერთი საზოგადოების სოფლების მოსახლეობის მეტყველებათა შორის, არამედ მეზობელი ოჯახებისა და, რაც საინტერესოა, ერთი ოჯახის წევრთა მეტყველებაშიც. საგანგებოდ აღსანიშნავია სხვაობა ძველი და ახალი თაობის მეტყველებათა შორის. ამას თავისი მიზეზები აქვს: ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და თანამედროვე კულტურული განვითარების მხრივ.

113. ბეჩოური მეზობელი კილოკავია ლატალურისა და, ბუნებრივია, მათი ურთიერგავლენა. ბეჩოურში საკმაოდ ფართოდ ჩანს ბალსზემოურის მოვლენები, უთუოდ ლატალურის გავლენის მეშვეობით.

ფონეტიკური თავისებურებებია:

ა) უმლაუტის შესუსტება არა მარტო მოსალოდნელი გრძელი ხმოვნისა, არამედ მოკლისაც: ბაზი „ამალამ“, მაზიგ „ჭირი“...

ბ) ე-ს აბლაუტი ა-დ ;ნაცვლად ბზ. ეცერული ა-სი): აჩად „წავიდა“, ადსოყან „გაგიჟდა“, ლაბამ „დასაბამი“ და სხვ.

გ) ბზ. -წლ, ეცერ. -წლ-ის ნაცვლად -ალ ფორმანტის ხმარება: იღრალ „მღერის“, იზელალ „დადის“...

დ) ჭ-ს უგულებელყოფა: ისგ „ვაშლი“, ხობრა „უმცროსი“, ჩუქან „ქვეშ“...

ე) აღმავალი დიფთონგის ღ-ს ნაცვლად ლ-ს ხმარება: ლერ „ვინ“, ლერხი „ზოგი“...

მორფოლოგიიდან აღსანიშნავია:

ვ) ნათესაობითში (-ი)შ სუფიქსის გამოყენება -ემ ბოლოსართის პარალელურად და ბალსზემოურის მსგავსად მსაზღვრელთან შ-ს დაკარგვა: ბოგპ პილს „ხიდის პირას“...

ზ) ზოგი დრო-კილოს წარმოებაში ხელშესახებია თავისებური წარმოება. ნამყო უწყვეტელში I და II პირში -ასგჟ და -დასგჟ სუფიქსთა და მათ ვარიანტთა (-ასგჟ, -დასგჟ, -ა/ასჟ, -და/ასჟ და სხვ.) ხმარება, ზმნის ფუძისეული -ი სუფიქსის შემონახვა და სხვ.

114. ეცერული უმთავრესად ფონეტიკური და მორფოლოგიური თავისებურებებით ხასიათდება.

ფონეტიკური განხრა შემდეგია:

ა) უმლაუტს იწვევს ე ხმოვანიც, როცა ის შეკუმშული არ არის: ნაგემ „ნაგემი“, ნარდეგ „ნამყოფი“, ლაღემ „შეჭამა“ და სხვ.

ბ) -აჲ → ა: ნა „ჩვენ“, ზა „წელიწადი“, კაპრა „ნიკაპი“, ლელჷა „ხორცის მოყვარული“...

გ) ჭე-ს მოსდის დელაბიალიზაცია და რჩება ე: გემ „საქმე“, ტეტ „ტოტი“, „თათი“; გეჷ „გოჷი“...

დ) -იჲლ, -იჲლ სუფიქსის ნაცვლად აქ წარმოდგენილია -ელ: ხეჷვდეღ „ეკითხება“, ირბელ „ხაბაზობა“...

ე) || პირის ობიექტური ნიშანი ჭ → ჯ: აჷკჷჷმა || აჷკჷჷმა გაგტეხია;

ვ) თანდებულია -ლისგა „ში“: თხუმლისგა „თავში“, დავითიშლისგა „დავითისაში“.

მორფოლოგიური სხვაობა ხელშესახებია ბრუნებაშიც და უღვლილებაშიც.

115. ცხუმარული მეტყველება განსხვავებულია ძველ და ახალ თაობათა მიხედვით. ძველი თაობა იცავს ეცერულ მოვლენებს, რამდენადაც ცხუმარული ისტორიულად იგივე ეცერული უნდა ყოფილიყო, ხოლო ახალი თაობა ხმარობს ბეჩოურს, რამდენადაც უკანასკნელის გავლენა ცხუმარულზე ძლიერია. შეინიშნება სპეციფიკური მოვლენებიც: უმლაუტიანი პრევერბის პარალელურად არის ე-ნიანიც: ჩჷაღღჷჷჷ || ჩჷედღღჷჷჷ „იმშობიარა“...; გვაქვს შეჭვარების შემთხვევებიც.

116. ლახამულური დიდად განსხვავდება ყველა ბალსქვემოური კილოკავისაგან.

ა) ბგერით შედგენილობას ამდიდრებს ხმოვანთა ნაზალობა შ და ნ-ს მეზობლობაში, რაც სხვაგან აშკარად არ შეინიშნება.

ბ) ჯ რეფლექსია ჰ-სა ან ჭ თანხმონისა, უკანასკნელი ძირისეულია და ფორმანტისეული: ეჲ ← ეჷ „ის“; ეჲგჷჷარ „იმგვარი“, ამტიხ „დაგიბრუნა“.

გ) უმლაუტს იწვევს უმლაუტიანი ჟ-ც: ლაბჷრდი = ეცერ. ლაბჷრდი „ვარკლი“.

დ) ე აუმლაუტებს ა, ო და უ ხმოვნებს, ზოგჯერ უმლაუტიანი ა გადადის ე-დ: მარე „კაცი“, მახე „ახალი“, ნეყირ (← ნაყირ) „ნაცემი“, ნეჷჷჷ (← ნაჷჷჷ) „ნაკებნი“...

ე) ჭე-ს დელაბიალიზაცია აქაც გავრცელებულია: კალენ (← კალონ) „კანონი“, ლებ „სკა“ და სხვ.

ვ) შენიშნულია ე და ი-ს მონაცვლობა: უშდიხა ← უშდეხა „ულევი“...

ზ) საყურადღებოა ლ-ს შენაცვლება ჭ-დ კინოზით სახელებში, მრავლობით რიცხვში და სხვაგან: ლიციჷდ (= ლიცილდ) „წყალუკა“, ზურაჷ (= ზურალ) „ქალი“; მაროჷ (= მაროლ) „კაცები“...

თ) ფონეტიკური პროცესებიდან საინტერესოა ასიმილაციის, მეტათეზისის, სუბსტიტუციის და სხვა მოვლენების შემთხვევები.

შ) მორფოლოგიაშიც უღვლილების თავისებურება იქცევს ყურადღებას (დრო-კილოთა წარმოება, ად- პრევერბის უცვლელად ხმარება I და II პირში და სხვ.).

117. ლაშხური ქვემოსვანურის კილოა. მას ზოგი რამ საერთო აქვს ლენტეხურთან, ზოგიც — ბალსზემოურთან, მაგრამ საკუთარი სპეციფიკური ფონეტიკურ-გრამატიკული მოვლენები იმდენად ბევრია, რომ განსხვავდება სხვა ძირითადი კილოებისაგან და დამოუკიდებელ დიალექტად გვევლინება. იგი ერთი მთლიანი კილოა, შიდა დაყოფა კილოკავებად და თქმებად არ ახასიათებს. მცირე სხვაობა სოფლებს შორის მეტყველებაში ერთეულს არა ქმნის.

1. საერთოა ბალსზემოურთან გრძელი ხმოვნები საერთო სიტყვებსა და ფორმანტებში, მაგრამ განსხვავებაც არის: ლაშხურში გრძელი ხმოვნები გვაქვს იქ, სადაც ბალსზემოურში არ არის: მურყუამ, ბზ. მურყუამ „ყოში“; ლგზ, ბზ. ლგზ „დგას“ და სხვ.

2. უმლაუტი არ ახასიათებს, მაგრამ მისი კვალი ჩანს პრევერბებში, რომელთა ა → ე მომდევნო არსებული ან შეკუმშული სათავისო ან სასხვისო ქცევისა და ვნებითის ი-სა და ვნებითის შეკუმშული ე-ს გავლენით (ენმარე „მოიმზადა“, ენმარან „მოშადა...“).

3. ლენტეხურთან საერთო ფშვინვიერი შემართვის უფშვინვიეროდ ან მოტირებულად წარმოდგენა: ჰაში → ლნტ. აში, ლშხ. აში „ჩატე“.

ჰებ →

ებ „ბალი“

მეჰად

მეჰად „სულ“ და სხვ.

4. სგ, შგ კომპლექსი გამარტივებულია გ-ს მოკვეციტ: ლემესგ → ქვსვ. ლემეს „ცეხლი“. თემატური სუფიქსები -ნხგ, -ნშგ → -ნს, -ნშ, ლნტ. -ნს (ბზ. ლიდნსგი → ლშხ. ლიდნს, ლნტ. ლიდნსკ) „ღება“, „ჩაცმა“ და სხვ.

5. სხვა ფონეტიკური პროცესებიდან მსგავსი მოვლენებიცაა და განსხვავებულიც.

6. განსხვავებაა გრამატიკულ მოვლენებშიც და ლექსიკაშიც. გვხვდება სიტყვები, რომლებიც სხვაგან არ იხმარება.

118. ლენტეხური მეორე ქვემოსვანური კილოა. იგი ზემო და ქვემო აშარის მოსახლეობის მეტყველებაა. ქვემო აშარაში შედის რცხმელურისა და ხოფურის სასოფლო საბჭო, ხოლო ზემო აშარაში — ხელედისა და ლენტეხისა. ოთხი საზოგადოების ლენტეხური მეტყველება ძირითადად ერთიანია. მცირე სხვაობა სოფლებს შორის დიალექტურ ერთეულებს არ იძლევა. ადრე არსებული მოვლენები, შეიძლება მნიშვნელოვანიც, თანდათან იშლება და კილოს ნიველირება ხდება. მაგ. სოფ. ფაყის ძველი თაობის წარმოთქმაში ისმოდა ა ნაზალური ხმოვანი პრევერბ ან-ში (აწრი), ამჟამად მას ვერ გაიგონებთ. ამდენად, ლენტეხური ერთ განუყოფელ კილოს წარმოადგენს.

ლენტეხურის მთავარი თვისება — სიგრძის უქონლობა, უმლაუტის თავისებურება და რედუქციის მოდუნების გამო სრულხმოვნობის დაცვა სხვა მოვლენებთან ერთად მას თვალსაჩინოდ განსხვავებულ და სვანური ენის ისტორიისათვის უადრესად მნიშვნელოვან კილოდ წარმოგვიდგენს.

1. ლენტეხური თავისი სრულხმოვნობით მოგვაგონებს მეგრულს. მიუხედავად ფორმანტების დართვისა, მასში რედუქცია ნაკლებად ხდება და ამით დაცულია არქაული სახე სვანურისა: გარგალა (→ ბზ. გარგლა) „ლაბარაკი“, ნაგაზი (→ ნაგზი) „კვირა“, ჰედენი (→ ჰედნი) „მოღის“, ტებედი (→ ტებდი) „თბილი“ და სხვ. მაგრამ გვაქვს შემთხვევები რედუქციისა: ლახტბა,

ნაცვლად ლახუბა-სი „ძმები“, სწლურ „უსადილო“ (← სადილ), ადგარი (← ადაგარი) „კლავს“ და სხვ. სათავისო და სასხვისო ქცევისა და ვნებითის თავსართი რედუქცირებულია პრევერბთან: ვლბინე (← *ვლბინე) „დაიწყო“, აწვილ (← აწვილ) „მოიტანა“.

2. უმლაუტს იწვევს ე ხმოვანიც, როგორც ეს ეცერულ-ლაზხამულურშია: ლდღელ „დღე“, ანაყე „აცხოვს“, ამეჩე „აბერებს“ და სხვ. -ო კი ამ წესს არ ექვემდებარება. მაგრამ წარმოშობით გრძელ ხმოვნებს უმლაუტი არ მოსდის (ალაში „თესავს“, ამარე „ამზადებს“). უმლაუტის სხვა თავისებურ მოვლენებს აქ არ ვეხებით.

3. კომპლექსები სდ, შდ, სგ, შგ ლენტეხურში წარმოდგენილია სტ, შტ, სქ და შქ-ს სახით (ლუსტუიგუ „ნაწნავი“, შტიმ „ყური“, სქიმ „კვაძ“, იშკუილ „შვიდი“ და სხვა ბევრი).

ფონეტიკური პროცესების (ასიმილაციის, მეტათეზისის, სუბსტიტუციის, ბგერათა დაკარგვის და სხვ.) მაგალითები გზადაგზა აღნიშნულია. ნაჩვენებია აგრეთვე ბრუნებისა და უღლების თავისებურებანი.

119. ჩოლურული მეტყველება მოქცეულია ლაშხურსა და ლენტეხურს შორის და ალბათ ამის გამო ორივეს ძირითად ფონეტიკურ მოვლენებს იზიარებს, ესაა: ლაშხურთან საერთო გრძელი ხმოვნები და რედუქცია, ხოლო ლენტეხურთან — საერთო უმლაუტი. ჩოლურული ძირითადად ლაშხურს განეკუთვნება ბგერითი შედგენილობითა და გრამატიკული წყობით. უმლაუტი, ალბათ, ლენტეხურის გავლენის შედეგია. აღსანიშნავია, რომ ლენტეხურთან ახლო მდებარე სოფლის საყდრის (აგრეთვე, როგორც შენიშნავენ, მუწლისა და ბულემის) ძველი თაობის მეტყველება უმთავრესად ლენტეხურს გასდევს, ახლისა კი — ლაშხურს. საყდრული მეტყველება შეჯვარებული გარდამავალი დიალექტის იშვიათ ერთეულს წარმოადგენს. ჩოლურული ახლო მომავალში შესწავლის ობიექტს შეადგენს.

120. როგორც ამ მოკლე მიმოხილვიდან ჩანს, სვანური ქართველურ ენათა ცალკე შტოა. იგი თავისი ბგერითი შედგენილობით, ფონეტიკური პროცესებით, გრამატიკული აღნაგობით, ფორმანტებითა და ძირითადი ლექსიკური ერთეულებით მსგავსია ქართულისა და ზანურისა. მათი ნათესაური დამოკიდებულების შესწავლა ისტორიულ-შედარებითი მეთოდით სრულიად გამართლებულია და შედეგებიც დამაჯერებელი და ხელშესახებია. შესწავლა გრძელდება ენის ყველა მოვლენის გამოსაჩენად და ისტორიულ ასპექტში გასაშუქებლად. სვანური ენის მონაცემები ამ მხრივ უალრესად მნიშვნელოვანი და ფასეულია.

მ. თოფურია

სვანური დიალექტები და მათი თავისებურებანი

§ 1. სვანური დიალექტების შესწავლის მოკლე მიმოხილვა. სვანური ენა, როგორც ყოველი სხვა მწერლობის არმქონე ენა, ა) მდიდარია დიალექტებითა და ბ) ენის შესწავლა იწყება ყოველთვის ამა თუ იმ კილოდან თუ კილოკავიდან. ჩვენ მიერ საგანგებოდ განხილულია ნ. მარის წინამორბედ მოგზაურთა თუ მკვლევართა მიერ შეკრებილი და გამოქვეყნებული მასალები და მოცემულია მათი კვალიფიკაცია როგორც ღირსება-ხარისხის მხრივ, ისე დიალექტური წარმოშობილობის თვალსაზრისითაც.

გამორკვეულია, რომ:

1. ყველაზე ადრინდელი მასალები, შეკრებილი ი. გიულდენშტედტის მიერ და გამოქვეყნებულია მის *Reisen durch Russland*-ის II ნაწილის ბოლოს *Wörterammlung zur Vergleichung der im Kaukasus gangbaren Sprachen. I. Georgianische Mundarten*. სადაც ერთმანეთის პირისპირ არის ქართულ-მეგრულ-სვანური ლექსიკა, სულ 221 სვანური სიტყვა — ლაშხურია:

2. ი. კლაპროთის სვანური მასალები, სულ 142 სიტყვა, დაბეჭდილი მის *Voyage an Mont Caucase et en Georgie's* II ტომში *Vocabulaire géorgien, mingrélien et souane* (გვ. 519-538), კვლავ ლაშხურია და მთლიანად განმეორებაა ი. გიულდენშტედტისა;

3. გ. როზენის გრამატიკული მიმოხილვა, მოცემული მის *Ossetische Sprachlehre nebst einer Abhandlung über das Mingrelische, Suanische und Abchasische*-ში 1846, გვ. 57-70, ემყარება მთლიანად ლაშხურს. გ. როზენის ეს მიმოხილვა გულდამწვიდებით გამოიყენეს ფ. ბოპმა — *Die kaukasischen Glieder des indoeuropäischen Sprachstamms* (1847), ალ. ცაგარელმა თავის შრომაში *Сравнительный обзор морфологии иберийской группы кавказских языков* (1872) და ფრ. მიულერმა — *Grundriss der Sprachwissenschaft*, III. 1884, გვ. 208-9.

4. ი. ბართოლომეის ჩანაწერები და მის მიერ გამოცემული „მამაო ჩვენო“ ბალსზემოურია, როგორც ეს დიალექტური თავისებურებებით ჩანს და შრომის სახელწოდებითაც დასტურდება (*Поездка в Вольную Сванетию: Зап. Русск. Географ. Общ.*, 1855, кн. III).¹

¹ მოხსენებები სვანური ენის შესწავლის ისტორიიდან 1930 წლის 2 ივნისსა და 1937 წლის

5. რ. ერკერთის Die Sprachen des kaukasischen Stammes (Wien. 1895) შეიცავს უმგულური კილოს დამახასიათებელ მასალებს.

6. ამის შემდეგ უმგულური კილო ფართოდ არის გამოყენებული როგორც გრამატიკულ ნარკვევთა, ისე ტექსტებისათვის. მ. ზავადსკის გრამატიკული მიმოხილვა, მ. ჭანაშვილის „ქართულ გრამატიკაში“ მოცემული შედარებანი, თავისუფალი სვანის „მოკლე განხილვა სვანური გრამატიკისა“, ი. ნიჟარაძის ტექსტები და „რუსულ-სვანური ლექსიკონი“ მთლიანად უმგულურ კილოს ემყარება.

7. ა. დირის Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen (Leipzig. 1928) ძირითადად იმეორებს მ. ზავადსკის შრომას და ამდენად უმგულურთან გვაქვს საქმე.

8. პ. უსლარი თავის Грамматический очерк сванетского языка-ში (იხ. АБХАЗ. ЯЗ., 1887), აღნიშნავს რა გ. როზენის შრომის ნაკლს, თავის მხრით იძლევა მიმოხილვას იფარელი გულბანის მონაცემთა მიხედვით. ამდენად აქ გამოყენებულია ბალსჭემოური კილო.

9. ა. გრენი Грамматические заметки (СМ-ის მიხედვით)¹ ამჟღავნებს სრულ უმწიობას როგორც ტექსტების ჩაწერაში, ისე გრამატიკულ ანალიზში. საგულისხმო აქ ისაა, რომ მასალები ჩოლურულია და აქამდე ეს პირველი შემთხვევაა.

10. ა. სტოიანოვის ტექსტები² ბალსჭემოურია.

ამგვარად, სვანური ენის კილოებიდან ყველაზე უფრო ხშირად საოპერაციოდ მიმართავენ უმგულურს, ლაშხურს, იშვიათად საერთოდ ბალსჭემოურს, ბალსჭემოურს, ჩოლურულს. ხოლო სრულებით არ ყოფილა შესწავლის ობიექტად გამოყენებული ლენტეხური. ესა თუ ის დიალექტი გამოცხადებული იყო მთელ სვანურ ენად.

§ 2. მთლიანად სვანურის შესწავლა. ახალი ხანა იწყება სვანური ენის შესწავლის ისტორიაში მას შემდეგ, რაც ხელი მოჰკიდა ამ ენის კვლევას ნ. მარმა. მან პირველმა დასაბა სვანურის მთავარ დიალექტებად დაყოფის სქემა და ის პრინციპები, რომლებსაც ემყარებოდა. თანაც უჩვენა სვანურის ფენები და მათი დამოკიდებულება სხვა ქართველურ ენებთან. აი ვრცელი ამონაწერი:

„Выяснилось бесспорно, что в сванском имеем яфетический язык, родственным с грузинским или картским, но стоящий так же далеко, даже дальше от него, чем тубал-кайнские, т. е. чанский и мингрельский... Намечены исконные влияния как картского, так тубал-кайнских, притом тубал-кайнских в такой мере, что сванский приходится признать типом мешаного языка: один слой, коренной, роднится с абхазским языком, другой, если не столь же коренной, то все-таки основной, с тубал-кайнским. И вот очередной вопрос в проведении между ними разграничительной линии: в данный момент, конечно, возможны случаи, когда такие исконные

22 მაისს ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოებისა და ქართული ენის კათედრის სხდომებზე.

¹ იხ. Сборник материалов по описанию местностей и племен Кавказа, вып. X. 1890, отд. II., გვ. 144-160; ტექსტები და ლექსიკონი, იქვე, გვ. 76-143 (რედ. შენიშვნა).
² იქვე, გვ. 9-68 (რედ. შენიშვნა).

вклады тубал-кайнской группы языков мы представляем себе коренным сванским наравне с тем действительно коренным словом, который роднит его с абхазским.

Установлены четыре наречия: верхне-ლ̄ა̄шхურское или ლ̄ა̄შხское, нижне-ლ̄ა̄შხურское или ლენტეხ-ჩოღურское, верхне-ინგურское, нижне-ინგურское и особо в нижне-ინგურской диалектической среде ლახამულское. Определены наречия по признакам долготы и ее отсутствию, по долготе и заменяющему ее ударению, по смягчению гласных и его отсутствию, по расхождениям в склонении, именно в образовании некоторых падежей, и спряжении, именно в образовании ряда времен, и, наконец, по лексическим особенностям. Выяснено, что иногда в ближайшем родстве находятся говоры отдельных, теперь далеко друг от друга отстоящих пунктов, так, напр., поразительны лексические совпадения Таврара, села на крайнем западе Нижне-ინგურской Свани, с одним из говоров Цхენის-ცალისკის Свани, именно с ლენტეხским" (Из поездок в Сванию, გვ. 15-16).¹

ეს ოთხი ძირითადი კილო განმეორებული აქვს და მათი კილოკავები მეტად დაწვრილებით წარმოდგენილი ნ. მარს შრომაში „Извлечение из сванско-русского словаря" (ПТгр., 1922). ესენია ბალს-ზემოურისიდან — უშგულური, ხალდური, ივარული, მუჯალ-მულახური, ხოლო ბალს-ქვემოურისიდან — ლახამურისის გარდა, ბეჩოური, ეცერული, ფარული, თავარული და ქვემოხვანურისიდან — ჩოლურული.

ნ. მარის მიერ გამოყოფილი ოთხი ძირითადი კილო ამჟამად მიღებული და გაზიარებულია, ოღონდ სახელწოდებებია შეცვლილი. 1925 წ. ა. შანიძე წერდა: „გრძელი ხმოვნები და უმლაუტები, აი ორი რამ, რაც არსებითად განასხვავებს სვანური ენის ბევრით შედგენილობას როგორც ქართულისაგან, ისე მეგრულისაგან... სწორედ ეს ორი ფონეტიკური მოვლენაა, რომელიც საფუძვლად უძევს სვანური ენის კილოებად დაყოფას: სვანურის ოთხ კილოთაგან (ბალს-ზემოურისა, ბალს-ქვემოურისა, ლაშხურისა და ლენტეხურისა) მხოლოდ ორმა იცის ხმოვანთა ხმარება გრძლად და მოკლედ: ბალს-ზემოურმა და ლაშხურმა. უმლაუტების ჩვეულებრივი სახე კი არ იცის ლაშხურმა, რომელიც ამის გამო გამოყოფილი და გამოცალკევებული იქნებოდა დანარჩენ კილოთაგან და, სხვათა შორის, ლენტეხურისაგანაც, რომელიც გრძელი ხმოვნების უქონლობის გამო ერთს ჯგუფში მოექცეოდა ბალს-ქვემოურთან ერთად, რომ ლენტეხურს კიდევ ერთი დიდი ფონეტიკური მოვლენა არ ახასიათებს, რომელიც მას უქვევლად დამოუცილებელი კილოს უფლებას ანიჭებს: ეს გახლავთ ხმოვანთა რედუქციის მოდუნება, რომელიც ლენტეხურს ყველა დანარჩენი კილოსაგან გამოჰყოფს და განასხვავებს" (უმლ. 171-2).²

რაც შეეხება ჩოლურულს, მის შესახებ ნათქვამია, რომ იგი „ცალკე კილოს არ წარმოადგენს. ენობრივად იგი ორ ნაწილად განიყოფება: ზემო ნაწილი ლაშხურის კილოკავია, ხოლო ქვემო ნაწილი (სოფ. საყდარი,

¹ დაბეჭდილია: „Христианский Восток", т. П. вып. I. СПб. 1913. (რედ.).

² ა. შანიძე. უმლაუტი სვანურში, კრებ. „არილი", ტფ., 1925. გვ. 171-172.

ბულეში, მუნდი) ლენტეხურისა, თუმცა უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ ზემო ჩოლოურულში უმლაუტებიც არის, რომელიც მას ლენტეხურთან აახლოვებს, ხოლო ჩოლოურულში გრძელი ხმოვნებიც მოიპოვება, რაიცა მას ლაშხურთან აკავშირებს“ (იქვე, გვ. 171, შნშ. 4).

ამგვარად, სავსებით გარკვეულია ის სამი ძირითადი ფონეტიკური მოვლენა (სიგრძე, უმლაუტი და რედუქცია), რომელთა მიხედვით ხდება სვანური ენის ოთხ მთავარ კილოდ (დიალექტად) კლასიფიკაცია. ტაბულა ასეთია:

ბალსზემოური	უმლაუტი,	სიგრძე,	რედუქცია
ლაშხური	—	სიგრძე,	რედუქცია
ბალსქვემოური	უმლაუტი,	—	რედუქცია
ლენტეხური	უმლაუტი,	—	სუსტი რედუქცია

ამისდა მიხედვით, როგორც გამოჩვენებულია, ხმოვანთა რაოდენობაც ცვალებადია. ჩვეულებრივი ექვსი ხმოვანი (ა ე ი ო უ გ) კილოებში მერყეობს 9-დან 18-მდე. სახელდობრ:

ბალსზემოურშია 18 ხმოვანი:	ა ე ი ო უ გ
	ან ო ო ო ო
	ან ო ო ო
	ან ო ო

ლაშხურშია 12 ხმოვანი	ა ე ი ო უ გ
	ან ო ო ო ო

ბალსქვემოურში და ლენტეხურში — 9-9 ხმოვანი:	ა ე ი ო უ გ
	ან ო ო

გარდა ამ ფონეტიკური მოვლენებისა კილოთა განსხვავებას ამყარებს მთელი რიგი მორფოლოგიური ვარიანტები და ლექსიკური თავისებურებანი.

მორფოლოგიური სხვაობანი ცალკეა მიმოხილული, ლექსიკური სხვაობანი კი წარმოდგენილია ვრცელ სვანურ-ქართულ ლექსიკონში.¹ ამდენად მათ აქ არ შეეხებოდა. აქ განვისაზღვრებთ მხოლოდ ფონეტიკური თავისებურებებით.

§ 3. ბალსზემოური კილო. უპირისპირდება ზემოსვანურიდან ბალსქვემოურს და მთლიანად ქვემოსვანურს. იგი ყველაზე მდიდარია ბგერითი შედგენილობითა და ფონეტიკური პროცესებით. მათი ჩამოთვლა აქ არ დაგვჭირდება. ბალსზემოურში გამოიყოფა ორი უკიდურესი კილოკავი — აღმოსავლეთით უშგულური და დასავლეთით — ლატალური. სხვა კილოკავები — ხალდური, იფარული, მუყალ-მულახური, გამოცალკეებული ნ. მარის მიერ, შემდგომი დაკვირვებით თითქმის არაფრით არ განსხვავდება როგორც ერთმანეთისაგან, ისე შესტიურისაგან. ამდენად ჩვენ მხოლოდ ამ ორი კილოკავის დახასიათებით დაგვამაყოფილდებით.

§ 4. უშგულური (ზემო) სვანეთის აღმოსავლეთის ყველაზე უკიდურესი და მაღალი ადგილის მოსახლეობის ენა. იგი ექვსი კილომეტრითაა დაშორე-

¹ ლექსიკონი დაიბეჭდა: ვ. თოფურია, მ. ქალდანი, სვანური ლექსიკონი, თბ., „ქართული ენა“; 2000, 905 გვ. (რედ.).

ბული ბალსზემოურ კალურს, ხოლო მაღალი გადასავლითა და ნახევარი დღის გზით — ქვემოსვანურის ლაშხურს. მიუხედავად ამ შორი მანძილისა და არცთუ ხშირი მისვლა-მოსვლისა, უმგულურს გვარიანი გავლენა განუცდია ლაშხურისა როგორც O_1^{pl} -ის, ისე ზოგი მწკრივის წარმოებაში.

ფონეტიკური მოვლენებიდან აღსანიშნავია:

1. **o** ხმოვნის უძლურება უძლაუტის გაჩენაში, როცა **o** წარმოდგენილია.¹ ცნობილია, რომ **-o-** აუძლაუტებს წინა ხმოვნებს მაშინაც, როცა დაცულია, და მაშინაც, როცა ამოღებულია. მაგ.: აშიხ და აშიხი (← ა-შიხ-ი „დაწვა“). უმგულურში მყოფადში თუ აწმყოს ვნებითში და სხვაგან, როცა **-o-** წარმოდგენილია, წინა ა ხმოვანი არ უძლაუტდება. მაგ.:

ხვაშიხდას „ეწვავდი“, მაგრამ ხვაშიხი „ეწვავ“²

გაცხად 58₃₁, შდრ. გაცხად „მართლა“

იღგარი 67₃₁ „კვდება“ (ხეიდგარი 67₃ „კვდება“)

არგი 64₆ „სახლი“

მადილ 69₃₁ „მადლი“

მასისგ 70₁ „სიძულვილი“ (ხვასისგ 70₃ „ვძულვარ“)

სგობინ 61₂₃ „წინ“

მაგრამ გვაქვს უძლაუტიანი ფორმებიც. ნა II ნაე „ჩვენ“, სგა II სგაე „თქვენ“, მნა II მნაე „რა“; მაზუმ (70₃₃) „რამდენი“.³

2. **ე** → **ა**. ფუძისეული **ე** ხმოვნის გადასვლა **ა**-ში, ე. წ. აბლაუტი, ცნობილია მთელ სვანურში, როცა საკმე ეხება ფუძედრეკად ზმნათა ნამყო წყვეტილს — აჩადაჩაჩად „წავიდა“ (შდრ. ლი-ჩედ), ანადაჩაჩად „მოვიდა“ (შდრ. ლიკედ), ან ვნებითის ნამყო წყვეტილში -ენ სუფიქსს: ანადაჩაჩა ანადაჩაჩან, ენადაჩაჩან (ლშხ.) „მომზადა“ და სხვა, ან კიდევ რიგ ფუძეებს, რომელთაც ბალსზემოურში ა აქვთ და ბალსქვემოურში ე:

საე — სეე „მარხილი“,

ჟარე — ჟერე „წვერი“,

მეგამ — მეგემ „ხე“,

ნაბოზ — ნებოზ „საღამო“ და სხვ.⁴

უმგულურში ეს მოვლენა ძალზე ხშირია. იგი არა მარტო ცნობილ შემთხვევებში გვაქვს, არამედ რიგ სახელთა გარდა ზმნის ფორმებში (თურმეო-

¹ კალის თემის პირველი სოფლის დაგებრის მოსახლენი უძლაუტს ისევე ექვეყიან, როგორც უმგულურები, ე. ი. **-o-** არ იწვევს **ა**-ს. ჩანს, უმგულურის გავლენა.

² მაგალითები აქაც და ქვემოთ ამოღებულია: „სვანური პროზაული ტექსტები. 1. ბალსზემოური კილო“, თბ., 1939 (რედაქციის შენიშვნა).

³ „...сам я спешу предупредить с особенной уверенностью о недосмотрах и недочетах в ушкульском наречии, наиболее верхнем из верхне-ингурских, как потому, что первая мои записки относятся как к этому наречию, так и потому, что больше всего оно изучалось, и неправильные или неточные наблюдения моих предшественников вначале мешали правильному восприятию особенностей живой речи. Достаточно сказать, что я поздно заметил в Ушкуле долготу гласных и не сразу вполне хорошо усвоил смягченный гласный **э**, что первое время я часто смешивал даже его с „**а**“ (Извл. VII). [იხ. Н. Марр, Извлечение из сванско-русского словаря (ა-გ, ბ-ფ), Петроград. 1922. II].

⁴ სახელთა ისტ. 309 (ე. თ. თ. უ. რ. ი. ა., სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში, ტფილისი უნივ. მოამბე, VII, 1927).

ბით I-ში, ნამყო წყვეტილში და სხვ.). აი რამდენიმე მაგალითი:

ა) სახელებში:

ჰსარ	(= ჰსარ)	„ჰისარი“
თხარი	(= თხარი)	„მელი“
ჰფჷ	(= ჰფჷ)	„მინია“
მარ	(= მარ)	„მინლა“

ბ) ზმნებში:

მამდა	(= მამდა)	„მამილია“
იმარალ	(= იმარალ)	„ილრუბლია“
იმარალ	(= იმარალ)	„იმინდილა“, მკარ. „ისარ,ჰჷ“
ჰმდი	(= ჰმდი)	„ჰმდი“

გ) ნამყო წყვეტილის III პირში და კონიუნქტივ II-ში ხმოვანსუფიქსის წინ ფუძისეული ე → ა:

ოთმეშ	„გაგაშაჷ“	ხოთმეჷ	„დაგაბერი“	ჰრხეთენ	„დაგაბდი“	ოთგენ	„გაგჷ“
ათმეშ		ჩათმეჷ		ჰახთენ		ათგენ	
ადმანხე		ჩადმანხე		ჰანთანე		ადგანე	

და ასე: ანლანჷ „მომწყსა“, ადგვანლ „გაავსო“ და სხვ.

ამათგან კონიუნქტივ II-ში:

ხოთმანჩა	„დაგაბერიო“	ოთმანჩა	„გაგაშაჷო“
ჩათმანჩა		ანთმანჩა	
ჩადმანჩას		ადმანჩას	

და სხვადასხვა.

დ) თურმეობით I და II-ში ე → ა:

ჩამმანჩა	„დამიბერიბია“	ჩამმანჩა	„გამიშაჷბია“
ჩანმანჩა		ჩანმანჩა	
ხოთმანჩა		ხოთმანჩა	

და ასე: ანლანჩა „მომიმწყემსავს“, ჩოთგანა „დალყენებია“ და სხვა.

თურმ. II-ში:	ჩამმანჩან	ჩამმანჩან	ეანლანჩან
	ჩანმანჩან	ჩანმანჩან	ეანლანჩან
	ჩოთმანჩან	ჩოთმანჩან	ეანლანჩან

ეგვე გრძელდება კონიუნქტივ III-ში:

ჩამმანჩენს	ჩამმანჩენს
ჩანმანჩენს	ჩანმანჩენს
ჩოთმანჩენს	ჩოთმანჩენს და სხვა.

თურმ. I-ში -ნა → -ან-ა: ლაჷოდანა „მოგვეცვია“, ხანლანა „სკოდნია“.

ხალტანა „ჰყვარებია“ და სხვა (სვან. ენა, I, გვ. 177).

ფუძედრეკად ზმნებში ე → ა: ხანლანა „დალყენია“, ხანაშა „გაულსწრია“, ლანმანა „შეწყენია“ და სხვა (იქვე, გვ. 209).

ონტან	„მოგებრენდი“ (შდრ. ბქვ. ონტენ)
ანტან	ანტენ
ანტან	ანტან

მაგრამ მყოფადში ფუძისეული ე რჩება: ჩოთმეჩნე „დავაბერებ“, ჩოთ-მეშხი „გავაშავებ“, ახვლეჩნე „მოვმწყემსავ“ და სხვა. ჩანს, რალაც წესი მოქმედებს ე-ს აბლაუტში.

ვ) -ჟელ სუფიქსი იმპერფექტსა და თურმეობითებში იქცევა -იწლ-ად; მაგ.:

ხეჩვიდრილ „იკითხება“	ნ. უწყვიტ.	ხეჩვიდიწლდა II ხეჩვიდრილდა
იგზიწლ „იზმორება“	„	იგზიწლდა II იგზიწლდა
იზვირიწლ „იწვივა“	„	იზვირიწლდა...

ოთფიქსი იწლდა „დაუტრებახებია“ (იქვე, 177).

ვ) აღმატებით ხარისხში -წნ → -წნ: მაჩწნე (= მაჩწნე) „ყველაზე უკეთესი“; მადრწნე (= მადრწნე) „ყველაზე მდარე“, მაშწნე (= მაშწნე) „ყველაზე ღილი“.

ზ) მა-, ლა- და ნა- პრეფიქსიან მიმღეობებში ფუძისეული ე→ა, ე→ა:

ლაგამ „ასაშენებელი“	ნაგამ „ნაშენები“
ლალდალ „სამწყისო“	ნალდალ ნამწყისი“
ლაქვამ „ჩასაცემელი“	ნაქვამ „ჩანაცვამი“
ლაქხამ „გასაზარდი“	ნაქხამ „ნაზარდი“
ლადნსგ „დასადები“	ნადნსგ „ნადები“
ლალწმგ „წასართმევი“	ნალწმგ „წანართმევი“
ლატხმ „მოსაბრუნებელი“	ნატხმ „დანაბრუნები“
ლაქწხ „გასაწევი“	ნაქწხ „განაწევი“
ლაჩწდ „გასაჩქევი“	ნაჩწდ „განაჩქევი“
ლაწდ „მოსასვლილი“	ნაწდ „მოსვლილი“

და სხვადასხვა.

მაგრამ შდრ. ლეტებ, ლექებ, ლეწედ; ლეჩედ და სბვა.

3. რიგით რიცხვით სახელებში პრეფიქსისეული ჰ გვაქვს (მეგრე „მერვე“, მეგრულ „მეთე“, მეგრული „მეშვიდე“) და მათი ანალოგიით ჰ გაჩნდა მეგრულში „მეცხრე“ (ჩხარა „ცხრა“).

4. ბოლოსართები -ა-ჰ → -ა:

ქვითრამ „ქურდი“	მგლუჟ აღმოსავლეთი
ლელვამ „ხორცის მოყვარული“	ნამ ჩვენ
ქვამ „ყველის მოყვარული“	სგამ თქვენ
მულვამ „ყვავილი“	და სხვა.

5. პრევერბისეული უმლაუტიანი ა ერწყმის S₁ გ-ს და იქცევა -ო-დ, როგორც ეს კალურსა და ივარულშია:

ჩოკვე II ჩონკვე	(= ბზ. ჩვაკვე)	„გავტებ“
ონტხე	(= „ ატხე)	„დავაბრუნებ“
ონტხენი	(= „ ანტხენი)	„დავაბრუნებ“.

6. ჩუ პრევერბი ჩვეულებრივ იხმარება ჩ-ს სახით: ჩნდლვაიხ 5817 „იმშობიარებენ“, ჩადგანხ 5821 „მოკვდნენ“.

7. მოქმედებით ბრუნვაში სუფიქსი -შუ ვერ იმსგავსებს ფუძისეულ ა-სა და -ე-ს; მაგ.:

ღნავამ „ქალიშვილი“ ლარავამ „სათიბი“

ლარდავმ „სამყოფით“, „ოთახით“ მარევმ „კაცით“
 ლეთრევმ „სასმელით“

გარდა იმისა, რომ ასიმილაციას არა აქვს ადგილი, საყურადღებოა, რომ მეტათეზისი ხდება -შჟ → -ჟშ და ფუძისეული ე ხმოვანი უცვლელი რჩება: ლარევმ და სხვ.

ჩანს, საკმაო ფონეტიკური და პლუს მორფოლოგიურ-ლექსიკური თავისებურება ახასიათებს უშგულურს.

(საილუსტრაციო) მაგალითები ტექსტებიდან¹ :

1. უშლაუტისათვის:

ლანდჰა 58 ₁₂ „ყოლები“	(შღრ.) მგდგარი 62 ₂₃ „მკვლელი“
ნამ 58 ₁₄ , 60 ₂₅ „ჩივენ“	კაში 64 ₇ „მსუბუქი“
ღარჩან 58 _{22,24}	ხონანანი 65 ₁₂ „უგლის“
იმ ² შრი „სადაა“	იღგარი 67 ₃₁ „სადება“
ვრი „არის“	ჯაიდ 69 ₁₄ „თვითონვე“, მაგრამ აგრძე 69 ₁₄ „იგივეც“
ხვანს 61 ₂₀ „ბეგრს“	ამკვარი 69 ₂₂ „ჩამაკლო“
აგითე 62 ₂₃ , 69 ₂₇ „შინისაჲვენ“	მადილ 69 _{20,36} „მადლი“
ლანდი 69 ₂₃ „დღეს“	მაიდშე 69 ₃₇ „შემშლით“

2. ე → ა:

აგთანენს „აგაგიჩნდეს“ (შღრ. აგთენიხ) 58 ₁₉	მაწგანი 63 ₁₂ „მიჩვენა“
ქსნარ 58 ₂₀ „ეთისარი“	ხახლანა 62 ₁₃ „სკოდნია“
ლანბანდე 59 ₄ „გამიბეღია“	ლანმუნგვამანა 65 ₉ „მძიმედ“ „მომჩვენებია“
ლანქა 64 ₃₃ „ქემოთ“	ანთხანლად 65 ₁₆ ან „მიაკითხეთ“
სანმ ბეფშეს 65 ₁₂ „სამ ბაქშეს“	ჯაყანა 65 ₂₅ „გყოლია“
ანშე 72 ₅ „ერთს“	ჯანმანდახ 65 ₂₁ „შეგძლიათ“
ოთგანახ 59 ₃₂ „გაუცილებით“	ქ ³ ანყანდა 68 ₂₇ „ამოჰყავდა“
მანარ 66 ₂₈ „ძალიან“	ოხლანდე 68 ₃₇ „დაელოლა“
ამთეანთა 67 ₁₄ „დამკარგია“	

3. ან → ა:

ძიძან 58 ₂₅ „ძიძა“	ლულანთეჟი 65 ₃₇ „კალთაში“
მან 61 ₁₉ , 64 ₁₉ , 65 ₁₇ „რა“	ლულანთემსა 64 ₃₇ „კალთაში“
ნან 65 ₂₀ , 66 ₁₀ „ჩივენ“	ზან 72 ₅ „წელიწადი“
სგან 68 ₂₆ „თქვენ“	

4. ჩუ → ჩ:

ჩათხნდენ 59 ₂₇ „გაუხარდა“	ჩადენ 64 ₂₈ „ჩაიტანა“
ჩადგარ 60 ₁₂ „მოკლა“	ჩესწვენე 64 ₃₂ „დაინახა“
ჩაცვირხ 61 ₁ „დატოვეს“	ჩანდგარეხ 65 ₁₉ „დაიჭირეს“

¹ მაგალითების თარგმანი ვეტენის შ. ქ ა ლ დ ა ნ ს (რედ).

ჩეხსკინდახ 61₂₅ „დახედინენ“
ჩაძიკ 63₈ „დაკლა“
ჩანვანდ 64₁₆ „ჩამოვიდა“

ჩასანდ 66₁₁ „დარჩა“
ჩალდაგრად 63₂₄ „მოკვლათ“
ჩანდრტვახ 66₁₁ „გაიქცინენ“

5. გ → 0: კიბდენ 59₃₆ „კილობანი“, ჩემნ 64₂₅ „ქენი“, ლეჩმე 64₂₇ „საქმე“.

6. ც → ხ: ტყიც 62₂₅, შდრ. ტყისდ 60₁₆ „მართალი“.

7. ბ → 0: ეშხვანყი 62₁₅ „ერთხელ“, ეჩავ II ეჩხავ 65_{4,30} „იქითყენ“, ამაგ 68₇ „აქეთყენ“.

8. ჰა → ა: აჭგებებხა 71₁₀ „თუ შეგხვდეთ“.

9. ლექსიკა

ღეხე 58₄ ო „ყოლი“

აჭა 59₂₂, აჭყი 64₁₄ „ისე“

აჩას 59₂₃ „მას“

აჩუნლო 66₂₄, 70₃₄ „მას შემდეგ“

აჩქად 70₂₄ „მანამდე“

აჭზუმ 62₇ „იმდენი“

აჯი 70₁₃ „ის“

ნიც (ნკცი 69₂₈) „წყალი“

ლაბნა „მოზგერი“

აჩგჩა „მას შემდეგ“

§ 5. ლატალური ბალსზემოურის უკიდურესი დასავლური კილოკავია. იგი უშუალო მეზობლობაშია ბეჩოურთან და ამდენად მოსალოდნელია მისი გავლენა. როგორც თ. შარაძენიძის საგანგებო მოხსენებიდან ჩანს¹, ლატალურს, ეტყობა, განუტლია ნაწილობრივი გავლენა ბეჩოურისა, მაგრამ აქვს საკუთარიც საკმაოდ ბევრი. რადგანაც იქ ვრცელადაა მიმობილული ადგილობრივ შესწავლისა და დაკვირვების შედეგად ლატალურის თავისებურებანი, ამიტომ ჩვენ აქ დავამაყოფილებით ჩვენი ტექსტების მონაცემებით. ესენია:

1. უმარცლო ჭ-ს დაკარგვა:

ა) ჭე კომპლექსში (ჩემნ „ქნა“, მინდერ „მინდორი“, ლახველდა „შეეკითხა“... მაგრამ ლახვემ „მისცა“, სგვებინ „წინ“ და სხვ.).

ბ) ჭი კომპლექსში (შიმ „სახე“, ჭინელ „ძველი“, ცირე „ტოვებს“... მაგრამ ადყულ „მოიცილა“, შგვირ „სირცხვილი“, ქვიცე „კირის“ და სხვ.).

გ) თანხმოვანთა შორის: ფშდე „უშვებს“, მაჭრენე „ყველაზე უმცროსი“ (მაგრამ ხოხვრა „პატარა“), ხანცი „ეცინება“ და სხვ.

დ) მოქმედებითი ბრუნვის სუფიქსში: შჭ → შ: მაყალშ „შიშით“, შგურშ „სირცხვილით“, გონაბშ „დარღით“ და სხვ.

ე) ჩუ ზმნისწინის სისტემატურად ჩ-ს სახით არის ნახმარი (ხშირად არის ჩ უშგულურსა და იელურში): ჩანვანდ „ჩამოვიდა“, ჩაქვიც „შეწყვიტა“, ჩაფიტ „გახვრიტა“ და სხვ.

2. ასიმილაციიდან აღსანიშნავია დ → თ ფშვინვიერ თანხმოვანთა შორის: ქანფითხ „გამოუშვას“...

ეს- პრევერბის → ეშად ჭ თანხმოვნის წინ: ეშჭეგ 441₂₂ „გამოკრა“.

3. სუბსტიტუციიდან: ძ → ჭ: ბერეჯ „რკინა; ძ → ზ: აზიპ „დაკლა“.

¹ შრომა წაითხული იყო 1946 წელს ქართველურ ენათა განყოფილების სხდომაზე. დაიბეჭდა: „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება“, XVII, 1970, გვ. 45-81 (რედაქციის შენიშვნა).

4. **ღ-ს** ჩართვა ხმოვანთა შორის, როგორც ეს კავკასიურ ენებშია (მაგ., ლაკურში): ლახვიწანა „შეხვედრია“ და სხვ.

საილუსტრაციო მაგალითები ტექსტებიდან:

ჭ → 0:

თუჟინ 435₄ „თუთუინ“
 მარ 439₃₁ „ორი“
 ჰილ 438₁₉ „ჯორი“
 შიმ 439₂₀ „სახე“
 უწილა 439₂₂ „ააუთხოვარი“
 ყწრილ 440₅ „ყარაული“
 თგრჟნდშჟ 440₁₈ „მაკრატლით“
 შგურშ 446₉ „სირცხვილით“

ხწინი 440₂₈ „ეციენება“
 ჟწჟნდ 441₄ „გაყიდეს“
 ჭილია-ნაჭდა 432₂₂ „შორს-შორს“
 ჟწწშჟ 443₃₂ „მოიხილა“
 ლწჟწ 440₁₉ „შემოიხილა“
 ლახტრლ 445₂₇ „დაჟდაბა“
 მაყალშ 446₁₄ „შიშით“

ჩუ → ჩ:

ჩათკარნის 435₁₃ „დააგდებინებენ“
 ჩწწყინე 436₃₁ „წააჩქია“
 ჩაღირჟჟ 435₂₁ „გადაყლაპა“
 ჩაღგარ 436₁ „მოკლა“
 ჩაღზიგე 436₂ „დაასახლა“
 ჩესცვირ 436₅ „დაუტოვა“
 ჩესიგხ 438₂₆ „დადგის“
 ჩაღყურდა 445₂₃ „დაწვა“

ჩაღრგჟწწ 440₂₃ „გათენდა“
 ჩწღწმე 437₂₄ „წააჩქია“
 ჩაღგან 437₂₈ „მოკლა“
 ჩაშლიღე 439₃ „დამარხა“
 ჩაღლუფურე 439₃₄ „შეღება“
 ჩწთბჟჟ 440₁₂ „დაიშალა“
 ჩწღწჟჟ 445₇ „დაიძინა“

შ → ჭ: ბერჯწ ბაგ 435₃₅ „რკინის (ბაგა)“; **ძ → ზ:** აწიჟ 435₆ „დაკლა“;

ღვჟ → 0: ნაურ 437₁₆ ← ნაღვეურ „აუთიშვილი“.

§ 6. ბალსქვემოურის კილოკავები. ბალსქვემოურს ახასიათებს უმლაუტი და რედუქცია, არა აქვს გრძელი ხმოვნები. მიუხედავად იმისა, რომ ხევეები თუ თემები არც ისე დაშორებულია ერთმანეთისაგან და არც ბუნებრივი დაბრკოლებებია მათ შორის გადასალახავი, ყველა სხვა კილოზე უფრო დაქუცმაცებულია კილოკავებად ბალსქვემოური. უთუოდ აქ როლს თამაშობდა ის საზოგადოებრივი ურთიერთობა, რომელიც თან ახლდა ფეოდალურ წესწყობილებას და ადგილი ჰქონდა სადადემშქელიანო სვანეთში, და ის ეთნოგრაფიული თავისებურება, რომელმაც დღემდისაც კი მოატანა ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ და ლექსიკურ თავისებურებათა მიხედვით ბალსქვემოური იყოფა ბეჩოურ, ეცერულ და ლახამულურ კილოკავებად. აქ ყველაზე უფრო გამოეთიშება, როგორც ეს ნ. მარს ჰქონდა საგანგებოდ აღნიშნული, ლახამულური.

§ 7. ბეჩოური ფონეტიკური მოვლენებით ცოტათი განსხვავდება ეცერულისაგან. მთავარი თავისებურება ეცერულისა არის **ჭ**-ს უგულებელყოფა ფუძეებში და **ჭ**-ს ნაცვლად **-ე**-ს ხმარება.

ბეჩოურში ყურადღებას იქცევს:

1. **ე → ა** ფუძედრეკად ზმნებში: ა) იქ, სადაც ბალსზემოურში ა გვაქვს. მაგ.: ატახ (ბზ. ატახ) „დაბრუნდა“ აჩად (ბზ. აჩად) „წავიდა“... *pf.* III კ.

აღსოყან (ბზ. აღსოყან) „გაგიჟდა“, ადვანან (ბზ. ადვანან) „დაიხნა“ და სხვ.

ბ) იგივე მდგომარეობაა მიმღობებში, როგორც ფუძედრეკად ზმნებისაში, ისე -ემ, -ერ და -ეს შემცველ სხვა ზმნებისაში: ლაკად „ასაღები“ ლაცხად „გასაზრდელი“, ლაგამ „ასაშენებელი“, ლაქვთარ „მოსაპარი“ (მაგრამ ლწღემ „წასართმევი“), ლაბამ „დასაბმელი“

2. ბზ. -წლ სუფიქსი ბეჩოურში -ალ-ის სახით არის ნახმარი:

ისოყალ	„გიჟობს“	(ბზ. ისოყწლ)
იღრალ	„მღერის“	(„ იღრწლ)
იზელალ	„დაღის“	(„ იზელწლ) და სხვ.

ვგვევ -ალ რჩება უმრავლესობის თქმაში pl. I და II პირში:

ოთღორალ	„ვიმღერე“	(მღრ. ქ'ოხკვლწთხ „ავამაღლე“
ათღირალ		ქ'ანკვლწთხ
ადღორალე		ქ'ანკვლწთხე).

იშვიათად ისმის -წლ.

3. მთელს ბალსქვემოურში მრავლობითი რიცხვის წარმოებისას დისიმილაციას არა აქვს ადგილი:

ქორპრ „სახლები“
 ყორპრ „კარები“
 კპრპრ „ფიქლები“

§ 8. ეცერული უმთავრესად მორფოლოგიური (ბრუნება-უღლების) თავისებურებებით ხასიათდება. ფონეტიკური განხრა შემდეგია:

1. უმლაუტის გამოწვევა შეუძლია შეუტუშმავ -ე-საც. ეს კარგად ჩანს ბეჩოურში, ლახამულურში:

ნარღევ	„ნაზარდი“	ნაგემ	„ნაგები“
ნათევ	„ნამკალი“	ნწღემ	„წანართმევი“
ნარშევ	„ნაშალი“	ლაღემ	„წასართმევი“
ხარღენახ	„ყოლიათ“	ხაღენა	„სღებია“
ხაუხენა	„რქმეგია“	ლწღელ	„ღღე“ (ლხმ.)
ნწტეხ	„ნაბრუნები“	ხწფხეჭ	„სტაცა“
მპრღენა	„მყოლია“	ხწყერ	„დამართა“
ლწღემ	„შეჭამა“	ხწჭერ	„აძგერა“
ლწხე(სი)	„ჭამე“	მპრე	„კაცი“ (ლხმ.)

2. -წღ → -წ. ამ მხრივ მსგავსებაა უმგულურთან და ზოგჯერ ბეჩოურთან:

წწ	„ჩიგწ“	ცინყწ	
სგწ	„თქიგწ“	მუღღყწ	„ყიგვილი“
ლიღღყწ	„ხორციჭამია“	კაპრწ	„ნიკაპი“
სგინწ	„ნათლია“	ზწ	„წილიწილი“
ღიღტწ	„ულაყი“	დაშწ	„ხმალი“
ზურწ	„ღიღალი (ხეგარი“	ჭალწ	„მდინარე“

3. შუე მარცვლი კარგავს უმარცვლო შუ-ს და რჩება ე ეცერულსა და ლახამულურში:

ტირ	„ტოტი“ (ხელის)	თეფ	(ბზ. თრეფ)	„თოფი“
გიჭ	„გოჭი“	გეშ	(ბზ. გრეშ)	„საჭე“
ჰაჟდ	„ჰოჯი“	გვიშგვი	(ბზ. გვიშგვი)	„ჩგენი“
სგებნი	„წინა“	ისგე	(ბზ. ისგე)	„თჭენი“
ლხმ. ლიზებ	„ჭამა“			
ლხმ. ჩემინ	„ჩნა“			

4. -იელ სუფიქსი წარმოდგენილია -ელ-ის სახით ეცერულსა და ლახამულურში:

ხეჭიდელ	„იითხება“	(ბზ. ხეჭიდელ)
იჭმელ	„ამთქნარებს“	(ბზ. იჭმელ)
ირბელ	„ხაბაზობს“	(ბზ. ირბელ)
იჟ(ე)ლ	„იჯნის“	(ბზ. იჟ(ე)ლ)
ლხმ. იტულილ	„ყვირის“	

5. თანდებულია -ლისგა ეცერულსა და ლახამულურში:

თხუმლისგა	„თავში“
მარალისგა	„კაცში“
დწვითიშლისგა	„დავითში“

§ 9. ლახამულური იზიარებს ეცერულის თავისებურებებს. ამის გარდა ლახამულურში სხვაობაა¹:

შუ → 0: ოთქელ „გაუძღვა“

ჭ → ა: ადვიდე (← აჭვიდე) „მოგიყვან (შენ თითონ)“,
 ადცვლგრისგ „დაგფლეთ“, ემაფ „იქითენ“, ეანემ (← ეჯნემ) „იმან“

ხ → 0: აშუ დაჯგლს „ერთ თხას“, ეშუი „ერთი“

ა → 0: ლგარ „ცოცხალი“

ასიმილაცია მოსდის -ად- წინდებულის თანხმევანს:

ატყიმე (← ადყიმე) „დაახრჩო“

ქატკვარ (← ქა ადკვარ) „გაადლო“

ატყიეხ (← ადყიეხ) „ჩაყვეს“

ფონეტიკურია უთუოდ, რომ ზმნისწინი ად- I და II პირში უცვლელია. მის შესახებ ნათქვამია: „...ათ-ისა და ად-ის აღრევა შედარებით ახალი მოვლენა უნდა იყოს. ამის საბუთია შემდეგი: ა. ყველა დიალექტში ათ- უგამონაკლისოდ არის გატარებული, ბ. ლახამულურშივე უპირატესად ათ- იხმარება ც. და თუ -ად-ს S₂ და O₃ ზ- აყრუებს, ეს უკანასკნელი ხომ ლახამულურშიც უნდა ყოფილიყო...“ (სვან., გვ. 19)².

¹ რვეულში აქ გამოტოვებულია ადგილი მაგალითებისათვის (რედ.).

² ვ. თ. ფ. უ. რ. ი. ა., სვანური ენა, I, ზმნა, 1931 (რედ.).

§ 10. ლენტეხური ხასიათდება უმლაუტითა და სუსტი რედუქციით. 1. უკანასკნელის შესახებ ლიტერატურაში ცნობილია: „... რედუქციის კანონი მეტად მოდუნებულია ლენტეხურ კილოში, სადაც ვმოვნები მეტ სიმკვიდრეს იჩენენ და იმდენად არ იკარგებიან, როგორც სხვა კილოებში. თვით სახელი სვანეთის იმ კუთხისა, რომელიც სხვა კილოებზე რედუქციით არის წარმოდგენილი (ლენტხა, ლელტხა), აქ ხმოვან-შენახულად გამოითქმის ხოლმე: ლენტხა“ — და ამას მოჰყვება მთელი წყება მაგალითებისა:

ლნტ.	ბზ.	
გარგალა	გარგლა	„ლაპარაი“
ლწჳემა	ლწჳმა	„სათიბი“
ნაგაზი	ნაგზი	„ჩიგრა“
ჩედენი	ჩედნი	„მოდის“
ტიბდი	ტიბდი	„თბილი“

(წელიწდ. 9-10¹).

მიუხედავად ამისა, რედუქციას ლენტეხურშიც აქვს ადგილი. ზოგი შემთხვევა შეიძლება სხვა კილოთა გავლენით იყოს მიღებული, მაგრამ ბევრი მათგანი საკუთარია, ლენტეხურია.

ჯაზგრას	(შდრ. აქსამეზრას)	„დაგლოცოს“
ლახრბა	„ძმები“ (ძმისათვის)	
ლაჭმილა	„ძმები“ (დისათვის)	შდრ. ჯგმილ)
სნდლოურ	„უსადილო“ (შდრ. სნდილ „სადილი“)	
დაჩგრემიშ	დაჩგირ	(„და ძმისათვის“)
ადგარი	„კლაგს“	
ლწჳა	„სიძეები“ (ბზ. ჩნჳე „სიძე“)	
გურხენი	„გურხუნებს“	
საფრინ	„შაბათი“	

სათვისო ქცევისა და ვნებითის -ი- ჩვეულებისამებრ ამოღებულია: ადბინე (← ადბინე) „დაიწყო“.

2. უმლაუტს იწვევს -ე-ც. აქ ამ მხრივ გარკვეულ წესზე შეიძლება ვილაპარაკოთ, ვიდრე ეს ხერხდება ბეჩოურსა და ლახამულურში. ა. შანიძე წერს: „მით უფრო საკვირველია, რომ ჩამომავლობით მოკლე ფუძისეულ ა-ნს სუფიქსის ე-ნიც უმლაუტს უშვრება, აწმყოშიც და ნამყო სრულშიც: აკარე „ადებს“, ატურე „ანთებს“ (ანატურ „ანათო“), ანწყე „აცხობს“ (ანანწყე „გამოაცხო“), ატყბე „წვავს“ (ანატყბე „შეწვავს“) და მისთ. [შდრ. ამარე (ბზ. ამარე) „ამზადებს“, ჟანამარე (ბზ. ჟანმარე „მოამზადა“, ატაბე (ბ.ზ. ატაბე) „თლის“ და მისთ.)], მაშინ, როდესაც ჩამომავლობით მოკლე ო-ნი შენახულია უცვლელად (აჟომე „შლის“) მოკლე უ-ნი კი რედუქცია-ყოფილია: ასკურე „სვამს“, აბქურე „ალბობს“, აცხულე „რუჯავს“ და მისთანანი. ბალს-ზემოურსა და ბალს-ქვემოურში ე-ნი უფრო მაშინ მოქმედებს წინა მარცვლის ხმოვანზე, როცა იგი ამოღებულია რედუქციის გზით, ლენტეხურში კი გვაქვს

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე . წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის, „წელიწადეული“, I-II, 1923-24 (რედ.).

შემთხვევები, როდესაც ე'ნი მაშინაც კი ახდენს გავლენას, როცა რომ შენახულია: აგენე „აყენებს“, ალეთე „ართავს“, ამეჩე „აბერებს“, ატებდე „ათბობს“, აჭემე „თიბავს“, აჭებდე „ამწყვედევს“, ხანებე „ანებებს“, ხანსერე „საჯობნის“ და მისთ. (უმლ. 223)¹. შენიშნულია, რომ ლენტეხურში „უმლაუტი ფუძისეულ ა-ს მაშინ მოსდის, თუ რომ იგი ბალსზემოურსა და ლამხურშიც მოკლეა, და თუ იქ გრძელია, მაშინ არა“ (იქვე, გვ. 223, შნშ.).

3. ლენტეხურს ახასიათებს შდ და სგ, შგ მკლერ კომპონენტთა ყრულ წარმოდგენა. მაგ.:

ა) შდ → შტ:	შტუგვი	(= შდუგვი)	„თაგვი“
	შტიმ	(= შდიმ)	„ყურ“
	შტა	(= შდა)	„თაგთავი“
	შტიხ	(= შდიხ)	„თხილი“
	დშმტვი	(= დშმდვი)	„დათვი“
	მეშტ	(= მეშდ)	„თავი“
	მერბეშტ	(= მერბეშდ)	„ოკი“
	შიშტ	(= შიშდ)	„მალე“
	შტაჟალ	(= შდაჟალ)	„მერცხალი“
	ჩჟდშტგჟმან	(= ჩჟდშდგჟმან)	„დათვრა“
	შტუგვი	(= შდუგვი)	„თოვს“
	ფიშტვი	(= ფიშდვი)	„შეშებს“ და სხვ.

ბ) სგ → სჟ:

სჟიმ	(= სგიმ)	„გვიძა“
სჟურ	(= სგურ)	„ზის“
გისჟი	(= გისგვი)	„გაშლი“
სჟა	(= სგა) ზმნისწინი	„შე-“: სჟადაე
ლისჟლი	(= ლისგლი)	„მზერა“
სჟა	(= სგა)	„თქვენ“
ნესჟა	(= ნესგა)	„შუა“
ისჟდ	(= ისგდ)	„შუაზე“
უსჟა	(= უსგა)	„ჩქისი“
ისჟტი	(= ისგტი)	„შენი“

გ) შგ → შჟ:

იშჟილ	(= შგჟილ)	„შვილი“
გოშჟი	(= გოშგჟი)	„ჩვენ“
მიშჟი	(= მიშგჟი)	„ჩემი“
ლიშჟილი	(= ლიშგჟილი)	„შობა“
შჟირ	(= შგჟირ)	„სირცხილი“ (შჟურში) და სხვა.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე . უმლაუტი სვანურში (რედ.).

4. პირის ნიშნების შეურწყმელობა პრევერბისეულ ხმოვნებთან მეტად დამახასიათებელია:

ასუაქუმ	„დავატეხე“
ათულაშ	„დავითესე“
ატუხ	„დავბრუნდი“

წესი ასეთია: „ს₁ -ტ- ჩვეულებრივ პრევერბს მოსდევს და არსად ასიმილაციას არ იწვევს (სვან. ენა, 13-14).

სხვა მოვლენებზე აქ არ შევჩერდები.

§ 11. ლაშხური ქვემოსვანურია და ზოგი რამ საერთო აქვს ლენტეხურთან. ესაა:

1. ზემოსვანურის ფშვინიერი შემართვა ქვემოსვანურში ან უფშვინვოა, ან იოტირებული.

ა) უფშვინვოა:

კაში	=	ლნტ. აში,	ლშხ. აში	„მჩატე“
კარი	=		ლშხ. არი	„ცარიელი“
ქანწვალ	=	ლშხ. აწვალ,	ლნტ. აწოლ	„ზვინი“
ქაჯ	=		ლნტ. აჯ	„ძალა“
ქგნგირ	=	ლშხ. უნგირ,	ლნტ. უნაგირ	და სხვ.

ბ) იოტირებულია:

ქებ	=	ლშხ. ეებ,	ლნტ. ეებ	„ბალი“
კაზუ	=		ლნტ. აზუ	„ეზო“
კანდურდ	=	მედურდ	„სულ“	
ქედ	=	მედ	„ან“	და სხვა!

2. სგ, შგ გამარტივებულია და გ დაკარგული:

ლემეს (= ბზ. ლემესგ)	„ცეცხლი“
ლიდეს (= ბზ. ლიდესგი)	„ღება“
ხოლეს (= ბზ. ხოლესგი)	„ართმევს“

უთუოდ გ-ს დაკარგვა ხდება (თუ დართვა?) ბეჩოურში უწყვეტლის სუფიქსში, მყოფადის ბოლოსართში:

ტუხასგუ	ტუხისსუ	„ვაბრუნებდი“
ხუაქმასგუ	ხუაქმასუ	„ვათიბავდი“
ხუაწნიდასგუ	ხუაწნიდასუ	„ვხნავდი“ და სხვ.

(სვ. ენა, I, გვ. 95-96, § 25).

მყოფადში:

აღბერგისგ	→	აღბერგის	„გათოხნის“
აღქემისგ	→	აღქემის	„გათიბავს“ და სხვ. (იქვე, გვ. 123, § 31).

3. სათავისო ქცევის -ი- და ვნებითის -ი- და -ე- იმსგავსებენ პრევერბისეულ ა ხმოვანს და აქცევენ -ე-დ:

ეხიტხ	„მოიბრუნე“	ელმისან	„დაიწვა“
ენტიხ		ლენტახ	„დაუბრუნდა“

! ამის შესახებ იხ. ს. შ. ლ. ე. ნ. ბ. ხმოვანთა ფშვინიერი შემართვა სვანურში. მეცნ. აკად. მოამბე, 1945, ტ. VI, № 5, გვ. 383-389.

ენთიე „მოიმკა“ და სხვ. (იქვე, გვ. 57, § 16).

სხვა სპეციფიკური არაა და არც ვეხებით.

საერთო ფონეტიკური პროცესები (ასიმილაცია, დისიმილაცია, მეტათეზისი, სუბსტიტუცია და სხვა), დამახასიათებელი ყველა კილოსათვის, აქ წარმოდგენილი არ არის. ვეცადეთ აქ ყოფილიყო ნაჩვენები ისეთები, რომლებიც ახასიათებს ან მხოლოდ ერთ კილოს, ან ორს.

კილოკავთა დაწვრილებითი შესწავლა უთუოდ ჯერ შეუნიშნავ ფაქტებსაც გამოავლენს.

3. თოფურია სმანური ენა

1. ხმოვნითი შედგენილობა

§ 1. **შესავალი.** ქართველურ ენათა და მით უფრო სხვა კავკასიურ ენათა შორის სვანურს თავისებური ადგილი უჭირავს ხმოვნების შედგენილობის მხრივაც. თუ ჩვენ გ ბგერას მეგრულს, აფხაზურსა და სომხურში (ლ) მოვიძიებთ, უმლაუტებს ა, ბ, უ ინგილოურ კილოსა და დაღესტნის ზოგ ენაშიც ვნახავთ, გრძელ ხმოვნებსაც ისევ ზოგ კავკასიურ ენაშიც მოვიპოვებთ, ერთად თავმოყრილ ამდენ ხმოვანს ვერც ერთ ენაში ვერ ვიპოვივთ. სვანური ამ მხრივ ერთგვარი უნიკუმი, სადაც ხმოვნების „უხვი კალთა დაბერტყილა“. ენის განვითარების ისტორიის შესასწავლად ამას სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. ისიც აღსანიშნავია, რომ ხმოვნების მხრივ თანაბარი მდგომარეობა არ არის მთელ სვანურში. აქაც და უფრო მეტად აქ იჩენს თავს დიალექტური სხვაობა. ხმოვნების ქონა-არქონა იყო და არის ერთ-ერთი საკლასიფიკაციო ნიშანი სვანური დიალექტებისა. როგორც ცნობილია, ამის შედეგია სვანურში ოთხი კილოს გამოყოფა: ბალსზემოურისა, ბალსქვემოურისა, ლაშხურისა და ლენტეხურისა. მაგრამ არის გარდამავალი დიალექტებიც — ჩოლურული, რომელსაც შუა ადგილი უჭირავს ლენტეხურსა და ლაშხურს შორის. უკეთ რომ ვთქვათ, იგი შეიცავს როგორც ერთის, ისე მეორის ნიშნებს.

§ 2. **ხმოვნების რაოდენობა.** ქართულში ხმოვანი ხუთია: ა, ე, ი, ო, უ (ძველშიც და ახალშიც), მეგრულ-ჭანურშიც ამდენივეა და ეგვევ ხმოვნებია. საეჭვოა, რომ გამოთქმის მხრივ მათ შორის რაიმე განსხვავება იყოს. ერთადერთი „ჭარბი“ ხმოვანი ქართულ-ჭანურთან შედარებით მეგრულში არის გ და ისიც დიალექტში — ზუგდიდურ-სამურზაყანულში. რაც შეეხება გრძელ ხმოვნებს, ისინი მხოლოდ *longa positione*-ა წარმოშობით და ისიც მეგრულის სრულიად გარკვეულ შემთხვევებში: პრევერბი + ქცევისეული ხმოვანი. მეზობლობაში დამსგავსებული ხმოვნები გრძელად ისმის: ქიგეგუ ← ქო + გა + იგუ („ქე გაიგო“), ჭანურში კი ასეთ პირობებშიც არ არის გრძელი (ქიგეგუ), ხოლო ქართულში ორი ხმოვანი იწერება: დუუწყო, მეეტანა (დაუწყო, მოეტანა) და სხვა. სვანური კი ქართულ-მეგრულისაგან იმით განსხვავდება, რომ აქ გვაქვს გრძელი ხმოვნები, გენეტურად *longa natura* და უმლაუტები. სულ

ერთია, რა წარმოშობისაც უნდა იყოს ეს ხმოვნები, დღეს სვანურში მათ ადგილი აქვთ და ამითაც განარჩევენ სვანურს არა მარტო ქართველურ ენათა შორის, არამედ სვანურ დიალექტებსაც. თავმოყრით სვანურში მოიპოვება 9-დან 18 ხმოვნამდე.

§ 3. ხმოვნები სვანურში და სვანურ დიალექტებში. საერთოდ სვანურში ექვსი ხმოვანია: ა, ე, ი, ო, უ, ზ, როგორც ეს მეგრულშია. მაგრამ ამათ ერთვის გრძელი ხმოვნები და უმლაუტები. გრძელი ხმოვნები აქვთ ბალს-ზემოურსა და ლაშხურს. ყველა ექვსივე ხმოვანი შეიძლება იყოს გრძელი: ა, ე, ი, ო, უ, ზ. მაგ.:

ა: მარე „აკი“, ღარე „სათიბი“, ღიმარე „მზადება“...

ე: ბღელი „ბღავის“ (ცხვარი), ღისწლე „რჩენა“, ღიჭწლე „გვა“...

ი: კილი „კივის“, ჭრე „გიდგას“...

ო: ტრმბ „ტბა“, ღიკრდე „აწევა“, ღისწყე „გაგიუება“...

უ: ტული „იძახის“, წყული „წყმუის“...

ზ: იღვლინი „იღრენს“, ხალტზნდა „უყვარდა“ და სხვ.

მაშასადამე, ლაშხურს მოუვა ექვსი ჩვეულებრივი და ექვსი გრძელი ხმოვანი.

ლაშხურში: ა, ე, ი, ო, უ, ზ

ა, ე, ი, ო, უ, ზ

სულ 12 ხმოვანი

ბალსქვემოურსა და ლენტეხურს გრძელი ხმოვნები არა აქვთ, მაგრამ უმლაუტები გააჩნიათ. უმლაუტანია სამი ხმოვანი: ა, ო, უ, სახელდობრ არის: ა ო, უ. ამგვარად, ჩვეულებრივ ექვს ხმოვანს ემატება სამი ხმოვანი:

ბალსქვემ. } ა, ე, ი, ო, უ, ზ, + ა, ო, უ
ლენტხ. } სულ ცხრა-ცხრა

ბალსზემოური გრძელ ხმოვნებთან ერთად უმლაუტსაც იჩენს და ისიც როგორც ჩვეულებრივის, ისე გრძელი ა, ო, უ ხმოვნებისას. მაშასადამე, გვაქვს: ა, ო, უ და ა, ო, უ. საბოლოო ანგარიშში ვიღებთ 18 ხმოვანს. ესენია:

ბალსზემოურში: ა, ე, ი, ო, უ, ზ, ა, ო, უ
 ა, ე, ი, ო, უ, ზ, ა, ო, უ
 სულ — 18

ტაბულა № 1

ლაშხური:	ა, ე, ი, ო, უ, ზ,	ა, ე, ი, ო, უ, ზ	} = 18
ბალსზემოური:	ა, ე, ი, ო, უ, ზ,	ა, ე, ი, ო, უ, ზ	
	ა, ო, უ	ა, ო, უ	
ბალსქვემოური:	ა, ე, ი, ო, უ, ზ,	ა, ო, უ = 9	
ლენტეხური:	ა, ე, ი, ო, უ, ზ,	ა, ო, უ = 9	

§ 4. ნაწალი ა ხმოვანი. ლენტეხურში, როგორც ირკვევა, მხოლოდ(?)

ფაყურში არის ნაზალი ა ხმოვანი. ჩანს, გენეტურად ეს მეორადი მოვლენაა. იგი გვხვდება ან- პრევერბის ადგილას. მაგ.: ანჯად, ანჯიდ. ჩანაწერში ამ მაგალითებიდან შენიშვნა მაქვს: ანღრიხ — ა ცხვირისსმიერი, თითონ გაარჩია (მთქმელმა). ამდენად, ლენტეხურში, ეს ხმოვანიც თუ წაემატება, ათი (ხმოვანი) იქნება.

§ 5. უმლაუტების გენეზისისათვის. უმლაუტი სვანურში შემჩნეული ჰქონდათ წინანდელ მკვლევარებსაც: მ. ზავადსკის, თავისუფალ სვანს და სხვ., მაგრამ მას ისე კანტიკუნტად ხმარობდნენ და ხშირად ტოვებდნენ, რომ არსებული ძეგლების მიხედვით რაიმე წესის გამოტანა შეუძლებელი იყო. აკად. ნ. მარსის შედარებით სწორად აქვს შემჩნეული და იყენებს კიდევ თავის ადგილას. მაგრამ, როგორც თითონ ამბობს: „не сразу вполне хорошо усвоил смягченный гласный ъ, что первое время я часто смешивал даже его с ъ“ (Слов. VII)¹. ეს გარემოება აქა-იქ იჩენს თავს სიტყვათა მართლწერაში, ხოლო სისტემატურად **ჟაა გ, კ, ქ**-სთან. შეცდომითაა: ოფოფაჟ (მულახ-მულქ.), უნდა: ოფოფჟ; ოსარ: უნდა უოსარ და სხვადასხვა. უმლაუტის ბუნება სწორად და საბოლოოდ გაარკვია აკ. შანიძემ („უმლაუტი სვანურში“)². უმლაუტის გამომწვევია ამოღებული **ი** და **ე** ხმოვნები, ან წარმოდგენილი **ი** და ბალსკვემოურ-ლენტ. **ე** ხმოვნები. მაგ.: ამოღებული **ი** და **ე** ხმოვნები.

აშხი ← აშხი (შიხ „ნახშირი“)

ატხე ← ატიხე

აჰჟე ← აჰჟე ლენტ. (ა-ჰემ-ე, ჰემ „თივა“)

აზხინჟ ← აზხინჟ „დაეწყო“ და სხვ.

წარმოდგენილი ი და ბალსკვ. ლენტეხურში ე:

აკლავი „ლეწავს“, იმარი „მზადდება“, აღაში „თესავს“...

ლენტ. ანაყე „აცხობს“, ატყანბე „წვავს“...

ბქვ. ათეყჩ „მოშორდი“, ახეტხ „მიუბრუნდი“...

ეგვევ მდგომარეობაა **ო-სა** და **ჟ-ს** მიმართაც, ოღონდ აქ უფრო შენელებულია **ე** ან **ი** ხმოვნის ძალა: ტულო, მაგრამ: ტულდა და სხვ. აქ საგულისხმოა თვით ამ ხმოვნების დახასიათება (დაწვრილებით ა. შანიძე, „უმლაუტი სვანურში“, გვ. 220-221).

ა დაეწროებული **ა-ნია**, რომელიც **ე-ნისა**კენ არის დახრილი, მაგრამ უფრო ახლოს დგას **ა-ნთან**, ვიდრე **ე-ნთან**. მას ისეთი ელფერი აქვს, რომ **ა-ნის** ძირითადი სახე მთლად როდია წაშლილი, ისე რომ, თუ კაცს მახვილი ყური არა აქვს, შეიძლება **ა-ნში** აერიოს. მხოლოდ ლაშხურში უნდა ყოფილიყო იგი **ე-ნთან** ახლოს მდგომი და ეს არის ალბათ იმის მიზეზი, რომ ლაშხური, რომელმაც მხოლოდ **ა-ნის** უმლაუტი იცის, ყოველთვის **ე-ნს** გვაძლევს. ეს უმლაუტური წარმოების **ე-ნი** მას ზმნებში ქცევათა (და ვნებითი გვარის) გასარჩევად აქვს გამოყენებული.

ა დაეწროებული **ო-ნია**, რომლის დახრილობაც **ე-ნისა**კენ არის მიმარ-

¹ Н. Я. Марр. Извлечение из сванско-русского словаря. Петроград. 1922. გვ. 7 (რედ.).

² ა. შანიძე. უმლაუტი სვანურში. „არილი“, პროფ. ი. ჭავჭავაძის სახელი მიძღვნილი კრებული, ტფ., 1926. გვ. 171-227.

თული. ხშირად იგი ისეა დავიწროებული, რომ თითქმის ენამდგა დასული, თუმცა კი ლაბიალობა შერჩენილი აქვს და ამიტომ აკუსტიკურად უმდიფთონგის შთაბეჭდილებას ახდენს. არის შემთხვევები, როდესაც ლაბიალობას დაკარგული აქვს და ენისაგან აღარ განირჩევა: ეს ხდება უმთავრესად ლაბიალ ბგერებთან, როგორც მაგალითად, საპენ „საპონი“, ბეფშ „ბავშვი“, კოლეფ „კოლოფი“ და მისთ., თუმცა ასეთი რამ შეიძლება სხვაგანაც იპოვოს კაცმა, მაგ.: ეშხუ ჟი იტეტ ი მერმე ჩუ — „ერთი ხელი ზევით (ე. ი. თავში) შემოიკრა და მეორე ქვევით“, სადაც იტეტ = იტრტ „ხელი შემოიკრა“ (ტრტ „ხელი“, pl. ტოტარ).

უ დავიწროებული უ-ნია, რომელიც ე-ნისაგან არის მიმართული. მისი დახრილობა ე-ნისადმი ხანდახან ისე შორს მიდის, რომ თავისი პირვანდელი სახიდან ლაბიალობა რჩება და უმდიფთონგის ხასიათი აქვს. ხშირად არც კი იცი კაცმა, რა უფრო სწორი იქნება, რომ დაწერო: უ თუ უე, ისე მიემსგავსებიან ერთერთს. არა იშვიათია აგრეთვე შემთხვევები, როდესაც მას ლაბიალობაც ჩამოშორებული აქვს სრულიად და ენად არის ქცეული. მაგ., ხგურ ფუძისაგან გვაქვს: ასგურე „სვამს“ („აჩენს“) და ხსგვრუნე „ასმევი-ნებს“, რომელიც ნამყო სრულში ასეთ ფორმებს გვაძლევს: ათსგურნე (ათსგურ-რუნე) „დაასმევიან“, ათსგურინ „დაასმევიენ“, ოთსგურინ „დავასმევიენ“, სადაც ორთა ფორმების ე უ-ნისაგან არის მიღებული: *ათსგურუნ, *ოთსგურ-რუნ... უ-ნის ენად ქცევის შემთხვევები არც თუ ცოტაა.

ამგვარად, მიღებულია შემდეგი მწკრივი უმლაუტქმნილი ბგერებისა:

ა: ა ე ო: ო უე ე უ: უ უი ი

ანმარან → ლშხ. ენმარან „მოემზადა“

თოფ-ი → სვან. *თოფ, ბზ. თუეფ → ბქვ. თეფ

*ლემგამუნე → ლემგამუნ → ლემგამინ „ნადგომი“,

ზოგან იმდენად წაიშალა ლაბიალობა და დარჩა ნაუმლაუტევი ე და ე. რომ ერთი შეხედვით ძნელია პირვანდელი ო და უ-ს აღდგენა. მაგრამ შეპირისპირების მეთოდით, ეტიმოლოგიურ-მორფოლოგიური ძიებით, მოხერხდა რიგი სიტყვების პირვანდელი სახის აღდგენა, მაგ.:

კიშხ ← კუშხ ← კუშხე = მეგრ. კუჩხე

ბიკ ← ბუკ ← ბუკი

ბიქ ← ბუქ ← ბუქი და სხვ. („კვლავ უმლაუტ. სვანურში“).

უმლაუტი ასიმილაციის შედეგია, მაგრამ აქ გვაქვს ნაწილობრივი ასიმილაცია. ის გარდამავალი საფეხურია სრულ ასიმილაციამდის და თავისი თვისებით უფრო უახლოვდება იმერულს, ვიდრე მეგრულ-აპარულს: ალშიხან (← აღშიხან) — შდრ. იმერ. წევიდა და არა აპარული წვიდა.

უმლაუტი ამჟამად სამ დიალექტს ახასიათებს, მაგრამ თავის დროზე ის ლაშხურის კუთვნილებაც უნდა ყოფილიყო. ამას ამტკიცებს პრევერბისეული ა-ს ქცევა ე-დ ე მაქცევრისა და ე და ე ვნებითის ნიშნების წინ:

ენმარე (შდრ. ბზ. ანმარე ← *ანიმარე) „მოიმზადა“

ენმარან („ „ ანმარან ← *ანიმარან) „მოიმზადა“

ეხმარან („ „ ახმარან ← *ახემარან) „მოუმზადა“

და აგრეთვე რიგი შემთხვევები, სადაც უმლაუტი უნდა ყოფილიყო:

გოწხირ ← კოწახური, თექუ ← თრკ ← თოკი (ნ. „კვლავ უმლ“, გვ. 345).
 ამგვარად, უმლაუტობა სვანური მოვლენაა, იგი ყველა დიალექტის დამახასიათებელი იყო. ლაშხური ადრე გამოეთიშა და უმლაუტის გამომწვევი ძალა დაკარგა. თუ როდის მოხდა ეს და რა მიზეზით იქნა გამოწვეული, ამის პასუხი არ ჩანს. ერთი მაინც ფაქტია: უმლაუტი მეორადი მოვლენაა და სვანური ხმოვნების სიმრავლე, ამდენად, გვიანდელი წარმოშობისაა, თვით სვანურ ნიადაგზეა აღმოცენებული. (საერთო-ქართველურიდან) გამოთიშვისას სვანურს უმლაუტი არ უნდა ჰქონოდა.

§ 6. გრძელი ხმოვნები. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ გრძელი ხმოვნები გენეტურად ორგვარია: 1. *natura longa syllaba* და 2. *positione longa syllaba*. უკანასკნელი, მდგომარეობით გრძელი ხმოვნები, მრავალ ენას ახასიათებს, ისეთებსაც, რომელთაც *longa nat.* არა აქვთ, მაგალითად, მეგრულს, აჭარულს და სხვ. სვანურში მას ფართო ადგილი უჭირავს, მაგრამ უჭირავს იქ, სადაც გრძელი ხმოვანია საერთოდ; სადაც არ არის სიგრძე, იქ, ლენტეხურის რამდენიმე შემთხვევის გამოკლებით, არც არის. ბალსზემოურსა და ლაშხურში პრევერბისეული ან პრეფიქსისეული ხმოვანი + მომდევნო ხმოვანი იძლევა გრძელ ხმოვანს. შეიძლება ნარედუქციალმა ხმოვანმაც წინა ხმოვნის გაგრძელებით აინაზღაუროს თავისი დანაკარგი. მაგ.:

ფუქე ირ: ადრი „წერს“, მაგრამ: ირი (იფრი) „იწერს“.

გგ: ხ-ა-გგ → ხაგ „ადგას“

ამბაზ: ა + ამბავი + ი → ამბვი „ამბობს“

მერმე ← *მე + ერუე „მეორე“.

უკანასკნელის ანაზღაურების შემთხვევებია: უშგ. ამარედე → ბზ. ამარედ „ამზადებდე“, ფუქე კავშირებითი I-ლისაა.

ორსავე ზემოაღნიშნულ დიალექტში პრევერბის შერწყმა ფუქესთან ჩვეულებრივი მოვლენაა: ქა აჩაღ → ქაჩაღ „წავიდა“, სგა + ანვიღ → სგანვიღ „შემოიტანა“, სგა + ესღვა → სგესღვა „შეაქვს“ და სხვა მრავალი.

წარმოშობილ გრძელ ხმოვნებთან ერთად „ბუნებრივი“ გრძელიცაა: ასრყე „აკიყებს“, აღაში „თესავს“... ამასთან დაკავშირებით ორი საკითხი ისმის: არის ეს მთელი სვანურის დამახასიათებელი, თუ არა, და თუ არის, რა წარმოშობისაა იგი?

„ბუნებრივი“ გრძელი ხმოვანი არ აქვს ბალს-ქვემოურსა და ლენტეხურს, მაგრამ მათ ის უნდა ჰქონოდათ. ამას ამტკიცებს ორისავე დიალექტის თავისებური მოპყრობა სავარაუდებელ გრძელ ხმოვნებთან როგორც უმლაუტის, ისე რედუქციის თვალსაზრისითაც. ეს მომენტი შენიშნული აქვს აკ. შანიძეს თავის მონოგრაფიულ გამოკვლევაში:

აქ „საკითხავია: განვითარებულია სიგრძე ორს კილოში, თუ დაკარგულია იგი ორს სხვაში? ამ საკითხის გადასაწყვეტად უნდა მივკმაროთ იმ კილოებს, რომელთაც ამჟამად სიგრძე არ მოეპოვებათ (ე. ი. ბალს-ქვემოურსა და ლენტეხურს), და ვნახოთ, თუ როგორ ეპყრობიან ისინი იმ ხმოვნებს, რომლებიც სხვა კილოებში მოკლედ და გრძლად არის წარმოდგენილი. დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ მოპყრობა სხვადასხვანაირია. ერთი ამისი ნიმუში

ლენტეხურიდან უკვე ვნახეთ უმლაუტის საკითხში: უმლაუტი ფუძისეულ ა-ნს მაშინ მოსდის, თუ რომ იგი ბალს-ზემოურსა და ლაშხურშიც მოკლეა და თუ იქ გრძელია, მაშინ არა¹. მაგ.:

უმლაუტი:

ადგანი „ლაღს“
აშტრანი „არჩხს“

უმლაუტო:

ალაში (ბზ. ალაში) „თესაღს“
აშკადი (ბზ. აშკადი) „ჭიღაღს“ და ა. შ.

ეგვე უმლაუტი არც მყოფად იძლევა უმლაუტს იმ ზმნებში, რომელთაც აქ სუფიქსად ი მოუდის: ქანამარი (ბზ. ქანამარი) „მომამადებს“, ასაჯალი (ბზ. ესჯალი) „დაასობს“, ადაჟორი (ბზ. ადჟორი) „გააბრუებს“ და მისთ. არც ვნებითის სუფიქსი მოქმედებს ფუძის ჩამომავლობით გრძელ ხმოვანზე: იბაბი (ბზ. იბაბი) „ნიაღვება“, იმარი (ბზ. იმარი) „მზადდება“, იტაბი (ბზ. იტაბი) „ითლება“, ისოყი (ბზ. ისოყი) „გიჟდება“ და მისთ. მით უფრო საკვირველია, რომ ჩამომავლობით მოკლე ფუძისეულ ა-ნს სუფიქსის ე-ნიც კი უმლაუტს უშვრება, აწმყოშიც და ნამყო სრულშიც: აქარე „აღებს“, ატვარე „ანთებს“ (ანატვარე „ანათო“), ანაყე „აცხობს“ (ანანაყე „გამოაცხო“), ატყაბე „წვავს“ (ანატყაბე „შეწვა“) და მისთ. [მდრ. ამარე (ბ.-ზ. ამარე) „ამზადებს“, ქანამარე (ბ.-ზ. ქანამარე) „მომამადა“, ატაბე (ბ.-ზ. ატაბე) „თლის“ და მისთ.], მაშინ როდესაც ჩამომავლობით მოკლე ო-ნი შემონახულია უცვლელად (აქომე „შლის“), მოკლე უ-ნი კი რედუქცია ყოფილა: ასკურე „სვამს“, აბჭუე „ალბობს“, აცხულე „რუჯავს“ და მისთანანი.

სიგრძის ვითარებას არკვევს აგრეთვე რედუქციაც. „ბალს-ქვემოურში რედუქცია იმ ხმოვნებს მოსდის, რომელნიც ბალს-ზემოურსა და ლაშხურში მოკლედ გამოითქმის, ხოლო რომლებიც გრძლად, იმათ კი არა: მაგალითად: აქრე „აღებს“, ანყე „აცხობს“, ატყბე „წვავს“ (ხოტცს) და მისთანანი, სადაც ა-ნები ამოღებულია, რადგანაც ისინი ბალს-ზემოურსა და ლაშხურშიც ამოღებულია სიმოკლის გამო, მაგრამ ამათ პირისპირ დგანან: ამარე „ამზადებს“, ატაბე „თლის“ და მისთანანი (და არა ამრე, ატბე), რადგანაც აქ ა-ნი ბალსზემოთ და ლაშხეთში გრძლად გამოითქმის). აქ ა-ნიანი ფუძეებია დასახელებული. იგივეა ო-ნიანსა და უ-ნიანს ფუძეებშიც. მაშასადამე, ხმოვანთა რედუქცია ერთის მხრით და ხმოვანთა უმლაუტი, მეორეს მხრით გვიჩვენებს, რომ ლენტეხურსა და ბალს-ქვემოურში, სადაც გრძელი ხმოვნები არ მოიბოვება, მაინც გარჩეულია სხვადასხვა ფუძეები: უმლაუტი-ანი და უუმლაუტო (ლენტეხურში), ან შეკუმშული და შეუკუმშავი (ბალს-ქვემოურში). აქედან შემდეგი ფრიად მნიშვნელოვანი დასკვნა გამოდის: ხმოვნების სიგრძე ლენტეხურსაც და ბალსქვემოურსაც ჰქონიათ, მაგრამ მათ იგი დაუეარგავთ დროთა განმავლობაში (ალბათ ქართულისა და მეგრულის გავლენით)“ (გვ. 223)².

მაშასადამე, გრძელი ხმოვნები მთელი სვანურის დამახასიათებელი მოვლენა ჩანს.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე . უმლაუტი სვანურში, გვ. 223 (სქოლიო) — რედ. შენიშვნა.

² ა. შ ა ნ ი ძ ე . იქვე

რა მიმართებაშია ის სხვა ქართველურ ენებთან? მეგრულ-ქანურს *longa nat.* არ ახასიათებს, არც ქართულშია ის შენიშნული. ე. წ. გრძელი ხმოვნები მთიულურსა და, ჩანს, მოხეურშიც (ილია ჭავჭავაძის მიხედვით) *longa posit.*-ა და არა *longa nat.* ის გამოწვეულია მახვილით (ნ. შესაფერისი გამოკვლევა არნ. ჩიქობავასი)¹. ეს გრძელი ხმოვნები ნაწილობრივ თუ დაემთხვევა სვანურისას. სვანურშიც მახვილს თავისი ძალა აქვს. გარკვეულ პირობებში მისი ზეგავლენით ხმოვანი გრძელდება. ამის შესახებ ნათქვამია: ლა- წინდებულზე მახვილი უფრო მკაფიოა, ხშირად გრძელდება კიდევ -ა-:

1. ლჭხუმ „შეჭამე“ ლწხვიჭნ „ეჭვი ავიღე“
2. ლწხამ „შეჭამე“ ლწხვიჭნ (წ მახვილიანია)
3. ლალემ „შეჭამა“ ლაძვიჭნ და სხვ.²

ა. შანიძის აზრით, „სიგრძე (ლა- პრევერბზე) წარმოშობილი უნდა იყოს ნამდვილად მახვილის ნიადაგზე... და (რომ) ძველი მახვილის ადგილი ვივარაუდოთ, უნდა ვიფიქროთ, რომ ერთ შემთხვევაში (მეორე პ.) იგი პრევერბზე უნდა მოსულიყო და მეორე შემთხვევაში (მესამე პ.) ზმნის ფუძეზე... ორთა ფორმებში წინ წამოწეულ მახვილს ფუძის შეკუმშვისათვის უნდა შეეწყო ხელი და თანაც თანდათანობით თავისი ხმოვანი დაეგრძელებინა“ (199, ვ.თოფურია 155)³. მაგრამ სიგრძის უმეტესობა სვანურში მახვილის ნიადაგზე წარმოშობილად არ ჩანს: მწრე, ამწრე, ლისწყე, ლიტტლი და სხვ. ესენი, როგორც ჩანს, *longa nat.*, როგორც ეს ბერძნულშია.

საკითხავია, სვანურ ნიადაგზეა იგი წარმოშობილი, თუ საერთო მოვლენა იყო. საკითხის გადაწყვეტა ამ პირობებში ძნელია, მაგრამ, რომ საერთო შეიძლებოდა ყოფილიყო, ამას არაფერი დაუდგება წინ. მით უმეტეს. გვაქვს ასეთი მოვლენები:

1. გრძელი ხმოვნები ქართულ-მეგრულისათვის არ არის უცხო, თუნდაც ის *positione longa* იყოს.
2. ქართულში რედუქცია რიგ შემთხვევებს მოსდის და რიგს, სრულიად ანალოგიურ შემთხვევებს, არ მოსდის, მაგ.:

წყალი	—	წყლის, წყლები
მსხალი	—	მსხლის, მსხლები, მაგრამ
ქალი	—	ქალის, ქალები
ბრალი	—	ბრალის, დაბრალება
თვალი	—	თვალის თვლის
ჭარი	—	ჭარის და სხვა მრავალი.

ერთ შემთხვევაში რედუქციაა და მეორე შემთხვევაში — არა. ხომ არ მიუთითებს ეს იმაზე, რომ ერთგან გრძელი ხმოვანია და მეორეგან — არა. მართალია, აქ ერთგვარი სიფრთხილეა საჭირო, რადგანაც ურედუქციობა სხვა მიზეზით შეიძლება იყოს გამოწვეული, ვიდრე ხმოვნის სიგრძით, რადგანაც

¹ ივლისხმება მისი გამოკვლევა „გრძელი ხმოვნები მთიულურში“. ტფ. უნივ. მოამბე. ტ. IV, 1924. გვ. 333-348. (რედ. შენიშვნა).

² ვ თ ო ფ უ რ ი ა . სვანური ენა, 1. ზმნა ტფ., 1931, გვ. 154.

³ ამ მიითითებთ ივლისხმება: ა. შ ა ნ ი ძ ე . უმლაუტი სვანურში, გვ. 199; და ვ. თ ო ფ უ რ ი ა . სვანური ენა. 1. ზმნა, გვ. 155 (რედ. შენიშვნა).

კარი — კარის, მაგრამ ცისკარი — ცისკრის, ქარი — ქარის, მაგრამ ქრის, ბერი — ბერის, მაგრამ ბებერი — ბებრის და სხვა, მაგრამ უგულეებელსაყოფი ეს გარემოება, ცხადია, არ არის.

3. ისიც მნიშვნელოვანი უნდა იყოს საკითხის გადაჭრისათვის, რომ მეგრულში გვაქვს სრულხმოვანება ქართულთან შედარებით:

სახლი — ოხორი, ვაშლი — უშქური,
მატლი — მუნტური, მხარე — მუხური და სხვ.

ეს სრულხმოვანება მაშინ ხომ არაა მეგრულში, როცა ქართულში მოკლე ხმოვნები გვქონდა და რედუქციით ამოღებული ჩანს: მუხური = მახარე → მხარე, მუნტური = მატალი → მატლი და სხვ. ხოლო იქ, სადაც ქართულში გრძელი ხმოვანი გვქონდა და რედუქცია უძლური იყო, მეგრულშიც სრულხმოვანება არ არის. მაგ.: წვეთი — ჭვათი, კუარცხალი — კუჩხი... ის გარემოება, რომ დღეს ქართულში სიგრძე არ არის, არაფერს ნიშნავს¹. ანალოგიური შემთხვევა იყო, რომ ბერძნულ-სპარსულ-ინდურ-ლათინურს და დღესაც ზოგ სხვასაც გრძელი ხმოვნები ჰქონდათ და აქვთ, მაგრამ მათ მონათესავე რიგ ენებს, ფრანგულ-ინგლისურს და სხვ. სიგრძე არ მოეპოვებათ.

ამგვარად, 1. სიგრძე მთელ სვანურს ახასიათებდა. 2. იგი საერთო (ქართველურ ენათა) მოვლენა იყო: ჰქონდა ქართულ-მეგრულ-ჭანურ-საც. 3. დროთა ვითარებაში დაკარგეს ქართულმა და მეგრულ-ჭანურმა და ალბათ ამათი გავლენით ბალსქვემოურ-ლენტეხურმაც. 4. სიგრძე წარმოშობით ნაწილობრივ *posit. longa*, ნაწილობრივ მახვილის წყალობით არის მიღებული, მაგრამ მეტწილ შემთხვევაში იგივე საფუძველი აქვს ალბათ, რაც სხვა ენებში.

§ 7. მახვილი სვანურში. მახვილის საკითხი დღესაც გამოურკვეველია, ნ. მარის მონაცემები ამ მხრივ უფრო ექვს ბადებენ, ვიდრე მკითხველს აჭერებენ. მახვილი სვანურში ზოგჯერ უფრო მკაფიოა, ვიდრე სხვა ქართველურ ენებში: 1. გრძელი ხმოვნები ალბათ ატარებენ მახვილს, რადგანაც სხვა სამახვილო ადგილი მასთან შედარებით იჩრდილება; 2. რიგი სიტყვები სრულიად გარკვევით ატარებენ მახვილს: ათხე, მარე, მადრ („ახლა“, „მაგრამ“, „აბა“) და სხვ. ეს იმდენად თვალსაჩინოა, რომ ჩანაწერებში აღნიშნულია კიდევ (ნ. არს. ონიანის ლაზხური ტექსტები, ჩვენი კრებული)²; 3. სვანურში დინამიკური მახვილია და ის გარკვეულ პირობებში მოძრავია. ასეთ შემთხვევაში მას ფონეტიკა-მორფოლოგიაზე გავლენის მოხდენაც შეუძლია.

„მახვილის ნაწყალობები უნდა იყოს არა მარტო ლა წინდებულის -ა-ს დაგრძელება, არამედ სხვა თავისებურებაც, სახელდობრ: მ ა ხ ვ ი ლ ი ს

¹ სვანურ ლექსებში რომ გრძელი ხმოვნები უგულეებელყოფილია, რომ ლექსები აგებულია არა სიგრძე-სიმოკლეზე, არამედ მარცხალთა რაოდენობაზე. ეს ხელს არ უნდა უშლოდეს სვანურის სიგრძის სიტყვებს (ეს შენიშვნა ავტორს რველის გვერდზე აქვს მიწერილი, ოღონდ არ ჩანს, თუ სად უნდა ჩაემატოს — რედ. შენიშვნა).

² იგულისხმება, როგორც ჩანს: „სვანური პროზაული ტექსტები, 1. ბალსქვემოური კილო“. თბ., 1939. — რედ. შენიშვნა.

წინ წამოწევას მოყვა ალბათ: 1. ძირითად პრევერბთა შემდეგ მაქცევრების შემონახვა და ფუძის ხმოვანთა შეკუმშვა: ესტირკ || ათტირკ „დავიკიდე“, ესირკ || ათირკ „დაიკიდე“, ესრტკ || ადრტკ „დაიკიდა“; ოხოწბ „დავუკიდე“. ოხოწწბ „დაუკიდა“. ვგულისხმობთ, რომ მახვილის მატარებელი გახდა მაქცევარი (ოხოწწბ) და ამიტომაც იგი გამძლე შეიქნა და დარჩა, სამაგ-იეროდ, ფუძის ხმოვანი დასუსტდა;

2. ეგვეე ითქმის უპრევერბო ზმნათა შესახებაც: ზსვ. ხტწსგტტ, ხწსგტტ, ბზ., ეცრ. ხასგტტ („დავარტყი ქვა...“).

3. ხმოვნის ამოღების გამო თავმოყრილ თანხმოვათანგან ბოლოკიდური ბგერა იკარგვის. ამის რამდენიმე შემთხვევაა:

აბტიყ	(← *ანხტიყ[ე]დ) „ავილე“
აბიყ	(← *ანხიყ[ე]დ)
ანკიდ	(← *ანიკიდ)

4. მახვილისავე წყალობით თუ ქრება სიგრძე I და II პირის ფორმებში:

1. ოქან(იწ) „ფრჩხილებით სინჯვა ლოხტ(ი)ად აგაჟ(ი)ვალე“
2. აქან(იწ) ხილისა“ ლოხტ(ი)ად
3. აქან(იწ) ლოხტ(ი)წდ (გვ. 154)¹.

5. მახვილისავე წყალობით გ → ი, რაც აორისტში უმთავრესად ფუძით წარმოდგენილ ზმნათა I და II პირის ფორმებში პ რ ე ვ ე რ ბ ზ ე ა თითქოს სავარაუდებელი, III პ. ფორმაში კი ფუძის ხმოვანზე მოდის. მაგ.:

ოტგბ „დაგაბრუნე“	რჭაბ „აგაჟვალე“ (გზა თოვლში)	რკო(ვ) „დაჟკერ“
ატგბ	აჭაბ	აჟრ(ვ)
ატიბ	აჭაბ	აჟრ(ვ) (გვ. 153) ² .

6. უთუოდ მახვილია დამნაშავე, რომ მახვილიანი მარცვალი იკუმშება. ეს ნათლად ჩანს ნასესხებ სიტყვებში:

დედაბერი	—	დედბერ,
კალაპოტი	—	კალბეტვ
გალავანი	—	გალვან
გელოვანი	—	გელვან და სხვ.

ეს გარემოება თითქოს ეწინააღმდეგება საერთოდ ცნობილ დებულებას, რომლის მიხედვით: მახვილის წინ უშუალოდ წინამავალი მარცვალი ყველაზე მეტი ძალის მქონეა სხვა უმახვილო მარცვალთა შორის, ხოლო მეორე მარცვალი ძალზე სუსტია: годовой, ხოლო უშუალოდ მომდევნო მარცვალი ძალზე სუსტია, მაგრამ ბოლოკიდური მარცვალი სჭარბობს მას (картами). თუ სამი მარცვალი უძღვის, მაშინ მესამე რამდენადმე ძლიერია მეორეზე: колокола, სამაგიეროდ, მომდევნოებში ორი შუა მეტად სუსტია: фокусники (Богородишкий, Общ. курс. р. грамм., 47-48).

ამგვარად, მახვილი სვანურში თავის ხასიათით, ადგილმდებარეობით, ფუნქციით თვალსაჩინოდ განსხვავდება სხვა ქართველურ ენათა მახვილისაგან. ეგების სხვაგანაც ანალოგიური მახვილი იყო!

¹ იხ. ვ. თოფურია, სვანური ენა. 1. ზმნა, გვ. 154 (რედ. შენიშვნა).

² იქვე.

§ 8. **გ ხმოვანი სვანურში:** გ ფართოდ გავრცელებული ბგერაა რიგ ენებში: სომხურში, აფხაზურში, მეგრულში და სხვ.

ინდოევროპულ ენათათვის ბრუგმანმა შემოიღო გ-ს ეკვივალენტი *ჰ*, „Особый краткий иррациональный звук неопределенного качества“, რომლის არსებობა მრავალ მკვლევარს უეჭვოდ მიაჩნია, რადგანაც მისი მეოხებით მრავალი მოვლენა იხსნება.

გ. ახვლედიანის აღწერით, გ როგორც ხმოვანი „სისრულით კი არ განსხვავდება სხვა ხმოვნებისაგან, არამედ არტიკულაციის სისუსტით, ენისა და ტუჩების არააქტიური მოქმედებით: მისი წარმოთქმის დროს ენა არც წინ იწევა და არც უკან, აგრეთვე ტუჩები ღია ინდიფერენტულ მდგომარეობაშია. პირის ღრუსა და ტუჩების მოყვანილობით მისი არტიკულაცია დამოკიდებულია მეზობელ ბგერათაგან. ამიტომ მართებულია, როცა მას ირაციონალურ ანუ გაუარკვეველ ხმოვანს ეძახიან. (შეიძლება მას ვუწოდოთ აგრეთვე ნეიტრალური ხმოვანი). გ ხმოვნის არტიკულაციური სისუსტე და ნეიტრალობა კარგად ჩანს (მისი) შესატყვისობებიდან იმავე მეგრულსა და ქართულში:

ქერი — ქირი, ქორი
თერი — თირი, თოვლი
ტე — რტუ, ტუა
ჭარენქ — ჭარუნქ, წერს

ეს გვიჩვენებს, რომ გ წარმოადგენს სხვადასხვა რიგის ხმოვანთა დასუსტების შედეგს.

ეგვემ მდგომარეობაა სომხურსა და აფხაზურში. ქართულიდან თუ მეგრულიდან შესული სიტყვები აფხაზურში ა- ნაწილაკის დართვისას ამ წესს ემორჩილებიან:

მიზეზი → ამეზეზ
შინკა → აშენკა
ქლიბი → აქლებ და სხვ.

მისი ფუნქცია [გ ბგერისა] სომხურში ის არის, რომ იგი თავმოყრილ თანხმოვნებს შორის იხმარება და ჩნდება განსაკუთრებით მაშინ, როცა რედუქციას აქვს ადგილი. იგი ყოველთვის უმახვილოა (ა. მეიე, სომხ. ენის გრამ. § 19)¹. ცხადია, გ მეორეული წარმოშობისაა. სვანურშიც იგი ორ შემთხვევაში გვხვდება:

- ა) ფუძეში: ძღღდ „ძალიან“, ბგგი „მაგარი“; გგვიბ „ფიჭვი“, და
ბ) თანხმოვანთგასაყარად: აღგრმე „დაიჭირა“, ანგლდეფ „მომწყსა“ და სხვ.
გ რედუქციის შემდეგ შეიძლება შეენაცვლოს ყველა ხმოვანს ა, ე, ი, ო, უ-ს, მაგ.:
ი → გ : ბზ. ასენჯაჟი „სინჯავს“ (← სინჯავ)
უ → გ : *კუმხე → კუმხ → ჭიშხ „ფეხი“, ნათ. ჭუმხან, ჭუმხი
ჭუმილ → ჭმილ „ძმა“ და სხვ.
ე → გ : სახელწიფ და სხვ.
გ შეიძლება იყოს გრძელიც და მახვილიანიც (ძღღდ, ლგზნანე...), მაგრამ,

¹ აქ თავდება ციტატა. იხ. გ. ახვლედიანი, ზოგადი და ქართული ენის ფონეტიკის საკითხები. I. თბილისი, 1938, გვ. 158-159 შემდეგ ვ. თოდურობა თავისი სიტყვებით გადმოსცემს გ. ახვლედიანის მსჯელობას (რედ. შენიშვნა).

A. Meillet. Altarmenisches Elementarbuch. Heidelberg. 1913, § 19. გვ. 14 (რედ. შენიშვნა).

გ. ახვლედიანის თქმით, ეს „ხელს არ უშლის მოსაზრებას გ-ს სისუსტისა და ნეიტრალობის შესახებ, რადგანაც მისი გაგრძელებაც და გაძლიერებაც ხდება არა არტიკულაციურად, არამედ მხოლოდ ხმის მიხედვით“ (ფონეტ. 159)¹.

მიუხედავად იმისა, რომ გ მიღებულია ხმოვნის დასუსტებით, ის მაინც ხმოვანია და არა ნახევარხმოვანი. ეს ჩანს თუნდაც 𐌊𐌆𐌗 ნაწილაკიდან, ძღღდ სიტყვიდან, სადაც გ სრულ მარცვალს წარმოადგენს, და განსაკუთრებით ლექსებიდან:

უი ინზორალეხ

სოლა-ლენჯარე

მესტმა-სეტარე

მელახ-მეჟალე

(5-5 მარცვალია დაცული)

ჰატ ლკჷევ ლი ბედი მიშგვი!

ჰნდურდ უწვრა მამა ხვირი (8-8 მარცვ.).

ამგვარად, 1. გ თანხმოვანთგასაყარია; 2. იგი რედუქციის შედეგად მიიღება და ჩნდება თანხმოვანთ შორის. გამოდის, რომ მეორადი მოვლენაა. თუ ეს ასეა, მაშინ ფუძეებშიც ძღღდ, ბგგი და სხვ. იგი მეორად მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ, რაც შეუძლებელი არ არის. აქედან დასკვნა: გ ქართველურ ენებს თავიდანვე არ უნდა ჰქონოდათ.

9. დასკვნა :

1. სვანური ძალიან მდიდარია ხმოვნებით. ბალსზემოურს ახასიათებს 18 ხმოვანი (გრძელებითა და უმლაუტებით), ბალსქვემოურსა და ლენტეხურს ცხრა-ცხრა, ხოლო ლაშხურს — 12; ჩოლურული უახლოვდება ბალსზემოურს.

2. ხმოვანთა სიმრავლე ენის შემდგომი განვითარების მონაცემია, ზოგი ახლად არის მიღებული, ზოგიც გადმონაშთია.

უმლაუტი ხმოვანთა ასიმილაციის შედეგია. იგი მთელი სვანურის დამახასიათებელი იყო, მაგრამ ამჟამად შერჩა სამ დიალექტს. უმლაუტი მეორადი, სვანურ ნიადაგზე აღმოცენებული მოვლენაა. ამდენად ის შედარებით გვიანდელი წარმოშობისაა.

სიგრძე სვანურის სპეციფიკაა, მაგრამ იგი ქართველურ ენათა ერთიანობის გადმონაშთი უფროა, ვიდრე მეორადი მოვლენა. რა წარმოშობისაც უნდა იყოს სიგრძე, მახვილის, ხმოვანთა შერწყმისა თუ სხვა ნიადაგზე, სვანურში მაინც არის *longa nat.* და იგი ძველიდანვე მომდინარე ჩანს.

3. მახვილი სვანურში დინამიკურია. მას რიგი განმასხვავებელი ნიშნები აქვს სხვა ქართველურ ენებთან შედარებით: ადგილმდებარეობისა, ფუნქცია, ძალა.

4. გ სვანურში მეორადი წარმოშობისაა.

5. ამდენად, სვანურის პირვანდელი ხმოვნები უნდა ყოფილიყო:

ა, ე, ი, ო, უ,

ა, ე, ი, ო, უ.

ეგვემ უნდა გვქონოდა ქართულსა და მეგრულ-ჭანურშიც.

19. XI. 1939

¹ გ ახვლედიანი, დასახ. შრომა (რედ. შენიშვნა).

მ. თოფურიძე

სვანური სიტყვაწარმოება

აქ წარმოდგენილია სახელთა წარმოება სახელთაგან (ზმნის შესახებ იხ. „სვანური ენა. 1. ზმნა“, გვ. 216-248, § 61-68). საწარმოებელ ელემენტებად გამოყენებულია პრეფიქსები და სუფიქსები ცალ-ცალკე, ან ორივე ერთად. ამ მხრივ დიალექტთა შორის არაა სხვაობა. განსხვავება შეინიშნება მხოლოდ ფონეტიკური. სიტყვის მნიშვნელობა სვანურშიც ისე იცვლება, როგორც სხვა ქართველურ ენებში. საწარმოებელი აფიქსებით ქონება, უქონლობა, კნინობითობა, კრებითობა, რიგი და სხვ. განვიხილოთ აფიქსების მიხედვით:

1. -აჲ, ბქჳ. უშგ. -ა: ეს სუფიქსი გამოხატავს მოყვარულს, ამ თვისების მქონეს, პროფესიას:

ნეჲქჳარაჲ „წარბა“	(ნეჲქჳარ „წარბი“)
როგჳან „ცერცვის მოყვარული“	(როგჳ „ცერცვი“)
ქივან „ყველის მოყვარული“	(ქივ „ყალა ყველი“)
შღუგჳან „მეთაგჳე“	(შღუგჳ „თაგვი“)
ლეღჳან „ხორცის მოყვარული“	(ლეღჳ „ხორცი“)

-აი'ს დართვისას უშლაუტი იხსნება და სახელს ბოლოსმოვანი (-ა, -ე) ეკვეცება:

თაშან „ყველის მოყვარული“	(„თაშ „ყველი“)
უსგჳან „ვაშლის მოყვარული“	(ვისგჳ „ვაშლი“)
ლეგჳან „რძის მოყვარული“	(ლეგჳ „რძე“)
ბასჳან „მარწყვის მოყვარული“	(ბასჳ „მარწყვი“)
ინღან „ყოლოს მოყვარული“	(ინღა „ყოლო“)

შ ე ნ ი შ ე ნ ა : თაჳრან „ცალთვალა“ თუ ფუჲეში უშლაუტს შეიცავს, ეს იმიტომ, რომ ა ← ე'საგან.

-აჲ'ს შესწევს უნარი რედუქციისაც:

კვეცან „ხორბლის მოყვარული“	(კვეცან „ხორბალი“)
ჳგჳან „ქერის მოყვარული“	(ჳგჳან „ქერი“)
ლეღრან „ცერცვის მოყვარული“	(ლეღერ „მინდვრის ბარდა“)
ქართობღან „ქართოფილის მოყვარული“	(ქართობილ „ქართოფილი“)
ჳარჳან „არყის მოყვარული“	(ჳარჳ „არაყი“)

აღსანიშნავია, რომ -აჲ'ს წინ ჩაერთვის მთელი მარცვალი რა:

ტიშრან „ტილიანი“ (ტიშ „ტილი“)

ტიკრანდ „ტრიკიანი“ (ტიკ „ტრიკი“)
 შდრ. კიტვრანდ „მეცინდლე“
 ციკვრანდ „მეკატე“

ჩანს. ეს -რა- ქონების გამომხატველია.

II. ქონების გამომხატველად ხშირადაა გამოყენებული: ლ-გ- თავსართი და უდრის ქართ. -იან, -ოვან, -ოსან სუფიქსებს:

ლგ-ჩჷ „ცხენოსანი“ (ჩჷ „ცხენი“)
 ლგ-ხეხვ „კოლიანი“ (ხეხვ „კოლი“)
 ლგ-ყჷრ „სახურავი“, „ყავრიანი“ (ყჷრ „ყავარი“)

ამის გვარად მიღებული სახელი უკვე საგნის სახელადაა ქცეული: ლგზელნრ „საშვილოსნე“ (← გეზელნრ „შვილები“) და სხვ.

თუ ფუძეში უნ მოიპოვება, ერწყმის ლგ-ს და იქცევა ლუ-დ: ლუთხვიმ (← ლგ-თხვიმ) „თავიანი“. უმლაუტობა იმის მაჩვენებელია, რომ მოკვეცილია ბოლო ხმოვანი ე ან ი, უფრო უქანასკნელი.

ეს ლგ- იგივე უნდა იყოს, რაც მიმღობის საწარმოებელი ლ-გ- არის (ნ. სვან. ენა).

III. ქონების გამომხატველია აგრეთვე ბზ. -ჷრ, ლშხ. -ჷრ:

ზეჷრ „შეშიანი“ (ზეჷ „შეშა“)
 ჷეჷრ „თივიანი“ (ჷეჷ „თივა“)

ამ სუფიქსის დართვისას ფუძეში მომხდარი უმლაუტი იხსნება, ბოლო ხმოვანი ალბათ იკვეცება და რედუქციას ურჩება ადგილი საერთო წესის თანახმად:

თაშჷრ „ყველიანი“ (თაშ „ყველი“)
 ვოჷრ „ბზიანი“ (ვეჷ „ბზე“)
 ლგჷრ „რძიანი“ (ლგჷე „რძე“) და სხვ.

-ჷრ'ს დისიმილაცია მოსდის, თუ ფუძეში რ არის: ლედრჷლ „ცერცვიანი“, ჩერჩჷლ „კანი, მოხარშული და შემდეგ მოზეილი ცერცვი, გარეთ პურს აკრავენ“, როგვჷლ „ცერცვიანი“.

-ჷრ სუფიქსი გამოყენებულია გეოგრაფიულ, საგნისა და სხვა სახელთა საწარმოებლად: იფჷრ ნომ. p. „სოფლისა“ და სხვ. კუბდჷრ „ხორციანი პური“ (← კუბად, ქართ. კუპატი).

IV. ქონების აღსანიშნავად მოიპოვება ქართულიდან შემოსული -იან სუფიქსი: თველიან „კჷლიანი“ (← თველ „კჷლა“).

V. მა- — ი აფიქსები აწარმოებენ თანამდებობას, პროფესიის სახელს:

მახტუმი „უფროსი“, махалъник, глава (← ხომა „უფროსი“, „დიდი“)
 მათხტუმი „მეთაური“ (← თხტიმ „თავი“).

VI. უქონლობის გამოსახატავად სვანურისათვის დამახასიათებელია -ურ (დისიმ. -ულ): მის დართვისას რედუქციაც ხდება და უმლაუტი არაა:

თხუმურ „უთავო“ (← თხვიმ „თავი“)

შიურ	„უხელო“	(← ში „ხელი“)
თეთრულ	„უფულო“	(← თეთრ „ფული“)
თავირ	„უთვალო“, „ბრმა“	(← თე „თვალი“)

VII. კრებითობის გამოხატველია -რა: იგი დაერთვის უმოავრესად მცენარეთა სახელებს. -რას იცნობს აუხაზური ენა ანალოგიურ შემთხვევებში. ეგების იგი უკავშირდებოდეს ჩრდ. კავკ. ენებს (ლაკ., რუთ., ლეზგ...).

ხომ არაა ეს -რა = -ელ: წითე — წითელი?

იცხრა	„მსხალეულობა“	„მსხლის თქვილი“
იფრა	„კობიტობა“	(იფ „კობიტი“), შდრ. იფარ
წითრა	„წითელი“	(წით.)
ქებრა	„ბლეული“	(ქებ „ბალი“)
ჰადრა	„იელი“	(ჰად)
ზეჰრა	„ჯარგვალი“	(ზეჰ „შეშა“)
გგგბრა	„ფიჭვი“	(გგგბ)
ლუმრა	„ნაძენარი“	(← ლუმირ „ნაძვი“)(Назв. дер.) ¹ .

VIII. კნინობითის ნიშანია -გლდ, -ულდ: არის შემთხვევები -ოლდ¹ის ხმარებისა და ხშირად -ილდ¹იც (← -გლდ) გვხვდება. ხანდახან -დ მოკვეცილია და გვაქვს -ილ, -გლ, -ულ; ზოგჯერ გრძალდაც მსმენია:

- გ ლ დ :

ჟინღლდ	„კრაფუნა“	(ჟინალ „კრაფი“)
მალღლდ	„მელუკა“	(მალ „მელა“)
მიჟღლდ	„მზე“	(მიჟ „მზე“)
მილცღლდ	„იხვი“	(მილც)

- უ ლ დ :

თვეთნულდ	nom. pr.	(თვეთენე „თეთრი“)
ცხაკულდ	„ქორი“	(ცხაკე)
შყაქულდ	„მწყერი“	(შყაქე)

- ი ლ დ :

ვანილდ	„ხარი“	(← ვან)
ჩაჟილდ	„ცხენი“	(← ჩაჟ)
ბეფშვილდ	„ბავშვი“	(← ბეფშე)
ლიცილდ	„წყალი“	(← ლიც)
საბღლდ	„კვიცი“	(← საბელ)

- ი ლ , - ი ლ - გ ლ , - უ ლ - მ ლ

დავგლ	„თხა“	(← მრ. დავარ)
ჯგმილ	„ძმა დისათვის“	(← მეგრ. ჯიმა)
დაჩვირლ	„და ძმისათვის“	(← დაჩვირ)
ჰენგვირლ	„უნაგვირ“	(← ჰენგვირ)
ანტყვესგილ	„ვარსკვლავი“	(← ანტყვესგ)

¹ Н. Я. Марр. Яфетические названия деревьев и растений (plurality tantum). Петроград, 1915. გვ. 836-838 (რედ. შენიშვნა).

ლაშყილ	„გოდორი“	
კენჭოლ	„ნეკი“	(← კენჭა)
კოტროლ	პატარა“	
დომდულ	„მთვარე“	(← ძირია დომდ)

სარული სახე ამ სუფიქსისა უნდა ყოფილიყო -გლა: უკანასკნელი -ა გამოვლინდება ნათ. ბრუნვაში: დომდულაშ, დაკლაშ, მალგლდაშ და სხვ.

აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ კნინობითი ფორმების ხშირი ხმარებით გამოირჩევიან სვანური ენა, განსაკუთრებით ქვემოსვანური და ქართულის მთის კილოებია: რაჭული, ხევსურული, ფშაური და სხვ. ცხადია, მათ საერთო საფუძველი აქვთ, ფსიქოლოგიური.

IX. -მაქ დანიშნულების სუფიქსია, უდრის ქართ. -სა--ე'ს ძირითადი უნდა იყოს -აქ, მ დანართია. ეს ჩანს: 1. უმლაუტს არ იწვევს, 2. რედუქციას არ ახდენს:

ზექმაქ „საშეშე“ (← ზექ „შეშა“)

ქორმაქ „სასახლე“ (← ქორ „სახლი“)

ხეხემაქ „საკოლე“ (← ხეხე „კოლი“) და სხვ.

ბოლოკიდური -ა, ამჟამად მოკვეცილი, ვლინდება ნათ. ბრუნვაში: ზექმაქშ, ქორმაქშ.

-აქა ქართულშიც დაცულია: ჰინჭრაქა (სიტყვაწ. გვ.)¹.

X. დანიშნულების თავსართებია ლე- და ლა-. პირველთან სუფიქსად უნდა ვივარაუდოთ -ე, მეორესთან — -ა; ამის მაჩვენებელია -ის მოკვეცისას — უშლაუტი ან -ის დაცულობა და -ა'ს მოკვეცისას — უშშლაუტობა.

ლენამ — ლახამ „საღორე“, აქედან ნაწარმოები ლ ა ხ მ გ ლ დ „ხევის სახელია“.

ლექამ	„საქმრო“	ლაქმხირ	„კალაპოტი“
ლეფაყ	„საქუდე“	ლაგეკ	„აღმოსავლეთი“
ლარტამ	„ბოსტანი“	ლაშეკ	„გოდორი“ და სხვ.

XI. -გორ სუფიქსი გვხვდება ლე- თავსართთან:

ლექმგორი „საქმრო“ (ქამ „ქმარი“)

ლენხორი „საკოლე“ (ხეხე „კოლი“).

XII. -ენ ბოლოსართი ჩართულია სახელებში. -ა ბოლოსართის წყალობით ამოღებულია -ე-: ხაბნა, ლაბნა „ხბო“ (ხაბნა ლენტ.). საყურადღებოა, რომ ძირია ხ ა ბ , რაც ქართულში დაცულია ვბ-ოში. ჩანს, -რ ← -ორ (ხბორები) და რედუქციის შემდეგ ხ → ჯ დ ხს მეზობლად (ნ. ციშლაუტი, გვ.)².

ლენხუმურში შენახულია სიტყვაში უხაფრო ძროხა (ილ. ცერცვაძე).

¹ ვ. თ. ფ. რ. ი. ა. ქართველურ ენათა სიტყვათწარმოებიდან. III. -ენ, მ--არ, ხე-, -აქა აფრქვევისათვის. თსუ შრომები. ტ. XV, 1940. გვ 50-51 (რედ. შენიშვნა).

² ვ. თ. ფ. რ. ი. ა. დონსტიკური დაკორიბანი ქართველურ ენებში. III. ჯ და ხ სიბილანტ-აფრიკატების მეზობლობაში. — საქართველოს არქივი. III. ტფ., 1927. 174-186 (რედ. შენიშვნა).

XIII. ლა--ა აფიქსები აწარმოებენ ნათესაობითის აღმნიშვნელ ტერმინებს (ნ. კ. დონდუა)¹.

ლა-, ლე- იგივეა, რაც ზმნებში (ნ. სვ. ენა)².

XIV. -ა მასდარის საწარმოებელია:

დაგრა (← დაგარა) „სიკვდილი“, „მოკვლა“

გარგლა (← გარგალა) „ლაპარაკი“, მეგრ. ოღარღალუ.

XV. -ი დაერთვის თვისების სახელთ:

წგრნი (← წგრანი) „წითელი“

გრეი „მწვანე“, „ლურჯი“

XVI. კრებითობის თუ აბსოლუტურობის -ობ სვანურშიც გვაქვს როგორც ქართულ, ისე სვანურ სიტყვებშიც. იგი ქართულიდან შესულია -ობა³ს სახით, მაგრამ -ა მოკვეცილია და ნათესაობით ბრუნვაში აღდგება:

ჭარგ-ობ „აზნაურობა“

დაგრობ „მკვლევლობა“

მწდობ „შიშხილობა“

(ნ. სახ. ისტ., გვ. 298)⁴.

XVII. მ-, მგ-, მე-, მა- თავსართებია სავარაუდებელი ზედსართავ სახელებში:

მახე „ახალი“

მგციხი „ცივი“

მამრი „ფართო“

მეშხე „შავი“

} ბოლოსართებია

-ე და -ი

XVIII. ვინაობა-სადაურობის აფიქსებია მ-გ---ი. ორივე დაცულია ბქვ.-ში, ხოლო ბზ. -ში -ი მოკვეცილია. მაგ.:

ზან „სამეგრელო“ — ბქვ. მეზნი, ბზ. მეზან „მეგრელი“

შუან „სვანეთი“ — ბქვ. მუშენი, ბზ. მუშვან „სვანი“

მგლახ „მულახი“ — ბზ. მემლახ „მულახელი“ და სხვ. (ნ. სახ. ისტ.

გვ. 298)⁵

ამ პრეფიქსით სვანური ქართულის გვერდითაა. იქ გვაქვს: მეგვიპტელი, მაწყვერელი, მაჭარელი, მარგველი და სხვ.

¹ К. Дондуа. К вопросу о особой форме множественного числа в сванских терминах родства. „Материалы по истории Грузии и Кавказа“. вып. VII. Тб., 1937, ст. 549-559 (რედ. შენიშვნა)

² ვ თო ფ უ რ ი ა . სვანური ენა, 1. ზმნა, გვ. 221-223 (რედ. შენიშვნა).

³ ვ თო ფ უ რ ი ა . სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში, გვ. 298 (რედ. შენიშვნა)

⁴ აქვე

XIX. თანაბრობითი ფორმის საწარმოებელია შა-:

მაწრანვ (მეგრ. მაქითა) „სიწითლე“

მათთვან (მეგრ. მარჩია) „სითეთრე“

ბოლოში -ა მოკვეცილია; იგი ნათ. ბრუნვაში გამოჩნდება: მაწრანაწ „სიწითლისა“.

XX. ქართულისებრ სვანურში გვხვდება გაქვევებულის სახით ნი-, ნე-, ნა- თავსართები: ნებგვა „შუბლი“, შდრ. სგვებინ; ნესგვა, ლენტ. ნესკა „შუა“ (შდრ. ისგა, ისკა):

ნებოზ, ბზ. ნაბოზ „სალამო“

ნიგბა და სხვ. (ნე-, ნი-, ნა- თავს., გვ.)¹.

XXI. აბსტრაქტულობის მაწარმოებელია ნა----ი და უდრის ქართ. სი- -ე^ს.

ნაბგი „სიმაგრე“ (შდრ. ბგგი „მაგარი“)

ნაუბედრი „უბედურება“

ნაშდობი „შშვილობა“ და სხვ. (ნ. სვან. ენა, 1, ზმნა, გვ. 233-234).

XXII. სვანურს მოეპოვება სამივე ხარისხი: დადებითი, შედარებითი და აღმატებითი.

შედარებითი ხარისხი ისევე იწარმოება როგორც ქართ.-მეგრ. უფროობითი ხარისხი. თავსართია ხო- და ბოლოსართი — -ა:

მეშხე „შავი“ — ხომშხა „უშავესი“

წგრნი „წითელი“ — ხოწრანა „უწითლესი“

თვეთნე „თეთრი“ — ხოთთვენა „უთეთრესი“ და სხვ.

ხუთი ზედსართავი სახელი მხოლოდ შედარებითი ხარისხის ფორმიტაა დაცული, ესენია:

ხოშა „ხუცესი“ მეგრ. უჩაში (ა. შანიძე)

ხოხერა „უმცროსი“

ხოდრა „უარესი“

წოწლა „სული“

ხოჩა „კარგი“

როგორც გამორკვეულია, ხ პირის ნიშანია (ა. შანიძე), -ო-, ალბათ, იგივეა, რაც ქვევისა, -ა უდრის მეგრ. -ა და ქართ. ე^ს; „უმაღლე“, „უდიდე“; რაც შეეხება -ჲ^ს და მეგრ. -ში^ს (უ მ ა ლ ლ მ ს ი და უ მ ა ლ ა ლ ა შ ი), -ის ნათესაობითის ნიშანია, სვანურში არ ჩანს.

აღმატებითი ხარისხის საწარმოებელია შა----ე:

მამხე „ყველაზე ახალი“

მამშხე „შავი“

მაჩანე „კარგი“

მამანე „უფროსი, დიდი და სხვ.

(ნ. ა. შანიძე, უმლ. და ისტ. გვ.)².

¹ ე. თ. თ. უ. რ. ი. ა. ქართველურ ენათა სიტყვათწარმოებიდან, 1. ნე-, ნი-, ნა- პრეფიქსებისათვის. თსუ შრომები, VII, 1938, გვ. 83-92 (რედ. შენიშვნა).

² შ ა ნ ი ძ ე . უმლაუტი სვანურში, გვ. 200-201; ე. თ. თ. უ. რ. ი. ა. სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში, გვ. 298-299 (რედ. შენიშვნა).

ეს ფორმა სხვა ქართველურმა ენებმა არ იციან. უკანასკნელ მაგალითებში ყურადღებას იქცევს -წნ ელემენტი, რომელიც ბალზ.-ში → წწად.

XXIII. რ ი გ ი თ რ ი ც ხ ვ ი თ სახელებს აწარმოებს ქართულისებრ მე---ე:

მერმე ← მერუე „მეორე“

მესმე, ლნტ. მესემე „მესამე“

მევშთხვე, ლნტ. მევშთხვე „მეოთხე“ და სხვ.

ბალსზემოურში მე- გრძელდება მერმეს ანალოგიით.

XXIV. წილადების გამოსახატავად იხმარება ნა---ი აფიქსები:

ნაშმი „ნასამალი“

ნავშთხვი „ნათხალი“

ნავხშმდი „ნახუთალი“. მეტი არ იწარმოება. თავსართი

საერთოა. ბოლოსართი სვანურისათვის სპეციფიკურია.

XXV. მე---ერ აწარმოებს სადაურობას და უდრის ქართ. -ურს:

მეზნერ „მეგრული“

მეშვნერ „სვანური“

მელაშხერ „ლაშხური“

[ამგვარი წარმოება] გვაქვს ბალსქვემოურში

მ. თოფურია

სვანური სინტაქსი

§ 1. სვანურისა და ქართულის ურთიერთობა სინტაქსის საკითხებში. სვანური და ქართული თითქმის არ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან სინტაქსურ საკითხებში. ქართული სინტაქსი მთლიანად მიუღებია სვანურს, მხოლოდ მაგალითები იქნება შესაცვლელი. ერთადერთი ძირითადი განსხვავება ჩანს III პ. სხვათა სიტყვის გადმოცემაში. ამ მხრივ სვანური ორიგინალურია არა მარტო ქართველურ ენებში; ამ თავისებურებით გამოირჩევა ის სხვა ენათაგანაც (ნ. § 24).

რადგანაც ქართული სინტაქსი სისრულით ჯერ კიდევ არ არის დაწერილი, ჩვენ ვეცდებით სვანური სინტაქსი მაინც წარმოვადგინოთ შედარებით სრულად.

აქ მიმოხილულია წინადადება შინაარსისა და აღნაგობის მიხედვით, წინადადების წევრები ფუნქციისა და მორფოლოგიური თვალსაზრისით, წინადადების წევრთა ურთიერთობა სინტაქსური თვალსაზრისით და სხვა. მაგალითები მსგავს შემთხვევებში ერთ-ერთი კილოდან არის აღებული.

§ 2. წინადადება შინაარსის თვალსაზრისით. წინადადება შინაარსის მოდულობის თვალსაზრისით ოთხი სახისაა: თხრობითი, კითხვითი, ძახილისა და კითხვით-ძახილისა. თითოეულ ამათგანს თავისი სპეციფიკური ინტონაცია ახასიათებს და დამატებით სამ უკანასკნელს საგანგებო ნაწილაკები თუ შორისდებული (მაგ., ძახილის წინადადებას) მოეპოვება.

თხრობითი წინადადება სავსებით ქართულ-მეგრულივითაა. ინტონაციის თანდათან დაშვება-დადაბლება და პაუზა მისი დამახასიათებელი.

„შშვეინ თათრარ შშვედღლიხ შვანთე ლაჰვშარ ლატფურათე (1211) — „ერთხელ თათრები მოსულან სვანეთში ეკლესიების გასაძარცვად“¹.

კითხვითი წინადადება არქაულ სტრუქტურას იცავს. სვანური ამ მხრივ ძველი ქართულისა და მეგრულის გვერდში დგას, თუმცა ამათგან განსხვავდება როგორც კითხვითი ნაწილაკების სიუხვით, ისე უკანასკნელთა გამოყენების ადგილითა და ინტონაციით. კითხვითი წინადადება ძველ ქართულში კითხვითი სიტყვების (ნაცვალსახელებისა და ზმნისართების) შემ-

¹ საილუსტრაციო მაგალითები ძირითადად ამოღებულია: „სვანური პროზაული ტექსტები. 1. ბალსზემოური კილო“, თბ., 1939. ყველა მაგალითის თარგმანი ეკუთვნის მ. ქალდანს (რედ).

ცველი იყო და მაშინ არაფრით არ განსხვავდებოდა თხრობითი წინადადებისაგან: კითხვითი სიტყვები წინადადების თავში ან შუაში (იშვიათად) იყო და ხმის ამაღლებაც მას უწევდა. ამდენად ინტონაცია თანდათან დადაბლების შთაბეჭდილებას ახდენდა. ასეა ახლაც. მაგ.:

რ'ლ არს დედაჲ ჩემი და მამაჲ ჩემი?

მაგრამ თუ კითხვითი სიტყვა არ მოიპოვებოდა, კითხვით წინადადებას გადმოსცემდა -ა ნაწილაკი. ინტონაცია ძვ. ქართულისათვის უცნობია. დღევანდელი ქართული არ წარმოადგენს ამ მხრივ ტრადიციის გაგრძელებას. კილოებიც სხვადასხვაობენ. სახელდობრ: სალიტერატურო ქართულსა და მთელ რიგ დიალექტებში -ა ნაწილაკი არ ჩანს, ხმის ამაღლება უწევს იმ სიტყვის ბოლო მარცვალს, რომელიც შეკითხვის ობიექტია. თუ ასეთი ზმნა — შემასმენელია, მაშინ მისი ადგილი განუსაზღვრელია: ის შეიძლება იყოს თავშიც, შუაშიც და ბოლოშიც. მაგ.:

წავიდა შენი ამხანაგი ქალაქში?

ან: შენი ამხანაგი წავიდა ქალაქში?

ან: შენი ამხანაგი ქალაქში წავიდა?

მაგრამ კითხვა თუ ეხება წინადადების სხვა წევრს, მაშინ მასზე ხმის ამაღლება არ კმარა; ეს წევრი უთუოდ წინადადების ბოლოში უნდა მოექცეს; მაგ.:

წავიდა შენი ამხანაგი ქალაქში!

მღრ.

ქალაქში წავიდა შენი ამხანაგი?

ზოგი დიალექტი (რაჭული, ჭავჭავური) ამ წესს სავეებით იცავს, მაგრამ ინტონაციის მხრივ განსხვავდება: ხმის ამაღლება უწევს ბოლოდან მეორე მარცვალს:

შენი ამხანაგი ქალაქში წავიდა?

მთის კილოები (ვესურული, ფშაური, ინგილოური, მთიულური...) ძველ ქართულს აგრძელებენ -ა ნაწილაკის გამოყენებაში, მაგრამ, სამწუხაროდ, არც ადგილის მიკუთვნებასა და არც ინტონაციაში მას (ძვ. ქართულს) არ წარმოადგენენ. დაკვირვება ადასტურებს, რომ -ა ნაწილაკი მხოლოდ შემასმენელთან (ზმნასთან) იხმარებოდა და არა სხვა წევრებთან. კილოები ამას თითქოს არ დაგიდევენ. ინტონაციაც არეულია (გამოსარკვევია სინამდვილე). ძვ. ქართულში ხმის ამაღლება -ა ნაწილაკის წინა მარცვალზე უნდა

ყოფილიყო: ხუცეს ხარა? ამას ამტკიცებს: 1. მეგრული (ნ. ქვევით), 2. -ა-ს მოკვეციან შემდეგ რიგმა კილომ უნაცვლა ადგილი: წინ გადასწია მახვილი და ამით მიინც მეორე ადგილი დაიცვა (წავიდა — იყო: წავიდა?); 3. კილოთა უმეტესობამ -ა დაკარგა, მაგრამ ადგილი არ შეუცვლია. ამის გამო ხმის აწევა ბოლოს დარჩა: წავიდა?¹

მეგრულში კითხვითი ნაწილაკია -ო, სრული შესატყვისი -ა-სი. იხმარება უმთავრესად შემასმენელთან, სადაც უნდა იყოს ის, და ხმის აწევა მოუღის მის წინამავალ მარცვალს:

ნდქ ქუწუო მუზარბის? — „დევმა უთხრა მუზარბის?“

არის შესაძლებლობა, რომ -ო ნაწილაკი წინადადების სხვა წევრსაც დაერთოს. ამით მეგრული განერჩევა ძვ. ქართულს, თუმცა ეს შეიძლება იყოს მეორეული². ინტონაციის მხრივ მეგრული უძველეს საფეხურს წარმოგვიდგენს. ჭანური სხვა გზით წარემართა. მისი ნაწილაკი ასახსნელია.

სვანური ერთ რამეში მისდევს ძვ. ქართულსა და მეგრულს: იყენებს ნაწილაკებს, მაგრამ ინტონაციით თავისებურებას იჩენს.

1. თუ წინადადებაში კითხვითი სიტყვაა (ნაცვალსახელი ან ზმნისართი), მაშინ ხშირად სავსებით თხრობითსა ჰგავს და ამ მხრივ ემთხვევა მოძმე ენებს, მაგ.:

იმა უელ ლი? (I, 594) — „ვისი ძაღლია?“

ისგვი მეხვ იმწარი? (5829) — „შენი ცოლი სადაა?“

2. თუ კითხვითი სიტყვა არ არის, მაშინ კითხვითს წინადადებას გამოხატავენ: -ა, მო-, მა, ლნტ. -გ, (-უ) ნაწილაკები. ხმის აწევაც ამ ნაწილაკებს მოუღის. ამდენად, უძველესი სახე, წარმოდგენილი მეგრულში, სვანურში არ ჩანს. მაგ.:

მარე ლია?

მარე ლი მრ? — „კაცია?“ და სხვ.

არის შემთხვევები, როცა კითხვითად -ესა არის გამოყენებული:

მიშგვი დაჟელ ჭიწვეწსა? — „ჩემი თხა გინახავს?“

ეს მოვლენა შედარებით ახალია. ნაწილაკების სიმრავლითა და ინტონაციით აფხაზური გვაგონდება (ნ. წ ნაწილაკებისათვის და აფხაზური)³.

ძახილის წინადადებას ძახილის (მოწოდების, ბრძანების) ინტონაცია ახასიათებს და ჰგავს ყველა ენისას, მით უფრო მეგრულ-ქართულს. გარდა ამისა, შეიძლება შეიკავდეს სათანადო შორისდებულებს და ამით გაძლიერებული იყოს ინტონაცია. მაგ.:

¹ არნ. ჩიქობავა. გრძელი ხმოვნები მთიულურში, ტფ. უნივ. მოამბე, IV; 1924, [გვ. 333-348]; ა. შანიძე. ძველი ქართულის გრამატიკული მიმოხილვა: ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა.

² И. Кипшидзе. Грамматика мингрельского (инверского) языка. СПб. 1914, [§ 7: 013-014].

³ როგორც ჩანს, აქაც და ქვემოთ ივარაუდება მომავალი მონოგრაფიის „სვანური ენის“ სახელური მორფოლოგია (რედ.).

ჩუვ ესერ ესგურდა-მ ლმდღირწნუ! (237₃₆) — დაბრძანდი და მიირთ-
ვიო!

შღრ. ჰატ, მიჩა ფვრ ი ხანგვრ! (269₁₄) — „აბა, ჩემო ფარო და ხმლო!“

კითხვით-ძახილის წინადადება გამოხატავს შეკითხვასაც და გაკვირვე-
ბასაც. გადმოიკემა ან მხოლოდ კითხვით-გაკვირვების ინტონაციით, ან ამას-
თან ერთად სათანადო ნაწილაკებით (იხ. ნაწილაკები); მაგ.:

... მწრე ქქრვამ მეჩღელი, ქა ღწრ მეტხელი!? (I, 268₂) — „კაცი ვინც გა-
სულა, უკან არავინ დაბრუნებულა!?“

რგჰიჟინ ლმდსგიდახ ესნარ ი ქა ლგთნაღე დამ ხარხა?! (53₄) —
„განთიადისას გაიხედეს და უღელტეხილი თურმე გავლილი არა აქეთ?!“

§ 3. წინადადება აღნაგობის მიხედვით თითქმის საერთოა ყველა ენი-
სათვის. სვანურიც მათ რიცხვშია. განირჩევა: მარტივი, შერწყმული და
რთული. თითოეულ ამთავანს თავ-თავისი დამახასიათებელი და ერთმანეთის-
გან განმასხვავებელი ნიშნები აქვს. მათი ჩამოთვლა ზედმეტია მას შემდეგ,
როცა გაირკვევა მარტივი წინადადება.

მარტივი წინადადება შეიცავს ყველა წვევრს, მაგრამ არაერთგვარს.
აღნაგობით ესეც სხვადასხვა სახეობისაა:

ა) ს რ უ ლ ი: შედგება ქვემდებარე და შემასმენლისაგან: აფხნეგ ანვანდ —
„ამხანაგი მოვიდა“.

ბ) ა რ ა ს რ უ ლ ი: აკლია ერთ-ერთი მთავარი წვევრი — ან ქვემდებარე, ან
შემასმენელი: ანვანდ — „მოვიდა“, ამეჩუ ვრი — „აქ არის“, მწრ ანვანდ? —
„ვინ მოვიდა?“, აფხნეგ — „ამხანაგი“.

გ) გ ა ვ რ ც ო ბ ი ლ ი: მთავარი წვევრების თუ წვევრის გარდა შეიცავს
ერთს ან ერთზე მეტს მეორეხარისხოვან წვევრს.

ლწსე ეშხუ მეჩი მწრე (159₂) — „იყო ერთი მოხუცი კაცი“.

დ) გ ა უ ვ რ ც ო ბ ე ლ ი, არც ერთი მეორეხარისხოვანი წვევრი არ
მოიპოვება: ვრი მეგღლმწხი — „არის მეთევზე“. რჩება მარტო ქვემდებარე და
შემასმენელი, ან მარტო ერთი მათგანი.

ე) წ რ თ ქ მ ი თ ი: დადებითი მსჯელობაა, ქვემდებარე და შემასმენელი
დადებითად არის დაკავშირებული ერთმანეთთან: არღა ეშხუ ქყინტგეზალ —
„იყო ერთი ვაჟიშვილი“.

ვ) უ ქ უ თ ქ მ ი თ ი: საწინააღმდეგოა წართქმითისა, უარყოფითი და-
მოკიდებულებაა ქვემდებარე-შემასმენელს შორის, უარყოფითი ნაწილაკებითაა
დაკავშირებული შემასმენელი ქვემდებარესთან: მეწუბელ ღემ ანვანდ —
„მეზობელი ვერ მოვიდა!“ და სხვა. (ნ. § უარყოფითი ნაწილაკები).

ქვემდებარისა და შემასმენლის გამოყენება-არგამოყენებისა თუ ფორ-
მების მიხედვით წინადადება შეიძლება იყოს: ა) უ ს უ ბ ი ე ქ ტ ო (უქვემდებარ-
რო). ასეთია ყველა impersonalia ზმნა, რომლის პირიელი ფორმა (III პ.) ჩანს,
მაგრამ მოქმედი არც ჩანს და ამჟამად არც ივარაუდება. ამგვარი ზმნები გა-
მოხატავენ ბუნების მოვლენებს, მეტეოროლოგიურ პროცესებს: უჩხე —
„წვიმს“, შღუე — „თოვს“, ირწანდ — „თენდება“ და სხვები. ეს საერთოა
ყველა ენაში და ახსნაც საერთო ეძებნება. გადმონათია იმ დროის აზროვნე-

ბისა, რომლის მიხედვით ყველა ბუნების მოვლენას განაგებდა რაღაც, ამოქმედებდა გარკვეული პირი, III პ., ისიც ერთი და არა ბევრი, რომლის მაგივრობა არ შეეძლო გაეწია არც II და არც I პირს. იგი „ყოველისშემძლე“ III პ. იყო.

ბ) განუსაზღვრელ ქვემდებარიანი წინადადება ჰგავს უქვემდებაროს. მაგრამ მისგან იმით განსხვავდება, რომ აქ ქვემდებარე III პ. მრავლობით რიცხვშია და შეგვიძლია ვივარაუდოთ ისინი, გაურკვეველი, უცხო პირები, მაგრამ მინც პირები. ამგვარი წინადადება ბევრ ენას მოეპოვება: ფრანგულს, გერმანულს, სადაც ნაწილაკებიანი III პ. იხმარება: *man sagt, on parle*. რუსულსა და ქართველურ ენებში უნაცვალსახელო, უქვემდებარო შემასმენელია მრ. რიცხვში: *говорят, пишут, соображают* — ამბობენ, გვწერენ, იტყობინებიან... ტუღიხ—„იძახიან“, ხაბუახ—„მიაჩნიათ“, გვარღიხ—„ლაპარაკობენ“ და სხვ.

გ) განზოგადებულ შემასმენლიანი წინადადება წარმოვიდგენს II პირს ფორმით, მაგრამ შინაარსით განზოგადებულია, ეხება ყველა პირს: „რასაცა გასცემ შენია, რას არა — დაკარგულია“. ამის მაგვარია ანდაზები: *тыше едешь, пальше нудешь*, „მოყვარეს პირში უძრახე, მტერს — პირს უკანო“... მშა ჭეკუღი, ჭელენი — „რაც მოგინდება, გექნება“.

§ 4. წინადადების წევრები. მთავარი წევრებია: ქვემდებარე, შემასმენელი: მეორეხარისხოვანი წევრებია: დამატება, განსაზღვრება, გარემოება: ადგილისა, დროისა, ვითარებისა, მიზეზისა და მიზნისა. ესენი არაფრით არ განსხვავდებიან ქართული ენისაგან დანიშნულების, ფუნქციის მიხედვით, სამაგიეროდ ფორმით ყოველთვის არ ემთხვევიან. განვიხილოთ ცალ-ცალკე.

§ 5. ქვემდებარე. ქვემდებარე სამ ბრუნვაში იხმარება: სახელობითსა, მოთხრობითსა და მიცემითში. ბრუნვები განაწილებულია გვარისდა მიხედვით.

ქვემდებარე სახელობითშია ყველა გარდაუვალ ზმნასთან დრო-კილოთა სამსავე სერიაში. მაგ.:

მარე აყვრე	ტეხნი	ხემპარი	„კაცი წევს“, „ბრუნდება“
„ აყვრა	ტეხენდა	ხუმპაროლ	„ემზადება“
„ აყვრენდს	ტეხენდენდს	ხემპარინდენდს	
„ ჩვადყურდა	ატახ	ახმპარან	
„ ჩვადყურდენდს	ატეხს	ახმპარენს	
„ ჩვადყურენლი	ამტეხენლი	ახმპარენა	
„ ჩვადყურენლასვ	ამტეხენლასვ	ახმპარენანს	
„ ჩვადყურენლესვ	ამტეხენლესვ	ახმპარენენს	

ქვემდებარე სამსავე ბრუნვაშია გარდამავალ ზმნებთან: I სერიის დრო-კილოებთან სახელობითშია, II სერიასთან — მოთხრობითში და III სერიასთან — მიცემითში. მაგ.:

		აწმყოს წრე	მყოფადის წრე
I	{	ლეთურო	აბტავი
		„	აბტავი
		„	აბტავინს
II	{	ლეთურიდ	აბტავე
		„	აბტავას
III	{	ლეთურის	ოთხატვა
		„	ოთხატვან
		„	ოთხატვინს

სავსებით ემთხვევა ქართულისას. III სერიაში ინვერსიასთან გვაქვს საქმე. გარდაუვალი ზმნებიდან ინვერსიულად უნდა გამოვაცხადოთ *verba sentiendi*: ეჭას ხალაჲ, ხანსისგ, ხანდ — „იმას უყვარს. სძულს, შია“ და სხვა, როგორც ეს ქართულშია. ჩანს, თანამედროვე სვანური გასდევს თანამედროვე ქართულს. ქართულმა გარკვეული გზა გაიარა და ივარაუდება, რომ სვანურსაც ეგვე გზა აქვს გავლილი. ისტორიულად ერთგვარი მდგომარეობა უნდა ჰქონოდათ. მეგრულისა და დასავლური კილოების თავისებურებანი, სახელობრ, მოთხრობითი ბრუნვის გამოყენება გარდაუვალ, პროცესის გამოხატველ ზმნებთან დრო-კილოთა II სერიაში, ჰანურში კი I სერიაშიც, უცხოა სვანურისათვის. ეტყობა, ეს მოვლენა ძალზე ახალია და სვანური ამ საფეხურამდის არ დაძრულა. ის ინარჩუნებს შედარებით ძველ მდგომარეობას. მოთხრობითი ქვემდებარის ბრუნვა, სახელობითი და მიცემითი — საზიარო.

§ 6. დამატება. პირის გამომხატველი ობიექტი — დამატება სვანურშიც ორგვარია: პირ დაპირი და ირიბი. პირველი ახლავს გარდამავალ ზმნებს, მეორე კი — გარდამავალსაც და გარდაუვალსაც.

ირიბი დამატება ყოველთვის მიცემითშია სამსავე სერიაში გარდაუვალ ზმნებთან, ხოლო გარდამავალ ზმნებთან მიცემითშია პირველ ორ სერიაში, თანდებულისანია მესამე სერიაში.

პირდაპირი დამატება მიცემითშია I სერიაში, ხოლო სახელობითშია II და III სერიაში. მაგ.:

			პირდ.	ირიბი
I	{	მუთური	ხაჲჲდი	ლემრს
		„	ხაჲჲედდა	ლემრს
სერია	{	„	ხაჲჲედდენდს	ლემრს
		„	ლახაჲედენე	ლემრს
II	{	მუთურიდ	ლახაჲემ	ლემრ
სერია	{	„	ლახომეს	ლემრ
III	{	მუთურის	ლოხჲოდა	ლემრ
		„	ლოხჲოდან	ლემრ
სერია	{	„	ლოხჲოდენს	ლემრ
				ლეთურიმდ
				ლეთურიმდ
				ლეთურიმდ

გარდაუვალ ზმნებთან კი, როგორც ითქვა, III სერიაშიც ირიბი დამატება რჩება:

მუშგჳრი	ხოჯღინი	მეზუბღოს	„სტუჳმარი მოჳდის მეზობღოს“
„	ხოჯღინდა	მეზუბღოს	
„	ხოჯღინდღღს	მეზუბღოს	
„	ოხჯღინი	მეზუბღოს	
„	ოხჯღდ	მეზუბღოს	
„	ოხჯღეს	მეზუბღოს	
„	ახჯღდა	მეზუბღოს	
„	ახჯღდღწ	მეზუბღოს	
„	ახჯღდღწს	მეზუბღოს	

ქართულშიც ასეა. ახსნა საერთო იქნება.

პირიელი ფორმით დაუქვეშირებელი დამატება არ შეიძლება გვევლინებოდეს არც სახელობითსა და მიცემითში და არც, მით უფრო, მოთხრობითში. ამგვარს დამატებას წავაწყდებით ვითარებითსა, ნათესაობითსა და მოქმედებითში, აგრეთვე თანდებულიან მიცემითსა, ნათესაობითსა და მოქმედებითში, როგორც ეს ქართულში გვაქვს.

მეტყველების ნაწილებიდან ქვემდებარედ და ყველა სახის დამატებად გამოიყენება, უწინარეს ყოვლისა, არსებითი სახელი და ნაცვალსახელი, შემდეგ — არსებითი სახელის ფუნქციით ხმარებული ზედსართავი და რიცხვითი სახელი.

ამგვარად, ქვემდებარედ და დამატება ერთმანეთს ემთხვევიან:

1. მეტყველების ნაწილთა ერთგვარად გამოყენებაში,
2. სახელობითსა და მიცემით ბრუნვებში ერთნაირად გამოვლინებაში,
3. აგრეთვე ერთნაირად სინტაქსური ძალის გამოჩენაში: ორივე აჩენს ზმნაში პირის ნიშანს, სამაგიეროდ, თვალსაჩინოდ განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან

1. ფუნქციით: ქვემდებარედ მოქმედს გამოხატავს, დამატება — ობიექტს, სამოქმედოს;

2. ქვემდებარედ მოთხრობითს იყენებს, ამ არასაზიარო ბრუნვას დამატებასთან.

§ 7. განსაზღვრება მეორეხარისხოვანი წევრია. ის თანმხლებია ქვემდებარისა, დამატებისა, განსაზღვრებისა ან არსებითი სახელით გამოხატული გარემოებისა.

ბრუნვის მიხედვით ან იმავე ბრუნვაშია, რომელშიც დგას მის მიერ განსაზღვრული წევრი წინადადებისა, ან ყოველთვის ნათესაობითში. მაგ.:

სახ.	ხოჩა	მარჯ	„ჩარჯი ჩაჯი“	თუჳთნი	ლოლმაჳ	„თითრი ცხჯარი“
მოთხ.	ხოჩამ	მარჯმ მარად		თუჳთნა	ლოლმაჳდ	
მიც.	„	მარა		„	ლოლმაჳს	
„ით.	„	მარად		„	ლოლმაჳდ	
მოქმ.	„	მარომ		„	ლოლმაჳშუ	
ნათ.	„	მარჯმიშ		„	ლოლმაჳშ	

სახ.	წგრნი	ქალაქი	„წითელი ქალაქი“ შდრ.	მარჯში	გეზალ	„ააცის შვილი“
მოთხ.	„	ქალაქდ		„	გეზალდ	
მიც.	„	ქალაქს		„	გეზალს	
კით.	„	ქალაქდ		„	გეზალდ	
მოქმ.	„	ქალაქში		„	გეზალში	
ნათ.	„	ქალაქში		„	გეზალში	

მეტყველების ნაწილების მხრივ უწინარეს ყოვლისა გამოყენებულია ზედსართავი სახელი, შემდეგ რიცხვითი სახელი, ზოგიერთი ნაცვალსახელი და არსებითი სახელი. მიმღეობა შედის ზედსართავ სახელებში. ნათესაობით ბრუნვაში წარმოდგენილი განსაზღვრება ყოველთვის არსებითი სახელია.

§ 8. გარემოება ხუთგვარია. ხუთივე გარემოება მეორეხარისხოვანი წევრია. გვხვდება მიცემითსა, ვითარებითსა, ნათესაობითსა და მოქმედებითში როგორც უთანდებულოდ, ისე თანდებულიანად.

მეტყველების ნაწილების მხრივ გარემოებად ხშირია ზმნისართი, არსებითი სახელი, რიცხვითი და ზედსართავი სახელები, აგრეთვე ნაცვალსახელი. ჰგავს ქართულს. ყველაზე ხშირია ვითარებითი ბრუნვა. ასეა ქართულშიც. ხშირია მიცემითიც და უმთავრესად უთანდებულოდ.

§ 9. ბრუნვათა ფუნქცია. სახელობითი ბრუნვა ქვემდებარისა და პირდაპირი დამატების ბრუნვაა. ქვემდებარე, რეალური სუბიექტი ამ ბრუნვაში გვხვდება გარდაუვალ ზმნასთან დრო-კილოთა ყველა სერიაში, გარდამავალთან კი მხოლოდ I სერიაში. პირდაპირი დამატება, პირდაპირი ობიექტი სახელობითში გვევლინება მხოლოდ გარდამავალ ზმნასთან დრო-კილოთა II და III სერიაში.

გარემოება სახელობით ბრუნვაში საქებნია.

მოთხრობითი ბრუნვა მხოლოდ ქვემდებარის ბრუნვაა. რეალური სუბიექტის, ქვემდებარის გარდა ამ ბრუნვაში წინადადების სხვა წევრი არ შეიძლება იყოს. ეს ერთადერთი ბრუნვაა, ერთ ფუნქციას რომ ასრულებდეს.

მიცემითი ბრუნვა ქვემდებარის, ყველა სახის დამატებისა და გარემოების ბრუნვაა. მიცემითი ბრუნვა ქვემდებარისათვის შედარებით მოგვიანებით არის გამოყენებული. ყოველ შემთხვევაში ძვ. ქართული მას ჯერ კიდევ ქვემდებარის გამოსახატავად არ მიმართავდა. ამიტომ, რომ ის გვევლინება ინვერსიულ ზმნებთან: ა) გარდამავლებთან დრო-კილოთა III სერიაში, ბ) გარდაუვალებთან ყველა სერიაში, ოღონდ გარდაუვალთაგან ინვერსიულებს შეადგენენ 1) ობიექტური წყობის ერთპირიანი ზმნები: ხაგდი „ეძინება“, ხაგდი „შია“, ხაგდი „სწყურია“ და სხვ.; 2) ორპირიანი, *verba sentiendi* — ხალატი „უყვარს“, ხაბუა „ჰგონია“, ხაწყიდ „ახსოვს“ ხოყრი „ეცოდება“ და სხვა; 3) ორპირიანი ხელნა „აქვს“, ხაყა „ჰყავს“ და სხვა.

მიცემითი ბრუნვა თავიდანვე დამატების ბრუნვა იყო. პირდაპირი დამატება ამ ბრუნვაში გარდამავალ ზმნასთან იმართება დრო-კილოთა

I სერიაში, ირიბი დამატება კი ისევ გარდამავალთან I და II სერიაში, ხოლო გარდაუვალებთან, ყველა სერიაში. რაც შეეხება უბრალო დამატებისათვის მიცემითის გამოყენებას, უკანასკნელი თანდებულიანია ასეთ შემთხვევაში.

მიცემითი ბრუნვა გარემოების ბრუნვაა. ყველაზე ჩვეულებრივი ამ ბრუნვის ფორმით არის ადგილისა და დროის გარემოება, იქნება ის თანდებულიანი, თუ უთანდებულო.

Dat. loc. უჩვენებს როგორც ადგილმყოფობას, ისე მიმართულებას ქართულში, სვანურსა და მეგრულში კი — მხოლოდ ადგილმყოფობას, მოქმედების ჩადენის ადგილს.

ლაბსყვლდს ლუნთისგა მიე მნდხვმ ხანს გარ ხაწიდ (I, 49₁₈) — „ლაბსყვლდში ზამთრობით მზე ცოტა ხანს ანათებს“; მესტიანლარ პრის ლეჩხუმს (I, 51₂) — „მესტიელები არიან ლეჩხუმში“; აგის პრის — „შინ არიან“.

არის შემთხვევები და არცთუ იშვიათი, როცა მიც. -ხ არ ჩანს, მოკვეცილია: აშხვჩნ შამერთშა პრი ჩოლირ აშხ მეზგაისგა (I, 54₁₂) — „ერთხელ შამერთშა არის ჩოლურში ერთ ოჯახში“.

თუ მიმართულებაა, მაშინ თანდებულია საჭირო და იხმარება მიცემითთან: აშხვჩნ მგლხარ ესლრის ქუთაშთე (I, 55₂) — „ერთხელ მულახელები მიდიან ქუთაისში“; ესლგრა ეშხუ მგლტალ ლელტხა ლექვა ლეჩხუმთე (I, 50₁₃) — „მიდიოდა ერთი ლატალელი ლენტეხზე გავლით (ქვემოთ) ლეჩხუმში...“

ანალოგიურია მეგრული. ძველი ქართული და აღმოსავლური კილოები საგანგებო შესწავლას საჭიროებენ ამ მხრივ.

Dat. temporis (დროის მიც.) უთანდებულოდ ზმნისართია დროისა, თანდებულით კი ისევ გარემოებაა, მაგრამ არა ზმნისართი; ზმნისართებია: ქაშს „დილას“, ძინარს „დილას“, ნაბოზს „სადაამოს“, აშხვ ლადლ „ერთ დღეს“ და სხვა. მაგრამ თანდებულიანია: ლუნთისგა „ზამთარში“, ლუფხუტი „გაზაფხულზე“. ამ მხრივ ქართველური ენებიდან ქართულს ემთხვევა სრულებით, უფრო ახალ ქართულს; მეგრულისაგან განსხვავდება თანდებულიანი ბრუნვების ხმარებით. მეგრულში აქაც უთანდებულო მიცემითია წარმოდგენილი. სხვა გარემოება — ვითარებისა, მიზნისა და მიზეზისა — საძებნია. მეგრულში ვითარების გარემოებისათვის ჩვეულებრივია.

ვითარებითი ბრუნვა ფართოდ მოხმარებულია დამატების, გარემოებათა უმეტესობისათვის, შედარებით-აღმატებითი ხარისხის გამოყენებისას...

ვითარებით ბრუნვაში წარმოდგენილი დამატება-არსებითი სახელი პირის ფორმით არ არის დაკავშირებული ზმნასთან. ის გვევლინება უმთავრესად აქცია, გახადა, ეჩვენა და სხვა ზმნათა დამატებად: ალექსი აღნიშნებ მუთურდ — „ალექსი დანიშნეს მასწავლებლად“.

გარემოებებში ყველაზე ხშირად ამ ბრუნვაში ვითარებითი გარემოება ჩანს. ამისთვის აღებულია ზედსართავი სახელი: ბგვიდ პრი — „მაგრად არის“; წგრნიდ აღფხ — „წითლად ღებავენ“; მეშხად თერა — „შავად ჩანს“; ხოჩამდ ხოხალ — „კარგად იცის“; ყვილხ სამდ — „ყოფენ სამად“.

რაც შეეხება დროისა და ადგილის გარემოებებს, ესენი ქართულში ვითარ. ბრუნვაში გვევლინებიან ცალკეც და -მდე თანდებულის დართვისას, მაგრამ სვანურში სხვადასხვა თანდებულია (-ნუნ ლაშხ.) ნაჩვენები და ამისდა შესაფერისად მიც. ბრუნვაა წინ წამოწეული.

ვითარებით ბრუნვაშია დასმული ის სახელი, რომელსაც ადარებენ: ქართ ქუთაშდ ზომა ლი — „თბილისი ქუთაისზე დიდი“; ჩიდ მაჩენე ეჭა ლი — „ყველაზე კარგი ისაა“ და სხვ.

ვითარ. ბრუნვა გამოყენებულია ზმნასთან და ზედშესრულ სახელთან: მწარდ ხაყლუნი — „კაცის ეშინია“; ლიცდ გვეში — „წყლით სავსე“...

ნათესაობითი ბრუნვა ჩვეულებრივ ფართოდაა გამოყენებული, როგორც უბრალო დამატების, მსაზღვრელისა და სხვადასხვა (დროის, ადგილის, მიზნის) გარემოების ბრუნვა, თანდებულისა და ის, თუ უთანდებულო.

როგორც მსაზღვრელი არსებითი სახელია და ხსნის, განსაზღვრავს არსებით სახელს — ქვემდებარე იქნება ის, დამატება თუ გარემოება. წინ უსწრებს, თუ მოსდევს, ნათ. ბრუნვა თითქმის უცვლელია (ნ. §15); განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ, თუ წინ უსწრებს, -შ ელემენტი ეკვეცება ყველა დიალექტში, გარდა ბალსქვემოურისა. მაგ.:

შტანდ გიმ	გიმ შტანდშ	„სვანეთის მიწა“
შტანდ გიმდ	გიმდ შტანდშ	
შტანდ გიმს	გიმს შტანდშ	
შტანდ გიმდ	გიმდ შტანდშ	
შტანდ გიმშტ	გიმშტ შტანდშ	
შტანდ გიმეშ	გიმეშ შტანდშ	

შენიშვნა: საგანგებოდ გვერდს ვუვლით ისეთ ფორმებს, რომლებიც გვხვდება შედარებით ხარისხთან, გვეში („სავსე“) ზედსართავთან და მყელუნი („მეშინია“) ზმნასთან და რომელთაც ბოლოსართად ახასიათებთ -ინ, -უნ, -ნ, თითქოსდა ნათესაობითისა და მიცემითის ნიშნები, მაგრამ მათ ენაცვლება -დ, მიმართ. ბრუნვის ნიშნად გამოყენებული. ნ და დ-ს მონაცვლეობა სხვაგანაც ცნობილია: ვედნ-ვედლ „ძლივს“: ვედნ 240₅₉; ფუსდ-ფუსნ „ბატონი“, „პატრონი“: ფუსდ 114₇₀, ფუსდას 28₆₇ — ფუსნა 70₂₆.

ამდენად, ქვემოთ მოყვანილ მაგალითებს არ ვიყენებთ.

შედარებით ხარისხთან: ჩინ მაჩენე 1₂, 110₂₀, 134₂; ჩიდ მაჩენე 1₁₅, 138₂ „ყველაზე უკეთესი“; ჩიდ ხოჩამდ 6₂₇ „ყველაზე უკეთ“; მიშგვან ხოჩამდ 54₄₃ „ჩემზე უკეთ“; ეჩან ხოშა 58₂₃ „მასზე უფრო“; ჩინ მაუბადრე 13₆₃₂ „ყველაზე უბედური“; ეჭანდ ხოშა 158₇; ჩიდ როქ ხოცხა 276₄₀ „ყველას მირჩევნია“; გეზალდ ჩიდ მიცხან — „შვილთაგან ყველას მერჩია“; ჩინ მაჩენამდ 336₇₀, ჩინ მაშენამდ 336₇₂ „ყველაზე უკეთ“, „ყველაზე მეტად“; მიშგვან ნორანცხოხანს 282₄₃ „ჩემს თავს არავეინ არჩიოს.

მახან „ხელახლა“: ეჩქა მახან ქამგერქანეხ 26₂ „მაშინ ხელახლა შემკრეს“; მახან საფლავთე 194₁₉, 200₄₂ „ხელახლა საფლავში“ — მახან:

¹ შენიშვნის ყველა მაგალითი ამოღებულია: „სვანური პოეზია, I“, თბ., 1939 — ჩუბენ 84₁₄ „ქვემო“, უბენ 86₄₄, 200₄₀, 220₃₅, 222₈₁ „ზემო“ და სხვ. სვამენუ 110₈, სვამენუ 112₅₉, სვამენუ 140₃₅ შიგნით, ქამენუ 150₄₄ და სხვ.

მახად აშველ ლანთხვიარხან 5230 „ახლახან მოსულა სანადიროდან“.

როგორც დამატება, საკუთარი სახელია თანდებულისანი (+ ხანა) და დასმულია ვნებითი გვარის ფორმებთან: ლიც იგუში პეტრემხანა — „წყალი ესმება პეტრესაგან“.

დანიშნულების დამატებაც ნათესაობითისგან ნაწარმოებ ვითარებითშია: ალა ხაკუ გიორგიშელ, მარეშიშელ — „ეს უნდა გიორგისათვის, კაცისათვის“ და სხვ. ამ მხრივ მოგვაგონდება მთის კილოები (ვევს., ფშაური...) და გურული, ენებიდან — მეგრული, სადაც **-თჱის** თანდებულის მაგივრობას ეწევა ნანათ. ვითარებითი:

კაცისად... სახლისად = კაცისთვის, სახლისთვის

კაცისდა... სახლისდა¹ = „ „ „

კაციზა... სახლიზა = „ „ „

გარემოებაც ნათ. ფორმითაა გადმოცემული; მაგ. დროისა: ლანი (← ლანდიშ), ბანი „მალამ“ და სხვ.

შედარებით ხარისხთანაც ნათესაობითი ჩანს: ამენ ხოჩა „ამაზე კარგი“.

მოქმედებითი ბრუნვა დამატების ბრუნვაა, როგორც ეს ქართულშია. ამ ბრუნვით ის სახელია გადმოცემული, რითაც მოქმედება სრულდება ანად კვშშუ „წავიდა ფეხით“ და სხვა. ზოგჯერ ეს „იარალობა“ არ ჩანს, მაგრამ აღრინდელი გააზრება მაინც აქამდე მიდის.

წოდებითი ბრუნვა, როგორც არასინტაქსური ფორმა, თუნდაც ეს ბრუნვა იყოს სვანურში, აქ არ განიხილება. ის შესიტყვებაში მოწინააღმდეგებას არ იღებს და ამდენად სინტაქსში მას ადგილი არ ურჩება.

§ 10. მეტყველების ნაწილთა ფუნქცია. თითოეული მეტყველების ნაწილი წინადადებაში გამოყენებულია ამა თუ იმ წევრის გადმოსაცემად. ზოგნი ერთმანეთს ემთხვევიან ამ მხრივ, ზოგი ცალკე, განმარტებით დგას.

ზმნა ყოველთვის შემასმენელია. მარტივი შემასმენელი მხოლოდ ზმნითაა გადმოცემული, რთული შემასმენელი კი — სახელითა თუ სხვა მეტყველების ნაწილითა და ისევ ზმნით. მაგ.:

მარტივი: კობად ხაქვ — „კობამ უთხრა“; მკკლმანხიდ ადგრმე კალმან „მეთევზემ დაიჭირა თევზი“.

რთული: ეჯა მარე ლი — „ის კაცია“; მკკლმანხი ჰყინტგეზალ ლანსვ ზეთუნახავი ლეკშგრი — „მეთევზის ვაჟი იყო მზეთუნახავის საქმრო“.

არსებითი სახელი გამოყენებულია

ქვემდებარედ: ზურალ ოხვიდ კუში — „ქალმა მოუტანა მკალი“.

დამატებად: ზურალ ლანტუნდლა მუშგურის ქორან ბედვი — „ქალი შეეკითხა სტუმარს სახლის შესახებ“.

განსაზღვრებად: მუშუნ მარე ტკიც მარე ლი — „სვანი კაცი მართალი კაცია“.

¹ Н. Я. Марр. Грамматика древнелитературного грузинского языка. Ленинград, 1925 [გვ. 64-67]; და ჩვენი განაცხ. II („ქართული ენა“, 1932) და ბრუნვები მეგრულში (ზოგიერთი ბრუნვის გენეზისისათვის მეგრულ-სვანურში, 1937).

გარემოებად: მუჟღუერს ხამტქუა ალა — „შემოდგომაზე იცის ეს; ქუთაშს ვარი — „ქუთაისშია“; ჰამს ანვად — „დილას მოვიდა“.

ზედსართავი სახელი გვევლინება წინადადებაში უწინარეს ყოვლისა განსაზღვრებად: წვრნი ღვე ამვეღელი — „წითელი დევი მოსულა“; ხოშა მუხებე არდა — „უფროსი ძმა იყო“; გარემოებად ვითარებ.: ხოჩამდ ხოხალ — „კარგად იცის“; ბგვიდ ვარი — „მაგრად არის“... შემდეგ — დამატებად და ქვემდებარედ, თუ ზედსართავი გაარსებითსახელე-ბულია: ლექმუგრი სუბდა — „საქმრო ცეკვავდა“; წვრნი ხეპტდიღლ მეშხა — „წითელი ეკითხება შავს“. რიცხვითი სახელი უწინარეს ყოვლისა განსაზღვრებაა: ვარი ეშხუ ხეხე-ჰაშ — „არის ერთი ცოლ-ქმარი“, მერმამ ვგის ითქ ხულღა — „მეორეს შინ მარცვალი აქვს“, მესმემ ლახტიხ — „მესამეს დაუბრუნა“. გარემოებაა: ამხვერნ მიუ ხაწდა ლაქურადსგა — „ერთხელ მზე ანათებდა ფანჯარაში...“ შემდეგ ქვემდებარედ და დამატებად, თუ არსებითი სახელის ფუნქციას კისრულობს: ეშხუ ხეპტდიღლ მერმა — „ერთი ეკითხება მეორეს“.

ნაცვალსახელი ჩვეულებრივ ენაცვლება არსებით სახელს და მისი ფუნ-ქციითაც სარგებლობს იგი შეიძლება იყოს ქვემდებარედ: მარ ლი ევა? — „ვიც არის ის“; ეჯენემ ხაქუ ეჩას — „იმან უთხრა მას“. დამატება: სი ხეწდ ალას — „შენ ნახე ეს“; ამნოშ ირო — „ამით აკეთებს“. განსაზღვრება: ამჩ(შ) მუხებე ნათორ ლი — „ამის ძმა ნასწავლია“; მიჩა ნაქე ლი — „ჩვილია“. გარემოება, განსაკუთრებით ადგილისა, წარმოდგარია ნაც-ვალსახელისაგან: ეჩე + ჩუ ← ეჯე + ჩუ „იქ“... ამე + ჩუ ← ამ + ე + ჩუ „აქ“ და სხვ.

რაც შეეხება ზმნისართს, კავშირს, შორისდებულსა და ნაწილაკებს, ესენი ნ. მორფოლოგიაში.

§ 11. ქვემდებარისა და შემასმენლის ურთიერთობა. ქვემდებარესა და შემასმენელს შორის ისეთივე სინტაქსური ურთიერთობაა, როგორც ქარ-თულში, ოღონდ ერთი განსხვავებით: ქართულში უსულო საგნების სახელები მრავლ. რიცხვში არ ითანხმებენ ზმნას.

ქვემდებარესა და შემასმენელს შორის არის მართვა და შეთანხმება. დავიწყოთ შეთანხმებით.

ქვემდებარე ყველა პირში ითანხმებს შემასმენელს რიცხვში, იქნება ის ნაცვალსახელით წარმოდგენილი, თუ არსებითი სახელით. მნიშვნელობა არა აქვს იმას, ცოცხალი საგნის სახელია ქვემდებარე, თუ არაცოცხალისა: ნამ ხუწრიდ — „ჩვენ ვართ“; სგამ ხაწრიდ — „თქვენ ხართ“; ეჯამარ ვარიხ — „ისინი არიან“; სკამარ ვარიხ — „სკამები არიან“; ქორარ/ლ ლგახ — „სახლები ღა-ნან“...

ინვერსიულ ზმნებსაც (მოქმ. გვარის ზმნის III სერიის ფორმებსა და გარ-დაუვალი ზმნის სხვა სერიის ფორმებსაც) მიც. ბრუნვაში დასმული ქვემდე-

ბარე ითანხმებს რიცხვში, ოღონდ II და III პ. ქვემდებარე ზმნაში აჩენს სუფიქსს -ბ-ს, ან ნიშანს, როგორც ეს მეგრულსა და დასავლურ კილოებშია.

ნამ გუიქურმა || ნიქურმა

„ჩვენ გვიტეხია“

სგამ ჭიქურმახ

„თქვენ გიტეხიათ“

ეჭმარს ხოქურმახ

„მათ უტეხიათ“

ნამ მულტა || ნულტა

„ჩვენ გვაქვს“ („ჩვენ მაქვენ“)

სგამ ჭულტახ

„თქვენ გაქვთ“ („თქვენ გაქვენ“)

ეჭმარს ხულტახ

„მათ აქვთ“ („მათ აქვენ“)

ქართულისაგან ორ რამეში ჩანს სხვაობა: ქართულში ქვემდებარე, არა-ცოცხალი საგნის გამომხატველი, იმ შემთხვევაში ითანხმებს შემასმენელს, როცა:

1. ნაცვალსახელითაა გადმოცემული: ისინი მიდიან...

2. -ნ/-თ მრავლობითშია: ტრაქტორნი დგანან, ხენი ჩანან,

3. გაპიროვნებულია, გააქტიურებულია, პერსონიფიციკრებულია: ტრაქტორები ამბებს ჰყვებიან...

მეორეა და, ინვერსიულ ზმნებში მიც. ბრუნვაში დასმული ქვემდებარე I და II პ. S-ის სუფიქსს აჩენს: თქვენ გიყვართ, მათ უყვართ... სვანურში კი III პირიც ითანხმებს რიცხვში და ამით ზღვარს შლის შეთანხმების მხრივ პირთა შორის და II და III პირის ქვემდებარე -თ-ს შესატყვისს -დ ბოლოსართს კი არ აჩენს, არამედ ან-ისას. რით აიხსნება ეს, გამოსარკვევია. მით უფრო ერთნაირი მდგომარეობაა მეგრულ-ჭანურსა და დასავლურ კილოებს შორის. ასეთი საერთო მოვლენები მათ სხვაც აქვთ.

მართვის მხრივ ზმნები უნდა გაირჩეს პირიანობის მიხედვით. აქ კი სვანური სავსებით ქართულს მისდევს:

გარდაუვალ ერთპირიან ზმნასთან ცალმხრივი მართვაა: ქვემდებარე (S) მართავს ზმნას პირში, პირაქეთ ზმნა არ მართავს ქვემდებარეს, სახელობით ბრუნვაში დასმულს:

ეჭა ჯედნი, ეჭა ანჯანდ, ეჭა აშვედღელი — „იმ მოვა, ის მოვიდა, ის მოსულა“.

ორპირიან გარდაუვალ ზმნასთან ქვემდებარე-შემასმენლის ურთიერთობა არ იცვლება: სახელობით ბრუნვაში დასმული ქვემდებარე ზმნას მართავს, მაგრამ პირაქეთ არ იმართვის:

ეჭა ხოჯდენი ეჩას, ეჭა ოხჯანდ ეჩას, ეჭა ახჯედა ეჩას — „ის მოუდის მას“, „ის მოუვიდა მას“, „ის მოსვლია მას“.

გარდამავალ ზმნებთან კი, ორპირიანებთან და სამპირიანებთან, საურთიერთო მართვა გვაქვს, სავსებით ქართულისებურად: ქვემდებარე ყველა პირში მართავს შემასმენელს, სამაგიეროდ შემასმენელიც მართავს ქვემდებარეს ბრუნვებში; სახელდობრ: I სერიის დრო-კილოთა ფორმები ქვემდებარეს მართავენ სახელობით ბრუნვაში, II სერიისა — მოთხრობითში და III სერიისა — მიცემითში:

I ს.

მარე აკლავი

მარე ოთკალვი

მარე აკლავდა

მარე ოთკალვინს

მარე აკლავდენდს

აქ ქვემდებარე სახელობითშია მართული.

II ს { მარგმ II მარად ადკალვე
 მარგმ II მარად ადკალვას

აქ ქვემდებარე მოთხრობითშია მართული.

III ს. { მარა ოთკალვა
 მარა ოთკალვანს
 მარა ოთკალვანს

აქ ქვემდებარე მიცემითშია მართული. ისტორიულად წარმოდგენილი ურთიერთობა ქვემდებარისა და შემასმენლისა ქართველურ ენებში, სვანურში უცვლელად დაცულია.

§ 12. შემასმენლისა და დამატების ურთიერთობა.

ლაბარაკია პირდაპირსა და ირიბ დამატებაზე. სხვა დამატება შემასმენელს ფორმით არ უკავშირდება. შეთანხმება შემასმენელსა და დამატებას შორის თანამედროვე ქართულისებურია:

ორივე დამატება თუ არის, ითანხმებს ერთ-ერთი: ან პირდაპირი, ან ირიბი. I პირი დამატება ყოველთვის ითანხმებს შემასმენელს; II პირი დამატება მაშინ ითანხმებს შემასმენელს, როცა ის მხოლოდობით რიცხვში დგას, ე. ი. ქვემდებარესთან არაა შეთანხმებული მრავლ. რიცხვში; III პირი დამატება ფორმალურად არ ითანხმებს რიცხვში:

ეჭა ნანდ გუეწუდ/ნეწუდ „მან ჩვენ გენახა“
 ეჭა სგანდ ჭეწუდნ, მაგრამ ეჭდარ ჭეწუდნ სი/სგანდ
 ეჭა ეჭდარს ხეწუდ

ან ეს: პირდაპირი დამატ.

ეჭა გუწ/ნადგარი ნანდ

ირიბი დამატ.

ეჭა გუწ/ნიდგარი ნანდ ეჭას „ის გვიკლავს ჩვენ მას“

ეჭა ჭადგარის სგანდ

ეჭა ჭიდგარის სგანდ ეჭას

ეჭა ადგარი ეჭდარს

ეჭა ზოდგარი ეჭდარს ეჭას

S მრ. რიცხვში რომ ავილოთ, მაშინ ობიექტი II და III პირისა სულ ვერ შეითანხმებს:

ეჭდარ გუწ/ნიდგარის ნანდ ეჭდარს „ისინი გვიკლავენ ჩვენ მას“

ეჭდარ ჭადგარის¹ სგანდ „

ეჭდარ ზადგარის¹ ეჭდარს „

შენიშვნა I. მთელ რიგ ზმნებში O პლურალობის გადმოსაცემად ზმნაში ჩნდება მრავლობითობის ნიშანი -ნდ, -ჭრ და სხვა:

ხოლწლი ყორარ/ლს „ყარებს ვხურავ“; ზეკუშურე „ვამტკრევ“

„ „ „ „ ბაკუშურე

„ „ „ „ აკუშურე...

მაგრამ ეს არ არის სინტაქსური მოვლენა, რამდენადაც საერთო არაა:

¹ აქ -ხ S₃-ის ნიშანია. სგანდ-ს მოსალოდნელი სუფიქსი -ხ ვერ გაჩნდა, რადგან დაუხვდა S₃. ჩანს, სვანურში ისტორიულად ძვ. ქართულის მდგომარეობა გვქონდა. მიკ. ბრუნევაში დასმული ობიექტი ზმნას რიცხვში ვერ ითანხმებდა.

იგი ყველა ზმნაში კი არ გვევლინება, არამედ ზოგიერთებში. ეს ერთი. მეორეც: ობიექტის ბრუნვებს (სახ. თუ მიც.) მნიშვნელობა არა აქვს. ძველ ქართულში, როგორც ცნობილია, სახელობითში დასმული ობიექტი და ისიც წარიანი აჩენს ზმნაში პლურალობის ნიშანს (მან დაწერა ივინი). ცხადია, ამის მაგვარი არ არის სვანურში. ჩვენ აქ საქმე გვაქვს იმავე ძვ. ქართული-სათვის დამახასიათებელ მოვლენასთან — ფუძემონაცვლე ზმნებთან, სადაც ობიექტის სიმრავლის გამომხატველ -ნ-ს გარდა მოიპოვება -ხ-ც — პლურალობის მაუწყებელი: გაალო — განახუნა, დასდვა — დაასხნა ველნი და სხვ.

შენიშვნა II. სვანურში თუ ზმნა სუბიექტთან არის შეთანხმებული მრ. რიცხვში, მაშინ O_2 -ს არ შეუძლია -ხ ნიშნის დართვა: ეჭმარ ჭაქუღის სგამ — „ისინი გაძლევენ თქვენ“... ისეთივე მდგომარეობაა, როგორც თანამედროვე ქართულში, მაგრამ ფშაური კილო ამ მხრივ შორს მიდის: იქ ასეთ შემთხვევაშიც ჩნდება O_2 პლურალობის -თ: მათ მოგცესთ თქვენ... სვანურში ეს თუნდაც შესაძლებელი იყოს, ვერ გამოჩნდება, რადგანაც ორი -ხ მოიყრიდა თავს და ერთ-ერთი მაინც დაიკარგებოდა.

შენიშვნა III. O_1 ყოველთვის ითანხმებსო — ვაბობთ, ეს იმიტომ, რომ: 1. O_1 განსხვავდება მხოლოობითის O_1 -ისაგან: მხოლოობითში მ- და მრ. რიცხვში გვ- / ნ-; 2. O_2 და O_3 იჩენენ პლურალობის -ხ-ს, O_1 კი — არა, რადგანაც ის პრეფიქსებით არის განსხვავებული მხოლოობითისაგან. მაგრამ ისტორიული თვალსაზრისით თუ შევხედავთ საქმის ვითარებას, უნდა ვთქვათ, რომ O პირის ნიშნები პირის მაჩვენებლობა და არა რიცხვისა, რადგანაც: 1. თავსართები რიცხვს არ გამოხატავენ; ამას სუფიქსები ივალეზენ; 2. O_1 განარჩევდა ინკლუზივსა და ექსკლუზივს; ეს კი პირთანაა დაკავშირებული და არა რიცხვთან. ამ პრეფიქსთა ანალიზიც ამას ადასტურებს (ნ. სვან ენა, 1. ზმნა, 1931, გვ. 25-29).

მართვის მხრივ ზმნასა და ობიექტებს შორის საურთიერთო მართვა გვაქვს. ორივე ობიექტი მართულია ზმნის მიერ და ორივე ობიექტი მართავს ზმნას. განსხვავება ბრუნვებსა და პირის ნიშნებში ჩანს, სახელდობრ: ზმნა პირდაპირ ობიექტს მართავს მიცემითსა და სახელობითში: I სერიაში დაყენებული ზმნა — მიცემითში და II და III სერიაში დაყენებული ზმნა — სახელობითში, მაშინ როცა ირიბი დამატება ან სამსავე სერიაში მიცემითშია, ან I და II სერიაში მიცემითში, მესამე სერიაში თანდებულობიანად იქცევა (გარდაუვალ ზმნებთან სამივე სერიაში მიცემითშია, გარდამავალთან — I და II სერიაში):

გარდამავალთან:

I სერია	}	მეზუბელ ხოკლავი	კალტს მარა	„მეზობელი ულენწავს კალოს კაცს“
		„ ხოკლავდა	„ „	
		„ ხოკლავდნდს	„ „	
		„ ოთკალვი	„ „	
II სერია	}	მეზუბელდ ოთკალვე	კალტ მარა	„მეზობელმა გაულენწა კალო კაცს“
		„ ოთკალვას	კალტ მარა	

III სერია	}	მეზუბელს ოთკალვა კალტ მარემიშდ „მეზობელს გაულენწა ეს კალო კაცისათვის“	
		მეზუბელს ოთკალუნ კალტ „	
		„ ოთკალუნს კალტ „	
გარდაუვალთან:			
I სერია	}	მეზუბელს ხეჰმი ქონაბ „მეზობელს ემატება ქონება“	
		„ ხეჰმროლ(და) „	
		„ ხეჰმროლდედს „	
II სერია	}	„ ათჰიმი „	
		„ ათჰიმან „	„მეზობელს შეემატა ქონება“
		„ ათჰიმენს „	
III სერია	}	„ ათჰიმენა „	„მეზობელს შემატებია ქონება“
		„ ათჰიმენან „	
		„ ათჰიმენენს „	

პირველი და მეორე პირის ობიექტი, პირდაპირი იქნება ის, თუ ირიბი, ერთნაირად აჩენს O ნიშანს: I პ. მხ. მ- და მრ. გუ/-ნ-ს (ქვსვ. გუ-), II პ. მხ. და მრ. ჯ-ს. ამ მხრივ სრული მსგავსებაა ძვ. და ახალ ქართულთან; III პ. კი განსხვავებულია პირდაპირი და ირიბი O ნიშნებით: პირდაპირი არსად არ აჩენს პირის ნიშნებს, ირიბი კი — ხ-ს (და *ჰ-ს); მაგ.:

ეჭა	მამარე	(პირდაპ. O ₁ მ-)	„ის მამზადებს“
„	ჭამარე	(„ O ₂ ჯ-)	
„	ამარე	(„ O ₃ —)	
„	გუ/ნამარე	(„ O ₁ გუ/-ნ-)	
„	ჭამარეხ	(„ O ₂ ჯ-)	
„	ამარე	(„ O ₃ —)	
ეჭა	მაჰტლი	(ირიბი O ₁ მ-)	„ის მაძლევს“
„	ჭაჰტლი	(„ O ₂ ჯ-)	
„	ხაჰტლი	(„ O ₃ ხ-)	
„	გუ/ნაჰტლი	(„ O ₁ გუ/-ნ-)	
„	ჭაჰტლიხ	(„ O ₂ ჯ-)	
„	ხაჰტლი	(„ O ₃ ხ-)	

O₃ გამოხატვაში სვანური კარგად იცავს სისტემას: არ ურევს ერთმანეთს პირდაპირსა და ირიბს. თითქოს ხვესურულიც სვანურს მისდევსო, ყოველ შემთხვევაში აწმყოს წრეში მაინც. ძვ. ქართული ურევს: ჰყოფს ტიპის ზმნებით I სერიაში არ არჩევს პირდაპირსა და ირიბს, ქადაგებს ტიპის ზმნებით განასხვავებს ერთმანეთისაგან მათ¹. მაგრამ კითხვა ისმის: O₃ უნდა ყოფილიყო განსხვავებული პირდაპირი და ირიბი თუ არა? ალბათ არა, რადგანაც: 1. O₁ და O₂ არ ასხვავებს პირდაპირსა და ირიბს, მაშასადამე, არც მესამეში იყო მოსალოდნელი; 2. კავკასიურ ენებში ერთი ნიშნითაა გამოხატული ორივე (მაგ., აფხაზურში). ისტორიულად ამ სხვაობას სარჩული უნდა დაეძებნოს.

¹ ა. შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, ტფ., 1920.

§ 13. უბრალო დამატება წარმოდგენილია ვითარებითა, ნათესაობითა და მოქმედებითში. უთანდებულო ეს ბრუნვები ივარაუდება მართულად ან ზმნის ან ნაზმნარი სახელის მიერ ან მხოლოდ სახელის მიერ (გარდა ნათ. ბრ): ადგარი თოფშუ — „კლავს თოფით“, ესლრი ჳკშშშუ — „მიღის ფეხით“. ადსყან მეზუბელდ — „იქცა მეზობლად“; თერა მარად — „ჩანს კაცად“ და სხვ.

§ 14. თანდებულიანი ბრუნვები ყველა მართულია თანდებულების მიერ. სვანურში საკმაოდ ბლომადაა თანდებული. ამაში დიალექტებიც კი სხვაობენ, მაგრამ მართვის საკითხში ერთგვარნი არიან. ყველა თანდებული ზოგად სახელს მიცემით ბრუნვაში მართავს, საკუთარ სახელს (და ზოგჯერ ზოგადსაც) — ნათესაობითში. ასეთი გარჩევა სხვა ქართველურმა ენებმა არ იციან. აღსანიშნავია, რომ ქართულში თანდებულის მიერ იმართვის ყველა ბრუნვა, სახელობითიც კი, გარდა მოთხრობითისა (და წოდებითისა) მაშინ, როცა სვანურში მხოლოდ ორი ბრუნვა გამოყენებული და ისიც გაყოფილია ზოგადსა და საკუთარ სახელებს შორის. რომ მიცემით ბრუნვას მართავს, ეს ირკვევა ნაცვალსახელებითა და ფუძეთელექსიანი სახელებით, სადაც მიცემითის ნიშანი ინფიქსურია: მაგ.:

ჟი: მარაჟი „სათიზზე“, ამჟი „ასე“, თხუჟი „თავზე“... შდრ. ქორჟი „სახლზე“, მეგჟი „ზეზე“...

ჩუ: ლმარაჩუ „სათიბს ქვემოთ“, თხუმჩუ „თავს ქვემოთ“... შდრ. ლგტჩუ „წყალს ქვემოთ“...

ისგა: ლგგრამსგა „კვერცხში“, თხუმისგა „თავში“... ვოთხისგა „ოთახში“.

ქა: ლმარაქა „სათიბზე გავლით“, თხუმქა „თავზე“... ცხეკქა „ტყეზე გავლით“, ძულვაქა „ზღვაზე გავლით“.

თე: ლმრათე „სათიბისკენ“, მმრათე „კაცისკენ“... ქალმქე „ქალაქისკენ“.

ხან: მმრახან „კაცისგან“, თხუმხან „თავისგან“... ზურახან „ქალისგან“.

მგყ: მმრამგყ „კაცთან“...

ლშხ. ნუნ: ლმრანუნ „სათიბამდე“, თხუმუნ „თავამდე“... ქალაქუნ „ქალაქამდე“.

ლნტ. ხო: ამოხ „აქეთკენ“, ლმრახო „სათიბისკენ“... სოფელხო „სოფლისაკენ“ (ეგევე ხო შენახულია უშგულში გავრცელებული ხალხურ ლექსებში (ნ. სვანური პოეზია, I: 22₁₈, 24; 24_{13,15}; 172_{13,15} და სხვ.).

მარტივი, მაგრამ შედგენილობით რთული ჩანს -ხანქა (მნიშვნელობით იგივე -ხან არის): მმრახანქა „კაცისგან“, ფურხანქა „ძროხიდან“... ასევე ცახან: მმრაცახან „კაცთან“, ისგვაცახან „შენთან“...

ამ თანდებულებით საკუთარი სახელები ნათესაობით ბრუნვაშია: ლევანიშთე, დვეითიშთე..., ლევანიშხან, დვეითიშხან..., ლევანიშმგყ, დვეითიშმგყ... ლევანიშხო, დვეითიშხო... ლევანიცახან, დვეითიცახან... ამ უკანასკნელში ნათ. ბრუნვის -შ მოკვეცილია ფონეტიკურ ნიადაგზე.

რთულ თანდებულს ბრუნვის მართვაში სხვაობა არ შეაქვს, რადგანაც რთული თანდებული მარტივთაგან შედგება და მართვის ძალის მქონეა პირველი შემადგენელი თანდებული: ლმრათემსგა „სათიბისკენ“, „სათიბში“...

პირველი უჩვენებს მიმართულებას, მეორე — ადგილმყოფობას.

თანდებულები ცალ-ცალკე რომ განვიხილოთ, ასე წარმოგვიდგება.

სვანურში თანდებულებს იგივე ფუნქცია აქვს, რაც ქართულში. ისინი გამოხატავენ საგანთა შორის ურთიერთობას: სიახლოვეს, სიშორეს, დაცილებას და სხვა. ქართულისაგან განსხვავებით ყველა თანდებული მოითხოვს ზოგადი სახელისაგან მიცემით ბრუნვას, ხოლო საკ. სახელისაგან — ნათესაობით ბრუნვას.

თანდებულები მარტივია და რთული. მარტივია: -თე, -მჟე, -ხან, -ქა, -ჟი, -ჩუ, -ისგა. რთულია: -ცახან, -ხანქა, -ჟიქან, -ჩუქვან.

I. -თე „კენ“ ყველა დიალექტში (ლენტეხურის გამოკლებით) დაცულია. დაერთვის მიცემითს (= ლნტ. -ხო, ნ.): ქალქთე „ქალაქისაკენ“, სოფელთე „სოფლისაკენ“...

მიცემითობას ამტკიცებს შემდეგი მაგალითები: ლარათე „სათიბისკენ“ (ლარე „სათიბი“), მიშგათე „ჩემკენ“ (მიშგუ „ჩემი“)... მაგრამ: მათეშთე „მათესკენ“, ლევანიშთე „ლევანისკენ“, გერასიმეშთე „გერასიმესკენ“ და სხვა.

II. -მჟე „თან“ ყველა დიალექტში. გამოხატავს თანაობას ადგილმდებარეობის მიხედვით, ზუსტად გადმოსცემს -ისას: სოფელმჟე „სოფელთან“, მარამჟე „აკთან“, „აკისას“, მიშგამჟე „ჩემთან“, „ჩემსას“... მაგრამ ლევანიშმჟე „ლევანისას“, გიორგოშმჟე „გიორგისას“, პეტრეშმჟე „პეტრესას“... ნათესაობითში ზოგჯერ ზოგადი სახელიც შეიძლება იყოს: ხელწიფიშმჟე „ხელმწიფისას“, ეჩიშმჟე „მისას“...

III. -ხან, ბქვ.ლშხ. -ხენ „გან“. კითხვაზე ვისგან? და საიდან? იხან „საიდან“, ქალქხან „ქალაქიდან“, მარახან „აკისგან“, ჩიხან „ყველა ადგილიდან“, „ყოველი მხრივ“... მაგრამ: ლევანიშხან „ლევანისგან“, პეტრეშხან „პეტრესგან“ (ნ. ხანქა).

IV. -ქა „გავლით“, через, durch: ძულვაქა „ზღვით“, „ზღვაზე გავლით“, ცხეკქა „ტყით“, „ტყეში გავლით“ და სხვ.

V. -ჟი, ზოგჯერ ჟინ „ზე“. სრული ეკვივალენტია ქართ. ზე და ზენასი: ნასესხებია მეგრ. ჟი:

მარაჟი „აკზე“
თხუმჟი „თავზე“
მიშგაჟი „ჩემზე“

} აშკარაა, მიც. ბრ.

მაგრამ: ლევანიშჟი „ლევანზე“, პეტრეშჟი „პეტრეზე“, დავითიშჟი „დავითზე“.

VI. -ჩუ, -ჩუნ „ქვეშ“, შესატყვისია ქართ. ქვე, ქვენასი: თხუმჩუ „თავქვეშ“, ლარაჩუ „სათიბ ქვემოთ“ და სხვ.

უფრო გავრცელებულია ჩუქქვან.

VII. -ისგა, ბქვ. -ლისგა, -ისკა, ლშხ. -ისა „ში“: თხუმისგა, ბქვ. თხუმლისგა, ლნტ. თხუმისკა, ლშხ. თხუმისა „თავში“; ეახანსგა, ეახალისგა, ეახანისკა, ეახანსა „სახელში“. საკუთარ სახელთან იშვიათად შეგვხვდრია: პეტრეშლისგა. საყურადღებოა, რომ ბზ., ლშხ. ისგას ი უმარცვლოვდება და ფუძის ხმოვანს აგრძელებს: მარანსგა.

ლნტ. სგ → სკ ჩვეულებისამებრ, ლშხ. სგში გ დაკარგულა, როგორც სხვაგან.

რაც შეეხება ლისგა's, ეს უძველესი შეიძლება იყოს: ლი-სგა, სადაც სგა = შქა, „შუა“. ლ-ი- თავსართია და უდრის შა ← სა და მისი ნაშთი შეიძლება იყოს -ო-სგან, ეს საერთოდ ყურადღებას იქცევს.

VIII. ლაშხურში არის -ნუნ „მდე. სხვაგან მის ნაცვლად ვითარებითი ბრუნვა: ქალაქნუნ=ქალაქდ „ქალაქამდე“, სოფელნუნ=სოფელდ „სოფლამდე“...

IX. ლენტეხურში -თე არ იხმარება, მისი მაგიერია -ხო: ქალაქხო „ქალაქისკენ“, მარახო „კაცისკენ“... შეკვეცილად არის -ხ: იმოხ „საით“. -ხო ბალსზემოურშიც ყოფილა გავრცელებული; ამას ამტკიცებს უშგულში ჩაწერილი ლექსები (ნ. ზემოთ). -ხო შესატყვისს პოულობს მეგრულში: თიშან „მანამდე“, ყულუმან „სახლამდე“.

რთული თანდებულები:

X. ცახან „თან“. იშლება ცა + ხან. ცა = „ცალი“, „ერთი“ და ხან „გან“ (ნ. ქ. ლომთათიძე). იხმარება თანობის გამოსახატავად: მარაცახან „კაცთან“, მიშგვაცახან „ჩემთან“.

მაგრამ: ლევანიცახან „ლევანთან“, პეტრეცახან „პეტრესთან“, ლწვითიცახან „დავითთან“ და აღსანიშნავია, რომ ფონეტიკურ ნიადაგზე ნათ. ბრუნვის -შ იკარგვის.

XI. ხანქა „გან“. სავსებით იგივეა, რაც ხან, ოღონდ ეს უფრო ხშირად იხმარება: ქალაქხანქა „ქალაქიდან“, მარახანქა „კაცისგან“...

მაგრამ: პეტრეხანქა „პეტრესგან“ და სხვ.

XII. შიქან „ზევით“ და ჩუქვან „ქვევით“ საერთო წესს იცავენ. დართული ქვან, ქან ← მარაჟიქან „კაცის ზევით“, მარაჩუქვან „კაცის ქვევით“

მაგრამ: პეტრეჩუქვან, ლევანიჩუქვან და სხვ.

ზოგი ამ თანდებულთაგანი წინდებულად არის გამოყენებული: მაგ.:

ჟი	„ზე“	ქა	„გა“
ჩუ	„ქვე“	ისგა/სგა	„ჩა“, „შე“

ეს იმის მიუწყებელია, რომ ამათ დამოუკიდებლად არსებობა ახასიათებდათ და შემდეგლა გახდნენ დამხმარენი¹.

ანგარიშგასაწევი ის გარემოება, რომ ზოგად და გეოგრაფიულ სახელს არ სჭირდება თანდებული. გეოგრაფიული სახელი ან სრულებით უფორმოა, ან მიცემით ბრუნვაშია:

ქორს	პრი	„შინა“	ცაგერ	პრი	„ცაგერშია“
პგის	პრი	„	იფან	პრი	„იფანშია“
ცხეკს	პრი	„ტყეშია“	შუანს	პრი	„სვანეთშია“

ეს უფრო ძველი ჩანს. მეგრულში სისტემატურად ასეა, ძვ. ქართულშიც ჩანს.

XIII. -და „თვის“: ფანლა „ფასისთვის“, მარალა „კაცისთვის“, ამლა, ეჭლა „ამისთვის“, „ამიტომ“; „იმისთვის“, „იმიტომ“.

თვის თანდებულის მნიშვნელობით ჩვეულებრივ იხმარება ნაგენეტივარი ვითარებითი, ოღონდ ლაშხურში -ჟ დაერთვის: მარემშიდ „კაცისთვის“:

¹ თოფურია, სვანური ენა, I, ზმნა, ტფ. 1931, [გვ. 53-54 (§14-15), 63-71 (§19)] (რედ. შენიშვნა).

ღერთაშდ „ღეთისთვის“, შდრ. ლშხ. ღერთაშდ (შდრ. მეგრული, ქართული ენის მთის კილოები და გურული, ქვ. იმერული (ბრუნ. გენეზ. მეგრ. გვ.)¹.

XIV. -ღო „შემდეგ“. ეს მოითხოვდა წ-იან ფორმას (ნათ., მიც.) ნ შეუხორცდა და ერთად იყენება: ეჩქანღო „იმის შემდეგ“, მგნღო „ამის შემდეგ“, ეჩენღო „იმის შემდეგ“.

XV. შაღ, შაღ, მეგრ. შორო „ვით“. იხმარება მიცემითთან: მწარაშაღ „კაცით“, მიშგვაშაღ „ჩემსავით“ და სხვ.

§ 15. განსაზღვრების ურთიერთობა საზღვრულთან. განსაზღვრება ფორმით ორგვარია: ერთი შეთანხმებული და მეორე მართული. ა) შეთანხმებული განსაზღვრება — ზედსართავი სახელი, რიცხვითი სახელი და ნაცვალსახელია, მართული კი — არსებითი სახელი: შეთანხმებული სახელი ან ფორმითაც იმავე ბრუნვაში დგას, რაშიც საზღვრული, ან ივარაუდება იმავე ბრუნვაში. ქართულში ბოლოთანხმოვნინი სახელი ამჟამადაც ეთანხმება საზღვრულს ბრუნვებში და ზოგჯერ იმავე ნიშნებსაც ირთავს, რასაც საზღვრული. ძველ ქართულში სულ მისდევდა. სვანურში ასეთი შეთანხმება ჩანს ზოგიერთ ზედსართავ, რიცხვით და ნაცვალსახელთან; განსაკუთრებით ეს შეთანხმება შესაძლებელია კუთვნილებით და ჩვენებით ნაცვალსახელებთან, - ე-ზე დასრულებულ ზედსართავ და რიცხვით სახელებთან და გაქვაკვებულ შედარებით ხარისხებთან: ხოჩა, ხოლა... ისიც იქცევს ყურადღებას, რომ განსაზღვრებას სახელობითში სხვა ფორმა აქვს და დანარჩენ ბრუნვებში — სხვა — ერთნაირი. მეგრულ-ქანურში სულ უცვლელია მსაზღვრელი. ამ მხრივ სვანურიც მეგრულ-ქანურს მისდევს, თუ -ა, -ო, -ო, -უ ხმოვნებზე სრულდება მსაზღვრელი. შევადართ ამ მხრივ ცვალეზადი და უცვლელი განსაზღვრებები ერთმანეთს ჭერ სვანურში და შემდეგ — ქართველური ენებისა მთლიანად:

სახ.	თვეთნე ჭან („თეთრი ხარი“)	ხოჩა მწარი („ჩარგი კაცი“)	ისკოუ გუჩეშ („შენი საქმე“)
მოთხ.	თვეთნან/მ ჭანდ	ხოჩამ მწარემ/ად	ისკაა გკაშემ
მიც.	„ ჭანს	„ მწარა	„ გკაშუ
ვეთ.	„ ჭანდ	„ მწარად	„ გკეშდ
ნათ.	„ ჭანში	„ მწარემში	„ გკეშიში
მოქმ.	„ ჭანშუ	„ მწაროშუ	„ გკეშუშუ

სამაგიეროდ უცვლელია:

სახ.	დამბალ ჭეზდ „დაბალი კედელი“	ბგგი მწარი	„მაგარი კაცი“
მოთხ.	„ ჭეზდდ	„ მწარემ/მწარად	
მიც.	„ ჭეზდს	„ მწარა	
ვეთ.	„ ჭეზდდ	„ მწარად	
ნათ.	„ ჭეზდში	„ მწარემში	
მოქმ.	„ ჭეზდშუ	„ მწაროშუ	

¹ ვ. თ. თ. რ. ი. ა. ზოგიერთი ბრუნვის გენეზისისათვის მეგრულ-ქანურში. ენიშკის მოამბე. ტ. 1, 1937, იხ. ამავე კრებულში. გვ. 141-145.

მრავლობით რიცხვში შეთანხმება არ არის, როგორც ეს თანამედროვე ქართულშია: ბგვი მწარწლ, დამბალ ჰვანდარ, თვეთნე ჰანარ... სხვა ბრუნვებში სავსებით იგივეა, რაც მხოლოდობითში.

	ძველ ქართულში	თანამედროვე ქართულში
სახ.	შაგი მიწაჲ	შაგი მიწა
მოთხ.	შაგმან მიწამან	შაგმა მიწამ
მიც.	შაგსა მიწასა	შაგ(ს) მიწას
ჟით.	შაგად მიწად	შაგ მიწად
ნათ.	შაგისა მიწისა	შაგი მიწისა
მოქმ.	შაგითა მიწითა	შაგი მიწითა

ბოლომხოვნიანი განსაზღვრების ბრუნება საზღვრულთან:

სახ.	მწჰანჲ ხეჲ ხმ	მწჰანე ხე
მოთხ.	მწჰანემან ხემან	„ ხემ
მიც.	მწჰანესა ხესა	„ ხეს
ჟით.	მწჰანედ ხედ	„ ხედ
ნათ.	მწჰანისა ხისა	„ ხისა
მოქმ.	მწჰანითა ხითა	„ ხითა

აქ ახალი ქართული განსხვავდება ძვ. ქართულისაგან. არ იცვლება. ასეა მეგრულ-სვანურშიც.

თუ განსაზღვრება მოსდევდა ძველ ქართულში საზღვრულს, ბრუნება არ იცვლებოდა. განსაზღვრება ისევ სრულ ბრუნვითს ნიშნებს იღებდა. ახალ ქართულშიც ეს წესი დარჩა: განსაზღვრება იბრუნება, ბოლომხოვნიანი ის თუ ბოლოთანმხოვნიანი. მაგრამ თუ მოსდევს, მაშინ იცვლება, თუმცა ასეთი შემთხვევები შედარებით იშვიათია: მეგამს მგრჰის — ჯას მწჰანეს — ხეს მწჰანეს... (ნ. ა. შანიძე, ი. ყიფშიძე, არნ. ჩიქობავა).

მეგრ.-ჰან.

სვანურში

სახ.	მანგარი დიხა	„მაგარი მიწა“	ბჰჩარ გიმ	„ჩიანი მიწა“
მოთხ.	მანგარ(ი) დიხაჲ	„	„ გიმდ	„
მიც.	მანგარ(ი) დიხას	„	„ გიმს	„
ჟით.	მანგარ(ი) დიხათ	„	„ გიმდ	„
ნათ.	მანგარ(ი) დიხაშ	„	„ გიმიშ	„
მოქმ.	მანგარ(ი) დიხათი	„	„ გიმშჰ	„

სახ.	მწჰანე ჯა	„მწჰანე ხე“	მგრჰი მეგამ	„მწჰანე ხე“
მოთხ.	„ ჯაჲ	„	„ მეგამდ	„
მიც.	„ ჯას	„	„ მეგამს	„
ჟით.	„ ჯათ	„	„ მეგამდ	„
ნათ.	„ ჯაში	„	„ მეგამიშ	„
მოქმ.	„ ჯათი	„	„ მეგამშჰ	„

არ იცვლება ბოლოხმოვნიანი.

b) მართული განსაზღვრება არსებითი სახელია. ის ნათესაობითში დგას და, თუ წინ უსწრებს, არც ერთ ქართველურ ენაში არ იცვლება. ამიტომაა მიჩნეული მართულად; მაგ.:

ძვ. ქართ.		თანამედრ. ქართ.
სახ.	„აიციხა ძმ	„აიციხ ძე
მოთხ.	„ ძემან	„ ძემ
მიც.	„ ძესა	„ ძეს
ვით.	„ ძედ	„ ძედ
ნათ.	„ ძისა	„ ძის
მო.ქმ.	„ ძითა	„ ძით

მეგრ. ჰან.		სვან.
სახ.	„კოჩიშ სჷჷა „აიციხის შვილი“	მარჷმი(შ) გიზალ „აიციხის შვილი“
მოთხ.	„ სჷჷაჷ	„ გიზალდ
მიც.	„ სჷჷას	„ გიზალს
ვით.	„ სჷჷათ	„ გიზალდ
ნათ.	„ სჷჷაში	„ გიზალშ
მო.ქმ.	„ სჷჷათი	„ გიზალშჷ

განსაზღვრება მრავლობითშიც რომ იყოს, ურთიერთობა არ შეიცვლება, ისევ ნათესაობითი იქნება უცვლელად: მარალე გეზლნორ — კოჩეფიშ სჷჷალეფი — კაცთა ძენი...

მაგრამ საჭიროა ადგილები შევუცვალოთ, რომ ურთიერთობა სხვაგვარი აღმოჩნდეს: ქართულსა და მეგრულში სრული შეთანხმება მიიღება ბრუნვებში და ძვ. ქართულში რიცხვშიც, სვანურში ამჟამად გარკვევით ჩანს შეუთანხმებლობა, მაგრამ აქა-იქ (განსაკუთრებით ლაშხურის მიხედვით) შეთანხმების გადმონაშთებიც მოიძებნება; მაგ.,

ძვ. ქართ.		თანამედრ. ქართ.
სახ.	ძმ „აიციხაჲ	ძე „აიციხ
მოთხ.	ძემან „აიციხამან	ძემ „აიციხამ
მიც.	ძესა „აიციხასა	ძეს „აიციხას
ვით.	ძედ „აიციხა(დ)	ძედ „აიციხა
ნათ.	ძისა „აიციხაჲსა	—
მო.ქმ.	ძითა „აიციხაითა	—

ორი უკანასკნელი ბრუნვა ახალ ქართულში არ გვხვდება. საერთოდ არის ტენდენცია, სხვა ბრუნვებშიც შეთანხმება არ იყოს. აქ თითქოს რუსული გავლენააო, იტყოდა კაცი, სადაც შეთანხმება ასეთ შემთხვევაში გამორიცხულია, მაგრამ ეს შეიძლება რუსულის გარეშეც მოხდეს, მით უფრო, თანდებულიანი თუ არის საზღვრული: ძესთან კაცისა; ძედმდე კაცისა, ძისთვის კაცისა... ასეთი შეუთანხმებლობა ძველ ქართულში უწინარეს ყოვლისა ჩანდა ვითარებითში: ძედ კაცისა, შდრ. ძედ ღმრთისად შემდეგ თანდებულიან ნათესაობითში: სიტყვაათს ღმრთისა ან ღმრთისაჲსა (ნ. მაგ.)¹.

¹ სამწუხაროდ, ვერც აქ და ვერც ქვემოთ ვერ მოხერხდა სათანადო მაგალითების მითითება.

მეგრულში არის შემთხვევები შეთანხმებისა, უფრო ხშირად, თუ კომპოზიტთან გვაქვს საქმე (ნ. ი. ყიფშიძე, Грамматика мингр. языка).

სვანურში ნაშთებია შეთანხმების შემთხვევისა (ნ. მაგალითები).

კითხვა ისმის: ისტორიულად რა ვივარაუდოთ: მართვა თუ შეთანხმება? შეთანხმება — მაშინაც, როცა მოსდევს და მაშინაც, როცა წინ უსწრებს. ამას ადასტურებს შემდეგი:

1. განსაზღვრება საერთოდ ეთანხმება საზღვრულს ყველა პირობაში — წინ უსწრებს თუ მოსდევს; 2. ძვ. ქართულში, მართალია, გადმონაშთის სახით, მაგრამ მაინც ნათესაობითში დასმული განსაზღვრება არა მარტო მაშინ ეთანხმება საზღვრულს, როცა მოსდევდა, არამედ მაშინაც, როცა წინ უსწრებდა; მაგ.: ოთხთავში, ქებათა ქებაში: რომლისაჲ... სიტყუაჲ... ღმრთისასა ძესა და სხვ. (ნ. ამონაწერები). სინტაქსური ლოგიკა და ძვ. ქართულის შემთხვევები გვავარაუდებინებს საერთოდ შეთანხმებას განსაზღვრებისას საზღვრულთან. ამდენად განსაზღვრება, როგორც შეთანხმებული სახელი, ისე შეიძლება განიმარტოს.

§ 16. მართვის წევრები. მართვა სინტაქსური დამოკიდებულების ერთ-ერთი სახეა. იგი არჩევს მმართველსა და მართულ წევრებს ორწევრიან შესიტყვებაში. მართვის სამი შემთხვევა გვაქვს. 1. მართვა სახელსა და ზმნას შორის: სახელი მართავს ზმნას პირში; 2. მართვა ზმნასა და სახელს შორის: ზმნა მართავს სახელს ბრუნვაში და 3. მართვა უფორმო სიტყვასა, ნაწილაკსა (თანდებულსა) და სახელს შორის: უფორმო სიტყვა მართავს სახელს ბრუნვაში. ასეა ქართულსა და მეგრულში. აქ გამორიცხულია მეოთხე შემთხვევა: მართვა სახელისა სახელის მიერ, რადგანაც, როგორც ირკვევა, ეს ისტორიულად მართვა კი არ არის, არამედ შეთანხმება.

მმართველია: 1. ქვემდებარე, სუბიექტი შემასმენლისა,
2. დამატება (პირდაპირი და ირიბი) შემასმენლისა პირში,
3. შემასმენელი ქვემდებარისა და დამატებისა (პირდაპირისა და ირიბისა, აგრეთვე უბრალო დამატებისა) ბრუნვაში,
4. უფორმო სიტყვა უბრალო დამატებისა და გარემოებისა ბრუნვაში.

მართულია: 1. ქვემდებარე და დამატება (ყველა სახისა) შემასმენლის მიერ ბრუნვაში,
2. შემასმენელი ქვემდებარისა და პირდაპირი, და ირიბი დამატების მიერ პირში, და
3. უბრალო დამატება და გარემოება უფორმო სიტყვის მიერ ბრუნვაში.

§ 17. შეთანხმების წევრები. შეთანხმება სინტაქსური დამოკიდებულების ერთ-ერთი სახეა. იგი ვარაუდობს ორ წევრს შესიტყვებაში: შემთანხმებელსა და შეთანხმებულს. შეთანხმება იცნობს ორ შემთხვევას: 1. შეთანხმება სახელსა და ზმნას შორის: სახელი ითანხმებს ზმნას რიცხვში; 2.

შეთანხმება სახელსა და სახელს შორის ბრუნვაში; მესამე შემთხვევა — შეთანხმება სახელისა სახელთან რიცხვში, გავრცელებული ძველ ქართულში, უცნობია სვანურისათვის.

- შეთანხმებელია:**
1. რეალური ქვემდებარე შემასმენლისა რიცხვში,
 2. რეალური O (პირდაპირი და ირიბი) პირველი და მეორე პირისა შემასმენლისა რიცხვში, O₂ იმ შემთხვევაში, თუ შემასმენელი S-თან არ არის შეთანხმებული,
 3. ქვემდებარე, დამატება (ყველა სახისა) და გარემოება (აგრეთვე ყველა სახისა) განსაზღვრებისა ბრუნვაში.

- შეთანხმებულია:**
1. შემასმენელი ქვემდებარესთან რიცხვში,
 2. შემასმენელი დამატებასთან (პირდაპირთან, ირიბთან),
 3. განსაზღვრება ქვემდებარესთან, დამატებასთან, არსებითი სახელი წარმოდგენილ გარემოებასთან.

შენიშვნა. შემასმენელი II პირის დამატებასთან პირობითად არის შეთანხმებული (6. § 12).

§ 18. მირთვა. მირთვის წევრებია — მიმრთველი და მირთული. მირთვა გამოირიცხავს სინტაქსურ ურთიერთობას — მართვასაც და შეთანხმებასაც. იგი ფორმალურ დამოკიდებულებას სიტყვათა შორის არ გულისხმობს, მხოლოდ შინაარსობრივი ურთიერთობა ჩანს. ერთი შეხედვით, ოდენძირიან ენებში (ჩინურის ტიპისა), ან თითქმის უფორმო ენებში, როგორცაა ინგლისური, თითქოს სინტაქსური დამოკიდებულების სახეობა — მირთვა გვაქვსო, მაგრამ არა: იქ თუ ფორმანტებით არაა გამოხატული ურთიერთობა, სამაგიეროდ სხვა საშუალებებია წან წამოწყული: ინტონაცია, ადგილმდებარეობა (სიტყვათა განლაგება), რედუქციაცია და სხვა. ამდენად, იქ მხოლოდ მირთვაზე ლაპარაკი ჰქირს. მირთვის ქვეშ ივარაუდება სიტყვათა შინაარსობრივი კავშირი და არა ფორმალური. ამიტომ უდავო მირთვა გვაქვს ე. წ. უფორმო სიტყვებთან, კერძოდ, ზმნისართებთან. მაშასადამე, ყოველი ზმნისართი მირთულია. საქმე ჰქირს თანდებულთან და მოქმ. ბრუნვის შემთხვევებში უკანასკნელი ფორმა ჩნდება გარდამავალ და გარდაუვალ ზმნებთან: მოკლა თოფით, წავიდა ფეხით... რა ვივარაუდოთ აქ: მართვა თუ მირთვა? თუ დავუშვებთ, რომ ასეთ პირობებში მხოლოდ ეს ბრუნვა შეიძლება იყოს და არა სხვა, მაშინ მართვაა; მაგრამ თუ მოვიგონებთ, რომ გარდაუვალი ერთპირიანი ზმნა მართვის უნარის გარეშეა, მაშინ მირთვა დაიშვება და მართვა გამოირიცხება. — ეს ერთი. მეორეც: თანდებულიანი ბრუნვები ამ თვალსაზრისით ნებისმიერად ნაწილდებიან მართულად და მირთულად. თუ მხოლოდ ერთი თანდებულიანი ბრუნვა უნდა იყოს ზმნასთან თუ ნაზმნარ სახელთან და სხვა ბრუნვით მისი შეცვლა არ შეიძლება, მაშინ მართვააო — ფიქრობენ; თუ შეიძლება, მაშინ მირთვააო — ამბობენ; მაგ.: ხელში უჭირავს, თავში მოუვიდა... ხელში, თავში... მართული გამოდის. მაგრამ მაგიდასთან დგას — მაგიდასთან მირთულია, რადგანაც მას შეეცვლით სხვა თანდებულიანი ბრუნ-

ვებით: მაგიდის ქვეშ დგას, მაგიდაზე დგას... აშკარაა, თუ თანდებულისანი ფორმა ერთ შემთხვევაში მართულია, მეორე შემთხვევაში რატომ უნდა იყოს ის მართული? ფორმაში ხომ არაა განსხვავება? ამას ხომ არ ვიტყვი ბრუნვების შესახებ? მიცემითი ბრუნვაა ყველგან და ყოველთვის მართულია. გამონაკლისი არ შეიძლება იყოს. შეიძლება თქვან: თანდებულისანი ბრუნვის ხმარებასა და მართულად თუ მირთულად მის მიჩნევას ზმნა განსაზღვრავსო, მაგრამ არც ეს იქნება მართალი: თავში აქვს, ხელში აქვს... თითქოს ილიო-მატური თქმაა, მაგრამ ამასაც ვცვლით და ვამბობთ: ხელთ აქვს...

აქედან ასეთი დასკვნა გამოდის: მართვასა და მირთვას შორის უნდა დაიდვას ზღვარი, საბოლოოდ დადგინდეს: სად თავდება მართვა და სად იწყება მირთვა. ვარაუდი ასეთი ჩანს: ყველა თანდებულისანი ბრუნვა მართულია, თუნდაც მას სხვა თანდებულისანი ბრუნვა არ ენაცვლებოდეს. ასევე დაისმოდა საკითხი რიგ ბრუნვათა შესახებ: მოქმედებითისა და ვითარებითის შესახებ. ბრუნვა მაშინაა ბრუნვა, თუ ის სინტაქსური ურთიერთობით არის გამოწვეული. ასეთებია: სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი და ნათესაობითი. პირველ სამს ზმნა მართავს, უკანასკნელს — სახელი. მაგრამ ამთ რიცხვში შემოდის მოქმ. და ვითარებითი თუნდაც იმიტომ, რომ ისინი იმართვიან თანდებულთა მიერ. ამდენად, ყველა ბრუნვა ქართულში გამართლებულია მართვის წესით. ჩანს, საკითხი ისმის მხოლოდ თანდებულის ბრუნვათა მართვისა და მირთვის მიმართ. ისინი ნამდვილად მირთულები არიან.

მაშასადამე, **მირთულია**: ზმნიზედა და თანდებულისანი სახელი ყველა შემთხვევაში. **მირთულია** უწინარეს ყოვლისა ზმნა (შემასმენელი) და ნაზმნარი სახელი (იქნება ის განსაზღვრება, თუ წინადადების სხვა წევრი).

§ 19. შერწყმული წინადადება. შერწყმული წინადადებაც ქართულისებრ იმგვარივე და იმდენი სახეობისაა, როგორც ქართულში. სახელდობრ: ერთგვარქვემდებარიანი, ერთგვარშემასმენლიანი, ერთგვარმეორეხარისხოვანწევრიანი და ნარევი. ერთგვარმეორეხარისხოვანწევრიანიც იშლება თავის მხრივ სახეობებად: ერთგვარაბატიებიანი, ერთგვარგანსაზღვრებიანი, ერთგვარგარემოებიანი (ერთგვარ ადგილის გარემოებიანი, დროის გარემოებიანი, ვითარების გარემოებიანი, მიზეზისა და მიზნის გარემოებიანი). ერთგვარი წევრებიც შეერთებულნი არიან ან კავშირით ან უკავშიროდ — პაუზითა და ინტონაციით.

კავშირები ისეთივეა, რაც ქართულში. ყველაზე გავრცელებულია **ო** და როგორც ცალკე, ისე განმეორების გამოსახატავად -ც-ს მნიშვნელობით. შემდეგ: **ჰა, დე-დე, ედე, ეჭა მნდე** და სხვა.

ერთგვარქვემდებარეები მხოლოდობითშიც რომ იყვნენ, შემასმენელს ითანხმებენ რიცხვში.

შერწყმული წინადადების ნიმუშები:

ამკლიბ თათრალე ლიჭედს შვანთე ი მუშვან მარემი ხოლემი ლიყრინეს თათრიანობს ხვაყლედ შვანარ (15) — „თათრების ასეთ მოსვლას სვანეთში და სვანების აწიოებას თათრიანობას ვეძახით სვანები“.

აშხე ჩიქქა აშვედს თათრალ ი ხვამ მარე ოთგრამხ მუშვან (17) — „ერთ

დროს მოსულან თათრები და სვანი დაუქერიათ“.

[აღ] მარა მურყვამს ეშხუ ხაბნწ გვარე ხალგენა, ჩუ ოთფრტა გვარად ნესგაჩუ, ჩოთქევიკა ეჩლეკვა ქვშხარ ი ტან ლწღლიაშარმგყ, ტოტარ ყიბოვ ლოხცირა მეფტან ი მეპწარი გვარდ ქალპწარილი მურყვამხანქა ი ეხარ ჯწღდიად ამპერწელი (111-14) — „ამ კაცს კოშქზე ერთი მოზერის ტყავი ჰქონია. ტყავი შუაში ჩაუჭრია, ჩაუყვია მასში ფეხები და ტანი იღლიამდე, ხელები ზევით დაუტოვებია და ფრინველის მსგავსად გაფრენილა კოშქიდან და კარგა შორს გაფრენილა“.

პარყარე მყყდა იზელწლხ ჩიწ ი პარწყს ხეთხწლიხ ლყყდიდ (711-12) — „არყების მყიდველები დადიან ყველგან და არაყს ეძებენ საყიდლად“.

ამენნ ესღრიხ სერ ლაშდიდგთეკა ლაზარუმ ი ლაგვწნოშ (82-11) — „ასე მიდიან სამარემდე ზარითა და ტირილით.

ობწშინ ლიციწლ ი ლიყწარიწლ ინჩგდი ი მასწარდ ტგწტწვა იბნი (812-13) — „ზოგჯერ ჩხუბი და ცემა იმართება და დიდი აყალმაყალი იწყება.

ეჩყერნ ლემასგვ ეშვეხ ი პარწყს ათვწწლიხ (816-17) — „ცეცხლს ანთებენ და არაყს ასმევენ“.

დეკემბერი ლიწწლ ყაჯვრწ ჟულს ხვიქჩედ ი კალწსგა ჩუ ხვალწენიდ, მუსს ხვახწუედ ი ყი ხვამურყვამიდ (102-10) — „დეკემბრის მიწურულს არყის ტოტს ვწრით და კალოში ვრგავთ, თოვლს ვაგროვებთ და კოშქს ვაგებთ.

ათხე კიბღონწარყი ლემზერწლს დწსგიდ, ლაჯვრწლყი, ლაჰვრღუმწლისგა, ყწრწლყი, გვალწარყი... (1015-17) — „ახლა კიღობნებზე სეფისკვერებს ვდებთ, სარკმლებზე, დარბაზში ასასვლელებზე, კარებებზე, ბოსლებზე“...

ეჩწწლო ტაბაწს ხვიგემდ ი ყი ხვამწარედ ლაფწწანს ი ლეტერწლს ხვატ-ვრედ ხვამს (1021-22) — „მერე ტაბაქს ვიდგამთ და ვამზადებთ ტაბლასა და სანთლებს ვანთებთ ბევრს.

ღიწრს ყი ხწმზერიხ ი ზედწწში (132) — „პურს შესწირავენ და ზედაშესაც“.

ეჩწწლო ტაბაწს იგემხ ი ჩუ იღიარწლხ, პარწყს ითრეხ ი ღიწრს იზბიხ (133-4) — „მერე ტაბაქს იღვამენ, საქმელს მიირთმევენ, არაყს სვამენ და პურს ჰკამენ“.

კწსწარ იბწწრღვიწლ, იბწწნძგვწლ ი ვწზრწლგწქა ჩწ ხვღვკიწწლ, მედ ლემას-გკყი აცხვლე, მწღმდ მუსისგა აშღღვი, აშღღვი ი იღვაცწლ ამყი (1310) — „კეისარი ბულრაობს, ღლაბუტობს და ვეზირების გარდა ყველას დასდევს, ან ცეცხლზე ტრუსავს, ან თოვლში აფლობს, აფლობს და ასე მასხრობს“.

ყწრყი ჩუ ხვიგენიდ ი ლიმციქვიღს ხობნედ (1325) — „კარზე გაჯჩერ-დებით და მოციქულობას ვიწყებთ“.

§ 20. რთული წინადადება აღნაგობით ორგვარია: თანწყობილი — შეკავშირებული და ქვეწყობილი — დაქვემდებარებული.

თანწყობილი წინადადების დამახასიათებელია შემდეგი:

ა) იგი შედგება თანაბარუფლებიან წინადადებათაგან (იქნება ის შემდგარი ორი თუ ორზე მეტი წინადადებისაგან);

ბ) წინადადებები შეერთებულია იმგვარივე კავშირებით, როგორც შერწყმული წინადადება, ან უკავშიროდ, პაუზითაა შეკავშირებული;

გ) წინადადებათა ადგილის შეცვლა, გადასმ-გადმოსმა შეიძლება, თუ მათ შორის მიზეზ-შედეგობრივი ურთიერთობა არ არის;

დ) რთული წინადადების შინაარსის გადმოცემა მარტივი წინადადებით ვერ ხერხდება.

თანწყობილი ჰგავს შერწყმულს: ა) შეკავშირებით (კავშირებით, ან უკავშირობით, პაუზით), ბ) რამდენიმე წევრის ქონებით (რამდენიმე ქვემდებარით ან შემასმენლით და სხვ.).

გ) შინაარსის მარტივი წინადადებით გადმოუცემლობითა და

დ) წევრთა გადასმ-გადმოსმით, თუ აქაც მიზეზ-შედეგობრივი ურთიერთობა არ არის. მაგ.:

შერწყმული:

ათხე სგა ღჯრი მეცქვილ ი ქა ხრმბვი ქორს — „ახლა შედის მოციქული და უამბობს შინ“.

ა) ერთგვარშემასმენლიანია (ორი შემასმენელი),

ბ) კავშირია მ,

გ) ვერ გადაისმის, რადგანაც პირველ მოქმედებას მეორე მოსდევს:

სგა ღჯრი „შედის“ და შემდეგ ქა ხრმბვი „უამბობს“.

დ) მარტივი წინადადებით ვერ გადმოიცემა აზრი.

თანწყობილია:

ჩვანდრკჰან მერმა ლადელ ი ხჰქეინ მგლდელ — „გათენდა მეორე დღეს და უთხრა მწყემსმა“.

ა) აქაც ორი შემასმენელია,

ბ) კავშირია მ,

გ) ვერ გადაისმის, რადგანაც მეორე მოქმედება მომდევნოა პირველისა,

დ) ვერ გადაკეთდება მარტივად.

მიუხედავად ამ მსგავსებისა, პირველი წინადადება შერწყმულია, მეორე — თანწყობილი, მათი აღრევა არ შეიძლება.

მთავარი განსხვავება ისაა, რომ შერწყმული წინადადება ვერ დაიშლება ერთზე მეტ წინადადებად, მაშინ, როცა თანწყობილი დაიშლება ორ და მეტ წინადადებად. აქ (შერწყმულში) თუ შემასმენლებს ერთი ქვემდებარე აქვს — საერთო, მეორე — თანწყობილში თითოეულ შემასმენელთან სათანადო ქვემდებარეა. ასეა ყველა ენაში. ასეა სვანურშიც. შერწყმულსა და თანწყობილს შორის განსხვავებაა ინტონაციაშიც. შერწყმულში ერთგვარ წევრთა შორის იგრძნობა პაუზა, ჩამოთვლის მოლოდინი, თანწყობილში კი თითოეულ წინადადებას დამოუკიდებელი ინტონაცია აქვს: ხმამაღლა იწყება და ხმამაღლა თავდება. მაგ.:

შერწყმული:

ჟი იკელხ შიხს ედღე გუნამს, ეჩის ჟი ხაცემენიხ ლაწვევეჟი ჩიანგ, თერანღენქა: ნებგვაჟი, ჰანჰპარჟი, ნექჰპარჟი, ნეფხვნაჟი, კაპარამჟი, ჩიანგ ხაცემენიხ გუნამს (13გ.გ) — „იღებენ ნახშირს ან მურს, იმას უსვამენ სახეზე ყველგან თვალებს გარდა: შუბლზე, ლოყებზე, წარბებზე, ცხვირზე, ნიკაპზე, ყველგან უსვამენ მურს.“

მღრ. ლამპრალ ჩუ დეგნის ი ეჩქა აგითე კედნის (1319) — „ლამპრები ქრებიან და მაშინ შინ მოდიან“.

§ 21. რთული წინადადება (ქვეწყობილი). ქვეწყობილი — დაქვემდებარებული წინადადების დამახასიათებელია შემდეგი:

ა) ქვეწყობილი წინადადება შედგება არათანაბარუფლებიან წინადადებათაგან (იქნება ის ორი თუ ორზე მეტი);

ბ) შეერთებულია კავშირებით ან პაუზით — უკავშიროდ. აქ კავშირები სხვაა, ვიდრე შერწყმულსა და თანწყობილში. ეს კავშირები დაქვემდებარებულია;

გ) წინადადებათა გადასმ-გადმოსმა არ შეიძლება კავშირების იმავე ადგილზე დატოვებით.

დ) ქვეწყობილი წინადადების შინაარსის გადმოცემა ხერხდება მარტივი წინადადების უმეტეს შემთხვევაში

დამაქვემდებარებელი კავშირებით:

რთული ქვეწყობილი წინადადების კავშირები:

ერვამ... ეჯმარს 134 „ვინც... მათ“	იმვამ 36 „სადაც“
ეჯღა ერე 110 „იმიტომ, რომ“	ხეკვეს ერე 41
ერე 116, 127, 129, 22, 45 „რომ“	იმვამეი 43 „როგორც“
მუგვდამ 117 „თითქოსდა“	აღო 49 „თორემ“
ხედვამსგა 123 „რომელშიც“	ლალეთავმ 418 „თითქოს“
მარე 126, 130, 312 „მაგრამ“	ლახე 427, 829 „რაკი“
ლახ 134, 135, 38 „რაკი“	ესვამ 78 „ვისაც“
ეჯეი 135 „ისე“	შომვალე 613 „როდესაც“
ეჩქა 229 „მაშინ“	მანდე 617 „ანდა“
შომვამ... ეჩქა 131-32 „მაშინ როცა“	ამქერე 622 „ასე რომ“
ეჩქას 730 „მაშინ“	მამ მას მა... 106 „რაც ვისმე რამე“
ერ 819, 1120 „რომ“	ვოშვამდს 1027 „რამდენჯერაც“
ეშვამ 831 „ვისაც“	ვოშვამ 1029 „რამდენიც“
ეჩქანლო 835 „მერე“	ეჩქად 1029 „მანამდე“
(ვ)ოლ 95 „ვიდრე“	უმვამთე 1134 „საითყენაც“
ესამა 735 „თუცი“	მოლდე 1232 „ანდა“
შომვამ... ეჩქას 98 „როცა, მაშინ“	სერ 1311 „უკვე“
იმვამ... ეჩქან 98,10 „სადაც... იქ“	
ლახ... ეჩქა 104 „რაკი... მაშინ“	

რთული წინადადების ნიმუშები

მერხი თოფშე ადვანხ, იერხი ლავერანუშე ესღერდახ... (417.18) — ზოგი თოფით მოკვდენენ, ზოგი გორვით მიდიოდენენ...

ვოთარდ ხნქე, გალფხანაშა, ხედვამ ჭარს ხონვერდა (431.32) — „ოთარმა უთხრა გალფხანანათ, რომელიც ჭარს ახლდა“.

ლახ სოფელისგა დრს ხრგ, ეჩქას მერმა სოფლართე ღვრის ი ეჩე იყდის

(712.13) — „როცა სოფელში არავის უდგას, სხვა სოფლებში მიდიან და იქ ყიდულობენ“.

ემხუ ზურალ თხუმხან იგნი, მერმალ მანკა ლეკპარეე ლიხ (722) — „ერთი ქალი თავში დგება, სხვები ყველანი გამწყრივებულნი არიან“.

მერმა ლადლ ჰამს აჯალ იწვენეს საფლავს ი აჯალ ჰარყი ლითენალი ლიხ (817.18) — „მეორე დღეს დილას კვლავ ნახულობენ საფლავს და კვლავ არყის სმა არის“.

თანწყობილი წინადადების ნიმუშები

ადკარე ამნემდ ალ ოთახი ყორ ჩუ ი სგანჩუნ დანე კეყინან ხანბდა ბერყან ნაკოემ (1796.7) — „გაალო ამან ამ ოთახის კარი და შიგნით დევი კეყინანი ება რკინის ჯაკვით“.

დინა ლტლვეყმარულ ლგრეკე ლანსე ი ეზარ მარე ლახბაყენ დანეს (271.19.20) — „ქალიშვილი ვაჟურად იყო ჩაცმული და კარგ კაცად მოეჩვენა დეეს“.

მაჰტორენე დინა ხებულქოვანლ, ხებულქოვანლ, მარე ეჯაი დემგავაშ ოხვანდ გულ (27129.30) — „უმცროსი ქალიშვილი ეთამაშება კარტს, ეთამაშება, მაგრამ ისიც ვერაფერს მიუხვდა“.

სგა ლოხხელ ალა სარაგს, მარე ლიც მამანვანდ ი ზისხ ანვანდ ი ამნომ ახგვემლან თვინგ (2733.4) — „მიუშვირა ეს წყაროს, მაგრამ წყალი არ მოვიდა და სისხლი მოვიდა და ამით აევსო თუნგი“.

ათხე სერ აჩანდ სიმაქ ი ქანჯღი ქანზგგრე ლისტლუნანლ ი ალქსოლდა ჰყინტს ი ადღე მიჩა ქორთე (27517.18) — „ახლა უკვე წავიდა ქალიშვილი და ქაქმაღ დაასრულა ბანაობა და ეს გაუძღვა ვაჟს და წაიყვანა თავის სახლში“.

ქა ლახგემ სერ ქეს ალას ქანჯღ, ანბინე ლიზი ალ მახედვანდ ი ანღრი ბულვაქა ი ალ ძულვაი უანმეჯარან (2798.9) — „მისცა ეს ქისა ქაქმა, დაიწყო სვლა ამ ვაჟმა და მოდის ზღვაზე და ეს ზღვაც გაიყინა“.

ქვეწყობილი წინადადების ნიმუშები

კორაკიშვილ ერ აჩანდ, ეჩქა ალ ნანულდ ხანქვინ ხელწიფი გეზალს, ერე „მიჩ ესერ ლივეყ ხალანტ ი აშხე ოთახი ყორ ესერ ხოსანე ადკარე“ (1792.4) — „კორაკიშვილი რომ წავიდა, მაშინ ამ გოგომ უთხრა ხელმწიფის შვილს, რომ „მე ძილი მიყვარსო და ერთი ოთახის კარი არ გაალოო“.

ალ ნანულამ მენწირ დენსამა არდა, ოდ ლეყმარას დო ლახყეინროლ, ი ალ დანე კეყინანი ამნ ნაბან ლანსე, მარე ათხე ლეყმარემი ტანი ნათილუნდონ (გავა) დემ ზულვანდა ი ალ დანე კეყინანი ჩვათწინდა (17914.17) — „ამ გოგონას მჯობი არაფერი იყო, ვიდრე ვაჟს მიუწვებოდა, და ეს დევი კეყინანი ამისი დაბმული იყო, მაგრამ ახლა კაცის ტანის შეხების შემდეგ ძალა ველარ ჰქონდა და დევმა კეყინანმა აჯობა“.

აჩანდ ალა ქა ეჯ ლარდათე, იმვან მიჩა ხეხე აყვრა ი გაცხანდ დესა ესხენდა (17937.38) — „წავიდა იმ ოთახში, სადაც თავისი ცოლი იწვა და მართლაც არ დახვდა“.

სგერ ლახგენენახ ყორს მინე ველვანი ხეხეს ი ხომგვინახ თგრქანდ,

იმეამუნ მინე ზელენს ოთშგურანა, ეჭენ (19526-27) — „რომ მიადგენ თავი-
ანთი ხელოსნის ცოლის კარს და უთხოვნიათ მაკრატელი, როგორც თავიანთ
ხელოსანს დაუბარეს, ისე“.

„ალას ეკალი ლზზღმარ ხრგდა, ერე ხოჩა მამ ხეკვდ (24321-22) — „ამას
ისეთი ხეხილი ედგა, რომ უკეთესი არ უნდოდა“.

„ჩუ ერ ლზზღმარზნ, ხორევეს ეჟაჰხიღნე (23932) — „რომ შეღამდა, ფიჩხს
ცეცხლი წაუკიდა“.

ალა მევარ ათხრდგნ ბეჟანს-ა, ლახე მგსკვდ სვზხრიგინზ ი გულ ავდ, ერე
ალა როსტომიშ ლსვგ (23922-24) — „ეს ძალიან გაუხარდა ბეჟანს, ბეკვედი რომ
მოერგო და მიხვდა, რომ ეს როსტომისა იყო“.

ანვად ამჩიქჟა ფარშმავ ი გუნ ათგლხინგნ, ლახე წინწლარ ლგმარ ესხვრდ
(25118-19) — „მოვიდა ამ დროზე ფარშავანგი და ძალიან გაუხარდა, რაკი წი-
წილები ცოცხალი დახვდა“.

ლოსხგიდა-მ ტკისდ ბეფშე დამ აყერე ი ეჭი ლესგდი ჩუ ლი, ერე
წკრინი-მ თვეთნე კანბ ემ იღეშგანლ (25733-34) — „შეხედა და მართლა ბავშვი
არა წევს და ისეთი შესახედავია, რომ წითელი და თეთრი ფერი ეცილება
ერთმანეთს.

ალა ჩუე მად ხაჯრაჟა კესარს, ლახ ამგნჟა დოსამა ხეკვდბ (25927) — „ეს
არც სჯერა კეისარს, რაკი ამის გარდა არაფერი უნდოდათ“.

მსგავსება თანწყობილსა და ქვეწყობილს შორის:

- ა) ორივე შედგება ორი და ორზე მეტი წინადადებისაგან;
- ბ) შეერთებულია კავშირებით ან პაუზით;
- გ) ინტონაცია თითოეულ წინადადებას თავისი აქვს.

განსხვავება მეტია:

- ა) თანწყობილი შეიცავს თანაბარუფლებიან წინადადებებს, ქვეწყობილი
— არათანაბარუფლებიან წინადადებებს;
- ბ) თანწყობილში წინადადებებს აერთებს შემაკავშირებელი კავშირები,
ქვეწყობილში — დამაკვემდებარებელი;
- გ) თანწყობილში წინადადებები გადაისმ-გადმოისმის, ქვეწყობილში —
არა;
- დ) თანწყობილის შინაარსი მარტივი წინადადებით ვერ გადმოიცემა,
ქვეწყობილისა — შეიძლება გადმოიცეს.

მართლაცდა:

ჩვანვდბ ჩუქვანთე ი ლმდსგურანლე თხერემ ბარჯყი ი აღდე —
„ჩამოვიღნენ ქვემოთ და შეისვა მგელმა მხარზე და წაიყვანა.

- ა) ორი წინადადებაა, თანაბარუფლებიანი;
- ბ) აკავშირებს ორივე წინადადების კავშირი ი;
- გ) აქ გადასმა წინადადებათა ვერ ხერხდება, რადგანაც პირველი მო-
ქმედება უსწრებს მეორეს;
- დ) მარტივი წინადადებით ვერ გადმოიცემა შინაარსი.

... ვოჯრრლდ ტკისდ ეჭყი ჩემინ-ე, იმეამეი ფურჩილდდ აღშგურანე (32711.

12) — „ობოლმა მართლაც ისე ქნა, როგორც ძროხამ დაარია“.

- ა) შედგება ორი არათანაბარუფლებიანი წინადადებისაგან: ერთი (პირველი) მთავარია, მეორე — დამოკიდებული; პირველი ასახსნელი, მეორე — ამხსნელი;
- ბ) კავშირ-წევრია ზმნისართი — იმჟამეი (როგორც).
- გ) წინადადებათა გადასმა არ შეიძლება კავშირ-წევრის იმავე ადგილზე დატოვებით;
- დ) აზრის გადმოცემა მარტივი წინადადებით შეიძლება: ვოკრნლდ ტკისდ ჩვემინ ფუტირლდნ ნაშგურანვ — „ობოლმა მართლა ქნა ძროხის დანაბარები“.

§ 22. ქვეწყობილი წინადადების წევრ-წინადადებათა ადგილისათვის. წინადადებათა წყობაც ქართულისებურია. მთავარი — ასახსნელი, მაგრამ სხვისი ამხსნელი წინადადება თავშიც შეიძლება იყოს, შუაშიც და ბოლოშიც. ამხსნელი — დამოკიდებული წინადადება ერთზე მეტი შეიძლება გვექონდეს და წინ უსწრებდეს მთავარს ან მოსდევდეს მას.

მთავარზე დამოკიდებული წინადადება პირველი ხარისხისაა, დამოკიდებულზე დამოკიდებული — მეორე ხარისხისა, ამაზე დამოკიდებული — მესამე ხარისხისა და ა. შ.

მთავარს შეიძლება ახლდეს რამდენიმე დამოკიდებული, ესენი თანადადამოკიდებულები იქნებიან.

დამოკიდებული წინადადება ჩვეულებრივ ხსნის ან წინადადების რომელიმე წევრს, ან მთელ წინადადებას. ასახსნელი სიტყვა ხშირად დამოკიდებული წინადადების წინ არის, ან საგანგებოდ მითითებულია ნაცვალსახელით, ზმნისართით და სხვ., ან გამოყენებულია ნაწილაკი -ე, რომელიც წინა ხმოვანს ერწყმის და აგრძელებს მას; მაგ.:

აშხვ ზავ ეჭ ჟანშენეხ ხილარდ, ეჭჟანშენეხ, ერე შვიმ მამა ხნდ (24322) — „ერთ წელს ისე მოისხეს ხეხილებმა, ისე მოისხეს, რომ მეტი არ შეიძლებოდა“.

ეჭ ქვეყანას, უმეჟმ დედბერ იზგა, ეჩე ლიცს დნვ ხაფსენა... (24636) — „იმ ქვეყანას, სადაც დედაბერი სახლობს, იმის წყალს დევი ფლობს.“

ერჟმ ესერ ილჟნლხ, ერჟმარ ესერ ჰამშ ლეზობ ლიხ დნვანშ (2474) — „ვინც მოსთქვამენო, ისინი დევის დილის საკმელიაო“ და სხვ.

-ე-ს შემცველია:

ლემჰარ ლამარაჟი ერშელდ თხვიმს იქვეცხ-ე, ვოშჟმდ მარწრი ქორისგა, ი ჩვალუღენეხ (1510-11) — „ლამპრის დამზადებისას იმდენ ძირს ჭრიან, რამდენიც მამაკაცია ოჯახში და დაეუფავენ“.

ასახსნელ-ამხსნელ წინადადებებში შეიძლება იყოს საპირისპირო კავშირები:

შომჟმდ... ერქას	„როცა.. მაშინ“
ეჩე... იმჟმ	„იქ... სადაც“.
ერას... ერჟმ	„იმას... ვინც“
ჰალ... შიშდ	„როგორც კი... მაშინვე“ და სხვადასხვა.

§ 23. დამოკიდებული წინადადების სახეობანი- დამოკიდებული წინადადების სახეობანი და აღნაგობანი სახეებით ისეთივეა, როგორც ქართულში. ესენია:

1. ქვემდებარული
2. დამატებითი
3. განსაზღვრებითი
4. გარემოებითი: ა) ადგილისა,
ბ) დროისა,
გ) ვითარებისა,
დ) მიზნისა,
ე) მიზეზისა,
5. დამოშობითი
6. პირობითი

თითოეული ამა თუ იმ სახის დამოკიდებული წინადადების დანიშნულებაა ახსნას სხვა წინადადება. თითოეულ მათგანს თავისი დამახასიათებელი ფუნქცია და ნიშნები აქვს. ესენია:

1. შინაარსობრივი მხარე (რა მნიშვნელობისა).
2. კავშირი (ზოგს დამოკიდებულს სპეციფიკური კავშირი აქვს),
3. კითხვის დასმა. და
4. მარტივ წინადადებად გადაკეთებისას დამოკიდებული წინადადების იმავე ფუნქციის წინადადების წევრად გადაქცევა.

§ 24. სხვათა ხიტყვა სრულებით განსხვავდება ქართველურ ენათა სხვათა სიტყვისაგან. გამოსახატავი საშუალებებია: I და II პირისათვის **იჭ/გჭ** და III პირისათვის **ეხერ (ზხ.) ღოქ, როქ / როჭვ.**

უკანასკნელი ზმნა რაჭვე, ღაჭვე „თქმა“... რომელ კილოშიც რა ფორმა იხმარება, მისი შესაფერისი ნაწილაკიც არის: ბზ. რაჭვე — ამიტომაა როქ/როჭვე, ღოშ. ღაჭვე, ღნტ. ღაჭვე ქვსვ ღოქ. რაც შეეხება ესერ'ს, ის სომხური **սաქი** უნდა იყოს (ა. შანიძე). -გჭ/-იჭ'ის ეტიმოლოგია ასახსნელია.

განსხვავება ნაწილაკებში არ არის, არამედ გადმოცემაში. სხვისი ნათქვამი ყოველთვის III პირით გამოიხატება.

თხუხან-გჭ ეჭურტყვა, ჰა კვმხარხან? (207,) — „თავიდან გადაგყლაპო-თქო, თუ ფეხებიდან?“

მინ ესერ ესღრის აშვე ნანულა ლათხლთე (177) — „ისინიო მიდიან ერთი ნანულის საძებნელად“ = „ჩვენ მივდივართ ერთი ნანულის საძებნელად“.

ეს წესი კარგადაა გატარებული. დარღვევას თითქმის არა აქვს ადგილი. ამ მხრივ მოგვაგონდება რუსული, სადაც **что** კავშირის შემდეგ III პ. გადმოიცემა სხვათა ნათქვამი: он сказал: мы идем на работу = он сказал, что они идут на работу.

§ 25. კითხვის გამოხატვა ნაწილაკებით ხერხდება. ესენია: -ა, -მო, -მა, ღნტ. -გ (-უ), -ჰა/-ჰე. ინტონაცია ამ ნაწილაკებს მოუღის. ამათგან -ა საერთოა ქართულთან. განსხვავება მისი გამოყენების ადგილსა და ინტონაციაში

ჩანს. იგი გვხვდება ძვ. ქართულში მხოლოდ ზმნასთან; შემდეგ — სხვა წევრ-თანაც, ინტონაცია მის წინა ხმოვანს მოუდიოდა (ნ. § 2), სვანურში -ა იხ-მარება ყველა წევრთან და ინტონაციაც მას მოუდის; შდრ.

ძვ. ქართ.

სვან.

ხუცეს ხარა?

ბაბ ხია?

ლნტ. -გ / -უ იგივე დასუსტებული კითხვითი ა ელემენტი უნდა იყოს. რაც შეეხება მო და მას, მათი განხილვა დაკავშირებულია აფხაზურ კითხვით ნაწილაკებთან. თითქოს მო და მა იშლება საერთო მ და ო და ა ელემენტე-ბად. მო და მას მ „არას“ უნდა აღნიშნავდეს და მო და მა = არა?

აჩნდ მო? „წავიდა არა?“

აჩნდ მა? „წავიდა არა!“ (შდრ. აფხაზური).

§ 26. მიმართვა ჩვეულებრივია ყველა ენასთან. მისამართი სიტყვა წოდებით ფორმაშია. ის უშუალო კავშირში არ არის წინადადების სხვა წევრებთან და ამიტომ მას აქვს თავისი დამოუკიდებელი ინტონაცია. იგი გამოიყოფა ძახილის ნიშნით ან მძიმით. მისი ადგილი განსაზღვრული არ არის: თავშიც, შუაშიც და ბოლოშიც შეიძლება იყოს. სვანურში წოდებითი ფორმა არ არის, იგივეა გარეგნულად, რაც სახელობითი. განსხვავება შეინიშნება ინტონაციასა და საძახებელ შორისდებულებში: ინტონაცია იმდენად ძლიერია, რომ სიტყვა მარცვალს კარგავს. მაგ.: ზურაბ, სი ესერ აჭუაშ-ვდა დწვრე ცხეკთე ლწზი (213z) — „ზურაბ, შენ დაგიტრაბახია დევების ტყეში წასვლაო“. მიშგუ ხეხვ, ოღოგნვად მა (214io) „ჩემო ცოლო, მოვიგონოთ რამე“. სგამ დწვარ, სგამ კეცარ, მიშგვა აღმასხანიშ კერძმარწლ ხიშდ (227io). „თქვე დევებო, თქვე მხეცებო, ჩემი აღმასხანის ნათესავი ხართ“. ხოჩა ზურაწლ, მამ ამბწვ ლი (228z) — „კარგო ქალო, რა ამბავია“ და სხვა მრავალი.

§ 27. განკერძოებული სიტყვები ჩვეულებრივი წესითაა: აზუსტებს ან რომელიმე წევრს, ან მთელ წინადადებას. ამაში შემოდის: დანართი, ჩართული სიტყვა ან წინადადება, შორისდებული და უარყოფითი ან მტკიცებითი ნაწილაკი. ამათ თავიანთი ადგილი უჭირავთ წინადადებაში, თავიანთი ინტონაცია აქვთ, განსხვავებული მთელი წინადადების ინტონაციისაგან, და წინადადებაში გამოიყოფიან მძიმით.

§ 28. დანართი მოსდევს განსამარტავ სიტყვას. იმავე ფორმით იხმარება, როგორშიც დანართის წინამავალი სიტყვაა. გარდა ამისა, წინამავალ სიტყვას ახლავს ნაწილაკი, უთუოდ ჩვენებითი, -ა-ს, ან -ე-ს სახით. იგი ერწყმის წინამავალ ხმოვანს და გრძელდება. თუ თანხმოვნით თავდება სიტყვა, მაშინ მახვილი ეცემა. მაგ.:

მარ ესერ ი ჭა, ყაბათვრ (258io) — „ვინაო და მეო, ყაბათური.

ხოჩავ ესერ ხარ მიჩ, კაბიგეს! (265z) — „კარგიმცა გაქვს შენ, კაბუყო!“

ანწვდ აღწ, მიჩა მუხებე — „მოვიდა ეს, თავისი ძმა?

არდა ეჩუ, ქალწქისგა — „იყო იქ, ქალაქში“.

ეჭუნ მიშგვა მუღ, აღმასხანიშღ, დჷსა ჯიღროვლახ (227₂₃) — „ასე რომ მამაჩემის, აღმასხანისათვის, ტყუილი არ გითქვამთ“.

ალა მნ ჩუ მამდჷდა, დაჯღნდარე ლირკალი (307₂) — „ეს მეც შემიძლია, თხების გარეკვა“.

§ 29. ჩართული სიტყვა და წინადადება ქართულისებურია. ჩაერთვის ხშირად წინადადება: მამ საკვირელ ლი — „რა საკვირველია“, ნაბუა „გვგონია“, ლგრანქვედ „ვთქვათ“, იმჷი ხეკვეს „როგორც უნდა იყოს“, ისგუ მანზიგ მი — „მენი ჭირიმე“, მიშგუ ლადელ სი — „გენაცვალე“ („ჩემი დღე შენ“), ხიად „სიხარული“ და სხვა მრავალი.

ეჭა, მამ საკვირველ ლი, ანჯდენი — „ის, რასაკვირველია, მოვა“.

ალა, ლგრანქვედ, ტკიც ლი, მარე... — ეს, ვთქვათ, მართალია, მაგრამ...

მ, ხიად, ალა მნ მამდჷდა — „ო, სიხარული, ეს მეც შემიძლია“.

§ 30. შორისდებულო; მიმართვასთან ხმარებული რომ არ მივიღოთ მხედველობაში ხშირად გვევლინება წინადადებაში:

მალო, ბერჷმ მარე როქ პრი აშხვ ქვეყანას (214₁₁) — „აბა, რკინის კაცი არის ერთ ქვეყანაშიო?“

ო, ჩუ ჰე მოშ ლამშიღ (284₁₀)

ჰა, მადილუ ესერ ხერი ი ჷრე მოშ ლოხვნაჷრე (284₂₀) — „ჰა, მადლი მე-ქნებამ და მოითმინეო!“

ჰე, მალი (303₂₇) — „ჰა, აბა?“

მ, ეჭა ისგუ გვეშ მამა ლი (307₅) — „აჰ, ის შენი საქმე არაა“.

ჰა-ჰა-ჰა, მანზი! (308₁₁) — „ჰა-ჰა-ჰა, მწვაე!“

ნ, მალე ნლას ჩეაჯიძენე (316₃₄) — „ე, აბა ამას დაგიკლავ“.

ჰრ, ათხე ჩუ ჰე ხიდგარი (321₂₀) — „ჰო, ახლა თუკი კვდები“.

ეღ, ალა მამ რრან (337₃₁) — „ეჰ, ეს რა იქნება“.

ჰნ, ეჩქად ეში მად ათირკ-ქ (338₇) — „ჰე, მანამღე მაინც არ გაჩერდი“.

§ 31. უარყოფითი ნაწილაკი წინადადებაში თავში ან შუაში იხმარება. ჩვეულებრივ გამოყენებულია დჷსა... მამა. მიმართავენ დიალოგის დროს.

— ანჯად მა? — „მოვიდა?“

— დჷსა, ჩიქე დჷსა მექდელი — „არა, ჯერ არ მოსულა“.

§ 32. მტკიცებითი ნაწილაკიც ასეა. ბალსქვემოურის გარდა იხმარება ადღ, ადღუ, ხოლო ბალსქვემოურში -იე.

ანჯად მა? — „მოვიდა?“

ადღ — „კი“.

აჩად მან ისგუ ჯგმილ? — „წავიდა შენი ძმა?“

ადღ, მარე მამგვეშ ხეყარ! (286₁₁) — „დიახ, მაგრამ არაფერი მოსვლია“ და სხვა.

§ 33. ზნისსართი წინადადებაში — ცალკე.

ღარიბა:

ლანი, „დღე“, ლანიდ „დღემდე“
 ლნთი „წუხელ“
 ლნთი ნაბოზს „წუხელ სალამოს“
 ლნთ „გუშინ“
 ლნთ ჰამს „გუშინ დილას“
 ლნთეჩხან „გუშინწინ“
 ისგლნთ „შუალამე“
 ისგლადლ „შუადღე“
 ამხვ ლადლ „ერთ დღეს“

მგხარ „ხვალ“
 მგხარეჩხან „ზეგ“
 ეჩჩხან „მას ზეგ“
 ჰამს, ძინარს „დილას“
 ივალადლ „მარადღამს“
 ნაბოზს „სალამოს“
 ბაზი „ამალამ“
 მგხარ ბაზი „ხვალ სალამოს“
 აფხე „ახლა“

ადგილისა: ამეჩუ/ამჩუ „აქ“; ეჩე, ეჩეგ, ეჩეჩუ „იქ“. ჟი „ზემოთ“; ჟიბ, ჟიბოვ, ჟიბე, ლეჟა, ჟიბო, ჟიქან ჩუ „ქვემოთ“; ჩუბ, ჩუბავ, ჩუბოვ, ჩუბე, ჩუბო, ლექვა, ჩუქვან, ფელიას „ახლოს“; ჯრღიას „შორს“; ლესგთე „ფერდობზე“. იმე „სად“, იმხან „საიდან“, იმვამ „სადაც“, იმთე „საითყენ“, დემე (დემეგ) „არსად“, ჩიპგ „ყველგან“, მერამგ „სხვგან“, ეჩხან „იქით“, ამხან „აქეთ“, ლეშინ „უკან“, გერგტანდ „გარშემო“, „ირგვლივ“

მიზეზისა და მიზნისა: იმლა „რატომ“, ამლა „ამიტომ“, ეჯლა „იმიტომ“, ეჯლა ერე „იმიტომ, რომ“, ამლა ერე „იმიტომ რომ“, ერე „რომ“, ლახ, ლახე, ეჩრ „რაკი“

ვითარებისა: ძღღღ, გუნ „ძალიან“, მასარღ, მევარ, გარ „-ღა“, ეზარ „კარგი“ და ბრუნვები.

ეჩქა „მაშინ“
 შიმღ, ამიმღ „ახლავე“
 შიმღ ათხე „ახლავე, ხელათ“
 მამ დრრგეს „რა დროს“
 ამ დრრგეს „ამ დროს“
 შომა „როდის“
 დრსგ „ადრე“
 გვიანდ „გვიან“
 ლექანა, ლშხ. ხონკვი ნენა „მარ-
 შანწინ“

ზავდ „მომავალ წელს“
 ლშხ. უმღვანი „წელან“
 დემჩიქს „არასდროს“
 ამჩიქქა „ამ დროს“
 ჩიქე „ჯერ“
 ლო „მერე“
 ვოღ „ვიდრე“
 ვოღემ ჩიქა
 ეჩქა „მაშინ“

ტ ა ბ უ ლ ა I

წინადადების ტიპები

ა) შინაარსის მოდალობის მიხედვით:

1. თხრობითი,
2. კითხვითი,
3. ძახილისა და
4. კითხვით-ძახილისა

ბ) აღნაგობის მიხედვით:

1. მარტივი,

2. შერწყმული და
3. რთული.

ტ ა ბ უ ლ ა II

წინადადების სახეობანი აღნაგობის მიხედვით

- I. მარტივი:
 1. სრული — არასრული
 - გაერცობილი — გაუერცობელი
 - წართქმითი — უკუთქმითი
 2. უქვემდებარო
 - განუსაზღვრელქვემდებარიანი
 - განზოგადებულშემასმენლიანი
 - სახელდებითი
- II. შერწყმული წინადადება:
 - ერთგვარშემასმენლიანი,
 - ერთგვარქვემდებარიანი,
 - ერთგვარმეორეხარისხოვანწევრიანი,
 - ერთგვარგანსაზღვრებიანი,
 - ერთგვარდამატებიანი
 - ნარევი
 - ერთგვარ ადგილის გარემოებიანი
 - „ დროის „
 - „ ვითარების „
 - „ მიზეზის „
 - „ მიზნის „

რთული: თანწყობილი

ქვეწყობილი

ქვეწყობილი: მთავარი

დამოუკიდებელი I ხარისხისა

II ხარისხისა

III ხარისხისა

და სხვ.

დამოუკიდებულის სახეობანი:

ქვემდებარული,

დამატებითი,

განსაზღვრებითი,

დათმობითი,

პირობითი,

გარემოებითი: ადგილისა,

დროისა,

ვითარებისა,

მიზეზისა,

მიზნისა...

ტ ა ბ უ ლ ა III

მარტივი და შერწყმული წინადადების სახეობანი

მიმართვითი

დანართიანი

ჩართული

შორისდებულისანი

უარყოფითნაწილაკიანი

მტკიცებითნაწილაკიანი

ტ ა ბ უ ლ ა IV

მეტყველების ნაწილთა ფუნქცია

არსებითი სახელი	{	ქვემდებარე დამატება განსაზღვრება გარემოება	{	ადგილისა დროისა მიზეზისა მიზნისა	შედგენილი შემასმენლის წევრი
ზედსართავი სახელი	{	განსაზღვრება ქვემდებარე დამატება გარემოება	{	ვითარებისა მიზნისა	შედგენილი შემასმენლის წევრი
რიცხვითი სახელი	{	განსაზღვრება ქვემდებარე დამატება გარემოება	{	ვითარებისა	შედგენილი შემასმენლის წევრი
ნაცვალსახელი	{	განსაზღვრება ქვემდებარე დამატება (გარემოება)			შედგენილი შემასმენლის წევრი

ზმნისართი — გარემოება { დროისა
აღვილისა
ვითარებისა
მიზეზისა
მიზნისა

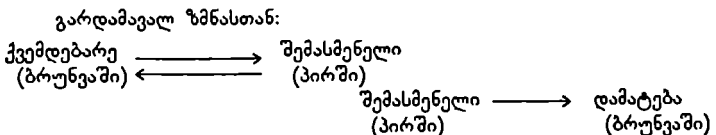
შედგენილი შემასმენლის წევრი

ტ ა ბ უ ლ ა V

წინადადების წევრი	მეტყვ. ნაწ.	ბრუნვა	თანდებულები
ქვემდებარე	არსებითი სახელი	სახ.	—
	ზედსართ. „	მოთხ.	—
	რიცხვითი „	მიცემითი	—
	ნაცვალსახელი		
დამატება	არსებითი სახელი	პირდ. დ.	—
	ზედსართავი „	მიც.	—
	რიცხვითი „	ირ. დ.	—
	ნაცვალსახელი	უბრ. დ.	მიც. თანდ.
განსაზღვრება	არსებითი სახელი	ვითარ.	„
	ზედსართავი „	ნათ.	„
	რიცხვითი „	მოკმ.	„
	ნაცვალსახელი	ყველა ბრუნვაში	—
გარემოება	არსებითი სახელი	სახ.	„
	ზედსართავი „	მიც.	„
	რიცხვითი „	ვითარ.	„
	ნაცვალსახელი	ნათ.	„
ზმნისართი	ა) სახ.	ბ) უფორმო	თანდ.
	მიც.		„
	ვით..		
	ნათ.		
	მოკმ.		

ტ ა ბ უ ლ ა VI

მართვა

განსაზღვრება ←
(ბრუნვაში: ისტორ.
შეთანხმება)

{ ქვემდებარე
დამატება
განსაზღვრება
გარემოება

უფორმო სიტყვა

ა) თანდებული

↘ დამატება
↘ გარემოება
(ბრუნვაში)

ტ ა ბ უ ლ ა VII

ქვემდებარე

→ +

შეთანხმება
შემასმენელი
(რიცხვში)
შემასმენელი
(რიცხვში)
I და II პ.

← + პირდაპ. დამატ.
ირიბ. „

ქვემდებარე
დამატება
განსაზღვრება
გარემოება

} + →

განსაზღვრება
(ბრუნვაში)

3. თოფურია

შესავალი სიტყვა საღოქტორო დისპერტაციის დაცვისას

კავკასიურ ენათა სინამდვილე დიდხანია იპყრობდა და იპყრობს ენათ-მეცნიერ-მკვლევართა ყურადღებას. დაინტერესება გახლდათ თეორიული და პრაქტიკული. თეორიული თვალსაზრისით ინტერესი არ შეიძლება ითქვას, ერთგვარი ყოფილიყო. ზოგი მკვლევარი კავკასიურ ენებში ეძებდა მათ მიერ არაიშვიათად საექვოდ ამოშიფრულ ენათა გასაღებსა და ადგილს (ფრ. ჰომელი, ფ. ბორკი და სხვ.), ზოგს კიდევ სურდა გამოენახა კავკასიური ენე-ბის ადგილი ე. წ. ოჯახთა შორის (რ. ერკეტი, ფრ. მიულერი, ა. ტრომბეტი და სხვ.). ორსავე შემთხვევაში შეუძლებელი იყო ამ ენათა ღრმა შესწავლა, რადგანაც ცალმხრივ მიდგომას ზერელედ მოპოვებული ენობრივი ფაქტები სრულებით აკმაყოფილებდა. მაგრამ იყვნენ სახელმოხვეჭილნი ენათმკვლევარნი (პ. შუხარდტი, ნ. მარი), რომელნიც საკითხებს მონოგრაფიულად ამუშავებ-დნენ. თეორიულ დაინტერესებაზე უფრო პრაქტიკულმა საჭიროებამ — თავის ღროზე რუსიფიკატორული პოლიტიკის განხორციელებამ — დიდად შეუწყო ხელი კავკასიურ ენათა აღწერითს შესწავლას და ისეთი დიდმპყრობელი, რო-გორიც პ. უსლარი იყო, პირველ რიგში ჩააყენა ა. შიფნერთან და ა. დირთან.

გულისხმეირი დამოკიდებულება კავკასიურ ენებთან მათი თავისებურობით აიხსნება. 1. იშვიათია, რომ ასეთ მცირე ტერიტორიაზე მრავალი ენა-დიალექ-ტი თვალსაჩინოდ იყოს განსხვავებული ერთმანეთისაგან და ჰირდეს მათი ნა-თესაობის დადგენა. დაღესტანში დღესაც არის სოფელი, რომლის მცხოვრებ-თა რაოდენობა ათას სულს არ აღემატება და მეტყველებს მეზობელთათვის სრულიად გაუგებარ ენაზე. სხვა სისტემის ენათა გავლენითა და ურთიერთ-ზემოქმედებით იმდენად ნარევი სახე აქვთ კავკასიურ ენებს, რომ გავლენილი-სა და გამვლენელის საფუძლიანი შესწავლის გარეშე ძნელი ხდება მათი გრამატიკულ-ლექსიკურ უდაბნოში გზის გაგნება.

2. ეს ენები აგლუტინაციურ-პოლისინთეზური სისტემისაა, ე. ი. საფეხუ-რით უკანაა ფლექსიურ ენებთან შედარებით, რაც უთუოდ ხელსაყრელია მრავალი ენობრივი მოვლენის (განსაკუთრებით გრამატიკული ელემენტების) ახსნა-განმარტებისათვის, ერთი მხრით და, მეორე მხრით, ამის წყალობითაა შემონახული მრავალი გადანაშთი. ესენია — ფონეტიკაში: სიმრავლე უკანაენ-

ისმიერ თანხმობანთა, სამეული ბგერების არსებობა, სიჭარბე აფრიკატებისა და ზოგი ენის ტენდენცია აფრიკატიზაციისაკენ; მორფოლოგიაში: არსებით სახელთა და მათ მსაზღვრელთა დაჭგუფება სქეს-კატეგორიის მიხედვით, სახელთა თავისებური ბრუნება და თანდებულთა სიმრავლე; სინტაქსში: სუბიექტისა და ობიექტის გათანაბრება, ზოგ ენაში — ობიექტის მეტუფლებიანობა; აბსოლუტივების გამოყენება, ლექსიკაში — პოლისემანტიზმი და სხვადასხვა¹. ფლექსიურ ენებში ეს მოვლენები ან სულ არ იჩენს თავს, ან ნაწილობრივ წავაწყდებით. და თუ წარმოვიდგენთ, რომ ენა გამოხატულებაა აზროვნებისა და ენასა და აზროვნებას საბოლოო ანგარიშში საფუძვლად უდევს საზოგადოებრივი ურთიერთობა, ამართული საწარმოო ურთიერთობაზე, ცხადი გახდება. თუ რატომ არის ესოდენ ცხოველი ინტერესი ამ ენებისადმი, განსაკუთრებით თანამედროვე ენათმეცნიერებაში.

ქართველურ ენებზე მომუშავეს სხვა ინტერესიც აქვს: ქართველური ენები კავკასიურ ენათა სამხრულ ჯგუფს წარმოადგენს, ბევრი რამ მასთან საერთო მოეპოვება და საგულისხმებელია, რომ ქართველურ ენათა ან, პირიქით, დასავლური და აღმოსავლური ჯგუფების ენათა მოვლენების გაუთვალისწინებლივ ძირითადი თავისებურებანი ჩრდილმდებელი დარჩება (ასეთი ურთიერთმეშვეობით ენობრივ მოვლენათა ახსნის შემთხვევები არაერთი გვაქვს: ნ. მარი, ა. შანიძე, არნ. ჩიქობავა, ს. ჯანაშია).

კავკასიურ ენათა შორის ქართულს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს, როგორც მრავალსაუკუნოვანი მწერლობის მქონე ენას. ეს გარემოება ძალიან ადვილებს, ერთი მხრით, ენის საფუძვლიან შესწავლას და, მეორე მხრივ, რაც მთავარია, ნათლად წარმოგვიდგენს მრავალი საუკუნის მანძილზე ენის განვითარების საფეხურებს. მაგრამ მეცნიერულად დაუშვებელი იქნებოდა, რომ დაყვარდნობიდან მხოლოდ სამწერლო ენას და ცოცხალი დიალექტები და მოძვე ენები უგულებელგვეყო. ენათმეცნიერებამ იცის, რომ დღევანდელი არაბული მეტი არქაიზმების შეცველია, ვიდრე ლურსმული წერით ჩვენამდის მოღწეული ასურული, ან დღევანდელი ლიტარული ზოგ ნაწილში უფრო ძველია, ვიდრე ძველი ბერძნული და ინდური (სანსკრიტი). ალბათ ამით აიხსნება, რომ მწერლობის მქონე ქართულის მეცნიერულ გრამატიკას უსწრებენ მეგრულ-ჭანურის გრამატიკები 10-15 წლით.

ქართველურს ენებში (ტერმინი ნახმარი აქვს მ. ზავადსკის) სვანური გამოირჩევა ბგერების (უმათავრესად ხმოვნების) სიმრავლით, გრამატიკული მოვლენების სიუხვით, ნარევი ხასიათით, დიალექტების სიმდიდრითა და ყველა ამ ნაწილში არქაიზმებით.

1. სვანურის ნარეობა აკად. ნ. მარმა აღნიშნა და გამოყო კიდევ შიშინა წრის (მეგრულ-ჭანურის) ფენა, აფხაზური ელემენტები და მიუთითა სომხურიზმზე. ამას დაემატა, სიმ. ჯანაშიას დაკვირვებით, ჩერქეზულის გრამატიკულ-ლექსიკონის სვანურში საერთოობა. ეს გარემოება უფრო აცხოველებს ინტერესს სვანურისადმი ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისით და სვანურის შემსწავლელის მხრით კი — ზემოხსენებული ენებისადმი.

¹ შტრ. И. Мещанинов, Проблема классификации языков [в свете нового учения о языке. Речь произнесенная на торжественном годовом собрании АН СССР 12 февраля 1931 г.. 47 стр.] (რედ.).

2. უთუოდ საგულისხმოა ისიც, რომ ოცათასიოდე მცხოვრებ სვანთა ენა ოთხი მთავარი დიალექტის გარდა მრავალ ქვედიალექტს შეიცავს. უკანასკნელთა შორის იმდენად თვალსაჩინოა განსხვავება, რომ ნ. მარი იძულებული იყო ყოველი მათგანი ცალკე გამოეყო და წერილებსა თუ ლექსიკონში დამოუკიდებლოვ გამოეყენებინა. უფრო საინტერესოა, რომ ეს ქვედიალექტები ემთხვევიან ე. წ. ჰევებს ან, დღევანდელი ტერმინოლოგიით, სოფლის საბჭოების ფარგლებს და მანძილი ჰევისა და ჰევის შორის ხშირად არ აღემატება 5-7 კილომეტრს. ამდენად მართალია ნ. მარი, როცა ის ამბობს: "сванский язык есть абстракция". ცხადია, ეს ნაშთია იმ დროისა, როცა ჰევთა ინტერესები ეწინააღმდეგებოდა ერთმანეთს ეკონომიურ ნიადაგზე და ეს კი ხელს უწყობდა დიალექტთა წარმოქმნა-განვითარებას.

3. რომელი და ბერძენი მწერლები ჩვენს ერამდის მეორე საუკუნეში სვანებს იმავე ადგილას იცნობდნენ, სადაც ისინი დღეს არიან. მათი მიუვალ ადგილას ცხოვრება შესაძლებლობას იძლეოდა ძველი ყოფის დაცვისათვის. ჭერ კიდევ 1912 წ. ნ. მარი წერდა: "...меня в Свании от остального мира отделяют не одне Кавказские горы с их (высокими гребнями), трудными перевалами и глубокими ущельями: меня отделяли и тысячелетия культуры. Как в бытность на Афоне мне казалось, что я перенесен в эпоху византийско-христианских духовных интересов, так в Свании я чувствовал себя окруженным языческой культурной атмосферою эпохи "урартийцев" или даже почитателей "вишапов". ამიტომ სრულებით გასაგებია, თუ ძველი ყოფის ხალხი ენაში არქაიზმების შემომნახველია. ქართულში უკვე დაკარგული უსხი, ქორი და სხვ. სვანურში დღესაც კარგად დაცულია. გასაგები იქნება ისიც, თუ სვანეთის შესახებ ძალიან მდიდარი, ზოგ დარგში ქართულისაზე უფრო მდიდარი ლიტერატურა გვაქვს. ცნობილი მეცნიერები მ. კოვალევსკი, მ. ბროსე, ა. უვაროვი, დ. ბაქრაძე, გ. როზენი, ალ. ცაგარელი, პ. უსლარი, ნ. მარი და სხვები ეხებოდნენ სვანეთის ეთნოგრაფიას. გეოგრაფიას, არქეოლოგიას, ენას და სხვ.

სვანურ ენას ი. ჰიულდენშტედტიდან მოყოლებული ექცევა ყურადღება. იკრიბებოდა ლექსიკური მასალები, იწერებოდა ტექსტები, დგებოდა გრამატიკული მიმოხილვები და საგანგებოდ შექმდებოდა საკითხები. მკვლევრები იყვნენ ჰიულდენშტედტი, კლაპროთი, ბართოლომეი, სტარჩევსკი, რადლე, ნიჟარაძე, როზენი, ცაგარელი, უსლარი, მიულერი, ზავადსკი, ერკერტი, შუხარდტი, თავისუფალ სვანი, ჯანაშვილი, დირი, მარი, შანიძე და დეეტერსი.

პირველი გრამატიკული მიმოხილვა გ. როზენით იწყება. მისი ობიექტი, როგორც ეს ახლა გამოჩვენებულია, ლაშხური (ქვემოსვანური) ყოფილა. მაგრამ მასალა იმდენ შეცდომას შეიცავს, რომ უნებლიეთ ეთანხმები პ. უსლარს გ. როზენის მასალის შეფასებაში: "очевидно, что Георг Розен сведения свои заимствовал не от природного сванета, а от какого-либо мингрельца или лечхумца, обладавшего, быть может, большим запасом сванетских слов, но чуждого складу сванетской речи"... ცხადია, ამგვარი ნაშრომით გამოტანილი დასკვნები ალ. ცაგარლისა, ფრ. მიულერისა და ფრ. ბოპისა რამდენად

დაზღვეული იქნებოდა შემცირებისაგან. პ. უსლარის გრამატიკული მიმოხილვა მოცემულია ზემოსვანურის მიხედვით. იგი ძალზე მოკლეა და შეცდომების შემცველიც. შედარებით უკეთესი გრამატიკა წარმოგვიდგინა მ. ზავადსკიმ, მაგრამ ისიც არ არის სრული, განიხილავს მხოლოდ ერთ ქვედიალექტს (უშგულურს), არ არის დაცული ისტორიული პერსპექტივი და არც ისე მკირე შეცდომებია აცილებული.

აკად. ნ. მარს, სვანურის კარგ მკოდნეს და მისთვის დიდი ამაგის დამდებს ტექსტების გამოკვეყნებით, ლექსიკონის შედგენითა და სახელმძღვანელო წერილების დაბეჭდვით, გრამატიკული მიმოხილვა არ მოუცია.

პროფ. აკ. შანიძე, კარგივე მკოდნე ყველა სვანური დიალექტისა, ჯერ-ჯერობით ორი მნიშვნელოვანი გამოკვლევით დაკმაყოფილდა.

უკანასკნელად გ. დეეტერსი შეეხო სვანურს და მიმოიხილა იგი თავის ღირსშესანიშნავ მონოგრაფიაში *Das kartwelische Verbum*-ში საკმაოდ დეტალურად და უზადოდ.

სვანური უმწერლობო ენაა და მოსალოდნელი იყო წარმოდგენილი შრომა დესკრიპტული იქნებოდა. მაგრამ ავტორი შეეცადა ენა წარმოედგინა დინამიკაში და ამდენად აღწერითი მომენტი ნაწილობრივ გენეტიკურ შესწავლაში გადავიდა. ამისათვის ავტორმა შეძლებისდაგვარად მობილიზაცია უყო სვანურის ძირითად დიალექტებს, ხალხური შემოქმედების ნიმუშებს — უმთავრესად სიმღერებს და მოძმე ენებს. შეეცადა მასალები ზუსტად წარმოედგინა და ამაში თავისთან ერთად პასუხისმგებლობა მის სვან-მასწავლებელსაც დააკისრებინა, ხოლო მასალების ანალიზსა და დასისტემებაში პასუხისმგებლობა თითონ იკისრა. ავტორი დარწმუნებულია, რომ ფაქტების მკვიდრი დადგენა და სწორი ანალიზი აუცილებელი მომენტია თეორიისთვისაც და ჩვენც აქედან დავიწყეთ.

შესავალი სიტყვა 5.VIII. 1935, საღ. 8 ს.

3. თოფურია¹

სინტაქსური ანალოგიის ერთი შემთხვევა ქართულში დიალექტების მიხედვით

ქართულისა და მისი მონათესავე ენების სინტაქსური კატეგორია სულ სხვაგვარად არის წარმოდგენილი, ვიდრე ეს ინდო-ევროპული ოჯახის რომელიმე ენაშია, რაც, სხვა მრავალ სხვაობათა შორის, მათი ერთ-ერთი მთავარი თავისებურობათაგანია. სინტაქსური ფორმა ან კატეგორია არის სიტყვათა ისეთი ორგანიზაცია, სადაც ამ შემთხვევაში ორი გრამატიკული სიდიდის, ქვემდებარისა და შემასმენლის შორის, შინაგანი ურთიერთობაა დამყარებული. ამგვარ ურთიერთობას კი სინტაქსში შეთანხმებულად უწოდებენ. მაგრამ შეთანხმება ხომ სხვა-და-სხვა სახისა არის: 1. სრული დაქვემდებარება ერთი სიტყვისა მეორისადმი; 2. ნაწილობრივი ან არასრული დაქვემდებარება, და თუ არც პირველია და არც მეორე, მაშინ საქმე გვაქვს 3. უბრალო ურთიერთობასთან ან კოორდინაციასთან. სწორედ ეს უკანასკნელი სახის შეთანხმებაა დამყარებული ქვემდებარისა და შემასმენლის ურთიერთ მიმართებაში, ე. ი. შემასმენელი ეთანხმება ქვემდებარეს პირსა და რიცხვში²; მაგრამ სამაგიეროდ იგივე შემასმენელი ქვემდებარეს ითანხმებს სხვადასხვა ბრუნვაში, რის გამოც ქართულსა და მის მონათესავე ენებში ქვემდებარე სამს ბრუნვაში

¹ ხელმოწერა: ვ. თ-ფ-ია (რედ.).

² მრავლობითი რიცხვის აღსანიშნავად ძველს ქართულში ორი სუფიქსი გვაქვს: -ნი (ჩვეულებრივ) და -ებ- (იშვიათად). უკანასკნელის ბუნება ჭრჭერობით გამოურკვეველია, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ნ. შ ა რ ი ს აზრს, რომელსაც იგი დიალექტიდან შემოსულად მიიჩნია (Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, кн. III, СПб. 1901, გვ. XLIII, § 27). ნი-თ დაბოლოებული სახელი, თუ იგი ქვემდებარეა, შემასმენელს ითანხმებს მხოლოდ მრავლობით რიცხვში; მაგრამ თუ დამატებაა, მაშინ ზმნის ფორმის ბოლოში ჩნდება სუფიქს-ინფიქსი წარი (ამაზე იხ. ა. შ ა ნ ი ძ ე , სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, ტფილისი 1920, გვ. 12, შწმ.; გვ. 26, შწმ.; გვ. 28, შწმ. 2; გვ. 49, შწმ.). და თუ ებ-ითაა დაბოლოებული სახელი, მაშინ შემასმენელი ეთანხმება მხოლოდ ერთ რიცხვში, თუ იგი ქვემდებარეა, ხოლო როგორც დამატებას, მას არავითარი სინტაქსური თვისება არა აქვს.

აბალს ქართულში, როგორც სალიტერატურო ენაში, ისე ხალხურში, პირველი სახე მრავლობითი რიცხვის აღმნიშვნელი სუფიქსისა იშვიათად იხმარება; ხევსურულში კი დღესაც, თუმცა ბუნდოვნად, წვეილობითი ფორმის აღმნიშვნელ როლს ასრულებს (ა. შ ა ნ ი ძ ე , ქართული კილოები მთაში: კრებული, ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ს რედაქციით, ტფილისი 1915, გვ. 194-195, § 4), ხოლო მეორე სახე (-ებ-ი) გაბატონებულია მრავლობითი რიცხვისათვის, მაგრამ ზმნას (შემასმენელს) მუდამ ვერ ითანხმებს...

გვევლინება: სახელობითსა, მოთხრობითსა და მიცემითში¹. ერთ-ერთ ამ სამ ბრუნვათაგანში ქვემდებარე მაშინ იქნება დასმული, როდესაც ზმნა, როგორც შემასმენელი და, მაშასადამე, ქვემდებარესთან შეთანხმებული, განსაზღვრული გ ვ ა რ ი ს ა ა და განსაზღვრულ დ რ ო შ ი ა მოქცეული.

ზმნები ქართულში ორი გვარისა არის: მოქმედებითისა და ვნებითის. მოქმედებით გვარში შედის ყველა ზმნა, როგორც წმინდა (პირველადი *verbe primaire*), ისე ნასახელარი² (*verbe dénominatif* ანუ მეორადი *secondaire*), რომელნიც განიყოფებიან ორ მთავარ ჯგუფად, რასაკვირველია, არა ფორმის მხრით, არამედ მათი ობიექტთან ანუ დამატებასთან დამოკიდებულების გამო: გ ა რ დ ა მ ა ვ ლ ა დ (*transitif*) და გ ა რ დ ა უ ვ ა ლ ა დ (*intransitif*).

გარდამავალი ზმნით აღინიშნება ქვემდებარის მოქმედების ურთიერთობა ობიექტთან, დამატებასთან; დამატება კი თავის მხრით გარკვეულ წარმოდგენას იძლევა ქვემდებარის მოქმედებაზე, რის გამოც იგი ამგვარი ზმნებისთვის თან სდევს³ მას ან სახელობითსა ანდა მიცემით ბრუნვებში; ხშირად თანდებულიანი ბრუნვაც არის.

გარდაუვალი ზმნებიც⁴ აღნიშნავენ ქვემდებარის მოქმედებას როგორც ნამდვილს, ისე ფიქტიურს, მაგრამ ეს მოქმედება გარეშე საგნისაკენ კი არ არის მიმართული, არამედ უფრო მოქმედისაკენ, ქვემდებარისკენ. ეს არის მთავარი მათი განსხვავება. მაგრამ გარდაუვალ ზმნებსაც შეუძლიათ გარდამავლად გადაქცევა, თუ მოქმედება მისი მიიმართა უფრო დამატებისკენ, ვიდრე ქვემდებარისკენ; რასაკვირველია, არა ყველას! გარდაუვალი ზმნები ორი სახისანი არიან: ერთნი აღნიშნავენ ქვემდებარის მოქმედებას, რომელიც ქვემდებარისკენაა უფრო მიმართული, ვიდრე დამატებისაკენ (შეიძლება ამ სახის ზმნებს დამატება სდევდეს ან მიცემით ბრუნვაში ან თანდებულებით), ხოლო თუ მოქმედება დამატებისკენ გადიხარა, მაშინ იგი გარდამავალ ზმნად იქცევა. ამ სახის ზმნები საზღვარზე არიან გარდამავლობისა და გარდაუვალობისა მაშინ, როდესაც მეორე სახის ზმნა აღნიშნავს ქვემდებარის მოქმედების ფიქტიურობას, ე. ი. მისი (ქვემდებარის) მდგომარეობასა და ყოფნა-არსებობას. უკანასკნელი სახის ზმნები მხოლოდ და მხოლოდ გარდაუვალია⁵.

რაცა შეეხება ვნებითი გვარის ზმნებს, ისინი გვიჩვენებენ ქვემდებარეს როგორც ა რ ა მ ო მ ქ მ ე დ ს, რის გამოც ქვემდებარე მუდამ სახელობით ბრუნვაშია: ქართულში ვნებითი გვარი იწარმოება მეშვიდე და მერვე ქცევით⁶.

¹ მიცემით ბრუნვაში დასმული სახელის ქვემდებარობა პროფ. აკ. შ ა ნ ი ძ ე მ პრობლემად დააყენა (*Op. cit.*, გვ. 68-71, § 34). იგი მას მიაჩნია არა ქვემდებარედ, არამედ დამატებად. ამ საკითხს აქ არ შეეხებოდა, რადგან წინამდებარე წერილთან პირდაპირი კავშირი არა აქვს.

² ამის შესახებ იხ. აკ. შ ა ნ ი ძ ე მ, ნასახელარი ზმნები ქართულში: ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, № 1, 1919-1920, გვ. 87.

³ ხან-და-ხან ამგვარ ზმნებსაც დამატება თან არ ახლავს და ასე გვონება კაცს, თითქო იგი გარდაუვალია, როგორც, მაგ.: მღერის, ციკვავს, ხტვინავს, და მისთ., ანდა ზოგჯერ ზმნა დამოუკიდებლოდ ობიექტისა იხმარება: ლაპარაკობს და სწერს; ძალიან უუვარს და სხვა.

⁴ ამგვარ ზმნებს გრამატიკებში ჩვეულებრივ საშუალო გვარის ზმნებს უწოდებენ.

⁵ რასაკვირველია, ყველა წერილმანს ვერ გამოვეყიდე მთ უადგილობისა გამო. ამ შემთხვევაში გვინტერესებს უმთავრესი მხარე.

⁶ ქცევების შესახებ იხ. აკ. შ ა ნ ი ძ ე მ, S₂ და O₂ ქართულ ზმნებში, გვ. 36, 37, 50, 51, 79, 190.

დრო კი აწმყო სრული და ნაწმყო სრულის ჯგუფით განისაზღვრება. აწმყო ჯგუფში შედის: თვით აწმყო,¹ ნაწყო უსრული და ნატვრითი კილო (optativus); ნაწყო სრულის ჯგუფში კი: ნაწყო სრული, ნაწყო მრავალგზითი² და პირობითი კილო (conjunctivus), რომელიც მნიშვნელობით უდრის მყოფად დროს³.

შეთანხმება ქვემდებარისა და შემასმენლის როგორც ზემოდ აღვნიშნე [იხ. აქ: გვ. 297]: შემასმენელი საზოგადოდ ეთანხმება ქვემდებარეს პირსა და რიცხვში, ხოლო ქვემდებარე შემასმენელს — სამს ბრუნვაში: სახელობითსა, მოთხრობითსა და მიცემითში. ქვემდებარე სახელობით ბრუნვაში მ ა შ ი ნ არის, როდესაც მასთან შეთანხმებული გარდამავალი ზმნა აწმყო დროის ჯგუფს მისდევს, ან შემასმენლად გარდაუვალი ზმნაა (ორივე სახისა),⁴ ანდა ვნებითი გვარის (დროს კი მნიშვნელობა არა აქვს). მაგრამ როგორც კი გარდამავალი ზმნა სრულის ჯგუფის რომელიმე დროში იქნება, მის ქვემდებარე მოთხრობით ბრუნვაში გადავა⁵. ამგვარად, ქვემდებარის მოთხრობით ბრუნ-

აქვე შევნიშნავ: ნ. შარსა (Грамматика чанского (лазского) языка съ хрестоматією и словаремъ. СПб. 1910, გვ. 57-59, §§ 90-96) და განსვ. იოს. ყ ი თ შ ი ძ ე ს (Грамматика мингрельскаго (инверскаго) яз. съ хрестоматією и словаремъ. СПб.. 1914, გვ. 070-073, §§ 80 - 85) და Грамматика грузинскаго яз., СПб. (литოგრ.), გვ. 44-46, 48, 50-51, § 8) ზოგიერთი გარდაუვალი ზმნები: ჭდომა, დგომა, ვარდნა, კვდომა, თობობა და სხვა მოთავსებული აქვთ ვნებითი გვარის ზმნებად.

¹ ახალს ქართულში ამ აწმყოსაგან იწარმოება მუბადი პრეპოზიციონების შემწვობით. შეიძლება ფორმის მხრით მუბადი დამოუკიდებელი დროც იყოს ქართულში.

² ეს დრო გვიანტვრისებრ იმდენად, რამდენადაც იგი დაცეა მთისა და ქიზიურება კილომ (ა. შ ა ნ ი ძ ე , S₂ და O₂, გვ. 6, შწმ. 2 და „კრებულში“ გვ. 196, 200, § 21).

³ დროის კლასიფიკაცია ქართულ გრამატიკებში ასე თუ ისე ჩამოყალიბებულია: ავ. შ ა - ნ ი ძ ე S₂ და O₂, გვ. 6-7, ტაბ. IV, A და B; ნ. შ ა რ ი , Основныя табллицы, СПб., 1908, ტაბ. XIII და სხვა; Грамматика чан. яз., გვ. 46, § 77; იოს. ყ ი თ შ ი ძ ე , Грам. мингр. яз., 059, § 70 და Грам. груз. яз. (литოგრ.), გვ. 37: § 6 და გვ. 52, 55, § 8. აქ მუყავნილია მართკო ის დროები, რომელთაც ამ წერილთან პირდაპირი კავშირი აქვთ; დანარჩენების გაცნობა შეიძლება დასახელებულ გრამატიკებში.

⁴ რადგანაც გარდაუვალი ზმნებთან ქვემდებარე დროის ორივე ჯგუფში სახელობით ბრუნვაშია შეთანხმებული, ამიტომ მისთვის ეს ბრუნვა ქვემდებარის ბრუნვა იქნება (იხ. ა. შ ა ნ ი ძ ე S₂ და O₂, გვ. 78, შწმ. 2).

⁵ თითქოს გამოჩაღის შეადგენენ ზმნები: იცეს, უწეს და სხვა. მაგრამ, როგორც პროფ. ავ. შ ა ნ ი ძ ე მ პირველმა აღნიშნა (S₂ და O₂, გვ. 6, შწმ. 2), ისინი მნიშვნელობით აწმყო დროისანი არიან, ხოლო ფორმით ნაწყო მრავალგზითი და ამიტომ არის ასეთი სინტაქსური კონსტრუქცია: კაცმა იცეს, ღმერთმა უწეს და შემდეგ ანალოგიით: კაცმა იცოდა || იცოდეს, უწყოდა || უწოდეს...

აგრეთვე საყურადღებოა ძველი ქართულის ნორმა სინტაქსურ კატეგორიებში: ძველს ქართულში ნაწყო სრულის ჯგუფს მიმდევარ გარდამავალ ზმნასთან (შემასმენლთან) ქვემდებარე შეთანხმებულია მუდამ წრფელობით ბრუნვაში (ა ნ ტ ვ რ ნ . ტ ვ რ ი ნ ი თ : ქართული ლრამატიკა, თბილისი 1885, გვ. 7, § 1, იგივე неоформленный падежъ ნ. შ ა რ ი , Основныя табл., ტაბლ., V) თუ იგი საკუთარი სახელია და მაშინაც კი, როდესაც ქვემდებარის (საკუთარი სახელის) მსაზღვრელი სიტყვა (თუ თან ახლავს) მოთხრობით ბრუნვაშია: აბრაჰამ შვა იხაკ, იხაკ შვა იაკობ, იაკობ შვა იფა (მათე 1: საბარებეა ოთხთავი. გამოსცა ულად. ბ ე ე შ ე ე ი ჩ მ ა . ნაკვეთი ა. СПб., 1909). და იცრით მიიღეს ხაზრდელი ხაგლახაკოა ეორცთა ოუხთა განსამტკიცებელად ნეტარმან გრაგოლ. მდაბალმან გულითა და გლახაკმან სულითა (გრიგ. ხანთ. გვ. გ, ბ 55-56); ხოლო ნეტარმან გრაგოლ ვითარცა იხილა თავი თუხი ეორციელად დიდებასა შინა (გრიგ. ხანთ. გვ. ი, დ 1-2). თითქოს ამგვარი რამ ცოცხალ კილოშიაც დარჩენილია: ჭერ ფეძლოლობა უთხრა (მთის კილო იხ. გვ. 119, შწმ. 1). სხვა ბრუნვებში კი

ვაში ხმარება გამოწვეული ყოფილა გარდამავალი ზმნების მიერ.

ამ მხრით მეგრული ენის სტრუქტურა რადიკალურად განსხვავდება ქართულისაგან. თითქოს მეგრულში ყველა ზმნა თავისი ბუნებით თუ მნიშვნელობით აქტიური ხასიათისაა, თითქოს ყველა გარდამავალია, რის გამოც ქვემდებარე სახელობითშია, თუ ზმნა აწმყო დროის ჯგუფს მისდევს, ხოლო მოთხრობითში — თუ ნამყო სრულის ჯგუფის რომელიმე დროშია შემასმენელი დაყენებული¹.

მაგალითები:

A აწმყო ჯგუფი.

B. ნამყო სრულის ჯგუფი.

გარდამავალი ზმნა:

სახელ. ბრ.

მოთხრ. ბრ.

აწმ. კოჩი „ ჭარუნს²

ნამყ. სრ. კოჩქ ჭარუ = წერა

ნამ. უსრ. „ ჭარუნდუ

პირ. კ. „ ჭარას(ი)

ნატ. კ. „ ჭარუნდას(ი)

გარდაუვალ ზმნა:

კოჩი ხე

კოჩქ დოხოლუ = ჯღომა

„ ხედუ

„ დოხოდას(ი)

„ ხედას(ი)

ენებითი გვარი:

კოჩი იჭარუ

კოჩქ იჭარუ

„ იჭარუდუ

„ იჭარას(ი)³

„ იჭარუდას(ი)

აქ იბადება საკითხი: არის ეს იმ თავითვე საერთო მოვლენა ქართული ჯგუფის ენათა დამახასიათებელი, თუ იგი მარტო მეგრულ ნიადაგზეა აღმოცენებული?⁴ რასაკვირველია, დადებითი პასუხის გაცემა შეიძლება ამ კითხვაზე, რადგანაც მეგრულის მსგავს მოვლენას ქართულს კილოებშიაც ვპოვებთ, სადაც გარდაუვალ ზმნებთან ქვემდებარე მოთხრობით ბრუნვაშია შეთანხმებული. მართალია, ეს მოვლენა ჭერჭერობით ხალხურ ენას ემჩნევა, მაგრამ არის ზოგიერთი ნიშნები, რომ იგი ლიტერატურულშიაც შეიჭრება⁵.

საკუთარი სახელი მსაზღვრელ სიტყვასთან ერთად ბრუნვის დაბოლოებას იღებს: ხოლო მამას გრიგოლს ხწოდოდა მარტოდ დაუუდებამ (გრიგ. ხანძთ., გვ. ვ, ვა3); წმინდისა ანტონის მამაგახებულთა წმიდაო მამაო (იხ გვ. თ., ვაჟ: ნ. მ ა რ ი, Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, кн. VI, СПб., 1911). ეგ მოვლენა ჭერჭერობით აუხსნელია.

¹ სწავური კი, თუ არ ვცდები, ქართულს მიყვება ქვემდებარისა და შემასმენლის შეთანხმებაში.

² პარალელური ფორმები ვერ მომყავს სტამბაში მეგრულისათვის საჭირო ასოების უქონლობის გამო.

³ მაგალითები ამოღებულია მეგრული ქრესტომათიიდან და გრამატიკიდან (იოს. ყ ი ფ შ ი ძ ე, Грамм. мин. Яз.).

⁴ ამ საკითხის დასმისთვის უურადლება მიმავსენინა ბ. პროფ. გ. ა ხ ვ ე ღ ი ა ნ მ ა ასეთი შესაძლებლობის საბუთს წარმოადგენს პროვინციალურ ენაზე დაწერილი მოთხრობა: ან. ყ უ შ ი ს ბ ი რ ე ლ ი, ტყის ძებნი, კანტორა „განათლების“ გამოცემა, თფილისი, 1920, სადაც ვკითხულობთ: პეტრემ ხახლის კარებს შიადგა (32); ვანომ საჩქაროდ წამოადგა (173); გამოეხმაურა ვანომ (190); ქადაგებმა მოედგა (23ა); შეგობრებმა... დაემორჩილენ (242); მან ... წინააღმდეგობაში ჩავარდა (461); გეზავრებმა პასუხს გაუცემლათ დამორჩილდენ მოხუცს (573); მან აჩქარებით გამოვიდა ტყიდან (573ა) და ასე: 612; 619; 627; 631; 823;

აი მაგალითები გ უ რ უ ლ ი კილოდან¹:

ქალმა ჩევიდა ჩარგვალაში და ჩააგდო კვერი (43_{7,8}); ამ კაცმა გევიდა ხეზე და გადააქდა... (44); ქაქმა ერთი კი წეიქცა, მარა მერე ადგა (44₁₉); ამ კაცმა კი ჩამევიდა ხიდან (44₂₀); დილას ადგა ამ კაცმა და წევიდა (45₁₇); ამ ქალმა შეუძღვა სახში (46₁₀); ამ კაცმა ... წაუვა (47_{14,16}); ამ კაცმა გაკვირდა, ახსენა წმინდა გიორგის სახელი (45_{2,3}; 47₂₀) და სხვა მრავალი...

ი მ ე რ ხ ე უ ლ ი ს² თქმიდან: მაშინ გულმა გემიწყალდა, თუ შეიყარა სიძე-ყაფნი (53, მეორე ლექსი, სვ. II); წეშდა თავით ჩობენმა (58₂₃); დაწვა, ადგა ერთ თვეს ბიქმა გოგოთან (sic! 59₆); წეშდა ქელოლანმა ქოროლისან (61₃₆); ეშდა ქელოლანმა ქოროლითან (63_{1,2}); ქელოლანმა ცხენთან მიშდა (63₁₇); გეპქა, წეშდა კაცმა (63₂₃); ქოროლის ბეგმა ადგა ზეზე, ექემოლი დელიაჰმედმა (63₂₅₋₂₆); სეგებმა ადგენ, შეხედეს, არ არი ქელოლანი, არ არი ცხენი (63₂₈); ყოქამანმა ბებერმა მივიდა ფაშასთან (66₂₅₋₂₆)...

ორიოდე მაგალითიც ფ ე რ ე ი დ ე უ ლ ი ქართული ენიდან³: შირმა დაუაბულდა; წავიდა ეხლა კი კაცმა და ერთი საბელი აიღო.

იმერულ კილოშიაც თანაბარი შემთხვევები ხშირია. ამგვარი მოვლენის ახსნა სცადა განსვ. პროფ. ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე მ .

როგორც ზემოთ დავინახეთ, მეგრულ ენაში ყველა ზმნა (განურჩევლად გვარისა და მისი სახისა) ნამყო სრულის ჯგუფის დრო-კილოებში ქვემდებარეს მოთხრობით ბრუნვაში ითანხმებს, რის გამოც ქართულის კარგად არმცოდნე მეგრულისათვის კაცმა ადგა, კაცმა დაჭდა და მისთ. ბუნებრივია ისე, როგორც მას იცის, მას არ იცის; რასაკვირველია, აქ მეგრულისათვის დამახასიათებელ კონსტრუქციასთან გვაქვს საქმე, რომლის ანალოგიით მეგრელმა ქართულშიც გარდაუვალ ზმნებს ქვემდებარე შეუთანხმა. ეს იყო, ალბათ, კრიტიკიუმი პროფ. ი. ყ ი ფ შ ი ძ ი ს ა თ ე ი ს , რომ დასავლურ კილოებში გავრცელებული ამგვარი სინტაქსური კონსტრუქცია მეგრულის გავლენით ახსნა.⁴ მაგრამ პროფ. ი. ყ ი ფ შ ი ძ ი ს განმარტება მართებული მაშინ იქნებოდა, როდესაც მისი გავრცელების ტერიტორია სამეგრელოს მეზობლად მყოფი კილოებით განსაზღვრულიყო. მას აღმოსავლურ კილოებშიაც უჩენია თავი, მაგ. მ თ ი ს კ ი ლ ო შ ი ⁵, გ ო მ ა რ უ ლ თ ქ მ ა შ ი ⁶.

მაგალითები მ თ ი ს კილოდან (ზემო მღეთე):

90ა; 95₂; 108₂; 113_{26,27}. აბოთქრდა შვიდობიანმა მდინარემ [ციტატა: ცისარტყელა 1920 წლ., № 6, გვ. 73-7, ამოღებულია ლექსებიდან: დ ო ლ ო ბ ე რ ი ძ ე . ჩინჩალი (წიგნი ვერ ვიშოვ)].

¹ მაგალითები ამოღებულია ქ. ქ ა ლ ა ნ დ ა ძ ი ს მიერ გურიაში ჩაწერილი ზღაპრებიდან (ძველი საქართველო, ტ. IV, ტფილისი 1914-1915, განყ. IV).

² მდებარეობს ძველ შვეთეთში. მასალებით ვისარგებლენ მ. პ. არის წიგნიდან: Дневникъ поездки въ Шавшетію и Кларжетію: Тексты и разсыкъ. кн. VII, СПб. 1911.

³ გაზ. „ლომისი“, 1922 წლ., № 16, გვ. 4, სვ. 1.

⁴ Грам. минг. яз.. Предисловіе, გვ. XV.

⁵ მთის კილოს 1922 წ. ზაფხულში სწავლობდა ბ. ბენედიქტე ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა . რომელმაც აქ დართული მაგალითები თავზიანად გადმოიტა. რისთვისაც ჩემს წრფელ მაღლობას უცხადებ.

⁶ გომარულ თქმას კი გასული წლის ზაფხულში ადგილობრივ ესწავლობდი. თვით გომარეთი და მასთან აქ ხსენებული სოფლები ბორჩალოს მაზრაში იმყოფება.

დასხდნენ ერთგანა ფალავნებმა და სადილო ჭამეს; ადგა კელმწიფემ და ქალი მისცა სიზმარას; წავიდა ქალმა და შასტირა სიზმარას; ეხლა წავიდა ქალმა და სიზმარას კარებზე შასტირა; ადგა კელმწიფემ და მისცა ტანისამოსი თავის შვილისა; მივიდნენ მცურავებმა და უთხრეს კელმწიფეს; წავიდა ამ უხეირომ სახლისაკენ (დედ-მამათაკენ რა!) კმალი ალაგზე დაუშო; მოიდა იესო ქრისტემ და დაჰკრა ორი მესხი.

გომარული თქმიდან (დიდი გომარეთი):

ადგა ბიჭმა ახსენა ღმერთი და...; მივიდა ამ ბიჭმა სანთელი უნდა ანთოს; გადაუდგნენ ამ შვილებმა და უთხრეს; დაიღალა ბიჭმა უნდა დაიძინოს; ეხლა წავიდა დედაკაცმა და სამი თევზი იყიდა...

ყალამშიიდან: გამოვიდნენ მოახლეებმა და ნახეს დილითა; ადგა ამ ბიჭმა და ის კვდარი დააკრა იმ ვირსა...

კლდეისიდან: ადგა იმანა, დაწვა კაკალი და დააყარა კისერზე; წავიდა იმ ბიჭმა და მიიყვანა ის დედაც...

მაგრამ სანამ განმარტებას შეუდგებოდე, საჭიროა დაუპირდაპიროთ დასავლურ და აღმოსავლურ კილოთა მაგალითები:

გურული კილო¹:

ამ გაჰარმა წიგნიდა ამ ხენწიფის
საბრძანებელში (51₂₁);

წამოვიდა ამ ხენწიფის შვილმა
(56₂₇);

ამ ქალის ქმარმა ადგა და უთხრა
(47₁₃);

გათენდა და გაჰარმა ადგა (50₁₄);

შვილმა ადგა, აღმასი გადაყლაპა...
(59_{4.5});

მთის კილო,

წავიდა ქალმა და უთხრა მამას;

წავიდა მარიჯანმა, იყიდა შიშა (ჩვი-
შეთიდან);

ადგა იმანაც და მესამელი ცხორი
აჩუქა;

გომარული თქმა

ადგა ამ ხემწიფემა, ჩაიცვა მოჯამა-
გირის ტანისამოსი;

ადგენ ამ ყარაულეებმა, ფული აჩუ-
ქეს...

ამგვარად, როგორც დაპირისპირებიდან ჩანს, დასავლურსა და აღმოსავლურ კილოებს შორის (რასაკვირველია, ამ შემთხვევაში) განსხვავება თვალსაჩინოა როგორც სიტყვათა ორგანიზაციაში, ისე გარდაუვალი ზმნის ბუნების გაგებაში. დასავლურ კილოებში ზმნის გარდაუვალობა მნიშვნელობის მხრივ თანდათან ქრება და ქვემდებარესთან შეთანხმების დროს (ნამყო სრულის ჯგუფში) იგი გარდამავალ ზმნებს მისდევს, ამიტომ მისთვის სიტყვათა წყობა როგორც უნდა იყოს, სულ ერთია. ეს მაშინ, როდესაც აღმოსავლურ კილოებში შეგნება ზმნის გარდაუვალობისა ჯერ კიდევ არის, რის გამოც მარტივ წინადადებებში გარდაუვალ ზმნასთან ქვემდებარე მუდამ სახელობითშია. მაგრამ ჩვენ თუ მივიღებთ გარდაუვალ ზმნასთან ქვემდებარე მოთხრობითში (და არა სახელობითში, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო), ამის მიზეზი უნდა ვეძიოთ განსაკუთრებულ სინტაქსურ კონსტრუქციაში, სადაც თითქოს ერთგვარი პირობის დაცვაა საჭირო: წინადადება უნდა იყოს

¹ Op. cit.

რთული, შემდგარი ორი ან მეტი წინადადებისაგან; ქვემდებარეს უნდა ეჭიროს გარდაუვალ და გარდამავალ ზმნებს შორის ადგილი. ეს კი იმის მაჩვენებელია, რომ ქვემდებარე შეთანხმებულია არა წინამდებარე შემასმენელთან, არამედ მომდევნო ზმნასთან, — რაც მართლაც ასეა; მაგრამ ეგ მართო როდი კმარა! ეს რომ მხოლოდ ასე იყოს, ე. ი. ქვემდებარე რთულს წინადადებებში ეთანხმებოდეს მომდევნო ზმნას და არა წინამდებარეს, მაშინ მოსალოდნელი იყო ასეთი: **იწვა კაცმა და წერილი ისე წაიკითხა; იჭდა კაცმა და წიგნი ისე მომცა** და სხვა, რომლის მსგავსი მაგალითი ჭერჯერობით არ შეგვხვდრია. მაშასადამე, ამ შემთხვევაში უსათუოდ ანალოგიასთან გვაქვს საქმე: დიდი წილი ზმნებისა გარდამავალია, რომლის მოქმედება მიმართულია უფრო დამატებისაკენ, და აი ამათ შეუერთდენ ის ზმნებიც, რომელნიც საზღვარზე იყვნენ გარდამავლობისა და გარდაუვალობისა [იხ. აქ: გვ. 300]. მათს გადასვლას ხელი შეუწყო ერთის მხრით ისეთმა სიტყვათა ორგანიზაციამ, როგორცა გვაქვს მთის კილოსა და გომარულ თქმაში და მეორეს მხრით, თვით მათმა მერყევიანმა ხასიათმა. გარდაუვალი ზმნების მეორე სახეს კი ასეთი მერყეობა არ ახასიათებს და ამიტომ მას ქვემდებარე მუდამ სახელობითში ეთანხმება. მოსალოდნელია აგრეთვე აღმოსავლურ კილოებში გარდაუვალი პირველი სახის ზმნები შეუერთდდენ ისე, როგორც ეს დასავლურ კილოებში მოხდა, სადაც მათ ის საფეხური უნდა ქონდეთ გავლილი, რომელზედაც დღეს აღმოსავლურ კილოებში გვევლინება¹. მეგრულმა ენამ უთუოდ ეს გზა დიდი ხანია, რაც გაიარა და ვნებითი გვარის ზმნებიც შემოიერთა (ალბათ ესენიც ანალოგიით); ამით არის მეგრულში გამოწვეული ის მდგომარეობა, რომ ყველა ზმნა, თუ იგი ქვემდებარის მდგომარეობას ან ყოფნა-არსებობას არ აღნიშნავს, ნამყო სრულის დრო-კილოებში ქვემდებარეს მოთხრობით ბრუნვაში ითანხმებს. ამიტომ დასმულ კითხვაზე შეგვიძლია ასეთი პასუხი გავცეთ: ეს მოვლენა მეგრულ ნიადაგზე უნდა იყოს მომხდარი.

იანვარი, 1923 წ.

¹ ამგვარი შეთანხმების ერთი საუცხოვო მაგალითი აღმოჩნდა ბ. ბენედ. ჩიქობავას მიერ ჩაწერილ მთის კილოს მასალებში: **ადგა ბიჭმა და გაჰადღვძა**.

² ამიტომ მიუღებელია პროფ. ი. ყიფშიძის განმარტება მეგრულის გაულენით (Грамм. мнигр. яз., Предисловіе, გვ. XV).

3. თოფურია

ორმაგი უარყოფა ქართულში¹

ორმაგი უარყოფა ისტორიული თვალსაზრისით ქართული ენის დამახასიათებელი და საგულისხმეო სინტაქსური მოვლენაა. იგი, როგორც ენის ევოლუციის პროცესში მიღებული ფაქტი, აზროვნების ფსიქოლოგიისა და ევოლუციისათვის საკმაოდ საყურადღებო მაგალითს წარმოადგენს. მისი გენეზისი და განვითარება, როგორც ამაზე ქვევით გვექნება ლაპარაკი, დამოკიდებულია ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული ფსიქიურ-ენობრივი ფაქტორის ზეგავლენა-მოქმედებისაგან. აგრეთვე იგი ექვივალენტური და ცხადივი დამადასტურებელია იმ ფაქტისა, რომ ფონეტიკა-მორფოლოგიკალექსიკასთან ერთად იცვლება სინტაქსური ფორმა არა მარტო უცხო (მეზობელი) ენის გავლენით (რაც მორფოლოგია-სინტაქსში იშვიათად ხდება), არამედ იმანენტურად, შინაგანი ცვლა-განვითარებით.

მეორე მხრით, ორმაგი უარყოფის პრობლემა ფართო პერსპექტივას გვიშლის თვალწინ ქართული ენის სრულებით არა მონათესავე, ინდო-ევროპული ოჯახის ზოგიერთი წევრის, სახელდობრ, ბერძნულისა და განსაკუთრებით რუსული ენის მიმართ საერთო საკითხის დასასმელად: აღნიშნულ ენებში გავრცელებული ორმაგი უარყოფა რა მიმართებაშია ქართულში ხმარებულ მსგავსსავე ფორმასთან; არის თუ არა მათ შორის წარმოშობა-განვითარების მხრით რაიმე პრინციპული განსხვავება, თუ ერთი და იმავე ბუნებისაა და თანაბარ პირობებსა და გარემოებაში აღმოცენებული? და თუ მათი ბუნებისა და გენეზისის სრული იდენტობა აღმოჩნდა, ცხადია, თუ რამდენად საინტერესო მოვლენა იქნება ენის ფსიქიკის გამოსაწვლილავად ზოგადი ენათმეცნიერების თვალსაზრისით... მაგრამ ასეთი რისამე დადგენა არც ისე ადვილია: ქართულ ენაში ორმაგი უარყოფის დასაბამის ასე თუ ისე გამორკვევა და ტემპორალურად განსაზღვრულ ეპოქასთან დაკავშირება თუ შესაძლებელი შეიქნა, ეს უნდა მიეწეროს მისი მოკლე ხნის ისტორიას, რადგანაც დასაწყისი და ცვლაც თითქოს ჩვენს თვალწინ მოხდა, და პროცესი ამ შემთხვევაში დღესაც არ დამთავრებულა; ამას ხომ ვერ ვიტყვით იმ ენათა მიმართ, რომელთა ორმაგი უარყოფის არამც თუ დასაბამი, არამედ დასასრულიც

¹ წაითხულია მოხსენებლ ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების საჯარო სხდომაზე 1923 წლ. 4 დეკემბერს.

დროთა წყვილადში გვეყარება. ამიტომ ქართული ამ მხრივ არსებითად უკეთესს მდგომარეობაშია.

საკითხი ეხება ორმაგ უარყოფას წინადადებაში.

სრული და მარტივი წინადადება ჩვეულებრივ შედგება ორი ელემენტი-საგან: ქვემდებარისა და შემასმენლისაგან. ერთ-ერთი მათგანის გამოკლებით წინადადება იქცევა არასრულად, უკეთ უ ს რ უ ლ ა დ . თუ წინადადების შემადგენელი ნაწილები ორ წევრს აღემატება, მაშინ გვექნება ე. წ. გ ა ვ რ - ც ე ლ ე ბ უ ლ ი წინადადება.¹ ქვემდებარისა და შემასმენლის ურთიერთმიმართება შეიძლება გამოიხატოს და დ ე ბ ი თ ა დ და უ ა რ ყ ო ფ ი თ ა დ .

წინადადების სხვადასხვა სახის საწარმოებლად ენა მიმართავს სათანადო ნაწილაკებს, რომელნიც ზოგიერთი სინტაქსური კონსტრუქციის აღსანიშნავად სპეციალურად იხმარებიან ენაში. ნაწილაკების ზოგადი ბუნება დაახლოვებით ასეთია: ისინი წინადადების ზოგიერთ წევრ სიტყვებთან ორგანიულად დაკავშირებულნი არიან; ამიტომ არა მარტო სიტყვის მნიშვნელობის შეცვლა ძალუძთ, არამედ მთელი წინადადების სახისაც (რის გამოც მოთხრობით-დადებითი წინადადებიდან შეიძლება იქნეს წარმოებული უარყოფითი, ნატვრით-ბრძანებითი, კითხვით-პასუხითი).² მათ წინადადებაში განსაზღვრული ადგილი უჭირავთ: ასრულებენ გარკვეულ ფუნქციას, საკმაო გავლენას ახდენენ ფორმალურ მხარეზე, ინტონაციაზე, სიტყვათა წყობაზე, და ამიტომაც, როგორც ასეთნი, წინადადების წევრებად ითვლებიან. მაგრამ ნაწილაკებს შორისაც საკმაო დიდი ზღვარია დადებული: ზოგი მათგანი დამოუკიდებელი ლექსიკური მნიშვნელობის მატარებელია, ამიტომ ისინი სრულს ცალკე სიტყვებს წარმოადგენენ, ხოლო მეორეთ დროთა ვითარებაში თავიანთი ლექსიკური შინაარსი ფორმალური ფუნქციით შეუცვლიათ,³ დაუყარავთ საკუთარი სახე, მაგრამ პ რ ი მ ა რ უ ლ ი ბუნების აღდგენა წინადადებაში სხვა სიტყვასთან დაკავშირებით შეუძლიათ. მაშასადამე, მათ შორის განსხვავება იმაში მდგომარეობს, რომ რამდენადაც პირველი რელიეფურია, დამოუკიდებელი და სემასიურად ცხადი და გარკვეული, იმდენად მეორე უსრული, ლექსიკური მნიშვნელობისაგან გამოფიტული და დამოკიდებულია. ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ენამ მათ წინადადების ზოგიერთი წევრის გასარკვევად და ხ მ ა - რ ე ბ ი თ ი ფუნქცია მიანიჭა, ხოლო გრამატიკამ იგინი და მ ხ მ ა რ ე ნაწი-

¹ ამგვარი ჩვეულებრივი და ზოგადი განმარტებით ვკაყოფილებით ამ შემთხვევაში, როდესაც წინადადებაზე ვლაპარაკობთ. იგი, როგორც სპეციალური საკითხი, ცალკე განხილვას საჭიროებს, ამიტომ მას აქ გვერდს ვუხვევ. არც წინადადების კვალიფიკაცია არის სრული... ჩვენი მიზნისათვის გამოყენებულია სრული, მარტივი და გაურკვევლებელი წინადადება; ქვემდებარე-შემასმენელი ნაგულისხმევია როგორც გრამატიკული ცნებები.

² რასაკვირველია, უკანასკნელი ოთხი სახის წინადადების მისაღებად ნაწილაკებს მარტო როდი აქვთ მნიშვნელობა (ხშირად, და განსაკუთრებით დადებით ბ რ ძ ა ნ ე ბ ი თ თ ა ნ არც კი იხმარებიან!), არამედ სიტყვის წყობას, რიტმსა და მეტრილად ი ნ ტ ო ნ ა ც ი ა ს . მაგალითად, ზოგიერთი კილო-თქმათ (რაჭულს, გომარულს, ჭავჭავსურს) კითხვითი ინტონაცია ბოლოდან მეორე მარცვალზე მოულის, ზოგიერთებს კი — პირველზე...

³ იყო თუ არა ყველა ნაწილაკი, რომელიც დღეს მხოლოდ ფორმალურ ფუნქციას ასრულებს, დამოუკიდებელი და სემასიურად გარკვეული სიტყვა, სხვა საკითხია. ზოგიერთი მათგანის გამორკვევა მათი ისტორიის გათვალისწინების შემდეგ შესაძლებელია (შდ. М. Мюллерь, Лекции по науке о языке, СПб., 1865, გვ. 205).

ლაკების სახელით მონათლა¹.

უარყოფითი წინადადების გამოსახატავად ქართულში უარყოფითი ნაწილაკების სამი ძირითადი სახე მოიპოვება: არ, ვერ; ნუ.² სხვადასხვა სინტაქსურ კატეგორიებში მათი განსაზღვრული და გარკვეული ხმარება, ცხადია, მოწმობს იმას, რომ თითოეულ მათგანს სპეციფიკური, ურთიერთისაგან განსხვავებული სინტაქსური მისია აქვს დაკისრებული, და ქართულის მკოდნე მათ მნიშვნელობა-დანიშნულების მხრით არ ურევს.³ პირველი მათგანი არ კატეგორიული და მკაფიოდ გამოხატული უარყოფაა, როგორც მოქმედის (მოთხრობითი წინადად.), ისე გარეშე პირის, არა მოქმედის (ბრძანებით წინადად.) ნება-სურვილზე დამოკიდებული; ხოლო ვერ უარყოფა შესაძლებლობის ფარგლით არის შემოზღუდული: აქ მოქმედის ან არა მოქმედის ნება-სურვილს ფრთა ეკვეცება და ორი წარმოდგენის (ქვემდ.-შემასმენ.) შეუერთებლობა თუ დაშორება ობიექტურ მიზეზთა ამარა რჩება. ამგვარად, მათი ხმარების კანონზომიერება განკუთვნილია: თუ პირველი ნდომაზე, ნება-სურვილზეა დამოკიდებული, მეორე კი მხოლოდ შესაძლებლობაზე! რაც შეეხება მათს მესამე ნუ სახეს, იგი დამლითი ან აკრძალვითი ბრძანებითის სპეციალი უარყოფითი ნაწილაკია. უარყოფითი ბრძანებითი კილო ორივე (არ, ნუ) ნაწილაკს იყენებს, მაგრამ მათი როლი ასეა განაწილებული: არ იხმარება მამინ, როცა ბრძანებითი კილო კონიუნქტივ-მყოფადისაგანაა ნაწარმოები, ხოლო ნუ, — როცა ინდიკატივის აწმყოსაგან (შდ. არ სწერო! ნუ სწერ!)⁴.

¹ თთქმის ყველა ენას დაახლოებით ერთი ბუნებისა და ყალიბის დამხმარე ნაწილაკები მოეპოვება, ასე რომ შეიძლება ყველა მათის შოვადი განმარტების ერთ ჩაროში მოქცევა (შდ. А. М. Пешковский. Русские снптаксе в изуч. освещ., Москва 1920 გვ. 392; Д. И. Овсянко-Куликовский. Снпт. русск. яз., გვ. 260-2).

² რაც შეეხება მათს პარალელურ სახეებს. კავშირის (-ყ. -ლა. -ჟე და სხვ.) ნაწილაკებთან შეერთებულთ, როგორც, მაგ.: არც, ვერც, ნურც; არცა, ვერცა, ნურცა; არლა, ვერლა, ნულა; არჯე, ვერა, ნურა; არლარა, ვერლარა, ნულარა; ანდა არაა, ვერაა, ნურაა, არლარაა და სხვ. მისთანებს, იგივე ითქმის, რაც მათს ძირითად სახეზე; სპეციფიკური სხვაობა უარყოფითი მიმართების გავებაში მათ არ შეაქვთ და ამიტომ ცალკე რუბრიკაში გამოყოფა საჭირო არ არის.

³ ჩვენი ეურნალისტტიკის ენის მიხედვით ამის თქმა არც ისე დაბეჭითით შეიძლება, რადგანაც არ და ვერ-ის ფუნქციის აღრვის პროცესი კარგა ხანია, რაც დაწყებულია. იგი დღეს ზოგიერთ სახელმწიფანელოშიაც შემოიპარა. ამ გარემოებისათვის თავის დროზე თედო ს ა ხ ო - კ ი ა ს მოუქცევა ეურადლება ერთ-ერთ პერიოდულ გამოცემაში („სახალხო გაზეთი“ 1911 წლ., № 348) და იქვე სათანადო განმარტებასაც იძლევა მასზე ადრე ეს სილოე. ხ უ ნ და ძ ე ს ქ ე - ნ ი ა აღნიშნული (სალტერატურო ქართული, გვ. 147-8 და მ ი ს ი ე ვ ე, ჩემი აზრო ლ ა ფიკრები, I წ., ქუთაისი, 1901 წ., გვ. 59-60). ორი სხვადასხვა დანიშნულების მექონი უარყო. ნაწილაკების გაერთიანების ტენდენცია, ალბათ, რუსული ენის ზეგავლენას უნდა მივაწეროთ (იხ. ქვემოთ).

⁴ ნ. შ ა რ ბ ი, Основн. табл., გვ. 11; პროფ. ავ. შ ა ნ ი ძ ე, შ და ო ა ქართულ ზმნებში, ტფ. 1920, გვ. 6 შმშ.

უნდა აღინიშნოს, რომ ნუ ნაწილაკი თავისი სინტაქსური ფუნქციით სრულს იდენტობას იმენს არა მარტო გენეტურად მონათესავე მეგრულ-სვანურში ხმარებულ აკრძალვითი ბრძანებითის ნაწილაკთან, არამედ ინდოევროპული ზოგიერთი ენის მსგავსავე ფორმასთან. საჭიროა გაიხსენოთ, რომ ბერძნულ-სომხური, ერთის მხრით, და ინდური, მეორეს მხრით, აკრძალვითი ბრძანებითის აღსანიშნავად მიმართავენ სპეციალ ნაწილაკებს, რომლებსაც მსგავსი სხვა ენებს არ მოეპოვება; მაგ.: ბერძნული $\mu\alpha$, სომხური ձ , ხოლო ინდური मा . უკანასკნელი დაკავშირებულია ვ. წ. ინდუნქტივთან ან კონდუნქტივთან. ამ მხრით ქართული უფრო ახლოს ბერძნულ-სომხურთან დგას. ფონეტიკურადაც ქართული ნუ ნაწილაკი ასე თუ ისე დაახლოებით შესატყვისობას პოულობს ინდოევრ. იმავე აკრძალვით मा . ნაწილაკთან, მაგრამ ისიც უნდა ვთქვათ, რომ

ამ უარყოფით ნაწილაკებს, მიუხედავად მათი ამგვარი სინტაქსური ფუნქციისა, წინადადების გარეშე დამოუკიდებელი მნიშვნელობა არა აქვთ: ამიტომ ესენიც წინადადების და მ ხ მ ა რ ე ნაწილაკებად უნდა ჩავთვალოთ. მაგრამ მათ თავიანთი დანიშნულება ასეთ ვიწრო ჩარჩოებში როდი მოაქციეს და როდი დარჩენ მხოლოდ დამხმარე ნაწილაკებად, არამედ, მიემატნენ რაკითხვით ნაცვალსახელსა და ზმნიზედას, მოგვცეს ენაში ძალიან გავრცელებული უარყოფითი ნაცვალსახელი და ზმნიზედა (ადგილისა და დროის), როგორც მაგ.: არა'ვინ, ვერა'ვინ, ნურა'ვინ; არაარა'მ, ვერარა'მ, ნურარა'მ; არაოდეს, ვერაოდეს, ნუოდეს; არასადა, ვერასადა, ნუსადა; არცაერთი, ნუცაერთი; არამ, ვერამ, ნურამ; აგრეთვე ამ ძირითად სახეს ხშირად ემატება კავშირის (-და, -ცა', -ვე, -მე, და სხვ.) ნაწილაკები და ჩნდება შემდეგი ვარიაციები: აღარავინ, არცავინ; არავერამ; არათუოდეს და სხვ. მრავ. (ამაზე ქვევით). ახალმა ქართულმა ზოგიერთი მათგანი სრულეზბით განდევნა ხმარებიდან და სამაგიეროდ მათ ადგილას ახალი ფორმა გაამეფუა, როგორც, მაგ., არარამ, ვერარამ, ნურარამს ნაცვლად არაფერი, ვერაფერი, ნურაფერი; ზოგიერთს მარცვალი შემოკვეცა, ზოგს ანალოგიით ჩაურთო, მაგრამ მათი ფუნქცია კი უცვლელი დარჩა. ყველა ამათი ეტიმოლოგია მარტივი და ცხადია. ლექსიკურადაც დამოუკიდებელ სიტყვებს შედგენენ, ამიტომაც წინადადების წევრებად ითვლებიან. როგორც ნაცვალსახელები, ხშირად ქვემდებარის მოვალეობასაც ასრულებენ.

წინამდებარე წერილის მიზანი იმაში მდგომარეობს, რომ სათანადო მაგალითების აღნუსხვით აღნიშნულ იქნას ზემომოყვანილ ნაცვალსახელ-ზმნიზედის ხმარება წინადადებაში, მათი დამოკიდებულება ეპოქებისდა მიხედვით წინადადების სხვა წევრებთან, და გამოარკვიოს მიზეზი იმ ცვლილებისა, რომელიც ენას დროთა ვითარებაში განუცდია, ერთი სიტყვით, წარმოადგინოს მათი ხმარების მოკლე ისტორია. მაგრამ ყოველი ისტორიული ფაქტის დაქვემდებარებით გათვალისწინება და დადგენა დამოკიდებულია ექვიპოტანელი

გაკლებით მეტი შესაძლებლობა ზეის შესატყვისობასთან არსებობს. ვიღრე პირველთან (შდ. A. Meillet, Введение въ ср. грам. инд.-европ. яз., Юрьев 1914., გვ. 334; აგრეთვე B. Delbrück, Vergl. Syntax d. Ind. Spr., Strassburg 1897. II, S. 519; Brugmann, Griechische Gram., S. 610; A. Meillet, Altarmenisches Elementarbuch, Heidelberg 1913, S. 125: 146b).

როდესაც უარყოფით ნაწილაკებზე ვლაპარაკობ, მაშინ, რასაკერძოდა, მხედველობაში არ გვაქვს მეორე გვარი უ-პრეფიქსით წარმოებული უარყოფა, ამიტომ რომ იგი ქვემდებარე-შემასმენლის უარყოფით მიმართებას კი არ ამაყრებს, არამედ ცვლის რომელიმე სიტყვის მხოლოდ ლექსიკურ მნიშვნელობას ამა თუ იმ მიმართულებით. ამიტომ სინტაქსურ კატეგორიებში ისინი ისე განიხილებიან, როგორც დადებითი სიტყვა. ზოგჯერ კი იმდენად შესისხლორცებულია უ-პრეფიქსი ფუქსიანად, რომ მწელი ხდება მისი დამოყოფა (მაგ.: უმეცარი და უკეთური, უციცი, ურჩი). სემასიურად და სინტაქსურად ამის სრულს ანალოგიას არა, ვერა პრეფიქსიანი სიტყვებიც წარმოადგენენ. მაგრამ უ-და არ (ა), ვერ (ა) წინსართებით წარმოებულ სიტყვათა შორის საკმაო განსხვავებას პოულობს ენა და ამიტომ ორივეს ხმარობს (შდ.: უკეთური სული, უწმინდური გონება და, ეთარმედ არა ცუდ და ამო არს გზა (სპრ. ზრზ. 97ა); არა ღირსი (ib. 13ა), გარნა ვერ მკადრე ეთარა (ib. 39); მომალ არ კეთილმან (ბესიკი 96ა); არა მკითხვ მოამბეო... (ანდაზა). ორივე გვირის წარმოება, როგორც მაგალითებიდან ჩანს, ქართული ენის დამახასიათებელია, მაგრამ გარდაამტეხებული ცონებ არ იქნება, თუ ვიტყვი, რომ უკანასკნელი სახის ხმარების ფართო ასპარეზის მოსაპოვებლად ახალ ქართულს რუსული ენის გავლენა უაღვილებს საქმეს.

დამაჯრებელი მასალებისაგან. ამასთან ერთად ისტორიისათვის საჭიროა და თანაც საეკლესიო მისი ცვალებადობის საფუძვლების განმჩვენა და ზრდა-განვითარების სტადიებისა და მისი გამომწვევი მიზეზების გამოწვევილივა. ჩვენც აქედან უნდა შეუდგეთ. ქართული ენის სარწმუნო ისტორიის შესწავლა იმ მასალებით უნდა დაეწყოთ, რომელიც ჩვენამდე მოღწეულია ძველი ქართულის სახელწოდებით და რომელიც შეიცავს მე-X-XI საუკუნემდე დაწერილი თუ გადაწერილი ძეგლების ენას.

თუ როგორაა საქმის ვითარება ძველს ქართულში: აღნიშნულ უარყოფით ნაცვალსახელ-ზმნიზედასთან საჭიროა მეორე უარყოფითი ნაწილაკის ხმარება თუ არა, ამას სათანადო მაგალითებით გავცეთ პასუხი¹:

არაგინ: არაგინ იცოდა (წმ. შუმ. 18_{21,22}); არაგინ გიტევოს (ვეს. მცხ. 314_{7,8}); არაგინ აუფლეს მისვლად (აბო 346₂₉); რათა არღარაგინ წინააღმდეგ (არსენ დ'დი 330_{8,9})²; არაგინ კადნიერ იქმნა (ისე წილკნ. 210_{21,2}); არაგინ ვიცო (აბ. ნეკრ. 215₇); არაგინ იკადრა (წამ. გობრ. 400₁₈);

¹ ძველი ქართულისათვის გამოყენებულია მე-X და ნაწილობრივ XI საუკუნის დაწერილი ორიგინალური ძეგლები. სამწუხაროდ, უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ ზოგი მათგანი, მოხედავად მათი მე-V, VII საუკუნეში წარმოშობისა, ჩვენამდე მოღწეულია მე-X და გვიანდელი ხელნაწერების სახით. ცხადია, არავითარი გარანტია არ არის იმის დასამტკიცებლად, რომ ისინი გადაკეთებულ-შესწორებულნი არ იყვნენ, რაც მათ გამომცემელთა მიერ ზოგჯერ აღნიშნულია კიდევ. მაგრამ ჩვენ თუ ასეთ ძეგლებს ვუყრდნობით, ერთი იმიტამ, რომ უძველესი ხელნაწერები არა გვაქვს და, მეორეც, ჩვენთვის საინტერესო უარე ნაცვ-ზმნის. თითქოს უცვლელად მომდინარეობენ თავიდანვე, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ორიოდ გამონაკლისს (იხ. ქვ.).

განხილულია შემდეგი ძეგლები:

1. წმ. შუმ. = იაკობ ხუცესი, წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისა, ს. გ. ო. რ. ე. ა. ძ. ი. ს. რედაქტ. ქუთაისი, 1917.
2. ვეს. მცხ. = მარტყოლა და მოთმინება წმ. ევსტათი მცხეთელისა: გ. ს. ა. ბ. ი. ნ. ი. ს. ქართულის სამოთხე, პეტერბურლი, ჩუბხ წელსა.
3. აბო = წამება წმ. და ნეტარისა მოწ. ქესისა აბოსი, რი იწამა... ქლქსა ტფილისს: საქ. სამოთხე, გვ. 330-350.
4. არსენ დ'დი: კათოლიკოზი არსენ დიდი, ...განყოფისათჳს ქართლისა და სომხითისა: თ. ე. ო. რ. დ. ა. ნ. ი. ა. ქრონიკები 1, გვ. 313-332.
5. წამ. გობრ. = წამება წისა მოწამისა გობრონისი: საქ. სამოთხე, გვ. 393-400.
6. სრპ. ზრზ. = ცხად და მკლქმდღმერმოსილისა ნეტ. მამ. ჩუენისაჲ სერაპიონისა: მ. ჯ. ა. ნ. ა. შ. ე. ი. ლ. ო. ქართული მწერლობა II, ტფ. 1909, გვ. 1-46.
7. გრგ. ხანთ. = შრომაჲ და მოღვაწეობაჲ... მამისა ჩუენისა გრიგოლისი არქიმანდრიტისაჲ... Тексты и раз., кн. VII, СПб., 1911.
8. აბ. ნეკრ. = წამ. მღღ. მიწ. აბიბოს ნეკრესელისა ეპისკოპოსისა: საქ. სამ., 213-16.
9. ისე წილკნ. = ცხად... ისე წილკნელ ეპისკოს.. იბ. 209-212.
10. ძე. სას. ჯ. = ჯ. ო. ნ. გ. ო. რ. ო. ყ. ვ. ა., ძველ-ქართული სასულიერო პოეზია, წ. I, ტფ. 1913.
11. ი. ე. ბ. ლ. = იოანე ბოლნელ ეპისკ. ქადაგებანი, ტფ. 1911.
12. TP. V = Tek. и paz., кн. V, ნ. მ. ა. რ. ო. ს. მიერ გამოცემული.
13. დაი = პირველი: სიტყვა: მიწერილი: დაიხი... (№ 1141 — შატერდის კრება, გვ. 515-516, დაკულია წერ.-კითხ. ს.-ის მუზეუმში) და სხვ.

ხელნაწერების თუ გამოცემთა ორთოგრაფია დაკულია. უარყოფ. ნაცვ-ზმნიზ. ჩვენს მაგალითებში ერთად არის გადმოცემული, თუმცა ხელნაწერებში ისინი ხშირად ცალ-ცალკეა დაწერილი (მაგ.: არა ვინ, არა რაჲ და სხვ.). დედნის პუნქტუაცია აქ არ არის დაკული. დიდი ციფირი გვერდს აღნიშნავს, პატარა კი — სტრიქონს.

² არღარაგინ, ნუშკავინ, არავერაჲ, ვერღარაჲ, არცალათურაჲ, არათუოდეს და მრავ. მისთ. ცხადდ გვიჩვენებენ, თუ რამდენად უარყოფ. ნაწილაკები და ნაცვალსახ. ზმნიზ. შესისხორცებულნი არ არიან.

არავინ მოუგო (ს^რბ. ზ^რზ. 34₁₂); არავინ ურჩ იყო (გრგ. ხანძთ. ლ^ბ5); აღარავინ იკადრა შიახლებად (ძვ. სას. პ. ნ^ბ20); არაფინ არს წმიდაჲ (ib. რ^იზ⁹⁻¹⁰, რ^ლ21); სხუამან არავინ ქმნა კაცთა განმან (ი^ნე ბოლნ. 76₂₅); არავის ჰპოებდა (ib. 61₁₂₋₁₃)...

ვერავინ: ვერვინ იკადრა (წმ. შუშ. 11₃₅); ვერვინ განმამოროს მე (ევს. მცხ. 320₃₇, 321₂₆₋₇); ვერვინ მიჰყუნა ხელნი (sic. აბო 341₂₅); ვერავის ხელდაც (აბ. ნეკრ. 215₂₂); ვერავინ მისცა პასუხი (ს^რბ. ზ^რზ. 10₁₄₋₁₅); ვერვინ იკადრა (გრგ. ხანძთ. ნ^ბ33₄); ვერვინ ჰმონოს (ი^ნე ბოლნ. 21₁₄₋₁₅)...

ნუვინ: ნუვის თანა იტყვ (წმ. შუშ. 18₁₇)¹; ნუვინ ჩუმნგანი შეორ-გულდებით (წამ. გობრ. 398₃₆); ჩუენ ნუვინ გუაძულებს (ს^რბ. ზ^რზ. 24₆₋₇); ნუვინ აღამსინებს (გრგ. ხანძთ. ტ^მ32); ნუმცავინ იპოვების (ი^ნე ბოლნ. 17₁₂)...

არარად: არარად ჰქმენ (წმ. შუშ. 19₇); არარად ჰყო (ევს. მცხ. 314₂₁); არარად ევენებოდა (ისე წილკნ. 210₃₁); არარად საგონებელ არს (წამ. გობრ. 398₃₂); არარადით უღარეს არიან (ს^რბ. ზ^რზ. 31₃₃); არარად შეუძლებელ არის (ib. 29₁₄₋₁₅); არარად ეგრძთ განარისხებს (გრგ. ხანძთ. მ^ბ23); არარადს გან მოიყვანე (ძვ. სას. პ. ტ^მ53); რ^თანა არარად წარმოტანებად გედვა (ი^ნე ბოლნ. 72₁₂₋₁₃); არარად აქუნდა მათ (ib. 14₁₄₋₅); არარად გვქმს თქუენგან (TP. V, 59₁₁)...

ვერარად: ვერარადთა ღონითა განერი (წამ. გობრ. 400₉); ვერარას შემძლებელვარ (№ 1141, გვ. 516, სვ. ბ)...

ნურარად: ნურარად გგლიან (წმ. შუშ. 13₁₃); ნურარას ზრუნავ (ს^რბ. ზ^რზ. 42₃).

ამ უკანასკნელთა პარალელურად იხმარებიან შემდეგნიც:

არლარად იკადრა (ს^რბ. ზ^რზ. 83₄); არლარად მევემარების (წმ. შუშ. 9₃₂); ანდა არად სარგებელ არს (ი^ნე ბოლნ. 35₁₀); არად შეჰრაცხე (ძვ. სას. პ. ლ^ს1); ნურას ესწრაფი (წმ. შუშ. 9₃₃); ნურას იტყუთ (აბო 343₂₁); ნურას ჰზრუნავთ (ი^ნე ბოლნ. 46₁₄₋₅)²...

არასადა: არასადა დავიმალო (აბო 341₁₅); არასადა უარეჰყო (წამ. გობრ. 400₁₃); აწ არაფინამ³ არს კაცთა ცხორებაჲ თვნიერ მღდლობისა (გრგ.

¹ ნუშეცა ნუვინ იხილავს ორმაგი უარყოფითი დაბეჭდილი (საქ. სამ. 185₂₈), ცხადია, შემდეგდროინდელი ვადამწერლის ნახელოვანია, რადგანაც მე-X საუკუნის ხელნაწერით იმავე ადგილას ვითხულობთ: ნუშეცავინ შევეალს (წმ. შუშ. 8₃₁).

² რაც შეეხება არლარად, ვერლარად, ნულარად, ვერად, არად და მისთანებს, ჩვენ იგი, როგორც ამაში თვით კონტექსტიდან დავრწმუნდით, უარყოფით ნაწილაკებად მიგვაჩნია. მაგ.: არლარად ჩემი მშობი ხარ (წმ. შუშ. 8₁₂); ვერლარად განჯავთ (ს^რბ. ზ^რზ. 39₁₂); ვერად დაამტკიცეს სიტყუად მათი (გრგ. ხანძთ. მ^ბ25); არად მოუძღურდი (ძვ. სას. პ. ლ^ს12)... მართალია, ზოგჯერ ამ უკანასკნელთ (ვერად, არად) უარუ. ნაცვალსაბ. ფუნქცია აქვს დაკისრებული, როგორც მაგ.: არარად (var. არად) დაშთა (ი^ნე ბოლნ. 35₁₃), მაგრამ ასეთი რამ არც ისე ხშირად იხმარება ენაში. რასაკვირველია, მისი ორგვარი გაგებაჲ შესაძლებელია [არად დააკლდა (ძვ. სას. პ. ნ^ბ11)] = არ დააკლდა || არაფერი დააკლდა]: ამთ შეიძლება ვერლარად-ც [ვერლარად სცალდა (შუშ. 11₃₀)] ამოუყენოთ. რამდენადაც შენიშნული მაქვს, ამგვარი ფორმით (არად, ვერად) ეს უარუ. ნაწილაკები მე-IX-XI და შემდგ. სის ძეგლებში გვხვდება. აგრეთვე ჰაპირუს-ეტრატის № 2123 ხელნაწერში ხშირია მისი ხმარება. ამ შემთხვევაში მნიშვნელობით უარუ. ზმნიზედაა (ადგილისა).

ხანძთ. ღვკვ); ვერვინამ¹⁴ განერებოდა კელთა გან მათთა (ib. მბ22); არლარასადა მიხილოთ (ძვ. სას. პ. რპმ20); არსადა მრწმენეს (ი'ე ბოლნ. 81ა); არსადათ აქუნდა წამება (არსენ ღ'ლი 325ა)...

ნუსადა: ნუსადა დამივიწყებთ (გრგ. ხანძთ. ომ14)...

არაოდეს: არაოდეს უდებ ჰყოთ (გრგ. ხანძთ. ლზ29); არაოდესმე აღსა-
კრელ იყუნ (sic. წამ. გობრ. 39725); არლაოდეს თავს იღვ (სზ'რპ. ზ'რზ. 403)...

ნუოდეს: ნუოდეს დამივიწყებ (ს'რპ. ზ'რზ. 457) და სხვადასხვა.

მაგალითების მოყვანა შეიძლებოდა უამრავად, მაგრამ საილუსტრაციოდ ესეც კმარა. აქ წარმოდგენილი ძეგლები ერთმანეთს უჭერენ მხარს: უარყოფ. ნაცვ.-ზმნიზ. ხმარების წესი ერთმაგობას არ სცილდება. მათი გამოყენება ერთნაირია. ამ მხრით აღნიშნული ენის ფაქტის დადგენა ყველას შეუძლია. ამ მასალების მიხედვით ორი აზრი არ შეიძლება არსებობდეს. ამიტომ ბუნებრივი იქნება, თუ დავასკვნით: ძ ვ ე ლ ს ქ ა რ თ უ ლ შ ი თ უ ერთ-ერთი ზემომოყვანილი უარყოფითი ნაცვალსახელი ან ზმნიზება რომელსამე სინტაქსურ ორგანიზაციაში ამოყოფდა თავს, იქ მეორე უარყოფითი ნაწილაკი საპირო არ იყო და იგი არც იხმარებოდა: გ ვ ქ ო ნ დ ა მ უ დ ა მ ე რ თ მ ა გ ი უ ა რ - ყ ო ფ ა .

გადავიდეთ ნათარგმნებზე. რომ ნათარგმნი ძეგლების გამოყენება საპიროა, ამაში არავინ გამოგვეკამათება, რადგან უძველესი დამწერლობისა და ენის ნიმუშები სწორედ ნათარგმნ ძეგლებში მოგვეპოვება, ჩვენც ვისარგებლეთ ასეთი ძეგლებით.¹ აი მაგალითები:

¹ A. ხელნაწერები:

- № 95 = პარხალის მრავალთავი
- № 1142 = ათონური მრავალთავი (დაკულია ტფ. უნივ. მუზეუმში, სამწიქხაროდ. ყველა მაგალითი ამოწერილი არ დამირჩია).
- № 2123 ა, ბ, გ = ჰაპირუს-ეტრატის ხელნაწერი (დაკულია საისტ.-საფენ. საზ. მუზეუმში).
- № 2124 = ი'ე ოქროპირის ეზრბა
- № 38 = დავითნი. დაკ. უნივ. სიძველეთსაცემში, მაგალითები ამოწერილია 130 ფურც.
- ადიშის ' ხარება' Mat. po Arx. Kavk., წყნ. XIV, Москва 1916.
- ვანის სახ. = № 1392, ვანის სახარება, დაკ. უნივ. მუზ.-ში.
- პარხალის სახარება = № 1535, დაკ. უნივ. მუზ.-ში
- ქრუკის სახარება = № 1660, დაკ. საისტ.-საფენოვრ. საზ. მუზ.-ში. (ადიშის ს.-დან ამ. ზოგ. მაგ. ამ სახარებ. შეწამებული)

B დაბეჭდილები:

- ნ. მ. პ. რ. ი. ს. მიერ გამოცემული ტექსტები: Тексты и раз. по арм.-груз. фил., кн. II, III, VI, IX.
- თულთაბა: გამოცემ. მ. ჭ ა ნ ა შ ე ი ლ ი ს მიერ (Сбор. мат. Опис. М. и Пл. Кавк., в. XXIV, Тфл. 1898, отд. I, 1-72).
- ცხ. გრგ. პართ. = ცხრბამ წმ. გრიგოლ პართელისაჲ. გამოც. ლ. მ. ე ლ ი ქ ს ე თ - ბ ე გ ი ს მიერ, ტფ. 1920.
- კიშენი: ქართ. საგიორ. ძეგლები, ნაწ. I, კიშენი, ტ. I; Monum. Pagiogr. Georgica, p. I, Keimena, I, გამოც. პროფ. კონ. კ ე კ ე ლ ი ძ ი ს რედაქტორობით, ტფ. 1918 (ცხარებულ რამდენიმე თავით).
- ქრონ. I = თ. ყ ო რ დ ა ნ ი ა , ქრონიკები I, ტფ. 1893.
- ტ. სახ. = ტბეთის სახარება, გამოც. ელ. ბ ე ნ ე შ ე ე ი ჩ ი ს მიერ, СПб., 1911. სახარების ზოგიერთი მაგალითი შეწამებულია კორიდეთის ბერძნულ მე-VIII—IX საუკუნის

არავინ: არავინ არს წმდა (№ 2123ა 27v; ბ 131v; გ 272v); არავინ მაქუს (№ 1142 60r); არავინ... აკურთხოს (№ 2124, 71v); არავინ კაცთა განი შეეკუდა მას (№ 95, 1265ა); არავინ მამათაგანი ხელედა მას (კომენი 3424); არავინ იპოვა თჳსი მუნ (TP., III, ნაპ.30); არლარავინ იკადრა მიახლებად (TP., IX, ნბ20.1); არავინ დაშთა მათგანი ცხ. გრგ. პართ. 92 = ქრონ. I, 241v)...

ვერავინ: ვერვინ მოიტაცებს (№ 2124, 10r); ვერვინ ვპოე (№ 1142, რღ3v); ვერვისა შემძლებელ არიან მოქცევად (№ 95, 984ა); ვერვინ შემძლებელ არს (კომენი 3017; TP. IX, მბ12); თუალი იგი იაკინი მ ვერვინამ მოიქსენა (თუალთაჲ 3828.9)...

ნუვინ: ნუვინ უარმყოფთ მე (№ 2123 ბ, 156r); ნუმცავინ აგრძნობს და ნუსამცა იოვწე იცის (№ 2124, 70v); ნუსავის უთხრობ და ნუსა უტევებ (№ 95, 1243ბ); ნუვის უკვრნ ესე (კომენი 1732.3); ნუვინ ჰკონებს (№ 1142, ძ3v)...

არარაჲ: არარაჲ მომიგო (№ 95, 126ბ); არარაჲ აკლს არარაჲ აქუნდა (კომენი 4025); არარაჲ არს (TP. IX, ძმ11, 12; ცხ. გრგ. პართ. 242ა)¹ ...

ვერარაჲ: ვერარაჲ მიუგო (TP. IX, ნბ15).
ამათ შეიძლება ასეთი ფორმებიც დავუმატოთ:

არაჲ: არლარაჲ დაშთომილ არს (კომენი 226); არაჲთა ნახა (№ 2123ა, 80v); არაჲ ზრუნვად აქუნდა (№ 2124, 67ა); არად უქმს ესე (ib. 59v)...

ვერაჲ: ვერას აენებს (№ 2124, 145r); ხ² შე-ვერას-უძლებდეს (ib. 106v).

ნურაჲ: ნურაჲ შ³ნ გგლიან (№ 95, 204ა); ნურას დაუტეობ (№ 1142, ძმr); მი-ნურაჲ-ვართჳ (№ 95, 1298ბ)...

არასადა: არასადა ეხილვა (№ 95, 1267ბ; № 1142, მბv); არასადა გახმიესა (№ 2124, 9r); არასადა აღედვის ცეცხლი (TP VI, ლ56); არავინამ (= TP. IX, იმ21); საროდსა ყუაგილი არასადა მოაკლდების (TP. III, ლ37.10)...

ვერასადა: ვერსადა ვიკადრე (№ 95, 1225ბ); ვერსადა წარემართოს (№ 1142, რბr); რომელსა ვერვინამ (= ვერსადან) ეგების კაცისა შთასლვად (თუალთაჲ 4016)...

ნუსადა: ნუსადა დაგიბუშოს ნათელი (№ 95, 19ბ); ნუსადა თქუან (TP. IX, ძ315)...

არაოდეს: არაოდეს გიხილავ (№ 1142, მბv); არაოდეს შესრულ არნ (№ 2124, 159v); არაოდეს დაუტეო (კომენი 87)...

სახარების მიხედვით (დაცულია უნივ. მუზ.-ში: ამ სახარების ერთი თაფი — მარკოზი — ფოტოტიპურად გამოცემულია (Mat. по Арх. Канк. в XI, Москва 1907). იგივე მაგალითები შედარებულია სომხურს უძველეს 887 წლ. სახარებას, რომელიც გამოცემულია ლ ა ზ ა რ ა ა ნ თ ინსტიტუტის მიერ ფოტოტიპურად.

¹ ა რ ა - ვ ე - რ ა ჲ მ ა თ გ ა ნ ი დ ა უ შ თ ე ს (№ 95, 1205ბ); ა რ ა - ვ ე - რ ა ჲ ვ ე ა ე თ (№ 2124, 16r); ვ ე რ - ვ ე - რ ა ს ი ც ნ ო ბ დ ა მ ა ს (№ 95, 546ბ) და სხვ. ისე უნდა გავიგოთ, როგორც აქ არის დაყოფილი.

არცაერთი: არცაერთისა ამათ განისა ბჰობაჲ შესაწყნარებელ არს (№ 2124, 185r); არცა ღა ერთისა მათგანისა გ^ნ მოუძღურდა (№ 95, 1115b) და სხვა აუარებელი!...

როგორც მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, ნათარგმნსა და ორიგინალურ ძეგლთა შორის უარყოფითი ნაცვ.-ზმნისზ. ხმარების მხრით სრული იდენტობაა. აქაც ყველგან ერთმაგი უარყოფაა გამეფებული. მაშასადამე, ჩვენი დასკვნა ამ შემთხვევაშიც ურყევი რჩება.

მაგრამ შეიძლება ვინმემ იკითხოს: ხომ არა გვაქვს აქ რომელიმე უცხო ენის გავლენა? ასეთი კითხვა ბუნებრივია, რადგანაც, როგორც არკვევენ¹, ჩვენს ლიტერატურას დასაბამიდან მე-X ს-მდე უმთავრესად ორი ენის გავლენა განუტლია: ერთის მხრით სომხურისა და მეორეს მხრით ბერძნულის. ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ ქართველები იძულებულნი იყვნენ საღმრთო წიგნები ან პირველი ან მეორე ენიდან ეთარგმნათ. აქ კი გავლენა მიუცილებელი იყო. ამიტომ ერთმაგი უარყოფის ხმარება ძველ ქართულზე ნათარგმნ ძეგლებში შესაძლებელია უცხო ენის გავლენას მივაწეროთ. რაც შეეხება ორიგინალურთ, აქაც გავლენაზე შეიძლებაოდა გვეფიქრა, ვინაიდან ყველა ზემოდასახელებულ ჰაგიოგრაფიულ ძეგლთა ავტორები სასულიერო პირებია და, როგორც ასეთებს, ერთ-ერთი ამ ენათგანი შეიძლება სცოდნოდათ. მაგრამ ასეთი ლოლიკით შორს ვერ წავალთ. სულ სხვაგვარად არის საქმის ვითარება წარმოსადგენი: ორიგინალურ თხზულებებზე გავლენის შესახებ ფიქრი ზედმეტია. ნათარგმნზე კი გავლენა უნდა ვეძიოთ, მაგრამ ერთმაგი უარყოფისათვის კი არა, არამედ ორმაგისათვის, რადგანაც ბერძნულ ენას, საიდანაც აუარებელი წიგნია ნათარგმნი, ორმაგი უარყოფა ახასიათებს. ამ მიზნისათვის საჭირო იყო სახარებათა შედარება². მართალია, შედარება ვიწრო მასშტაბით იქმნა წარმოებული, მაგრამ მას მაინც ორგვარი შედეგი მოჰყვა, ერთის მხრით გამოირკვა, თუ რამდენად ძლიერია საერთო გავლენა და, მეორე მხრით, თუ რომელ ენას უნდა მიეცეს გავლენის მხრივ უპირატესობა. თქმული, რასაკვირველია, ეხება ჩვენთვის საინტერესო უარყოფით ნაცვალსაზ.-ზმნისზედას. ეს, ცხადია, ვერ გადასწყვეტს ისეთ დიდი პრობლემას, როგორიცაა სახარების თარგმნის საკითხი, მაგრამ საკმაო მასალას იძლევა ამა თუ იმ მიმართულების სასარგებლოდ³. აღმოჩნდა, რომ უარყ. ნაცვალსაზ.-ზმნისზ. ხმარებაში აღიშისა და ვანის სახარებას⁴ შორის თითქმის

¹ მხედველობაში მიაქვს პროფ. კორნ. კეკელიძის ქართული მწერლობის ისტორია, § 3 და ნ. შარის ზოგიერთი გამოკვლევა.

² მეთოდოლოგიურად ჩვენი შედარება სწორია იმდენად, რამდენადაც აღებულია სამივე ენის უძველესი ძეგლები, მაგრამ, მეორე მხრით, ვერ არის სწორი, რადგანაც არ მოგვეპოვება არც პირვანდელი და არც მეცნიერულად შესწავლილი როგორც ქართული, ისე სომხური სახარება.

³ ჩვენს მიზანს ამ შემთხვევაში სრულებით არ წარმოადგენს სახარების თარგმნის საკითხი, მაგრამ თუ გაკვირთ მაინც ვხვებით, ეს იმიტომ, რომ წინამდებარე წერილის ყოველმხრივი გაშუქებისათვის მასალებით დამოკიდებულ ვიყავით სახარებისაგან, ჩვენს განკარგულებაში მყოფ მასალებსაც არ ვთავსებთ, რადგან იგი მეტის-მეტად დაამძიმებდა ისედაც დამძიმებულ წერილს.

ვანის სახარების (სიძვ. მუზ. № 1392) შესახებ იხ. პროფ. კორნ. კეკელიძე, *Op. Cit.*, გვ. 446, შუშ. 2. რომ ეს სახარება ბერძნული დედნიდან მომდინარეობს, ამას ექვემოტანებს ხდის მისი წინასიტყვაობა. გარდა ამისა, ერთი საგულისხმიერო მინაწერიც მოუპოვება ბნმ გვერდზე, რომლის პირველი სვეტის სიტყვას — არცა ანგ^ლ ზთა ცისათა * (ვარსკვ-

არავითარი განსხვავებაა, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში მასთან დაკავშირებულ ორთოგრაფია-ლექსიკასა და ზოგჯერ სინტაქსურ ორგანიზაციასაც. რაც შეეხება იმ სხვაობას, რომელსაც აღნიშნის სახარება ვერჯინისა და ვანისა კი არავინის სახით იძლევიან, როგორც შედარებამ დამარწმუნა, სათარგმნი დედნისაგან ეს არ ყოფილა დამოკიდებული, მაგ.: ვერჯინ მივიდეს (იწე XIV, 6: აღიში 185ა¹) = არავინ მოვიდეს (ვანის სახ. 248ბ²)¹ = ὁὐκ ἔρχεται² = ἔρχεται და სხვ. მისთ. ეგვევ შეიძლება არაა და არარაჲს შესახებ ითქვას მაგ. არაჲ ბრალი ვპოვე (ლკა XXIII, 22: აღ. 153ა¹) = არარაჲ ბრალი... ვპოვე (ვან. 203ბ^{1,2}) = ὁὐκ ἔβριον... ἔβριον = ἔβρι... վսաս գոյի და მისთ. ინტერესს მოკლებული არც ისეთი შემთხვევები იქნება, სადაც ბერძნულისა და სომხური ტექსტების მიხედვით უარყოფითი ნაწილაკები უნდა გვქონოდა და გვაქვს კი უარყოფითი ნაცვალსახელები, როგორც, მაგ.: ვერას კპოვებდეს რაჲ უყონ (ლკა XIX, 48: აღ. 146ა¹) = ვერარას კპოვებდეს რაჲ უყონ (ვანის 192ბ²) = ὁὐκ ἔβρισται τὸ τὶ πικρῶσαι = ἔβρισταιს რქ ἔβრს არასუსს და მისთ. საყურადღებოა აგრეთვე ის მოვლენაც, სადაც ბერძნული უარყოფითი ნაწილაკის ნაცვლად გვაქვს სომხურის მსგავსად უარყ. ნაცვალსახ., მაგ.: არას ვპოვებ (იწე XIX, 6: აღ 193ა¹) = არარას ვპოვებ (ვანის 259 ა²) = ὁὐκ ἔβρισται = ἔβრს ἔβრსს და მისთ⁴. და სხვადასხვა...

არის თუ არა ბერძნულის გავლენა ორმაგი უარყოფის მხრით ქართულში? იმგვარს სინტაქსურ კონსტრუქციაში, როგორც ზემოთ გვქონდა, მოგვეპოვება ერთადერთი მაგალითი ორმაგი უარყოფისა აღნიშნის სახარებაში: და არ ავი ნ არ ღ არ ა იკადრა კითხვად მისა (შრკზ. XII, 34: ტაბ. 92ა²), რომელიც ყველა დანარჩენ სახარებაში (ჯრუქისა, პარხალისა, ტბეთისა) უარყ. ნაცვალსახელით არის გადმოცემული არღარავინ იკადრა კითხვად მისა (ვან. 114ა²). ბერძნულში კი ეს ადგილი ასე იკითხება: καὶ οὐσείς οὐκ ἔτι ἐτόλμα εὐτὸν ἔπεισθαι (კორინდეთის სწრა 109ბ²¹⁻²³ = ფოტოტ. გამოც. 110ა²). ბერძნულზე ჩვენს ყურადღებას იმიტომ ვაჩერებთ, რომ სომხურს, როგორც ეს სახარებიდან ჩანს, ორმაგი უარყოფა არ ახასიათებს და ამიტომ ამ შემთხვევაში მის გავლენაზე ვერც ვიფიქრებთ. მართლაც ეს ადგილი სომხურში ასეა გადმოცემული: ს ἔβ ἔβ ἔβრსს ხარყსსსსსსსსსსს ფოტოტობ. გამოც. 98V, ბ19.20). მაშასადამე, დასკვნა იქვს არ გამოიწვევს, თუ ვიტყვი: აღიშნის

ლაი) აქვს და ეს * გამოტანილია იქვე კიდზე და აწერია: არ ც ა ძ ე მ ო ნ , ე ს ე ს ი ტ ო ე . ს ა მ თ ა ბ ე რ ძ უ ლ თ ა ს ა ხ ა რ ე ბ ა თ ა ა რ ა ე წ ე რ ა : ა რ ც ა მ ე და ვ წ ე რ ე (პუნქტუალა დაკულია)

¹ დიდი ციფრით აღნიშნის სახ. ტაბულას აღნიშნავს, ხოლო a, b — ზეით ქვეით, 1, 2, 3, 4 სვეტებს; ხოლო ვანის სახ.-თვის ციფრით ფურცლის მაჩვენებელია, a, b გვერდის 1, 2 სვეტების.

² Nov. testam. Graecae, edid. Phil. B u t t m a n .

³ მოსკოვში 1834 წ. გამოც. სახ.

⁴ აღიშნისა და ვანის სახარებაში უარყ. ნაცვალსახ.-ზმნიზედათა ხმარებაში. გარდა ზემოაღნიშნული შემთხვევებისა, არის ზოგი სხვაობაც. რაც გამოწვეულია ან ბერძნული ან სომხური დედნისაგან, ანდა მათი გავლენის გარეშე არის ნახვარი. მაგ.: ბერძნ.-სომხ. უარყ. ნაწილაკი უარყ. ნაცვალსახ.-ზმნიზედით არის გადმოცემული და პირველც. ხანდახან თითოეული მათგანი (ცალკე აღიშნისა და ცალკე ვანის სახარება) ხან ბერძნულის მიხედვით ხმარობს უარყ. ნაცვალსახ.-ზმნ., ხან კი სომხურის... აღიშნის სახარება ზოგიერთ თავისებურებასაც იჩენს. სამწუხაროდ, უაღვლობის გამო მის დეტალურ განხილვაში ვერ შევალთ.

სახარებაში ორმაგი უარყოფის ხმარება ბერძნული ენის გავლენით არის გამოწვეული. მაგრამ საჭიროდ მიგვაჩნია აქვე დაესძინოთ, რომ ასეთი გავლენა მეტისმეტად სპორადიული ხასიათისაა, რადგან, როგორც დავინახეთ, რამოდენსამე უძველეს სახარებაში ამ ზემომოყვანილი ერთადერთი მაგალითის მეტი არ მოგვეპოვება მაშინ, როდესაც ბერძნულში ორმაგი უარყოფის ხმარებას ხშირად აქვს ადგილი, როგორც მაგ.: მრ^კხ. I, 44; XVI, 8; ᾠკა XXIII, 53 და სხვ. ეს კი თავის მხრით იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ ქართული ენის ბუნებას ორმაგი უარყოფა არ ახასიათებდა და ამიტომ მას ადგილი არ ჰქონდა თვით ბერძნულისაგან დამოკიდებულ სახარებაშიც კი! აღნიშნის სახ-ის ერთადერთი ორმაგი უარყოფა, ცხადია, შემთხვევითი ხასიათისაა, და ამიტომ ჩვენი დასკვნა აქაც უცვლელად რჩება¹:

მაგრამ დროთა ვითარებაში მოხდა ენის ცვლილება, რაც სხვა მოვლენებთან ერთად ჩვენს უარყ. ნაცვალსახ.-ზმნიზ.-ც დაეტყო: შეიცვალა მათი ფუნქცია წინადადებაში, თითქოს მათს პირველ შემადგენელ ნაწილს უარყოფითობის ძალა დაეკარგა და ენა იძულებული გახდა მეორე უარყოფითი ნაწილს ხმარებისათვის მიემართა. მართლაც, თუ დღევანდელს ლიტერატურულ ძეგლებსა და ჟურნალ-გაზეთებს თვალს გადავაგვლებთ, საკმაოდ შეცვლილ სურათს წაგვაწყდებით; აი ფაქტები:

არავინ: აღარავინ არ ვიცით (ვაჟა, 418₁₀); არავის არ არჩევდა (ბნელო 53₃₂); არავის... არ ესმის (გ. ერისთავი, 106); არავინ არ მივის (გლახ. ნაამბ. 99₁₃); არავისი არ გვესმოდა (ალი 584); არავის არ უყვარდა (ბაში ან. 114_{8.9}); არავინ არ გაწვალებთ (კლდიაშ. II, 286₁); არავინ არ მომიკლავს (დ. მეგრ. 41₃)...

ვერავენ: ვერავის ვერ გაეგო (ვაჟა, 392₅); ვერავინ ვერ ითამაშა (ბნელო 31₃); ვერავინ ვერ დამახვეინებს (კლდ. II, 282₆)...

არაფერი: აღარაფერი... არ მოიპოებოდა (ყაზბეგი 547_{4.5}); არაფერი საშიში არ იყო (შ. არაგვ., 257₈); არაფერი... არა აქვთ (ირ. ევლოშ. 268₁); არაფერს არ ზოგავს (ეკ. გაბაშვი, 247); არაფერი... არა ჰქონდა (ბარნოვი, 123₂₂); არაფერი (=აფერი) არ მწყენია (ეგ. ნინოშვი, II, 174₅)...

ვერაფერი: ვერაფერი ვერ გაეგო (ან. ერისთ.—ზომტ. II, 275₂₇); ვერა ქრისტიანი ვერ მოხვდებოდა (ია ეკალაძე, 36_{16.7}); ვერაფერი ვერ მოგიტანს (გლახ. ნაამბ. 45_{14.5}); ვერაფერს ვერ ეუბნებოდა (დ. მეგრ. 33₁₈)...

ნურაფერი: ნურაფერს ნუ შეამთხვევ (კლდ. II, 63₆₅)...

არავითარი: არავითარი მამული არ არგუნა (ყაზბ. 4_{4.5}); არავითარი შეველა არ დაჰქირდება (შ. არაგ. 16₁₆); აღარავითარი... მოწმობა აღარ გადიოდა (გ.

¹ რომ ქართ. სახარებაში ორმაგი უარყოფა არ იხმარება, ეს შეიძლება ვინმემ სომხური ენის გავლენას მიაწეროს, საიდანაც. ზოგიერთების აზრით პირველი სახარება ითარგმნა. თუნდაც რომ დაუშვათ ასეთი აზრი, მაშინ ჩვენთვის გაუგებარი იქნება, რატომ მაინც არ არის ორმაგი უარყოფა ამჟამად ბერძნულიდან ნათარგმნ ძეგლებში, თუკინდ იმავე გიორგი მთაწმინდისეულ რედაქციის სახარებაში, როგორცაა, მაგალითად, ვანის სახარება? ცხადია, აქ სომხური ენა არაფერ შუაშია.

წერეთ. 14.4.2); არავითარი დაბრკოლება აქ არ იყო (ლალიონი 149_{10.11})...

ვერაჯითარი: ვერაჯითარი გავლენა ვერ მოახდინეს (ალი 28_{23.4}); ვერაჯითარი სავანე ვერ ეშოვნა (ბარნ. 109₁₄)...

არასოდეს: არასოდეს აღარ გამოვრდება (ირ. ვედომე., 432₉); არასოდეს არ რჩებიან (ეკ. გაბაშე. 828); არასოდეს არ ყოფილა (დ. მეგრ. 22₁₁)...

ვერასოდეს: ვერასოდეს აწი ველარ დავინაზო (კლდ. I, 141_{18.8}); ვერასოდეს ვერ მოასწრებდა (გ. წერეთ. 85)...

არსად: არსად არა ვყოფილვარ (ბნელო 83₃₇); არსაიღამ ავი არა ისმოდა რა (გლ. ნაამბ. 91_{20.1}); არსად არ დაილევა (ირ. ვედომე. 255₂₉); არსად ფეხი არ გადუღვამს (კლდიაშ. II, 5₁₆); არსად აღარ იყო (ეგ. ნინოშე. II, 202₂₇)...

ვერსად: ვერსად ვერა ნახეს (ალი 19₂₂); ვერსად ვერ ჩავიდე (გლახ. ნაამბ. 133₁₃); ვერსად ვერ ვიშოვე (კლდიაშ. II, 298₁₅)...

არც ერთი: არც ერთს ხმა არ ამოულია (ყაზბ. 477_{11.12}); არც ერთს... არ ერგება (ვაჟა, 370_{6.5}); არც ერთი აღდგომა, არც ერთი ბედნიერი დღე არ ახსოვდა (ია ეკალაძე 417_{10.11}); არც ერთი არ დავაბრუნო (ბაში-აჩ. 18₁₇₋₁₈)...

ვერც ერთი: ვერც ერთ სახლობას ვერ გაუბედნია (ეკ. გაბაშე. 197₈); ვერც ერთი მათგანი ვერ განხორციელდებოდა (ბარნ. 117₂₁); ვერც ერთი, ვერც მეორე ვერ ბედავდა (გ. წერეთ. 39_{8.9}); ვერც ერთი ვერ იცნობდა (ეგ. ნინოშე. II, 162_{26.7})...

ნურს მტერს ნუ დამართვია, ნურას დღეში ნუ გარეულა ის დღე! (გ. ერისთ. 80)¹ ... კმარა!

¹ საილუსტრაციოდ გამოყენებულია თითქმის ყველა კუთხის წარმომადგენელი მწერალი. ლექსებით არ ვისარგებლვ, რადგან ლექსთწყობის გამო ენის ბუნებრიობა იჩქმალება.

მ წ ე რ ლ ე ბ ი :

1. ვაჟა = ვ ა ჟ ა - ღ შ ა ვ ე ლ ა , თხზულებანი, ტფ. 1899 (წ-კ. სახ. გამოც.).
2. ყაზბ. = ა . ყ ა ზ ბ ე ვ ე ი , ტფ. 1904 (სრული კრებული).
3. ბნელო = ნ . მ ე ლ ა ნ ი ა . ბნელო, ტფ. 1920.
4. გ. ერისთავი = რჩეული თხზულებანი.
5. გლახ. ნაამბ. = ი ლ ი ა კ ა ვ ე კ ა ვ ა ძ ე , გლახის ნაამბობი, ტფ. 1907.
6. აღექსანდრე კ ა ვ ე კ ა ვ ა ძ ე , ლექსები, ნაწ. I, ტფ. 1881.
7. ბარნ. = ვასილ ბ ა რ ნ ო ვ ი , თხზულებანი, ტ. I, ტფ. 1920.
8. შ. არაგვ. = შ ი ო ა რ ა გ ვ ი ს კ ი რ ე ლ ი . საშინელება („გრდემლი“, I წიგნი).
9. ირ. ვედომე. = ი რ ო დ ი ო ნ ე ვ ე ლ ო შ ვ ი ლ ი . ორი ობოლი („ალიონი“-ს კრებული, თბ. 1911).
10. ალი = ნ ი კ ო ლ ო მ ო უ რ ი , ალი, თბ., 1903.
11. ეკ. გაბაშე. = თხზულებანი ეკ. გაბაშევილისა, ტფ. 1910.
12. ია ეკალაძე, თხზულებანი, ტფ. 1903.
13. ან. ერისთ.-ბოშტ. II = ანასტასია ერისთავ-ხოშტარია, ტ. II, გორი, 1913.
14. ბაში-აჩ. = ა კ ა კ ი , ბაში-აჩუკი. უბის წიგნი № 1, ქუთ., 1900.
15. გ. წერეთ. = გიორგი წერეთელი, რუხი მკვლეი.
16. კლდიაშ. = დავ კ ლ დ ი ა შ ვ ი ლ ი , მოთხრობები, ტ. I, II, ტფ. 1920.
17. დ. მეგრ. = დუტუ მ ე გ რ ე ლ ი , მოთხრობები, ტფ. 1910.
18. ეგ. ნინოშე. = ეგნატე ნ ი ნ ო შ ვ ი ლ ი . თხზულებანი, ტ. II, ტფ. 1920.
19. ლ ა ლ ი ო ნ ი , მოთხრობები, ტფ. 1920 და სხვ.

აი, ყველა ამ მაგალითების მიხედვით ნათელია, თუ რა ცვლილება განუცდია ენას: ძველში ერთმაგი, ახალში ორმაგი მნიშვნელობა კი ერთნაირი ორივე შემთხვევა (არავინ და არავინ არ) უარყოფით მიმართებას ამყარებს ქვემდებარესა და შემასმენელს შორის. ისინი ერთურთის სინონიმებია. სხვანაირად მათი გაგება არ შეიძლება, — ასეთია ენის ფაქტი.¹ განსხვავება მათს შორის ისტორიულია, ორმაგი უარყოფა ქართულში ხშირი მოვლენაა, მის შემთხვევითობაზე ლაპარაკი არც კი შეიძლება; იგი პარალელურად იხმარება ერთმაგ უარყოფასთან. არც რომლისამე კუთხის თუ ინდივიდის ენის სპეციფიკური დამახასიათებელია. მას ყველა კუთხის წარმომადგენელი მწერალი მიმართავს: ზოგი ხშირად, ზოგი კი — ნაკლებ; ასე რომ, პროცენტულად (თუ სტატისტიკასაც მოვიშველიებთ) პარალელიზმი თუ არ აღმოჩნდება, თვალსაჩინო სხვაობასაც ადგილი არ ექნება. მხედველობაში მისაღებია აგრეთვე ის გარემოებაც, რომ დღევანდელი მწერლობისა და ჟურნალისტიკის ენით თუ ვიხელმძღვანელებთ, თვალწინ იშლება ორმაგი უარყოფის გამარჯვების პერსპექტივა: ერთმაგი უარყოფა თავის შერყეულ პოზიციას მალე დაუთმობს ორმაგს. ამის საბუთი თვით ენის პროცესუალობაშია: მე-50—60 წლებში ორმაგი უარყოფის ხმარების იშვიათობა დღეს სიხშირედ ქცეულა!...

მაგრამ აქვე კითხვები იბადება ორმაგი უარყოფის გენეზისის გასარკვევად: რა და რა ფაქტორების ზეგავლენით შეიძლებოდა ორმაგი უარყოფის წარმოშობა? ხომ არ გვაქვს აქ რომელიმე მეზობელი ენის გავლენა? თუ არ არის და ქართულს ნიადაგზეა აღმოცენებული — რა საბუთები გვაქვს მის დასადასტურებლად?

როგორც მთელი რიგი მაგალითებისა ცხადად გვიჩვენებს, ორმაგი უარყოფა უფრო ახალს სამწერლო ენას ახლავს თან. ეს ენა კი ალორძინდა სწორედ მაშინ, როდესაც რუსებს პოლიტიკურად ფეხი ჰქონდათ მომაგრებული საქართველოში. მათს დამკვიდრებას მოჰყვა, სხვათა შორის, რუსული სწავლა-განათლების შემოღება. რუსულ ენაზე განათლება-მიღებულნი პირნი გამოვიდნენ სამწერლო და საპედაგოგიო ასპარეზზე და ამით ფართო გასაქანი მისცეს რუსული ენის გავლენას ქართულზე. თავის დროზე სკოლებში შექმნილმა რეჟიმმა კი მოგვცა რუსულად მოაზროვნე და ქართულად მეტყველთა წყება. ესეც საკმაო მიზეზი იყო, რომ ქართულ ენას რუსული გავლენა განეცადა. მაგრამ, საბედნიეროდ, აქ დაეჯახა ორი სრულებით სხვადასხვა ბუნებისა და კონსტრუქციის ენა, და მიუხედავად ქართ. ლიტერატურაში რუსული ენის გავლენის მრავალრიცხოვან და მტკიცედ დამკველთა,

¹ ბ. თოდო ს ა ხ ო კ ი ა ს ეს მოვლენა რატომღაც სხვაგვარად ესმის, იგი ამბობს: „რუსულს ენაში ორი უკუთქმა ერთათ უნდა მოიშველიო, რომ მსმენელს წათქმა გააგებინო... რუსულ წინადადებას ჰირწმინდათ ვთარგმნით და ვამბობთ ხოლმე „არაფერი არ მინდა“... ამით უკუთქმის, უარყოფის მაგიერ წათქმა, დადასტურება გამოვლის“... (ქართული ენა: „სახალხო გაზ.“ 1911, № 348); ამავე აზრს გამოთქვამს პ. კ ვ ი თ ა რ ი ძ ე. (ქართული სწორმეტყველება, თბ., 1888, გვ. 152). ქართულში „ორი უკუთქმა“ „წართქმა“-ს რომ იძლევა, ამაში ეჭვი არავის შეუვა. აქაც იგივე „უკუთქმა“. მაგრამ გარაკრეკებული. ანალოგიური მოვლენაა იმავე რუსულში გაბატონებული. ასე ეპწის იგი M. Brosset-საც Deux négations nient: რ ო მ ე ა რ ა - ვ ი ნ ა რ ჩ ა ვ ა რ დ ე ს . და ა რ ა - ვ ი ნ და შ ა ვ დ ე ს pour que personne ne tombe dedans et ne se blesse. Code III. 168: cf. ib. VII. 49 90... (Eléments de la langue géorgienne, Paris, p. 211).

ქართული ენა მაინც ვერ შეიქმნა. ძლიერი გავლენის ობიექტი. მართალია, მორფოლოგია და ნაწილობრივ სინტაქსი გავლენის დაღს გადაურჩნენ, მაგრამ ლექსიკა კი ამ მხრივ მეტისმეტად აჭრელდა. მათ სრული მოქალაქეობრივი უფლება მოიპოვეს არა მარტო საშუალო დონის მოქალაქეთა ენაში, არამედ თვით ხალხში, მივარდნილ კუთხეშიაც კი, ზოგიერთი მათგანის ქართულ კონსონანტებთან მეტისაციისა გამო ზოგჯერ ეჭვიც კი არ შეგეპარება მათს აბორიგენობაზე. რუსული ლექსიკის კილოებში გაბატონება ქალაქთან მჭიდრო ეკონომიური კავშირით აიხსნება¹ ...

ჩვენი ზემოდასახელებული მწერლები რუსულ ენაზე არიან აღზრდილნი, და მათ იგი კარგათაღ იციან. ამ ენას კი ორმაგი უარყოფა ახასიათებს, ამიტომ ახალ ქართულში ხმარებულთ ორმაგი უარყოფა რუსული ენის უშუალო გავლენით შეიძლებოდა აგვეხსნა. და მართლაც, ამის დამადასტურებელ ფაქტებს თვით თარგმანები იძლევა², როგორც მაგ:

„ბ ს კ ე რ ზ ე“-დან: შენზე ნაკლები არავინ არ არის (15₁₀ = Никто тебя здесь не хуже, 184₁₃ ქვ.); არათფერი არა მსურს, არათფერი არ მინდა (21₂₀-21 = ничего не желаю, ничего не хочу, 193₂₃); არასოდეს არ მყვარებიხარ... არასოდეს არ მომწონდი (39₉ ქვ. = Никогда не лежало у меня сердце къ тебе... никогда ты не нравилась мне, 224₅); ვერათფერი ვერ გამოვიდა (43₁₆ = Ничего не понятно, 227₇); არსად არ არისო (55₂₀ = нигде нетъ, 246₆); ვერსად ვერ წახვალ (73₁₈ = никуда не уедешь, 274₉ ქვ.)...

„ა ლ დ გ ო მ ა“-დან: არავის დაცინვის ნებას არ მივცემო (36₁-37₁ = смеяться никому не позволю, 33₁₄ ქვ.); არათრის გადაწყვეტა არ შემიძლია (20₇ = не могу ничего предпринять, 19₄ ქვ.); არასოდეს არ გაეგონა (22₉ ქვ. = никогда не знал, 21₉ ქვ.); არათფერი არა სთქვა (8₁₃ = ничего не сказала, 80₉ ქვ.)...

„მ ა ზ ე პ ა“-დან: აღარათფერს აღარა ვნაღვლობ (24₆ = Но ни о чемъ я не жалею, 26₆ ქვ.) და სხვ. მრავ.

საკითხი თითქოს გადაწყვეტილია, რუსული ენის გავლენა თარგმანში გამოაშკარავდა. შეიძლება მისი განზოგადება, ე. ი. ლიტერატურულ ენაში გადატანა. მაგრამ ეს ერთის შეხედვით! ენის ფაქტი კი სულ სხვას ღაღადებს. რუსული ენის გავლენაზე შესაძლებლობის დამუშავას ნიადაგი გამოეცლება, თუ წინდაწინ გათვალისწინებული იქნება ორი მოვლენა: ერთი — როგორაა საქმე კილოებში და მეორე — საშუალო ქართული როგორ იყენებს მათ? ამ საკითხებს გვერდს ვერ აუხვევთ, რადგან პირველი ახალი ქართულის დაუმრეტელი წყარო და საძირკველია, ხოლო მეორე — ქართული ენის განვითარების

¹ ამაზე სხვა დროს. ისე კი იხ. პროფ. კორნ. კ ე ე ე ლ ი ძ ე . Op. cit., მეხუთე პერიოდი, გვ. 64.

² ამ მიზნით განხილული მაქვს შემდეგი წიგნები: მ. გ ო რ კ ი ს „На дне“ (Пьесы. т. VI. СПб., 1903), ქართ. „ბსკერზე“, თარგმ. ბ ე ლ ა რ ა ს ი ., თფ. 1907; ლ. ტ ო ლ ს ტ ო - ი ს „Воскресенье“, - აღდგომა“, თარგმ. პ. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ი ს ა ., ტფ. 1911; ა. პ უ შ კ ი ნ ი ს „Полтава“ (СПб. 1912), - „მაზება“, ქუთ. 1894; ლ ე რ მ ო ნ ტ ო ე ი ს „Мшвири“ - „მწირი“, თარგმ. გრ. ა ბ ა შ ი ძ ი ს ა ., ქუთ. 1892; ა. გ რ ი ბ ო ე დ ო ე ი ს „Горе от ума“. (СПб., 1873). - „ვაი ჭკუისაგან“, თარგმ. გ ა ნ დ ე გ ი ლ ი ს ა ., ტფ. 1904; „Демонъ“, - „დემონი“, თარგმანი მამია გ უ რ ი ე ლ ი ს ა .

საერთოდ ლექსად თარგმნილები ნაკლებ მასალას იძლევა გავლენის დასადგენად.

წინა საფეხური. კილოებში კი ორმაგ უარყოფას ადგილი აქვს. „კილოებში“-მეთქი, იმიტომ რომ თითქმის ყველა კილო გამოუტყლებლივ იდენტობას იჩენს. ამას ცხადპყოფენ მაგალითებიც. დავიწყით აღმოსავლეთით:

ქვესულლი: უმას აღარავინ აღარ სცემს (ლექსიდან); არცვისად არ გაუგებებავ; არვის არ ეუბნების; ქვესულთ არაისად ჯელ არ მაუციდებავ; ვერციათ ვერ მიუვლით; არც ერთ ტყვია არ მახვედრივას¹ ...

მოქვესული: არაფერი არ მინდა; არაფერი არ უთხრა; არაფერი არ გაეგა; ვერაფრით ვერ გაეტება; ვერაფრით ვერ შერიგებულან² ...

შიგნიკახული: არაფერი არა ქონდა რა; არაფრათ არ მაგდებენ; არსად არა მაქ სახსარი; ვერც ერთი კაცი ვერ გამონახავთ³ ...

ფშაული: არავის კი არ უთხრა (921.22); ვერავინ ვერ გამაიცნო (3718); არაფერი არ უთქვამს (1120); ვერაფერი ვერ ვიცი (2113); ნულარაფერს ნუ გაპწირავთო (615); ვერსად ვერ იპოვნეს (4127.8)³ ...

მთიულული: არავის არ უშობს; ვერავინ ვერ გაფძლებ; ვერავისთან ვერ ვამბობდიო; ვერვინ ვერ მეკრივა; არაფერი ჯამაგირი არა აქვს; არაფერი არ გვინახავო; არაფერს არას აკეთებს; იმათათვის არაფერი სასარგებლო არა იყო რა; ვერაფერი ვერ შარტყეს; ვერაფერი ვერ უპასუხა; ვერაფერი ვერა ვიციო; აღარც ერთს ჯელზე აღარ ადგება...

ფერედნული: ხალათს მოგცემყეო, არც კი აღარა ვნახეთ იმისყე...; ...გუგუშით... და თქვენ მამულეზნი არც როს აღარ მოვალთო...; თუ არც ერთს არ იქო, ეჯახა (=ნება) მოგეცით (=მოგვეცით)... ვერვინ ვერ გაიარისყე იქებზი...

გარეკახული: არავინ არ იყო; არავინ ხმა არ გადცეთო; აღარავინ არ არის; ვერავინ ვერ აგიყვანსო, ვერავინ ვერ ნახა, არაფერი არ მარგო; არაფერი არ ვიციო; აღარაფერს არ მარგებდა; ვერაფერი ვერ დაგვიჭირეს რა; ველარაფერიც ვერ უყვეს რა; არსაით არ არი; ვერსად ვერ წავალო; ვერა გზით ვერ წააქციეს; ვერც ერთმა ვერ მეერია⁴ ...

არავინ კი არ ეპატიყება (1154); ვერავინ ვერ იპოვნოსო (1520); არაფერი არ ებადაო (98); არსად არ არის (712)⁵ ...

ქიზიყული (ვაქირიდან): ნურავის ნუ აპატიებ (7426); არაფერი არ არისო (7824); არაფერი სხვა არ მინდა (7423); არაფერი შიში არ მოელოდა (6617.18); ვერც ერთი... ვერ წაუვათ (8411); ნურც ერთს ნუ გადააგდებ (8713)⁶ ...

ინგილოული: არაფერიც არ გაქ (18217); არაფერ არ ჰუთხრა (19819); არაფერს არ ეუბნება (20428); ვერაფერსაც ველარ დამაკლებს

¹ მაგალითები ამოღებულია პროფ. ავ. შანიძის მიერ გამოცემული ხვესურული მასალებიდან.

² ამოღებულია სოლ. იორდანიშვილის მიერ ადგილობრივ ჩაწერილი ტექსტებიდან.

³ თედორაზიკაშვილი. ფშავეში შეკრებილი ზღაპრები. რასაკვირველია, როგორც არა ლინგვისტური მიზნით ჩაწერილნი, სავსებით სანდონი ვერ არიან.

⁴ მაგალითები გადმომცა ბენ. ჩიქობავამ.

⁵ ხალხ. ზღაპრ. კახეთში შეკრებილი თ. რაზიკაშვილის მიერ. ტფ., 1909.

⁶ ძველი საქართველო. ტ. IV, ტფ., 1914-15, განყ. IV.

(205₁₈; 207_{13,14}); არსად ნადირ არ დახტომი (200₆); აღარც ბოწ აღარ დარ-
ჩომი (187₅)¹ ...

ჭ ა ვ ა ხ უ რ ი : არსად არა მქონდა ბედი² ...

გ ო მ ა რ უ ლ ი : არაფერი არ ინდომა; არაფერი არ ვიცი; არსად არ
უნდა წავიდე; ვერსაიდან ვერ უპოვეს...

ქ ა რ თ ლ უ რ ი : არავინაც არ მიშლისო; არავის არ ვაწუხებ; არასფერს
არ მივცემ; არაფერი არა რჩება; არაფერი არა გამაჩნია; არაფერი არა აქ;
არაფერს არ მოგცემო...

არავინ არ იყო (15_{26,7}); არავის არა ჰქონდეს (28₁₃); არავის არ ეცვასო
(იხ₁₅); ვერავინ ვერ შეიტყო (3₇); ვერავინ ვერ გაიგო (22₄); არაფერი არ ება-
და (13₁₀); არაფერზედ არ გავეყიდი (29₁₇); არსად არა ყოფილა (30₁₉)³ ...

გადავიდეთ დასავლურ კილოებზე:

ი მ ე რ ხ ე უ ლ ი (იმერხვეიდან): არავინ არ გადამარჩენს (47, სვ. 1₃₆);
არავისაც არ ვაწყინე (50, სვ. 1₂₀); არავის არ შევებრალე (53: სვ. 1₈); ვე-
ლარავის ვეღარ ვენდე (50, სვ. 1₁₁); არაფერიც არ მინდოდეს (50, სვ. 1₁₄);
ხებერი არაფერი არ არი (63₂₄); არა სემსი არ ამდგარა (63₂₆); არა აქკან
არა ხებერი (63₁₇); ვეღარ შევალ ვერა სახში (47, სვ. 1₃₂); ვერსადაც რომ ვერ
დავდექი (50, სვ. 1₂₄)⁴ ...

გ უ რ უ ლ ი : არავინ არ გამევიდა (46₇); არავინ არ წახვიდეთ (53₁₇);
არაფერს არ ლაპარაკობდა (50_{16,17}); არსად არა სჩანდა (55₂₇)⁵ ...

ი მ ე რ უ ლ ი (სოფ წვეა): არავინ არ მიუხვევდა (31_{19,20}); ვერავინ ვერ
იტყვისო (49₂₂); არაფერი ღონე არ იყო (31₂₄); ვერაფერი ვეღარ მოვახერხეთ
(11₂₇); არცერთი არ ინდომო (51_{7,18}); არსოდეს არ გიღალატო⁶ ...

„ხ ა ლ ხ ზ დ ა პ“.: ვერავითარი ღონე... ვეღარ გამოგლეჯდა (22_{13,14});
არავითარ შემთხვევაში არ უნდოდა (30_{8,7})⁷ ...

მაშასადამე, ორმაგი უარყოფა მართო ლიტერატურული ენის კუთ-
ვნილება კი არ ყოფილა, არამედ მას მეტ-ნაკლებობით კილოებიც მიმართავენ.
ახლა კი ნათელი უნდა იყოს, თუ რატომ გახშირდა ორმაგი უარყოფის ხმა-
რება სალიტერატურო ენაში რუსული ენის საქართველოში დამკვიდრებისთა-
ნავე, ახალს ქართულს საფუძვლად კილოები დაედვა, კილოებში კი ორმაგ
უარყოფას ადგილი ჰქონდა; იგი კილოების სხვა დამახასიათებელ მორფოლო-
გიურ-სინტაქსურ ელემენტებთან ერთად სამწერლო ენაში გაღმოვიდა და
სათანადო ადგილიც დაისაკუთრა. ამგვარად, ცხადია, ამ ორი მოვლენის —
ერთის მხრით, რუსულის, როგორც პოლიტიკურად გაბატონებული ენის დამ-

¹ მ. ჭ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, სინგილო: ძეგლი საქართ., ტ. II, ტფილ. 1911—1913, განვ. IV.

² ჩაწერილია ჩემ მიერ ადგილობრივ.

³ ხალხ. ზღაპ. ქართულში შეკრებ. თ. რ ა ზ ი კ ა შ ვ ი ლ ი ს მიერ, ტფ., 1909. ყველა
ადნიშნულ პირთ, რომელთაც ჩემთვის ამ უამდ მიუწოდომელი კილოების მასალები გადმომცეს,
ულრმეს მაღლობას ვუცხადებ.

ნ. Я. Марр, Дневн. поездки въ Шавш. и Клардж., Тек. и раз., кн. VII, СПб., 1911.

⁵ ქ. კ ა ლ ა ნ დ ა ძ ი ს მიერ გურიამი შეკრებილი: ძვ. საქ., ტ. IV, ტფ., 1914-15, განვ. IV.

⁶ სევ. გ ა ჩ ე ჩ ი ლ ა ძ ი ს მიერ სოფ. წვეაში შეკრებილი: ძვ. საქ., ტ. IV, განვ. IV. იხ. აგ-
რეთჲ ტ. I, ტფ., 1909, განვ. IV.

„ხალხ. ზღაპ“. ს. მ ე რ კ ე ი ლ ა ძ ი ს მიერ შედგენილი. ქუთ., 1903.

კვიდრებისა, და, მეორეს მხრით, თითქოს მარტო რუსულის დამახასიათებელი სინტაქსური ფორმის (ორმაგი უარყოფის) ქართულს სამწერლობო ენაში გაბატონებისა და ხმარების ქრონოლოგიური შეხვედრა შემთხვევითია და მეტი არაფერი.

რაც შეეხება მეორე მოვლენას, რომლის მიხედვითაც რუსული ენის გავლენის შესაძლებლობის დაშვებაზე ხელი უნდა ავიღოთ, გახლავთ საშუალო ქართული. ეს ენაც, მართალია, შედარებით ნაკლებ, მაგრამ მაინც, ხმარობს ორმაგ უარყოფას. მისი გამოყენების რაოდენობითი მეტ-ნაკლებობა დამოკიდებულია დროისა და მწერლისაგან; რამდენადაც ძველია ძველი და მწერალი ტრადიციული სალიტერატურო ენის მატარებელი, იმდენად ნაკლებია ორმაგი უარყოფის ხმარება. რაც ენას არქაული ფორმები ეცვლება და იუღინთება ახლით, ე. ი. კილოებით მდიდრდება, მით მატულობს ორმაგი უარყოფის რიცხვი სამწერლობო ენაში. ამას მწერალიც ხელს უწყობს: თუ იგი თავის შემონაქმედებს ხალხური ენის ბრძმედში გაატარებს, მით ორმაგი უარყოფა ხშირი იქნება მის ენაში. საბუთი — ძეგლებშია. „სიბრძნე-სიცრუე“-ში¹ იგი ხშირად გვევლინება: არც ერთი ზურგზე არ დაეცა (153_{5,4}); არც ერთი ფული არ წამოიღო (12₃ ქვ.); ვერც ერთმა ვერა გაიგეს რა (35_{6,7}); არას ადგილს არ მინახავსო (184_{3,4}); ვერა მკურნალმა ვერ არგო (126₃); ვერა აქიმმან ვერ უწამლაო (131₁₄)... მაგრამ „ვისრამიან“-ში² შედარებით ნაკლები გვხვდება, მაგ.: რომელ აღარათა ღონითა არ შეიფარვოდა (31₂₁); არსად გრძლად არ იხარებს (96₁₁); არსად არ დაგაგდებ (405₇); და სხვ. ხოლო „ამირან-დარეჯანიან“-ში³, მიუხედავად უარყ. ნაცვ.-ზმნიზ. წინადადების სხვა-დასხვა კომბინაციებში ხმარებისა, ორმაგი უარყოფის რამოდენიმე შემთხვევალა გვაქვს: ნურცა დიდთა და ნურცა მცირეთაგან ნუ იხსენების ამბრი (56_{11,12}); არვინ არას მავნებს (75₇); ვერას ღონით ვერ გამოიყვანსო (111₂₅) და სხვ. „ვეფხისტყაოსნი“-ს⁴ ავტორი ორმაგი უარყოფის ხმარებაში სიძუნწეს არ იჩენს. შეიძლება ეს, გარდა ჩვენ მიერ ქვემოაღნიშნული მიზეზებისა, ლექსთა-წყობითაც იყოს გამოწვეული: ჩემსა ნუვინ ნუ დამალავს (22₄ = 47₄); აწვეცა დაგვკოც, ვერა ჰგავ, ვერათ ვერ მოგეკმარებით (46₃ = 71₃); კაცი არსად არ ენახა (151₂ = 175₂) და სხვ. მრავ.⁵ რუსთველის წინამორბედი მწერლები შავ-თელი და ჩახრუხაძე კი მას თითო-თითოჯერ ხმარობენ⁶.

ყველა ეს ზემოხსენებული ძეგლები, როგორც ვიცით, მე-XVII ს-ისა და

¹ საბა-სულხან ორბელიანისა, ...გამართული მთვარელი შვილის მიერ. ტფ., 1903.

² რედაქტორობით ილ. ჭავჭავაძის. აღ. სარაჭიშვილის და პეტ. უში-კაშვილის, ტფ., 1884.

³ ზ. ჭიჭინაძის გამოცემა, ტფ., 1896.

⁴ ი. ა. ბუღაძის რედაქტორობით, მე-22 გამოც., თფ., 1914 — სარგის კაკაბაძის რედაქტ., ტფ.

⁵ „ვეფხისტყაოსნის“ კომენტატორსა და გამოცემელს ბ. იუსტ. აბულაძეს ეს ადგილები ამოკრებილი ჰქონია და სათანადო განმარტებასაც იძლევა. მისი ინტერპრეტაცია, თუმცა ნაწილობრივი, მაგრამ უსათუოდ სწორი, ჩვენთვის მისაღებია („ვეფხისტყაოს.“, გვ. 232 = „ვეფხ.ტ.“ ლექსიკონი: ძვ. საქ., ტ. I, გვ. 192, განყ. II = XII საუკ. ქართ. საერო მწერლ. და „ვეფხ.ტ.“, ტფ. 1922, გვ. 156).

⁶ Н. Марты, Др.-груз. описи, ТР. IV „აბულუმესია“ 53,3 და „თამარიანი“, VIII, 14.

უფრო გვიანდელი დროის ხელნაწერებითაა ჩვენამდე მოღწეული. ორიგინალი, რასაკვირველია, არ შენახულა. არსებული ხელნაწერები კი, ვინ იცის, თუ მერამდენე პირია ავტოგრაფისა. ამიტომ ადვილი საფიქრებელია დავუშვათ, რომ გადამწერთ თავიანთი წვლილის შეტანა შეეძლოთ, ამაში მათ არაფერი აბრკოლებდათ, მით უმეტეს ეს ძეგლები არ არიან სასულიერო ხასიათის ნაწარმოებები.¹ რომ გადამწერთ საკმაო რიცხვი ნეოლოგიზმებისა აქვთ შეტანილი ამა თუ იმ ძეგლებში, ეს საერთოდ ცნობილია, და, ამას გარდა, ამის უტყუარ საბუთს თვით „ვეფხისტყაოსნი“-ს ინტერპოლიაციები იძლევა. ეს კი კითხვას კბადებს: აღნუსხულ თხზულებებში ორმაგი უარყოფის ხმარება გვიანდელი, ე. ი. გადამწერის დროინდელი (მე-XVII ს-ის) და გადამწერთა მიერ კეთილშენაძენია, თუ აღრინდელი, თვით ავტორთა მიერ ჩართული მოვლენა? კითხვაზე გადაჭრილი პასუხის გაცემა ძნელია. მაგრამ რომ ორმაგი უარყოფა თვით ავტორთაც შეეძლო ეხმარა, ამის დამადასტურებელი ფაქტი ბევრია. ყველა ამ ლიტერატურული განძის თარიღი მე-XII და შემდეგ საუკ.-ს მიეკუთვნება. ამ დროს კი ორმაგი უარყოფა იხმარებოდა არა მარტო ხალხში, არამედ თვით სამწერლობო ენაშიაც. თქმულის დასაყრდენს 1074 წელს ათონში გადამწერილ ხელნაწერში (უნივ. მუზ. № 558)² ვპოულობთ, სადაც „იოანე და ეფთჳმეს ცხოვება“-ში ორმაგი უარყოფის ოთხი მაგალითი გვხვდება, — ესენი არიან: რომელ არაარაჲ კეთილი არა მოგაკლოს ღმერთმან (2327-28 = ჯელ. 49); ვერვინ ვერ მიუსწრის ცისკრისა ლოცვასა (3515-16 = ჯ. 68); რომელ ვერარაჲთ ვერ დაარწმუნა (5214 = ჯ. 98); დღეს არცამცა ერთი ქართველი არა იპოების (610-11 = ჯ. 115).

აქ შემთხვევითობაზე ლაპარაკი არ შეიძლება. მე-XI ს-ს ძეგლში გარკვევით იხმარება ორმაგი უარყოფა. მაშასადამე, მისი დასაბამი მე-XI საუკუნეიდან უნდა დავიწყოთ.³ ამ დროიდან მოყოლებული ძეგლებში ორმაგი უარყოფა არაიშვიათად იხმარება, მაგ.: არა ჳსენებულ იყო არცა დამტკიცებულად და არცა გარდაგდებულად (1027—1072, საქ. სიძვ., II, 226-31 = ისტ. საბ. შიომღვ. 819-20); არას ჟამის გამოცულებლობისათვის არ მოგეშალოს (1463 წ., ib. II, 2120-21); არაფერი⁴ სამეფოდ სამსახური და გამოსაღები არა გამოვიდოდეს (1658 წ. შიომღვ. ისტ. საბ. 802); არც ერთი არ დამემართებოდაო (1620,

¹ სასულიერო ხასიათის თხზულებანი მე-XII ს-მდე რომ იმდენ გადაკეთება-შესწორებებს არ განიცდიდენ, როგორც საერო მხატვრული ნაწარმოებნი, ამას ასე თუ ისე ცხადყოფს ერთი ცნობა, რომლის მიხედვით: წმიდათა თქმულსა და მართლ-მადიდებელთა მამათა აღწერილისა ვერვინ იკადრებს შეხებად, ვითარცა წმ. სახარებასა და ეპისტოლეთა პავლე მოციქულისათა, რაოდენცა ლიტონითა სიტყვთა აღწერილ იყოს, ბერძენთა და მართლ-მადიდებელთაგანი ვერვინ შეხებების... (ქრონ. I, გვ. 217).

² ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელნაწერი აღაპებით, თბ., 1901 წ.

³ თუ ერთს წინადადებაში ორი სხვადასხვა უარყოფ. ნაკვალავების ხმარებას ორმაგი უარყოფის ფუნქციას მივაწეროთ, მაშინ ჩვენი თარიღი ერთი საუკუნით დაიწევა, რადგანაც მეთუ საუკ. ხელნაწერში, შატბერდის კრებულში (№ 1141) ასეთი მაგალითი გვხვდება: დასხუადაარადაარავეისპრთავესთვნიერსიგლახაქისაჩემისა (გვ. 574, სვ. 1122). საერთოდ უნდა ვთქვათ, რომ ჩვენი დათარიღება დამყარებულია აქ განხილულ ძეგლებზე მხოლოდ, ამიტომ მას უკანასკნელი დაკუმშობრივებით თარიღის პრეტენზიები არა აქვს.

⁴ „არაფერი, ვერაფერი, ნურაფერი“ და მისთ. მე-XVI—XVII საუკ.-დან იხმარება.

საქ. სიძვ. II, 5315.16); არაოდეს: საბალახე; არა ეთხოვებოდეს (1488, სიგელი კოსტანტ. 628.9) და ასე მრავ.¹

ზემოთქმულის შემდეგ, მამასადამე, დასმულ კითხვებს შეგვიძლია გადაჭრილი პასუხი გავცეთ და ასეთი რეზუმეც გავუკეთოთ: ორმაგი უარყოფა ქართული ბუნებისაა. მას სამწერლო ენაში მე-X—XI ს-იდან ვხვდებით. თუ იგი ახალი ქართულის კუთვნილებად მიგვაჩნდა, ეს შეცთომითა და ძველი ძეგლების არცნობით იყო გამოწვეული, — ეს ერთის მხრით. მეორე მხრივ ორმაგ უარყოფას დღეს კილოებში ფართო ასპარეზი აქვს მოპოებული. ამ ორს მოვლენაზე კი რუსულს ენას არამც და არამც არ შეეძლო გავლენა მოეხდინა, ამიტომ რუსულის გავლენაზე ფიქრი და მით უმეტეს მისი მიღება და მტკიცება ყოვლად შეუძლებელი ხდება. ამით ნიადაგი ეცლება იმ მოარულ აზრსა და წერილობითადაც აღნიშნულს, რომ „მწერალნი ფრაზებს რუსულითგან თარგმნიან პირწმინდათ“-ო². მართალია, რუსულს მის გენეზისში მონაწილეობა არ მიუღია, მაგრამ გავრცელებაში ალბათ ხელს უწყობს (იხ. თარგმნის პარალელები)³.

აქვე მთელი რიგი კითხვებისა იბადება მისი გენეზისის გამოსარკვევად: სად არის ორმაგი უარყოფის დასაბამი, რატომ იხმარება იგი საშუალოსა და ახალს ქართულში და არა ძველში. საკუთრივ ქართულს ნიადაგზეა აღმოცენებული, თუ ქართული ჯგუფის ენათა დამახასიათებელია? ეს კითხვები ფრჩხილების გახსნას ითხოვენ და ჩვენც შეძლებისდაგვარად აქედან დავიწყით.

ქართული ჯგუფის ენებს ორმაგი უარყოფა არ ახასიათებს: არც მეგრულ-ჭანური, არც სვანური მას დღესაც არ ხმარობენ⁴. მამასადამე, ქართულს ამ

¹ ამ მიზნით განხილულია შემდეგი ისტორიული საბუთები:

ა. თ. უ რ დ ა ნ ი ა, ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა... თბ. 1896 და ქრონიკები I, ტფ., 1893.

ბ. საქართველოს სიძველენი, ტ. II, ტფ., 1909; ტ. III, ტფ., 1910.

გ. სარგის კ ა კ ა ბ ა ძ ე. ისტორიული საბუთები, წ. I, ტფ., 1913; სიგელი მსახ.უხუც. გრიგოლ სურამელისა... ტფ., 1912; სიგელი ქართლის მეფე კოსტანტინესი 1488 წლ., ტფ., 1913.

² კ. ე ვ ი ა რ ი ძ ე, ქართული სწორმეტყველება, I წ., გვ. 152, § 207; თ. ს ა ხ ო კ ი ა, Op. cit.

³ თითქოს ამის დასტურს დავით კ ლ დ ი ა შ ვ ი ლ ი ს ენაში ვიკოლობთ, რადგან მწერლებში ყველაზე უფრო ორმაგ უარყოფას მის თხზულებებში ვხვდებით, ასე რომ 62.5% ერთმაგი: 37.5% ორმაგ უარყოფას მაშინ, როდესაც ვაჟაფ შ ა ე ე ლ ა 80% : 20% ორმაგ. უარუ. ხმარობს. დ. კ ლ დ ი ა შ ვ ი ლ ი ს ენაში ორმაგი უარუ. ასე ხშირი ხმარება თითქოს რუსული ენის გავლენას განეკუთვნება, რადგან, როგორც მისი ბიოგრაფია ჩმოწმობს, მას რუსეთში ყოფნის დროს ქართული ენა სრულებით დავიწყებია (ალ. ხ ა ხ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, ქართ. სიტყ. ისტ., მე-XIX ს-ე, ტფ., 1918, გვ. 266). მაგრამ ასეთი რამის დაშვება მისაღები იქნებოდა, თუ მას საშუალო ქართ. და კილოები შხარს დაუქვნიდნენ, მაგრამ, როგორც ირკვევა, საშუალოს ქართულში (სხედველობით მიქვს მე-XI—XVII საუკ-მდე დაწერილი 106 სიგელ-გუჯარი: საქ. სიძვ., II, გვ. 1-132) ერთმაგ-ორმაგი უარყოფის ასეთი მიმართებაა: 62.5% : 37.5% (როგორც დ. კ ლ დ ი ა შ ვ ი ლ ი ს ენაში) და ერთ-ერთ კილოში (ზემო-იმერული: ძვ. საქ., ტ. I, განყ. IV, 1-42) 50% : 50%. მამასადამე, გამოდის, რომ რუსული ენა ამ შემთხვევაში თითქმის სრულს პასივობას იჩენს. სხვადასხვა მწერლის ენასა თუ კილოებში ეს მიმართება სხვადასხვა პროცენტებში გამოიხატება.

ერთმაგი უარყოფა ახალს ქართულში ალბათ უფრო მეტ ხანს იბოგინებს, ვიდრე კილოებში, რადგან რუსულის გავლენით ორმაგი უარუ. ახსნა ასე თუ ისე ხელს უშლის მის თავისუფალ ხმარებას...

⁴ მაგალითად მე გ რ უ ლ შ ი : მ ი თ ი ნ ვ ა რ დ გ (არაფინ იყო); ვ ა რ თ ი ა რ თ ი კ ო ჩ ი რ დ გ (არც ერთი კაცი იყო); შ უ თ უ ნ ს ვ ა კ ე თ ე ნ ს (არაფერს აკეთებს) და სხვ. სიტყვა-სიტყვით რომ გადმოვიღოთ, იქნება: „ვიწმე არ იყო“, „რამეს არ აკეთებს“. მეგრულ

ენათა გამოცალკევების შემდეგ კარგა ხანს არ ექნებოდა და მართლაც, როგორც დავინახეთ, მას მე-X—XI ს-მდე ვერ ვხვდებით, მაგრამ ცოცხალი ენის განვითარების პროცესში ჩვენი ერთმაგი უარყოფა ორმაგით შეიცვალა. უკანასკნელის მაგალითები ჩვენ მე-XI ს-ის ძეგლში ვიხილეთ. მაგრამ ეგ იმას არ ნიშნავს, რომ ორმაგი უარყ. გენეზისიც აღნიშნულ ხანას უნდა დავეუკავშიროთ. პროცესი გაცილებით უფრო ადრე უნდა დაწყებულიყო.¹ ხოლო თუ სალიტერატურო ენაში გვიან ამოყო თავი, ამის მიზეზი თვით დამწერლობის ენის კარჩაკეტილობას უნდა მიეწეროს. როგორც კი ტრადიციულ ენას თანდათანობით ჩარჩოები შემოესხნა და შესაძლებელი შეიქნა კილოების მონაწილეობის მიღება, მაშინ ჩვენი სინტაქსური ფორმაც გადავიდა სამწერლობო ენაში.

ამგვარად, ორმაგი უარყოფა მეორადი მოვლენაა, — ქართულს ნიადაგზე აღმოცენებული. საშუალსა და ახალს ქართულში კილოებიდან შემოდის. კილოებში მისი დასაბამი მე-XI—X ს-ის ადრინდელ ხანას მიეკუთვნება.

მაგრამ კითხვა ისმება, თუ რადარა ფაქტორის ზეგავლენით შეიძლებოდა კილოებში ორმაგი უარყოფა წამოკრილიყო? ყოველი ენის ცვალებადობა გამოწვეულია სხვადასხვა ფაქტორების მიერ, რომელთა შორის მეტად მნიშვნელოვანი როლი ფსიკიურს განეკუთვნება.²

„მ ი თ ი ნ ი“, „მ უ თ უ ნ ი“ დადებითი ნაცვალსახელებია და ნიშნავს „ვინმე“-ს; „არამე“-ს, მაგ.: მ ი თ ი ნ ი მ უ რ ს ო (ვინმე მოდის); მ უ თ უ ნ ს ა კ ე თ ე ნ ს ო (რამეს აკეთებსა), ხოლო „მ ი თ ა“, „მ უ თ ა“ უარყ. ნაცვალსახელთან უარყ. ნაწილაკის დასმა არ შეიძლება, მაგ.: მ ი თ ა ბ ი რ ი (არავინ ვნახე); მ უ თ ა თ ე უ (არაფერი თქვა).. (იხ. Н. Кипшидзе, Грамм. мингрельск. (инверского) яз. СПб., 1914, §§ 55 А; 56 და განსაუკუთრებით § 155, აგრეთვე ლექსიკონი, გვ. 280 (მე); 283 (მუ) ს; მ უ თ უ ნ ი .

ქ ა ნ უ რ ი ც მეგრულს მისდევს: მ ი თ ი ვ ა რ (არავინ ვინმე არ); მ უ თ უ ვ ა რ (არარაა ჩამე არა); ჩ ქ ე ა მ უ თ უ ვ ა რ მ ი ნ ო ნ (სხვა რამე მინდა; იხ. Н. Марр, Грамм. чанского (лаз.) яз. СПб. 1910, გვ. 167. 170. ლექსიკონი მე : მუ).

ს ე ა ნ უ რ ი ქართულის მსგავსად აწარმოებს უარყ. ნაცვალსახ. ზმნიზებას: დ ა რ (< დე + მარ = არა + ვინ); დ ე შ ე რ (< დეშ + მარ = ვერა ვინ); დ ე ს ა მ ა (< დესა + მად = არა რა); დ ე შ ს ა მ ა (< დეშსა + მად = ვერა რა); დ ე მ ე (< დე + იმე = არა სხვა) და სხვ. ყველა ამათანა წინადადებაში სვანური-მეორე უარყ. ნაწილაკს არ მიმართავს, მაგ.: დ ა რ ბ ა ე ა (78_გ = არავინ ჰყავს); დ ა რ ლ ო ქ ა რ ა მ ა (6_ნ12 არავინ არიო?); დ ე შ ე რ ე თ ლ ა კ ა ნ (6_ნ10, 11 = ვერავინ მიაგნო); დ ე შ ე რ ს მ ა ხ ო ყ რ ა ე ჩ ა ნ ტ დ (68_გ = ვერავის რა უქნაა მისთვის); დ ე ს ა მ ა ლ ო ქ ა რ ი (59₁₁ = არაფერი არიო); დ ე შ მ ა ბ ა ე რ ბ (79₁₁ ვერაფერს უყვს); დ ე შ ს ა მ ა ლ ა მ ე ჯ შ მ ა ლ უ ნ (51₁₂ ვერაფერი მამუშავე), დ ა რ (დ ე რ) მ ო შ ი ე დ (82₂₀ = ვერავინ იყიდის); დ ა ს მ ა ხ ო მ ე რ ა (67₄ = არავის გაუგია); დ ო ს ა მ ა ლ ო ქ ო ბ რ ე კ ი ს (79₂₆ = არაფერიო მოარტყას); ნ ო რ დ ლ ო ქ ა ნ ფ უ შ დ ა დ (68₂₂ = ნურავინ უშვებს); მ ა მ ე ჯ ე შ ო დ ე ს ა მ ა ა მ ბ ა ე მ ი ხ ა ლ (= არავითარი / არაფერი ამბავი ვოც) და სხვ. მეგრ.

მაგალითები ამოღებულია არსენა ო ნ ი ა ნ ი ს მიერ ლაშხეთში შეკრებილი მასალებიდან (ლ უ შ ნ უ ა მ ბ ე ვ ა რ ლ ე ლ ა შ ხ უ შ უ მ ი ნ ი ნ შ უ ვ, პეტრ., 1917; განხილულია გვ. 50.94) და პროფ. ა. შ ა ნ ი ძ ი ს მიერ ადგილობრივ ჩაწერილი ტექსტებიდან, რომელნიც საუნევერსიტეტო კურსში გარჩეულ იქმნენ. აგრეთვე სტუდ. კაპიტონ კ ო რ ძ ი ა ი ს მიერ (სოფ. წვირშიდან) მოწოდებული ცნობებიდან ვიხელმძღვანელეთ.

¹ ამისკენ ჩვენს უკრძალუბას ბეჭდულის გაუღწეით აღიშის სახარებაში ხმარებული ორმაგი უარყოფის ერთი მაგალითი იქცევს. მისი ხმარება ალბათ ენას მანკრედიამინც არ ენათობებოდა, რადგან, შესაძლებელია მაშინ, ცოცხალ ენაში მას ადგილი კიდევ ჰქონოდა.

² ეს ნაწილი საერთოდ ერთ-ერთი საყურადღებო საკითხთაგანია ზოგად ენათმეცნიერებაში. იგი ცალკე ექსპერსს მოითხოვს და ამიტომ მას აქ გვერდს უვლი.

ორმაგი უარყოფის წარმოშობა-განვითარებაში უეჭველია ფსიქოლოგიურ მომენტს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს.

1. როდესაც მთქმელი სცდილობდა მსმენლის ცნობიერებაში ქვემდებარისა და შემასმენლის შორის უარყოფითი მიმართების ნათელი ფიქსაციის გამოწვევას, ის იძულებული იყო უარყოფა გაეძლიერებინა, და ეს გაძლიერება სხვანაირად არ გამოიხატებოდა, თუ არ ორმაგი უარყოფით. ამაში ალბათ ენაც უწყობდა ხელს, რადგან უარყოფითი ნაწილაკები, რომელნიც ნაცვალსახ.-ზმნიზ.-თან იყვნენ დაკავშირებულნი, ისე ძლიერად ვერ გამოიხატავდნენ უარყოფას, როგორც დამოუკიდებელი. ამიტომ ორმ. უარყ. დასაბამი ენის მექანიზმით გამოწვეულად კი არ ჩაითვლება, არამედ ცნობიერი სფეროდან წარმომდინარედ. ამის ასე თუ ისე დამაჯერებელ მაგალითებს განსაკუთრებით აკრძალვით ბრძანებითში ვპოულობთ: მისლი ნუ ვის ნუ აეღების (ს. კაკაბ., სიგ. 1250 წ., 503₁); ნურარამცა სინანულითა ნუ არს ჳსნა სულისა მისისა, ნუცა იერუსალიმს წასლვითა, ნუცა გლახაკთ მიცემითა, ნუცა ლოცვითა (1645, საქ. ს. III, 132₃₋₄); ნურა კაცი ნუ ეცილებით (1602, საქ. სიძვ. II, 25₂); ან და ულუფა არაოდეს და არას უამშიგა არა ეთხოვებოდეს (1445, შიო-მღ. ისტ. საბ. 73₁₂); არა მოეშალოს არც ჩემგან და არცა სხუათაგან (ib. 48₁₅) და სხვ. მრავ.¹

თითქმის მუდამ ასეთი გაძლიერებული უარყოფა ჰყვება თან სიგელ-გუჯრებისა და განაჩენთა ენას, რადგან ამ ძეგლებში მეფის თუ სხვა რომელიმე ისტორიული პირის დადგენილება შესასრულებლად სავალდებულო ხასიათს ატარებს. ამით აიხსნება ის პროცენტული მიმართება (62.5% : 37.5%), რომლის მსგავსი ჩვენ საშუალო საუკუნეების სხვა ისტორიულსა და მხატვრულს ნაწარმოებებში არა გვაქვს.

2. ორმაგი უარყ. აღმოცენებისათვის დიდად ხელი უნდა შეეწყო თვით სინტაქსურ ორგანიზაციას, ან, როგორც მას უწოდებენ, syntaktische Verbindung-ს იმ მხრით, თუ რომელი ადგილი ეჭირა უარყ. ნაცვალ.-ზმნიზ.-ს წინადადებაში და როგორი მისია ჰქონდა მას დაკისრებული (იყო იგი ქვემდებარე, დამატება თუ სხვ.)² სხვადასხვა სინტაქსურ კომბინაციებში, განსაკუთრებით რთულს წინადადებაში, სადაც უარყ. ნაცვ.-ზმნიზ.-ასა და შემასმენელს შორის რამოდენიმე სიტყვაა ჩართული, იქსაქსებოდა უარყოფითობის ძალა, ამიტომ საჭირო ხდებოდა მეორე უარყ. ნაწილაკის შემასმენელთან მიშველიება, როგორც, მაგ.: არას ღონით სიტყვას არ შეამოწმებენ (სიბრძნე-სიცი. 631₁₋₁₂); ვერას ღონით ნადირი ვერ გარდახვეწა (ib. 138₁₀₋₁₁); ნუშა აწ ამათთა შემასმენლად ნუ დადუმებ პირსა მაგას (ისტ. საბ. 1, 39₁₀₋₁₁); არას ამილახორს შენთან საქმე არა ჰქონდეს რა (1794, შიო-მღ. 84₁₉); არაფერისთანა საჩუნეო სათხოვარი და გამოსაღები არა ეთხოვებოდეს რა (1633, საქ. ს. II, 31₁₆₋₁₇); და

¹ რუსულ ენაში გავრცელებული ორმაგი უარყოფის ხმარების მიზეზს ა. პეშკოვსკი (Русск. синт. в научн. освещ., М. 1929, გვ. 337) მარტო უარყოფის გაძლიერებაში ჰხედავს, ასეთი ახსნა მთინცდამაინც დამაქმყოფილებლად ვერ ჩაითვლება (იხ. ქვემოთ).

² რომ სინტაქსურ კომპლექსს ზოგიერთი სიტყვის ძირითადი მნიშვნელობისაგან გამოფიტვასა და შემდეგ მისდამი ფორმალური ფუნქციის მიკუთვნებაში დიდი წილი უდევს, — აღნიშნული და განხილული აქვს ვ. ვუნდტს თავის: Völkerpsychologie-ს II ტ. მეორე ნაწილში, გვ. 580-583).

მისთან. თითქოს ამ ნიადაგზე შეიძლება აიხსნას ის შემთხვევებიც, სადაც მეორე უარყ. ნაწილაკის ხმარება დღეს სავალდებულო გამხდარა, ასეთია „არც ერთი“, „არავითარი“ და მისთ., მაგ.: არც ერთის თემი კარგი არ იყო (სიბრ.-სიც. 83₄ ქვ.), არც ერთი ფული არ წამოიღო (ib. 12); არავითარს ძალას მნიშვნელობა არა ჰქონდა (ყაზბ. 608₂₅₋₆); არავითარ გარემოებას აღარ შეეძლო (ეკ. გაბ. 91₂₋₁)... სხვანაირად არც კილოებშია: ვერც ერთი ფრინველი ვერ წაუვთ (ვაჟირ., 84₁₁) და სხვ.¹

დროთა ვითარებაში უარყ. ნაცვ.-ზმნ. იმდენად უკავშირდებიან უარყ. ნაწილაკებს და ჰკარგავენ საკუთარს უარყოფ. ძალას², რომ ხშირად ივინი როგორც დადებითი სიტყვა, ისე არიან გაგებულნი და ამიტომაც არის ხანდახან მათ წინ უარყ. ნაწილაკი წამოსკუთებული: ვერც არავინ მათქმევინოს (სიბრ.-სიც. 55₆₋₅); ვერც არავინ ეტყოდა (ib. 94₁₂₋₄); არც არავინ იკითხავს (ვისრ. 53₄); კილოებშიც ასეა: არც არაფერი არ მოუხარშა (გომარ.); არც არაფერი მეტი ჩვენ არ გვინდაო (ქართლ. 17₂₆)...

ამგვარად, უარყ. ნაცვ.-ზმნზ. და უარყ. ნაწილაკს შორის ისეთი მტკიცე ასოციაცია მყარდება, რომ შესაძლებელია ქართულში ორმაგი უარყოფა ოდესმე გაბატონდეს და ამით ნიადაგი გამოაცალოს ერთმაგ უარყოფას. ამის საბუთს რამდენადმე რუსული ენა იძლევა, რომელსაც ყველა ის საფეხური უნდა ჰქონოდა გავლილი, რომელზედაც დღეს ქართული დგას. ხოლო რუსულის დღევანდელი სახე ამ მხრით განვითარების უკანასკნელ საფეხურს წარმოადგენს³.

¹ დასასრულ. შეიძლება ერთი ფაქტორიც დავემატებინა, მაგრამ თვით მისი დასაყრდენი ჭკრჭკობით დასამტკიცებელია და ამიტომ ადგილი ლიად რჩება. ეს გახლავთ გრამატიკული აზროვნების ევოლუციით გამოწვეული შემასმენლის დაღწეა წინადადების სხვა ნაწილებზე და თვით ქვემდებარეზედაც, რის გამოც შემასმენელი ითხოვს ურთიერთობის დამაყარებელი ნაწილაკების თავის გვერდით ყოლას...

რაც შეეხება თვით ენობრივ ფაქტორს, ჩვენთვის მას მეორე ხარისხიანი მნიშვნელობა აქვს, რადგან კავშირის (-ა . მ ც ა . ც ა . თ უ ...) ნაწილაკები, რომელნიც ჩაერთვიან უარყ. ნაცვ.-ზმნ.-ებს (იხ. ზემოთ), არც ისე უკარგავენ უარყოფითობის ფუნქციას, რომ მის შემდეგ სავალდებულო იყოს მეორე უარყოფა. ხოლო ისეთი ფორმები, როგორიცაა აფერი [ა რ . ყ ო ფ ი ლ ი ყ ო ს (ეგ. ნინ. II, 176₄)], ვეფერი, სადაც უარყ. ნაწილაკის ელემენტი რაე დაკარგულია, ახალი მოვლენაა და გენეზისის გამოსარკვევად უმნიშვნელო.

მაგრამ უმნიშვნელო არ უნდა იყოს ის გარემოება, რომ ნაცვ.-ზმნზ. პირველი შემადგენელი ნაწილი და მეორე უარყ. ნაწილაკი ერთი და იგივეა: არავინ არ; ვერავინ ვერ; ღოჯ; იანქის; никто не და სხვ. თუ ამას მნიშვნელობა აქვს, მაშინ შესაძლებელია სიანურში ორმაგი უარყ. განვითარდეს.

² იხ. Will. Wundt. Op. cit., ib.

³ ქართულის მსგავსად ოდესღაც სლავურშიც ერთმაგი უარყოფა უნდა ყოფილიყო, ამის დამადასტურებელ მაგალითებს ძველი ბულგარულის ხელნაწერებში ვპოულობთ, მაგ. Мте. XXVII, 24; Јка VIII, 56; IX, 62 და სხვ. (იხ. С. М. Кульбакинъ, Древнеецерьковьскыи словьньскыи языкъ, III, Харьков, გვ. VI₁₇₋₁₈; XVI₁₇; XVIII₆). მართალია, ასეთი ადგილები ბ. უ ს ლ ა ე ე ს ბერძნული ენის გავლენით გამოწვეულად მიიჩნია (იხ. Опыт историч. грамматикн русск. яз., ч. II, Синтаксисъ, М. 1858, § 264 გვ. 368; მისივე Учебникъ русск. грамм., М. 1907, § 191, გვ. 175), მაგრამ ტექსტებში არის მთელი რიგი შემთხვევებისა, სადაც ბერძ. ერთმაგი უარყოფის ნაცვლად ორმაგი გვაქვს (Мрк. XI, 13, გვ. D₂₇) და სხვ. რომ რუსულში ორმაგი უარყოფა მეორადი მოვლენაა, ამას თითქოს, ერთის მხრით, კილოები ამოწმებენ, რაც იმავე ბ უ ს ლ ა ე ე ს წიგნიდან ჩანს: Вместо двойнаго отрицанія "ничего не возьмешь, не сделаешь" в народномъ яз. говорится: не что возьмешь" "не что сделаешь" (Op. cit. გვ. 368, შმზ. 2. და, მეორეს მხრით,

აქ შეიძლება რეზუმე გაგვეკეთებინა და წერტილიც დაგვესვა, მაგრამ საჭიროდ მიმაჩნია ზემონაწილს ორგანულად დავეუკავშირო ორმაგი უარყოფის ხმარება წინადადების სხვადასხვა კომბინაციებში; მაგ.: ორი უარყ. ნაცვ.-ზმნ. ერთ წინადადებაში იშვიათად გვხვდება ძველსა და თითქმის საშუალებს ქართულშიაც: ...დაჰბადნა... არარადსაგან არსად დაბადებულნი (ძვ. სას. პ. ტპლ. 12.16); ვინმე მოივის გვრგვინი ენერ ლუაწლისა. არავინ არაოდეს (TP. IX, ლბ7.3); და ერთიც ზემოთ იხილეთ. საშუალებში: ნურაოდეს ნურას მოუშლით (1641, საქ. ს. II, 642; 1643, 6726); არად არას მოსაქმე არიან (ისტ. საბ. I, 26.14.15). ჩვეულებრივ კი ერთ უარყოფითთან მეორე დადებითია: არავინ სადა პოვნილ იყო (ქრონ. I, 14028.9); არავინ სადა იხილა (ძვ. სას. პ. რც27); არცა ერთსა რას სიტყუასა იტყოდა (აბო 34021); თარგმანებშიაც აგრეთვე გვხვდება: არასადა განშეშულდის და არცა იბანის სადა (კიმენი 1620.21) და სხვ. მრავ.

ისეთ სინტაქსურ ორგანიზაციაში, სადაც ქვემდებარისა თუ წინადად.-ის სხვა წევრის წინ უარყოფ. ნაწილაკია დასმული, შემასმენელი მაშინ თავის მხრით მეორე უარყ. ნაწილს არ ითხოვს, მაგ.: არცა კეთილთა შენთა აღთქმითა, არცა ძვრ ძვრთა ბოროტთა შენთა ჩემზედა მიწვევითა შემძლო განყენებად (გობრ. 399.18.19); ვერცა შინებითა და ტანჯვთა და ვერცა კეთილისა ქალებითა არ წმუნა (ევსტ. მცხ. 32136); არცა პატივითა, არცა გინებითა და უირითა განეშორა (ძვ. სას. პ. რპ25; რშ20.21) და სხვ. თარგმანებშიაც მსგავსი მოვლენაა: არცა სპურბლთა და არცა თვსა მოკუეთითა და აღუშნა (Ne 2123გ, 228v)¹ ... საშუალებსა და ახალს ქართ. კი მეორე უარყოფაა საჭირო: ვერც ქრთამით, ვერც ძალით, ვერც ხვეწნით ვერ მორჩები (სიბრძნე-სიც. 1028.9); არცა სიცივისა და არცა სიცხისაგან არ შეშინდების (ვისრ. 433.17); არც ჩვენა და არც ჩვენის გვარის მეფემან და მეპატრონემ არაოდეს არ გაგცესთ (1689, საქ. ს. III. 425.26)... და პირიქით: თუ ძვ. ქართულში შემასმენლის წინ უარყოფაა ნახმარი, მაშინ მომდევნო ქვემდებარესა თუ წინადად. სხვა წევრს მეორე უარყოფა არ უნდა, მაგ.: არა იპოვა ამათ ხელთა შინა საყდარი... არცა მონასტერი (გობრ. 34938-51); არა იტყვს სენაკსა, არცა კარსა ძელისასა (იწ ბოლნ. 1825.6); არა იყო ყოვლად კუალი მგზავრობისა და არცა გზა (სწრპ. ზრზ. 19.13.4); არა აქუნდა მათ ცული და წერაქვ არცა სხუად ვგშ ვითარი საკმარი (გრ. ხანძთ. იბა-5); არად შევაწუხა მახვლმან არცა სატანჯველთა, არცა სიმრავლემან (ძვ. სას. პ. შ12.13); თარგმანებში: არა შევიწირავ მე სახლისა, შენისგან ზრკთა არცა რვისა (=

რუსულის გენეტიურად მონათესავე ზოგიერთ ენებს იგი არ ახასიათებს; ინდ.-ევრ. აღდგენილი უარყოფითი წინადადება ხასიათდება მხოლოდ ერთი უარყოფით — *ne (A. Meine, Op. cit., 334). ლიტურსა, ბერძნულსა, ლათინურსა და ჰინდურში ხმარებული ორმაგი უარყოფის შესახებ იხ.: B. Delbrück, Vergleichende Syntax. Strassburg, 1897, II, § 177, გვ. 535) და შემდეგ.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ახალ სომხურში ორმაგი უარყოფა გავრცელებულია: ...ნქსე ეტი ուսმ¹ სქიერ ზიგქუაქქი. ქსუ შოპი იპოიუმი ქიქი, 205 და სხ. იხ. Franz Nikolaus Finck. Lehrbuch der Neuoostarmenischen Literatursprache. Vagarschapat 1902, § 35.5 S. 33)

¹ რაც შეეხება ისეთს მგალითს, როგორცაა: არცა დღისი, არცა ღამის არა დაჯღის ქუე, არცა დაიძინის (წამ. შუშ. 17.7), ჩვენ ასეთი ფორმა გვიანდელი (პ. 1743 წლ.) ჩანართი გვინი. ვავე შეიძლება ითქვას: არა ვირჩიე შენსა არცა მამა, არცა დედა, არცა ... (ევსტ. მცხ. 322.13) მაგალითზედაც.

ჯოგისა) შენისგან ვცთა. (ფს. 49.9, № 38, 79v); აგრეთვე სახარებაში გვხვდება ასეთი მაგალითები: ნუ მოიგებთ ოქროსა, ნუცა ვეცხლსა, ნუცა... ნუცა... (მათე X. 9-10: აღ. 20a³) და სხვ. მრ¹. მაგრამ ეს ყოველთვის ასე როდია! თარგმანებში უცხო ენის (ამ შემთხვევაში ბერძნულის) გავლენით ისეთი ფორმაც გვაქვს, როგორც ეს საშუალება და ახალ ქართულშია; მაგ.: არა მიეტყოს მას არც ამას საუკუნეს,² არცა მერმესა (მ³თე XII. 32; აღიშ. 25b⁴) = οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ οὐτὰν ἐν τῷ αἰῶνι τοῦτω οὐτε ἐν τῷ μέλλουσι (კორიდ. 23v^{10.13}) = մի թողի նմ, մի յայտ աշխարհի և մի 7 հանդերձում); შეკრბეს მრავალნი ვითარ ვერლარა დატვენად ვერცა კართა გარეშე³ (მრკვ. II. 2: აღ. 67a¹) = συζητήσαν πολλοί, ἄντε μηκετι χωραῖν μηδὲ τὰ πρὸς τῆν θύραν (კორიდ. 77a^{15.19}, გამოც. ტაბ. VIa³) = ထူဝါးနား နားဝါး မိန့်လ်း စိန်စု ဟု ဝဲ ဟု ဝဲ ဟု ဝဲ ဟု ဝဲ (ფოტოტ. 73v^{16.18}); არა არ⁴ნ თქ³მლ არცა სიტყ³ა (№ 38, 38r: ფს 18.3 = οὐκ εἰσὶ λαλῶν, οὐδὲ λόγιοι: ...დამდვეს ჩემ³ა სძინავენ იგი ვის არლარა ნუ შესძინისა აღდგომაჲ (იხ 68v, ფს. 40.8) = κατέθεντο κατέμωσ, μη ὁ κοίμωμενος, οὐχὶ προσθήσει τοῦ ἀνασπῆναι⁴... ამგვარივე გავლენის შედეგათ მიგვაჩნია ზოგიერთ ხელთნაწერებში მოცემული მსგავსი შემთხვევები: არა მიწვა გუერდსა თ³სსა ზ³ა არცა ლამით არცა დლით (№ 2124, 48r); ვერ მოიცალებდა ვერცა ლოცვისათ³ს და ვერცა... (იხ 86v)...

ან და : არავეინ ჩ³ნგანი წინააღმდეგა არცა სიტყვათა და არცა სხვათა რად (№ 95, 872a); არასადა მასმიეს არცა მოძღუართა-გან და არცა... არცა... (კომენი 11631.32) და მისთ. რომ აქ ბერძნულის გავლენა უნდა იყოს, ჩანს ანალოგიური მაგალითებიდან: არავეინ უწყის არცა ანგელოზთა ცათა შინა არცა ძემან (მათე XXIV. 36: აღ. 53a² = ვან. 66a¹) = οὐδὲ οἱ ἀγγελοὶ τῶν οὐρανῶν, οὐδὲ ὁ υἱὸς = ა³ე ირ ჩ³სთ ა³ე ხრეჯთაჲ ირსიჲ და ა³ე ირჩ³ი (აგრეთვე ლ³კა XI. 3).

მიუხედავად გავლენის ცხადყოფისა, ჩვენ ასეთივე კონსტრუქცია გვაქვს მე-X ს-ნის ორიგინალ ძეგლებშიაც, სადაც ვკითხულობთ: არავეინ შევიდეს ხილვად მისა: არცა მამაკაცი, არცა დედაკაცი (შუშ. 823-4); არარას მიიღებდა არცა ჭამადსა, არცა სასუმელსა (გრ. ხანძთ. პბ.10.11) და პატრიუი მე არარად ხელმეწიფებდის, არცა აღბმა ძელსა, არცა პყრობილებად (ევგტ. მცხ. 314.12); უნდა გვქონოდა კი ამგვარი წყობა არარად აღმოვდა პირსა მისსა ვადებად,

¹ ორმაგი უარყოფით დადებითი აზრის მიღება სხვა ენებთან ერთად ქართულსაც ახასიათებს, მაგრამ მის მისაღებად საჭიროა სრულებით სხვაგვარი სინტაქსური კონსტრუქცია, რომელიც კითხვით-უარყოფითთან ერთად ცალკე იქნება განიღვლებული.

ისეთი სინტაქსური ფორმა, როგორცაა „ი ნ ც უ ნ და ი ყ ო ს“ თუ „ი ნ ც ა რ უ ნ და ი ყ ო ს“ და მისთ., ცალკე მოხსენებად იქნა წაკითხული საენათმეცნ. საზ. ერთ-ერთ საჯარო სხდომაზე

² Var. ს ო ფ ე ლ ს ა (ქრუჟ. პარხ., ვანის სახ.).

³ Var. ვ³დ³ე ვერლარა იტველა წ³ე კართა მათ (პარხ., ქრუჟ.-ში გვიანდელი ჩაწერილია; ტბეთისა და ვანის 84b²). ხოლო, ფილოს. ჭიმჭიმეღის მიერ ნათარგმნ სახარებაში (უნივ. მუზ. № 102, 12a¹) ვკითხულობთ: ვ³ე ვერლარა და ტ³ვენდ ვერცა ეზომსა მ³რ.

⁴ ასეთი ფორმა: ნუშპა განვეშორებით ჩუენ სიყვარულსა მას ქრისტესსა ნუ ჭირითა. ნუ იწროებითა ნუ...ნუ... (TP. IX, ლ³ა) შეიძლება გადაწერლის მიერ იყოს მოცემული, ანდა თარგმნის გავლენით.

არცა კუნესად (შუშ. 11¹⁵). აქ გავლენაზე ლაპარაკი არ შეიძლება. მაშასადამე, იგი ქართული ბუნებისაა. სამწუხაროდ, ეს სამი მაგალითი თავისი სიმკირით (მით უმეტეს ორი მათგანის გვიანდელი გადამწერლის კეთილშესაძენად აღიარების შესაძლებლობა არსებობს) ძნელს ხდის მისი თავისებურობის ახსნას. ყოველ შემთხვევაში მისი მე-X ს-ის ძეგლში ხმარება გვაფიქრებინებს, რომ ამგვარი კონსტრუქციის გენეზისი უფრო ადრე უნდა დაწყებულიყო, ვიდრე დანარჩენებისა. რომ ზოგი უარყოფა ადრინდელი წამოწყებულია, ზოგიც გვიანდელი, ამაში ეჭვი არ არის. ამას თუნდაც ახალი ქართულის ორი მაგალითი დაგვიდასტურებს, სადაც „არც ერთი“, „არავითარი“-სა და უარყ. ნაწილას შორის იმდენად მტკიცე ასოციაცია დამყარდა, რომ პირველი უმეოროდ არც კი იხმარება. ასეთი „გასწრება“ ერთისა მეორეზე აიხსნება იმავე ფაქტორებით.¹

თუ წინააღმდეგობაში ერთხელ იყო ნახმარი უარყ. ნაც.-ზმნ., და იგი როგორც დამატება, შემასმენელს მოსდევდა, მაშინ შემასმენლის წინ უარყ. ნაწილას ხმარება სავალდებულო არ იყო, როგ., მაგ.: და აკლდეს მას არა-რად (იე² ბოლნ. 65²). სამწუხაროდ, სათანადო მაგალითები იმდენად ცოტაა, რომ ძნელია ზემოთქმულის კატეგორიულ დებულებად აღიარება². მაგრამ თუ შემასმენლის წინ უარყ. ნაწილას გვხვდება, ასეთი შემთხვევები თარგმნით გავლენით უნდა აიხსნას, როგორც მაგ.: და არად გვირს შენ არადვის თვს (მათე XXII. 16: აღიშ. 47³) = და არა ჰზრუნავ არავისთვის (ვან. 59³, დამბეობით ჯრუჟ.-პარხ.) = και ου μέλιστοι παρι οὐδενός (კორიდ. 50¹₂₀₋₂₂). სომხურში ეს ეს აღვლი ერთი უარყოფითაა გადმოცემული: ხ ი ზ ლ ქ ს ი ყ რ ი ლ ს ლ ე (ფოტ. 50¹ 11-14); არა წეს არს მოკლვად არავისა (იე² XVIII. აღიშ. 192¹)³ = არავისი ჯერ არს მოკლვად (პარხ., ჯრუჟ. 282²-ბ¹, ვან. 258²) = οὐκ ἔξεταιυ τὴνα (sic) ἀποκτεῖναι οὐδένα (კორიდ. 240¹₁₁₋₁₄) = ჯ ს ა რ ძ ა ს ო [ყ ა ს ა ს] ს ი ლ ი ყ რ (ფოტ. 220¹ 2⁵⁻⁶). როგორც დაპირისპირებიდან ჩანს, ამ შემთხვევაში აღიშნი ბერძნულს მისდევს, ხოლო დანარჩენები სომხურთან ახლოს დგანან. ამას მხარს უჭერს ეს მაგალითებიც: ეე² ცა ჯაჭვთა ვერლარავინ უძლის შეკრვად მისა (მრ²კ² V. 3: აღიშ. 72³ 3⁴) = არცალა ჯაჭუებიტა ვის ჰელჰეწიფა შებორკილებად იგი (ჰამეტი ტექსტ. 375¹⁴⁻¹⁶; მსგავსადვე: ვან.

¹ შეიძლება ეს მოვლენა ასედაც გავიგოთ: არ არას მიიღებდა — ერთი წინააღმდეგობა; არცა კამადსა — მეორე, იგულისხმება მიიღებდა. აგრეთვე არცა სასუძელსა (იგულისხმება) მიიღებდა. ამას მხარს უჭერენ ისეთი ენებიც, სადაც ორმაგი უარყოფა არ იხმარება, მაგ., სვანური: დ ე ს ა მ ა ხ ლ დ ე ა ნ დ ა : დ ე მ თ ე თ რ . დ ე მ ლ ე ზ უ ე ბ (არაფერი ქმნდა: არც ფული, არც საქმელი; შდრ. აგრეთვე ლ უ შ ე უ გვ 72¹⁹⁻²⁰), მგერული და ევროპული ენები, აქ ორმაგი უარყოფა კი არა, ერთმაგი უნდა გვქონდეს: არავინ შევიდეს...: არცა მამაკაცი (შევიდეს), არცა დედაკაცი, ისე როგორც: არც აკატ ჰკჟუა, მას არცა მწუხანძი, არცა ზმურ (თუალთაი 28⁶)... ეს ახსნა ჩვენთვის უფრო მისაღებია.

² მით უმეტეს იმავე წიგნში ერთი საწინააღმდეგო მაგალითი მოიპოვება: არა ჯერ არს წ-თა ამ-თ დღეთა შ-არიცხუთ ორმეოცთა ე-მის წირვად არაოდეს არ-ცას: აქსენებელი წ-თა... (იბ. 39.11), მაგრამ, მგონია, შეეთომა არ იქნება, თუ ამას კლანწურის გვიანდლობით ავსენით, რადგან ვაგვე კონსტრუქცია მეორე ადგილას ასე იკითხება: არა ჯერ არს წ-თა ამათ ორმეოცთა დღეთა ე-მისწირვად არცა ქორ-წილისა ე-ფაი და არცა... (იბ. 415.17).

91ა², პარხ., ჯრუჟ. 104ბ²) = οὐδὲ ἀλυσὶ οὐκέτι οὐδὲν αὐτοῖς ἐδύνατο διῆσαι (კორიდ. 84v^{16.19}) = ոչ շրջալիք որ ես կարևր կասիլ գնա (ფოტ. 82 v^{15.16})¹. მაგრამ არის შემთხვევაც, სადაც აღიშნი სომხურთან ახლოს დგას, მაგ.: არცა მამად შვილეს ვის (ი² V. 22: აღ. 165 ა⁴) = არცა ღა მამ² შვის არავის (ვან. 222 ა¹, პარხ., ჯრუჟ. 242 ბ²) = οὐδὲ γὰρ ὁ πατήρ καίτη οὐδέναι (კორიდ. 208r^{2.3}) = ոչ ևրև ևայր դասի դոր (ფოტ. 183v^{13.14})... აგრეთვე გავლენის სხვა ნიმუშებიც: არამცა გაქუნდა ველმწიფებამ ჩმ² არცაერთ (ი² XIX. 11: აღ. 193ა³) = არა გაქუს ვ²ლმწიფებამ ჩ²ი არცა ერთი (ვან. 259 v¹, პარხ., ჯრუჟ., 284r¹) = οὐκ εἶχες ἐξουσίαν οὐδὲμίαιν κατ'ἐμοῖς (კორიდ. 242 r^{17.19}) = ոչ ունևի դու իշխանութիւն ի վկայ իմ ե ոչ մի (ფოტ. 221 v^{2.8}) და ასე: მათე XXII. 16; XXVII. 14; მრ²კ VI. 5; ი² III. 27; V. 19 და 30. მაშასადამე, ამგვარი კონსტრუქცია, როგორც შედარებიდან ირკვევა, გამოწვეული უნდა იყოს ან ბერძნული (უფრო!), ან სომხურის გავლენით. ამიტომ მსგავსი მაგალითები, როგ., მაგ.: არა აქუნდა არცა საზომ ერთ (თულთაჲ 162ა), არა დამთა მათგანი არცა ერთი (კიმენი 412გ), არაჲ დამთეს... არარაჲ (§ 95, 117ა), არა არს... არავის თს (№ 2124, 122ა) და მისთ., შესაძლებელი ხდება იმავე ბერძნულის გავლენით ავხსნათ და არა ქართ. ენის ბუნებით. ამგვარად, ხელნაწერებსა და სახარებაში ბერძნულის გავლენით გამოწვეული და აგრეთვე ორიგინალ ძეგლებში სპორადულად ნახმარი ორმაგი უარყოფა (თუ მას გვიანდელ ჩანართად არ მივიღებთ) მიგვიჩივებს იმ გარემოებაზე, რომ უკანასკნელი სახის ორმაგ უარყოფას ათეული წლებით (შეიძლება საუკუნე და მეტიც!) უფრო ადრე უნდა მისცემოდა დასაბამი, ვიდრე ზემოაღნიშნულთ, რაც სინტაქსური ორგანიზაციის თავისებურებით აიხსნება.

ყველა ზემოთქმულის თანახმად შეიძლება შემდეგი რეზიუმეს გაკეთება:

დასკვნა

1. უარყოფითი წინადადების გამოსახატავად ქართულს სამი (არ, ვერ, ნუ) ნაწილაკი მოეპოვება. მათ სპეციფიკური ფუნქცია აქვთ მიკუთვნილი და ენაც სათანადოდ იყენებს თვითნებ მათგანს. როგორც დამოუკიდებელი მნიშვნელობის არა მქონენი — წინადადების დამხმარე ნაწილაკებად ითვლებიან.

2. მიემატნენ რა კითხვითი ნაცვალსახელსა და ზმნიზედას, მივიღეთ უარყოფითი ნაცვალსახელები და ზმნიზედანი (როგ. მაგ.: არავინ, ვერავინ, არარაჲ, არაოდეს, ნუსადა და სხვ.). სემასიურად ცალკე სიტყვებს წარმოადგენენ და ამიტომაც წინადადების წევრებად ირიცხებიან.

3. ენის ევოლუციის წყალობით უკანასკნელთა გამოყენების ისტორია შემდეგია:

ა. ძველს ქართულში (მე-X-XI საუკუნემდე) არსებულ ლიტერატურულ ენაში) თუ ერთ-ერთი მათგანი ამოჰყოფდა თავს რომელსამე წინადადებაში, იქ მეორე უარყოფა არ იხმარებოდა. მაგრამ

¹ რომ ამ მაგალითის ორმაგი უარყოფა აღიშნის სახარებაში ბერძნულის გავლენით არის მიღებული, ჩანს ი² ვ კ ი მ ქ ი მ ე ლ ი ს თარგმ. საბარებიდანაც (№ 102, 32ა² — 33ა¹), სადაც იკითხება: არცა ჟაჰჰვთა ეძლო არავის შეკრვაჲ მისი.

b. ახალს ქართულში ხშირად მათ მეორე უარყოფითი ნაწილაკი სდევს თან, ე. ი. ძველი ქართულის ერთმაგი უარყოფის ნაცვლად ორმაგი იხმარება.

4. ახალს ქართულში ორმაგი უარყოფის აღმოცენება რუსული ენის გავლენით არ შეიძლება ავხსნათ, რადგანაც ამგვარ მოსაზრებაზე ორი არგუმენტი გვადებინებს ხელს: ერთი ის, რომ დღევანდელს კილოებში იგი საკმაოდ გავრცელებულია და, მეორეც, მე-X-XI საუკუნიდან მოყოლებულს ძეგლებში არც ისე იშვიათად გვხვდება.

შენიშვნა: თუ რომ ბერძნული ენის გავლენას მხედველობაში მივიღებთ, მაშინ ორმაგი უარყოფის ხმარების ისტორია მე-IX საუკუნიდან უნდა დავიწყოთ (არსებული ძეგლების მიხედვით).

5. საშუალსა და ახალს ქართულში ორმაგი უარყოფა კილოებიდან შემოდის. ძველ ქართულზე, რომელიც ტრადიციულად მომდინარეობდა მე-XI საუკუნემდე, კილოების გავლენა ნაკლები იყო: მაგრამ აღნიშნულ ხანაში (და აღრეც!) საერო პოეზიის წარმოშობამ ფართო გასაქანი მისცა მათ, რომ სალიტერატურო ენაში (ე. ი. ძველს ქართულში) მრავალი ახალი გრამატიკული ნორმები შეეტანათ. ამ დროიდან იწყება ორმაგი უარყოფის დასაბამიც.

6. ორმაგი უარყოფა ქართულს კილოებში დამოუკიდებელიც, უცხო ენათა გავლენის გარეშე, თავისთავად, არის აღმოცენებული. იგი მეორადი მოვლენაა და არა ქართული ჯგუფის ენათა დამახასიათებელი; საბუთი შემდეგია:

a. ძველს ქართულში მუდამ ერთმაგი უარყოფა იხმარება;

b. ქართულის გენეტურად მონათესავე ენებს: მეგრულ-ჭანურსა და სვანურს აგრეთვე ერთმაგი უარყოფა ახასიათებს.

7. კილოებში მისი გენეზისი გაცილებით ადრე უნდა დაწყებულიყო, ვიდრე ლიტერატურულ ძეგლებში გვხვდება.

8. ორმაგი უარყოფის წარმოშობაში შემდეგი მომენტი უნდა ყოფილიყო მნიშვნელოვანი:

a. უარყოფის გაძლიერების საჭიროება;

b. სინტაქსური კომპლექსი;

c. ასოციაცია და

d. ზოგიერთი ენობრივი მოვლენები.

შენიშვნა: ქართული ორმაგი უარყოფის სრულს ანალოგიას რუსულისა და ზოგიერთი უცხო ენის ორმაგი უარყოფა უნდა წარმოადგენდეს, რომელიც იმავე პირობებში უნდა იყოს აღმოცენებული, როგორც ეს ქართულშია:

1923 წ. 3 დეკემბერი.

ტფილისი.

3. თოფურია

გეოგრაფიულ სახელთა -თა სუფიქსისათვის პართულში¹

საქართველოს გეოგრაფიული სახელწოდებანი სხვადასხვაგვარად არიან ნაწარმოებნი², მეტი წილი მათგანი წარმოშობილია ან კომპოზიტურად, ან პრეფიქს-სუფიქსებით. ამ უკანასკნელთაგან ჩვენ გვიანტერესებს -თა სუფიქსი, რომელთანაც ფონეტიკურად ახლოს დგას იმავე ფუნქციით აღჭურვილი -თა ბოლოსართი. უკანასკნელის განმარტება მოცემული აქვს აკად. ნ. მარს, რომელსაც იგი მრავლობითობის მაჩვენებლად და ადგილის სახელწოდებათა დაბოლოებად მიაჩნია³. -თა განმარტებულია იმავე ნ. მარსის მიერ როგორც ადგილის საწარმოებელი აფხაზური (-la → -da →) -თა სუფიქსი⁴. ასეთი ახსნა გაზიარებული და მიღებულია ზოგიერთი მკვლევრისაგან და მისი შემწეობით ერთ-ერთი გეოგრაფიული სახელის ეტიმოლოგიაც არის მოცემული⁵.

-თა ნამდვილად აფხაზურიდან წარმომდინარე სუფიქსია?

¹ დაბეჭდილია პერიოდულ გამოცემაში: „ჩვენი მეცნიერება“, 1924, № 11-12, გვ. 7-10.

² გეოგრაფიული ნომენკლატურის ახსნა-განმარტებას ზოგჯერ უღირსი მნიშვნელობა აქვს საერთოდ ფილოლოგიისათვის და ამიტომაც გასაგებია მისადმი აღძრული ინტერესი. მის შესახებ უცხო ენებზე სპეციალური ლიტერატურის საკმაო რაოდენობა არსებობს. ამ მხრივ არც ქართულია ჩამორჩენილი და მიძღვნილ ცალკე წერილთა გარდა, როგორცაა, მაგ.: 1. Е. Г. Вейденбаум. Мат. для ист.-географ. слов. Кавказа, вып. I: СМК, вып. XX; 2. М. Г. Джанашвили, Этимол. карт. этнограф. и геогр. имен: СМК, XXVII, отд. IV, გვ. 123-8; 3. К. Ган, Опыт объясн. Кавк. геогр. наз.: СМК, XL, отд. III და სხვ., შთა ინტერპრეტაციას ხშირად ეცდებიან პერიოდულ გამოცემათა თუ მონოგრაფია-წერილებში. არც ხალხური ეტიმოლოგიაა ნაკლებ საყურადღებო. მაგრამ უნდა ვთქვათ, რომ ეს ნაწილი რამდენადაც სინტერესოა, იმდენად საბიფათოც არის, რადგანაც ზოგიერთ გეოგრაფიულ სახელებში რომელიმე ისტორიული საიდუმლოების ფაქტი ან რომელიმე ისტორიული ტომი თუ მისი ენობრივი გამოხატულებაა ჩაქსოვილი, ამიტომ მისი დადგენა ყოველთვის არ შეიძლება. რომ შესაძლებელიც შეიქნეს, იგი პრობლემატურობას ხშირად ვერ ასცდება... კერძოდ, შემოაჩამოთვლილი შრომებით სარგებლობა წინასწარ განწყობილი სკეპტიციზმით უნდა მოხდეს.

³ История термина "авхаз", СПб. 1912 (ცალკე ამონაბეჭდი), გვ. 703; К ист. передвижения яфет. народов с юга на север Кавказа, гв. 1399.

⁴ Изъ лингвист. поездки в Абхазію, СПб. 1913, 6 გვ. 323-4; К истории передвижения, гв. 1400, შგვ. 2; Изъ поездок в Сванию: ХВ, II, вып. I, გვ. 33; ლენ. მედიკსეთ-ბეგო. მცხეთა-ქალაქის დაარსების საკითხის გარშემო: მომავალი, № 2, 1921, გვ. 20.

⁵ მხედველობაში მათქვან ს. კაკაბაძის შენიშვნა მოგუთა-ს შესახებ; საისტორიო მოამბე, წ. I, ტფილისი 1924, გვ. 255; აგრეთვე ლ. მედიკსეთ-ბეგო. Op. cit.

როგორც ზემოთ ვთქვით, გეოგრაფიულ სახელთა მთელი რიგი ნაწარმოებია კომპოზიტურად, სადაც პირველი ნაწილი, როგორც მსაზღვრელი (და, მაშასადამე, მართული) ნათესაობით ბრუნვაშია მოქცეული¹, ხოლო მომდევნო სიტყვა — სასაზღვრი და იმავე დროს მმართველი — სახელობითში, როგორც, მაგ.: ნახშირისგორი; მამისდაბა, ვერისდაბა; წყაროსთავი, რუსთავი; ვარდისუბანი, ირდასუბანი, წარბასუბანი; გელას-სოფელი, მდივანბეგის-სოფელი; ქედისეკლესია; არაგვისპირი; ლამისყანა; დბანისციხე, არშისციხე, გორისციხე, ჩადისციხე; აწერისხევი, ბალიჭისხევი, ბამბაკისხევი; აჭარისწყალი, გუბისწყალი, ლაკვისწყალი; ეშვისწყარო, ბროლისწყარო და სხვ. და სხვ.

დროთა ვითარებაში კომპოზიტის შემადგენელი მეორე სიტყვა დაიკარგა. და ნათესაობითი ბრუნვით გამოხატულმა ადიექტივმა ნომინატივის -ი დაბოლოება მიიღო, რის შედეგაც არიან: არანისი, არდისი, ბროლისი, დმანისი, ერტისი, ვეძისი, კუმისი, მენქალისი, მჟავისი, ლომისი, ოძისი, საკარისი, ტბისი, ფრისი, ფიცხისი, ქიწნისი, ქრისტესი, ქვათეთრისი, ძალისი, წრისი და სხვა აუარებელი.²

მაგრამ ამგვარი წარმოება მარტო მხოლოდობით რიცხვს როდი ახასიათებდა, მას ჩვენ მრავლობითიც ვხვდებით უშუალოდ, როგორც, მაგ.: ამირთკარი (← ამირიძე, სტ. 459)³, ბეგოთ-კარი (← ბეგოიძე, ib. 434-5), ვეშაგუთ-კარი (← ვეშაგური, ib. 475); ილურთ-კარი (← ილურიძე, დავთ. გვ. 59), დორეულთ-კარი (← დორეული, ib. 28), ან -ი-ან სუფიქსით: ბუჭიანთ-კარი (← ბუჭიძე, დავთ. 27), ქენქანთ-კარი (← ქენქაძე, ib. 66), ძეგანანთ-კარი (← ძეგანანშვილი, ib. 71), ბექიანთ-კარი (← ბექიაური, სტ. 448); ყველანთ-კარი (← ყველაიძე, ib. 449), ჭიკანთ-კარი (← ჭიკაიძე, ib. 456)⁴

¹ სხვა შემთხვევები ამჟამად ჩვენ არ გვაინტერესებს.

² შდრ. პროფ. ა. შ ა ნ ი ძ ე . ნაშთები O-ის ხმარებისა ხმოვნების წინ ქართულ ზმნებში: უნივ. მოამბე, II, გვ. 274.

³ მასალები ამოღებულია: სტ.=სტატისტიკური ცნობები საქართველოს შესახებ XVIII საუკუნე. გამოც. ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ის რედაქტორობით, თბ. 1907; დავთ. = ხალხის აღწერის დავთრები. წ. I, ივ. ქ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ის რედაქციით, პეტერბ. 1911-1912 (არაა გამოსული); ვ ა ხ უ შ . ტ ი . საქართველოს გეოგრაფია, მ. ქ ა ნ ა შ ვ ი ლ ის რედაქცია, თფ., 1904, ნ. მ ა რ ი . Т е к с т ы и р а з . VII დიდიურთურთ და სხვ.

⁴ სიტყვამ მოიტარა და ცოტა რამ -ი-ან სუფიქსზე. ეს სუფიქსი კუთვნილების გამოხატველი ადიექტივის საწარმოებელია: ქოხ-ი-ან-ი (←ქოხი). ცხენ-ი-ან-ი (←ცხენი)... აქედან სახელები, გვარები: თამარიანი, დავითიანი, გურამიანი, ყარაამანიანი... ბერეჟიანი. მეიფარიანი, ჭიშკარიანი და სხვ. პირველი მისი სახე -ი-ან, resp. -ი-ან ემატება თანხმოვანად ფუძეებს (და ვით-ი-ან-ი), ხოლო -ან — ხმოვინანებს; მაგ.: თომა-ი-ან-ი → თომანი, ბექია-ან-ი → ბექიანი (← ბექიაური), უნდილ-ი-ან-ი → უნდილანი (←უნდილაძე) და სხვ. აქედან: თომანთ კობა, ოთარანთ ქვრივი... მაგრამ ეს წესი მთლიანად ვერ არის დაკული: სალიტერატურო ენა ხმოვნიან ფუძეებსაც ანალოგიით -ი-ან სუფიქსს უერთებს და ჩვენ ვლბულობთ: უ რ ო - ი - ა ნ - ი (პრ: ურანი) და სხვ., ხოლო ხალხური (მხედველობაში მაქვს აღმოსავლური კილოები) -ან სუფიქსს აბარონებს თანხმოვნიან ფუძეებთანაც (მხოლოდ საკუთარ სახელებსა და გვარებში!), როგორც მაგ.: ქ უ ხ ა რ ა ნ თ კ ა რ ი (←ქუხარანი: ქუხარიძე, სტ. 475), ო თ ა რ ა ა ნ თ ქ ვ რ ი ვ ი , ქ უ რ ც ი კ ა ა ნ ი და სხვ. ეს უნდა აიხსნას ხალხური ენის ტენდენციით, რომელსაც უყვარს საკუთარი სახელისათვის კინობითობის -ა-ს დართვა: შ ა ქ რ უ ა (← შაქრო). ვ ა ნ უ ა (← ვანი), ვ ა ა . თ ე დ უ ა და სხვ.

და ამგვარად: ჩოხელთკარი, ზაქათკარი, ზამთრეულთკარი, კობათკარი; ციხიანთკარი, შარუმანთკარი; ლაკათხევი; ბერთუბანი, გორთუბანი, სარეთუბანი; სავანეთეკლესია; მუხათგვერდი და სხვ.

ანალოგიურადვე ასეთ ფორმებს დროთა ვითარებაში უნდა დაჰკარგოდათ მეორე შემადგენელი ნაწილი და ჰქონოდათ ემფატიკური -ა, რის შედეგსაც უნდა წარმოადგენდნენ ასეთი სახელები: ანგელოსთა (მდინ.), ბალთა, ბერთა, ბზათა, ბოსელთა, ბურჩუკურთა (← ბურჩუკური — გვარია), ვანთა, ველთა, გომთა, ილურთა (← ილურიძე), ლეკთა, მანგთა, მოწამეთა, ქურთა, ყორანთა, ჭავახთა, და სხვ.¹ შინაარსი ამათი ნათელია; რომ ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაა მოცემული, ამაში ეჭვი არ შეიტანება. აგრეთვე -თა-ს რომ საერთო აქვს, გარდა ფონეტიკურისა, მორფოლოგიური ფუნქციის მხრივაც -ეთ სუფიქსთან, ეს ცხადად ჩანს ნაწარმოები ჭავახეთი და ჭავახთა სახელებიდან. მაგრამ მიუღებლად მიმაჩნია -თ სუფიქსისათვის -ა-ს მიმატება, რადგანაც -თ-ა სუფიქსი კომპოზიტში იმთავითვე მთლიანად უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი, როგორც ეს შემდეგი მაგალითებიდან ჩანს: თხილთა-წყარო, სპათა-გორი, ქვათა-ხევი, ქვაბთა-თავი, ქაჭთა-ციხე || ქაჭთა-ტუნი, ქაჭთა-ქალაქი, ყოლთა-გვეი და სხვა, ან შესაძლებელია სასაზღვრი წინ იყო მოქცეული და მომდევნო მსაზღვრელი მაშინ სრულ დაბოლოებას იღებდა, როგორც ესა გვაქვს, მაგალითად, შემდეგს ამონაწერში: მთა ესე მაღალი არს თავი ყოველთა ამათ ქედთა, რომელსა ჰრქჳან თ ა ვ ი შ ე შ ა თ ა , რამეთუ თავი არს ყოველთა ამათ მაღნართა;² მაგრამ ამგვარი წყობა გეოგრაფიულ სახელთა იშვიათი მოვლენა ყოფილა, რაც ცხადად ჩანს მხოლოობითი რიცხვის რამდენიმე მაგალითიდან: დედახვთისა, ჭავისა, კლდესა.

ამგვარად გამოდის, რომ -თა სუფიქსი ქართულ ნიადაგზე ყოფილა წარმოშობილი და წარმოადგენს მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის დაბოლოებას³. მას დროთა ვითარებაში ადგილის სახელთა სუფიქსობის ფუნქცია დაუკავშირდა. როგორც საწარმოებელი სუფიქსი, იგი დღეს მკვდარია⁴.

ამიტომ ქართულ ნიადაგზე უნდა აიხსნას საქართველოს გეოგრაფიული სახელები, რომელთაც -თა მოეპოვებათ დაბოლოებად: აკაურთა, ბაღანთა, ბილენთა, ვარანთა, გომართა, გურიანთა, გუფთა, დოიანთა, იკორთა, დვალთა, კველთა, კაპანთა, საყურთა, ქურთა, ხორანთა და სხვა.

რა თქმა უნდა, „მცხეთა“-ც ამავე კატეგორიის განეკუთვნება. მართალია, მისი ეტიმოლოგია მრავალჭერ იყო მოცემული, მაგრამ მაინც გაუფებარი რჩებოდა. თუ „მცხე“ (სა-მცხე) მართლა მ ე ს ს ა აღნიშნავს, მაშინ ჩვენთვის

(+გ)-ან-ი || (+ი)-ან-ი ნ. მ ა რ ს მრავლობითობის აღმნიშვნელ სუფიქსად მიაჩნია (Ист. терм. "аххаа", 702). მაგრამ ამაზე ცალკე.

¹ ცხადია, „მოგუთა“-ც ამათ რიცხვში შედის.

² სერაიონ ზარზმელის ცხოვრება, გამოც. მ. ჭ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი ს მიერ: ქართული მწერლობა, წ. II, ტფ. 1909, გვ. 18.

³ რასაკვირველია, მიუღებელია -თა ← მთა, როგორც ეს ქ. ჰ ა ნ ს ა (Op. cit. 22, 41, 87) და მ. ჭ ა ნ ა შ ვ ი ლ ს (ვახუშტის გეოგრ., 251, შენიშვნა) ჰგონიათ, რადგანაც მთა ითხოვს წინ მდგომ სიტყვას ნათესაობით ბრუნვაში და თვითონ მანს არ ჰყარავს: თ ხ ო თ ი ს მ თ ა . ლ ო ქ ი ს მ თ ა , ლ უ კ უ ნ ი ს მ თ ა . . .

⁴ სრულიად გასაგები მიზეზისა გამო: ახალი ქართ. მრავლ. რ. -თა სუფიქსს იშვიათად ხმარობს.

ნათელი იქნება, თუ რას უნდა ნიშნავდეს მ ც ხ ე თ ა . ეგვე ითქმის ბ ი ჭ - ვ ი ნ თ ა ზ ე .¹

ზემოთ თქმულის შემდეგ შესაძლებელი უნდა იყოს -თა სუფიქსის ა ფ - ბ ა ზ უ რ ო ბ ი ს უარყოფა.

-თა-ზე დაბოლოებული სიტყვებიც სახელობითში იწინამდებოდნენ, როგორც მაგ.: ბ ა რ ე თ ე ლ თ ა მ , ხ ა ნ ძ თ ა მ² (-მ ხმოვნის შემდეგ -მ-დ გადადიოდა), მაგრამ ე. წ. საშუალება და ახალმა ქართულმა ხმოვნიან ფუძეებთან -მ განდევნეს და სახელობითსა და ნათესაობითს შორის ფორმალური განსხვავება წაიშალა.

¹ Н. Марр, Из лингв. поездки в Абхазию, 324. ასახსნელია აგრეთვე სამეგრელოში არსებული სახელები: ე ი ნ ო თ ა , ხ ე თ ა .

² Тексты и раз., VII, გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება, გვ. 128.

3. თოფურია

მეტყველების ნაწილებისათვის ქართულში

I

გრამატიკა შეიცავს ორს დარგს ენათმეცნიერებისას: მორფოლოგიას და სინტაქსს. სამივე სახელწოდება ბერძნულია.

ა. გ რ ა მ ა ტ ი კ ა იგივე ბერძნული (ή) γραμματική = (ჰე¹) გრამატიკე არის. ნაწარმოებია „გრამმა“ (τὸ γράμμα = ტრ გრამმა) სიტყვისაგან, რაც ქართულად გადმოიციემა: ა „წერილობითი ნიშანი, ასო, ზედწერილი...“ ბ. ყოველივე დაწერილი: წიგნი, თხზულება, წერილი...“ აქედან: τὰ γράμματα (მრავლ. რ.) = ტა გრამმატა „ასოები, წერა-კითხვა“, ὁ γραμματέας = ო გრამმატეას „მწერალი, მდივანი“ (შდ. грамотей), γραμματικός = გრამმატიკოს „წერა-კითხვის მცოდნე“ (грамотный), ὁ γραμματικός = ო გრამმატიკოს „გრამატიკოსი, მეცნიერი“ (ენათმეცნიერი, грамматик = γραμματική τέχνη = გრამმატიკე ტექნე „საწერა-კითხვო- ხელოვნება, მოძღვრება წერა-კითხვის შესახებ“².)

გრამატიკა დამუშავდა ალექსანდრიაში ჯერ კიდევ ჩვენ ერამდე (ე. ი. ქრ. წინ) რამდენიმე საუკუნით ადრე. მისი შექმნა გამოწვეული იყო პრაქტიკული საჭიროებით: წინანდელი წერილობითი ძეგლების (პოპიროსისა და სხვების ნაწარმოებთა) ენა უკვე ძნელი გასაგები გახდა ბერძენთათვის, აუცილებელი იყო თხზულებათა ენის შესწავლა და სათანადო კომენტარიების შედგენა, რაც ალექსანდრიელმა მეცნიერებმა გააკეთეს. მათი მუშაობის შედეგი ჩამო-

¹ ბერძნულში მსაზღვრელი ნაწილაკებია: ო (ὁ), ჰე (ή), ტო (τὸ) მხოლოდით რიცხვში და ომა (οἱ), ჰაე (αἱ), ტა (τά) მრავლობით რიცხვში. ფუნქციით ესენი არაფრით არ განსხვავდებიან გერმანული der, die, das (და ფრანგული le, la) ნაწილაკებისაგან: განსაზღვრავს სახელს, უჩვენებენ სქესს და სახელებთან ერთად იცვლებიან ბრუნვასა და რიცხვში (შო დაერთვის სახელობით ბრუნვაში დასმულს, შამობითად მიჩნეულს, სახელს, შე — ღედრობითისას და ტო — საშუალოსას).

² დიმიტრი ყიფიანს ასეთი განმარტება მოეპოვება: „გრამმა-არის ბერძნული სიტყვა. γραμμα; — ქართულად ითქმის — ასო, დასამელი, დასაწერი; — „გრამმატა“ — ასოები; — „გრამმატიკა“ გამოდის — „ასოთ სმა“, „ასოთ წერა“, „მწერლობა“. ეს იყო პირვანდელი მნიშვნელობა ამ სიტყვისა“ (ახალი ქართული გრამმატიკა, სანკტ-პეტერბურლი 1882, გვ. 9). ამასვე გაუწევებს პ. კვიციანიძე: „გრამმატიკა ბერძნული თქმა... გრამმა ნიშნავს ასოს, გრამმატა — ასოებს, გრამმატიკა — გამოდის ასოთ დასმა... ასოთ წერა, მწერლობა, მთხველობა, ანუ როგორც დღეს ეს სიტყვა გვესმის — ენის პირველდაწყებითი წესების სწავლა“ (ქართ. სწორმეტყველება, თბ. 1888, გვ. 19-20).

ყალიბებულია დიონისე თრაკიელის (ქრ. წინ II საუკ.) მიერ „ტექნე გრამ-მტიკე“-ში¹. პირველ გრამატიკოსთ საქმე ჰქონდათ წერილობითი ძეგლების ენასთან (კითხვასთან) და დამწერლობასთან (ასოებთან), ამიტომ მათ მიერ მიცემული სახელწოდება — „გრამმატიკე ტექნე=საწერაკითხვო ხელოვნება“ — თავის საგნით გამართლებული იყო. გრამატიკა — სახელი დღემდე შემოგვინახა, მაგრამ მისი გაგება დროთა ვითარებაში ერთნაირი არ ყოფილა, და ჩვენც იგი დღეს სხვანაირად გვესმის.

b. მორფოლოგია წარმოდგა ორი ბერძნული სიტყვის შეერთებით $\mu\omicron\rho\phi\eta$ = მორფე „ფორმა, სახე, გარეგნობა“ + ლოგია. უკანასკნელი ცნობილია სხვა დისციპლინათა სახელწოდებიდანაც, როგორცაა, მაგ.: პედოლოგია, ფსიქოლოგია, სოციოლოგია, გეოლოგია და სხვა, და მიღებულია $\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ = ლოგოს სიტყვისაგან, რაც ნიშნავს: „სიტყვას, ლაპარაკს, ბაასს... სწავლას, მოძღვრებას.“ მაშასადამე, მორფოლოგია ყოფილა „ფორმამეტყველება ანუ მოძღვრება სიტყვის ფორმათა შესახებ“.

c. სინტაქსი ან სინტაქსისი ბერძნული $\sigma\nu\nu\tau\alpha\chi\iota\varsigma$ = სუნტაქსის არის და ითარგმნა, როგორც: „აგებულება, სისტემა, ორგანიზაცია, წყობა...“ ზმნა $\sigma\nu\nu\tau\alpha\delta\sigma\omega$ = სუნტასსო კი ნიშნავს: „ვაწესრიგებ, ვაწყობ, ვაერთებ, ვთხზავ...“ მაშასადამე, სინტაქსი სწავლობს სიტყვათა შორის არსებულ გარკვეულ დამოკიდებულებას, სიტყვათა თხზვას, შეხამებას, ან შემოკლებულად რომ ვთქვათ: შესიტყვებას.²

ამგვარად: გრამატიკა არის მოძღვრება სიტყვათა და შესიტყვებათა ფორმების შესახებ. ცალკე სიტყვათა ფორმებს სწავლობს მორფოლოგია, ხოლო შესიტყვებათა ფორმებს — სინტაქსი. ორივე კი — მორფოლოგია + სინტაქსი — შეადგენს გრამატიკას. გრამატიკა ენათმეცნიერების დარგია.

ჩანს, თანამედროვე გრამატიკის საგანი და მიზანი განსხვავებულია პირვანდელისაგან: აღექსანდრიელთა გაგება გრამატიკისა სახელწოდების მიხედვით, რომ „გრამატიკა არის საწერა-კითხვო ხელოვნება“, არსებითად არ შეცვლილა სკოლების პრაქტიკაში თითქმის დღემდე. მოწაფეთ ასწავლიდნენ: Грамматика есть наука правильно говорить и писать, ანდა: грамматика учит правильно говорить и писать... ასე იყო ჩვენშიაც: თუ ზურაბ შანშოვა-ნისათვის (1737 წელს ქართულად დაწერილი პირველი გრამატიკის ავტორისათვის) „ღრამატიკა არს ჳელოვნება რადმე ცნობისთჳს წერილთა მეტყველებისათჳს“ (მოკლე ღრამმ., ს.-პეტბ. 1881, გვ. 3), სამაგიეროდ ანტონ პირველიდან მოყოლებული თითქმის დღემდე გრამატიკა ესმით, როგორც... შემძლებლობა მართალ-უზნობად და წესიერ წერად...“ (ქართ. ღრამმ., თბილისი, 1885, გვ. 1), ანდა: „ქართული ღრამატიკა ასწავებს კანონიერსა უზნობა-

¹ B. D e l b r u c k , Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen, Leipzig 1919: S. 1: M. H. П е т е р с о н , Русский язык, Москва-Ленинград, 1925, გვ. 19.

² თუ რა არის სინტაქსის საგანი, ამის შესახებ მეცნიერთა შორის სხვადასხვა აზრი არსებობს. დაინტერესებულთ შეუძლიათ დაწერილებით გაეცნონ მათ არნ. ჩიქობავას წიგნში: „მარტე წინადადების პრობლემა ქართულში: I. ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძველს ქართულში“. ტფ. 1928, გვ. 141-146 (იხ. აგრეთვე ამავე ჟურნალში დაბეჭდილი მისი წერილი).

სა და წერასა ქართულად“ (ს. დოდაევი, შემოკლებული ქართ. ღრამბ. ტფ. 1830, გვ. 1; პლ. იოსელიანი, პირუშულ-დაწყებითი კანონი ქართ. ღრამბატიკისანი, 1840, გვ. 5)... და უკანასკნელ, ცნობილ სილ. ხუნდაძის აზრითაც „გრამატიკის სწავლებას მხოლოდ პრაქტიკული მიზანი უნდა ქონდეს: ყმაწვილმა სწორი ლაპარაკი და კანონიერი წერა-კითხვა შეისწავლოს“ (ქართ. გრამ., ქუთ. 1907, გვ. III). ბედნიერ გამოჩაღის დ. ყიფიანი და მ. ჭანაშვილი წარმოადგენენ. პირველის სიტყვით: „გრამატიკა, თავისი პირვანდელი მნიშვნელობით, სწავლა იყო კანონიერად წერა-კითხვისა და ლაპარაკისა; — და რასაც ახლა მნიშვნელობა აქვს, სწავლა არის სასაუბრო თუ სალიტერატურო ენის თვისებათ გაცნობისა, ენის კანონთ შეკრებისა და ისეთი წესით დაწყობისა, რომ შესწავლა გაადვილებული იყოს...“ (გვ. 11), ხოლო მ. ჭანაშვილით: „რომელიმე ენის გრამატიკა არის დალაგებული, სისტემატიური აღწერა მისი კანონებისა. გრამატიკის დამწერი კანონმდებელი არ არის; კანონები თვით ენაშია; საჭიროა მხოლოდ გრამატიკის შემდგენელმა ეს კანონები უმეტესკლებოდ გამოარკვიოს, გამოარჩიოს, ჩასწეროს“ (ქართ. გრამ., ტფ. 1906, გვ. 1); „გრამატიკა არის მეცნიერება, რომელიც გვასწავლის სიტყვათა წარმოება-ცვლილებას და მათ შეერთება-შეკავშირებას აზრის გამოსახატავად“ (ib., გვ. 1). ორისავე გრამატიკოსის მიერ წარმოდგენილი განსაზღვრება დაახლოებით მაინც უდგება ზემომოცემულს. ორისავე გარკვევით აქვსთ აღნიშნული, რომ ახლანდელი გრამატიკის „მნიშვნელობა“ განსხვავდება „პირვანდელი მნიშვნელობისაგან“... გამოდის, რომ ქართული სასკოლო გრამატიკების ავტორთა შორის ორგვარი გაგება არსებობს გრამატიკისა: ძველი და ახალი.

ძველით:

- a. გრამატიკა ხელოვნებაა,
- b. გრამატიკა „ასწავებს კანონიერსა უბნობასა და წერასა“, ან, მარტივად რომ ვთქვათ, სწორე ლაპარაკსა და კანონიერ წერა-კითხვას.

ახლით¹:

- a. გრამატიკა მეცნიერებაა,
- b. გრამატიკა სწავლობს ენის ფორმებს.

არცერთი ამ გაგებათაგანი ქართულ ნიადაგზე არ წარმოშობილა: ორივე მოტანილია უცხოეთით. გამარჯვება პირველს ხვდა წილად: ბოლო ხანებამდე ძველით ისწავლებოდა; ახალი კი ახალა აღებს სკოლის კარებს და იჭერს იმ ადგილს, რომლის დაკავების უფლება მას ადრევე უნდა მიანიჭებოდა.

ჩვენს წერილებში მარტივი ენითა და ლიტერატურის დაუტვირთავად განხილული იქნება გრამატიკის ის ერთი ნაწილი, სახელდობრ, მორფოლოგია. სინტაქსის შესახებ კი სხვა ავტორის წერილები იბეჭდება ამავე ჟურნალში, ამიტომ ჩვენ მას არ შევეხებით.

ზემოთ ვთქვით: მორფოლოგია მოძღვრებაა სიტყვის ფორმის შესახებო. გაივით: რა არის სიტყვა და რას ნიშნავს სიტყვის ფორმა. ორისავე შესახებ მდიდარი ლიტერატურა არსებობს, მაგრამ მათი გათვალისწინება შორს წაგვიყვანს, უმჯობესია ამჟამად მოკლედ შევეხთ საკითხს იმ იმედით, რომ

¹ ძველით — გრამატიკის აღრიხდელი გავება ნავულისხმები. ახლით კი — შემდეგი, გვიანდელი.

სხვა დროსა და ადგილას დაწვრილებით განვიხილავთ მათ.

А. თ უ რ ა არ ის ს ი ტ ყ ვ ა, პრაქტიკულად ეს თითქოს ყველამ იცის, მაგრამ განსაზღვრამდე რომ მიდგეს საქმე, საეჭვოა, რომ ვისმე გაუადვილდეს მისი განმარტება. ეს არცაა გასაკვირი: მეცნიერთა შორისაც არ არსებობს მის შესახებ ერთი აზრი. სახელგანთქმული ფორტუნატოვის განსაზღვრებით: სიტყვა არის საეტყველო ბგერა ან ბგერათა კომპლექსი, რომელსაც მნიშვნელობა აქვს...¹ ზოგიც განსაზღვრებაზე ხელს იღებს და ამბობს: სიტყვა ისეთი მარტივი ცნებაა, რომლის ლოგიკური განსაზღვრების მოცემა შეუძლებელიაო, და ამიტომ უბრალო აღნიშვნით ან აღწერით უნდა დავკმაყოფილდეთო².

გაბატონებული აზრით: „სიტყვა წარმოადგენს ბგერითი მხარისა და მნიშვნელობის ერთიანობას“³: ბგერა ან ბგერები + მნიშვნელობა = სიტყვა, — ესაა სიტყვის განსაზღვრების ფორმულა. მართლაც: ავიღოთ ხ, ი, რ, ა ბგერები და მათი გადასმ-გადმოსმით წარმოვადგინოთ კომპლექსები: «ხირა, იხრა, იხარ, ახრი, ახირ, ხირ, ხიარ, რიხა, ირახ, აირხ, აიხრ, იარხ, ხრია, ხრია», ერთის მხრით, და «ხარი, არხი, რახი», მეორის მხრით. ქართულის მცოდნე გვეტყვის: სამი უკანასკნელი (ხარი, არხი, რახი) სიტყვაა, დანარჩენი თხუთმეტი (ხირა, იხრა და სხვა) — არაო. რატომ? განა ერთისადაიმავე ბგერებისაგან არ არიან შედგენილნი? ადგილის შენაცვლების გარდა მათ ხომ არაფერი არც მომატებიან და არც მოკლებიან? ქართველისათვის «ხარი, არხი, რახი» იმიტომაა სიტყვა, რომ მათ გარკვეული მნიშვნელობა აქვს, ისინი წარმოდგენას აღუძრავენ მას, რუსისათვის კი არც ერთი არაა სიტყვა: ყველა ბგერათა კომპლექსია და მეტი არაფერი, სვანი კიდევ ამ 18 ჯგუფიდან ნაცნობად მიიჩნევს ოთხს: «ხირა, ხიარ, ხარი, რახ(ი)», რადგანაც ესენი აღნიშნავენ: «ხირა — იქნები, ხიარ — კინაღამ, ხარი — ხარ, რახ — რახი», ასევე შეიძლება მოიქცეს სხვა ენის წარმომადგენელიც. ყველასათვის ერთი საზომი არსებობს: ბგერები + მნიშვნელობა. ამიტომ არის, რომ ერთიდაიგივე ბგერა ან მათი კომპლექსი ერთ ენაში სიტყვაა, მეორეში კი შეიძლება არ იყოს სიტყვა, მაგ.: что რუსულში სიტყვაა, ქართულში მხოლოდ ბგერათა კომპლექსია, ქართულსა და ეგვიპტურში «რა» სიტყვაა (თუმცა სხვადასხვა), რუსულში კი მარტო ბგერათა კომპლექსია, და ასე შემდეგ. მოკლედ: „უბგერებოდ არ იქნება სიტყვა, ოდენ ბგერები, უმნიშვნელებოდ, კიდევ არაა სიტყვა“⁴.

რადგანაც სიტყვის განსაზღვრებას საფუძვლად მნიშვნელობა დაედვა, ამიტომ ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა ს ი ტ ყ ვ ე ბ ა დ ი თ ვ ლ ე ბ ი ა ნ : ერთნაირი ბგერებისაგან

¹ Проф. Н. Н. Дурново. Грамматический словарь, гл. 107: Слово; Шд. Ф. Ф. Фортунатов. Лекции по фонетике Старославянского (Церковнославянского) языка. Птргр. 1919, гл. 6; проф. В. К. Поржесинский. Введение в языковедение. Москва, 1916, гл. 110 და სხვ.

...слово — такое простое понятие, которому нельзя дать логического определения, а поэтому приходится удовольствоваться простым указанием или описанием“: М. Н. Петерсон, Русский язык. 1925, гл. 23.

² ეს შეხედულება ფორტუნატოვიდან მომდინარეობს: М. Н. Петерсон, გვ. 23.

⁴ „Без звуков не будет слов, одни звуки, без значения, тоже не слова“: М. Н. Петерсон, гл. 23.

შედგენილი, მაგრამ განსხვავებული მნიშვნელობის მატარებელი სიტყვები, როგორიცაა, მაგ.: ხელი (სხეულის ნაწილი) და ხელი (გეიყი), წელი (ცხოველთა) და წელი (წელიწადი), ხერხი (სამუშაო იარაღი) და ხერხი (მოხერხება), ხანი (დრო) და ხანი (ხ ასოს სახელწოდება) და ხანი (xан), ბარი (სამუშაო იარაღი) და ბარი („მთა და ბარი“) და ბარი (მონადირე ფრინველი), ბუკი („ჭირკი“) და ბუკი (სკა) და ბუკი (საყვირი) და მრავალი, და პირუტყუ: რამდენადაც ბგერით მხარეს ექცევა ყურადღება — ერთნაირი მნიშვნელობის მქონე, მაგრამ სხვადასხვა ბგერებისაგან შედგენილი სიტყვებიც ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა სიტყვებია, მაგ.: თამბაქო — თუთუნი, ექიმი — მკურნალი, — „დობტური“, დასტაქარი — ქირურგი, თხმელა — მურყანი, ბია — კომში, სარკმელი — ფანჯარა, და სხვაც მრავალი¹. ხშირად სიტყვაში ერთი ბგერის მეორით შეცვლისას, ან რომელიმე სხვა ბგერით გართულებისას (ჩართვა-გამოკლებისას), შეიძლება სხვა სიტყვა მიიღოს, ანდა მნიშვნელობას მოკლებული ბგერათა კომპლექსილა დაგვჩესთ:

ს ი ტ ყ ვ ე ბ ი

კ ო მ პ ლ ე ქ ს ე ბ ი

ბგერის შეცვლით:	ბგერის ჩართვით:	მნიშვნელობას მოკლებული:
ბარი ბაკი დახი	ბარგი	ბაგი ხაბი
დარი ბალი დაღი	ბარღი	ბაღი ხავი
ზარი ბანი ხაზი	ხარბი	ბავი ხაღი
თარი ბაჟი ხალი	ხარკი	ზაქი ხაქი
ქარი ბახი ხანი...	ხარჭი...	ზაღი ხაწი...

ამგვარად, სიტყვაში ორი მხარე იქცევის ყურადღებას: ბგერა (ბგერები) და მნიშვნელობა. ესენი ერთმანეთთან არიან დაკავშირებული: თუ ბგერები მნიშვნელობას არ ატარებს, არაა სიტყვა.

მაგრამ დავსვათ კითხვა: ენათმეცნიერების რომელი დარგი ისწავლის, ერთის მხრით, ბგერებს და, მეორის მხრით, მნიშვნელობას?

2. ფ ო ნ ე ტ ი კ ა ერთ-ერთი დარგია ენათმეცნიერებისა. იგი ნაწარმოებია ბერძნული სიტყვისაგან φωνή = ფონე², რაც ნიშნავს „ბგერას, ხმას...“, „იკა“ კი აქაც ისეთივე ელემენტია, როგორიც სხვა დისციპლინათა სახელწოდებაში, მაგ.: ფიზიკა, ბოტანიკა, გრამატიკა და სხვ. ფონეტიკამ უნდა შეისწავლოს მეტყველების ბგერითი მხარე: რომელი ორგანოების მეშვეობით იწარმოება ესათუის ბგერა, როგორ იცვლება ეს უკანასკნელი და სხვა; ერთი სიტყვით, მან უნდა გაითვალისწინოს მეტყველების ფსიქიკური³, ფიზიოლოგიური და ფიზიკური მოვლენები. ამიტომაც, რომ ამ დარგს ასე განსაზღვრავენ: ფონეტიკა არის ბგერების შესახებ მოძღვრება, ან კიდევ: „ფონეტიკა მოძღვრებაა ცალკე ენათა ბგერითი შედგენილობისა და ამ ენების ისტორიაში ბგერათა ფონეტიკური ცვლილებების შესახებ“⁴. მაშასადამე, სიტყვის ბგერით

¹ შლ. проф. Поржезский. Введение в языковедение, გვ. III. Грам. словарь, 108: М. Н. Петерсон, გვ. 23 და სხვ.

² მოგვაგონდება ტ ე ლ ე ფ ო ნ ი, რომელიც შედგენილია: „ტელე“ — შორს, „ფონე“ — ბგერა, ხმა.

³ Е. Д. Поливанов, Введение в языковедение, Ленинград, 1928, გვ. 3:.

⁴ „Учение о звуковом составе отдельных языков и о фонетических изменениях звуков в

მხარეს ფონეტიკა შეისწავლის. მას მნიშვნელობა არ აინტერესებს: ბგერა ან ბგერები — სიტყვა იქნება ეს თუ უბრალო კომპლექსი — მისთვის ერთი ღირებულებისაა, ორსავე თანაბარი ყურადღებით ეპყრობა. ფონეტიკოსი ბგერათა ყოველგვარ კომბინაციას (კომპლექსებს) ანგარიშს უწევს და აღნიშნავს: როგორი კომპლექსებია ამათუიმ ენისათვის ჩვეულებრივი, რომელი ბგერა რომელს ენაცვლება და რატომ, და სხვ. ჩანს: ფონეტიკოსისათვის სიტყვა ზემოთმოცემული გაგებით არ არსებობს. მან იცის ბგერა ან ბგერები მარტო.

მნიშვნელობას რომელიღა დარგი სწავლობს?

3. ს ე მ ა ს ი ო ლ ო გ ი ა ც ენათმეცნიერების დარგია. შედგება ორი ბერძნული სიტყვისაგან: $\sigma\mu\alpha\sigma\iota\sigma$ = სემასიონ + ლოგია. უკანასკნელი ნაცნობია (იხ. მორფოლოგია), „სემასიონ“ კი ითარგმნება: „მნიშვნელობა“დ, თვით $\sigma\eta\mu\alpha$ = სემა¹ „ნიშანი, სიგნალი“ა. მაშასადამე, სემასიოლოგია² არის მოძღვრება მნიშვნელობათა შესახებ.

ზემოთ სიტყვაში ორი მხარე აღვნიშნეთ: ბგერები და მნიშვნელობა. პირველს ფონეტიკა ისწავლის, მეორეს — სემასიოლოგია. რაღა რჩება მორფოლოგიას? ჩანს: ზემოთმოცემული განსაზღვრება ვერ არის დამაკმაყოფილებელი, ამიტომ სამართლიანად გეჩვენება $\beta\epsilon\mu\kappa\omega\nu\sigma\kappa\iota\varsigma$ განცხადება, რომ სიტყვა ენათმეცნიერთათვის ჭერ კიდევ ამოცანას წარმოადგენს, მიუხედავად იმისა, რომ ენათმეცნიერების ზოგადი ცნებები „სიტყვის“ მეშვეობით განისაზღვრებიან („სიტყვის ფორმა“, „მნიშვნელობა სიტყვისა“, „შესიტყვება“, წინადადება, როგორც ერთი სახე „შესიტყვებისა“ და სხვ.), თვით ენათმეცნიერების დარგებელ დაყოფა ჩვეულებრივ დაკავშირებულია ამავე ცნებასთან (იხ. გრამატიკა)³ — სიტყვასთან.

მართლა ვერ ხერხდება სიტყვის განსაზღვრა?

სიტყვა ჩვეულებრივ ფრაზაშია წარმოდგენილი. ფრაზას შეისწავლის მორფოლოგიაც და სინტაქსიც. მორფოლოგიისათვის კი საჭიროა ცალკე სიტყვა. უკანასკნელი ფრაზაში ფორმაა. მაშასადამე, ს ი ტ ყ ვ ა ფ ო რ მ ა ა . ეს განსაზღვრება არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა ს აქვს მოცემული თავის საყოყნადღებო

истории этих языков". проф. Н. Н. Дурново, Граммат. слов, гл. 131; Фонетика.

¹ აქლან გვაქვს ტერმინი „სემანტიკა“, რომლითაც ზოგჯერ მორფოლოგიისა, ლექსიკისა და სინტაქსის ერთიანობას გულისხმობენ (Е. Д. Поливанов, 25, შენიშ. 2), ჩვეულებრივ კი „სემანტიკა“ გაგებულია, როგორც სემასიოლოგია.

² ენათმეცნიერების დარგებია: ფონეტიკა, მორფოლოგია, სინტაქსი, სემასიოლოგია, ეტიმოლოგია და ლექსიკა. უკანასკნელი ორი ქვეით იქნება განზილული. თითოეული ამათგანის განსაზღვრება თითქმის ყველა ენათმეცნიერების შესავალშია მოცემული (იხ. გ. ახლელიანი, Томсон, Поржезинский, Ушаков, Поливанов და სხვა. განსაკუთრებით უკანასკნელის Введение в языковедение, гл. 3, 4, 12-13, 25 შენიშვნებით).

³ თარგმანი შემოკლებულია. დედანში ვითხოვლობთ: „Слово — одно из труднейших общих понятий языковедения, к сожалению, еще мало разработанное. Несмотря на то, что сам человеческий язык определяется обычно, как «язык слов» в отличие от языка перасчлененных представлений у животных, языка жестов у глухонемых, языка различных сигналов и т. д., несмотря на то, что почти все остальные общие понятия языковедения определяются посредством «слова» («форма слова», «значение слова», «словосочетание», предложение, как один из видов «словосочетания» и т. д.), что самое деление языковедения на отделы обычно связывается с тем же понятием (см. Грамматика) — несмотря на все это, само «слово» представляет из себя для лингвистов в значительной мере загадку...“: Литературная энциклопедия, т. II, гл. 812.

წიგნში,¹ სადაც ვკითხულობთ: „სტრუქტურულ ანალიზისათვის წინადადება — სიტყვათა შეხამებაა, სიტყვა — მხოლოდ ფორმაა; სიტყვა კი არ არის ბგერები პლუს მნიშვნელობა, არამედ ოდენ ფორმა... სიტყვას სჭირდება იმანენტი საზომი ისევე, როგორც წინადადებას; ყოველმა ენამ თავისთვის უნდა დაძებნოს ასეთი საზომი. რუსულის ტიპის ენებისათვის, ცხადია, ფორმაცვალებას უნდა მიეპყრას გულისყური: სიტყვა ფორმაცვალებადი ერთეულია. უფორმო სიტყვა იმდენადვე არის სიტყვა, რამდენადაც მას „უარყოფითი ფორმა“ გააჩნია...“ ფორმა შეიძლება იყოს დადებითი და უარყოფითი.

დასკვნა.

1. ენათმეცნიერების დარგებია: ფონეტიკა, მორფოლოგია, სინტაქსი, სემასიოლოგია (ეტიმოლოგია და ლექსიკა, იხ. ქვევით). მორფოლოგია + სინტაქსი = გრამატიკა. ცხადია, გრამატიკა ენათმეცნიერების დარგია.

2. ს ი ტ ყ ვ ა ფონეტიკისათვის ბგერაა ან ბგერებია, სემასიოლოგიისათვის — მნიშვნელობა, ხოლო მორფოლოგიისათვის — ფორმა, ფორმაცვალებადი ერთეულია².

თუ რას ნიშნავს ფორმა, ფორმაცვალებადი, ამის შესახებ შემდეგს წერილში.

¹ „მარტივ წინადადების პრობლემა ქართულში: I. ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძველ ქართულში“. ტფ. 1928, გვ. 145.

² საინტერესოა, რომ პოლივანოვის „სიტყვის ყოველგვარი შესაძლებელი ფორმა, რომელიც სინტაქსური „ერთეულის“ ცნებას აკმაყოფილებს, სიტყვად ესმის („Понимая под словом не простейший вид основы... а и всякую возможную форму слова, удовлетворяющую понятию синтаксической «единицы» (как напр. русск. учеником...“ გვ. 14, შწ. 1).

აკად. ოესიანიკო კულიკოვსკით: „სიტყვა არის ასოციაცია (ერთობლიობა) ბგერითი ფორმისა, გრამატიკული კატეგორიისა და ლექსიკური მნიშვნელობისა“ („Слово... это ассоциация (или единство) звуковой формы, грамматической категории и лексического значения“: Итоги науки, т. X, გვ. 217), როგორც ვხედავთ, სიტყვა აქ სამივე დარგის (ფონეტიკა-მორფოლოგია-სემასიოლოგის) მიხედვით არის განსაზღვრული.

3. თოფურია

მეტყველების ნაწილებისათვის ქართულში

II

სიტყვა რომ ჩვეულებრივ ფრაზაში¹ გვევლინება, ფრაზაში რომ სიტყვა ფორმაა, და რომ სიტყვა მორფოლოგიისათვის ფორმა, ფორმა ცვალებადი ერთეულია — ეს პირველ წერილში („ახალ სკოლისაკენ“, 1929 წლის № 11-12, აგვისტო-სექტემბერი, გვ. 99, 100) გაკვირვებით უკვე აღვნიშნეთ. ახლა საჭიროა გავიგოთ, თუ რა არის ფორმა. ავიღოთ:

ბავშვი	წერს	წერილს	ერთი ფრაზა
ბავშვმა	დაწერა	წერილი	მეორე „
ბავშვს	დაუწერია	წერილი	მესამე „
ბავშვის	ნაწერია	წერილი	მეოთხე „
[ბავშვით	იწერება	წერილი	მეხუთე „]

სულ გვაქვს ხუთი ფრაზა. თითოეულში სამ-სამი სიტყვა მოგვეპოვება. პირველში: „ბავშვი, წერს, წერილს“, მეორეში: „ბავშვმა, დაწერა, წერილი“, მესამეში: „ბავშვს, დაუწერია, წერილი“, და სხვ. ამ ფრაზებს მორფოლოგიაც შეისწავლის და სინტაქსიც². სინტაქსი სწავლობს შესიტყვებას (უკანასკნელი მისი საგანია), მორფოლოგია კი შესიტყვებაში შემავალს (ერთმანეთს შეხამებულს) სიტყვებს ცალ-ცალკე განიხილავს. მაგალითით რომ ვთქვათ, ეს

¹ ფრაზა აქ ნახშიარია ჩვეულებრივის (ყოველდღიურის) გაგებით და არა როგორც გრამატიკული ცნება. იგი შესიტყვება ან სიტყვა.. რომლის დასასრულ დაისმის წერტილი, მრავალწერტილი, კითხვის ან გაკვირვების ნიშანი. პირველ შემთხვევაში (წერტილის დასმისას) ხმა ჩვეულებრივია და თანდათან დაწეული, ხოლო მესამესა და მეოთხე შემთხვევაში შეკითხვისა და მოწოდება-გაკვირვების (ან ემოციის) ინტონაციასთან გვაქვს საქმე. ფრაზა, აკადემიკოს ოვსიანოკოკულიკოვსკით. сннтактическое целое (სინტაქსური მთლიანობა) არას, პროფ. ა. პეშკოვსკით კი сказ (А. М. Пешковский, Наш язык, I, книга для учителя, გვ. 11-12. Проф. Н. Н. Дурново. Грамматический словарь, გვ. 105). ქართულში (фразა=) сказის შესატყვისად „ათქმული“ ვერ გამოიღვება. საჭიროა სხვა უფრო მარჯვე ტერმინი გამოიწახოს, ან პირდაპირ ფრაზა (უფრო სწორია: ფრაზა“) ვიხმაროთ. ისე კი ეს ტერმინი გრამატიკაში არ გვეყრდება.

² ჩვენ აქ გრამატიკა გვიანტერესებს და ამიტომ არის, რომ ვამბობთ: მორფოლოგიაც შეისწავლის და სინტაქსიცო. ისე კი ეს ფრაზები, ენათმეცნიერების სხვა დარგთა (ფონეტიკისა და სხვების) შესასწავლ ობიექტადკ გამოვლგვიან.

ნიშნავს: „ბავშვი წერს წერილს“ შესიტყვებაა და ამ შესიტყვებას შეისწავლის სინტაქსი მისი შედგენილობისა და სტრუქტურის მიხედვით, ე. ი. გამოარკვევს, თუ რაღარა ფორმა (= სიტყვაა) წარმოდგენილი და, რაც მთავარია, როგორს დამოკიდებულებაში იმყოფებიან ისინი ერთმანეთთან, შემდეგ კი დაახასიათებს შესიტყვების თითოეულ წევრ სიტყვას მისი როლის მიხედვით. მაგალითად, პირველი ფრაზა შედგენილობის მიხედვით ასე გაირჩევა: „ბავშვი წერს წერილს“ შესიტყვებაა. მასში შედის სამი სიტყვა: „ბავშვი, წერს, წერილს“. „ბავშვი“ და „წერილს“ სახელებია. ორივე მხოლოობით რიცხვში დგას, განსხვავდებიან ბრუნვაში: „ბავშვი“ სახელობითი ბრუნვის ფორმაა, „წერილს“ კი — მიცემითისა. პირველის (სახელობითის) ნიშანია -ი, ხოლო მეორისა — (მიცემითის) -ს. „წერს“ არის ზმნა, გარდამავალი (მოქმედებითი გვარის), ორპირიანი, თხრობითი ეილოს, აწმყო დროის, მხოლოობითი რიცხვის III პირის ფორმა. III პირის (მხოლოობით რიცხვში) აღმნიშვნელია -ს („წერს“-ს). ასევე აღიწერება აქ მოტანილ დანარჩენ ფრაზათა (=შესიტყვებათა) შემადგენელი სიტყვები: ფრაზა „ბავშვმა დაწერა წერილი“ შესიტყვებაა. შემდეგი სამი სიტყვისაგან: „ბავშვმა, დაწერა, წერილი“. „ბავშვმა“ სახელია. წარმოადგენს მხოლოობით რიცხვში მოთხრობითი ბრუნვის ფორმას, უკანასკნელის (მოთხრ.) ნიშანია -მა, და სხვადასხვა. სიტყვათა ასე ცალ-ცალკე გარჩევა (შესწავლა), რა თქმა უნდა, მორფოლოგიის საქმეა და არა სინტაქსის, ამიტომაც არის ამის შესახებ ნათქვამი, რომ: შესიტყვების შედგენილობის შესწავლა... „არ არის თავისთავადის სინტაქსურის დირებულების“. მიუხედავად ამისა, მას მაინც მივმართავთ, იმიტომ რომ: „ის მნიშვნელოვანია იმდენად, რამდენადაც აუცილებელი შემამზადებელი საფეხურია შესიტყვების სტრუქტურის დადგენისათვის“².

სინტაქსური ძიების ძირითადი მიზანია შესიტყვების სტრუქტურა-მეკანონიშმის გამოარკვევა³. ეს დებულება რომ ნათელი იყოს, საჭიროა მაგალითს მივმართოთ: „ბავშვი წერს წერილს“, ეთქვათ, შესიტყვებაა. ამ შესიტყვებაში შესულ სამ სიტყვას („ბავშვი, წერს, წერილს“) შორის გარკვეული დამოკიდებულება არსებობს. არ შეიძლება ითქვას: „ბავშვი წერენ წერილს“, არც „ბავშვი წერს წერილი“, არც „ბავშვები წერს წერილი“, არც „ბავშვმა წერს წერილი“, და სხვადასხვა. უნდა იყოს მხოლოდამხოლოდ ქართულისათვის ჩვეულებრივი „ბავშვი წერს წერილს“, იმიტომ რომ: „ბავშვი“ სახელობითს ბრუნვასა და „წერილს“ მიცემით ბრუნვაში გამოწვეულია „წერს“ სიტყვის მიერ. მაშასადამე, ეს ორი ბრუნვა (სახელ. და მიცემ.) მთლიანად დამოკიდებუ-

¹„შესიტყვება მიიღება ორის ან მეტის სიტყვის შეხამებით: „კვიანი ბავშვი“. „ამხანაგის ბავშვი“. „ბავშვი სწავლობს“. „ამხანაგის კვიანი ბავშვი სწავლობს“ — ყველა ეს შესიტყვებაა. ერთი სიტყვა, თუნდაც ის კომპოზიტი (რთული სიტყვა) იყოს, როგორცაა, მაგ.: „ბავშვი“. „შეთვალწარბა“. „ვინება გახსნილი“... ან ერთი სიტყვისაგან შემდგარი ფრაზა: „ბავშვი?“ „ეცესლო!“... არ არის შესიტყვება (დაწერილებით: არნ. ჩიქობავა. რა თავისებურებები ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას? IV. „ეულტურული აღმშენებლობა“, № 5, გვ. 488...).

²არნ. ჩიქობავა. მარტივ წინადადების პრობლემა ქართულში. I. ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძველ ქართულში, ტფილისი, 1928, გვ. 148.

³ibid.

ლი ყოფილა „წერს“ სიტყვაზე. სამაგიეროდ „წერს“ (და არა „წერენ“, არც სხვა რამ) იმიტომ არის, რომ ეს მოითხოვია „ბავშვი“ ფორმამ. ჩანს: „წერს“-იც თავის მხრივ დამოკიდებული ყოფილა „ბავშვი“-ზე. ასეთივე ურთიერთობაა მეორე („ბავშვმა დაწერა წერილი“) ფრაზაში შესულ სიტყვათა შორისაც; „ბავშვმა“ მოთხრობითში და „წერილი“ სახელობითში გამოიწვია „დაწერა“-მ, სამაგიეროდ „ბავშვმა“ ფორმამ გამოიწვია „დაწერა“, და სხვ. მდგომარეობა ანალოგიურია მესამესა, მეოთხესა და სხვა (ფრაზა=) შესიტყვებაშიც. სიტყვების შეხამება შემთხვევითი ხასიათისა არ არის: მათ შორის იმდენად გარკვეული დამოკიდებულებაა, რომ იგი ერთგვარ სისტემას წარმოადგენს. გარკვეული დამოკიდებულება არსებობს არა მარტო ამათუიმ ენის საკუთარ ფორმათა შორის, არამედ უცხო ენიდან ნასესხებ სიტყვათა¹ ფორმებს შორისაც. ნასესხები სიტყვები ფორმის მხრით სრულებით ემსგავსებიან მსესხებლის ფორმებს. ამიტომ არის, რომ საკუთარსა და ნასესხებ სიტყვათა ფორმებს შორის სხვაობა წაშლილია. „მასწავლებელი მოწაფეებს უხსნის გაკვეთილს“ შესიტყვების ქართული სიტყვები რომ ზოგიერთ კუთხეში გავრცელებული უცხო სიტყვებით შევცვალოთ, მივიღებთ: „უჩიტელი უჩენიკებს უხსნის უროკს“. ჩანს:

მასწავლებელი	მოწაფეებს	უხსნის	გაკვეთილს	შესიტყვებასა და
„უჩიტელი“	უჩენიკებს	უხსნის	უროკს	შესიტყვებას უჩორის
(учитель)	(ученик)		(урок)	

არც სიტყვათა შეხამებისა და არც ცალკე სიტყვების ფორმათა მხრით განსხვავება არ შეინიშნება. ფორმის თვალსაზრისით ორივე შესიტყვება ერთი ღირებულებისაა ისევე, როგორც „მასწავლებელი“ და „უჩიტელი“ — „მოწაფეებს“ და „უჩენიკებს“, და სხვა: არც მეტი, არც ნაკლები... სიტყვათა ამ ურთიერთობას, როგორც აღვნიშნეთ, არკვევს სინტაქსი, და შესიტყვების ყოველ წევრს იმისდამიხედვით, თუ რას „აკეთებს“ იგი, შესაფერის სახელწოდებასაც აძლევს.²

დასკვნა. სინტაქსი სწავლობს მხოლოდ შესიტყვებას (ფრაზის შესახებ იხ. ზემოთ შენიშვნები 1, 1), მორფოლოგია კი — შესიტყვებაში შემავალ ცალკე სიტყვებს. მორფოლოგიას სჭირდება შესიტყვება, რომ იქიდან ამოიღოს ცალ-ცალკე ფორმები³; სინტაქსს კი სჭირდება მორფოლოგია, რომ გაიგოს შესიტყვების შედგენილობა. მორფოლოგია და სინტაქსი მჭიდროდ არიან დაკავშირებულნი ერთმანეთს, ამიტომაც ითვლებიან დისციპლინის — გრამატიკის — დარგებად. ენის მორფოლოგიური შესწავლა უნდა უსწრებდეს სინტაქსურისას: პირველი „შემამზადებელი საფეხურია“ მეორისა. მორფო-

¹ სიტყვა აქ ნახშირია ჩვეულებრივის გავებით.

² დაწერილობით: არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა . რა თავისებურებები ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას? IV; „კულტურული აღმშენებლობა“, 1930 წლ. № 5.

³ შესიტყვების გარეშე ცალკე ფორმა ერთი სიტყვისაგან შემდგარ ფრაზაშია იქნება, როგორც არის, მაგალითად: „ქალი?“, „წყალი!“, და სხვა. მორფოლოგიის ესეც შეუძლია ისწავლოს, მაგრამ არა უშუალოდ, არამედ მოვლილი გზით. ერთი სიტყვისაგან შემდგარ ფრაზაში არსებულს ფორმას ჩვენ ვადარებთ შესიტყვებაში ხმარებულს მსგავსსავე ფორმას, და ამის მიხედვით ვარკვევთ, თუ როგორია ფრაზის ფორმა. მაშასადამე, ისევ შესიტყვებას ვუბრუნდებით. ამიტომ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მორფოლოგია ცალკე ფორმებს ისწავლის შესიტყვებაში.

ლოგიის გარეშე სინტაქსის შესწავლა ისევე შეუძლებელია, როგორც ჩონჩხის აღწერაა შეუძლებელი სახსრების გაუთვალისწინებლად. უფიცი მორფოლოგიაში უფიცივე იქნება სინტაქსშიც. სინტაქსურ ზვეულებში გზის გაგნება უთუოდ საჭიროებს ერთი პირობის შესრულებას, სახელდობრ: მორფოლოგიის კარგს ცოდნას. ეს ითქმის საერთოდ ფორმიანი ენის შესახებ, კერძოდ კი ქართული სინტაქსი მორფოლოგიის დაუძლეველად აუღებელი „ციხე-სიმაგრე“ გახლავსთ.

როგორ სწავლობს ცალკე სიტყვას მორფოლოგია? დაეუბრუნდეთ ზემოთ-მოტანილ მაგალითებს. გვექონდა სამ-სამი სიტყვის შემცველი ხუთი ფრაზა (ამ შემთხვევაში იგივე შესიტყვება), ამოვიღოთ ზევიდან ქვემო მიმართულებით

ერთის მხრით	{	ბავშვი ბავშვმა ბავშვს ბავშვის ბავშვით	მეორის მხრით	{	წერს დაწერა დაუწერია ნაწერი(ა=არის) იწერება	მესამის მხრით	{	წერილს წერილი წერილი წერილი წერილი
-------------	---	---	--------------	---	---	---------------	---	--

დათვლით სულ თხუთმეტი გამოდის (5+5+5=15). ნამდვილად რამდენი სიტყვაა? ფონეტიკის თვალსაზრისით, როგორც ეს პირველი წერილიდან ვიცი, არც ერთი არაა სიტყვა: ყველა ბგერათა კომპლექსია: ბ-ა-ვ-მ-ვ-ი და სხვა. სემასიოლოგიის თვალსაზრისით I სვეტში ერთი სიტყვაა, რადგანაც ხუთსავე სახეს (ბავშვი, ბავშვმა, ბავშვს, ბავშვის, ბავშვით) ერთი მნიშვნელობა აქვს (და სემასიოლოგიის საქმეც მნიშვნელობის რკვევაა), II სვეტში თუ მეტი არა, ორი სიტყვა მაინც არის (ერთია: წერს, დაწერა, დაუწერია და იწერება და მეორეა: ნაწერი(ა=არის)¹), III სვეტშიც ერთი სიტყვაა, სულ სამსავე სვეტში 4 სიტყვა გამოდის². მორფოლოგიის თვალსაზრისით კი I სვეტში ხუთი სიტყვაა, II სვეტშიც ხუთი სიტყვაა, ხოლო III სვეტში ორი, სულ მოსალოდნელია თორმეტი (5+5+2=12), ნამდვილად კი ვთვლით ათს. რაშია საქმე — შეგვეკითხება გოაცებული მკითხველი. თითოეულ სვეტში ხომ ხუთ-ხუთჯერაა განმეორებული ყოველი სიტყვა:

მეორდება	სემასიოლოგიისათვის და მორფოლოგიისათვის			
I სვეტში 5 ჯერ...	II სვეტში 5 „ ...	III სვეტში 5 „ ...	მათ რაოდენობა	
	1	2	1	5
	2	1	5	5
	1	1	1	2

საერთოდ კი 15-ის ნაცვლად არის: 4 გნებავსთ 7 და 10?

¹ ა (= არის), რა თქმა უნდა, მხედველობაში არაა მისაღები. წერს, დაწერა, დაუწერია და იწერება — ესენიც ცალკე სიტყვებია, მაგრამ თუ აქ ვთქვით, ერთი სიტყვააო, — ეს იმიტომ, რომ ასე ესმისთ მრავალთ. II სვეტის სიტყვათა რაოდენობა თუ საცილობელია, სამაგიეროდ სრულებით უდაოა I და III სვეტში რომ თითო-თითო სიტყვაა.

² II სვეტში რომ ხუთივე სიტყვად მივიჩინოთ, საერთო ჯამი ყველა სვეტის სიტყვებისა შეიღს მაინც არ აღემატება (1+5+1).

მამ განმეორებას, როგორც ჩანს, მნიშვნელობა არა ქონია არც სემასიოლოგიისათვის და არც მორფოლოგიისათვის.

ვუპასუხოთ წამოჭრილ კითხვებს:

I კითხვა: რატომაა I და III სვეტში სემასიოლოგიისათვის თითო სიტყვა და II სვეტში ზოგიერთისათვის 2 და ზოგიერთისათვის 5? პასუხისათვის შეიძლება გამოვიყენოთ ზემონათქვამიც, სახელდობრ: სემასიოლოგია სწავლობს მნიშვნელობას, მნიშვნელობის მხრით კი ერთ სიტყვად (ერთი მნიშვნელობის მქონედ) მივიჩნით როგორც I სვეტში წარმოდგენილი ხუთივე სახე (ბავშვი, ბავშვა, და სხვა), ისევე ერთ სიტყვად ჩავთვალეთ III სვეტში მოცემული ორი სახე (წერილს, წერილი). „ბავშვი“ იქნება, თუ „ბავშვა, ბავშვს, ბავშვის“ თუ „ბავშვით“, სემასიოლოგიისათვის ყველა ეს ერთი სიტყვაა, ასევე „წერილს“ თუ „წერილი“ — სულ ერთია — კიდევ ერთი სიტყვაა. რატომაა ასე? იმიტომ რომ, სემასიოლოგიის საკვლევი ობიექტი — მნიშვნელობა — დაკავშირებულია არა „ბავშვი, ბავშვა, ბავშვს“ და სხვა, ან „წერილი, წერილს“ თან, არამედ პირველ შემთხვევაში „ბავშვ“ და მეორე შემთხვევაში „წერილ“ სიტყვის ნაწილებთან. მართლაც: ქართულის სუსტად მცოდნემ რომ თქვას: „ბავშვ წერს წერილს“. ან „ბავშვ დაწერა წერილი“ ჩვენ მაინც მივხვდებით, თუ რის თქმა უნდოდა უცხოელს, გავიგებთ, რომ „წერილს წერს“ ბავშვი და არა ქალი, ან მოხუცი, ან სხვა ვინმე. მაგრამ საჭიროა ბავშვ სიტყვის ნაწილს რომელიმე ბგერა გამოვაცლოთ, რომ მაშინვე ბგერათა კომპლექსი შეგვგრჩება ხელთ და მისი მნიშვნელობა გაუგებარი აღმოჩნდება. ვცადოთ სანიმუშოდ: „ავშ წერს წერილს“. „ბვშ“ ან „ბაშ“, ან „ბავ წერს წერილს“. ამ შესიტყვებებში ორი უკანასკნელი გასაგებია, პირველი კი („ავშ, ბვშ, ბაშ, ბავ“) ყოველგვარ მნიშვნელობას მოკლებულია. მაშასადამე, მნიშვნელობის მატარებელი ყოფილა ამ შემთხვევაში ბავშვ. ანალოგიური მდგომარებაა „წერილ“-შიც. სიტყვის შინაარსი აშასთან რომ არის დაკავშირებული, ეს ირკვევა ორის გარემოებით: 1. „წერილი“, „წერილს“ ფორმების ნაცვლად რომ „წერილი“ ვიხმართ, მნიშვნელობა არ შეიცვლება და 2. „წერილ“-ს რომ რომელიმე ბგერა დავაცლოთ — უშინაარსო ვახდება: ერილ, წრილ,, წეილ, წერლ... გამოდის. რომ I სვეტში წარმოდგენილ 5 სიტყვაში გამოიყოფა ერთი ბავშვ ნაწილი და მას, როგორც შინაარსის მქონეს, ისწავლის სემასიოლოგია, III სვეტის 2 სიტყვიდან გამოიყოფა ერთი წერილ ნაწილი და მასაც, როგორც მნიშვნელობის მატარებელს, ისწავლის სემასიოლოგია. ტაბულა ასეთი იქნება:

ბავშვი	წერს	წერილ-ს
ბავშვ-ვა	დაწერა	წერილ-ი
ბავშვ-ს	დაუწერია	წერილ-ი
ბავშვ-ის	ნაწერია	წერილ-ი
ბავშვ-ით	იწერება	წერილ-ი

ჩვენ უფრო მართებული გგონია ბავშვ. ამიტომაც ვხმარობთ მას. მწერლობაში გავრცელებულია ბავშ (ბოლო -ვ მოკვეცილად). ზოგჯერ ამათუიმ ბგერის გამოკლებით სიტყვის შინაარსი არ იბღალუბა მავ: ბრანება — ბმანება, გამზრდლი — გამდელი, და სხვა. ასეთივე მდგომარეობა აქვს ბავშვ — ბავშ. ამით აიხსნება, რომ ბოლო -ვს უკრადლებით არ ვუპაირობათ და მნიშვნელობის მატარებლად ვთვლით ბავშ-ს.

სემასიოლოგიის კუთვნილებაა: ბავშვ და წერილ. რჩება -ო, -მა, -ს, -ის და -ოთ I სვეტში და -ს და -ო (4 ჯერ) II სვეტში. უკანასკნელის -ს და -ო პირველ სვეტშიც გვხვდება, ამიტომ შეიძლება გავაერთიანოთ და საბოლოოდ გვექნება -ო, -მა, -ს, -ის, -ოთ. ამათ სემასიოლოგია არ სწავლობს. მამ რომელი დარგი ენათმეცნიერებისა სწავლობს ამათ? ჯერ გავიგოთ ამათი დანიშნულება და შინაარსი. ფრაზაში ცალკე არცერთი არ იხმარება, მნიშვნელობის მატარებელნი არ არიან, მიუხედავად ამისა, შესიტყვებაში უთუოდ გვევლინებიან. ზემოთ ვთქვით, რომ: „ბავშვი წერს წერილს“ შესიტყვებაში „ბავშვი“ და „წერილს“ იმიტომ არიან, რომ ეს გამოიწვია „წერს“ ფორმამო. მაშასადამე, ეს -ო და ეს -ს შემთხვევით კი არ ყოფილან მიტმასნებულნი სემასიოლოგიის კუთვნილებას „ბავშვ“ და „წერილს“, არამედ გამოწვეული ყოფილან „წერს“-ის მიერ. მეორე „ბავშვმა დაწერა წერილი“ შესიტყვებაში, როგორც ზემოთ გვაქვს აღნიშნული, „ბავშვმა“ და „წერილი“ მთლიანად დამოკიდებულია „დაწერა“-ზე, მაშასადამე, აქაც -მა (ბავშვმა) და -ო (წერილი) გამოიწვია „დაწერა“ სიტყვამ. დანარჩენ შესიტყვებებშიც ასეა: „ბავშვს დაუწერია წერილი“ — „ბავშვ“ და „წერილ“ ნაწილებს დართული -ს და უკვე ნაცნობი -ო მთლიანად დამოკიდებულია „დაუწერია“ ფორმაზე, და სხვადასხვა. ირკვევა, რომ -ო, -მა, -ს, -ის, -ოთ ცალკე არ არსებობენ, ცალკე მნიშვნელობაც არა აქვსთ, ამდენად მათ, როგორც შინაარსმოკლებულ არათავისთავად ნაწილებს, სემასიოლოგია არ ისწავლის. ისინი ჩვეულებრივ გამოიწვევიან სხვა სიტყვის მიერ, შესიტყვებებში ხშირად გვევლინებიან და დაერთვიან მნიშვნელობის მატარებელ ნაწილებს, ამ შემთხვევაში კი „ბავშვ“-ს და „წერილ“-ს. ამათ ისწავლის მორფოლოგია. მაშასადამე, I სვეტში მოქცეული „ბავშვი, ბავშვმა“ და სხვა და III სვეტში მოტანილი „წერილს, წერილი“ სიტყვები შეუძლია შეისწავლოს სემასიოლოგიასაც და მორფოლოგიასაც, ოღონდ შემდეგი განაწილებით:

a. სემასიოლოგია ისწავლის სიტყვის იმ ნაწილს, რომელთანაც მნიშვნელობაა დაკავშირებული. ამას სიტყვის ძირითადს ან ნივთიერ ნაწილს უწოდებენ. ჩვენს შესიტყვებებში ძირითადად ან ნივთიერ ნაწილად გამოიყო, ერთის მხრით, „ბავშვ“ და, მეორის მხრით, „წერილ“. მაშასადამე, ესენი სემასიოლოგიის ობიექტები ყოფილან. შეგვიძლია თითოეულ ამთგანს სემასიოლოგიური სიტყვა ან სემასიოლოგიური ერთეული ვუწოდოთ. დასკვნა: მნიშვნელობის მქონე ნაწილი სიტყვისა არის საგანი სემასიოლოგიისა. მაშასადამე, სემასიოლოგია არის სწავლა ან მოძღვრება სიტყვის ნივთიერი ნაწილის შესახებ (მდ. პირველ წერილში [იხ. აქ: გვ. 340], იხ. ქვევითაც). ყველა ამის შემდეგ გასაგები უნდა იყოს, თუ რატომ არის სემასიოლოგიის თვალსაზრისით I და II სვეტში თითო სიტყვა: I სვეტის „ბავშვი, ბავშვმა, ბავშვს, ბავშვის, ბავშვით“ გამოიყოფს მნიშვნელობის მატარებელს, ნივთიერ ნაწილს „ბავშვ“ და III სვეტის „წერილს, წერილი“ კიდევ — „წერილ“ ნაწილს. „ბავშვ“ ნაწილი კი ხუთსავე შემთხვევაში ერთია და „წერილ“ ნაწილიც — ერთი...

b. გერჩება სიტყვის მეორე ნაწილი: -ო, -მა, -ს, -ის, -ოთ. ამათ სწავლობს მორფოლოგია. ჩანს, მორფოლოგია ისწავლის სიტყვის იმ ნაწილს, რომელიც ცალკე არ მოიპოვება, უშინაარსოა, გამოიწვევა სხვა სიტყვის მიერ

და დართულია სემასიოლოგიურ სიტყვას (სემასიოლოგიურ ერთეულს) ან, როგორც უკეთ ცნობილია, სიტყვის ნივთიერ ნაწილს. „ბავშვი“, „წერილს“ მორფოლოგიური სიტყვებია. მოფოლოგიას აქ სრულებით არ აინტერესებს „ბავშვი“, „წერილ“ ნაწილები, მისთვის საინტერესოა მხოლოდ -ი, -ის... -ი, -ს და ამათ მაგვარი ნაწილები კი, როგორც ვიცით, ბრუნვის ნიშნებია. მაშასადამე, ბრუნვის ნიშნები საგანი უოფილა მორფოლოგიისა.

გადავიდეთ II სვეტში მოტანილ მაგალითებზე: „წერს, დაწერა, დაუწერია, იწერება, ნაწერი(ა)“. ზემოთ ვთქვით, რომ მნიშვნელობის მხრით ამათ ზოგი 2 სიტყვად მიიჩნევა, ზოგიც — 5 სიტყვად. ვინც ამათ 2 სიტყვად მიიღებს, ის დაახლოვებით ასე იმსჯელებს: „წერს, დაწერა, დაუწერია, იწერება“ში ყველგან მოქმედებაა, „ნაწერი(ა)“ში კი მოქმედება არ ჩანს, ხოლო ვინც 5 სიტყვად გამოაცხადებს, ის იტყვის: პირველ ოთხში, მართალია, მოქმედებაა, მაგრამ ეს მოქმედება სხვადასხვა დროს ხდება: „წერს“ ახლა, „დაწერა“ გუშინ, გუშინწინ, და სხვადასხვა. ერთი სიტყვით, ხუთისავე მაგალითის შინაარსი ერთნაირი არ არის, მნიშვნელობაში მკირეოდენი განსხვავება უთუოდ იგრძნობა და ამიტომ 5 სიტყვააო. ხუთსავე მაგალითს სემასიოლოგიაც ისწავლის და მორფოლოგიაც, რა თქმა უნდა, თავ-თავისი თვალსაზრისით: სემასიოლოგია სიტყვის ნივთიერ ნაწილს შეეხება, მორფოლოგია კი ნივთიერ ნაწილს დართულ (სხვა სიტყვის მიერ გამოწვეულ უმნიშვნელებო) ნაწილს მიაქცევს ყურადღებას. „ბავშვი წერს წერილს“, ქართულის მცოდნე არ იტყვის: „ბავშვი წერენ წერილს“, (ის) „ბავშვი ვწერ წერილს“, და სხვა, უთუოდ უნდა ითქვას: „ბავშვი წერს წერილს“. „ბავშვი“ რომ შევცვალოთ „მე“ სიტყვით, მაშინ გამოგვივა: „მე ვწერ წერილს“. „მე“ს ადგილას რომ „შენ“ ვიხმაროთ, მაშინ ასეთ შესიტყვებას მივიღებთ: „შენ (ს)წერ წერილს“. მაშასადამე, „ბავშვი“ როცაა — „წერს“ ვამბობთ, „მე“ როცაა — „ვწერ“, „შენ“ როცაა — „(ს)წერ“:

„მე ვწერ წერილს“	ქართულის სუსტად მცოდნეს რომ ეთქვა:	მე	წერ წერილს
შენ (ს)წერ ..		შენ	წერ ..
ბავშვი წერს ..		ბავშვი	წერ ..

ჩვენ მაინც მივხვდებოდით, თუ რის თქმა სურდა მას, მაგრამ სრულებით გაუგებარი იქნებოდა, რომ ეთქვა: „მე წე, შენ წე“... ანდა: „მე წრ, შენ წრ“, ან კიდევ: „მე ერ, შენ ერ“... ვ-, (ს-), -ს ნაწილების გამოკლებით „წერ“ გასაგებია -რ, ან -ე ან წ-ს გამოკლებით კი (წე, წრ, ერ) გაუგებარია. ჩანს, მნიშვნელობის მატარებელი ყოფილა „წერ“, მაშასადამე, წერ არის ნივთიერი ნაწილი სიტყვისა ან სემასიოლოგიური სიტყვა (სემასიოლოგიური ერთეული). „ვწერ, (ს)წერ, წერს“ სიტყვებში გამოიყოფა, ერთის მხრით, წერ და, მეორის მხრით, ვ-, (ს-) ან ს. უკანასკნელნი ცალკე არ გვევლინებიან, მნიშვნელობა არა აქვსთ, გამოიწვევიან „მე, შენ, ბავშვი“ სიტყვების მიერ და დაერთვიან სემასიოლოგიურ ერთეულს, ამ შემთხვევაში წერ'ს, მაშასადამე, ვ-, (-ს), -ს მორფოლოგიამ უნდა ისწავლოს. ვ-, (ს-) და სხვა — პირის ნიშნებია. ჩანს: პირის ნიშნებიც საგანი უოფილა მორფოლოგიისა (შდ. ხ.). ასეთი მიდგომით უნდა გავარჩიოთ დანარჩენი „დაწერა, დაუწერია, ნაწერი(ა), იწერება“ მაგალითები, და მორფოლოგიისათვის საინტერესო პირის ნიშნების

ჩამოცილების შემდეგ დაგვრჩება „დაწერე, დაუწერი, ნაწერ, იწერები“ ნივთიერი ნაწილები. ამათ თუ მივუმატებთ ზემოთ მოტანილ „წერ“-ს, მაშინ II სვეტში ხუთი ნივთიერი ნაწილი, ან, რაც იგივეა, 5 სემასიოლოგიური სიტყვა გვექნება და ამდენად მართალნი აღმოჩნდებიან ისინი, რომელნიც ფიქრობენ, რომ II სვეტში 5 სიტყვა არისო.

II კითხვა. რატომ არის მორფოლოგიისათვის I და II სვეტში ხუთ-ხუთი სიტყვა და III სვეტში — 2 სიტყვა? დაუბრუნდეთ ნაცნობ მაგალითებს:

სწავლობს:	სემასიოლოგია	მორფოლოგია	წარმომდგარია	აქედან:	სემასიოლოგია	მორფოლოგია	წარმომდგარია	აქედან:	სემასიოლოგია	მორფოლოგია	წარმომდგარია
ბავშვ	ი	წერს	←	წერს	წერ	0.+			წერს	წერ	0.+
ბავშვ	მა	დაწერა	←	დაწერ(ე)ა	დაწერე	+0.+			დაწერს	დაწერე	+0.+
ბავშვ:	ს	დაუწერია	←	დაუწერია ა(რს)	დაუწერე ა(რს)	+0.+			დაუწერს	დაუწერე	+0.+
ბავშვ:	ის	ნაწერია	←	ნაწერი ა(რს)	ნაწერ ა(რს)				ნაწერს	ნაწერ	
ბავშვ:	ათ	აწერება	←	აწერები ს	აწერები				აწერს	აწერ	

I სვეტის მაგალითებში მორფოლოგიამ უნდა ისწავლოს -ი, -მა, -ს, -ის, -ით. როგორც ვიცით, ესენი ცალკე არ არსებობენ: ყოველი მათგანი სემასიოლოგიურ ერთეულს ახლავს თან. ამიტომ მორფოლოგია იძულებული ხდება ისინი სემასიოლოგიურ ერთეულთან ერთად აიღოს, მაგრამ მათი განხილვისას ყურადღებას მიაქცევს არა ნივთიერ ნაწილს, ამ შემთხვევაში „ბავშვ“-ს, არამედ ნიშნებს -ი, -მა, -ს და სხვებს. I სვეტში მაგალითები რომ ცალ-ცალკე ავიღოთ, 5 სიტყვაა, ერთად რომ განვიხილოთ: სემასიოლოგიისათვის ერთი სიტყვაა („ბავშვ“), მორფოლოგიისათვის კი — ხუთი, იმიტომ რომ მორფოლოგიის შესასწავლი ნიშნების მიხედვით სხვაობაა მათ შორის: „ბავშვი“ არ გავს „ბავშვმა“ სიტყვას, „ბავშვს“ კიდევ — „ბავშვის“-ს და ასე შემდეგ. პირველის ნიშანია -ი, მეორის -მა, მესამისა — -ს და სხვ. I სვეტში არცერთი ნიშანი არ გავს ერთმანეთს, ყველა სხვადასხვაა. სხვადასხვა ნიშნის მქონე ნივთიერი ნაწილი სხვადასხვა სიტყვას გვაძლევს. მაშასადამე, მორფოლოგიის თვალსაზრისით „ბავშვი“ — სხვა სიტყვაა, „ბავშვმა“ სხვა, „ბავშვს“ სხვა და ასე შემდეგ. თითოეულ ამათგანს მორფოლოგიურ ერთეულს უწოდებენ.

II სვეტშიც ხუთი მორფოლოგიური ერთეულია ან მორფოლოგიის თვალსაზრისით 5 სიტყვაა, იმიტომ რომ: მორფოლოგიისათვის საინტერესო პირის ნიშნების¹ მიხედვით არც ერთი არა გავს მთლიანად ერთმანეთს: „წერს“ სიტყვაში გვაქვს ორი პირის ნიშანი 0- (ნული) და -ს, „დაწერა“-ში კი 0-

¹ პირის ნიშნების შესახებ: აკ შ ა ნ ი ძ ე. სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, ტფილისი 1920, არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა. რა თაყსებურებები ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას. II: „ახალ სკოლისაგან“, 1929 წლ., № 9. 10, გვ. 46-56.

(ნული) და -ა. განსხვავება -ს და -ა ნიშნებშია, ამიტომ სხვადასხვა სიტყვაა. ასევე სხვებშიც.

რაც შეეხება III სვეტს, იქ ორი სიტყვაა: „წერილს, წერილი“. ნიშნები სხვადასხვაა: -ს, -ი, მაშასადამე: „წერილს“ სხვა სიტყვაა, „წერილი“ კიდევ სხვა. უკანასკნელი, მართალია, ოთხჯერ გვხვდება, მაგრამ ერთ სიტყვად იმიტომ მივიჩნით, რომ ერთი (-ი) ნიშანი გააჩნიათ.

III კითხვა. რატომ გვაქვს სამსავე სვეტში მოსალოდნელი 12 მორფოლოგიური ერთეულის (5+5+2) ნაცვლად ათი? დავაკვირდეთ I და III სვეტის მაგალითებს:

I სვეტში	ნიშნები	III სვეტში	ნიშნები
ბავშვი	-ი	წერილს	-ს
ბავშვს	-ს	წერილი	-ი

ორსავე სვეტში ორ-ორი ერთი და იგივე -ი — -ი, -ს — -ს ნიშნები გვაქვს, და ამიტომ თავისუფლად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ „ბავშვი“ და „წერილი“ მორფოლოგიის თვალსაზრისით ორი სხვადასხვა სიტყვა კი არ არის, არამედ ერთი სიტყვაა: ორსავე ერთი ნიშანი (-ი) მოუპოვება. ეგვევ ითქმის „ბავშვს“ და „წერილს“ მაგალითების შესახებაც: ორივე ერთი სიტყვაა, რადგანაც ერთი ნიშანი (-ს) გააჩნიათ. ჩანს: III სვეტის 2 სიტყვა მსგავსი ნიშნების ქონების გამო ითქიფება I სვეტის სიტყვებში და ამიტომ მათ ცალკე არ ვთვლით. თქმულის შემდეგ გასაგები უნდა იყოს, თუ რატომ არის 5, 5 და 2 შესაკრებთა ჯამი 10 და არა 12. აქიდან ასეთი დასკვნაც გამოდის: თუ სხვადასხვა ნივთიერ ნაწილს (სემასიოლოგიურ ერთეულს, რამდენიც უნდა იყოს ეს უკანასკნელი, სულ ერთია) დაერთო ერთი და იგივე ნიშანი, ჩვენ მაინც ერთი მორფოლოგიური ერთეული, ან სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მორფოლოგიის თვალსაზრისით ერთი სიტყვა გვექნება, მაგ.: „ქალი, კაცი, ბავშვი, ვაჟი, ბიჭი, ყმაწვილი, მოხუცი, ერი, ბერი, დიდი, მალალი, დაბალი, სახლი, კარი, ჭერი, იატაკი, კედელი, სარკმელი“ და სხვადასხვა — ყველა ერთი სიტყვაა: ყველას აქვს -ი ნიშანი, ხოლო „ქალმა, კაცმა, ბავშვმა, ვაჟმა, ბიჭმა, ყმაწვილმა“ და სხვა — კიდევ ერთი სიტყვაა ყველა: საერთო ნიშანი აქვსთ -მა, — „ქალი, კაცი, ბავშვი“ და სხვებთან შედარებით კი მეორე სიტყვაა და ასე შემდეგ.

ნივთიერ ნაწილს დართული ნიშნების ფუნქცია. პირველ „ბავშვი წერს წერილს“ შესიტყვებაში შემავალ სიტყვებს რომ ნიშნები -ი, -ს, -ს რომ გამოვაკლოთ, დავკრჩება: „ბავშვ წერ წერილ“. მნიშვნელობა თითოეული მათგანისა ცალ-ცალკე გასაგებია, მაგრამ ერთად რომ ავიღოთ, ძნელი მისახვედრია, თუ რას ნიშნავს იგი. ქართველს შეუძლია აქ იგულისხმოს: „ბავშვი წერს წერილს“, „ბავშვმა წერა წერილი“, „ბავშვო, წერე წერილი“, „ბავშვთ წერეს წერილი“... ესენი ცალ-ცალკე შესიტყვებებია, „ბავშვ წერ წერილ“ კი არაა შესიტყვება, წინააღმდეგ შემთხვევაში ჩვენ ამდენ შესიტყვებას ვერ ვიგულისხმებდით. ჩანს: ამ ნიშნების გარეშე შესიტყვების მიღება შეუძლებელია. შესიტყვება კი სიტყვათა შეხამებაა, შესიტყვება წარმოიშობა სიტყვათა შორის არსებული გარკვეული ურთიერთობით, მაშასადამე, ეს ნიშნები სიტ-

ყვათა შემახამებელნი, სიტყვათა შორის ურთიერთობის დამამყარებელნი ყოფილან. ამ ნიშნებს მორფოლოგია სწავლობს. ვუწოდოთ პირობით მორფოლოგიური ნიშნები.

გამოირკვა, რომ მორფოლოგიური ნიშნები ცალკე არ იხმარებიან, სხვა სიტყვის გამოწვევით დაერთიან სემასიოლოგიურ ერთეულს, ცვლიან უკანასკნელის გარეგნობას, სახეს, ან, როგორც ამბობენ ხოლმე, აძლევენ მას ფორმას, ამიტომ უწოდებენ მათ **ფორმისმცვლელს** (=სიტყვისმცვლელს) ან **ფორმალურ ნაწილს სიტყვისას**. მათი ფუნქციაა: სიტყვათა შორის ურთიერთობის დამყარება (მათი მეოხებით მიიღება შესიტყვება).

საერთო დასკვნები. მორფოლოგიის შესასწავლი ცალკე სიტყვა შესიტყვებიდან უნდა ამოვიღოთ. სიტყვა ჩვეულებრივ ორგვარის გაგებით იხმარება: სემასიოლოგიურისა და მორფოლოგიურის.

სემასიოლოგიური ერთეული ან იგივე სემასიოლოგიური სიტყვა წარმოადგენს ნივთიერ ნაწილს შესიტყვებიდან ამოღებული სიტყვისას. იგი მნიშვნელობის მატარებელია. სწავლა ან მოძღვრება სიტყვის ნივთიერი ნაწილის შესახებ არის სემასიოლოგია.

შესიტყვებიდან ამოღებული ცალკე სიტყვა მორფოლოგიური ერთეულია, ფორმაა. მორფოლოგიის თვალსაზრისით სიტყვა — ფორმაა. მასში შედის, ერთის მხრით, ნივთიერი ნაწილი და, მეორის მხრით, ფორმალური ნაწილი¹. ფორმალური ნაწილის გარეშე არ იქნება დადებითი ფორმა². ფორმალური ნაწილი ან იგივე სიტყვისმცვლელი სხვადასხვაა — ამიტომ ფორმაც სხვადასხვაა. ფორმა ცვალებადია. სწავლა ან მოძღვრება სიტყვის ფორმალური ნაწილის შესახებ არის მორფოლოგია.

შემდეგს წერილში მოვუწახოთ სახელები ნივთიერ და ფორმალურ ნაწილებს, გავიგოთ: რა არის ეტიმოლოგია, და სხვა.

3. თოფურია

ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვების დაბოლოებანი¹

თითქმის ყველა სასკოლო გრამატიკაში გარკვევით არის ნაჩვენები თითო-ეული ბრუნვის ნიშანი, სახელდობრ:

სახ.	-ი	მაგ.:	„კ(ი-ი	„შეუღარკით:	მოწმი-	მამა-
მოთხ.	-მა		„კ(ი-მა		მოწმი-მ	მამა-მ
მიჩ.	-ს(ა)		„კ(ი-ს(ა)		მოწმი-ს(ა)	მამა-ს(ა)
მიმართ.	-ა-დ(ა)		„კ(ი-ა-დ(ა)		მოწმი-დ(ა)	მამა-დ(ა)
ნათ.	-ის(ა)		„კ(ი-ის(ა)		მოწმი-ის(ა)	მამ-ის(ა)
მოქ.	-ით(ა)		„კ(ი-ით(ა)		მოწმი-ით(ა)	მამ-ით(ა)

გრამატიკებშივე აღნიშულია, თუ რადარანაირი ფუძე მოგვეპოვება ქართულში, რა განსხვავებაა თანხმონით გათავებულ და ხმონით გათავებულ ფუძეებთან გამოყენებულ ბრუნვის ნიშანთა შორის, რომელ ბრუნვაში გვევლინება ფუძე შეკუმშული სახით და სხვა, ამიტომ მათ შესახებ ზედმეტია აქ ლაპარაკი.

დასახელებულ ბრუნვათაგან ჩვენს ყურადღებას იქცევს ნათესაობითი და მოქმედებითი. მათი ნიშნების გამონახვა დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენს, როგორც ამაში ქვემოთყვანილი მაგალითებიც დაგვარწმუნებს: „და მთვარის შექუხედ მთებისა ჩრდილი ალაზნის ველზედ წამოიხარა“ („აკაკო ყაჩაღი“); „მაშინ თორმეტის წლისა ვიყავი“, ან კიდევ: „და შუადღისა გოლვისა ჟამსა“ (იქვე)...

მოქმედებითი ბრუნვისათვის მაგალითები: „და ჩვენ კი ხტომით, მღერით, ძახილით მოვგროვდებოდით“ (იქვე); „გამომიზრდია ჩემის ოფლითა, ვაი-ვაგლახით, წვით და დაგვითა“ (იქვე)...

ამგვარად, ნათესაობითი ბრუნვის ფორმანტია -ის(ა), მოქმედებითისა კი -ით(ა)². ყოველთვის გვევლინებიან ესენი ამ ბრუნვების გამოსახატავად თანხმონით გათავებულ და აგრეთვე ხმონით გათავებულ კვეცად ფუძეებთან

¹ დაბეჭდილია ჟურნალში „ახალი სკოლისაკენ“, 1929, № 7-8, გვ. 468-473.

² ამიტომაც ფრჩხილებში ჩასმული, რომ ბრუნვის აუცილებელი ნიშანი არ არის: იგი სხვა წარმოშობისაა.

(იხ. ზემო მაგალითები). მაგრამ თუ ავიღებთ თანამედროვე ქართულში ხმოვნით გათავებულ არაკვეცად ფუძეებს, მაშინ გვაქვს თითქოს მათთან -ის და -ით ფლექსიათა ნაცვლად -სი და -თი. აი, რას წერენ ჩვენი გრამატიკოსები ამის შესახებ: „დაბოლოება სი აქვს ო-სა და უ-ზე დაბოლოებულ სახელებს; ამავე სახელებს მხოლოდ. რიცხვის მოქმედებით ბრუნვაში აქვს დაბოლოება -თი. დაბოლოება -სი და -თი აქვს აგრეთვე ზოგიერთ სხვა სახელებსაც: მამიდასი, შალვასი, ელენესი, ჩიტუნისასი; მამიდათი, შალვათი, ელენეთი, ჩიტუნიათი და სხვ. სი-ს მაგიერ ზოგჯერ მარტო ს იხმარება: წიგნი შალვასი, ან შალვას წიგნი; ვისია ეს წიგნი? — ელენესი, ან: ეს ელენეს წიგნია“ (ს. ხუნდაძე, გრამატ., გვ. 9; შდრ. გვ. 36-37). დაახლოებით ამასვე გვაუწყებს თავის გრამატიკაში ი. ნიკოლაიშვილიც; მისი მაგალითებია: კალოსი, ბუსი; კალოთი, ბუთი და სხვა. თუ როდის გვხვდება ნათეს. ბრუნვის ელემენტი -ს და როდის -სი, ამის შესახებ ავტორი ამბობს: „ო-სა და უ-ზე დაბოლოებული ფუძიანი სახელი თუ სასაზღვრო სიტყვის წინაა, უნდა დაბოლოვდეს ს-ზე (ყაყაჩოს (რის?) ყვავილი დაქვანა; ყრუს (ვისი?) ცოლი მოკვდა), ხოლო, თუ სასაზღვრო სიტყვის შემდეგაა —სი-ზე (დაქვანა ყვავილი ყაყაჩოსი (რის?); მოკვდა ცოლი (ვისი?) ყრუსი“ (ქართ. ენის გრამატ., გვ. მრ-87). სხვა ავტორებიც იზიარებენ ამ აზრს.

ჩანს, ნათესაობითსა და მოქმედებითს ორნაირი დაბოლოება ჰქონია: პირველს -ის(ა) და -სი, ხოლო მეორეს -ით(ა) და -ით. უკანასკნელი -სი და -თი, როგორც აღნიშნული იყო, ხმოვნით გათავებულ არაკვეცად ფუძეთ დაერთვის: ელენე-სი, ელენე-თი; გოგო-სი, გოგო-თი; ყრუ-სი, ყრუ-თი და სხვა მრავალი.

კითხვა იბადება: რა მიმართებაში იმყოფებიან ეს პარალელი ფორმანტები ერთმანეთთან, ე. ი. ხომ არ არის -სი იგივე -ის ფორმანტი და -თი კიდევ -ით? მათი ერთი და იგივე ფუნქცია და ბგერითი მსგავსება კითხვის ამგვარად დასმის შესაძლებლობას იძლევა.

კითხვაზე ერთ-ერთი ავტორის (არ ვასახელებთ გვარს) პასუხიც მოგვეპოვება: ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვის (-ის და -ით) ნიშნების წინა ხმოვანი ი ბოლოში გადავიდა, ე. ი. ბგერათა გადასმა (მეტათეზისი) მოხდა და ახლა უკვე ამ სახით (რკოსი, ბზოსი; რკოთი, ხბოთი) იხმარებაო. მაშ ასე: -ის და სი- ერთი მხრით და -ით და -თი მეორე მხრით ერთი და იგივე ყოფილან, ოღონდ ფონეტიკური მოვლენის — მეტათეზისის — წყალობით სახე შეცვლიათ. ჩვენი კითხვა გარკვეული პასუხით დააკმაყოფილეს, მაგრამ ეს პასუხი ვერ არის სწორი, და აი, რატომ: თუ ავიღებთ ზემოხსენებულ „ყაყაჩოს ყვავილი“ შესიტყვებას, დაინახავთ, რომ პირველ მაგალითში („ყაყაჩოს“) სულ არ გვხვდება -ი, მაშასადამე, „ყვავილი ყაყაჩოსი“ შესიტყვების უკანასკნელ მაგალითში („ყაყაჩოსი“) -ი შეუძლებელია მეტათეზისის შედეგი იყოს (მეტათეზისი — გადასმა — სიტყვაში არსებულ ბგერებს მოსდის და არა არარსებულთ!), — ეს ერთი, და მეორეც: საერთოდ ფორმანტებში მეტათეზის ადგილი არა აქვს. ამდენად მოცემული ახსნა არ არის მისაღები.

მაშ რა პასუხი გავცეთ დასმულ კითხვას?

ძველ ქართულში -ისა და -ითა ბოლოსართები ყოველგვარ ფუძესთან

გვეკლინება, ოღონდ არაკვეცადი ფუძის ბოლოკიდური ხმოვნის შემდეგ სუფიქსისეული -**ი** უმარცვლო ხდებოდა, ე. ი. **ი** იქცეოდა **ა**დ. ამიტომაც, რომ ძველი ქართულის ძეგლებში გვხვდება: „უდაბნოსა, ოქროსა, იოვანეს; უბიწოთა, საშოთა, რათა“ და სხვა. საილუსტრაციოდ ორიოდ ამონაწერი მოვიყვანოთ: „დამეწყებელნი საუკუნოსა ცხოვრებისანი“; მოწამე არს... უცხოდა ცეცხლისა“; „აღმევსოს მე გული სისხლითა, ვითარცა მანანაფთა“; „გონიერთა და უბიწოთა“ და სხვა მრავალი. თანამედროვე ქართულმა ორივე ბრუნვის ფორმანტებიდან უმარცლო **ი** (ე. ი. **ა**) დაკარგა¹ და ამიტომაც, რომ ვამბობთ: „ირინეს ბედნიერება („ირინეს ბედნიერება“-ს ნაცვლად); წყაროს წყალი („მთის წყაროს წყლითა გაგვრილდებოდი“: „კაკო ყაჩაღი-დან“); „ელენეს წიგნი“, „ნუცას სკოლა“ და სხვ.

შევეხოთ უფორმო სიტყვების სახელებთან ხმარებასაც. ცნობილია, რომ -**კენ**, -**თვის**, -**გან** თანდებულები სახელებს მართავენ ნათესაობით ბრუნვაში: „მამისაგან, ქალაქისაკენ, ძმისთვის, მისგან, ვისთვის, სხვისკენ“ და სხვ. ამათი ანალოგიით ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ „უდაბნოს-კენ, ყრუს-თვის, ელენეს-გან, ნუცას-თვის“ მაგალითებში: „უდაბნოს, ყრუს, ელენეს, ნუცას“ — ყველა ნათესაობითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი. ეს უდავოა.

განვიხილოთ ახლა მოქმედებით ბრუნვაში წარმოდგენილი სახელები. არაკვეცად ფუძეებთან უმარცვლო **ი** (**ა**) აქაც უნდა დაკარგულიყო, დაგვრჩებოდა „უდაბნოთ, ყრუთ, ელენეთ, კალოთ“ ნაცვლად ფორმებისა „უდაბნომთ, ყრუმთ, ელენემთ“. როგორც ვიცით, ამ სახით ეს არ იხმარება. ჩვენ ვამბობთ: „უდაბნოთი, ყრუთი, კალოთი“. აქ კი ბრუნვის ნიშნად -**თი** გამოდის, რაც შეიძლება -**თ** ფორმანტის ბგერათა გადასმით წარმოდგარიყო, — იფიქრებს მკითხველი. მაგრამ აქ რომ მეტათეზისთან არა გვაქვს საქმე, და რომ სუფიქსისეული **ი** ნათესაობითი ბრუნვის **ა**ს მსგავსად აქაც დაკარგულია, ამას ისევე უფორმო სიტყვათა მიერ სახელების მართვა გამოაშკარავებს. მართლაც: -**გან** თანდებული ძველ ქართულში მოქმედებით ბრუნვაში მართავდა სახელს, მაგალითად: „აწ მე ვინა მთა გან ვერ ძაღმიც“; „საშომთგანვე დედისა მთ შეწირული იყო“; „რაიმეთუ სიჩჩომთგანვე² ღუნომ... არა შევდა პირსა მისსა“ და სხვ. აქ, როგორც ვხედავთ, უშუალოდ ემეზობლებიან ერთმანეთს ყრუ **თ** და მყდერი **გ** ბგერა. ახალ ქართულში მყდერი **გ** ბგერა იმსგავსებს ყრუ **თ**-ს, ე. ი. წარმოგვიდგენს მას მყდერ **ა**დ (ამ მოვლენას ასიმილაციას უწოდებენ) და ამიტომაც, რომ კვითხულობთ: „როგორც ის ცხოვრობს, ისე ვიცხოვრებ ამ დღილგან თავზედ ხელაღებული“ („კაკო ყაჩაღი“); „წამსვე ძროხაში მე მიკრეს თავი, ჩემს სახლ-კარიდგან გამაგდეს შორა“ (იქვე). აქედან ჩანს, რომ მოქმედებითი ბრუნვის -**თ** წარმოდგენილია -**იდ** ფორმანტის სახით, როგორც ვთქვით, **გ**ს გავლენით. თანამედროვე ქართულში უფორმო სიტყვის -**გან**ის **გ** დიკარგა და ასე ამბობენ: „სახლიდან, დღიდან, ქალაქიდან, სოფლიდან“ და სხვ.³ აშკარაა, აქ -**დან** თანდებული კი არ არის,

¹ შევე მოუვიდა სახელ. ბრუნვის -**ა** ნიშნისაც. ძველი ქართულის „დედამ, დამ, უდაბნომ“ და სხვა ახალ ქართულში იხმარება: „დედა, დამ, უდაბნომ“.

² ჩვეულობრიდანვე, სიყრმიდანვე.

³ აქ შან იძე. წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის. „წელიწადელი“. I-II, გვ. 5.

არამედ, „სოფლიდ, ქალაქიდ“ (და სხვა ანალოგიურ) მაგალითებში -იდ მოქმედ. ბრუნვის -ით ფორმანტია და -ან კიდევ -გან თანდებულის ნაშთი¹. ახლა გაუგებარი არ უნდა იყოს, „უდაბნოდან, სამშობლოდან, წყაროდან, საშოდან“ და მსგავსი შემთხვევები თუ რომელი ბრუნვისანი არიან. ესენი იშლებიან: „უდაბნოდ-ან, წყაროდ-ან, სამშობლოდ-ან“, თუ „ასიმილაციას გამოვიციხავთ“; მაშინ გვექნება „უდაბნოდ-(გ)ან“, წყაროდ-(გ)ან“ — სწორედ ის ფორმა, რომელსაც ჩვენ აქ დაკარგვის შემდეგ მოქმედებით ბრუნვაში მოველოდით, ეს კი გვაუწყებს, რომ ახალ ქართულში ხმარებულ „კალოთი“, უროთი“ ფორმებში -ი მეტათეზისით არ არის მიღებული.

ზემოთქმულით ვასკნით: ხმოვნით გათავებულ არაკვეცად ფუძეებს ნათესაობითი ბრუნვის გამოსახატავად -ს დაერთვით, ხოლო მოქმედებითისას — -თ. წინამავალი -ი- ელემენტები ყველა შემთხვევაში, ერთადერთი მაგალითის გამორიცხვით (დროის, დრო-ით, დრო-იდ-ან), დაკარგულია.

მაშ რა -ი არის ის -ი, რომელიც „ელენესი, უროსი; ელენეთი, უროთი“ შემთხვევებში გვხვდება?

მოვიგონოთ ქართული ენის სიტყვაწარმოებიდან ზოგი რამ: ქართულს სჩვევია ამა თუ იმ ბრუნვის ფორმის კვლავ სახელად (ბრუნებად სიტყვად) გამოყენება; მაგ.: **ა.** მიმართულებითი (ვნებითი) ბრუნვის ფორმისაგან მივიღეთ: ტანად-ი (ტანად-მა, ტანად-ისა, ტანად-ს... ტანად-ი კაცი); ასევე: გულად-ი, პურად-ი, თვალად-ი, ქცევად-ი, ჭმად-ი და სხვა; **ბ.** მოქმედებითი ბრუნვისაგან: შემთხვევით-ი (შემთხვევით-მა, შემთხვევით-ის), მიცემით-ი, ყოფით-ი, არსებით-ი, რიგით-ი, რაოდენობით-ი, ნათესაობით-ი, მოქმედებით-ი... **ც.** რა თქმა უნდა, ნათესაობითის ფორმა(ცა) გამოყენებულ: დიასახლის-ი, მის-ი, თავის-ი, სხვის-ი... ყველა ეს და მათ შორის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმისაგან წარმომდგარი (ნაგენტივარი) სახელები ჩვეულებრივი სიტყვებისმავარად იბრუნვიან; მაგ.: მის-ი, მის-მა, მის-ით, მის-ად; თავის-ი, თავის-ით, თავის-ად; მათ-ი, მათ-მა და სხვ. მაშასადამე, წიგნი მისი ორივე სახელობით ბრუნვაში ყოფილა დაყენებული, ორსავე (სახ. ბრ.) ნიშანი -ი მოეპოვება, უკანასკნელი ნაგენტივარი სახელია. წიგნმა მისმა ორივე მოთხრობით-შია: წიგნისა მისისა — ნათესაობითშია და ასე შემდეგ. განა ამის მსგავსი არ არის: წიგნი ელენესი, ტარი უროსი? აბა ვაბრუნოთ:

სახ.	წიგნი	მისი	წიგნი	ელენესი
მოთხ.	წიგნ-მა	მის-მა	წიგნ-მა	ელენეს-მა
მიც.	წიგნ-სა	მის-სა	წიგნ-სა	ელენეს(ა)-სა
მიმართ.	წიგნ-ად	მის-ად	წიგნ-ად	ელენეს-ად(დ)
(ნათ.	წიგნ-ისა	მის-ისა	წიგნ-ისა	ელენეს-ისა)
(მოქ.	წიგნ-ითა	მის-ითა	წიგნ-ითა	ელენეს-ითა)

¹ შევლომა, რომ ჩვენს გრამატიკებში მმართველ უფრო სიტყვათა შორის -დან ე. წ. თანდებულად არის მიჩნეული. თუ ასეა, საინტერესოა ვიცოდეთ, რომელ ბრუნვაში მოითხოვს თვით სახელს!

ეს ფორმები სახელობითის გარდა სხვა ბრუნვებში თანამედროვე ქართულში, მართალია, შედარებით ნაკლებ გვხვდება, მაგრამ ვერ იტყვი — არ იხმარებაო. ჩვენ ადგილი ხელს არ გვიწყობს, რომ მთელი რიგი მაგალითები სხვადასხვა მწერლის თხზულებიდან წარმოვადგინოთ. მათი რკვევა მინცლა-მინც ჩვენი წერილის მიზანს არ შეადგენს. გვაინტერესებს ნათესაობით ბრუნვაში -ო (-ისთან დაკავშირებით) და ახლა, გვგონია, გამოაშკარავებული უნდა იყოს: იგი აღმოჩნდა სახელობითი ბრუნვის ნიშანი. მაშასადამე, ნათესაობითი ბრუნვის სუფიქსად -სი არა გვქონდა, იგი შედგენილი ყოფილა ნათესაობითი ბრუნვის -ს ფორმანტისა და სახელობითი ბრუნვის -ო ფლექსიისაგან. ამიტომ ჩვენ თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ „მისი, თავისი, სხვისი, რისი, ვისი, ელენისი, შალვასი, კალოსი, ბუსი, ყრუსი და სხვა, ყველა სახელობით ბრუნვაშია დასმული და არა ნათესაობითში! ზოგიერთი ამათგანი, სახელდობრ: „მისი, თავისი, სხვისი, ვისი“... როგორც კუთვნილებითი ნაცვალსახელები, ჩვეულებრივ სახელის წინ იხმარება: „მისი ძმა, თ(ა)ვისი და, სხვისი წიგნი, ვისი სახლი“, და იცვლება ყველა ბრუნვაში: მისი ძმა, მისმა ძმამ, მის(ს) ძმას, მისი ძმით“ და ა. შ., ხოლო დანარჩენები — სახელების შემდეგ: „ხელსაწყო ხუროსი, ტყავი ხბოსი“ და სხვა.

ასევე იშლება მოქმედებითი ბრუნვის -თი ფორმანტიც: -თ მოქმედებითი ბრუნვის აღმნიშვნელია, ხოლო -ო იგივე -ო არის, რაც -სი'სთან გვაქვს, ოღონდ სახელობითი ბრუნვის აღმნიშვნელი არ არის. თუ რა გზით მივიღეთ, ამის შესახებ სხვა ადგილას გვექნება მსჯელობა.

დასკვნა. ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანია -ის(ა), -ს, მოქმედ. -ით(ა), -თ. -ს, -თ იმავე -ის, -ით ფორმანტებისაგან არიან წარმომდგარი -ო-ს დაკარგვით. თუ გვხვდება დაბოლოებად -სი ან -თი, იგი იშლება: -ს-ი, -თ-ი, პირველი -ს ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანია, ხოლო -ო — სახელობითისა (მაშასადამე: „წიგნი გოგოსი“, „შვილი ყრუსი“ სახელობითი ბრუნვა!), ხოლო -თ მოქმედებითი ბრუნვის გამომხატველია, -ო კი სახელობითი ბრუნვის მაჩვენებელი არ არის.

მ. თოფურიძე

წოდებითი ბრუნვისათვის¹

§ 1. წოდებითი ბრუნვის ისტორიიდან

ცნობილია, რომ ოთხი ბრუნვა — 1. წარფლობითი (ბერძნულად ὀρθή ორთე „სწორი“), 2. ნათესაობითი (γενική გენიკე), 3. მიცემითი (δοτική დოტიკე) და 4. ბრალდებითი (αἰτιατική აიტიაკიკე, რუს. винительный) შეიმუშავეს სტოელებმა². ამ ბრუნვებს დიონისე თრაკიელმა თავის „ტექნე გრამმატიკეში“ („გრამატიკის ხელოვნებაში“) დაუმატა წოდებითი (κλητική კლექტიკე). ეს კი იყო ჩვენს ერამდის მეორე საუკუნეში. ხსენებული სახელწოდებები შემდეგში თარგმნეს რომაელებმა და თავის მხრით დაუმატეს მოქმედებითი. ლათინური სახელები (nominativus ნომინატივუსი-ი „სახელობითი“, genetivus გენეტივუსი-ი „ნათესაობითი“, dativus დატივუსი-ი „მიცემითი“, accusativus აკუსატივუსი-ი „ბრალდებითი“, instrumentalis ინსტრუმენტალისი-ი „მოქმედებითი“³ და vocativus ვოკატივუსი-ი „წოდებითი“) დღემდის შემოინახა ევროპის ზოგიერთი ენის გრამატიკამ (ფრანგულმა, გერმანულმა და სხვამ), ზოგისაში კი თარგმნილია (მაგ., რუსულსა და სხვ.), და შეცვლილია ენის ბუნებისდა მიხედვით ბრუნვათა რაოდენობა ზოგან შემცირებით (იმავე ფრანგულსა, გერმანულსა, ინგლისურსა და სხვ.) და ზოგან ძველის ამოღებითა და ახლის დამატებით (მაგ., რუსულში). ასეთი მდგომარეობაა ქართულშიც.

ჩვენთვის საინტერესო წოდებითი (звательный, vocativus) გვხვდება ძველ ინდურში (სანსკრიტში), ძველ ბერძნულსა, სლავურსა და სხვ. მას აქვს საკუთარი ფორმა და განსხვავდება სახელობითისაგან: 1. დაბოლოებით, 2. ნაწევრის (ართრონის) უგულვებელყოფით, 3. შორისდებულითი ნაწილაკის დარ-

¹ წაკითხულია მოხსენებად ქართული ენის კათედრის საჭარო სხდომაზე ტფ. სახ. უნივერსიტეტში 17 დეკემბერს 1934 წ.

² დაბეჭდილია ჟურნალში „კულტურული აღმშენებლობა“. 1935, № 1, გვ. 17-28.

³ სტოელები მიმდევრები იყვნენ ფილოსოფიური მიმართულებისა — სტოიციზმისა ძველ საბერძნეთში. მას დასაბამი მისცა ზენონმა მე-4 საუკუნეში ჩვენს წელთაღრიცხვამდის.

⁴ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში შენიშნულია, რომ სტოელი ქრიზოპე (მე-3 საუკუნეში ჩვენს ერამდის) წერდა მეხუთე ბრუნვის შესახებ და აღბათ ის მას წოდებით ბრუნვად რაცხდაო (Th. Benfey, Geschichte der Sprachwissenschaft, München, 1869, გვ. 132, 258. 3). ამას ჩემი ურადლება მიაქცია პროფ. არნ. ჩიქობავამ.

⁵ გრამატიკებში მოქმედებითისათვის ხმარობენ ablativus აბლატივუსი.

თვითა და 4. ინტონაციით (ასეა ძველ ბერძნულში), ან მარტო დაბოლოებითა და ინტონაციით (ასეა ძველ ინდურში, ქართულში და სხვ.), ან მხოლოდ ინტონაციით (როგორც ეს დღევანდელ რუსულშია). დავადასტუროთ ორიოდ მაგალითით:

ბერძნულში სახელ. ἰ ἡ ἀρὰ βῆ ხორა „მხარე“

წოდ. ἡ ἀρὰ ἢ ხორა „მხარევ“

არტიკლი (ნაწევარი) βῆ მოხსნილია წოდებითში და დართული აქვს შორისდებული ἢ (ა). სხვა შემთხვევაში

სახ. ὁ ἰππῶς პო ჰიპპოს „ცხენი“

წოდ. ἡ ἰππῆς ἢ ჰიპპე „ცხენო“

დაბოლოებაც შეცვლილია (სახ. ჰიპპოს — წოდ. ჰიპპე).

ძველ ინდურში (სანსკრიტში) სახელ. कविः კავიჰ „მგოსანი“

წოდ. कवे कვე „მგოსანო“

ან კიდევ: სახელ. नदी ნადი „მდინარე“

წოდ. नदी ნადი „მდინარევ“

შეცვლილია დაბოლოების გარდა მახვილის ადგილიც.

რუსულში კი სახ. кот „კატა“ брат „ძმა“

წოდ. кот! „კატავ“ брат! „ძმაო“

წოდებითს „არა აქვს თავისი ფორმა“, იგი „ჰკავს სახელობითს“¹.

რამდენიმე მაგალითიდაა წოდებითის ფორმის მქონე:

სახელ. господь უფალი бог ღმერთი

წოდ. господа! უფალო боже! ღმერთო

სახ. Иисус Христос იესო ქრისტე

წოდ. Иисусе Христе! იესო ქრისტე!

და ესენიც ნასესხებნი არიან: მომდინარეობენ ძველი სლავურიდან.

წოდებითი ბრუნვა კარგა ხანია ამოღებულია ფრანგულ, გერმანულ, ინგლისურ ენათა სახელმძღვანელოებიდან ალბათ იმიტომ, რომ იგი არ განსხვავდება სახელობითისაგან დაბოლოებით (და არტიკლის ცვლით). მისი დამახასიათებელი ნიშნებია: ინტონაცია (ხმის აწვევ-დაწვევა) და არტიკლის უგულვებლყოფა: მაგ.:

ფრანგ.: სახ. le fils ვაჟიშვილი un ami მეგობარი

წოდ. fils ვაჟიშვილო ami მეგობარო და სხვ.

რუსულში ეს რამდენიმე წელია, რაც უარყვევს წოდებითი, როგორც ბრუნვა და დღეს იგი არც ერთ სახელმძღვანელოში არ იხმარება (მაგ.: პროფ. ბ. აფანასიევისა და ი. შაპოშნიკოვის Учебник русского языка для начальной школы, ч. II, Москва 1934, გვ. 23 და სხვ., სადაც მოიპოვება: Имен., Род., Дат., Вин., Твор. და Предл., ან ა. შაპიროს Грамматика, ч. I, Морфология, учебник для средней школы, Москва 1933, გვ. 23 და სხვ., სადაც ეგვევ ბრუნვებია და წოდებითი ნახსენებიც არ არის).

წოდებითის არაბრუნვობის გაკვრითი დასაბუთება მოგვეპოვება ჩვენთვის ამჟამად ხელმისაწვდომ 1923-4 და შემდეგ წლებში გამოსულ გრამატიკულ

¹ Звательный не имеет своей особой формы (проф. Н. С. Державин, Маленькая грамматика, Москва-Ленинград. 1923, გვ. 42). ან: Зват. сходен с именительным: Кот! (იკვე).

ლიტერატურაში, თუმცა წოდებითი არაა შეტანილი 1922, 1923 და მომდევნო წლების გრამატიკებში (თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მოხსენებულ ნ. დერჟავინის *Маленькая грамматика*-ს); მაგ.: „არსებით სახელთა ბრუნვა სულ არის შეიდი — წერს ნიკ. დურნოვო 1922 წ. — ერთი პირდაპირი — სახელობითი ბრუნვა და ექვსი ირიბი: ბრალდებითი, ნათესაობითი, მიცემითი, მოქმედებითი, ადგილობითი (местный) და თანდებულიანი (предложный)“¹. წოდებითზე არაფერია ნათქვამი. პროფ. დ. უშაკოვო, გადამკეთებელი კ. პეტროვის გრამატიკისა, ამბობს: „სულ ბრუნვა არის ექვსი: სახელობ., ნათეს., მიცემ., ბრალდებითი, მოქმედ., თანდებულიანი“² და იქვე შენიშნავს: „ხშირად ამათ მიაკუთვნებენ აგრეთვე წოდებითს ფორმას, რითაც გადმოიცემა მიმართვა: господи! боже! და ეძახიან მას წოდებითს ბრუნვას. მაგრამ ეს ფორმა არ არის ბრუნვა იმიტომ, რომ არ გამოხატავს არავითარ ურთიერთობას: გარდა ამისა, რუსულ ენას არა აქვს ცალკე წოდებითი ფორმა, მიმართვა კი რუსულში გადმოიცემა სახელობითი ბრუნვით, ხოლო მოყვანილი სიტყვები: господи! боже! არაა რუსული, ესენი აღებულია ძველი სლავური ენიდან (სადაც იყო ცალკე წოდებითი ფორმები)“³. ამგვარადვე ხსნის პროფ. ნიკ. დურნოვო წოდებითს ფორმას. მისი სიტყვით, იგი „ფორმაა არსებით და ზედსართავ სახელთა და იხმარება იმ პირის ყურადღების მოსაპყრობად, ვისაც მივმართავთ სალაპარაკოდ: არ არის სწორი, რომ მას წოდებითი ბრუნვა ჰქვია, რადგანაც იგი არ გამოხატავს წოდებითი ფორმით წარმოდგენილი სახელის ურთიერთობას წინადადების სხვა სიტყვებთან და არ შედის წინადადების შედგენილობაში. ზოგად ინდოევროპულ ენაში ცალკე წოდებითი ფორმა ჰქონდა არსებით და ზედსართავ სახელებს მხოლ. რიცხვში. ეს წოდებითი ფორმა შემონახულია ძველ სლავურში, ხოლო დღევანდელ სლავურ ენათაგან სხვათა შორის ბელორუსულსა და უკრაინულში (человічэ, синьку, жінок და სხვ.); ველიკორუსულში არ დაცულა, მაგრამ კილოებში წარმოიშვა ახალი წოდებითი ფორმა მხოლ. რიცხვში, განსხვავებული სახელობითი ბრუნვისაგან, და აქვთ ისეთ არსებით სახელებს, რომელთაც ბოლოში ახასიათებთ უმახვილო ა: Маш, Вань, дядь“⁴. ძირითადად ამასვე ამბობს მეორე წიგნშიც: „მხოლოდობითი რიცხვის ფორმებს ეკუთვნოდა აგრეთვე წოდებითი ფორმა,

¹ "Всех падежей существительных 7 — один прямой — именительный падеж, и 6 косвенных: винительный, родительный, дательный, творительный, местный и предложный" (Николай Дурново, Повторительный курс грамматики русского языка, вып. I. Москва, 1922, გვ. 59).

² "Всех падежей шесть: Им., Род., Дат., Вин., Тв., Предложный (Коист. Ф. Петров. Русский язык, 33 изд., вновь переработанное проф. Д. Н. Ушакова, Москва, 1923, გვ. 39).

³ "К ним причисляют часто еще звательную форму, в которой ставится обращение: господи! боже! и называют ее звательным падежом. Но эта форма не есть падеж, потому что никакого отношения не выражает; да, кроме того, русский язык и не имеет особой звательной формы, а обращение в русском языке ставится в именительном падеже: приведенные же слова: господи! боже! — не русские, а взяты из церковно-славянского языка (в котором были особые звательные формы)". იქვე, შპმ. 1.

⁴ "Форма существительных и прилагательных, употребляющаяся с целью обратить внимание того лица, к которому обращаются с речью, неправильно наз. звательным падежом. т. к. она не обозначает отношения имени, стоящего в З. Ф., к другим словам предложения и не входит в его состав... (Грамматический словарь, Москва 1924, გვ. 45).

რომელსაც ერქვა „წოდებითი ბრუნვა“, რაც არაა სწორი, რადგანაც წოდებითი ფორმის სიტყვები არ გვევლინებოდნენ შესიტყვების წევრებად, ისინი იყვნენ სიტყვა-მოწოდებანი და იღვანენ წინადადების გარეშე“¹.

ანალოგიური მოსაზრება აქვს გამოთქმული პროფ. შ. პეტერსონს: „წოდებითი ფორმა არ უკავშირდება წინადადების სხვა სიტყვებს და არ გვევლინება ბრუნვით ფორმად. ბგერობრივად იგი ჰგავს სახელობით ბრუნვას, მისგან განსხვავდება მხოლოდ ინტონაციით; მაგ.: „Ваня идет гулять“ (ვანო მიდის სასეინოდ — სახელ. ბრ.) და „Ваня, иди гулять!“ (ვანო, წადი სასეინოდ! — წოდ. ფორმა)“².

ამგვარად, რუს ენათმეცნიერთ წოდებითი მიაჩნიათ ფორმად და არა ბრუნვად. იგი სახელობითისაგან განსხვავდება ინტონაციით და წინადადებაში არაა შეკავშირებული სხვა სიტყვებთან.

ჩვენში, საქართველოში, წოდებითის ბრუნვობაში ექვი შეიტანა პროფ. არნ. ჩიქობავამ ჯერ კიდევ 1927 წელს. აქედან მოყოლებული 1933 წლამდის წოდებითი, როგორც ბრუნვა, არ შესულა ქართული ენის არც პროგრამებსა და არც სასკოლო სახელმძღვანელოებში. აღრინდელ ყველა ქართულ გრამატიკაში (ანტონის, შანშოვანის, გაიოზის, ვარლამ არქიპ., იესე ჩუბინოვის, შ. ბროსეს, პლ. იოსელიანის, სოლ. დოდაევის, დავ. ჩუბინაშვილის, პ. კვიციანიძის, თ. უორდანიას, შ. ჯანაშვილის, არ. ქუთათელაძის, აკად. ნ. მარის, ს. ხუნდაძის, იას. ნიკოლაიშვილისა და სხვ.) და ბოლო დროს აკად. ნ. მარის (1925 წ.), პროფ. აკ. შანიძისა (1930 წ.) და დავ. კარიჭაშვილის (1930 წ.) გრამატიკებში წოდებითი წარმოდგენილია ბრუნვად და ბრუნვათა შორის მას, ჩვეულებრივ, უკანასკნელი ადგილი უჭირავს, ზოგიერთ გრამატიკაში — შუა ადგილი (მაგ., ბროსესაში — მე-4 და დავ. ჩუბინაშვილისაში მე-6); ხოლო პროფ. აკ. შანიძის „ქართულ გრამატიკასა“ და ქართული ენის პროგრამაში, სადაც წოდებითი მისივე წინადადებით იქნა შეტანილი, — მეორე ადგილი. ამგვარად, ტრადიციული წოდებითი ბრუნვა უარყოფილი იყო 1927-1932 წლების მანძილზე და დღეს ისევ განაგრძობს არსებობას.

საჭიროა გაირკვეს: წოდებითი მართლა ბრუნვაა თუ არა. დასაბუთება წოდებითის უარისმყოფელთ ჯერჯერობით წერილობით ვრცლად არ წამოუყენებიათ, გარდა პროფ. არნ. ჩიქობავას მნიშვნელოვან წიგნში მოცემული საგულისხმო შენიშვნისა, სადაც ავტორი ამბობს: „ბრუნვათა შორის არ ვასახელებთ წოდებითს; სადავოა, არის თუ არა ის ბრუნვა. სინტაქსური ურთიერთობის თვალსაზრისით, რა თქმა უნდა, არ არის“³. ჩვენი შენიშვნა, „ახალ

¹ „К формам единств. числа принадлежала также звательная форма, неточно называемая „звательным падежом“. так как слова в зват. форме не являлись частями словосочетаний. а представляли слова-воззвания. стоящие вне предложения“ (Очерк истории русского языка. Москва 1924. გვ. 244).

² „Звательная форма стоит вне связи с другими словами предложения и не является падежной формой. По звуковому виду она совпадает с именительным падежом, отличающ от него только интонацией, напр.: „Ваня идет гулять“ (имен. пад.) и „Ваня, иди гулять“ (Звательная форма). (Русский язык, пособие для преподавателей, Москва 1925. გვ. 35; Современный русский язык. Москва. გვ. 39).

³ არნ. ჩიქობავა, მარტივ წინადადების პრობლემა ქართულში, I, ტფილისი, 1928. გვ. 166. 555.

სკოლისაქენ“ ჟურნალში დაბეჭდილი (1928 წლ. №1-2, გვ. 99), რომ „წოდებითი ფორმა ბრუნვად ვერ მიიჩნევა, ამიტომ იგი მოხსნილია“, დასაბუთებას არ შეიცავს. დამკველებს კი იგი უდავო ბრუნვად მიაჩნიათ და დასაბუთებას ისევე არ საჭიროებენ, როგორც სხვა ბრუნვებისას.

ასეთია მოკლედ წოდებითის ისტორია. ახლა გავიცნოთ

§ 2. წოდებითის ფორმა ქართულში

ძველსა და ახალ ქართულში წოდებითი განსხვავებულია სახელობითისაგან 1. დაბოლოებით, 2. ინტონაციითა და 3. ძველ ქართულში ნაწილაკით. მისი დაბოლოებაა -ო.

A. -ო დაერთვის ზოგად სახელთა ბოლოთანხმოვნიან ფუძეს ორივე რიცხვში, იქნება იგი ცალკე აღებული, თუ მსაზღვრელ-საზღვრული ერთად წარმოდგენილი; მაგ.: გასწი, მერანო (ნ. ბარათაშვილი, 40); სულლო ბოროტო (იქვე, 47); ჩემო აღმატებულო ბედნიერო გვაროვანო სიძეო (კაცია-აღამ. 212); ჩვენო საყვარელო ძმაო, გულითაღო მეგობარო, კეთილზე უკეთილესო ბატონო და მამავ აღუქსანდრე (ასე მიმართავს არსენა მარაბდელის ბანაკი სუმბათოვს: 267)... მრავლ. რიცხვში: ... გოგოებო, თქვე დალოცვილებო, თქვე ქრისტიანებო, თქვე ლამაზებო, კარგებო, გვრიტებო, ჩიტებო, შემობრალეთ... (ვაჟა, თხზულებანი, 486); ძმანო კახელნო, ნამდვილ ქართველნო (ნ. ბარათაშვილ. 65) და სხვა მრავალი.

B. ბოლოხმოვნიან ერთმარცვლიანებსაც მეტწილად -ო ბოლოსართი მოუდით: ე, ცაო, ცაო (ნ. ბარათაშვილ.); მთაო ცხოველო (იქვე); მზეო, დამხედე, კლდეო მალალო, შეინახე ჩემი ფესვები (ვაჟა, 428); მეც აქა ვარ, ძმაო (არს. მარაბდელი, 118); წაგშლიან კვალნი, დროო ნეტარო (ი. ჰავც., ტ. I, 20) და სხვა (შდრ. ცავ! შენ შექქმენ: ი. ჰავც., ტ. I, 350; უმაგ! შენში კაცის გრძნობას არ ხედვენ: იქვე, 292)...

C. ბოლოხმოვნიან ორ- და მეტმარცვლიანებს აქვთ გაუმარცვლებული -ო დაბოლოება, ე. ი. -გ; მაგ.: დაილოცე, ცივო მთის წყაროვ! (ვაჟა, 362); წვიმაგ, დამნამე (იქვე, 428); გენაცვალე, ვაზო, შე მათრობელას დედაგ! (იქვე, 490); ჩამოგვიდნი... ვაჟავ, ობოლაგ, ტიტველ-შიშველო (იქვე, 303); ში მთაწმინდაგ, მთაო წმინდაგ (ნ. ბარათაშვილ. 6); ჩემო კარგო ქვეყანავ (ი. ჰავც., I, 22); ჩემო მუშავ, მინახვიხარ შენ... (იქვე, 29); ჩემო გოგონავ... ჩემო ყველაგ, — ბურტყუნებდა არსენა (მ. ჯავახიშვილ. 55) და სხვა მრავალი.

D. გვაქვს პარალელური ფორმები როგორც სხვადასხვა მწერლის ენაში, ისე ერთისა და იმავე ავტორის ნაწარმოებშიც:

მზეო, ამოდი, ამოდი — მზევ, შინ შემოდიო (ხალხური).

არ უქიჟინო, სატრფოო (ბარათაშვილ. 32) — სატრფოვ, მახსოვს თვალნი შენნი... (იქვე, 26).

ქართველის დედაო! (ი. ჰავც.; I, 8) — დედაგ, ისმინე (იქვე, 9) და სხვა.

E. ადამიანის საკუთარი სახელები ფუძის სახით გვევლინებიან (დაბოლოება არ გააჩნიათ); მაგ.: სულ მართალია, ჩემო ხოლომონ (ნ. ბარათაშვილ. 79); გრიგოლ! მელიტონ!.. აქ სად მოგვიყვანეს (არსენა, 131); კნიაზო დავითო! (კაცია-აღამ. 222); დათო, ბიჭო დათო! (დაიყვირა ლუარსაბმა: იქვე, 185);

ფირაუზ, გიგოლა, თედო! სადა ხართ, ხალხო? (შესძახა ბატონმა: არსენა, 225); **მარინე**, ყური მივლე (იქვე, 72) და სხვა მრავალი.

ზოგად სახელთა ანალოგიით ბოლოხმოვნიან საკუთარ სახელებსაც უჩნდება ბოლოსართი -გ.: რა კენა, ... ჩემო არუთინავ (ვაჟა, 410); ბერუავ, რა კარგია დალოცვილი ღვინო (იქვე, 490); მე მესმის, ჰკვიანო პეტრევე, შენი გულის ვითარება (გლახის ნამბობი, 55); კეი, ბერუავ, შენი ჭერია! მაპუნავ, ნუ დაგძინებია! ნასყიდავ, პირიდან ფაფა გამოილე! (არსენა, 81)...¹ ამიტომ არის ერთისა და იმავე ავტორის ენაში პარალელური ფორმებიც:

ზურა, — მიუბრუნდა მას ოძელაშვილი, — **ზურავ**, ჩვენი მწერალი ხარ და მოემზადე (მიმართავს იგივე ოძელაშვილი: მ. ჭავჭავიძე, 54, 266).

როგორ იქნება, ჩემო ბაბალე (ეკითხება დარეჯანი) — მე დაგიწერ ლოცვას, ჩემო ბაბალევე (პირდება იგივე დარეჯანი: კაცია ადამ. 168, 171) და სხვ.

F. ბოლოხმოვნიან ზოგად სახელთაგან ბევრი იკვეცს -გ დაბოლოებას და საკუთარ სახელსავით ფუძით გვევლინება: რა იყო, გოგო (არსენა, 46); ვის, ძოა, ვის? (მ. ჭავჭავიძე. ტ. III, 437) და ასე იხმარება: დედა, მამა, დედა... ტირია, წუნია და სხვადასხვა.

G. პირის ნაცვალსახელთაგან შენ და თქვენ გვხვდება სხვა სახელთან ერთად შე და თქვენს სახით: შე დოყლაპიავ, შენა, განა არ იცი, რა ენდომებათ... შე კუდრაპავ, განა არ იცი... რა ენდომება (არსენა, 40)... თქვე დალოცვილებო, თქვე ლამაზებო (ვაჟა, იხ. ზემოთ) და სხვა.

დაბოლოების გარდა ინტონაცია (ხმის აწვევ-დაწვევა, ამ შემთხვევაში ხმის ამაღლება) რომ გვაქვს, ეს ჩანს ფუძეზე ინტონაციის გავლენიდან: ზოგი სიტყვა ფუძეშეკუმშულად ან მარცვალკლებულად გვევლინება; მაგ.: ჭა (= ქალო, იხმარება ქართლ-კახეთში). იგი თავის პირვანდელი მნიშვნელობისაგან იმდენად დაიცალა, რომ მამაკაცის მიმართაც იხმარება: მაშ, ჭა! რომ გეუბნებოდი. და არ მიჭერებდი... (უთხრა დარეჯანმა ლუარსაბს: 243); მაშ ჭა!... ფულს ისე ვინ განდობს? (არწმუნებდა ლუარსაბს სუტ-კნინა: 203)... ვა (= ვაჟო, იხმარება აღმ. საქართველოში). ესეც გამოფიტულია ადრინდელი მნიშვნელობისგან და გამოყენებულია ყველას მიმართ (როგორც ჭა) გაკვირვების გამო-სახატავად: თავიანთი ბრალია, მე და შენი ხომ არა, ვა! (ასე ებაასება ღმერთს სოფლის მედღუქენ ხეჩუა: ვაჟა, 491); ვა, გაგონილა?! (იქვე); დარეჯან, შენი ჭირიმე, დარეჯან! სიზმარი ცხადდება!.. ვა! მეტი რაღა გინდა! (242). ვაჟო სრული სახითაც გვხვდება: ვაჟო! მე ვარისხებ ღმერთსაო? — გეტყოდით გაოცებით ლუარსაბი (194). ზოგჯერ ვეჟო'დ არის შეცვლილი: ხუთმეტი უნდა ყოფილიყო, ვეჟო! (კაცია-ადამ. 162); ვეჟო, ასე დაგვიანება გაგონილა! — წამოიძახა ზაალმა (არსენა, 97) და ასე: გო (= გოგო, იხმარება ქიზიყში); ბჟო, ჯო (= ბიჭო, გაიგონებთ ქიზიყში²); ჭო, ჭოვ (= ბიჭო, ჩვეულებრივია აპარაში) და სხვა. ლიტერატურაში ფეხი მოიკიდა დედი, მამი,

¹ ბოლოთანმოვნიან საკუთარ სახელებს იშვიათად თუ ექნებათ -ო ბოლოსართი: შენი გამარჯვება... ჩემ მტერსაც ნუ მისცეს, ზაალო! — ასძახა მარაბდელმა (მ. ჭავჭავიძე, 224); ზემოთხსენებულში ხშირად გამოიხიან: ლაღიმერო და სხვ.

² სტეფ მენთეშაშვილის ცნობით.

ნათლიამ, ნათლიდედ ფორმებმა: დედი, მიშველე!.. დედილო, მიშველე!.. (მ. ჯავახიშვილი. ტ. III, 412); დედი, დაჰკა! (არსენა, 118); შვიდობით, დედი! (ი. ჭავჭავაძე, I, 142); კაი დროება გაშიშვით, ნათლიდედ, ნათლიმამ, მოყვარე, სეხ-ნიაგ (ვაჟა, 370)... როგორც ჩანს, დედი = დედილო, მამი = მამილო, ნათლი-მამ = ნათლიმამა¹ და სხვ.

დასკვნა ასეთია: 1. საკუთარ სახელს დაბოლოება არ უნდა (დავით! პეტრე!), 2. ერთმარცვლიანზე მეტ ბოლოხმოვნიანს -ის ნაცვალი -გ ან უკანასკნელის დაკარგვით ნული დაბოლოება მოუღის (ქვეყანაგ ანუ ქვეყანა! წყაროგ ანუ წყარო!) და 3. დანარჩენს ყველას (ბოლოთანხმოვნიანსა და ერთმარცვლიან ბოლოხმოვნიანს) -ო აქვს (თავო, კაცო, ძმავო)². და, გარდა ამისა, ყველა სახელს სათანადო ინტონაცია ახასიათებს.

§ 3. წოდებითის ბანუზინისათვის

ქართულის მოძმე მეგრულ-ჭანურსა და სვანურ ენებს წოდებითის ფორმა არ გააჩნიათ, ამიტომ იგი არაა შეტანილი ბრუნვათა რიგში სათანადო ლიტერატურაში (აკად. ნ. შარბის ჭანურის გრამატიკაში, პროფ. ი. ყიფშიძის მეგრული ენის გრამატიკასა და მ. ზავადსის სვანურის მიმოხილვაში). საფიქრებელია, წოდებითი ქართულში შედარებით ახალი წარმოშობისაა.

ქართულ ნიადგზე წარმოშობილი წოდებითის -ო ბოლოსართი არ შეიძლება ისეთივე ფორმანტი იყოს, როგორც ნათესაობითისა ან მოქმედებითისა არის, რადგანაც მას არ ძალუძს არც ფუძის შეკუმშვა და არც ბოლოხმოვნის მოკვეცა (მწერალო, შდრ. მწერლის, მწერლით; მზეო, შდრ. მზის, მზით). იგი არ არის აგრეთვე ბადალი სახელობითის -ი ნიშნისა, რომელსაც ასევე არ შეუძლია ფუძის შეკუმშვა, და არც მოთხრობითის -მან დაბოლოებისა, რადგანაც -ი მსაზღვრელი ნაცვალსახელის იგის ელემენტია და მან თვით მსაზღვრელი ფორმაა, -ო კი მსაზღვრელი შეუძლებელია იყოს: ასეთი რამ წოდებითში არ ახასიათებს არც ერთ ენას (ძველ ბერძნულს, გერმანულს, ფრანგულსა და სხვ.). მაშ რა უნდა იყოს იგი?

მეგრულსა და სვანურში წოდებითი ფორმის ფუნქციას სახელობითი ასრულებს სათანადო ინტონაციითა და ზოგჯერ ო ნაწილაკით; მაგ.: ო ჯიმა სესია! (ო ძმავ სესია!); ო ცირა (ი. ყიფშიძის მეგრ. გრამატიკა, გვ. 133: ო ქალიშვილო); ვო დადია, დადია, რუხიში დუნაბადია! (იქვე, 160: ო დადიანო, დადიანო, რუხში დანაბადო!)... სვანურში: გერგე, ო გერგე!³ და სხვ.

ძველ ქართულში ადამიანის საკუთარი სახელის გარდა ყველა სახელს წოდებითში -ო ბოლოსართი ჰქონდა: სიტყუაო მხოლოო, მხოლოდ შობილო (ძველი სასულიერო პოეზია, 97); ნეტარო... ღირსო ბასილი! (იქვე)... ხშირად

¹ საკუთარ სახელთა შემოკლება ინტონაციით გამოწვეულია თუ არა, ამას ახლა ვერ ვებხთ: ბიძი = ბიძინა, გიგო = გრიგოლ, ვკა = ვკატერინე, გოგი = გიორგი და სხვა. შეუძლებელია ინტონაციის გამორიცხვა ამ შემთხვევაში.

² ასეთი დასკვნა მიიღო ქართული სალიტერატურო ენის ნორმათა კომისიამ პროფ. აკ. შანთაძის მოხსენების თანახმად (იხ. აქვე).

³ გერგე კაცის სახელია.

ამ ფორმებს წინ მ¹ ან ომ ნაწილაკი აქვთ დართული: ისმინე, მ ყრმაო (კიმენი, 220); მ მამანო და ძმანო, ისმინეთ სიტყვად ჩემი (იქვე, 228)... ან: ომ უფალო (იქვე, 121); ომ მწყემსო, კაცთმოყუარეო (იქვე) და სხვ. ეს მ ზოგჯერ სხვა ბრუნვასთანაც იყო გამოყენებული, მაგ., სახელობითთან: მ უგუნურება და უმეტემს უგუნურება იგი მათი! (X საუკუნის ძეგლიდან); მ დიდებული საკრველი... (ძვ. სას. პოეზია, 90) და სხვა. უფრო ადრე მ წრფელობითის (ფუძის) წინ უნდა ყოფილიყო ნახმარი და შემდეგში იგი ალბათ ბოლოში მოექცა და მივიღეთ: მამაო, ძეო, ნეტარო და სხვა: ძველ ქართულში არსებული ფორმები, სადაც ო თავშიც არის და ბოლოშიც (მაგ.: ნუ გეშინინ, მ დედაკაცო! კიმენი 217), გარდამავალი საფეხურის მაჩვენებელია და უთუოდ ამის გამოძახილია ნიკ. ბარათაშვილის პოეზიაში: ში საღამოვ, მყუდროვ, საამოვ... (9); ში ნაპირნო, არაგვის პირნო... (73) და სხვ.

თუ მ (ომ, უფრო სწორად: ო) შორისდებულია და ბოლოში მოექცა², მამინ სრულებით უგულვებელსაყოფი არ იქნება ბერძნული წოდებითის ა ნაწილაკისა და ქართული წოდებითისავე შს გაიგივება. კიდევ მეტი: რუსული წოდებითის ოს გატოლებაც დასაშვებია, რადგანაც ო + სახელობითი ბრ. სათანადო ინტონაციით გვაძლევს წოდებითს: прости, о край родной (მ. ლერ-მონტოვი³. მომიტევე, მშობელო მხარეე); О милый мой, не утаю (იქვე, 343: ო ჩემო კეთილო, ვერ დავიმაღავ...); О добрый Лафонтен (ა. პუშკინი⁴: ო კეთილო ლაფონტენო); О радости! Полные тобою дрожат (იქვე, 27: ო სიხარულო! შენით აღსავსენი კრთიან)...

ამგვარად რუსული ო, ბერძნ. ა და ქართ. მ (ო) ერთი წარმოშობისად ჩანან. იგი შორისდებულია. ქართულში ეს ო სიტყვის ბოლოს უნდა იყოს მოქცეული. ყოველ შემთხვევაში წოდებითი განსხვავდება სხვა ბრუნვათაგან წარმოშობით.

§ 4. წოდებითის ფუნქციონირების

წოდებითი იხმარება დაძახების, მოწოდების, მიმართვის დროს, როცა გვინდა იმ პირის ყურადღება მოვიპყრათ, ჩვენკენ მოვახედოთ მას, ვისაც მივმართავთ სალაპარაკოდ. ამას ჩინებულად გამოხატავს ტერმინი წოდებითი — **звательный** — **vocativus**. ამგვარი დანიშნულების გამო იგი ხშირად გვხვდება დიალოგებში. აი, ორიოდ მაგალითი:

— ლუარსაბ! ლუარსაბ! — დაუძახა ქმარსა, რომელიც შორიახლო ბოლთასა სცემდა... ლუარსაბი მოვიდა (და შემდეგ იმართება ბაასი მასა და დარეჯანს შორის: კაცია-ადამ., 168), ან:

— ...ლუარსაბ! — დაუძახა ქმარს კნენიამა.

— რაო? — ჰკითხა ლუარსაბმა და მოიღრიჯა ცოლისაკენ კისერი (იქვე, 177), ან კიდევ:

¹ მ უდრის ბერძნულ ას. სიტყვაში იკითხება ო'დ, ცალკე კი — ომ'დ.

² აკად. ნ. შარის სიტყვით: "Звательный стоит особняком. Он представляет слияние с чистой основой междометия о, поставленного за склоняемым словом" (Грамматика древнелитературного грузинского языка, 1925, § 26).

³ Избранные стихотворения и поэмы, 1934, გვ. 46.

⁴ Там же, 1934, გვ. 6.

— დათო! დათო! — დაუყვირა ბატონმა.

— ბატონო! — სადღაც შორიდან მოისმა დათოს ხმა: — ეხლავ გაიხლე-
ბით...

ამიტომ არის, რომ ძახილის ინტონაცია ახასიათებს და ამით განსხვავ-
დება იგი ყველა სხვა ბრუნვისაგან. ეს ინტონაცია იმდენად ძლიერია, რომ
ფონეტიკურ მოვლენებსაც კი ადგილი ურჩება (ფუძის ხმოვნის ამოღებას,
მარცვლის მოკვეცას, რის მაგალითებიც ზემოთ გვქონდა: ქა, გო, ჰოვ და
სხვა:) და წერაში ხშირად ძახილის ნიშანსაც ვსვამთ.

წოდებითის ადგილმდებარეობაც არ არის მკვიდრი წინადადებაში: იგი
ხან თავში გვხვდება, ხან შუაში და ხან — ბოლოში იმისდა მიხედვით, თუ რა
მომენტში ვიყენებთ მას.

თუ ის პირი, ვისაც სალაპარაკოდ მივმართავთ, ყურს არ გვივლებს და
გვინდა კი მისი ყურადღების მოქცევა, ცხადია, ჭერ დაეძახებთ მას და შემ-
დეგ გავებაასებით. ასეთ შემთხვევაში წოდებითი თავში მოექცევა. მაგ.:

... ლამაზისეულმა კარი შემოაღო და გახარებული შემოვარდა ოთახში.

— ქალბატონო, ქალბატონო! — წამოიძახა გოგომა, — ჩამჩიაშვილს
რომ ძაღლმა შეილი დაუტოვა, იმისთვის ერთი აქიმი დედაკაცი მოუყვანიათ,
იმ დედაკაცმა თურმე მკითხაობაც იცისო...

— დარეჯან, შენი ჭირიმე, დარეჯან! სიზმარი ცხადდება! — შეჰყვირა
ღრეჯით გახარებულმა ლუარსაბმა, და სხვა ასეთები.

თუ ყურს გვივლებს, მაშინ წოდებითი იმ სიტყვის ან წინადადების შემ-
დეგ იხმარება, რომელიც კითხვაზე პასუხს წარმოადგენს ან სხვა მხრივ
მნიშვნელოვანია; მაგ.:

[ელისაბედი] წამოდგა შინ წასავლელად: — მშვიდობით ბძანდებოდეთ!

— შეიძობით, ჩემო რძალო! ბიჭებში ხმა გაადგეთ, რო ტყუილია-
თქო, — ურჩია ლუარსაბმა (184). ან დარეჯანმა უთხრა ლუარსაბს:

— შენი რძალი ამბობს, რომ ჩვენ ამათზედა ნაკლები ნახნავები გვქონ-
დაო წელსა.

— ეჰ, რას ამბობ, ჩემო რძალო! წელს ოთხი თქვენოდენა ნახნავები
მქონდა, — მიუგო ლუარსაბმა [და დაიწყო ტრაბახი]: ... ლევანსავით ურმებს
ხომ ქირაზედ არა ვგზავნი, თავადიშვილის სისხლს ხომ არ შევირცხვენ!..

კიდევ რაღაცა უნდა ეთქვა, მაგრამ ელისაბედმა აღარ დააცალა:

— მართლა, ჩემო მახლო: ლევანი ქირაზედ ურმებს ატარებს? (177),
ან კიდევ:

— ქალბატონი ადღეგრძელა ღმერთმა! — უთხრა ერთხელ ერთმა ლა-
მაზად მოყვანილმა გლეხის პატარძალმა...

— აი, ღმერთმა გაცოცხლოს, ჩემო ბაბაღე!.. რასა იქ, ხომ კარგადა
ხარ? — მოიკითხა თავის რიგზედ დარეჯანმა... (167-8) და სხვა მრავალი.

ირკვევა, რომ წოდებითს აქვს განსაზღვრული ფუნქცია და მისი ადგილი
წინადადებაში არ არის შემოფარგლული. იგი შეიძლება იყოს თავშიც, შუა-
შიც და ბოლოსაც. ამ მხრივაც განსხვავდება სხვა ბრუნვებისაგან.

§ 5. წოდებითი სინტაქსური ძალიანათვის

სახელთა (არსებით, ზედსართავ, რიცხვით, ნაცვალსახელთა) ცვლას სხვა სიტყვებთან ურთიერთობისას ბრუნება ეწოდება. თითოეულ სახეს, ბრუნების დროს მიღებულს, ბრუნვას ეძახიან. ასეთია ქართულში: სახელობითი, მოთხრობითი, მიცემითი, მიმართულებითი, ნათესაობითი და მოქმედებითი. ყოველი მათგანი მიიღება სხვა სახელთან, ზმნასთან ან თანდებულთან დაკავშირებით ძირითადად მართვის საფუძველზე; მაგ., ზმნასთან დაკავშირებულია მართვით:

სახელობითი:	კაცი ხნავს,	ბავშვი წერს...
მოთხრობითი:	კაცმა დახნა,	ბავშვმა დაწერა...
მიცემითი:	კაცს დაუხნავს,	ბავშვს დაუწერია...
მიმართულებითი:	კაცად იქცა,	ბავშვად მიიჩნიეს...

არსებით სახელთან დაკავშირებულია მართვითვე:

ნათესაობითი: კაცის საქმე, მოწაფის წიგნი...

თანდებულთან დაკავშირებულია ისევე მართვით:

მიცემითი: ხესთან, ხე[ს]ში, ხე[ს]ზე...

მიმართულებითი: ქალაქა[დ]მდის, სოფლა[დ]მდის...

ნათესაობითი: ძმისგან, ძმისკენ, ძმისთვის...

მოქმედებითი: შეილითურთ, ქალაქითგან (→ ქალაქიდან)...

წოდებითი კი ამ სინტაქსური მოვლენისგან თავისუფალია: იგი არ იმართვის არც ზმნის, არც სახელისა და არც თანდებულის მიერ. ამიტომ არის, რომ მისი ადგილმდებარეობა წინადადებაში არაა განსაზღვრული და სხვა სიტყვებთან მართვის საფუძველზე სინტაქსური კავშირის არარსებობის გამო მძიმით ან ძახილის ნიშნით გამოიყოფა წინადადებაში:

ძამო! რა ტბილად, რა უდარდელად

ჩემი ღღებები იქ მიდიოდნენ! (ი. ჰავჭავაძე, ტ. I, 153).

მაგრამ: ეგრეა, ძამო, გლეხკაცის ბედი,

ის უკუღმართი, უღმრთო, წამწყემდი (იქვე, 157).

შდრ.

არსენა ჩენი, ის მხნე არსენა,

ჩვენამდინ, ძამო, ზღაპრად მოსული (იქვე, 155) და სხვ.

ან კიდევ: მკითხველო, ხომ არ მოგეწყინა? (კაცია-ადამ. 153) —

ვერ უყურებთ, მკითხველო! კნენინა დარეჯანი მე უსწავლელი მეგონა... (იქვე, 171)...

წოდებითის ამოღებით არ შეიცვლება წინადადების არც შინაარსი, არც წყობა. ჩანს, იგი უშუალო წევრი წინადადებისა არ არის.

ამგვარად, წოდებითი განსხვავდება სხვა ბრუნვათაგან

1. ინტონაციით, 2. წარმოშობით (შორისდებულითი ნაწილაკი უნდა ჰქონდეს დართული), 3. ფუნქციით, 4. რაც ძირითადია, წინადადების წევრებთან სინტაქსური კავშირის უქონლობით და 5. ამის გამო სხვადასხვა ადგილას გვხვდება და მძიმით ან ძახილის ნიშნით გამოიყოფა.

ეს საბუთი საკმარისი უნდა იყოს, რომ წოდებითი დაშორდეს ბრუნვებს და სხვა კატეგორიად იქნეს მიჩნეული.

რა კატეგორიაა ეს?

§ 6. წოდებითის აღბილისათვის ბრამატიკაში

იმ ენებში, სადაც წოდებითი (ბრუნვა თუ ფორმა) არის, ცნობილია იგი მიმართვად (обращение) ან „სიტყვა-მოწოდებად“ (слово-воззвание). ძველ გრამატიკებში ასე განმარტავდნენ: „წოდებით ბრუნვაში დასმულ სიტყვას წინადადებაში წოდებითი სიტყვა ქვია, ან მიმართვა“ (ს. ხუნდაძე, ქართ. გრამატიკა, 29)¹. წოდებითი, იქნება ის სიტყვა თუ შესიტყვება (ძმამ, ჩემო კარგო ძმამ), ა. პეშკოვსკის სამართლიანი შენიშვნით, ერთი მხრივ, „შემასმენელი არ არის და არც შემასმენელს შეიცავს, ამდენად, წინადადებას არ იძლევა, ხოლო, მეორე მხრივ, არ არის დაკავშირებული წინადადებასთან არც შეთანხმებით, არც მართვითა და არც მირთვით, ამდენად, წინადადების წევრიც არ არის. ინტონაციურად იგი ხან წარმოადგენს ცალკე ფრაზას (უმეტესად ერთსიტყვიანს), ხან დაერთვის მეზობელ წინადადებას და ზოგჯერ შუაშიც კი მოექცევა. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც ის რჩება შინაგანად უცხო ელემენტად მისი შემცველი წინადადებისათვის“². მიუხედავად ამისა, წოდებითი თავისი ფუნქციის გამო სინტაქსში უნდა იქნეს განხილული, ხოლო როგორც ფორმა — მორფოლოგიაში, სიტყვაწარმოებაში.

პრაქტიკული მიზნით (დაბოლოების გასაცნობად) მისი ბრუნვებში დატოვება გამართლებული ვერ იქნება და სხვა ბრუნვათა ფუნქციის გაგებას კი ხელს შეუშლიდა.

16. XII. 34 წ.

¹ ან: Слово, обозначающее имя предмета, к которому мы обращаемся с речью, называется обращением, оно ставится в звательном падеже.

Обращение, не составляя члена предложения, от других слов отделяется знаками препинания (К. Ф. Петров, Русский язык, 26-ое изд., 27).

² თარგმანი მიხილეთი. დაწვრილებით А. М. Пешковский. Русский синтаксис в научном освещении, изд. 4-е, допущен Наркомпросом РСФСР в качестве учебного пособия... М., 1934. გვ. 359.

მ. თოფურია

ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოების საკითხისათვის ქართულში¹

1. ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოებად ცნობილია ქართულში: -დ, -ა-დ, -დ-ა, -ა, მეგრულში: -თ, -ო-¹თ-, -დ-ა-, -ა, სვანურში: -დ. ამათგან საერთო და, მაშასადამე, ძირითად ნიშნადაა მიჩნეული ქართველური ენებისათვის -დ, ხოლო -ა (მეგრ. -ო) სხვადასხვაგვარადაა ახსნილი სპეციალურ ლიტერატურაში.

2. ნანათესაობითარი სახელები ვითარებით ბრუნვაში გამოავლენენ -ა სუფიქსს (მაგ.: მისა, მათა, მსგავსად სიტყვა...), ფუნქციითა და წარმოშობით ეს -ა, გარდა უკანასკნელი შემთხვევისა, სავსებით იგივეა, რაც არსებით სახელთა -ა ვითარებითში (საბერძნეთა, სადიდებელა...). იგი (-ა ბოლოსართი) წარმომდგარი ჩანს -ა-დ, -დ-ა სუფიქსისაგან, რომლის ელემენტი -დ დაკარგულია ფონეტიკურ ნიადაგზე. ამდენად, ხსენებული -ა- ვერ ჩაითვლება ბრუნვის დამოუკიდებელ ნიშნად ამ შემთხვევაში.

¹ თვისები მოხსენებისა, რომელიც წაკითხული იყო სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესიაზე 13 აპრილს 1942 წელს: სამეცნიერო სესიის თვისები, 1942, გვ. 88.

ავტორის არქივში დაცულია მოხსენების სრული ტექსტი, რომელიც მისი შრომების ამავე ტომში იბეჭდება (იხ. გვ. 460-468).

მ. თოფურია

წრფელობითი ბრუნვისათვის კველ ქართულში¹

1. წრფელობითს, როგორც ბრუნვას, ახლავს თეორიული და პრაქტიკული ინტერესი. თეორიულად იგი სვამს საკითხს საერთოდ ბრუნვის ცნების შესახებ, პრაქტიკულად კი მოითხოვს გადაწყვეტას, არის თუ არა ის ბრუნვა ძველსა თუ ახალ ქართულში.

ამ მხრივ, ორი თვალსაზრისი უპირისპირდება ერთმანეთს: 1. წრფელობითი ბრუნვა ძველ ქართულში (ნ. მარი, ა. შანიძე, ივ. იმნაიშვილი) და 2. წრფელობითი „... გაუფორმებელი (უღეტერმინაციო) ფუძეა. ამგვარ ოდენობას კი მხოლოდ ფუძე დაერქმის“ ([1], გვ. 13, შნშ. 2).

საკითხის მოკლე ისტორია ასეთია:

წრფელობითი თარგმანია ბერძნული ბერძნული სიტყვისა, რაც ნიშნავს „წრფელს, სწორს, პირდაპირს“ (გზას, ალაგს, მიმართულებას...).

პირველად იგი, როგორც ბრუნვის სახელი, იხმარა ზურაბ შანშოვანმა 1737 წელს თავის „მოკლე გრამატიკაში“ საწრფელო-ს სახელწოდებით. როგორც გამოიჩვენა, იგი თარგმანია სომხური ճիշտის („უღლაკანა“) ტერმინისა (ილ. აბულაძე), ხოლო წრფელობითი შემოიღო ანტონმა და გავრცელდა მომდევნო გრამატიკებში. მაგრამ ყველგან, წრფელობითი უდრის სახელობითს. ანტონი საგანგებოდ აღნიშნავს თავის გრამატიკაში: „დასაბამ ბრუნვითა არს წრფელობითი, რომელიცა, უფროვე სამართალ-არს, რამეთუ ეწოდებოდესცა სახელობითი“ ([2], გვ. 134). ამას ადასტურებენ საილუსტრაციოდ მოყვანილი მაგალითებიც (მარიამ, არსება, მზე, ტაძარი) და ანტონის განმარტებაც: „ხოლო სახელსა წრფელობითსა, რომელსამე მრავალჯერ ი აქუს ბოლოდ, ვითა იცის ჩუშულუბამან ენისა ჩუშნისამან“... ([2], გვ. 11).

წრფელობითი შემდეგ სახელობითით შეცვალა პლატონ იოსელიანმა (1840 წელს).

წრფელობითს ნიკო მარმა ადგილი მიუჩინა თავის „ძირითად ტაბულეზში“ 1908 წელს ბრუნვათა ბოლოს და დაარქვა неопределенный падеж, ხოლო 1925 წელს გამოქვეყნებულ „ძველილტერატურული ქართული ენის გრამატიკაში“ ბრუნვათა თავში მოაქცია და დაახასიათა იგი როგორც ფორმის,

¹ წაკითხულია მოხსენებად თბილისის უნივერსიტეტის ფილოლოგიის ფაკულტეტის VIII სამეცნიერო სესიაზე 1964 წლის 28 მაისს. იბეჭდება შემოკლებით.

ისე ფუნქციის მიხედვით. მისი სიტყვით, წრფელობითი "представляет чистую основу: для него особого падежного окончания нет" ([3], გვ. 29; გვ. 19).

ა. შანიძე ძველი ქართულისათვის ასახელებს რვა ბრუნვას და წრფელობითს თავში ათავსებს: წრფელობითი, სახელობითი, წოდებითი და სხვ. „ამათგან — მისი სიტყვით — წრფელობითი უნიშნო იყო და სუფთა ფუძეს წარმოადგენდა. ყველა დანარჩენს თავ-თავისი ნიშანი ჰქონდა მხოლ. რიცხვში“ ([4], გვ. 012).

ივ. იმნაიშვილმა თავის შრომაში ვრცლად დაახასიათა წრფელობითი ბრუნვა ფორმის, ადგილის, ფუნქციის მიხედვით და უჩვენა მისი ბრუნვის უფლება წიგნში, სადაც მოცემულია საკითხის შესწავლის იტორიაც და დებულებათა დასაბუთებაც ([5], გვ. 21-27).

ჰანს ფოგტი წრფელობითის კაც ფორმას მიიჩნევს გვარობრივ სახელობითად და მის ოპოზიციად თვლის სპეციფიკურ (სახეობრივ) ფორმას *კაც-ი*. ასევე იგი სრულ ოპოზიციათა სისტემას ხედავს მიცემითში *კაც-ს* — *კაც-სა* და ნათესაობითში *კაც-ის* — *კაც-ისა* ([6], §§ 3-12, 69), ხოლო გ. დეეტერსი მას საერთოდ ბრუნვად არ რაცხს. გ. კლიმოვი შედარებით ვრცლად ეხება ამ ფორმას და მის შესახებ გამოთქმულ სხვადასხვა ავტორის მოსაზრებებს და დასაშვებად თვლის, რომ გაუფორმებელი ფუძე თავდაპირველად ასრულებდა სახელობითის (სუბიექტურ-ობიექტური ბრუნვის ფუნქციას) ([7], გვ. 45-48).

ჩვენ შევეცადეთ ზოგი ახალი დამატებითი ცნობა და საბუთი მოგვეყვანა.

2. წრფელობითის ფორმა მართლაც წმინდა ფუძეა. ფუძე შედის კომპოზიტში და იქ ის ბრუნვას არ წარმოადგენს (ერთ-გული, ნელ-საცხებელი...). მაგრამ წინადადებაში წრფელობითი ბრუნვაა. ბრუნვა კი, როგორც ცნობილია, არის სიტყვის ფორმა, რომელიც მიიღება სახელის ურთიერთობისას სახელთან, ან ზმნასთან, ან კიდევ უფორმო სიტყვასთან და ასრულებს გარკვეულ სინტაქსურ ფუნქციას.

3. ძველ ქართულში ხშირად გვაქვს სახელის ფუძე, რომელიც ისეთსავე ურთიერთობაშია სხვა სიტყვასთან, როგორშიც იმავე ძველ ქართულში ზოგჯერ პარალელურად ნახმარი სახელობითი, შემდგომ ქართულში კი მხოლოდ სახელობითი, მას ფუნქციაც ყველგან სახელობითისა აქვს. მაგ., გამოყენებულია

1. წრფელობითი ბრუნვა ქვემდებარედ

ა) სახლსა მამისა ჩემისასა მრავალ სადგურ არს ი 14, 2 C

არა მივის მე ქმარ ი 4, 17

რომელ ითარგმანების ი 1, 38...

მრავლობითი რიცხვის მნიშვნელობით:

თუალ გასხენ და არა ჰხედაეთ, ყურ გასხენ და არა გესმის =

C... ყურ გადგან... მრკ 8, 18...

ბ) განუსაზღვრელობით ნაცვალსახელთან ერთად, როგორიცაა: ერთ ან ვინმე:

იყო კაც ერთ იერუსალმსს ლ 2, 25 C

კაც ერთ ვინმე იყო მდიდარ ლ 16, 19 C

გ) რიცხვით სახელთან:

არიან აქა ორ დანაკ ლ 22,38

რომელსა აქუს ხუთ კუეზა ქრთილის და ორ თევზ ი 6,9 C

მეშველი ზმნისა და უვის, აქუს, ადგს, უდგს გარდაუვალ ზმნათა გარდა წრფელობითი იხმარება ერქუმის (ერქუა), ეწოდების და სხვა ვნებითებთან:

რომელსა ერქუმის თხემ ლ 23,33 C

იგინი ნაშობ ღმერთის იწოდნენ მ 5,9

რომელი-იგიქმნა კაც წინაწარმეტყუელ ლ 24,19 C და სხვ.¹

2. წრფელობითი ბრუნვა პირდაპირ დამატებად

ჩვეულებრივ გვხვდება ზმნებთან: სცა, ილო, დასდვა, იპყრა, იხილა, კლა, იგდო, უწოდა, ყო, ქმნა, ქრქუა, იხსნა და სხვა:

სცენ სასწაულებ ღიდ და ნიშებ მ 24,24 C

უკუეთუ ნიშ და სასწაულ არა იხილოთ ი 4,48 C

ქრქუას ძმასა თუსსა ცოფ მ 5,22

რ აჰყოთ ვინმე ერთი მწირ მ 23,15

არა კაც-ჰკლა მ 5,21

მოართუეს მას ეშმაკეულებ მრავალ მ 8, 16 C...

ყო-ს შემცველ რთულ ზმნებში პირველი კომპონენტი წრფელობითშია: ლაღად-ყო, უარ-ყო, გულისკვა-ყო, ხმა-ყო, ზრახვა-ყო, ველ-ყვეს და სხვ.

როგორც პირდაპირი დამატება, იგი იცვლება ბრუნვებში. დრო-კილოთა I სერიაში დგას მიცემითში:

პატივსა-უყოფენ მამასა ი 5,23 C

ნათელს-ვიღებდე მ 20,22 C

მაგრამ II სერიაში დგას წრფელობითში:

პატივ-უყო მას ი 12,26 C

ნათელ-იღოთ მ 20,2 პ

არის შემთხვევები, როცა მიცემითი და წრფელობითი არეულია: ერთი მხრივ, გვაქვს მიცემითი ნაცვლად წრფელობითისა და, მეორე მხრივ, წრფელობითი — ნაცვლად მიცემითისა; მაგ.:

აჰა იგი ნათელ-ჰსცემს (= ნათელ-სცემს) ი 3, 26

თუალ-უყოფდეს მამასა მისა (= თუალს-უყოფდეს) ლ 1,62

ნათელ-იღებდეს მისგან (= ნათელს-იღებდეს) მრკ 1,5

ამბორს-უყოფდა, მაგრამ: ამბორს-უყო ლ 15,20

და ასე: პატივ-ჰსცემენ მამასა ი 5,23; ნათელ-სცემდით (= ნათელს-სცემდით) მათ მ 28,19 და სხვ.

ეს აღრევა შედეგია პირდაპირი დამატებისა და ზმნის შერწყმა-გაკომპოზიტებისა.

უკვე ძველსავე ქართულში გვხვდება წრფელობითის მონაცვლედ სახელობითი ბრუნვა და ისიც არა მარტო სხვადასხვა ტექსტის ერთნაირ

¹ მსგავსი მაგალითები წინადადების სხვადასხვა წევრის საილუსტრაციოდ უხვად არის მოყვანილი ივ. იმნაიშვილის მონოგრაფიულ შრომაში [5].

კონსტრუქციებში, არამედ — პარალელურად, ერთისა და იმავე ძეგლის სხვადასხვა რედაქციაში; მაგ.:

ყინელ იყო || ყინელი იყო ი 18,18 .

რომელ არს ნიჰ || რომელ არს ნიჰი მრკ 7,11

სხუა ნავ არა იყო მუნ || სხუამ ნავი არა იყო მუნ ი 6,22

ასუას...სასუმელ ერთ წყალი გრილ || ...სასუმელი ერთი
მ 10,42

აპა ესერა ძრვა იყო დიდ || და აპა ძრვამ იყო დიდ მ 28,2...

3. წრფელობითი ბრუნვა შედგენილი შემასმენლის სახელადი ნაწილია

ასეთ შემთხვევაში სახელთან ერთად გამოყენებულია მეშველი ზმნა და იქმნა, ექმნა, იყო და — ასეთებიც: ედგა, დაშთა, გამოჩნდა და სხვა [5]:

იგი ჩემდა მტერ არს მ 12,30 C

იყო იგი დაღონებულ ლ 13,11

იგი იქმნა თავ კიდეთა მ 21,42 C და სხვ.

4. წრფელობით ბრუნვა დროის გარემოებაა

მრავალ უამ წარიტაცის იგი ლ 8,29

მწუხრ შაბათსა... მოვიდა მ 28,1

და იმარხვიდა ორმეოც დღე და ორმეოც ღამე მ 4,2 DE...

თუმცა ზოგჯერ დღე, ღამე და თთუე არეულია ფორმებთან: დღმ, ღამმ, თთულმ, მაგრამ ეს შედეგია ე და მ-ს ხმარების აღრევისა.

როგორც ვხედავთ, წრფელობითი ძველ ქართულში სინტაქსური ფუნქციით უდრის სახელობითს და დროთა ვითარებაში კიდევ შეცვალა იგი უკანასკნელმა.

4. კითხვა ისმის: ხომ არა გვაქვს ძველი ქართულის ვითარება გადმონათვის სახით შემონახული თანამედროვე ქართულში ან დიალექტებში? ერთი შეხედვით, ანალოგიური მდგომარეობა კარგად ჩანს მთის კილოებში — ხევსურულსა, თუშურსა და აგრეთვე ინგილოურში; მაგ.:

ხევსურულში წრფელობითის ფორმა გამოყენებულია ქვემდებარედ:

გამაზდგომრ ის ქალ 13

ნარიანი და ებ'იანი მრავლობითიც ასეა გაფორმებული:

ხუთ ძმან მარტო თათარიშვილნ . ყოფილან, ახლა სხვებ კიდევ 13...

პირდაპირ დამატებად:

თოფ დაუკრავ 13; ფირჩხილებ ჰელად ჩაიყარ 21... [8]

თუშურში ქვემდებარედ:

ნაცნობ ქისტ გამომჩენიყო-დ' თუშნ წასრულიყვენს 115-116...

პირდაპირ დამატებად:

ჩვენ ქალ მოგვეცითავ 116; კარებ შენგმტვრია-დ' სამოს ჩეყცი 175... [9]

ინგილოურში ქვემდებარედ:

ყოფილ ერ ბებერ და ერ ქალ 235

პატარზალ დადგევოლა: იქვე...

ბირდაპირ დამატებად:

თოფ აილა 237; პურ გაგმიცხო 236... [8]

მსგავსი მოვლენები შენიშნულია მოხეურში, მთიულურსა და ფერეიდ-ნულში.

მიუხედავად იმისა, რომ დიალექტები ზუსტად ემთხვევიან ძველ ქართულს, ეს მოვლენა მაინც არ არის გადმონაშთი. იგი ახალი წარმოშობისაა და მომდინარეობს სახელობითისაგან ([6], §6, შნშ. 1). ეს გარდამავალი საფეხური სახელობითიდან წრფელობითისაკენ მტკიცდება იმით, რომ ერთსა და იმავე წინადადებაში ა) სახელობითის გვერდით წრფელობითის ფორმაა წარმოდგენილი, ან ბ) სახელობითის -ი ნიშანი ქცეულია უმარცვლო -დ (-რ), რაც დაკარგვის გზის მაუწყებელია, ან გ) დ' კავშირის წინ -ო დაცულია; მაგ.:

ხეცსურულში:

ერთ ძმა, უმკროსრ, შინ დამრჩალ 15

გავიდეს ჭალაბაურნი-დ' ქისტრ 13...

თუშურში:

ერთ ქისტის ქალი-დ' და ერთ ქისტის ბიჭ შემჩენიყენეს 116

ყოფილიყენეს ორ და-ძმანრ 115

ინგილოურში:

ყოფილ ერ მამამ და სამ შულ 236

შიქმელ გაგიქეთო, გემო მ ნახ 236...

სახელობითის -ი ნიშნის უმარცვლოდ ქცევა და შემდეგ დაკარგვა, საფიქრებელია, გამოწვეულია, მახვილითა და, ერთი მხრივ, მეზობელი ენის ქისტურისა და ბაცბურის გავლენით მთის კილოებზე და, მეორე მხრივ, აზერბაიჯანული ენის ზეგავლენით ინგილოურზე. მაშასადამე, კილოთა მსგავსება ძველ ქართულთან მეორეულია, ახალია.

5. რით აიხსნება ძველ ქართულში წრფელობითის გაუფორმებლობა? ქართული ენის განვითარების ისტორია გვიჩვენებს, რომ ბრუნვათა ჩამოყალიბებაში ქართულს ისეთივე გზა აქვს გავლილი, როგორც ბევრს სხვა ენას. პირველი საფეხური ბრუნვათა გაუფორმებლობაა. ამის ხელშესახები მაგალითებია პირის ნაცვალსახელები: მე, შენ, ჩვენ, თქვენ, რომელნიც არ იბრუნვიან, და აფხაზური ენა, სადაც ბრუნების სისტემა არ ჩამოყალიბებულა (ს. ჭანაშია, ქ. ლომთათიძე). ასე უბრუნველი უნდა ყოფილიყო უძველეს ქართულში ყველა სახელი, რის გადმონაშთიც არის წრფელობითი ბრუნვა. ამ საფეხურის წრფელობითი (ე. ი. უნიშნო სახელობითი) ამჟამადაც ახასიათებს მთის კავკასიურ და ბევრ სხვა სისტემის ენებს, რაც სამეცნიერო ლიტერატურაში გარკვევით არის აღნიშნული.

მეორე საფეხურზე გვაქვს განუსაზღვრელი ფორმა ბრუნვებისა: მიცემითში -ს, ნათესაობითში -ის და მოქმედებითში -ით სუფიქსები, რომლებიც მკაფიოდ არის შემონახული ჩვენებით ნაცვალსახელსა და, მოქმედებითის გამოკლებით, პირის საკუთარ (პერსონალურ) სახელებში. ხშირად ეს ბრუნვები გამოყენებული რთულ სიტყვებსა (კომპოზიტებსა) და ზმნისართებში.

მესამე საფეხურზე უნდა გვექონოდა ბრუნვის განსაზღვრული ფორმა, რომელიც ჩვენებითი ნაცვალსახელის დართვით იქნებოდა გამოხატული, სახელობრ, უნდა ხლებოდა სახელობითში იგი, მიცემითში ამას, ნათესაობითში ამის და მოქმედებითში ამით. მაგრამ ეს საფეხური ძველ ტექსტებში სრულიად არ არის ასახული, სამაგიეროდ შემდგომ, მეოთხე საფეხურზე, ბრუნვებში ნათლად ჩანს დეიქტიკური ელემენტები, რომელთაც საშეცნიერო ლიტერატურაში ემფატიკურის სახელით ვიცნობთ (ნ. მარი). არის ვარაუდი, რომ დეიქტიკური ელემენტები — სახელობითში -ი და მიცემით-ნათესაობით-მოქმედებითში ბრუნვის ექსპონენტებს დართული -ა მომდინარეობენ ჩვენებითი ნაცვალსახელებისაგან (-ი ← იგი და -ა ← ამას, ამის, ამით: ა. შანიძე, ან ჰი და ჰა-საგან: ნ. მარი).

მეხუთე საფეხურზე გაბატონებულია ნარევი ტიპი ბრუნებისა, სადაც შეერთებულია III და IV საფეხურის ფორმები: კაკ-ი იგი, კაკ-ს-ა ამა-ს, კაკ-ის-ა ამ-ის (შდრ. [14], გვ. 637-642; [10], გვ. 62-63; [6], გვ. 134-136).

უქანსკენელი განსაზღვრული ფორმა¹. მსგავსი მოვლენა გვაქვს სვანურში, ოღონდ თანხმონით აღნიშნული: სახელ. ბოჩა, მაგრამ სხვა ბრუნვებში: ბოჩამ. მოდელითა და ნაწილობრივ მატერიალურადაც სვანური ენა ემთხვევა ჩერქეზულ-ყაბარდოულს, კერძოდ, ქვემოადილეურს, სადაც სახელობითში დაერთვის -რ და მიცემითში -შ ([11], გვ. 261-264; [12], გვ. 101-108, 114; [13], გვ. 79).

ამგვარად, წრფელობითი პირველი და მეორე საფეხურის ბრუნვაა. მესამე-მეოთხე საფეხურზე მას შეენაცვლა სახელობითი.

თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი

(რედაქციას მოუვიდა 15.12. 1964)

¹ ჰანს ფოტი თავის ფრიად მნიშვნელოვან გამოკვლევაში „ბრუნვის სისტემა ძველ ქართულში“ ასკენის, რომ აქ მოცემული II საფეხური წარმოადგენს გვარობრივ სისტემას და მისი სრული ოპოზიცია სპეციფიკური, საბოლოო სისტემა — IV საფეხურის ფორმები. საბოლოო სისტემაში კიდევ განარჩევს განუსაზღვრელ (IV საფეხურისა) და განსაზღვრულ (V საფეხურის) ფორმებს ([6], 69).

В. Т. ТОПУРИА

О НЕОФОРМЛЕННОМ ПАДЕЖЕ В ДРЕВНЕГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В древнегрузинском языке чистая основа имени (имя без падежных окончаний) часто выступает в роли подлежащего, прямого дополнения, именной части составного сказуемого и обстоятельства времени. Поэтому большинство исследователей грузинского языка считает данную форму неоформленным (прямым) падежом, однако другие исследователи не включают его в систему склонения.

Автор статьи придерживается первого мнения и пытается обосновать наличие неоформленного падежа, причем допускает в развитии системы склонения пять ступеней.

На первой, древнейшей, ступени имена не склонялись, они были представлены в форме чистой основы. Примерами такого состояния склонения могут служить личные местоимения *მე* "я", *შენ* *შენ* "ты", *ჩვენ* *ჩვენ* "мы", *ქვენ* *ქვენ* "вы" и данные абхазского языка, в котором склонение до сих пор не оформилось.

На второй ступени развилось склонение, и из семи органических падежей с окончаниями употреблялись дательный, родительный, творительный и направительный. Показатели дательного и родительного падежей сохранены в собственных (персональных) именах а творительного — в указательных местоимениях. Часто встречаются эти падежи в сложных словах и наречиях.

На третьей ступени, надо полагать, были использованы указательные местоимения (*იგი* *იგი* "тот", *ამას* *ამას* "этому", *ამის* *ამის* "этого", *ამით* "этим"), перешедшие впоследствии на четвертой ступени, в дейктические частицы, названные в научной литературе эмфатическими, а на пятой ступени имеем смешанный тип склонения, полученный в результате объединения предполагаемой третьей и наличествующей четвертой ступеней. Историю развития склонения в древнегрузинском языке можно представить в таком виде:

		I ступень				
Неоформленный пад.	<i>აქ</i> <i>კაც</i>	"человек" <i>მე</i>	"я", <i>შენ</i>	"ты", <i>ჩვენ</i>	"мы", <i>ქვენ</i>	"вы"
Дательный	<i>აქ</i> <i>კაც</i>	"	"	"	"	"
Родительный	<i>აქ</i> <i>კაც</i>	—	<i>შენ</i>	<i>შენ</i>	<i>შენ</i>	"
Творительный	<i>აქ</i> <i>კაც</i>	—	—	—	—	—

	II ступень			III ступень		
Нф.	კაც	კაც	—	Им.	კაცი იგი ან კაცი ჰი	კაც იგი или კაც hi
Дат.	კაც-ს	კაც-s	ამა-ს	ამა-s	კაცი-ს	კაცი-ს ან კაცი-ს ჰა
Род.	კაც-ის	კაც-is	ამ-ის	ამ-is	კაც-ის	კაც-s am-as или კაც-s ha
Твор.	კაც-ით	კაც-it	ამ-ით	ამ-it	კაც-ით	კაც-is am-is или კაც-is ha
					კაც-ით	კაც-it am-it или კაც-it ha

IV ступень

V ступень

Нф.=Им.	კაცი	კაც-i	კაცი	იგი	კაც-i	იგი
Дат.	კაცი-ს-ა	კაც-s-a	კაცი-ს-ა	ამა-ს	კაც-s-a	ამა-s
Род.	კაცი-ის-ა	კაც-is-a	კაცი-ის-ა	ამ-ის	კაც-is-a	ამ-is
Твор.	კაცი-ით-ა	კაც-it-a	კაცი-ით-ა	ამ-ით	კაც-it-a	ამ-it

Таким образом, неоформленный падеж, сохранившийся и поныне в горских иберийско-кавказских языках, впоследствии был заменен именительным падежом в том же древнегрузинском языке, причем, потеряв функции синтаксических категорий, встречается в виде чистой основы в качестве наречия и компонента сложных слов (композинт).

Что касается горских диалектов грузинского языка (подразумеваются хевсурский, тушский, а также ингилойский и др.), то в них форма именительного падежа без окончания в именах с согласным исходом — вторичного происхождения. Утеря показателя именительного падежа вызвана, по-видимому, влиянием ударения и соседних языков.

დამოწმებული ლიტერატურა — цитированная литература

1. არნ. ჩიქობავა. მესამე პირის სუბიექტის უძველესი ნიშანი ქართველურ ენებში. ენიმკის მოამბე, მიძღვნილი აკად. ივანე ჯავახიშვილდისადმი სამეცნიერო მოღვაწეობის 40 წლისთავზე, თბილისი, 1940.

2. ქართული ლრამპატიკა, შედგენილი ანტონ I-ის მიერ, თბილისი, 1885.

3. Н. Я. Марр. Грамматика древнелитературного грузинского языка. Л., 1925.

4. ა. შანიძე. ძველი ქართული ენა. ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, ტფილისი, 1935.

5. ი. იმნაიშვილი. სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბილისი, 1957.

6. Hans Vogt. Le système des cas en géorgien ancien: Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap, Bd. XIV, Oslo, 1947.

7. Г. А. Климов. Склонение в картвельских языках в сравнительно-историческом аспекте, Москва, 1962.

8. ივ. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ივ. ქავთარაძე. ქართული დიალექტოლოგია, I, თბილისი, 1961.

9. თ. უთურგაიძე. თუშური კილო, თბილისი, 1960.

10. არნ. ჩიქობავა. გრამატიკული კლას-კატეგორია და ბრუნვის ნიშანთა გენეზისის საკითხი ქართულში. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. VII, № 1-2, თბილისი, 1945.

11. ს. ჯანაშია. სვანურ-ადიღეური (ჩერქეზული) ენობრივი შეხვედრები. ენიმკის მოამბე, XII, თბილისი, 1942.

12. გ. როგავა. ქვემოადიღეურის ბრუნვათა საკითხისათვის. ენიმკის მოამბე, IV, თბილისი, 1938.

13. Aert H. Kuipers. Phoneme and Morpheme in Kabardian, 1960.

14. აკაკი შანიძე. ქართული გრამატიკის საფუძვლები. I. მორფოლოგია, თბილისი, 1953.

3. თოფურია

ქი ნაწილაქი ქართულში¹

ხ ნ ო ვ ა ნ ე ბ ი თ ერთ-ერთი ძველ ნაწილაკთაგანია ქი. მისი ასაკი დღემდე მოღწეული ძეგლების მიხედვით ასე შეიძლება განისაზღვროს: დასაბამი უჩანს ჰამეტ ტექსტებში, დასასრული კი — XVIII საუკუნის მხატვრულ თუ სამეცნიერო ხასიათის თხზულებებში. იგულისხმება, რომ ის VIII საუკუნეზე გაცილებით ადრე იყო ენაში. ახალი ქართული და დიალექტები მას არ იცნობდნენ. ჩანს, იგი გადაშენდა.

გ ა ვ რ ც ე ლ ე ბ უ ლ ო ბ ი თ ერთ-ერთი იშვიათად ხმარებული ნაწილაკთაგანია ქი. მთელ რიგ ძეგლებში სრულებით არ მოიპოვება. სადაც არის, თითო-ოროლაა. ყოველ შემთხვევაში ხშირი არ არის.

შ ე ს ა ტ ყ ვ ი ს ო ბ ი თ უდავო ეკვივალენტი არ ეძებნება მოძმე ენებში. რაც მოინახა, ის უფრო მორფოლოგიური ბადალი ჩანს.

ა დ გ ი ლ მ დ ე ბ ა რ ე ო ბ ი თ უმაჯრესად დამოკიდებულ წინადადებაში შეინიშნება. ძალიან ხშირად თან ახლავს დამოკიდებული წინადადების წევრ-კავშირებს, როგორცაა: ვინ, რაჲ, ოდეს... აგრეთვე ვითარ... იხმარება ზმნასთანაც, სახელთანაც: მარტივ წინადადებაში კი — შორისდებულთან.

შ ე დ გ ე ნ ი ლ ო ბ ი თ პირვანდელია ქი, გვიანდლობა ეტყობა ძინ სახეს (უკანასკნელი იშვიათიცაა), ქ კი უთუოდ ლექსთწყობითაა გამოწვეული (თეიმურაზ II).

თქმულის მადასტურებელია:

და თუალ-ჰუყოფდეს მამასა მისსა, რაჲ-ქი ჰუნდეს სახელის დებად მისა (ლკ I, 62: ა. შ ა ნ ი ძ ი ს ძვ. ქრესტომათია, 33₁₁₋₁₃).

და მასვე ჟამსა შინა იწყეს ძიებად პატრეაქისათს, ვინ-ქი დასუან (ა. შანიძის ძვ. ქართ. ქრესტომათია, 54₂₂₋₂₃).

და ჰხედვიდა დაჲ მისი შორით რა იხილოს რაჲ-ქი შეემთხვოს მას (გამოსვლათაჲ II, 4: ა. შანიძის ქვ. ქართ. ქრესტომათია, 68₂₀₋₂₁ = ი. ყ ი ფ შ ი ძ ი ს Груз. др.-лит. хрестоматия, 18₃₁ — 19₁).

და ჟამსა ცის-კრისასა დეკანოზმან ჰრქუა მნათესა: „მოვედ მამისა და ისმინე, ჰძინავს-ქი ანუ ჰლძავს (გრ. ხანძთელის ცხ.: TP VII, თავი ნ₃₄).

¹ წაკითხულია მოხსენებად სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ქართული ენის კათედრის ლია სხდომაზე 26 ივნისს 1942 წ.

- და აღჰქდის თავსა ჭუვილისასა დამუსრვად მარცულისა, ეწ აღსლვადმღმ მის თავისა, ისუნებნ, იფქლისადმი არს ანუ ქრთილისად (სახისა სიტყუად: (TP VI, თავი იმ₂₄₆ = ა. შ ა ნ ი ძ ი ს ძვ. ქართ. ქრესტომათია 60₂₄₋₂₅).
- დღესა ერთსა გულმან უთქუა ხილვად: ვწრძი გამოვალს სული ჯორცთაგან და ვწრ იგი ევედრებოდა ღწსა (კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე , კიბენი 23₂₃₋₂₄).
- ვიწყეთ სლვად მთასა მას გარემო სენაკებსა მონაზონთასა და ვეძიებლით, ვინძი მათგანი მოუკლავს (იქვე, 30₁₋₂).
- და ვხედვედ დანაკის-კულისა მის რტოდსა გამომართ, ოღესძი მოვიდენ (იქვე, 40₃₀₋₃₁).
- ... სეფედავლე... იყივლა „ამირან დარეჯანის-ძეო, აწ გამოგადლო, თუ რაძი ჰაბუკი ხარო“ (ა. შ ა ნ ი ძ ე , აღ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე , ილ. ა ბ უ - ლ ა ძ ე , ძვ. ქართ. ენა და ლიტ., 1935, გვ. 86₃₁₋₃₃).
- და სულთქუმით ცრემლიანი ამას იტყოდა: ნეტარძი ჩემთუის, თუმცა ერთხელ-კულა ვნახე მისი პირი... (იქვე, ვისრაპიანი, 95₁₋₂).
- რადგან დამთმე, მეცა დაგთმობ, ვინძი უფრო დაზიანდეს (ვახტანგისეული ვეფხისტყ., აღდგ. ა. შ ა ნ ი ძ ი ს მიერ, ფონა = აკად. ვეფხისტყ., 52₆₄ = ა ბ უ ლ ა ძ ი ს გამოც. 437₄ = კიკინაძის გამოც. 569₄).
- მერმე გამოჩნდეს მოედანს, ვისძი უთხრობდეს ქებასა ვახტ. ფონა = აკად. 68₄ = ა ბ უ ლ ა ძ ი ს ა 32₄ = კიკ. 71₄). ამას იმოწმებს თეიმურაზ მეორე (თხზულებათა სრული კრებული გ. ჯ ა კ ო ბ ი ა ს რედაქციით, 60₆₃, გვ. 75).
- ჩემნი ღღენი ადგან, რაძინ ვითა გაისვენოს (ვახტ. ფონა = აბულაძისა 649₃ = კიკ. 813₄) = ჩემნი ღღენი მასმცა ადგან, რაძი ვითა გაისვენოს (აკად. 762₄).
- ნეტარძი ვინ სისხლი მისი შემახვრიტა ერთი თასი (ვახტ. ჩრშ₄ = აკად. 1205₄ = აბულაძისა 106₆₄ = კიკ. 1268₄).
- და ასე ნახმარია ნეტარძი კ. კ ი კ ი ნ ა ძ ი ს გამოც. 375₂, 527₃, 1151₄, 1511₄, 1705₄ და ერთხელ ნეტარძისა 1231₄.
- ნეტარძი დამხსნა სურვილსა, ცოცხალს არ გამაწვეინა (თეიმურაზ I, აღ. ბ ა რ ა მ ი ძ ი ს ა და გ. ჯ ა კ ო ბ ი ა ს რედაქციით, 7₂₀).
- ქისიყურად პასუხს მოგცემ, ამიხვიდე შენ ვინძი მე (არჩილიანი, II, აღ. ბ ა - რ ა მ ი ძ ი ს ა და ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი ს რედაქციით, 16₂₅).
- აწ თვალთა ჩემთა გიხილეს, ნეტარძ ჩემს მსცოვანებასა (თეიმურაზ II, გ. ჯ ა კ ო ბ ი ა ს რედაქციით, გვ. 30₇).
- ნეტარძი ფორმას იცნობს ა ნ ტ ო ნ ს, ვითარცა „სანეტარ შორის დებულს“ (ქართული ღრამმატიკა, გვ. 114, § 141).

მაგალითები საკმარისია სხვადასხვა საუკუნის ქართულის დასახასიათებლად.

რას ნიშნავს ძი?

განმარტებას იძლევიან ს ა ბ ა , დ . ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი , ნ . მ ა რ ი და ძეგლთა გამოცემის რედაქტორები.

ს ა ბ ა განმარტავს: ძი რასავით (იმოწმებს მარკ. 5, 14); ვინ-ძი ვინ რა; რაძი რაიცა (იმოწმებს გამოსვლ. 2, 4); ნეტარძი ნატრა რასამცა (ნეტარ რამცა B).

ღ. ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი ვრცელ ახსნას ათავსებს თავის ქართულ-რუსულ ლექსიკონში:

ძი (სომხ.), მარცვალი ესე ხშირად იხმარების ლექსთა თან, ვინ, ვითარ, частица, употребляемая в конце слов, вместо тѹ, ли, же; თუ ვინძი, ე. ი. ვინძლივ ну-ка постарайся; ვითარძი как же, რაძი, какой, что (იმოწმებს ლუკ. 1—62; რუსულ. 592).

ვითარ: ... ვითარცა, ვითარძი, ზზ. როგორც; რამეთუ, как, каким образом; когда (იმოწმებს ფსალმ. 1—4; ლუკ. 1—2).

ვინ: ... ვინძი, ვინძლი, ვინძლივ, ზზ. თუცა ძალი გედვას, თუ კაცი ხარ, постарайся.

რაძი, ნ. რაც, რაძინ, ზზ. რაღა, როგორ, как, каково (იმოწმებს ვეფ-ხისტყ. 756).

რაც: ... რაძი, ზედ, რა ნაირი, როგორი, какой (იმოწმებს ქსლ. 687); მოდი, მნახე რაძი ყმაწვილი ვარ, приди и посмотри на меня, каков я молодец, რათა უწყოდის რაძი შეემთხვევა მას, чтоб знать что случится с ним (იმოწმებს გამოსვლ. 24).

ნეტარძი კი შეტანილი აქვს თავის „ქართულ ღრამმატიკაში“, როგორც შორისდებული „დასანიშნველად სიხარულისა“ (გვ. XXVIII).

„ვეფხისტყაოსნიდან“ დმოწმებულ 756 ტაეპს — „ჩემნი დღენი მასცა ადგან, რაძინ ვითა გაისვენოს“ ასეთ კომენტარს ურთავს: „ჩემი დღე იმასაც მიადგებაო, ვინც თავის პატრონს ამისთანა სიტყვას გაუბედავსო, რაღა (რაძინს) მოსვენება ექნებაო“ (ქართ. ქრიტ., ნაწ. II, სპტ. 1860, გვ. 225).

ბ. მ ა რ ი ა რ იზიარებს ძი -ს სომხურ წარმომავლობას: „В местоимениях отмечаю энклитическое ძი (... ვიხილოთ რასაძი ეტყვს კურთხევათა მათ შინა მოსმს, ვმ. მოსეს), — отмечаю потому, что в нем по недоразумению усматривали некоторое заимствование из армянского: арм. լի никогда не является энклитикою о вообще не имеет того значения, которое наблюдаем у грузинского ძი. Будучи грузинским ძი однако не перестает быть архаичным“ (TP III, გვ. XLIII). სამწუხაროდ, აქ არ უჩვენებს მის მნიშვნელობას; ხოლო ამავე სერიის სხვა წიგნებში ძი გაგებულია როგორც კითხვითი ნაწილაკი (вопр. ლი в сочетании с глаголом: სძინავსძი TP VII, გვ. LXIX, თუმცა ამ ადგილის თარგმანში ლი არ ჩანს: „иди к отцу и послушай, спит он или бодрствует!“ სამაგიეროდ ლი წარმოდგენილია ძი'ს ბაღდად „ფიზიოლოგში“: ... ისუნებნ, იფქლისადძი არს ანუ ქრთლისად — обоняет, пшеницы ლი (колос) ილი ячменя, კომენტარში კი ძი მხოლოდ ენის არქაულობის მოწმედ არის გამოცხადებული. (TP VI, გვ. XLIII).

იუსტ. ა ბ უ ლ ა ძ ე ს „ვეფხისტყაოსნის“ თავისი გამოცემის (1926 წლ.) ლექსიკონში ვინძი ესმის, როგორც „ნეტავინ უფრო“; ნეტარძი — სახარბიელო მდგომარეობა, სანეტარო ყოფა; ნეტავი კი; რაძინ ვითა — როგორ და რანაირადაც არ უნდა...

ამასვე იმეორებს ის აკადემიური გამოცემის ლექსიკონშიც.

ქ. ჳ ი ჳ ი ნ ა ძ ი თ რ ა ძ ი ნ არის: რაც უნდა, ნეტარძი კი — ნეტარება, ნეტავი (მისი რედაქციით გამოც. ვეფხისტყ. ლექსიკონი).

ილ. ა ბ უ ლ ა ძ ე „ძ. ქართ. ენა და ლიტერატურას“ დართულ ლექსიკონში (1935 წლ.) მოგვიანო დროის თხზულებებით ნაჩვენებ ძი ნაწილაკიან სიტყვებს ასე ხსნის: ვინძი ვითომ, ვინძლო; ვინც რომ; ვისძი თუ ვის; რაძი თუ რა, აბა რა; ნეტარძი ნეტამც, ნეტავი თუ...

ცოტა სხვაგვარადაა განმარტებული გ. ჯ ა კ ო ბ ი ა ს მიერ: ნ ე ტ ა რ - ძ [ი] ნეტავი! ნეტარება! ვ ი ს ძ ი ვისაც (თეიმურაზ II); რ ა ძ ი რ ო გ ო რ ი , როგორ, რანაირი, რანაირად; ნ ე ტ ა რ ძ ი ნეტავ (ამირან-დარეჯანიანი).

თითქმის ასეთივეა ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი ს მიხედვით ნ ე ტ ა რ ძ ი : ნეტა, ნეტავი, ნეტამც, წადილის ხმა (არჩილიანი, ტ. II).

ამგვარად, ძი არის: რასავით, რა, -ცა ნაწილაკი, რამცა (ს ა ბ ა); თუ, -ცა ნაწილაკი, -ლა ნაწილაკი, როგორობის, შესაძლებლობის (როგორი, როგორც, ვინძლო...) გამომხატველი ნაწილაკი (დ. ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი , ნაწილობრივ ილ. ა ბ უ ლ ა ძ ე); კითხვითი ნაწილაკი (ნ. მ ა რ ი); ნეტა... უფრო, -ც არ უნდა (იუსტ. ა ბ უ ლ ა ძ ე), -ც უნდა (ქ. ჳ ი ჳ ი ნ ა ძ ე); თუ, -ც რომ (ილ. ა ბ უ ლ ა ძ ე) და სხვ.

ჩანს, ძი's მნიშვნელობა ერთნაირად არ ესმის ავტორებს.

ცხადია, რომ: 1. ძი არაა კითხვითი ნაწილაკი: მისი ხმარება გაუშართლებელი იქნებოდა ვინ, რა კითხვით ნაცვალსახელებთან; 2. იგი არ არის სომხურიდან შემოსული ქს (ზი: ნ. მ ა რ ი): ქს ნიშნავს „რათა, იმიტომ რომ“... ძი არ უნდა იყოს ვინძლო სიტყვისაგან წარმომდინარე: ვინძლო კომპოზიტია და შედგება: ვინ(იცობაა?) შეიძლო; ყოველ შემთხვევაში ძლო ნაწარმოები ზმნაა ძალ სახელისაგან. არ ეტყობა, რომ ძი გადმონაშთი იყოს (განაწილაკების გზით) გარდაუვალი ზმნისა: ძეს („დევს“), ძალუძს („ძალი უდევს“) ძი's ფუნქცია მის წარმოშობას ზმნისაგან მხარს არ უჭერს.

მაშ რაა იგი? საქმეს გაარკვევს თარგმანები, რომლებიც ქვემოთ [იხ. აქ: გვ. 383-384] მოგვყავს პარალელურად ოთხ ენაზე.

შეპირისპირებით ირკვევა, რომ ძი ნაწილაკი შეფარდებულია რამდენიმე შემთხვევაში ბერძნულ ძვ და ექსთან და თითქმის სისტემატურად სომხურ რქ კავშირთან. ფუნქციით ესენი ფარავენ ერთმანეთს: ძვ ნაწილაკი გამომხატველია პირობით ან შეპირობებული მოქმედებისა და იხმარება ყველა კილოსთან, გარდა ბრძანებითისა, ექ კიდევ პირობითი კავშირია და ნიშნავს თუს (ამიტომაა, რომ რუსულში ის გადმოცემულია რხ და რჰ ნაწილაკებით); სომხური რქც დაახლოებით ამავე დანიშნულების კავშირია. ჩანს, ძი=თუ. მართლაც, თავისი ადგილი მდებარეობითა და ფუნქციით ძი სხვა არაფერია, თუ არ დამოკიდებულია წინადადების კავშირით თუ. ამის შესაბამისად, ვინძი გადმოითარგმნება, როგორც თუ ვინ, რაძი — თუ რა¹, ვითარძი — თუ ვითარ, თუ როგორ,

¹ წინადადება — „და ვკითხვებ პურიასა დედაკაცსა, თუ რაჲ არს ესე?“ (ა. შ ა ნ ი ძ ი ს ქრესტ. 621a) — შეიძლებოდა ასე გადმოცემულიყო: „და ვკითხვებ პურიასა დედაკაცსა, რა ჲ ძი არს ესე?“

ნეტარძი — ნ ე ტ ა რ თ უ ... მაშასადამე, ლექსიკოგრაფთა ზევით წარმოდგენილი თარგმანი ნებისმიერია, გარდა იმ ნაწილისა, სადაც ძი გაგებულია თუ კავშირად (დ. ჩ უ ბ ი ნ ა შ ვ ი ლ ი , ილ. ა ბ უ ლ ა ძ ე).

საგულისხმოა ამ მხრივ ოთხთავთა შეპირისპირებაც:

ადრისისაში ძი ნაწილაკი სრულებით არ ჩანს მე-5 და მე-6 მაგალითებში და არც ბერძნულში მოიპოვება შესატყვისი: ვის რად რის რად — რი, თუმცა სხვა ნაწილში ბერძნულს არ მისდევს თარგმანი: ან ერთ შემთხვევაში ძი ნაწილაკითაა გადმოცემული (მაგ. მე-3), მეორე შემთხვევაში — მე ნაწილაკით (მაგ. მე-2); ეი არაა წარმოდგენილი 1-ლ მაგალითში, მე-4 მაგალითში ძი გამოსატოვებელია ბერძნულის მიხედვით; ტბეთისა კი ძი'ს მაშინაც გამოავლენს, როცა ის ბერძნულის თანახმად მოსალოდნელი არ იყო (მაგ. მე-5 და მე-6). ტბეთის ოთხთავი ამ მხრივ სომხურს მიჰყვება ყველგან, გარდა უკანასკნელი (მე-6) შემთხვევისა. ქართული თარგმანის წარმომდინარების საკითხის რკვევისას, ეტყობა, ძი ნაწილაკსაც აქვს მნიშვნელობა¹.

რა შეესატყვისება ძი'ს მოძმე ენებში?

თითქოს სევანურში დო. იგი საესებით ანალოგიურია ხმარებისა და დანიშნულების თვალსაზრისით. დო ნაწილაკი მოსდევს მ ა რ („ვინ“) და მ ა მ („რა“)... ნაცვალსახელებსა და ზოგიერთ ზმნისართს: ი მ ე („სად“), შ ო მ ა („როდის“) და სხვ. და წარმოდგენილია დამოკიდებულ წინადადებაში, ნიშნავს თ უ კ ა ვ შ ი რ ს ; ორიოდე მაგალითი:

ბზ. იმშა ტარ დო ლი, მას ხოხალ „თუ რის ბრალია, ვინ იცის“.
ლშხ. მერვამ დო ირი, მამ სერდე მარ „თუ ვინც იქნება (ვინც უნდა იყოს), რა მედარდება“.

ლშხ. მამ დო ხეფსი ამის, ეჩა დესამა ხომვერა² „თუ რა გამოვა აქედან (მოჰყვება ამა), იმისი არაფერი გაეგება“.

ბზ. იმე დო ირდი, იმხან მეხლი „თუ სად იქნება, საიდან მეცოდინება“ და სხვ.

მართალია დო უარყოფითი ნაწილაკია სევანურში, მაგრამ ასეთ კონტექსტში ის გარკვევით დადებითი მნიშვნელობისაა³ და ეგების სხვა წარმოშობისაც იყოს.

ფონეტიკური ეკვივალენტების შესაძლებლობაც არ არის გამორიცხული, თუ მოვიგონებთ, რომ დ → ძ: დევს → ძევს (ძვ. ქართ. ძეს), როგორც ეს ცნობილია. მაშასადამე, პირვანდელი სახე დ თანხმოვნისანი გამოდის: *დი → ძი. ასეთ შემთხვევაში უსაფუძვლო არ იქნება, დი'სგან ნაყარად გამოცხადდეს თუ, რქ კავშირიც. ხმოვნითი ნაწილი დაზუსტებას მოითხოვს.

ამგვარად, ძი ნაწილაკის მნიშვნელობაა თუ; მისი ბადალია სევანურში

¹ შესაძლებლობა არ იყო, სხვა ოთხთავები (ჩრუქისა, პარხალისა...) რომ შემოწმებულიყო.

² ლაშხური მაგალითები არსენ ო ნ ი ა ნ ი ს წარმოთქმას წარმოადგენს.

³ პირობითი კავშირი და („თუ“), დაკული მეგრულ-ქანურსა და ქართულში (ი. ე ი დ - შ ი ძ ე , Грамм. мингр. яз., § 149 b; არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა ., ქანურის გრამ. ანალიზი, § 50), ეგების ეკვივალენტი იყოს სევან. დო და ქართ. ძი ნაწილაკებისა, როგორც ეს შენიშნა მ. ხ უ ბ უ ა მ . მაგრამ მოხსენებაში ამან ვერ პოვა ადგლი. ერთი, იმიტომ რომ და ქანურში ნას სახით იმარება და დასადგენია, თუ რომელია ადრინდელი, და, მეორეც, ნა /დას მოხმარებაც საკმაოდ განსხვავდება დო /ძი'საგან.

დღე; წარმოშობით მეორეული ჩანს: წარმომდგარი უნდა იყოს *დო^ასაგან.

1. ... და ჰნერწყუა თუალთა მის-
თა და დასდგა მას ჰელი მისი და
ჰითხა მას, რასადი ჰხელაგს (ტბ მრ.გზ
VIII, 23)

ჰნერწყუა თუალთა მისთა და და-
ასხნა ჰელნი მისნი და ჰითხვიდა მას,
ხელაგ რას (ადიშ., ტაბ. 81).

2. და თუალ ჰუყოფდეს მამასა
მისსა, რადი ჰუნდეს სახელის დეზად
მისა (ლ.კ I, 62: ა. შენიძის ქრესტ.).

...თუალ უყოფდეს მამასა მისსა
რადმე უნდეს სახელი რჰუმად მას
(ადიშ., ტაბ. 104).

3. შვიკიდა მათდა გულის სიჩყა-
დ(ია, ვინძი იყოს უდიდეს შს მათსა
(ადიშ., ლ.კ IX, 46, ტაბ. 124).

4. და უნდა ხილგად ი^აჯსი, გ^არ ვინ-
ძი არს დე ვერ უძლო ხილგად ერისა
მისგან (ადიშ., ლ.კ. XIX, 3, ტაბ. 144).

და ხეძიებდა ხილგად ი^აჯს, გ^ად ვი-
ნძე არს, და ვერ იხილეს სიმრავლისა
მისგან (ა. შ ა ნ ი ძ ი ს ქრესტ., გვ. 8).

5. და ჭუარს აცუეს იგი და განი-
ყოფდეს სამოსელსა მისსა და განიგ-
დებდეს მას ზ^ა [ნა]წილსა, ვინძი რად
ალილოს (ტბ. მრ.გზ XV, 24).

და ჭუარს აცუეს და განიყოფეს სამო-
სელი მისი და წილ იგდეს მას ზ^ა,
ვისმცა რად ხელდა (ადიშ., ტაბ. 99).

6. ... და გამოვიდეს ხილგად, გ^ად
რადი არს რ^ანი იგი იქმნა (ტბ. მრ.გზ V., 14).

... და გამოვიდეს იგინი ხილგად
რად იგი ქმნულ იყო (ადიშ., ტაბ. 73).

7. და ჰხელდვიდა დამ მისი შორით,
რ^ანი იხილოს, რადი შვიმთხვოს მას
(გამოსლგათამ, II, 4).

καὶ πύσας τὰ εἰς ὄμματα αὐτοῦ,
ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἐπηρώτα
αὐτὸν εἰ τὶ βλέπει.

ἐνέειπον δὲ τῷ πατρὶ αὐτοῦ, τὸ τὶ
ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτὸν

Εἰσηλθε δὲ διαλογισμὸς ἐν
αὐτοῖς, τὸ τίς ἂν εἴη μείζων
αὐτῶν.

καὶ ἐζήτει ἰδεῖν τὸν Ἰησοῦν τίς
ἔστι, καὶ οὐκ ἠδύνατο ἀπὸ τοῦ
ὄχλου.

καὶ σταυρώσαντες αὐτὸν δι-
εμέπιζον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλον-
τες κληῖπον ἐπ' αὐτά, τίς τί
ἄρη.

... καὶ ἐξῆλθον ἰδεῖν τί ἔστι τὸ
γεγυός.

Καὶ κατεσκόπευεν ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ
μακρόθεν, μαθεῖν τὸ ἀποβησόμενον
αὐτῷ.

...եթուր յաչս Նորա, և ձեռն էլ ի Վերայ Նորա, և
 խարցաներ ջնա թե տեսանիցէ՞ ինչ։

Ակնարկվին իորն Նորա՛ թե զի՞նչ կոչել զնա

Եմուտ խորհուրդ ի Նոսա, թե ո՞ր արդեօք մեծ իցէ
 ի Նոցանէ.

Եւ խնդրէր տեսանել՝ թե ո՞վ իցէ Յիսուս, և ոչ
 կարէր ի թազմութենէն.

Եւ իանիւն զնա ի խաչ. եւ բաժանեցին
 զիանդերծս Նորա, արկեալ Վինակս ի Վերայ՝ թե ո՞ր
 զինչ առնուցու.

...Եւ էլին տեսանել զինչ իցէ որ գործեցաւն.

Եւ զիտէր քրոն Նորա ՚ի եւուստանէ, տեսանել
 թե զի՞նչ անցք անցանիցեն ընդ .

... плюнув ему на глаза, возложил
 на него руки, и спросил его:
 видит ли что?

И спрашивали знаками у отца,
 как бы он хотел назвать его,

Пришла же им мысль, кто бы из
 них был больше.

Искал видеть Иисуса, кто он, но
 не мог за народом...

распявшие его делили одежды его,
 бросая жребий, кому что взять.

И... вышли посмотреть, что
 случилось.

а сестра его стала вдали
 наблюдать, что с ним будет.

3. თოფურია

ფუჰედრეჰკად ზმნათა სუფიქსაციისათვის¹

I

მრავალ ზმნას ქართულში ღრთა პირველ ჯგუფში (აწყო-მყოფად-ნამყო უწყვეტელ-კავშირებითში) სხვა ფუძე გააჩნია და ღრთა მეორე ჯგუფში (ნამყო წყვეტილ-კავშირებით II-ში) სხვა. ასეთ ზმნებს ო რ ფ უ ძ ი ა ნ ე ბ ს ეძახიან. ორფუძიანობის მაჩვენებელი ზოლოსართებია:

1. - ა ვ : ხ ა ტ - ა ვ — და ხ ა ტ ე, კ ე თ ხ - ა ვ — კ ე თ ხ ე, რ გ - ა ვ — ღ ა რ გ ე, კ ა ფ - ა ვ — კ ა ფ ე...
2. - ა მ : ა ბ - ა მ — ღ ა ა ბ ი, ი ც ვ - ა მ — ჩ ა ი ც ვ ი, ა ს ხ - ა მ — ღ ა ა ს ხ ი, ი რ ტ ყ - ა მ — მ ო ი რ ტ ყ ე...
3. - ე ბ : ა ქ - ე ბ - ს — ა ქ ო, ა შ ე ნ - ე ბ - ს — ა შ ე ნ ა, ა გ - ე ბ - ს — ა ა გ ო, ა ვ თ - ე ბ - ს — გ ა ა ვ თ ა...
4. - ო ბ : ა თ ბ - ო ბ — გ ა ა თ ბ ე, ს ბ - ო ბ — მ ო ს ბ ე, ა ღ ნ - ო ბ — ღ ა ა ღ ნ ე, გ მ - ო ბ — ღ ა გ მ ე...
5. - ე მ : მ ის ც - ე მ - ს — მ ის ც ა, [ერთი მაგალითია. ძველ ქართულში, როგრც ცნობილია, ც ე მ ზმნას ორი მნიშვნელობა ჰქონდა: a. ს ც ე მ (რახახ) და b. ა ძ ლ ე ვ (ძახახ). ზმნა ორფუძიანი იყო: ს ც ე მ ს პურსა (= ა ძ ლ ე ვ ს პურსა) — ს ც ა პური (= მ ის ც ა პური) და ს ც ე მ ს კ ე უ რ თ ხ ი თ ა — ს ც ა კ ე უ რ თ ხ ი თ ა (= ს ც ე მ ა კ ე უ რ თ ხ ი თ). ახალ ქართულში შინაარსობრივ დიფერენციაციას ფორმის მხრივაც დიფერენცია-ცია მოჰყვა: მ ის ც ე მ - ს — მ ის ც ა (ო რ ფ უ ძ ი ა ნ ი) და ს ც ე მ - ს — ს ც ე მ - ა (ე რ თ ფ უ ძ ი ა ნ ი)].
6. - ო ფ : ყ - ო ფ — გ ა ყ ა ვ, ყ - ო ფ - ს — გ ა ყ ო (ესეც ერთი მაგალითია. ყ ო ფ ზმნა წარმომდგარია *ყავ + ოფ ფუძისაგან ა ხ მოვნის ამოღებით და ო ს წ ი ნ ვ თ ა ნ ხ მოვნის დაკარგვით: *ყავოფ → *ყვოფ → ყოფ).

ამ სუფიქსებში ყურადღებას იქცევს ა, ე, ო ხმოვნებთან წარმოდგენილი წყვილბაგისმიერი თანხმოვნები: ვ, მ, ბ, ფ. რომ დავალაგოთ ხმოვან-თანხმოვნის მიხედვით, ასეთ სახეს მიიღებს:

¹ წაკითხულია მოხსენებად რუსთველის ინსტიტუტში ვნის სექციის სხდომაზე. თარიღი ავტორის მითითებული არა აქვს (რედ.).

I	-აჲ,	-ამ		
II		-ემ	-ებ	
III			-ობ	-ოფ

პირველ წყებაში გვაკლია მეორესთან შედარებით -აბ და მესამესთან შედარებით -აფ ბოლოსართები; მეორე წყებაში არა გვაქვს პირველთან შედარებით -ევ და მესამესთან -ეფ, ხოლო მესამე წყებას აკლია პირველ-მეორესთან შედარებით -ოვ და -ომ. საბოლოო სახე ასეთი უნდა ყოფილიყო:

I	-აჲ,	-ამ,	*-აბ,	*-აფ
II	*-ეჲ,	-ემ,	-ებ,	*-ეფ
III	*-ოჲ,	*-ომ,	-ობ,	-ოფ

ვარსკვლავიან სუფიქსთაგან ზოგი დღესაც ცოცხალია, სახლდობრ:

1. -ე ვ: იბნ-ევ-ი — დაიბენ, იქც-ევ-ი — მოიქვეც, ინძრ-ევ-ი — გაინძერ [აქ: გვ. 387].

2. -ო მ: იგი ზმნის ორფუძიანობის გამომხატველი არ არის; ჩნდება მასდარსა (სახელზმნასა) და მიმღობებში: ხტის — ხტომა, სახტომი... კრთის — კრთომა, საკრთომი, მკრთომელი... კვდება — კვდომა და სხვა. დამახასიათებელია, რომ -ომ სწორედ იქ გვევლინება, სადაც -აჲ, -ებ, -ობ და სხვა გვაქვს: კითხავ — საკითხავი, მკითხავი... გმობ — გმობა, მგმობი, საგმობი... ცხადია, -ომ ბოლოსართია.

3. -ო ვ: ეს ელემენტი დღეს ძირსაა შეხორცებული; ამდენად, იგი ყველა დროსა და ნაზმნარ სახელეში გვევლინება, თავის დროზე კი ბოლოსართი უნდა ყოფილიყო. „-ოვ-ის სუფიქსობას ამტკიცებს: 1. მისი გაქვეავებული სახით ხშირი არსებობა სახელზმნებში: წოვა, ძოვ-ა, პოვ-ა, თოვა, გლოვა, თხოვ-ა-ა... 2. ის, რომ იგი ძველს ქართულში ჯერ კიდევ ალბათ ცოცხალი ელემენტი იყო, როცა აწარმოებდა: ცრემლოვინ, ცრემლოვოდა, პეროვოდა, თესლოვოდა, მალლოვინ¹... 3. ისიც, რომ სხვადასხვა ფორმანტი წარმოების დროს იგი იკარგვის: ჳს-ოვ-ა — ჳს-ენება, ქს-ოვ-ა — ქს-ელი (ს. ჳ ა ნ ა - შ ი ა ს შენიშვნით), მი-ტ-ევება — და-ტ-ოვ-ება²... 4. მასდარის სუფიქსების სისტემა: -ამ: -ემ: -ომ || *-აბ: -ებ: -ობ || -ავ: -ევ: -ოვ და უკანასკნელ 5. მეგრულ-სვანურში მისი უგულებელყოფა: გლოვა = სვან. ლი-გუნ-ი = მეგრ. ნ-გარ-ა („ტირილი“: ა. შ ა ნ ი ძ ი ს ჩვენებით) და სხვ. („მიმოხილველი“, 1926, გვ. 209, შნშ. 3).

გვჩნება *-აბ, *-აფ და *-ეფ. ესენი ჯერჯერობით ნაპოვნი არ არიან. შეიძლებოდა დაგვეშვა *-აბ ბოლოსართი შობ ზმნაში, მაგ.: შევ (ძირი) + *-აბ → *შეაბ → *შობ, მაგრამ ამას ეწინააღმდეგება ყოფ ზმნა, წარმოდგარი ალბათ შობის (← *შევ + ობ) ანალოგიური *ყავ + ოფ ფორმისაგან, სადაც

¹ ყველა ეს ზმნა ნაწარმოებია ცრემლ, პერ (ქაფი), თესლ, მალალ სახელებისაგან. -ო ვ აქ უდრის თავის ფუნქციით -ო ბ-ს.

² წ-ოვ-ა — წველა (ნ. მ ა რ რ ი ს შენიშვნით, П. Чарая, Об отн. анх. яз. к иф., გვ. 46).

-ოფ არის სუფიქსი და არა *აფ¹. აქაც რომ დაღუშვათ *აფ (*ყავ + აფ → *ყავაფ → ყოფ), -ოფ მაინც საძებნი იქნება. -ეფ ცნობილ ყ ე ფ , ჩ ქ ე ფ შ ი ბოლოსართად ჭერჭერობით ვერ გამოიყოფა, კ რ ე ფ -ში კი -ეფ ახალი წარმოშობისაა: კ რ ე ფ მიღებულია მნიშვნელობის დიფერენციაციის წყალობით კ რ ე ბ ზმნისაგან (გ. ა ხ ვ ლ ე დ ი ა ნ ი , ყ რ უ mēdiac ქართულში, გვ. 7).

დასკვნა 1. ასეთია: -ავ, -ამ, *-აბ, *-აფ; -ევ, -ემ, -ებ, *-ეფ; -ოვ, -ომ, -ობ, -ოფ — ყველა ეს საწარმოებელი სუფიქსია და კიდევ უნდა გვქონოდა ქართულში.

2. ამათგან ბევრი ცოცხალია და აწარმოებს ზმნებს (მაგ., -ავ, -ებ, -ობ: რაზმ-ავ, არევოლუციონერ-ებ, სტუდენტ-ობ...), ზოგი გარკვეულ შემთხვევებში სუფიქსობს (მაგ., -ომ), ზოგიერთი შეუხორცდა ძირებს და ამჟამად მკედარია (მაგ., -ოვ), რამდენიმე კი (-აბ, -აფ, -ეფ) ან გადაშენდა, ან ძირთანაა შეხორცებული და ჭერჭერობით ჩვენი ანატომიური დანა უძღურია მის მოსაკვებად.

II

-ევ ბოლოსართი ისე, როგორც -ავ, -ებ და -ობ, არა მარტო პირველადს ზმნებში გვხვდება (კლავ, აქებ, სთმობ, იხევ...), არამედ სახელისაგან ზმნას დაუბრკოლებლივ აწარმოებს; მაგ.: მღვრიე — ამღვრევ, კვალი — იკვლევ, კვამლი — უკმევ, მტკერი — ამტკრევ... (ამტკრევ რომ მტკერთანაა დაკავშირებული, ეს ჩანს მეგრულიდანაც: ტვერი და ქუშუცალო გინაართინუ „მტკერსავით და ქუშუსავით აქცია“ (ქუშუ ი. ყიფშიძის განმარტებით არის лех, рожь) და სხვა შდ.: ბური — ბურავ, სახლი — ასახლებ, სახლობ...).

-ეა-ს უფრო ფართოდ აქვს გაკაფული გზა: მას შეუძლია აწარმოოს გარდაუვალი ზმნა გარდამავლად და გარდამავალი ორბირიანი აქციოს სამპირიანად, მაგ.:

გარდაუვ. ზმნა + ევ → გარდამავალი: გარდამავალი ორპ. + ევ → სამპ.

კვამ-ს	—	აკმევ	ჭამ	—	აქმევ
ჩან-ს	—	აჩნევ	სვამ	—	ასმევ
კმში-ს	—	ამშევ	იკვამ	—	აკმევ ²

შეგვიძლია დავასკვნათ: -ევ ისეთივე სუფიქსია, როგორც -ებ. ამას ამტკიცებს: 1. ის, რომ -ევ აწარმოებს გარდამავალ ზმნებს და 2. სახელისაგან თუ გარდაუვალისაგან გარდამავლის წარმოებისას იმავე თავსართს გამოივლენს, რასაც -ებ (მაგ.: ა-მშ-მევ, ა-მტკრ-ევ, ა-კმ-ევ... შდრ.: ა-სახლ-ებ, ა-კარგ-

¹ საგულისხმოა, რომ -ობ სუფიქსიან ზმნებს ნამყო წყვეტილის მესამე პირში -ო აქვთ და არა -ა: გმ-ობ-ს — დავმ-ო, აქრ-ობ-ს — გააქრო, იხმ-ობ-ს — იხმო, აწყო-ობ-ს — დააწყო და სხვ. ეგების ფუძეში მართლაც გვქონდა -ვ, რომელმაც მოგვცა *აბ ბოლოსართთან ერთად დროთა პირველ წვეთში -ობ, ბოლო მესამე პირის -ა ნიშანთან ერთად ნამყო წყვეტილში — ო (ფრჭვათ, *აქრვბ → აქრობ, *გააქრვა → გააქრო). ეს ევეი მით უფრო საბუთიანია, რომ თურქობით პირველის ფორმებში უკვე მოიპოვება -ვ: აქრობ-ს — გააქრო — გაუჭვრა, გრძნობ-ს — იგრძნო — უგრძნებია, ატუობ-ს — შეუტუო — შეუტუვია, აწყობ-ს — დააწყო — დაუწყოვია... ავად. ნ. მარ-რი გარკვევით ამბობს: ...на самом деле о... сторицхыи нз в + а... н. ჯმობ (← *ვ-გმვბ), ... ე აწყოვ (← *ვ-აწყოვ) და სხვ (Грамм. древнелит. груз. яз., 1925, გვ. 155-6, 161).

² აღსანიშნავია, რომ -ევ ის დართვისას ორფუძიანობის ელემენტი ამ არ იკარგის (სვამ — ასმევ).

შრ-ერთ-ს : დაშრ-იტ-ა
 უჩვრ-ერთ-ს : უჩვრ-იტ-ა
 აჩვ-ერთ-ს : გააჩვ-იტ-ა
 იფშვნ-ერთ-ს : მოიფშვნ-იტ-ა

ჩლ-ერთ-ს : გაჩლ-იტ-ა
 ჩხვლო-ერთ-ს : დაჩხვლო-იტ-ა
 ჩენ-ერთ-ს : მოჩენ-იტ-ა
 ღლ-ერთ-ს : გაღლ-იტ-ა
 ჩჰლ-ერთ-ს : გაჩჰლ-იტ-ა

III. -ეთ: ფლ-ეთ-ს : დაფლ-ით-ა, ცვ-ეთ-ს : დაცვ-ით-ა...

IV. -ებ:	V. -ეფ:	VI. -ემ:
კრ-ებ-ს : შიკრ-იბ-ა →	კრ-იფ-ს : დაკრ-იფ-ა	თვლ-ემ-ს : წათვლ-იმ-ა
ღღვ-ებ-ს : ღღვ-იბ-ა	ყვლ-იფ-ს : გაყვლ-იფ-ა	და სხვ.
	თქვ-იფ-ს : გათქვ-იფ-ა	

ცქლ-ეფ-ს : ცქლ-იფ-ა
 (ცქლიფეთ ეს ძალის სალაფავი: ვაჟა, III, გვ. 456).

VII. -ებ:	VIII. -იგ:
ბვრ-ებ-ს : შიხვრ-იბ-ა	ლ-იგ-ს : დალ-ი-ა
	ხ-ევ-ს : დახ-ი-ა და სხვა მრავალი

IX. -ეს:	X. -ეშ:	XI. -ეზ:
სრ-ეს-ს : დასრ-ის-ა	სთხლ-ეშ-ს : სთხლ-იშ-ა	ღღლ-ეზ-ს : დაღღლ-იზ-ა
გლ-ეს-ს : დაგლ-ის-ა		

XII. -ერ:	XIII. -ელ:
აჭ-ერ-ს : დააჭ-ირ-ა	ამხ-ელ-ს : გაამხ-ილ-ა
უშზ-ერ-ს : უშზ-ირ-ა	ზ-ელ-ს : დაზ-ილ-ა
უშვ-ერ-ს : გაუშვ-ირ-ა	ახ-ელ-ს : გაახ-ილ-ა და სხვ.

XIV. -ეკ:	XV. -ექ:	XVI. -ეზ:
ღრ-ეკ-ს : მოღრ-იკ-ა	ზნ-ექ-ს : მოზნ-იქ-ა	გრ-ეზ-ს : დაგრ-იზ-ა
ფშ-ეკ-ს : გაფშ-იკ-ა და სხვ.		

XVII. -ეც:	XVIII. -ეჩ:
ბრ-ეც-ს : დაბრ-იც-ა	კბ-ეჩ-ს : მოკბ-იჩ-ა
	ხლ-ეჩ-ს : გახლ-იჩ-ა

XIX. -ეწ:	XX. -ექ:	XXI. -ეჭ:
ფრ-ეწ-ს : დაფრ-იწ-ა	კრ-ექ-ს : გაკრ-იქ-ა	გლ-ეჭ-ს : დაგლ-იჭ-ა
(ფხრ-ეწ-ს : დაფხრ-იწ-ა)	*ლრ-ექ-ს : გაილრ-იქ-ა	

აქ მოტანილ და ანალოგიურ ზმნებში ყურადღებას იქცევენ საერთო ელემენტები:

I	ებ	ებ	იფ	იშ	იგ	
II	იღ	იტ	ით		ინ	(ამ უკანასკნელს ვიცნობთ ადგ-ენ, აწვ-ენ და სხვების მიხედვით)
III	იზ	ის	იშ			

IV	იჟ	იჟ	იჩ
V		იწ	იც
VI		იი	იჩ
VII			იხ
VII			ილ

ამ ელემენტთა 1. დრეკალობა (ბოლოსართი შეიძლება იყოს დრეკალი), 2. განმეორება სხვადასხვა ძირთან და 3. ერთგვარი სისტემობა გარკვევით მიგვითითებენ მათ სუფიქსობაზე. საჭიროა ამ დებულების შემაგრება სხვა საშუალებითაც.

1. თვლ-ემ უდაოდ ნაწარმოებია თვალისაგან. უკანასკნელი ხშირი ძირია ზმნებისა: გა-თვალ-ა, უთვალთვალებს და სხვა.

2. კბ-ეჩ ისეა ნაწარმოები კბ-ილისაგან, როგორც კბ-ენ (იხ. ქვევით გვ. 232).

3. ხლ-ეჩ მიღებული ჩანს ხელისაგან.

4. გლ-ეჯს საერთო ძირი (გლ) უნდა ჰქონდეს გლ-ი-ს ზმნასთან, რაც ნიშნავს ხვესურულად „თელავს“, საბათი „მცირედ განაყავს“, ისე კი „ფშენეტსს“, შდ. სვანური გილ-ე „ააობს“.

5. წმ-ედის ძირი უნდა იყოს წამ. წმედ = საწამს ხდი, რადგანაც წამ-ებ-ა, რ-წმ-ენა და წმ-იდ-ა საერთო ძირის შემცველია.

6. ხვრ-ეტ ნაწარმოებია ხურ ძირისაგან, რომელიც დღესაც შემონახულია სვანურ პურუ და ქართ. ხვრ-ელ სიტყვებში (აკად. ნ. მარჩის შენიშვნით, корень не хур, а хур, ср. г. ხურ-ეტა бравить, проделывать дыру, ново-г. ხვრ-ეტა, ხვრ-ელ-ი дыра, нора: П. Чарая, Об отн. афх. яз. к яф. гв. 44).

ამათ შეიძლება დაეუმატოთ, აკად. ნ. მარჩის მიხედვით:

ვ-კუნ-ეტ грызу კვ (→ კბნ кусать, ср. კბილი зуб)

ვ-სხლ-ეტ срываю სხლ очинять (от ветвей)

ვ-შრ-ეტ гашу შრ (← შვრ—შვრ: т. შური душа)

ვ-წრ-ეტ процеживаю წრ (← წვრ: წურა сыжал): Грам. др. лит.

груз. яз., 141.

ეტიმოლოგიათა გარდა ასეთი დაპირისპირებაც არკვევს საქმის ვითარებას: ბრ-ეტ-ს — ბრ-ეც-ს, ღრ-ეც-ს — ღრ-ეტ-ს, ფშენ-ეტ-ს — ფშენ-ი-ს... მეგრულ-სვანურთან შედარება გვიჩვენებს, რომ ღლ-ეტა = სვან. ლი-ღ-წმეგის („წართმევა“), და-ზ-ილ-ა = მეგრ. ღო-ზ-უ...

დასკვნა: ეტი, ედი, ეჩ, ეჯ, ემ და სხვა ხშირი ხმარებისა, დრეკალობისა, ერთგვარი სისტემობისა, სიტყვათა ეტიმოლოგიებისა და მეგრულ-სვანურის მონაცემთა მიხედვით ბოლოსართებად ჩანან. ეგვე უნდა ითქვას სხვა — ეზ, ეს, ეც, ეკ, ექ, ეხ ელემენტთა შესახებაც. ამ მიმართულებით კვლევა-ძიება მრავალი სიტყვის პირვანდელ მნიშვნელობას აგვიხსნის. ეს მოვლენა საგულისხმოა ქართულ-მეგრულის ურთიერთობის მხრივაც. მეგრულში ამ სუფიქსების სახეცვლილად არსებობა მათ სიტყვებზე (ადრინდელ სესხებზე) მიგვითითებს (შრეტ-საშვარ. შქირიტ-უნს, წყვედ-საშვარ. ჰყვიდ-უნს და სხვ.).

რაც შეეხება სახეცვლილი საერთო სუფიქსის შემცველი სახელისა და ზმნის ურთიერთობას ქართულში, როგორცაა: კნიტ-ი (მაგ., შაქარი) და

კნეტ-ს, ცკვიტ-ი და ცკვეტ-ს, წმიდ-ა და წმედ-ს, ბზიკ-ა (მაგ., კულდაბზიკა) და ბზეკ-ს, ჭყლინტ-ი და ჭყლეთ-ს და სხვა, უნდა ითქვას, რომ ამათში უფრო ძველი ზმნაა და არა სახელი. უკანასკნელი ნაწარმოებია ზმნის ფუძისაგან.

საკითხები, თუ რა იწვევს დრეკადობას, რატომ გვაქვს ერთისა და იმავე ფუნქციის ნაირ-ნაირი ბოლოსართები, რა მიმართებაში არიან ერთმანეთთან -ავ, -ევ, -ოვ და მსგავსი სუფიქსები... სხვა მოვლენებთან დაკავშირებით იქნება განხილული. ახლა კი შევეხოთ ერთ პრაქტიკულ საკითხს.

IV

თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში -ავ სუფიქსი დაერთო ფუძედრეკად ზმნებსა და ნაზმნარ სახელებს და მივიღეთ პარალელური ფორმები: კრეთავს || კრეთეს, გრეხავს || გრეხეს, იწმენდავს || იწმენდეს... და იქიდან: მკრეთავი || მკრეთვი, გრეხვა || გრეხა და სხვა. ასეთ პარალელურ ფორმებს შევხვდებით არა მარტო სხვადასხვა მწერლის ნაწერებში, არამედ ერთისა და იმავე ავტორის თხზულებაშიც. მაგ.:

ქარი კი ჰ გ ლ ე ჭ ა ვ ს ხეებს ძირიან — წვიმს და ქარი ჰ გ ლ ე ჭ ს ხეებს ძირიან (რაფ. ერისთავი, რჩეული ლექსები, 1932, გვ. 146). ეს შემთხვევა რომ ლექსთწყობით არ ავსნათ, საჭიროა სხვა მაგალითები:

გ ლ ე ჭ ა ვ ს ხეებსა (ვაჟა, თხზ. 1899, 363) — ჰ გ ლ ე ჭ და... ნისკარტით (იქვე, 427).

მ ო ი ფ შ ე ნ ე ტ ა ვ ს თვალებს (იქვე. 371) — თვალებს ი ფ შ ე ნ ე ტ ს (474) და ასე:

ს წ მ ე ნ დ და შანდალსა (ილ. კავჭ., II, 155), გა ს წ მ ე ნ დ ს (გ. წერეთ., ციკოლიკი, 334), თოფის წ მ ე ნ და (კ. ლორთქიფ., პირვ. დედა, 68) — წ მ ე ნ და ვ ს (იქვე, 24), ი წ მ ე ნ და ვ ს (მ. ჭავჭავ., პატ. დედაკაცი, 17, 91, 121), ი წ მ ე ნ და ვ და (იქვე, 98; დ. კლდიაშვი., II, 67) და სხვა მრავალი.

ამ პარალელურ ფორმათაგან სალიტერატურო ენას უნდა შერჩეს ერთი — მართებული ფორმა. წამოყენებული საკითხის გადაჭრაში გამომწვევტი მნიშვნელობა ენიჭება ფუძედრეკად ზმნათა გაცნობას. გამოიჩინა, რომ -უტ, -ედ, -ეთ, -ექ, -ეკ, -ეს და სხვა ბოლოსართებია და მათი ფუნქცია დაახლოებით ისეთივეა, როგორც -ებ, -ავ და სხვა სუფიქსებისა. ამიტომ იყო, რომ ძველ (და საშუალ) ქართულში ფუძედრეკადი ზმნები ფუნქციით ანალოგიურ ბოლოსართს, სახედლობრ, -ავს არ დაირთავდნენ. ახალ ქართულში -ავ დაემატა „კლავ, ხატავ, ბერავ, კერავ“ და სხვა მსგავს ზმნათა ანალოგიით და მივიღეთ ორი ერთნაირფუნქციანი ბოლოსართის მქონე ზმნები. მაგრამ -ავის დართვა რომ აუცილებელი არ არის, ეს ჩანს პარალელური ფორმების ხმარებიდან და მყოფადისა და თურმეობითი პირველის წარმოებიდან, სადაც ჩვეულებრივ გვაქვს ერთი ფორმა: დაგლეჭს, დაგრეხს („დავგრეხ თოქსა, ბაწარსა“), გაელეტს... მოუდრეკია (როგორც რომ უინი: „კაკო ყაჩ.“), დაუკრეთია (გულს ხელი რ. ერისთავი), არ გაუწყვეტია (გ. წერეთ.), გაუწყლეთია და სხვ.

დასკვნა: თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ფუძედრეკად ზმნებს -ავ სუფიქსი არ სჭირდება. ამდენად მართებული ფორმაა: გლეჯს, გრეხს, კრეფს, იფშვნეტს, ზვრეპს... გლეჯა, გრეხა და სხვა. -ავ სუფიქსიანი ფუძედრეკადი ზმნების დაკანონება ნიშნავს კარი გავუღოთ ისეთ ყოვლად გაუმართლებელ ფორმებს, როგორიცაა: „მამებთა, შვილებთა“ და სხვ., სადაც მრავლობითი რიცხვის გამომხატველი ორი ბოლოსართი (-ებ და -თ) გვაქვს.

მ. თოფურიია

ზმნის უკველესი სუფიქსაციისათვის ქართულში¹

ზმნის თემატურ ბოლოსართთა მიმოხილვისას ასეთი სქემის წარმოდგენა მოხერხდა:

-აჲ	-ამ	*-აბ	*-აფ
-იჲ	-იმ	-ებ	*-იფ
-ოჲ	-ომ	-ობ	-ოფ

ყველა ეს სუფიქსი (ვარსკვლავიანების გამოკლებით) მეტ-ნაკლებად დღესაც ცოცხალია, -ოფ კი ძირსაა შეხორცებული. ძველ ქართულში ისიც მოქმედი იყო: მალლოფინ, ცრემლოფინ, პეროვოდა² ... -ა-, -ე-, -ო- ხმოვნებთან წყვილბაგისმიერი თანხმოვნები მოიპოვება: -ფ, -მ, -ბ, -ფ ([1], გვ. 227—229).

ანალოგიური მწყობრი სისტემა მიიღება რიგ ზმნათა ფუძის ანალიზით. იმავე ხმოვნებთან მდინარი და წინაენისმიერი თანხმოვნები გვაქვს, სახელდობრ: -ნ, -ლ, -რ, -დ. სქემაც ასეთია:

-ან	-ალ	-არ	-ად
-ენ	-ელ	-ერ	-ედ
-ონ	-ოლ	-ორ	-ოდ

მათგან -ნ (→ ლ) ელემენტს ნ. მარი მრავლობითი რიცხვის მაჩვენებლად თვლიდა და იმავდროულად ძირისეულ ფუნქციონალურ თანხმოვნად აცხადებდა, ზოგჯერ მას ძირის განუკვეთელ ნაწილად მიიჩნევდა ([3], §§ 150, 161, 221 და სხ.), სინამდვილეში კი -ნ წინამავალი ხმოვნითურთ სუფიქსია და, მაშასადამე, მისი ძირისეულობა მოჩვენებითია. განვიხილოთ ცალ-ცალკე.

-მნ ადვილად გამოიყოფა და მისი ფუნქციაც ნათელი ჩანს სახელისა თუ ზმნისაგან ნაწარმოებ ფორმებში, როგორცაა: რქა — ურქ-ენ-ს, კბილი — კებ-ენ-ს... ისმის — უსმ-ენ-ს, რბის — ურბ-ენ-ს (გარს) და სხვა მრავალი. -ენ ვლინდება ისეთ შემთხვევებშიც, სადაც ხმოვანდაკარგული -ნ ძირსაა მიყვლებული, მაგ.: ჯსნა, მაგრამ იქს-ენ (შდრ. საქსარი), კმნა, მაგრამ კმ-ენ (შდრ.

¹ წაითხულება მოხსენებლად საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პირველ სესიაზე 2 მარტს 1941 წელს. იბეჭდება შემოკლებით.

² იოანე პეტრიწის -ოფ-ის ნაცვლად ნახმარი აქვს -ო-მ (|| -ო-მ): „ნუ ვითარ არსებასა და შემთხვევისთა იქუნოი...“; „რამეთუ საუკუნესა შორის კნათოის...“; „წადნო მს მისლამი შემტრფალი“ და სხვა. ჩანს, -ო-მ აპეტრიწის დროს ცოცხალი იყო“ ([2], გვ. LII—LVI).

რას იქამ) და სხვა. ცხადია, ძებნა, კლანა, ფშენა, ფცქენა, ფხენა, რყენა, სკენა და მრავალ მსგავს მაგალითებში -ენ ბოლოსართი ივარაუდება ([4], გვ. 41—45).

-ან არაა იშვიათი სუფიქსი ზმნასა და მისგან მიღებულ სახელებში; მაგ.: ძლუ-ენ-ი, შღრ. წარმი-ძელუ (ტიმ. ანტიოქელი, კ. კეკელიძის გამ., 53), მაგ. რამ: ძლუ-ან-ვა (მიძლუანა, გაძლუანება: საბა), თაყუანის-ცემაჲ მიუძლუ-ან-ა (ტიმ. ანტიოქ., 95), ხელმძღვ-ან-ელი და სხვა.

სი-ზმ-არი, მაგრამ: ზმ-ან-ება „მოსიზმრება“, ნა-ზმ-ან-ები „სიზმრად ჩვენებული“ (საბა).

მსტ-ოვარი, სამსტ-რო, მაგრამ: მოსტუ-ან-ვა „გამსტრობა“, მიმოსტუ-ან-ვა „მიხედ-მოხედვა“ (იქვე).

ზომ-ა, ზომ-ვა, მაგრამ: შეე-ზმ-ან-ა „ზე შეეტოლა“, წა-ზმ-ან-ა „დაა-ტოლა“ (იქვე).

წ-ეეს, წ-ოლა, მაგრამ: და-წ-ან-ება „ქალთან წოლა“ (იქვე).

გმ-ობა, მაგრამ: შე-გმ-ან-ება „შჭულიერობის გმობა“ (იქვე).

ჰ-ყავ-ს: მიჰ-ყავ-ს გაჰ-ყავ-ს, მაგრამ: მი-ყვ-ან-ა, გა-ყვ-ან-ა (განი-ყვ-ან-ა: ტნეტი, მრკ, 12), ე-ყვ-ან-ებიან „მიჰყვებიან, მისდევენ“ ([2], გვ. 188), მყუ-ან-ებელი „მატარებელი“ (საბა).

ჰ-გავ-ს, მაგრამ: ე-გუ-ან-ა „მსგავსი იქმნა“, მ-გუ-ან-ი „მსგავსი“, უ-გუ-ან-ი „უმსგავსოდ“ (იქვე).

ი-ც-ის, უე-ცი „უეცი“ (საბა), ც-ოდნა, მაგრამ: ი-ც-ან, ს-ც-ან... მაგალითთა შეპირისპირებთ -ან გამოიყოფა, როგორც სიტყვასწარმოებელი სუფიქსი. გარდაუვალ ზმნებთან შეფარდებისას იგი თითქოს კაუზატივის ნიშანი ჩანს ("показатель побудительности" [3], გვ. 182); მიჰ-ყავ-ს — მიი-ყვ-ან-ს, მაგრამ ანგარიშგასაწევია იმავე -ან ბოლოსართის გამოვლინება გარდაუვალ ზმნებში:

ჰ-გავ-ს, მაგრამ: ჰ-გვ-ან-ან, ჰ-გვ-ან-და... ([5], გვ. 180).

ჰ-ყავ-ს, მაგრამ: ჰ-ყვ-ან-ან, ჰ-ყვ-ან-და... ასევე:

ა-ქვ-ს (ძვ. ქართ. ა-ქუ-ს, ნამყოში: ა-ქუ-ნ-და), მაგრამ: ჰ-ქონ-და ← *ჰ-ქუ-ან-და, ჰ-ქონ-ია ← *ჰ-ქუ-ან-ია ([3], გვ. 179; [5], გვ. 180).

წევ-ს, მაგრამ: წვ-ან-ან...

უღაგოა, აქ -ნ არც ძირისეულია (ნ. მარი) და არც მესამე პირის ნიშანია ([6], გვ. 41); ის იგივე -ან ბოლოსართია, რაც უძღვ-ან-ა და სხვებში გვქონდა.

ზმნაში არაა, მაგრამ ნაზმნარ სახელებში -ან ჩნდება: ელვ-ან-ა „წყალზე შავნი ჭუანი მიმორბენალნი“ (საბა), იგივე ცეკვ-ან-ა (იქვე), მიჭვრიტ-ან-ა „სარკე“ (იქვე), მჩხვა-ან-ა, მსუქ-ან-ი... ამგვარივეა, ვ-ც-ან, ვი-ყვ-ან, ვ-ჯ-ან (ვ-ხ-ან) ზმნებთან ერთად არნ. ჩიქობავას მიერ გამოყოფილი -ან მიმღეობებში: პირ-მ-სივ-ან-ი, მ-რისხ-ან-ე, მ-ტყუ-ან-ი, მ-ცივ-ან-ი, მ-ტკივ-ან-ი, მომ-ჩივ-ან-ი... ([7], გვ. 95, 122).

უთუოდ, ანს შეიცავენ ვ-წ-ან, ა-ტ-ან (გვ. 492) და სხვა კუმშვად- თუ უკუმშვადლფუძიანი ზმნა, ზოგიერთის გამოკლებით.

ამგვარად, -ან სუფიქსია.

-ონ ელემენტია სიტყვა ცოტაა ქართულში. სადაც მოიპოვება, იქაც

ძნელი გამოსაკვეთია. წონ-ა, ცონ-ვა „დაზარება“, მ-ცონ-არი „დაზარებულო“ (საბა) ისეთ ეკვივალენტებს ვერ პოულობენ მეგრულ-სვანურში, რომ -ონ გამოცალკევდეს. გონ-ი და მისგან ნაწარმოები — გონ-ება, გა-გონ-ება, უ-გუნ-ური (←უ-გონ-ური) და აგრეთვე შე-გნ-ება (შეი-გენ), მი-გნ-ება (მია-გენ)..., ერთი მხრით, და ჭან. ო-გნ-უ „გაიგო“, ხოლო მეგრ. გენ-გონ-უ „გაიგონა“, ქნ-გინ-უ „იგრძნო“, მეორე მხრით, შესაძლებლობას იძლევა გონ დავშალოთ და -ონ ბოლოსართად ვცნოთ (შდრ. [8], გვ. 262).

ცხონ-ება („განერეს და ცხონდეს“: მრკ V, 23) თუ ცხოვნება^ასაგან არაა მიღებული („სამოსელსა მისსა შევეხო, ვცხოვნდე“: იქვე, 28), და თითქოს არ უნდა იყოს, მაშინ იგი დაუპირისპირდება ცხოველ, ცხოვეარ, ცოცხალ სიტყვებს და ძირად ცხ'სა და ბოლოსართებად -ონს და ოვს გვაფარაუდებინებს.

მაშასადამე, ონიც სუფიქსია.

-ალ ელემენტის შემცველი სიტყვაც ბევრი არაა. ზოგი მათგანის ანალიზი ხერხდება; სახელდობრ:

ყოლა ნაწარმოებია ზმნისაგან კ-ყავ-ს ხსენებული -ალ'ის მეშვეობით: *ყავ-ალ-ა → *ყვ-ალ-ა → ყოლა; აქედან კ-ყოლ-ია ← *კ-ყავ-ალ-ია (შდრ. [3], გვ. 179).

და-ცალ-ა და ს-ცალ-ა — ორივე ერთისა და იმავე ძირის შემცველია. პირველთან კავშირშია ცალ-იერი („წარავლინეს ცალ-იერი: ტბეთი, მრკ XII, 3), ხოლო მეორეს პარალელური ფორმები მოეპოვება: მაგ.: „და არცალა აცალეზდეს პურისა ჭამად“ (მრკ VI, 31), მაგრამ: „აცადეთ... მოსლვად ჩემდა და ნუ აყენებთ“ (იქვე, X, 14)... ა-ცალ-ე და ა-ცად-ეს შეპირისპირებით ირკვევა, რომ ც ძირია და -ალ და -ად ბოლოსართები. საგულისხმო ისიცაა, რომ ორივეს ეკვივალენტი მოენახება მეგრულ(-ჭანურში): დაი-ცალ-ა = დი-ჩოლ-უ (მეგრ.), დი-ჩოდ-უ (ჭან.), მაგრამ: ე-ცალ-ა = ჩოდ-უღუ (მეგრ.), ჩოდ-უტუ (ჭან.)... ([8], გვ. 377). აქედანაც ჩანს -ალ და -ად'ის ბოლოსართობა.

ვალ ფუძის მქონე ზმნებს — მი-ვალ, მო-ვალ-ს, გ-ვალ-ე და სხვებს უპირისპირდება, ერთი მხრით, მი-ველ, მო-ველ („პეტრებრუნით პანკითს მო-ველ: ბესიკი, 72) და, მეორე მხრით, მი-ვედ-ი, მოხ-ვედ-ი... ამჟერაა, ძირია ვ და -ალ, -ელ, -ედ ბოლოსართები ([7], გვ. 69).

ფალ ფუძეს შეიცავს დავ-ფალ ზმნა და და-ფ[ა]ლ-ვა, სა-ფ[ა]ლ-ავი და სხვა ნაზმნარი სახელები. მას ეფარდება ძირის მიხედვით და სემანტიკურადაც ფარ- ფუძიანი სიტყვები: ფარ-ი, და-ფარ-ვა, ფარ-ავს, ფარ-ული, სა-ფარი... ჩანს, ძირია ფ და -ალ და -არ სუფიქსები.

ამგვარად, -ალ ბოლოსართია. იგი უნდა ვეძიოთ თალ-ა, შალ-ა, დაახალ-ა... წვალ-ება და სხვებშიც.

-ილ საწარმოებელ ნიშნადაა გამოყოფილი ზ-ელ-ს (მეგრ. ზ-ან-ს), ამხ-ელ-ს, ახ-ელ-ს ზმნებში ([1], გვ. 231). მის სუფიქსობას ამჟღავნებს დრეკალობა: ზელ-ს — ზილ-ა... -ელ არაფუძედრეკად ზმნებშიც გვაქვს.

კლ-ება (მო-კლ-ება, და-კლ-ება), ა-კლ-ია, ძვ. ქართ. ა-კლ-ს („რადღა მაკლს მე“: მრკ X, 21)... აქედან ნა-კლ-ი, ნა-კლ-ული... ყველა რედუცირებულია,

ამოღებულია ხმოვანი -ე-: დავა-კელ, დაა-კელ. აქ ძირი რომ კ არის და -ელ სუფიქსი, ამას ააშკარავებს, ერთი მხრით, სიტყვა ნა-კ-ი („ნაკი ნ ა კ ე ბ ს ა ქვან“; ამაჟამად ხმარებული „ნაკიანი წელიწადი“ ძველ ქართულში ნ ა კ - ად იწოდებოდა: საბა), მეორე მხრით, მეგრ. ორ-კ-უ „აკლია“, დაა-რ-კ-უ „დააკლო“...

ვა-ხ-ელ (ვეა-ხ-ელ) ზმნაც -ელ-ის გამოიყოფს. მას ზ ძირი აქვს ა-ხ-ლ-ავ-ს (ა-ხ-ლ-ა, ა-ხ-ალ-ი, ა-ხ-ლ-ო-ს...) და ა-ხ-ს ფორმებთან (უკანასკნელთა მაგალითები ნ. [7], გვ. 28). ასევე:

შევი-ძ-ელ (შეი-ძ-ელ) -ელ სუფიქსიანია: ნაწარმოებია ძ-ალ-ისაგან. ძ საერთო ძირია.

წვ-ელ-ა (წვ-ელ-ის) და წ[ვ]-ოვ-ა (წოვს) ერთი ძირისაგან ნაწარმოებია (წვ: [9], გვ. 46), -ელ ბოლოსართია.

მი-ვ-ელ-ში -ელ გამოცალკეებულია მი-ვ-ედ-თან შეპირისპირებით (ნ. ზე-მოთ).

აღ-ხილვა მომდინარეობს *აღ-ხელვა-საგან ისევე, როგორც ბრწყინ-ავს, ქშინ-ავს, ხვრინ-ავს... *ბრწყინ-ავს, *ქშენ-ავს... ფორმებისაგან (შდრ. ქშენ-ა, ღრენ-ა, ფრენ-ა) და ნიშნავს ა-ხელ-ს („აღახილნა ზედაც“: მრკ VII, 34; „აღიხილნა თუალნი თჳსნი ზეცად“: VI, 41) (შემდეგ მან მიიღო მნიშვნელობა „ნახვისა, ხილვისა“. ძირითაც და სემანტიკურადაც იგი უკავშირდება ზმნებს — ნა-ხ-ა, ხ-ედ-ვა და სახელს სა-ხ-ე. საგულისხმოა ასეთი პარალელური ხმარება ფორმებისა: „ხედვით ჰხედვიდენ და არა იხილონ და სმენით ესმოდის...“ (მრკ IV, 12): ხედ-ვა || ხილ-ვა ← *ხელ-ვა. ამგვარად, ა-ხელ-ა-ში -ელ არა მარტო იმიტომ გამოიყოფა, რომ ფუძედრეკადია, არამედ იმიტომაც, რომ მას ეპარალელუბა ხედ-ვა. ჩანს, -ელ და -ედ — ორივე ნიშანია.

ამგვარად, -ელ საწარმოებელი ბოლოსართია.

-ოლ სუფიქსი ადრიდანვე ცნობილია. იგი უმთავრესად ჩანს მასდარებებსა და სხვა ნაზმნარ სახელებში: სრ-ოლ-ა (ნასრ-ოლ-ი), სრბ-ოლ-ა (ნარბ-ოლ-ი: საბა), გბ-ოლ-ვა (საგბ-ოლ-ისი „ბაზრის სამზარეულო“: საბა), ძრწ-ოლ-ა, სივლტ-ოლ-აჲ (მრკ XIII, 18), რჩ-ოლ-ა... ([5], გვ. 185). საბა საინტერესო შემთხვევებს იძლევა: ღრეს-ოლ-ი „ძლიერი ხოხინი“ (წარმომდგარია ღრეს-ს ზმნისაგან), სათხრ-ოლ-ი (ნ. ორთოქთან), ფრთხ-ოლ-ა და საფრთხ-ოლ-ი „დასაფრთხობელი“ (სათანადო დამოწმება ნ. [7], გვ. 68), საგდ-ოლ-ი „კარის მოგდების გასაყრები“, მკმ-ოლ-ვარე (ნაწარმოებია კვამ-ს ზმნისაგან), მტკფ-ოლ-ვარე „ტივილით დამწველი“ და სხვა. ფრთხ-ოლ-ას („ფრთხობა“) ტიპისაა დამკ-ოლ-ვა „დამხობა“ („რ“ დამჟოლვად მეგულების არა ხოლო თუ აპოლონისი“: კიმენი 141; ამ მაგალითს ჩემი ყურადღება მიაქცია ლ. კიკნაძემაც).

უღავოა, -ოლ ბოლოსართია.

-არ ბევრგან გვაქვს, მაგრამ მისი გამოყოფა ჳირს. დავასახელებთ რამდენიმეს, სადაც -არ ძირთან შეხორცებული ჩანს.

ტარ-ება (ა-ტარ-ებს) შეიცავს -არ ბოლოსართს, თუ მას მივუყენებთ ტან-ება (მი-ტან-ა, გა-ტან-ა) სიტყვას. სემანტიკურად ისინი ახლოს დგანან

ერთმანეთთან. ამდენად ტ საერთო ძირია და -არ და -ან საწარმოებელი ნიშნებია ([3], გვ. 183).

ფარ-ვაში და-ფალთან შეპირისპირებით -არ გამოიყო (ნ. ზემოთ).

უ-ყვარ-ს, სი-ყვარ-ული, მო-ყვარ-ე... ძირად გამოივლენს ყ ვ ა რ ნაწილს, მაგრამ თუ მას გვერდში ამოვუყენებთ მო ყ ვ ა ს ი („შეყუარებად მოყუასი... უფროს არს“: მრკ XII, 33), მაშინ გაადვილდება -არ ელემენტის სუფიქსად მიჩნევა.

ხარ-ება, სი-ხარ-ული, სა-ხარ-ება... -არ სუფიქსის მქონენი რომ არიან, ამას არკვევენ მეგრ. ხ-ი-ოლ-ი „გახარება“, — ქან. ა-ხ-ელუ „გაუხარდა“, სვან. ხ-ი-ად „სიხარულო“ (მოფერებითი სიტყვა) ([8], გვ. 422) და სხვა.

-არ შეიძლება ვივარაუდოთ, თუ ყველაში არა, ზოგიერთ კუმშვად ზმნა-ში: თხ-არ (←თივა?), ქ-კ-არ და სხვ.

ამგვარად, -არ სუფიქსია.

-მრ-ის სუფიქსობა ფუძედრეკად ზმნებში ეჭვს არ იწვევს: უმზ-ერ-ს, უშვ-ერ-ს, აჭ-ერ-ს, უცქ-ერ-ის ([1], გვ. 231). ამით გარდა -ერ-ს შეიცავენ:

დაადგ-ერ („დაადგერით აქა და ილძებდით“: მრკ. XIV, 34), აქედან დად-გ-რ-ომა და სხვა, რაც ცხადია დგ-ა, შეუღგ-ა და მსგავს შემთხვევებთან შედარებით.

დავ-შუ-ერ, აქედან მა-შვრ-ალი. მოა-შრ-ობ („რამდსათვს მოაშრობ მოძ-ლუარსა“: მრკ V, 35); მეგრ. შვ-ილადა („დალა“) სიტყვასთან შეფარდებით.

დავ-ჭ-ერ და დავ-ჭ-არ ფორმებიც -ერ /-არ-ს სუფიქსად ამელავენებენ ([7], გვ. 75).

ასევე სავარაუდებელია -ერ შემდეგს მაგალითებში: ალი-ფხუ-ერ („ალიფხუ-ერ და შთავარდი ზლუასა“: მრკ XI, 23), ყვედ-რ-ება („აყუდრებდეს მას“: იქვე, XV, 32; შდრ. სა-ყვედ-ური), მოხუედ-რ-ება (შდრ. შეხვდ-ა), დას-ცხ-ერ და სხვებში.

ყოველ შემთხვევაში, -ერ ბოლოსართია.

-ორ, როგორც სუფიქსი, საძებნია.

-აღ-იანი სიტყვაც ცოტაა, მაგრამ უმეტესობაში -ად ბოლოსართად გამოიყურება.

წად-ილი, სა-წად-ელი, ს-წად-ია და სხვა წ ა დ ძირს გვიჩვენებს. სემანტიკურად თითქოს მას მო-წალ-ე (←*მო-წალ-ე) უდგება, რაც ნიშნავს საბას განმარტებით: „...მოწადინითა და მხიარულითა თვალითა და გულითა“. წად || წალ-იდან ჩანს, რომ -ად და -ალ ბოლოსართებია. თუ წ მართლა ძირია, მას ალბათ საერთო წ ექნება მო-წ-ონ-ებასთან და უკანასკნელში -ონ სუფიქსი აღმოჩნდება.

ა-ც-ად-ე და ა-ც-ალ-ე ზემოთ გვქონდა შეპირისპირებული და -ად და -ალ გამოყოფილი [იხ. აქ: გვ. 395]. აქ მხოლოდ იმას დავსძენთ, რომ „მ ა ც ა დ ე და აღმოვიღო წუელი იგი თუალით შენით“ (ხანმეტი, მათე VII, 4) — მ ა ც ა დ ე გადმოცემულია სომხურად წოლ და ბერძნულად ἀφες, რაც საკვებით უდგება მაცალეს, ე. ი. „მოცდა მომეტ“ (საბა), დამ.

ცად-ა, გამოს-ცად-ა („გამოიცადებოდა ეშმაკისაგან“: მრკ I, 13), სადაც გამო-ცად-ება ნიშნავს სომხ. փորձել და რუს. искушать, сообразить-ს, უდავოდ

გამოიყოფს -ად ბოლოსართს, რადგანაც ც ა დ — მოქმედებითი გვარის ზნის ფუძე უპირისპირდება იმავე ც ძირისგან ნაწარმოებ ც ე დ ს 'ს — ვნებითი გვარის ფუძეს: *შეს-ცედ → შეს-ცეთ „შეცეთ“.

ანალოგიურია ვად-ა ზნადა: „და ერთმან ვინმე წე მდგომელმან ი ჰ ა დ ა მახული“ (მრკ XIV, 47), „და ევედრებოდა მას, რა გ ა ნ ჰ ა დ ო ს ეშმაკი იგი ასულისა მისისა გან“ (VII, 26). მას უპირისპირდება ვნებითი გვარის ზნა ჰედ: „გარდამოჰედ მაგიერ ჟუართ“ (იქვე, XV, 30: [3], 231). ძირია ჰ, ხოლო -ად და -ედ ბოლოსართები. უკანასკნელი ორი მაგალითის სუფიქსთა ერთმანეთთან მიმართების საკითხი ცალკე განხილვის ღირსია.

ეგვეე -ად უნდა ივარაუდებოდეს (ხმლის) ამოწვდა, (ხმალ)ამოწვდილში, სადაც წვად იშლება წვ-ად და ძირი წვ უნდა იყოს.

ფაქტია, -ად სუფიქსია.

-ედ მრავალგზის აღიარებული ბოლოსართია: იგი ვნებითის საწარმოებელია; ამის გარდა ფუძედრეკადებშიც გვხვდება: გატყდა, დააკლდა, დასახლდა... დაჟ-ედ, დასხ-ედ-ით, მოკუ-ედ, შეხვ-ედ-რა... ([10], გვ. 533-536), წყმ-ედს, წრ-ედ-ს → წრ-ეტ-ს, წმ-ენდ-ს... -ედ შეინიშნა ზემოთ მივ-ედ, ვხ-ედ-ავ: *შევეც-ედ, გარდამოჰ-ედ ზმნებში. ს ა ბ ა ს მოცემული აქვს დაყმ-ედ-ა, „მომშევა“, მოყმ-ედ-ა „მომშევა“, სადაც -ედ ძირისეული არ არის (მდრ. მ-ყმ-არი „შშეული“, სი-ყმ-ილი „შიმშილობა“).

სამჭედური, სამჭედურიც („ყოველივე კავი თევზთა შესაპყრობელი“: საბა) სამართლიანად შეიცავს -ედ/-ად სუფიქსებს და ვარიანტი ჩანს ი-ჰ-ერ-ს ზნისა ([7], გვ. 75).

ბნ-ედ-ა უთუოდ კავშირშია ბნ-ელ სიტყვასთან.

აძენად -ედ ბოლოსართია.

-ოდ ჩანს უმთავრესად მასდარებში და მისგან ნაწარმოებ ფორმებში.

ლოდ-ინი, მო-ლოდ-ინი, მოსა-ლოდ-ნელი... მიღებულია ზმნისაგან ე-ლ-ის. ძირია ლ, მამასადამე, -ოდ სუფიქსია.

მსგავსადგვა წარმომდგარი ცოდ-ნა, მ-ცოდ-ნე, -უ-ცოდ-ინარი... ზმნისაგან ი-ც-ის. ძირია ც, უდავოა -ოდ'ის ბოლოსართობა.

წოდ-ება, მო-წოდ-ება... („არა მოვედ წოდებად მართალთა...“: მრკ II, 17: „და მოუწოდა ი ჰ ყ ლსა მას ერსა“: VII, 14) თავის წოდ ნაწილით ეფარდება წეს ზნას: მიწესს „მიძახის“, უწესს „უქმობს“ (საბა), „მოუწოდებს ბრძანსა მას და ეტყოდეს: ნუ გეშინინ, აღდეგ, გიწესს შენ“ (Зовут слепого и говорят ему: не бойся, вставай, совет тебе“: მრკ X, 49). ჩანს, წ საერთო ძირია, -ოდ (და -ეს) კი სუფიქსი. წ-ს ძირობას განამტკიცებს მეგრ.-ჰან. ჰ-ან: მეგრ. ი-ჰან-ჰ „მოუწოდა. იხმო, დაუძახა“ ჰან. უ-ჰ-ან-დუ ([8], გვ. 406).

ცოდ-ვა, ცოდ-ვილი, შე-ცოდ-ება, შეს-ცოდ-ა („...ჩუენ თანაგუაჲ დაღა-კათუ ვცოლოთ...“ ტიმ. ანტიოქ., 83) ძირითაც და მნიშვნელობითაც უდგება ზმნებს შეა-ცდ-ენს, ა-ცთ-უნებს, ს-ცთ-ება და სხვ. ([11], გვ. 9). ამგვარად, გამოი-ცად-ა, შეს-ცეთ ← *შეს-ცედ (ნ. ზემოთ) და ცოდ-ვა ნაყარია ც ძირისა, -ად/-ედ-თან ერთად -ოდ'იც ბოლოსართია.

გოდ-ება, სა-გოდ-ისი „სა-გოდ-ებელი“ და სხვა ძალაუნებურად მოგვა-

გონებს გლოვას (მღრ. მეგრ. გარა, სვან. გვან: ლი-გენ-ი „ტირილი“). ეგვიპტის აქაც საერთო ძირი იყოს გ და -ოდ ბოლოსართი გამოვიდეს.

საეჭვო არ ჩანს, რომ -ოდ სუფიქსია ისეთივე, როგორც -ოდ. -ონ. აზღენად, ნ. მარის ახსნა, თითქოს ლოდ-ინ, ცოდ-ნა, წოდ-ება სიტყვები ში-ცავდეს ნამყო უწყვეტელის -ოდ ნიშანს (იცი-ოდ-ა, ელ-ოდ-ა და სხვებისას: [3]. გვ. 214), სწორი არ არის.

რა ფუნქცია აქვთ ზმნებსა და მათგან ნაწარმოებ სახელებში გამოვლინებულ ელემენტებს -ან, -ენ, -ედ და სხვებს? გზადაგზა ჩანდა, თუცა ზოგჯერ არამკაფიოდ, რომ ისინი ზმნის საწარმოებელი სუფიქსებია ისეთივე, როგორც -ავ, -ევ, -ებ და სხვა. ასე რომ, შეიძლება ერთმანეთს გვერდში ამოუყუენოთ

ე რ თ ი მ ხ რ ი თ				და	მ ე ო რ ე მ ხ რ ი თ			
-აჟ	-ამ	*-აბ	*-აფ	-ან	-ალ	-არ	-ად	
-იჟ	-იმ	-იბ	*-იფ	-ინ	-ილ	-ირ	-იდ	
-ოჟ	-ომ	-ობ	-ოფ	-ონ	-ოლ	*-ორ	-ოდ	

ამათ ფუნქცია აქვთ, ხმოვნითი ნაწილიც საერთოა, განსხვავება თანხმოვნებშია: პირველია წყვილბაგისმიერთა წყება, მეორეა მდინართა (ნარნართა) წყება. განსხვავება იმაშიც ჩანს, რომ პირველი წყების სუფიქსთა უმეტესობა აბჟამადაც მოქმედია და თემატურია: პირველი სერიის ფორმებში ვლინდება, მეორე სერიაში არ ჩანს, ხოლო მდინართა წყების მეტი წილი უმოქმედოა და ძირისეულადაა ქცეული: დრო-კილოთა ყველა სერიაში გადაჰყვება; თანაც ესენი პირველი წყების სუფიქსებითაა გართულებული: ც-ოდ-ავ, უ-წ-ოდ-ებ, ი-ც-ნ-ობ და სხვა. საგულისხმო ისიცაა, რომ ზოგი ამათგანი მეგრულ-ჭანურში ძირისეულად ჩანს და ქართულ-მეგრულის ფონეტიკურ შესატყვისობას იცავს; მაგ.: და-ცალ-ამეგრ. დო-ჩოლ-უ, წაი-ყვან-ამი-გონ-უ, შე-ხედ-ა (*შეხედ-ა) = შე-ხედ- და სხვ. ყველაფერი ეს (უმოქმედოა, ძირთან შეხორცება, სხვა სუფიქსების დართვა, მეგრულ-ჭანურში ეკვივალენტის მოპოვება) მათ (-ან, -ალ, -ად და სხვებს) უძველეს ბოლოსართებად ამჟღავნებს.

რა მიმართებაა პირველი წყებისა და მეორე წყების სუფიქსთა შორის? როგორც ირკვევა, ისეთივე მიმართებაა, როგორიც შეინიშნება მრავლ. რიცხვის -ებ და -ენ ნიშანთა შორის, ან მესამე სერიის ამავე -ებ და -ენ სუფიქსთა შორის (უსესხებია და უსესხნია...). ასეთი პარალელიზმი შეინიშნება. ეს გვაუწყებს მათს ფენობრივ (დიალექტურ) წარმოშობას.

ისიც ჩანს, რომ მეორე წყების ნიშნები სხვა ქართველურ ენებშიც იხმარება, განსაკუთრებით სვანურში (რაც ცალკე განიხილება). ამდენად ეს ფენა, როგორც -ნ ფენა, ამ შემთხვევაშიც რიგიანად არის წარმოდგენილი.

დასკვნა .

1. ქართულში ცნობილ -ავ, -ევ, -ოვ; -ამ, -ემ, -ომ... სუფიქსთა პარალელურად გამოყენებული იყო ზმნების საწარმოებლად -ან, -ენ, -ონ; -ალ, -ელ, -ოლ; -არ, -ერ, -ორ; -ად, -ედ, -ოდ ბოლოსართები.

2. ეს უკანასკნელი უძველესი სუფიქსებია. ისინი შემონახული არიან ან ნაზმნარ სახელებში, ან გამოჩნდებიან დროთა წარმოებისას, ან ხშირად ძირს არიან შეხორცებულნი.

3. -ან, -ალ, -არ, -ად: -ელ, -ერ, -ერ... იმავე დანიშნულების ბოლოსართებია, როგორისაც -ავ, -ამ; -ოვ, -ომ... ასეთი პარალელიზმი სხვა ფუნქციის აფიქსებშიც შეინიშნება. მათი წარმოშობის წყარო სხვადასხვა დიალექტში უნდა ვეძიოთ.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
აკად. ნ. მარის სახელობის ენის ინსტიტუტი
თბილისი

(შემოქცა რედაქციაში 30.4.1924)

В. ТОПУРИА

К ВОПРОСУ О ДРЕВНЕЙШЕЙ СУФФИКСАЦИИ ГЛАГОЛОВ В ГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

1. Наряду с известными суффиксами -av, -ev, -ov; -an, -en, -on... были использованы для образования глаголов в грузинском языке суффиксы -ap, -ep, -op; -al, -cl, -ol; -ar, -cr, -or; -ad, -cd, -od.

2. Суффиксы -ap, -ep, -op; -al, -cl, -ol;..., как древнейшие морфологические элементы, обнаруживаются в отглагольных именах, временных формах или являются корневой частью слова.

3. Суффиксы -ap, -al, -ar; -ad; -ep, -cl, -cr, -cd... имеют одинаковое с суффиксами -av, -ev, -ov... значение. Аналогичный параллелизм наблюдается и в аффиксах с иной функцией. Параллельные аффиксы, как выясняется, имеют диалектное происхождение.

Академия Наук Грузинской ССР
Институт Языка имени акад. Н. Я. Марра
Тбилиси

ციტირებული ლიტერატურა – ЦИТИРОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. ვ. თ. თ. უ. რ. ი. ა. ფუქედრეკად ზმნათა სუფიქსაციისათვის: ტფილისი სახ. უნივერსიტეტის შრომები, III, 1936.

2. ს. ი. მ. ყ. ა. უ. ხ. ჩ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი. იოანე პეტრიწის შრომები, I, თბილისი, 1940.

3. Н. Марр. Грамматика древнелитературного грузинского языка, Лнгр. 1925.
4. ვ. თოფურია. ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან. III. სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის შრომები, XV, 1940.
5. ა. შანიძე. ქართული გრამატიკა. I. მორფოლოგია, ტფილისი, 1930.
6. არნ. ჩიქობავა. მესამე პირის სუბიექტის უძველესი ნიშანი ქართველურ ენებში: ენიმკის მოამბე, V—VI, მიძღვნილი აკად. ი. ჭავჭავაძისადმი.
7. მისივე. სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, თბილისი, 1942.
8. მისივე. კანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, ტფილისი, 1938.
9. П. Чарая. Об отношении абхазского языка к яфетическим, СПб. 1912.
10. ვ. თოფურია. ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან. II. ენიმკის მოამბე, V—VI.
11. Н. Марр. Основные таблицы к грамматике древнегрузинского языка, СПб. 1908.

3. თოფურია

მესამე ტიპის ვნებიტის წარმოება ქართულში¹

ვნებითი გვარის წარმოების სამი ტიპი ჩამოყალიბდა სამეცნიერო ლიტერატურაში. პირველი ტიპის ვნებითის საწარმოებელი პრეფიქსებია **o-** და **e-** (**o-** იძლევა აბსოლუტურ ფორმებს: **o - წ ე რ ე ბ ი ს / o - წ ე რ ე ბ ა ...**, ხოლო **e-** — რელატიურებს: **e - წ ე რ ე ბ ი ს / e - წ ე რ ე ბ ა ...**); მეორე ტიპის ვნებითის ნიშანია ბოლოსართი **-ნ/-ლ ← -ენ/*-ელ**. ორივე ეს სუფიქსი იხმარება ძველ ქართულში სათანადო განაწილებით (გ ა ნ რ ი ს ხ ე ბ ი ს : შანიძის ქრეტ. 183, მაგრამ: გ ა ნ ძ ლ ი ე რ დ ე ბ ი ს ...), ახალ ქართულში კი მხოლოდ **-ლ** ჩანს (გ ა ნ რ ი ს ხ დ ე ბ ა ...); მესამე ტიპის ვნებითი გამოიყენება აწმყოში **-ებ-ი** დაბოლოებით: **დგები, დრკები, თბები, ტკბები, შვრები, შრები, ცხრები, წვები, ხდები და სხვ.** ამ ტიპის დამახასიათებელ ფორმანტად აწმყოში **-ი** ბოლოსართს მიიჩნევენ ნ. მარი და ჰ. ფოგტი ([1], გვ. 136; [2], გვ. 155), ა. შანიძის სიტყვით კი მას „არავითარი განსაკუთრებული ნიშანი არ მოეპოვება ვნებითობის აღსანიშნავად არც დრო-კილოთა პირველსა და არც მეორე სერიაში“ ([3], გვ. 117).

მაგრამ **-ი** სუფიქსი ვერ გამოცხადდება ვნებითის გამომხატველად, რადგანაც: 1. იგი არ ჩანს აწმყოს გარდა სხვა დრო-კილოებში (ვნებითის საწარმოებელი ნიშნები კი თანმხლებია I და II სერიის ყველა დროის ფორმებისა: **o - წ ე რ ე ბ ა — დ ა - o - წ ე რ ა ... შ ე ნ დ ე ბ ა — შ ე ნ დ ე ბ ო ლ ა — ა შ ე ნ დ ა — ა შ ე ნ დ ე ს ...**); 2. ეგევე **-ი** მოუღიფთოებს I და II ტიპის ვნებითებსაც (**e - წ ე რ ე ბ - o**, **კ ე თ დ ე ბ - o ...**), სადაც პასივის მაჩვენებელია **e-**, **-ლ-** და ამდენად **-ი** ზედმეტი გამოდის: ერთისა და იმავე ფორმის ორგზის წარმოება საჭირო არაა. მაშასადამე, ნ. მარისა და ჰ. ფოგტის მოსაზრება მიუღებელია.

III ტიპის ვნებითს თავისი „განსაკუთრებული ნიშანი“ აქვს: ესაა **-ე-**. მაშასადამე, ა. შანიძის დებულებაც არაა მისაღები.

იყო ცდა, რომ ყველა **-ებ-ი**ანი ვნებითის ფუძეში **-ე-** ელემენტის არსებობა დამტკიცებულიყო როგორც ქართული მასალების საშუალებით, ისე სვანურთან შედარებით ([4], გვ. 298-304). ზედმეტი არ იქნება წამოყენებული დებულება კვლავ დადასტურდეს ახალი მაგალითებით:

¹ წაკითხულია მოხსენებად სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ქართული ენის კათედრის საყარო სხდომაზე 31 მაისს 1941 წ.

დაადგრების (სას. პ. ძღჟ)
 დგების
 წარკვეების, წაკვეება
 შურების (მთ VI, 28 ტბ)
 სცდებით (მთ XXII, 29 ტბ)
 არა დასცხრების (ბოლნ. 14ჟ)
 უძლებობ
 განვებინ (მრკ IX, 18 ტბ)

დაადგვრით აქა (მთ XXVI, 38 ტბ)
 აღდგ და წარმოდგ (მრკ III, 3)
 მე წარუკვევ (შანიძის ქრესტ. 622)
 დაშუერით (შანიძის ქრესტ. 5924)
 ვსცეთი (კიმენი 7210)
 დასცხერ (ანტიოქ. 6423)
 წარმიძელუ (ანტიოქ. 5321)
 განვევმ (ხელნ. № 38, 148 v)

ამათ მისდევენ -ელ ფორმანტიანებიც:

კველები (მოკულებოდა: ლკ VIII, 42)

მოკველ (სას. პ. იმ10)

სხდებით

დასხდით (მთ XXVI, 36 ტბ)

თანაწარკვლები (ანტიოქ. 8718)

თანაწარკველ (კიმენი, 2162)

დასჯდები (ლკ XIV, 8 აღიშ)

დაჯელ (მრკ XII, 36 ტბ)

საგულისხმა, რომ ამავე ტიპისა ფუძედრეკადთა პასივიც:

შეკრების (შეკრებოდა: ლკ VIII, 42)

შეკვრებით (ანტიოქ. 9618-19)

ამგვარივეა სხვებიც, რომელთა მოყვანა ზეპირადაც შეიძლება:

თვრები — დათვრები

წვები — დაწვეი

ქრები — გაქერი

წყრები (გიწყრების: ი"ე VII, 23 აღიშ)

ძვრები — გაძვერი

— გაწყერი¹

ძლები — გაძები (← გაძელ)

მაშასადამე, სავარაუდებელია ქვემოჩამოთვლილი ფორმათა არსებობა უძველეს ქართულში:

[დაბრმების] — *დაბრემ შენ (შდრ. დაუბრმეს თულნი მათნი: კიმენი 4015; დაბრმის: სახისმეტყვე. 15), მაგრამ: დაუბრმნა თულნი მათნი: ი"ე XII, 40 აღიშ; ერთბაშად დაბრმდეს: კიმენი 1167).

დნები — *დადენ (ამეამად: დადნი); თბები იხ. ტფები

კრთები (ნუ განკკრთებით: მრკ XVI, 6 ტბ) — განკკერთ (ახლა: შეკრთი)

ლბები — *დალბ (ახლა: დალბი, მოლბი)

ლპები — *დალპ (ახლა: დალპი: სახეცვლილება ხომ არ არის დალბი'სა?)

ლხები (|| ლღები) —? (ახლა: გალხვი)

რჩები მომდინარეობს შთები ზმნისაგან (იხ.)

ტბები — *დატებ (ახლა: დატები)

ტფები (ტფებოდა: მრკ XIV, 54) — *განტფ (ახლა: გათბი)

შრები — *განშერ (ახლა: გაშრი)

ცბები — *შეცებ (შდრ. უცებ; ახლა: შეცბი)

კნები (|| კენები — *დაკენ (ახლა: დაკენი)

ალბათ -ე-ს გამოივლენდნენ, რომ ხმარებული ყოფილიყო: ცხვების, ფრთხების, რცხვების ზმნებიც. უნასკენელს სხვა ფორმა ენაცვლებოდა.

¹ ამ ტიპის ზმნები ქაისუმენ ხმოვანსა „ე“ უხმოვანსა — წერდა თ. კორდანი თავის „ქართულ გრამატიკაში“ (გვ. 55-56, შენიშვნა). ამ ამარსიტყვას ჩაუჭრება ინფიტივი „ე“ და ბოლოში — „ი“ — აღნიშნავდა არ. ქუთათელაძე „ქართულ ზმნების კლასიფიკაციაში“ (გვ. 37) და ორივე ავტორი ასახელებდა მაგალითებს: ად-ე-ე, გაქ-ე-ე, გაწვე-ე-ე და სხვას. -ეს გამოვლენა სწორად აღნიშნული, ოღონდ მისი ფუნქცია გამოორკვეული არ იყო.

ცხადია, -[ე]ლ ფორმანტიანებშიც -ე- აღიდგინება:
 სწულები — მისწუელ (სას. პ. შა²². ამჟამად: მისწვდი)
 სწყლებით — მოსწყუელ (შდრ. მოწყუელა: ლკ XII, 5 აღიშ.)
 ხვდები — *მიხუელ (შდრ. მიხვედრა. ამჟამად: მიხვდი).
 ალბათ -ეღ იგულისხმება ვარდების ზმნაშიც.

-ეღ ფონეტიკურ ნიადაგზე სახეცვლილია -ეთ და -ეღ'ად:
 სცდები — (სპევსიპ. მუხლი 62) — სცეთ ← *სცედ (ახლა: შეცთი)
 შთები — *დაშეთ ← *დაშედ (შდრ. ნეშტი. ახლა: დარჩი [4], გვ. 303-304)
 ცვთები — *დაცვთ ← *დაცვედ (ამჟამად: დაცვთი)
 მისწუთები (მისწუთებოდა: კიმენი 222³³) — *მისწუთ ← *მისწუედ.
 საეხებით მსგავსი უნდა ყოფილიყო შეკერებით — შეკერებით ფორმებისა
 შემდეგ ფუძედრეკადთა ვნებით:

გლუქს, გლიჯა, მაგრამ: გლჯები — *დაგელჯ (ახლა: დაგჯი)
 დრექს, დრიკა, მაგრამ: დრკები — *შედერკ (ახლა: შედრკი)
 სხლეტს, სხლიტა, მაგრამ: სხლტები — *დასხლეტ (ახლა: დაუსხლტი)
 შრეტს, შრიტა, მაგრამ: დამრტების (მრკ IX, 47 ტბ) — *დაშერტ (→
 დაშრტი).

წმელს, წმიდა, მაგრამ: განწმლებიან (ლკ VII, 22 აღიშ) — *განწმელ
 წრელს, წრიდა, მაგრამ: წრლების — *დაწერლ
 წყმეტს, წყმიდა, მაგრამ: წყმლები (წარვწყმლები: კიმენი 149²⁴) — *წარ-
 წყმელ.

აშკარაა, წყ დ ე ბ ი ს და ც ვ თ ე ბ ი ს ზმნები თავიანთი მოქმედებითი
 ფორმებით ფუძედრეკადებია, მაგრამ ვნებითი ფორმებით მათ არ ექვემდებარება:
 მისლევს ხ მ ე ბ ი ს , კ ნ ე ბ ი ს და მისთანებს.

აღდგენილი -ე- მთელ რიგ შემთხვევებში დასტურდება ქართველური ენე-
 ბისავე მასალებით; სახელდობრ:

*ბრემ, მასდარი: *ბრემა (შდრ. წყუელა). შემონახულია ფორმა
 ბ რ ი მ ა „ბრმა“ ინგილოურში ([5], გვ. 230) და ქიზიყურში (იხ. ბრიმა
 სოლი: [6], გვ. 20).

*ლემ, აწყყომი *ლ[ე]ბები, ნაწყომი *დალ[ე]ბა თავის ძირით უდრის
 მეგრ. ლ ი ბ უ 'ს „რბილი“ და ჭან. ლო-ლობ-ინუ'ს „დალობა“ ([7], გვ. 303).
 ყურადღებას იქცევს ის, რომ III ტიპის ვნებითებში ქართ. -ე- (და არა -ა!)
 მეგრულში ისატყვისებს -ო-ს: გაწყყერი — გოტყორ, განვემ — გოხომი, შეკერ-
 ბით (← *შეკერებით) — იკი-კორობით, გაწყდით ← *გაწყუედით — გოტყორ-
 დით და სხვა. ზოგ შემთხვევაში -ე-ს ეკვივალენტი -ო- მეგრულში წარმოდ-
 გენილია -ო-თ, რომელიც რეფლექსია -ო- ან მის მონაცვლე -უ- ხმოვნისა;
 უკანასკნელი კი დატულია ჭანურში; მაგ.:

*განტფე — გოტიბი (← *გოტუბი), ჭან. ლოტუბუნ „გათბება“, ტუბუ
 „თბილი“ (ამის გადმონაშთია წყალტუბო), სვან. ტებდი...
 მაშასადამე, ტფე = ზან. ტობ → ტუბ/ტიბ=სვან. ტებ-დი
 ([7], გვ. 237, 327).

გაქერ — გონქირი „გაშრი“ (უსიამოვნებისაგან), ჭან. ქორუ „გაცივდა“ (იხ.,
 339): ქერ = ჭან. ქორ = მეგრ. ქირ (← ქორ).

*ლაშერ — დოსქირი, ჭან. მესქური „დაში“ ((ib., 318-319): შერ = ზან.

*სქორ → ჭან. სქურ → მეგრ. სქირ.

*დადენ — გოდინი, ჭან. გონდუნი „დაიკარგე“ (ib., 271): დენ = ზან. *ლონ
→ ჭან. ღუნ → მეგრ. ღინ.

*ლაშეთ — *ლაშედ — დოსქიდი, ჭან. დოსქუდი „დარჩი“ ((ib., 316-318):
შედ=ზან. *სქოდ → ჭან. სქუდ → მეგრ. სქიდ და სხვა.

რაც შეეხება ფუძედრეკალთა ვნებითებს, იქაც ქართ. -ე-ს უდრის ზანური
-ო-: შეკერბით ← *შე-კერებ-ით = დიკორობით; სხვა შემთხვევებში კი
ალბათ ეს -ო- გადაქცეულია -ე-დ და მოიპოვება:

*დადერკ (← *და-დერეკ) = მეგრ. დნ-დირიკ-ი

*დაწერდ (← *და-წერედ) = მეგრ. დნ-წირიდ-ი (ესა და ზემო მაგალითიც
ნასესხები ჩანს ქართულიდან)

*დაშერტ (← *დაშერეტ) = მეგრ. დოშქირტი (← *დოშქირტი ← *დოშ-
ქოროტი?). აქ -ეტ (←-ედ) საერთო სუფიქსია ღლენტ, წრეტ,
წყვეტ, სხლენტ ზმნებთან. პირვანდელი ძირია შერ და
უთუოდ ერთია *დაშერ, დაშრა ზმნასთან, თუმცა
მეგრულში სხვადასხვა შესატყვისებია: *დაშერ = გოსქირი და
*დაშერტ = დოშქირტი.

ამგვარად, III ტომის ვნებითის ფუძეში ყოველთვის
ივარაუდება -ე-.

რა არის ეს -ე-: ძირისეულია თუ საწარმოებელი ნიშანი?

-ე- ძირისეული არ არის, თუმცა მის სასარგებლოდ ლაპარაკობენ მეგ-
რულ-ჭანურის მონაცემები: ტეფ = ტუბ/ტიბ, სვან. ტებ-დი; კემ = ზომ-ილა
„ხმელი“; გაწყერ = გოჭყორი და სხვადასხვა. -ე- საწარმოებელი
აფიქსია. ამას ამტკიცებს:

1. III ტომის ყველა ვნებით ზმნაში გამოუყლებლივ ნამყო წყვეტილის I და
II პირში ან -ე- ჩანს, ან ივარაუდება იგი. მაშასადამე, -ე- ფუძის დამა-
ხასიათებელი ელემენტია (*ალ-დეგ-ები, აღ-დეგ...). საგულისხმოა, რომ მას ზა-
ნურში ძალიან ხშირად -ო- შეესაბამება. ძირისეული რომ ყოფილიყო ის, მაშინ
ძირში მოსალოდნელი იქნებოდა სხვადასხვა ხმოვანი. გამოდის, -ე- ფუნქციის
მქონეა.

2. ამ ტომის ზმნებს სვანურში შეეფარდება ფუძედრეკალთა ვნებითი,
სადაც საწარმოებელი ინფიქსია -ე-. ქართული და სვანური ვნებითები ამ
შემთხვევაში სავსებით ემთხვევიან ერთმანეთს როგორც აღნაგობით, ისე
შინაგანი ელემენტითაც: სედ-ენ-ი = *შედ-ებ-ი (→ შთების: [4], გვ. 295-298).
მაშასადამე, -ე- ვნებითის ნიშანია.

3. რამდენიმე ზმნის მოქმედებითი და ვნებითი ფორმები ქართულში ფუ-
ძის ფლექსიითაა გარჩეული ერთურთისაგან და -ე- სწორედ ვნებითს გვარს
უკავშირდება. მაგ.:

1. ვნებ. ჰედ, მოქმ. ჰად:

შთაჰედ „ჩადი“ (სას. პ.
0014) გარდამოჰედ („იძინი
2827)

— აღმჰად მე „უნწული ესე ტყავისად
(„იძინი 26622: აღმჰადეთ „მომხა-
დეთ“); ერთმან ვინმე... იჭადა მახუ-

გარდამოჭველ მაგიერ ჭუარით
(მრ. XV, 30 ტბ: გარდამოჭველ
„აადმოლი“)...

ლი (მრ. XIV, 47 ტბ: იჭადა „ამოი-
წიდადა, ამოილო“): შთაიჭადა იგი
მთხრებლსა მას წარსაწყმედილისასა
ხელნაწ. №95, გვ. 279 რ შთაიჭადა
„ჩაიჭადი“) და ასე საბას განმარტი-
ბით: შიეჭადა „აიჭრო“, შიეჭადა
„ჩაიჭი შიეჭრო“..

2. ვნებ. ცეთ ← * ცელ, მოქმ. ცად:

მე არ შევსცეთ „შევცილი“ (ხელ-
მრკ I, 13

გამოიცადებოდა ეშმაკისაგან

ნაწ. № 38, გვ. 179რ)

ტბ: გამოიცადეობა „შეიცდინებოდა,
искушался“)...

ჩანს, ორსავე შემთხვევაში -ად და -ედ ენაცვლებიან ერთმანეთს. ძირად
მიჩნეულია ჳ და ც ([9], გვ. 494).

3. ვნებ. ყვე, მოქმ. ყავ:

მე წარვყვე „წაყვევი“ (შანიძის
ქრესტ. 62z).

აწ ესერა წარყვა მე განსაკითხავად
(ყიფშიძის ქრესტ. 35z); ყავ სასწაული
(შანიძის ქრესტ. 35z); მოყავ ჳელი შე-
ნი (ib., 1410; მოყავ „მოაშვირე, მო-
ეც“)...

მამსადამე, მონაცვლეა -ევ და -ავ, ძირია ყ.

4. ვნებ. ქერ, მოქმ. ქარ:

გაქერ „გაქრი“ — განქარვება ბრძანა (სუვესიპ. 327, მუხლი 2): განვაქარვით
(შანიძის ქრესტ. 75a).

ეტყობა, ძირია ქ, სუფიქსებია -ერ და -არ ([7], გვ. 339).

ჩანს, მოქმედებით ის საწარმოებელი ნიშანია -ა- და
ვნებით ისა — -ე-. ეგების ეს განზოგადდეს და მოხერხდეს ამგვარივე მი-
მართების დადგენა ანალოგიურ ზმნათა შორისაც; ვთქვათ: *განტეფ (ვნებ.)
— *გან-ატ[ა]ფე (მოქმ.), დასცხერ (ვნებ.) — *დააცხ[არ]ე (მოქმ.)... მაგრამ ჳერ-
ჯერობით ამის დადასტურება ჳირს; მით უფრო, როდესაც ამათთან მოქმე-
დებითის სპეციალური სუფიქსებია გამოყენებული: დააცხრვე (ანტიოქ. 8711),
ალადგინებს და სხვ.

ზემოთქმულიდან შემდეგი უდავო დასკვნა გამომდინარეობს:

- III ტიპის ვნებითის საწარმოებელი ელემენტი -ე-
- ქართული ენაც თავისი განვითარების შემდგომ
საფეხურზე ხასიათდება ფუძის ფლექსიით (ფუძის ხმოვ-
ანთა ფუნქციონალური მონაცვლეობით; მაგ.: ჳად / ჳედ):
- მოქმედებითი ფორმის ინფიქსური -ა- (ყავ, ჳად)
იგივეა, რაც მოქმედებითისავე ა- პრეფიქსი¹, ამჟამად

¹ — თავსართი რომ მოქმედებითი გვარის ფორმებს აწარმოებს, ეს აღნიშნული აქვს ნ.
გარს: „Гласный префикс а- придает переходное значение глаголам...“ ([1], გვ. 139).

საარვისო ქცევის ნიშნად გამოცხადებული (ა-დნობს, ა-შენებს), და ვნებიტის ინფიქსური -ე- იმავე ვნებიტის ე- თავსარ-თია (*დევების და ედგომება).

ამ მხრივ ქართული და სვანური ერთმანეთს ჰკვანან, მაგრამ ფუძის ფლექსიასა და ზმნის ძირის საკითხში მათ შორის თვალსაჩინო სხვაობა იგრძნობა. ფუძის ფლექსია სვანურში მკვეთრად ჩამოყალიბებული მოვლენაა: იგი გვაქვს როგორც პირვანდელს, ორთანხმოვნიან ძირებში, ისე ნაწარმოებებშიც. პირვანდელ ძირებად ჩანან:

დიგე „აქრობს“ — ლნტ. დეგენი „ქრება“ (ძირია: დგ)
ფხიყე „შლის — ლნტ. ფხეყენი „იშლება“ (ძირია: ფხე)...

მაგრამ ნაწარმოებია:

ვიდე „მოიტანს, მოიყვანს“ — ლნტ. ვედენი „მოღის“ (ძირია: ვ, სუფიქსია ე-ღ-, შდრ. ქართ. ვ-ე-ღ-ვ-ა-ღ)...

ქართულში კი ხმოვანთა ფუნქციონალური მონაცვლეობა ასე მკაფიოდ არ არის გამოხატული: ჭერ ერთი, სულ ოთხი ზმნაა, სადაც ფლექსია ჩანს და მისი მეოხებით განირჩევიან მოქმედებითი და ვნებითი ფორმები; მეორეცაადა, შეინიშნება ხმოვანთა შენაცვლება მორფოლოგიური დანიშნულების გარეშეც: დაიცავ და დაიცევ (და იცევ გონებად შენი მის-გან: კომენი 276:5), აგრეთვე მოიცავ და მოიცევ (მო იცევ იგი და მოზღუდე: ib:z), ვახედავ და ვახედევ (წინაღმწარ ვახედევ ib. 277:z, თუ ეს შეცდომით არ არის ნახმარი ნაცვლად ვახედევდ ფორმისა, როგორც ამას ვარიანტი უჩვენებს), ჰყავ და ჰყევ (ხელნაწ. № 1142, 60 v), აღნათქუამი და აღნათქუემი... მესამეცაადა, სახელისაგან ნაწარმოებ ზმნებში -ე- ჩნდება, მაგრამ არა ვნებიტის გამოშბატველი: ძალ-ი და შევიძელ, ახალ-ი (ახლო) და ვეახელ, განი და მიაგენ, უბანი და ეუბენ ([8], გვ. 387).

ჩანს, ხმოვანთა მონაცვლეობას ადგილი აქვს არა ზმნის ძირში, როგორც ეს სვანურშია, არამედ სუფიქსებში. მართლაცადა, ახალ და ვეახელში, ყავ და ყევში -ალ/-ელ, -ავ/-ევ არაა ძირის კუთვნილება; უფრო მეტიც ვედ და ვად, *ეედ და ცადშიც -ედ/-ად ბოლოსართებადაა მიჩნეული ([9], გვ. 493-495). მაშასადამე, სვანურში ფორმაწარმოება სიტყვის ძირში ხდება, ქართულში კი — უმთავრესად ფუძეში, ნაწარმოებ, მეორეულ ძირში. ამდენად, სვანურს ინფიქსური წარმოებაც ახასიათებს, ქართულს კი — ძირითადად სუფიქსური. აქედან სხვა დასკვნაც გამოდის: III ტომის ვნებიტის -ე- ყოველთვის ინფიქსი კი არ არის, არამედ მეტწილ შემთხვევაში სუფიქსია. ამ თვალსაზრისით რომ -ე-თი ნაწარმოები ვნებითი გაიხიწოს, დებულება მყარი აღმოჩნდება. მართლაც,

1. -ედ სუფიქსს შეიცავენ:

ჭლები, ქლები, კვლები, სხდებით, ხვლები, წვდები, წყდებით, წმდები, წყმდები... ცთები, შთები, ცვთები, მისწუთები, შრტები, სხლტები ([10], გვ. 534-536).

2. -ერ ბოლოსართი მოეპოვებათ:

დაადგრები — დაადგერ, მიღებულთა დგას ზმნისაგან

შურები	—	დამშურ (შდრ. მეგრ. შვილადა „დალა“)
სცხრები	—	დასცხერ ძვრები — გაძვერ
თვრები	—	დათვერ წყრები — გაწყვერ
ქრები	—	გაქვერ შრები — *გაშვერ

წრლები — *ლაწვერ — ელ სუფიქსის ჩამოცლის შემდეგ თავის -ერ ელემენტით ამ რიგში შემოვა. ძირია წ და საერთო უნდა იყოს წყალ სიტყვის წ'სთან.

3. -ენ ელემენტი აქვთ:

ქნები — *ლაქენ (შდრ. მეგრ. დეეჰკუ „დაიკლო“: ჰ = მეგრ. ჰკ); დნები — *ლადენ.

4. -ებ'ის მქონეა:

კრებებით — შეკერებთ (←*შეკერებთ: -ებ ბოლოსართია. დანარჩენი ნაწილი კერ ენაცვლება ზმნას კარ: შეკარ, მიაკარ; ამდენად -ერ'იც არ უნდა იყოს ძირეული და ესეც მოექცევა დაადგერ'ის წყება ზმნებში).

ლბები — *ლალებ (ლბები — *ლალებ'იკ?); ტბები — *ლატკებ; ცბები — *შეტებ.

5. -ევ'ის შემცველია:

წვები — დაწვევ; წაჰყვები — წაჰყევ. ამათ თუ მისდევს ლხვები'ც.

6. -ემ ბოლოსართი უნდა ვივარაუდოთ ზმნებში:

ბრმები — *ლაბრემ; ძირი იქნება ბრ (*←ბარ), რაც დაცულია სიტყვებში: ბრ-ეცა/ბრ-ეტა, ბრ-ეცელა/ბრ-ეტელა, ბრ-უციანი/ბრ-უტიანი, ბრ-უცო, ბრ-უცუ ([6], გვ. 20) და უღრის მეგრ. ბორ-ო. .

წმლები — *განწმელ — ელ'ის ჩამოცლის შემდეგ წმ ენაცვლება წაშს.

წყმლები — *წარწყმელ: აქაც -ელ მოეკეთება, დარჩება წყემ.

ამგვარად, ერთისა და იმავე ელემენტის (-ერ, -ენ, -ებ, -ევ, -ემ) ასე განმეორება მიუთითებს მათს სუფიქსობაზე.

რჩება რამდენიმე ზმნა, სადაც ბოლოსართები არ გამოიყოფა და ვნებითის -ე- კი ჩანს; ესენია:

ღგები — დადგვ: გამოთქმულია მოსაზრება, რამდ ღ- პრეფიქსია და გ ძირი. უკანასკნელი უკავშირდება გან (გან-ი), იგი და მსგავს სიტყვებს.

ტტები — *განტტევ: ქართველური ენები ადასტურებენ ტტევ ←*ტტებ, უზომოვოდ ტტ ძირს. ეგების აქაც -ებ იყო წარმოდგენილი და ესეც მისდევდეს კ რ ბ ე ბ ი 'ს რიგს.

ძღები — განსძღებთ (ი'ე VI, 26 აღიშ) / გაძებთ: ძირი ჩანს უზომოვოდ ძღ (მეგრ. რ-ძღ-აფა). მაგრამ -ე- ვნებითის ნიშანია და -ხ (-ე-ხ) ეგების პირვანდელი სუფიქსი იყოს ისევე, როგორც გ რ ე ხ "შია, და ძს მეზობლად გადაიქცა ღ'დ. მაშინ ძ ძირი ფონეტიკურადაც და სემასიოლოგიურადაც შესატყვისის იპოვის სვანურში: ბი-ზა „ძღომა“ (ქ'ესბი-ზ-ან „დააძღა). უძღები — წარუძღევ: ქართველური ენები ძღვ ძირს უჩვენებენ.

კრთები — შექცერთ: ჯერჯერობით სათანადოდ ვერ იშლება¹.

ამ უკანასკნელი ხუთი თუ სამი ზმნიდან ჩანს, რომ ვნებითის საწარმოებელი ნიშანი -ფ- ი ნ ფ ი ქ ს ი ა, სხვა შემთხვევებში კი ს უ ფ ი ქ ს ი. ეს კიდევ თავის მხრით იმის მაუწყებელია, რომ ზევით გამოყოფილი -ფდ, -ფრ, -ფნ, -ფბ, -ფვ, და -ფშ ი შ ლ ე ბ ა ს უ ფ ი ქ ს ე ბ ა დ: ვ ნ ე ბ ი თ ი ს საწარმოებელ -ფ-დ და სხვა დანიშნულების -დ, -რ, -ნ, -ბ, -ვ და -შ ელემენტებად. აქედან საჭიროება იბადება თემატურ -ავ, -ამ, -ფვ, -ფშ, -ფბ, -ფვ, -ფშ, -ფდ, -ფლ, -ფლ და სხვათა შედგენილობის გადასინჯვის შესახებ. ესენიც იშლებიან სხვადასხვა ფუნქციის ელემენტებად. ამჟამად ფაქტია, რომ

1. III ტომის ვნებითის საგანგებო ნიშანია -ფ-. იგი ინფიქსია რიგ ზმნებში (დადგებ, წარუძეღვ). ამ მხრივ სვანური და ქართული ერთმანეთს ემთხვევა.

2. ძირს შეხორცებული -ფდ, -ფრ, -ფნ, -ფბ, -ფვ და -ფშ სუფიქსები იშლება ელემენტებად: ვნებითის -ფ- და გარკვეული ფუნქციის მქონე -დ, -რ, -ნ, -ბ, -ვ და -შ ნიშნებად (ჭ-ფ-დ, დაადგ-ფ-რ...).

3. ფუძის ფლექსიით გარჩეული მოქმედებითისა და ვნებითი ზმნების აფიქსებიდან -ა- მოქმედებითის ნიშანი და -ფ- — ვნებითისა. პირველი (-ა-) იგივეა, რაც მოქმედებით ზმნათა თავსართი ა-, მეორე (-ფ-) კი — ვნებითის პრეფიქსი ფ-ა (შდრ. ყავ და ა-სახლებს, წაყყვე და ეცემი).

4. ქართულსაც ფუძის ფლექსია ახასიათებს, მაგრამ სვან.-თან შედარებით იგი მეორეული ჩანს; ყოველ შემთხვევაში ქართული ამ მხრივ ძალზე ღარიბია.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
აკად. ნ. შარის სახელობის ენის ინსტიტუტი
(შემოვიდა რედაქციაში 3.11.1942)

¹ გლჯები — *დადგეფ.. დრჯები — *დადგეფში -იქ და -იქ სუფიქსებია; დარჩენილ გულ (შდრ. სვან. გილ-ე „აპობს“) და დერ ვების -ელ და -ერ ბოლოსართებიანი იყვნენ. ყოველ შემთხვევაში -ფ- აფიქსია.

В. ТОПУРИА

К ОБРАЗОВАНИЮ ФОРМ СТРАДАТЕЛЬНОГО ЗАЛОГА III ТИПА В ГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Путем анализа данных картвельских языков, устанавливается, что формообразовательным элементом страдательного залога III типа является инфикс -v- -c- (ღებები dgcvi ← *ღებები dcgevi "встаешь" — აღდგე vudcg "vstal"; ვშები qmcbi ← *ვეშები qcmbi „сохнешь" — განვემ gaodem „ты засох"...).

Академия Наук Грузинской ССР
Институт языка имени Н. Я. Марра
Тбилиси

ციტირებული ლიტერატურა — ЦИТИРОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Н. Марр. Грамматика древнелитературного грузинского языка. Ленинград, 1925.
2. H a n s V o g t . Esquisse d'une grammaire du géorgien moderne. Oslo, 1936.
3. ა. შ ა ნ ი ძ ე . ქართული გრამატიკა. I. მორფოლოგია. ტფილისი, 1930.
4. ვ. თოფურია . ფონეტიკური დაკვირვებანი ქართველურ ენებში. II. ბგერით მოვლენათა თანამიმდევრობა: ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, X, 1929.
5. მ. ჭ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი . საინგილო: ძველი საქართველო, II, 1913.
6. სტ. მ ე ნ თ ე შ ა შ ვ ი ლ ი . ქიზიყური ლექსიკონი (იბეჭდება).
7. არნ. ჩიქობავა. ჟანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, 1938.
8. ვ უ კ ო ლ ბ ე რ ი ძ ე . ს ა გ ა ნ -სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის: საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. III, № 4, 1942.
9. ვ. თოფურია . ზმნის უძველესი სუფიქსაციისათვის ქართულში: საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის მოამბე, ტ. III, № 5, 1942.
10. ვ. თოფურია . ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან. II. ენიშკის მოამბე, V—VI, 1940.

3. თოფურიცა

ენის განვითარების შინაგან კანონთა მართი ნიშნები ქართულში¹

ი. სტალინი თავის ფუძემდებელ შრომაში აღნიშნავს, რომ „ენათმეცნიერების მთავარი ამოცანა ენის განვითარების შინაგანი კანონების შესწავლაა“². ეს პრობლემა იმდენად არსებითი და დიდი მნიშვნელობისაა, რომ ი. სტალინი ენათმეცნიერების რიგ საკვანძო პრობლემებს ენის შინაგანი კანონების გამოვლინებით წყვეტს.

ი. სტალინი მთავარი ამოცანის დასახვასთან ერთად ენათა ისტორიული განვითარების მოვლენათა გაშუქებისა და ენის ბუნების გამოვლინების საფუძველზე ნათელყო ენის განვითარების შინაგან კანონთა ხასიათი და გვიჩვენა სწორი გზა მათი შესწავლისა.

ი. სტალინი დაადგინა ენის განვითარების ორგვარი კანონზომიერება, როგორც ეს ი. სტალინის მოძღვრებისადმი მიძღვნილ მდიდარ სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთგზის იყო აღნიშნული. ერთი მოიცავს ენის ყველა მხარეს და გამომდინარეობს ენის საზოგადოებრივი არსიდან. ეს საერთო, ზოგადი კანონზომიერებაა: 1. ენა იცვლება, ვითარდება და გადადის ერთი თვისებრიობიდან მეორე თვისებრიობაში; 2. ეს გადასვლა ხდება თანდათანობით, ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ახალი ელემენტების შექმნისა და ძველი ელემენტების კვდომის გზით, „არსებული ენის ძირითადი ელემენტების გაშლისა და სრულყოფის გზით“³; ენა საერთოდ დიდ გამძლეობას იჩენს და ეს „გამძლეობა აიხსნება მისი გრამატიკული წყობისა და ძირითადი ლექსიკური ფონდის გამძლეობით“⁴ და სხვა.

მეორე კანონზომიერება დაკავშირებულია ენის საფუძვლის მხარეებთან, მის კომპონენტთა განვითარების ტემპებთან. ი. სტალინის მოძღვრებით, ყველაზე უფრო სწრაფად იცვლება ენის ლექსიკური შემადგენლობა, უფრო ნელა — მისი ძირითადი ლექსიკური ფონდი, მაგრამ ამასთან შედარებით

¹ წაკითხულია მოხსენებად სტალინის სახელობით თბილისის სახელმწ. უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესიაზე 20 ივნისს 1952 წელს. სამეცნიერო სესია მიქცენა ი. სტალინის გენიალური შრომის „მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხების“ გამოცემის ორი წლისთავს.

² მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები. 1950. გვ. 28.

³ იქვე. გვ. 25.

⁴ იქვე. გვ. 23-24.

კიდევ უფრო ნელა იცვლება ენის გრამატიკული წყობა.

ესა და სხვა ფუძემდებელი დებულებები სახელმძღვანელოა როგორც ზოგადი ენათმეცნიერების პრობლემათა დამუშავებისას, ისე კონკრეტულ ენათა შესწავლისას.

I

ენის განვითარების შინაგან კანონთა წარმოჩენისა და განზოგადებისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს კონკრეტულ ენათა ფაქტების ისტორიულ ასპექტში შესწავლას, მოვლენების დინამიკაში გამოწვლილვას.

ჩვენი წერილიც ამ მიზანს ემსახურება. იგი ქართული ენის მორფოლოგიის ერთ საკითხს ეხება, იმ ენისას, რომლის განვითარებისათვის თვალყურის მიდევნება საუკუნეთა მანძილზე ხერხდება.

შენიშნულია, რომ ქართულში ერთისა და იმავე მორფოლოგიური კატეგორიის გამოსახატავად ორი, სამი და მეტი ნიშანი იხმარება. საამისოდ თუნდაც III პირის ფორმები გამოდგება, სადაც III პირის გამომხატველად სამი სუფიქსი გამოდის: -ს, -ა, -ო, — ახალ ქართულში, ძველ ქართულში კი ამათ -ნ ბოლოსართიც ერთოდა და გქონდა: -ს, -ნ, -ა, -ო. ამჟამად -ნ სუფიქსი არ არის მოქმედი.

მაგრამ ეს არ არის მთავარი. მთავარი ისაა, რომ ერთნაირი ფუნქციის ორი სხვადასხვა ნიშანი პარალელურად გასდევს ქართული ენის მთელ მორფოლოგიას. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს ნ და დ აფიქსი ხმოვნითურთ თუ ხმოვნის გარეშე.

დავიწყოთ ყველაზე უფრო უდავო ფაქტების ანალიზით.

1. ძველ ქართულში სუბიექტის III პირის მრავლობითი რიცხვი ზმნაში გამოიხატებოდა ოთხი ნიშნით: -ენ¹, -ან, -ეს, -ედ. პირველ სამი სუფიქსი ახლაც მოქმედებს: აშენებენ, მკიან, ააშენეს... -ედ ბოლოსართი გადაშენებულია.

ეს -ედ საკმაოდ ხშირად იყო გამოყენებული ძველ ქართულში. აი ორი-ორდე მაგალითი:

აწმყოში: ამას ჰყოფედ ლ 6, 33 D (შდრ. ამასვე ჰყოფენ მ 5, 46)

ელიედ (= ელიან) წყლისა მის აღძრვასა ი 5, 3

რამეთუ არასადა ისმენედ (= ისმენენ) წიგნთასა და არცადა ჰყოფედ წყალობასა ბოლნ. 74

რაჟამს სძინავნ, მღუძარპ არიედ (= არიან) თუალნი მისნი, რამეთუ ზნუხილვედ (= უხილვან) სახისმეტყ. თ. 216.49

ბრძანებითში: შვილნი მისნი იგლოვდედ კიმენი I, 201¹⁴

მიგეტევნედ შენ ცოდვანი შენნი ლ 5, 20 C (შდრ. მიგეტევნენ შენ ცოდვანი შენნი მ 9, 2.5)

განვიდედ (= განვიდენ) მამანი და ჰმსახურედ (= ჰმსახურონ) გამოსლვათაჲ 10, 11 და სხვა.

დამტკიცებულია, რომ -ედ მრავლობითი რიცხვის ნიშანია. -ედ

¹ მრავლობითის -ნ ბოლოსართი აშენონ. დაქრან და მსგავს ფორმებში შეკუმშული -ენ ნიშანია.

რომ აწმყო ხოლმეობითისა ყოფილიყო, როგორც ეს შეიძლებოდა კაცს ჰგონებოდა, მაშინ იგი ნაწყოსაგან წარმოებულ ბრძანებითებში არ გვექნებოდა; ბრძანებითის საწარმოებელ სუფიქსად რომ მიგვეჩნია, აწმყოში მას ადგილი არ ექნებოდა.

მაშასადამე, პარალელურად იხმარებოდა -ენ და -ედ III პირის მრავლობითი რიცხვის ნიშნად. ამათგან -ედ, როგორც ითქვა, მკვდარია.

გადავიდეთ მხოლოობით რიცხვზე.

2. ძველ ქართულშივე III პირი გამოხატული იყო -ს და -ნ სუფიქსებით. -ს ახლაც პროდუქტიულია, -ნ გადაშენებულია, მაგრამ ძველ ქართულში ცოცხალი, მოქმედი იყო. იგი გვხვდებოდა:

აწმყოში: მარადის გულს ეტყუნ და ეკედრები ნ შუშანიკი, ი. აბულაძის გამ., 312-13

ზინ და სცავნ ლეკუთა სახისმეტყვ. თ. 261

ნაყუ ხოლმეობითში: ყოველი, რომელი ხითხოვნ, მოილინ ხანმეტი, ივ. ჯავახიშვილის გამ., 377

თურმეობითში: შევიკრიბი, სადა არა განმიბნევიენ მ 257, C

ჰგონიენ მამალსა მას სახისმეტყვ. თ. 1312 (ჰგონიენ/ნ სტატიკური ვნებითა თურმეობითის ფორმით).

ბრძანებითებში: იხმარებდინ სული ჩემი ლ 1, 27 C

მიპრიდენ ცეცხლმან მან, იძლიენ ძნელი იგი, მოუძღურდინ მღვმე იგი, დაშრტინ საჰმილი იგი გეჰენისამ და დაჰენინ ურცხვნომ იგი, ანგელოზთა შეეშინენ კიშენი I, 2018, 9

დამტკიცებულია აგრეთვე, რომ

ა) -ნ არაა აწმყო ხოლმეობითის საწარმოებელი ნიშანი, რადგანაც იგი მხოლოდ მესამე პირის ფორმანია და არა აწმყოს მწკრივის ფუძეში; აწმყოს გარდა -ნ გვევლინება ნაწყოში, თურმეობითში, ნაწყოსაგან მიღებულ ბრძანებითებში.

ბ) -ნ არაა ბრძანებითის ნიშანი, როგორც ეს შეიძლებოდა კაცს ეფიქრა, რადგანაც იგი გამოყენებულია არაბრძანებითს მწკრივებშიც: აწმყოში, ნაწყოში, თურმეობითში.

მაშასადამე, -ნ მხოლოდ მესამე პირის სუბიექტის ნიშანია¹.

კითხვა ისმის: ხომ არ გვექონდა -ნ სუფიქსის პარალელურად -დ?

ამ კითხვას აძლიერებს S3 პირის მხოლოობითისა და მრავლობითი რიცხვის ნიშანთა შეპირისპირება:

მხ. -ს -ნ

მრ. -ეს -ენ -ედ

საერთოა -ს და -ნ, აკლია მხოლოობით რიცხვში -დ.² გვექონდა?

¹ დაწერილობით -ნ და -ედ სუფიქსთა შესახებ არნ. ჩიქობავას გამოკვლევაში „მესამე პირის სუბიექტის უძველესი ნიშანი ქართულურ ენებში“: „ენიკი“-ს მოამბე. V-VI, 13-16.

² ასეთი შეპირისპირების გზით -დ სუფიქსის გამოყოფისა და არსებობის შესაძლებლობაზე გვექონდა საუბარი ერთ-ერთი მოხსენების გარშემო გამართული მსჯელობის დროს ენათმეცნიერების ინსტიტუტში 1946 წელს. ვგვე შევიდა მოხსენებაში „მრავლობითი რიცხვის სუფიქსთა გენეზისისათვის ზმნებში“, რომელიც წაიკითხეთ ახალი ქართული ენის კათედრის სხდომაზე 17 დეკემბერს 1948 წელს.

უთუოდ გვეკონდა. თურმეობით პირველში გრამატიკული სუბიექტის III პირი მხ. რიცხვში გამოხატული იყო -ს, იშვიათად -ნ სუფიქსით.

ჰგონიეს ლ 8,18 — ჰგონიენ სახისმეტყვე. თ. 1312

განუბნევიეს — განუბნევიენ მ 25,24 C

ამავე თურმეობითში III პირის სუბიექტი გადმოცემულია -დ ბოლოსართი-თა:

კილიკი ერთი მცირე ქუე წარუგდებიედ (შუშანიკი, 392a). აქ სუბიექტია კილიკი, იგი მხ. რიცხვშია, მისი ნიშანია -დ.

ასევეა: რაქამს დაიძინის კორკოდინოს ხუთქმან, პირი ზმ უმტკმიედ (სახისმეტყვე. თ. 287-8): უმტკმიედ = უმტკმიეს პირი (ერთსიმნ რაქ ისქი „გაღებულ-ლი აქეს პირი“).

ვითარცა სანთელი ჰნთიედ (ჰნთიეს) თუალთამ 3025 (გამოყენებული აქვს აკაკი შანიძის თავის ცნობილ წიგნში S₂ და O₃ ქართულ ზმნებში).

სხუასა ნუ ვის უფლიედ ჩუენ თანა შემოსლვად (შუშანიკი, 191; შდრ. მფრინველსა უფლიედ მოკლვად გუამისა თჳსისა სახისმეტყვე. თ. 102,34).

ჰმოსიედ მას სელისა სამოსელი (კიმენი II, 98₁₂₋₁₃; შდრ. რომელსა არა გმოსიეს სამოსელი მ 22,12).

შევიკრიბი, სადა არა განმიბნევიედ მ 25, 26 (შდრ. განმიბნევიენ C = განმიბნევიეს)...

დასკვნა არ უნდა იყოს სადავო: სუბიექტის მესამე პირის უძველესი ნიშანია -დ. იგი უფრო ადრე გადაშენდა, ვიდრე -ნ, ყოველ შემთხვევაში -ნ სუფიქსის მოქმედების დროს -დ აღარა ჩანს პროდუქტიული.

ამგვარად, S₃ -ს, -ნ, -დ ნიშნებიდან ორი უკანასკნელი დღეს აღარა გვაქვს.

3. სახელთა მრავლობითი რიცხვი ძველ ქართულში ჩვეულებრივ და ახალ ქართულში ნაკლები სიხშირით გადმოცემულია -ნ და -თ სუფიქსებით: მამანი, ძენი, სახლნი... მამათა, ძეთა, სახლთა...

ზომ არა გვეკონდა -ნ-ს პარალელურად -დ? -დ არა ჩანს, მაგრამ გვაქვს -ეთ ან -ეტ (← *-ედ):

ოთხთავში გვგვდება კრეტსაბმელი. (← კარეთსაბმელი): კრეტსაბმელი იგი ტაძრისად მის განიპო ორად მ 27, 51; მრკ 15, 38; ლ 23, 45.

ეგვევ -ეთ არის წარმოდგენილი ვიეთ, ვიეთმე ნაცვალსახელებში².

¹ „სუბიექტის მესამე პირის ნიშანი -დ ძველ ქართულში“ — ამ სათაურით წაუკითხავს მოხსენება დ. გეჭაძეს (ამჟამად მეც. კანდიდატს) 31 მაისს 1952 წ. ა. წულუკიძის სახ. ქუთაისის პედაგოგიურ ინსტიტუტში ასპირანტთა III სესიაზე. თეზისები დაბეჭდილია (ასპირანტთა III სამეცნიერო სესია, ქუთაისი, 1952). მოხსენება, როგორც ჩანს, ერთი ნაწილია მისივე (დ. გეჭაძის — ხელმძღვანელი გ. როჯავა) საკანდიდატო დისერტაციისა „გარდაბეჭდილი ზმნების დრო-კილოთა III ჯგუფის ფორმები ძველ ქართულში“, რომელიც მან წარმატებით დაიცვა მიმდინარე წელს. შრომაში გაანალიზებულია ორ თვეულამდე ზმნა, სადაც გამოვლინებულია S₃ ნიშანი -დ (მისწავიედ, უპრიოდ, ჰგონიედ... ისმინედ, გვესენედ, იქმენი-დ და სხვ.). ანალიზი და დასკვნა საფუძვლით მისაღებია. ამ ნიშნის არსებობაზე, ჩვენგან დამოუკიდებლავ, მოუთითებია გ. როჯავას დ. გეჭაძისათვის. -დ და -ედ ფორმანტთა შესახებ მოხსენება „ქართული ზმნის იშვიათი ფორმები VIII-X საუკუნეების ძეგლების მიხედვით“ წიკითხვა ილია აბულაძემ 1952 წლის შემოდგომაზე. შრომა იბეჭდება.

² ნ. შარაძე. ძველი ქართული ენის გრამატიკა, გვ. 102.

მაგრამ გამოყენების მხრივ ერთგვარი მსგავსებაც შეიმჩნევა: ეს სუფიქსები განაწილებულია არათანაბრად; სახელობრ:

სახელებში — -ნ გვევლინება მრ. რიცხვის ნიშნად მხოლოდ სახელობითში (და წოდებითში), ხოლო -თ ყველა სხვა ბრუნვაში.

ზმნებში — -ენ /-ან გადმოსცემს სუბიექტის III პირისა და სახელობით ბრუნვაში დასმული ობიექტის ყველა პირის მრავლობითობას, ხოლო -თ სუბიექტის I და II პირისა და -ედ III პირის მრავლობითობას (ობიექტის მრავლობითობას -თ, -ედ სუფიქსები ძველ ქართულში არ გამოხატავდნენ).

ბუნებრივია კითხვა დაისვას: თანაბრად ხომ არ იყო ოდესღაც ეს სუფიქსები განაწილებული როგორც სახელის, ისე ზმნის მრავლ. რიცხვში? -ნ და -თ ისე ხომ არ გასდევდა სახელს ყველა ბრუნვაში, როგორც -ებ სუფიქსი გასდევს (კაც-ებ-ი, კაცებ-მან და სხვ.)?

ასევე, ხომ არ შეიძლებოდა დაგვეშვა სხვადასხვანიშნიანი ფორმების ნაცვლად ერთნიშნიანობა სამივე პირისათვის მრავლობით რიცხვში:

ჩუენ უყოფ-თ ← *უყოფ-ედ

თქუენ უყოფ-თ *უყოფ-ედ

იგინი უყოფ-ედ — ეს ერთი მხრით, და მეორე მხრით,

ნაცვლად უყოფ-თ, უყოფ-თ, უყოფ-ენ ფორმებისა ხომ არ იყო

ჩუენ *უყოფ-ენ (მღრ. ჩუენ გუყვ-ენ შენ

თქუენ *უყოფ-ენ თქუენ გყვ-ენ მე

იგინი უყოფ-ენ იგინი ვყვ-ენ მე), მაშინ ადვილად აიხსნებოდა

ენებითი გვარის ფორმებში -ენ სუფიქსის ფუნქცია:

ჩუენ დავიწერ-ენ-ი-თ

თქუენ დავიწერ-ენ-ი-თ

იგინი დავიწერ-(ენ)-ეს, რომელთა უძველესი სახე იქნებოდა:

ჩუენ დავიწერ-ენ

თქუენ დავიწერ-ენ

იგინი დავიწერ-ენ, სადაც -ენ სუბიექტის მრ. რიცხვის ნიშნად გამოვიდოდა სამივე პირისათვის¹.

მაგრამ ეს მთლიანობა ძველ ქართულშივე ჩანს დარღვეული. კაცმა რომ თქვას, იგი ყველგან არცაა მოსალოდნელი იმ „უბრალო“ მიზეზის გამო, რომ III პირის გაფორმება უფრო გვიანდელი ფორმაციისაა (არნ. ჩიქობავა).

ფაქტია, რომ -დ/-თ და -ნ პარალელურად გასდევს სახელსა და ზმნას მრავლობით რიცხვში და ჩვენთვისაც ამჟამად ესაა საინტერესო.

4. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ორი ძირითადი ბრუნვა იყო: მიცემით-მიმართულებითი და ნათესაობით-მოქმედებითი. მიცემითის ნიშანი იყო -ს, -ნ, ვითარებითისა — -დ. დასაბუთებულია, რომ მიცემითი და ვითარებითი ერთმანეთს ენაცვლებოდა. მამასადამე, შეიძლება დავუშვათ -ს, -ნ, -დ ნიშანთა პარალელურობა.

ასევე გენეტურად ერთმანეთთანაა დაკავშირებული ნათესაობითი და

¹ ამის შესახებ დაწერილებით გვეონდა მსჯელობა მოხსენებაში „მრავლობითი რიცხვის სუფიქსთა გენეზისისათვის“ (17. XII. 1948 წ.).

მოქმედებითი. მათი ნიშნების თანხმონებითი ელემენტებია პირველისათვის - (ი)ს, -(ი)ნ, მეორისათვის -(ი)თ ← -(ი)დ. ჩანს, აქაც პარალელურად მოქმედებდა

-ს, -ნ, -თ (←დ)¹. მაშასადამე, საერთოა ელემენტები -ს, -ნ, -დ მიცემით- მიმართულებითსა და ნათ.-მოქმედებითში. ამათგან -ნ დაიკარგა, -დ || → -თ შემოგვრჩა.

5. ძველ ქართულში || ტიპის (ნასახელარი) ვნებითისათვის დადასტურებულია -(ე)ნ და -(ე)დ საწარმოებელი სუფიქსები. უკანასკნელი იხმარებოდა: ნარნარა თანხმონებით დასრულებულ სახელთაგან ნაწარმოებ ზმნებთან. მაგ.,

შევწუხ-ენ	განვმართლ-ი
შესწუხ-ენ	განჰმართლ-ი
შეწუხ-ნ-ა	განმართლ-ა

და ასე: დაღუმ-ნ-ა, განქაპუქ-ნ-ა, განკაც-ნ-ა... განმრავლ-დ-ა, აღმალლ-დ-ა, დაბერ-დ-ა, განშუენ-დ-ა და სხვ.

ვარაუდია, რომ დ მეორეულია, მიღებული ნ-საგან დისიმილაციის გზით. მაგრამ საქმის ვითარება სხვას გვიჩვენებს. -დ გვევლინება არანარნარა თანხმონებთანა მეზობლადაც. მაშასადამე, დისიმილაცია გამორიცხულია ასეთ შემთხვევებში:

განტეხ-ა	მაგრამ	განტყ-დ-ა ²
განხეთქ-ა,	„	განსთქ-დ-ა ²

და ნასახელარ ზმნებში: ალყუავილ-ნ-ა (სას. პოეზია, პა 149, დაუმძიმ-დ-ა (საბა ასური, 91)... და რიგ III ტიპის ვნებითებში: დაჯ-დ-ა, დასხ-დ-ა, შექხუ-დ-ა, მოკუ-დ-ა, მოუჯ-დ-ა და სხვ.³

აქედან ჩანს, რომ ვნებითს პარალელურად აწარმოებდა ორი სუფიქსი, რომელთა თანხმონებითი ელემენტები იყო -ნ და -დ⁴. ამათგან -ნ გადაშენდა და -დ გაბატონდა.

6. მრავალგზის აღნიშნულა, რომ ზმნისართებში ერთმანეთს ენაცვლებიან -ნა და -და დეტერმინანტები: ზედა — ზენა, ქვედა — ქვენა, შიდა — შინა, სადა — სანა(მდის), მან(ნ)და — მანა(მდის)⁵, გარდა — გარნა, ვიდრე — ვინამ და სხვ. ცხადია, რომ ნ და დ ელემენტები პარალელურადაა ნაზმარი. ახალ ქართულს ორივე შემორჩა, მაგრამ სემასიური დიფერენციაცია მათ შორის უთუოდ იგრძნობა (ზედა ქვა და ზენა ქარი, სადამდის და სანამდის...).

7. მორფოლოგიის გარდა ლექსიკაშიც ადგილი აქვს -ნ და -დ აფიქსთა პარალელურობას. დადასტურებულია ნ- და ს- თავსართთა ერთნაირი სიტყვაწარმოებითი ფუნქცია:

¹ ჩვენი: ბრუნების სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით: საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, № 3, 1944, გვ. 340-341.

² ა. შ ა ნ ი ძ ე, ნასახელარი ზმნები ქართულში. ტფილისის უნივერსიტეტი, ტ. I, გვ. 88-96.

³ ჩვენი: ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან, II. „ენიმიკ“-ს მოამბე, V-VI, გვ. 533-536.

⁴ ვნებითის ნ და დ სუფიქსთა მომდინარეობის ახსნის ცდა წარმოადგინა ქეთ. ლომთათიძემ ენათმეცნიერების ინსტიტუტის სხდომაზე ჩატარებულ საუბარში 1952 წ.

⁵ არნ. ჩ ი ქ ი ბ ა ვ ა, გრამატიკული კლას-კატეგორიათა ნიშნების ეტიმოლოგიისათვის ქართველურ ენებში: საქართველოს სსრ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, № 4, 1944, გვ. 451.

ნახვა — სახე ნათელი — სათვეი
 ნერწყვი — სარწყავი ნესტი — სასტვენი და სხვ.

ამ პრეფიქსთა პარალელურად დ- თავსართიც უნდა ყოფილიყო. ასეთად მიჩნეულია დ- სიტყვებში: დათვი, *დინჭველი → ჭინჭველი, *დღთე → თთუე → თვე... (არნ. ჩიქობავა), *დაქვი → ჭაქვი (გ. როგავა). თუმცა უდავოა, მაგრამ ეს თუ ვისმე საეჭვოდ მოეჩვენება, არის უეჭველიც.

ქართულში ერთმანეთს ენაცვლებოდა სხედან და სხენან (რომელნი სხენან ლ 1, 79 E), სადაც -ედ და -ენ პარალელური სუფიქსებია. სხენან ფორმა გადაშენდა.

ხევსურულში ხედ- ზმნის ფუძე წარმოდგენილია ხენ- სახით:

გახ-ენ და ნახ (ბ. გაბუური, 155g) = გახედა და ნახა...

შაუხენებავ... კმლისად (იქვე, გვ. 158zგ) = შეუხედავს... ხმლისათვის

აქაც -ენ და -ედ ერთი ფუნქციის სუფიქსებია, ოღონდ ხენ მხოლოდ ხევსურულშია დაცული.

ზემოთქმულის მიხედვით შეიძლება გამოვიტანოთ დასკვნა: ერთისა და იმავე მოვლენის გამოსახატავად გამოყენებული იყო პარალელურად ნ და დ აფიქსები სახელებში, ზმნებში, ზმნი-ზედებსა და აგრეთვე სიტყვაწარმოებაში.

თუ მოვიგონებთ, რომ ეს აფიქსები ფუნქციით გრამატიკული კლასის ნიშნებია¹, მაშინ საერთო დასკვნაც შეიძლება გაკეთდეს: სადაც ნ ფორმანტია, იქ პარალელურად სავარაუდებელია დ და პირიქით.

ნ და დ აფიქსთა ასეთი პარალელიზმი შეინიშნება სვანურ ენაშიც. მაგ.:

ფუსნ — ფუსდ „ბატონი“ და ვითარებითი ბრუნვის ფორმებში: ვედნ — ვედდ „ძლივს“, ჩინ — ჩიდ მაჩენე „ყველაზე უკეთესი“ და სხვ.²

სვანურის მოთხრობითის -დ ნიშანიც გვაგვარაუდებინებს მის პარალელურად -ნ ბოლოსართის არსებობას. ასეთი რამ სვანურის მოთხრობითში არა გვაქვს, მაგრამ ქართულში მოგვეპოვება მა-ნ, ვი-ნ ნაცვალსახელებში. სვანური მოთხრობითისა და ვითარებითის -დ უდრის ქართ. მოთხრობითის -ნ და ვითარებითის -დ-ს³.

სვანურის ნამყო უწყვეტელში პარალელურად იხმარება საწარმოებელი სუფიქსი -გ-ნ და -გ-დ: ბქვ. ხალხნგნ || ხალხნგდ „ელხინებოდა“, ამათგან -დ სუფიქსი საერთო ქართველურია, -ნ კი უთუოდ მისი კორელატია⁴.

ასეთი შეხვედრები სიტყვაწარმოებაშიც არის აღნიშნული. ჰანურის რიგობითი რიცხვითი სახელის სუფიქსი -ენ (სუმენი-ენი „მესამოც“, ოთხონი-ენი „მეოთხმოც“) მიჩნეულია წილადი რიცხვითი სახელის -ედ სუფიქსის კორელატად⁵ და სხვ.

ჰანურის -ნა „თუ, რომ“ ნაწილაკის ფარდია მეგრულში -და: გამაჩათ-ნა

¹ არნ. ჩიქობავა. სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში. 1942, № 57, 58, 59, 63, 106 და სხვ.; მისივე სხვა გამოკვლევები, სადაც გამოყოფილია დ, ნ, ლ, რ, ხ როგორც გრამატიკული კლასის ნიშნები.

² ჩვენი: ნ და ხ ფენებისათვის ქართველურ ენებში. გვ. 190, 98უ.

³ არნ. ჩიქობავა, მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში. გვ. 172, 173.

⁴ ჩვენი: სვანური ენა, I, გვ. 107-108.

⁵ არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება. გვ. 59, 99 და სხვ.

= გომოჩანქ-და „თუ ყიდი“¹.

ჩანს, ნ და დ აფიქსთა პარალელური გამოყენება ქართულ-ქართველურ ენათა დამახასიათებელი იყო.

II

რა გამოვიდა? ერთი მოვლენის გამოსახატავად გამოყენებული იყო ერთი და იმავე ფუნქციის სხვადასხვა ნიშანი. მაშასადამე, გვერდით ერთი შინაარსის, ერთი მნიშვნელობის სხვადასხვა ფორმა, მრავალფორმა.

ქართული ენის ხანგრძლივი განვითარების მანძილზე ეს მრავალი ფორმა არ შემოგვრჩა.

რა მოუვიდა?

გზადაგზა შენიშნული იყო, რომ

1. დაიკარგა: 1. III პირის ნიშნები -ნ, -დ (უკანასკნელი უფრო ადრე) და შემოგვრჩა -ს.

2. III პირის მრავლ. რიცხვის -ედ სუფიქსი (დღემდე დაცულ იქნა -ენ, -ეს).

3. ვნებითი გვარის -(ე)ნ (გაბატონდა -დ).

4. ნათესაობითისა და მიცემითის -ნ ელემენტი (დარჩა -ს).

5. სხენან, გარნა და მისთ. ფორმები.

II. ფუნქცია შეიცვალა, სხვადასხვა მნიშვნელობის ფორმა შეიქმნა და ამის გამო შემოგვრჩა:

ა) სახელებში — ნათ.-სა და მიცემითში -ს ელემენტი, ვითარებითში — -დ, მოქმედებითში -(ი)თ (← ი-დ).

ბ) ზმნებში — -ენ, -ან აწმყოსა და კავშირებითის III პირის მრავლობით რიცხვში, -ეს — ნამყოებში, ხოლო -თ სუბიექტის I და II პირის აღსანიშნავად ყველა მწკრივში.

გ) ზმნიზელებში: ქვენა ქარი — ქვედა ყბა

სადა, სადაჟდის — ადგილისა და

სანამდის — დროის გამოსახატავად და სხვ.

III. ძირს შეუხორცდა როგორც -დ-, ისე -ნ-, მაგ.: დათვი, *დაქვი → ჯაქვი, ნახვა, სხედ-ან და სხვ.

ამგვარად სხვადასხვა ფორმა (ორი, სამი...) იქცა ერთ ფორმად, მრავალი სახიდან მივიღეთ ერთი სახე. ამას ენამ მიაღწია სამი საშუალებით: გრამატიკულ ნიშანთა ა) შემცირებით — დაკარგვით, ან ბ) ფუნქციის შეცვლით, ან კიდევ გ) ძირთან შეხორცებით.

III

რით იყო ეს ცვლა გამოწვეული? უდავოდ გამოწვეული იყო ენის ტენდენციით მრავალფორმიანობიდან ერთფორმიანობისაკენ, უნიფორმაციისაკენ. ასეთი ტენდენცია სხვა ენებსაც ახასიათებს. მაშასადამე, უნიფორმაცია ენის განვითარების შინაგან კანონს განეკუთვნება.

ი. სტალინის მოძღვრებით ენა ვითარდება და იცვლება. ეს განვითარება

¹ არნ. ჩიქობავა. ჰანურის გრამატიკული ანალიზი, 1936. გვ. 184-5.

ხდება „ენის ახალი თვისებრიობის, ახალი სტრუქტურის ელემენტების თანდათანობითი და ხანგრძლივითი დაგროვების გზით, ძველი თვისებრიობის ელემენტების თანდათანობით კვდომის გზით“¹.

შემდგომი კვლევა-ძიება უფრო ნათლად გაგვიჩვენებს ი. სტალინის მოძღვრების საფუძველზე, თუ რით იყო გამოწვეული ეს მრავალფორმიანობა და მისი გადმომცემი სხვადასხვა ნიშნის გამოყენება, როგორი თანდათანობით წარიმართა უნიფორმაცია, როდის რა ელემენტი დაიკარგა, ან რა ახალი ფუნქცია შეიძინა და სხვა. ამ საკითხთა გადასაწყვეტად ჩვენი ენები მდიდარ მასალას იძლევიან.

¹ ი. სტალინი, მარქსიზმი და ენათმეცნიერების საკითხები, 1950, გვ. 25.

3. თოფურია

ნამყოს სახეობათა საერთო ნიშნისათვის ქართულში¹

ნამყოს ოთხი სახეობაა ქართულში ცნობილი: უწყვეტელი, წვეტილი, თურმეობითი I და თურმეობითი II. ამათგან ძირითადად მიჩნეულია წვეტილი, რამდენადაც იგი ემყარება ზმნის ძირს ან პირველადს ფუძეს. მეორე თურმეობითი იგივე წვეტილია, ოღონდ უკანასკნელის ვნებით გვარის სახეობას წარმოადგენს. წარმოებით განსხვავებულია ერთმანეთისაგან უწყვეტელი და თურმეობითი პირველი: ისინი სხვადასხვა ფუძეს იყენებენ.

1. როგორც დადგენილია, წვეტილი ორი სახით იხმარება: უნიშნოდ ან ნართაული -ო-თ და -ე სუფიქსით.

უნიშნოს შეუძლია დაირთოს უფუნქციო -ო. ასეთი ზმნები რაოდენობით მცირეა. მათი ფუძე ან უმარცხოა, ან კუმშვადია. -ე სუფიქსით იწარმოება ფუძეუკუმშველი ზმნები. მათი რაოდენობა განუსაზღვრელია.

ნიშნის:	ძვ. ქართ.	გარდამავალი და ახ. ქართ.	ძვ. და ახ. ქართ.
	შეკარ	შეკარ-ო	ვნახე
	შექარ	შექარ-ო	(ქ)ნახე
	შეკრ-ა	შეკრ-ა	ნახ-ა
	შეკარ-თ	შეკარ-ო-თ	ვნახე-თ
	შექარ-თ	შექარ-ო-თ	(ქ)ნახე-თ
	შეკრ-ეს	შეკრ-ეს	ნახ-ეს
ფუძეა:	შეკარ		ნახე

ფუძე კარგადაა შემონახული არა მარტო I და II პირში, არამედ ძველი ქართულის ბრძანებითის III პირშიც: შეკარ-ნ, ნახე-ნ. ფუძისეული -ე სუფიქსი მოკვეცილია III პირის -ა და მრ. რიცხვის -ეს ბოლოსართთა გავლენით: ნახე + ა → ნახ-ა, ნახე + ეს → ნახ-ეს².

ამგვარად, წვეტილის ნიშნებია: 0 (ნული), უფუნქციო -ო და სუფიქსი -ე.

2. თურმეობითი მეორე იმეორებს წვეტილის ფუძესა და ბოლო ნიშნებს, განსხვავებულად აქვს ვნებითის ე- თავსართი: მაგ.:

¹ ამოღებულია სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო სესიაზე 1954 წლის 23 ნოემბერს წაკითხული მოხსენებიდან: „მწერიის საკითხისათვის ქართულში“ (სამეცნიერო სესიის თეზისები, 1954, გვ. 125-126).

² სვანური ენა. I. ზმნა. 1931, გვ. 142-143.

შევეკარ ან შევეკარ-ო	ვენახე
შეეკარ ან შევეკარ-ო	ენახე
შეეკრა	ენახა

აქაც იგივე 0 (ნული), უფუნქციო -ო და -ე სუფიქსია. რაც წყვეტილში გვაქვს.

ამ ნიშანთაგან -ო ფონეტიკურ ნიადაგზე აღმოცენებული თანხმოვანთ-გასაყარი ბგერაა, შემდეგ ნართაულად ქცეული¹. რაც შეეხება -ე სუფიქსს, იგი სამეცნიერო ლიტერატურაში აღდგენილია და მის პირველ სახედ *-ევ არის გამოცხადებული. ნ. მარს -ევ დაკავშირებული აქვს ესვა ზმნის სპირანტულ სახესთან *ჰვ² და მემშველ ზმნად მიიჩნევენ. ნ. მარის ეს მცდარი შეხედულება უკუგდებულია დასახელებულ რეცენზიაში (გვ. 302-304). -ე სუფიქსის წარმომავლობას -ევ-ისაგან ასაბუთებს გ. როგავა ქართული დიალექტებისა და მეგრულის მონაცემთა ღრმა ანალიზის საფუძველზე. წამოყენებული დებულება მას შესაძლებლობას აძლევს ახსნას III პირის -ო სუფიქსისა და კავშირებითის -ო საწარმოებელი ნიშნის შედგენილობა³. მაგრამ არის რიგი დაბრკოლებები, რომელთა გათვალისწინება საჭიროა.

3. უწყვეტელი, -დ სუფიქსიანი თუ -ოდ სუფიქსიანი, XII საუკუნიდან გათანაბრებულია: მას ან არ დაერთვის, ან დართული აქვს უფუნქციო -ო; მაგალითად:

ვიხარებდ ან ვიხარებდ-ო	ვიქმოდ-ო
იხარებდ ან იხარებდ-ო	იქმოდ-ო

ძველ ქართულში -დ-ონიანი და -ოდ-იანი გათიშული იყო ერთმანეთისაგან: პირველს შეიძლებოდა ჰქონოდა ნართაული -ო, ხოლო მეორეს აწარმოებდა -ე სუფიქსი⁴, რომელიც ორივე რიცხვის III პირში ხმოვნით დაწყებული სუფიქსის გავლენით იკვეცებოდა. ამგვარად გვქონდა:

ძვ. ქართ. -დ სუფიქსიანი	ძვ. ქართ. -ოდ სუფიქსიანი:
ვიხარებდ ან ვიხარებდ-ო	ვიქმოდ-ე
იხარებდ ან იხარებდ-ო	იქმოდ-ე
იხარებდ-ა	იქმოდ-ა
ვიხარებდ-ო-თ	ვიქმოდ-ე-თ
იხარებდ-ო-თ	იქმოდ-ე-თ
იხარებდ-ეს	იქმოდ-ეს

¹ უფუნქციო (ნართაული) -ის შესახებ: არნ. ჩ ი ქ ბ ა ე ა , რეცენზია ნ. მარის ძველი ქართული ლიტ. ენის გრამატიკისა: მიმოხილველი, 1926, გვ. 319; ა. შ ა ნ ი ძ ე , ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 439.

² ნ. მარის, Грамматика др.-лит. грузинского языка, 1925, §§ 152, 153 179 და სხვ.

³ გ. როგავა, აორისტიკა და კავშირებით მეორის ზოგ აფიქსთა გენეზისისათვის -ევ სუფიქსთან დაკავშირებით ქართულსა და მეგრულში: საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. VI, № 8, 1945, გვ. 647-655.

⁴ მოვლენა დადგენილი აქვს ა. შ ა ნ ი ძ ე ს წერილში: შწკრივთა მოძღვრებისათვის ქართულში. I. სამი შწკრივის თავისებურებანი ძველს ქართულში: საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. VI, № 10, 1945, გვ. 834-844. ნ. აგრეთვე მისი ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953, გვ. 434-436, 455-456.

ფუძეა: იხარებდ იქმოდ-ე
 ფუძე დაცულია ბრძანებითის II და III პირში:
 იხარებდ იქმოდე
 იხარებდ-ი-ნ იქმოდე-ნ

ჩანს, უწყვეტლის ფუძეს იგივე ნიშნები დაერთოდა, რაც წყვეტილს: 0 (ნული), უფუნქციო -ო ან სუფიქსი -ე.

-ე ბოლოსართი არ არის შემონახული XII საუკუნიდან სამწერლობო ენაში და არც დიალექტებში, გარდა თუშურისა, სადაც -ო ნიშნიანთა პარალელურად -ე სუფიქსიანი ფორმები იხმარება; მაგ.:

სტეხბდე	ზღვბდე	ღგვბოდე
სტეხდე	ზღებდე	ზღგებოდე
სტეხდ-ა	ზღებდ-ა	ღგებოდ-ა და სხვ ¹ .

მოხეურში დაცულია -ე სუფიქსი -ოდ-თან ერთად, ოღონდ ეს -ოდ-ე ფორმანტი დაერთვის წყვეტილის ფუძეს II პირში (იშვიათად III პირშიც) და გამოხატავს თხოვნითს ბრძანებითს: გააკეთოდე! მითხროდე! (მაიყვანოდეს!)² ... აგრეთვე მაგალითები ტექსტებიდან: უთხროდე მამაშენსაო, ლუდი აღუღას წამზედა... სიმონა, ეს კოტიას მისკოდე ... თუ არ ჰქმინებს საჭმელი, დოდაუხსოდეთ ჯამზედა... სარკეში ჩაიხედოდეთ, წვერი იპარცეთ ყბაზედა და სხვ³. ეს ფორმა ალ. ყაზბეგს არცთუ იშვიათად აქვს გამოყენებული დიალოგის დროს: ბატენებს უყურეო, სიტყვაში ყინულზედ არეკოდეო (II, 69) და სხვ⁴. შდრ. ფშაური -ოდ-ო და თუშური და ხევსურული -ო-დ-ო სუფიქსებიანი თხოვნითი ბრძანებითი: დაიწეროდი, გადსტეხოდი (ფშ.) და ვალღესიდი, ღნახიდი (თუშ., ხევს.)⁵.

სათქმურებელია, რომ ცოცხალ მეტყველებასა და ხალხურ ლექსებში დაცული ფორმები: „ბრძანებოდე, ჩამოირბენდე (საქმე რომ არა გკონოდა რა, ჩამოირბენდე ჩვენსაო), მომიტანდე, შემასმევდე“ და მისთ. იგი უწყვეტელი უნდა იყოს, რომელიც შემოგერჩა ბრძანებითის სახით, და არა კავშირებითი, როგორც ეს გარეგნულად ჩანს⁶.

ამგვარად, უწყვეტლის ნიშანი -ე დღესაც შემონახულია აქა-იქ. ეტყობა, იგი საეგზეთით არ გადაშენებულა.

4. თურქმეობითი I ორგვარად იწარმოებოდა ძველ ქართულში: უნიშნოდ (-ავ და -ამ სუფიქსებიანი) და -ო-ე ბოლოსართებით; მაგ.:

დაუხატავ	დაუწერიფე	მას მე
დაუხატავ	დაუწერიფე	მას შენ
დაუხატავ-ს	დაუწერიფე-ს	მას იგი და სხვ.

¹ ა. შანიძე, S₂ და O₂ ქართულ ზნებში, 1920, გვ. 158-162; შდრ. თ. უთურგაიძე, Тушинский диалект грузинского языка, 1954, [AKI], გვ. 10.
² თ. ქაჭაია, Мохевский диалект грузинского языка, 1954, [AKI], გვ. 16; აგრეთვე კ. ბუბუშვილი, მოხეური კილო.
³ ამოღებულია იგი ქავთარაძის მიერ ადგილობრივ ჩაწერილ ტექსტებიდან.
⁴ ა. შანიძე, ქართული გრამატ. საფ., გვ. 211; იგი ქავთარაძე, მოხეური კილო ყაზბეგის ენაში: თბილისის უნივ. შრომები, XXXV b, 1949, გვ. 94.
⁵ ა. შანიძე, S₂ და O₂, 156, 161, 167.
⁶ შდრ. ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, გვ. 437. შდრ. სვანური ენა, გვ. 173.

ანალოგიური წარმოებისა იყო სტატიკური ზმნები აწმკოში:

ვკონიე შღრ. კღჟძავ-ს

ჰკონიე სძინავ-ს

ჰკონიეს ჰშორავ-ს და სხვ.

-ო-ე სუფიქსებიდან -ე უკვე ცოცხალი არ არის, არც გადმონაშთის სახით შენახულა სადმე. მისი ადგილი ყველგან მეშველმა ზმნამ დაიჭირა:

დაუწერი-ვარ ვკონი-ვარ

დაუწერი-ხარ ჰკონი-ხარ

დაუწერი-ა ჰკონი-ა

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ძველ ქართულშივე III პირში -ა სუფიქსი არცთუ იშვიათად გვაქვს; მისი გავლენით -ე მოკვეცილია: მაგ.:

ღღესა შინა ერთსა რად მკონ, მი მი ცე მ ი ა : ხანძთ. ნა₂₅

მიცვალეზულთა მამათათჳს ხანძთად გა ნ მ ი წ ე ს ე ბ ი ა : იქვე, იღ₂₅

მი რ ჩ ე ვ ი ა შესუმაჲ წამლისაჲ: კიმ. I, 170₃₀

ათშვდმეტი წელი და უ ყ ო ფ ი ა სახლსა შინა ჩემსა: იქვე, 164₁₀

მი უ ღ ე ბ ე ლ ი ა ნიჭი იგი: არიმთ. 4₆₃ და სხვ.

მაგრამ I და II პირში -ე დაცულია, მეშველი ზმნა თავს არ იჩენს.

თურმეობითი I-ის -ო-ე ნიშნები დაშლილია და -ო- და ხოლმეობითის -ი ისტორიულად ერთ და იმავე ოდენობად არის გამოცხადებული¹. რაც შეეხება -ე-ს, მის შესახებ სხვადასხვა აზრი არსებობს. ნ. მარის მტკიცებით -ეს ბადალია არს მეშველი ზმნისა და გვევლინება განსაკუთრებით აღწერითსა და შედგენილ ზმნებში². ამის საფუძველს ის უთუოდ იმაში ხედავდა, რომ -ეს დაბოლოების ადგილი შემდგომ ა(რს) მეშველმა ზმნამ დაიჭირა. მაგრამ მოსაზრება რომ ძირშივე მცდარია, ეს თუნდაც იქიდან ჩანს, რომ -ეს მთლიანი სუფიქსი კი არ არის, არამედ შედგენილია -ე- ელემენტისა და III სუბიექტური პირის -ს ნიშნისაგან.

შეიძლებოდა კაცს -ე მეშველ ზმნად მიეჩნია და სვანური ენის -ო მეშველ ზმნასთან (ხვ-ო, ხ-ო, ლ-ო) დაეკავშირებინა, მაგრამ ის გარეშეობა, რომ -ე III პირში იკვეცება (დაუწერი-ა...) და თანაც მეშველი ზმნა აქ მოსალოდნელი არ არის, ამ ვარაუდზე ხელს აგვალეზინებს.

-ა სუფიქსის გენეზისის შესახებაც თანხმობა არ არის. ნ. მარი და ა. შანიძე მას არს ზმნის შეკვეცილ სახედ თვლიან³, მაგრამ ა. შანიძისავე სიტყვით იგი „ზოგ შემთხვევაში მრავლობითის ფორმიდან მოდის [ჰკონი-ა(ნ)] და გარეგნულად არს მეშველი ზმნის შეკვეცილ სახეს ჰგავს“⁴. გამოდის, რომ -ა უმეტესად არს ზმნის თავკიდური -ა-ნია, ზოგჯერ კიდევ მრ. რიცხვის -ან სუფიქსის ნაშთია. თუ მოვიგონებთ, რომ სტატიკური ზმნები და თურმეობითები ისტორიულად მჭიდრო კავშირში არიან ერთმანეთთან და ცვლა-განვითარებას

¹ არნ. ჩიქობავა, ერატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, 1948, გვ. 93-98.

² Грамм., გვ. 125, 175.

³ Грамм., გვ. 125; ქართ. გრამ. საფუძ., გვ. 447.

⁴ ქართ. გრამ. საფუძ., გვ. 328.

ერთდროულად და ერთნაირად განიცდიან, მაშინ, ცხადია, -ა-ს გენეზისის სხვადასხვაგვარი ახსნა გაუმართლებელია. ისიც გასათვალისწინებელია, რომ ძველ ქართულში ჰგონიეს და მისთანა სტატიკური ზმნები მრავლობითში ან სულ არ იხმარება, ან — მეტად იშვიათად და ამგვარი იშვიათი ფორმებისაგან რომ ხშირი ფორმები იყოს მიღებული -ნ-ს მოკვეციტ, მეტად საეჭვო ჩანს. ნუ დაგვაიწყდება, რომ ძველი ქართულის ჰრქვან და მსგავსმა ფორმებმა მეოცე საუკუნემდე მოაღწიეს ისე, რომ -ნ-ს მოსაცილებლად ჩარევა გახდა საჭირო. ესეც არ იყოს, -ე სუფიქსი დაიკარგა -ა-ს გავლენით, მეშველ ზმნას კი, თუნდაც შეკვეცილი სახით წარმოდგენილს, ფუძისეული ხმოვნის მოკვეცა არ შეუძლია (მაგ.: ხე-ა. მზე-ა). ამჟამად, რომ თურმეობითის -ა პირვანდელი წარმოშობით მეშველი ზმნა არ არის. იგი ასეთად გააზრიანებულია მას შემდეგ, რაც I და II პირში მეშველი ზმნა მართლაც გაჩნდა. გამოდის, რომ არც -ე-ს წარმომავლობაა გარკვეული და არც -ა-სი.

თურმეობითის -ე ამჟამად, შეიძლება ითქვას, გარკვეულია. იგი აორისტის -ე სუფიქსთან არის იდენტიფიცირებული და არცთუ უსაფუძვლოდ. იგ. ქავთარაძე წერს: „მომენტური ასპექტის ფორმას ... აორისტის ნაკვთი გამოხატავდა, იგი იმატებდა ჩვეულებრივ -ე დაბოლოებას, მაგრამ არა წმინდა ფუძეზე, არამედ უშუალოდ პერმანსივის აღნიშნულ ფორმაზე: ვ-ჰ-ი-ე, ჰ-გ-ი-ე, ჰ-გ-ი-ე-ს... შემდეგში აორისტის ეს ფორმები, ამ ტიპის ზმნათა განსაკუთრებული სემანტიკური თავისებურების გამო (რეზულტატიური შინაარსი), აწმყოდ ქვეულა და აორისტის -ე ნიშანი აწმყოშიც შენარჩუნებულა“¹.

რალა -ა? თუ თურმეობითის -ე იგივეა, რაც წყვეტილის -ე, ცხადია, -ა III პირის სუბიექტური ნიშანი იქნება. ჩანს, ნოდ. ნათაძის მოსაზრება -ა-ს III პირის სუფიქსობის შესახებ გამართლებულია. ამიტომაც, რომ მას -ე-ს მოკვეცა შეუძლია თურმეობითშიც ისე, როგორც წყვეტილში.

ამგვარად, თურმეობით პირველსაც ახასიათებს უნიშნობა და -ე სუფიქსი.

5. ამგვარად, -ე სუფიქსი გვაქვს ნამყოს ოთხივე სახეობაში; სახელდობრ (სხვა ნიშნებთან ერთად):

უწავებელში	-დ-0 (ნული)	-დ-0	-ოდ-ე
წავებელში	-0 (ნული)	-0	-ე ²
თურმეობით I-ში	-0 (ნული)	-0	-0-ე
თურმეობით II-ში	-0 (ნული)	-0	-ე

-ე საერთოა ყველა ნამყოში. იგი როგორც წარმოშობით, ისე ფუნქციონირებით და იგივეა. მისი მოკვეცა შეუძლია III პირში პირისა და რიცხვის ფორმანტებს.

-ე-ს ფუნქცია სავსებით ნათელი არ ჩანს. იგი დროს უთუოდ არ გამოხატავდა, რადგანაც დროს ჩამოყალიბებამდე წყვეტილში გამოყენებული იყო.

¹ იგ. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ძველ ქართულში, 1954, გვ. 183, 185.

² -ე იმდენად დამახასიათებელია წყვეტილისა, რომ მის მეშვეობით არის ნაწარმოები ისეთო ზმნა, როგორიცაა გუალე „იარე“, რომლის ამისავალი ვალ ფუძე ვალ-ს ზმნას წარმოადგენს.

თუ მომენტურ ასპექტზე მიუთითებდა, როგორც ამას სამართლიანად ფიქრობს ფ. ერთელიშვილი, მაშინ ხოლმეობითის ფუძეს როგორღა დაერთოდა, მით უფრო, როცა სტატიკური ვნებითი წყვეტილთან ერთად ძველზე ძველი ჩანს. ვიღრე არ გაირკვევა წყვეტილის, თურმეობითი I-ისა და უწყვეტლის ქრონოლოგიური მიმართება, და ეს კი შესაძლებელი ჩანს, მანამდე ფუნქციის საკითხი საბოლოოდ გადაწყვეტილი არ გვექნება.

6. კითხვა ისმის: შეიძლება თუ არა სხვადასხვა მწკრივს ერთი და იგივე ნიშანი ჰქონდეს? ამაზე დადებითი პასუხი გასცა დიდი ხნით ადრე არნ. ჩიქობავამ. მან უჩვენა, რომ -ი სუფიქსი ს ა ე რ თ ო ა ხოლმეობითი პირველისა და ხოლმეობითი მეორისა. გარდა ამისა XI—XIII სს-ში, როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, იყო ცდა -ი სუფიქსის გამოყენებისა III სერიის ფორმებში (ექმნ-ი-ს, ებრძან-ი-ს...) და ამდენად III ხოლმეობითის ჩამოყალიბებისა¹. შემდგომი კვლევა-ძიებით ირკვევა, რომ ეგევე -ი გვაქვს აწმყოსა და პირველი თურმეობითის ფორმებში². მაშასადამე, ერთი -ი სუფიქსი ს ა ზ ი ა რ ო ა ყველა სერიის პერმანსივში.

ასევე, საზიარო -ე ბოლოსართი დადასტურებულია სამივე სერიის კავშირებითებში (სწერდ-ე — I კავშ., აღდგ-ე — II კავშ., ექმნ-ე — III კავშ.) და ამდენად სწორია დებულება იმის შესახებ, რომ III სერიის მწკრივთა დაბოლოებები შენახულია I სერიის მწკრივებში³ (ოღონდ უწყვეტელში იგულისხმებოდა უნიშნობა და უფუნქციო -ი-). მაშასადამე, ნ ა მ ყ ო ს ო თ ხ ი ვ ე ს ა ხ ე ო ბ ა შ ი -ე გ ა მ ა რ თ ლ ე ბ უ ლ ი ჩ ა ნ ს .

7. უკანასკნელი კითხვა: რით ავხსნათ, რომ წყვეტილმა, თურმეობით პირველმა და თურმეობით მეორემ პარალელური ფორმები შემოგვინახეს, უწყვეტელმა კი უნიფიკაცია მოახდინა დ და ოდ სუფიქსიან ფორმათა და ყველას -ი დაერთო? უწყვეტლის უნიფორმაცია იწყება X საუკუნიდან და მთავრდება XII ს-ში და უნდა ვიფიქროთ, რომ მას ხელი შეუწყო უწყვეტლისაგან I კავშირებითის, რომელსაც ანალოგიური ფორმები ჰქონდა, გამიჯვნის ტენდენციამ.

უნიფორმაციის ტენდენცია დღესაც გრძელდება კილოებში და იგი ეხება თითქმის ყველა მწკრივს, მათ შორის ისეთ ძველ მწკრივსაც, როგორიცაა წყვეტილი.

მართლაც, წყვეტილის ფორმებში უნიფორმაციის შედეგად ინგილოურის კაქურ დიალექტში -ე მოკვეცილია და ყველა ზმნა უნიშნოდაა ან -ი სუფიქსითაა წარმოდგენილი (დამალ, ჩაპყარ, დაპკიდ, დამკარგ... შდრ. დაპკარ, გითხარ...), ხოლო ალიაბათურში, პირიქით, -ე სუფიქსია კუმშვად ზმნებს დართული (უთხარე, გამამცანე, მოპკალე, დეწივე, ქენე... შდრ. დამკირე, ვიკითხე...)⁴.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე , მწკრივთა მოძღვრებისათვის. II. ერთი უცნობი მწკრივი ქართულში: მოხსენებათა კრებული, № 1, 1947, გვ. 1-14.

² არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა . ერგატ. კონსტრუქციის პრობლემა; გვ. 6 და შემდ.

³ არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ვ ა . რეცენზია ნ. მ ა რ ი ს გრამატიკისა: მიმოხილველი, გვ. 317, შნშ. 2.

⁴ გ რ . ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ ი . ზოგიერთი დროის წარმოება ინგილოურში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, VI, გვ. 159-161; რ. ლ ა მ ბ ა შ ი ძ ე , Ингилийское наречие грузинского языка, 1949, [AKD], გვ. 14-15.

-ე-ს მოკვეცისაჲენ მიდრეკილება ხევსურულსაჲ ახასიათებს, მაგრამ ფართოდ მოღებული არ არის.

უნიფიკაცია გატარებულია თურმეობითი I-ის ფორმებისა თითქმის ყველა დიალექტში. აღსანიშნავია, რომ აქ ორი მიმართულება იჩენს თავს: ერთი მიმართულებაა — გააბატონოს -ი-ა სუფიქსები და მოშალოს -აჲ და -ამ თემატური ნიშნები, მეორე კი, პირიქით, გაავრცელოს -აჲ და გარკვეულ შემთხვევაში -იჲ. პირველი ტარდება ბარის კილოებში — ქართლურში, კახურში, იმერულში და სხვაგან — და აქედან ლამობს ლიტერატურულ ენაშიც შემოჭრას (მინასია, უთქვია...)¹, -აჲ კი მოღებულია ხევსურულში², ფშაურში, თუშურში³ და ფშაურიდან ვაჟას შემოტანილი აქვს სამწერლობო ენაში: ნიდაყვის ძირში და უჭრაჲ (= დაუჭრია: I, 18), მე თავი ჩამიბარებაჲ (= ჩამიბარებია: I, 37), ჩაგიგდაჲ (= ჩაგიგდიათ: 35) და სხვ., რაც საკმაოდ ცნობილია.

უნიფიკაცია განხორციელებულია აგრეთვე კავშირებითში -ა სუფიქსის სასარგებლოდ ხევსურულსა და მოხურში⁴: ნახ-ა-ს, დაწერ-ა-ს, აიღ-ა-ს და სხვ., მაშინ როდესაც ზემოიშორულში (ჭიათურა-საჩხერე) ტენდენციაა -ო სუფიქსის გავრცელებისა -ე ბოლოსართის ნაცვლად: წავიდ-ო-ს, მიც-ო-ს და სხვ.

მაშასადამე, უნიფორმაცია სხვადასხვა მწკრივის ფორმებში ანლაც მიმდინარეობს და, რა გასაკვირია, უწყვეტელსაჲ განეცადა იგი, მით უფრო, როცა მსგავსი წარმოება ახასიათებდა პირველ კავშირებითსაჲ.

როგორც დავინახეთ, დაბრკოლება არ არსებობს, რომ -ე ნაშყოს საერთო ნიშნად ვცნოთ.

აქედან ისიც ირკვევა, რომ -ე არ მომდინარეობს -ეჲ სუფიქსისაგან, წინააღმდეგ შემთხვევაში ის უნდა ყოფილიყო უწყვეტელშიც, თურმეობითშიც, რაც ქართული ენის მონაცემებით არ დასტურდება.

გარდა ამისა, ყურადღებას იქცევს ერთი გარემოება: პერმანსივის საერთო ნიშანია -ი, ასევე კავშირებითის საზიარო ნიშანია -ე, ჩანს, ყველა საწარმოებელი ფორმანტი ზმოვანია და უთუოდ ესეც მხარს დაუჭერს წყვეტილისა და საერთოდ ნაშყოს ხმოვნურ წარმოშობას. იგი მართლაც -ე უნდა ყოფილიყო.

საკითხი დგას ნაშყოსა და კავშირებითის -ე ნიშანთა გენეტური ურთიერთობის შესახებ: წარმოშობით ორივე ერთი და იგივე ფორმანტია, თუ კავშირებითის -ე მართლაც ერთ-საგან მომდინარეობს. -ე-სა და სხვა ფორმანტთა საკითხები ცალკე განხილვას მოითხოვს.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე . ქართ. გრამ. საფ., გვ. 447.

² ბ. გ ა ბ უ რ ი ს ტ ე ქ ს ტ ე ბ ი , დაბეჭდილი „წელიწდულში“.

³ თ. უ თ უ რ ჯ ა ი ძ ე , op. cit., გვ. 10.

⁴ ა. შ ა ნ ი ძ ე , S₂ და O₃ გვ. 157; ოთ. ქ ა ჟ ა ი ა . დასახ. შრ., გვ. 16.

В. Т. ТОПУРИА

О ФОРМООБРАЗОВАНИИ ПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ В ДРЕВНЕГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

В грузинском языке известны четыре разновидности прошедшего времени: прошедшее совершенное (перфект), прошедшее несовершенное (имперфект), результативное первое и результативное второе. На основании анализа глагольных форм выясняется, что все они в древнегрузинском языке имели одинаковые показатели, а именно: нулевое окончание или нарост *-ი* и суффикс *-ჲ -ს*. Из них древнейшими формообразовательными элементами считаются нулевое окончание и суффикс *-ჲ -ს*. В статье доказывается как общность их функций, так и единство происхождения одинаковых показателей. Поскольку суффикс *-ჲ -ს* в формах прошедшего времени одного и того же происхождения, нельзя считать окончание перфекта *-ჲ -ე* полученным из суффикса *-ჲჲ -სვ*, как это утверждается в научной по данному вопросу литературе.

მ. თოფურიაც

ღ- თამსარტიანი ზმნები ქართულში¹

ერთი ასეთი ზმნაა თქვა.

ძველ ქართულში თქუა და ჰრქუა იმითღა განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან, რომ პირველი იყო ორპირიანი, პირდაპირდამატებიანი ზმნა, ხოლო მეორე — სამპირიანი, პირდაპირ- და ირიბდამატებიანი; მაგ.:

თქუა: ... მისცა მათ და თქუა (ტბ. მთ XXVI, 27), და განთიად სთქუთ (იქვე, XVI, 3), ... ვთქუა მრავლისაგან მცირედი (ხანძთ., ძბგ), რლსა უთქუამს შდმ იგი უშქლმ (საბა ასური, 1325), აღუთქუა მას ჰამამ (იქვე, 1226)...

ჰრქუა: და ჰრქუა მათ (მთ XII, 25)...

ამუამად ამ ზმნათაგან იხმარება თქვა (ვთქვი, სთქვი), უთქვამს და -მეთქი, თქვა ნაწილაკები და ჰქვია, დაარქვა (რაც გურულში თქვია, დაათქვა'დ არის შეცვლილი); ჰრქუა კი ცოცხალი არაა და მის ნაცვლად გამოყენებულია უთხრა.

მეგრულ-ჰანურში თქუა „თქვა“ შემოგვრჩა; აწმყოს ჯგუფში კი გარდაუვალი ფორმებიღა გვაქვს: ითქვე'ნ' „ითქმის“, ათქვე'ნ' „შეუძლია თქვას“. ჰრქუას მნიშვნელობით სულ-სხვა ზმნა გვევლინება; ესაა: უწუ, ჰან. უწუ. უნდა ვივარაუდოთ, რომ თქვ ძირი ქართულიდანაა შესული მეგრულ-ჰანურში.

სვანურში ქართულივითაა გარჩეული ეს ზმნა: რჰქუ || ლჰქუ, ლმხ. ლმქუ „თქვა“ და ხჰქუ, ლმხ. ხმქუ „ჰრქუა, უთხრა“... მასდარი და სხვა ნაზმნარი სახელები კი საერთოა ორივესათვის: ლმქუმსგ „თქმა“, ნჰქუ || ნჰქუმსგ, ლმხ. ნჰქუმს „ნათქვამი“, ბქვ. ჰა ლუქუმე „თქმული“...

პირიელი ფორმების შეპირისპირება შესაძლებლობას იძლევა ამ ზმნის სწორი ანალიზისას:

I რჰქა'რ'		ლოქა „ვთქვი“ და	ხუმეა'რ' „ვუთხარი“
II რუმეა'რ'		ლმქა	ხმქა'რ'
III რჰქუ		ლმქუ	ხმქუ

საერთოა მქუ, ხ- III პირის ობიექტური ნიშანია, რ-/ლ-ც ნიშანია, ოლონდ

¹ წაკითხულია მოხსენებდ აკად. ნ. მარის სახ. ენის ინსტიტუტის ქართულურ ენათა განყოფილების სხდომაზე 9 მარტს 1942 წ. -

ამჟამად გაურკვეველი ფუნქციისა; ყოველ შემთხვევაში, იგი ძირს არ განეკუთვნება.

ამგვარად, თქუა და პ-რქუა და სვან. რჰქუ და ხჰქუ ფორმათა შეპირისპირება ძირად გამოგვაყოფინებს ქვს¹.

მაშ რაა თ და რ? სვანურში რ ჩანს ორპირიან ზმნაში: რჰქუ (← რე-ქუ). თუ ეს რაეიანი ფორმა ქართულიდან არაა შეიზნული და სვანურ-ქართულისათვის საერთო ძირია ქუ, მაშინ რ სვანურ ნიადაგზე აღმოცენებულად ჩათვლება და მისი დანიშნულებაც ადვილად გაირკვევა. ასეთ პირობებში რ-ს პირვანდელი სახე იქნება ლ-, რაც მშვენივრადაა დაცული ქვემოსვანურში (ლნტ. ლჰქუ, ლშ. ლქუ „თქვა“, ლოქ „ნაწილაკი -ო“), და იგი III პირის სუბიექტურ ნიშნად მიიჩნევა. ამდენად იმ ხუთ ზმნას, რომელთაც S₃ ლ შემოუნახავს (ლ-ი „არის“, ლ-გგ „დგას“, ლა-ლ-ნმ „შეკამა“...²), შეეკვეცეც მიემატება, ლ- (→ რ-)'ს არსებობა I და II პირში (ლოქქარ, ლქქარ) დაბრკოლებად ვერ ჩათვლება: S₃ ლ- სამსავე პირშია წარმოდგენილი ლგგ ზმნაში (ლშ. ლჰგხუი „ვდგავარ“ ლგგხი „დგახარ“, ლგგ „დგას“³). ქართულში კი რ სამპირიან ფორმებში გვაქვს და, მამასადაძე, იგი შეიძლება იყოს კაუზატივის რ-, როგორც ეს აფხაზურმა გვიჩვენა: აბარა „ნახვა“ და არბარა „დანახვება, ჩვენება“... შდრ. რ-წყავს, პ-რ-წამს...⁴

რაც შეეხება თ-ს, ის უდავოდ თავსართია, მაგრამ რა ფუნქციისა? ასეთი საწარმოებელი პრეფიქსი ქართველურმა ენებმა არ იცის. საფიქრებელია, რომ თ-ს ადრინდელი სახე იყო დ-, რომელიც დაყრუვდა ქს მეზობლობაში: *დ-ქუ-ა → თ-ქუ-ა. ქუ ძირი კი ჩვენ შესაძლებლად მიგვაჩნია ა-ქუ-ს ზმნას დავეკავშიროთ.

ამ უკანასკნელისაგან არის ნაწარმოები მოქმედებითი გვარის ზმნა: აღ-მოიქუამს, მასდარი აღქუმა... (... რ'ლსა ედგას ცხოვარი ერთი და შთავარდეს იგი დღესა შაბათსა ჭურღმულსა არამე უპყრასა და აღმოიქუას იგი (ტბ მთ XII, 11).

აქუს და თქუა, პრქუა ზმნების გამოცხადება ერთი ძირის ნაყარად, მიუხედავად მათი სემასიოლოგიური დამორებულობისა, სავსებით დასაშვებია: ანალოგიური შემთხვევა გვაქვს სვანურში.

ხარ, ხარ „აქვს“, ხად || ხადდა (ხადა, ხად, ხადა) „ჰქონდა“, მაგრამ: ა-ხად || ა-ხადდა „მოუვიდა, მოუხდა; შეეკმნა“. აღ-წინდებულისანი ფორმაც ამავე მნიშვნელობისაა: ათ-ხად / ათ-ხად „ჰქონდა, შეეკმნა, მოუხდა“... ზმნის ეგვევ ფორმები (ათხად / ათხად, ათხადა, ლშ. ათადა) გამოხატავს აგრეთვე „თქვა“ს.

ბელხანჯარს ათადა „ბელხანჯარს უთქვამს“ (ა. ონიანის ტექსტები, 70₁₀₂₃)... ზურაბს ათხად „ზურაბს უთქვამს“ (CMK, XVIII, 110_{7,11}) და სხვ.

¹ არ. ჩიქობავა, კან-მეგრ.-ქართ. შდრ. ლექსიკონი, გვ. 282-3; ვ. თოფური, სვანური ენა, 254-5.

² ვ. თოფური, სენ. შრომა, გვ. 2-4.

³ იქვე, გვ. 2, შნშ. 2.

⁴ ვ. თოფური, ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან. II: „ენიმის მოამბე“, V-VI, გვ. 539-540.

თურმეობით პირველშიც ასეთივე მდგომარეობა გვაქვს:

ხნარა „ჰქონია, ჰყოლია“, ა-ხნარა „მოსვლია, შექმნია“, მაგრამ: ათ ხნარა/ათ-ხარა „მოხდომია“ და „უთქვამს“¹.

ამგვარად, თ-ქუა, რ-ქუა იშლება და მას საერთო ძირი ქუ მოეპოვება ა-ქუ-ს ზმნასთან. რ-კაუზატივის საწარმოებელია და პ-რ-ქუა ნიშნავს „საქონებელი გახდა“ (შდრ. დაარქვა). თ ← ლ.

ამ ლ- თავსართის შემცველი მეორე ზმნა არის დგას.

გარდაუვალი ფორმებია: დგას, ადგას, უდგას (ძვ. ქართ. ადგს, უდგს: ყლდვე გულსა მადგს: საბა ასური, 15₂₁), დგა, დგების, აღდგა... გარდამავალია: ს-დგამს, ადგენს... ნაზმნარი სახელებია: დგომა, მდგარი, მდგომარე, მდგარი, მდგმური, სადგური, განდევილი, მოდგამი, შემდეგი, ამდგმელი და სხვა მრავალი.

ნამყო წყვეტილის I და II პირის ფორმებითა და ზოგი ნაზმნარი სახელით ჩანს, რომ ძირია დეგ: აღდეგ და წარმოდეგ აქა შს (ტბ მრკ III, 3)... განდეგილი, შემდეგი... მეგრულ-ჰანურთან, შედარებაც ამ ძირს უჭერს მხარს. მართლაც, დოღჯუ = დაღჯა, ჰან... დოღჯითუ = დაღჯა „გაჩერდა“... „მეგრულშიც, ჰანურშიც ამ ძირს ხმოვანი დაკარგული აქვს, ქართულში კი მეორესა და პირველ პირში გამოაჩნდება... ეს დეგ არის ძირი“². ახლახან გამოსული შრომის საძიებლებში დეგ დაშლილია (დე-გ)³. მაგრამ დეგ ზმნის მართალ ანალიზს სვანური შეგვაძლებინებს.

დგას = სვან. ლგგ, სადაც ლ III პ. სუბიექტური ნიშანია, გ თანხმოვანთგასაყარი, გ კი ძირი. ამ გს იქ ფართო გამოყენება აქვს: ი-გ-წლ „დგება“, ა-გ-ნ-ე „აყენებს, აცილებს“, ა-გ-ემ „აშენებს“... ეს უკანასკნელი ისევეა ნაწარმოები გ ძირისაგან -ემ სუფიქსის მეშვეობით, როგორც ქართულში დგამ-ს ზმნა დეგ ძირისაგან -ამ ბოლოსართით. საყურადღებოა ისიც, რომ აფხაზური აგგლარა „დგომა“ ძირად გს გამოიყოფს. მაშასადამე, სვანურის მიხედვით ორი რამ ირკვევა: 1. ქართულშიც ძირია გ და დე-კი პრეფიქსი და 2. მეგრულ-ჰანურში დგ ნასესხებია ქართულიდან, რასაც სარწმუნოს ხდის მისი რედუცირებული სახე.

მაშ რა დანიშნულებისაა დე-? ვფიქრობთ, რომ დე-ც იშლება: დ-ე-, სადაც -ე- ვნებითის საწარმოებელი აფიქსია, როგორც ეს ნათლად ჩანს -ებ-იანი ზმნებიდან:

ს-ძღ-ები — გან-ძღღ	უ-ძღვ-ები — წარუ-ძღღუ
ჰ-ჰმ-ები — გან-ჰმმ	ს-ცხრ-ები — დას-ცხერ
ს-ჟღ-ები — და-ჟღღ	წვ-ები — და-წვევ და სხვა მრავალი.

მაშასადამე, დგ-ები — აღ-დეგ.

ამგვარად, დეგ ძირი ნაწილდება: დ-ე-გ. გ ძირია, -ე- ვნებითის ნიშანი, ლ- თავსართი.

გ ძირს ფართო მოხმარება ჰქონია. იგი მოგვეპოვება, ერთი მხრით, მთელ რიგ სიტყვებში, როგორიცაა: ჰგიეს... დგას, დგამს ფორმებს გარდა

¹ სვან. ენა. გვ. 18, 20, 251.

² არნ. ჩიქობავა, ხსენ. შრომა, გვ. 269.

³ არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, გვ. 304.

აგებს, მიაგებს, დააგებს და სხვა მრავალი. მისი პირვანდელი მნიშვნელობაა „ადგილი“, „განი“ და ამ შინაარსით კიდევ არის იგი დაცული სვანურში: აგი „ადგილი; სახლი“, აგის „შინ“... ეგევე აგი გვევლინება ზმნისართებში: ჩიწა „ყველგან, ყველა ადგილას“, იშგნაწ „სხვაგან“, მქრმწა „სხვაგან, მეორე ადგილას“... ნაცვალსახელში: იმსგიშ „სადაური“, ამსგიშ „აქაური“, ეჩგიშ „იქაური“... ქართულში წინდებული და თანდებული გან წარმომდინარეა გან-ისაგან, რომლის ადრინდელი მნიშვნელობა იყო „ადგილი, ნიკ, сторона“. ეს უკვე აღნიშნულია სპეციალურ ლიტერატურაში ნ. მარის მიერ², მაგრამ იგივე ნ. მარი ცდებოდა, როცა განს სპარსულიდან შემოსულად აცხადებდა (გა)ს სახით და -ნ ბოლოკიდურს ქართულ ნიადაგზე დართულად მიიჩნევდა³. ამავე გ ძირისაგან იღებს სათავეს სიტყვები — განი, საგანი, გაგნება, მიგნება, შეგნება, გაგება, როგორც ეს სასებით დამაწერებლად უჩვენა ვუქ. ბერიძემ⁴.

მეორე მხრით, ეგევე „ადგილი“ გვევლლება ჩვენებითს ნაცვალსახელებსა და ზმნისართებში: აგი (პირვანდელი ფორმა: აგა), ეგე, მაგა, იგი (და აქედან: აქა, მაქ, იქი), სვან. იმეგ „სად“, დემეგ „არსად; არ“, ამეგ „აქ“ და სხვა. მართლაც, ა, შა, ი სიახლოვე სიშორის გამოძახატველი ნაცვალსახელებია, გ — ადგილისა, მაშასადამე, აგი = „ამ ადგილას“, იგი = „იმ ადგილას“ და სხვ. (ნაცვალსახელებზე დაწვრილებით ცალკე).

დაგვრჩა გამოსარკვევად ფუნქცია დისა, რომელიც თავსართად გამოვყავით დგამ და თქუა ში (← *დქუა).

ივ. ჭავჭავაძის შვილისა და არნ. ჩიქობავას გამოკვლევათ⁵ შემდეგ ეჭვი არაა, რომ, ქართველურ ენებსაც ახასიათებდა გრამატიკული კლასები და არაადამიანის კლასის ერთ-ერთი მაჩვენებელი ნიშანი იყო, სხვათა შორის, დც. მაშასადამე, თქუეს დ მიუთითებდა ობიექტზე, როგორცაა: სიტყვა, ამბავი, სახელი და სხვა და ასეთს ობიექტს სწორედ დ შეეფერებოდა.

დგამს, ადგენს... ზმნებშიც დ- შესაბამის ობიექტზე, არაცოცხალ ობიექტზე მიუთითებს — იტყოდა კაცი, მაგრამ ესენი ნაწარმოებია დგას სიტყვისაგან და დგას, დგების კი თანაბრად იხმარება როგორც ადამიანთან, ისე არაადამიანთანაც. მაგრამ ეს ვითარება ისტორიული სინამდვილის აღსადგენად დაბრკოლებად ვერ ჩათვლება: დგას შეიძლება ხმარებულიყო მხოლოდ არაადამიანთან და მერე, გრამატიკულ კლასებად დაყოფის მოშლისა და დ ნიშნის შეხორცების შემდეგ იგი გამოყენებათ ადამიანთანაც. ანალოგიური შემთხვევები ნაცნობია გრამატიკული კლასების მქონე კავკასიური ენებიდან.

ამგვარად, თქუ და დეგ ზმნები უძველეს ქართულში შეიცავდნენ არაადამიანის კლასის ექსპონენტს დ-ს. ქუ ნიშნავდა „აქუ“ს, ხოლო გ —

¹ შტრ. ნ. მარი, Извлечение из сванско-русского словаря, გვ. 22, 28.

² Древнегрузинско-русский словарь к 1-2 главам евангелия Марка: გნ და Грамм. древнелит. груз. яз., 33.

³ Грамм. древнелит. груз. яз. გვ. 25.

⁴ საგან-სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის: საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, III, № 4, გვ. 381-388.

⁵ ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, ტფ. 1937, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართვ. ენებში, თბილისი 1942.

„ადგილს“, ე ვნებითის მოქმედი აფიქსი იყო. მაშასადამე, ესენი წარმოშობით ნაწარმოები ძირებია: თ-ქუ, დ-ე-გ. გრამატიკული კლასის ნიშნები, სახელებს გარდა, ზმნებსაც აღმოაჩნდა, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
აკად. მ. მარის სახელობის ენის ინსტიტუტი
თბილისი

(შემოვიდა რედაქციაში 1942. VIII.1)

V. T. ТОПУРИА

ГЛАГОЛЫ С ПРЕФИКСАЛЬНЫМ *დ- d-* В ГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

(Резюме)

1. В глаголах თქვა tkva (ძრ.-груз. თქუა tkua ← დ-ქუ-ა d-ku-a) "он сказал ему" и დეგ d-e-g "стой" префикс *დ- d-* является показателем грамматического класса, -ე- -ს- — формообразовательным инфиксом страдательного залога ქვ kv и გ g — корнями.

2. Выявляется наличие общего корня ქვ kv в глаголах თქვა tkva и აქვს a-kv-s "то имеется у него" и გ g — в словах დეგ d-e-g и იგი i-g-i "тот", ადგილი ad-g-ili, სვან. აგ-ი ā-g-i "место" и т. п.

მ. თოფურიძე

ქართლში¹

ქართულის შესწავლა დიალექტოლოგიური თვალსაზრისით აუცილებელი და მორიგი იყო. იგი აგრეთვე სხვა მხრივაც იწვევდა ინტერესს: მას თავისი ენობრივი მონაცემით უნდა გადაეწყვიტა ზოგიერთი საყურადღებო საკითხი... ამიტომ საენათმეცნიერო საზოგადოების დავალებით 1923 წლის 23 ივლისს მის შესასწავლად გორის მაზრაში გავემგზავრე. სამუშაო ცენტრად ტყვიავი ავირჩიე. იგი გორიდან 18 ვერსით არის დაშორებული და ცხინვალ-გორის შარა-გზაზე მდებარეობს. ტყვიავი მოზრდილი რაიონია და 24 სოფელს შეიცავს. ჩემი არჩევანი მაინცდამაინც უხეირო არ აღმოჩნდა მეცადინეობის მხრით, რასაკვირველია.

მართალია, ზაფხულობით ენათმეცნიერული მიზნით სოფლად მუშაობა ძნელია, რადგანაც სოფლელთა მოუცლევლობის გამო ყოველთვის ობიექტთა სიმცირეს განიცდით, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მე მაინც გვარიანს პირობებში ვიყავ ჩაყენებული; ტყვიავი, როგორც ადმინისტრაციული ცენტრი, მუდამ იზიდავდა გლეხობას სხვადასხვა საქმით, განსაკუთრებით თხოვნა-საჩივართა, გამო. ამას თუ დავუმატებთ გლეხთა ყრილობა-კონფერენციებს, სტატისტიკური აღწერის წარმოებას, რომელთაც იმ დროს ადგილი ჰქონდა, მაშინ ნათელი გახდება, თუ რამდენად ხელსაყრელი პირობები იქნებოდა მუშაობისათვის...

ქართლურისათვის დამახასიათებელი ენობრივი ფაქტების ერთ კუთხეში დადგენისა და სისტემაში მოყვანის შემდეგ მე შემქმლო ტერიტორიის გაფართოება: — სხვადასხვა რაიონში გადასვლა და აღნუსხულ მოვლენათა შემოწმება. ამ მიზნით შემოვიღიე იქნა ტყვიავის რაიონები, შემდეგ კი უმთავრესად მარტო ადმინისტრაციული ცენტრები: მეჭვრისხევი, შინდისი, დირბი და ზოგიერთი სოფლები: ქურთა, ზემო ნიქოზი, ქვემო ხვითი და სხვ. მიუხედავად ვრცელი ტერიტორიისა, ყველა ეს რაიონი ენობრივად იდენტური აღმოჩნდა, თუ არ მივაქცევთ ყურადღებას, რასაკვირველია, ზოგიერთ უმნიშვნელო წვრილმანს².

¹ „ქართლური ფონეტიკა და მორფოლოგია“ ცალ-ცალკე მოხსენებად იქნა წაკითხული ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების საჭარო სხდომაზე 1924 წ. 23 და 30 დეკემბერს. აქ იბეჭდება ზოგიერთი ცვლილებით.

² მოგზაურობისათვის გადადებული დროის ნაწილი განკუთვნილი იქნა აგრეთვე ქართლში

ეთნიურად ქართლის მოსახლეობა არ არის ერთფეროვანი: შიგადაშიგ დაინახავთ ოსებს, ქართულად მოუბარ სომხებს (ქართლელთაგან მათ თითქოს მხოლოდ სარწმუნოება ანსხვავებს) და საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან გადმოსახლებულ ერთეულებს. მეზობლად მყოფ ოსებთან მჭიდრო ეკონომიური-ადმინისტრაციული და ხშირად ნათესაური კავშირი აქვთ. ქართული სოფელი ამჟამად სამხრეთ-ოსეთის რესპუბლიკის ფარგლებში შედის. მაგრამ, მიუხედავად ასეთი ურთიერთდამოკიდებულებისა, ოსური ენის გავლენა ქართულზე თითქმის სრულებით არ არის შემჩნეული, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ზოგიერთ ლექსიკურ მასალას, და იმასაც ყოფა-ცხოვრების დამახასიათებელი საგნის სახელწოდებას, როგორც მაგალითად „ზაბიზგინი“ (ზაჭაპური), „ქარჯინი“ და სხვ. პირიქით კი ოსმა ხშირად იცის ქართული; გამოთქმაში თავისებურებაც ახასიათებს. თვით ქართლელთ შენიშნული ჰქონდათ რომ, ოსი ქართული სიტყვის „ან-ს“ „ქარად გადააკეთებს ხოლმე: „კიტრი — კიტრი, კრება — კრება“ (ეს უკანასკნელი ცხინვალის სახელწოდებად აქვთ გამოყენებული).

ქართლელებს ხშირი მიმოსვლა აქვთ აგრეთვე გორსა და ტფილისში და ალბათ ამით აიხსნება რუსული სიტყვების ასე განმტკიცება. რასაკვირველია, მე არ ვლაპარაკობ ისეთს გავრცელებულ რუსულ (ან რუსული გზით შემოსულ) სიტყვებზე არა მარტო ქართლში, არამედ საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში, როგორცაა: „ს ტ ო ლ ი , რ უ ჯ ი ა , ფ ა მ ტ ო ნ ი , უ ჯ ი ნ ი კ ი , ტ ე ტ რ ა დ ი“ და სხ. და აგრეთვე სამხედრო ტერმინებზე, რაც ბლომად მოიპოვება და მათი ხმარება გასაგები მიზეზით აიხსნება, არამედ ასეთებზე: „ნ ე უ ე ე ლ ი , ა ბ ი დ ა ს მ ა ჰ მ ე ვ ი ნ ე ბ , ა ტ კ ა ზ ი დ ა უ ჯ რ , დ უ ხ ი ა ლ არ ი ყ ო ს , დ უ ხ ი უ ნ დ ა გა წ ყ დ ე ს , ზ ა ს ტ ა ო , კ ა ნ დ რ ა ხ ტ ი , კ რ ი მ ი კ ა , ნ ა ს ლ ე დ ნ ი კ ი , პ უ ს ტ ი ა კ ი რ ა მ ე“ და სხ. ბევრი მათგანი ისე გადაკეთებულა და გადასხვაფერებულა რომ, დღევანდელი სახით მისი ამოცნობა არც ისე ადვილია: ლ ა ჩ ი ლ ა შ ი („იასე ფავლენიშვილი ლაჩის შკოლაში ნაგდები“) = младший; ლ ი ლ ი ა (ллия), ი მ ტ ე რ ს ი (интерес), პ ა მ ე დ ნ ი კ ი (памятник), ფ რ ო ნ ტ ი , ს ა ფ რ ო ნ ტ ო მ ი წ ა (фонд), ჩ ლ ე ლ ი (член)“ და ასეთები. ზოგი რუსული სიტყვა იმდენად მტკიცე

დაკულ სიტყვულთა დათვალერება-აღწერისათვის; ზოგი მათგანი სრულებით უცნობი აღმოჩნდა ჩვენ, არქეოლოგიურ ლიტერატურაში. ჩემს მიზანს წარწერების გადმოღება შეადგენდა. და ამ მხრით, გადმოწერილ იქნა ერედვის მთლიანი მონოლითის მე-X საუკ. (როგორც ეს მოცემული თარიღით ირკვევა) წარწერა, შემდეგ ტბეთისა, რომელიც ჩემი იქ ყოფნის დროს დაანგრიეს (ორივე წარწერა დაბეჭდეთ „საისტორიო მოამბის“ II წიგნში, ტფილისი, 1924, გვ. 129-135, შემდეგი სათაურით: „შიდა-ქართლში დაკულ ზოგიერთ სიტყვულთა წარწერები“). ზემო ნიქოზის მონასტრის, ჭვემო ზეთის, იკორთის ტაძრისა და აგრეთვე არბოში, ჭვემო ზეთში დაკულ ხატებისა. ჭვემო ზეთში ხატებისა და შინდისში შენახული ჭვრის წარწერები. ამათგან ზოგი არქეოლოგიურ ლიტერატურაში გვხვდება მაგრამ, საკმაო შეეთომებით... ჭეაჭვართა რიცხუ. ორი ცალით გადიდა.

¹ ისიც უნდა ითქვას, რომ ოსთა ეროვნული ნაწარმოები ყველა როდია ოსური სახელით გავრცელებული და ცნობილი, არამედ ქართულად, ოღონდ მსახლრეულად „ოსურ“ სიტყვა აქვს დართული, მაგ.: „ოსური ყველი“, „ოსური ქელი“, „ოსური შალი“, „ოსური ლედი“ და სხვ.

² გვ მოვლენა პროფ. გ. ახვლედიანს დადასტურებული აქვს (იხ. 1923 წლ. 23 ოქტომბრის საჯარო სხდომის ოქმი № 12: „ქართ. საენათმეცნ. წელიწად.“, I-II, გვ. 353).

გამხდარა ქართლის ცნობიერებაში რომ, ვერ წარმოუდგენია „ფიცის ზაბოი“ რუსულია და „მესერი“ ქართული, როგორც ამას პირუტყუ მიმტკიცებდა ერთი მერელი (მერეთიდან) მოქალაქე. აქ მოყვანილი და მსგავსი მაგალითები საყურადღებოა არა მხოლოდ როგორც გავლენით მიღებული, არამედ სხვა მხრითაც: თუ რომელი გზით შემოდინან ისინი ენაში (ამ შემთხვევაში — ქართულში) ლიტერატურულითა (შეკლის ზეგავლენით) თუ ზეპირით. უკანასკნელ გზას მეტი შესაძლებლობა და გასაქანი ეძლევა საერთოდ გავლენისათვის და ჩვენ მიერ ზემოთ აღნუსხული მაგალითებიც ამას უჭერს მხარს.

რას წარმოადგენს ქართული დიალექტოლოგიურად? ე. ი. როგორია მისი ენობრივი მოვლენები, რომელიც მას ქართულს დიალექტებში ცალკე ადგილს ანიჭებს? ამისათვის უწინარეს ყოვლისა საჭიროა ქართლისათვის დამახასიათებელ ყველა თავისებურებათა აღნუსხვა. მაგრამ თავისებურებათა აღნუსხვისას ჩვენ იძულებული ვართ მივმართოთ რომელსამე გარკვეულ კილოს ან ლიტერატურულად ჩამოყალიბებულ ენას შესადარებლად, რომ ეს სხვაობა უფრო თვალსაჩინო და ნათელი იყოს. შედარებისათვის ყველაზე უფრო ხელსაყრელად თანამედროვე ლიტერატურული ქართული უნდა ჩითვალოს. მართალია, დღევანდელ სამწერლობო ენას ხელოვნურობის გარდა ფორმათა მერყეობაც ახასიათებს, რაც უსათუოდ ერთგვარ ნაკლს წარმოადგენს შედარებისათვის, მაგრამ უკეთესი დასაყრდენი არ მოგვეპოვება. ამიტომ გასაგები იქნება, თუ კი ჩვენს მიმოხილვაში სუბიექტურობაც იჩენს თავს...

დამყარებული ტრადიციისამებრ ქართლის მიმოხილვისას პირველ ადგილს ფონეტიკას დავეთმობთ, შემდეგ მორფოლოგიასა და სინტაქსს. ამგვარი თანამიმდევრობა ბუნებრივი და გასაგებია. ჩვენ ვეცდებით ყველა ფონეტიკურ მოვლენებს ერთად მოვუყაროთ თავი, თუნდაც ისინი მორფოლოგიისათვის მნიშვნელოვანი იყვნენ; ოღონდ ერთ შემთხვევაში გამოინაკლის დავეშვებთ: სუბიექტურ-ობიექტურ პრეფიქსთა ევოლუციას (ფონეტიკურ ცვალებადობას) და სუფიქსთა ხმარებას მორფოლოგიაში განვიხილავთ...

I. ფონეტიკა

1. **ბგერითი შემადგენლობა** ქართლისა ისეთივეა, როგორც ეს სალიტერატურო ქართულშია. ერთადერთი განსხვავება ამ მხრით **ჟ** (ძოტა) ბგერის ხმარებაში გამოიხატება. ამ ბგერის ფიზიოლოგიურ აღწერას მე აქ არ შევუდგები, მხოლოდ ვიტყვი რომ, იგი უფრო წინაენისმიერი ბგერაა და ჩვეულებრივი ისაგან განსხვავდება ჯერ ერთი, წ ა რ მ ო ე ბ ი თ : გ რ ა ფ ი კ უ ლ ა დ წ ა რ მ ო დ გ ე ნ ი ლ ი **ჟ** წ ი ნ ა ე ნ ი თ ი წ ა რ მ ო ე ბ ა , **ჟ** კ ი შ უ ა ე ნ ი თ ; მეორე — მით რომ, ს უ ს ტ ი ბ გ ე რ ა ა და ადვილად იკარგვის; მესამე — იგი უ მ ა რ - ც ვ ლ ო ა , რაც ლექსთწყობიდანაც ნათლად ჩანს, მაგ.: „ერთი საკვირველი ვნახე, იხვი მ ო დ ე მ დაბლა ქორსა“ (ამოღებულია 16 მარცვლიანი ლექსი-

დან); მეოთხე — რედუქციაციური სანის მონაცვლეა და მეხუთე — სანთან და ზოგჯერ ჰაესთან **მს**, **მჰ** დიფთონგს შეადგენს. საერთოდ უნდა ვთქვათ, რომ **მს**, **მჰ** დიფთონგი ან **მოტის** სანის ადგილას ხმარება უმთავრესად შემჩნეულია ზმნებში და ისიც იმ ბგერებთან, რომელთაც ჩვენ სათანადო ლიტერატურიდან „დედისბგერების“ სახელწოდებით ვიცნობთ, მეტადრე **ტ**, **დ**, **წ**, **ძ**-სთან (ხოლო დანარჩენ **ც**, **ჭ**, **ჩ**, **წ**-სთან **მს** გამოყენების შემთხვევები მე არა მაქვს აღნიშნული). მაგალითებად შეიძლება დავასახელოთ: „მოძღვის, მოძღმდნენ: დაძღვეს, მოძღვენ, დაძღამენ, გაძღმძახა, გაძტხამდა, აძტყდა“ და სხვა. ყველა ამ და მსგავსს შემთხვევაში მოსალოდნელი სან-პრეფიქსის მაგიერ **მს** ვხედავთ. იბადება კითხვა: როგორ მოხდა ეს? აქ პირდაპირ სან-**მს**ეს სუბსტიტუციისთან გვაქვს საქმე თუ სანის **მ**ად შეცვლამდე რაიმე გარდამავალი საფეხური უნდა ვიგულისხმობთ? გადაკრით პასუხის, გაცემა, რასაკვირველია ძნელია: ისე კი ორივე შესაძლებლობა დასაშვებია. თუმცა, როგორც ზემოთ შევნიშნეთ, **მს** დიფთონგის ხმარება და საამისო მაგალითები: „მოდსიოდა, დამსდევ, დამსდგამს, დამსძრამენ, მომსტება, გამომსცდის, მსწერია“ და სხ. ვგაფიქრებინებს რომ, სწორედ ეს **მს** დიფთონგი უნდა იყოს გარდამავალი საფეხური. შემდეგ ალბათ დიფთონგური სანის დაკარგვით **მ** შეპრჩა ზმნებს („აძტყდა“ და სხვ.), მაგრამ სუსტი **მ**-ც ვერ სძლებს ხანგრძლივად და დროთა ვითარებაში ისიც იკარგვის, რის შედეგად „შენ მას მიღევ“ და მისებრი შემთხვევები უნდა მივიჩნიოთ (ამაზე ზმნებში). გამოთქმულ მოსაზრებას მხარს უჭერს ნომენიც, სადაც სანის პოზიცია ტარისა და წილის წინ მეტისმეტად მერყევი გამხდარა: ზოგჯერ იგი სრულებით იკარგვის და არავითარ კვალს არ სტოვებს, ისე რომ თქვენ შეგიძლიათ გაიგონოთ: „ტრაფილი, ტრიქონი, ტეფანე, ტოლი, ტუმარი, ტარშინა“ და სხვა ბლომად, აგრეთვე „წორი, წავლა“ და მის მსგავსი. აქაც სანის დაკარგვამდე გარდამავალ საფეხურს უნდა ჰქონოდა ადგილი: მას ჩვენ გრაფიკულად **მს**ით გამოვხატავთ; აკუსტიკური შთაბეჭდილება მისი ასეთია: სანის წინ თქვენ გესმით რაღაც გაურკვეველი წინაენისმიერი ბგერა **მ**-სთან დაახლოვებული. სანთან ერთად იგი რთულ ბგერას შეადგენს **მ**თი დაწყებულს და სანით გათავებულს, მაგ.: „რომსტომი, კაბუმსტაი, ჩუმსტები, მსტაქანი, მემსტვირე, პრემსტავი, სამსწორი, ამსტამი, მამსწავლებელი, ამსწავლა“ და სხვ. მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც სანი არ ისმის და არის მარტო **მ**: „ფამტონი, ლამტები, მტოლზე, ავმტრია, ბამტა-ბუმტი და მისთ. ეს უკანასკნელი (ე. ი. **მ**) ალბათ ბოლო საფეხურია სანისა, რომლის დაკარგვით სანის ყოველგვარი ნიუანსიც ისპობა. ამგვარად, ზემოთქმულის თანახმად, **მოტა**, გარკვეულად თუ გაურკვეველად გამოთქმული, თავის რაობით წარმოადგენს წინაენისმიერ უმარცვლო **მ** ბგერას, რომელიც ჯერ სანის მეზობლად ჩნდება და შემდეგ სანის დაკარგვით მთელს მის ფუნქციას თვით იღებს თავზე და მის მონაცვლეობას ეწევა, მაგრამ ბოლოსდაბოლოს თითონაც იკარგვის: და სხვა. სტოლი > მსტოლი > მტოლი > ტოლი; მისდევს > მისდევს < მიდევს < მიდევს და სხვ. აღსანიშნავია მაინც, რომ დღესაც ყველანაირი გამოთქმა **ს** || **მს** || **მ** || — ისმის. ასეა თუ ისე, ჩვენთვის საინტერესო **მ** ქართლურში დადასტურებულია, მაგრამ ტყვიავისა

და ჩემ მიერ შემოვლილ სხვა რაიონში იგი არც ისე ხშირად იხმარება, როგორც ქართლის სხვა კუთხეში (მაგ. კავთისხევის რაიონში ან სხვ.). თუ რატომ ტარისა და წილის წინ იხმარება განსაკუთრებით — ეს სხვა საკითხია.

2. ფონეტიკური მოვლენები. ბგერითი ცვალებადობა უნდა დავიწყოთ Lautwandel-ით.

A. ასიმილაცია ყველა სახისა გვხვდება ქართლურში: სრული, ნაწილობრივი, პროგრესული და რეგრესული... ბგერათა დამსგავსება შორს არის წასული, იგი ხშირ მოვლენად ქცეულა. ასიმილაცია თანხმოდანთან ერთად ხმოდანსაც ახასიათებს. ჩვეულებრივია ზმნაში წინდებულების ხმოვნის დამსგავსება ქცევის მაჩვენებელ ან ფუძის ხმოვნებთან, მაგ.: „მაახსენა, ამამწვა, მამგვარა, მახხვდრეს, წამადგენდა; წეეკიდა, გეეკა, გეეყრება, დეეთხარათ, გეესვლება, მეეტანა, დეეცაო, დეეგდო, დეეწერე, ჩეეყარა, მეეყვანათ, გადმეწყვიტა, დეეჭირათ, დეეკითხე, მეერიო“ და სხვა აუარებელი. ზოგჯერ ამავე მო-, შე- წინდებულის შა-, შა-დ ქცევა ყოველგვარი ასიმილაციის გარეშე დგას: „შა-გიწყოთ, შაიყვარებს, შახურდა, შამოესმათ, შამოგვწირეს, შამიციდა, შამილო“... ამ შემთხვევაში შა-, შა- წინდებულის ხშირმა ხმარებამ ალბათ ხელი შეუწყო მის განმტკიცებას და დღეს გვხვდება იქ, სადაც მას ადგილი არ უნდა ჰქონდეს. ხმოვნის ასიმილაციის სხვა შემთხვევებიდან დავასახელებთ შემდეგს: „თავანთი, აბრაშუმი, გარომობაი, უკანები, აპოური, გველაშაპი, ამოლონი“... და სხვ. თანხმოდანებისთვის გვხვდება ასეთი მაგალითები: „ბოპონიკი, ჭლევიჯვარი (ძლევიჯვარი), ჩლელი („ჩლენი“), შაქაშეთი (საქაშეთი — სოფელია), შროშის გზა („შოსე“), უზალთული, ტერეგრამა, შაშა, მინანთუნი, საცეცხლული, ოლალი“ (= ოლარი); ეს ორი უკანასკნელი ინდივიდუალურია); ხოლო ნაწილობრივისთვის ეს მაგალითები გამოდგება: „მოქცე, ცთილობს, მოცთა, აქხეთქს, წახთა, მაკტენიც“... ნასესხები სიტყვების ჩკ კომპლექსი ჭკდ იქცა: „ბოჭკა, ვანიჭკა, ნინიჭკა, პრიჭკა“.

B. რაც შეეხება დისიმილაციას, იგიც ფაქტებით მდიდარია. მასაც სხვადასხვა სახე მოეპოვება: პროგრესული და რეგრესული. დისიმილაცია ხდება უმთავრესად ნარნარა და ცხვირისმიერ ბგერებში, მაგ.: „ოროლი, ორჯელ, არალი (< არ არი), ჩარეკობლივ, წრეულ (< წლეულ — იხმარება ესეც!), გუშინწილა, წრევანდელი, ლესტან-დარეჯან, იმპელატორი, მადრობელი, ნაკრული“... ხმოვნის დისიმილაციის შემთხვევა გვაქვს: გენარლები (გენერალი > გენარალი — შეიძლება ეს ბოლო ანის ასიმილაციით იყოს), ტერეგრამა (აქაც მსგავსივე მოვლენაა), მოლრიბლული (ინდივიდუალურია), აფიცარი, ფოთელა (= ფოთოლი), მელიცია“.

C. შეტათეზს. ახასიათებს მეზობელი ან შორეული ბგერების ადგილის შეცვლა. ეს მოვლენა უფრო მდინარ (რ, ლ) და ნაზალ (ნ, მ) ბგერებს ჰყვება თან.

თუ ჩვეულებრივ მაგალითებს გვერდს ავუვლით და გამოვრიცხავთ, როგორცაა: „სხნა (სხნილი), წამორდგენა, შხირი, ოშხივარი, თვარიელება, სურიელი“ და სხვა, მაშინ დაგვრჩება „განგზავსე, ქრმის, ძრმის, ძრიენ (< ძლიერ), მიბრის, გაუჭვარდი, ბანალი, ფშოთი, ხლმიანი, ფცნიერი (< ცფიერი?), ავანტ-

ყოფი, ნაბორალა, ნებალი, დამბული, ღემოიარობა, ტრაშინა (< ტარშინა — ინდივიდ.), ნიშუტი, ხორველა, სამხოთ (< სახმოთ < საღმოთ), ლადვარძალა“ (< მრავალძარღვა — ინდივიდ?) და სხვ.

საერთოდ, ქართულსა და მის კილოებში გავრცელებული ასიმილაცია-დისიმილაცია და მეტათეზი იმდენად ერთფეროვანია, რომ ადვილად შეიძლება მათი სისტემაში მოყვანა და სათანადო წესის დადგენა: მით უმეტეს ეგ სამუშაო გაადვილებულია განსვ. პროფ. ი. ყ ი ფ შ ი ძ ი ს წერილის შემდეგ¹, სადაც მოცემულია ასიმილაცია-დისიმილაციის ერთგვარი წესი; დაგროვილი მასალებიც საკმაოა.

D. ბგერის დაკარგვა. ენის ცვალებადობაში თავისებური წვლილი შეაქვს ბგერის დაკარგვასაც. ეგ მოვლენა ქართულურში მეტისმეტად მოღებულია. მის გამომწვევ მთავარ მიზეზად, რასაკვირველია, ფიზიოლოგიური ფაქტორი უნდა ჩაითვალოს. განსაკუთრებით ბგერის დაკარგვა ხდება ისეთ ფონეტიკურ კომპლექსში, სადაც რამოდენიმე თანხმოვანია თავმოყრილი. რომელიმე ბგერის დაკარგვით ნაკლები ძალა იხარჯება და გამოთქმაც გაადვილებულია. აქ, ასე ვთქვათ, ძალთა ეკონომიას აქვს ადგილი. მაგრამ ბგერის გამოვარდნა ყოველთვის თანხმოვანთა ჯგუფს როდი ახასიათებს, იგი სხვა შემთხვევებშიც გვხვდება აგრეთვე. რაც შეეხება რელექციას ხმოვნებში, მას საკმაოდ ფართო ასპარეზი აქვს დათმობილი, მაგრამ მის განხილვაში აქ არ შევალთ, რადგანაც განზრახული გვაქვს მისი სპეციალად დამუშავება. დავიწყოთ თანხმოვნებიდან. თითქმის ყველა ის თანხმოვანი, რომელიც ძველ ქართულთან შედარებით ახალს სალიტერატურო ქართულში დაკარგულა (მაგ. რ: „ფერვი, კრმალი“... და სხვა), თანამედროვე ქართულშიც იკარგვის.

1. ა. ხანის დაკარგვა, როგორც ამაზე ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი, ხდება უმთავრესად ტარის წინ: „ტრაჟნიკი, ტაქანი, ევტატე, ტანცია“ და სხვ. ბგერითი შემადგენლობის განხილვისას ჩვენ აღვნიშნეთ, რომ ხანის დაკარგვამდე გარდამავალ საფეხურს უნდა ჰქონოდა ადგილიო და ასეთ საფეხურად მს მივიჩნიეთ. ამისკენ ჩვენი ყურადღება მს დიფთონგის გამოყენებამ მიიქცია. მაგრამ, როგორც უკვე შევნიშნეთ [იხ. აქ: გვ. 437], ამის დაბეჭითებით თქმა შეუძლებელი იყო, რადგანაც ხანის დაკარგვის ფაქტი სხვა გზითაც შეიძლება აღგვეხსნა. მართლაცდა, თუ დღევანდელ ქართულს ურს დავეუგლებთ, გავიგონებთ რომ, ზოგჯერ ის ხანის ნაცლად ჰაეს ხმარობს, მაგ.: „ქრიპტე, პრიპტავი, კომპოტო, ლაპტი, ტრაპტა“ და სხვ. ამასვე ვამჩნევთ ზმნებში ე. წ. „დელისბგერების“ წინ... მაშასადამე, აქედან გამოდის რომ, ხანის დაკარგვისათვის გარდამავალ საფეხურად ჰაე უნდა ჩაითვალოს; ჰაე ბგერა კი ადვილად ქრება. ამ უკანასკნელ მოსაზრებას ხანის დაკარგვის სხვა შემთხვევებშიც მხარს უჭერს. ლაპარაკის პროცესში თქვენ ხშირად და ადვილად შეამჩნევთ რომ, მოსალოდნელი ხანი სრულებით არ ისმის, თითქოს იქ მას ადგილიც არ ჰქონდეს. ასეთ მაგალითად მორფოლოგიაში შემდეგს ვნახავთ:

ბ. ნათესაობით ბრუნვაში დაყენებულ მსაზღვრელ სიტყვას ხანი არ ახლავს: „იმი ხელშია, თავი თავზე, მამული გულითვენ, იმითანა, როდინი ქვა,

¹ „ასიმილაციისა და დისიმილაციის წესი ქართულსა და მგერულში“ (ტფ. უნივ. „მოამბე“, I, გვ. 1-8).

თავი ნება არი, მიკიტნი დუქანი, საპნი ჩხირი, მაწვნი ქილა, კუნლი მიწა (საკ. სახელია ადგილისა), ალვი ზე, სახლი თავზე, მაგი მოკეთები“ და სხვა აუარებელი. მართალია, ეგვე მოვლენა სალიტერატურო ენაშიაც შემჩნეულია, მაგ.: „დვიდა, მამიდა, ბიძაშვილი, პეტრიაშვილი“ და სხვ., მაგრამ იგი სულ რამოდენიმე მაგალითით ამოიწურება. ქართლში კი ამას ფართო გასაქანი აქვს. განსაკუთრებით იგი თანისა და -თან, -თვის თანდებულის წინ იკარგვის: „ამითანა, იმითანებს, ქალითვინ, თქვენითანეები, ძუძუთანაო, გერთობა, ენენითვე“ და სხვ.

გ. ხანის დაკარგვა მიცემით ბრუნვასაც ახასიათებს; მაგრამ მიც. ბრუნ. დაყენებული დამატება, ჩვეულებრივ, შემასმენელს უნდა უსწრებდეს წინ და სიტყვის ფუძე თანხმონით უნდა იყოს დაბოლოებული; მაგ.: „ერთი აბაზი სამთელ დაგინთებთ, გამჩენ ნუ ახსენებ, ფართალ მოვიტან, კბილი კბილ მაცემინა, თოკ ვეძახით, წყალ ვეტყვით, ტყუილ ვერ მოვახერხებ, შვილებ თავი გაანებე, პური ცომ ვეძახით“... და სხვა ბლომად. ეგვე ხანი ხმონით დათავებულ ფუძეებსაც ეკარგვის, თუმცა შედარებით ძლიერ იშვიათად: „დღე გამოუშვებ მე, რკინა რკინას მიუმატებ, ოროველა ვიძახდი“. შეიძლება ეს ინდივიდუალური ხასიათისა იყოს.

დ. ხანის გაქრობა უფრო შორსაც არის წასული. მას ჩვენ ვერ ვხედავთ ზოგჯერ ზმნებშიც. მაგალითად, მე-3 პირის სუბიექტური სუფიქსი ხანი ასეთ ფორმებში იკარგვის: „მინახამ, გინახამ, უნახამ; მყამ, ჰყამ; მძინამ, მიჭირამ, მხურამ, უშამ, მაქ, აქ“ და სხვ. ეგვე ემართება ზოგიერთ სუბიექტურ ზმნასაც: „არი, დგა, ჩამ, დევ“ და სხვ.

ე. ჩვენებითი ნაცვალსახელი „ეს, ის“ შემოკლებულია „ე, ი“-დ.

ყველა ზემომოყვანილ შემთხვევებში ხანის დაკარგვისათვის ორი საფეხური უნდა ვიგულისხმოთ: ჯერ ხანის ჰაეთი შენაცვლება და შემდეგ ჰაეს დაკარგვა. მაგრამ ეგ, რასაკვირველია, სრულებით არ ეწინააღმდეგება უფრო ზემოთ გამოთქმულ პირველ მოსაზრებასაც, რომლის მიხედვით ხანის ნულად ქცევისათვის საჭირო იყო მს დიფთონგის გაჩენა, შემდეგ მარტო მს გამოყენება და ბოლოს მისი დაკარგვაც. ეს უკანასკნელი, მართალია, რთულია, რადგანაც მას სამი საფეხური ახასიათებს, მაგრამ სათანადო მაგალითები გვაძლავს, რომ ორივე მოსაზრება შესაძლებლად დავუშვათ, ვითარცა პიპოთეზი.

2. რაეც ამავე ბედს იზიარებს ქართლურში. იგი ხშირად სიტყვაში, სადაც თანხმოვანთა კომპლექსია და რაე თანხმოვანთა ან ხმოვან-თანხმოვანთა შორის არის მოქცეული, იკარგვის. ამის მაგალითები საკმაოდ მოგვეპოვება, მაგრამ ჩვენ რამდენიმეტი დაგვმაცოფილდეთ: „ჩილილი (აქედან: ჩილილოეთი, ჩილილოელი), სპიტტი, ფთა, ბძანება (მობძანდი), ბძენი, ფთხილი, ბძოლა, ფჩხილი, მასკლავი, გძელი, ახჭიალებდა, კინახული, ზდა (მიზდა), გავცლებული, ქეჭრელი, ბწყინვალე, პტყელი, სხვასაებ“...

3. თითქმის ეგრევე განწირული ყოფილა შანიც. იგი თავის პოზიციას არა მარტო ნომენში თმობს, არამედ მიმღეობაშიც. მისი დაკარგვის დროის გათვალისწინება რომ შეიძლებოდეს, მაშინ ერთი პრინციპული საკითხიც გადაწყდებოდა. მაგრამ ჯერ მაგალითები დავასახელოთ: ა. ნ ო მ ე ნ შ ი: ცი-

რეთა (|| მცირე — უკანასკნელი უფრო ხშირად), ხარი (ხრიდან, ხარ-ბეჭი), კლავი, სხვილი, ტევანი, ღვღელი, თელი (ჯანთელი), რგვალი, წყერი, ღვრია, შრალი, ყუღრო, კუხე, კერდი, ჭლე, თავრობაი, ტერი, ცნება, ტკვარი, თვარე, ძლავრი, ნათე, დიდარი, ჭადიჯვარი“ (სოფელია)...

b. მიმღეობაში: „კვლარი (აქედან: „კვდრეთი“), ხურვალე („ხურვალეთი“ — სოფლის სახელწოდება), სხმოიარე, ხეთისშობელი (შობლები), სროლელი, ლოცავი, ჭედელი (ჭედლიძე), თვალყურის ჭერელი, ცურავი (გველია), გლოვიარე, ბედისწერალი, ყლაპავი, შრომელი, დულარე“...

c. უფორმო სიტყვებში: „ხო, რო, ხოლოთ, რატო, მიტო, თორე“...

როგორც ჩამოთვლილი მაგალითებიდან ჩანს, შანის მდგომარეობა მინც-დამინც მკვიდრად არ შეიძლება ჩითვალოს. რომ მიმღეობაში მ დაკარგულა, ამაში ეჭვი არავის შეეპარება, რადგანაც აწმყოს მიმღეობის მაწარმოებელი პრეფიქსი შა მაგრამ ნომენტან ხმარებული შანის მიმართ შეიძლება ამგვარი კითხვა დაიბადოს: ხომ არ გვაქვს დღეს ქართულში სიტყვები ისე შემონახული, როგორც ეს უნდა ყოფილიყო ქართული ჭგუფის ენათა განყოფის შემდეგ? მართლაცდა, „ტერი, კლავი, რგვალი, ხალი“ და მისებრ სიტყვებს განყოფის შემდეგ უნდა გასჩენოდა მ, როგორც ამას მეგრულ-სვანურთან შედარება გვიდასტურებს. მაგრამ ძველს ქართულში მათი შანით ხმარება გვიჩვენებს, რომ იგი დიდხანია რაც სახელებს დაქრთვია. ამის დასამტკიცებლად სათანადო მაგალითები დღესაც საკმაოდ მოგვეპოვება, მაგ.: ძველი ქართულის „შუენიერი, ტრედი“ და სხვა ახალს ქართულში შანდართული მოვლენა: „მშუენიერი, მტრედი“... კითხვა ისმის: რით აიხსნება ეს მოვლენა? გადაჭრით რომელიმე დამაკმაყოფილებელი ფაქტორის დასახელება ძნელია. ისე კი გვგონია რომ, ფიზიოლოგიურ ფაქტორთან ერთად მნიშვნელოვანი ადგილი ანალოგიას უნდა დაეთმოს, მაგრამ ანალოგიას — მხოლოდ მიმღეობასთან. ამისკენ ჩვენს ყურადღებას აქცევს ნომენტა ბოლო მარცვლი: -ელ-ი, -ალ-ი, -ავ-ი, არ-ი („მკლავი, მალი, მგელი, მრგვალი...“), რომლითაც აგრეთვე აწმყოს მიმღეობაა მაწარმოები. მართალია, ზოგი შემთხვევა („მჭადი, მსუქანი, მკუხე, მწვადი“...) ამას არ ემორჩილება, მაგრამ მათ სხვა ამხსნელი ფაქტორი უნდა მოენახოს... მაშასადამე, ნომენტან შანის გაქრობა (თუ ეს მ სახელს ოდესმე ახასიათებდა ქართულში) მიმღეობის შანის დაკარგვას უნდა დაუვუკავშიროთ და მის თანადროულად ჩავთვალოთ; გამოდის, რომ ნომენს ჭერ შანი გასჩენია, და მერე დაქარგვია. შეიძლება ეს ვინმეს პარადოქსად მოეჩვენოს, მაგრამ ერთის შეხედვით; ასეთი დასკვნა ძველი ქართულიდან გამომდინარეობს.

4. შანის ამბავს მოგვაგონებს ვინიც. იგი საკმაო მერყეობას განიცდის ხმოვანთა შორის, განსაკუთრებით ონისა და უნის მეზობლად. არის მთელი რიგი შემთხვევებისა, სადაც მოსალოდნელ ვინს აღარ ვხედავთ: იგი უკვალოდ დაკარგულა, მაგ.: a. „გასანიებელი (< ნიავი), ვითხოეთ, გვათხოე (თხოვა), ხეისუბანი, ძლიეიჯვარი, ულაში, ჩინონიკი, მენშეიკი, ნეტაი; ვიყაი, იყაი, მიყაი; გაქს, აქს (|| გაქ, აქ), მელდება, -თინ (კაცითინ), გვაპატიეს (< პატივი), გეხარ, საკურელი, გველეშაპი“... b. თუ ვინს უნი მოსდევს, მაშინ პირველი იკარგვის: „უთაური (< თავი), ძეგური (< ძეგვი), მეჭრუხეული (< მეჭრუხევი || მეჭ-

ვრიხევი), ხილთაური“ (ხილისთავი); ეგვევ ხდება ონის მეზობლადაც: „ვეუბნე-ბოდი, ვიპოოთ, მონანგროვ, ციოდა“ და სხვ... c. ფუძიდან ან კაუზატივის მაწარმოებელ -ევ სუფიქსიდან ხმოვანთა შორის ვინი ქრება: „ათქმენა, დავარხენე, დაალენა, გამაწინე, გადახლენება, აქნენა, ვახვია, დაწია“... d. პირველი პირის სუბიექტური პრეფიქსი ვინი არ იხმარება, უკეთუ ზმნა ვინით, უნით და ზოგჯერ შანით იწყება: „მე უთხარი, რა უყო, მოუხდი, დაუკრამ, უძახე, უპასუხე, უნახე, არ გაუშვი, უყვირე; მე ჩავარდი, ვაჭრობ; მე მკი, მართლობ“... ამიტომ პირველსა და მეორე პირს შორის ყოველგვარი ფორმალური განსხვავება წაშლილია. მაგრამ ამას ენა არ გაუბრძის.

5. თუ ორი ერთნაირი თანხმოვანი ზედიზედ მოდის, მაშინ ჩვეულებრივ აკუსტიკურად დაყოფნების მომენტი ხანგრძლივდება და ბგერაც გრძელი გამოდის, რომლის გრაფიკულად გამოხატვა თეშდიდის (") დართვით შეიძლება, მაგ.: „ჩემს ხმამ, დაბინდ“აო“; მაგრამ ქართულურში ასეთი შემთხვევების დროს ზოგჯერ აკუსტიკურად ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, რომ თქვენ მხოლოდ ერთი ბგერა გესმისთ: „შიში (შიშში) ჩავარდა“, „(მე მან) დამარხოსა“, და სხვა ისე, როგორც S₁ და ვინით დაწყებული ზმნის შეხვედრის ყამს ხდება. ამგვარს პირობებში ამა თუ იმ ბგერის დაკარგვაზე შეიძლება ვილაპარაკოთ. ეგ მოვლენა ზოგჯერ ხმოვნებსაც ახასიათებს, მაგ.: ფუძისეული ბოლოკიდური ა მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელ -ებ სუფიქსის გავლენით (ასიმილაციის გზით) ე'დ იქცევა ხოლმე, მაგრამ მოსალოდნელი გრძელი ე'ს ნაცვლად ჩვეულებრივი ე ისმის: „პატარები, უკანები, მაგითანები“ და სხვ. (შდრ. „ამაებს, მოლაები, ამითანები, ბლომები“...).

6. არის სხვა თითო-ოროლა შემთხვევაც, ოროდესაც ზოგჯერ სიტყვას ღ აკლია: „ამოსავლეთი, ავადგინოთ“ (წინდებული აღ გამარტივებულია ჩვეულები-სამებრ); ზოგს — ზენი: „გარდილი (ახალგარდა, გამრდელი [აქედან იქნება წარმოშობილი: „გამდელი“, სარდო“...); ზოგს ლასი: „თომქყაპი, სუ, ხემწიფე, ძიენ“ და სხვ. მათი ჩამოთვლა შორს. წავგიყვანს.

E. ბგერის ჩამატება ბგერის დაკარგვის კონტრასტს წარმოადგენს. ერთიდაიგივე ბგერა ერთ შემთხვევაში შეიძლება დაიკარგოს, მაგრამ მეორე შემთხვევაში ჩაერთოს. ამის დამამტკიცებელ საბუთებს ქართლური იძლევა. თითქმის ყველა ზემოაღნიშნული ბგერა (რაე, შანი, ვინი...), რომლებიც ზოგიერთ სიტყვებში იკარგვოდენ, ისევე გვევლინება. უკანასკნელს უფრო რთული მიზეზები იწვევს, ვიდრე დაკარგვას. აქ ფიზიოლოგიურ ფაქტორთან ერთად მკიდროდ გადახლართულია ფსიქიურიც. პირველის წყალობით ექსკურსია-რეკურსის მომენტებში მიღებული გარდამავალი ბგერა (Übergangslaut) შეიძლება გახდეს ჩ ა მ დ გ ა რ ბგერად. ამის ვარჯის მაგალითად ჩვენ ქართლში ხმარებული „სუმბუქი, საუმბარი“ მიგვანჩნია. აქ შანის ჩანრთვა უნისა და ბანის რეკურსია-ექსკურსიის დროს უნდა მომხდარიყო. რაც შეეხება ფსიქიურ ფაქტორს, იგი საკმაოდ დიდ როლს თამაშობს ენის ცვალებადობაში: ფონეტიკის ვიწრო ჩარჩოებს სცილდება და გადადის მორფოლოგია-სინტაქსშიც; მისი წყალობით ერთი ბგერა კი არა, მთელი მარცვალეც შეიძლება ჩაერთოს... მოვიყვანოთ მაგალითები:

1. შან-დართული სიტყვები საკმაო რაოდენობით მოგვეპოვება: „ამვირი

(სიმძვირე, გამძვირდა), მეძვებარე („მცხვართი განასუქი“), მბილი (ძვალი), მგველი; მზეცას ვიყავ, მზეცა ვნახე; მცა („მცისაო, მცაში“; მაგრამ: „ცისიერი, ცისმარე“), სამყვარელი, მშველი, მცხარია, უმფროსი, გამცხადო, ამგროვებენ (უმგროვებია), ხე მბალი („ხე ავიარე, ხე მბალი“¹ გაუმწვავლებია...

2. ნარის და დონის წინ ლიტერატურულ ქართულში ცნობილია: „წმინდა, შეჭამანდი, გაჩნდა, მენდლები“ [მაგრამ: „ხმიადი, ხმიადამვილი“]; სხვა თანხმოვნებთან კი შემდეგი მაგალითები გვხვდება: „მოანგროე [შდრ. „ამგროვებენ“], ანგრე, შემწვენობა.

3. ვინის ჩამატებაც საყურადღებოა. როგორც ზემოთ ვთქვით, იგი ხმოვანთა შორის და განსაკუთრებით ონისა და უნის მეზობლად იკარგვის ამისთვის სათანადო მაგალითები იხილეთ [აქ: გვ. 441-442]. მაგრამ არის შემთხვევები, როცა ვინი მსგავსავე პირობებში ჩნდება, თითქოსდა hiatus-ის დასაფარავად მოგვევლინაო: „მოვეტი, დაუთოვება“ და სხვა¹; იგი აგრეთვე ხმოვან-თანხმოვან შორის, და პირუკუც, ჩაერთვის: „ხორველა, დაგვენახვეო (ალბათ ვ აწმყოს თემიდან გადმოყვა), აღვიარა“...

4. გვაქვს თითო-ოროლა მაგალითი რაეს, ბანის, ზანის და სხვა ბგერის ჩამატებისა. მათი ჩამოთვლა აქვე შეიძლება: „ვითრომც [ინდიე], შროშის გზა, დამგლოვრდნენ, საფრონტო (= საფონდო მიწა), ყმარწვილი (ამ უკანასკნელ მაგალითში შეიძლება რაე ჩამატებული კი არ იყოს, არამედ მეტათეზ-მომხდარი: „ყრმაწვილი [< ყრმა + წვილი < ყრმამ + წული (?): გრგ. ბანძთ. ცხ., გვ. 5037; შდრ. ქალწული); ბჰა“ და სხვა.

5. კომპოზიტებში ზოგჯერ კომპოზიტის პირველი ნაწილი ფუძის ნაცვლად სახელობ. ბრუნვაშია წარმოდგენილი: „სახლიკარი, ვუიკაცი“...

ყველა ამ მსგავსს მაგალითებში ამა თუ იმ ბგერის ჩართვა სხვადასხვა ფაქტორით შეიძლება აიხსნას, უმთავრესად კი ფსიქიურ-ფიზიოლოგიურით. პირველი უფრო ან ალოგიის სახელწოდებით არის ცნობილი ენათმეცნიერებაში...

გადავიდეთ Lautwechsel-ზე.

F. ბგერათა სუბსტიტუცია ან შენაცვლება ხდება ენაში ისეთ ბგერათა შორის, რომელნიც ფიზიოლოგიურად მონათესავე და აკუსტიკურად ცოტად თუ ბევრად მსგავსნი არიან. ასიმილაციისაგან სუბსტიტუცია მით განსხვავდება რომ, მონათესავე ბგერათა შორის მონაცვლეობა წარმოებს მეზობელ ბგერასთან დამსგავსების გარეშე. ამ მოვლენას, რა თქმა უნდა, სათანადო მიზეზები მოეპოვება. ჩვენ აქ მარტო მასალებით დაკვამაყოფილებით; დავიწყოთ თანხმოვნებიდან:

1. ბაგისმიერ ხშულმსკდომ ბგერათა სუბსტიტუცია ფრიად გავრცელებულია ქართლურში. ურთიერთ შორის მონაცვლეობას ეწევიან: ვ—შ, ბ; ბ—შ, ვ, ფ; ბ—ბ, რასაც შემდეგი მაგალითები ადასტურებს: ა. ვ—შ: „ულმაში, მასკვლავი, ნამთი, მიწრო, ამსება, კამშირი, ბავშვი, თომლი, მითომ, კომზი, კიდემ“... აგრეთვე აწმყოს თემის -ავ სუფიქსი და ფუძისიული ან კაუზატიური -ევ, -ოვ გადადიან -ამ, -ემ, -ომ¹: „ეხატამ, კლამს, ვლენამ:

¹ ლიტერატურულ „ქვეით, ზევით“ მაგალითებში ვინი ამგვარადვეა ჩამატებული.

აძლემდა, უხემდი, ურჩემდი, სწემდა: ვთხომ, მახსომს"... ეგ მოვლენა ვინის ბუნებას ასე თუ ისე გვირკვევს: იგი ბილაბიალი ბგერა უნდა იყოს, დაახლოებით იმგვარადვე ნაწარმოები, როგორც ბ, მ, პ... მისი განსხვავება უ-ბრჯ-გუსა-გან ძველს ქართულში მარტო გრაფიკული არ უნდა ყოფილიყო, არამედ ფონეტიკურიც (ფიზიოლოგიურადაც და აკუსტიკურადაც). ამას გვიჩვენებს, ერთის მხრით ის, რომ ძველი მწერლობა ძეგლებში მათს აღრევას სრულებით არა აქვს ადგილი, მეორეს მხრით — ძველსავე ქართულში ვინის მანთან მონაცვლეობა და მესამეც — უ-ბრჯგუს, ზოგიერთ შემთხვევაში, რედუქციის გზით უნისაგან წარმოშობა [ამაზე სხვა დროს]; b. ვ-ბ: „ბარცხნა, საბარცხელი"... c. მ-ბ: „ბრული, ბზითევი, ნაბჯა"... d. ბ-მ, ვ, ფ: „კმენა, ლუარსამიშვილი“; აწმყოს თემის -ებ, -ობ სუფიქსი > -ემ, -ომ: „მოწუწუნემს, მოზუზუნემს; ჩხუბომდა, შიატყომს"... ბ-ვ: „იჭმევა, ვუბნევი"... ბ-ფ: „უცეფ, იაკოფა, შტაფი“; იმავე -ებ, -ობ სუფიქსის რეფლექსი ზოგჯერ -ეფ, -ოფი გახლავთ: „მოუკლეფ, ვაჭობეფო, ვიჩივლეფ; ვსარგებლოფ“; e. პ-ბ: „ბარაკლისი“...

2. ნაზალ ნ-მ სუბსტიტუცია: „სამთელი, გიჩამს, გამთავისუფლება, იმდოილი [ინდოური], წინამდელი, გამსხვავება, გამგებ, იმტერსი“ [ინტერესი]; მ-ნ: „უნცროსი, დაანწყვრიე, ნეფე, სახენწიფო (ხენწიფე)“.

3. წინაენისმიერ ხშულმსკდომთა ტ, დ, თ სუბსტიტუცია: a. დ-ტ: „იმტელი (რამტელი), ყიტი ურია, ფანტური, საფრონტო (= საფონდო) მიწა"... b. დ-თ: „რამთელი“; c. ტ-თ, დ: პრისტავი, ანძლათი, პამენდიკი (ПАМЯТНИК); d. თ-ტ: „სოფელი მი ტ ვ ი ნ არის“.

4. ლიქვიდთა შორის: a. ნ-ლ: „რამდელი, შავგრემალი, ლებოძირი“; b. ლ-ნ: „წყანწყყარა [<წყალწყალა: ჩიტია], ძრიენ (ძიენ, ძიელ)“; c. რ-ლ: „ინდოული (იმდოილი), ლაიონი“; ლ-რ: „ურმაში“.

5. ფრიკატთა ან მკდერ ღრიჭოვანთა სუბსტიტუცია: a. სპირანტთა ს-ზ: „ზარდიონი (nom. prop. ადამიანისა), გენიოზი (შდრ. ანგელოზი და მისთ.), ზაპოჟნიკი“; ს-ც: „პენცია“; ს-რ: სუბსტიტუცია დიდიხანია ჩატარებულია „სძე, სძალი, სთვა“ და მსგავსს სიტყვებში, მაგრამ ქართლურში არის ისეთი შემთხვევები, სადაც ლიტერატი. ხანის ნაცვლად რაე იხმარება: „სართუმალი, ვიმრჯელოთ? [„პრიჭკა“-ში შეიძლება ჯერ ხანის მეტათეზთან და შემდეგ მის რაედ ქვევასთან გვეკონდეს საქმე]; b. ზ-ჟ, ძ: „ყოილბარი (ნაცვლად „ყოილბაში“-სა); სამძღვარი, საბძელი, ძრახვა“; c. თითო-ოროლა მაგალითი აფრიკატთა და სხვ ბგერათა სუბსტიტუციისა: ზ, ჟ-ჭ: „ზარვეჭი, ინჯილერი, პარჯალი“ (უკანასკნელში პირუტყა); ჟ-შ: „ვაშკაცი“; ლ-ხ: „ხვთის“; გ-ქ: „კარქი, დაიკარქე“; ტ-წ: „საწერფული“; ძ-ჭ: „მობღუნჭული“; ძ-წ: „კუნწული“ (= კუნძულელი)...

6. გადავიდეთ ბგერათა სუბსტიტუციაზე კომპლექსებში: a. შტ კომპლექსი ჩვეულებრივ იძლევა სტ კომპლექსს: „მუსტი, მუსტარი, ტასტი, სტრაფი, მუსტაიდი“. თუ თქვენ გარდამავალი ბგერა ჟ ტარის წინ გესმით, მაგ.: „მუშტი“, იგი ხანის მონაცვლედ უნდა ჩაითვალოს და არა შინისა, რადგანაც ამ უკანასკნელს დოტასთან არაფერი საერთო აქვს. ეგვე წესი პირუტყუ ჩატარებულია: სტ>შტ კომპლექსად: „შტრაფილი, ჩუშტი, შტვირი“ (მართალია,

ხშირად არ იხმარება); b. სწორედ ესვე შეიძლება ითქვას სკ, შკ კომპლექსის შესახებაც — სკ>შკ: „ზაკუშა, ქვეშლით“; შკ>სკ: „ჩასკა, სკოლა“; c. რუსულიდან ნასესხები სიტყვების -скнй ბოლოსართი ქართულურში -ცკის სახით არის წარმოდგენილი: „კრიმცკი, ანტონოცკი, ბროცკი“ (ვაშლე-ბის სახელებია); d. კტ კომპლექსი კი — ხტ: „კანტიხტორი, კანდრახტი, დობხტური“ (ეს ხომ ცნობილია სხვაგანაც).

რაც შეეხება მარცვლების სუბსტიტუციას, უნდა ვთქვათ, რომ, იგი სისტემატურად არ არის ჩატარებული; ისე კი რამოდენიმე მაგალითის მიხედვით შეიძლება შემდეგი შემთხვევის აღნიშვნა: e. გა>ო: „კომლი, ცოდო, დადო, დავიცოთ“, ეს მოვლენა თითქმის მოყვანილი მასალით ამოიწურება; f. ო—ვა სუბსტიტუცია: „სადვალაშენი (სოფელია ქართლში), დახვარბლული ლობიო (<ხორბალი?); g. ვე—ო: „წამოვყოზიო, სადლობელი“.

7. ქართულურში ხმოვნების სუბსტიტუციასაც აქვს ადგილი: სპორადულად გვხვდება: a. ე—ო შენაცვლება „ნოსტიანი, რამდოლი“, და სახელზმნის -ება სუფიქსის მაგიერ -ობა ბოლოსართი (თუ ეს ანალოგიით არ არის მიღებული); „შეხედულობა, თქმულობა, იწყობა“ (და ასე უღვლილებამიც: „მე ვიწყობ...“); b. ა—ე „პოვერი, ექვე“; c. ე—ო: „დილიგაცია, იგრე, ანიული, შიაცყომ...“; d. ი—უ: „მეჭრუხვევი“; e. ი—ე: „კამანდერი“; f. ო—უ: „უხრათ, ახური“ [>], უება, იპუება“ და სხვ. და ოვე, ოვა კომპლექსი > უე, უა—დ: დავტუეი, ვათხუეი, იშუებოდეს, გათხუება, იპუება და სხვ. კომპლექსი აქ ონის უნად დავიწროებაში ვინს არაფერი წილი არ უდევს; იგი, უნდა ვიფიქროთ, ონის უნად გადაქცევამდე უნდა დაკარგულიყო. ამას ამტკიცებს ისეთი შემთხვევები, სადაც, ონის უნად გადასვლა ხდება და ვინსაც ადგილი არა აქვს, მაგალითად: ონით დაბოლოებული ნომენი მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელ -ებ სუფიქსის მეზობლად, ონს უნად იცვლის: „გოგუები, პალუები, კალუები“, აგრეთვე „დრუებით“... და სხვ.

ამით ვათავებ ქართულურის ბგერითი შედგენილობისა და ფონეტიკური მოვლენების ზოგად მიმოხილვას. აღნიშნული ფაქტი ენისა (ზოგადი თუ ინდივიდუალური, ხშირად თუ სპორადულად ნახმარი) ქართულურისათვის სპეციფიკურს არაფერს წარმოადგენს. თითოეული მათგანი (ცალ-ცალკე თუ ერთად!) აღმოსავლურსა და, თუ გნებავთ, ზოგჯერ დასავლურ კილოს ახასიათებს. ამ მხრით, მაშასადამე, ქართული განსაკუთრებულ ადგილს ვერ დაიჭერს ქართულს კილოებში. არც ძველი ქართულისათვის იძლევა რაიმე მნიშვნელოვანს.

როგორია საქმის ვითარება მორფოლოგიაში?

II. მორფოლოგია

3. ბრუნება.

A. ყოველი სახელის ხმოვით დაბოლოებული ფუძე ქართულურში სახელობით ბრუნვაში (იქნება იგი ქვემდებარე თუ დამატება — სულერთია) ხშირად დაირთავს o ბგერას: „უნდა ძროხაი, ციხეი მოგეწონა, დავიწყე ბუშაობაი, მოუვიდა ძმაი, მიიღო მიწაი, სამი ალოი“; ინი საკუთარ სახელსაც

დაემატება: „ვნახე ტეტოი, ვანოი“...: თუ ნათესაობით ბრუნვაში დასმული მსაზღვრელი სიტყვა სასაზღვრს მოსდევს, მაშინ ი მასაც ერთვის: „ორი ღლისაი, ნიში ლომისაი, სწავლა ქალებისაი“. სხვათა სიტყვის ონის წინაც შეიძლება ინის ხმარება: „ამაჟღერისაიო, სიტყვაიო, ელიჩქაიო“ და სხვ. ამ დართულ ბგერას ჩვენ ითი აღვნიშნავთ და არა ითი, როგორც ეს ძველს ქართულშია, რადგანაც იგი საკმაოდ განსხვავდება ჩვენ მიერ შემოაღწერილი ფონისგან ერთის მხრით, და მეორეც — ლექსთწყობაში თუ გვევლინება, მარცვალს შეადგენს...

B. ზოგს სახელს (თანხმოვნით დათავებულ ფუძეს) ინის ადგილას ანი ახასიათებს, თუმცა კინობითი ფორმისა არ არის, მაგ.: „ზოგიერთა, ცარიელა ჭადი, იმ ოხერა ქალაქშია, ცეცხლა პირას, ხმელა პური, ზაფხულა თუ ზამთარა, შორა“. ესენი „ძირა, პირა, ალაგა“ ტიპის სიტყვებს წარმოადგენენ¹.

C. დაწყებითი ბრუნვა² ლიტერატურული ენის თანაბრად ქართულურშიაც აღწერილობითია. მაგრამ ქართულურში ხშირს ხმარებაშია -ივ სუფიქსი, რომლის ბუნების გამორკვევა არა თუ თანამედროვე, არამედ ძველი ქართულის მასალებითაც ძნელი ხდება: „სუყველაფრივ მქნელია, ხმამაღლივ, უღლივ, თანაბრივ არ ასამართლებენ, ყოველ წლივ, ალაგობრივ, ფუთობლივ, სოფლობრივ, მამობრივ“... არც ეს მაგალითები ამბობს მის სასარგებლოდ რასმე. დღეს -ივ სუფიქსით ზმნისზედა იწარმოება. მაგრამ ეს ბოლოსართი რომ დაწყებითი ბრუნვის სუფიქსად შეიძლება ყოფილიყო გამოყენებული, ამას ქართულურის რამოდენიმე მაგალითი გვაფიქრებინებს: „შენგნივ, წყალგაღმივ“ ფორმის პარალელურად „შენგნით, წყალგაღმით“ იხმარება. რასაკვირველია, ამით საკითხი იხმება და არა იჭრება.

D. მიმართულებით ან ვნებით ბრუნვაში მუდამ თ იხმის და არა რალაც გაურკვეველი ბგერა ან დ: „სოფლათ, ციხეთ, წყლათ“...

E. წოდებითი ბრუნვის წარმოება ჩვეულებრივია, ხოლო მათ რიცხვში რამოდენიმე -ვ ბოლოსართიანი შემთხვევაც შედის: „ღღდავ, მუშავ, ილავ (nom. propr.)“, ბიჭოვ, ციებავ“...

F. ზოგს სიტყვას ფუძისეული ი ეკარგვის და თანხმოვნის ფუძის ბრუნებას მისდევს, მაგ.: „მივეც გიორგსა; გიორგმა“... ხოლო „ღმერთ“ სიტყვა უფრო ხშირად ასე იბრუნვის: „ღმერთის მადლმა, ღმერთით“, ნაკლებ კი: „ღვთის“ („ხვთის, მე ხვთისა-ხვთური რა ვიცი“). აქედან ცხადია, რომ ქართულს გრამატიკებში მიღებული დიფერენციაცია, თითქოს „ღვთის, ღვთით“ ქრისტიანული „ღმერთ“ სიტყვის ბრუნება იყოს და „ღმერთის, ღმერთით“ წარმართულის, ხელოვნურია და მეტი არაფერი³.

¹ შეიძლება ვინმე დაუშვას, რომ ამ შემთხვევაში თან-დაკარგული მიმართულებითი ბრუნვის სიტყვები გვაქვსო, მაგრამ მაშინ „ობრა[თ] უნდა გვექონოდა და არა „ოხერა“.

² ნათესაობითი და მიცემითი ბრ. რომ ხანს ჰკარგავს, ამაზე ზემოთ გვექონდა უკვე ლაპარაკი.

³ საერთოდ ღმერთი აღმოსავლეთ საქართველოში თითქო უსულუ საგნად არის წარმოდგენილი, როცა ამბობენ: „ღმერთი მაქ, გაქ“ [ისე, როგორც „ურემი წაილო, მოიტანა“, წინააღმდეგ დასავლეთ საქართველოში „ღმერთი მყავს, ურემი მომყავს“ ფორმისა]. შეიძლება აქ ისეთს შეთანხმებასთან გვექონდეს საქმე, როგორც ეს ზოგჯერ ძველს ქართულშია ხოლმე სულიერ საგანთან: „შვილი მაქუს“, „აქუს მამამ“...

G. მრავლობითი რიცხვის საწარმოებლად ორივე (-ნ-ი და -გბ-) სუფიქსი არის ხმარებული; პირველი იშვიათად გვხვდება: ისიც ლექსებში და რიცხვით სახელთან. მას, დამატებაში გამოყენებულს, არავითარი სინტაქსური ძალა არა აქვს და ამიტომაც ასე იხმარება: „შიგ გაუყარა კლიტენი (თმანი); თავ დასცემია ქვანიო; დარჩა გიშრის თმანი; დავლიე სყუპარწვილისა დღენია“... მრავლობითი რიცხვის ჩვეულებრივი მაწარმოებელი სუფიქსი არის -გბ-ი. ერთ მაგალითში მრჩობლი დაბოლოება მოგვეპოვება, — ეს გახლავთ: „კარებები“¹.

4. **ხარისხები**, როგორც საერთოდ კილოებში, ისე ქართულში, აღწერილობითია. შედარებითის წარმოება ორგვარი ხერხით ხდება. ა. ზე თანდებულისა და ბ. უფრო ზმნისზედათი: „მაგაზე დიდია, ჩემზე მეტია; აქლემზე მაღალი, ღორზე დაბალი“...; „უფრო კარგი, უფრო ლამაზი“... რაც შეეხება უ- პრეფიქსითა და -ეს-ი სუფიქსით შედარებითი ხარისხის წარმოებას, იგი, შეიძლება ითქვას, რამოდენიმე მაგალითის ფარგლებს არ გასცილებია; უკეთ რომ ვთქვათ, შედარებითი ხარისხი ქართულში ფორმით არ იწარმოება. ხოლო ის რამოდენიმე მაგალითი, როგორიცაა: „უშფროსი, უმცროსი (უნცროსი), უარესი, უკეთესი“...; გაქვავებული სახით არის შემონახული.

გვევე ითქმის აღმატებით ხარისხზედაც. მის საწარმოებლად საჭიროა ვისმართ ზმნისზედა: „მეტათ, ძიელ (ძიენ, ძრიელ)“ და სხვ.: ძრიელ („ძიენ, ძიელ“) „მაღალი, მეტად მაღალი“, ანდა „ყველაზე მაღალი“. ორი უნით [ე. ი. შედარებით ხარისხს პლუს უ: „უ + ულამაზესი“] წარმოებული ხარისხი, ვითარცა გრამატიკებში არის, საერთოდ არც ძველმა და არც თანამედროვემ [ცოცხალმა კილოებმა და სალიტერატურო ენამ] არ იცის. იგი კაბინეტშია შექმნილი.

5. **რიცხვითი სახელი**. რაოდენობით რიცხვში აღენიშნავთ მხოლოდ „თხუთმეტი“ს ხმარებას, და არა „ხუთმეტი“ს ან კიდევ „თუთხმეტი“ს, როგორც ეს დასავლურ კილოებშია.

6. **სახელთნაცვადში** ზოგიერთ სიტყვათა შემოკლებას თუ შევსებით — დავინახავთ, რომ ზოგს -ნ გამოვარდნია, ზოგსაც ს...: „შე, ვილა [ვილაძე], ე. ი.“ და სხვა.

ყველა ზემოხსენებული მორფოლოგიური მოვლენები ფონეტიკურთან ერთად ქართულს სპეციფიკურს სახეს ანიჭებს. ამიტომ ქართული ძველი ქართულის ზოგიერთი გრამატიკული ნორმების გამოსაწვლილად სხვა აღმოსავლურ კილოებზე მეტს არათერს იძლევა. მაგრამ ამას ვერ ვიტყვი ზნებზე, ვინაიდან ამ უკანასკნელის ზოგიერთი მორფოლოგიური მოვლენა მხოლოდ ქართულში გვევლინება და ამით მას (ქართულს) თავისებურების დაღს ასვამს². ეს კი იმიტაც არის საყურადღებო რომ, დიალექტთა საკლასი-

¹ ფუძის ბოლოკიდური -ონის -გბ სუფიქსის მეზობლად უნით შენაცვლების შესახებ ზემოთ ვთქვით: „კოლები, ხურუები, მანულები“...

² ამ ჩვენს ზოგადს დასკვნას ქართულრისათვის, რასაკვირველია, აბსოლუტური ხასიათი არა აქვს, და არც შეიძლება აქონდეს, ვინაიდან ქართლი ტერიტორიულად ვრცელია და ყველა მასში მსხოვრებთა ენა იღნტური არ არის. ჩვენი დასკვნა დამყარებულია იმ მასალებზე, რომელიც უშუალოდ შეეკრებუთ ტყავის (უმთავრესად, ნაწილობრივ) შინდისის, ცხინვალის, მეგრისხევისა და დირბის რაიონებში.

ფიკაციო ნიშნად უმთავრესად ზმნის ესა თუ ის ფორმა გამოდგება, ვიდრე სხვა რომელიმე. მაგრამ ჭერ საერთოდ.

7. ზ მ ნ ა

აწმყოს ჭგუფი¹.

A. 1. თუ ზმნის აწმყოს თემს -აჲ სუფიქსი ახასიათებს, იგი აწმყოსა და მისგან ნაწარმოებ დროებში ჩვეულებრივ -ამ ბოლოსართით გვევლინება. მაგ. აწმყო: „ეთესამ, თესამ, თესამს; გყერამ, ყერამ, ჰყერამს; ვწვამ, სწვამ“, და ასე: „ოხრამს, სწონამს, ჰყერამს, ტეხამს, მლანძღამს, ლუპამს, მკლამ, გახლამს, ჭაჭამს, უნახამ, ბრუნამს, დაჰვირთამ, გაალამს, დასწნამთ, ვფრინამ, ავკაფამ“ და სხვა აუარებელი. აგრევეა, რასაკვირველია, ნამყოუსრულში: „მოხნამდი, შინჯამდა, ვხედამდი, დაინახამდა, მოკლამდა“ და სხვ. პირველ კონდუნქტივში ან იმავე ნატვრითში: „კლამდეს, ნახამდეს“ და სხვ. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ მრავლობითი რიცხვის მე-3 პირში რედუქცია არ ხდება და ამიტომ ჩვეულებრივ ისმის: „დაუკლამენ, დაკეტამენ, ჩეხამენ, მკითხამენ, ხნამენ, თესამენ, ამოსწყვეტამენ, შედღვებამენ“ და სხვ.

2. ამ ჭგუფს მისდევნის ის ზმნებიც, რომელთაც სახელზმნაში ვინი არ მოეპოვებათ, ე. ი. ეგრეთ წოდებული ერთთემიანი ზმნები და ორთემიანთაგან კი ისეთნი, რომელთაც ხმოვნის ალტერნაცია ახასიათებთ; მაგ.: „ვეწერამ, სწე-რამ, ასწერამენ, აწერამდა; გჯერამს“, ჭერამ; ჭუხამდა; შუქამს, ილექამს, ქნამენ (ეს უკანასკნელი იშვიათად იხმარებიან); გრეხამს, გლეჯამს, სწყვეტამს“ და სხვ.

3. ორთემიანთაგან აგრეთვე რამოდენიმე ზმნა უნდა გამოვრიცხოთ, რომელნიც საკუთარ -ი და -ებ ბოლოსართების ნაცვლად ზემოაღნიშნულ -ამ || -აჲ სუფიქსს დაირთავენ; ესენი არიან: „დაჰკილამ, დაჰვიდამთ, გადაჰკილავდა, ჩაჰკილამენ; ვისესხამ; დაბადამს, იმლერამს, შემებრალამს (ეს ორი უკანასკნელი მონასტრის მცხოვრებისაგან გავიგონე), შავგულამ; ყიდამს, „გაჰყილამ/ვდი, ყილამ/ვდა, ვიყილამდი, ჰყილავდენ“ და ერთი მაგალითიც -ობ სუფიქსიანის: „ფიქრამს“.

ბოლო პუნქტში აღნიშნული ყველა მაგალითი ჩვენთვის ყურადსაღებია იმდენად, რამდენადაც იგი ჭავახურ-გომარულთან ქართლურის მიმართების საკითხს ჰბადებს: გომარულსა და ჭავახურში (აგრეთვე ახალციხის მაზრის ზოგიერთ სოფლებში)² გავრცელებული, უკეთ რომ ვთქვათ, სისტემად ჩამოყალიბებული -ებ სუფიქსის ნაცვლად -ამ ბოლოსართის ხმარება, ხომ არ არის, ასე ვთქვათ, წმინდა ქართლური მოვლენა, რომელიც ქვემო ქართლს შეჰრჩა, ხოლო შიდა ქართლმა, უნდა ვიფიქროთ, ანალოგიით ან კიდევ მეზობლების გავლენით, -ებ სუფიქსით შესცვალა? ამ კითხვას მით უმეტეს

¹ ფონეტიკის მიმოხილვაში ზოგი რამ ზმნებიდან შევიტანეთ მაგრამ, მიუხედავად ამისა ზოგიერთ მათგანს აქვე მოვიყვანოთ სისრულისა და მათზე ნათელი წარმოდგენისათვის.

² ამ შემთხვევაში ვმუყარებით საკუთარს დაკვირვებებსა და ადგილობრივ ჩვენ მიერ შეგროვულ მასალებს. გომარულზე ლაპარაკის დროს მხედველობაში გვექნება ჩვენი წერილი — დაბედილი „ჩვენი მეცნიერების“ მე-11 ნომერში (ტფილისი 1924), გვ. 89-96, შემდეგი სათაურით: „ზმნის ზოგიერთი თავისებურებანი გომარულში“.

გვასმენინებს ის გარემოება, რომ ქართულსა და გომარულს შორის ბოლოსართებში თითქმის სხვა არავითარი განსხვავებაა, თუ არა ეს. კითხვას ღიად ვტოვებთ ჯერ ერთი იმიტომ რომ, -ების -ამ რეფლექსი დანამდვილებით არ ვიცით თუ რა წარმოშობისაა (მის ასახსნელად ანალოგიის მეტი არაფერი მოგვეპოვება), მეორეც — ზემოდასახელებული რამოდენიმე მაგალითი უფრო შემთხვევითი ხასიათისა ან, უკეთ, ადგილობრივი განვითარებისა შეიძლება იყოს, ვიდრე ძველიდანვე შემონახული, ან ჭავჭავურიდან წარმომდინარე.

B. ფუძისეული -ევ, -ოვ მარცლის ნაცლად აღნიშნულ დროებში -ემ, -ომ გვესმის; მაგ.: „მასმომს, ახსომს; ვთხომ (შესთხომს); ვაძლემ (ვაძლემთ, აძლემ), აღწემს, დაღემს, დემს (მივდემ), მიირთმემს, ჩაუმტვრემ, მოათრემსა, გავახვემ, გაურემდეს, უხემდი, ურჩემდი, სწემდა, ვაქმემდი, არჩემდა“ და სხვ.

ამ მოვლენის გათვალისწინების შემდეგ კითხვა იბადება: რით შეიძლება ავხსნათ -ავ, -ევ, -ოვ ელემენტთა -ამ, -ემ, -ომ-ად ქცევა? პირველის -ავ > ამ სუფიქსად ძირეული ან სუფიქსური შანის მქონებელ ზმნათა (როგორიცაა: „არტყამს, სვამს, ჭამს, იცვამს, დვამს“ და სხვ.) ანალოგიით რომ განვმარტოთ, მაშინ აუხსნელი დაგვრჩება -ევ, -ოვის -ემ, -ომ სახის მიღება. ამიტომ უფრო სწორი იქნებოდა, გვგონია, გვეთქვა რომ, ეს აიხსნება ქართლში გამეფებული ვინის შანით შეცვლის ტენდენციით, რის სათანადო ნიმუში ზემოთ მოვიყვანეთ (2FI). ამის გამოშვები უფრო სხვა ფაქტორია, ვიდრე რისამე ანალოგია. რომ ეს ასეა, ამას სხვა შემთხვევებიც დაავიდასტურებს.

C. ზმნის -ებ, -ობ სუფიქსები ზოგჯერ -ემ, -ომ და ზოგჯერ -ეფ, -ოფ სახით გვევლინება: „ჩხუბომდა, ამომს (ზანის დაკარგვით), ყბელომს, თხოულომს, შიატყომს“; მაგრამ: „ვსარგებლოფ, ვვდებულოფ, სარდლოფო“... მეორეს მხრით: „უწრუწუნემდენ ქორებსა, გიჩივლემთო, გაძლემს, მოზუზუნემს“; მაგრამ: „მივატრიალემ, ავიღემ, გაუყენემ, ვაქმარემ“ და სხვა რამოდენიმე. ცხადია, ასეთს შემთხვევებში ანალოგიაზე ლაპარაკი ზედმეტია. ამ კატეგორიაშია მოსაქცევი -ამ, -ემ -ომიც, როგორც ამაზე ზემოთ გაკვირით ვთქვით.

D. ნამყოფსრულისა და აგრეთვე ნამყო სრულის მრავლობითი რიცხვის მესამე პირში პირველის სუფიქსური და მეორის ფუძისეული ღონის შემდეგ ჩვეულებრივ -ნენ იხმარება: „გახდნენ, იცოდნენ, სჭამდნენ, იტაცებდნენ, ჩამოვიდნენ“... მაგრამ ამის აბსოლუტურად აღიარება შეცდომა იქნებოდა, რადგანაც გვაქვს ქართულში მთელი რიგი შემთხვევათა, სადაც -ენ სუფიქსი არის ნახმარი: „აკმევდენ, მივიდენ (გამოვიდენ), მიხვდენ, დაგიდენ, იჯდენ, ასხდენ, ატანდენ“ და სხვ. მაშასადამე, სალიტერატურო ქართულში -ნენ სუფიქსის გაბატონებას არც ქართული ამართლებს¹.

E. -იაზე დაბოლოებული ზმნა მეტწილად ნარს დაირთავს: „შემიძლიან,

¹ ზოგი ზმნა ფონეტიკურ მოვლენათა წყალობით სახეცვლილ პარადიგმებს იძლევა. მაგ.: „უჩამს“, მიჩამ, გიჩამ, უჩამდა; მინდა, გინდა, მაგრამ: უნა (|| უნდა); ვამომ, ამომს; მაქ, გაქ. აქ: ვიყვე, იყვე, იყვეს; რა ვი(ცი), მივე(ცი); [გავე(ცი)]; ნუ გეშიში;“ ანალოგიით მიღებულია: „ილოცებს, მოუკეთებს, მიიყენებენ, გაიმბებ“.

გშინან, გვეკირიან, მე-/გვეშინიან, მცალიან, მქვიან, სჯობიან“ და სხვ¹.

გადავიდეთ ნამყოფსართლის ჩგუფზე.

F. ნამყო სართლის 1 და 2 პირი თუ ე“ზეა დაბოლოებული, მაშინ მას ზოგჯერ -ვო მარცვლი ერთვის და ვიღებთ შემდეგნაირ მაგალითებს: „აგვაშორევიტ, ჩამაბარევიტ, გამოიჩიქნევიტ, მიყიდევი, წაუღევი, მაქციევი, მაჩუქევი, ქამევი, შემაშინევი, უხათრევი (მე), გავრეკევი“ და სხვ. მაგრამ ამაზე ხშირად ეს შემდეგ -ო ბგერა ისმის: „გამოყარეი, კითხეი, დახოციეი, მომეკეი, დაგინახეი, გახედეიო, მელაპარაკეი, დავლიეი, ვიჩივლეი, ვასესხეი, მოგახსენეი, ავიღეი“ და სხვა ბლომად². რით უნდა აიხსნას ეს მოვლენა? რომ ინი ნამყო სართლის -ე ბოლოკიდურიან ზმნებში ისეთივე დანართი არ არის, როგორც ნომენში: „ხეი, ქვაი, დედაი, უროი“ და სხვა, ცხადია, რადგანაც იგი მაშინ მარტო -ენით დაბოლოებულ ზმნებს როდის გაუჩნდებოდა, არამედ სხვა ხმოვნით დათავებულთაც, და გვექნებოდა: „იყოი, გააკეთაი, დაწერაი“ და სხვ., რის არსებობაც დღევანდელი ქართლურით აბსურდია. მაშასადამე, ასახსნელად დაგვრჩენია ერთი საშუალება — ვთქვათ, რომ ეგ ინი გახლავთ -ვო მარცვლის ნაშთი, მიღებული ვინის დაკარგვით. დღეს ქართლურში ხმარებულ -ვო, -ო ფორმანტა შორის უძველესად პირველი უნდა ჩაითვალოს, ხოლო მეორე -ვო მარცვლის განვითარების შემდეგ საფეხურად³. ამ მოსაზრების პირუკუ დაყენებას, რომლითაც თითქოს ჯერ • დაერთო და შემდეგ ვინი განვითარდა ე-ო შორის, ეწინააღმდეგება თვით ქართლურის ბუნება [იხ. 2D4]. თავის მხრით -ვო მარცვლის დართვა „დაწევი, გავევი, დავდევი“... და მსგავსი ზმნების ანალოგიით თუა გამოწვეული.

G. აღსანიშნავია აგრეთვე მრავალ ზმნაში ნარის ჩართვა, რომელსაც ძველს ქართულში მრავლობითი რიცხვის ნი-თ დაბოლოებული დამატებით ან ზმნის ვნებითობით (მრავლობ. რ.) გავამართლებდით, მაგრამ არის შემთხვევები ქართლურში, რომელთაც დამატებანი ვერ ხსნიან, და საანალიზოდ სულ სხვა საშუალებაა საჭირო. აქ ყველა მაგალითს მოვიყვანთ: „დაიძალენით, დავიხოცენით სამთავ ხემწიფეებო, დავიხოცენით, გაიყარნეთო, აიშალენით“, მაგრამ: „დამინახნია, მიგიყიდნია, გამიღეწნია, შემიწირნია, აუკიდნია, დამიწერნია, გამამიკეტნია, მიტირნია, ებანავნა, მენახნა, მეტაცნა, მეცქირნა, ეყიდნა, მერჩივნა, გადმეწყვიტნა, დაგენახნა, მიეყიდნა; გლოვნა“.

H. -ოდა სუფიქსის ნაცვლად ნამყო მეორეში იყო ზმნა იხმარება: „ქონიყო, დამძინებოყო, გვეცოდნიყო...“

K. მიძლეობის წარმოება ჩვეულებრივია; მაგრამ არის სხვაგვარად წარმოებული ორიოდ მაგალითი, რომელთა მიხედვით რაიმე წესის დადგენა არ შე-

¹ სახელზმნის -ება სუფიქსის ნაცვლად -ობა რომ იხმარება [დაწეობა (აქედან: ვიწეობ, დიწეობ, დაწეობილი); მოქმედობა, უპირობს, თქმულობა, ტრილობს, თავისუფლობა, სიყვარულობა“] ამაზე ზემოთ ვილაპარაკეთ.

² ბრძანებითი კილო ქართლურში მოთხრობითისაგან არაფრით განსხვავდება. თუ არ მივიღებთ მხედველობაში ზოგი ზმნის ბრძანებითში პრევერბით გამოხატვას: „აქ მო“; შემოკლებას: „ამე, მიე, დავა, წაჲ“... -ვი. -ო აქაც არის გამოყენებული: „გაკეთევი! წერევი!“

³ ეს -ო მქონდა მხედველობაში, როცა ქართლურის სხვა კილოებისაგან განსხვავებულ ფორმებს ვარჩევდი, და არა -ვო, როგორც ეს შეცდომით არის აღნიშნული 1924 წლ. სხდომის 25 № ოქმში (იხ. ქართ. საენათმეცნ. საზ. წელიწადი. ტფილისი, გვ. 376 ბ).

იძლება; ესენი გახლავთ: „დატოვილი, გაუტეხალი, შეღებული [შდ. ძვ. ქართ. „ქმნული“...], ჭედალი (ინდივ.) და მონატური“.

L. მეორე პირის სუბიექტური და მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსების კანონზომიერ ხმარებაზე ლაპარაკი, რასაკვირველია, ზედმეტია: ხშირად სრულებით არ იხმარება და თუ არის გამოყენებული — უწესოდ, თუ შეიძლება ასე ითქვას. სხვადასხვა ადგილას და სხვადასხვა დროს რამოდენიმე პირის ამ მიზნით გამოკითხვის შემდეგ ასეთი პარადიგმები მივიღეთ S₂-ისათვის: „მე მკი, მკი, მკის; ვგვი, გვი, გვის; ვლწამ, ლწამ; ვთლი, ვთოხნი, თოხნის“ და ასე: „კვებამ, თიბამ, კეტამ, ჭრი, ხნამ, ბერამ, კითხულომ“ და სხვ. ასეთსავე სურათს იძლევა მიცემით დამატებიანი ზმნებიც: „მივცემ, მიცე; კითხე, კითხემს; გაცქერის სოფელ; კრამს; მივდემ“... არის შემთხვევები, სადაც პრეფიქსს არ მოველით და არის კი, მაგ.: „გასტეხა, გაესცა, გასტჰოროს, გასტჰრას, დაჰკყარე, სთქვა, დასწერა, გადასწყდა, ასტირდნენ, ამოშჰრა, დასტეხა, ასდგნენ, შეშჰამა“... აქედან ნათლად ჩანს, თუ რამდენად არეულია დღეს მისი გამოყენება ქართლურში¹; მაგრამ პრეფიქსები ამ მხრით კი არ გვიანტიერესებს, არამედ მისი ფონეტიკური ვარიაციები: შ, მ, მს, მჰ. განვიხილოთ ცალ-ცალკე.

1. პრეფიქსი ხანი ჭარის წინ შინად იქცევა ხოლმე: „შჰამს (შჰამდა) შჰრის (შოშჰარ, ამშჰრა)“.

2. ამავე ხანის ბგერინაცვლობას, როგორც ეს ფონეტიკის მიმოხილვისას აღვნიშნეთ, მოტა ეწევა, განსაკუთრებით ღონის წინ: „დაიდევენ, ამოდის, დაიდრამენ, ამოდტირდება, ჩაიდებენ, გაიდღემს“... მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ქართლში მართო მ ხშირად არ ისმის, არამედ ხანთან (ჩეტწილად) და ჰაესთან (იშვიათად) დიფთონგს შეაღვენს და

3. პრეფიქსად ჩვენ ფშაურის მსგავსად მს გვაქვს: „შევდსწვი, მოვდსტყუდლი, გამოდსტდის, ადსწავლა, მსწყდება, მოდსწევია, მსწერია, მსჰამდა, მსტემო“ და სხვ. მჰ დიფთონგის ხმარების შემთხვევა იშვიათია: „გამჰკრა, გამჰგზავნის“. ამ დიფთონგის აკუსტიკური შთაბეჭდილება დაახლოვებით ასეთია: იწყება მ¹თი და თავდება ხანით ან ჰაეთი.

4. უფრო საყურადღებოა ჰს დიფთონგის პრეფიქსად გამოყენება. აკუსტიკური შთაბეჭდილება აქაც იგეთივეა: დასაწყისი ჰაესი, დასასრული ხანის; მაგ.: „მიჰსდევს, დაჰსდევენ, ჰსთლის, გაჰსტეხავს, გადაჰსლო“ და სხვ.

5. მით უფრო აღსანიშნავია ეგრეთ წოდებული „დედსბგერების“ წინ ხანის ნაცვლად ჰაეს ხმარება. მართალია, ეს მაინცდამაინც ხშირად არ გვხვდება მაგრამ, როგორც გარკვეული მოვლენა, ყურადსაღებია; მაგ.: „დაჰტყენა, ჰთხრიან, ჰღებია“ და სხვ.

ამგვარად, ქართლში ხმარებული მს [მჰ], მ, ჰს პრეფიქსები ფართო პერსპექტივას გვიშლის ზოგიერთი საკითხის გამოსარკვევად. მაგრამ ამაზე ქვემოთ.

¹ პროფ. ა. შ ა ნ ი ძ ე მართალია, როცა მეორე პირის სუბიექტური პრეფიქსის დაკარგვაზე ამბობს, მაგრამ ეგვევ დებულება ვრცელდება იმ ზმნებზედაც, რომელთაც დროის ირსავე ჩუღუში დამატება მიცემით ბრუნვაში აქვთ (იხ. ა. შ ა ნ ი ძ ე , S₂ და O₃, გვ. 147-148);

III სინტაქსი

8. სინტაქსი არა თუ ცილოების, თვით ლიტერატურული ქართულისაც სრულებით დაუმუშავებელია; ამიტომ ქართლურის მიმოხილვისას ჩვენ მასზე დიდხანს ვერ შევჩერდებით, აღვნიშნავთ მხოლოდ ზოგიერთ მოვლენებს.

A. ზმნისსართებთან ბრუნვების შეთანხმება. რიგი თანდებულთა და ზმნისსართთა თხოულობენ გარკვეულ ბრუნვას, მაგრამ მათი შეთანხმება არ არის ისე მტკიცედ ჩამოყალიბებული, რომ სხვადასხვაობას არ ჰქონდეს ადგილი. ზოგი მწერალი ნათესაობით ბრუნვას რომ ზმნისსართს უკავშირებს, მეორე მასთან მიცემითს ხმარობს და პირუკუ. ქართლურს ამის გარკვევაში თავისი წვლილის შეტანა შეუძლია; შენიშნულია, რომ 1 „აქით, იქით; გაღმა, გამოღმა; წინ, უკან; ზეით, ქვეით (ქვემოთ, ზემოთ, ქვეშ); შორის, შუა“ ზმნისსართნი ჩვეულებრივ მიცემით ბრუნვაში ითანხმებენ სახელებს; მაგ.: „სამ წელს იქით, ქვას იქიდან, დილას აქეთია, მას აქეთ, დვანს იქით; ბორჯილ ქვეშა, წელს ქვეით, ნერგ ქვეშ; ფიცარს ზემოთ. სოფელ ზეით: კვალსა და კვალს შორის, დიდ ქვებს შორის; წყალს შუა; ამას წინათ, სახლ წინ; ორ წელიწადს უკან, სახლ უკან, იმას გარდა, წყალ გაღმა, ფანჯარას ძირს“... რასაკვირველია ნათესაობით ბრუნვაშიც ეთანხმება სახელი: „გზის გაღმა, ხის ქვეშ, კვალის აქეთ-იქით“... მაგრამ, პირველთან შედარებით ნაკლებ გავრცელებულია; 2. თანდებულიდან აღვნიშნავთ ში'ს ნაცვლად ზოგჯერ ში დ , ში დ ა ' ს ხმარებას: „ქალაქშიდაო, ფიქრებშიდ“.

B. ქვემდებარისა და შემასმენლის შეთანხმება რიცხვში. თუ ქვემდებარე მრავლობით რიცხვშია, მაშინ შემასმენელიც ჩვეულებრივ მრავლობით რიცხვში გვევლინება. მაგრამ სალიტერატურო ქართულში უსულო საგანთათვის ეს სავალდებულო არ არის; ქართლურშიც ასეა: „დიდი ქარები ადგება; მიწები არ არი“... უფრო მეტი: ქართლურში ეს ზოგჯერ სულიერ საგანთათვისაც არ არის სავალდებულო: „კამეჩებმა მიწა დაიჭირა“... მაგრამ ასეთი შემთხვევები არც ისე მრავალია. სხვა გარემოებაში შეთანხმება ხდება: 1. როცა ქვემდებარე -ნი სუფიქსით არის წარმოდგენილი: „მიუბრუნდნენ სამნი ძმანი; სამნი შევიყარენით; წამოვიდნენ ის ხუთივენი, წავიდნენ ძმანი“... [შდრ. აქ: გვ. 447]; 2. როცა ქვემდებარე კრებითობის აღმნიშვნელი სიტყვაა: „მოვიდნენ ხალხმა და ნახეს; ხალხი წავიდნენ, თელი სოფელი გავიდნენ; მაწერეს ორივემ ხელი; ცოლქმარი იყვნენ; გადასწყვიტეს ორივე ძმამა“...¹; 3. როცა რამოდენიმე ქვემდებარეა: „მოვლენ ხაზეინი და მოჭამაგირე; წამოვლენ ლეკი და ქართველი“...

C. მიმართულების აღმნიშვნელ („ვიდა, წაიყვანა“...) ზმნასთან ადგილის მაჩვენებელი დამატება (კითხვაზე: სად?), თუ საკუთარი სახელია, იხმარება მიცემით ბრუნვაში, თუ ზოგადი — იმავე მიცემითში თანდებულთ: „ცხინვალს, ერედვს წავა; ურემი წავიდა ცხინვალსა; ცხინვალ მივიდოდი; მე ვთქვი: კახეთს წამიყვანენ“... ამათ კატეგორიაში შედის: „ჩემს ცოლშვილს მივიღივარ“. მაგრამ ზოგადი სახელი: „მივიდა სახენწიფოში; წამოვიდა სოფელში“...

¹ ასეთს შემთხვევებში „დასვა (წაიყვანა, გარეკა)“ ზმნის ნაცვლად „დასხა“ იხმარება: „დასხი ქარი, დასხა ლეკები; წაასხა ღებამა; წაასხა ხარები“. აგრეთვე: „უსხდა ასი კაცი“.

D. გარდაუვალ ზმნასთან მოთხრობით ბრუნვაში დაყენებული ქვემდებარე ქართლურშიც გვევლინება, მაგრამ მხოლოდ მაშინ, როცა ქვემდებარეს გარდაშვალვი ზმნა მოსდევს: „ადგა ამ კაცმა და ერთი შველი დაიჭირა: წავიდა ამ კაცმა და თევზი დაიჭირა; შევიდა იმან და გააცოცხლა: წავიდა ქმარმა და უჩივლა; დაბრუნდა ქალმა, ქმარს უთხრა“... აქედან ნათლად ჩანს შემდეგი: ქვემდებარის შეთანხმება ზმნასთან კი არ ხდება, არამედ მოძღვენოსთან. ეს წინადადების კონტამინაცია გამოწვეულია მით, რომ თხრობის პროცესში მთქმელის ცნობიერებაში პირველი შემასმენლის თქმის დროს მოძღვენო ქვემდებარეზე წარმოდგენას უსწრებს მომდევნო ზმნის შესახებ წარმოდგენა და ეს უკანასკნელი (ე. ი. შემასმენელი) მართავს მას კიდევ. რომ ეს ასეა, და არა სხვაგვარად, ამას სხვა შემთხვევებიც დაგვიდასტურებს, მაგ.: „მივიდა ეკლესიას და შეეხვეწა (ქართლურიდან); ლეშიც უნდა წაიყვანოს და ბიჭიცა“ (გომარულიდან). ბოლო მაგალითი მით უფრო საყურადღებოა, რომ ადგილი აქვს შემასმენლის დამატებასთან შეთანხმებას: „წაიყვანოს ბიჭიცა“. აქედან ირკვევა, თუ რამდენად მჭიდრო ასოციაცია დამყარებული „წაიყვანა“ ზმნასა და სულიერ საგანთა შორის, ერთის მხრით, და მეორეს მხრით, თუ როგორ უსწრებს შემასმენელს წინასწარ აღძრული წარმოდგენა დამატებაზე... აქ შეურჩევლად მოყვანილი მაგალითები უფრო ასაბუთებენ ჩვენ მიერ წინადად გამოთქმულ მოსაზრებას¹. ესა და მსგავსი მოვლენები უაღრესად საინტერესოა და საუკეთესო მასალების შემცველი არიან თხრობის პროცესის გამოსარკვევად...

შეიძლება ჩვენ მიერ განგებ გამოტოვებულ ქართლურის ასე თუ ისე დამახასიათებელ ზოგიერთ სინტაქსურ-მორფოლოგიურ მოვლენებზე გველაპარაკა და ორიოდვე სიტყვით ქართლურის მდიდარ ლექსიკასაც შევხებოდით მაგრამ, წერილი გავვიგრძელება და ამას თავი ვანებთ.

IV. ქართლური და ძველი ქართული

ზმნებში მოცემული ზოგიერთი მოვლენის მიხედვით ორიოდვე კითხვა გვებადება ძველი ქართლის ფორმების შესახებ ქართლურთან დაკავშირებით:

9. ძველს ქართულში ნამყო სრულის 1 და 2 პირში ზოგჯერ მ გვხვდება, მაგ.: „მღვდელთა მათ თანა აღმსობილთა მიეწიწინ“ (ძველი სასულ. პოეზია, გვ. 9); „შენ მიემსგავსნ უკანანსკენლსა“ (ib. ბ); „შენ... ავაზაკსა ემსგავსნ“

¹ იხ. (ვ. თ-ფ-ია) = ვ. თ. ი. ფ. უ. რ. ი. ა., „სინტაქსური ანალოგიის ერთი შემთხვევა ქართლურში დიალექტების მიხედვით“; „ჩვენი მცნობები“, № 1, ტფ. 1923, გვ. 113-121. ესარგებლობთ შემთხვევით და წერილში ზოგიერთი შესწორებები შეგვაქვს (შეტომები ჩვენგან დამოუკიდებელ მიზეზთა გამო გაგვეპარა); 1. მიცემით ბრუნვაში დაყენებული დამატება ზოგჯერ ქვემდებარედ არის გავებული (გვ. 114, 116); 2. მე-114 გვ. 1 შენიშვნაში არ არის ნაჩვენები ი. მ. ა. კ. ა. ვ. ა. რ. ი. ა. ნ. ისტორიული თვალსაზრისით საყურადღებო წერილი: „ძინავს, თუ სძინავს? ცხოვრებს, თუ სცხოვრებს?“ (ყურნ. „ნაჰადული“, ტფ. 1907 წ., № 6, გვ. 57-61). სადაც მიცემითი ბრ. დამატების ბრუნ. არის გამოყვანილი; 3. „მითელური“ საცლად ყველგან ნახსარია „მთის კლიო“; 4. მე-121-ე გვერდის მე-7 სტრიქონში ქანური ენის შესახებ გამოტოვებულია შენიშვნა, სადაც უნდა ყოფილიყო ნათქვამი: „ქანური უფრო შორს მიდის; ზმნა ქვემდებარეს მოთხრობით ბრუნვაში აწყო დროშიც ითანხმებს, მაგ.: „ალიქ მქეთები კარუმს; კოიქ დიშკა კორობუმ“... (ნ. მ. ა. რ. ა. ი. გრამატიკა. (ლავსკ.) ნა., СПб. 1910, გვ. 77).

(ib. გზ-7); „ყოველთა დებადებულთა პატივგცის (ib. ე15) და სხვა ბლომად. შეგვეძლო სხვა ძეგლებიდანაც მსგავსი შემთხვევების მოყვანა, მაგრამ აქ საჭიროდ არ მიგვაჩნია. ი, როგორც არკვევენ და როგორც თვით მწერლობის ძეგლებიდან ჩანს, წარმოადგენს ემ დიფთონგს, გრაფიკულად ერთი ნიშნით მოცემულს; მაშასადამე: ემსგავსი = ემსგავსე, რომლის თანაბარი გამოთქმა ქართულურში დღესაც მოგვეპოვება. იბადება კითხვა: ხომ არ არის თანამედროვე ქართულურში „წერი, გააკეთე, ნახე“ და მისებრ ფორმა ძველიდანვე წარმომდინარე? ამ კითხვას უფრო აძლიერებს აკად. ნ. მარ-რის მიერ მოყვანილი ტაბულა სათანადო მაგალითით: „ვსტმ, კსტმ, კსტოდ, ვსტმთ, კსტმთ,“ და ასე სხვა (იხ. ტაბ. XV), შენიშვნაში კი ამბობს: Из таких форм с двояким отношением, напр. გუასტოდ на нас выткал он то, 3 л. ед. числа зориста 1-го основного спряжения с отношением к двум об'ектам, косвенному 1-го лица в дат. падеже (გუა) и прямому логическому 3-го лица в имен. падеже (ე)¹ ... ეს მოვლენა აკად. ნ. მარ-რის არქაულ ფორმად მიაჩნია. მაგრამ შეიძლება ითქვას რომ, მისი არქაულობა ჩვენამდე მოღწეული ძეგლებით სრულებით ვერ მართლდება; მით უმეტეს ეს ითქმის „გუასტოდ“ ან „კსტოდ“ ფორმაზე. უკანასკნელის შესაფერისი მაგალითები ჩვენ გვხვდება XVII—XVIII საუკუნეში გადაწერილ ხელთნაწერებში, მაგ.: „უხუშმით მისცემდა მადლთა მისთა“ (ათონ. კრებ. 284²⁰); „მერმე კილობნისა მტკრთველ იქმნა“ (ib. 297²⁰); „დეკანოზად დაედგინა“ (ib. 298¹)² ... „და რომელთა ენებამ“ (სრბ. ზარზმელის ცხ., 172²³); „უბრძანა კუალადცა მოსლვა“ (ib. 243¹)³ ... „ამან კბრძოდ შეფესა“ (რიცხვთა: ბიბლია, 314²); „სიტყუად იწყოდ უფალმან ჩემდა“ (ბიბლია, 352⁴); „ანუ თუ განსადმე-გცად ღმერთმან“ (ib. 361¹²)⁴ და სხვა ბლომად. რომ ეს ხმარება მე-3 პირში ყოველგვარი დანიშნულების გარეშე დგას და რომ იგი მხოლოდდამხოლოდ გრაფიკული მოვლენაა — ეს ნათლად ჩანს ამავე ძეგლებიდან, სადაც მაგალითად გვაქვს ასეთი შემთხვევები: „სულისა ჩუენისასა მღებამრე“ (ათ. კრ., 280¹⁶); „ცხოვრებანი... მიეცნეს“ (ib. 281¹²⁻¹³); „გამო-ვიწმე-აჩინა მოწყალეზამან ლუთისამან“ (ib. 239¹⁹⁻²⁰)... „მეგობადრ იყო“ (ზარზმ., 37⁶); „მზა ვარ მე აღსრულებად ბრძანებამთა შენთა (ib. 39⁴); „განმრადვლდეს სიტყვებანი“ (ib. 41²)...

მაშასადამე, ირკვევა რომ, ეს ხმარება ზმნებში ყოველგვარ მორფოლო-გიურ მნიშვნელობას მოკლებულია და ამიტომ იგი, როგორც ასეთი, უნდა მოიხსნას. რაც შეეხება შს გამოყენებას ზმნებში, აქაც დაახლოებით იგივე ითქმის, რაც ეზე: შს არეულად ხმარება მიეკუთვნება იმ ხანას, როდესაც მისი ბუნება გაუგებარი შეიქნა; ამ დროს იგი თავისუფლად იხმარება სიტყვის შიგნითაც (მხედველობაში არა მაქვს შშნ-ფუძე), ბოლოში, რა თქმა უნდა! არევის ხანად კი უნდა ჩაითვალოს არა თუ მე-XII საუკუნე, როდესაც შს წერა უბრჭგუს გვერდით ერთგვარ სისტემად ჩამოყალიბებულა, როგორც

¹ Н. Марр. Основные таблицы к грамматике др.-груз. языка. СПб. 1908 г. гл. 15, 'შენშ. 3.

² ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელთნაწერი ალაპბთ, ტფილისი 1901 წ.

³ მ. ჯანაშვილი. ქართული მწერლობა. ნაწ. II, ტფ. 1909 წ.

⁴ დაბადება (ბიბლია), ნაწ. I, ტფ. 1884 წ.

ეს ვანის სახარებიდან (უნივ. მუზ. ხელ. № 1392) ჩანს, არამედ მე-XI, X და უფრო ადრე, როდესაც მისი ხმარება, აკად. ნ. მარჩის თქმისა არ იყოს, *шиборот на, выборот* სდება. ასეთ შემთხვევაში რა გასაკვირია, რომ მას ზმნა-შიც ამოეყო თავი — ეს ერთის მხრით; მეორე: უძველეს მწერლობითი ძეგლების ზმნებში (ხანმეტი, ქაემეტი...) იგი არ გვევლინება და შესამეც: მისი პარალელი ემ ზმნაში არც ერთხელ არ იხმარება მაშინ, როცა ნომენში არც ისე იშვიათია. ეს კი იმის მაჩვენებელია, რომ მს ნომენთან რეალო ექვი-ვალენტი ემ მოეპოვებოდა ენაში, ზმნას კი არა. მაშასადამე, ზმნებში მც გრაფიკული მოვლენა და მორფოლოგიისათვის უმნიშვნელო. აკად. ნ. მარჩის მიერ წამოყენებული არქაულობაც საფუძველს მოკლებულია. ქართლურისათვის ამ მხრით ძველი ქართული არაფერს იძლევა, არც პირუტყუ: ქართლური ძველი ქართლისათვის. „წერი, იკთხეი“ ქართლურის სპეციფიკური მოვლენაა. ზმნას დართული ეს გენეზისის შესახებ კი ჩვენ მიერ შემომოცემული განმარტება ჩვენთვის ჭერჭერობით დამაკმაყოფილებელია.

10. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქართლურში პრეფიქსებად გამოყენებულია ჩვეულებრივს გარდა **მხ**, (**მჰ**), **მ**, **ჰს**, **ჰ** დედისბგერების წინ. ეს მოვლენა ბევრს რასმე ლაპარაკობს საერთოდ მე-VIII—IX საუკ. ძეგლებში ხმარებული პრეფიქსების რეალობის შესახებ და ჰემეტო ენის ტერატორიის გამონახვაზე თუ არა, პრეფიქსების ევოლუციაზე მაინც.

როგორც ჰემეტ ტექსტში ჩვეულებრივ და აღიშის სახარებაში იშვიათად, რომელიც ჰემეტი ტექსტებიდან გაღმონწერილად უნდა ვივალისხვოთ და ჰაეს გაღმობარგვა დედნის ზეგავლენად ჩავთვალოთ, ისე ქართლურშიც ზოგჯერ დედისბგერების წინ ჰაე იხმარება. ეს კი კითხვას იწვევს: ზომ არ არია დღევანდელი ქართლური ჰემეტი კილონს (?) გენეტური მონათესავე? ამ ყოველ შემთხვევაში რა დამოკიდებულებაში არიან ისინი ურთიერთთან? ამ კითხვის გადაჭრა ჩვენი მასალების მიხედვით შეუძლებელია ერთი იმიტომ, რომ მაგალითები მეტად მცირე მოგვეპოვება და მეორეც — ჰაეს წარმომოზა სანის სუბსტიტუციით შეიძლება ავხსნათ [იხ. აქ: გვ. 439]: „ლაპტი, პრიპთავი“... მაგრამ ამავე ძეგლებსა და უფრო გვანადელს ხელთაწერებში (მაგ. № 95 უნივ. მუზ.) ჰს კომპლექსის, ვითარცა პრეფიქსის, ხმარება გამართლებას პოულობს ქართლურში, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ ჰს კომპლექსის პრეფიქსად გამოყენება არ ყოფილა, ასე ვთქვათ, ორთოგრაფიული ჩუქურთმა, როგორც ეს ანტონ I ქათალიკოზის გრამატიკაში გახლავთ, არამედ მისი გამოთქმა რეალი უნდა ყოფილიყო ენაში უსათუოდ. იგი არც ისეთი თავისებური ბგერა (არის დღეს და) იქნებოდა მაშინ, რომ მის გამოსახატავად საგანგებო ნიშანი შეექმნათ. დღევანდელ მის აქუსტიკურ შთაბეჭდილებას გრაფიკული ჰს ნიშანი თითქმის ფარავს; ასეთი იქნებოდა მაშინაც და ალბათ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ მაშინდელ მწერალთ თუ გადაწერთ მისთვის საგანგებო ნიშნის შექმნა საჭიროდ არ დაუნახავთ და უწერიათ ისე, როგორც ისმოდა ენაში. რაც შეეხება მის გენეზისს, იგი სწორად აქვს აღნიშნული პროფ. აკ. შანაძეს თავის წერილში, როცა ამბობს: „განსაკუთრებით ჯშირია მერმინდელ (IX—XI საუკ.) ძეგლებში დედის ბგერათა წინ გარდამავალ საფეხურზე (სრულს ასიმილაციამდე) მდგომი მოვლენები, როდეს-

საც ჰაეს მთლად არ უნდა ჰქონოდა დაკარგული თავისი ბგერითი სახე, მაგრამ იმდენად უნდა ყოფილიყო დაახლოვებული გამოთქმის მკრით ხანთან, რომ ამ ახალი ბგერის გამოსახატავად ერთი საგანგებო ნიშნის მაგივრად ორი უკმარიათ (ჰს). სწორედ ასე უნდა გავიგოთ ახლა ჰს ჯგუფის წარმოშობა დედის ბგერებით დაწყებულ ზმნებში¹. ქართლურშიც ჰს კომპლექსი დედის-ბგერების წინ ჰაეს განვითარების შემდეგ საფეხურად შეიძლება ჩაითვალოს; მაგრამ მას დროთა ვითარებაში ხანი ენაცვლება. იმავე დროთა ვითარებაში არც ხანის პოზიცია რჩება მკვიდრი და მას მეტოქეობას უწევს მ, რომელიც, მართალია, ჯერჯერობით კარგად იგუებს ხანს, მაგრამ, გვეგონია, დროთა ვითარებაში მას მთლად განდევნის. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ თითონაც სისუსტისა გამო დიდხანს ვერ იბოგინებს. ამგვარად, დედისბგერების წინ ჰაე პრეფიქსის ევოლუცია ქართლურის მიხედვით შემდეგგვარად წარმოგვიდგება: ჰ→ჰს→ხ→მს→მ←0 (ნული). ეგ გრადაცია ფონეტიკურად უსათუოდ საინტერესოა. მაგრამ ზემოაღნიშნული საფეხურები ჰაეს განვითარებისა ნამდვილად ასე იყო თუ არა, და თვით ჰაეც პრიმარია თუ არა ქართლურში, ამის გამოკვევა დღევანდელი ქართლურით ჭირს, რადგანაც გათვალისწინებული პრეფიქსის ექვსივე სახე ქართლში დღესაც იხმარება და ძნელი სათქმელია, თუ რომელი რომელს უსწრებს. ყოველ შემთხვევაში ქართლური პრეფიქსების მხრით უპირატესობის მქონეა სხვა კილოებთან შედარებით.

ამგვარად, ქართლური თავის ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ-სინტაქსური მოვლენებით ახლოს დგას სხვა აღმოსავლურ კილოებთან. მაგრამ:

არის შემთხვევები, რომლნიც ასხვაებენ მას სხვა კილოებისაგან და ამ მხრით ქართლურს განსაკუთრებულ ადგილს ქართულს დიალექტებში, ხოლო განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ძველი ქართლისათვის, ანიჭებენ. ესენი არიან.

ნამყოსრულის 1 და 2 პირში ე²ზე დაბოლოებულ ზმნაში **o** მარცვლის დართვა, რომელიც ანალოგიით დართული ვი მარცვლისაგან (გინის დაკარგვით) უნდა იყოს მიღებული;

დედისბგერების წინ ჰ, ჰს, მს³ს პრეფიქსებად გამოყენება, რაც არც ერთ თანამედროვე კილოს არ ახასიათებს (ფშაურს გარდა, სადაც მს პრეფიქსს აქვს ადგილი); ამ მხრით, ქართლურის მნიშვნელობა დიდია პრეფიქსთა ევოლუციის გასათვალისწინებლად როგორც ძველი ქართლისა, ისე თანამედროვე კილოებისათვის...

სასიამოვნო მოვალეობად მიმაჩნია უღრმესი მადლობა მოვახსენო ყველა მათ, რომელთაც ქართლურზე მუშაობისას რაიმე დახმარება აღმომიჩინეს, განსაკუთრებით ქბ. თამარ ლომოურს და მისი პატივც. ოჯახის წევრთ — მორალურთან ერთად მატერიალური დახმარებისათვის.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე . „აქემეტობა აღმზის სახარებაში“. „ტფ. უნივ. მოამბე“, ტ. II, გვ. 420; აგრევე აზრია გატარებული მის მეორე წერილში: „აქემეტი ტექსტები და მათი მნიშვნელობა“. „ტფილ. უნივ. მოამბე“, ტ. III, გვ. 358-9).

ქართლური მეტყველების ნიმუშები:

1. ა ნ დ ა ზ ე ბ ი დ ა ნ : 1. მედსტვირის ცოლსა ჰკითხეს: თამაშობა იციო? — უბედურმა ჩემა ქმარმა მაგი მეტი რა მასწავლაო. (სოფ. ერედვი).
2. ქვრივმა ქალმა თქვა: ღორი ქონმა და ჭადმა შვილები დამიხოცა. — კიდევა გაქ? — აღარა მაქს. — ახლა დაგეზოცებიანო. (ტყუაფი).
3. ურიამ თქვა: ცხენზე შეკიდა ფარჩაიო და ეხლა სახედარზე ავკიდევო. (არბო).
- II. გ ა მ ო ც ა ნ ე ბ ი დ ა ნ : 1. ერთი თბა მყამდა ელაო, ზურგზე ეკიდა ენაო, იმისი სიტყვა-პასუხი ქვეყანამ დაიჭერაო [= სადწოროი]. (ტყუაფი).
2. ხე ავიარე ხე მზალი (sic), ხე ვერა ვნახე მართალი, ერთი ხე ვნახე მართალი, ისიც გვერდ გამონათალი (= სადღეებელი). (ბროწლეთი).
- III. ნ ა კ ვ ე ს ე ბ ი დ ა ნ : 1. გაზაფხულისა პირია, ხეს ფურცელი გამოუა, კაცი რო გაღარიბდება, თავში ჰკუა ამოუა; ჭინჭველას ღმერთი გაუწყრა, როცა ფთები ამოუა, მთაში წასვლას გააპირებს, გზაში სული ამოუა. (ერედვი).
2. ერთი კაცი ქოსა იყო, ვერავინ ეუბნებოდა: — ქოსაო. ერთმა თქვა: მე ვტყვი და ხმას ვერ გამცემსო. — არ უთბრა, თორემ მოკლამსო. — კაცო: ერთი საკვირველი ვნახე, იხვი მომდემ დაბლა ქორსა, ერთი კაცი პურსა შუამდა, თან ატანდა თამბაქოსა; ერთი კამეჩი ზაქს იგებს, ურქოსა და უჩლიქოსა, ერთი კაცი თავს იპარსამს, იყო სამოცი წლის ქოსა. შუარედვი; დავით მასურაძის (42 წ.) თქმით.
- IV. ლ ე ქ ს ე ბ ი დ ა ნ : 1. სიბერე მახლამს, დავლიე სიყმარწვილისა (sic) დღენია, ხან ავათ ვიყავ, ხან კარგათ, მე ერთი არა მწყენია; ხან დავდიოდი ფეხითა, ხან მყვანდა კაი ცხენია, სოფელი კაცსა გამომსცდის, ამისთვის არა მ'რ'ცხენია. ქიწინისი; ვასილ თვაურის (71 წლ.) თქმით.
2. საიქიოს ცოდი მქნელი ჯერ მქედელი, მერმე ღვდელი, მეწისქვილე დაიბარეს, პირში მისცეს სარეკელი; ბეწვი ხიდზე რო გავიდნენ ყენი და ძმისა მკვლელი, ფეიქარიც იქ ჩავარდა, მძიმეთ გადაეგდო ყელი; — ვაი დედი ჩემი ღმერთსა, შულოს წავაპარე ხელი, აქ კი ველარ მოვიხმარე ეს ოხერი ენა გრძელი. — შიაგდეთ ჯოჯოხეთშია, გამოლურაზეთ კარები, ისე დაწვით და დადაგეთ, როგორც ჰედელმა ნალევი. ჰედალიც (sic) აქ მოიყვანეთ, ისიც არის ცოდო მქნელი, სახნისი რო მოგაბარე, წვერი რაზე მომიქერი? — რკინა რკინას მიუმატებ, ის გამოვა საყვეთელი. სოფ. ტყუაფი; სტეფანე გიგუაშვილის (65 წლ.) თქმით.

3. ქალმა თქვა: სიზმარი ვნახე დამდეგ ენკენისთვისასა, ელვა-ჭექა და ქუხავდა, სეტყვას გვესროდა ქვისასა; ქალებსა ვკითხე, ამისხნეს: სიკვდილს იტყვიან ქრმისასა, არ დაიშალა იმ ბიჭმა, ადგა, წავიდა გზისასა. სამნი იქ შევიყარენით სამგორსა მინდორისასა. მთხოვა პური და ვაჭმედი, ურჩემდი ქაბაბისასა, ღვინო მთხოვა და ვასმევი, ურჩემდი ბადავისასა. ხორცი მთხოვა და ვაჭმევი, ურჩემდი კაკაბისასა. ცოლი მთხოვა და ვერ მივე, — ჩემი ვარჩიე სხვისასა. არ დაიშალა, აკოცა წამწამსა გიშრის თმისასა. ლექურ-ხმალ ხელი გავიკარ, ნაჩუქებ ცოლის ძმისასა. ერთი ისეთი გადავქარ, წვერი მოვარტყე ქვისასა. იმანაც ერთი გადმამკრა, რისხვასა ჰვამდა ხეთისასა, მე აქეთ მოვკვდი, ის იქით, ქალი წავიდა ძმისასა.

სოფ. ბროწლეთი: იაკოფა ხმიადაშვილის (23 წ.) თქმით.

V. პ რ ო ზ ი დ ა ნ :

1. მუშები იყვნენ შეყრილი ერთ ადგილას სადმე. ერთმა ქალმა და კაცმა ჩაიარა ცხენზე შემჯდარი, ერთ ცხენზე ისხდნენ (იჭდენ! sic) ორივენი. მუშებმა რო დაინახეს, წინ შემოესვა ქალი კაცსა, სიცილი დაიწყეს. იმან, ცხენზე რო იჯდა, კაცმა დაუძახა: — რას იცინითო, მუშებოო, ამ ქალის დედაიო დედიჩემის დედამთილი იყოო. ეს რა იქნებოდა, ის ქალი, შენ გეტყვი მე.

2. ორი შეგირდები იყვნენ ერთ მჭედელთანა. თქვეს რომა: მოდი, რო წავიდეთ, რა უნდა მოაგონდეს, მოდი გავაჯავროთ რამე. იმან რო რკინა გაახუროს, რო დაგვიძახოს: დაქარით! ჩვენ ცანგალა და გოგონა [ვიმღეროთ], და ტაში დაქარეს. ჭედელმა რკინას ხელი გაუშვა და თამაშობა დაიწყო: აი შვილო, ეგრე ჯობდეს — ეგრე ვქნათ, ესე ჯობდეს — ესე ვქნათ.

3. ერთი ვეზირი შეიამხანაგა ერთმა ხემწიფემ და გაუთავებელი სიტყვა უნდა მითხროო. ელაპარაკება, ელაპარაკება და რო გაჩუმდება, ეტყვის — მერე? უთხრა რო: წავალო და შევისწავლი კიდევო.

ერთი ბიჭი არი და უჭირამ დიდი პური ხელში და იძახის: პური მამიტანეთ, პური მამიტანეთო. — ბიჭო, მანდე გაქ პური და რალა პური გინდა? — ეს რო გამოძელიოს, მერე საიდან მოვიტანო? — მამა შენი სად არი? — შარსა თესამს; — დედა შენი სად არი? — ტირილსა თესამს. — ან შარი რა არი ან ტირილი [რა] არი? — მამა ჩემი ცერცვსა თესამს, გადაივლის ვინმე, მოგლეჯამს, ან მოქლამს და ან ზედ შეაკვდება. შარი ეგ არი. ჩვენ მეზობელს შვილი მოუკვდა, დედა ჩემი იმასა ტირის; მერე ან მამა, ან დედა, ან მე მოვკვდებით, მოვლენ და ისინი გვიტირებენ. — ხემწიფესთან საქმე მაქ და მამა შენი ხო არ წამყვება? — მამა ჩემი რათ გინდა, მე წამოგყვები. მიიყვანა და ხემწიფემ თქვა: ამ [ასეთმა და ისეთმა] მაგაზე კარკი ველარ ნახა? დადგა და დაუწყო ლაპარაკი. ელაპარაკება, ელაპარაკება და რო დადგება: — მერე? კიდევ სხვას დაუწყებს ლაპარაკსა და რო დადგება: — მერე? ბიჭმა უთხრა:

მამა ჩემი გუთნი დედა იყო; — მერე? — მერე მიწა მოხნა. მერე? — პური დავთესეთ. — მერე? — მერე ყანა ამოვიდა, თავთავი გაიკეთა. — მერე? — მწყერმა ბულე გააკეთა. — მერე? — მივედი და დავიჭირე. — მერე? — უბეში ჩავისვი. — მერე? — გაფრინდა. — მერე? — გაფრინდა. — მერე? — გაფრინდა?. — შე [ასეთ-ისეთო] სულ „გაფრინდა“ უნდა იძახო? — თითონ შე [ასეთ-ისეთო], სულ „მერე“ უნდა იძახო?

— ამოსავლეთის ხემწიფემ შემოპითვალა: აქ ჩემა ცხენმა დაიჭიხვინა და მანდ შენმა ცხენმა ისამსევა. ისე უნდა შეპინახო, რო არც შესცივდეს (შეამცივნო) და არც დასცხეს. — შენ ერთი ათი ბიჭი გამატანე და მე მოურიგდები. გააყოლა. — აბა ის ძაღლებს გამოუშვებს, რამტელიც მოვიდეს — დახოცეთ. რამტელიც მოვიდა — ხოცამენ. გადმოვიდა ხემწიფეი. — რაზე მიხოცამ მაგ ძაღლებს? — ამა და ამ ალაგს ცხვარი მყამდა, და დამეხვია მგელი და რამტელიმე შემიჭამა. უძახე: ამ ცუგა, ამ ცუგა! და არც ერთი არ მოვიდა. — შე [ასეთ-ისეთო], აქედან იქა საიდან უნდა გეგონათ შენი ყვირილი? — შე [ასეთ-ისეთო] თითონ, თუ აქ შენმა ცხენმა დაიჭიხვინა და ამ და ამ ხემწიფის ცხენი დამაკდა, მაგათ ჩემი ძახილი ვერ გაიგონეს?

შეაერუდვი. დავით შოსიერაძის (42 წ.) თქმით.

W. THOPOURIA.

IDIOME DE KARTLIE.

(Résumé)

L'étude de la phonétique, de la morphologie et de la syntaxe de l'idiome de Kartlie nous montre qu'il appartient au groupe oriental des dialectes géorgiens. Mais il en diffère en certains points. ce qui lui permet de prendre une place particulière parmi les patois géorgiens d'aujourd'hui et d'avoir une grande importance pour nous aider à comprendre certaines particularités du géorgien classique. Ce sont surtout:

a. L'addition du -i que l'on fait à la fin des formes de la 1-re et de la 2-ème personne des verbes terminés par e au perfectum (Ce -i paraît être le développement de la syllabe -vi ajouté par analogie).

b. L'emploi des h, hs, ys comme préfixes subjectifs de la 2-ème personne ainsi que comme préfixes objectifs de la 3-ème personne devant les consonnes "maternelles", ce qui a une importance caractéristique pour le dialecte de Kartlie, aussi bien que pour se rendre compte de l'évolution de ces préfixes.

3. თოფურია

ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოების საკითხისათვის ქართულში

ვითარებითი ბრუნვა საესეებით ჩამოყალიბებული ფორმის მქონეა. მიუხედავად იმისა, რომ ამ ბრუნვის დაბოლოება ყველა გრამატიკოსსა და მკვლევარს თითქმის ერთნაირად ჰქონდათ შემჩნეული და გამოყოფილი, ბრუნვის სახელწოდება მაინც ნაირ-ნაირი მოგვცეს. სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა ამ ბრუნვას არნ. ჩიქობავამ: „მიმართულებითი ბრუნვის მნიშვნელობისა, წარმოებისა და ისტორიისათვის“ (ენიმკის მოამბე, I, 9-31). ეს მნიშვნელოვანი გამოკვლევა მრავალმხრივ არის ანგარიშგასაწევი. ჯერ ერთი, აქ დადგენილია ამ ბრუნვის დაბოლოებანი ყველა ქართველური ენის მიხედვით მათი განვითარების საფეხურთა გათვალისწინებით, რამდენადაც ეს ჩვენს ხელთ არსებული მასალების საფუძველზე შესაძლებელი იყო, მეორეცაა და სათანადო კვალიფიკაციაა მოცემული გამოყენებულ სუფიქსთა, და მესამე: ამ ბრუნვით ქართველური ენების მჭიდრო კავშირია გამოვლინებული ახლო აღმოსავლეთის უძველეს ენასთან — ურარტულთან (ხალდურთან). მარტო უკანასკნელი საკითხის დაყენებისა და გადაწყვეტისთვისაც იქნებოდა ეს მოზრდილი წერილი დიდი ღირსების მქონე, სხვას რომ თავი დავანებოთ.

ჩვენ კვლავ ვუბრუნდებით ამ საკითხს მხოლოდ ერთი მხარის გასათვალისწინებლად, სახელდობრ: დაბოლოების საკითხი გვიანტერესებს.

ორიოდე სიტყვა სახელწოდების შესახებ:

როგორც ზემოდასახელებულ წერილშია დაწვრილებით აღნიშნული, ეს ბრუნვა შენიშნული არ ჰქონდათ არც ანტონ I და არც მისი გრამატიკოსიგან გამომავალ სხვა გრამატიკოსებს. მას არ იცნობდნენ გაიოზი (1789), ვარლამ არქიეპისკოპოსი (1802, რუს.), იესე ჩუბინაშვილი (1816), გ. ფირალოვი (1820), ს. დოდაშვილი (1830) და პლ. იოსელიანი (1840).

პირველად ეს ბრუნვა აღნიშნა მ. ბროსემ (1833) და მონათლა ასეთი ტერმინით: **მოდალობითი**. დ. ჩუბინაშვილმა (1855) და პ. კვიციარიძემ (1888) მას **გარდაქმნითი** დაარქვეს, არ. ქუთათელაძემ (1889) — **განვითარებითი**. თ. უორდანიამ (1889) — **ზმნისზედითი**, მ. ჯანაშვილმა (1906) — **ზმნისზედათი**, ს. ზუნდაძემ (1906), ი. ნიკოლაიშვილმა (1917) და სხვებმა — **გნებითი**, ნ. მარმა და სხვებმა — **მიმართულებითი**. არნ. ჩიქობავას მისაღებად მიაჩნია — **გარდაქცევითი**. უკანასკნელად აკ. შანიძემ მას უწოდა

ვითარებითი. ჩვენც ეს ვიხმარეთ. არც ერთი ამათვანი დამაკმაყოფილებელი არ არის, რამდენადაც ამ ბრუნვის ყველა ფუნქცია სახელწოდებაში გათვალისწინებული არაა. ტერმინთა სიჭრელე გამოიწვია ბრუნვის ამა თუ იმ ფუნქციის წინ წამოწევამ. ალბათ ეს არც მოხერხდება. როგორც ყველა სხვა ბრუნვის სახელწოდება პირობითია, ასევე ესეც პირობითად მისაღები იქნება. ოლონდ ბევრში უკეთესი უნდა შევარჩიოთ და ამ მხრივ მოსათმენად მიგვაჩინა — ვითარებითი. აქაც ზმნიზედაა აღებული, როგორც ეს ჰქონდათ თ. ჟორდანისა და მ. ჭანაშვილს, ოლონდ შემოფარგლულად: მისი ერთი სახეობაა — **ვითარებითი** ამოსავლად მიჩნეული. ყოველ შემთხვევაში ეს არაა არსებითი. მთავარია ბრუნვის დაბოლოება. დავიწყეთ სვანურით.

სვანური ამ ბრუნვისათვის მხოლოდ ერთ ნიშანს იცნობს ბოლოთანხმოვნიანთანაც და ბოლოხმოვნიანთანაც, ფუძეფლექსიან სახელებშიც იგივეა. ესაა -დ. ორიოდე მაგალითი:

ბოლოთანხმოვნიანი: ეშმჩედ ჩხელაშ-დ (155); კადურ ძვირდ გარ ლგვხ (131); ლექშმვედს ლახმვლდ-დ (215); ჩუ აღწწყხი ჭარი გვარდ (218).

ბოლოხმოვნიანი: დინად, ტუნუდ.

ფუძეფლექსიანი:

ემშუ ასანდხ საფვარი მგლჩად (132); მიჩა ჭარ-ი-მარად ესერ მამ ხაყ-ლუნხ (143); გიერგი დაჩვირ ხეყანდ ხახვდ (სახ. ხეხვ); ჩუ ოთფიტა გვარად ნესგაჩუ (112).

მეგრულში ქართულისებრ სახელები იყოფა: ბოლოხმოვნიანებად და ბოლოთანხმოვნიანებად; პირველთან გვაქვს -თ, ხოლო მეორესთან -ო.

ცირათ, ცუდეთ, კოტოთ... ზმნისართში: ლუკა-ლუკათ, ონდეთ მაგრამ: კოჩო, ჩილო, ჭორო... ასევეა — უ ბოლოხმოვნიანებთან: კატუ-ო... ზმნისართში — უწუკინდებუო.

ა) ეგვეე -ო გვაქვს: ნანათესაობითარ სახელებთან, რომელთაც მნიშვნელობა ენიჭებათ -თვის თანდებულიანი ფორმისა: მუშო (ქუუყიდირუ), ჩიმაშო (ოკო).

ბ) ზმნიზედებში: მუჭო, მუნერო, ჭგირო, ჩიქურო, ნოხირო, შურო, აშო; და ნაწარმ.: ჩილაშო (ი. ყიფშიძე, §§ 17, 118, 139-141)

ჭანურს ეს ბრუნვა არ გააჩნია. დიდო და მსგავსი ნასესხები ჩანს.

რა გამოდის? მეგრულის ბოლოხმოვნიანის -თ იგივეა, რაც ქართ. -დ (დიდათ — დედად), ხოლო ბოლოხმოვნიანის -ო უდრის ქართ. -ა-დ-ის -ა ნაწილს და ასეც განმარტავს მას ი. ყიფშიძე: მესამე მიცემითი თუბალკინური გარდახმოვნებით ა→ო, ოლონდ უთანხმოვანელებენტოდ. (Третий Дательный (= D=HIII) с тубал-хайнской перегласовкою а в о без согласного элемента окончания...).

აღნიშნული -ო მიღებული ჩანს ადრინდელი -ოთისაგან. ამას ამტკიცებენ: ნანათესაობითარი ვითარებითის პარალელური ფორმები: კოჩიშო || კოჩიშოთ, სქანო || სქანოთ, მუშო || მუშოთ... -ო 'ც' ნაწილაკის დართვისას -ოთის შემონახვა: კოჩიშოთი, ოსურშიშოთი, სქანოთი, ჩქიშოთი... კოჩოთი, ოსუროთი (შდრ. ბაღანათი, ცირათი...). ასეც აქვს ის გამოყოფილი ი. ყიფშიძეს: ბრუნვის დაბოლოებათა ტაბულაში უჩვენებს:

Д = H^{II} -შო, -შოთ

Д = H^{III} -ო, -ოთ

ნისრულისათვის ნაცვალსახელებიც უნდა მოვიგონოთ: კუთვნილებითი. ნაცვალსახელები იმავე -ო, -ოთს გამოავლენენ ნანათესაობითარ ვითარებითში:

ჩქიმო, ჩქიმოთ	„ჩემთვის“
ჩქანო, სქანოთ	„შენთვის“
მუშო, მუშოთ	„მისთვის, თავისთვის“
ჩქინო, თქვანო...	

ხოლო პირის ნაცვალსახელთა ვითარებითში ჩანს -და:

ჩქიმდა	„ჩემდა“
სქანდა	„შენდა“
ჩქი/გნდა	„ჩვენდა“
თქვანდა	„თქვენდა“

თქმულს რომ თავი მოვუყაროთ, გამოგვივა:

-თ = დ
-ო-თ = -ა-დ (-თ მოკვეცილია)

და -დ-ა (ნაცვალსახელებში) = -და

ქართულში სპეციალურ ლიტერატურაში (ნ. მარი, ა. შანიძე, ა. ჩიქობავა და სხვ.) დადგენილია შემდეგი:

1) ბოლოხმოვნინანებთან: -დ (დედად, ძედ, ყრუდ, დროდ...)

2) ბოლოთანხმოვნინანებთან -ად (კაცად, ხელად, თავად...)

3) პირის ნაცვალსახელებთან -დ-ა (ჩემდა, შენდა...)

სწორედ ისე, როგორც მეგრულშია, ოღონდ აქ სხვაობებს აქვს ადგილი. ესეც ვნახოთ.

1) -დ დაბოლოება ბოლოთანხმოვნიან გეოგრაფიულ სახელებთან თითქმის მკვიდრად გრძნობს თავს: ჩორდ (... ხოლო პიტიახში ჩორდ წარემართა: შუშ., X17, ი. აბულაძის გამოცემა), ბეთლემდ, იერუსალმდ... რადგანაც ამის შესახებ საგანგებო ნარკვევი არსებობს, ორიოდე მაგალითს იქიდანაც მოვიყვანთ:

რუჲს მოვიდიან იგინი ქმრითურთ სელომდ (I მეფ. 219).

და მივიდა მესირდ (II, 1338) და შთაიყვანეთ იგი გეონდ (III, 133) და აღდა და წარვიდა მეფმ გაბაონდ (31.) და სხვ. მრავალი. მაგრამ არის შემთხვევები, რომ ასეთ შემთხვევებშიც -ად გვევლინება: კარად (უკუეთუ არა მოხვიდე შინა, ჩორდ წარგცე შენ ანუ კარად კარაულითა: XIII3) და ელისე მიიქცა გალგალად (1529): და მოვედით სამხრით კერძო ჰურიასტანად (I, 3014)... (სტეფ. ჩხენკელი, საკუთარ სახელთა ბრუნება ოშკურ ხელნაწ., 978 წ.).

2) -დ სუფიქსი მოგვეპოვება -ილ, -ლ დაბოლოებიან ზოგიერთ საზოგადო სახელში, როგორცაა: ადგილი, სიკვდილი, სახლი...

ა. შანიძე წერს: -ილზე გათავებული სახელები მიმართულებითში ლასს მოიკვეცენ და დ'ონს ისე მიიღებენ, მაგ.: სიკუდილ („განმზადებულ ვარ სიკუდილდა“ (შუშ. 2211); ამის მსგავსად სახლი ამავე ბრუნვაში „სახიდ“ (ან „სახედ“) ფორმას გვაძლევს: „წარვიდა სახიდ თესა“ (სერაპ. ზარზმ.); სახიდ

ჩემდა (ხანძთ.); მოვიდოდა სახედ თვსად (სერაბ. ზარზმ., ძვ. ქართ. ენა და ლიტ., 014). ჰილ-ეტრატის ხელნაწერში, ალ. ჯიშიაშვილის ცნობით, სიკუდილი ვითარებითში რ-ჯერ გვხვდება, აქედან 5 შემთხვევაში ლ შემონახულია: ერთი ვინმე თქუენგანი მიმცემს მე სიკვდილდ... მაგრამ ლ არ ჩანს: სიკვდილდ მე არამ უარგყო...

აქედან რა დასკვნა გამოიყვანება? მხოლოდ ის, რომ ბოლოთანხმობიან-თანაც -დ უნდა ვივარაუდოთ ადრინდელ ხანაში. ამას სვანურიც განამტკიცებს.

მამ რა არის -ა, მეგრ. -ო? რა მოსდის -დ'ს. უქანასენელი მარტივი საკითხია და ამას შევეხოთ.

-დ (თუ -ად) შემდეგს ხანაში დაყრუვდა და თ'დ იქცა. მაგრამ იგი თავს იჩენს არა საშუალ ქართულში (მით უფრო XVIII საუკუნიდან: ა. შანიძე — ნორმები, ა. ჩიქობავა — ჰან. გრამატ. ანალ. 55), არამედ ძველ ქართულშივე. ჰილ-ეტრატის ხელნაწერში, იმავე ა. ჯიშიაშვილის დასკვნით, 4 შემთხვევაა, სადაც ვითარებითში -თ გვაქვს: და იწყო ცხებათ... და მივიდა ნევსით ვნებათ (ვ'ნბთ), რადმეთუ ამალღლი ზ'ც'თ (ზეცათ), ღირს ვქმნეთ თაყუანისცემად და გალობათ (გლ'ბთ)... დასავლეთ დიალექტებში თ'ა გაბატონებული: გურული ლექსად უხვირო ლექსი რომ ავიღოთ, ვნახათ:

ცოლი ეტყოდა თავის ქმარს

მალ-მალე მოსაგონრათა:

„მიყვარხარ, ჩემო ლამაზო,

ქვეყნიერების ტოლათა“... (ს. ჟღენტი, გურული კილო, 149)

სამაგიეროდ მკვიდრი დ'ონია ხევსურულში, ფშაურში:

ფშაურში: საქმელად, უქმად, გაურჯელად (ვაჟა 402, 406, 409).

ნანათესაობითარ სახ.: იმათად კარგია (410), დაგეკრა რაი ძალღებისადა (412), „სახლისადა ხარ ურგები“ „კაცისად იარალისა“, ქისტისად საკლავის დაკვლა“ (ვაჟა III).

ხევსურულში მუდმივ დონია (ბ. გაბუური, ა. შანიძის გამოქვეყნ.):

საქნავად, თაოდ, დღისად, სასმელად, რად, მარჯვედ...

ნანათ: ლაშქრისად ბადე გადაუხურავს (165)

კაცისად არ უნდა (173)

უთქომ ცოლისად (175)...

სამაგიეროდ ინგილოურში -თანია: მეორეთაც... სხვა კილოებში არის ყრუ mediae'ც. ხალხურ ლექსებში -დ-ა შემონახული:

ირემო, მთასა მყვირალო,

რად ჩამოვარდი ბარადა,

მეუღლე ჩემი მომიკლეს,

დავებეტები ცალადა...

ყრუ დ'ონია თუ -თანია კილოებში, ფაქტი ერთია: ადრინდელი მაინც დ არის.

რაა -ა? მაგრამ ჯერ სად გვხვდება ის? ა. ჩიქობავას -ანიანი შემთხვევები თითქმის ამოწურული აქვს, ჩამოვთვალათ:

1. გეოგრაფიულ სახელებთან (საგულისხმოა, რომ -ფთ სუფიქსიანებთან):

საბერძნეთა: ხ^რ მეფემან წარავლინნა მოციქულნი საბერძნეთა (შატბ. კრებ.)

სივნიეთა: ... მარზაპარნი შემოვიდეს სივნიეთა (იქვე), და ასე: თოშეთა, აქვე შემოდის: ჯოჯოხეთა

2. ზმნისართად გამოყენებულ მიძღვებებში:

სალოცველა: და სალოცველა სულთა გარდაცვალებულთათვის (ადიშის ოთხთ., ანდერძი; იქვე: სალოცველად რამდენჯერმე); ასევე: სადიდებელა, მოუკლებელა...

3. ძველ ქართულშივე - მდე თანდებულთან: ბზობამდე, დაწვამდე (ქილ. ეტრ.)

4. თანამედროვე ქართულ ზმნისართებში: მალლა, დაბლა, ახლა, ნელა, ჩქარა...

5. კილოებში: განსაკუთრებით ინგილოურში: მამამ წაჟდა ქალები საზებნელა... ღდელს აჟიკინი სახლ ჳემწიფე-დედუფლიანა, იმათ შულებიანა, ნაზირ-ვეზირებიანა, მოჯამაგირე-სავაზიროებიანა და გასდგომი გზას (მ. ჭანაშვილი, საინგილო).

ასევე იმერულში: ცოლშვილიანა, სახლ-კარიანა...

1. მაგრამ ამათ შეიძლება ჩვენი მხრით დავუმატოთ ნანათესაობითარი ვითარებითიც, იქნება ის მსაზღვრელად გამოყენებული, თუ ცალკე აღებული.

ა) მსაზღვრელად გამოყენებულია: რ^ჟს მივიდიან... შეწირვად მსხუერპლისა (I, 219), მოვიდა... ტაძრად უფლისა (ლუკა, 2, 27); მოვიდა სოფლად თჳსა (მარკ. 6, 1); სიტყუად იწყო დ^თ უფლისა (II, 24, 7); გამაჩნ^ნ მნათობად სოფლისა (ქილ.-ეტრ.); მჳსნელად სოფლისა (იქვე); აღვაშინე... საჯსენებლად სულისა ჩემისა, თაყვანისაცემლად დედათა (მცხ. წარწ.). განძღვებად... ესოდენისა ერისა (ჰაემეტი) მოვედ წოდებად მართალთა (ჰაემეტი); მიაწევს კიდემდე დიდისა მის მდინარისა (საბა, 4).

რომ აქ -ა (მსხუერპლისა, უფლისა...) თითქოს კისრულობს ვითარებითის -ა^ს ფუნქციას, ეს იქიდან ჩანს, რომ იგი ასეთ შემთხვევებში ჩნდება საკუთარ სახელებთანაც და კუთვნილებით ნაცვალსახელებთანაც. მაგ.:

მოვიდა სოფლად თჳსა (სხვა ბრუნვაში -ა არაა), საზრდელად მისა იყო პური (საბა); აღდგა შემთხუევად მათა (ხანმეტი); იხილა... სარგებელად მათა (227); ვ^რ შერთვადმდე მათა იპოვა (მათე I, 18); წარვედ ქალაქად იუდაისა (I მეფ. 22, 5); აწ გამოხვდუა ჩემ თანა ბრძოლად მოაბისა (IV, 3, 7); ... წიად ვიდოდეს ქნ^{ად} გადისა და გალადისა (II, 2, 29); ჟერ ხიყო ვნებად ქრისტისა (ხანმეტი).

ჩვენ უფლება გვაქვს ვითარებითშიც შეთანხმება ვიგულოთ საზღვრულისა და ნანათეს. მსაზღვრელისა, როცა ეს უკანასკნელი მას მოსდევს ისევე, როგორც სხვა ბრუნვებში: შეწირვაჲ მსხუერპლისაჲ

— აო — აო

— მან — მან

- სა — სასა
- ისა — სადსა
- ითა — სადთა
- აღ — სა(დ)

დ არაა, -ა არის, იგი, ჩანს, ისეთივეა, როგორც ჯოჯობეთა, საკუთ. სახე-ლებსა და ნაცვალსახელებთან მაინც.

ბ) ცალკე აღებულიც ასეთ ფორმებს იძლევა; მაგ.:

მივიდა იოაბ მეფისა (II მეფ. 14, 33); რადსა მოხუალ მონისა შენისა (ib. 24, 21)

რად სდუმით და ჰსხედთ და არა მიიქცევით უფლისა თქუენისა მეფისა (19, 10), და წარავლინნა... მკვლნი მეფისა მის ასურასტანელთაჲსა (IV, 18, 14)

საკუთარი სახელები არ განსხვავდება ზოგადისაგან ამ შემთხვევებში:

და მივიდა დავითისა (I მეფ. 23, 7); მიველით თქნ ნაბალისა და არქუთ მას (I, 25, 5); და შევიდა სოლომონისა (III, 10, 2) ქრისტეჲსა... ქებასა შსნრდთ (ჰილ. ეტრ.).

საკუთარ სახელს ვითარებითში და საერთოდ ა არ უჩნდება. აქ არის უთუოდ იმიტომ, რომ ამ -ა-ს ევალევა ვითარებითის გამოხატვა, იგი იმავე ფუნქციისაა, რაც დ.

2. ნაცვალსახელებთანაც ანალოგიური მდგომარეობაა:

მოვიდეს მისა (ჰაემეტი); მოვიდოდეს მისა (საბა, 6), ეგრეცა თქუენ ხყოფდით მათა მიმართ (ხანმეტი); აღდგა შემთხუევად მათა (ხანმეტი).

მისა, თუსა, მათა — ყველა ნანათესაობითარი ვითარებითია. სხვა ბრუნვებში -ა არ ჩნდება, აქ კი არის. ჩანს, -ა ვითარებითის ნიშანია, ნაცვალ-დონისა.¹

ამგვარად, ირკვევა შემდეგი:

ვითარებითში გვაქვს: -დ. -ად, და -ა. ამათგან -დ და -ა თითო ელემენტიცა, -ადში, ჩანს, -ა-ც არის და -დ-ც. ამის მიხედვით არნ. ჩიქობავა ასკვნის:

„-დ და -ა ფორმანტების შეფარდებითი წონის გასათვალისწინებლად უნდა მოვიგონოთ, რომ -დ ქართულშიც არის, მეგრულშიც (-თ-ს სახით) და სვანურშიც. -ა კი ქართულსა და მეგრულს აქვს -თ-ს სახით, მაგრამ სვანურს კი — არა...“ მეორე მხრივ, -ა ფორმანტი დაუზღდა -დ ფორმანტს თანხმოვანზე დაბოლოებულ ფუძეებთან, და -დ-ს მოცილეობა ამგვარ ფუძეებთან მისი დამარცხებით გათავდა.

ეს ცხადყოფს -ა-ს სიძველეს; ყოველ შემთხვევაში, არც ერთი აფიქსია ჩვენი ენებისათვის შემთხვევითი და არც მეორე. ორივე დამახასიათებელია ქართველური ენების ვითარებითისათვის. ეს ორი აფიქსი ქართველურ ენებში

¹ მაშასადამე, შეცდომაა: შემდგომად (კიმ), მოვიდა მისსა (238) ნურლარას შეხუალ მაგისსა (238).

ორ სხვადასხვა ენობრივ ფენას განეკუთვნება. მათგან გარდაქცევითი ბრუნვის -დ ქართველურ ენებში ააშკარავენს იმ ფენას, რომელიც ხალღური-სათვის (ურარტულისათვის) არის დამახასიათებელი. გამოდის, რომ -დ და -ა ცალკე ერთისა და იმავე ფუნქციის ნიშანია ვითარებითისაც. ორივე სხვადასხვა ფენის მიერ არის წარმოდგენილი. -ად კი ორივე ნიშნის შერწყმის შედეგია: -ა დახვდა, -დ დაერთო. ერთი შეხედვით მომხიბლველია, მაგრამ მრავალი კითხვა აღიძვრის, დავსვით ზოგი მათგანი:

1. -ა ნიშნიან ფენას მხოლოდ -ა ექნებოდა ვითარებითში, რის გადმონაშთებია. ვთქვათ — ახლა, ჩქარა, ჯოჯოხეთა, სიბერძნეთა და სხვ., მაგრამ როგორ ფორმდებოდა ბლომბოვნინანი სახელები: დედა, ძე, ყრუ, დრო? ნუთუ გვექნებოდა: დედაა, ძეა, ყრუა, დროა? საეჭვოა.

2. საყურადღებოა, რომ სახელობითისა და წოდებითის: გარდა, რომელთა აღნაგობა ახალია და გასაგებიც, სხვა ბრუნვას ოდენ ხმოვანბოლოსართი არა აქვს: მიც. -ს, ნათ. -ეს, მოქმ. -ით, თუ ამით შედგენილად დავსახავთ, ძნელი დასაჯერებელი იქნება, რომ -ი და -ს, ან -ი და -თ ერთისა და იმავე ფუნქციის იყვნენ.

3. ისიც საყურადღებოა, რომ -ა დაბოლოება შედარებით ახალი წარმომობისად ჩანს. ჩქარა, ნელა, დედიანა, ასეთი ფორმები ძველმა ქართულმა არ იცის. განა შეიძლება გადმონაშთი იყოს?

4. რატომ არის, რომ მიც., ნათ. და მოქმ. ემფატიური -ა აქვს, ვითარებითს არა? კაცად (და არა კაცადა), ხედ (და არა ხედა)...

5. -ა ძველია, მეგრულშიც -თ უძველესი იქნება; რატომ არა აქვს ეს ბრუნვა ჰანურს? ნუთუ დაკარგა?

6. როგორ იქნებოდა გაფორმებული პირის ნაცვალსახელი? ნუთუ ჩემა, შენა? და სხვა ასეთი კითხვები.

ვფიქრობთ, საქმის ვითარება სხვაგვარად უნდა იქნეს წარმოდგენილი. -ა არ უნდა იყოს ცალკე ელემენტი. იგი -ადის ნაწილია. ცალკე ხმარება მისი ფონეტიკურ ნიადაგზე ხდება. -დ იკარგება აქაც ისე, როგორც მეგრულში -თ გაქრა. საიდან ჩანს?

1. -დ უწინარეს ყოვლისა იკარგება ისეთ კილოებში, სდაც -თ'დ არის ქცეული. ასეთია დასავლური დიალექტები და ინგილოური. ასეა მეგრულშიც.

2. ზმნისართებში -ა ახალი მოვლენაა. ძველმა ქართულმა არ იცის ნელა, ჩქარა... რომ აქ -დ მოკვეცილია, ამას ამტკიცებს პარალელური ფორმების არსებობა: მაგრა || მაგრად, ტბილა || ტბილად...

3. -მდე თანდებულთან -ა წარმომდგარია -ადისაგან; ამას ამტკიცებს ისევე პარალელური ფორმების არსებობა არათუ სხვადასხვა ძველში, არამედ ერთსა და იმავე ძველში, ერთსა და იმავე სიტყვაში.

წარდგომადმდე, მაგრამ: ბზობამდე

სიკუდილმდე დაწშვამდე

ცადმდე

მიმთამდე

აღსრულებამდე

აღსრულებამდე (კილ-ეტრ.)

4. ნანათესაობითარ ვითარებითსაც -დ აქვს მოკვეცილი და დარჩენილი -ა ემფატიკურია საზოგადო სახელებთან, ხოლო -ად'ის ელემენტია საკუთარ სახელებთან. ამას ამტკიცებს ის ზოგიერთი შემთხვევა, რომლებიც შემონახულია ძეგლებში. ყველაზე მეტს, ამ მხრივ, კილ-ეტრატის ძეგლი იძლევა. იგი თავმოყრილი აქვს ალ. ჭიშიაშვილს;

მზედ სიმართლისად გამობრწყინდი

ძედ ღ'ისად შენ გზადოდე;

ბქ'დ ზეცისად;

ტძ'რდ სლ'სა წმდ'სდ გამოჩნდი; არცა... დადუნა სიტყ'დ სიმართლისად; ტძ'რდ სლ'სა წმდ'ისად გამოჩნდა; ძედ ღ'ისა ცხვლისად აგორა პეტრე ნათლად გამობრწყინდა ცხოვრებისად ღირსი...

ასეთი შეთანხმება ჩანს I კუთვნილებით ნაცვალსახელებთან:

მოხედვად ჩუნდა (კიმ. 215), შემწედ ჩემდა ვხად.

ძალგიც განკურნებად ჩემდა (ლუკა 5, 12)...

მაშასადამე, თვსა წარმომდგარია თვსად: მოვიდოდა სახედ თვსად (სერაპ.); მოიქცეოდეს სახიდ თვსად (კიმ. 227), მაგრამ მოვიდა სოფლად თვსა (მარკ. 6,1). ჩანს ა ← ად.

5. ვითარებითში ნაცვალსახელებთან გამოვლინებული -ა წარმომდგარია -დ-ა'საგან (ზოგჯერ -ად'ისაგან?). ამას ამტკიცებს I ან II პ. ნაცვალსახელებთან ხმარებული -და; მაგ.: არა ჭერ არს შენდა (პაემეტ):

შენდა მომართ თავყანიძემელნი შეიწყალენ (ბოლნ. წარწ.); მოვიდიან თქვენდა სამოსლითა (ხანმეტ.)

შენდა შეენის დიდება... 139

შდრ. აღიპყრნა კელნი თვსნი ზეცად მიმართ (ეგნატ. 137).

ჩანს, შენდა, ჩემდა და სხვა გვხვდება მიმართ, მომართ თანდებულებთან. მაშასადამე, ასეთ შემთხვევებში მისა, მათა მიღებული უნდა იყოს მისდა, მათდა ფორმებისაგან. ასეთებიც გვაქვს. მოვიყვანთ რამდენიმეს:

„და იყოს საზრდელად მათდა პური (საბა); შდრ. და საზრდელად მისა იყო პური (იქვე)

იწყო ნუგემისცემად მათდა (კიმ. 241)

ამგვარად, გეოგრაფიულ სახელებში (საბერძნეთა), ზმნისართებში (სალოცველა, ნელა), კილოებში (კოლშვილიანა, საზებნელა), მსაზღვრელ-საზღვრულებში (შეწირვად მსხუერპლისა, ნიშნად მადლობისა) და შეიძლება საკუთარ სახელებთანაც -ა წარმომდგარია ად'ისაგან დს მოკვეცილ, ხოლო ნაცვალსახელებთან მისა, მათა და სხვებში -ა ← -და დაბოლოებისაგან (მისდა, მათდა, შეიძლება ქრისტსდა → მისა, მათა...). -დ დაიკარგა ფონეტიკურ ნიდაგზე. ეს დამახასიათებელია მეტ-ნაკლებად ყველა კილოსათვის: სტ → ტ: ტეფანე, ტაქანი. მეგრ. დასურო, ასისენტი, კასრული... -სთ → ს (გურულში, ქვემოიმერულში): დედასან, ხესან... (ს. ულენტი, შ. ძიძიგური)... ან ისდა → იზა (ნ. მარი): კაციზა, იმიზა (გურული, ქვემოიმერული),

სწორედ იმ დიალექტებში, სადაც -და შენახულია.

გამოდის -ად აღრინდელია, -ა გვიანდელი, დ'ს დაკარგვით მიღებული. -დ, -ად, -და ფორმანტებში საერთოა -დ, ის სვანურშიც არის, მაშასადამე, უძველესია. რაა -ა? -და'ს -ა ემფატიკური -ა'ა ისე, როგორც მიც., ნათ., მოქმ. (დელასა, დედისა, დედითა... ჩემდა), ოლონდ ნაცვალსახელი შემოგვრჩა. -ად'ის ა'ც ემფატიკური უნდა იყოს, ოლონდ წინაა მოქცეული. მართალია, ასეთი შემთხვევა სხვა არა გვაქვს, თუ არ ვივარაუდებთ: ძირას, პირას, ნაპირას, ალაგას'ში. მაგრამ ჩვენს ყურადღებას იქცევს ემფატიკურ -ა'ს უხმარებულობა ასეთ შემთხვევებში. თუ ეს ასეა, მაშინ გამოვა, რომ მეგრ. ჩამოშორდა ქართველურ ენებს ემფატ. ა'ს შიგ ჩართვის შემდეგ, სვანური კი მანამდე. ეს ასეც უნდა იყოს.

ანგარიშგასაწევია ისიც, რომ ურარტულის -ედ უფრო უკავშირდება ად'ს ვიდრე -დ'ს.

საბოლოო დასკვნა:

1. საერთო ქართველური დაბოლოებაა -დ ვითარებითი ბრუნვისათვის.
2. ემფატიკური -ა მოექცა წინ და მივიღეთ -ად. შემდეგში რიგ შემთხვევებში -დ იკვეცება, იკარგება.
3. ამის შემდეგაა ჩამოშორებული მეგრული.
4. ეს ძველი მოვლენაა და ამდენად ადრით შეიძლება უკავშირდებოდეს ქართულ-მეგრული ურარტულის -ედ'ს.

ავტორის შენიშვნა:

მთლიანად დაიწერა 13. IV. 42. ორშაბათს 9-1 საათი და 5½-7 საათამდე.

წაკითხულ იქნა მოხსენებად უნივ. სამეცნ. სესიაზე 13. IV. 42. 8 საათზე.

1. პირმა ხაზიხაზი

აბაევი ვ. 154
 აბაშიძე გრ. 317
 აბესაძე ნ. 89, 153
 აბულაძე ილ. 320, 369, 379, 381, 382, 414, 452, 462
 აბულაძე იუსტ. 148, 320, 380, 381
 ანტონ I 299, 336, 360, 369, 376
 არაგვისპირელი შ. 314, 315
 არღელიანი რაუდენ (ინფორმანტი) 34
 აფნასიევი პ. 358
 აფრასიძე ბიმურზა (ინფორმანტი) 34
 ახვლედიანი გ. 56, 154, 245, 246, 300, 340, 387, 435
 ბარათაშვილი ნ. 364
 ბაჩილოშვილი ი. 151, 220, 295
 ბარნოვი ვ. 314, 315
 ბაქრაძე დ. 295
 ბენდელიანი იასონ (ინფორმანტი) 58, 59, 60, 64, 65
 ბენდელიანი ივანე (ინფორმანტი) 34
 ბენდელიანი კორნელი (ინფორმანტი) 58
 ბენეშევიჩი ვლ. 299, 310
 ბერიძე ვუკ. 410, 432
 ბერძენიშვილი ნ. 379, 381
 ბოპი ფრ. 151, 220, 295
 ბორკი ფ. 293
 ბროსე მ. 295, 360, 460
 ბრუგმანი კ. 245
 ბუსლავეი თ. 325
 გაბაშვილი ეკ. 314, 315
 გაბლიანი ვნატე (ინფორმანტი) 14, 21
 გაბუკური ბ. 142, 427, 463
 გაიოზ რექტორი 360, 460
 გამყრელიძე თ. 89, 154
 გაიქილაძე ს. 319
 გაწაძე დ. 414
 გვიდანი ისაყ (ინფორმანტი) 34

გვინიშვილი ივ. 377
 გიულდენშტედი ი. 151, 220
 გორგაძე ს. 308
 გორკი მ. 317
 გრენი ა. 151, 221
 გრიბოვდოვი ა. 317
 გუგუშვილი კ. 423
 გულბანი გერასიმე (ინფორმანტი) 221
 გულდანი სეზი 34
 გურიელი მ. 317
 გუჭეჩიანი მ. 30, 34, 155
 დადუქელიანი თენგიზ (ინფორმანტი) 34
 დაითიანი ა. 155
 დეეტერსი გ. 154, 295, 296, 310
 დონისე თრაქიელი 336, 357
 დიტი ა. 151, 221, 293, 295
 დოდაევი (დოდაშვილი) ს. 337, 360, 460
 დონდუა კ. 50, 53, 89, 152, 251
 დურნოვი ნ. 359
 ედოშვილი ირ. 314, 315
 ეკალაძე ი. 314, 315
 ერისთავი გ. 314, 315
 ერისთავი რ. 391
 ერისთავ-ხოშტარია ან. 314, 315
 ერკერტი რ. 151, 221, 293
 ვაჟა-ფშაველა 314, 315, 322, 427, 463
 ვარლამ არქიეპისკოპოსი 360, 460
 ვახუშტი ბატონიშვილი 332, 333
 ვუნდტი ვ. 324
 ზავადსკი მ. 151, 221, 238, 294, 296, 363
 ზურაბიშვილი თ. 153
 თავისუფალი სვანი (იხ. ნიჟარაძე ბ.)
 თაყაიშვილი ე. 332

თოფურია ვ. 31, 32, 55, 89, 155, 223, 224, 231, 242, 245, 250, 251, 252, 272, 273, 352, 357, 368, 369, 375, 376, 377, 378, 385, 393, 400, 401, 402, 410, 411, 418, 421, 429, 430, 434, 453, 460

იმნაიშვილი გრ. 426
 იმნაიშვილი ივ. 369, 370, 376
 ინგოროვა პ. 308
 იოანე პეტრიწი 393
 იოანე შაველი 320
 იორდანიშვილი ს. 318
 იოსელიანი პ. 337, 360, 369, 460

კაკაბაძე ს. 320, 322, 324, 331

კალანდაძე კ. 310, 319
 კალანდაძე პ. 317
 კარიკაშვილი დ. 360
 კაპარავა გ. 154
 კეკელიძე კ. 310, 312, 317, 379

კუცარაძე პ. 316, 322, 335, 360, 460

კლაპროტი ი. 151, 220, 295
 კლდიაშვილი დ. 314, 315, 322

კლიშვილი გ. 154, 370, 377
 კოვალევსკი მ. 295
 კორძია კ. 323

ლალიონი 315
 ლაფონი რ. 154
 ლერმონტოვი მ. 317, 364
 ლინარტელიანი გალაქტონ (ინფორმანტი) 58, 59, 64, 65

ლომათიძე ქ. 55, 154, 272, 373, 417, 436

ლომოური თ. 456
 ლომოური ნ. 315
 ლორთქიფანიძე კ. 391

შარგანი გველო (ინფორმანტი) 34

- პარტიანი ზაქარ 30
 პარი ნ. 21, 23, 29, 35, 45,
 46, 48, 141, 142, 144,
 146, 147, 148, 151, 155,
 220, 221, 222, 223, 238,
 242, 249, 293, 294, 295,
 297, 299, 300, 306, 310,
 312, 331, 332, 333, 360,
 363, 369, 374, 376, 379,
 380, 381, 387, 390, 393,
 399, 402, 406, 414, 422,
 424, 426, 432, 433, 453,
 454, 455, 460, 462, 467
 პარტიოროსოვი არ. 153
 მაჭავარიანი გ. 89, 153
 მაჭავარიანი ი. 453
 მეგრული დ. 314, 315
 მეიე ა. 245
 მელანია ნ. 315
 მელიქსეთ-ბეგი ლ. 310, 331
 მენთეშაშვილი სტ. 362, 410
 მერკვილაძე ს. 319
 მემუელიანი არტემ
 (ინფორმანტი) 58
 მესხანინოვი ი. 46
 მთვარელიშვილი ნ. 320
 მიულერი ფრ. 151, 220, 293,
 295
 მუხბანიანი ეორა
 (ინფორმანტი) 58
 ნავერიანი გიორგი
 (ინფორმანტი) 34
 ნავერიანი სილბისტრო
 (ინფორმანტი) 34
 ნათაძე ნ. 425
 ნიკოლაიშვილი ი. 460
 ნინოშვილი ეგნ. 142, 315,
 325
 ნიჟარაძე ბ. 151, 221, 238,
 295
 ნიჟარაძე ივ. 151, 221
 ივსიანიკო-კელიკოვსკი დ.
 341, 342
 ონიანი ალ. 154, 430
 ონიანი არს. 21, 143, 155,
 323
 ორბელიანი ს.-ს. (საბა) 148,
 320, 379, 380, 381
 პაკელიანი ლომენტი
 (ინფორმანტი) 34
 პეტერსონი მ. 360
 პეტროვი კ. 359
 პეშკოვსკი ა. 324, 340, 342,
 367
 პირველი მათე (ინფორმანტი)
 30
 პუშკინი ა. 317, 364
 შორდანი თ. 308, 310, 322,
 360, 403, 460, 461
 ყუეისპირელი ან. 300
 ყლენტი ს. 89, 153, 234, 463,
 467
 რადე (რადდე) გ. 295
 რაზიკაშვილი თ. 318, 319
 როგავა გ. 54, 55, 152, 377,
 414, 418, 422
 როზენი გ. 151, 295
 საბა ასური 431, 417
 საბინინი გ. 308
 სარაჩიშვილი ალ. 320
 სახოკია თ. 306, 316, 322
 სტალინი ი. 411, 419, 420
 სტარჩევსკი 295
 სტოიანოვი ა. 151, 221
 სურამელი გრ. 322
 ტოლსტოი ლ. 317
 ტრომბეტი ა. 293
 უვაროვი ა. 295
 უთურავიძე თ. 377, 423, 427
 უმიკაშვილი პ. 320
 უსლარი პ. 151, 221, 293,
 295, 296
 უშაკოვი დ. 359
 ფაქლენიშვილი ი. 435
 ფანჭიძე ელ. 55
 ფირალოვი გ. 460
 ფოტი პ. 154, 370, 376, 402
 ფორტუნატოვი ფ. 338
 ქავთარაძე ივ. 377, 423, 425
 ქალდანი მ. 89, 153, 155,
 223, 227, 254
 ქაჩია ოთ. 423
 ქუათელაძე არ. 360, 460
 ლამბაშიძე რ. 426
 ლლონტი ა. 415
 ლოლობერიძე ე. 301
 ვაზბეგი ალ. 314, 315, 388,
 423
 ყახიშვილი ს. 400
 ყიფიანი დ. 335, 337
 ყიფშიძე ი. 48, 147, 148, 274,
 276, 299, 301, 303, 363,
 378, 382, 387, 439, 461
 შაფელი 320
 შანიძე ა. 5, 6, 9, 19, 21, 23,
 25, 26, 27, 28, 30, 31,
 32, 35, 39, 55, 57, 90,
 146, 152, 155, 222, 232,
 233, 238, 241, 242, 252,
 256, 269, 274, 285, 294,
 295, 296, 297, 298, 299,
 306, 318, 323, 332, 349,
 354, 360, 363, 369, 370,
 374, 376, 377, 378, 379,
 381, 383, 386, 401, 402,
 410, 417, 422, 423, 424,
 426, 427, 451, 455, 456,
 460, 462, 463
 შანშოვანი ზ. 336, 360, 369
 შაპირო ა. 398
 შაპოშნიკოვი ი. 358
 შარაძენიძე თ. 57, 90, 153,
 228
 შიდფერი ა. 293
 შმიდტი კ. პ. 154
 შუხარდტი პ. 293
 ჩახრუხაძე 320
 ჩიქობავა არს. 22, 25, 27,
 47, 48, 55, 141, 143,
 152, 242, 256, 294, 301,
 302, 318, 336, 340, 343,
 344, 349, 357, 360, 376,
 377, 382, 401, 410, 413,
 416, 417, 418, 419, 424,
 426, 430, 431, 432, 460,
 462, 463, 465
 ჩუბინაშვილი დ. 360, 379,
 380, 382, 460

- ზუბინაშვილი (ზუბინოვი) ი. 360, 460
 ზენკელი სტ. 462
 ცაგარელი ალ. 147, 148, 151, 220, 295
 ცერცვაძე ი. 250
 ძიძგური შ. 467
 წერეთელი ა. 315
 წერეთელი გ. 315, 391
 ჭავჭავაძე ალ. 315
 ჭავჭავაძე ი. 315, 320, 388, 391
 ქანტურია დ. 40
 ქარაია პ. 143, 148
 კიმკიმელი ი. 327, 329
 კიკინაძე გ. 379, 381
 კიკინაძე ზ. 320
 კუმბურძიძე ზ. 153
 ხაბულიანი ლეიზა (ინფორმანტი) 58, 65
 ხარზიანი გიორგი (ინფორმანტი) 34
 ხახანაშვილი ალ. 322
 ხუბუა მ. 382
 ხუნდაძე ს. 306, 337, 353, 360, 367, 460
 ჭავჭავაძე ივ. ბ. 31, 297, 332, 432
 ჭავჭავაძე გ. 379
 ჩანაშვილი მ. 151, 221, 295, 308, 310, 319, 332, 333, 334, 360, 410, 454, 460, 461, 464
 ჩანაშვილი ს. 48, 54, 55, 90, 152, 294, 373, 377, 386
 ჩიშვილი ალ. 463, 467
 ჰანსი კ. 333
 ქაღალდმწებრები (იხ. გიულდენშტედტი) 295
 ჰომელი 293
 ჰომეროსი 335
 აბაევ ვ. 94
 აბესაძე ი. 68, 93
 ახვლედიანი გ. 68, 94
 ბარტოლომეი ი. 68, 92
 ბოპ ფ. 68, 92
 ვეიდენბაუმ ე. 331
 განკრელიძე თ. 68, 94
 გაკ ჰ. 311
 გრენ ა. 68, 92
 გუჯედიანი მ. 95
 გიულდენშტედტ ა. 68, 92
 დავითიანი ა. 95
 დესტერს გ. 68
 დერჟავინ ნ. 358, 359
 დჟანაშვილი მ. 331
 დჟანაშვილი ი. 68, 92
 დჟანაშვილი ს. 54, 55, 68, 93
 დირრ ა. 68, 92
 დონდუა კ. 68, 89
 დურნოვო ნ. 338, 340, 342
 ჯგენტი ს. 68, 93
 ჯავაძისკი მ. 68, 92
 ჯურაბიშვილი თ. 68, 94
 კალდანი მ. 68, 93
 კაჩარავა გ. 68, 94
 კიპშიძე ი. 55, 256, 323
 კლაპროტ იუ. 68, 92
 კლიმოვ გ. 68, 94
 კულბაკინი ს. 325
 ლაფონ რ. 68, 94
 ლომთაძე კ. 66, 94
 მარპ ნ. 54, 55, 68, 89, 92, 264, 319, 320, 323, 334, 401, 424
 მარტიროსოვ ა. 68, 94
 მაცავერიანი გ. 68, 94
 მაიე ა. 307, 326
 მესჩანიოვ ი. 55, 294
 მიულერ მ. 305
 მიულერ ფ. 68
 ნინჯარაძე ვ. 68, 92
 ნინჯარაძე ი. 68, 92
 ივსიანკო-კულიკოვსკი დ. 306
 ივსიანი ალ. 68
 ივსიანი მ. 336, 338, 339
 ივსიანკოვსკი ა. 306, 342
 ივსიანი ვ. 68, 94
 ივსიანოვ ე. 339, 340, 341
 ივსიანსკი ვ. 338, 339, 340
 როგაა გ. 68, 93
 როზენ გ. 68, 92
 სეპირ ე. 39
 სტოიანოვ ა. 68, 92
 ტომსონ ა. 340
 ტოპურა ვ. 68, 91, 95, 400, 410, 428, 433
 უსლარ პ. 68, 92
 უშაკოვ დ. 340
 ფოგტ გ. 68, 94
 ფორტუნოვ ფ. 338
 ცაგარელი ა. 68, 92
 ჭარაია ი. 390, 401
 ჩიკობავა ა. 68, 93
 ჩუმბურძიძე ჰ. 68, 93
 შანიძე ა. 68, 92
 შარაძენიძე თ. 68, 93
 შიმნატი კ. 68, 94
 ერკერტ რ. 68, 92
 იურევ 307
 ბროსეტი მ. 316
 ბრუნმანი კ. 307
 დელბრუკ ვ. 307, 326, 336
 ფინკ ფ. 326
 კუიპერს ა. 377
 მიელიე ა. 245, 307
 ტავისუპალი სვანი (ბ. ნიჯარაძე) 92
 ვოგტ ნ. 410

II. გომორაზიულ სახელთა
საიხიბელი

- აკურთა 333
ალექსანდრია 335
ამირთ-კარი 332
ანანური 56
ანგელოსთა 333
არაგვი 56
არაგვისპირი 332
არანისი 332
არბო 435
არდისი 332
არშისციხე 332
არცხელი (არცხელ) 52
აფხაზეთი 150, 151
აწერისხევი 332
აჭარისწყალი 332
- ბალანთა 333
ბალთა 333
ბალი 339
ბალის გადასავალი 150
ბალიჭისხევი 332
ბალსზემო სვანეთი 150
ბალსქვემო სვანეთი 150
ბამბაკისხევი 332
ბარულთაჲ 334
ბახვი 415
ბეგოთ-კარი 332
ბეთლემი 462
ბერთა 333
ბერთუბანი 333
ბეჭიანთ-კარი 332
ბზიო (ბერტი) 16, 150
ბზათა 333
ბილენთა 333
ბიჭვინთა 334
ბოსელთა 333
ბროლისი 332
ბროლისწყარო 332
ბულუმში 57
ბურჯკურთა 333
ბუჭიანთ-კარი 332
- გაბაონი 462
გალგალი 462
გელას-სოფელი 332
გეონი 462
გომართა 333
გომთა 333
- გორი 434
გორთუბანი 333
გორისციხე 332
გუბისწყალი 332
გურიანთა 333
გუფთა 333
- ღალესტანი 144
ღბანისციხე 332
ღედაბეთისა 333
ღვალთა 333
ღირბი 434, 447
ღმანისი 332
ღოიანთა 333
ღორეულთ-კარი 332
- ენგური 150
ერდვი 435
ერტისი 332
ემვისწყარო 332
ეკერი 150
- ვანთა 333
ვარანთა 333
ვარდისუბანი 332
ველთა 333
ვერისდაბა 332
ვეშაურთ-კარი 332
ვეძისი 332
- ზამთრეულთკარი 333
ზაქათ-კარი 333
ზან (სამეგრელო) 16, 75
ზეგანი (ზეგან) 16
ზემო აშარა 218
ზემო ნიქოზი 434
ზემო სვანეთი 150
- თავისუფალი სვანეთი 150
თბილისი 433
თეკალი (თეკალ) 58
თხილთა-წყარო 333
თხოთის მთა 333
- იერუსალმში 462
იკორთა 333, 435
ილურთა 333
ილურთ-კარი 332
- ირდასუბანი 332
იფარი (იფარ) 16, 150, 171, 248, 249
- კავთის ხევი 438
კაკასიონი 150
კალა (კალ) 9, 16, 150
კაპანთა 333
კახეთი 452
კველთა 333
კლდეთსა 333
კობთკარი 333
კუმისი 332
კუნლიშიწა 440
- ლაბსუალდი (ლაბსუალდ) 262
ლაკათხევი 333
ლაკვისწყალი 332
ლამისუანა 332
ლატალი (ლატალ) 150
ლაღამი (ლაღამ) 16
ლაშზერ (=სვენისწყალი) 33
ლაშხეთი (ლაშხ) 22, 150
ლახამულა 150
ლეკთა 333
ლენტეზი (ლენტხა) 58, 150, 218, 232
ლენჯერი 16, 150
ლეუშერი 58
ლესხუმი 14, 150, 262
ლომისი 332
ლოქისმთა 333
ლუკენისმთა 333
- შამი 58
შამისდაბა 332
შაჩეთა 333
მდივანბეგის-სოფელი 332
მენჭალისი 332
მერეთი 436
მესტია 150, 203
მეფერი'ს'ხევი 434, 441, 442, 447
მეფრუხევი 441, 445
მოგუთა 331, 333
მოწამეთა 333
მჟაეისი 332
მულახი (მულახ) 16, 150

- მუქალი (მუქალ) 16
 მუწდი 57
 მუხათგვერდი 333
 მცხეთა 333, 334
- ნახშირისგორი 332
- ოძისი 332
 ფინვალი 56
 ეინოთა 334
- რაქა 150
 როონი 150, 151,
 რუსეთი 415
 რუსთავი 332
- ხადადმუქელიანო სვანეთი 150
 სადადიანო სვანეთი 150
 სავანეთეკლესია 333
 საკარისი 332
 სამგურლო 150, 151,
 სამცხე 333
 სარეკოუბანი 333
 საუ (აოსეთი) 29
 საქაშეთი 438
 საღვალააშენი 445
 საუდარი 57, 58, 59, 219
 საყურთა 333
 საჩხერე 427
 სელოში 462
 სვანეთი 150
 სიენიეთა 464
 სპათა-გორი 333
 სურამის ქედი 56
- ტბეთი 435
 ტბისი 332
 ტვიზი 58
 ტფილისი 435, 454
 ტყვიავი 434, 437, 447
- ულვირი 204
 უშგული (უშგულ) 9, 16, 150
 უჩხუბი 415
- ფანაჯა 58
 ფარი (ფარ) 16, 150
 ფიკბისი 332
 ფრისი 332
 ფშავის არაგვი 56
- ჭაჭთა-ტუნი 333
 ჭაჭთა-ქალაქი 333
 ჭაჭთა-ციხე 333
 ქედისეკლესია 332
 ქენქანთ-კარი 332
 ჭკათხევი 333
 ქვათეთრისი 332
 ქვემო აშარა 218
 ქვემო სვანეთი 150
 ქვემო ხეივი 434, 435
 ჭიწინისი 332
 ჭრისტესი 332
 ჭუთასისი (ჭუთაშ) 262
 ჭურთა 333
- უოლთა-ვევი 333
 ყორანთა 333
- შარუმანთ-კარი 333
 შემოქმედი 415
 შინდისი 434, 435, 447
 შუან (= სვანეთი) 75
- ჩადისციხე 332
 ჩოლური (ჩოლირ) 58, 150,
 261
 ჩოლურის ხევი 58
 ჩოხელთკარი 333
 ჩუბუბევი (ჩუბუბე) 150, 202
- ცაგერი (ცაგარ) 203
 ციხიანთკარი 333
 ცხენისწყალი 58, 150
 ცხინვალი 435, 447, 452
 ცხუმარი 150
- ძალისი 332
 ძვანანთ-კარი 332
- წარბასუბანი 332
 წრისი 332
 წყაროსთავი 332
- ჭადიჯვარი 441
 ჰველიფერი 58
 ჰველფი 58
 ჰიათურა 427
 ჰიკანთ-კარი 332
 ჰოლაში (ჰოლანშ) 8, 52
 ჰურთა 333
- ხანსთაჲ 334
 ხეთა 334
 ხორანთა 333
- ჩავახეთი 333
 ჩავახთა 333
 ჩავისა 333
 ჩიხაიში 30, 47
 ჩუხარანთ-კარი 332
- ხურისტანი 462
- Абхазия 92
- Баль (Бальский перевал) 91
 Бечо 91
- Верхнебальский перевал 91
 Верхняя Сванетия 91
- Главный кавказский хребт
 91
 Грузия 91
- Дадешкелианская Сванетия
 91
 Дадзиановская Сванетия 91
- Земо-Сванети 91, 95
- Ингури 91
 Ипарн 91, 131
- Кала 91
 Квемо-Сванети 91, 95
- Латалн 91
 Лахамула 91
 Лашхети 91, 130
 Ленджерн 91
 Лентехи 91, 96
 Лечхуми 92
- Местия 91
 Мулахи 91
- Нижняя Сванетия 91, 92
- Паки 96
 Парн 91

Рача 92

Сакдари 139

Сванети-я⁷ 91, 99Свободная (вольная) Сванетия
91

Угвири 131

Ушгули 91

Цена 130

Цхенискали 91

Цхумари 91

Чолури 91

Чубухеви 91

Эцери 91

Balskvemo Svaneti 91

Balszemo Svaneti 91

Ipar 109

Sadadeskeliano Svaneti 91

Sadadiano Svaneti 91

Tavisupali Svaneti 91

III. შიგნითი მნიშვნელობის
საკითხები

ა- 60, 78, 79, 80, 81, 82, 161,
162, 179, 181, 182, 184,
186, 187, 189, 191, 192,
194, 406ა- 52, 53, 165, 166, 393, 404,
406ა- 17, 46, 47, 50, 51, 72, 73,
74, 77, 78, 79, 80, 81, 82,
83, 85, 142, 143, 164, 166,
167, 168, 170, 171, 176,
179, 180, 181, 183, 185,
186, 187, 188, 190, 192,
195, 197, 198, 199, 200,
208, 213, 250, 251, 252,
256, 273, 285, 286, 332,
333, 350, 412, 424, 425,
427

ა- 25

ა- 393, 399

ა- 201

ა- 78, 161, 176, 179, 217,
430ა- 47, 48, 52, 53, 143, 165,
182, 231, 393, 395, 397,
398, 399, 406, 407, 462

ა- 352

ა- 47, 385, 393, 399, 406,
407, 409, 423, 427ა- 73, 82, 86, 146, 148, 167,
174, 181, 193, 195, 196,
199, 216, 230, 393, 395,
397, 399, 407, 409

ა- 83, 198

ა- 83

ა- 174, 195, 196, 385, 393,
399, 409, 423, 427

ა- 166

ა- 16, 82, 195

ა- 166

ა- 166

ა- 78, 156, 162, 179

ა- 41, 47, 53, 80, 81, 180,
186, 187, 189, 190, 192,
197, 201, 238, 332, 393,
394, 399, 412, 416, 419,
424

ა- 47

ა- 146, 147, 148

ა- 464

ა- 73, 74, 146, 148, 161, 171,
248, 393, 395, 399, 406

ა- 22, 23

ა- 78, 162, 179

ა- 46, 47, 48, 52, 53

ა- 195

ა- 79, 82, 181, 183, 216

ა- 53

ა- 201

ა- 216

ა- 393, 399

ა- 250

ა- 201

ა- 141

ა- 165

ა- 182

ა- 81, 169, 247

ა- 25

ა- 73, 74, 167, 181, 190, 193,
199, 267

ა- 83

ა- 27, 28, 41, 42, 44, 80, 81,
186, 187, 190, 192

ა- 167, 169, 247, 447

ა- 71, 73, 74, 167, 171

ა- 195

ა- 61, 181

ა- 216

ა- 216

ა- 10, 12, 16, 18, 19, 21, 24,
28, 164, 167

ა- 208

ა- 74, 82, 171, 193, 199

ა- 198

ა- 199

ა- 83, 195, 198

ა- 41, 186, 187, 190

ა- 194

ა- 71, 73, 161, 171, 248

ა- 82, 195

ა- 73, 168

ა- 73, 74, 82, 167, 171, 181,
188, 190, 192, 193, 195,
196, 198, 199, 216, 230

ა- 198

ა- 41, 80, 186, 187, 190, 215,
253

ა- 73, 74, 171, 248

ა- 393, 409

ა- 162

ა- 177, 179

ა- 354

ა- 268, 269

- გუ- 77, 202
 გუ- 77, 161, 163, 177
 დ- 179, 408, 418, 429, 430, 431, 432, 433
 -დ 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 72, 73, 77, 143, 152, 165, 168, 171, 176, 185, 191, 202, 263, 266, 393, 402, 409, 412, 413, 414, 416, 417, 418, 419, 422, 426, 462, 465
 -დ- 402, 425
 -და 78, 79, 80, 142, 143, 144, 179, 181, 184, 188, 190, 193, 417, 418, 462
 -დას 59, 60, 61
 -დასტუ 181, 216
 -დასტუ 216
 -დასს 60, 61, 80, 181, 188, 190
 -დასტუ 216
 -დასსტუ 181, 216
 -დე 78, 79, 85, 142, 181, 187, 189, 191, 193, 431
 -დეწ 142, 143, 144
 -დებლ 78, 79, 181, 187, 189
 -დი 148, 425
 ე- 77, 80, 81, 82, 179, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 402, 407, 421, 433
 -ე- 23, 52, 53, 80, 81, 82, 166, 173, 179, 181, 182, 188, 192, 234, 393, 396, 402, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 424, 431, 433
 -ე 23, 28, 47, 48, 50, 51, 61, 62, 74, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 142, 148, 164, 165, 167, 169, 170, 171, 176, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 191, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 213, 230, 251, 252, 284, 403, 409, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428
 *ე 183
 -ეან 332
 -ეანნი 16
 -ეპ 196, 385, 393, 399, 408, 409, 416, 431, 444, 447
 ებ-ა 25
 ებ-ი 23, 297, 402
 ებრ 47
 ედ 181, 388, 393, 398, 399, 402, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 412, 413, 415, 416, 418, 419, 468
 *ედ 48, 402, 414
 ედუ 167
 ეჟ 386, 393, 399, 406, 407, 408, 409, 427, 428
 *ეჟ 422
 ეთ 48, 331, 333, 414, 415
 ეკ 409
 ელ 83, 146, 148, 181, 182, 193, 199, 217, 231, 249, 393, 395, 396, 399, 407, 409
 ელი 181, 196, 199
 ეშ 27, 48, 50, 51, 53, 72, 81, 82, 160, 165, 181, 183, 188, 189, 190, 192, 195, 196, 216, 230, 385, 393, 399, 409, 431, 444
 ემ-ნ.ემ 52
 ენ 42, 44
 ენ 27, 28, 41, 42, 43, 53, 74, 80, 81, 82, 142, 143, 171, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 196, 224, 250, 393, 394, 399, 402, 408, 409, 412, 413, 415, 416, 418, 419, 449
 ენ-ე 80, 81, 187, 191
 ენ-ი 82, 183, 193, 194, 195, 196
 ენწ-ა 146, 147, 148
 ერ 27, 81, 82, 85, 181, 182, 183, 188, 195, 207, 230, 393, 397, 399, 406, 407, 408, 409
 ერ-ი 16
 ეს- 78, 161, 228
 ეს 53, 179, 218, 412, 413, 419, 421, 424
 ესა 256
 ესგ 82, 181, 195
 ესტ 404, 414
 *ეფ 393, 399, 404
 ეფ-ე 22, 23
 ეშგ 82, 196
 ეშკ 82, 196
 ე-ბ 77
 ექ 86, 87, 409
 ეტლუ 73
 ეტლ 73, 167, 196
 ეტი 82, 181, 182, 195, 196
 ეტი 52, 166
 ეტი-ი 73, 165, 166
 ეტი 74, 80, 81, 186, 187, 190, 192, 253
 ეტი 73, 83
 ეტი 82, 195, 218
 ეტი 209
 ეტი 218
 ეტი 27, 82, 181, 195
 ეტი 195
 ეტი 22, 47, 50, 51, 53, 54, 72, 141, 165, 218, 228
 ეტი 82, 196, 218
 ეტი 27, 82, 181, 195, 196
 ე 60, 226, 348
 ე 61
 ე 47, 393, 409
 ელა 206
 ელუ 206
 ელა 206
 ელა 206
 ელა 306, 307
 ენ 42
 თ- 431
 -თ 46, 47, 48, 141, 176, 266, 268, 333, 414, 415, 416, 417, 419, 462, 465
 -თა 207, 331, 333
 -თანა 143
 -თე 84, 144, 203, 204
 -თეი 84
 -თესგ 84
 -თესგ 84
 -თეს 142, 264, 354
 -თი 144
 ი- 59, 77, 80, 81, 82, 178, 179, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 219, 402
 -ი 53, 82, 166, 183, 188, 224, 232, 334, 404, 424
 -ი 12, 13, 15, 17, 23, 24, 28, 30, 45, 47, 48, 50, 61, 72,

- 78, 79, 80, 81, 85, 164,
165, 169, 171, 172, 179,
180, 181, 182, 183, 184,
185, 188, 189, 190, 197,
198, 200, 202, 205, 206,
212, 218, 251, 278, 283,
332, 334, 343, 347, 348,
349, 350, 352, 421, 422,
423, 424, 425, 426, 428
- *-ი 16
- ია 169, 195, 427
- იან 171, 248, 332
- იან-ი 16
- იპლ 181
- იწლუ 73
- ი'ლ 45, 46, 73, 80, 85, 208,
417, 419, 423
- ი-ღ-ი 423
- ი-ღ-ეს 195
- ი-ე 423, 424, 425
- იელ 193, 217
- იელ'ი' 83, 199
- იერ 83
- იელ 27, 83, 181, 182, 183,
193, 199, 217, 226, 231
- იელ-ე 199
- იელ-ი 199
- იე 46, 47, 427, 446
- ი'თ 45, 46, 47, 48, 417
- ით'ა' 45, 46, 47, 48, 347, 349,
352, 353, 465
- იკა 339
- ილ 35, 73, 168, 169, 249
- ილა 15
- ილდ 73, 168, 249
- ილ-ე 194
- ილ-ი 16
- ინ- 42, 44
- ინ 41, 47, 52, 53, 73, 79, 84,
167, 182, 183, 202, 208,
263, 417
- ინ-ა 79, 81, 182, 189
- ინ'ე 82, 183, 193, 194, 195,
196
- ინ-ი 79, 182
- ინქ'ი' 146, 147, 148
- ირ 240
- ირ-ი 16
- ის 45, 46, 47, 61
- ის'ა' 84, 143, 181, 271, 347,
349, 352, 417
- ისას 271, 356
- ისგ 79, 82, 179, 181, 183, 195
- ისგა 78, 84, 179
- ისკა 84, 271
- იფე 23
- იშ 10, 12, 15, 16, 19, 21, 24,
25, 28, 29, 47, 50, 51, 72,
164, 165, 216
- *-იშ 30
- იშა 50
- იშე 50
- იში 50
- იუ 45
- იყ 85, 87, 207, 213, 285
- იწლ 18, 249
- ირ 73, 167, 198
- ის 79
- ის'გ' 183
- კენ 354
- ლ- 77, 79, 81, 176, 179, 182,
192, 429, 430, 431
- ლ 393
- ლა- 17, 78, 172, 176, 179,
191, 197, 199, 200, 201,
226, 242, 250, 251
- ლა—ა 73, 75, 83, 151, 167,
197
- ლა—'ი' 83
- ლა- 201
- ლ—დ 77
- ლე- 83, 172, 197, 199, 201,
250, 251
- ლ—ე 73, 168
- ლე—ე 75, 172
- ლე—ი 75, 172
- ლი- 197, 272
- ლი—ი 73, 168
- ლისგა 84, 217, 231, 271
- ლუ—უ 75
- ლ—ბ 77
- ლგ- 74, 77, 79, 83, 171, 176,
182, 192, 197, 199, 248
- ლგ—დ 77
- ლგ—ე 83, 182, 192, 197
- ლგ-შ- 182
- ლგ—უ 75, 172
- შ- 48, 51, 52, 53, 54, 73, 85,
152, 153, 166, 167, 169,
207, 393, 409
- შა- 19, 79, 83, 196, 200, 226,
251, 256
- შა 174, 207, 285, 286, 343,
347, 349, 350, 352
- შა—'ა' 17, 73, 168, 171
- შა—ე 74, 171, 252
- შა—ენქ 146
- შა—ი 73, 168, 248
- შან 45, 464
- შა—არ 250
- შა- 182
- შა—დ 176
- შე- 83, 173, 192, 196, 199,
251, 307
- შე—ა 171
- შე—ე 75, 83, 173, 192, 197,
253
- შე—'ი' 73, 168
- შა—ელ-ი 16
- შეგ 207
- ში- 179
- შიშ 29, 52, 165
- ში 213
- ში- 83, 179, 196, 207, 256,
285, 286
- ში- 207
- შუ- 196
- შუკა 187, 325
- შე- 16, 77, 83, 196, 199, 251
- შე—'ე' 83, 197
- შე—ერ 172, 253
- შე—ი 73, 168, 169, 251
- წ- 148, 156, 176, 177, 178,
179, 268, 269
- წ- 44
- წ 29, 41, 47, 50, 52, 53, 71,
73, 167, 171, 202, 205,
263, 266, 268, 273, 393,
409, 412, 413, 414, 415,
416, 417, 418, 419, 425,
432
- წა- 77, 83, 182, 197, 198, 199,
226, 252
- წა 417, 418
- წა—'ა' 17, 83, 197, 198
- წა—ენქ 147
- წა—ი 168, 173, 252, 253

- ნა—იერ 198
 ნა—უნა' 83, 198
 ნა—ურ 198
 ნა—ურ 198
 ნა—ურ 198
 ნა—ურ 198
 ნა—ურ 198
 ნა—ურ 198
 ნე- 252
 -ნე 82, 183, 195, 196
 -ნენ 449
 ნი- 252
 -ნი 81, 189, 297, 447, 452
 -ნენ 84, 198, 263, 272
 -ნლო 205
 ნვ- 77, 177

 -ჲ 252, 334
 -ჲჲ 19
 -ჲჲ 75, 250

 ნ- 71, 82, 161, 190, 191
 -ნ- 48, 53, 82, 171, 194, 252, 393, 404
 -ნ 47, 50, 191, 273, 404, 412, 422, 427, 430, 462, 465
 -ნბ 73, 168, 200, 251, 385, 393, 399, 444
 -ნბა 17, 168, 251
 -ნბრ 47
 -ნლ 73, 393, 398, 399, 409, 422, 423, 426
 -ნლა 450
 -ნლ-ე 423, 425
 -ნლ-ე 423
 ნ—ენქ 147
 -ნვ 393, 395, 399, 409
 -ნვან 171, 248
 -ნთ 46, 47, 142, 143, 144, 462
 -ნთი 393
 -ნლ 73, 79, 80, 81, 167, 183, 184, 189, 190, 393, 396, 399, 409
 -ნლლ 73, 168, 249
 -ნლ-ი 81
 -ნმ 386, 393, 399, 409, 444
 -ნნ 79, 184, 187, 393, 394, 395, 397, 399
 -ნნქ 146, 148
 -ნნ 393

 -ორ 146, 250, 393, 397
 *ორ 399
 -ოსან 171, 248
 -ოსლ 53
 -ონ 85, 187, 201, 208
 -ოფ 385, 393, 444
 -ოლ 85, 187
 -ომ 165
 *ომ 141
 -ოლ 61, 79, 80, 81, 184, 188, 189, 190
 -ოლ'ლ 18
 -ოლ-ი 81
 -ონ 79, 184

 ქ'ად- 180
 ქან- 78, 180
 ქი- 78
 ქი 84

 რ- 429, 430, 431
 -რ 148
 -რ 41, 167, 333, 409
 -რა 248, 249
 -რა 169, 249
 -რი 148

 ს- 79, 179, 348
 -ს 45, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 72, 77, 142, 143, 165, 176, 181, 185, 187, 189, 191, 192, 262, 343, 347, 348, 349, 350, 412, 413, 414, 416, 417, 419, 424
 ს-ა 174, 207, 465
 ს-ა' 352
 -სა'ლ' 465
 ს-ა—ე 250
 -საასა 465
 -სასა 465
 სგ- 60
 სგ-ა 179
 სე- 250
 -სი 353
 სი—ე 252
 სი-ა 179

 უ- 307
 -უ- 182, 404
 -უ 50, 73, 74, 85, 167, 169, 208, 256, 273, 285, 286

 უ—ა 83, 198
 -ულ 85, 208
 უ—ე 171
 უ—ენქ 147
 ულ 15, 73, 74, 146, 171, 248, 249
 ულლ 18, 73, 168, 249
 ულ-ი 16
 უნ- 42, 44
 უნ 41, 43, 79, 82, 83, 182, 184, 195, 198, 208
 უნ-ა 79, 81, 182, 189
 უნ-ე 79, 182, 194, 195
 უნ-ი 78, 182, 189, 194
 უნლლ 205
 უ—ო 171
 ურ 71, 74, 146, 161, 171, 193, 248, 253, 259
 ურ-ე 194
 უ—ურ 171
 ურ 85, 187, 208
 ულ 85
 ულლ 85
 ულუი 85
 ურ 182
 ურ 198
 ურლ 82, 195
 ურე 194
 ურე 198
 უ- 161, 176, 177
 უ- 168, 176
 უ- 51, 52, 72, 77, 79, 83, 166, 167, 171, 181, 183, 184, 187, 188, 190, 197, 198, 201, 203, 208, 234, 272
 უ-ა 205
 უ-ალე 85
 უ-ან 85, 205, 206
 უ-ალე 76, 84, 85, 174, 203
 უ-ან 205, 206
 უ-ან 76, 84, 85, 174, 203, 205, 206
 უ—ლ 77, 166
 უ-ემ 166
 უ-ემ-ი 166
 უ-ინ 182
 უ-ირ 198
 უ-ირ 198
 უ-ინ 41, 182
 უ-ენქ 194, 195
 უ-ინ 81, 189, 194

- ქ'ნი 189
-ქრ 198
-ქუ 51, 166, 202
- ყ 333
-ყუ 30
- ქ- 273
-ქ 47
-ქა 84
ქუ- 179
- ლა 272, 306, 307, 325
-ლო 84, 85, 273
- შ 12, 28, 29, 30, 47, 48, 51,
54, 85, 141, 142, 161, 164,
170, 202, 205, 215, 216,
263, 270
-შა 50, 141
შე- 141, 179
-ში 30, 141, 251, 252
-შია 141, 462
-შით 462
-შიქ 51, 72, 161, 165, 202,
215, 226, 227, 228
- ჩე- 78
ჩუად 78
- ცა' 278, 306, 307, 325
- ჭა 179
- ხ- 76, 77, 170, 175, 176, 177,
178, 231, 252, 429
-ხ 226, 267, 268, 272, 408
-ხან 84
-ხანქა 84, 270
ხ—დ 77
-ხენ 271
-ხენქა 84
-ხი 201
ხო- 74, 170
-ხო 84, 203, 204, 272
ხო—ა 252
ხუ- 76, 77, 161, 176, 178
ხუ—დ 77
ხ—'ბ' 77, 177
- ყ- 77, 176, 177, 178, 269
- ყ 148
-ყა 147
-ყი 147
ყ—'ბ' 77, 177
ყ2- 77, 177
ყ2—'ბ' 77, 177
- კ- 77, 156, 176
*კ- 77, 176, 177
კა- 278
-კა 285
-კე 285
- გ- 188
-გ 85, 285, 286
-გა 430
-გდ 73, 78, 85, 181, 208, 256,
418
-გლ 73, 168, 169, 249
-გლა 250
-გლდ 18, 73, 168, 249
-გნ- 41, 42, 43, 44
-გნ 29, 40, 73, 78, 79, 84, 85,
181, 184, 185, 187, 202,
204, 205, 208, 263, 418
-გნ-და 187
-გნ-ე 193, 194
-გნ-ი 78, 182, 189, 194
-გნლო 205
-გრ 267
-გრე 199
-გრ 85, 207, 213, 285
-გნ 40, 79
-გრ 199
-გრე 199
-გრი 172
- ა- 100, 114, 115, 119, 120, 124,
125, 132
-ა 103, 104, 105, 106, 107, 108,
112, 113, 114, 116, 119, 120,
121, 123, 124, 125, 127, 128,
131, 132, 133
ad- 100, 114, 115, 138, 400
-ad 400
-av 48, 400
-al 400
-al-d 128
*-al-i 126
-alu 128
-am 48, 400
- *-am-i 126
an- 115, 138
-an 48, 120, 123, 124, 400
-ar 101, 400
*-ar-i 126
as- 101, 114, 115
-as 125
-asg 125
*-asgi 126
-asgv 116, 138
-a-vš 103
-a-šw 103
-š 122
-š 106
-šl 105, 109, 128
-šld 128
-šn 120, 121, 122, 123, 124
-šj 105, 106
-šr 101, 105, 109
-šs 116
-šsgv 116
-šš 102, 104
-ād 106
-āl 106, 109, 125, 128
-āl-a 105
-ālw 128
-ān 44, 120, 123, 124
-ār 109
-ārū 105
-āš 125
-āđ 106
-āil 105, 109, 121, 128
-āin 120, 121, 123, 124
-ār 105, 109
- ga- 115
-gan 130
gu- 113
gw- 101, 113
- ძ- 433
-ძ 115
-ძ 55, 103, 104, 106, 113, 117,
129
da- 115
-da 116, 119, 121, 122, 124, 331
-dasgv 116, 138
-dšs 116, 122
-de 116, 117, 122, 124, 132
-ded 124
-dēd 116, 117, 122

- e- 100, 114, 121, 122, 123, 125
 -e- 121, 122, 410, 433
 -e 102, 103, 104, 107, 108, 113,
 116, 117, 119, 121, 123, 124,
 126, 127, 128, 428, 432
 ed- 138
 -ed 117
 -ev 400, 428
 e--i 122
 -ei 104
 -el 128, 138, 400
 -el-i 126
 -em 99, 103, 123, 126, 138, 400
 em- 138
 -em- 44
 -en 120, 121, 122, 123, 124, 126,
 400
 em-e 121, 123
 -em-i 126
 -ej 104
 -er 123, 126, 132, 400
 -es- 100, 114, 115
 -es 126
 -esg 127
 -esgi 127
 -es'esk' 126
 -és 103, 112, 126
 -ésg 126
 -ědu 105
 -ěl 105
 -ěl-i 126
 -ěn 109, 120, 121, 122, 123, 126
 -ěr 105
 -ěsgi 126

 -t- 115
 -t 55
 -ta 331
 -tan 130
 -te 130
 -teži 131
 -te'j'sga 131
 -tvis 130

 l- 114, 118, 121, 122, 124, 125,
 139
 -l- 120
 -l 102, 103, 104, 106, 116, 117,
 118, 119, 121, 122, 123, 126,
 127, 128, 132, 137, 428

 -ian 109
 -iädu 105
 -id 106
 -iel 128
 -ier 128
 -iël 121, 128
 -iër 128
 -iv 48
 -i-t 54
 -ii 138
 -il 106
 -ild 106
 -im 48
 -in- 44
 -in 48, 105, 117, 129
 -in-a 117, 122
 -in-e 118, 126
 -in-i 117
 -is 54, 116
 -isa 130
 -is'g' 118
 -isga 130, 138
 -iš 103, 112, 138
 -ij 132, 135
 -ir 105

 k'en 130

 l- 113, 114, 115
 -l 106
 la- 114, 115, 127, 128
 la--a 105, 109, 127
 la--'i' 127
 le- 127, 128
 le--i 109
 li- 106
 li--e 106
 li--i 106
 -lisga 130, 138
 lu--u 109
 la- 109, 113, 117, 128
 la--e 117, 127
 -la-ma- 117
 la--u 109

 m- 113
 -m 93, 94, 104, 108
 ma- 117, 126
 -ma 131, 132, 133
 ma--a 106
 ma--e 109

 ma--i 106
 mā- 117
 -mde 128, 130
 ma- 110, 126, 128
 me--e 110, 127
 me--'i' 106
 mi- 115
 mo- 114, 126
 -mo 131, 133
 mu- 126
 mā- 113, 126, 128
 mā--'e-e' 127
 mā--i 106, 109
 mā--i-er 109
 -māq 130

 n- 113
 -n- 115
 -n 55, 104, 113, 125, 129
 na- 127, 128
 na--a 127
 na--i 106, 110
 na--ier 128
 na--un 127
 na--un-a 128
 na--ur 128
 na--ür 128
 na--ür 128
 na--ürv 128
 na--'w'er 128
 -ne 118, 126
 -ni 122
 nun- 130
 nā- 113

 j- 138
 -j- 137
 -j 93, 106
 -jāk 109

 o- 100, 108, 124, 125
 -ob 106
 -ob-a 106
 -od 106, 400
 -ode 132
 -ov 400
 -ovan 109
 -oi 105, 106, 118, 122, 123, 400
 -old 106
 -oli 123
 -om 400

-on 119, 121, 400	-uw 121	x- 108, 113, 114, 115
-or 400	-ün 117	-x 113, 114
-osan 109		-xän 129, 130, 131
-ow 121	-w- 113	-xänka 131
-oy 121	-w 103, 104, 116, 118, 119, 127, 132	-xen 130, 131
-o-š 103		xo- 108
-o-šw 103	-wale 132	-xo 129, 130, 131
-öl 118, 122, 123	-wäj 132	xu--e 108
-öl'da' 122	-wäle 111, 112, 129, 132	xw- 101, 113, 115
-öli 123	-wäj 132	
-ön 119	-wäj 111, 129, 132	ža- 113
	-win 117	
-ži 130	-wn 117, 125	h - 113
	-wn-i 122	*h- 113, 114
-ra 106	-wš 129	ha 133
-s 55, 103, 113, 116, 119, 121, 129	-ya 130	ə 131, 133
-sa 132	-š 102, 108, 129, 132	-əd 106, 116, 132
	-š- 131	-əl 106
u- 108	-ša 105	-öld 106
-u 105, 106, 131, 132	-šal 130	-on- 44
u--a 127	-šäl 130	-on 104, 116, 119, 121, 129, 131
-ud 132	še- 115	-on 119
u—e 109	-ši 130	-on'da' 124
-ul 106, 109	-šoro 130	-on-i 117
-uld 106	-šw 101, 103, 129	-əž 132, 135
-un 117, 118, 125, 127		-on 119
-un-a 117, 122	-ču 130	-on-i 117
-un-e 117	čw- 115, 137	-ön 119
-un-i 117		-on'da' 124
u--o 109	-c 111	
-ur 101, 109	-caxän 131	
u--ur 109	ča- 115	

IV. სიტყვაწარმოება

საკიბეპელი

ა) ქართული

ააშენეს 412	აკლს 395	ამხელს 389, 395
აბილა 435	აკმევ 387	ანგრე 443
აბრაშემი 438	ალაგა 446	ანიული 445
აბუენს 388	ალაგას 46	ანტონოვსკი 445
აგა 432	ალაგასში 468	ანძლათი 444
აგებს 432	ალაგობრივ 446	ანსტამი 437
აგვაშორევით 450	ალაზნის 352	ანსწავლა 437, 451
აგი 432	ალოი 445	ანტყდა 437
ადამიანისად 143	ამუბს 442	აპური 438
ადგა 453	ამაილო 438	არ 306, 307, 329, 396
ადგება 452	ამამწვა 438	არა 306, 307
ადგენს 388, 431, 432	ამასთან 143	არავერაჰ 307, 308
ადგილას 46	ამას წინათ 452	არავეთარი 314, 325, 328
ადგილი 432, 433	ამბორს-უყო 371	არ[ა]სკინ 307, 308, 311, 313, 314, 316, 325, 329
ადგს 431	ამგროვებენ 443	არათუოდეს 307, 308
ადგე 40	ამღმელი 431	არალი 438
ადენს 388	ამითანა 440	არაჰ 306, 307, 309, 311, 313
ადეჟ 40	ამითანეები 442	არაოდეს 307, 310, 311, 329
ადნობს 407	ამირიძე 332	არარა[ვ] 307, 309, 311, 313, 329
ადედიანოთ 442	ამოდონი 438	არარი 452
ადესტკოფი 438, 439	ამომს 449	არასადა 307, 309, 311
ადედე 403	ამოდის 451	არასოდეს 315
ადელით 450	ამოვტარდება 451	არათერი 307, 314, 321
ადილუფ 449	ამოსაელეთი 442	არეკოდვი 423
ადკადამ 448	ამოსწყვეტაჲენ 448	არეე 306
ადეტრია 437	ამოშურა 451	არო 440
ადება 148	ამოწვდა 398	აროედ 412
ადქუტ'ნ 429	ამოწვდილი 398	არს 424
ადქმეინა 442	ამსება 443	არსად 315
ადლას 427	ამტრევე 388	
ადშალენით 450	ამტერიჲე 388	
ადლია 395	ამშევ 387	

* საძიებლები მოიცავენ მხოლოდ ქართველურ ენათა მასალას: ამოწვრილია ყველა ფორმა იმ სახით, როგორც ეს ტექსტშია მოცემული. მასალა დალაგებულია ქართული ანბანის რიგზე სენარო-სათვის დამახასიათებელი თავისებურებების გათვალისწინებით: ... ნ, ნ..., უ, უ, უ, უ, უ, უ... ხ, მ, ჭ, შ, გ, ე. სახელობითის -ი გამოყოფილი არაა და საძიებელში შეტანილია საერთო წესით. საძიებელში არ არის ნაჩვენები, თუ რამდენჯერ გვხვდება ერთ გვერდზე ერთი და იგივე ფორმა; ნახევარკაფები ' ' (არა'ა'ენ) მოუთითებს იმაზე, რომ შეიძლება შეგვხვდეს, როგორც არაჰინ, ისე არ-ჰინ ფორმები. ასევე სარალელურ ფორმებზე მოუთითებს დაბრილი ხანი /: ჩოხ:ქანახ = ჩოხ:ქახ || ჩოხ:ქახ. საძიებლების შედგენაში მონაწილეობა მიიღეს შ. აფრიდიანსემ, ლ. გვეჯიანსემ, თ. ზურაბი-შვილმა, გ. თოდუროამ, მ. კერესელიძემ, ი. კიკნაძემ, ე. კოშორიძემ, ა. ჰაბიძემ, მ. ტაბიძემ, თ. ლეინაძემ, დ. ჩხუბიანიშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა და ვ. ჯოჯუამ.

- არსებითი 355
 არტყამს 449
 არუთინაე 362
 არლა 306
 არლარა(ა) 306, 309
 არლარავინ 308
 არჩემლა 449
 არც'ა' 306, 315
 არკაერთი 307, 312
 არკავინ 307
 არკალათურაჲ 308
 არკერთი 325, 328
 არხი 338
 ასდგნენ 451
 ასი 148
 ასისენტი 467
 ასმეე 387
 ასტირდნენ 451
 ასწერაძენ 448
 ასხდენ 449
 ატან 394
 ატანდენ 449
 ატაოვბს 396
 ატკაზი 435
 ატკენ 388
 ატკინე 388
 აუკიდნია 450
 აფერი 325
 აფიკარი 438
 აქ 440, 441, 449
 აქა 432
 აქვს 433
 აქით 452
 აქლუშუე 447
 აქნეინა 442
 აქს 441
 აქუ 430, 431, 432
 აქუნდა 394
 აქუს 446
 აჭეთქს 438
 აღადგინებს 406
 აღარავინ 307
 აღღა 431
 აღღე 426
 აღღე 403, 405, 410, 431
 *აღღეგები 405
 აღვიარა 443
 აღიფხუერ 397
 აღმატებული 361
 აღმალდა 417
 აღმოიქუეამს 430
 აღნათქუეამი 407
 აღნათქუემი 407
 აღმკადღე 405
 აღმკად 405
 აღსრულეზამდე 467
 აღსრულეზამდე 467
 აღსრულეზამდე 454
 აღუთქუა 429
 აღუქუა 430
 აღუეავილნა 417
 აღწემს 449
 აღზელუა 396
 აღზილუა 396
 აშაეზს 388
 აშენდა 402
 აშენდეს 402
 აშენებენ 412
 აშენებს 407
 აშენონ 412
 აშენ 308
 აჩნეე 387
 აცადე 397
 აცადეთ 395
 აცალე 397
 აცალეზდეს 395
 ალთუნებს 398
 აქმეე 387
 აძლემ 449
 აძლემლა 444
 აწერაძდა 448
 აწვენს 388
 აქერს 389, 397
 აქმეე 387
 აქმეედენ 449
 აქვეტს 389
 ახალგარდა 442
 ახალი 396, 407
 ახელს 389, 395, 396
 ახლა 396, 464, 466
 ახლავს 396
 ახლოს 396
 ახს 396
 ახსენებ 440
 ახსომს 449
 ახური 445
 ახკიალებდა 440
 ბაბალე 362, 365
 ბაბალეე 362, 365
 ბაგი 339
 ბალი 339
 ბალიშენი 415
 ბალიში 415
 ბაგი 339
 ბაეშენი 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 366
 ბაკი 339
 ბამშენი 443
 ბანალი 438
 ბანი 339
 ბაგა-ბუგატი 437
 ბაგი 339
 ბარადა 463
 ბარაკლასი 444
 ბარგი 339
 ბარდი 339
 ბარი 339
 ბარკსნა 444
 ბასი 339
 ბატონო 361
 ბალანათი 461
 ბეგოიბე 332
 ბედისწერალი 441
 ბენიერება 354
 ბენიერიო 361
 ბეთლემდ 462
 ბერამ 451
 ბერუეიანი 332
 ბერი 350
 ბერუეე 362
 ბეჭიბური 332
 ბზითევი 444
 ბზობამდე 464, 466
 ბია 339
 ბიძაშვილი 440
 ბიჭი 350
 ბიჭიკა 453
 ბიჭოე 446
 ბიჭი 388

- ბლომები 142
 ბნელა 398
 ბნელ 398
 ბორკილ 152
 ბოროტო 361
 ბოჭკა 138
 *ბარ 104
 *ბრემა 104
 *ბრემ 404
 ბრეტა 408
 ბრეტელა 108
 ბრეცა 108
 ბრეტელა 108
 ბრეცს 389
 ბრიბა 404
 ბრშები 408
 ბროცკი 445
 ბრული 144
 ბრუნამს 448
 ბრუტნიანი 408
 ბრუტნიანი 408
 ბრუტო 108
 ბრუტუ 408
 ბ[რ]ძანება 346
 ბრძანებათა 154
 ბროსოლად 464
 ბრწყინავს 396
 ბრწყინავს 396
 ბუთი 353
 ბუკი 35, 339
 ბუსი 353, 356
 ბუჭი 35
 ბუნქურა 333
 ბუჩიძე 332
 ბძანება 440
 ბძენი 440
 ბძოლა 140
 ბწყინვალე 440
 ბჟა 443
 ბჟო 362
- გააკეთე 154
 გაამცხლო 143
 გაამბილა 389
 გააშეა 388
 გააჩინე 388
 გააყოცხლა 153
 გააქცია 389
 გაახილა 389
 გაფება 132
 გაფნება 432
 გაფონება 395
 გადასწედა 151
 გადასწეოტეს 452
 გადაბღინება 142
 გადაკილაღუნდა 448
 გადაძსლო 151
 გაღვეწეოტა 138
 გაღვეწეოტრა 150
 გაღმოძსბა 137
 გაუბჟემ 149
 გაუ(ყო) 149
 გაუღნენ 152
 გაურჯეო 150
 გაჟერ 403
 გაჯეო 150
 'გა'ჯეოღამეღი 448
 გაჯეღუნულა 440
 გაწეაერ 403
 გათქოფა 389
 გათხუება 145
 გაოლოჟა 389
 გაოყარნეთო 150
 გაჟინდა 388
 გაკრიჟა 389
 გაღისა 146
 გაღაღისა 146
 გაღაჟანი 244
 გაღობათ 146
 გაამიკეტნია 150
 გამაღიანე 146
 გამაწეინეფ 142
 გამგებ 144
 გამღეღი 142
 გამ[ზრ]ღეღი 316
 გამთაღისუღუნდა 144
 გამიღუნია 150
 გამოიჩინეწეო 150
- გამოიკაღა 398
 გამოიკღებულა 397
 გამოღსკღის 137, 151
 გამოსკღა 397
 გამოღში 152
 გამოღარეი 150
 გამოღიღება 397
 გამრღეღი 142
 გამსხუეება 144
 გამჩენ 140
 გამჟირა 143
 გან 108, 132
 განაღირაღს 146
 განატ(ა)ეფ 140
 განგ ზაესე 138
 განღგოღი 131
 განეღქარეოტ 140
 განეღღეღ 142
 განეღღენ 142
 განეწართლოღი 117
 განეწემ 140
 განი 140, 132
 განიკანა 394
 განიკუნა 141
 განკურნებულ 146
 განწართლდა 141
 განმიბნეეღი 144
 განმიბნეეღენ 143
 განმიწესებია 142
 განმრავლდა 141
 განმრავლღეს 144
 განრისბღება 140
 განრისბნეღის 140
 განსაღმეღკაღ 144
 განსოქღა 141
 განსმეზო 140
 განტეფ 140, 140, 140
 განტება 141
 განტულა 141
 განეწეწეტლოე 147
 განქარეზაღ 140
 განშუნდა 141
 განშერ 140
 განშღ 131
 განძლოეღღების 140
 განძღუნდა 146
 განწემღ 140, 140
- გააღამს 148
 გააკეთა 385
 გააკეთათ 150
 გააკეთეღი 150
 გააკეთოღე 142

- განწყობებიან 404
 განჭახუნა 417
 განხეთქა 417
 განაკერთ 403
 განამართლდი 417
 განვემ 404, 410, 431
 განვემები 403
 გაღსტებოდი 423
 გაღსკა 451
 გაღტებამდა 437
 გაღძლემს 449, 451
 გაღჰ ზაენის 451
 გაღჰკრა 451
 გაღკოტა 389
 გარდა 417, 452
 გარდამოკედ 398, 405, 406
 გარდილი 442
 გარტკა 452
 გარინა 417
 გარომობაი 438
 გასანიებელი 441
 გასთქოროს, 451
 გასტება 451
 გასწმენდს 391
 გასტრას 451
 გატანა 396
 გატუდა 390
 გაუმწვალუბია 443
 გაურემდეს 449
 გაურყელად 463
 გაურტებალი 451
 გაუყენეფ 449
 გაუჭირა 389
 გაუჭვარდი 438
 გაფშოკა 389
 გაქ 441, 446, 449
 გაქერ 404, 406, 408
 გაქერი 403
 გაქს 441
 გაღღუსიდი 423
 გაღღოტა 389
 გაღმა 452
 გაუენა 394
 გაუელიფა 389
 გაინდა 443
 გაკქერის 451
 გაძელ 403
 გაძეხი 403
 გაძვერ 408
 გაძვერი 403
 გაძღუნება 394
 *გაშურ 408
 გაწმინდა 388
 გაწყერ 408
 გაწყერია 404
 გაწყეიტა 388
 *გაწყეულით 404
 გაჰყოტა 389
 გაბდნენ 449
 გახედა 418
 გახედეიო 450
 გახენ 418
 გახეთა 442
 გახერიტა 388
 გახლამს 448
 გახლიჩა 389
 გაქსტებაჰს 451
 გბოღვა 396
 გეესელემა 438
 გეჰქკა 438
 გეჰყრება 438
 გელ 409
 გელოჰანი 244
 გენარალი 438
 გენარლები 438
 გენიოზი 444
 გერიტობა 440
 გეშინიან 450
 გეშინი 449
 გეხარ 441
 გეჰსენედ 414
 გეათხოე 441
 გეაპატიეს 441
 გეაროჰანო 361
 გეღღაშაპი 438
 გეღღაშაპი 441
 გეი 451
 გეის 451
 გერიტებო 361
 გეკოდნიეო 450
 გეჭირიან 450
 გზის გაღმა 452
 გიამებ 449
 გიგოლა 362
 გითხარ 426
 გინახამ 440
 გინდა 449
 გიორგამა 446
 გიორგასა 446
 გინამ 449
 გინამს 444
 გინიგლეუმთო 449
 გლესს 389
 გლეჰამს 448
 გლეჰს 389
 გლოვა 399
 გლოჰარე 441
 გლოენა 450
 გლეჰები 404, 409
 გო 362, 365
 გოგოებო 361
 გოგოთი 353
 გოგონაე 361
 გოგოსი 353
 გოგუები 445
 გოღება 398
 გოდორი 32
 გოღღისა 352
 გონ 395
 გონება 395
 გონი 395
 გრებ 408
 გრება 40
 გრებაშს 448
 გრებენ 40
 გრებელი 40
 გრებეს 39, 389
 გრიგოლ 361
 გრიხა 39, 40
 გრიხეს 40
 გუაღე 425
 გუასტოღ 454
 გუერდი 46
 გულადი 355
 გულითადო 361
 გულითენ 439
 გუარამინი 332
 გუჰენ 416
 გუშინწილა 438
 გუჰენ 416
 გუშინ 450

- გძელი 440
 გწერთ 415
 გჭერამ'ს' 448
 გჯან 47
 ღა-მანინ 373
 დააგებს 432
 დაადგერ 397, 407
 დაადგერით 403
 დაადგრები 407
 დაადგრების 403
 დაათქვა 429
 დააკლ 394
 დააკლდა 398
 დაალეინა 442
 დაამშიე 388
 დაანწერიე 444
 *დააკს[ა]რე 406
 დააკსრეე 406
 დაარქვა 429
 დააწეინა 388
 დააქირა 389
 დაბადაშს 448
 დაბალი 350, 447
 დაბერდა 417
 დაბლა 464
 *დაბარემ 403, 408
 დაბრიცა 389
 დაბრმების 403
 დაბრუნდა 453
 *დაბელჟ 404, 409
 დაგენახნა 450
 დაგვენახვეო 443
 დაგვითა 352
 დაგინახვი 450
 დაგიქდენ 449
 დაგლისა 389
 დაგლიჯა 389
 დაგრისა 389
 დაგუწერენ 415
 დაგწერენ 415
 დაგწერიით 415
 დატოვილი 451
 დადგრომა 397
 დადღე 408
 *დადენ 405, 408
 *დადერეკ 405
 *დადერეკ 405, 409
 დადო 445
 დადუმნა 417
 დადლიზა 389
 დაედგინა 454
 დაეაკლ 394
 დაეარსენე 442
 დაედვეო 450
 დაეით 361
 დაეთიანი 332
 დაეთისა 465
 დაეიკოთ 445
 დაეიწერენ 416
 დაეიწერენით 416
 დაეიხოცენით 450
 დაეიხოცენით 450
 დაეიკიდათ 448
 დაეილით 450
 დაეტუეი 445
 დაეწერიეზარ 424
 დაეფალ 395
 დაეზუერ 397
 დაეწევი 450
 დაეწერენ 415
 დაეკარ 397
 დაეკურ 397
 დაეკუარე 451
 დაზილა 389
 დათვერ 408
 დათვი 418
 დათვრები 403
 დათო 361
 დათუი 25
 დაიკარქე 444
 დაიმალინით 450
 დაინახამდა 448
 დაისხა 452
 დაიკე 407
 დაიკალა 395
 დაიკეე 407
 დაიწერა 402
 დაიწერენ 416
 დაიწერ(ე)ნეს 416
 დაიწერენით 416
 დაიწუობს 450
 დაიქირა 452, 453
 დაკა 450
 დაეტამენ 448
 დაკლება 395
 დაკრიფა 389
 *დალებ 403, 408
 *დალქება 404
 დალემს 449
 *დალუპ 403, 408
 დალია 389
 დალოკილებო 361
 დამალ 426
 დამარბოსა 442
 დამბული 439
 დამგლოვრდენ 443
 დამინახნია 450
 დამიწერნია 450
 დამძინებუო 450
 დამქოლვა 396
 დანაე 371
 დამღამენ 437
 დამდვეენ 451
 დამდვეს 437
 დამკარე 426
 დამსდამს 437
 დამსდვე 437
 დამსძრამენ 437
 დამძრამენ 451
 დამქირე 426
 დარეჟან 365
 დასახლდა 398
 დასვა 452
 დასი 339
 დასრისა 389
 დასტაქარი 339
 დასტურ 143
 დასტება 451
 დასტერ 397, 406, 408, 431
 დასტრების 403
 დასწერა 451
 დასწერიით 415
 დასწნამთ 448
 დასხა 452
 დასხდა 417
 დასხედით 398, 403
 დასხი 452
 *დასხლუტ 404
 დასქდები 403
 *დატკებ 408

- დაუთოვება 443
 დაუკლამენ 448
 დაუკრამ 442
 დაუმძიბდა 417
 დაუსხოდეთ 423
 დაუყოფია 424
 დაუწერი(ა) 342, 345, 346,
 347, 348, 349, 424
 დაუწერიე 423
 დაუწერიეს 423
 დაუწერი-ხარ 424
 დაუპრავე 427
 დაუხატავე 423
 დაუხატავს 423
 დაფალ 397
 დაფა'ა'ლუა 395
 დაფარვა 395
 დაფლითა 389
 დაფრიწა 389
 დალი 339
 დაღონებულ 372
 დაემედა 398
 *დაშედ 142, 404, 405
 დაშეთ 404, 405
 *დაშერ 405
 დაშერტ 404, 405
 დაშთი 142
 დაშრიტა 389
 დაშრტების 404
 დაშრტინ 413
 დაშუერ 408
 დაშუერით 403
 დაწხელიტა 389
 დაჯალა 395, 399
 *დაჯედ 404
 *დაჯეთ 404
 დაჯითა 389
 დაწანება 394
 დაწვე'ი' 403, 408, 431
 დაწერა 342, 344, 345, 346,
 347, 348, 349
 დაწერაი 450
 დაწერას 427
 *დაწერდ 404, 405, 408
 დაწერე 340, 349
 *დაწერედ 405
 დაწერენ 415
 დაწია 142
 დაწრიტა 388
 დაწყობა 450
 დაწყობილი 450
 *დაქენ 403, 408
 დაქენინ 413
 *დაქვი 418, 419
 დაქვითამ 448
 დაქკნი 403
 დაქრან 412
 დახვარბლული 445
 დახია 389
 დახიყეი 450
 დაჟდა 417
 დაჟედ 398, 403, 431
 დაქკარ 426
 დაქკიდ 426
 დაქკიღამ 448
 დატკეპნა 451
 დაქსდევენ 451
 დაქშკამდე 464, 466
 ღა 397, 431, 440
 ღგამ 432
 ღგამს 431, 449
 ღგას 388, 407, 431, 432
 ღგები 402, 408, 410
 ღგების 403, 431, 432
 ღგებოდა 423
 ღგვებოდე 423
 ღგმოიარობა 439
 ღგომა 431
 ღგე 431, 433
 *ღგები 410
 *ღგების 407
 ღღდაბერი 244
 ღღდად 461, 462
 ღღდავ 361, 446
 ღღდათა 464
 ღღდაი 450
 ღღდაგ 13
 ღღდასან 467
 ღღდანა 466
 ღღდაო 361
 ღღდი 362
 ღღდიფალი 159
 ღღღღღღიანა 464
 ღღღღო 438
 ღღღსხარათ 438
 ღღღყო, 438
 ღღღწერე 438
 ღღღიქირათ 438
 ღღე 440
 ღღევესთხე 438
 ღღიდა 440
 ღღმს 449
 ღღნ 405
 ღღერ 409
 ღღეწვე 426
 ღღენს (იქით) 452
 ღღისახლისი 355
 ღღიდ 452
 ღღიდარი 441
 ღღიდი 350
 ღღიღია 447
 ღღიღას 452
 ღღიღოგაცია 445
 *ღღინქველი 418
 ღღის 388
 ღღნები 403, 408
 ღღორეული 332
 ღღობტური 445
 ღღოქს 39, 389
 ღღრესოლი 396
 ღღრესს 396
 ღღრიკა 39
 ღღრკები 402, 404, 409
 ღღრო(ღ) 462, 466
 ღღროო 361
 ღღრუებით 445
 *ღღუთე 418
 ღღუწყო 236
 ღღულარე 441
 ღღუხი 435
 *ღღქეა 430, 432, 433
 ღღღინღელი 47
 ღღღის 47
 ღღღმღინ 47
 ღღღმღის 47
 ღღღნია 447
 ღღღებს 389
 ღღღიბა 389
 ღღღიდან 354
 ღღღიღან 354
 ღღღისად 142, 463

- დღისათვის 142
 დღისათ 446
 დღლუზს 389

 ებანაენა 450
 ეგე 432
 ეგუანა 394
 ედგომება 407
 ევედრებინ 413
 ევტატე 439
 ეიტანა 161
 ელენე 353, 354, 355, 356
 ელუანა 394
 ელიედ 412
 ელის 398
 ელიქიო 446
 ელოდა 399
 ერთ 372
 ერთი 372
 ეტყუნ 413
 ემსგავსე 453, 454
 ენახა 422
 ენახე 422
 ენებაჲ 454
 ენკენითჲ 440
 ერე 427
 ერედეს 452
 ერთ 370
 ერი 350
 ერისა 464
 ეს 54
 ესე 422
 ესოდენისა 464
 ეუბენ 407
 ეჰე 445
 ეჰენე 426
 ეჰიმი 339
 ეჰეანებიან 394
 ეჰიდნა 450
 ეჰმაკეულე 371
 ეჰალა 395
 ეჰერება 402
 ეჰერები 402
 ეჰერების 402

 ეჰ 362
 ეჰო 361

 ვათხუეი 445
 ვაივგლასით 352
 ვაკმარეჲ 449
 ვამომ 449
 ვალ 395, 425
 ვანა 332
 ვანიჲკა 438
 ვასოი 446
 ვანოჲკა 332
 ვაჲეჲ 361
 ვაჲი 350
 ვაჲიჲკაი 443
 ვარდების 404
 ვასესხეი 450
 ვაჲკაი 444
 ვაძლემთ 449
 ვაჲემემდი 449
 ვაჲრობ 442
 ვაჲოიბეთო 444
 ვებულულ
 ვეჲი 451
 ვეახელ 407
 ვენახე 422
 ვენახი 148
 ვერ(ა) (ნაწილაკი) 306, 307, 329
 ვერავითარი 315
 ვერ(ა)ენ 307, 309, 311, 314, 325, 329
 ვერაჲ 306, 307, 309, 311
 ვერაოდეს 307
 ვერარა'ჲ' 307, 309, 311
 ვერასადა 307, 311
 ვერასოდეს 315
 ვერადერო 307, 314, 321
 ვერეინ 313
 ვერისდაბა 332
 ვერსად 315
 ვერსი 143
 ვერლა 306
 ვერლარა'ჲ' 306, 308, 309
 ვერც(ა) 306, 315
 ვეჲო 362
 ვეჲუნეჲი 444
 ვეჲუნეჲოდი 442
 ვეჲერი 325
 ვეჲეგური 332

 ვეთამ 448
 ვეთარძი 380
 ვთლო 451
 ვთოხნი 451
 ვთჲუა 429
 ვთხომ 444, 449
 ვთღრე 417
 ვთეთ 414, 415
 ვთენინეჲ 415
 ვთარ'ცა' 380
 ვთრომეჲ 443
 ვთხოეთ 441
 ვთხოთე 426
 ვთმრეჲლოთ 444
 ვთნ 418
 ვთნამ 417
 ვთნამთგან 354
 ვთნაჲ 378, 379, 380, 381, 383
 ვთნალი 380
 ვთნალე 380
 ვთხოთ 442
 ვთესხამ 448
 ვთეთის 354
 ვთსი 379
 ვთჲმლედ 422
 ვთჲმლედთ 422
 ვთჲმოდი 422
 ვთლა 447
 ვთლამეჲ 447
 ვთყი 441
 ვთყარ 394
 ვთყე 449
 ვთყიამდი 448
 ვთილეჲი 450
 ვთილეჲეჲ 444
 ვთ'ცი' 449
 ვთახალი 440
 ვთწყომ 445, 450
 ვთხარებდ 422
 ვთხარებდით' 422
 ვთერამ 448
 ვთუნეტ 390
 ვთუნეჲამ 443, 451
 ვთტოლა 147
 ვთხან'თ' 421
 ვთხბად 464
 ვთხბათ 463

- ესარგებლოდ 444, 449
 ესკეთი 403
 ესხლეტ 390
 ვფრინამ 448
 ჯვინ 416
 ვშრეტ 390
 ვჟან 394
 ვკხოვდნე 395
 ვწან 394
 ვწერ 348
 ვწერამ 448
 ვწერთ 415
 ვწვამ 448
 ვწრეტ 390
 ვხან 394
 ვხატამ 443
 ვხელავ 398
 ვხელამღი, 448
 ვხელდე 407
 ვჟან 394
 ვკგიე 425
 ვკსტით 454
 ვახედვედ 407
 ვკგონიე 424
 ვკგონი-ვარ 424

 ზაგი 339
 ზამთარი 446
 ზამთარი 148
 ზარდიონი 444
 ზარი 339
 ზაფხული 446
 ზაქი 339
 ზღა 440
 ზღებოდე 423
 ზღებდა 423
 ზღებოდე 423
 ზღებდღე 423
 ზედა 417
 ზე 979
 ზეით 443
 ზეით 452
 ზელს 389, 395
 ზემოთ 452
 ზენა 417
 ზენონმა 357
 ზეჟად 467

 ზეკათ 463
 ზეცისად 467
 ზილა 395
 ზინ 413
 ზმანება 394
 ზნექს 389
 ზოგიერთა 446
 ზურავ 362

 თავ 372
 თავანთი 438
 თავად 462
 თავზე 440
 თავის-ი 355
 თავისუფლობა 450
 თავრობაი 441
 თათარიშვილნ 372
 თამარიანი 332
 თამბაქო 339
 თანაბრიე 446
 თანაწარქედ 403
 თაოდ 463
 თანაწარქედები 403
 თარი 339
 თაქუანისცემად 463
 თაქუანისცემლად 464
 თბები 402, 403
 თე 270, 271
 თედო 362
 თედუა 332
 თეთ 53
 თევზ 371
 თელი 441, 452
 თესამ 448
 თესამენ 448
 თესამს 448
 თვარე 441
 თვარიელება 438
 თვე 418
 თვინ 47
 თვის 47
 თვლემს 389
 თვრები 403, 408
 თთუე 418
 თიბამ 451
 თიკა 397
 თიანი 447

 თოლი 245
 თოკი 240
 თომანთ 332
 თომან 332
 თომლი 443
 თომქეაბი 442
 თორე 441
 თორმეტის 352
 თოფ 372
 თოშეთა 464
 თოხნის 451
 თუსად 467
 თუალ 370
 თვალადი 355
 თულისიჯან 46
 თუალ'ს' 371
 თუთუნი 32, 339
 თუთხმეტი 447
 თურმე 79
 თუშნ 372
 თქა 464
 თქვა 429, 433
 თქვას 429,
 თქვე'ნ' 362
 თქვენდა 462
 თქვენითანეები 440
 თქვეფს 389
 თქვია 429
 თქმული 429
 თქმულობა 445, 450
 თქუ 432, 433
 თქუა 429, 430, 431, 432
 თქუნ 375
 თხარ 397
 თხემ 371
 თხმელა 339
 თხოლომს 449
 თხუმეტი 447

 იაკოფა 444
 იატაკი 350
 იგი 6, 408, 432, 433
 იგლიევა 39
 იგლოვდედ 412
 იგრე 445
 იგრიხება 39
 იგურდიე 46

- ითქვე'ნ 429
 ითქმის 429
 იკითხვი 455
 ილაე 446
 ილექამს 448
 ილოკებს 449
 ილურიძე 332, 333
 იმათ 464
 იმათად 463
 იმან 453
 იმას 452
 იმდოილი 444
 იმერეთი 415
 იმიზა 467
 იმითანა 439
 იმითანებს 440
 იმპელატორი 438
 იმტელი 444
 იმტერსი 435, 444
 იმტერამს 448
 ინდოული 444
 ინდოური 444
 ინჟილერი 444
 იოვანეს 354
 იპუება 445
 ირგულივ 46
 ირინეს 354
 ისმენელ 412
 ისმენენ 412
 ისმინელ 414
 ისმის 393
 იტაკებდნენ 449
 იულადა 464
 იფუნეტს 389, 391
 იქამ 394
 იქი 432
 იქიდან 452
 იქით 452
 იქმენიდ 414
 იქმნათ 454
 იქმოდა 422
 იქმოდე/თ 422, 423
 იქმოდენ 423
 იქმოდეს 422
 იქმოლი 422
 იქკვე 388
 იყაი 441
- იყვე 449
 იყვეს 449
 იყენენ 452
 იყო 450
 იყოი 450
 იშუებოდეს 445
 იცან 394
 იცამ 387
 იცამს 449
 იცის 398
 იცნობ 399
 იცოდა 399
 იცოდნენ 449
 იძლიენ 413
 იწერება 342, 345, 346, 348, 349, 402
 იწერები 348
 იწერების 402
 იწმენდადა 391
 იწმენდაეს 391
 იწყობა 445
 იწყოთ 454
 იჭერს 398
 იკმევა 444
 იქუნოი 393
 იხარებდ 422, 423
 იხარებდა 422
 იხარებდეს 422
 იხარებდით 422
 იხარებდინ 423
 იხმარებდინ 413
 იჭდენ 449
 იჯადა 398, 405, 406
 იჯსენ 393
- კაბუესტაი 437
 კამჩიებმა 452
 კანონი 71
 კარად 462
 კალაპოტი 32, 244
 კალოთისი 353, 356
 კალუები 445
 კამანდერი 445
 კამეჩებმა 452
 კამშირი 443
 კანდრაბტი 435, 445
 კანტიტორი 445
- კარ 408
 კარგებო 361
 კარგი 447
 კარებ 372
 კარებები 447
 კარეთსაბმელი 414
 კარი 339, 350
 კარქი 444
 კასრულა 143, 467
 კაც'ებ'ი 35, 46, 48, 148, 350, 352, 366, 371, 375, 376, 416, 453, 462, 466
 კაციზა 142, 467
 კაციოინ 441
 კაცისაგან 141
 კაცისად 463
 კაცისთვის 141
 კაცისკენ 141
 კახეთი 415
 კახელნო 361
 კბესს 389
 კბილი 393, 440
 კვდელი 350
 კვდულები 402
 კერ 408
 კერამ 448
 კერილი 441
 კერამ 451
 კვალსა 452
 კვალის 452
 კვამს 387, 396
 კვდარი 441
 კვდები 407
 კვდრეთი 441
 კვებამ 451
 კვინა 38
 კვინეტს 389
 კოდეშე 464
 კიდეშ 443
 კითხვი 451
 კითხვი 450
 კითხვს 451
 კითხულომ 451
 კიტრი 435
 კლავი 441
 კლაკნა 394
 კლამდეს 448

- კლამს 443
 კლება 395
 კლდეთი 361
 კლიტენი 447
 კმენა 444
 კმენდს 388
 კომზი 443
 კომლი 445
 კომოკტო 439
 კომში 339
 კოლეები 447
 კონიო 461
 კოწახური 32, 71, 240
 კრამს 451
 კრებინთ 408
 კრება 435
 კრებს 389
 კრეფს 389
 კრეკს 389
 კრეტსამელი 414
 კრთები 403, 409
 კუალად 47
 კულაე 47
 კუნწულელი 444
 კუპატი 248
 კუნსე 239
 კუხე 441
 კუარცხლ- 35
 კუარცხლებრკი 35

 ლაიონი 444
 ლამაზებო 361
 ლამაზი 447
 ლამტები 437
 ლაპარაკობს 298
 ლალეარძალა 439
 ლაში 435
 ლაშქრისად 463
 ლაჩი 435
 ლაქტი 439, 455
 ლებები 403, 408
 ლებ 404
 *ლ'ე'ბები 404
 ლებობირი 444
 ლეეს 389
 ლეკი 452
 ლესტან-დარეჟან 438

 ლუშის 453
 ლუწამ 451
 ლილია 435
 ლოდინი 390, 399
 ლოპისაი 446
 ლოკავი 441
 ლებები 403, 408
 ლუარსამიშული 444
 ლლეები 403
 ლზეები 403, 408

 მა 432
 მააწერეს 452
 მაახედრეს 438
 მაახსენა 430
 მაგა 432
 მაგაზე 447
 მაგრა 466
 მაგი 440
 მაგითანები 442
 მაგისსა 465
 მაგრა'ლ' 466
 მაღს 431
 მაღლობისა 467
 მაღრობელი 438
 მაზლო 365
 მათა 464, 465, 467
 მათდა 467
 *მათეთრა 17
 მათით 46
 მაიყვანოდეს 423
 მაკტენიც 438
 მალი 441
 მამა 352
 მამად(ა) 352
 მამე 361
 მამათა 414
 მამამ 352
 მამანი 414
 მამამ 13, 446
 მამას(ა) 352
 მამგვარა 438
 მამე 450
 მამი 362
 მამიდა 440
 მამიდასინთი 353
 მამით(ა) 352

 მამის(ა) 352
 მამისაგან 354
 მამიკდა 430
 მამობრივ'ი' 47, 446
 მამელისაიო 446
 მან 54, 418
 მანა(მდის) 417
 მანანათა 354
 მა'ნდა 417
 მანჭუები 447
 მამსწაულბელი 437
 მარჯული 251
 მართალთა 464
 მართლობ 442
 მარ(ილი) 148
 მარინე 362
 მარჩიე 47
 მარტენი 46
 მარტხნიე 46
 მარჯედ 463
 მარჯენი 46
 მარჯენიე 46
 მას აქეთ 452
 მასკლავი 440, 443
 მაქ 432, 440, 449
 მაქეს 446
 მაქიევი 450
 მაღალი 350, 447
 მაღალო 361
 მაღლა 464
 მაღლოვი 393
 მაშკრალი 397
 მაჩაბელი 16
 მაჩუქევი 450
 მაკადე 397
 მაკალე 397
 მაწენი(ქილა) 440
 *მაწითლა 17
 მაწვერელი 251
 მაჭარელი 251
 მახსომს 444, 449
 მბილი 443
 მგელი 441
 მგელი 443
 მგუანი 394
 მდაბალი 25
 მღარი 146, 431

- მღვპელი 146
 მღვპური 431
 მღვპარე 431
 მღვბარე 454
 მღვარი 146
 მღინარისა 164
 მე 375
 მეგობრული 16, 251
 მეგობარი 361
 მეგობარე 454
 მეღარი 431
 მეღება 441
 მეერიო 438
 მეტანა 236, 438
 მეუენათ 438
 მეზობლენი 415
 მეთორმეტისად 142
 მეთორმეტისათვის 142
 მეთქი 429
 მეფაროანი 332
 მეღა 25
 მეღაპარაკი 450
 მეღიტონ 361
 მეღსიცა 438
 მემცხარე 443
 მენახნა 450
 მენდლები 443
 მენშეიკი 441
 მენსტორე 437
 მეორეთაჲ 463
 მერანო 361
 მერული 436
 მერმინდელი 47
 მერმის 47
 მერჩინა 450
 მესენი 436
 მესირდ 462
 მესხი 333
 მეტად 447
 მეტანა 450
 მეფისა 465
 მეშინი 450
 მექორნა 450
 მექრუხევი 445
 მექრუხეული 441
 მზეა 425
 მზედ 467
 მზეო 361
 მზეცა(ს) 443
 მთა 333
 მთაო 361
 მთაწმინდაჲ 361
 მთებისა 352
 მთესული 146
 მთვარის 352
 მიაგებს 432
 მიაგენ 396, 404
 მიაკარ 408
 მიბრის 430
 მიგეტენედ 412
 მიგეტენენ 412
 მიგოყინია 450
 მიგნება 395, 432
 მიღვეს 437
 მიე 450
 მიემსგავსო 453
 მიეუინა 450
 მიეწიემ 453
 მივაროალედ 449
 მივდემ 449, 451
 მივედ 398
 მივედით 465
 მიველ 396
 მივე(ცი) 449
 მივღა 453
 მივდენ 449
 მივემ 451
 მიზღა 440
 მიზეზი 245
 მითომ 443
 მითხროდ 423
 მიირთმემს 449
 მიიუენებენ 449
 მიიუენს 394
 მიიკტნი 440
 მიმართ 465, 467
 მიმთამედ 467
 მიმიკემია 424
 მიმოსტუანაჲ 394
 მიმრიდენ 413
 მიმჩიანი 394
 მინანთენი 438
 მინახამ 440
 მინახია 427
 მინდა 449
 მიმს'ღვეს 437
 მიჩიევი 424
 მისა 46, 143, 465
 მისგან 354
 მისდა 143, 467
 მისდვეს 437
 მისთვის 462
 მისი 355
 მისსა 46, 465
 მისკმდათ 454
 მისკოდ 423
 მისწიედ 414
 *მისწედ/თ 404
 მისწუთები 404, 407
 მიტანა 396
 მიტონ 444
 მიტირნია 450
 მიტო 441
 მოუბუნდენ 452
 მიულებელი 424
 მიუტელუანა 394
 მიუი 441
 მიუენა 394
 მიუიდეი 450
 მიჩამ 449
 მიცე 451
 მიცემითი 355
 მიცოს 427
 მიძლენა 394
 მიწაი 445
 მიწები 452
 მიწესს 398
 მიწრო 443
 მიტკრიტანა 394
 მიტორამ 440
 მიხედენ 449
 მიხედი 404
 მიხვედრა 404
 *მიხვედ 404
 მიხსდვეს 451
 მკედარი 146
 მკი 442, 451
 მკიან 412
 მკითხამენ 448
 მკითხული 366
 მკის 451

- მკლავი 441
 მკლამ 448
 მკმოლუარე 396
 მკურნალი 339
 მკუხე 441
 მლანძღამს 448
 მნათობად 464
 მოაბისა 464
 მოათრემსა 449
 მოანგრე 443
 მოანგროე 442
 მოაშრობ 397
 მობლუნჯული 444
 მობძანდი 440
 მოგახსენეთ 450
 მოღვაში 431
 მოდრიკა 389
 მოვედ 39
 მოვიდა 39, 465
 მოვიდეს 465
 მოვიდნენ 452
 მოვეტუედ 398
 მოვლენ 452
 მოვისტუევიდი 451
 მოზნიქა 389
 მოზუზუნებს 444, 449
 მოიფშენეტავს 391
 მოიფშენიტა 389
 მოილინ 413
 მოიციე 407
 მოიცავ 407
 მოკბიჩა 389
 მოკეთეები 440
 მოკენიტა 389
 მოკლამდა 448
 მოკლება 395
 მოკლედა 417
 მოლაები 442
 მოლოდინი 398
 მომართ 467
 მომკეი 450
 მონატური 451
 მონისა 465
 მოიღებენ 437
 მოიღემ 436
 მოიღემდნენ 437
 მოიღის 437
 მოისლიოდა 437
 მოისტება 437
 მოისწევია 451
 მოსაგონრათა 463
 მოსალოდნელი 398
 მოსტუანვა 394
 მოსწუეუდ 404
 მოუვიდა 430
 მოუკლებელა 464
 მოუკვეთემს 449
 მოუკლუედ 444
 მოუძლურდინ 413
 მოუხდა 430
 მოუხდი 442
 მოუტდა 417
 მოუქმედებითი 355
 მოუქმედობა 450
 მოუქე 438
 მოლორბილული 438
 მოუჯე 406
 მოუჯარე 397
 მოუჯასი 397
 მოუშედა 398
 მოცთა 438
 მოძლვარი 148
 *მოწალე 397
 მოწაფის 366
 მოწულე 397
 მოწუმე 352
 მოწოდება 398
 მოწონება 397
 მოწუწუნებს 444
 მოწუალუბაძმან 454
 მოწუუედა 404
 მოხედვად 467
 მოხნამდი 448
 მოხუედრება 397
 მოხუცი 350
 მოჟამაგირე 452, 464
 მოჰკალე 426
 მოჰკუედ 403
 მრვალი 159, 441
 მრისხანე 394
 მსუქანი 394, 441
 მსხუერპლისა*ა 464, 467
 მტბევაი 146
 მტერ 372
 მტკივანი 394
 მტკფოლვარე 396
 მტრედი 441
 მტჯრუელ 454
 მტკუანი 394
 მუდტი 444
 მურყანი 339
 მუსტაიდი 444
 მუსტი 444
 მუშე 361, 446
 მუშაობაი 445
 მუჯა 148
 მჭვიან 450
 *მჭმარი 148
 მქნარი 148
 მღერისთ 298, 352
 მყამ 440
 მყვანებელი 394
 მქმარი 398
 მშველი 443
 მშუენიერი 441
 მხზავანა 394
 მცა 443
 მცალიან 450
 მცაში 443
 მცივანი 394
 მცირე 441
 მცისაო 443
 მცოდნე 398
 მცონარი 395
 მცხარია 443
 მცხე 333
 მცხვარიით 443
 მძვირი 442
 მძინამ 440
 მწვეარი 146
 მწვადი 441
 მწირი 371
 მწოვარი 146
 მწუხრ 372
 მწუანმ 274
 მწურალა 148
 მჭადი 441
 მხარი 148
 მხარლილე 47
 მხურამ 440

- მკრიე 47
 მქსნელად 464
 ნაბორალა 439
 ნაბჟა 444
 ნაფ'ი 372
 ნაზირ-ვეზირებიანა 464
 ნაზმანები 394
 ნათე 441
 ნათელი-სათევი 417
 ნათელ-იღებდეს 371
 ნათელ-ილით 371
 ნათელს-ვიღებდე 371
 ნათელ-მსკემს 371
 ნათესაობითი 355
 ნათლად 467
 ნათლიდელ 363
 ნათლიამ 363
 „ნათქვამი“ 429
 ნაკი 396
 ნაკლებსა 396
 ნაკლი 395
 ნაკლული 395
 ნაკრული 438
 ნამეტნაე 47
 ნამით 443
 ნაპირას 46, 468
 ნარბოლი 396
 ნასახლარი 146
 ნასლედნიეი 435
 ნასოფლარი 146
 ნასროლი 396
 ნასიყიდაე 362
 ნაქნარი 146
 ნაწერი'ა 342, 345, 346, 348, 349
 ნაწვიშარი 146
 ნახა 396, 421
 ნახას 427
 ნახამდეს 448
 ნახე 421
 ნახე'ა 421
 (კ)ნახეთ 421
 ნახეი 454
 ნახენ 421
 ნახეს 421
 ნახეა 417, 419
 ნებალი 439
 ნელა 464, 467
 ნერე 452
 ნერწყვი - სარწყავი 418
 ნესტი 418
 ნეტაი 441
 ნეტარო 361
 ნეტარძ 379, 381
 ნეტარძი 379, 380, 381
 ნეუქელი 435
 ნეფე 444
 *ნეშედი 143
 ნეშტი 143
 ნიშეტი 439
 ნინიქა 438
 ნიში 446
 ნიშნად 467
 ნიქწნიეი 372
 ნოსტიანი 445
 ნუ 306, 329, 464
 ნუენ 309, 311
 ნუმეა 309
 ნუმეაინ 308
 ნუოდეს 307, 310
 ნურ'ა'ენ 307
 ნურა(ე) 306, 307, 311
 ნურარა'ე' 307, 309
 ნურაფერი 307, 314, 321
 ნურს 315
 ნურე 306
 ნუსადა 307, 310, 311, 329
 ნუეაერთი 307
 ნუეას 354
 ნულა 306
 ნულარა 306, 309
 ნუსა 306
 მსტაქანი 437
 მსცემაო 451
 მსწერია 437, 451
 მსწყუღბა, 451
 მსჟამდა 451
 მტოლზე 437
 ობოლავ 361
 ოგნუ 395
 ოდესმძი 379
 ოსეთი 415
 ოთარანთ 332
 ოთხონეჩენი 418
 ოლალი 438
 ორ 371, 452
 ორთოეი 396
 ორი 446
 ორივე 452
 ორივემ 452
 ორეე 396
 ორმეოც დღე... 372
 ორმეოც ლამე 372
 ოროველა 440
 ოროლი 438
 ორეელ 438
 ოფლითა 352
 ოკრომსა 354
 ოშოუარი 438
 ოხერა 446
 ობრამს 448
 ბალეუბი 445
 პამდნიეი 435
 პამეტნიეი 444
 პახუნაე 362
 პატარაბე 442
 პატარზალ 373
 პატიჯემს 454
 პატისა-ულოფენ 371
 პატიე-უეო 371
 პენცია 444
 პეროვოდა 393
 პეტრევე 362
 პირია 446
 პირას 46, 446, 468
 პირმსივანი 394
 პოვერი 445
 პოვეტი 443
 პოპოშნიეი 438
 პრიმსტაეი 437
 პრისთაეი 444
 პრიქა 438
 პროპტაეი 439, 455
 პტეული 440
 პურ 373
 პურადი 355
 პური 446

- სუსტიაკი 435
 ტამ 372
 ეტი 444
 ელუტს 389
 ჩად 463
 რამდელი 444
 რამდოლი 445
 რამთელი 444
 რამტელი 444
 რაგთა 354
 რაგძი 378, 383
 რასამი 383
 რატო 441
 რაძი 379
 რბის 393
 რგვალი 441
 რგუალი 46
 რო 441
 რომელ 370
 როგსტომი 437
 რქა 388, 393
 რყენა 394
 რჩეზი 403
 რჩოლა 396
 რცხვების 403
 რძალო 365
 რწყაეს 430
 ხაბარცხელი 444
 ხაბერძნეთა 464, 466, 467
 ხაბძელი 444
 ხაგანი 432
 ხაგბოლისი 396
 ხაგდოლი 396
 ხაგოდისი 398
 ხადა 417, 419
 ხადამდის 419
 ხანამდის 419
 ხადგურ 370
 ხადგური 431
 ხადიდებელა 464
 ხადლობელი 445
 ხაზებნელა 464, 467
 ხაზრდელიდ 464, 465
 ხათხროლი 396
 ხაიდან 46
 ხაკურელი, 441
 ხალოკვლად' 464, 467
 ხამ 452
 ხამთელ 440
 ხამთელი 444
 ხამნი 452
 ხამოს 372
 ხამყვარელი 443
 ხამძღვარი 444
 ხამქადური 398
 ხამქედური 398
 ხამხთო 439
 ხანა(მდის) 417
 ხაგსწორი 437
 ხაპნი 440
 ხარგებელად 464
 ხარდო 442
 ხარდოოფო 449
 ხართუმალი 444
 ხარქმელი 339, 350
 ხასმელიდ 463
 ხასუმელ 372
 ხასუმელი 372
 ხასწაულებ 240, 324, 371
 ხატეჯარი 146
 ხაუკუნოგა 354
 ხაუმბარი 442
 ხაფ'ალაფი 395
 ხაფარი 395
 ხაფლაფით 46
 ხაფრთხოლი 396
 ხაფრონტო 435, 443, 444
 ხაქაშეთი 438
 ხაღლააშენი 445
 ხაყვარელი 361
 ხაყვდური 397
 ხაშოგთა 354
 ხაშოგთაგანე 354
 ხაყესტლელი 438
 ხაყხოვარი 147
 ხაწადელი 397
 ხაწერფელი 444
 ხაქმელად 463
 ხაბარება 397
 ხაბე 396
 ხაბენწიფო 444
 ხაბედ 462, 467
 ხაბენწიფოზი 452
 ხაბიდ 462, 467
 ხაბლოთა 414
 ხაბლი 350, 440
 ხაბლისადა 463
 ხაბიდ 46
 ხაბლიდან 354
 ხაბლიკარი 443
 ხაბლისადა 142
 ხაბლისთვის 142
 ხაბლ-კარიონა 464
 ხაბლ-კარიდგან 354
 ხაბლნი 414
 ხაბლსა 46
 ხაბლ უკან 452
 ხაბლ წინ 452
 ხაჯნავად 463
 ხაქსარი 393
 ხაჯნებელად 464
 ხდგამს 431
 ხეამ 387
 ხეამს 449
 ხეფა 444
 ხექეა 451
 ხეზლემს 389
 ხეზლიზა 389
 ხიკელიდმე 463
 ხიკელიდ 463
 ხიკელიდ 462
 ხიკელიდმე 466
 ხიტეჯარი 446
 ხიტეჯად 467
 ხიტეჯებამანი 454
 ხიტეჯეიდ 464
 ხიყვარული 397
 ხიყვარულობა 450
 ხიყმილი 7, 398
 ხიჩოგთაგანე 354
 ხიძეო 361
 ხიზარული 397
 ხივლტოლაგ 396
 ხიზმრიე 46
 ხიმართლისად 467
 ხიმჭირე 443
 ხიტეჯეიდ 454
 ხიქენა 394

- სკოლა 354
 სოლომონ 361
 სოლომონისა 165
 სოფელ 152
 სოფელში 152
 სოფლა'დ'მდის... 366
 სოფლათ 446
 სოფლად 464, 467
 სოფლიდან 354
 სოცლობრივ 146
 სპარსეთი 415
 სპიტი 440
 სრბოლა 396
 სრესს 389
 სროლა 396
 სროლელი 441
 სტეხდა 423
 სტეხდე 423
 სტეხდე 423
 სტეინაფს 298
 სტრაფი 144
 სუ 442
 სულისა 464
 სულისად 143
 სულო 361
 სუმბუქი 442
 სურიელი 438
 სუეველაფრივ 446
 სქიდ 105
 სიან 394
 სიან 413
 სიალია 395
 სიდები 404
 სიდებით 403
 *სიედ 404
 სიეთ 404
 სითება 398
 სიხრები 408, 431
 სიძალი 444
 სიძე 444
 სიძინაფს 424
 სიძლები 431
 სწადია 397
 სწავლა 446
 სწემდა 444, 449
 სწერ 306, 348
 სწერამ 448
- სწერდე 426
 სწერო 306
 სწერს 298
 სწვამ 448
 სწმენდა 391
 სწონამს 448
 სწუდები 404
 სწუდებით 404
 სწუვეტამს 448
 სკამდნენ 449
 სხედან 418, 419
 სხენან 418
 სხდებით 403, 407
 სხუასაებ 440
 სხული 441
 სხვისად 142
 სხვისთვის 142
 სხვისი 355
 სხვისკენ 354
 სხლუტ 405
 სხლტები 404, 407
 სხმოიარე 441
 სხნა 438
 სხნილი 438
 სჭდები 431
 სჭობიან 450
- ტანადი 355
 ტანება 396
 ტანცია 439
 ტარაკტა 439
 ტარება 396
 ტარშინა 437
 ტასტი 444
 ტაქანი 439, 467
 ტაძრად 464
 ტაძრისა 46
 *ტებ 408
 ტეცანი 441
 ტერჯრამა 438
 ტერი 441
 ტეტოი 446
 ტეფ 404, 408
 ტეფანე 437, 467
 ტეხამს 448
 ტიტულ-შიშველო 361
 ტკებები 402, 403, 408
- ტკბილა 166
 ტკბილად 466
 ტკვარი 441
 ტოლათა 463
 ტოლი 437
 ტრაენიცი 439
 ტრაფილი 437
 ტრაშინა 439
 ტრედი 441
 ტროალობს 450
 ტრიქონი 437
 ტუპარი 437
 ტუფები 403, 408
 ტუაფი 148
- უარესი 447
 უბანი 407
 უბიწოვია 354
 უბრძანაჲ 454
 უგონური 395
 უგუანი 394
 უგუნური 395
 უეცი 394
 უდაბნოვსა 354
 უღს 431
 უება 445
 უეუცი 307
 უზალთული 438
 უთაური 441
 უთქვამს 429
 უთქვამს 429
 უთხარე 426
 უთხარი 442
 უთხრა 429, 453
 უთხრათ მან მათ 415
 უთხროდ 423
 უკან 452
 უკანები 442
 უკანები 438
 უკეთესი 447
 უკეთილესო 361
 უკეთური 307
 უკმე 388
 უკმე 388
 ულაში 441
 ულაში 443
 უმოდსი 252

- უმბერ 397
 უმგროვებია 443
 უმეკარი 307
 უმზერს 389
 უმზირა 389
 უმტკმოდ 414
 უ'შ'ფროსი 443, 447
 უმცროსი 447
 უმცროსნი 373
 უნა 449
 უნახამ 440, 448
 უნახე 442
 უნდა 449, 453
 უნდილანი 332
 უნდილაძე 332
 უნდილანი 332
 უნცროსი 444, 447
 უპასუხე 442
 უპირობს 450
 უპყრიედ 414
 ურბენს 393
 ურთიერთა'რ'ს 46
 ურმაში 444
 უროი 450
 უროი'ანი 332
 ურკენს 388, 393
 ურჩემდი 444, 449
 ურჩი 307
 უსესხებია 399
 უსესხნია 399
 უსმენს 393
 უსხდა 452
 უსხი 295
 უფლიედ 414
 უფლისა 464, 465
 უფრო 447
 უქმად 463
 ულლიე 446
 უჯვარს 397
 უჯვორე 442
 უეო 442
 უეოფდეს 371
 *უეოფედ 416
 უეოფენ 416
 უეოფთ 416
 უშამ 440
 უშვერს 389, 397
 უშიამდა 449
 უშიამ'ს' 449
 უშიულა 453
 უცეფ 444
 უსოდინარი 398
 უსკერის 397
 უსხოვსა 354
 უძახე 442
 უძლები 408
 უძლვანა 394
 უძლები 431
 უძლუები 403
 უწესს 398
 უწმინდური 307
 უწოდებ 399
 უწრუწუნემდენ 449
 უწუ 429
 უპკრეტს 389
 უპკრიტა 389
 უხათრევი 450
 უხემდი 444, 449
 უხილვან 412
 უხილვედ 412
 უხრათ 445
 უხუთბით 454
 ფალ 395
 ფანტური 444
 ფანჯარა 339
 ფამტონი 437
 ფარ 395
 ფარავს 395
 ფარვა 397
 ფართალ 440
 ფარი 395
 ფარული 395
 ფერვი 46, 439
 ფთა 440
 ფთბილი 440
 ფირუზ 362
 ფირჩხილებ 372
 ფიქრამს 448
 ფიქრებშიდ 452
 ფიქარს ზემოთ 452
 ფიქსლავ 47
 ფლეტს 389
 ფოთელი 438
 ფრენა 396
 ფრეწს 389
 ფროხების 403
 ფროხოლა 396
 ფრონტი 435
 ფრვი 46
 ფუთობლიე 446
 ფური 148
 ფშვკს 389
 ფშენა 394
 ფშოთი 438
 ფჩხილი 440
 ფცნეური 438
 ფცქენა 394
 ფზენა 394
 ფზრეწს 389
 ჭა (=ქალო) 362, 365
 ჭათამი 149
 ჭალ 372
 ჭალაქად 464
 ჭალაქა'დ'შლის 366
 ჭალიდ 373
 ჭალაქიდან 354, 366
 ჭალაქითგან 366
 ჭალაქისაკენ 354
 ჭალაქშიდაო 452
 ჭალბატონო 365
 ჭალებისაი 446
 ჭალი 344, 350
 ჭალითვინ 440
 ჭალმა 453
 ჭარ 406
 ჭართველი 452
 ჭართველსო 361
 ჭაყამს 448
 ჭებასა 465
 ჭენე 426
 ჭენქაქე 332
 ჭერ 404, 406
 ჭეპრელი 440
 ჭვაი 450
 ჭვანიო 447
 ჭვას 452
 ჭვაჭვარა'თა' 435
 ჭვე 271
 ჭვებს 452

- ქვედა 417, 419
 ქვევით 443
 ქვეით 452
 ქვემოთ 452
 ქვეწა 271, 417, 419
 ქვეყანავ 361
 ქვეშ'ა' 452
 ქვეშენით 445
 ქირურგი 339
 ქისტ 372
 ქისტისად 463
 ქლიბი 245
 ქმარ 370
 ქმარმა 453
 ქმენ 393
 ქმნა 393
 ქმნული 451
 ქმრივ 47
 ქმრისად 142
 ქმრისთვის 142
 ქნამენ 448
 ქონიყო 450
 ქრები 403, 408
 ქრიზიპე 357
 ქრისტმსა 464, 465
 ქრისტმსდა 467
 ქრისტინებო 361
 ქროპტე 439
 ქრმის 438
 ქუ 430, 431, 432
 ქურივ 47
 ქურციკიანი 332
 ქუხამდა 448
 ქშენა 396
 *ქშენავს 396
 ქშინავს 396
 ტკევალი 355
 ღვდელი 441
 ღვდი 38
 ღვთის 446
 ღვთისად 143, 467
 ღვთისათვის 142
 ღვრია 441
 ლ'ლუტ 405
 ლლეტს 389
 ლმერთი 46, 446
 ლმერთით 446
 ლმრთივ 46
 ლნახილი 423
 ლორზე 447
 ლრენა 396
 ლრეკს 389
 ლუთისამან 454
 ლუპამს 448
 უავ 406
 ყავალა 395
 ყარამანიანი 332
 ყაყაოსი 353
 ყბა 159
 ყბეღოშ 449
 ყვე 406
 ყველი 353
 *ყვალა 395
 ყვარ 397
 ყვეღრება 397
 ყველაჲ 361
 ყველაზე 447
 ყველაიბე 332
 ყველანთკარი 332
 ყველფს 389
 ყიღამქდა 448
 ყიღამს 448
 ყინელი 372
 ყიყიღბარი 444
 ყლაპავი 441
 ყმაე 361
 ყმარწვილენი 415
 ყმაწვილი 350
 ყოველ 446
 ყოლა 395
 ყოფითი 355
 ყრმაწვილი 443
 ყრულ 462, 466
 ყრუთისი 353, 356
 უედრო 441
 უერ 370
 შაგიწვით 438
 შაფრემალი 444
 შაფულამ 448
 შაიყვარებს 438
 შალვასივი 353
 შამოგეწირეს 438
 შამოესშათ 438
 შაუხენებავ 418
 შაქაშეთი 438
 შაქროლა 332
 შაშა 438
 შახურდა 438
 შე 362, 447
 შეადენს 398
 შეგმანება 394
 შეგნება 395, 432
 შედ 405
 *შედები 405
 *შედერკ 404
 შედღეზამენ 448
 შეეზმანა 394
 შეეკარ'ი' 422
 შეეკმნა 430
 შეეშინენ 413
 შეეხვეწა 453
 შეეეკადა 406
 შეეკარ'ი' 422
 შეეიდა 453
 შეეიყარენით 452
 შეეიძელ 396, 407
 შეეკარო 421
 შეეკარ'ი' 421
 შეეკარით 421
 შეეკერბით 403
 შეესსწვი 451
 შეესსკეთ 406
 *შეეკედ 398
 შეეკედი 406
 შეეწახენ 417
 შეიგენ 395
 შეიქცე 388
 შეიძლეულ 396
 შეიკარ 421
 შეიკარნ 421
 შეეკერბით 404, 405
 *შეეკერებთ 408
 *შეეკერებით 404, 405
 შეეკრა 421
 შეეკრებით 404
 შეეკრებდის 403
 შეეკრეს 421
 შეეკრიბა 389

- შემაშინვეი 450
 შემდეგი 431
 შემთხვევითი 355
 შემთხვევითის 355
 შემთხვევითმა 355
 შემთხვევად 465
 შემობრაღამს 448
 შემობღიან 449
 შემოწირნია 450
 შემწედ 467
 შემწვენობა 443
 შენ 375
 შენგნიე 446
 შენგნით 446
 შენდა 462, 467
 შენდება 402
 შენდება 402
 შენთვის 462
 შენი 365
 შეი 405
 შეერთადმედ 464
 (შე)საწევარი 146
 შესთხომს 449
 შესესედ 398
 შესესეთ 398
 შესესოდ 398
 შესწუბენ 417
 შეუბღია 429
 შეუბედღეს 418
 შეუბღული 451
 შეშჰამა 451
 შეტბი 403
 შესეებ 403, 408
 შეტთი 404
 შეტოდება 398
 შეწირღედ 464, 467
 შეწირღედ 464
 შეწუნხნა 417
 შეკჰამანდი 443
 შებედღლობა 445
 შებღდა 397, 399
 შესებღდა 399
 შესებღღრა 398
 შესებრობა 389
 შესბუღ 465
 შექკირი 408
 შექკარნი 421
 შექკარ(ი)თ 421
 შექკერთ 409
 შექსუღა 417
 შექკღდა 406
 შეღღღღღღღღ 366
 შერღღბი 402
 შონ-ფუღე 154
 შთაღვღღღ 406
 შთაქკედ 405
 შთღღბი 403, 404, 407
 შთღღბის 405
 შიღღღღღ 445
 შიღღღღღღ 444, 449
 შიღღ(ღ) 417, 452
 შინა 417
 შინღღამღა 448
 შიშღღღღ 46
 შიში (შიშში) 442
 შიშღღღღ 46
 შობღღღბი 441
 შობა 288
 შორა 446
 შორის 452
 შოსე 438
 შრღღღღ 441
 შრღღბი 402, 403, 408
 შრღღღ 389
 შრომღღღღ 441
 შროშის 438, 443
 შრღღღბი 407
 შრღღღღ 444
 შრღღღღღ 444
 შრღღღღღღღ 444
 შუა 452
 შუღღღღღღ 352
 შუნღღღღღღ 441
 შურღღღბი 408
 შურღღღბის 403
 შუკჰამს 448
 შუნღღღღღღ 464
 შკჰამღა 451
 შკჰამს 451
 შკრის 451
 შხიღღღ 438
 ხაღღღღღღღ 427
 ხაღღღღღღღ 427
 ხაღღღღღღ 442
 ხაღღღღღღღღ 423
 ხამ 440
 ხამბარღღღღღ 450
 ხამბარღღღღღ 427
 ხამოღღღღღღ 449
 ხანს 387
 ხამღღღბენ 451
 ხარღღღღღღღღ 438
 ხასკა 445
 ხაღღღღღღღღ 449
 ხაქკიღღღამენ 448
 ხაქკარ 426
 ხღღღღღ 440
 ხღღღღღღღღ 440
 ხღღღღღღღღ 440
 ხეღღღღღ 438
 ხემღა 462, 467
 ხემღე შეტბია 447
 ხემთვის 462
 ხემისა 464
 ხემო, 361, 365
 ხეხამენ 448
 ხეენ 375
 ხეენღა 462
 ხეენო 361
 ხინონიკი 441
 ხიტებო 361
 ხიტუნღღღღღღღ 353
 ხღღღღღ 435, 438
 ხორღ 462
 ხუნღღღ 467
 ხუნღღღღბი 437
 ხუნღღღღ 444
 ხუნღღღ 464, 466
 ხხიღღღ 440
 ხხღღღღღ 389
 ხხუნღღღღღ 444, 449
 ცღღღღღ 397, 398, 406, 407
 ცღღღღღ 467
 ცღღ 361
 ცღღღღღ 463
 ცღღღღღღღ 395
 ცღღღ 361
 ცღღღღღღ 446
 ცღღღღღ 403, 408

- *უელ 406, 407
 უელს 398
 უეთ 406
 უეკვიეს 298
 უეკვანა 394
 უერი 148
 უეცხლა 446
 უვთს 389
 უვთების 406, 407
 უთები 407
 უთილობს 438
 უიებავ 446
 უიოდა 442
 უირეთი 440, 441
 უისიური 443
 უისმარე 443
 უიხეთ 446
 უიხეი 445
 უინება 441
 უილაე 399
 უილდე 398
 უილფილი 398
 უილნა 394, 398, 399
 უილო 445
 უილისად 463
 უილშეილიანი 464
 უილშეილს 452
 უინვა 395
 უიფ 371
 უიუხალ 395
 უიუხლიე 47
 უირემლოვინ 393
 უირაეი 441
 უიფიერი 438
 უიქლედს 389
 უიქლიფა 389
 უიხებათ 463
 უიხენი 332
 უიხენიანი 332
 უიხეების 403
 უიხელისად 467
 უიხვარ(ი) 147, 395
 უიხველ(ი) 147, 395
 უიხონდეს 395
 უიხონება 395
 უიხორებაინი 454
 უიხორებისად 467
 უირები 402
 უილი 46, 396, 407
 უილიან 298
 უიმიი 35
 უიმი 366
 უიარლი 148
 უილუბისიად 463
 უილი 148
 უიხილით 352
 უიებნა 394
 უიგანსუილი 332
 უიგური 441
 უიედ 462, 467
 უიეთა 414
 უიურები 403, 408
 უი 275
 უი 380, 381, 382
 უიელ 444, 447
 უიენ 442, 444, 447
 უინარს 288
 უირა 446
 უირას 468
 უირი 148
 უილერი 441
 უილევიჯარი 438
 უილევიჯარი 441
 უილე 46
 უილი 445
 უილია 452
 უილიან 372
 უილიანი 373, 452
 უილი(ნ)ო 361
 უილისგან 366
 უილისკენ 366
 უილისთის 354, 366
 უილან 47
 უილიერი 447
 უირახვა 444
 უირეა 372
 უირენ 438, 444
 უირის 438
 უირობი 445
 უირილა 396
 უიუტეთანაო 442
 უილე 408
 უილები 403, 408
 უილუნა 394
 უილენი 394
 უიანზმანა 394
 უიასხა 452
 უილ 397
 უილილი 397
 უილინის 393
 უივილა 453
 უივიდენენ 452
 უივიდოს 427
 უივილა 437
 უიუთელი 389
 უიუიუენა 399, 452
 უიუიუენოს 453
 უილ 397
 უილ 408
 უილიადგენა 438
 უილას 46
 უილილენ 452
 უილილუბიო 445
 უილილიდენ 452
 უილიორდენა 438
 უიარლგომადმდე 466
 უიარლეე 406
 უიარლეეე 403, 406
 უიარლიდგ 408, 431
 უიარლიტელე 403
 უიარლედებელ 114
 უიარლეტელე 408
 უიარლეტელე 431
 უიარლეეე 404, 408
 უიარლეემენდს 388
 უიარლეემინდა 388
 უიარლეეი 456
 უიარლე 450
 უიარხთა 438
 უიარლეეე 408
 უიარლეეები 408
 უიარლეილა 438
 უიარლეეა 239
 უიარს 388
 უიარლი 339
 უიარლეეადს 452
 უიარლს (კვეთი) 452
 უიარს 408
 უიარს 348, 349
 უიარსი 450, 453, 455
 უიარსენ 343, 348

- წერტ 415
 წერილი 342, 343, 344, 345,
 346, 347, 348, 349, 350
 წერს 342, 342, 343, 344,
 345, 346, 347, 348, 349
 წეს 398
 წესას 46
 წვალ 398
 წვანან 394
 წვლები 407
 წვები 402, 403, 408, 431
 წველა 396
 წველის 396
 წვერი 148
 წვით 352
 წვომაე 361
 წ'ვოვა 396
 წიგნი 354, 355
 წივიდა 239
 წინ 452
 წინამდელი 444
 წიფელი 249
 წლეულ 438
 წლიე 446
 წლისა 352
 წმლები 407, 408
 წმენდაეს 391
 წმენდს 388, 398
 წმინდა 443
 წმინდაე 361
 წოდ 398
 წოდება 398
 წოდებად 464
 წოეს 396
 წონა 395
 წორი 437
 წრდები 408
 წრდების 404
 წრედს 398
 წრეევანდელი 438
 წრეტ 405
 წრეტს 388, 398
 წრეულ 438
 წუთას 46
 წვალ 408, 440, 452
 წვალგალმიე 446
 წვალგალმიით 446
- წვალი 344, 354, 330
 წვალს 452
 წვალტუბო 404
 წვალწვალა 444
 წვანწვარა 444
 წვაროე 361
 წვაროს 354
 წვდებით 407
 წვდების 404
 წვემ 408
 წვერი 441
 წვეტ 405
 წვეტს 388
 წვლათ 446
 წვემდები 404, 407, 408
 წვემდს 398
 წვერები 403, 408
 წვედა 388
 წვეუედს 388
- ჭადიჭვარი 441
 ჭამ 387
 ჭამადი 355
 ჭამევი 450
 ჭამს 449
 ჭადალი 451
 ჭედელი 441
 ჭედლიიქე 441
 ჭერელი 441
 ჭერი 350
 ჭინახული 440
 ჭინწრაქა 250
 ჭირიქე 365
 ჭიტრი 435
 ჭქნები 403
 ჭლე 441
 ჭნები 403, 408
 ჭნების 404
 ჭოე 365
 ჭოლოქი 33
 ჭრება 435
 ჭრი 451
 ჭური 148
 ჭულეტს 389
- ხაბი 339
 ხაზინი 452
 ხაზი 339
 ხალი 339
 ხალბი 452
 ხანი 339
 ხარ-ბექი 441
 ხარბი 339
 ხარება 397
 ხარევი 444
 ხარი 148, 338, 441
 ხარკი 339
 ხარჯი 339
 ხაქი 339
 ხაწი 339
 ხდები 402
 ხე-ა 425
 ხედ 466
 ხედვა 396
 ხეეს 389
 ხეი 450
 ხეისუბანი 441
 ხელად 462
 *ხელვა 396
 ხელი 339
 ხელმძღვანელი 394
 (ხე)მბალი 443
 ხემ/წვიფე 442, 444
 ხენწვიფე 444
 ხერბი 339
 ხესან 143, 467
 ხე'ს'ზე 366
 ხესთან 143, 366
 ხე'ს'ში 366
 ხ'უ'თისად
 ხმ 274
 ხილვა 396
 ხვალინდელი 47
 ხვალის 47
 ხვდები 404, 407
 ხვთის(ა) 444, 446
 ხვთისშობელი 441
 ხვთური 446
 ხვრეეს 389
 ხვრეტს 388
 ხვრინაეს 396
 ხილთიური 442

ბილისთავი 442	ჭობი 332	ჯეე 407
ბითხოვნ 413	ჭობიანი 332	*ჯეეალია 395
ბილა 396	ჭოჭოხეთა 464, 465, 466	ჯეამ 440
ბის 452	ჭუხარაანი 332	ჯეეე 407
ბლენს 389	ჭუხარიძე 332	ჯეენან 394
ბლმიანი 438		ჯეენადა 395
ბმამალღე 446	ჭარჭალი 444	ჯეიდადენ 448
ბმების 404	ჭბრძომი 454	ჯეილის 40
ბმელა 446	ჯეკრამს 448	ჯეოლია 395
ბმიადაშეილი 443	ჯეგანან 394	ჯეოფედ 412
ბმიადი 443	ჯეგანდა 394	ჯეოფენ 412
ბნამ 451	ჯეგიე 425	ჯეორაგს 424
ბნამენ 448	ჯეგეს 425, 431	ჯისინავს 378
ბო 441	ჯეღეჯავს 391	ჯემები 431
ბოლოთ 441	ჯეღუჯს 391	
ბორჯელა 439, 443	ჯეონია(ნ) 424	abams 126
ბრიდან 441	ჯეონიე 424	adgili 433
ბტომით 352	ჯეონიედ 414	am 111, 129
ბუთმეტი 447	ჯეონიენ 413, 414	ambavi 101
ბუთივენი 452	ჯეონიეს 414, 424, 425	amxanagi 100
ბურეალე 441	ჯეონი ხარ 424	ar 120
ბურეალეთი 441	ჯღებია 451	akvs 433
ბურეუები 447	*პე 422	nydeg 410
ბუეედასი' 171	ჯთხრიან 451	
ბუიდის 40	ჯკარ 397	ganqon 410
	ჯკენს 393	
ჯად 405, 407	ჯკერამს 448	deg 433
ჯადა 398	ჯკედლები 403	dexbi 410
ჯღები 407	ჯმოსიედ 414	deg 433
ჯედ 398, 405, 407	ჯმსახურედ 412	*degehi 410
ჯედენი 407	ჯმსახურონ 412	
*ჯემები 410	ჯმშისი 387	cia 55
ჯემწიადე 464	ჯნათოსი 393	es 111
ჯემები 410	'ჯინახე 421	
ჯრმალი 439	ჯნთიედ 414	var 136
ჯსნა 393	ჯნთიეს 414	vačari 100
	ჯრქვან 425	vinc 111
ჯალაბაურნი 373	ჯრქუა 429, 430, 431	vit 130
ჯანთელი 441	ჯრწამს 430	
ჯღები 403	ჯსთლის 451	ze 115
ჯერამ 448	ჯსტმ/თ 454	
ჯინჯველი 418	ჯსტომე 454	turme 117
ჯიქე 288	ჯკვია 429	tkva 136, 433
ჯიშკარიანი 332	ჯკონდა 394, 430	tkveni 136
ჯლევიჯვარი 438	*ჯკუანდა 394	tko 136
ჯო 362	*ჯკუანია 394	tkun 433
ჯორკო 38	ჯლუსეს 424	igi 433

kanoni 101	რე 111	გური 101
kaei 100	romelic 111	kvenn 130
kbenia 106	savse 100	kveš 130
koçaxuri 101	svanaçe 91	konebn 100
kuçi 100	svan'eb'i 91	krisje 101
marçqvi 100	svanišvil: 91	kwe 100, 130
moo 136	svaniçe 91	*qemebi 410
moçal 119	svanuri 91	qmebi 410
mrçvali 98	sixli 101	glvati 98
msxali 100	skeli 101	qbi 98
nu 120	ucxi 98	švili 136

ბ) ზანური

აშო 461	გურუნი 35	დუნ 405
ბინეხი 148	გუფუარი 146	ეფას 48, 52
ბორო 408	დაარკუ 396	ეფშა'ფა' 46, 148
'ბ'ჟაშხა 33	დასურო 143, 467	ვართი 322
ბუკი 35	დახუნალი 148	ვინიკარი 146
გამაბაფინა 418	დეეკუ 408	ზანს 395
გარა 147, 399	დიდათ 461	ზამუა 35
გამკენი 147	დირიკ 405	ზოთონცი 148
გეგონუ 395	დიკორობით 405	ზუგიდარეფი 146
გიმარენცი 146	დინ 405	თანაფა 14
გიმასეენცი 147	დინოლუ 395	თი 54
გიმე 23	დინ 405	თითხუ 35
გიმონანქდა 419	დინოლუ 395	თიშახ 272
გინოქეენცი 147	დინწიროდი 405	თომაშა' 142
გინოქენა 147	დობირ 26	თომაშე 142
გინძე 35	დოდგითუ 431	თომაშოთ 142
გირინი 35	დოდგუ 431	თუთხუ 35
გოდინი 405	*დოთუ 25	თუნთი 25
გოლიფუ 30	დილობინუ 404	თქეანდა 462
გოლა'ში' 30	*დონ 405	თქენო 462
გოლუფი 30	დონახეენცი 147	ჟიკორობით 404
გონდენი 405	დოსქიდი 405	ინა 54
გონქირი 404	დოსქირი 405	იყვიყვინანს 40
გოტიბი 404	დოსქუდი 405	იწორენცი 147
*გოტუბი 404	დოტუბუნ 404	იჟანუ 398
გოწოს 47	*დოშქირიტი 405	
გოქვორ'დით' 404	დოშქირტი 405	
გუნძე 35	დოშქოროტი 405	
	დოხოლუ 399	

- იგუაფუ 182
 კატუო 461
 კველა 8, 38
 კოტოთ 461
 კოჩენს 40
 კოჩეფი 40
 კორი 35, 148
 კორიშა 141, 143, 144
 კოჩიშღა 143, 144
 კოჩიშღე'ნ 143
 კოჩიშე'ნ 141, 143
 კოჩიშო'თ 141, 144, 461
 კოროთ'ი 46, 47, 142, 461
 *კუშე 35
 კუჩხე 35
 კუჩხი 35

 ლეჩხომი 14
 ლიბუ 404
 ლუკი-ლუკათ 461
 ლურენცი 147

 შაგარენცი 147
 შადღეშალი 146
 შათსალი 146
 შარგალი 146
 შარგარი 146
 შარენცი 146
 შარტენცი 146, 147
 შარტესინცი 146, 147
 შარჩია 17, 252
 შაქეენცი 147, 148
 *შაქენცი 148
 შაქმინალი 148
 შაშხე 171
 შაშამინდა 147
 შაშამეინცა 147, 148
 შაშითა 17, 252
 შახენცი 147, 148
 შახ'უენცი 147, 148
 შახინცი 147, 148
 შახირალი 148
 შენცი 148
 შესტური 405
 შეხენცი 147
 შითა 323

 შითი 323
 შითინ'ი 322, 323
 შიკოქეენცი 147
 შიკოქენა 147
 შიკონუ 399
 შიკეენცი 147
 შუთა 323
 შუთუნ'ნი 323
 შუთუნს 322, 323
 შუკოქეენცი 147
 შულა'ო'რენცი 147
 შუნერო 461
 შუნო'თ 461, 462
 შუკო 461
 შუქმარა 148
 *შუქმარა 148

 ნაზოცი 17
 ნათისა 17
 ნაკელა 17
 ნაკერუი 25
 ნარეინცი 147
 ნარტენცი 147
 ნაქუა 17
 ნაკუე 17
 ნახეენცი 147
 ნახონა 17
 ნახუნა 17
 ნაჟლონა 17
 ნგარა 147
 ნოხირო 461

 ოდიშარი 146
 ოზიმუ 35
 ოზუმე 35
 ოკო 461
 ოლთისარი 146
 ონდეთ 461
 ონტოფარეფი 146
 ონტოფური 146
 ორეცი 147
 ორსანტი 143
 ორჩხე 15
 ორესონცი 147, 148
 ოსარე 15
 ოსურიშოთი 461
 ოსურიოთი 461

 ოლარალუ 251
 ოში 148
 ოშტურანდი 147
 ოშტურანცი 147
 ოხენცი 147, 148

 პაპა'ში 14, 30

 რინა 146
 რტება 147
 რესონა 147
 რძალთა 408

 ხინკარეფი 146
 ხინკარო 146
 სკინ 142
 სკინდი 142
 სკინდე'ნ 142
 სუმენენცი 418
 სქან 142
 სქანდა 142, 462
 სქანდე 142
 სქანო'თ 461, 462
 სქანოთი 461
 სქირ 405
 სქოდ 405
 *სქორ 405
 სჟულ/რ 405

 ტახანა 14
 ტიბ 404
 *ტობ 404
 ტუბ'უ 404
 ტუტა 15
 ტუტე 148

 ფშალაღში 252
 ურჩქენცი 147
 ურჩქინდი 147
 უშტურანდი 147
 უშტურანცი 147
 უშტურანცა 147
 უჩქინცი 147
 უწუ 429
 უწუკინდებუო 461
 უწანდუ 398

ფერხი 25	შტერი 147	პუორინი 147
ფინხი 25	შტერინცა 147	პუორინცა 147, 148
ფოცხლავ 52	შხირას 48	
ფუჭი 148		ხარკა 14
	ჩანჭი 148	ხილი 397
ჭირ 404	ჩილამო 461	ხორგული 146
ჭიგინუ 395	ჩილო 461	ხოჭეფე/ი 30
ქოთობი 148	ჩოლდულე 395	ხოჭი 148
ქოთობიშოთ 143	ჩოლდულე 395	ხოჭიშე 30
ქომონჭი 148	ჩქანო 462	ხუჭი 148
ქორ 404	ჩქიმ 142	
ქორუ 404	ჩქიმდა 142, 462	ჭგირო 461
ქულედირო 461	ჩქიმდე'ნ 142, 144	ჭერლე 15, 148
	ჩქიმო'თ' 143, 144, 462	ჭი 148
ლეჭიშე 30	ჩქიმოთი 461	ჭიმა 35, 249
	ჩქინდა 143, 462	ჭიმაშო 461
ჟაევირი 40	ჩქინდე'ნ 143	ჭინჭი 148
ჟაევირუ 40	ჩქინო 462	ჭიჭერო 461
ჟულუშახ 272	ჩქენდა 462	ჭორო 461
		ჭოლორი 148
შერი 143	ცირათი 461	ჭუმა 35
შეხვად 399		ჭუმუ 35
შვილადა 397, 408	ძვირას 48	ჭლერი 148
შინკა 245	ძირას 52	
შორო 273		ცულდე 461
შრადე 143	წვანჭი 148	ცუმენი 7
შტერი 143	წვარით 46	
შტრადე 143	წვარიშ 46	თიი 55
შურო 461		
შქან' 47, 272	პან 398	თიი 91
შქიმ 142	პარუნქ 245	თიია 91
შქიმდა 142	პარუნქ 245	თიური 91
შქიმდე'ნ 142	პეჭი 148	
შქირაიტუა 40	პეები 148	ჭიჭი 100
შქურენცა 147	პეონდარი 146	
შქერი 147	*პეორენცა 147, 148	

ა) სვანური

აბან 13	ადაგარი 219	ადაკარნე 183
აბჭუე 232, 241	ადაგენ 42	ადალუცუნე 36
აბჭარი 21	ადაგენს 42	ადაუორი 241
აგუ 186, 195, 431	ადაგენ 42	ადახატაუე 184
აგუნე 41	ადაგორ 42	ადახატაუი 183
აგის 201	*ადაგ'რანდა 43	ადაგ 40
ად 206	ადაკალაუას 185	ადაგ'რის'გ' 234
ადაგან 42	ადაკალაუე 195	ადაგარ 42
		ადაგანე 225

- აღვარ'ი 42, 194, 219: 232,
 241, 267, 270
 აღვარის 42
 აღვანდა 43
 აღვენ 42
 აღვენს 42, 44
 აღვანშულე 225
 აღვარი 42
 აღვარის 42
 აღთუნე 42
 აღთუნი 42
 აღიგ 40
 აღკალვას 267
 აღკალვე 267
 აღკალვას 185
 აღკალვე 195
 აღკარი 40
 აღკვანე 213
 აღკვიარ 231
 აღკვანე 43
 აღკვანნე 43
 აღკვიარ 43
 აღკვანე 183
 აღლუსუნე 36, 37
 აღმავახას 215, 225
 აღმავახე 225
 აღმავაქე 36
 აღმავაქუნე 36, 37
 აღმავაქვანე 43
 აღმევი 62
 აღო 85, 205, 281
 აღო'ზარი 241
 აღუ 208
 აღვეინე 44
 აღვეინნე 42
 აღვიებ 231
 აღვიმე 161, 231
 აღვიხან 190
 აღვემის'გ' 234
 აღხატვას 259
 აღხატვე 259
 აღხატვი 259
 აღხატვის 259
 აღხატუნე 184
 აღხატუნი 183
 აღხატვის 183
 აღხატვისგ 183
 აღვგას 185
 აღვგის 185
 აღვგის 185
 აღვლწინე 183
 აღვრმე 245, 264
 აზგუნე 195
 აზნაურ 206
 ათ 231
 ათაქანენს 187
 ათახატაუა 192
 ათახატანს 186
 ათახატუნე 184
 ათახატუნე 192
 ათას 173
 ათანდა 430
 ათგენ 225
 ათელაქ 191
 ათელაქ 190
 ათელქ 191
 ათენე 42, 43, 44
 ათირ 196
 ათქუშურენეს 187
 ათქუშურენს 187
 ათლანენე 183
 ათლანენე 183
 ათმენს 225
 ათმენინდეს 187
 ათორბა 66
 ათორბე 71., 161
 ათსგური 239
 ათსგურენე 239
 ათსგურენს 239
 ათსგურენე 239
 ათუახატუნე 32
 ათუაკალენე 161
 ათუახატუნე 184
 ათუაკალენეს 187
 ათუახენეს 187
 ათუახენს 187
 ათუახენს 187
 ათუახენა 269
 ათუახენან 269
 ათუახენენს 269
 ათუახენ 190
 ათხად 430
 ათხადა 430
 ათხარა 431
 ათხატუნე 184
 ათხატუნს 186, 192
 ათხატუნს 186, 192
 ათხატუნს 192
 ათხატუნს 186
 ათხატუნს 186
 ათხატუნს 186, 192
 ათხატუნს 192
 ათხან 430
 ათხარა 431
 ათხე 84, 201, 242
 ათ'გარ'უნე 43
 ათნან 58
 აკალენე 195
 აკარე 196, 232, 241
 აკვანე 183
 აკვანე 42, 43, 183
 აკვ'არ'ანე 43
 აკვუ 244
 აკვრუ 242
 აკოლ 155
 აკალდა 266
 აკალდენს 266
 აკალთუ 238, 266
 აკალთუ 195
 აკალთქალ' 60
 აკრახ 181
 აკრე 181, 183, 196, 210, 241,
 აკრენს 183, 196
 აკრეტრე 199
 აკრეტრალი 199
 აკრეტრე 199
 აკრეტრალი 199
 აკრეტრალი 199
 აკრეტრე 267
 აკრეტრე 199
 აკვლ 155
 ალ 75, 213
 ალა 75, 76, 173, 174, 213
 ალას 76, 174, 265
 ალაში 219, 241
 აღან 85, 208, 213
 აღანში 238, 240, 241
 აღუ 75, 173
 აღი 75, 173
 აღმან 182

- ალმინ 75
 ალმარ 75
 ალმარეშ 174
 ალმარ 75, 173
 ალმარდ 203
 ალს-ხრიდ 162
 ალშიხე 192
 ალშიხტლეი 61
 ალშიხტლი 192
 ალჩიქლ 198
 ალკურე 36, 195
 ალწენი 183
 ალყენი 183
 ალყი 183
 ამ 202, 288
 ამა 84
 ამაე 228
 ამარალი 199
 ამარული 199
 ამარე 219, 232, 241
 ამაღა 84, 201
 ამახუ 9
 ამრა 27, 65
 ამრალი 199
 ამარალი 199
 ამარდეს 61, 65
 ამარე 65, 177, 232, 241, 242, 269
 ამარუდე 240
 ამარუხ 177
 ამარუდ 240
 ამახუ 240
 ამგვარ 174
 ამგურა 76
 ამ'ე' 84, 201
 ამეგ 201, 432
 ამელუვა 84, 202
 ამეისვა 84, 201
 ამეჟი 84, 201
 ამეტეხ 59, 62, 66, 67
 ამეტეხე 62
 ამეტეხულ 62
 ამეტეხული 59, 62, 66
 ამეტეხულხვი 59, 62, 66, 67
 ამეტეხულხი 59, 62, 66
 ამეჟი 201
 ამეჩუ 84, 201, 213, 265, 288
 ამეჩუნ 201
 ამეჩუნაშ 202
 ამზაუ 202
 ამზუმ 76
 ამიყანდა 227
 ამითუეფე 191
 ამის 174
 ამიშ 76, 174, 265
 ამიშთან 174
 ამიშთან 76
 ამკალი 76, 174
 ამკვარი 227
 ამნარ'დ' 76
 ამნეშ 52, 174
 ამნე'შლ' 76
 ამნემიშ 76
 ამნოშ 76
 ამნოშუ 174
 ამოხ 201, 204
 ამე'ე'რე 281
 ამეჟი 84, 201, 202
 ამეჟი-ამეჟი 84, 202
 ამეჩინ 201
 ამეჟუნე 36
 ამეჟნე 36
 ამრე 241
 ამსგიშ 432
 ამსვენლდაშ 143
 ამსვენლდაშუდ 142
 ამსულუ 162
 ამტებელსე 258
 ამტებელსე 258
 ამტრხა 66
 ამტრხან' 61
 ამუნ 205
 ამლა 84, 201, 204, 272, 288
 ამუა 76
 ამშელდ 76
 ამშირდს 208, 213
 ამჩიქს 202
 ამჩიქჟა 288
 ამჩუ 84, 201, 288
 ამხაუ 201
 ამხუე 288
 ამხან 84, 201
 ამხენ 84, 201
 ამეედელსუ 192
 ამგ'ე'ზ 245
 ამენ 52, 76, 174, 264
 ამენქი 204
 ამენლო 85, 205
 ან 218
 'ან'ანაუე 232, 241
 ანატვარე 241
 ანატვარ 232
 'ან'ატვარე 232, 241
 ანაჟანბნე 183
 ანაუე 219, 232, 238
 ანბაუ 162
 ანგლოზ 162
 ანთენე 43
 ანთენი 43
 ანთენისგ 43
 ანთეშას 185
 *ანითორე 43
 *ანიკიდ 242
 *ანიმარე 239
 ანლჟენე 183
 ანლვდედე 245
 ანლემ'ზ 182
 ანმირან 193
 ანმარან 159
 ანმარი 183
 ანმარენ 183
 ანტახ 66
 ანტახ 225
 ანტახ 62, 66, 225
 ანტახე 62, 66
 ანტახენ'და' 190
 ანტახენი 190
 ანტახეს 62, 66
 ანტახეს 62
 ანტახუხ 62, 66
 ანტახუხე 62, 66
 ანტახი 193
 ანტახესგ 249
 ანტახესგილ 249
 ანტახენოლ 190
 ანტახენოლ'და' 190
 ანლლახ 25, 26
 ანლლუხ 26
 ანლორი 78, 84, 156, 178, 179, 200, 218
 ანლორი 206

- ანღრის 238
 ანღრიპა 206
 ანუე 241
 *ანხემარპნ 239
 *ანხიკ'ე'დ 244
 *ანხუიკ'ე'დ 244
 ანკად 200, 206, 224, 238
 ანკად 84, 200, 206, 215, 224, 266
 ანკიდ 200, 238
 ანკუემ 195
 ანყაბნე 183
 ანყაბ 185
 ანყბის 185
 ანყბინე 183
 ა'მ'ეს'კ'ე' 196
 იამეს 196
 იამკუეშა 217
 იამტის 217
 იამკლკლისგ 231
 იამკილე 231
 იჟომე 232, 241
 ირა 51, 75, 166, 172, 173
 ირაყ 159
 ირპშდ 173
 ირუგბს 208
 ირაი 224
 ირი 59, 195, 200, 234
 ასაჟიკ 193
 ასაჟალი 241
 ასგურე 239
 ასკურე 232, 241
 ასრყე 240
 ასპენე 194
 ასტუკტუშ 234
 ატაბე 232, 241
 ატაბ 27, 159, 191, 208, 229
 ატაბ 27, 191, 208, 211, 258
 ატაბე 232, 241
 ატბე 241
 ატბე 27, 191
 ატბეს 191
 ატბეს 191, 258
 ატეპარე 241
 ატეპ 60
 ატიბ 65, 195, 244
 ატლასი 21
 ატმურე 194
 ატუბ 65, 163
 ატუხი 66
 ატუარადი 199
 ატუარე 232
 ატუებ 162, 234
 ატურალი 199
 ატურალი 199
 ატუგბ 163
 ატუტურე 194
 ატუაბე 232
 ატუბე 241
 ატუხიბ 231
 ატუიმი 161, 231
 ატბე 183
 ატუბ 65, 244
 ატუბი 66
 ატუბის 66
 აფანტური 193
 აფუდტი 193
 აფხაზ 8
 აფხე 288
 აფხნეგ 161
 აფხუ 9
 აქანკუ 244
 აბანკუ 244
 აქლგბ 245
 ალაფ 79, 184
 ალანფ 79, 184, 185
 აემა 159
 *აყეინე 42
 აყრა 258
 აყურე 40, 42, 258
 აყურდს 258
 აყუნე 195
 აყურე 178, 195
 *აყურუნე 195
 აშ 208
 აში 218
 აშირ 75, 173
 აშირენ 84, 202
 აშიშდ 202, 288
 *აშიხი 69
 აშკალი 241
 აშკალი 241
 აშტარანი 241
 აშუ 231
 აშუმე 51
 აშუმდელი 199
 აშუმდი 199
 აშუმდიელი 199
 აშუმდიელი 199
 აშუმდიელი 199
 აშხალ 9, 16
 აშხუდ 202
 აშხუნ 202
 აშხუნინ 84, 202, 208
 აშენკა 245
 აშიად 200, 216, 224, 229
 აშიად 206
 აშიად 206
 აშია 215, 228
 აშიად 200, 210, 224, 264
 *აშიელს 191
 აშიეს 191
 აშიენლო 228
 აშიქად 228
 აშიენკა 215, 228
 აშიბურე 232, 241
 აშივალ 234
 აშიკულსენ 194
 აშიკულსენ 194
 აშიკულსენ 194
 აშიკულსენ 194
 აშიკულსენ 234
 აშიაბ 244
 აშიაბ 244
 აშიემე 238
 აშიშენ 33
 აშიატაედა 65
 აშიატაედეს 65
 აშიატაე 59, 65
 აშიაკიმ 193
 აშიან'და' 430
 აშიარა 431
 აშიბინან 238
 აშიელსენ 226
 აშითენ 43
 აშითონე 43
 აშითხლოუ 196
 აშიპარენა 258
 აშიპარენან 258
 აშიპარენენს 258
 აშიპარე 199

- აბჯრე 199
 აბჯანდა 184
 აბტაველა 259
 აბტაველდს 259
 აბტაჭი 60, 259
 აბტაველა 57
 აბტავეი 57
 აბტაჭი 183
 აბტაჭი 211
 აბუიმ 193
 აბველა 260, 266
 აბველან 260
 აბველენს 260
 აბან 185
 აბანდა 181
 აბ'აშ' 11
 აბნი 181
 აბნის 185
 აბ 234
 აბა 215, 228
 აბალ 201
 აბჯუმ 215, 228
 აბთ 228
 აბკეუშა 217
 აბკი 215
 აბსამეზრას 232
 აბსელუა 162
 აბსელუე 179
 აბტახა 66
 აბტახან 61
 აბტიდე 231
 აბენე 233
 აბეთანენს 227
 აბეთენის 227
 აბი 432, 433
 აბითე 58
 აბის 202, 203, 261, 272, 432
 აბნე 431
 აბბინე 219, 232
 აბგი 190
 აბგროლი 190
 *აბიბინე 219, 232
 აბ'ი'შისან 239
 აბკათ 190, 191
 აბკათ 190, 191
 აბლაყე 183
 აბლაყენე 183
 აბმუშგანე 41
 აბრეკ 244
 აბსოყან 216, 230
 აბსოყან 229
 აბსყან 270
 აბდუაშუდალე 193
 აბდუაშუდიღლე 193
 აბქუით 186, 195
 აბღენისგ 43
 აბღენე 43
 აბღენი 43
 აბღონე 43
 აბღორალე 230
 აბღულ 228
 აბშისან 41, 190
 აბშისან 41, 190
 აბშისალ 190
 აბშისან 41, 160, 239
 აბშისენს 191
 აბშისენს 191
 აბშისი 189
 აბშისიუ 190
 აბშისოლ 190
 აბშისოლ 190
 აბტანან 230
 აბტანან 230
 აბტანნე 183
 აბტიდ 179
 აბტუნე 195
 აბიკ 162, 228, 229
 აბუ 234
 აბელაყენს 191
 აბელე 190
 აბენე 43
 აბეთყას 191
 აბეთყ 191, 238
 აბეთშისან 190
 აბეთშისი 190
 აბეთშისან 41
 აბთირე 244
 აბთლაკ 190
 აბთლაკს 191
 აბთაშხა 225
 აბთნე 42, 43
 აბთუ 8
 აბთ'ირე 244
 აბთლავუ 234
 აბთქიმან 269
 აბთქიმენს 269
 აბთქიმი 269
 აბთლირალ 230
 აბთყან 191
 აბთშისან 41
 აბთშისან 190
 აბთშისენ 41, 190
 აბთშისი 189
 აბთწინი 43
 აბი 200
 აბისგ 196
 აბეთე 233
 აბმეტეხ'ე' 59, 62
 აბმეტი 160, 219, 232
 აბმეველ'ე' 192
 აბმთუეთ 191
 აბმთუეთე 191
 აბმის 76
 აბმეუ 76
 აბმანია 225
 აბმტებელი 258
 აბმეველ 192
 აბმეველი 192, 266
 აბმვლეზ 162
 აბმთეერ 43
 აბმთეშენს 185
 აბმთეშის 185
 *აბმმარან 239
 აბმნიდ 213, 219
 აბმალე 183
 აბმკანდა 183
 აბმკიდ 242
 აბმლანე 225
 აბმმარან 224
 აბმმარან 193
 აბმმარან 239
 აბმმარან 193, 224, 239
 აბმმარე 239
 აბმმარენ 215
 აბმტებენი 190
 აბმტებენიუ 190
 აბმტებენი 226
 აბმტებენ 190
 აბმცხუანე 183
 აბმნიდ 179, 219

- აბ 227
 აბესგო 200
 აბესგო 196
 აბო 200, 203, 227, 272
 აბოხ 265
 აბჰე 194
 აბჰუნე 194
 აბჰუნე 194
 აბჰე 181
 ანგნაფი 245
 ატბიდე 7
 ატბიდე 233
 ატბე 226
 ატ'ი'ხე 238
 ატუბ 27
 ატბ 27, 191
 ატბე 7, 183, 238
 აუენე 40, 42
 აუემე 7
 აუი 218, 234
 აუიხ 69, 224
 აუიხი 160, 238
 აუხე 227
 აუხი 69, 160, 224, 238
 აუებდე 233
 აუემე 233, 238
 აუემე 7, 238
 ახბინან 238
 ახეტბ 238
 ახეფასენს 191
 ახთხალდა 196
 ახთხალდად 227
 ახთხელდა 196
 ახიკ 244
 ახმარან 239
 ახმარან 258
 ახმარენს 258
 ახტუგოხელ 32
 ახტუიკ 244
 ახტუიპარან 27
 ახფასეს 191
 ახფასეს 191
 ახტუპა 211
 ახწინი 43
 აყგვებება 228
 აყრილი 227
 აღუ 85, 208, 287
 აღუ 208, 287
 აწუნნი 194
 ამბეი 240
 ბაგ 229
 ბაზი 216
 ბალე 6
 ბალკონეინენ 204
 ბაბ 12, 14, 71, 164
 •ბაბა 12
 •ბაბა'ში' 30
 ბარაქ 14
 ბარყ 9, 12
 •ბარყა 12, 20
 ბასე 163
 ბასეამ 247
 ბაღ 15
 ბაღამ 15
 ბაჩამ 170
 ბად 15
 ბადიშ 15
 ბანზი 288
 ბან 13
 ბარ 8, 13
 ბარგ 13
 ბასე 8, 247
 ბან 26, 28
 ბანა 170
 ბანა'ვშ 24
 ბანგ 13
 ბანზი'შ 202, 264
 ბანტრა 26
 ბან 8, 25
 ბანკ'იშ 10
 ბელბანჭარს 430
 ბენლუ 32
 ბერეკ 163
 ბერეკ 163, 228
 ბერეკილ 32
 ბერეკა 229
 ბეფშ 239
 ბეფშე'ილდ' 249
 ბეფშეს 227
 ბეფშეშულ 211
 ბეფშე 32, 210, 211
 ბეფშულ 210
 ბეფშეს 210, 211
 ბეფშეშულ 159
 ბეჩ 26, 28
 ბიზა 408
 ბიკ 34, 35, 37, 239
 ბიკიშ 34
 ბიკი 206
 ბინტეილ 32
 ბიქე 239
 ბიქე 34, 35, 36
 ბიშე 32
 ბომე 32
 •ბოგა'ში' 30
 ბოგა პილს 216
 ბოლ 14
 ბოლამ 11, 14
 ბოლექ 33
 ბოლოკი 33
 ბონდ 32
 ბო/ბოკილი 32
 ბოფშარეში 29
 ბობ'უ'ხ 32
 ბრატ'ვშ 11
 •ბუკ 37
 ბუკი 239
 ბულეშა 219
 ბუმბილ 32, 33
 ბუმბულ 32
 ბუნტულ 32
 ბუქი 239
 ბუქე 35, 37
 ბუშ'ი 32
 ბუქ 239
 ბუნტუ 8
 ბუქ 239
 ბურლუი 7
 ბულლი 237
 ბეგი 36, 74, 168, 245, 246,
 252
 ბეგიდ 74, 202
 გადან 41
 გაკ 14, 16
 გალენ 244
 გამამ 14
 •გან 29
 •განი'ში' 29
 •განიშ 29

- გარ 84, 201, 208, 288
 გარგალა 159, 168, 218, 232, 251
 გარულა 168, 232
 გარდ 9
 გარჯ 14, 164
 გაჯახად 224
 გაჯახდ 224
 გაშ 14, 25, 26
 გაშ'აშ 24
 გან 13
 განჯ 8
 გარგლა 218, 251
 გარგლი 161
 გარგლის
 გატ'აშ 24
 გატიშ 25
 გაჩ 26, 28
 გაჩ'აშ 24
 განბუ 29
 განბუშ 29
 გეზალ 9, 12, 167, 171, 173, 211
 *გეზალა 12
 გეზალ'დ' 261
 გეზალს 261
 გეზალშუ
 გეზალშ 261
 გეზლჩრ 167, 240*
 გელუან 244
 გემ 26
 გემ 217, 231
 გეჩ 26
 გემ 31, 155, 217, 231
 გემენდა 193
 გემენდეს 193
 გემენდელს 193
 გემენიდეს 193
 გემენიუ 193
 გემენოლ 193
 გემენოლდეს 193
 გეან 399
 გეარდ 461
 გეარად 461
 გეიანდ 288
 გეიდგარობ 267
 გეიშვე 231
 გეიჭ 58
 გიდე 409
 გიმ 22, 165
 *გიმე 23
 გიმეში 22, 23, 24, 165
 გიმენიუ 204
 გინდორი 10
 გინდორიშ 10
 გიომერ 50
 გირკიდ 202
 გიკარ 10, 168
 გიკაღ 168
 გიკრიშ 10
 გიქ 192
 გლუხოზ 17
 გამარგლი 161
 გოგო 29
 გოგუშ 29
 გოდერ 33
 გოდრიშ 33
 გოლსა 58
 გომნი 208
 გონაბ 15, 25, 26
 გონაბიშ 15
 გონაბშ 228
 გოფარ 38
 გოშარ 8, 38
 *გოში 12, 163
 გოშია 167
 გოწხირი 32, 38, 71, 162, 240
 გოქ 31
 გულუა 163
 გუნ 74, 202, 288
 გურხენი 232
 გუშგუე 233
 გუშგუეა 174
 გუშკუე 76
 გუშკუე 233
 გუშკუეა 174
 გუშუე 76
 გუქარ 38
 გუქარინ'აშ 18
 გუნლა 204
 გუადგარი 267
 გუალ'აშ 11
 გუამარე 177, 269
 გუაბუდი 269
 გუაუა 77, 177
 გუამ 13
 გუარ 13
 გუარე 6, 26
 გუეზ 13
 გუემ 8
 გუენებ 26
 გუერე 26
 გუედ 8, 38
 გუეშ 8, 12, 33, 51, 52, 208, 231
 *გუეში 12, 163
 გუეში'აშ 10
 გუეწად 267
 გუექ 8, 13, 31, 155
 გუერე 26
 გუიდაში 23
 გუიკტიშა 266
 გუიშგუეა 76, 177
 გუიჭ 8, 38
 გუულუა 163
 გუგბ'რა' 249
 გუგობ 245
 გუგუტანდ 288
 დაგა 168
 დაგრა 251
 დაგრობ 251
 დაგრობაშ 200
 დაგრობ'აშ 17, 200
 დავითი 211
 დავითიშ 211
 დავითიშლისგა 217
 დაკლაშ 250
 დამ 208
 დამბალ 15, 170
 დანდალ 15
 დანდალშ 15
 დარობ'აშ 17
 დაშდუ 15
 დაშინ 230
 დაშტე 60
 დამტკარ 59
 დანვირ 232, 249
 დანვრემიშ 232
 დანვრილ 249
 დანჭირ 214

- დაწერილ 175
 დაქვარ 169, 249
 დაქლიდარი 213
 დაჯღლ 169, 249
 დაჯღლს 231
 დაბ 19, 25
 დაბ'ავშ 24
 დაბაიქ'ავშ 19
 დაბღ 25, 26
 დაბეთ 33
 დაბეთი 211 *
 დაბეთიშლოსი 231
 დაბრ 76
 დაბრიქან 227
 დაშდე 233
 დაშდეულ'ავშ 18
 დაშდეუ 18, 160, 162
 დაშდეუ'ავშ 15, 24
 დაშტე 233
 დაშტუ 162
 დას 8
 დას 76, 323
 დას 76, 174
 დასუ 25
 დასუ'ავშ 24
 დე 85, 207
 *დებ 25
 დეგა 168
 დეგენი 407
 დეგნი 40, 178, 179
 დეღბერ 244
 დედე 23, 278
 დედუ 26
 დედუალ 159
 დეთი 207
 დეთა 207
 დეთა 207
 დეთიე 323
 დეკ'ატილ 25
 დემ 85, 207
 დემა 85, 207
 დემამ 76, 174, 207
 დემე 85, 202, 207, 208, 288, 432
 დემის 85, 174, 207
 დემიქს 288
 დენა 49, 164
 დენად 49, 164
 დენას 49, 164
 დენაშე 164
 დენაშე 49
 დენაშე 49
 დეგარ 323
 დეგარ 174
 დერ 207
 დერი 205
 დესა 76, 207, 208
 დესე 85, 207
 დეშტაშ 38
 დეშდე 25, 160
 დეშერი 76, 174, 323
 დეშმა 207
 დეშამ 207
 დეშარ 323
 დეშარ 76
 დეშა 207
 დეშაბა'ა 323
 დეს 22
 დესალბარტე 22
 დესე 22, 165
 დემ 85, 207
 დემა 85, 207
 დემამ 85, 174, 207
 დემე 288, 323
 დემის 85, 174, 207
 დერა 6
 დესა 174, 207, 208, 287
 დესამა 323
 დესამა 323
 დესგი 27
 დეფან 13
 დე 22, 210
 დიკონ 156
 დინარ 211
 დინარს 210
 დიგე 40, 176, 179, 407
 დიგედ 176
 დიგებს 176
 დიდ 211
 დიდაბინ 167
 დიდაბ 25
 *დიე 23
 დიემ 22
 დინა 1', 164
 დინად 17, 164
 დინანქა 204
 დინას 49, 164
 დინაშე 49, 164
 დინოლ 167
 დინოშ 164
 დინოშუ 49
 დის 211
 დიტენ 156
 დინა 6, 49, 50, 164, 167
 დინად 49, 164, 461
 დინაშე 226
 დინას 49, 164
 დინაშე 49, 161, 215
 დინაშე 49, 60, 164
 დინალ 167, 173
 დინაშე 29, 30, 49, 164
 დინელ 167
 დინოშ 161, 164
 დინოშ 49
 დინუ 49
 დინუ 205
 დო 85, 205, 207, 382
 დომა 207
 დომმა 207
 დორ 207
 დორი 207
 დორი 207
 დოსა 207
 დოუ 207
 დოლუ 207
 დოლუ 207
 დომ 85, 207
 დომ'დულ' 11, 13, 159, 170, 250
 *დომ'დულა 13
 დომ'დულაშ 250
 დომ'დულაშ 170
 დომ'დულად 170
 დომ'დულას 170
 დომ'დულაშუ 170
 დომ'დულაშ 11, 159
 დომ 85, 207
 დომ'ა' 207
 დომის 207
 დორი 207

- დოსა 207
 დოსგ 288
 დორე 207
 დორუე 207
 დორუქი 202
 დროი 199
 დროიუ 199
 დროეს 288
 დესნარ 8
 *დუსი 12
 დუს 8, 12
 *დუსი 12
 დუჰსგდანს 27
 *დუტეენი 27
 დუტენი 27
 დუტესგი 27
 დუიგე 176
 დუიგედ 176
 დურეუს 202
 დლიზა 143
- ედ 205
 ედგი 190
 ედგოლი 190
 ედკაფან 190, 191
 ედმუშგენე 43
 ედმეი 62
 ელო 85, 205
 ედფაშუდიქლე 193
 ედჭუთე 186, 195
 ედშიხან 41, 160, 190, 234
 ედშიხენს 191
 ედშიხი 189
 ედშიხოლო 190
 ეზარ 288
 ეთეი 191
 ეთეიენ 191
 ეთლაკან 191
 ეთლაკენ 190
 ეთუაი 191
 ეთშიხენ 41, 190
 ეთშიხი 189
 ელმან 182
 ემიშ 165
 ემოხ 208
 ემტეხე 62
 ემტედელას 192
- ემტედელი 192
 ენგი 208
 ენთიე 234
 ენშარან 193, 218, 224, 239
 ენშარე 239
 ენტიხ 234
 ენგრაბიელე 193
 ეი 217
 ეიგტარ 217
 ეითე 231
 ეინემ 231
 ეი 60, 85, 213, 281
 ეიე 85, 205, 213, 281, 288
 ეიგამ 281
 ეს 180
 ესამა 281
 ესაიუ 193
 ესეი 85, 87, 206, 207, 213, 285
 ესეიო 206
 ესევა 281
 ესევა 172
 ესეგმან 182
 ესენარ 208
 ესენან 208
 ესეტე 244
 ეს'ტ'იოიკ 244
 ესეიო 71, 161, 178, 179, 200, 270
 ესეიმი 193
 ესეპტენ 161
 ესეიო 71, 161
 ესეპალი 241
 ესეტეშუ 75
 ესეტეფიოი 75
 ესეიუ 231
 ესეპტენ 161
 ესევიანეი 228
 ესეშუ 51, 75, 166, 172, 173
 ესეშინ 208
 ესეფეგ 228
 ესა 50, 76, 161, 174
 ესაე 228
 ესანლო 60
 ესას 76, 174, 178, 211, 265, 266
 ესანლო 60
- ესეიშ 432
 ეს'ე' 201, 288
 ესეგ 201, 216, 288
 ესეგ-ამეგ 84, 202
 ესესგა 201
 ესეიუ 201
 ესევა 201
 ესეიუ 84, 201, 213, 265, 288
 ესეიუნ 201
 ესენიან 288
 ესი 205
 ესიომეუ 204
 ესიშ 174
 ესენემ 76
 ესენოშუ 76, 174
 ესეა 161, 201, 213, 281, 288
 ესეად 202, 205, 213, 281
 ესეიანლო 205, 273, 281
 ესეიანლეუ 202
 ესეიას 202, 281
 ესეიანლო 85
 ესეიუ 84, 201
 ესეავ 228
 ესეიუ 201
 ესეავ 288
 ესენან 71, 201, 213
 ესენან-ამხან 202
 ესენანუ 205
 ესენან 213
 ესენე 161, 201
 ესენიუ 202
 ესენ 76, 174
 ესენლო 205, 273
 ესეკალი 71, 161
 ესეიტხ 234
 ესეიანან 239
 ესეიინი 43
 ესე 71, 75, 161, 174, 213, 217
 ესეა 6, 75, 76, 162, 171, 173, 174, 208, 210, 213, 265, 266, 278
 ესეას 76, 174, 259
 ესეპარ 76, 174
 ეს'ე' 84, 201
 ესეშუ 76, 213
 ესეი 6, 75, 84
 ესეიშ 76, 174

- ექალიბ 86
 ექალი 71, 76, 161, 174
 ექალიბ 213
 ექმინ 75
 ექნარ'დ' 76, 174
 ექნემ 231
 ექნემ 52, 76, 174
 ექნოშუ 76, 174
 ექმარ 75
 ექმარემ 174
 ექმარ 75, 173
 ექეი 84, 201, 213, 281
 ექეინ 201
 ექეა 161
 ექლა 201, 204, 205, 272, 281, 288
 ექლ'ერე 204, 205
 *ექშა 50, 161, 174
 ექშელდ 76, 213
 ექხან 71
 ექხენ 161
 ექჟნ 52, 174

 ე 182
 ენ 215
 ერ 85, 288
 ესგი 182
 ექუ 429

 ვედლ 263, 418
 ვედნ 263, 418
 ვერკლ 206
 ვეშდ 202
 ვეშგიმისგა 205
 ვეშ 248
 ვისგ 247
 ვისგე 233
 ვისკე 58, 60, 233
 ვო 206
 'ვ'ოდ 205, 281, 288
 ვოდდო 213
 ვოდე 205
 ვოდემ 205, 288
 ვოდემჩიქეა 213
 ვოთარშერემ 50
 ვოჟ 206
 ვოშეშდს 281

 ვოშეშდ 281
 ვოხეიშდ 142
 ვოხეიშტ 60
 ვოქარ 248
 ვოშეშხე 60

 ზაგარი'დ' 20, 23
 ზად'აშუ 11
 ზაედ 288
 ზაფეჟეა 204
 ზანგლანგ მ, 158
 ზანდუკ 15
 ზანდუკ 15
 ზაუნლუე 205
 ზან 217, 227, 230
 ზან 169, 172
 ზანან 58
 ზესხეხიო 204
 ზექ 19, 248
 ზექარ 248
 ზექეაქ'აშუ
 ზექ'იქ' 250
 ზექეაქ'აშუ 250
 ზექ'რა' 249
 ზისხ 35, 162
 ზისხიშა 50
 ზურაბინან 60
 ზურეალ 217
 ზურეაუ 217
 ზურან 230
 ზურანლდ 264
 ზურანლ 9, 156
 ზურელარ 156
 ზღღდაში 29
 ზესყ 36
 ზესყს 37

 თაბეჟე 206
 თალ'აშუ 11
 თანად 14
 თანად 9
 თანუ 52
 თაშან 247
 თაშარ 248
 თაშარ 156, 171
 თაში 54
 თაშირ 249

 თარან 247
 თაქუ 25
 თაქუ'აშუ 24
 თაშუ 156, 171, 247, 248
 თარ 8
 თე 6, 52, 167, 249
 თეთრ 249
 თეთრულ 162, 171, 249
 თეთრურ 162
 თექუ 25, 38, 240
 თელისგა 204,
 თესა 204
 თევი 203, 204
 თერ 196
 თერა 42, 43, 270
 თერე 42
 თედ 231, 239
 თეკა 84, 204
 თეი 203
 თეიუ 204
 თესა 204
 თესგა 204
 თერანლ 167
 თესგა 204
 თეფთენ 59
 თეფთენ 60, 249, 252
 თეფთულდ 249
 თეფლ 248
 თეფლიან 248
 თეფი 58
 თირი 245
 თომირ 32
 თომურ 32
 თოი 58
 თორ 43
 თორკ 240
 *თორკი 38
 *თორფ 239
 თონ 43
 თარანუ 26
 თარეუ 26
 თეფთენ 169
 თუთინ 32
 თუთინ 13
 თუშან 13
 თუშლოსგა 204
 თუეინ 229

- *თუალ 15
 თუალაშ 15
 თუეთნა 211, 260
 თუესანე 17, 169, 211, 260
 თუეჯ 25
 თუეთ 13, 231, 239
 თუინჯ 13
 თუიარ'იშ' 10
 თხანე 225
 თხერე 225
 თხერალ 60
 თხვიმ 248
 თხუიმ 248
 თხუმ 31, 36, 51, 166, 167
 თხუმა 167
 თხუმაღ 23, 52
 თხუმას 23, 52, 167
 თხუმარ 16/
 თხუმეშ 22
 თხუმისა 204
 თხუმისგა 204
 თხუმისკა 204
 თხუმლისგა 217, 231
 თხუმეჯე 204
 თხუმეი 204
 თხუმერ 171, 248
 თხუმეუ 204
 თხუმი 8, 22, 31, 51, 167,
 168, 171, 211
 თხუმი 23
 თხუმიხ 36
 თგრი 245
 თგრქანდშე 229

 იბაბი 241
 იბანე 194
 იბარ 200
 იბანა 241
 იბნე 194
 იბუნსი 41, 194
 იგ'ემ'ოლნი 189
 იგენი 59
 იგზილდა 226
 იგზიულ 41
 იგზიულდა 226
 იგმრლნი 189
 იგნალ 431

 იგნი 60
 იგოლნი 189
 იგუმი 188
 იღგარი 215, 227
 იღგარი 42, 194
 იღგე 176
 იღგებ 176
 იღეს'კ' 195
 იღესგი 195
 იღისგ 195
 იე 85
 იედ 205
 იერუანდე 174
 იერუანა 205
 იეს 205
 იეილადლ 288
 იზბი 84, 200
 იზგე 195
 იზელალ 216, 230
 იზელალ 230
 იზვირდა 226
 იზვირულ 226
 ითგრი 43
 ითგე 42, 183, 200
 ითხე 196
 ითხელი 196
 ითხელი 196
 იცგრი 42
 იცგველ 231
 იკეკ'ეფლ 231
 იკეკ'შალ 193
 იკეკ'შალ 193
 იკეკ'შალ 193
 იკეკ'შალ 193
 იმ 76, 174
 იმარალ 193
 იმარალ 193
 იმარალ 193
 იმარე 193
 იმარი 241
 იმარალ 193
 იმარე 193
 იმარალ 225
 იმარი 227, 238, 241
 იმარალ 225
 იმარე 201, 203, 288
 იმეგ 201, 203, 432

 იმე-იმე 202
 იმეფხალ 225
 იმეჭუ 76
 იმეჩე 201
 იმერალ 156, 225
 იმემა 281, 288
 იმემაი 281, 284
 იმეთ 201, 203, 288
 იმნარ 76, 203
 იმნარდ 76, 175
 იმნემ 76
 იმნოშ 76
 იმოხ 203, 204, 272
 იმუი 84, 201, 203
 იმუიმი 203
 იმეინ 201
 იმსგე 174, 432
 იმსგე 202
 *იმეშვე'არანე 43
 იმეშვე 203
 იმემა 85, 203, 205, 206, 213
 იმეშვეი 213
 იმლა 203, 288
 იმშა 50, 76, 174, 175
 იმშვეანე 43
 იმშე 201
 იმშან 201, 203, 288
 იმშენ 201, 203
 ინლა 247
 ინლა 247
 იორი 166
 იებისე 41
 იეებ'ანე 41
 ირბელ 217, 231
 ირბიულ 231
 ირდი 194
 ირაპლ 83, 200, 209, 257
 ისა 204
 ისგ 181, 216
 ისგა 84, 203, 204, 207, 252
 ისგდ 233
 ისგე 231
 ისგეინ 52
 ისგლადლ 288
 ისგლე 288
 ისგლე'დ' 52
 ისგუ 174, 175, 206, 208

- ისგუი 76
 ისგუა 175, 233
 ისგუეი 231
 ისგუე'მ' 76, 174
 ისგუი 76, 233
 ისგუნეი 204
 ისგუნეუ 204
 ისკა 204, 252
 ისკდ 233
 ისკე 174
 ისკეუ 76
 ისკეუი 174
 ისკუი 76, 233
 ისოყალ 230
 ისოყი 241
 ისოყალ 230
 ისოყი 241
 იტაბი 241
 იტაბი 241
 იტეტი 239
 იტიბი 188
 'ი'ტრტი 239
 იტელელ 231
 იტხანეუნი 189
 იფ 171, 249
 იფაშტიეულ 193
 იფაბი 171, 203
 იფართქმსკა 204
 იფართქმსკა 204
 იფრა 249
 იფაშტიეულ 193
 იფაშტიეულ 193
 იჭტემ 195
 იქუთეერ 186, 194, 195
 იქემელ 231
 იქემიელ 231
 ილუნე 42, 43
 ილრალ 216, 230
 *ილრალ'ე' 168
 ილრალ 181, 230
 ილღლინი 237
 იყერ 196
 იყირ 196
 იშა 76, 174, 175
 იშგენ 76, 174
 იშგენგ 432
 იშგუიდი 75, 163, 172, 233
 იშგუიდი 75, 173
 იშგუიუ 175
 იშკენ 76
 იშკუიდი 75, 172, 219, 233
 იშხი 66
 იშხიდა 180
 იშხიდეხ 189
 იშხიუ 188
 იშხოლდეხ 189
 იშხილი 61
 იშხილ'და' 61, 66, 108
 იშხილდე 66
 იშხილდეხ 189
 იშხილდედს 189
 იშხილნი 189
 იში 186
 იყვემ 195
 იყხ 163, 169
 იყხემ 195
 იყხენალ 193
 იყხენიელ 193
 იყხრა 169, 249
 იყხუაბი 183
 იყხუაბინე 183
 იხუერელი 199
 იხური 199
 იხურიეულ 199
 იხურიეულ 199
 იყ 285
 ირა 84, 108, 200
 ირენი 196
 ირი 84, 188, 200
 ისნაუ 9
 კა 6
 კაბ 9, 14, 159
 კათხ 14
 კალ 9
 კალა 224
 კალარკელარ 169
 კალენ 31, 217
 კალმახ 15, 71, 162
 კალია 159
 კალიონ 31
 კალიონ 31, 217
 კალაქეტი 244
 კალაქეტი 32
 კალაქტი 32
 კალუ 14, 159
 კალუა 14
 კალუენ 71, 162
 კალმახარ 71, 162
 კამილ 36, 37
 კამინ 36, 37
 კამელ 36, 37
 კამრა 217, 230
 კარაშუ 23, 24
 კარდალ 14
 კარქე 37
 კარსენ'აშუ 121
 კარსარ 230
 კარაბ 23, 24
 კარაბაშუ 24
 კარაბიუ 23, 24
 კავიერი 25
 კავ'აშუ 24
 კავს 26
 კავს'აშუ 24
 კავ 25
 კავ'აშუ 24
 კადა 6
 კაილე 37
 კან 25, 26
 კანსარ 215, 225, 227
 კენუა 6, 19, 250
 კენქოლ 250
 კენქოლ'აშუ 19
 კესარ 215
 კეხს 26
 კენა 26
 კესარ 225
 კეს'აშუ 60
 კეუენი 40
 კეუენე 247
 კეუენა 247
 კეიშე 40
 კიბდენ 162, 228
 კიბდონ 11, 32
 კიბდუნ'ენ 32
 კიბდუნეიშუ 11
 კიდბონ 32
 კირ 35
 კიტურა 248

- ლაშქილ 250
 ლაშქირ'აშ 18
 ლაშქირი 33
 ლაშქი 18, 33, 34, 172, 250
 ლაშქი 226
 ლაშქი 13
 ლაშქი 230
 ლაშქი 226
 ლაშქი 33
 ლაშქი 167
 ლაშქი 33
 ლაშქი 33
 ლაშქი 250
 ლაშქი 33
 ლაშქი 85, 205, 281, 288
 ლაშქი 184
 ლაშქი 250
 ლაშქი 192
 ლაშქი 195
 ლაშქი 195
 ლაშქი 85, 205, 213, 201, 288
 ლაშქი 228
 ლაშქი 229
 ლაშქი 184
 ლაშქი 185
 ლაშქი 184
 ლაშქი 190
 ლაშქი 43
 ლაშქი 250
 ლაშქი 461
 ლაშქი 259
 ლაშქი 195
 *ლაშქი 162
 ლაშქი 192
 ლაშქი 192
 ლაშქი 229
 ლაშქი 9
 ლაშქი 20
 ლაშქი 30
 ლაშქი 173, 218, 232
 ლაშქი 200, 259
 *ლაშქი 30
 ლაშქი 225
 ლაშქი 228
 ლაშქი 7
 ლაშქი 259
 ლაშქი 226
 ლაშქი 197
 ლაშქი 18
 ლაშქი 34
 ლაშქი 34
 ლაშქი 34
 ლაშქი 34
 ლაშქი 33, 232
 ლაშქი 225
 ლაშქი 36
 ლაშქი 34
 ლაშქი 34
 ლაშქი 217
 ლაშქი 33, 219, 230
 ლაშქი 230
 ლაშქი 202, 264, 288
 ლაშქი 7, 202, 264
 ლაშქი 35
 ლაშქი 162
 ლაშქი 288
 ლაშქი 288
 ლაშქი 206, 216
 ლაშქი 206
 ლაშქი 197
 ლაშქი 201
 ლაშქი 201
 ლაშქი 35
 ლაშქი 35
 ლაშქი 217, 230
 ლაშქი 34
 ლაშქი 227
 ლაშქი 227
 ლაშქი 206
 ლაშქი 183
 ლაშქი 183
 ლაშქი 183
 ლაშქი 259
 ლაშქი 195
 ლაშქი 195
 ლაშქი 242
 ლაშქი 227
 ლაშქი 162
 ლაშქი 77, 83, 162, 176, 192,
 200, 213
 ლაშქი 162
 ლაშქი 227
 ლაშქი 430
 ლაშქი 34
 ლაშქი 34
 ლაშქი 34
 ლაშქი 197
 ლაშქი 232
 ლაშქი 24
 ლაშქი 232
 ლაშქი 229
 ლაშქი 232
 ლაშქი 200
 ლაშქი 230
 ლაშქი 191
 ლაშქი 193
 ლაშქი 193
 ლაშქი 242
 ლაშქი 191
 ლაშქი 193
 ლაშქი 193
 ლაშქი 167
 ლაშქი 197
 ლაშქი 202
 ლაშქი 191
 ლაშქი 203
 ლაშქი 204
 ლაშქი 204
 ლაშქი 204
 ლაშქი 227
 ლაშქი 6, 156, 159, 203, 237
 ლაშქი 226, 227
 ლაშქი 29
 ლაშქი 191
 ლაშქი 213
 ლაშქი 204
 ლაშქი 27
 ლაშქი 8
 ლაშქი 285
 ლაშქი 429
 ლაშქი 429
 ლაშქი 7
 ლაშქი 242
 ლაშქი 217
 ლაშქი 197
 ლაშქი 199
 ლაშქი 199
 ლაშქი 199

- ლეკანიშეთე 203
 ლეკანიშმეკე 204
 ლეკანიშნან 203
 ლეკანიკახან 205
 ლეზებ 197
 ლეზობ 197
 ლეზებ 159, 197
 ლეთ 202
 ლეთნ 73
 ლეთნი 167
 ლეთრე 159, 197
 ლეთრეკე 227
 ლეთური 259
 ლეთურიდ 259
 ლეთურის 259
 ლეთურიშდ 259
 ლელატ 197
 ლელატ 197
 ლელტსა 232
 ლემარე 197
 ლემარე 197
 ლემეს 218
 ლემეს'გ' 162, 166, 218, 234
 ლემესკ 162
 ლემშეკედ 60
 ლეიდე 196
 ლემზობი 183
 ლემზობნე 183
 ლემოზრე 183
 ლეკა 201, 288
 ლერ 216
 ლერხი 216
 ლეს 192
 ლესგთე 288
 ლესგიშე 50
 ლესეს 192
 ლესკ 60
 ლესკარ 12
 ლესუ 176, 192, 200
 ლეტებ 226
 ლეფაყე 250
 ლეფაყე 172
 ლეფანჭუთიქ 204
 ლექებ 226
 ლექა 288
 ლექა 201
 ლექურ 199
 ლექურ 199
 ლელე 247
 ლელე 226, 230
 ლელემა 247
 ლელე 169
 ლელე 217
 ლელემა 69
 ლეშხი 197
 ლეჩედ 226
 ლეჩმე 228
 ლეჭაშგრი 59
 ლეჭამ 250
 ლეჭაშგრი 60, 172, 250, 265
 ლეხამ 250
 ლეტახ 234
 ლეტებეს 191
 ლეხბური 250
 ლეპედ 197
 ლეპედ 226
 ლეპნა 201, 288
 ლეზბი 31
 ლეთ 60, 202
 ლეთი 288
 ლეთიშ 202
 ლეთშიუ 202
 ლეჭა 429
 ლეჭარ 430
 ლეჭუ 207
 ლეჭუ 429, 430
 ლი 47, 59, 61, 83, 171, 176, 182, 192, 200, 206, 208, 210, 264, 424
 ლიბრიალ 214
 ლიგდანე 41
 ლიგემ 18
 ლიგენი 399
 ლიგუქ 17
 ლიდგედ 176
 ლიდგე 27
 ლიდეს'კ' 218
 ლიდეს 218
 ლიდეს'გ' 218, 234
 ლიზ 200
 ლიზებ 231
 ლიზი 197
 ლიზუებ 18
 ლითენე 42
 ლითერი 42, 43
 ლითონსე 42, 43
 ლითრე 42
 ლითუნე 42
 ლიირი 197
 ლიკანე 43
 ლიკლეშ 40
 ლიკე'ი'შე 40
 ლიკლანი 17
 ლიკრდე 237
 ლილატკეშ 200
 ლილაში 60
 ლილაში 17
 ლიმაარალ 198
 ლიმაარალდ 198
 ლიმაარალუ 198
 ლიმაარალდ 198
 ლიმაარალდ 198
 ლიმაარალუნ 198
 ლიმაარალუ 198
 ლიმაარალ 198
 ლიმაარე 60, 237
 ლიმიუშგენი 42
 ლიმიუშგარ'ე' 42
 ლიმიუშგანე 42, 43
 ლიმიე 168
 ლიმეხანე 41
 ლიმეირ 43
 ლიმეირ 43
 ლიპარტელიან 60
 ლიერლე 17
 ლირბელიშ 200
 ლირბიელაშ 200
 ლირბიელიშ 200
 ლირბიელეშ 200
 ლირდე 18, 206
 ლირელუ 27
 ლირკალი 213
 ლისგა 204, 272
 ლისგდი 233
 ლისგაურე 17, 18
 ლისგუჭი 17
 ლისედე 237
 ლისკდი 233
 ლისრუე 237, 242
 ლიტენალ 199
 ლიტენიშ 200

- ლიტებიში 29, 50
 ლიტული 242
 ლიტუბე 17
 ლიტხალ 199
 ლიტხალ 199
 ლიტუბე 18
 ლიღარაღუშ 200
 ლიღარაღოშ 200
 ლიღარაღუ 200
 ლიღარაღუ 200
 ლიღარაღუ 199
 ლიღარაღუშ 200
 ლიღარაღ 168, 214
 *ლიყვიწე 42
 ლიყვიწე 42
 ლიყვიწე 42
 ლიყვიწე 18
 ლიშგუდი 233
 ლიშგუბე 18
 ლიშდღუი 17
 ლიშკუდი 233
 ლიშხალ 199
 ლიშიელ 199
 ლიხედ 27, 224
 ლიყ 22, 33, 36, 168, 195
 ლიყე 22
 ლიყილდ 217
 ლიყილდ' 249
 ლიყილდ 217
 ლიყიშ 23, 33
 ლიყის 36
 ლიწედ 206
 ლიწენე 43
 ლიწურაღ 22
 ლიკვიბე 59
 ლიკვიბიელ 199
 ლიკვიშალ 199
 ლიკვიშე 60
 ლიკვიდიელუ 200
 ლიხ 142
 ლიკვინიელ 199
 ლიკვიდ 224
 ლიკვინელ 199
 ლიკვინი 17
 ლიკვინიელ 199
 ლიკვინიელ 199
 ლიყვილყე 237
 ლიზი 197
 ლიჭკუისგ 429
 ლიზი 31
 ლიჭ 85, 207, 213, 285, 430
 ლიყის 185
 ლიხთენე 43
 ლიხოდა 12, 71, 162
 ლიხუტად 242
 ლიხუტად 159, 242
 ლიხუტად 159
 ლიხუტად 41
 ლიხოდა 71, 162, 259
 ლიხოდან 259
 ლიხოდან 259
 ლიხოდან 12, 71, 162
 ლიზ 13
 ლიზი 13
 ლიზი 31
 ლიჭა 429
 ლიჭარ 430
 ლიჭხუბე 242
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 75
 ლიჭხუბე 248
 ლიჭხუბე 171
 ლიჭხუბე 172
 ლიჭხუბე 219
 ლიჭხუბე 262
 ლიჭხუბე 68, 75, 150, 172
 *ლიჭხუ 37
 ლიჭხუბე 262
 ლიჭხუბე 430
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 231
 ლიჭხუ 77, 176, 178, 218, 430,
 431
 ლიჭხუ 16
 ლიჭხუბე 16
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 171, 248
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 176
 ლიჭხუბე 75, 172
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 22
 ლიჭხუბე 248
 ლიჭხუბე 171
 ლიჭხუბე 206, 246
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 17
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 189
 ლიჭხუბე 182
 ლიჭხუბე 189
 ლიჭხუბე 182
 ლიჭხუბე 182
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 182
 ლიჭხუბე 189
 ლიჭხუბე 189
 ლიჭხუბე 239
 *ლიჭხუბე 239
 ლიჭხუბე 189
 ლიჭხუბე 189
 ლიჭხუბე 189
 ლიჭხუბე 16
 ლიჭხუბე 214
 ლიჭხუბე 16
 ლიჭხუბე 16
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 83, 197
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 58
 ლიჭხუბე 248
 ლიჭხუბე 17
 ლიჭხუბე 17
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 200
 ლიჭხუბე 21
 ლიჭხუბე 200
 ლიჭხუბე 200
 ლიჭხუბე 197
 ლიჭხუბე 248
 ლიჭხუბე 36, 166

- ლეკარ 33
 ლეკებ 33
 ლეკებ 23, 24
 ლეკი 24, 33
 ლეხებ 248
 ლეკან 17, 171
 ლეკანში 17
 ლეკიდ 40
 ლეკარ 248
 ლეკან 247
 ლეკე 247, 248
 ლეკ 218, 430
 ლეკბი 430
 ლეკნანე 245
- მა 85, 206, 207, 281
 მაგ 76
 მაგვარდ 203
 მაგურა 76
 მაღე 85, 207
 მაღილ 224, 227
 მაღმა 174, 207
 მაღრანე 226
 მაღრენე 171
 მაღრენე 226
 მაულარ 60
 მაზიგ 216
 მათემთე 203
 მათემთე 204
 მათემთენ 203
 მათემთენა 205
 მათეკახან 205
 მათხანე 11
 მათხუმი 168, 248
 მათხფი 11
 მათღე 227
 მაკეში 192
 მაკეშენა 192
 მაღატ 19, 23, 24, 178, 200
 მაღენე 171
 მაღტაშ 19, 23, 24, 200
 მაღღამ 250
 მამ 85, 207
 მამი 85, 207
 მამარე 177, 178, 269
 მამულ 15
 მამულ 15
- მამულაშ 15
 მამშარე 74, 171
 მამხე 252
 მანაშ 60
 მანგარ 26
 მანგერ 26
 მანკო 60
 მაგ 76
 მაგა 206
 მაგილენე 197
 მაგხა 1/8
 მარა 49, 72, 165
 მარად 49, 72, 165
 მარაემნაშ 167
 მარალისგა 231
 მარას 72, 165
 მარაუშუ 72, 165
 მარაკ'აშ 11
 მარე 72, 165, 205, 212, 242, 281
 მარედ 72, 165
 მარეიშ 165
 მარემიშ 72, 165
 მარემი 72
 მარეს 72, 165
 მარეუშ 72, 165
 მაროლ 73, 167, 217
 მაროლ 217
 მაროშუ 49, 72, 165
 მარჩია 252
 მარხუ 14
 მასარდ 288
 მასისგ 224
 მასტენ 168
 მასტენა 168
 მატა 206
 მაღლატ 11
 მაღლატაშ 11
 მაღულ'აშ 11
 მაუა 77, 177
 მაყალ 19
 მაყალშ 215, 228, 229
 მაყლაშ 19
 მაყლუნი 52
 მაშანე 226, 252
 მაშდმულ'ა 34
 მაშენე 171, 226
- მაშირი 74, 170, 251
 მაშინე 215, 226, 252
 მაშინე 52, 74, 167, 171, 215, 226
 მაშუბ 202
 მაშუბ 202
 მაშუბი 23
 მაშენე 227
 მაწრანაშ 17
 მაწრანე 74, 171
 მაწრანე 252
 მაწრანე 17, 171
 მახა 74, 170
 მახად 52, 202
 მახალ 9, 19, 160
 მახან 52, 202, 263
 მახე 74, 169, 170, 251
 მახე-ლუჯარე 22
 მახლაშ 19
 მახუში 248
 მაჟად 197
 მაჟად 197
 მაჟედ 197
 მაჟნი 178
 მაჟენაშ 19
 მაჟენე 228
 მაჟელი 269
 მაჟურენე 74, 161, 171
 მაჟ 76, 215, 224, 227
 მაჟ 76, 174, 175, 213
 მაჟურა 174
 მანდ 85, 207
 მანდე 207
 მანდე 281
 მანდმა 174, 207
 მანღე 207
 მანეი 227
 მანგიშ 23, 24
 მანზიგ 23, 24
 მანზუმ 224
 მანთენ 252
 მანთენ 17
 მანთენაშ 17
 მანიდ 199
 მანიდარ 199
 მანიდარ 199
 მანკლი 76

- მერბე 60
 მერბად 171
 მერბან 171
 მერმწე 432
 მერმა 51
 მერმამ 51
 მერმამე 51, 265
 მერმწე 288
 მერმე 51, 75, 173, 240
 მერნე 253
 მესმე 75, 173, 253
 მენტარ 84
 მთავრობ 17
 მი 75, 80, 173, 174, 178, 186
 მიჯნათე 203
 მიღ'ვლდ' 249
 მიმარა 186
 მიმარა 80, 186
 მიმარან 80
 მიმილ 14
 მიმილიშ 14
 მინ 75, 174
 მინდერ 228
 მინეშ 174
 მინჟუ 32
 მიყ 33, 35, 36, 172
 *მიყე 23
 მიყ'ეშ' 22
 მიყიშ 33
 მიყს 36
 მიყ'ვლდ' 249
 მირ 208
 მირდი 194
 მირონ 32
 მირა'ქ'ენ 32
 მიტნხა 61
 მიტნხახი 61
 მიშგეაშალ 204, 273
 მიშგეაქსან 272
 მიშგუ 76, 174, 175, 203
 მიშგუა 175, 211, 213
 მიშგუამჟე 204
 მიშგუაქსან 205
 მიშგუი 76, 206, 233
 მიშგუი 76, 174, 233
 მიჩა 50, 76, 174
 *მიქშა 50, 174
 მი 213
 მო 85, 206, 207
 მოგანბ 25
 მოდე 85
 მოდეი 281
 მოდმა 207
 მოლ 9
 მოლანტ 196
 მოლექ 31
 მოლოქ 31
 მოლოქა 31
 მომარგ 196
 მომარგ 196
 მომეწ 281
 მომსახური 15
 მორ 9, 14
 მორს 32, 37
 მოქველ 32
 მოქველი 32
 მოწმ 32
 მოხსნანბ 25
 *მოწმ 15, 32
 მრ 85, 207
 მრდ 85, 207
 მრდე 85, 207
 მრდეი 205
 მრმა 85, 207
 მუ 22
 მუბურ'იშ' 10
 მუგ'ვლდ' 281
 მუეშ 22
 მუთორი 59
 მუთურეი 196
 მუთური 196, 259
 მუთურიდ 259
 მუთურის 259
 მუი 85, 206
 *მუეჟ 37
 *მუეჟე 35
 მუელურს 265
 მურგეი 7
 მურეუამ 11, 12, 16, 156, 218
 *მურეუამა 12, 20
 *მურეუამაი 13
 მურეუამაშ 11
 მეს 16, 175, 211
 მუსიშ 16
 მუსობ 168
 მუსულლი 7
 მუქუს 23
 მუქუხუნაშ 24
 მუქუხუნიშ 24
 მულვან 226, 230
 მულვა 266
 მუეხანიან 60
 მუშგარი 43
 მუშგარი 43
 მუშგური 260
 მუშგურის 264
 მუშენან 251
 მუშენარ 253
 მუშენი 251
 მუშენი 169
 მუშენან 68, 150, 169
 მუშენი 150, 169
 მუწდა, 219
 მუხური 13
 მუხუბე 214
 მუხური 13
 *მუჟ 35
 მუჟუ 8
 მურეუამ 156, 218
 მუშგულ 16
 მუშგულიშ 16
 მუშენან 264
 *მუეწმ 32
 მგ 177
 მგბრეი 16
 მგემ 196
 მგდარი 227
 მგდე 196
 'მგ'ზან 169, 251
 მგზენ 16
 მგზენიშ 16
 მგზენ 172, 252
 მგზნი 16, 169, 251
 მგიდგარი 16
 მგიდგარი 16
 მგკლ 16
 მგკლიშ 16
 მგლაშერი 253
 მგლახ 251
 მგლეჟ 226

- მელტალი 16
 მელჩად 461
 მელკი 168
 მელენჭერი 16
 მემლახ 251
 მენაყ 24, 214
 მენლი 273
 მგე 36, 37
 მჰეილდელ 33
 მჰეე 33
 მჰე'ეშ' 33
 მჰრანჰ 16
 მჰრბიელ 196
 მჰრგეალ 159
 მჰრდამ 25
 მჰტაჰამ 83, 197
 მჰტყამ 83, 197
 მჰტაჰე 213
 მჰლურინჰ 8
 მჰე 84, 203, 270, 271
 მჰეშკიდშა 50
 მჰეშტანი 169
 მჰეჩაე 73
 მჰეჩაე 73, 168
 მჰეჩესეი 213
 მჰეციხი 41, 169, 251
 მჰეწირანა 171
 მჰეჰე 159
 მჰეხარ 288
 მჰეხარეჩან 288
 მჰეხიმდ 202

 ნაბგი 168, 252
 ნაბზენაშ 11
 ნაბიკე 34
 ნაბმენ 198
 ნაბოზნს 202
 ნაბუქე 36
 ნაგამ 226
 ნაგაზი 218, 232
 ნაგამ'უ' 197, 198
 ნაგემ 198, 230
 ნაგზი 218, 232
 ნაგოჰ 17
 ნაგუქაშ 17
 ნაღასგ 226
 ნაღგარი 267

 ნაღგარე 197
 ნაღირილ 59
 ნაეშთხე 253
 ნაეხუმი 253
 ნაეხუშტი 173, 253
 ნაზელალ 198
 ნაზელალ'უ' 197
 ნაზელდ 199
 ნაზე 83
 ნათხორა 17
 ნათხუმ 9
 ნაკლან'აშ' 17
 ნალან'აშ' 17
 ნალდალ 226
 ნალიამ 50
 ნალკარე 33
 ნალდიპორ 12
 ნალდიპორ'აშ' 12
 ნალგა'უ' 33
 ნამარ'უ' 83
 ნამარ'ე' 83, 177, 269
 ნამარე 83
 ნამეარე 33
 ნამსში 173, 253
 ნამესურ 20
 ნამეჰ 33
 ნამე 75
 ნამეჰენ'აშ' 11
 ნაჰილ 17
 ნაჰლენაშ 17
 ნარდ 198
 ნარდანე 198
 ნარდე 230
 ნარდეჰ 198
 ნარდენ 198
 ნარდენაშ 200
 ნასგოჰ 11, 17
 ნასგურ 17
 ნასგურაშ 17
 ნასგურენაშ 11, 17
 ნატახ 226
 ნატიელ 200
 ნატიხ'უ' 83, 198
 ნატუბანაშ 17
 ნატუბან 17
 ნაურ 216, 229
 ნატუბელი 252

 ნეკილე 168
 ნეჰეშხე 173
 ნაჰას 226
 ნაჰან'აშ' 11
 ნაჰან 226
 ნაჰე 429
 ნაჰეთორილ 198
 ნაჰეთორულ 198
 ნაჰეთორული 198
 ნაიჰე 83, 198
 ნალაგ 226
 ნალეჰურ 229
 ნალეჰენ 83, 198
 ნაჰე 77, 177
 ნამდმულდ 34
 ნამდობი 252
 ნამდულდ 17
 ნამდულენაშ 17
 ნამდულე 34
 ნამდულ'უ' 34
 ნამტაჰ 60
 ნამუჰე 34
 ნამაღე 226
 ნამუნ 13
 *ნამუნა 13
 ნამხან 226
 ნამხმორ 12
 *ნამხმორა 12
 ნამუხარ 33
 ნამუშ'უ' 33
 ნაჰანაშ 17
 ნაჰან 17
 ნაჰად 226
 ნაჰელენ 83, 198
 ნაჰელურ 198
 ნაჰელი 269
 ნაჰდა 229
 ნაჰმულენ 34
 ნაჰე 34
 ნამანდურ 26
 ნა 75, 173, 215, 217, 224,
 226, 227, 230
 ნამ 15, 25
 ნამემუნ 198
 ნამიშ 15
 ნამმენ 198
 ნამოზ 9, 11, 26, 215, 224,

- 252
 ნაბოზს 262, 288
 ნაგემ 198, 217
 ნაზელალ 198
 ნაზისს'უ' 35
 ნათეე 230
 ნამ 58, 69, 75, 158, 173,
 174, 215, 224, 227, 265
 ნაპარ 26
 ნარდეე 217
 ნარდეუ 198
 ნარშეე 230
 ნატებ 230
 ნატიხტ 33, 198
 ნათშირი 168
 ნაქუთარულუ 198
 ნაქუთერიოერ 198
 ნაქუთიერი 198
 ნალეშე 230
 ნაყირ 217
 ნაყიუტ
 ნაშტიმ 34
 ნაშხ'იშ' 10
 ნაქდერ 198
 ნაქდიერ 198
 ნაქდუნ 33, 198
 ნაქდური 198
 ნაქდური 198
 ნაქედ 217
 ნაზელდ 199
 ნაზულ 199
 ნაზუ 83
 ნათი 60
 ნაქტ 429
 ნაქტის 429
 ნაქტისე 429
 ნაყუნ 26
 ნაყუნ'აშ' 11
 ნაქლარუ 198
 ნე (ნაწილაკი) 85, 207
 ნებეა 252
 ნებოზ 26, 215, 224, 252
 ნებოზს 202
 ნემ 80, 185, 186
 ნეპარ 26
 ნესგა 60
 ნესგვა 252
 ნესკა 233, 252
 ნესგა 233
 ნექქარ 247
 ნექქარამ 247
 ნელარ 11
 ნელაშტ 24
 ნელარაშ 11
 ნელაშტაშ 24
 ნეყირ 217
 ნეწად 267
 ნევეუ 217
 ნემ 52
 ნენა 288
 ნესგამეზი 60
 ნიგბა 252
 ნიღგარობ 267
 ნიკეშ 50
 ნიკო 29, 50
 ნიკომე 50
 *ნიკო'ში' 30
 ნიკოშ 50
 ნიკეუშ 29, 50
 ნიკურშა 266
 ნინ 15, 68, 172
 ნინა 15
 ნინიშ 15
 ნიშა 18
 ნიშგუდე 76, 174, 177
 ნიც 228
 ნო 85, 186, 207
 ნომ 80, 185, 186, 207
 ნომა 76, 174, 186, 207
 ნომე 85, 207
 ნომის 207
 ნომმა 207
 ნოსა 80, 186, 207
 ნო 85, 207
 ნომ 80, 185, 207
 ნომა 80, 85, 174, 207
 ნომის 80, 185, 207
 ნოსა 186, 207
 ნუმ 207
 ნუმა 207
 ნუნ 203, 204, 270
 ნულუა 266
 ნუმ 207
 ნუმა 207
 ნადურდ 159
 ნარ 76, 229
 ნარ 76
 *ნარალ 13
 ნარუნ 202
 ნალო 85, 206, 208, 242
 ნარ 174
 ნარდ 76, 175
 ნარს 76, 174, 281
 ნას 76
 ნე 208
 ნებ 218, 234
 ნეგემ 158
 ნედ 85, 205, 233, 278
 ნედურ 26
 ნედურდ 233
 ნედლა 230
 ნერ 174
 ნერბეშ 233
 ნერბეშტაშ 75, 172, 233
 ნერბეშტაშეშ 173
 ნერბეშტაშეშეშ 173
 ნერბი 75, 172
 ნერაშალე 206
 ნერაშას 60
 ნერაშეშ 60
 ნერუ 75, 172, 173
 ნერუნალე 76
 ნერუნაშ 76, 85, 174, 206,
 212, 213
 ნერუნეშ 75, 172
 ნერუნეშდიეშ 75, 173
 ნერუნეშდიეშეშ 173
 ნერუნეშდიეშეშ 75, 172
 ნერუნეშდისეში 75
 ნერუნეშდისეშეშ 172
 ნერუნეშდიორი 75
 ნერუნეშტიეშეშ 172
 ნერუნეშტიეშეშ 172
 ნერბი 174
 *ნ'ეშა 76
 ნემდ 69, 75, 158, 172, 173,
 233
 *ნ'ემდეშეშ 75, 172
 *ნ'ემდეორი 75
 *ნ'ემდისეში 75, 172
 ნემდ 60, 75, 172, 233

- დეშტეშხუ 172
 დეხე 228
 დეხუ 161, 215
 დირი 196
 დორი 75, 172
 დორინ 202
 'მ'გემე 195
- ოდ 206 (ნაწილაკი)
 ოდაგნ 42
 ოდაგრ 42
 ოდაგანდ 42
 ოდაგარი 42
 ოდაგენ 42
 ოდაგრაი 42
 ოთახებანჯა 204
 ოთახმუნ 32
 ოთახიქუ 32
 ოთახუქუ 32
 ოთაგანახ 227
 ოთაგენ 225
 ოთათუნა 42
 ოთაკალუ 187
 ოთაკალუე 161
 ოთაკალუა 267, 269
 ოთაკალუას 268
 ოთაკალუნ 267
 ოთაკალუნს 267
 ოთაკალუი 266
 ოთაკალუის 266, 268
 ოთაკალუნან 269
 ოთაკარა 210
 ოთაკალუი 268
 ოთაკუნა 186
 ოთამაშა 225
 ოთამეშ 225
 ოთაქელ 231
 ოთსგური 239
 *ოთსგურინ 239
 ოთქანან 186
 ოთქანენ 186
 ოთლე 196
 ოთლორალ 230
 ოთშიხენ 41
 ოთუქემე 71, 161
 ოთხატანუ 184
 ოთხატეა 259
- ოთხატუნ 259
 ოთხატუნს 259
 ოთხემე 225
 ოკალუი 268
 ოკოკ 244
 ოლშიხენი 61
 ომევე 192
 ონტახ 225
 ონტებ 225
 ონტებე 62
 ონტებე 226
 ონტებენი 226
 ომ (ნაწილაკი) 85, 206
 ომტ 206
 ოსარ 238
 ოსროშ 15
 ოტ (ნაწილაკი) 85, 206
 ოტებ 27
 ოტებ 163, 244
 ოფოფა 238
 ოფოფენ 238
 ოქანტუ 244
 ოლ (ნაწილაკი) 208
 ოლაფ 79, 184
 ოკაბ 244
 ოხგოხოლ 32
 ოხოწბ 244
 ოხტკრდა 186
 ოხ'ტ'წებ 196, 244
 ოხლ'ლუე 227
 ოხწებე 196
 ოხუნდ 260, 266
 ოხუნდნი 260
 ოხუნეს 260
 ოხქერა 162
 ოქერა 162
 *ორჩიხი 15
- პალტო 29
 პალტუქუ 29
 პაპ 71
 პასიხუ 162
 პასუხ 162
 პილუი 22
 პირველ 75, 173
 პირინი 160
- ტაბე 201
 ტანმარა 59, 66
 ტანმარე 60, 232, 241
 ტანმარი 241
 ტანმარას 66
 ტანმარე 65
 ტანგლანთ 230
 ტანკლთხე 230
 ტანმარე 232, 241
 ტანმარი 241
 ტალი 166
 ტალუ 50, 51, 72, 165
 ტალუდ 50, 72, 166
 ტალუქემ 50, 51, 72, 165, 166
 ტალუქემი 72
 ტალუქუ 50, 72, 166
 ტახმარ 65
 ტახმარა 66
 ტახაფანდა 184
 ტახე 6
 ტახეამარ 60
 ტახეამარ 65
 ტახეამარა 66
 ტახომარა 59
 ტახომარა 59
 ტაქურარ 26, 29
 ტაქურარ 26
 ტაქურარუ 24
 ტაქმარა 59, 66
 ტაქმარანან 225
 ტაქმარა 59
 ტანთხე 196
 ტანნიტუ 195
 ტანწემ 229
 ტანმარან 27
 ტანწუდა 227
 ტანტუმარან 27
 ტანქლანან 225
 ტანქმარა 59
 ტანქიუ 10
 ტანტემ 202
 ტანტი 202
 ტანისა 202
 ტანტი 202
 ტენთხე 196
 ტენსიხან 408
 ტელ 50, 51, 72, 163, 165, 166
 ტელდ 50, 72, 165, 166
 ტელემ 50, 166

- ჟელიშ 50, 72, 166
 ჟელშიშ 50, 166
 ჟელს 50, 72, 165
 ჟელშუ 50, 72, 166
 ჟი 27, 84, 179, 180, 201, 203, 204, 270, 271, 272, 288
 ჟიბ 84, 201, 288
 ჟიბა 84, 201
 ჟიბაუ 288
 ჟიბო 288
 ჟიბოუ 288
 ჟიბიუ 84, 201
 ჟინალ 18
 ჟინალ 249
 ჟინენ 204
 ჟინღლად 249
 ჟინღლად'აშუ 18
 ჟიქან 84, 201
 ჟიქან 272, 288
 ჟიქან 84, 201, 203, 205
 ჟი რუჟი 84
 ჟიხი 84, 201
 ჟიბ 84, 201
 ჟიბიანი 202
 ჟინ 204, 271
 ჟ'ოხკლათხ 230
 ჟ'ოხპარა 66
 ჟ'ოხტუკიბინენ 32
 ჟ'ოხლანან 225

 რაჟ 14
 რაჟვალ 59
 რახი 338
 რაჟეუ 186
 რაჟუ'აშუ 24
 რაჟი 285
 რაჟი 194, 213
 რაჟი 26, 80, 186, 187, 200, 207, 429, 430
 რაჟი 26
 რაჟი'არ 26, 429
 რაჟი 430
 რაჟი 430
 როგ 247
 როგვა 247
 როგვალ 248
 როგუ 9, 171
 როგუალ 162, 171
 როგუარ 162

 როჟ 85, 87, 207, 213, 285
 როჟი 285
 როჟი 85, 207, 213
 როჟი'არ 429
 რტუ 245
 რუხ 172
 რუჟა 26
 რუხმელური 218

 ხაბელ 249
 ხაბილ 249
 ხაბრალა 206
 ხადგომი 23
 ხადილ 219
 ხათალ 15
 ხათლიშ 15
 ხაჟურხული 11
 ხაჟურხულიშ 11
 ხამ 51
 ხამა 208
 ხანცხუბირი'ი 11
 ხანწუეუ 11
 ხანწუეიშ 11
 ხაჟენ 33, 239
 ხანნიშ 33
 ხარაგ 9
 ხაჟ 9
 ხაჟ'აშუ 11
 ხაჟიან 232
 ხაჟარალ 59
 ხაჟარალ 59
 ხაჟარ 32
 ხაჟარი 32
 ხახლმწიფ 245
 ხაჟენ 163
 ხან'იშ 10
 ხანდილ 33, 232
 ხანდობ 17
 ხანდურ 219, 232
 ხე 274
 ხან 227
 ხანენ 26
 ხანენ 33
 ხანნიშ 33
 ხანკ 15
 ხანკიშ 15
 ხან 26
 ხან'აშუ 24
 ხანდურ 32
 ხან 14

 ხანიშ 14
 ხანდიკ 31
 ხანდიკ 31
 ხგა 180, 195, 196, 201, 204, 233, 272
 ხგა 208
 ხგალადად 195
 ხგან 180
 ხგანუ 202
 ხგა 75
 ხგაუ 208
 ხგა'ხან 205
 ხგა'ხენ 202
 ხგახი 201
 ხგა 75, 173, 215, 224, 226, 227, 230
 ხგან 50, 60
 ხგა 75, 113, 173, 174, 215, 224
 ხგახი 201
 ხგად 208
 ხგან 180, 201
 ხგანისა 202
 ხგაუ 208
 ხგანქა 202
 ხგანუ 202
 ხგანუილ 240
 ხგახი 201
 ხგან 201
 ხგანქა 202
 ხგანუ 202
 ხგანუ 231
 ხგელ 162
 ხგესლუა 240
 ხგა 195
 ხგუბინ 228, 252
 ხგუჟ 194
 ხგიმ 233
 ხგობინ 202, 224
 ხგოუ 208
 ხგურ'დ 78, 179, 185, 233, 239
 ხგურდს 185
 ხგუბინ 202
 ხგუბინ'იშ 10
 ხგდენი 405
 ხგე 224
 ხგეშუ 75, 173
 ხგეშუდიუხუ 173
 ხგეშუტ 60

- სემი 51, 75, 173
 სერ 281
 სერდე 200
 სიეუ 26
 სეინა 230
 სი 75, 80, 173, 174, 178,
 185, 206
 სილან 58
 სილი 25
 სიაპ 194
 სიმაქ 12
 სიმქან 12
 სკალანდე 195
 სკან 180
 სკარხალ 9, 12
 სკარხალაშ 17
 სკაშხენ 202
 სკახი 201
 სკა 75, 173, 233
 სკიმ 219, 233
 სკოდი 7
 სკურ 233
 სოიელარქუშ 59
 სოფელჯნლი 205
 სოიელარქუშ 59
 სოიელარ 59
 სპენდიკ 31
 სპენდიო 31
 სტამან 9, 15
 სტოლ 15
 სტოლან 15
 სუბი 7
 *სუბიდა 7
 *სუბიდდეს 7
 სუმიან 84, 206
 სუმინ'გ'ურუემდ 75, 173
 სუმინდერუემდ 173
 სუმინ(ა)ერუემდი(ა)ემდ
 სუმინდერუემდი(ა)უომდ 173
 სურუ 84, 201
 სუბდა 7
 სუბდდეს 7
 სუმინი 51
 სუტ'იშ 10
 სუეტ 13
 სხაპ 11
 სხანაშ 11
 ტამაგ 11
 ტამგიშ 11
 *ტან 15
 ტანაშ 15
 ტარსენ 33
 ტაროს 32
 *ტაროს 32
 ტარსანუშ 33
 ტარსიუშ 33
 ტარსიუშ'ან 33
 ტარხან 14
 ტაფქელა 6
 ტან'იშ 10
 ტარ 8
 ტანდ 162
 ტებდი 7, 218, 232, 404, 405
 ტებედი 218, 232
 ტელუფო 6
 ტებ 31, 217, 231
 ტეხენ'და 189, 258
 ტეხენ'დას' 61
 ტეხენდეს 189, 258
 ტეხენი 60, 66
 ტეხენოლ'და 66
 ტეხენოლ'დას' 61, 66
 ტეხენოლდე 66
 ტეხენოლდეს 66
 ტეხენ'უ'ნი 189
 ტეხნი 61, 78, 188, 208, 211,
 258
 ტეხნიდა 189
 ტეხნიდეს 189
 ტეხნიუ 189
 ტეხნოლ'და 189
 ტეხნოლდეს 189
 ტეხენ'დას' 61
 ტეხენი 66
 ტეხენოლ(დას) 61, 66
 ტეხენოლდე 61, 66
 ტეხანს 61
 ტიკრაშ 248
 ტიშ 247
 ტიშრაშ 247
 *ტიხ 7
 ტიხანს 61
 ტიხდე 61
 ტიხდეს 61
 ტიხე 41, 61, 78, 183, 195
 ტიხიდ 163, 228
 ტიკი 163, 228
 ტიკიდ 163
 ტოტ 31
 ტოტარ 239
 ტოტურ 9
 ტომბ 11, 14, 23/
 ტომბ'ან 11
 ტოი 245
 ტუხად 23
 *ტუბი 13
 ტუბიდი 20, 23
 ტუტა 15
 ტუფ 194
 ტუნდას 12, 61, 65
 ტუნდე 65
 ტუნე 65
 ტუხის 61, 65
 *ტუბი 13
 ტულა 7
 ტული 7, 160, 237, 238
 *ტულია 7
 ტულის 258
 ტუნე 6
 ტუნელ 461
 ტულა 160, 238
 ტუნე 13, 31
 ტუნესი 61
 *ტუნესი 27
 ტუნესი 27
 ტუბ 13
 ტუბისაგუ 234
 ტუბისუ 234
 ტუბე 71, 162
 ტულან'იშ 10
 ტულაუ 9
 ტუ 245
 ტუტ 15
 ტუტი 15
 ტუბა 65
 ტუბდე 65
 ტუბდას 61, 65
 ტუბდე 61, 65
 ტუბდეს 61, 65
 ტუბე 41, 61, 65
 ტუხის 61, 65
 უ (ნაწილი) 206
 უდაკაპ 198
 უდაკაუბა 198
 უდილ 214
 უდენიორ 32
 უდენიორ 32
 უთხა 198

- უთხელა 198
 უთხელა 198
 უკლაუა 168
 უმარა 198
 უმარა 83, 190
 უმია-უღგარა 198
 უმჭაძეთე 281
 უმია-უღგარა 198
 უნაგირ 234
 უნგორ 234
 უოხრიშ 11
 ურინდერბეშტ 173
 ურინ(მ)ერუემლ 75, 173
 ურინ'მ'ერუემლიემლ 173
 უსგა 60
 უსგა 247
 უსგუა 75, 172, 173
 უსგუარ 8
 უსგუაშლი 173
 უსგუაშლ 75, 173
 უსკუ 31
 უსკუა 75, 233
 უსხუარეში 29
 უტაბ 83, 198
 უტაბ 83, 198
 უტახუ 83, 198
 უტებ 198
 უტეხა 83, 198
 უტიხა 83, 198
 უტიხა 83, 198
 უტკლახუ 198
 უტკლეხა 198
 უფხაბა 58
 უჭუიკა 198
 უჭუიკა 198
 ულუ 208
 ულუი 208
 უშდეანი 288
 უშდეხა 217
 უშდისა 217
 უშქუარ 8
 უშხუარ 76
 უშხუარ 76
 უშხუარ 174
 უხაში 252
 უხე 83, 200, 209, 256
 უხხო 159
 უხსუ 14, 159
 უხსუშიაშუეშ 14
 უწილა 229
- უხაფრო 250
 უ (ნაწილაკი) 215
 უა 9
 უა 85
 უარგ მ
 უარგობ 251
 უარგობ'აშ' 17
 უარე 26, 124
 უალი 174
 უელდ/ნ 202
 უერ 8, 12
 უერბ 8, 13, 38
 უერე 26, 224
 *უერი 12
 უერ'იშ 10
 უერჩხ 15
 უერჩხიშ 15
 უეშგინ 202
 უეპ 8
 უეკ'იშ 10
 უისგ მ
 უისგუ 8
 უისგუ 31
 უისკუ 31
 უიკმ 8, 13
 უიშლ 8
 უიშკუ 8
 უიხსუ 14
 უიქუშ'იშ 10
 უო 85, 206
 უოდ 205
 უოდე 85, 205
 უოთარშა 50
 უოთარშერ 50
 უოკერ 159
 უოლ 9
 უოლ'აშ' 11
 უოა 85, 206
 *(უ)ორი 12
 უოსარ 238
 უოსარ 15
 უოფლანდ'იშ 10
 უოქერ 14, 206
 უოქერაშ 14
 უოქერეშ 14
 უოქერეში 29
 უოჯალ 14
 უოჯალშ 14
 უოშა 76, 166, 174
- უოშამენ 202, 203
 უოშახუ 75, 172
 უოშახუერუემლ 173
 უოშახუერუემლიემლ 173
 უოშუანუ 174
 უოშუანა 174, 203
 უოსარ 11
 უოსესლ 75, 172
 უოსესლ 75, 172, 173
 უოსესლდეშლ 173
 უოსესლ 75, 172
 უოშახუ 161
 უოშახუ 75, 161, 172
 უოშახუემლ 75, 173
- ფაკან 11, 18
 ფაკინი 11
 ფაკინლ'აშ' 18
 ფანასელუი 208
 ფატუ 25
 ფაჟი 218
 ფაჟუ 9, 172
 ფაჟუარე 22
 ფათუანუ 23, 24
 ფათუ'იშ 23
 ფამლი 216
 ფანჩხ 25
 ფარე 10
 ფასლა 272
 ფატუ 15
 ფატუ'აშ' 24
 ფედოას 202, 288
 ფედოას 52
 ფედოლ 202
 ფიკუ 32, 38
 ფიფონს'იშ 10
 ფირე 58
 ფირინან'აშ' 18
 ფირე 32, 51, 71
 ფიშდე 233
 ფიშირ 168, 173
 ფიშტე 233 •
 ფოჟ 9, 12
 ფოჟა 12, 20
 ფუკუი 7
 ფურ 32, 36, 51, 166
 ფურსკუ 32, 37
 ფუსლ 9, 263, 418
 ფუსნ 9, 13, 167, 263, 418
 *ფუსნა 13

- *ფესნაჲ 13
 ფესნ'აშ' 11
 ფესნელე 167
 ფეტუ 6, 29, 30
 *ფეტუში 30
 *ფეტუარე"ში' 30
 ფეტუნი 29
 ფეჲუ 16
 ფეჲუნი 16
 ფეჲუნი' 10
 ფურ 13, 32, 51, 71
 ფურს 36
 ფური 71
 ფშდე 228
 ფხეჲენი 407
 ფხიჲე 407
 ფხირსკუ 32
 ფხულე 6
 ფხურსკუ 32

 ჭა 24, 78, 84, 127, 179, 180,
 201, 203, 204, 205, 214,
 231, 270, 271, 272
 ჭადაკუარ 180
 ჭადაკუარ 180
 ჭათალ 9, 12, 15, 159, 164
 ჭათლარ 159
 ჭათლშუ 12
 ჭათლანშდ 143
 ჭალაკუნენ 204
 ჭალაკუშუ 261
 ჭალაქხანქა 272
 ჭალაქ 13
 ჭალაქ'ლ' 13, 204, 261, 272
 ჭალაქთე 203
 ჭალაქმ 24, 204
 ჭალაქსუნე 272
 ჭალაქს 261
 ჭალაქხან 203
 ჭალაქხო 204, 272
 ჭალდან'აშ' 18
 ჭალუქუე 429
 ჭალქიშ 261
 ჭამ 201
 ჭამაუ 201
 ჭამოუ 201
 ჭართ'აშ' 11
 ჭართობილ 247
 ჭართობლან 247
 ჭართულ 13

 ჭარხოზ 168
 ჭატკვარ 231
 ჭაფ'აშ' 11
 ჭაქ'აშ' 11
 ჭახთენ 225
 ჭახი 201
 ჭანმ 161, 201
 ჭანშხან 205
 ჭანშხო 202
 ჭანთიშთხ 228
 ჭანგრბალ 193
 ჭანტბაბა 163
 ჭანხი 201
 ჭაყ 13
 ჭადკუარ 180
 ჭანმ 201
 ჭანაუ 201
 ჭანქენ 201
 ჭანმოუ 201
 ჭანშენ 202
 ჭანთანე 225
 ჭანად 156
 ჭანად 240
 ჭანკედხ 229
 ჭანმ 201
 ჭანშხან 202
 ჭანსკუ'აშ' 24
 ჭანგრბილენ 193
 ჭეს 180
 ჭეს 78, 180
 ჭესა 205
 ჭენ 272
 ჭეითრაუ 167
 ჭეითრან 226
 ჭეითრან 167
 ჭეუნმილ 142
 ჭეუიე 228
 ჭიგჲუ 236
 ჭიგჲუ 236
 ჭიე 247
 ჭიეჲ 226
 ჭიეჲ 247
 ჭირი 245
 ჭლანუ'იშ' 10
 ჭმანმ 161
 ჭონან 15, 161
 ჭონანში 15
 ჭორ 9, 12, 19, 170
 *ჭორა 12
 ჭორალ 161

 ჭორაშ 59
 ჭორან 264
 ჭორანლ 71, 161
 ჭორარ 71, 161, 230
 ჭორ'აშ' 170
 ჭორდ 170
 ჭორვალ 59
 ჭორი 295
 ჭორანქ'აშ' 19
 ჭორ'ანქ' 250
 ჭორანქაშ 250
 ჭორს 170, 272
 ჭორულდა 20
 ჭორუქ 170
 ჭოთუქელის 185
 ჭოთუქელს 185
 ჭორ'აშ' 11
 ჭოხთენ 225
 ჭრისდ 162
 ჭუთულ 9, 12
 *ჭუთულა 12
 ჭურდინან'აშ' 18
 ჭუ 430
 ჭუალბ 10
 ჭუაქ'აშ' 24
 ჭუინ'იშ' 10
 *ჭუირაფი 12
 ჭუირადე 12
 ჭური 245

 ლა 84, 204
 ლანა 215, 228, 250
 ლალ 208
 ლალე 6, 13, 208
 ლანაუ 9
 *ლართი"ში' 29
 ლანუ'აშ' 24
 ლარ 13
 ლართ 8
 ლებ 31
 ლედერ 247
 ლედრან 247
 ლედრანლ 248
 ლეთ 208
 ლეთა 208
 ლენ 208
 ლერთანშდ 142, 273
 ლერბათს 167
 ლერბეთ 166
 ლერთანშდ 273

- ლუარა 42, 143
 ლუფშინი 288
 ლუინალ-ზედაში 169
 ლო 84, 201, 205, 288
 ლობი 31
 *ლობი 12
 ლოდარ 38
 ლოლაქაქაშვი 19
 ლოლაქაქ 60, 260
 ლოლაქაქაშვი 260
 ლოლაქაქი 260
 ლოლაქაქაშვი 260
 ლრლი 7
 ლულაშთევი 227
 ლულაშთისგა 227
 ლუმირი 37
 ლუმირა' 249
 ლუმირი 3/
 ლუნ 16
 ლუნიში 16
 ლუპალა 12
 *ლუპალა 12
 ლუპაშა 20
 ლუპაშაშვი 11
 ლუპაშაშვი 163
 ლუპაშაშვი 74
 ლუპაშა 6, 26
 ლუპა 8, 12, 31
 *ლუპა 12
 ლუპაშაშვი 10
 ლუპა 38
 ლუპა 14
 ლუპაშაშვი 14
 ლუპაშა 26
 ლუპაშაშვი 202

 ჟაფარი 156
 ჟარი 248
 ჟარილი 229
 ჟარი 60
 ჟარი 8, 156
 ჟიმი 7
 ჟიფიანარე 22
 ჟიფიანაშვი 18
 ჟორი 210
 ჟორა 20
 ჟორარი 230
 ჟორინი-ჟორინი 169
 ჟორი 9, 60

 ყორაშვი 11
 ყორსი 210
 ყოში 9
 *ყურაყური 13
 ყურაშვი 11
 ყურაილი 32
 ყურაშვილი 25, 32
 ყურელი 8
 ყურელი 32
 ყურელი 32
 ყურა 38
 ყურელი'იში 10
 ყურელი 6
 ყურაყური 13
 *ყურაყური 13
 ყურაყური 8
 ყურაყური'იში 10
 ყველა 200

 შალა 204, 273
 შამაშვილი 13
 შალა 273
 შალა 204
 შაკორი 228
 შაკორი 13
 შაკორი 31
 შაკორი 215, 228, 229
 *შაკორი 13
 შაკორი 13, 38
 შაკორი'იში 10
 შაკორი 31, 233
 შაკორი'იში 10
 შალა 233
 შალა 233
 შალა 8
 შალი 34, 35, 36, 233
 შალიში 34
 შალიში 36
 შალი 34, 36, 37
 შალიში 34
 შალიში 36
 შალი 233
 შალა 233, 247
 შალა 247
 შალა 209, 256
 შალა 233
 *შალა 37
 *შალა 35
 შალა 36
 შალა 34
- შალაქაქაშვი 34
 შალაქაქაშვი 34, 36
 შალაქაქაშვი 34, 36
 შალაქაქაშვი 34
 ში 6, 249
 შილა 193
 შილა 193
 შილა 228, 229
 შილა 245
 შირა 6
 შირა 249
 შირა 18, 33, 172
 შირა 33
 შირა 33
 შირა 33
 შირა'იში 11
 შირა 213, 233, 280
 შირა 233
 შირა 7, 34, 238
 შირა 15
 შირა 15
 შირა 162
 შირა 233
 შირა 31, 233
 შირა 203
 შირა 206
 შირა 206, 281
 შირა 203
 შირა 85, 203, 205, 212, 213
 შირა 204
 შირა 60, 233
 შირა 233
 შირა 34, 38, 219, 233
 შირა 34
 შირა 34
 შირა 233
 შირა 60
 შირა 233
 შირა 233
 *შირა 37
 შირა 34
 შირა 170
 შირა 170
 შირა 170

- ჩოთმანა 225
 ჩოთმანან 225
 ჩოთმანენს 225
 ჩოთმენუხი 226
 ჩოთმეჩ 225
 ჩოთმეჩენე 226
 ჩოკეში 226
 ჩოლშიხე 192
 ჩოლშიხელხუი 192
 ჩომინეს 186
 ჩონკეში 226
 ჩოსსგუ 161
 ჩოხეკხ 191
 ჩოხოქხ 191
 ჩოხუეკხ 191
 ჩოხუქახ 191
 ჩუ 84, 162, 180, 201, 203, 204, 213, 215, 216, 226, 228, 229, 270, 271, 272, 288
 ჩუბა 201
 ჩუბაე 205
 ჩუბე 201, 288
 ჩუბენ 52
 ჩუბო 288
 ჩუბოუ 201
 ჩუედლეუე 217
 ჩუნ 204
 ჩუჟი 201
 ჩუქან 216
 ჩუქენ 272, 288
 ჩუქენან 84
 ჩუქენანანქა 205
 ჩუქენანანქ 85
 ჩუქენან 201, 203, 205
 ჩუქენანანქა 205
 ჩუხი 201
 ჩუხ 201, 288
 ჩუნ 204, 271
 ჩუ 179
 ჩუბე 201
 ჩუადახატაჟას 185
 ჩუადაკარენე 183
 ჩუადახატუას 185
 ჩუათხატაჟე 185
 ჩუათხატაჟე 185
 ჩუათხატაჟე 185
 ჩუალაბატაჟელ 185
 ჩუალშიხე 192
 ჩუალხატაჟელ 185
 ჩუან 180, 201
 ჩუახოქახ 191
 ჩუახოქეხ 196
 ჩუახუეხ 191
 ჩუანდლეუე 217
 ჩუანბ 201
 ჩუანბ 201
 ჩუანბიანი 202
 ჩუბაე 288
 ჩუბოე 288
 ჩუედლეანენე 183
 ჩუემინეს 186
 ჩუესსგუ 161
 ჩუიბიანი 202
 ჩუიმ 13
 ჩუიბ 201
 ჩუვარდ 202
 ჩხარა 75, 166, 172, 173
 ჩხარაშდ 173
 ჩხენლაშდ 461
 ცა 204
 ცახან 204
 ცახან 203, 272
 ციხე 230
 ცირე 228
 ციშლა 250
 ციკერაჟა 248
 ცუნარ 13
 ცუნერა 168
 ცუნერობ 168
 ცხამ 9
 ცხაკე 249
 ცხაკულდ 249
 ცხაკეაშუ 24
 ცხეკს 203, 272
 *ძინარი 12
 ძინარ 8, 12
 ძინარს 202, 262
 ძიძა 227
 ძლელუაქა 204
 ძუნერ 13
 ძუნერიობაშუ 17
 ძლულარე 22
 ძლედ 74, 155, 245, 246
 ძვირდ 461
 წაგანბ 25
 წანერ 14, 25
 წერუ 25
 წერუ 25
 წიუ 249
 წიურა 249
 წკული 194, 237
 წკული 194
 წგრანი 59
 წგრანი 169
 წგრანი 17, 60, 74, 169, 170, 251, 261, 265
 წგსხე 6
 ჰაბიგუ 32, 33
 ჰაბუგუ 162
 ჰალა 230
 ჰაშ 35, 74, 163, 167, 172, 250
 ჰანუ 6
 ჰემ 7, 31, 238, 248
 ჰილო/რდ 32
 ჰიშდუარი 21
 ჰიშხ 33, 35, 36, 37, 38, 162, 167, 239, 245
 ჰიშხაშ 33
 ჰიშხე/იშ 33
 ჰიშხიშ 52
 ჰიშხს 36
 ჰიშხუ 36
 ჰოლეკ 33
 ჰომ 31
 ჰურ 208
 *ჰუშხ 37
 *ჰუშხ V 35, 239
 ჰუშხუ 36
 *ჰუშხ 35, 239
 ჰუნდ 25
 ჰუნდ'აშუ 24
 ჰუნეკ 13
 ჰუნე 8, 31
 ჰუნერ 8
 ჰუნან 8
 ჰუინტ 20
 ჰუინტგლდა 20
 ჰემინ 247
 ჰემნაჟა 247
 ჰემხ 36, 37, 166, 167
 ჰემხა 167
 ჰემხარ 33, 36
 ჰემხაშ 33, 51, 167, 245
 ჰემხე 22

- კვშხეშ 35, 36
 კვშხიშ 245
 კვშხუშ 36, 264
- ზაბ'ა'კა 41, 194
 ზაბაფენ'და' 187
 ზაბემ 195
 ზაბენ 195
 ზაბნა 250
 ზაბუა 194, 261
 ზაბუახ 258
 ზაბუჯნ 187
 ზაგანდ 41
 ზადი 430
 ზადაკლებ 162
 ზადგარი 194
 ზადგარის 267
 ზადენა 23
 *ზაემუნე 41
 ზაედდახ 58
 ზაზნუნი 194
 ზაზუნი 194
 ზათური 43
 ზათონე 43, 44
 ზათრე 42
 ზადარა 43
 ზაჯრა 43
 ზაქუ 206
 ზაქუჩ 213
 ზაქუდანე 194
 ზაქუშენა 189
 ზაქუშოლნა 189
 ზაქუშენოლნა 189
 ზაქუშურე 267
 ზალატ 200
 ზალა'ატენ 40
 ზალატ 84, 194, 200, 259, 261
 ზალო 208, 213
 ზალტანა 225
 ზალტენდა 184, 237
 ზალტენდელს 185
 ზალტენეს 185
 ზალტგნ 41
 ზამ 51, 72
 ზამირალუნე 195
 ზამირას 61
 ზამირე 73, 160, 167
 *ზამირე 69
 ზამირუნა 182
- ზამირ 69, 73, 160, 167
 ზამირდ 168
 ზამირნა 182
 ზამირს 168
 ზამირუშე 168
 ზამიქინდა 41
 ზამიქირ 41
 ზამირაუნე 195
 ზამირალუნე 195
 ზამირდე 61, 65
 ზამირე 27, 65
 ზამირის 61, 65
 ზამირუნე 195
 ზამირუნე 195
 ზამირინა 182
 ზამდ 49, 72, 164
 ზამემ 49, 72, 164
 ზამთქუა 186
 ზამთქუნა 186, 192
 *ზამი 160
 ზამიშ 72, 164
 *ზამი'ში' 30
 ზამენე 41, 183
 ზამრეშ 168
 ზამს 49, 72, 164
 ზამუნა 212, 213
 ზამუშ 49, 72, 164
 ზამიქინდა 40, 41
 ზამიქირ 40, 41
 ზამიქინდა 41, 44
 ზანჯა 205
 ზაუნდა 41, 184
 ზაუარ 41
 ზაუახა 71, 162
 ზაუარ 41
 ზაუნდა 41
 ზაუხა 78, 179, 181, 187
 ზაუხენა 230
 ზარი 338
 ზარის 23
 ზასგორუნე 239
 ზასგურ 179, 194
 ზასგურეკ 244
 ზატბუნე 41
 ზატკლებ 162
 ზატუცი 200
 ზატხუნე 195
 ზაფერ 261
 ზაუა 77, 177, 200, 261
 ზაუახ 77, 177
- ზაუარ 79, 184, 200
 ზაუნდა 225
 ზაუილ 192, 261
 ზაუილდა 193
 ზაუილდეს 193
 ზაუილდეს 193
 ზაუხა 71, 162
 ზაუხანე 195
 ზაუხანუნე 195
 ზაუხანსუნე 195
 ზაუხანუნე 195
 ზაუნა 225
 ზაუნა 192
 ზაუნდა 192
 ზაუნდა 192
 ზაურე 43
 ზაქმუნი 194
 ზახალა 186
 ზახატაუდე 65
 ზახატაუი 65
 ზახატუის 61, 65
 ზახატუდეს 61
 ზახატუნა 182
 ზახდ 461
 ზახლა 80
 ზახლანა 225, 227
 ზახლუნა 186
 ზახლუნა 80, 186
 ზახიდგნ 41
 ზახტანე 57
 ზახტაუიდანე 57
 ზახუ 51
 ზახუმესი 196
 ზაუილ 200
 ზაქუდი 200, 259, 269
 ზაქუდედა 259
 ზაქუდედელს 259
 ზაჯ 240
 *ზაჯ 156
 ზანბენ 195
 ზანბენა 250
 ზანდი 261
 ზანდურ 159
 ზანუ 192
 ზანუნე 194
 ზანუნე'ან'უნა 189
 ზანუნე'ოლნა 189
 ზანუნე 40
 ზანუნდ 418
 ზანუნდ 418

- ბერა 190
 ბერი 190
 ბეკა 26
 ბეპარ' 429
 ბეჭე 429
 ბევილი 60
 ბევეუჭური 267
 ბეღალში 60
 ბეამირას 61
 ბეამარდე 61, 65
 ბეამარე 65
 ბეამარედ 60
 ბეამარის 65
 ბეანერგავილ 58
 ბეასისგ 224
 ბეასყირრედ 60
 ბეატულიდ 60
 ბეაქანედ 59
 ბეაქედ 59, 60
 ბეაშიხდას 215, 224
 ბეახატედე 65
 ბეახატაი 59, 65
 ბეახატაიის 61, 65
 ბეახატედას 61
 ბეახტე 57
 ბეახტევილდასე 5/
 ბეაქანიდ 59
 ბეაქნიდ 59, 60
 ბეაშხი 215, 224
 ბევედილ 60
 ბევედეალ 57
 ბევედეალდას(ე) 57
 ბევი 59, 62, 424
 'ბე'იღგარი 224
 ბევიში 66
 ბევიშხოლ 61
 ბევიშხოლდას' 61, 66
 ბევიშხოლდე 66
 ბი 59, 61, 199, 424
 ბიად 85, 206
 ბიადელ 206
 ბიადელი 85
 ბიარ 338
 ბიადგე 176
 ბიადგედ 176
 ბირა 338
 ბიქანჩ'უ' 188
 ბიქოლ 188
 ბიქოლდას 188
 ბიშხი 66
 ბიშხოლ 61
 ბიშხოლდ' 66
 ბიშხოლდე 66
 ბიხო 186
 ბიხოიდანს 185
 ბიქე 179
 ბმამარის 61
 ბო 270
 ბობაე 193
 ბობაე 193
 ბობეცეს 193
 ბობეცს 193
 ბობიდა 193
 ბობიდეს 193
 ბობიკენ 193
 ბობიკენდეს 193
 ბობკინს 193
 ბობკენ 193
 ბობკენს 193
 ბობკენ 193
 ბობკენ'დეს 193
 ბობკენდედეს 193
 ბოგა 186
 ბოგემა 186
 ბოგიუ 172
 ბოდალი 267
 ბოდგარი 194
 ბოდგარი 267
 ბოდგენი 194
 ბოდრა 74, 170, 252
 ბოთენა 42
 ბოთთენა 252
 ბოკრა 43
 ბოკიშახ 266
 ბოკლათხა 159
 ბოკლავდა 268
 ბოკლავდედს 268
 ბოკლავი 268
 ბოლა 74, 170, 252, 273
 ბოლამენქა 204
 ბოლამედ 202
 ბომარა 186
 ბომარა 186
 ბომარა 186
 ბომარასხუი 186
 ბომილა 405
 ბომნა 211
 ბომშარა 74, 170
 ბომშახა 252
 ბონკეი 288
 ბონსგლა 1/1
 ბონახ 191
 ბონახს 191
 ბონსკა 204
 ბოვიბ 41
 ბოვიინდა 41
 ბოვიოლ 181
 ბოვირი 41, 261
 ბოვიუელ 181
 ბოვუნდა 41
 ბორდი 194
 ბოსგდი 36
 ბოსგურ 194
 ბოსგუეფ 159, 187
 ბოსგუე 159
 ბოსტენი 168
 ბოსუემ 195
 ბორჩა 194
 ბორტესხუი 187
 ბორუახ 191
 ბორუხ : 91
 ბორუქა 186
 ბორუქთა 186
 ბორუქთთა 186
 ბორაშეუ 181
 ბორაშევიდა 181
 ბორაშევი 181
 ბორლეშე 196
 ბორლეშე 196
 ბორლეშე'გი' 196, 234
 ბელუქა 200
 ბოშა 49, 51, 73, 74, 166,
 170, 173, 248, 252, 265
 *ბოშამ 51
 ბოშად 49, 73, 166
 ბოშამ 49, 73, 166
 ბოშამდ 49, 73, 166
 ბოშას 49, 73, 166
 ბოშაუშე 49, 73, 166
 ბოშაუშე 49, 73, 166
 ბოშაუშე 166
 ბოშაუშე 49, 73

- ხომამ 49, 51, 72, 166
 ხომამდ 49, 51, 73, 166
 ხომამშუ 49, 73, 51, 166
 ხომგუნდა 41
 ხომგუნდღს 41
 ხომგურ 41
 *ხომგ'ურ'უნდა 43
 ხომგუნდა 41, 43
 ხომემ 49, 73, 166
 ხომემიშ 49, 73, 166
 ხომემ 49, 166
 ხომემიშ 49, 166
 ხომემ'ნემ' 49, 72, 166
 ხომეინდა 41
 ხომეირდა 41
 ხომეუნდა 41
 ხომეტურ 41
 ხომეტურდა 41
 ხომომუ 49, 72, 166
 ხომია 51, 74, 166, 170, 171,
 210, 252, 260, 264, 273
 ხომილე 156
 ხომილე 156
 ხომინამ 51, 170, 211, 260
 ხომინამდ 202, 265
 ხომინან 158
 ხომიბინე 196
 ხომივბნე 196
 ხომწრანა 74, 170, 252
 ხომხალ 84, 195, 200
 ხომხადა 215
 ხომხატაუნ 186
 ხომხერა 228, 252
 ხომხრა 216
 ხომხტაუნ 186
 ხომხტაუნ 186
 ხომხტაუნ 186
 ხომხტაუნ 186
 ხომხტაუნ 186
 ხომხტრა 74, 161, 166, 170
 ხომკდენდა 260
 ხომკდენდღს 260
 ხომკდენი 260, 266
 ხომკტრა 161
 ხომწნანი 227
 ხომკტრა 186
 ხომლგუამ 11
 ხომლუგ 11
 ხომპარახუნი 186
 ხომპაროლ 258
 ხომტხეხუნი 187
 ხომლუა 261
 ხომლუახ 266
 ხომიგე 36
 ხომალატ 178
 ხომალკუნე 33
 ხომამარას 27
 ხომამარე 27
 ხომამარის 187
 ხომამამინ 33
 ხომამეგნე 33
 ხომარდას 187
 ხომარდ-ხუმეს 187
 ხომარს 14
 ხომამემას'გ'უ 234
 ხომაენი 178
 ხომაენიდას'გ'უ 234
 ხომამეი 34
 ხომამეულენე 34
 ხომამეულე 36
 ხომამე 173
 ხომამრიდ 265
 ხომამ'ასგუქუ 242
 ხომამქუყე 36
 ხომამყარ 79, 184
 ხომამინ 37
 *ხომამუნ 33, 37
 ხომამუნ 37
 ხომამუნი 7
 ხომამეს 191
 ხომამეს 187
 ხომამეა 26
 ხომამეა'რა 429
 ხომამეულ 191
 ხომამეი 192
 ხომამედე 176
 ხომამედედ 176
 ხომამეზი 36
 ხომამეირ 38
 ხომამეირ'იშ 10
 ხომამექუმე 27
 ხომამეყი 36
 ხომამესა 173
 ხომამესკა 60
 ხომამეკე 199
 მან 49, 59
 მანარე 22, 30
 მანარეში 29
 *მანარე'ში' 30
 მანდ 49
 *მანი 50
 მანიშ 49
 *მანი'ში' 30
 მანს 49
 მანუ 49, 166
 მანულ 49
 მანუმე 49
 მანუმე 49
 მანუმე 49
 მარე 14, 164
 მარეი 37
 მანდ მ
 მან'იშ 10
 მან 8, 49, 50, 51, 166, 168,
 211
 მანდ 49
 მან'ილდ' 168, 249
 მანიშ 49
 მანმეიშ 29, 49
 მანს 49, 211
 მანუმე 49
 მანუმე 49
 მანუმე 215, 225
 მანუმე 225
 მანომ 250
 მანდესი 59, 60, 218, 232
 მანდესი 59, 60, 215, 218, 232,
 266
 მანომ 405
 მანუმე 199
 მანუმე 199
 მანუმე 169, 199, 215, 225
 მანუმე 225
 მანდ 407
 მანუმე 18
 მანომ 37
 მანუმე 37
 მანუმე 37
 მანდგარობ 267
 მანდ 227
 მანუმე 177, 269
 მანუმე 177, 269
 მანუმერას 232
 მანუმე 77, 177

- ჭაუბი 77, 177
 ჭაუნა 227
 ჭაუნ 14
 ჭაუნულანა 20
 ჭაბ'იშ 10, 202
 ჭამდაბ 227
 ჭარ 8
 ჭარმარად 461
 ჭარლუ 15
 ჭაქული 269
 ჭაქულის 269
 ჭვარანი 21
 ჭეწად 267
 ჭედიას 52
 ჭინელი 202
 ჭი 76, 174
 ჭიღარის 267
 ჭიკრეშა 266
 ჭიმა 34, 35
 ჭიმა 249
 ჭიმილ 33, 35, 36
 ჭიმიშ 34
 ჭიმა 36
 ჭიმა 33
 ჭინელ 228
 ჭირლი 194
 ჭიხა 61
 ჭიტინახეი 61
 ჭიხრა 156
 ჭიგ 237
 ჭიხრა 156
 ჭიომი 35
 ჭოლორი 163
 ჭოლი 7
 ჭოლის 202
 ჭოლიდ 202
 ჭოლის 288
 ჭემილ 36, 245
 ჭულუბ 266
 ჭუნელის 7, 202
 ჭუნელის 7, 202
 ჭემ 36
 ჭემემ 34
 ჭემილ 35, 36, 37, 214, 232, 245, 249
 ჭემიშ 34
 ჭა 69, 85, 159, 205, 206, 213
 ჭაბჭარ 13
 ჭადრა' 169, 249
- ჯაქუნდ 8
 ჯამ 202
 ჯამს 202, 288
 ჯანუელ 234
 ჯარაჟ 13, 159, 247
 ჯარუმი 247
 ჯატ 206
 ჯაუბა 159
 ჯაშამ 12
 ჯაში 218, 227
 ჯაშაშ 12
 ჯაჟ 14, 234
 ჯადურდ 69, 159, 234
 ჯადურ 26
 ჯაზუ 14, 25, 159, 234
 ჯაზუაშ 14
 ჯავედ 231
 ჯაშს 262
 ჯანჭ'იშ 10
 ჯარი 7, 234
 ჯაში 234
 ჯაშქ'იშ 10
 ჯა 205, 206, 208
 ჯადრობ 17
 ჯალ 213
 ჯალა 213
 ჯანუ 205
 ჯანუე 213
 ჯანდურა 26
 ჯე 85, 205, 213
 ჯებ 218, 234
 ჯებრა' 249
 ჯედ 233
 ჯედურ 26
 ჯესა 205
 ჯემა 6
 ჯესუ 161
 ჯე 205, 206
 ჯემა 213
 ჯესა 213
 ჯილ 229
 ჯოკერ 159
 ჯოკერიდ 23
 ჯულ'იშ 10
 ჯენგირ 234, 249
 ჯენგრილ 245
- ჯგამიდა 181
 ჯგამლა 181
 ჯგემ 181, 186
 ჯთრე 42, 84, 183
 ჯლუი 183
 ჯრუი 251
 ჯრუბე 83
 ჯკე 199
 ჯქ 285
 ჯა 206
 ჯმა 69, 85, 159, 206
 ჯე 85, 206
 ჯო 206
 ჯოა 85
 ჯომტ 85, 159
 ჯოტ 206
 ჯობ 85, 159, 206
 adakalawas 119
 adakawär 115
 adaxajawol 118
 adgar 44
 adgän 44
 ader 102
 adi 102
 adkalwas 119
 adkare 134
 admäc 137
 ado 131
 adqime 100
 adxajawna 118
 adxajawe 118
 adxajwasgw 118
 adxajwe 118
 adxajwi 118
 adxajwis 118
 adxajwisg 118
 adxajwis 118
 adagas 119
 adages 119
 adagis 119
 atakacens 121
 ataxajaw 118
 atocane 100
 atwakalaw 101
 atwaxajaw 118
 atkacem'e's 121
- ჳა 240
 ჳამ 181
 ჳგამი 181

- atkacēns 121
 atxajāw 118
 atrea 129
 ākil 95
 akre 134
 ākəl 95
 al 111
 al'ā' 102, 111, 135
 alas 111
 alā 132
 ale 102, 111
 ali 102, 111
 alnin 111
 aljor 111
 aljareš 111
 aljār 111
 alsxrid 101
 alcune 125
 amaya 129
 amāre 125
 amārēds 117
 amgwār 111
 am'e' 129
 ameleža 129
 amejsga 129
 ameži 129
 am'e'cu 129
 amzum 111
 amis 111
 amiš 111
 amišān 111
 amkālī 111
 anunār'd' 111
 amnēm 111
 amnēmd 111
 aninēmš 111
 aninoš 111
 amox 130
 amži 129
 amži-amži 129
 amsuywa 101
 amsuywe 115
 amtjexeleses 124
 amya 129, 130
 amša 111
 amšeld 111
 amxān 129
 anixen 129
 amān 111
 amonka 130
 anuūyo 131
 anažābnc 118
 anbāw 101
 anglōz 101
 *anglwez 101
 angwlez 101
 antošis 119
 anmāri 118
 anmāme 118
 anjtexen'da' 123
 anj'e'xeni 122
 anjt xenōl'da' 123
 anyri 98, 114, 128
 anyriā 133
 anyriha 133
 anqud 128
 anžabnc 118
 anžbine 118
 ajkweša 138
 am 104, 109
 araq 98
 atax 123
 atāx 115, 123, 132
 atex 123
 atexes 123
 atexs 123
 atux 102
 atwex 101, 123
 *atwax 102
 atqime 100
 awzunc 125
 apxneg 100
 apxnegiš 112
 āyap 119
 ayāp 119
 aqba 98
 aqwnc 125
 aqwre 125
 āšir 110
 āširon 129
 āš'i'xi 99
 āšxud 129
 āšxwin 129
 āšad 137
 ax 131
 axatawda 116
 axatjāwdes 117
 axtawda 116
 axtawdes 117
 axtawidn 116
 axtjāwdn 116
 axtjāwdēds 117
 axtjāwides 117
 aqnnis 119
 aqnis 119
 ajkweša 138
 āgi 433
 āqvne 44
 āgis 129
 ādgi 123
 ādgōli 123
 ādišixi 122
 ādsoqan 137
 ādšixan 123
 ādšixān 123
 ādšixān 123
 ādšixenes 123
 ādšixens 123
 ādšixēns 123
 ādšixi 122
 ādšixiw 123
 ādšixōol 123
 ādqid 115
 āzih 101
 āteqač 123
 ātqāč 123
 ātšixi 122
 āmejtex 124
 āmejtex'e'las 124
 āmejtex'e'les 124
 āmeče 99
 āmtjex 124
 āmtjexe 124
 āmtjexēlāsw 124
 āmtjexēlesw 124
 āmtjexēli 124
 āntošas 119
 āntošes 119
 āntjxen 123
 āntjxeni 122
 āntjxeniw 123

- äñxenoł 123
 äjčsiki 122
 äjwx 123
 äjxc 118
 äjxw 123
 äšix 99
 äšxi 99
 äx 98, 131
 äxpases 123
 äxpäsens 123
 äxpäss 123
 ädu 132
 äđšixän 99
- balķonžinen 130
 baņša 105
 baņšer 105
 baŗj 102
 baŗja 102
 başq 100
 bačär 109
 bāē 109
 bāčš 108
 bāčšā 108
 bāzi 129
 bāziš 129
 bepšw 134
 bepšwd 134
 bepšwāw 98
 bogā 138
 bāgi 106
 bāgi-bāgid 107
- gar 129, 132
 gargala 139
 gārgla 139
 gezal 105, 110, 136
 gazlir 105
 geš 138
 geč 138
 goši 100
 gošin 105
 gočxir 101
 gun 108, 129
 guŗwa 102
 gwaŗa 113
 gweč 138
- gweši 100
 gweč 138
 gwišgwej 111
 gwišķwej 111
 *gwuŗwa 102
- dambal 108
 dambals 108
 dar 111
 dačwir 136
 dāšdw 101
 dāštw 101
 dār 111
 dār 111
 de 132
 dem'a' 132
 demam 111
 demeg 132
 demis 132
 dena 103
 denad 103
 denas 103
 denawš 103
 denāš 103
 desa 132
 deš 132
 dešma 132
 dešjar 111
 dešsama 111
 dēm'a' 132
 dēmam 132
 dēmis 132
 dēsa 111, 132
 dēsama 111
 dige 125
 didūbin 105
 dina 103, 110
 dinad 103
 dinas 103
 dinawš 101
 dinašw 101
 dināš 103
 dinoš 101
 dinel 128
 dina 103
 dinad 103
 dinas 103
- dīnawš 103, 137
 dīnāš 103
 dīnāł 110
 dīnāš 103
 dīnoš 103
 dījmi 131
 do 131, 132
 doš 132
 došdūł 98
 došdwīas 98
 dō 132
 drōw 128
 dwiged 113
- ega 100
 ed 131
 edgi 123
 edgōli 123
 edo 131
 edšixān 99
 edšixān 123
 edšixēns 123
 edšixi 122
 edšixōł 123
 eterila 106
 etqāē 123
 etyrīd 101
 emjex 124
 emjexēlasw 124
 emjexēli 124
 emŗwa 115
 er'e' 130, 131, 135
 eser 135, 136
 esnār 132
 esren 132
 esyri 100, 115
 eščwēn 100
 esxri 100
 eššixi 122
 eščwēn 100
 ešxu 104, 109
 eč 101
 eča 111
 ečas 111, 114
 eč'e' 129
 ečeg 137
 ečeg-ameg 129

- eč'e'č'u 129, 135
 eč'nč'm 112
 eč'nošw 111
 eč'kad 129
 eč'kas 129
 eč'kányo 131
 eč'xān 101, 135
 eč'xāw 135
 eč'an 111
 eč'kāli 101
 eč' 111
 eč'a' 100, 101, 111, 114, 125, 135
 ečas 111, 125
 eč'gwār 111
 eč'e' 129
 eč'zum 111
 eč'i 111
 eč'iš 111
 eč'kalib 135
 eč'kāli 101, 111
 eč'nin 111
 eč'nār'd' 112
 eč'nč'm 111
 eč'nošw 111
 eč'jar 111
 eč'jareš 111
 eč'ži 129, 135
 eč'ja 130
 eč'y'ere 130, 131
 *eč'ša 111
 eč'seld 111, 135
 eč'xān 101
 eč'an 111

 voddo 131
 vode 131
 vodemčikad 131

 zān 106, 109
 zed'a' 130
 zi 114, 115
 zisx 101
 zurāl 105
 zurālēl 105
 zurār 105

 inšār 109
 iāš 109
 tetruł 101, 109
 tetruł 101
 tekā 131
 tējsa 131
 twet'e'ne 107
 txum 104
 txumas 104
 txumisā 130
 txumisga 130
 txumiska 130
 txumisg'a' 130, 138
 txumži 130
 txumur 109
 txumču 130
 txwim 104
 txwimnekwce 107

 i 105, 107, 110, 119, 129, 131, 135
 ibne 125
 igwāi 121
 -i'd 132
 idgnri 137
 idge 125
 ie 132
 izbi 128
 izelal 137
 izelāli 137
 im 112
 imāre 125
 im'e' 129
 imeg 129
 imte 129
 imnār 112
 imnārd 112
 imnč'm 112
 imnoš 112
 imox 129, 130
 imži 129
 imwāj 129, 131, 135
 imša 111, 112
 ira 128
 irdi 125
 iri 128
 irhāli 129

 isga 114
 isgu 111, 112
 isgwa 112
 isgwci 111
 isgonži 130
 iska 130
 isku 111
 iskwej 111
 ijixi 121
 ijaxinwri 122
 iwže 125
 ip 109
 isa 111, 112
 isgen 111
 isgwid 100, 109
 isgwidāšd 110
 isgonču 130
 išešw 112
 išken 111
 iškwid 109
 išxida 122
 išxides 122
 išxiw 122
 išxoldes 122
 išxolm 122
 išxōl'da' 122
 išxōldes 122
 išxōldč'ds 122
 išxōlm 122
 icx 100, 106
 icxm 106
 iqunniw 118
 iqunol 118
 iqunōl 118
 iqunōl 118
 -iž 132
 ira 121
 iri 121

 ka 115
 kałmax 101
 kałwen 101
 kałxmār 101
 *kaši 100
 kāsār 137
 kčsar 137
 koml 101

- koräl 101
 kwec 101
 kwiträj 105
 kwiträu 105
 *kwwee 101

 ladey 107
 ladeyn 105
 laz 127
 laš 128
 lašm 113, 128
 lašš 113
 lamara 127
 lamära 127
 lamäralw 128
 lamäz 109
 lajtäre 118
 *lasha 101
 lašax 127
 lašäx 127
 lašex 127
 layaraluš 128
 layrnušw 128
 layrälošw 128
 layräluš 129
 lačša 105
 laxašexa 124
 laxašexan 124
 laxašexem 124
 laxe 131, 135
 laxlašm 119
 laxlašmendes 119
 laxlašmädeds 119
 laxlašmes 119
 laxlašmendes 119
 laxšexa 124
 laxšexan 127
 laxšexän 124
 laxšexän 124
 laxšexema 124
 laxšexem 124
 laxšexens 124
 laxšexän 124
 laxw 102
 laxwäs 102
 laxwba 110, 139
 laxšedda 137

 laxšwedda 137
 laqän 127
 laqni 127
 lädi 129
 lädyš 129
 *läziha 101
 läzha 101
 läidfi' 132, 137
 lälem 138
 läj 132
 läsa 101
 läsw 113, 128
 läxläji 123
 läxläqd 125
 läxwa 105
 läz 127
 läzte 130
 läzka 130
 läzja 130
 läre 130
 läkw 136
 läkisa 130
 läxäqd 125
 levaniste 130
 levanismaq 130
 levaniscaxän 131
 levanixän 130
 levanicaxän 131
 letn 105
 lemäre 127
 lemäre 127
 lemegs 138
 lemes 138
 lemesg 104, 106
 lemsgil 106
 lezobi 118
 lezobne 118
 ler 137
 lerxi 137
 lepäqw 109
 leyw 106
 leywäj 106
 lexi 127
 leššri 109
 lét 129
 léti 129
 létš 129

 lét-ladey 107
 létšw 129
 lékw 136
 li 113, 117, 122, 124, 128,
 136
 libriäl 136
 lidged 113
 limäšw 106
 limäwän/ald 128
 limäralw 128
 limoé 106
 liméce 106
 liyräle 128
 liyräli 136
 liqaniš/el 128
 liqniš/el 128
 licéd 98
 lic 125
 licild 138
 liciwä 138
 ličal 128
 ličäli 128
 ličmäli 128
 lok 132, 135, 136
 loes 119
 loxoda 101
 loxhoda 101
 lohoda 101
 löxwäqd 125
 lutxwim 109
 lušnu 91, 109
 läg 113
 ladgaru 105
 ladgär 105
 ladged 113
 laznu 109
 lašxwim 109
 lamäre 127
 lamägem 117
 lamägemol 122
 lamär 117
 lamärelil 117
 lamäre 127
 lamär 117
 lamärëli 117
 lamgämne 117
 lamgämnelil 117

- længämölin 122
 længämün 117
 længemolin 122
 længemolne 122
 længemölin 122
 længe 136
 læix 127
 læix 127
 læqäb'e' 127
 læqbe 127
 læšix 127
 læxe 127
 læxin 109

 ma 132
 mag 112
 magwär 111
 made 132
 madej 131
 madma 132
 wazig 137
 mazoyw 126
 matššxenika 131
 malajäs 128
 maläl 114
 maljäs 128
 mam'a' 132
 mamšare 109
 mažoy 126
 mam 103
 marad 103
 maranog 130
 maras 103
 marawšw 103
 marqwal 98
 mare 103, 131, 135
 mared 103
 marciš 103
 marciniš 103
 mares 103
 marewš 103
 marol 105, 138
 marow 138
 merošwm 103
 masjūu 106
 mastūna 106
 maqa 113

 mašri 108
 mašrid 108
 mačšne 137
 mačšne 105, 109
 mačrane 109
 maqa 108
 maxal 106
 maxe 108
 maqä/ad 126
 maqed 126
 mahwršne 100, 109
 mä 111
 mäg 111, 112
 mäđ'e' 132
 mäđma 132
 mäđš 132
 mä'j' 111, 112, 137
 mäjkäli 111
 märe 103
 märem 103
 mäc 132
 mäxe 138
 mä 132
 mäđ'e' 132
 mäi 106
 mäšald 106
 mä'n'a' 132
 mära 103, 108
 märad 103
 märas 103, 105
 märawš 103
 märašal 130
 märcoxän 131
 märašün 130
 märašänka 131
 mäšäi 105
 märe 103, 105, 108, 110
 märel 105
 märem 103, 108
 märemiš 103, 108
 märemnem 103
 märemnem 105
 märoš 103
 mänkwi 110
 mä'jwäj 111
 mezeläi 126
 melaj 126

 merbe 110
 merde 126
 memne 110
 meseine 110
 mesine 110
 metex 126
 mečäz 106
 mečde 98
 meči 106, 137
 meqde 127
 meqede 127
 meqšäldäs 119
 mejvga 105
 mejweg 105
 mešne 110
 mešne 110
 mešwar 129
 mi 111, 114, 120, 125
 mimra 120
 mimaraxi 120
 mimära 120
 minAräxi 120
 min 111
 mine 136
 mincš 111
 miž 109
 mižiš 107
 mirdi 125
 misgwa 112
 mišgu 111, 112
 mišgwate 130
 mišgwanoq 130
 mišku 111
 mišladcy 107
 miča 111
 *mižša 111
 mo 132
 moläl 126
 mō 132
 mōđ'e' 132
 mōn'a' 132
 mutweri 126
 mutwri 126
 mui 132
 mus 112
 mušwän 91
 mušwni 91

- muxwbe 110
 nuxwbém 112
 mægem 126
 mazän 106
 mæzni 106
 maznier 109
 maldëy 105
 maldya 105
 mæmäg 136
 mælgä/ab 127
 mæčäzi 106

 nabgi 106
 näzw 127
 namä/nr 127
 namä/arw 127
 namismi 110
 naj 111
 najixw 127
 nour 137
 nawkafwi 106
 nawšixwi 110
 nawxuüdi 110
 naypun 127
 naqa 113
 naqdun 127
 naqdür 128
 nä 111
 näbozn 129
 nägem 138
 nä'j' 98, 111, 137
 näjixw 127
 näqder 128
 näqdier 128
 näqdun 127
 näqdürw 128
 näqdwir 128
 näqedwir 128
 näzw 127
 ne 132
 nem 120
 nin 91
 nišgwej 111
 no 132
 nom'ä' 120, 132
 nomeg 132
 nomis 132

 nonima 132
 nosa 120, 132
 nosama 111
 nõ 132
 nõm'ä' 111, 120, 132
 nõmis 120, 132
 nõsa 120, 132
 nõsama 111
 num 132
 nöm 132

 jayo 131, 132
 jür 111, 112
 jürd 112
 jürs 112
 jüs 112
 jeb 138
 jed 131
 jedurd 98
 jerbëšj 110
 jerbi 109
 jerdwälém 112
 jexi 111
 jeru 109
 jerväla 112
 jerväle 111
 jervälém 112
 jerväj 111, 131, 135
 jervešd 110
 iervešdiešd 110
 jervešdiešxu 110
 jervešdijori 110
 jervešdisemi 107, 110
 jexi 111
 jes 131
 jeswäla 112
 jëšd 98, 110
 jëšdëšxu 110
 jëšdjori 110
 jëšdsemi 110
 jëšj 110
 jëšjëšxu 110
 jëxw 100
 jori 109, 110

 o 131
 od 131

 otaršn 105
 otaršér 105
 oteqé 123
 otqaläw 101
 otqane 100
 otqanw 118
 omjex 124
 omjexë 124
 omjexeläšw 124
 oj 131
 ojt 131
 'ojj 98
 oj 131
 ojex 123
 ow 132
 oy 132
 oyap 119
 ox 131

 pe'édias 129
 pils 138
 pirvel 110

 ž'ad 115
 ž'an 115
 žayw 103
 žaywd 103
 žaywem 103
 žeywšw 103
 žey 100
 žeyd 103
 žeyem 103
 žeyš 103
 žeymiš 103
 žeyšw 103
 ži 115, 129, 130, 131
 žib 129
 žibaw 129
 žibow 129
 žinen 130
 žikän 131
 žičuži 129
 žixi 129
 žin 130

- rākw 121, 136
 rodesac 129
 rok 132, 135, 136
 rokw 132, 135, 136
- sabrela 131
 sajen 100
 sädlur 139
 sga 114, 115, 129
 sgaj 111
 sgaw 132
 sgä 111
 sgäj 111
 sgän 115
 sgobin 129
 sgow 132
 sgur 114
 sgurdäs 120
 sgwebin 129
 semeäd 110
 semešt 110
 semi 104, 110
 si 111, 114, 119, 120, 125
 sša 114
 sšän 115
 sšä 111
 sopelanyo 131
 sumin 129
 suminjerweäd 110
 suminjerweädieäd 110
 suru 129
 sqel 101
- teb'e'di 139
 texen'da' 122
 texendes 122
 texendéds 122
 texeni 121
 texenwi 122
 texni 114, 121
 texnida 122
 texnides 122
 texniw 122
 texnöf'da' 122
 texnöldes 122
 texnölni 122
 tixe 114, 118
- tkisd 100
 tkied 100
 twixe 101
- udil 136
 uqalwa 106
 umara 127
 unära 127
 užnäj 106
 un'j'erweäd 110
 usgwa 110
 usgwääd 110
 uskwa 110
 utax 127
 utäx 127
 utäwx 127
 utexa 127
 uj'i'ixa 127
 uw 132
 uy 132
 uyw'i' 132
 urywirteži 131
 uäxwar 112
 uäxwareš 112
 uäxwär 112
 uäxwär 111, 112
 uäxwäriš 112
 uče 128
 ucxw 98
- wo 131
 woqer 98
 woj 131
 woša 104, 111, 129
 woštw 110
 wošwäle 111
 woxuäd 110
 woxwiäd 110
 woxwišt 110
 wöštw 110
 wöštwjeäd 110
- paqi 96
 pirw 101
 pur 104
 pusan 105
 pusnödu 105
- plir 101, 104
 *pwir 101
- lta 114, 115, 129, 136
 kadakwär 115
 kadäkqwär 115
 kadkqwär 115
 kadkqwär 115
 katäl 98
 kalaknun 130
 kaläkd 130
 kaläktän 130
 kaläktso 130
 karqobläj 106
 kas 115
 kačob 106
 käin 99
 kes 115
 kjom 99
 konäb 100
 kor 108
 korär 101
 koräs 108
 kord 108
 korjäk 109
 kors 108
 krisde 101
 kun 105
 kunäru 105
 kwın 105
- gal 132
 yäri-yum 107
 yetä 132
 yärbet 104
 yo 129, 131
 ywočnr 100
 ywäžnäre 107
 ywe 131
- gür 98
 qör 106, 134
 qöm-i-qom
 qöröl 106
- ägur 101
 ädikild 106

- šdikildūs 106
 šid 124
 škar 101
 šoma 129
 šomwāle 129
 šomwālj 129, 131
 šukw 108
 šukwd 108
 šukwa 108
 šwanār 91
 šwān 109

 šndmāca 137
 ššā 104
 ššāš 104
 ššw 104
 ššē 104
 šwemin 137
 š 112
 šmā 112
 šmē 129
 šnd 105, 108, 112
 šm 112
 šmāš 112
 šm 105, 112
 šmārd 112
 šmowā 112
 šike-šike 129
 šixen 130
 šī 112, 129
 šš 112
 šixān 130
 šixen 130
 šomāca 137
 šomine 120
 šu 100, 114, 115, 129, 132
 šubaw 129
 šubow 129
 šun 130
 šukwān 131
 šukwānšānka 131
 šuxi 129
 šūb 129
 šūn 130
 šwan 115
 šwādγwaš 138
 šwāb 129

 šwān 129
 šwāb 129
 šwedywaš 138
 šwemin 137
 šwemine 120
 šwib 129
 šwib 129
 škard 129
 škard 129
 šxara 104, 110

 ca 131
 cenaxo 130

 ɣnā/ars 129
 ɣrad 95, 108

 ɣadāni 107
 ɣami 107, 108

 ɣāš 100, 105
 ɣāšāk 109
 ɣāx 100, 104
 *ɣax 104
 ɣqintāda 106
 ɣāx 104
 ɣāxa 104
 ɣāxš 104

 xabazar'da' 121
 xaben 126
 xag 124
 xagmina 117
 xalāš 114, 128
 xalem 126
 xalšan 119
 xam 102
 xamaralne 125
 xamare 99, 105
 xamarolna 122
 xamar'w'ne 125
 xamār 99, 105
 xamārālwne 125
 xamārālwne 125
 xamārōlna 122
 xamārune 125
 xamd 102

 xamem 102
 xami 102
 zamreš 105
 xams 102
 xamšw 102
 xašaxa 101
 xašxa 116, 121
 xašxān'da' 121
 xaš'e'xolna 122
 xašxemōlna 122
 xaga 113
 xagax 113
 xagār 119
 xag 119
 xāšid 124
 xašxa 101, 114
 xašxān 121
 xašxunaxgwe 125
 xašxunawne 125
 xašxunālwne 125
 xašda 124
 xašeda 124
 xašia 120
 xašična 120
 xāben 126
 xāgemna 117
 xāgmīna 117
 xāgmuna 117
 xādurd 98
 xām 102, 105
 xāmd 102
 xāmīš 102
 xāms 102
 xāmšw 102
 xājexenna 122
 xājxānna 122
 xāšxunālwne 125
 xāšda 124
 xāg 124
 xebzān 121
 xebolnoi 123
 xebōlwnōi 123
 xebzār'da' 121
 xebzān 121
 xeda 105, 111, 112
 xedāš 105
 xedāšiš 105

xedāšnēm 105	xodm 108	xwāta 106
xedgeni 125	xoklātxa 98	xwāqr 119
xedwāle 111	xola 108	xwāšxi 137
xedwāj 111	xolānānka 130	xweja 106
xelēo 121	xomāre 125	xwešqd 125
xelji 123	xomšnra 108	xwidged 113
xelɣwāžālo 121	xordi 125	xānsa 110
xelēo 121	xosgw'ēž 98	
xema 111	xósgwǰ 98	qonw 104
xemarumi 122	xostūni 106	qonwem 104
xenānāl 125	xoɣixn 120	qān 104, 106
xenka 131	xoša 104, 108	qānild 106
xejšxān'da' 121	xošnd 104	qepa 106
xeywē/eni 123	xošam 104	qepāj 106
xēsǰād 125	xošamd 104	
xēsǰd 125	xošas 104	ǰnlāj 114
xēsǰes 125	xošawš 104	ǰnqā 113
xēčad 123	xošāiš 104	ǰnqax 113
xēčād 123	xošāwšw 104	ǰ'ēser 136
xēčeds 123	xošām 104	ǰi 111
zečes 123	xošāmd 104	ǰinel 137
xēčwdel 138	xošānšw 104	ǰirdi 125
xēčwdiāilwni 122	xošǰu'r'ānda 44	ǰog 106
xēčwdielni 122	xošem 104	ǰogilda 106
xēčwedielni 122	xošemiš 104	ǰweg 106
xexw 100, 105	xošēm 104	ǰwinel 137
xexw-čāš 107	xošēmiš 104	
xexw-čāš 131	xošēnnēm 104	ha 131
xiad 131	xošošw 104	hnd 106
xiadul 131	xoča 104, 108, 109	hndm 106
xičo 120	xočāw 98	hamn 129
xičodās 119	xočām 108	hams 129
xobieda 124	xočāmd 129	hnrāq 98
xobicdes 124	xočama 108	hqba 98, 105
xobicān 124	xoxal 106, 128	haqbār 105
xobicānds 124	xoxaja 137	hādund 98
xobcān 124	xoxajawān 120	he 131, 135
xobcāndēds 124	xoxwra 100, 104, 108	heb 138
xobcānes 124	xwnlāj 114	*hexw 100
xobcān 124	xwāšixdās 137	hoqer 98
xobcān'de's 124	xwaxajawidasǰw 116	
xog 124	xwaxajāwdās 116	ǰgami 116
xōg 124	xwaxajaw 116	ǰgem 116
xodge 125	xwaxajawis 116	ǰre 118, 128
xodgeni 125	xwaxajāwdās 116	

რქდაქციისაზან

ვარლამ თოფურისა შრომების I ტომი 1967 წელს დაიბეჭდა, ხოლო III ტომი — 1979 წელს. შრომების II და IV ტომები უკვე 1980 წელს მზად იყო გამოსაცემად. II ტომი მოიცავდა გამოკვლევებს სვანური ენის შესახებ, ხოლო IV ტომში ივარაუდებოდა გამოქვეყნებულიყო ნაშრომები ქართული და მეგრულ-ქანური ენების შესახებ. სამწუხაროდ, სხვადასხვა მიზეზის გამო ვერც ერთი ამ ტომთაგან დღემდე ვერ დაიბეჭდა.

ამჟამად არნ. ჩიქობავას სახ. ენათმეცნიერების ინსტიტუტის დახმარებითა და დაფინანსებით იბეჭდება შრომების II ტომი, რომელშიც შევიდა ძირითადად როგორც გამოქვეყნებული, ისე გამოუქვეყნებელი შრომები სვანური ენის შესახებ და IV ტომიდან გადმოტანილი რამდენიმე წერილი ქართულისა და მეგრულ-ქანურის შესახებ (უფრო — აღრინდელი პერიოდის ნაშრომები).

ვ. თოფურისა არქივში დაცულია რამდენიმე ხელნაწერი ნაშრომი, რომლებიც სვანურს ეხება: „სვანური ენა“, „Сванский язык“, „სვანური დიალექტები და მათი თავისებურებანი“, „სვანური ენა. I. ხმოვითი შედგენილობა“, „სვანური სიტყვაწარმოება“, „სვანური სინტაქსი“, „შესავალი სიტყვა სადოქტორო დისერტაციის დაცვის დროს“.

მიმოხილვები „სვანური ენა“ და „Сванский язык“ (პარალელური ტექსტი ქართულ და რუსულ ენებზე) 1965 წელს დაიწერა. მისი ქართული ვარიანტი პირველად ამ ტომში იბეჭდება. რუსულ ენაზე კი ავტორისეული დიდი შემოკლებებით პირველად იგი 1967 წელს გამოქვეყნდა. ნაშრომის სრული რუსული ტექსტი მოგვიანებით დაიბეჭდა. ამ ტექსტის მცირე ნაწილი თვით ავტორის მიერაა ჩასწორებული და მასში რედაქციული ხასიათის ცვლილებებია შეტანილი. ეს ტექსტი ხელნაწერისა და საბეჭდ მანქანაზე გადაბეჭდილი ტექსტის მიხედვით 1985 წელს გამოქვეყნდა. წინამდებარე ტექსტი არსებითად ამ გამოცემას იმეორებს.

ამავე ტომში შევიდა ერთი ხელნაწერი ნაშრომი ქართული ენის შესახებ — „ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოების საკითხისათვის ქართულში“, რომლის თეზისები აქვეა დაბეჭდილი. საფიქრებელია, რომ ავტორს ეს წერილი არ მიაჩნდა მზად გამოსაქვეყნებლად, რადგანაც კრებულში „სახელის ბრუნვის ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“ (I, 1956) მან განმეორებით დაბეჭდა ეს თეზისები და არა ის ვრცელი ტექსტი მოხსენებისა, რომელიც მის არქივში იყო დაცული.

ბიბლიოგრაფიული ცნობები ბეჭდური შრომებისა და ხელნაწერთა

თარიღების შესახებ სარჩევშია მოცემული. ყველა ხელნაწერს აქვს თარიღი, გარდა სამი ნაშრომისა — „სვანური სინტაქსი“, „სვანური სიტყვათწარმოება“ და „სვანური დიალექტები“. სავარაუდოა, რომ პირველი ორი გამოკვლევა დაწერილია 1944 წლამდე, რადგან, 1944 წლიდან მოკიდებული, ავტორის ყოველწლიურ სააკადემიო ანგარიშებში მათი კვალი არ ჩანს. რაც შეეხება ნაშრომს „სვანური დიალექტები და მათი თავისებურებანი“, იმავე სააკადემიო ანგარიშიდან ჩანს, რომ ეს ნაშრომი დაწერილია 1946 წელს.

ხელნაწერთა შესახებ ზოგადად უნდა ითქვას, რომ არც ერთი ხელნაწერი ავტორის მიერ სასტამბოდ არ არის მომზადებული და არც რედაქციულადაა საბოლოოდ გამართული; გვხვდება განმეორებებიც. ჩანს, რომ ივარაუდებოდა ტექსტის დახვეწა და ახალი მასალით შევსება. ამდენად, ესაა, ასე ვთქვათ, პირველადი ტექსტი, რომელსაც ავტორი მერე არ დაბრუნებია.

რედაქციამ შესაძლებლად (და საჭიროდ) დაინახა ტექსტში შეეტანა ზოგიერთი რედაქციული შესწორება, იქნებოდა ეს ორთოგრაფიული, თუ პუნქტუაციური, ან კორექტურული ხასიათისა. მაგრამ არსებითად მანც ძველი, დედნისეული ორთოგრაფიაა დატოვებული.

ტომს ერთვის პირთა, გეოგრაფიულ სახელთა, მორფოლოგიურ ელემენტთა და სიტყვაფორმათა საძიებლები.

სარჩევი

ა) ნაშრომები სვანური ენის შესახებ

1. სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში.....	5
ტფ. უნივ. მოამბე, VII, 1927, 285-315	
2. კვლავ უმლაუტისათვის სვანურში.....	31
ტფ. უნივ. მოამბე, VIII, 1928, 337-346	
3. რ და ნ თანხმოვანთა მონაცვლეობისათვის სვანურ ზმნებში.....	39
თსუ შრომები, XVIII, 1941, 61-67	
4. ბრუნების სისტემისათვის სვანურში სხვა ქართველურ ენათა ბრუნებასთან შედარებით.....	45
საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, № 3, 1944, 339-348	
5. გარდამავალი დიალექტის საკითხისათვის სვანურში კილოების მონაცემთა მიხედვით.....	56
თსუ შრომები, ტ. 114, 1965, 61-72	
6. Сванский язык.....	68
Языки народов СССР. IV. Ибер.-кавказские языки, М., 1967, 77-94.	
7. Сванский язык.....	91
Ежегодник ибер.-кавказ. языкознания, XII, 1985, 100-148.	

ბ) ნაშრომები მეგრულ-ჭანურის შესახებ

8. ზოგიერთი ბრუნვის გენეზისისათვის მეგრულ-ჭანურში.....	141
ენიშკის მოამბე, 1, 1937, 179-183	
9. -ენჭ სუფიქსი მეგრულში.....	146
ენიშკის-ს მოამბე, I, 1937, 141-144	

გ) გამოუქვეყნებელი ნაშრომები სვანური ენის შესახებ

10. სვანური ენა (1965).....	150
11. სვანური დიალექტები და მათი თავისებურებანი.....	220
ხელნაწერს თარიღი არა აქვს (1946).	
12. სვანური ენა. 1. ხმოვნითი შედგენილობა.....	236
ხელნაწერს უზის თარიღი: 19. XI. 1939.	
13. სვანური სიტყვაწარმოება.....	247
14. სვანური სინტაქსი.....	254
15. შესავალი სიტყვა სადოქტორო დისერტაციის დაცვის დროს.....	293
უზის თარიღი: 5. VIII. 1935	

ღ) ნაშრომები ქართული ენის შესახებ

16. **ხინტაქსური ანალოგიის ერთი შემთხვევა ქართულში დიალექტების მიხედვით**----- 297
 ჟურნ. „ჩვენი მეცნიერება“, ტფ. 1923, № 1, 113-121
17. **ორმაგი უარყოფა ქართულში** ----- 304
 ქართ. საენათმ. საზოგ. წელიწდეული, I-II, ტფ. 1923-1924, 74-116
18. **გეოგრაფიულ სახელთა -თა სუფიქსისათვის ქართულში** ----- 331
 ჟურნ. „ჩვენი მეცნიერება“, ტფ. 1924, № 11-12, 7-10. გადაბეჭდილია კრებულში „სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, I (ვ. თოფურიას რედ.). თბ., 1956, 286-289.
19. **მეტყველების ნაწილებისათვის ქართულში. I.** ----- 335
 ჟურნ. „ახალ სკოლისაკენ“, ტფ., 1929, № 11-12, 92-100
20. **მეტყველების ნაწილებისათვის ქართულში. II.** ----- 342
 ჟურნ. „კულტურული აღმშენებლობა“, ტფ., 1930, № 7-8, 742-751.
21. **ნათესაობითი და მოქმედებითი ბრუნვების დაბოლოებანი** ----- 352
 ჟურნ. „ახალ სკოლისაკენ“, ტფ., 1929, № 7-8, 468-473 გადაბეჭდილია კრებულში „სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, I (ვ. თოფურიას რედ.), თბ., 1956, 234-238.
22. **წოდებითი ბრუნვისათვის** ----- 357
 ჟურნ. „კულტურული აღმშენებლობა“, ტფ., 1935, №1, 17-28. გადაბეჭდილია კრებულში „სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, I (ვ. თოფურიას რედ.), თბ., 1956, 36-47.
23. **ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოების საკითხისათვის ქართულში** ----- 368
 თსუ სამეცნ. სესია, 1942, 9-15 აპრილს. მოხსენებათა თეზისები, გვ. 88. გადაბეჭდილია კრებულში „სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში“, I (ვ. თოფურიას რედ.), თბ., 1956, გვ. 32 (სრული ტექსტი იხ. აქვე, გვ. 460).
24. **წარფელობითი ბრუნვისათვის ძველ ქართულში**----- 369
 საქ სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. XXXVIII, №2, 1965, 503-510
25. **ძი ნაწილაკი ქართულში**----- 378
 ენიმკი-ს მოამბე, ტ. XIV, 1944, 171-177
26. **ფუძედრეკად ზმნათა სუფიქსაციისათვის**----- 385
 თსუ შრომები, ტ. III, 1936, 227-233
27. **ზმნის უძველესი სუფიქსაციისათვის ქართულში**----- 393
 საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III, № 5, 1942, 489-496
28. **მესამე ტიპის ვნებითის წარმოება ქართულში** ----- 402
 საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. III, № 9, 1942, 965-972
29. **ენის განვითარების შინაგან კანონთა ერთი ნიმუში ქართულში**----- 411
 „იბერ-კავკ. ენათმ.“, ტ. V, 1953, 519-528

30. ნამუოს სახეობათა საერთო ნიშნისათვის ქართულში -----	421
„იბერ-კავკ. ენათმ.“, VII, 1955, 453-459	
31. დ- თავსართიანი ზმნები ქართულში -----	429
თსუ შრომები, ტ. XXV, თბ., 1942, 147-151	
32. ქართლური -----	434
„არილი“ (პროფ. ივ. ჯავახიშვილისადმი მისი სამეცნიერო მოღვაწეობის 25 წლისთავზე (1900-1925) მოწაფეთა მიერ მიძღვნილი კრებული), ტფ., 1925, 127-152.	
ე) გამოუქვეყნებელი ნაშრომი ქართული ენის შესახებ	
33. ვითარებითი ბრუნვის დაბოლოების საკითხისათვის ქართულში -----	460
უზის თარიღი: 13. IV. 1942. ამ ნაშრომის თეზისები იხ. აქვე, გვ. 368	
საძიებლები	
I. პირთა საძიებელი -----	469
II. გეოგრაფიულ სახელთა საძიებელი -----	472
III. მორფოლოგიურ ელემენტთა საძიებელი -----	474
IV. სიტყვაფორმათა საძიებელი	
ა) ქართული -----	481
ბ) ზანური -----	502
გ) სვანური -----	504
რედაქციისაგან -----	547

ტექნიკური რელაქტორი ლევან ვაშაკიძე

კომპიუტერული უზრუნველყოფა: რუსუდან გრიგოლია
რუსუდან პაპიაშვილი

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
საწარმოო-საგამომცემლო გაერთიანება
„მეცნიერება“
თბილისი, გამრეკელის 19